

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

MURRE JA SEN TUTKIMUS

Näkökulmia fennistisen
murteentutkimuksen historiaan
ja kieli-ideologioihin 1871–2017

Lotta Aarikka

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

MURRE JA SEN TUTKIMUS

Näkökulmia fennistisen
murteentutkimuksen historiaan ja
kieli-ideologioihin 1871–2017

Lotta Aarikka

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Tohtoriohjelma Utuling

Työn ohjaajat

Tommi Kurki
Turun yliopisto

Marja-Liisa Helasvuo
Turun yliopisto

Tarkastajat

Fred Karlsson
Helsingin yliopisto

Karl Pajusalu
Tartu Ülikool

Vastaväittäjä

Fred Karlsson
Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kannen kuva ja taitto: Maiju Oikarinen
Lotta Aarikan valokuva: Juha Laurila

ISBN 978-951-29-9300-0 (Print)
ISBN 978-951-29-9301-7 (PDF)
ISSN 0082-6987 (Print)
ISSN 2343-3191 (Online)

Painosalama Oy, Turku, Suomi 2023

*Niille, jotka ovat puhuneet,
ja niille, jotka ovat kuunnelleet ja tutkineet.*

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

LOTTA AARIKKA: Murre ja sen tutkimus. Näkökulmia fennistisen murteentutkimuksen historiaan ja kieli-ideologioihin 1871–2017

Väitöskirja, 507 s.

Tohtoriohjelman Utuling

Toukokuu 2023

TIIVISTELMÄ

Tämän väitöskirjan aihe on *murre* ja se, miten murretta on suomen kielen alalla tutkittu. Tutkimuksessa tarkastellaan, miten yksilön puheesta syntyy ja on syntynyt tutkimuksen prosessissa tieteellistä tietoa murteista eli kielestä. Tutkimushistoriallisen deskriptiivisen tarkastelun lisäksi tutkimuksessa käsitellään murteentutkimukseen liittyviä kieli-ideologioita.

Suomalaista murteentutkimusta ja sen historiaa tutkimuksessa edustaa aineisto, joka koostuu 51:n suomen kielen alalla vuosina 1871–2017 ilmestyneen murteita käsittelevän väitöskirjan osista sekä 20 tutkijan haastattelusta. Aineistoa täydentää kaksi murteenkeruun ohjeistustallennetta sekä yksi täydentävä haastattelu. Tutkimusaineistoa tarkastellaan lähiluvun ja sisällönanalyysin menetelmin ja diskurssihistoriallisen lähestymistavan keinoin neljästä näkökulmasta: 1) murreaineistojen, 2) kielenkäyttäjien eli murteen puhujien, 3) murteen käsitteen sekä 4) murteentutkijoiden näkökulmista.

Yksi suomalaisen murteentutkimuksen keskeinen konteksti on sen asema niin kutsuttuna kansallisena tieteenä: kansankielen ja kansanperinteen tutkimus on ollut rakentamassa kansallisidentiteettiä erityisesti suomalaisessa yhteiskunnassa itenäistyvän Suomen alkutaipaleella. Tutkimuksessa osoitetaan, että murteentutkimus osallistuu edelleenkin jossain määrin kansallisen identiteetin rakentamiseen.

Tutkimuksessa esitellään moninaisia murreaineistoja ja murreaineistojen keruun ja käsittelyn menetelmiä. Keskeisimpiä käsiteltäviä menetelmiä ovat puheen muistiinmerkitseminen puhetilanteessa (muistiinpanolitterointi) sekä tallenteeseen perustuva litterointi. Tutkimuksessa osoitetaan, että tallennusteknologian kehittyminen ja laajamittainen käyttöönotto ovat olleet hyvin perustavanlaatuisia käänteitä murteentutkimuksen alalla. Käänteitä ei ole tapahtunut kuitenkaan yhtäkkisesti. Lisäksi tutkimuksessa käsitellään *puhetilanteen* käsitettä ja haastattelua sekä puhetilanteena että murteentutkimuksen menetelmänä. Tutkimuksessa esitetään, että aineiston jatkokäyttöön saattavat vaikuttaa haastatteluun puhetilanteena liittyvät oletukset sekä se, millaisin metatiedoin murreaineisto arkistoidaan.

Tutkimuksessa tarkastellaan, miten murreaineistojen puhujat on valittu sekä mitä kyseisistä puhujista tutkimuksissa kerrotaan. Analyysin perusteella tutkimuksessa esitetään kaksi toisiinsa limittyvää puhujavalikoinnin strategiaa: kieliperustainen ja taustamuuttujaperustainen puhujavalikointi. Tutkimuksessa perehdytään erityisesti *syntyperäisyyteen* puhujavalikoinnin keskeisimpänä ohjenuorana ja pohditaan, mitä syntyperäisyys puhujista kertoo ja miten syntyperäisyyden edellyttäminen rajaa

puhujien joukkoa. Lisäksi tutkimuksessa käydään systemaattisesti lävitse puhujien nimityksiä ja tuodaan esiin, ettei puhujista käytettäviä nimityksiä ole murteentutkimuksessa pidetty terminologisina valintoina.

Tutkimuksessa tarkastellaan myös murteen käsitettä ja murretta tutkimuksen kohteena sekä analysoidaan, mitä kielenilmiöitä on tutkittu, kun on tutkittu murteita. Erityistä huomiota kiinnitetään *piirre*-termiin sekä siihen, miten piirteitä ja variantteja nimetään esimerkiksi *tärkeiksi* ja *tyypillisiksi*. Tutkimuksessa käydään lävitse fennistisen murteentutkimuksen alalla tehtyjä murrealuejakoja ja osoitetaan, ettei ole selvää, mikä kaikkien vakiintuneiden murrejakojen suhde on kielen synkroniaan ja diakroniaan, aineistoon tai lingvistisiin seikkoihin, joihin perustuen rajoja määritellään. Tutkimuksessa tuodaan myös esiin, miten vakiintuneet murrealuejaot ohjaavat murteentutkimusta ja miten tutkimuksen tavat jäsentää kieltä prototyyppiseksi kielimuodoiksi muokkaavat käsitystä siitä, millaisena kieli nähdään ja millaisena sitä kuvataan. Tutkimuksessa hyödynnetään käsitettä *puhekielen kronotooppi* ja osoitetaan, miten tutkimuksissa käytetty moninainen kielimuotoihin viittaava terminologia heijastaa puhekielen jäsentämistä puhekielen kronotoopeiksi (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI.

Tutkimuksessa tarkastellaan myös murteentutkijaa toimijana. Tutkimuksen analyysissä osoitetaan, että hyvin monella murteita tutkineilla on jokin kytkös tutkimansa alueen murteeseen ja puheyhteisöön, ja problematisoidaan sitä, ettei kyseisiä kytköksiä ja niiden vaikutuksia juurikaan käsitellä tutkimuksissa. Tutkimuksessa esitetään, että tutkijaposition reflektointi on keskeistä, sillä tutkimuksen analyysin perusteella tutkijoiden kielitajulla on merkitystä useassa tutkimusprosessin vaiheessa.

Tutkimuksen päätelmissä luodaan synteesi analyysien pohjalta ja esitellään murteentutkimuksen kieli-ideologiat MURRE HÄVIÄÄ ja MURRE MUUTTUU. Tutkimuksen tulokset täydentävät aiempaa kuvaa fennistisen kielentutkimuksen historiasta.

Asiasanat: tutkimushistoria, kieli-ideologiat, metodologia, kansalliset tieteet, murteentutkimus, dialektologia, sosiolingvistiikka, haastattelu, diskurssihistoriallinen lähestymistapa, tutkijapositio, murrealueet, kielitaju

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of Languages and Translation Studies

Finnish and Finno-Ugric Languages

LOTTA AARIKKA: Dialect and its study. Perspectives on the history and language ideologies of Finnish dialectological research 1871–2017.

Doctoral Dissertation, 507 pp.

Doctoral Programme Utuling

May 2023

ABSTRACT

This dissertation focuses on the issue of *dialect* and how dialects have been studied in the field of Finnish language studies. I examine how an individual's speech is transformed into scientific information about dialects in the process of research. In addition to a historical descriptive examination of Finnish dialect study, this research deals with language ideologies related to dialectological research.

Finnish dialect study and its history are represented in the study by data consisting of parts of 51 doctoral dissertations dealing with dialects published in the field of Finnish language studies between 1871 and 2017 as well as interviews with 20 researchers. Two recordings of instructional lectures on fieldwork and one supplementary interview were used as additional data. The data were examined using three methods – close reading, content analysis, and the discourse-historical approach – from four perspectives: 1) dialect data, 2) language users, i.e., dialect speakers, 3) the concept of *dialect*, and 4) dialectologists.

One of the key contexts of Finnish dialectological research is its status as a so-called national science: the study of Finnish dialects and folklore has played a role in building the Finnish national identity, especially in the early stages of the Finnish society in an independent Finland. The study shows that dialectological research still features to some extent in the construction of national identity.

The study presents a variety of dialect data and methods of collecting and processing them. The most important methods discussed are note-taking of speech in an on-going speech situation (note transcription) and transcription based on recordings. The study shows that the development and large-scale introduction of recording technology has led to a fundamental shift in the field of dialectological research. However, this shift did not occur overnight. Furthermore, the study examines the concept of a *speech situation* and the *interview* as both a speech situation and a method for gathering data. The study argues that the assumptions concerning the interview as a speech situation and the metadata with which the dialect data are archived may affect the further use of the data.

The study also analyzes how the dialect speakers were selected for the data collection and what was said about these speakers in the dissertations. Based on the analysis, the study presents two overlapping speaker-selection strategies: language-based and background variable-based. In particular, the research examines *nativeness* as the most important guideline for speaker selection and considers what nativeness tells us about the speakers and how the requirement of nativeness limits speaker selection. In

addition, the study systematically examines the terms used in reference to speakers and points out that these terms have not been considered as terminological choices in dialectological research.

The study also examines the concept of dialect and dialect as the subject of research and analyzes language phenomena that have been studied in dialectological research. Special attention is paid to the term *feature* (*piirre*) and how certain features and variants are described as *important* and *typical*. The study looks at the dialectal divisions made in the field of Finnish dialectological research. The study shows that it is not always clear how the established dialectal divisions relate to the synchrony and diachrony of language and the data and linguistic features on which the dialectal boundaries are defined. I also show how established dialectal divisions serve to direct dialectological research and how the classification of language into prototypical varieties shapes our perception of what language is and how it is described. The study utilizes the concept of *spoken language chronotope* to show how the varying terminologies used to refer to varieties reflect the spoken language chronotope (OLD) DIALECT ([*vanha*] *murre*) and (CONTEMPORARY) SPOKEN LANGUAGE ([*nyky*] *puhekieli*).

The study also examines the dialectologist as an actor. The analysis shows that many of those who have studied dialects have some connection to a dialect, the speech community, or the area in which they are studying. The analysis shows that these connections and their effects were rarely the subject of reflection in the dissertations, which is problematic. It argues that self-reflection on the researcher's own positioning is of vital importance because the researcher's linguistic intuition and language awareness play a role in several stages of the research process.

In conclusion, two language ideologies were formulated on the basis of the analysis, namely, DIALECT IS DYING OUT (*murre häviää*) and DIALECT IS CHANGING (*murre muuttuu*). The results of the study complement earlier research on the history of Finnish language studies.

Keywords: research history, language ideologies, methodology, national sciences, dialect studies, dialectology, sociolinguistics, interview, discourse historical approach, researcher position, dialect divisions, language awareness

Kiitokset

Minusta ei pitänyt tulla tutkijaa, ja monesti tuntui, ettei tästä väitöskirjasta tule valmista. Niin nyt näyttää kuitenkin käyneen, erinäisten sattumusten kautta ja tuhansien työtuntien jälkeen. Tutkiminen on samaan aikaan ihaninta ja hirveintä, mitä tiedän. Hirveintä siinä on jatkuva ajattelu ja ongelmanratkaisu, ihaninta puolestaan *yhdessä* ajatteleminen ja ongelmien ratkaiseminen. Siksi onkin aika kiittää.

Tämän väitöskirjan tarina alkoi lokakuussa 2014 epämääräisestä kokoelmasta hajanaisia ajatuksia, jotka lähetin lehtori, dosentti Tommi Kurjelle. Sähköpostissa luki: ”Oot mielettömän inspiroivaa tuumailuseuraa ja oon onnekas, jos mua suosit ohjaamaan.” Nyt, yli kahdeksan vuotta myöhemmin, edellä esitetty näkemykseni – toisin kuin monet muut ajatukseni – ei ole muuttunut piiruakaan. Olen ollut suunnattoman onnekas, että Tommi suostui ohjaajakseni. Kaikkien näiden vuosien jälkeenkin Tommi on edelleen ja aina suosikkituumailuseurani, jonka kanssa ihmetellä puhetta, siinä ilmenevää variaatiota ja tuohon variaatioon kohdistuvaa tutkimusta. Joka kerta, kun tunsin tätä tutkimusta tehdessä ajautuneeni umpikujaan, polveilevat keskustelumme nostivat minut laveammille laidunmaille. Kiitos Tommi viisaudestasi, perehtyneisyydestäsi, huumorintajustasi sekä järkähtämättömästä uskostasi minuun ja siihen, että pystyn tähän.

Tommi Kurjen lisäksi työtäni on ohjannut professori Marja-Liisa Helasvuo, jolle haluan myös osoittaa ylitsevuotavat kiitokset. Marja-Liisan rauhallisuus, kärsivällisyys, analytyttöisyys ja tarkkuus ovat olleet kertakaikkisen korvaamaton apu ja tuki tämän työn eri vaiheissa. Haluan kiittää Marja-Liisaa myös siitä, että olet pitänyt huolta, että apurahalla ja välillä rahoituksetta toimiva väitöskirjatutkija – kuten minä – on saanut olla tasavertainen työyhteisömme jäsen.

Työni esitarkastajina toimineita emeritusprofessori Fred Karlssonia ja professori Karl Pajusalua haluan kiittää huolellisesta perehtymisestä laajaksi paisuneeseen tutkimukseeni. Kiitos teille molemmille tarkkanäköisistä, kriittisistä ja kannustavista huomioista, joiden avulla käsillä olevasta väitöskirjasta tuli parempi kuin sen esitarkastukseen lähteneestä versiosta. Fred Karlssonia kiitän myös siitä, että hän suostui vastaväittäjäkseni.

Olen saanut tehdä tätä tutkimusta turvallisessa työyhteisössä, jossa on hyvä henki. Haluan lämpimästi kiittää koko Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen henkilökuntaa kollegiaalisuudesta ja kommentteista oppiainneemme SUKU-seminaarissa. Erityisesti haluan kiittää Hanna Jokelaa ja Nobufumi

Inabaa, jotka väitöskirjan esitarkastusversion mielipuolisessa viimeistelyvaiheessa pysähtyivät usein kurkkaamaan työpisteelleni ja tarkistamaan elintoimintoni sekä psyykkisen yleisvointini. Kiitos myös tohtoriohjelma Utulingin Kielen käyttö -seminaariin osallistuneille kommentaareista yöni eri vaiheissa.

Heti väitöskirjahommien alusta saakka minut toivotettiin tervetulleeksi oppiaineemme nuorten tutkijoiden vertaistukiryhmä Viskuriin. Kiitos kaikille viskurilaisille 2016–2023! Olen suunnattoman kiitollinen, että olemme pystyneet iloitsemaan toistemme saavutuksista ja tukemaan toisiamme siitä huolimatta, että akateeminen rottalabyrinthi ajaa meitä lähinnä kilpailemaan keskenämme. Erityisesti haluan kiittää Karita Suomalaista ja Krista Teeri-Niknammoghadamia, jotka ovat lukeneet ja kommentoineet väsymättä ja häikäisevän skarpisti varmaankin jokaista väitöskirjani osaa. Karitalle kiitos myös kämpppivuosista ja myöhään yöhön venyneistä ”haastattelun” ja ”keskustelun” perimmäistä olemusta käsittelevistä keskusteluista. Olen täynnä nöyryä ihmetystä siitä, kuinka fiksujen, lahjakkaiden ja persoonallisten ihmisten kanssa olen saanut kasvaa tutkijaksi.

Valtava kiitos kuuluu luonnollisestikin kaikille niille murteenpuhujille, -keräjille, -tutkijoille ja haastateltavilleni, joita ilman tätä tutkimusta ei olisi voinut tehdä. Teille tämä teos on myös omistettu. Koska tutkimukseni kohde on ollut tutkimusala ja siten myös tutkijayhteisö, jonka jäseneksi olen hivuttautunut väitöskirjaprosessini aikana, voisi kuvitella, että minuun olisi suhtauduttu varauksella ja epäillen. Päinvastoin! Alusta saakka saamani kannustus ja vakuuttelu, että tutkin kiinnostavia asioita, ovat olleet mitä merkityksellisimpiä. Kiitän lämpimästi kaikkia niitä sosiolingvistejä, variaationtutkijoita ja muita tutkijoita, jotka ovat esittäneet oivaltavia ja kriittisiä huomioita työhöni liittyen esimerkiksi Miten suomi puhuu -seminaareissa ja Kielitieteen päivillä – kiitos Pirkko Nuolijärvi, Marjatta Palander, Liisa Mustanoja, Johanna Vaattovaara, Milla Uusitupa ja Olli Kuparinen, vain muutamia mainitakseni. Erityisen lämpimästi haluan kiittää Heidi Niemelää, jonka kanssa käyty keskustelut väitöskirjani alkuvaiheissa saivat minut ymmärtämään, että olen kiinnostunut kielideologioista. Professori Hanna Lappalaista kiitän paitsi kommentaareista myös tuesta ja myötäelämisestä tämän väitöskirjan loppuvaiheissa. Kuinka iloinen olenkaan, että saamme jatkaa tutkimista yhdessä! Mari Siiroista haluan kiittää Muoto-opin arkiin liittyvistä juttutuokioistamme ja avusta täydentävän aineiston hankinnassa.

Vuoden 2022 alusta olen väitöskirjan vääntämisen ohella toiminut myös tohtorikoulutusverkosto Langnetin koordinaattorina. Haluan kiittää esihenkilöäni, Langnetin johtajana vuosina 2020–2023 toiminutta professori Urpo Nikannetta joustavuudesta, rohkaisusta, rauhoittelusta sekä kiinnostavista keskusteluista liittyen kielitieteen metateoriaan ja tutkimushistoriaan.

Olen suruissani, että kahta tutkijaa kiitokseni eivät enää ainakaan tässä todellisuudessa tavoita. Haluan kiittää kandiohjaajaani, keväällä 2020 menehtynyttä esikuvaani Kirsti Siitosta. Kirstin kyky yhdistää kriittinen tutkimusasetus aina yhtä lämpimään ja aurinkoiseen tutkijatoveruuteen on jotain, mihin yritän kaikin voimin

itse pyrkiä. Lisäksi haluan kiittää Tapani Kelomäkeä paitsi hänen työstään fennistiikan tutkimushistorian parissa myös inspiroivista keskusteluista, joita kävimme Jyväskylän Kielitieteen päivillä vuonna 2017.

Olen lukenut tämän väitöskirjan aineiston analyysiprosessissa 51 väitöskirjan esipuheet ja tiedän, että vaikka jokainen on omansa, yksi pysyy samana: Syvä kiitos rahoittajilleni! Kiitos Suomalaisen Tiedeakatemian Eino Jutikkalan rahastolle, jossa uskottiin tutkimukseeni hyvin varhaisessa vaiheessa. Kiitos myös Koneen Säätiölle, jonka myöntämän apurahan turvin tein tutkimusta vuosina 2019–2020. Lisäksi haluan kiittää Turun yliopiston Kieli- ja käännöstieteen laitosta, jonka myöntämän apurahan avulla tämä tutkimus aloitettiin ja viimeisteltiin. Emil Aaltosen Säätiötä kiitän kannustusapurahasta, jonka avulla pystyin saattamaan tutkimukseni esitarkastuskuntoon. Kiitos myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Samuli Paulaharju-rahastolle kenttätöitteni rahoittamisesta.

Tämän työn valmistumisen kannalta oleellista on ollut myös se, että olen voinut keskittyä lukemiseen, ajattelemiseen ja kirjoittamiseen residensseissä. Kiitos Turun Yliopistosäätiölle, jonka residenssissä Tarton Villa Tammekannissa on kirjoitettu usean tämän väitöskirjan luvun ensimmäinen versio. Kiitos myös Koneen Säätiölle, jonka residenssissä Saaren kartanossa uurastin kaksi kuukautta syksyllä 2020. Residensseistä rakkain on kuitenkin vanhempieni mökki satakuntalaisessa metsässä – kiitos isä ja äiti, että olen saanut oleskella siellä paitsi työn to uhussa myös ihan vain joen kohinaa kuunnellen.

On myös tarpeen kiittää ystäviäni ja perheitäni. Kiitos ystävät, kun olette kuunnelleet väitöskirjaani liittyvää vaikerointia ja vaahtoamista ja huolehtineet, että elämässäni on myös tutkimukseen liittymätöntä älykästä debattia ja älyvapaita seikkailuja. Kiitos teatterikerhon (PK!) Laura (K-H) ja Laura (Heinone), Sirkkalan-kadun vapaiden naisten televisiokerhon Laura ja Kata, menestyksestään oikeutetusti liikuttuvat asiantuntijanaiset Anja, Essi ja Niina, muovailuvahavirtuoosit Topi, Juha ja Jukka sekä Villa Tammekannissa perustetun Leivät! -kollektiivin Elli ja Valo. Kiitos Kirsi Alanivalle kaikista luovan työn, kirjoittamisen ja apurahaelämän kärsimykseen ja nautintoihin liittyvistä huutotuuletuksista ja pitkistä illoista. Olet korvaamaton. Kiitos Pauliina, Maukka ja Olli, että olette edelleen siinä (ja minä tässä aina kun tarvitsette). Maiju Oikarista haluan kiittää paitsi iloluontoisesta ystävyystyöstä myös tämän väitöskirjan ammattimaisesta taittamisesta sekä upeasta kansikuvasta. Olen siinä mielessä siunattu, että kaikkia ystäviäni en pysty tässä nimeltä mainitsemaan – tiedätte kyllä, keitä olette, ja toivottavasti myös, että rakastan.

Aulikkia, määrätietoista ja rauhallista äitiäni, kiitän järjestelmällisyyden verenperinnöstä ja mallista. Ilmoa, itsepäistä ja intohimoista isääni, kiitän (vastaan) väittämisen verenperinnöstä ja mallista. Molempia kykyjä on tämän tutkimuksen tekemiseen tarvittu. Sisartani Leenaa kiitän paitsi siitä, että ymmärrät, myös ladun avaamisesta: tiedän, että vikana on helpompi hihtää kuin ekana. Kiitos Liisa-sisko huolenpidosta ja Veikka väittely- ja nyrkkeilyharjoituksista. Haluan myös kiittää

kaikkia ihania ja ihan omanlaisiaan nöpönaamoja, joiden (kummi)tätinä oleminen on kunnia- ja lempitehtäväni.

Iso kiitos kuuluu myös apilaperheelleni. Kiitos Tuomas akateemiseen urapolkuun liittyvästä vertaistuesta ja älyllisestä miekkailusta jo vuodesta 2002. Teemua haluan kiittää veljeydestä, voileipäkakuista ja siitä, että kanssasi olen aina kuin kotonani. Fridalle olen kiitollinen sielunsiskoudesta ja kaikkia maailman asioita käsittelevistä keskusteluista Seinen rannoilla ja Savonlinnan kaduilla.

Lopuksi haluan kiittää laumaani, jossa olen saanut päivittäin tuntee oloni rakastetuksi riippumatta siitä, olenko tehnyt väitöskirjaa, ja myös siitä huolimatta, että olen tehnyt väitöskirjaa. Ihmiseläin Esa: olet lempi-ihmiseläimeni. Kiitos ihan kaikesta. Koiraeläin Myrskyä kiitän järkähtämättömästä taistelutoveruudesta ja koiraeläin Marskia jatkuvasta pusuvalmiudesta ja hupsuttelusta. Ilman teitä tätä väitöskirjaa tai oikeastaan mitään ei olisi.

Turussa, 10. toukokuuta 2023

Lotta Aarikka

Lotta Aarikka

Lotta Aarikka (s. 1987, Pori) on sosiolinguisti, jota kiinnostaa fennistiikan tutkimushistorian sekä kieli-ideologioiden lisäksi kielen ja yhteiskuntaluokan suhde. Väitöskirjatyön ohessa Aarikka on toiminut tohtorikoulutusverkosto Langnetin koordinaattorina sekä erilaisissa luottamustehtävissä koulutus- ja tiedepolitiikan parissa. Vapaa-ajallaan Aarikka nauttii laulamista, teatterista, kirjoittamisesta sekä nauramisesta hyvässä seurassa.

Sisällys

Kiitokset	8
OSA I: TUTKIMUKSEN TAUSTA JA KONTEKSTI	
1 Johdanto	20
1.1 Tutkimuksen tausta, taustaoletukset ja tavoitteet	20
1.2 Tutkimuksen aineisto	23
1.2.1 Väitöskirjoista koostettu tekstiaineisto	24
1.2.2 Tutkijoiden haastatteluaineisto	30
1.2.3 Täydentävä aineisto	34
1.2.4 Aineiston käsittely ja esittäminen	35
1.3 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne	36
2 Tutkimuksen, tutkimuskohteen ja tutkijan asemoiminen	37
2.1 Tutkimuksen teoreettis-menetelmällinen viitekehys	37
2.1.1 Fennistiikkaan liittyvä tutkimushistoriallinen kirjallisuus	37
2.1.2 Kieli-ideologioiden tutkimus	41
2.1.3 Kriittinen diskurssintutkimus, diskurssihistoriallinen lähestymistapa (DHA) ja diskurssin käsite	46
2.2 Tutkimuskohteen konteksti	48
2.2.1 Kontekstin käsitteestä	49
2.2.2 Väitöskirja tekstilajina	50
2.2.3 Suomalaisen tieteen ja fennistiikan vaiheet sekä laajentuminen	52
2.2.4 Fennistinen murteentutkimus kansallisena tieteenä	55
2.3 Tutkijapositio ja tieteellinen yhteisö tutkimuskohteena	59
2.4 Aineiston analyysin prosessi ja tutkimusetiikka	61

OSA II: ANALYYSI

3	Murreaineistot ja aineistomenetelmät	66
3.1	Aineistoihin ja menetelmiin liittyviä käsitteitä ja terminologiaa	67
3.2	Keruutradition synty ja murteentutkimuksen empiristinen historia	68
3.3	Kirjalliset lähteet murreaineistona	70
3.4	Arkistot ja hankkeet	78
3.5	Aineistonkeruuseen opastaminen: kirjalliset ohjeet, opetus ja toiminnallisuus	86
3.6	Keruu- ja käsittelymenetelmät	89
3.6.1	Kyselymenetelmät	91
3.6.2	Varhainen tallennusteknologia ja muistiinpanolitterointi	97
3.6.3	Tallenteet, haastattelu ja keskustelu	105
3.6.4	Litterointi	119
3.6.5	Foneettiset mittaukset	133
3.6.6	Kuuntelutestit	136
3.7	Murreaineistot ja aineistomenetelmät: yhteenvedoa ja pohdintaa	142
4	Murteen puhujat	147
4.1	Kuka murreaineistossa puhuu?	148
4.1.1	Puhujien nimitykset	152
4.1.2	Puhujien kuvailu	156
4.2	Puhujien valinta	164
4.2.1	Kieliperustainen valikoiminen	167
4.2.2	Taustamuuttujaperustainen valikoiminen	176
4.2.3	Puhujan syntyperäisyys ja asuinhistoria	182
4.2.4	Valikoitumiseen vaikuttavat käytännölliset ja menetelmälliset tekijät	186
4.3	Idiolekti ja puheyhteisö	191
4.3.1	Idiolekti ja sen luonne	191
4.3.2	Puheyhteisö ja todellisuus	194
4.4	Murteen puhujat: yhteenvedoa ja pohdintaa	198

5	Murre tutkimuskohteena ja käsitteenä	200
5.1	Kieleen liittyviä käsitteitä ja terminologiaa	200
5.2	Mitä on tutkittu, kun on tutkittu murteita?	205
5.2.1	Varhainen murteentutkimus	207
5.2.2	Äännehistorioiden perinne	211
5.2.3	Kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistosta	226
5.2.4	Tutkimuskohteena perustellen valikoidut kielenpiirteet	233
5.2.5	Tutkimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet	248
5.2.6	Tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessi	253
5.3	Murre kielenpiirteinä ja kielenpiirteissä	258
5.3.1	Monimerkityksinen <i>piirre</i>	258
5.3.2	Kielenpiirteiden ja varianttien nimeäminen ja arvottaminen	264
5.4	Murre kielimuotona: murrealueet ja -rajat	270
5.4.1	Murteiden määrittelyn ja rajanvedon tausta ja tarkoitus	271
5.4.2	Rajoja määrittelemässä: aineisto, lingvistiset seikat, diakronia ja synkronia	273
5.4.3	Päämurrejako: murrejaotteluiden historiaa ja päämurrealueisiin liittyvä keskustelu	280
5.4.4	Murrealuejako: murteiden aluejakoon liittyvä keskustelu ja kanonisaatio	303
5.4.4.1	Varhaisia murrealuejakoja	304
5.4.4.2	Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvät murrealuejaot	310
5.4.4.3	Kettusen murrealueet	318
5.4.4.4	Rapolan ”katsaus tärkeimpiin murrealueisiin”	332
5.4.4.5	Itkosen vakiintunut kahdeksikko ja murrerajojen ”tarkentaminen”	344
5.4.4.6	Murrealueet: yhteenvetoa ja pohdintaa	352
5.4.5	”Ehdonvallan kysymyksiä”: tutkijat ja kielenkäyttäjät murrerajojen määrittelijöinä	355
5.4.6	Murrejakojen kieli-ideologisia kysymyksiä ja tutkimuksellisia seurauksia	363
5.5	Murre, paikka ja aika	374
5.5.1	Aluemurre ja sosiaalimurteet	375
5.5.2	Murre ja kaupungeissa puhuttu kieli	378
5.5.3	(VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI kronotooppeina	386
5.6	Murre tutkimuskohteena ja käsitteenä: yhteenvetoa ja pohdintaa	398

6	Murre ja tutkija	401
6.1	Tutkijan motiivit ja tutkimusaiheen valinta	401
6.2	Tutkija ja puhuja: sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus	407
6.3	Tutkija kielenkäyttäjänä ja suhteessa alueeseen tai puheyhteisöön	411
6.4	Tutkijan ammattitaito: tutkimuskirjallisuuteen perustuvan tiedon ja empiirisen kokemuksen yhdistelmä	417
6.5	Tutkijan kielitaju osana tutkimusprosessia	426
6.6.	Murre ja tutkija: yhteenvetoa ja pohdintaa	433

OSA III: KOKOAVAA TARKASTELUA

7	Päätelmiä ja pohdintaa	436
7.1	Tutkimushistorian tarkastelusta	436
7.2	Tieteenalan kieli-ideologioista	439
7.3	Tieteenalan käsitteistä ja terminologiasta	442
7.4	Murteen ja sen tutkimuksen tulevaisuus	444
7.5	Jatkotutkimusaiheita	447

Lähteet

Aineslähteet	451
Tekstiaineisto	451
Haastatteluaineisto	455
Muut aineslähteet	455
Kirjallisuuslähteet	456

Liitteet

Liite 1: Haastattelupyyntö	477
Liite 2: Haastattelurunko	478
Liite 3: Päämurrejako	480
Liite 4: Murrealuejako	499

Kuviot ja asetelmat

KUVIO 1. Suomen kielen alalla ilmestyneet väitöskirjat 1847–2019 (n = 298) vuosikymmenittäin	54
KUVIO 2. Keskeiset käsitteet ja niiden suhteet toisiinsa: Kielenpiirre ja sen variantit, datapisteet, varianttien levikit ja niiden rajat eli isoglossit, kielimuodot ja niiden välinen murreraja	203
KUVIO 3. Tekstiaineiston väitöskirjat tyyteltynä temaattis-kronologisiin ryhmiin.....	206
KUVIO 4. Kielenilmiötyyppien (A–K) esiintyminen tekstiaineistoni väitöskirjojen (n = 51) tutkimuskohteina.	254
ASETELMA 1. Kielenpiirteiden ja varianttien nimeäminen ja arvottaminen.	264
ASETELMA 2. Kokoavasti kieli-ideoologioista: MURRE HÄVIÄÄ ja MURRE MUUTTUU.....	440

Taulukot

TAULUKKO 1. Tekstiaineisto: Väitöskirjat tekijöineen ja tunnisteineen.....	27
TAULUKKO 2. Haastateltavien ryhmät, koodit ja haastattelujen kestot	32
TAULUKKO 3. Väitöskirjoissa käytettyjen kirjallisten aineslähteiden tyypit, haastattelumaininnat sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjassa kirjallista aineslähdettä on käytetty	71
TAULUKKO 4. Murteentutkimukseen liittyvät hankkeet ja arkistot, niiden haastattelumaininnat sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjassa hankkeeseen tai arkistoon liittyvää aineslähdettä on käytetty.....	79
TAULUKKO 5. Arkistoaineistot, niiden kokoa luonnehtivat tunnusluvut, tallennusajanjaksot, kerääjät ja keruumenetelmät sekä tieto siitä, sisältääkö aineisto systemaattisesti tiedon kielenaineksen tuottajasta eli puhujasta	80
TAULUKKO 6. Väitöskirjoissa käytetyt puhujien nimitykset sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjoissa kyseisiä nimityksiä on käytetty	152
TAULUKKO 7. Puhujiin liitetyt taustamuuttujat sekä se, miten monessa ja missä väitöskirjassa kyseinen muuttuja on mainittu.....	157
TAULUKKO 8. Tekstiaineistoni varhaiset tutkimukset: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet, nimikkeet ja tyyppi.....	208
TAULUKKO 9. Tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetyt tutkimukset: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet ja nimikkeet.	212
TAULUKKO 10. Kaikki tohtorinväitöskirjoina fennistiikan alalla ilmestyneet väitöskirjat (sis. murreväitöskirjat), tämän tutkimuksen aineisto eli murreväitöskirjat (sis. äännehistoriat) sekä äännehistoriat ajanjaksoilla 1900–1919, 1900–1939, 1900–1969 ja 1900–1989.....	217
TAULUKKO 11A. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan taustoitettua valittua kielellistä ilmiötä ”suomen murteissa” tai ”suomen kielessä”.....	228
TAULUKKO 11B. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan taustoitettua valittua kielellistä ilmiötä nimetyssä murteessa, murteistossa tai alueella.....	229
TAULUKKO 12. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan perustellen valittua kielenpiirrettä tai kielenpiirteiden joukkoa	234

TAULUKKO 13. Kielenpiirteiden valintakriteerien tyyppi, Labovin (1966) kriteerit, Thelanderin (1972) kriteerit sekä tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa kriteerejä käsitellään.....	237
TAULUKKO 14. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan kielenkäyttäjien kielikäsitteitä ja -asenteita	248
TAULUKKO 15. Termin piirre kaksi merkitystä: niiden vaihtoehtoisia ilmauksia, tyypilliset käyttök kontekstit sekä ensimmäinen ilmenemä tekstiaineistossani.	260
TAULUKKO 16. Koonti suomen päämurrealueita käsittelevistä esityksistä erityisesti aineiston, jaon lingvististen perusteiden sekä diakronian ja synkronian näkökulmasta.	298
TAULUKKO 17. Koonti tekstiaineistoni varhaisissa väitöskirjoissa nimetyistä murrealueista.....	307
TAULUKKO 18. Koonti suomen murrealueita käsittelevistä esityksistä erityisesti aineiston, jaon lingvististen perusteiden sekä diakronian ja synkronian näkökulmasta.....	354
TAULUKKO A. Martti Rapolan (1947a, 1969) <i>Johdatus suomen murteisiin</i> -teoksen leipätekstissä esitetty kielenilmiöiden lista (1947: 22–52, 1969: 32–75) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät kartat, niiden vertailukohteet ja huomioita vertailusta; sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin kielenilmiöihin ja Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin kielenilmiöihin.....	480
TAULUKKO B. Martti Rapolan (1947a, 1969) <i>Johdatus suomen murteisiin</i> -teoksen taulukkomaisessa esityksessä “eräistä lisätapauksista” mainitut kielenilmiöt (1947a: 53, 1969: 76, sama molemmissa painoksissa) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät Lauri Kettusen kartat, sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin kielenilmiöihin ja Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin kielenilmiöihin	488
TAULUKKO C. Martti Rapolan (1947a, 1969) <i>Johdatus suomen murteisiin</i> -teoksessa esittämät sanastoerot (1947a: 54–55, 1969: 77–79) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); teoksen sanastoon liittyvät kartat, sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin sanastoihin sekä Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin sanastoseikkoihin.....	492
TAULUKKO D. Martti Rapolan (1947a, 1969) <i>Johdatus suomen murteisiin</i> -teoksen leipätekstissä esityjä kielenilmiöitä, joiden levikki ei noudattele itä-länsirajaa (1947a: 22–52, 1969: 32–75); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät kartat, niiden vertailukohteet ja huomioita vertailusta; sekä Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämät kielenilmiöt.....	496
TAULUKKO E. Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvien murrealuejakojen vertailua: Hakulinen (1950: 425–426), Tuomi (1977: 102–107), Suomen murteiden sanakirja (1985: XX–XXI), sähköinen Suomen murteiden sanakirja. Ks. myös Donner (1926: 5) & Sanastaja nro 7 (1929–1930: 50–53).	498
TAULUKKO F. Suomen murteiden murrealuejakojen vertailua: Kettunen (1930b), Rapola (1947a, 1969), Itkonen (1964a, 1989) ja Leino ym. (2006)	502

Alussa pyrin saamaan keskiarvoja. Mutta ennen pitkää huomasin, että tämä pyrkimys tekee vääryyttä kielen olemukselle. Moninaisuus ja vaihtelevuus, tarkoitukseton vivahdusrikkaus ja tuhlaileva runsaus ovat sen olennaisimpia piirteitä. Loogillinen selvyys ja yksiasuisuus ovat kielimiesten koulutettujen kamariaivojen tuotetta. Sanastajan työlle pitää antaa ohjeiksi sanat ”vapaus” ja ”ennakkoluulottomuus”. Tietoja kyllä, mutta ei ennakkoluuloiksi, vaan huomiokyvyn ja älyn liikkumisen pohjaksi.

Maisteri Arvo T. Inkilä kenttätömuistiinpanoissaan Juvalla 1935–1939
(Virittäjä nro 50, 1946)

Murteita on olemassa, sen huomaa jokainen, mutta missä toinen murre päättyy ja mistä toinen alkaa, sitä ei voi murteiden tutkijakaan ehdottomalla varmuudella sanoa. Aivan kuin sateenkaarta katsellessa voi erottaa vihreän ja sinisen, mutta ei voi sanoa, missä vihreä loppuu ja sininen alkaa.

Martti Rapola (1925: 69)

OSA I

TUTKIMUKSEN TAUSTA
JA KONTEKSTI

1 Johdanto

Tämän väitöskirjan aihe on murre ja se, miten murretta on suomen kielen alalla tutkittu. Tutkimukseni kokonaistavoite on tarkastella suomalaisen murteentutkimuksen ”kylmäketjua” eli sitä, miten yksilön puheesta syntyy ja on syntynyt tutkimuksen prosessissa tieteellistä tietoa murteista eli kielestä. Tutkimushistoriallisen deskriptiivisen tarkastelun lisäksi käsittelen tutkimuksessani murteentutkimukseen liittyviä kieli-ideologioita. Jo termin *murre* voi ajatella heijastavan yhdenlaista kieli-ideologiaa: ajatus kielen *murtamisesta* edellyttää, että ajattelemme, että on olemassa jokin ehyt kieli – ehyt kokonaisuus, jota murretaan.

Tässä johdantoluvussa esittelen aluksi tutkimukseni taustaa (1.1). Suomalaista murteentutkimusta ja sen historiaa edustaa työssäni aineistoni eli 51 suomen kielen alalla ilmestyneen murteita käsittelevän väitöskirjan osista koostettu tekstiaineisto, 20 tutkijan haastatteluaineisto ja kahdesta murteenkeruun ohjeistusluentotallenteesta sekä yhdestä haastattelusta koostuva lisäaineisto. Nämä kaikki esittelen tarkemmin luvussa 1.2. Luvussa 1.3 esitän tutkimuskysymykseni ja tutkimukseni rakenteen.

1.1 Tutkimuksen tausta, taustaoletukset ja tavoitteet

1800-luvun loppupuolella tieteellistynyt varhainen murteentutkimus oli deskriptiivistä eli kuvailevaa ja myös synkronista eli kieltä yhdessä aikapisteessä tarkastelevaa. Tutkijat kuvailivat jonkin alueen tai pitäjän murretta ja vertailivat sitä muihin kielimuotoihin (ks. esim. Mielikäinen 2017). Fennistiikan tutkimushistoriallisissa yleisesityksissä tätä tutkimusperinnettä nimitetään toisinaan *ahlvivistilaiseksi* murteentutkimukseksi (ks. esim. Korhonen 1986: 94–96, Nuolijärvi 1988: 119, Juusela 1994: 1, Karlsson 1997: 43–45, Häkkinen 2008: 98–108, 147–151, Kurki & Mustanoja 2019: 89–94).

Eräänlaisena käänteenä tutkimusperinteessä pidetään E. N. Setälän toimintaa professorina ja tutkijana sekä erityisesti hänen teostaan *Yhteissuomalainen äännehistoria* (1899 [1891–1892]). Fennistiikan tutkimushistoriallisissa yleisesityksissä ja suomalaisen murteentutkimuksen historiaa käsittelevissä esityksissä ja tutkimuksissa on tyypillistä nimittää tätä tutkimusperinnettä *nuogrammaattiseksi* tai *äännehistorialliseksi* koulukunnaksi tai spesifimmin *E. N. Setälän nuogrammaattiseksi*

koulukunnaksi (ks. esim. Korhonen 1986: 94–96, Nuolijärvi 1988: 119, Hakulinen 1993: 19–23, Juusela 1994: 1, Karlsson 1997: 43–45, Häkkinen 2008: 98–108, 147–151; Mielikäinen 2017: 355–356, Kurki & Mustanoja 2019: 89–94). Äännehistorioitsijoiden näkökulma kieleen oli diakroninen eli historiallisesti vertaileva: Tutkijat keskittyivät kielihistoriallisiin eli kielen historialliseen kehitykseen ja muutokseen liittyviin seikkoihin. Sekä varhaista toisinaan ahlqvistilaiseksi nimettyä deskriptiivistä ja synkronista murteentutkimusta että diakronista äännehistoriallista perinnettä yhdisti se, etteivät tutkijat tarkastelleet kielellistä vaihtelua yksilön kielen eli idiolektin näkökulmasta vaan keskittyivät hahmottelemaan yhtenäisiä kielimuotoja ja selvittämään kielenpiirteiden ja niiden varianttien leviämistä ja levinneisyyttä (ks. esim. Häkkinen 2008: 147–148). Äännehistoriallisen tutkimuksen lisäksi suomen murteiden tutkimusta voi kuvailla **murremaantieteelliseksi**, sillä suomen kielen variaation ajateltiin olevan ensisijaisesti alueellista variaatiota sosiaalisen sijaan (Häkkinen 2008: 147–148, 150–151). Äännehistoriallisen tutkimuksen kielihistoriallinen näkökulma merkitsi myös sitä, että tutkijat tarkastelivat sellaisten puhujien kieltä, jotka puhuivat mahdollisimman vanhakantaista murretta (Kurki 2007: 144–145). Tutkimuskohde eli murre haluttiin kuvata ehyenä, vaikka tutkijat tunnistivat yksilökohtaista ja yksilöiden välistä kielellistä vaihtelua ja esittivät siitä huomioita (ks. esim. Kettunen 1930a: XXVI–XXVII). Deskriptiivisen varhaisen murteentutkimuksen sekä äännehistoriallisen tutkimusperinteen pohjalta on muodostunut suomen kielen tutkimusala, jota kutsutaan usein **dialektologiaksi**. Tieteen termipankin määritelmän mukaan dialektologia on synonyymi **murteentutkimukselle** ja merkitsee kielitieteen haaraa, 'joka tutkii ja luokittelee yhden kielen (tavallisimmin paikallisia) murteita ja kartoittaa kielellisten ilmiöiden maantieteellistä levinneisyyttä' (Tieteen termipankki 19.10.2022, Kielitiede: murteentutkimus).

Keskeisenä käänteenä fennistisessä alueellisen vaihtelun tutkimuksessa pidetään William Labovin klassisia sosiolingvistiisiä tutkimuksia (ks. esim. Kurki & Mustanoja 2019: 94–95). Labov tarkasteli ennen täysin "sekakoosteisena" ja variaatioltaan satumanvaraisena pidettyä suurkaupunkilaisten puhekieltä eli New Yorkin englantia ja osoitti, että muun muassa kielenkäyttäjän sosiaalinen tausta vaikuttaa hänen kielenkäyttöön (ks. esim. Labov 1972, 2006). Tutkimusala, jossa alettiin kiinnittää huomiota muuhunkin kuin alueelliseen vaihteluun ja jossa alettiin ottaa huomioon myös puhujan sosiaalinen tausta, kutsutaankin **sosiolingvistiikaksi**¹. Labovin tutkimuksesta raportoi Suomessa Heikki Paunonen (1971). Tämä kansainvälisen tutkimuksen näkökulman muutos ja ympäröivä yhteiskunnallinen rakennemuutos eli kaupungistuminen johtivat siihen, että Suomessa käynnistettiin vuosina 1976–1980

1 Tieteen termipankin (19.10.2022, Kielitiede:sosiolingvistiikka) määritelmän mukaan sosiolingvistiikka 'tutkii kielen ja yhteiskunnan välistä suhdetta' (sosiolingvistiikan historiasta ja määritelmistä, ks. myös esim. Nuolijärvi & Lappalainen 2020, Kurki 2005: 13–15).

merkittävä valtakunnallinen Suomen Akatemian rahoittama suomalaisen alueellisen ja sosiaalisen vaihtelun tutkimushanke *Nykysuomalaisen puhekielen murros* (Kurki 2007: 148–149). Projektissa tutkittiin nimensä mukaisesti nykysuomalaista puhekieltä neljässä kaupungissa – Helsingissä, Jyväskylässä, Tampereella ja Turussa – hieman eri painoituksin (Mielikäinen 1980: 19–21). Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhdetta ja kyseisten tieteenalojen tutkimuskohteiden ja -metodien moninaistumista on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa runsaasti (esim. Siitonen 1981, Mielikäinen 1980, Nuolijärvi 1986a, Juusela 1994, Kurki & Mustanoja 2019, Nuolijärvi & Lappalainen 2020).

Tässä tutkimuksessa en lähesty tutkimuksen historiaa käänteiden ja paradigmanvaihtoksien näkökulmasta. Muun muassa Seppo Knuuttilla (1994: 20–21) käsittelee historianfilosofisia käsitteitä teoreettinen presentismi sekä traditionalismi. Siinä missä presentismi korostaa nykyisen ja entisen välistä katkosta, traditionalistinen lähestymistapa näkee nykyhetken menneen tuotoksena (Knuuttilla 1994: 20–21). Tässä tutkimuksessa näkemykseni tutkimuksen historiasta on traditionalistinen: lähdän siitä oletuksesta, ettei tutkimusala muutu käden käänteessä toiseksi, vaan samaa ilmiötä tarkastelevat tutkimusalat ovat verkostomaisessa suhteessa toisiinsa – niin menneeseen tutkimusperinteeseen, rinnakkaiseen kuin tulevaankin (ks. myös Kelomäki 2019: 36–37). Selvää on, että murre eli alueellisesti varioiva puhuttu kieli on kiinnostanut kielentutkijoita läpi fennistiikan historian. Murteita on tutkittu monesta näkökulmasta: toisaalta kantakielimäisinä ehyeksi konstruoituna kielimuotoina (esim. Lindén 1942) ja toisaalta varioivana yksilön kielenkäyttönä (esim. Nuolijärvi 1986a), toisaalta kielihistoriallisesti (esim. Rapola 1919) ja toisaalta synkronisen variaation ja käynnissä olevan muutoksen näkökulmasta (esim. Kurki 2005). Tärkeää on myös todeta, ettei kaikki murteisiin kohdistuva tutkimus ole selkeästi dialektologista tai sosiolingvististä: murretta on tutkittu myös kielen rakenteen näkökulmasta, esimerkiksi sanastollisen (esim. Jarva 2003) ja morfologisen (esim. Paunonen 1974) variaation näkökulmasta. Vaikka näkökulmia murteeseen on tutkimuksen historian aikana ollut monia, käsillä oleva tutkimus lähtee siitä oletuksesta, että tutkimuksen kohde – alueellisesti vaihteleva puhuttu kieli eli murre – on olemukseltaan pysynyt samana. Puhuttu kieli on varioinut ja muuttunut aina, vaikka tutkijat ovat tarkastelleet tätä alueellista variaatiota ja kielen muutosta eri tavoin.

Kieli-ideologioiden tutkimus on relevantti viitekehys myös murteentutkimuksen historian tarkastelulle, sillä kieli-ideologioiden tutkimus käsittelee myös tutkimuksen teon kannalta kiinnostavia kysymyksiä: Milloin ja miten kielimuodosta tulee murre? Milloin tietystä kielenkäyttäjistä tulee murteen puhuja tai milloin hän lakkaa olemasta sitä? (Kieli-ideologisesta kysymyksenasettelusta, ks. esim. Mäntynen ym. 2012: 330.) Vaikka murteentutkijoiden asenteita tutkimuskohteeseen on käsitelty tieteenalalla jonkin verran (esim. Helasvuo 1988: 397–398), ei johdonmukaista, aineistoon pohjautuvaa tutkimusta aiheesta ole tehty nimenomaan kieli-ideologioiden näkökulmasta.

Tutkimukseni kokonaistavoite on tarkastella suomalaisen murteentutkimuksen ”kylmäketjua”. Tutkimukseni ensimmäinen tavoite onkin selvittää, millaista *murreaineistoksi* nimetty aineisto on ja millä menetelmillä tuota aineistoa on kerätty ja käsitelty. Tutkimukseni toinen tavoite on selvittää, ketkä tuossa murreaineistossa puhuvat: keitä puhujat ovat, mitä heistä kerrotaan ja miten heidät on valittu murreaineiston puhujiksi. Tutkimukseni kolmas tavoite on hahmottaa, minkälaisena tutkimuskohde – *murre* – tieteenalalla näyttäytyy: miten kieltä käsitteistetään murteentutkimuksen kohteeksi? Neljäs tutkimukseni tavoite on analysoida murteita tutkivaa kielitieteilijää toimijana.

Tutkimukseni keskeinen taustaoletus on, että tutkijoiden tekemät näennäisesti epäideologiset menetelmälliset valinnat tuottavat tietynlaisen kuvan tutkimuskohteen käsitteestä – tässä tapauksessa murteesta. Tarkastelemalla kootusti eri aikoina tehtyjen väitöskirjojen aineistoja ja aineistomenetelmiä pääsen käsiksi tieteenalan kieli-ideologioihin eli siihen, millaisena ja keiden kielimuotona *murre* tutkimushistoriassa näyttäytyy. Tutkimukseni tarkoitus on osoittaa, että tutkimushistoriallinen kieli-ideologioihin keskittyvä analyysi on tieteenalan itseymmärryksen ja kehityksen kannalta välttämätöntä. Tutkimukseni tavoitteet pyrin saavuttamaan tarkastelemalla aineistoani, jonka esittelen seuraavassa luvussa 1.2, ja vastaamalla tutkimuskysymyksiini, jotka esittelen luvussa 1.3.

1.2 Tutkimuksen aineisto

Tämä väitöskirja ja siinä esitetyt näkemykset perustuvat pääasiassa kahdelle aineistolle. Ensimmäinen on väitöskirjoista koostettu **tekstiaineisto**: suomen kielen alalla vuosina 1871–2017 ilmestyneiden murteita käsittelevien väitöskirjojen (n = 51) esipuheet, johdannot ja osat, jotka käsittelevät aineistonkeruuta ja käsittelyä (luku 1.2.1). Toinen on edellä mainittujen väitöskirjojen tekijöiden osajoukon (n = 20) **haastatteluaineisto**, jonka esittelen tarkemmin luvussa 1.2.2. Näiden pääasiallisten aineistojen lisäksi olen käyttänyt työssäni täydentävänä materiaalina neljää nauhoitekokonaisuutta, jotka esittelen luvussa 1.2.3. Luvussa 1.2.4 tuon esiin, miten olen käsitellyt aineistoani.

1.2.1 Väitöskirjoista koostettu tekstiaineisto

Rajatakseni tutkimusaineistoni selvitin kaikki suomen kielen alalla² 1840–2017 ilmestyneet väitöskirjat. Käytin selvitystyössäni apuna Fred Karlssonin (1998) bibliografiaa *Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997*. Lisäksi lähetin tietopyynnöt kaikille suomen kielen yksiköille selvittääkseni vuosina 1997–2017 ilmestyneet väitöskirjat. Näistä väitöskirjoista rajasin 51 väitöskirjan joukon. Rajauksessa käytin seuraavia kriteerejä:

1. Väitöskirjan otsikossa todetaan, että tutkimus käsittelee murretta tai jonkin alueen puhekieltä.
2. Väitöskirjan ensisijainen tutkimuskohde on murre tai murteiden väliset erot.
3. Väitöskirjan aineisto on pääasiassa ”murreaineistoksi” nimettyä puhutun kielen aineistoa.
4. Väitöskirja ei käsittele yksinomaan nimistöä.

Kaikki aineistoon valitsemani 51 väitöskirjaa eivät täytä kaikkia rajauskriteerejä. Ensimmäisen rajauskriteerin mukaisesta väitöskirjajoukosta jäi uupumaan useita teoksia, jotka käsittelevät murteita. Mekaanisen nimiperustaisen rajauskriteerin lisäksi täydensin aineistoa kymmenellä väitöskirjalla, joissa tutkimuksen kohteen voi tulkita olevan murre tai murteiden väliset erot (kriteeri 2) tai jotka perustuvat pääasiassa murreaineistoksi nimetyille aineistolle (kriteeri 3). Käytännössä kriteerien 2 ja 3 ero on näkökulma: käsitteleekö tutkimus ensisijaisesti alueellista vaihtelua tai jotain alueellista kielimuotoa ja kielenpiirteitä vai jotakin kielenpiirrettä ja sen ilmenemistä kieliaineistossa eli tässä tapauksessa murteissa. Yksinomaan nimistöä käsittelevät väitöskirjat olen rajannut aineistosta pois, sillä olen katsonut, että toisin kuin esimerkiksi syntaksin ja morfologian, nimistöntutkimuksen keskeinen tutkimuskohde ei ole kielimuoto tai sen rakenteet eli murre systeeminä.

On kuitenkin todettava, että kolmas, murreaineistoon liittyvä rajauskriteeri 3 ei ole yksiselitteinen: ei ole tarkkarajaista, mitä tarkoittaa, että väitöskirja perustuu ”pääasiassa murreaineistolle”. Aineistoni väitöskirjojen lisäksi murreaineistoa ovat väitöstutkimuksissaan hyödyntäneet 2000-luvulla ainakin Salminen (2000), Leino (2003), Päiviö (2007), Pekkarinen (2011) ja Hynönen (2016). Valitsemani joukko murreväitöskirjoja on kuitenkin ajallisesti kattava ja määrällisesti laaja, ja siten katson, että se on riittävä ja edustava näyte tämän tutkimuksen aineistoksi.

2 Käsite *suomen kielen ala* ei ole yksiselitteinen. Esimerkiksi aineistossani oleva Riikka Ylitalon väitöskirjan (2009) voisi katsoa kuuluvan ensisijaisesti fonetiikan alaan, mutta sen kansilehdellä mainitaan sekä fonetiikka että suomen kieli.

Oleellista aineistoni rajauksessa on tavoite: Pysin sisällyttämään aineistooni kaikki suomen kielen alan väitöskirjat, joiden tutkimuksen kohde tai aihe on murre. En siis ole valikoinut aineistooni vain niitä tutkimuksia, jotka tutkija asemoi dialektologiseksi tai sosiolingvistiseksi murteentutkimukseksi. Tämä periaatteen voi nähdä sekä aineistoni heikkoutena että sen vahvuutena: Väitöskirjat edustavat niin monenlaisia tutkimusaloja ja -perinteitä, että voi perustellusti kysyä, edustavatko ne oikeastaan yhtä kielitieteen alaa ja ovatko ne siten mielekäs ja yhtenäinen joukko. Toisaalta tämän moninaisuuden voi nähdä kiinnostavana rikkautena – rajaamalla tekstiaineistoni väitöskirjat suppeammin olisin menettänyt mahdollisuuksia tarkastella laajasti tutkimuksen historiaa ja erilaisia tutkimuksellisia näkökulmia siihen, mitä murre on.

On myös tärkeää todeta, että erityisesti kolmannen rajauskriteerin noudattaminen sisällytti väitöskirjojen joukkoon tutkimuksia, joiden tekijät eivät välttämättä identifioi itseään murretutkijoiksi tai tutkimustaan murretutkimukseksi. Näissä tutkimuksissa tutkimuksen kohde on esimerkiksi suomen kielen syntaksi tai morfologia. Väitöskirjojen valikoimiseen ja nimeämiseen murreväitöskirjoiksi liittyy siis tulkinnanvaraisuutta. Tätä heikkoutta olen työssäni pyrkinyt tilkitsemään kysymällä haastateltaviltani, identifioituvatko he murretutkijoiksi (tarkemmin, ks. luku 1.2.2).

Viittaan työssäni aineistoni väitöskirjoihin ilmauksella **tekstiaineistoni väitöskirja** tai **murreväitöskirja**. Väitöskirjalla tarkoitan tässä tutkimuksessa tohtorinväitöskirjaa³ (muista väitöskirjojen tyypeistä, ks. Karlsson 1998: 5). Väitöskirjojen tunnistenumerot etenevät lineaarisesti niin, että ensimmäisen aineistoni väitöskirjan tunnistenumero on 0 ja viimeisen 50 (ks. taulukko 1). Viittaan tekstiaineistooni väitöskirjojen tekijöiden ja nimikkeiden sijaan tunnistenumeroilla (0–50) ja väitöskirjojen ilmestymisvuosilla. En viittaa väitöskirjoihin niiden tekijöiden nimillä tai nimikkeillä, sillä tarkastelen tutkimushistoriaa ja siten väitöskirjojen joukkoa kokonaisuutena. Tarkoitukseni ei ole tehdä arvottavia huomioita yksittäisten tutkijoiden yksittäisissä tutkimuksissa tekemistä valinnoista, vaikka aineistoa esitellessäni ja analysoidessani nostan esiin esimerkkejä väitteitteni tueksi. Väitöskirjojen täydet julkaisutiedot löytyvät tämän väitöskirjan lähdeluettelosta erikseen aineslähteiksi nimettyinä.

Huomattava on, että kaikkina vuosikymmeninä ei ole ilmestynyt yhtä monta väitöskirjaa. Eri yliopistoista on myös ilmestynyt eri määrä murteita käsitteleviä väitöskirjoja. Tarkempia tietoja väitöskirjojen jakautumisesta yliopistoittain ja vuosittain voi lukea Virittäjässä ilmestyneestä artikkelistani (Aarikka 2018).

3 Koska tutkimusaineistona käsiteltävät väitöskirjat on rajattu selkeyden vuoksi nimenomaan tohtorinväitöskirjoihin, aineistossani ei ole E. N. Setälän (1890) virkaväitöskirjaa *Yhteissuomalaisten klusiilien äännehistoria*. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta tai Setälän (1899 [1891–1892]) teosta *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Jälkimmäistä käsittelem kuitenkin luvussa 5.2.2.

Työni rajauksen vuoksi minulla ei ole ollut mahdollisuutta analysoida 51 väitöskirjaa kokonaisuudessaan. Pääpiirteittäin voi sanoa, että kaikista väitöskirjoista aineistoon on sisällytetty alkusanat tai esipuhe ja johdantoluku, sekä mahdolliset muut aineistoa ja kielenpiirteiden valintaa käsittelevät luvut. Olen siis valikoinut väitöskirjoista osat, jotka käsittelevät tutkimuksen taustaa, motiiveja, tutkimuksen kohteena olevaa kielenilmiötä, tutkimuskysymyksiä, aineistoa ja sen keruuta. Esipuheet ja johdannot olen valikoinut aineistoon myös kontekstin vuoksi: Esipuheissa tutkijat tuovat esiin myös henkilökohtaisemmasta näkökulmasta asennoitumistaan tutkimuksen tekemiseen ja tutkimuksen kohteeseen. Johdannot puolestaan sisällytin aineistoon, jotta pystyn tarkastelemaan väitöskirjojen tutkimuskysymyksiä ja tutkijan nimeämää tutkimuksen tarkoitusta. Valikointi ei ollut yksinkertaista, sillä väitöskirjojen rakenne on muuttunut historian saatossa ja rakenne myös vaihtelee väitöskirjakohtaisesti. Olen merkinnyt taulukkoon 1 sivut, jotka olen sisällyttänyt väitöskirjoista aineistooni.

Tekstiaineistoni sisältää 2060 sivua ja 5 175 077 merkkiä. Koska väitöskirjojen taittotavat ja sivukoot ovat erilaisia, soveltuu merkkimäärä sivuja paremmin aineiston laajuuden kuvailuun. Vähiten aineistoa on väitöskirjasta 1 (2186 merkkiä) ja eniten väitöskirjasta 46 (524 275 merkkiä). Sivunumerot ja merkkimäärät on merkitty taulukkoon 1.

TAULUKKO 1. Tekstiaineisto: Väitöskirjat tekijöineen ja tunnisteineen, väittelyvuosi ja -yliopisto, tekstiosoiden sivunumerot teoksessa ja niiden merkkimäärä. Tähdellä (*) on merkitty, jos väitöskirjan esipuheosiossa ei ole sivunumeroja.

Tunniste	Tekijä	Nimike	Vuosi	Yliopisto	Sivunumerot	Merkkimäärä
0	Aminoff, Torsten	Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta tutkimus.	1871	HY	1–4	5870
1	Genetz, Arvid	Lautphysiologische Einführung in das Studium der vestfinnischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung des Karelischen.	1877	HY	I–II	2186
2	Porkka, Volmari	Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte.	1885	HY	I–II, 1–25	51174
3	Cannelin, Knut	Tutkimus Kemin kielenmurteesta.	1888	HY	1–10	17488
4	Ojansuu, Heikki	Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi, descendentti esitys.	1901	HY	III–IV, 1–23	48021
5	Airila, Martti	Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta, murteen suhdetta Suomen muihin murteisiin silmälläpitäen.	1912	HY	VII–XI, 1–35	73639
6	Laurosela, Jussi	Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta.	1913	HY	I–II, XI–XXXIV	47336
7	Rapola, Martti	Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa.	1919	HY	V–VIII, IX–XX, 1–36	101713
8	Ikola, Niilo	Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I.	1925	TY	III–V, 1–13	26995
9	Lindén, Eeva	Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria.	1942	HY	* V–XVIII	25309
10	Ruoppila, Veikko	Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa.	1943	HY	III–VIII, XI–XIV	21209
11	Virtaranta, Pertti	Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria.	1946	HY	6–15	19559
12	Ojajärvi, Aulis	Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan Maaselän murteissa: nominatiivi, genetiivi ja partitiivi.	1950	HY	3–6, 16–19	12345
13	Leskinen, Heikki	Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I.	1963	HY	7–25	40632
14	Itkonen, Terho	Proto-Finnic Final Consonants I.	1964	HY	5–7, 11–32	57661

Tunniste	Tekijä	Nimike	Vuosi	Yliopisto	Sivunumerot	Merkkimäärä
15	Pääkkönen, Matti	Oulun seudun murteiden äännehistoria.	1971	HY	5–6, 13–24	32526
16	Räsänen, Seppo	Kainuun murteiden kaasussyntaksi.	1972	HY	5–6, 13–28	37714
17	Lehtimäki, Pekka	<i>Oi-</i> ja <i>ei-</i> nominit Länsi-Uudenmaan murteissa.	1972	HY	5–6, 9–22	38578
18	Räsänen, Alpo	Kainuun murteiden äännehistoria I.	1972	HY	5–6, 11–30	46401
19	Rintala, Päivi	Suomen <i>-läntä</i> -loppuiset adjektiivit.	1972	HY	5–6, 13–32	53539
20	Paunonen, Heikki	Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä.	1974	HY	5–6, 11–40, 296–298	92274
21	Mielikäinen, Aila	Etelä-Savon murteiden äännehistoria I.	1982	JY	5–6, 13–37, 331–332	74404
22	Kuiri, Kaija	Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa.	1984	JoY	* 50–62, 322–326	37335
23	Nuolijärvi, Pirkko	Kolmannen sukupolven kieli.	1986	HY	5–6, 11–45	79808
24	Länsimäki, Maija	Suomen verbikantaiset <i>in:ime</i> -johdokset.	1987	HY	V–VII, XV–XXXV	38440
25	Nahkola, Kari	Yleisgeminaatio. Äänne­muutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämä­läismurteiden kannalta.	1987	TaY	* 1–16	38133
26	Palander, Marjatta	Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio.	1987	TaY	5–6, 9–33, 262–276	87280
27	Grönholm, Maija	Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa.	1988	ÅA	* 1–30, 357–360	88970
28	Sivula, Jaakko	Lintu soudessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö.	1989	HY	5, 13–27	35369
29	Juusela, Kaisu	Törmäysmurteen variaatiosta.	1989	HY	5, 11–66, 354–370	153930
30	Koivisto, Jouko	Suomen murteiden refleksiivitaivutus.	1990	JY	5, 11–26, 191–195	50430
31	Suihkonen, Paavo	Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa.	1992	JY	7, 9–45, 317–318	113556

Tunniste	Tekijä	Nimike	Vuosi	Yliopisto	Sivunumerot	Merkkimäärä
32	Laitinen, Lea	Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesesiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia.	1992	HY	5–6, 11–41	94223
33	Mantila, Harri	<i>Ei tääläkän senthän jokaishen sanhan hootakhan panna.</i> Jälkitaivujen vokaalienvälisen <i>h:n</i> variaatio peräpohjalaisissa murteissa.	1992	OY	V, 1–33, 259–269	72392
34	Mäkelä, Matti	Suomen murteiden <i>kin</i> ja <i>kaan, kään</i> -liitteet.	1993	JY	* 1–29, 230–233	102109
35	Suihkonen, Pentti	Frekventatiividerivaatio suomen murteissa.	1994	JY	9, 11–54, 358–366	136563
36	Palomäki, Ulla	Dentaalisen affrikaatan perilliset suomen murteissa. Kielikontakteihin perustuva selitysmalli.	1998	TY	VII–VIII, 1–46	126614
37	Forsberg, Hannele	Suomen murteiden potenti-aali. Muoto ja merkitys.	1998	JoY	5, 11–34, 102–112, 407–411	108847
38	Krook, Kristiina	Ensi tavun <i>ie-</i> , <i>yö-</i> ja <i>uo-</i> diftongien avartuminen suomen murteissa.	1999	TY	13–49, 319–331	108952
39	Hurttu, Heikki	Suomen murteiden <i>askel</i> -tyyppisten nomien morfologiaa ja murremaantiedettä.	2000	TaY	V, 1–36, 361–379	111720
40	Jarva, Vesa	Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa.	2003	JY	5–6, 11–60, 183	168302
41	Kurki, Tommi	Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä.	2005	TY	1–3, 11–88, 257–259	249041
42	Kokko, Ossi	Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksilöllistymisenkuvastajana.	2007	JoY	5–6, 13–76, 218–219, 244–248	182694
43	Kunnas, Niina	Miten muuttuu runokyllien kieli. Reaaliaikatutkimus jälkitaivujen A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vienalaismurteissa.	2007	OY	7–10, 19–136, 351–371	348483

Tunniste	Tekijä	Nimike	Vuosi	Yliopisto	Sivunumerot	Merkkimäärä
44	Vaatto-vaara, Johanna	Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena.	2009	HY	7–9, 14–154	417170
45	Ylitalo, Riikka	The realisation of prominence in three varieties of standard spoken Finnish.	2009	OY	7–8, 11–48	93331
46	Mustanoja, Liisa	Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu tutkimus Tampereen puhekielestä.	2011	TaY	7–8,	524275
47	Nupponen, Anne-Maria	"Savon murre" savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana.	2011	ISY	vii–viii, 1–68, 239–267	331623
48	Väänänen, Milja	Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen vanhoista murteista.	2016	TY	5–6, 9–19, 247, 249–250	35731
49	Priiki, Katri	<i>Hän, se, tää vai toi?</i> Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä	2017	TY	5–6, 9–40	91513
50	Uusitupa, Milla	Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset.	2017	ISY	11–12, 17–80	221670

1.2.2 Tutkijoiden haastatteluaineisto

Tutkimukseni alusta saakka minulle on ollut selvää, että haluan keskustella työni keskeisistä kysymyksistä myös niiden tutkijoiden kanssa, joiden väitöskirjat ovat osa tekstiaineistoani ja perustaa tutkimukseni tekstiaineistoni lisäksi myös haastatteluaineistolle. Tämän tutkimuksen tekoajanana tekstiaineistoni väitöskirjojen (ks. taulukko 1) tekijöistä elossa oli Väestörekisterikeskuksen mukaan 30 henkilöä. Selvitin näiden 30 henkilön yhteyshetimit Internet-hauilla sekä Väestörekisterikeskuksesta. Kahta potentiaalista haastateltavaa jouduin lähestymään kirjeitse, muut tavoitin puhelimen tai sähköpostin välityksellä.

Haastattelupyyntöni yhteydessä kerroin pääpiirteittäin haastattelujeni teemat: mainitsin, että haastattelu kestää noin kaksi tuntia ja että siinä on kysymyksiä, jotka käsittelevät murteentutkimuksen käsitteitä ja terminologiaa, murrealueita, murreaineiston keräämistä ja käsittelemistä, aineiston ja/tai puhujien valintaa sekä tutkijan tutkija- ja kieli-identiteettiä (tarkemmin, ks. liite 1). Tarkempia tietoja työni tai haastattelujen sisällöistä en haastateltavilleni antanut, ja ilmoitin kaikille, ettei

haastatteluun tarvitse mitenkään erityisesti valmistautua. Yhdelle haastateltavista toimitin pyynnöstä tutkimussuunnitelmani.

Potentiaalisesta haastateltavien joukosta ($n = 30$) 20 henkilöä oli mahdollista haastatella. Tein haastattelut vuoden 2018 aikana – ensimmäiset kaksi helmikuussa, suurimman osan kevään ja kesän aikana ja viimeisen joulukuussa. Tutkijahaastattelujen lisäksi tein yhden täydentävän haastattelun (ks. luku 1.2.3).

Haastateltaviini viittaa työssäni koodilla, jonka alkukirjain osoittaa, onko haastateltava haastatteluhetkellä työelämässä (T) vai eläkkeellä (E). Olen valinnut merkintätavan siksi, että tieto tutkijan uravaiheesta tarjoaa haastatteluesimerkkien tulkitsemiselle oleellisen kontekstin. On selvää, ettei eläköityminen ole välttämättä tutkijanuran päätöspiste. Erilaisia muita vaihtoehtoja pohtiessani (esim. tutkijan aktiivisuus vs. passiivisuus sen mukaan, onko tutkija julkaissut viimeisen viiden vuoden aikana) tulin kuitenkin siihen tulokseen, että eläköityminen on vähiten arvottava ja tulkinnallinen ja siten selkein ja tarkoituksenmukaisin indikaattori siitä, missä vaiheessa tutkijanuraansa tutkija on. Haastateltavistani 10 oli haastatteluhetkellä työelämässä ja 10 eläkkeellä.

Toinen taustamuuttuja, joka haastatteluesimerkkejä tulkitessa on mielestäni oleellinen, on tutkijan vastaus kysymykseen ”identifioidutko murretutkijaksi” (haastattelurunko, ks. liite 2). Haastateltavani vastasivat kysymykseen kolmella eri tapaa: joko selkeästi myönteisesti (11 haastateltavaa), selkeästi kielteisesti (viisi haastateltavaa), tai tulkinnanvaraisemmin ”osittain” (neljä haastateltavaa), kuten esimerkissä 1. Tätä muuttujaa merkitsen koodin loppuun (*mt* = murretutkijaksi identifioituva, *ei-mt* = ei identifioitu murretutkijaksi, *osittain-mt* = identifioituu murretutkijaksi osittain). Muut taustamuuttujat kuten haastateltavan ikä ja sukupuoli ovat aineistoni tulkinnan kannalta näkemykseni mukaan epäoleellisia.

(1) Haastatteluaineisto

T/osittain-mt: no en mä ehkä ensisijaisesti sillee, e- esittelis, itteäni murretutkijana, et se on ehkä niin kun yks yks palanen sitä et mi- mi- (---) mikä mä oon mutta, mutta ei ehkä mitenkään niin ku keskeisin, että no, nii, **mä ajattelen et mä oon [erään tieteenalan tutkija] ja sosiolinguvisti.**

LA: mm.

T/osittain-mt: niin kun, niitä mä oon aika sillee tasavahvasti molempia.

LA: joo.

T/osittain-mt: ja sitten, sitten se niin ku, murre on ehkä sitte o- osa sitä, sosiolinguvisti-, identiteettiä siellä, (---) ja just lähinnä sitä kautta et oon niin ku tutkinu tutkinu alueellista aineistoa ja, ja sillee niin ku, niin ku et tavallaan m- ja niin ku kiinnostaa ne niin ku murteeseen liittyvät kysymykset.

LA: m.

T/osittain-mt: myös sit silleen mutta **se on vaan niin kun yks osa.**

Taulukossa 2 olen ilmoittanut haastateltavani ryhmittäin, mutta yksilöivästi numeroiden. Tämän tutkimuksen haastatteluaineistoesimerkeissä en käytä haastateltavistani yksilöivää numerointia – olen myös poistanut haastattelu-esimerkeistä esi-merkiksi kaupunkeja, henkilönnimiä ja muita avainsanoja, joiden perusteella lukija saattaa tunnistaa, kuka haastateltavani on. Edellä esittämäni kahden taustamuuttujan (tutkijanuran vaihe, murteentutkijaksi identifioituminen) avulla haastateltavani jakaantuvat kuuteen ryhmään, jotka myös ilmenevät taulukosta 2.

TAULUKKO 2. Haastateltavien ryhmät, koodit ja haastattelujen kestot.

Haastateltavien ryhmät	Haastateltavan koodi	Kesto
Eläkkeellä olevat tutkijat, jotka eivät identifioitu murretutkijoiksi	E/ei-mt 1 E/ei-mt 2 E/ei-mt 3	1:51:12 2:05:27 1:49:33
Eläkkeellä olevat tukijat, jotka identifioituvat murretutkijoiksi	E/mt 1 E/mt 2 E/mt 3 E/mt 4	1:30:46 1:49:12 1:45:44 2:44:16
Eläkkeellä olevat tutkijat, jotka osittain identifioituvat murretutkijoiksi	E/osittain-mt 1 E/osittain-mt 2 E/osittain-mt 3	1:08:56 3:11:20 2:09:57
Työssäkäyvät tutkijat, jotka eivät identifioitu murretutkijoiksi	T/ei-mt 1 T/ei-mt 2	2:39:17 2:26:19
Työssäkäyvät tutkijat, jotka identifioituvat murretutkijoiksi	T/mt 1 T/mt 2 T/mt 3 T/mt 4 T/mt 5 T/mt 6 T/mt 7	1:44:32 1:47:48 2:12:04 1:06:28 0:55:09 2:48:31 2:07:31
Työssäkäyvät tutkijat, jotka osittain identifioituvat murretutkijoiksi	T/osittain-mt	1:42:17

Haastattelujen kestot vaihtelivat, mikä ilmenee taulukosta 2. Haastattelujen keston vaikuttivat osaltaan myös haastattelujen niin sanotut toiminnalliset osuudet: Toinen oli piirrostehtävä, jossa pyysin haastateltavaa piirtämään murteen kahdella tavalla – toisaalta kielimuotona ja toisaalta osana idiolektiä. Lisäksi haastattelun aikana haastateltavat täyttivät tietokoneellani sähköisen lomakkeen, johon he kirjoittivat määritelmiä tieteenalan termeille (20 kpl) ja arvioivat näiden termien käytettävyyttä. Tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi en analysoi tutkijoiden piirrosaineistoa enkä termimääritelmiä tässä työssä. Toiminnalliset osuudet on kuitenkin tarpeen mainita, sillä ne vaikuttivat haastattelun kulkuun.

Haastattelupyynnön (ks. liite 1) esittäminen tuntui arkaluontoiselta, sillä haastattelemani tutkijat tiesivät, että tutkin tieteenalan historiaa ja tarkastelen heidän

väitöskirjojaan. Yritin kaikin keinon estää sellaisen virheellisen vaikutelman syntymistä, että haluaisin arvioida haastateltaviani tai että kysymyksiini olisi oikeita vastauksia. Erityisesti termimäärittelylomake toi kuitenkin haastatteluihin koemaisen tunnelman joidenkin haastateltavieni tapauksessa, vaikka yritin painottaa, etten arvioi yksittäisten tutkijoiden vastauksia.

Tekemiäni haastatteluja voi luonnehtia strukturoiduiksi tai puolistrukturoiduiksi. Kysyttelin haastattelurungon sisältöä ensimmäiset väitöskirjavuoteni (2016–2017). Kävin kaikkien haastateltavieni kanssa lävitse kysymysrunгон (ks. liite 2), mutta pyrin luontevaan ja keskustelunomaiseen tunnelmaan. Esitin haastateltavilleni myös jatkokysymyksiä kysymysrunгон ulkopuolelta.

Haastateltavani ovat heterogeeninen joukko eri tutkijanuran vaiheissa olevia ihmisiä. Erityisesti joillekin eläkkeelle siirtyneille haastateltavilleni haastattelutilanne tuntui välillä olevan vaikea, ja he saattoivat tuoda esiin, että tutkimuksen aihepiireihin syventymisestä on jo aikaa, kuten esimerkissä 2:

(2) Haastatteluaineisto

LA: joo. mut me voitais hypätä, nyt täältä terminologia ihmeellisest maailmast vähä tonne murrealueisii ja rajoihin puhumaa niistä,

E/mt: **voi älä, älä kysy mitään mä en mui-** [nauraen]

LA: ei en kysy,

E/mt: **mää en muista kuule mitään enää.**

LA: en kysy mitää eksaktii kysyn vaa että, et jos miettii niit niin ku olemassa olevii,

E/mt: m.

LA: tavallaa erilaisii ikään ku esityksiä siit et miten miten niin ku Suames murrerajat jotenki menee,

E/mt: mm.

LA: tai, alueajaot, niin ni mikä niistä oli niin ku sulle semmonen läheisin tai relevantein mitä sä niin ku käytit.

On myös otettava huomioon, että osa haastateltavistani tunsi ja tuntee minut ja työni aiheen paremmin kuin toiset. Osan haastateltavista kanssa olin keskustellut tutkimuksestani esimerkiksi Miten Suomi puhuu -verkoston tapaamisissa, osan olin tavannut lyhyeltä tai ohimennen ennen haastattelupyynnön esittämistä, kun taas osan kanssa haastattelutilanne oli ensikohtaamisemme. Tämä on totta kai vaikuttanut haastattelujen kulkuun ja kenties myös siihen, millaisia vastauksia olen saanut – tavoilla, joita en voi luotettavasti arvioida. Omasta roolistani tutkimani yhteisön jäsenenä kirjoitan tarkemmin luvussa 2.3.

1.2.3 Täydentävä aineisto

Edellisissä luvuissa 1.2.1 ja 1.2.2 esittelemieni pääasiallisten aineistojeni lisäksi olen väitöskirjassani hyödyntänyt neljää täydentävää aineistoa. Ensimmäinen niistä on tutkijahaastattelujen yhteydessä tekemäni täydentävä haastattelu, toinen Martti Rapolan haastatteluaineisto (haastattelijana Pertti Virtaranta), kolmas Pertti Virtarannan vuonna 1960 pitämä Suomen kielen nauhoitearkiston keruusiin liittyvä ohjeistusluento ja neljäs Terho Itkosen vuonna 1979 pitämä Muoto-opin arkiston keruusiin liittyvä ohjeistusluento.

Tätä työtä tehdessä minulle on tarjoutunut tilaisuus täydentää käsityksiäni ja syventää ymmärrystäni sellaisten aineistojen avulla, jotka olen löytänyt sattumalta väitöskirjaprosessini aikana. Tein tutkijahaastattelujen lisäksi täydentävän haastattelun erään Suomen kielen nauhoitearkiston pitkäaikaisen työntekijän kanssa kesäkuussa 2018 selvittääkseni joitakin seikkoja itselleni. Haastattelussa kävi ilmi, että Pertti Virtaranta on haastatellut Martti Rapolaa hänen elämästään ja tutkijaturastaan vuonna 1963, ja hankin kyseiset haastattelut osaksi tutkimusaineistoani Suomen kielen nauhoitearkistosta. Väitösprosessini aikana minulla on ollut myös ilo ja kunnia osallistua kahteen työni kannalta erityisen kiinnostavaan juhlaseminaariin. Toinen oli Pertti Virtarannan muistoseminaari *Aineistojen kentällä ja äänten jäljillä – Pertti Virtarannan syntymästä 100 vuotta* (23.5.2018) ja toinen Muoto-opin arkiston 50-vuotisjuhla *Muodot muuttuvat mutta mihin suuntaan?* (15.9.2017). Pertti Virtarannan muistoseminaarissa soitettiin näytteitä Virtarannan vuonna 1960 pitämästä Suomen kielen nauhoitearkiston keruuluennosta. Muoto-opin arkiston juhlaseminaarissa puolestaan soitettiin katkelmia Terho Itkosen vuonna 1979 Muoto-opin arkiston kerääjille pitämästä luennosta. Ilman juhlaseminaareja en olisi osannut etsiä kyseisiä tallenteita, mutta kun sain tietää niiden olemassaolosta, en malttanut olla hankkimatta niitä osaksi tämän työn aineistoa⁴.

Käytän tässä työssä Martti Rapolan haastatteluista sekä Pertti Virtarannan että Terho Itkosen luennoista esimerkkejä maltillisesti ja valikoiden silloin, kun se on perusteltua. Haluan kuitenkin erikseen tuoda esiin, että kyseiset tallenteet ovat lisänneet ja syventäneet ymmärrystäni työni teemoihin liittyen korvaamattomalla tavalla. Tarkemmat tiedot kaikista täydentävän aineistostoni osakokonaisuuksista ja niiden sijainneista olen merkinnyt tämän työn lähdeluetteloon otsikon ”muut aineslähteet” alle.

4 Kiitän edellä mainittujen tallenteiden löytämisestä ja hankinnasta sekä haastateltavaani että Mari Siiroista.

1.2.4 Aineiston käsittely ja esittäminen

Tekstiaineistoni tapauksessa aineiston primäärimuoto on pääasiassa fyysinen kirja, viiden väitöskirjan tapauksessa myös sähköinen pdf-muotoinen tekstitiedosto. Olen digitoinut tekstiaineiston skannaamalla taulukossa 1 ilmoittamani sivut ja tekemällä skannauksen tuloksena syntyneille pdf-tiedostoille tekstintunnistuksen ABBYY FineReader 12 -ohjelmalla. Tekstintunnistusohjelmistot eivät ole täydellisiä, ja suurin osa erikoismerkeistä ja osa esimerkiksi kursiivilla painetusta tekstistä on tekstintunnistuksen tuloksena virheellistä. Olen korjannut aineistostani manuaalisesti tässä työssä esittämäni esimerkit eli niiltä osin kuin se on ollut analyysini osalta tarpeellista. Tekstiaineiston digitoiminen oli melko työläs – mutta kaikin puolin kannattava – prosessi. Koska aineisto on sähköisessä muodossa, olen voinut tehdä sen sisällöllisen analyysin Nvivo-ohjelmalla⁵, mikä on helpottanut aineiston hallittavuutta. Lisäksi olen voinut tehdä hakutoimintotarkistuksia ja varmistaa niiden avulla aineistostani esimerkiksi tiettyjen termien ja ilmausten esiintyvyyttä.

Haastatteluaineiston olen nauhoittanut yhtä lukuun ottamatta Zoom H2 -nauhurilla. Yhden haastattelun jouduin inhimillisen virheeni vuoksi nauhoittamaan puhelimellani (OnePlus 3T, nauhoitusohjelma Smart Recorder). Kaikki haastattelut, mukaan lukien itse tekemäni täydentävän haastattelun, on tallenteista litteroinut suomen kieltä pääaineenaan opiskellut filosofian maisteri Elina Martimo. Kaikki haastateltavani yhtä lukuun ottamatta antoivat luvan haastattelujensa arkistointiin, joten haastattelut on arkistoitu Turun yliopiston Suomen ja sen sukukielten arkistoon. Tiedot haastattelujen arkistointisigumeista ovat listattuna lähdeluetteloon aineslähteiksi nimettynä.

Muita täydentävän aineistoni tallenteita eli Martti Rapolan haastattelua (kesto n. 7,5 h), Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuluentoja (kesto n. 2 h) ja Terho Itkosen Muoto-opin arkiston keruuluentoja (kesto n. 2 h) en ole litteroinut kokonaisuudessaan. Olen kuunnellut tallenteet kahteen kertaan ja litteroinut tallenteista kohtia, joissa käsitellään tämän tutkimuksen fokuksen kannalta oleellisia seikkoja.

Esitän tässä työssä yhteensä 396 aineistoesimerkkiä. Esimerkkien määrä on runsas, sillä aineistoni analyysi on pääasiassa laadullista: vain esimerkkejä esittämällä voin argumentoida ja havainnollistaa lukijalle analyysiani. Esimerkit on numeroitu, ja numerorivillä yksilöin, ovatko esimerkit teksti-, haastattelu- vai täydentävästä aineistostani. Luettavuuden parantamiseksi olen poistanut haastattelu-esimerkeistä haastattelijan (eli itseni) minimipalautteita (esim. *mm*) sekä joistakin haastattelu- sekä tekstiaineistoni esimerkeistä sellaisia kohtia, jotka eivät ole käsillä olevan asian kannalta relevantteja. Näitä poistoja havainnollistan aineistoesimerkeissä sulkeiden

5 Nvivo on Alfasoftin ohjelma, jota voi hyödyntää erilaisten aineistojen laadullisessa analyysissä. Analyysin prosessista, ks. tarkemmin luku 2.4.

sisällä olevalla kolmella väliviivalla: ---). Olen myös lihavoinut aineistoesimerkeistä keskeisiä kohtia – esimerkkien lihavoinnit ovat minun tekemiäni, ellei asiasta ole erikseen mainittu.

1.3 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenne

Tämän tutkimuksen toisessa pääluvussa asemoin tutkimukseni ja esittelen sen teoreettis-menetelmällisen taustan (luku 2.1) ja tutkimuksessa tehtyjen tulkintojen kannalta oleelliset kontekstit (luku 2.2). Alaluvussa 2.3. tarkastelen omaa tutkija-positiotani ja luvussa 2.4 kuvaan aineistoanalyysini prosessia ja käsittelen tutkimus-eettisiä kysymyksiä.

Työni analyysiluvuissa (luvut 3–6) tarkastelen tutkimuksen historiaa ja tutkimuksen prosessia neljästä näkökulmasta: murreaineistojen (luku 3), kielenkäyttäjien eli murteen puhujien (luku 4), murteen käsitteen (luku 5) sekä tutkijoiden (luku 6) näkökulmasta.

Työni analyysiluvuissa vastaan esimerkiksi seuraaviin kysymyksiin:

1. **Murreaineistot** (luku 3): Mitä murreaineistot ovat? Miten aineistoja on kerätty ja käsitelty?
2. **Murteen puhujat** (luku 4): Mitä nimityksiä murreaineistojen puhujista käytetään, mitä heistä kerrotaan ja millä perustein heidät on valittu? Miten aineistoissani kuvataan toisaalta yksilön kielenkäyttöä ja toisaalta puheyhteisöä ja sen suhdetta ”todellisuuteen”?
3. **Murre tutkimuskohteena ja käsitteenä** (luku 5): Mitä kielenilmiöitä on tutkittu murteita tutkittaessa? Miten kielenilmiöitä on nimetty ja arvotettu? Miten ja miksi murrerajoja on määritelty? Miten murre kytkeytyy aikaan ja paikkaan?
4. **Murre ja tutkija** (luku 6): Mitkä motiivit murretutkijoita ohjaavat? Millaisia sosiaalisia suhteita tutkijat ovat solmineet puhujien kanssa? Millaisia kytköksiä tutkijalla voi olla siihen alueeseen, jonka murretta hän tutkii? Miten murteentutkijan ammattitaito rakentuu? Millaista roolia tutkijan kielitaju näyttölee tutkimuksen prosessissa?

Luvussa 7 esitän kokoavia huomioita liittyen tutkimukseeni.

2 Tutkimuksen, tutkimuskohteen ja tutkijan asemoiminen

Tässä luvussa asemoin tutkimukseni teoreettis-menetelmällisesti (luku 2.1) ja selvitän, mitkä kontekstit ovat ohjanneet aineistoni tulkintaa eli analyysia (luku 2.2.). Luvussa 2.3 käsittelen omaa tutkijapositioniani. Luvussa 2.4. kuvaan kokoavasti sitä analyysiprosessia, jota esittelemäni teoreettis-menetelmällinen tausta, kontekstit ja tutkijapositionio ovat ohjanneet. Lisäksi käsittelen luvussa 2.4 tutkimuseettisiä kysymyksiä.

2.1 Tutkimuksen teoreettis-menetelmällinen viitekehys

Tässä luvussa käsittelen niitä kolmea kiintopistettä, joiden keskiöön oman tutkimukseni teoreettis-menetelmällisesti asemoin: fennistiikan tutkimushistoriaa käsittelevää kirjallisuutta (luku 2.1.1), kieli-ideologioiden tutkimusta (luku 2.1.2) sekä diskurssi-historiallista lähestymistapaa menetelmänä (luku 2.1.3).

2.1.1 Fennistiikkaan liittyvä tutkimushistoriallinen kirjallisuus

Tässä luvussa esittelen suomen kielen alaan ja sen historiaan liittyvää kirjallisuutta, jota olen hyödyntänyt tutkimuksessani ja jonka osaksi tutkimukseni myös asettuu. Fennistiikan tutkimushistoriasta on kirjoitettu paljon. Fennistiikan ja osittain fennougristiikan historian yleistajuisen perusoppaan on kirjoittanut Kaisa Häkkinen (2008). Siinä on esitelty myös lukuisia tutkimuksia, jotka keskittyvät nimenomaan fennistiikan historiaan (Häkkinen 2008: 17–23). Myös Mikko Korhonen (1986) on kirjoittanut kattavan selvityksen fennistiikan ja fennougristiikan alkutaipaleesta. Yleisemmin fennistisen kielitieteen historiaa on käsitelty osana kielitieteen pohjoismaista historiaa teoksessa *The history of linguistics in the Nordic countries* (Hovdhaugen ym. 2000).

Tutkimushistoriaa on mahdollista tarkastella monesta näkökulmasta. Fennistiikan ja laajemmin kielitieteen tutkimushistoriaa on tarkasteltu tutkimuskirjallisuudessa esimerkiksi oppituolien (esim. Suutari & Salo 2001), tieteenalalle keskeisten hahmojen (esim. Karlsson 2000), tieteenalan klassikoiden (esim. Haddington &

Sivonen 2010) ja tieteellisten paradigmojen (esim. Kelomäki 2009) sekä niiden vaihdosten (esim. Hamunen ym. 2019, Siitonen 1981) näkökulmasta. Myös teema – esimerkiksi kirjakielen kehitykseen liittyvät vaiheet (esim. Huumo ym. 2004) – on tapa jäsentää tutkimuksen historiaa.

Oma käsittelytapani yhdistelee edellä mainittuja näkökulmia. Ensinnä tarkastelen väitöskirjoja ja niiden tekijöitä eli tutkimusalaa tieteellisten instituutioiden (väitöskirjat, jotka tuovat tohtorin arvon) ja toimijoiden eli tutkijoiden näkökulmasta. Lisäksi tarkastelen tutkimushistoriaa temaattisesti käsitellessäni nimenomaan murteiden tutkimushistoriaa.

Fennistiikan väitöskirjoja on systemaattisesti listannut ja tarkastellut Fred Karlsson (1998). Karlssonin bibliografia kielitieteen alalla julkaistuista väitöskirjoista sisältää jonkin verran määrälliseen analyysiin perustuvia empiirisiä havaintoja tieteenalan kehityksestä. Tarkemmin nimenomaan fennistiikan väitöskirjoja on tarkastellut määrällisesti Pentti Leino (1992), joka käsittelee artikkelissaan fennistiikan väitöskirjoja vuodesta 1960 vuoteen 1992. Leinon ajallinen raja on siis lyhyempi kuin Karlssonin ja minun, mutta hän on valikoinut mukaan myös ulkomaisissa yliopistoissa väitelleiden väitöskirjoja. Vaikka Leino keskittyy tarkastelussaan muun muassa väitelleiden sukupuoleen ja opintoihin kulutettuun aikaan, hän myös jaottelee väitöskirjaotosta artikkelissaan temaattisesti. Leino jakaa väitöskirjojen aihepiirit seitsemään kategoriaan, jotka ovat fonologia, morfologia, syntaksi, semantiikka, sanasto, nimistö ja muu. Näiden lisäksi Leino⁶ tarkastelee väitöskirjoja niiden aineiston perusteella. Aineistokategorioita hänen jaottelussaan on neljä: murteet, itämerensuomi, vanha kirjakieli ja nykysuomi. Kategoriajakoa Leino (1992: 15) perustelee artikkelissa yksinkertaisesti ”kielitieteen perinteisellä jakautumisella”, mutta huomauttaa ”ryhmittelyn olevan joissakin tapauksissa väkinäistä”. Myös omassa aineistonrajauksessani on läsnä ryhmittelyn väkinäisyys ja vaikeus yksiselitteisesti eritellä, mikä on murteita käsittelevä väitöskirja ja mikä ei (tarkemmin, ks. luku 1.2.1.).

Myös erityisesti fennistisen murteentutkimuksen historiasta sekä murteentutkimuksen ja sociolingvistisen variaation tutkimuksen limittymisestä on kirjoitettu kiitettävän paljon. Aila Mielikäinen käsittelee Virittäjä-artikkelissaan (2017) suomalaisen murteentutkimuksen metakieltä ennen niin kutsuttua nuogrammaattista suuntausta, kun taas Pirkko Nuolijärvi (1988) tarkastelee artikkelissaan sitä, miten vuosina 1850–1929 ilmestyneissä murteenkuvauksissa otetaan huomioon kielenulkoiset taustamuuttujat. Murteentutkimuksen traditioon vahvasti vaikuttanutta niin kutsuttua nuogrammaattista suuntausta ja erityisesti E. N. Setälää käsittelee puolestaan Tapani Kelomäki teoksessaan *Nuogrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa* (2009). Kielen vaihtelun ja muuttumisen tutkimuksesta yleisesti ovat

6 Leinon jaottelussa on oman työni kannalta erityisen kiinnostavaa se, miten hän erotelee aineistokategorioissaan *murteen* ja *nykysuomen*. Tähän erontekoon palaan työni analyysiluvussa 5.5.3.

kirjoittaneet muun muassa Heikki Paunonen ja Päivi Rintala (1984). Dialektologisen murteentutkimuksen ja sosiolingvistisen variaation tutkimuksen välisiä suhteita fennistiikan kontekstissa ovat käsitelleet mm. Kirsti Siitonen (1981) ja Kaisu Juusela (1994). Sosiolingvistiikan ja dialektologian suhdetta, mutta ennen kaikkea sosiolingvistiikkaa tieteenalana Suomessa ja kansainvälisesti on myös käsitelty tutkimuskirjallisuudesta (esim. Nuolijärvi 2000, Nuolijärvi & Lappalainen 2020). Puhutun kielen tutkimuksen historiaa 1970-luvulta 2000-luvulle sekä sosiolingvistiikan 2000-luvun alun haasteita käsitellään myös murteenseuruuhankeita käsittelevässä Pirkko Nuolijärven ja Marja-Leena Sorjosen (2005) teoksessa *Miten kuvata muutosta?* Fennistisen variaation tutkimuksen kehityksestä tutkimushistoriallisesta näkökulmasta ovat kirjoittaneet kattavasti Tommi Kurki ja Liisa Mustanoja (2019). Tieteenalan käsitteistöä ja siihen liittyvää problematiikkaa ovat käsitelleet esimerkiksi Harri Mantila (1997: 8–9) ja Heikki Hurttta (1999).

Myös arkistojen historia on mitä suurimmissa määrin murteentutkimuksen historiaa. Arkistoista kuten Suomen murteiden sana-arkistosta, Suomen kielen nauhoitearkistosta, Muoto-opin arkistosta ja Lauseopin arkistosta (Turun yliopiston suomen kielen äänitearkisto) on myös kirjoitettu sekä käytännönläheisiä keruupoppaita ja toiminnankuvauksia että historiikkeja (ks. esim. Hakulinen 1924, Tuomi 1976, Yli-Paavola 1970, Ikola 1985, Lyytikäinen 2018, Juusela 1987, Itkonen 1993, Suutari ym. 2003; Muoto-opin arkiston 50-vuotissivusto, sähköinen lähde).

Näiden lisäksi olen työssäni hyödyntänyt useita aikalaiskatsauksia ja eräänlaisia keskustelupuheenvuoroja fennistisen (murteen)tutkimuksen menetelmiin ja tutkimuskohteeseen, sekä sen historiaan ja tulevaisuuteen liittyen (ks. esim. Kettunen 1927, Rapola 1936, Virtaranta 1956, Leskinen 1968, Paunonen 1970, Leskinen 1977, Karlsson 1975, Anhava 1983, Koivisto 1993, Anhava 1993, Karlsson 1993, Hakanen 1993, Herlin & Maamies 1993, Kurki 2007, Paunonen 2009, Onikki-Rantajääskö 2013, Kelomäki 2013).

Työssäni voi ajatella olevan myös metateoreettisia ja siten tieteenfilosofisia ulottuvuuksia. Tieteellisten tekstien ja niissä esitettyjen käsitteiden analysoiminen ajaa pakostakin pohtimaan, miten tiede toimii ja mitkä ovat tieteellisen tiedon rajat. Reetta Konsteniuksen kielitieteen metateoriaan ja etiikkaan keskittynyt väitöskirja (2014) käsittelee myös kielitieteen metodeja – tarkemmin ”eksperimenttejä” – tieteenfilosofisesta näkökulmasta. Tutkimuksen aineslähde on Esa Itkosen ja Anneli Pajusen *Empiirisen kielitieteen metodologia* (2010), sillä Konsteniuksen mukaan kielitieteen metodologiaa käsittelevistä teoksista vain *Empiirisen kielitieteen metodologia* perustuu selkeästi tietyllä yhdelle koherentille kokonaisnäkemykselle tieteellisen tiedon luonteesta (Konstenius 2014: 21). Konsteniuksen tutkimuksen tavoite on tieteenfilosofinen ja hän valikoi siksi aineistokseen mahdollisimman koherentin yleisesityksen. Omassa työssäni keskeistä on tarkastella sitä, missä määrin käsitteet, menetelmälliset valinnat ja käsitykset murteesta kielimuotona eroavat tai yhtenevät toteutuneissa

tutkimuksissa. Konsteniuksen (2014: 23) aineistovalinnan argumentaatio tuo esiin tutkimusasetelmiemme erot:

”Metodologinen dualismi, johon [Empiirisen kielitieteen metodologia] perustuu, ei välttämättä edusta laajasti kielitieteellistä yhteisöä, edes suomalaista. Kysymys siitä, onko EKM:n käsitejärjestelmän käyttäjäryhmä suppea vai laaja, ei tutkimuskysymyksen näkökulmasta ole kuitenkaan kovin relevantti. Vastaukset filosofisiin kysymyksiin voivat vaihdella, mutta tieteellistä tietoa koskevat periaatekysymykset ovat kielitieteelle yhteiset.”

Teoksen *Kielentutkimuksen menetelmiä* alkusanoissa (Luodonpää-Manni ym. 2020: VI) metateoreettinen tutkimus jaetaan normatiiviseen ja deskriptiiviseen tutkimukseen. Kirjoittajat esittävät, että tieteenfilosofia, johon metodologinen eli menetelmiin kohdistuva metateoreettinen tutkimus sisältyy, on normatiivista tutkimusta, joka keskittyy selvittämään, millaisia piirteitä tieteellisessä tutkimuksessa tulee olla, jotta se täyttäisi tieteellisyyden kriteerit. Tieteen historian tutkimus puolestaan esitetään faktuaalisena ja deskriptiivisenä eli kuvailevana tutkimuksena. Nämä molemmat aspektit ovat tutkimuksessani läsnä: kuvailen fennistisen murteentutkimuksen historiaa, mutta keskityn erityisesti tutkimuksissa käytettyihin aineistomenetelmiin. Vaikka tutkimukseni on metodologista, tavoitteeni ei kuitenkaan ole normatiivinen siinä mielessä, että haluaisin tutkimuksellani osoittaa erilaisten menetelmien heikkouksia tieteellisen tiedon tuottamisen välineinä. Tavoitteeni on kasvattaa tutkimusalan ymmärrystä erilaisten aineistomenetelmien rajoista.

Tarkastellessani tässä työssä tutkimuksen historiaa, käytän käsitteitä ja ilmauksia **luonnollistuminen** ja **kanonisoituminen**. *Luonnollistumisella* tarkoitan prosessia, jossa tietyt tieteenalan käytännöt ja valinnat tuntuvat vakiintuneen siinä määrin, että niitä ei ole tarpeen erikseen perustella (vrt. Thomas Kuhnin *normalitieteen* käsite, Kuhn 2012 [1962]: 21–42). Termiä *kaanon* käytetään kirjallisuudentutkimuksessa ja sillä tarkoitetaan esimerkiksi ’tiettyjen kirjailijoiden luokittelua poikkeuksellisen merkittäviksi länsimaisen kirjallisuuden kannalta’ (Tieteen termipankki 23.4.2023: Kirjallisuudentutkimus:kaanon). Kielitoimiston sanakirja antaa verbille *kanonisoitua* merkityksen ’tulla ohjeelliseksi, esikuvalliseksi’ (KS, s.v. *kanonisoitua*). *Kaanonista* ja *kanonisoitumisesta* kirjoitan erityisesti työni kahdessa analyysiluvussa, jotka liittyvät toisaalta tutkittaviin kielenilmiöihin (5.2) ja toisaalta murrealueisiin ja -rajoihin (luku 5.4).

Tieteen historia sekä aate- ja oppihistoria ovat omia itsenäisiä tieteenalojaan. Kuten mikä tahansa tieteenala myös ne ovat heterogeenisiä ja sisältävät monenlaisia näkemyksiä siitä, miten tieteen historiaa tulisi kuvata. Tapani Kelomäen artikkeli *Kielitieteen käännteistä* (2019) esittelee laajasti, miten kielitieteen ja yleisemminkin tieteen historia on mahdollista ymmärtää käännteiden ja kääntymisten näkökulmasta. Kelomäki (2019: 53) kirjoittaa: ”Missä liitytään jatkumoon ja missä nähdään käänne, on tieteen konstruointia.” Myös tämä väitöskirja on tieteen konstruointia, joka on tehtävä tietoisesti, perustellusti ja harkitusti.

Tässä väitöskirjassa käsittelen tutkimaani tieteenalaa eli fennististä murteentutkimusta ennen kaikkea jatkumoiden enkä niinkään käänteiden, vallankumousten tai paradigmanvaihdosten näkökulmasta (vrt. Kuhn 2012 [1962]: 66–134). Lähdän siitä, mikä on nähdäkseni pysyvää: tutkijoita on koko fennistisen tutkimushistorian ajan kiinnostanut kielen alueellinen variaatio ja muutos, vaikka yhteiskunnallinen konteksti ja teoreettiset suuntaukset tutkimusten takana ovat vaihdelleet. Alueellisen variaation tutkimus on kautta aikain ollut empiiristä ja kielenkäyttäjien tuottamasta kieliaineuksesta – puheesta – riippuvainen. Nämä seikat läpäisevät tutkimusaineistoni ja puolustavat sitä, että tarkastelen alan tutkimushistoriaa jatkumona eli kokonaisuutena. Kaikessa analyysissä on kuitenkin kuljetettava tiukasti mukana tekstiaineistoni tulkinnan kannalta relevanttia kontekstia: väitöskirjan tekstilajin muutosta, suomalaisen tieteenteon ja siten fennistiikan laajentumista ja muutosta ja suomen kielen tutkimusta niin kutsuttuna kansallisena tieteenä. Näihin tutkimukseeni tulkitsemisen kannalta oleellisiin konteksteihin palaankin tarkemmin luvussa 2.2.

Sitä, että valitsen tutkia alani historiaa jatkumoiden näkökulmasta, ei tule lukea välttämättä yleiseksi kannanotoksi siitä, miten tieteen historiaa tulisi mielestäni tutkia. On esitetty, että suomalaisessa kontekstissa äännehistoriallinen tutkimusperinne, dialektologia ja sosiolingvistinen alueellisen vaihtelun tutkimus limittyvät kansainvälisestä näkökulmasta poikkeuksellisen sopuisasti yhteen (Siitonen 1981, Juusela 1994, Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–12, Kurki & Mustanoja 2019: 95, 98), mikä perustelee valintaani tutkia tutkimusalan historiaa jatkumona. Voin kuitenkin avoimesti myöntää oman asennoitumiseni, jota työ tutkimushistorian parissa on vain vahvistanut: Aineistoni valossa on mielestäni selvää, ettei tutkimus lopullisesti saati totaalisesti käänny tai vaihdu vaan ennemmin kumuloituu, haarautuu ja laajenee. Kuten Kurki ja Mustanoja (2019: 109) kirjoittavat: ”Samoin kuin kielellinen variaatio myös tutkimuksellinen variaatio, pluralismi, on rikkaus.”

2.1.2 Kieli-ideologioiden tutkimus

Monien kielitieteen alojen kuten (kriittisen) diskurssintutkimuksen, sosiolingvistiikan, kansanlingvistiikan ja lingvistisen antropologian piirissä tehdään tutkimusta, jonka kysymyksenasettelu käsittelee ideologioita. Tutkimus, jota ei välttämättä eksplisiittisesti määritellä kieli-ideologioiden tutkimukseksi, saattaa silti käytännössä olla työskentelyä sen parissa, mitä ihmiset ajattelevat kielestä ja millaisia uskomuksia, käsityksiä ja arvostuksia he kieleen tai niitä puhuviin ihmisiin liittävät (Mäntynen ym. 2012: 333, 335; ideologian ja diskurssin käsitteistä kielitieteessä kokoavasti ja taustoittavasti ks. esim. Pietikäinen & Määttä 2014). Kieli-ideologioiden tutkimuksen teoreettisena kehittäjänä pidetään Michael Silversteinia (1979), ja alan juuret ovat siten erityisesti lingvistiksessä antropologiassa (kieli-ideologioiden tutkimuksen alkuvaiheista ks. esim. Kroskirty 2010, Mäntynen ym. 2012: 326–327).

Vaikka kieli-ideologioiden tutkimus käsittelee usein nimenomaan kielenkäyttäjien asenteita, arvostuksia ja uskomuksia, ovat monet kieli-ideologiset kysymykset pohjimmiltaan metateoreettisia ja kääntävät katseen myös kielitieteen teoreettisiin luonnollistumiin (esim. *mitä on kieli*, Mäntynen ym. 2012: 329; *cultural conceptions of the nature, form and purpose of language*, Gal & Woolard 1995: 130). Ideologiset viitekehukset kiistatta vaikuttavat paitsi tutkimusaiheisiin myös valittuihin metodeihin ja siten saatuihin tuloksiin ja siihen, miten niitä tulkitaan (Pietikäinen & Määttä 2014: 18).

Esimerkiksi Fred Karlsson on kirjoittanut vuonna 1975 Virittäjään keskustelupuheenvuoron, jossa hän käsittelee ”fennistiikan tieteenparadigmaa ja sen ohjausvaikutusta” kriittisellä otteella ja esittää, että käynnissä ollut aineistojen laajamittainen keruu esimerkiksi Suomen kielen nauhoitearkistoon palvelee vain tietynlaista tutkimusta (Karlsson 1975). Karlsson käyttää käsitettä *tieteen perspektiivi* kuvatessaan hyvin samankaltaisia kysymyksiä, joita tässä työssä tutkin: miten kielitieteen alan fokus ja kysymyksenasettelu vaikuttavat siihen, millaisia aineistoja kerätään ja siten siihen, mitä asioita kielestä voidaan saada selville?

Siinä missä kielenkäyttäjien asenteisiin ja kielikäsitteisiin suuntautuvan tutkimuksen voi asemoida monin tavoin, myös kielitieteilijöiden asenteisiin ja kielikäsitteisiin suuntautuvan tutkimuksen voi asemoida eri tavoin. Karlssonin lailla voi puhua tieteen perspektiivistä, joka muuttuu sen perusteella, mikä teoreettinen suuntaus ja kielitieteen ala tutkimuksen ja aineistonkeruun taustalla vaikuttaa. Itse olen päättänyt tarkastella tutkimushistoriaa kieli-ideologioiden näkökulmasta, sillä haluan painottaa kielitieteilijöiden toimijuutta. Eri teoreettisten suuntausten *perspektiivi* eli kielikäsitteet eivät ole jotain, mitä tutkijoille tapahtuu, sillä teoreettiset suuntaukset ja niiden mukana tulevat kielikäsitteet eivät synny tyhjästä. En tietenkään kiistä, etteivätkö kieli-ideologiat myös vaikuttaisi tutkijoihin (Mäntynen ym. 2012: 325): kieli-ideologiat vaikuttavat kieltä käsitteleviin diskursseihin ja diskurssit uusintavat kieli-ideologioita ja muokkaavat niitä. Kumpakaan – diskurssia tai kieli-ideologiaa – ei silti olisi olemassa ilman toimijaa eli ihmistä, tässä tapauksessa tutkijaa. Toinen peruste sille, että asemoin tutkimukseni kieli-ideologioiden tutkimukseksi on, etten halua eristää tutkimuksen ja tieteen diskursseissa materiaalistuvia ja uusiutuvia kieli-ideologioita muusta yhteiskunnasta, kielenkäyttäjistä ja diskursseista. Koska tutkin kieli-ideologioiden tutkimukselle hyvin tyypillisiä kysymyksiä, tuntuisi epäloogiselta asemoida tutkimukseni yksin tutkimushistoriallisesti ja vaikkapa metateoreettiseksi vain siksi, että tutkimuskohteeni on tutkimusalan ja tutkijoiden kielikäsitteet ja -ideologiat⁷.

7 Voi perustellusti väittää, että historiallisesti ottaen kielitieteilijöillä on ollut monin tavoin manifestoitunut tarve erottaa kielitieteilijät ja ”maallikot” toisistaan ja korostaa omaa asemaansa kielen ammattilaisina. Erityisesti tähän on kiinnitetty huomiota kansanlingvistiikassa (ks. esim. Niedzielski & Preston 2010: xvii, 1).

Kieli-ideologiat eivät ole luonteeltaan pysyviä vaan ne muuttuvat ja muuntuvat (Mäntynen ym. 2012: 337). Kieli-ideologioiden tutkimukselta onkin peräänkuulutettu historiallisuutta eli kieli-ideologioiden kehityksen ja muutoksen tarkastelua (Kroskrity 2010). Jan Blommaert (2010 [1999]: 1, 7) kirjoittaa:

“[T]he historiography of language ideologies is something that remains to be constructed. – – One cannot define a speech community in purely synchronic terms. And if one does define it in historical terms, this historical dimension should make itself felt at the analytical level.”

Tämän tutkimuksen voi perustellusti nähdä kieli-ideologioiden historian tutkimuksena ja siten sen konstruointina. Pyrin tarkastelemaan paitsi kieli-ideologioiden muutoksia myös sitä, mikä pysyy samana. Tarkasteluni ytimessä on ajatus siitä, että kieliyhteisö – tässä tapauksessa murteentutkijat – on paitsi synkroninen yhteisö, joka näyttäytyy haastatteluaineistossani, myös diakroninen yhteisö, jonka voi ajatella olevan edustettuna väitöskirjojen jatkumossa (tarkemmin tieteellisestä yhteisöstä tutkimuskohteena luvussa 2.3).

Jan Blommaert aloittaa johdantolukunsa teoksessa *Language Ideological Debates* (2010 [1999]: 1):

“How do language ideologies come about? (---) What is the connection between language ideologies and broader political and ideological developments in a society? How did we arrive at our contemporary views and perspectives on language and our assessments of current linguistic situations?”

Tämän tutkimuksen tarkoitus on selvittää, minkälaisia kieli-ideologioita fennistisen murteentutkimuksen taustalta hahmottuu ja miten nämä ideologiat kytkeytyvät osaltaan ympäröivään yhteiskuntaan. Kieli-ideologioiden historiallisen kehityksen ymmärtäminen auttaa ymmärtämään myös sitä, mikä 2020-luvun alueellisen vaihtelun tutkimuksen taustalla vaikuttaa.

Käsittelen työssäni myös nationalismia kieli-ideologisena prosessina siinä mielessä, että tutkin yksittäisen kansallisvaltion valtakielen murteiden tutkimusta, jolla on ollut kiistaton roolinsa nationalistisessa projektissa (ks. luku 2.2.4). Väitöskirja-aineistossani on kuitenkin myös muiden kuin valtakielen (suomen) murteiksi määriteltyjä kielimuotoja (ks. tarkemmin, taulukko 1). Tämä tarjoaa minulle mahdollisuuden vertailla, eroavatko diskurssi ja siinä materiaalistuvat kieli-ideologiat, kun tutkimus käsittelee vähemmistökielen murretta.

Vaikka kaikkea tutkimusta, joka käsittelee kielitieteeseen tai kielitieteilijöihin liittyviä kieli-ideologioita ei ole sellaiseksi nimetty, kieli-ideologioita on kuitenkin käsitelty (ks. esim. Herlin 2002, Mäntynen 2003). Useissa teksteissä, joissa käsitellään dialektologista tai äännehistoriaan keskittyvää murteentutkimusta, mainitaan, että aineistonkeruu kohdistui vanhoihin ja kouluttamattomiin kielenkäyttäjiin, koska heidän ajateltiin puhuvan ”aitoa” murretta (ks. esim. Kurki & Mustanoja 2019: 92, Piippo ym. 2016: 36–39, Kurki 2007: 144, Juusela 1994: 2, Nuolijärvi 1988: 117–199).

Tätä voi pitää tieteenalan kieli-ideologioihin liittyvänä reflektiona ja hyvin tiedostettuna historiallisena tutkimusta ohjanneena kielikäsitteidenä, vaikka useimmiten tämä autenttisuuden vaade perustellaan ennemmin tutkimuksellisella fokuksella (kielihistoriallinen tutkimus) ja tutkimuksen motiiveilla (esim. murteiden tallentaminen ennen kuin ne katoavat) kuin autenttisuuden kieli-ideologialla. Se, mitkä kieli-ideologiset taustaoletukset ohjaavat myöhempien vaiheiden sosiolingvivististä murteentutkimusta, on alalla vähemmän käsitelty seikka (ks. esim. Bucholz 2003, Piippo ym. 2016: 39). Markus Hamunen (2012, 2019: 14) esittääkin, että myös suurten ikäluokkien tutkijasukupolven työtä tulisi arvioida metateoreettisista näkökulmista ja että tutkimushistoriaa ylipäätään tulisi arvioida tarpeeksi etäältä.

Kielikäsitys ja **kieli-ideologia** ovat työni kannalta keskeisiä käsitteitä, joiden keskinäinen suhteutuminen toisiinsa ei ole mitenkään selvä ja joiden määritelmät riippuvat määrittelijästä. Erityisesti kielikäsitteiden käsitettä käytetään laajalti kielitieteen kentällä ja myös yleistajuisissa merkityksissä ilman, että käsitteen sisältöä tarkalleen määritellään, mutta myös kieli-ideologian käsitteen voi määrittellä monin tavoin (Mäntynen ym. 2012: 327–328).

Dennis R. Preston (2011: 1) määrittelee kielikäsitteiden (*language regard*) seuraavasti:

”Language regard (Preston, 2010) is used here as a cover term for all approaches to the study of nonspecialist belief about and reaction to language use, structure, diversification, history, and status, and none of the various approaches that have concerned themselves directly with such matters – ethnography of speaking and language (and various aspects of anthropological linguistics in general), language ideology, the social psychology of language, the sociology of language, and folk linguistics (including perceptual dialectology) – is excluded.”

Koska Prestonin tutkimus on kansanlingvistinen, hän spesifioi määritelmänsä koskevan ei-kielitieteilijöitä. *Kielikäsitys*-termiä käytetään kuitenkin ainakin suomalaisessa kielitieteessä myös puhuttaessa tutkijoiden ja tieteenalojen kielikäsitteistä (ks. esim. Rintala 1998, Laasanen 2020, Hamunen & Konstenius 2020: 108, 130).

Työssäni käytän *kielikäsitteiden*-termiä kuvaamaan implisiittisesti tai eksplisiittisesti ilmituotua ajatusta siitä, mitä ja millaista kieli on, kuka sitä käyttää ja miten se toimii. Erotan sen **kielitajun** käsitteestä siten, että ajattelen kielitajun sisältävän tietoa ja uskomuksia kielestä itsessään siinä missä kielikäsitteet käsittelevät kieleen mutta myös kielenkäyttäjiin liittyviä arvostuksia ja uskomuksia. Näin ollen kielitajun ja kielikäsitteiden välille tekemäni käsitteellinen eronteko vastaa Dennis R. Prestonin kansanlingvistisen työn parista tuttuja käsitteitä **metakieli 1** ja **metakieli 2**, joista ensimmäinen tarkoittaa puhetta kielen aineksesta ja kielestä itsestään, kun taas toinen puhetta kieleen liittyvistä arvoista, uskomuksista ja stereotyyppioista (Niedzielski & Preston 2010 [2003]: 302–314). Tiedostan, ettei rajaa näiden kahden käsitteen välille ole aina helppoa vetää. Mahdollista olisi myös hylätä kielikäsitteiden käsite ja käyttää yksin kieli-ideologian käsitettä, kuten Mäntynen ym. (2012: 283):

”Kieli-ideologian käsite on samanaikaisesti konkreettinen ja abstrakti: yhtäältä sillä kuvataan suhteellisen järjestelmällisiä ja pysyviä yhteisön yhteisiä uskomuksia ja näkemyksiä kielestä mutta toisaalta se auttaa tutkijaa kuvaamaan ja analysoimaan paikantuneita, yksittäisenkin kielenkäyttäjän, kielikäytänteitä ja peilaamaan niitä laajempiin ja pitkäaikaisempiin kehityskulkuihin, prosesseihin ja toimintamalleihin. Näin kieli-ideologian käsitteen avulla voi tuoda yhteen kielenkäytön mikro- ja makrotason ilmiöiden ja prosessien tarkastelun.”

Myöskään Kroskirty (2010: 1) ei erota kielikäsitteiden ja kieli-ideologian käsitteitä toisistaan, vaan puhuu käsityksistä (*conceptions*) kieli-ideologioiden osana:

“[Language ideologies are] beliefs, feelings, and conceptions about language structure and use which often index the political economic interests of individual speakers, ethnic and other interest groups, and nation states. These conceptions, whether explicitly articulated or embodied in communicative practice, represent incomplete, or ‘partially successful’, attempts to rationalize language usage; such rationalizations are typically multiple, context-bound, and necessarily constructed from the sociocultural experience of the speaker.”

Ajattelen kuitenkin, että analyysia palvelee erottaa toisistaan Mäntynen ym. (2012: 283) mainitsevat *paikantuneet kielikäytänteet* eli kielikäsitteet ja laajemmat kieli-ideologiat. Jäsenän siis kielikäsitteet yksilöiden ja jossain määrin teoreettisten suuntausten nimissä tuotettuihin puhuttuihin ja kirjoitettuihin teksteihin, joissa eksplisiittisesti tai implisiittisesti kuvataan kieleen liittyviä käsityksiä. Kielikäsitteissä on sosiaalinen ja kollektiivinen ulottuvuutensa, sillä erilaiset käsitykset ovat usein jaettuja. Ajattelen kuitenkin, että nimenomaan kieli-ideologiat ovat ennen kaikkea jaettuja, yhteisiä ja yleisiä. Siinä missä käsitykset voivat olla osittaisia, ristiriitaisia ja epäjohdonmukaisia, kieli-ideologiat ovat yhtenäisiä käsitteitä, kuten esimerkiksi yllä mainitut ”autenttisuuden ideologia” tai esimerkiksi ”purismi”. Näin ollen kielikäsitteet voivat ilmentää useita kieli-ideologioita, jotka saattavat olla toistensa kanssa ristiriidassa (esimerkiksi: ”kieli on vaihdellut ja muuttunut aina” mutta ”murteet ovat häviämässä”).

Kuten yllä mainitut esimerkit osoittavat, kieli-ideologioiden tutkimuksessa operoidaan pääasiassa yksin kieli-ideologian käsitteen kanssa, vaikka erityisesti kielenkäyttäjien kieli-ideologioiden tutkimuksessa kuten kansanlingvistiikassa myös **kieliasenne**- (*stance*, ks. esim. Mäntynen ym 2012: 327, Kroskirty 2010: 9) ja kielikäsitteyksen termit ovat käytössä. Valitessani käytän näitä kolmea termiä – kielitaju, kielikäsitteet ja kieli-ideologia – pyrin yhdistämään paitsi kansanlingvistiikan ja kieli-ideologioiden tutkimuksen käsitteistöä ja terminologiaa myös kansainvälistä ja suomalaista terminologiaa, sillä kuten mainitsin, *kielikäsitteet*-termillä erityisesti suomalaisessa kielitieteessä viitataan myös tutkijoiden ja tieteenalojen kieli-ideologisiin ja teoreettisiin näkemyksiin siitä, mitä kieli on ja miten se toimii.

2.1.3 Kriittinen diskurssintutkimus, diskurssihistoriallinen lähestymistapa (DHA) ja diskurssin käsite

Kriittinen diskurssintutkimus⁸ on kielitieteen mutta myös esimerkiksi yhteiskuntatieteissä hyödynnetty tutkimusala, joka pitää sisällään monia tapoja tutkia kielen, ideologioiden ja siten vallankäytön suhteita (kriittisen diskurssintutkimuksen kehityksestä ja eri suuntauksista ks. esim. Pietikäinen 2000: 194–196, Fairclough 2010, Reisigl & Wodak 2016, Flowerdew & Richardson 2018).

Vaikka suhtaudun tässä työssä kriittisen diskurssintutkimuksen diskurssihistorialliseen lähestymistapaan ennen kaikkea metodina, sisältää kriittinen diskurssianalyysi tutkimussuuntauksena selkeitä teoreettisia latauksia. Ensinnä kriittisen diskurssintutkimuksen näkökulma painottaa valtasuhteiden, ideologian ja diskurssin yhteyttä. Toisekseen kriittinen diskurssintutkimus lähtee siitä oletuksesta, että kulttuuriset ja yhteiskunnalliset normit muokkaavat kielenkäyttöämme mutta toisaalta kielenkäyttöämme myös muuttaa tai uusintaa kulttuurisia ja yhteiskunnallisia normeja. Lisäksi kriittinen diskurssintutkimus on luonteeltaan emansipatorista: se etsii kriittisesti diskurssissa ilmeneviä valtasuhteita ja ideologioita, joista tutkimuksen ja siten tiedostamisen avulla on mahdollista vapautua (Pietikäinen 2000: 193, 196–197; Reisigl & Wodak 2016, Flowerdew & Richardson 2018, Reisigl 2018: 49).

Oman tutkimukseni näkökulmasta nämä kriittisen diskurssintutkimuksen peruseriaatteet tarkoittavat käytännössä seuraavia teoreettisia taustaoletuksia: Tutkimus on vallankäyttöä, jota ideologiat ohjaavat. Kulttuuriset, yhteiskunnalliset ja tieteen sisäiset ajassa muuttuvat konventiot muokkaavat tieteen diskurssia, mutta toisaalta tieteen diskurssi muokkaa sitä, millaisena tutkimuskohde eli kieli nähdään ja miten sitä tutkitaan. Tieteenalan historiaan, sen diskurssiin ja kieli-ideologioihin keskittyvä tutkimus mahdollistaa (kieli)ideologioiden tiedostamisen ja siten tieteenalan kehityksen.

Kriittisen diskurssintutkimuksen keinoin akateemista diskurssia on tutkinut Minna-Riitta Luukka (1995). Luukka luonnehtii tutkimusotettaan ”etnografiseksi diskurssintutkimukseksi” (1995: 12). Myös omaa työtäni voisi kuvailla etnografiseksi, sillä olen myös haastatellut tutkijoita ja pyrin tarkastelemaan tutkijoita sosiaalisena ryhmänä. Luukan työn tavoite on selvittää tutkijoiden vuorovaikutuksen rakentumista synkronisesti ja laadullisesti, ja hänen aineistonsa koostuu seitsemästä kielitieteellisestä konferenssiesitelmästä ja 14 kielitieteellisestä artikkelista. Koska omassa työssäni on myös diakronisen vertailun tavoitteita, on aineistoni laajempi. Siinä missä Luukan analyysin fokus on vuorovaikutuksen rakentumisessa ja esimerkiksi

8 Tässä yhteydessä voisi käyttää myös nimitystä ”kriittinen diskurssianalyysi”. Olen valinnut käyttää nimitystä ”kriittinen diskurssintutkimus”, sillä tuoreissa kokoomateoksissa tunnutaan siirtyneen kyseiseen nimitykseen (Reisigl & Wodak 2016, Flowerdew & Richardson 2018: 1–2).

varmuusasteiden ilmaisemisen tarkastelussa, oma fokukseni on kieli-ideologioiden rakentumisessa (analyysin prosessista, ks. tarkemmin luku 2.4).

Vaikka sekä kriittisen diskurssintutkimuksen että kieli-ideologioiden tutkimuksen keskiössä on ideologian käsite, on useissa yhteyksissä perustellusti esitetty, että tutkimussuuntausten historiallinen ja teoreettinen tausta on erilainen, eikä näiden kahden näkökulman yhdistäminen ole ongelmatonta (Pietikäinen & Määttä 2014, Milani & Johnson 2008, Mäntynen ym. 2012: 327–328). Suomessa kieli-ideologioiden tutkimusta ja diskurssianalyysia – ei tosin kriittistä diskurssintutkimusta – on yhdistänyt esimerkiksi Liisa-Maria Lehto (2018) tutkimuksessaan, joka käsittelee japaninsuomalaisten kielistä puhumisen tapoja. Omassa tutkimuksessani ei yhteensovittamatonta ristiriitaa mielestäni ole: tutkimuskohteena ovat kieli-ideologiat, mutta aineistona tekstit ja diskurssi ja siten metodina kriittisen diskurssianalyysin diskurssihistoriallinen lähestymistapa.

Diskurssihistoriallinen lähestymistapa⁹ (discourse-historical approach, DHA) on Ruth Wodakiin ja hänen tieteelliseen toimintaansa kytkeytyvä kriittisen diskurssintutkimuksen perinteestä ammentava tutkimusala. Sen juuret ovat 1980-luvun lopulla, jolloin sitä kehitettiin erityisesti Itävallassa Wienin yliopistossa, jossa Wodak tutki antisemiittisiä diskursseja Kurt Waldheimin presidentinvaalikampanjassa (ks. esim. Wodak & Matouschek 1993). 1990-luvun kuluessa tutkimussuuntaus vakiinnutti asemansa yhtenä keskeisimmistä kriittisen diskurssintutkimuksen lähestymistavoista. Tutkimusalan 30-vuotista historiaa ja kehitystä luonnehtivat kokoavasti tiivis yhteys politiikkaan ja yhteiskuntatieteisiin sekä historiallinen näkökulma ja laaja kontekstualisointi. (Reisigl 2018: 44–47.)

Diskurssihistoriallisen lähestymistavan avulla on tutkittu hyvin monenlaisia teemoja: erilaisia syrjinnän diskursseja (esim. rasismia ja seksismiä), sosiaalisten instituutioiden kielimuureja (esim. sairaaloissa, akateemisessa kielessä), diskurssia ja politiikkaa (esim. kielipolitiikkaa, Euroopan unionia), diskurssia ja identiteettiä (esim. kansallisidentiteettiä ja eurooppalaista identiteettiä), diskurssia ja historiaa (esim. kansallissosialismia ja diskurssianalyysin historiaa), mediadiskursseja, organisaatioviestintää (esim. Euroopan unionia) ja diskurssia ja ekologiaa (ilmastonmuutosta) (Reisigl 2018: 48). Kuten tästä teemaluettelosta saattaa huomata, diskurssihistoriallinen lähestymistapa on hyvin monimuotoinen eivätkä tutkimusaiheet ole mitenkään itsestään selvästi historiaan kytkeytyviä. Tutkimushistoriallinen kieli-ideologioiden tutkimus liittyy oheisista teemoista luontevasti eritoten diskurssin ja identiteetin sekä diskurssin ja historian tutkimukseen.

Tutkin kieli-ideoioita fennistisen murteentutkimuksen historiassa. ”Fennistisen murteentutkimuksen historiaa” edustaa aineistoni eli 51 suomen kielen alalla ilmestyneen väitöskirjan osista koostettu tekstiaineisto, haastatteluaineisto ja

9 Käännös Kristiina Savolan, ks. esim. https://www.su.se/polopoly_fs/1.408026.1540465982!/menu/standard/file/Seminaari041018KristiinaSavola.pdf

kahdesta luentotallenteesta sekä täydentävästä haastattelusta koostuva lisäaineisto, jotka esittelin luvussa 1.2. Tutkimukseni lähtee siis siitä ajatuksesta, että aineistossani realisoituu tutkimusalan diskurssi, josta kieli-ideologioita on mahdollista kattavasti tutkia. Lienee siis tarpeen esitellä, mitä käsitteellä **diskurssi** tässä tutkimuksessa tarkoitetaan.

Sitoutuessani diskurssihistorialliseen lähestymistapaan metodina sitoudun myös sen diskurssikäsitteeseen. Martin Reisigl (2018: 51–52) esittää kymmenen diskurssihistoriallisen lähestymistavan diskurssikäsitteelle ominaista piirrettä, joiden keskeisen sisällön voi työni kannalta tiivistää seuraavaan: Diskurssilla on sekä sosiaalinen että semioottinen luonne. Diskurssit representoivat, luovat, uusintavat ja muuttavat sosiaalista todellisuutta. Diskurssin semioottinen luonne aktualisoituu teksteissä (ml. puhe tai viittomat) – toisin sanoen diskurssit koostuvat erilaisista kielenkäyttötilanteista (*discursive units*), joilla on tietty sosiaalinen konteksti ja tehtävä ja jotka joku tuottaa, viestii ja tulkitsee. Kielenkäyttötilanteilla on intertekstuaalinen luonne, eli ne ovat yhteydessä toisiinsa. Diskurssilla on tietyt käyttöyhteytensä (*field of action*), jotka kehystävät niitä. Näissä käyttöyhteyksissään diskurssit osallistuvat vallan ja tietynlaisen sosiaalisen järjestyksen (*social order*) ylläpitämiseen eli ne jäsentävät, tuottavat, uusintavat ja muokkaavat sosiaalisia suhteita sekä valtasuhteita, instituutioita, tietoa, ideologioita, identiteettejä ja niin edelleen. Eri topiikkien ympärille voi muodostua kilpailevia diskurssieja. Jotta kilpailevia diskurssieja voi ymmärtää, tulee niitä tarkastella useasta näkökulmasta. Diskurssit myös muuttuvat ajassa.

2.2 Tutkimuskohteen konteksti

Tässä luvussa esittelen tutkimuskohteeni **konteksteja**. Ensinnä selvitän, mitä tarkoitan tässä tutkimuksessa käsitteellä *konteksti* (luku 2.2.1). Luvussa 2.2.2 käsittelen aineistoani tekstilajinäkökulmasta: Millä perusteella käsittelen eri ihmisten eri kielellisten ja tieteellisten konventioiden aikana tuottamia tekstejä toisiinsa vertailltavina kokonaisuuksina? Millaisia tekstit ovat, mitä huomionarvoisia seikkoja niiden syntyprosessiin on liittynyt? Kaksi muuta valitsemaani kontekstia ovat luonteeltaan yhteiskunnallisia, historiallisia ja kulttuurisia. Luvussa 2.2.3 avaan lyhyelti fennistisen kielitieteen laajentumista ja moninaistumista sekä ylipäätään akateemisuuden ekspansiota: yliopistojen ja tieteen historiaa suomalaisessa yhteiskunnassa. Akateemisuuden laajentuminen ja kielitieteen moninaistuminen ovat tarpeellinen yhteiskunnallinen konteksti, joka auttaa ymmärtämään tutkimuskohteeni eli suomalaisen murteentutkimuksen perinteen ja sen diskurssien historiaa ja muutosta. Luvussa 2.2.4 nostan esiin tieteenalan eli fennistisen murteentutkimuksen laajemman yhteiskunnallisen kontekstin niin kutsuttuna kansallisena tieteenä. Kansankielen ja kansanperinteen tutkimuksella on ollut oma osansa kansallisidentiteetin rakentajana erityisesti suomalaisen yhteiskunnan ja itsenäistyvän Suomen alkutaipaleella. Luvussa osoitan haastatteluaineistoni esimerkein, että samainen rooli näkyy edelleen

tutkijoiden vastauksissa, vaikka toki satavuotias kansallisvaltio vakiintuneine kirja-kieliseen on hyvin erilainen toimintaympäristö kuin tarkastelujaksoni alkupään eli 1800-luvun lopun yhteiskunta.

2.2.1 Kontekstin käsitteestä

Käsitettä ja termiä **konteksti** käytetään eri tieteenaloilla laajasti ja eri tavoin. Kielitoimiston sanakirja kuvaa sen merkitystä ytimekkäästi: '(teksti-, lause)yhteys' (KS, s.v. *konteksti*). Tieteen termipankissa (7.5.2020: Kielitiede:konteksti) kielitieteen alan termimääritelmässä konteksti määritellään laajemmin ja huomautetaan, että kontekstin voi myös erottaa **kotekstista** eli välittömästä kielellisestä tekstiyhteydestä, johon Kielitoimiston sanakirja viittaa:

”Kielellisen ilmauksen kontekssissa voi erottaa eri ulottuvuuksia, kuten esimerkiksi tekstikonteksti, spatiotemporaalisessa (ajan ja paikan) konteksti, vuorovaikutuskonteksti, sosiaalinen konteksti jne.”

On hyvä huomioida, ettei Tieteen termipankin edellä mainitussa *konteksti*-termin selitteessä edes yritetä luetella kaikkia mahdollisia konteksteja. Tämä korostaa sitä, että tutkittavalla ilmiöllä voi olla hyvin erilaisia, moninaisia ja relevantteja konteksteja samaan aikaan eikä niiden kaikkien huomioiminen ole mahdollista eikä tarpeellista (ks. myös Hiidenmaa 2000: 179–184). Myös kriittinen diskurssintutkimus ja diskurssihistoriallinen lähestymistapa tunnustaa monenlaisia konteksteja: välittömän tekstikontekstin eli kotekstin, kielenkäyttötilanteiden intertekstuaalisen kontekstin, sosiaalisen tilannekontekstin sekä historiallisen kontekstin. Konteksteja voi jäsentää myös makro-, meso- ja mikrotasoilla (Reisigl 2018: 53).

Tämän tutkimuksen kontekstikäsitystä kuvaa kenties parhaiten Tieteen termipankissa (7.5.2020: Kirjallisuudentutkimus:konteksti, lihavointi L. A.) esitetty kirjallisuudentutkimuksen alan kontekstimääritelmä: 'yhteys, johon teksti tai sen osa asettuu ja **josta käsin se on ymmärrettävissä**'.

Tutkimukseni taustoittamisen ja aineistoni analyysin kannalta huomioon voisi ottaa monenlaisia konteksteja, eli tutkimuskohteeni voisi **kontekstualisoida** monin tavoin. Seuraavissa alaluvussa esittelen ne kontekstit, jotka ovat ohjanneet omaa aineistoanalyysiani ja tämän tutkimuksen tekemistä. Kyseiset kontekstit ovat siis oman perustellun harkintani mukaan välttämättömiä esitellä myös lukijalle, jotta lukija kykenee ymmärtämään ja tulkitsemaan tutkimuskohdettani ja aineistoani. Ymmärrän, että näiden kolmen kontekstin valinta on teko, jolla asemoin tutkimukseni ja ohjaan lukijaa perehtymään tutkimukseeni tietyistä näkökulmista.

2.2.2 Väitöskirja tekstilajina

Vaikka tässä väitöskirjassa en tutki aineistoani tekstilajinäkökulmasta, on tarpeen esittää joitakin huomioita siitä, millaisia tekstejä väitöskirjoista koostettu tekstiaineistoni pitää sisällään, mikä niiden syntyyn on vaikuttanut ja miten väitöskirjatekstit eroavat toisistaan. On myös välttämätöntä pohtia, millä perusteella lähestyn tekstiaineistoani yhtenä tekstilajina (Shore & Mäntynen 2006: 11). Tekstilajin määrittely on myös oleellista omaksumani diskurssihistoriallisen lähestymistavan takia.

Väitöskirjani tekstiaineisto koostuu 51 suomen kielen alalla ilmestyneen väitöskirjan osista, jotka edustavat tässä työssä ”fennistisen murteentutkimuksen historiaa”. Pääpiirteittäin voi sanoa, että kaikista väitöskirjoista aineistoon on sisällytetty alkusanat tai esipuhe ja johdantoluku sekä mahdolliset muut aineistoa ja esimerkiksi kielenpiirteiden valintaa käsittelevät luvut. Tekstiaineistoni väitöskirjaotteiden valintaa on ohjannut sisältö: tässä tutkimuksessa olen kiinnostunut tarkastelemaan erityisesti aineiston (ja puhujien) valintaan, aineistonkeruuseen ja tarkasteltaviin kielenpiirteisiin liittyviä ratkaisuja ja niiden perusteluja. Näitä seikkoja käsittelevien lukujen lisäksi olen sisällyttänyt aineistoon väitöskirjojen kohtia, joissa kerrotaan tutkimuksen taustasta, tarkoituksesta ja tutkimuskysymyksistä ymmärtääkseni tarkemmin, mistä tutkimuksissa on kyse.

Parhaiten tulokulmaani tekstilajiin kuvaa John Swalesin (1990: 38–42) tekstilajin määritelmä (ks. myös Shore & Mäntynen 2006: 27–30). Erityisesti akateemisten tekstien tutkimukseen keskittynyt Swales (1990: 21–32) linkittää tekstilajin ja genren tiettyihin rajattuihin diskurssiyhteisöihin. Oman tutkimukseni kannalta tämä tarkoittaa, että tekstiaineistoni väitöskirjoilla on ollut tiedeyhteisössä samat yhteiset päämäärät (toimia opinnäytteenä tohtorin arvon saavuttamiseksi) ja ne on suunnattu samalle diskurssiyhteisölle (tutkimusyhteisölle). Swalesin mukaan tekstilajin tärkein kriteeri on sen kommunikatiivinen tavoite, ja tekstin rakenne muotoutuu tämän tavoitteen mukaisesti. Toisin sanoen väitöskirjojen rakenne ja kieli saattavat vaihdella, mutta niiden kommunikatiivinen tavoite on sama (Swales 1990: 42, ks. myös Shore & Mäntynen 2006: 27). Tämä on perusteeni sille, että tarkastelen väitöskirjatekstejä toisiinsa vertautuvina kokonaisuuksina.

Aineistoni väitöskirjojen dispositiot ovat hyvin erilaisia. Osittain rakenteiden eroja selittää väitöskirjojen muuttuminen ajan saatossa: ensimmäinen aineistoni väitöskirja on ilmestynyt vuonna 1871 ja viimeinen 2017 (tekstilajien muutoksen laadullisesta tutkimuksesta, ks. esim. Kankaanpää 2012). Esimerkiksi tutkimuskysymyksiä ei eksplisiittisesti esitellä aineistoni varhaisimmissa väitöskirjoissa. Ensimmäisen kerran listattuna ja numeroituna tutkimuskysymykset esitetään väitöskirjassa 20 (1974)¹⁰. Erillisen maininnan ansaitsee myös se, että väitöskirjojen esipuhe tai sitä vastaava toisin otsikoitu osuus on jokaisessa aineistoni väitöskirjassa.

10 Väitöskirjojen esittelytavasta (tunnistenumeroista) ks. taulukko 1.

Pääsääntöisesti voi sanoa, että aineistoni varhaisimmissa väitöskirjoissa esipuhe sisältää myös tietoja esimerkiksi aineistonkeruusta, kun myöhemmissä aineistoista kerrotaan erillisessä luvussa. Noin puolessa aineistoni väitöskirjoista ei ole erikseen aineistolukua. Ensimmäinen erillinen aineiston esittelylle omistettu pääluku (*Tutkimuksen empiiriset lähtökohdat*) on väitöskirjassa 22 (1984). Jokaisessa väitöskirjan esipuheessa myös kiitetään joitakin tahoja: ohjaajaa, kollegoita, rahoittajia ja perheitä. Tämä on havaintojeni mukaan väitöskirjojen – tai oikeammin niiden esipuheiden – ainoa selkeästi pysyvä ja yhdenmukainen piirre.

On kiinnostava kysymys, millä perusteella väitöskirjat saavat rakenteellisen ja tekstuaalisen muotonsa. Swalesin (1990) mukaan muoto määräytyy diskurssiyhteyden toiminnan konventioiden ja niiden muutosten myötä sekä tekstilajin päämäärien mukaan – myös edellä mainittu kommunikatiivinen funktio vaikuttaa myös tekstin rakenteeseen. Tietojeni mukaan väitöskirjojen rakennetta käsitteleviä oppaita tai ohjeita ei ole, mutta väitöskirjan ja ylipäätään tieteellisen kirjoittamisen oppaita on kyllä nykyään olemassa (ks. esim. Kiriakos & Svinhufvud 2015). Tämän väitöskirjan analyysiluvuissa 5.2.1 ja 5.2.2 esitän joitakin huomioita liittyen varhaisten murteen-tutkimusten ja äännehistorioiden perinteeseen kytkeytyvien tutkimusten rakenteiden samankaltaisuudesta.

Akateemisten tekstien synty tapa on myös aina ollut ainakin jossain määrin dialoginen ja kollektiivinen. Akateemisia tekstejä käsitellään usein seminaareissa, ja vähintään työn ohjaajat sekä esitarkastajat esittävät kommentteja paitsi akateemisesta sisällöstä myös työn rakenteesta ja kielellisistä ratkaisuista. Tässä tutkimuksessa tarkoitukseni ei ole tarkastella yksittäisten tutkijoiden tekemiä yksittäisiä ratkaisuja. Näin ollen se, että en voi luotettavasti tietää, mikä minkäkin kielellisen valinnan on motivoinut – tutkijan oma näkemys vai vaikkapa ohjaajan mielipide –, ei ole varsinaisesti tarkasteluni heikkous, vaan yksinkertaisesti asia, joka tulee tiedostaa analyysiani tulkittaessa.

Rakenteen lisäksi myös väitöskirjojen kieli on muuttunut. Ensinnä tietealan terminologia on muuttunut ja kehittynyt (ks. esim. Mielikäinen 2017, *piirteeseen* liittyvä luku 5.3.1). Muutos ei koske yksin terminologiaa vaan kirjoitetun ja siten myös akateemisen kielen kehitystä ylipäätään (suomen kirjakielen kehityksestä ks. esim. Häkkinen 1994).

Tässä luvussa olen käsitellyt väitöskirjoja tekstilajin ja rakenteen näkökulmasta ja tuonut esiin, että vaikka vertailen väitöskirjatekstejä toisiinsa, ne ovat teksteinä lopulta hyvin erilaisia. Tämä tulee ottaa huomioon paitsi analyysissäni myös sen tulkinnassa.

2.2.3 Suomalaisen tieteen ja fennistiikan vaiheet sekä laajentuminen

Tämän työn rajauksen kannalta en voi esittää tässä kovinkaan tarkkaa kuvausta suomalaisen tieteen kehityksestä ja tiedepolitiikan värikkäistä vaiheista. Monipuolinen yleisesitys aiheesta on esimerkiksi Päiviö Tommilan ja Aura Korppo-Tommolan toimittama *Suomen tieteen vaiheet* (2003), jonka ensimmäisessä osassa ilmestyneet viisi lukua käsittelevät suomalaisen tieteen kehitystä viitenä ajanjaksona: 1) suomalainen tiede ja tutkimus Ruotsin vallan aikana (Nuorteva 2003), 2) tutkimuksen tieteellistyminen ja tiedepolitiikan alkutaival Haminan rauhasta itsenäistymiseen saakka (1809–1917) (Tommila 2003), 3) Suomen valtiollinen korkeakoulu- ja tiedepolitiikka 1900-luvulla (Eskola 2003), 4) akateemisen koulutuksen laajentuminen 1900-luvun jälkipuoliskolla (Nevala 2003) ja 5) tutkimuksen kansainväliset yhteydet 2000-luvulla (Hietala 2003).

Tutkimukseni tulkinnan kannalta on oleellista ymmärtää erityisesti tarkastelujaksoni (1871–2017) aikana suomalaisessa yliopistomaailmassa tapahtuneet muutokset. Keskeisimpinä tutkimukselleni kontekstia tarjoavina näkökulmina esittelen yliopistolaitoksen kasvamisen ja akateemisen koulutuksen laajentumisen sekä fennistisen tutkimuksen määrällisen ja laadullisen laajentumisen ilmestyneiden väitöskirjojen näkökulmasta.

Tarkastelujaksoni alussa Suomen suurruhtinaskunta on ollut osa Venäjää ja Helsingissä sijaitseva Suomen Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto (myöh. Helsingin yliopisto) Suomen ainoa yliopisto. Akateeminen koulutus ei ollut kaikkien saatavilla, vaan yliopistoon johtavia kouluja oli Suomessa vuonna 1875 vain kymmenen ja itsenäisyyttä edeltävänä vuonna 1917 niitä oli 94 (vertailun vuoksi mainittakoon, että vuonna 2016 lukiokoulutusta annettiin 389 oppilaitoksessa¹¹). Monet nykyisen akateemisen maailman itsestään selvät instituutiot kuten pro gradu -työ, saksalaisesta yliopistomaailmasta peräisin olevat humanististen tieteiden seminaariharjoitukset ja tutkimusinfrastruktuuri (esim. kirjastot, fonetiikan laboratorio) olivat vasta saamassa asemansa ja muotonsa. Väitöskirjojen määrä kasvoi 1880-luvulla, ja Suomen Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston filosofisesta tiedekunnassa, johon kuului tuolloin sekä historiallis-kielitieteellinen että fyysis-matemaattinen osasto, valmistui vuosina 1880–1917 kaikkiaan 268 väitöskirjaa, mikä oli ”kaksi kertaa enemmän kuin sitä edeltäneenä kaksi kertaa pitempänä periodina”. Sekä tieteen ammattimaistuminen että koulutustarpeen kasvu johtivat kahden uuden yliopiston perustamiseen: Åbo Akademin avajaisia vietettiin vuonna 1919 ja Turun yliopiston 1922, ja molempien perustamista edelsi vuosikymmenen mittainen yhteiskunnallinen keskustelu ja varainkeruu. (Tommila 2003: 49–52, 59.)

11 Lähde:
https://minedu.fi/documents/1410845/5394394/LUKIOSELVITYS_21_11_2017.pdf

Tutkimuksen kieli muuttui latinasta saksaan ja myös suomeen, mikä näkyy aineistossani: kaksi 51:stä tekstiaineistoni väitöskirjasta on saksankielisiä. Yksi keskeinen yhteiskunnallinen yliopisto- ja koulutuspolitiikkaan vuosisadan alussa liittyvä kysymys oli kieli: Helsingin yliopiston opetuksen ja tutkimuksen suomenkielistyminen oli yksi peruste Åbo Akademin perustamisen taustalla, kun taas Turun yliopistoa oltiin perustamassa nimenomaan suomenkieliseksi yliopistoksi, koska Helsingin yliopiston suomenkielistyminen koettiin liian hitaaksi (Eskola 2003: 63). Kielikiistoihin saatiin poliittista selvyttä vuonna 1937, kun yliopiston kielilaki säädettiin, ja hallinnon ja opetuksen kieleksi määriteltiin suomi, mutta ruotsinkielisille taattiin oikeus käyttää omaa kieltään (Eskola 2003: 65). Fennistiikan oppituolien ja tohtori-koulutuksen näkökulmasta kielipoliittiset taistelut jäävät kuitenkin taka-alalle, sillä suomen kielen opetuksessa ja tutkimuksessa suomen kieli luonnollisestikin puolusti paikkaansa.

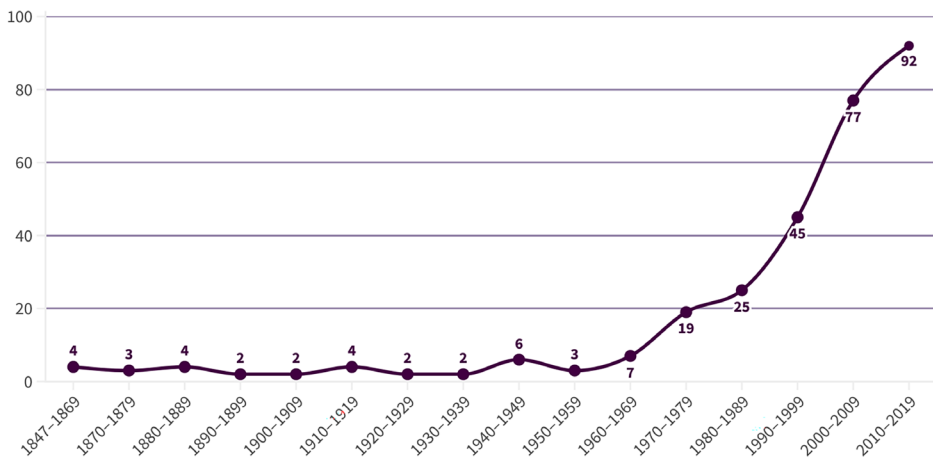
Jos 1800–1900-lukujen taite oli Helsingin yliopiston laajentumisen aikaa, 1960-luku oli koko maan korkeakoulutusverkoston laajentumisen aikaa, ja koulutuspolitiikkaan alkoi kansallisaatteen ja kielikysymysten lisäksi vaikuttaa myös aluepolitiikka (Eskola 2003: 70–71). Vuonna 1966 Jyväskylän ja Tampereen korkeakoulut muutettiin yliopistoiksi. Lisäksi Suomeen perustettiin kolme uutta yliopistoa: Joensuuhun, Kuopioon ja Vaasaan, sekä Tampereen ja Lappeenrannan teknilliset korkeakoulut (Eskola 2003: 71). Molempien laajentumisjaksojen taustalla on luonnollisesti suomalaisen väestön ja yhteiskunnan muutos: yliopistokoulutus suomenkielistyi, koska yhä useampi suomenkielinen pääsi koulutuksen piiriin. 1960-luvulla toisen maailmansodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat puolestaan olivat koulutuksen tarpeessa (Eskola 2003: 71).

Korkeakoulutuksen laajentumisen trendit näkyvät myös suomen kielen alan oppituolien ja tohtorien määrässä. Helsingin yliopistossa oli pitkään ainoa suomen kielen professuuri. Vuonna 1920 perustettiin Turun suomalainen yliopisto ja vuonna 1921 sen suomen ja sen sukukielten oppituoli (Hakanen & Alhoniemi 1996: 178–180). Myös vuonna 1934 perustetussa Jyväskylän Kasvatusopillisessa Korkeakoulussa oli suomen kielen professuuri. Åbo Akademiassa suomea opetettiin sen perustamisesta lähtien ja suomen kielen professuuri perustettiin vuonna 1958 (Häkkinen 2008: 202). Muut suomen kielen oppituolit perustettiin 1960-luvulla – Tampereelle 1966, Ouluun 1967, Joensuuhun 1969¹² – ja Vaasan yliopistoon sen laajentuessa vuonna 1980 (Häkkinen 2008: 204–205). Väitöskirjoja alkoi ilmestyä muualta kuin Helsingistä ja Turusta vuonna 1967 (Leino 1992: 13). Yksi huomion arvoinen seikka kuitenkin on, ettei suomen kielen tutkimuksen ole tarvinnut suomalaisen tieteen historian aikana taistella olemassaolonsa oikeutuksesta, tai jos onkin, taistelu on voitettu. Esimerkiksi turkulaisten yliopistojen perustamisen yhteydessä

12 Joensuun suomen kielen oppiaineesta vastasi aluksi apulaisprofessori Alpo Räisänen, jonka virka muutettiin professuuriksi vuonna 1975 (Häkkinen 2008: 205).

1910-luvulla käytiin kiivasta keskustelua siitä, mitkä tieteenalat uusissa yliopistoissa pitäisi olla edustettuina (Tommila 2003: 60). Myös Helsingin yliopiston sisällä käytiin 1800-luvulla monivaiheista keskustelua tietealojen arvojärjestyksestä ja siitä, mitkä tieteenalat ovat ”oikeaa tiedettä” (Tommila 2003: 59–60). Suomen kielen tutkimuksen vakaasta arvostuksesta ja asemasta kertoo, että sille on perustettu oppituoli kaikkiin uusiin humanistista ja kielitieteellistä koulutusta järjestäviin ja tutkimusta tekeviin yliopistoihin 1900-luvulla.

Olen tehnyt koonnin suomen kielen alalta¹³ ilmestyneistä väitöskirjoista. Tietoja kootessani lähteinä ovat toimineet Fred Karlssonin (1998) bibliografia kielitieteen tohtorinväitöskirjoista sekä itse tekemäni tietopyynnöt eri yliopistojen suomen kielen yksikköihin ja kirjastoihin (vuodet 1998–2016). Vuosien 2016–2019 luvut perustuvat omaan seurantaani suomen kielen väitöksistä.

KUVIO 1. Suomen kielen alalla ilmestyneet väitöskirjat 1847–2019 (n = 298) vuosikymmenittäin

Kuviosta 1 voi havaita väitöstutkimusten määrän kasvun 1970–1980-luvuilta alkaen. Kun 1900-luvun taitteessa ja 1960-luvulle saakka fennistiikan alan väitöskirjoja ilmestyi 2–7 vuosikymmenessä, ilmestyi niitä 2010-luvulla 93 kappaletta.

Laajentuminen ei ole vain määrällistä: on erittäin oleellista huomioida kielitieteen teoreettinen ja sisällöllinen haarautuminen. Väitöskirjojen aiheet ovat moninaistuneet: 1900-luvun alussa tekstiaineistoni väitöskirjat edustavat noin puolta ilmestyneiden väitöskirjojen määrästä, mutta 2000-luvulla tekstiaineistoni väitöskirjojen

13 Vuoteen 1893 saakka kyse on oikeammin suomalais-ugrilaisen kielitutkimuksen ja suomen kielen alasta, sillä oppituolit erotettiin toisistaan vuonna 1893.

osuus on vain noin kymmenesosa ilmestyneistä väitöskirjoista (Aarikka 2018: 396). Tieteenalan paradigmojen monimuotoistumista ja laajentumista ovat käsitelleet myös väitöstutkimuksia tarkastelleet Karlsson (1998) ja Leino (1992). Myös Mari Siironen (2020) on tarkastellut Helsingin yliopistosta valmistuneiden pro gradu -töiden aiheiden monimuotoistumista.

Erityisesti alkutaipaleellaan fennistiikka on ollut hyvin pieni oppiala. Käytännössä tämä on tarkoittanut sitä, että tiedeyhteisön voi perustellusti ajatella olleen yhteisö, jossa kaikki tuntevat ainakin jotenkin toisensa. Vaikka väitöksiä määrää on kasvanut voimakkaasti, ei tieteenala edelleenkään ole luonteeltaan niin laaja, etteikö sitä voisi kutsua tiedeyhteiseksi. Erityisesti fennistinen murteentutkimus on tieteellinen yhteisö, jossa ihmiset pääasiassa tuntevat toisensa. Yhteisön tutkimiseen palaan tarkemmin luvussa 2.3.

2.2.4 Fennistinen murteentutkimus kansallisena tieteenä

Päiviö Tommila (2003: 41) paikantaa ajallisesti kansallisromanttisen Suomi-projektin alun eli suomalaisuuden rakentamisen tieteen keinoin Haminan rauhan jälkeisestä ajasta 1850-luvulle. Taustalla vaikutti 1810-luvulla Turun romantiikaksi kutsuttu hegeliläis-snellmanilainen filosofia, jonka mukaan kansallishenki, joka koostui kansalliskielestä ja kansalliskirjallisuudesta, oli jokaisen kansakunnan perusta (Tommila 2003: 49). Erityisesti historian, kielen ja kansanrunouden katsottiin kuvastavan kansakunnan luonnetta ja näitä aloja käsittelevän tutkimuksen puolestaan luovan kansakunnan olemassaololle perusteet. Tieteenaloilla oli siis samanlainen yhteiskunnallinen ja poliittinen motiivi: luoda suomalais-ugrilaisille kansoille ja erityisesti Suomelle itsenäisenä valtiona kieli, kulttuuri sekä historia tieteen avulla. Tieteenalojen yhteys oli osittain myös teoreettis-menetelmällistä: sekä kansanrunouden tutkimuksessa että kielitieteessä näkökulma tutkimuskohteeseen oli maantieteellis-historiallinen ja historiallisesti vertaileva. (Ks. esim. Herlin 2000, Tommila 2003: 41.)

Erityisesti fennistisen ”kansan kielen” tutkimuksen yhteys kansanrunouden tutkimukseen on selvä, kun tarkastelee tutkijoiden kiinnostuksen kohteita. Esimerkiksi Suomen keisarillisen Aleksanterin yliopiston ensimmäiset suomen kielen ja kirjallisuuden professorit M. A. Castrén (professorina 1851–1852), Elias Lönnrot (professorina 1853–1862) ja August Ahlqvist (professorina 1863–1888) keräsivät myös kansanrunoutta (Suutari & Salo 2001: 10, 16, 52). Esimerkiksi tutkimusaineistooni lukeutuvat väitöskirjat tehneet tutkijat Arvid Genetz, Volmari Porkka ja Pertti Virtaranta tekivät kansanperinteeseen liittyviä kenttätöitä kielentutkimuksen yhteydessä (ks. esim. Genetz 1885: III–VIII, Porkka 1886: 3–21, Torikka & Yli-Paavola 2018). Myös täydentävän aineistoni haastattelussa Martti Rapola tuo esiin, ettei hänen kiinnostuksensa kohdistunut *kaukaisempiin maihin ja kansoihin*:

(3) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1a)

PV: mitenkäs, kun sinä tulit ylioppilaaksi niin oliko sinulla jo silloin selvillä, että, rupeat lukemaan suomea pääaineena ja niin edelleen ja niin edelleen.

MR: ää- kaikesta päättäen se oli selvillä vaikka en minä voi siinä muistiini varautua- minulla oli tarkoituksena- ääv- valmistua, suomen, ja historian opettajaksi, mutta mm- mh- minusta tuntuu että **minä olin jo, kokenut sen että minulle, juuri tämä suomen kieli ja nimenomaan, suomen ki- suomalainen kirjallisuus, oli, paljon lähempänä, keskeisempänä harrastuksissani**- ääh- kun minä aloitin esimerkiksi, historian, luvun, siinä, mielessä että pääaineena taikka- öö- arvosanan olisin, saanut yleisessä historiassa, niin **minä ennen pitkää totesin että mielenkiintoni ei, ulottunut riittävästi, kaukaisempiin, maihin kansoihin**, ja- mh- melko, pian vaihdoinkin sitten ööh- mh- tässä kohden opintosuuntaa, pohjoismaiseen historiaan,

Näkemyksistä, mitkä tieteenalat on nähty kansallisina tieteinä ja minkä on katsottu olevan kansallisten tieteiden merkitys yhteiskunnalle, vaihtelevat. Kansallisiksi tieteiksi on katsottu mm. suomen kieli ja kirjallisuus, kansanrunoudentutkimus (folkloristiikka) ja kansatiede, historia sekä arkeologia. Kansallisia tieteitä yhdistivät myös tieteelliset seurukset kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotikielen Seura, jotka tarjosivat julkaisukanavia kansallisten tieteiden tutkimukselle (ks. esim. Markkola ym. 2014: 10–15). Myös muiden tieteenalojen kuten luonnontieteiden ja tekniikan kysymyksenasetteluihin niin sanotulla kansallisella näkökulmalla oli vaikutusta (Eskola 2003: 65).

Kansallisten tieteiden tiedepoliittisen käsitteen vakiinnutti erityisesti *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma (1966–1980)*. Ohjelman tarkoituksena oli Terho Itkonen (1965: 316) mukaan ”hahmotella kokonaiskuva viiden kansallisen tieteenalan – suomen ja sen sukukielten tutkimuksen, suomenruotsalaisen kielentutkimuksen, kotimaisen kirjallisuuden tutkimuksen sekä aineellisen ja henkisen kansankulttuurin tutkimuksen – tärkeimmistä pitkäaikaisista työsuunnitelmista lähimpänä viisitoista-vuotiskautena”. Kehittämisohjelman perusteena oli ajatus, että Suomen on mahdollista tehdä kansainvälisesti korkealaatuaista tutkimusta erityisesti omilla kansallisilla tieteenaloillaan. Taustalla vaikutti myös huoli korkeakoulutetun väestön muuttoliikkeestä. (Häkkinen 2008: 207.)

Erityisesti fennistiikan alalla Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma käytännössä mahdollisti aineistojen laajamittaisen keruun ja arkistoinnin. Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma oli eteenpäin vievä voima *Suomen murteiden sanakirjan* toimittamiselle ja Muoto-opin arkiston sekä Lauseopin arkiston perustamisprosessissa, ja siinä esitettiin myös resurssilisäyksiä olemassa oleville äänitearkistoille (Turun yliopiston äänitearkisto ja Helsingin yliopistossa tuolloin toiminut Suomen kielen nauhoitearkisto) (Häkkinen 2008: 206–216.) Hankkeita ja arkistoja esittelen tarkemmin luvussa 3.4.

Markkola, Snellman ja Östman esittävät (2014: 10), että nimitys *kansalliset tieteet* ”juurtui tutkijoiden kielenkäyttöön 1900-luvun kuluessa, ja se juurittiin pois vasta 1990-luvun kuluessa kulttuurisen diversiteetin ihanteen ja nationalismikritiikin

myötä”. Nimityksenä *kansalliset tieteet* kenties onkin vanhentunut, sillä se kantaa mukanaan nationalistisia tai kansallisromanttisia kaikuja. Voi kuitenkin kysyä, ovatko kansalliset tieteet käsitteenä todella kadonneet suomalaisesta tiedekentästä. Onko Suomea ja suomalaisuutta kuten suomen kielen murteita tutkivilla tieteenaloilla edelleen jokin yhteys kansallisidentiteetin eli suomalaisuuden rakentamiseen?

Perinteikkäät rakenteet tuottavat edelleen yhteyksiä kansallisten tieteiden alojen välille. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura toimittaa edelleen tiedekirjoja nimenomaan kansallisten tieteiden aloilta ja myös Suomen Kielen Seuran julkaisun Sananjalan alat ovat kansallisten tieteiden aloja, vaikka kumpikaan ei havaintojeni mukaan käytä enää nimitystä *kansalliset tieteet*.¹⁴

Tämän tutkimuksen aineistona käytettävissä haastatteluissa kysyin tutkijoilta, mikä on murteentutkimuksen tarkoitus. Kolme haastateltavistani nosti esiin historiallisen näkökulman ja kertoi, että erityisesti murteentutkimuksen alkuaikoina sen tarkoitus on ollut kansallisen identiteetin rakentaminen, kuten esimerkissä 4:

(4) Haastatteluaineisto

E/mt: joo no niitä voi tutkia hirveen monesta eri syystä ja se semmonen **vanha, ajatus niin ku murteissa oli tietysti se, se että että tää kallis kansalliskieli johonka koko identiteetti rakentuu** ja, sen niin ku talteen saattaminen on suuri kansallinen hanke, ja se pitää toteuttaa nii että kaikki kansankielen varat niin ku saadaan kokoon täähän se oli siis tässä, äsämäsään [SMSA] kokoelmassa niin kun se ihan suunnilleen, no en mä nyt tiä miten se oli ääneen lausuttu mut siis joku tämmönehän se **oli niin ku se tarkoitus se oli osa sitä, samaa identiteetin rakentamista niin kun vaikkapa kultakauden taide ja kaheksantoistakaheksankymmentäluvun realismi kirjallisuudentutkimuksen puolelta ja kansankielen varojen yhteen kokoaminen**, (---) et se on ollu niin ku se, se yksi, mikä siinä on tietysti, tietysti ollu (---)

Neljässä haastattelussa nousi esiin myös vastauksia, joista voi havaita, että jotkut tutkijoista liittyvät suomen murteiden tutkimuksen edelleen ainakin jossain määrin kansallisvaltion määrittelemään kansakuntaan tai *kansalliseen intressiin*, kuten esimerkeissä 5 & 6:

(5) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: mutta että, et kyllä, kyllä ja tietysti, siis kaikin tavoinhan se, suomen kielen tutkimus kaikki mitä tehdään niin, **sehän on tätä meidän, myös tätä, omaa kansallista henkistä pääomaa**. (---)

E/osittain-mt: on kaikki, merkittäviä, se, mitä, niin kun tehdään tän yhteisen, (---)

14 SKS ilmoittaa verkkosivuillaan (viitattu 16.2.2021): ”Tiedekustantamo julkaisee avoimesti verkossa vertaisarvioitua tiedekirjallisuutta kirjallisuuden, kulttuurien tutkimuksen, historian ja suomen kielen alalta sekä ylläpitää ja kehittää tieteellisiä verkkojulkaisuja.” Sananjalan verkkosivuilla (viitattu 16.2.2021) puolestaan kerrotaan: ”Monitieteinen vuosikirja julkaisee artikkeleita, katsauksia ja arvosteluja suomen kielen, suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen, kotimaisen kirjallisuuden, suomalaisen ja vertailevan kansatieteen, folkloristiikan, uskontotieteen ja arkeologian aloilta.”

yhteisen, alan, hyväksi. (---) ja, samalla niin kun, tätä suomalaista, kulttuuria ja, tiedettä, sitten, rikastetaan.

(6) Haastatteluaineisto

E/mt: (---) elikkä on **suuri kan- kansallinen intressi** ja, tämmönen, tämmönen kulttuuridiversiteetti-intressi, ja sitte on tämmönen niin kun tieteellinen ja lingvistinen intressi ainakin must kolme vois heittää nyt niin ku, (---) niin ku heti tähän itte mä näen nää kaikki niin kun sillä lailla tärkeeksi ja ja ja sillä lailla, elähdyttäväiksi.

Lisäksi neljässä haastattelussa nousi esiin murteentutkimuksen merkitys nimenomaan suomalaisuuden ja suomen kielen historian kannalta. Muita mainittuja murteentutkimuksen tarkoituksia olivat esimerkiksi (haastattelumainintojen määrä merkittynä sulkeisiin): tieteellisen tiedon merkitys ja uuden tiedon tuotto (13), suomen kielen variaation ja diversiteetin kuvaaminen (8), ihmisten kiinnostukseen vastaaminen ja ihmisten palveleminen (6) ja kielen merkityksellisyys ihmisten identiteetin kannalta (4).

Tuntuu kummalliselta väittää, että kansallisidentiteetin rakentaminen motivoisi merkittävästi 2000-luvun murteentutkimusta tai laajemmin fennististä tutkimusta, eikä haastatteluaineistoni tue sellaista väitettä. On kuitenkin tiedostettava, että kansallisromanttinen pyrkimys on vaikuttanut tutkimusalan alkuvaiheiden kysymyksenasetteluihin. Koska tutkimus ei koskaan ole historiatonta, on kansallisromanttisia heijastumia havaittavissa myös nykytutkimuksessa. Murrettä tutkiessa tutkijan on määriteltävä, kuka on murteen puhuja. Päätökset hyväksyä tutkittavien informanttien joukkoon vain syntyperäisiä puhujia tai puhujia, joilla on ”selkeä murretausta”, eivät ole neutraaleja ratkaisuja, sillä syntyperäisyys ei ole ainoa tapa määrittää yksilön kuulumista (puhe)yhteisöön.

Vaikka nykyisen murteentutkimuksen ilmituotu tutkimuksellinen motiivi ei olisikaan enää suomen kielen varieteettien avulla kansakunnan kielestä ja sen historiasta kerrotun nationalistisen tarinan tallentaminen ja kertominen, liittyy murteentutkimukseen edelleen keskeisesti tutkimuksellisia valintoja, jotka käytännössä määrittelevät, 1) mikä variaatio katsotaan tutkimuksessa suomen kielen variaatioksi, ja 2) kuka on suomen kielen ja sen murteiden puhuja. Näin ollen fennistinen murteentutkimus yhä edelleen osallistuu suomalaisuuden käsitteen määrittelyyn. ”Kun katsotaan, millä tavalla kansalliset narratiivit, olivat ne sitten paikallisia tai kansallisia, on tuotettu, voidaan ehkä paremmin ymmärtää niiden rajoituksia”, toteavat Markkola, Snellman ja Östman (2014: 17). Tutkimuksessani pyrin myös osaltani selvittämään tätä asiaa fennistisen murteentutkimuksen historiassa ja siten tuomaan näkyväksi kyseisiä rajoituksia.

2.3 Tutkijapositio ja tieteellinen yhteisö tutkimuskohteena

Tässä luvussa käsittelen ja reflektoin omaa tutkijapositiotani suhteessa sen tieteenalan tutkijayhteisöön, jota tutkin. Esimerkiksi Markus Hamunen (2019: 10) esittää, että metateoreettisten aiheiden kuten kielitieteen erityisalojen kielikäsitteiden ja tutkimuksen luonnollistumien kritisointi on jossain määrin sensitiivinen asia, eritoten jos kritiikki tulee ”ulkoa”. Lisäksi Hamunen (2019: 14) kirjoittaa: ”Ilman muuta subjektiiviset arvosidonnaisuudet ovat todennäköisiä, vaikka eivät ollenkaan aina helposti ja itsekuritta reflektoitavia, kun kirjoitetaan oman ajan tai juuri omaa aikaa edeltäneestä tutkimuksesta ja tutkijoista.”

Aluksi on todettava, että koen olevani osa tutkijayhteisöä, jota tutkin. Näkemykseni perustuu kahteen seikkaan: Ensinnä olen saanut kielitieteellisen koulutuksen eli opiskellut suomen kieltä vuosina 2008–2014 Turun yliopistossa. Molemmat väitöskirjaa edeltäneet opinnäytteeni eli kandidaatintutkielmani (Aarikka 2011) sekä pro gradu -työni (Aarikka 2014) ovat käsitelleet syntymäkaupunkini Porin murreta. Toisekseen sisäryhmäläisyys merkitsee sitä, että suurinta osaa väitösprosessini aikana pitämistä esitelmistä on ollut kuuntelemassa ja kommentoimassa myös useita sellaisia tutkijoita, joiden väitöskirja tai haastattelu on osa tutkimusaineistoani. Myös työni ohjaajan dosentti Tommi Kurjen väitöskirja (2005) on osa tutkimusaineistoani. Lisäksi olen oppinut tuntemaan monia tutkimani alan toimijoita väitöskirjaprosessini aikana. Kuten ymmärtää saattaa, edellä mainitut seikat ovat tuoneet tutkimuksen tekoon omalaatuisia jännitteitä. Koen kuitenkin, että väitöskirjatutkijana eli tutkijayhteisön kisällijäsenenä minun on ollut tavallaan helppo lähestyä tutkimushistoriallista, tieteenalan kieli-ideologioihin pureutuvaa aihetta. Oma positioni sisäryhmäläisenä, mutta akateemisena aloittelijana on ollut mielestäni otollinen asema tehdä tätä tutkimusta.

Kulttuurintutkimuksessa ja laajemminkin ihmistieteissä on käytössä antropologi-lingvisti Kenneth L. Piken (1967) käsitteet **emic** ja **etic**, joilla Pike pyrki jäsentämään tutkijan näkökulmaa tutkittavaan yhteisöön ja siten myös tutkimuksen tavoitetta. Kiinnostavaa on, että Pike (1967: 37) on johtanut termit foneettisuuden (*phonetic*) ja fonologisuuden (*phonemic*) käsitteistä:

“It proves convinient – though partially arbitrary – to describe behavior from two different standpoints, which lead to results which shade into one another. The etic viewpoint studies behavior as from outside of a particular system, and as an essential initial approach to an alien system. The emic viewpoint results from studying behavior as from inside the system. (I coined the words etic and emic from the words phonetic and phonemic, following the conventional linguistic usage of these latter terms. The short terms are used in analogous manner, but for more general purposes.)”

Kuten edellä olevasta lainauksesta käy ilmi, etic-näkökulman ottaessaan tutkijan tavoite on tavallaan typologinen: kuvata tutkimuksen kohteena olevaa toimintaa, kieltä, kulttuuria tai yhteisöä niin, että analyysin tuloksena tutkimuksen kohdetta voidaan vertailla suhteessa muihin kulttuureihin ja yhteisöihin. Emic-näkökulman ottaessaan tutkijan tavoite kumpuaa tutkittavasta yhteisöstä itsestään: tavoitteena on löytää tutkittavana olevan kulttuurin tai yhteisön erityispiirteitä ja tarkastella niiden merkitystä kulttuurin tai yhteisön jäsenille. (Pike 1967: 37–55.)

Oman tutkimukseni näkökulmaa ja tavoitteita luonnehtii emic-näkökulma: koska tutkijajositioni on sisäryhmäläisen, myös se, mihin tutkimuksessani keskityn, on määrittynyt sisäryhmäläisen positiosta käsin. Tutkija, joka ei ole sosiaalistunut suomalaisen murteentutkimuksen tutkimusperinteeseen ja sen tutkijayhteisöön, esittäisi aineistolleni todennäköisesti eri kysymyksiä. Näkemykseni mukaan tämä ei kuitenkaan ole tutkimukseni heikkous: tavallaan tähän tutkimukseen liittyvät kysymykset ovat alkaneet itää mielessäni jo vuosikymmen sitten, kun tein kandidaattitutkielmani. Ulkoryhmäläisen näkökulma saattaisi olla hedelmällinen, mutta myös puutteellinen. Koska näkökulmani voi luonnehtia emic-näkökulmaksi, keskityn siis fennistisen murteentutkimuksen historiaan ja sen diskursseihin ja käsitteisiin – tavoitteeni ei siis ole tehdä esimerkiksi terminologista vertailua typologisesti suhteessa kansainväliseen tutkimukseen, vaikka toki on selvää, että myös fennistinen murteentutkimus on kansainvälistä ja saanut eri aikoina erilaisia vaikutteita kansainvälisestä tutkimuksesta.

Siitä huolimatta, että tiedostan tutkivani yhteisöä, en jäsennä tutkimustani tieteesosiologiseksi. Tapani Kelomäki (2019: 32) määrittelee tieteesosiologian käsittelevän tieteellisen yhteisön ryhmädynamiikkaan liittyviä aiheita, kuten esimerkiksi kilpailua, vuorovaikutusta ja valtaa. Väitöskirjan tekeminen ja tohtorin arvon saaminen on kiistatta initiaatoriitti, jossa tutkija saavuttaa tietyn aseman tutkijayhteisössä. Väittelemiseen ja tutkijayhteisöön hyväksymiseen on aina liittynyt myös vallankäyttöä (ks. esim. Tainio 1995). Vaikka tunnistan ja tunnustan tutkivani tieteellistä yhteisöä, tutkimukseni kohde ei ole ryhmän sisäinen dynamiikka vaan kieli-ideologiat, joita tutkijayhteisön diskursseissa (väitöskirjat ja haastattelut) tuotetaan. On kuitenkin todettava, että ymmärrykseni tieteen sosiaalisesta luonteesta on tätä tutkimusta tehdessä syventynyt. Aloittaessani tätä väitöskirjatutkimusta ajattelin, että en halua kiinnittää huomiota ihmisten välisiin suhteisiin vaan keskittyä tutkimuksen konkretiaan väitöskirjojen ja haastattelujen eli aineistoni avulla. Prosessin saatossa olen kuitenkin ymmärtänyt, että monet tutkimuksessa ja tieteellisessä keskustelussa konkretisoituvat näkökulmat ovat mitä suurimmissa määrin kytköksissä tutkijoiden välisiin sosiaalisiin suhteisiin. Olen ymmärtänyt, että ymmärtääkseni tutkimuksen historiaa minun on ymmärrettävä myös ihmisten välisiä suhteita. Tästä syystä taustoitoin myös joitakin tieteesosiologisia seikkoja eli tutkijoiden välisiä suhteita osassa työni analyysilukuja.

2.4 Aineiston analyysin prosessi ja tutkimusetiikka

Olen tämän pääluvun alaluvuissa asemoinut tutkimukseni teoreettis-menetelmällisesti (luku 2.1) ja selvittänyt, mitkä kontekstit ovat ohjanneet tutkimustani ja mitkä ovat sen tulkin kannalta näkemykseni mukaan oleellisia (luku 2.2). Luvussa 2.3 käsittelin omaa tutkijapositioniani. Tässä luvussa kuvaan kokoavasti sitä analyysiprosessia, jonka muotoutumiseen ovat vaikuttaneet edellisissä luvuissa esittelemäni teoreettis-menetelmällinen tausta, kontekstit sekä oma tutkijapositioni. Lisäksi tuon esiin, mitä tutkimuseettisiä seikkoja olen tutkimuksen prosessissa pohtinut.

Tämä tutkimus on ensisijaisesti lähiluvun ja sisällönanalyysin menetelmin ja kriittisen diskurssintutkimuksen diskurssihistoriallisen lähestymistavan keinoin toteutettu tutkimushistoriallinen tutkimus, jossa käsitellään tutkimushistorian lisäksi tutkimusalan kieli-ideologioita. Työni tutkimushistoriallinen aspekti määrittyy ennen kaikkea tutkimuksen aineiston kautta: olen pyrkinyt sisällyttämään aineistooni kaikki Suomessa ilmestyneet murteita käsittelevät väitöskirjat koko suomen kielen tutkimusalan historian ajalta, vaikka aineiston rajaamiseen toki liittyi haasteita (tarkemmin, ks. luku 1.2.1). Koska aineistoni on ajallisesti laaja – ensimmäinen aineistoni väitöskirja on ilmestynyt vuonna 1871 ja viimeinen 2017 – minun on mahdollista tehdä huomioita paitsi muutoksesta myös siitä, mikä on pysynyt samana. Kieli-ideologioiden tutkimukseen asemoin työni siitä syystä, että kieli-ideologioiden tarkastelu on työni tarkoituksen ytimessä: yksi väitöskirjani tavoitteista, kuten luvussa 1.1 kirjoitin, on tuoda tutkimusalan diskurssin muovaamat ja ylläpitämät kieli-ideologiat esiin ja lisätä siten tieteenalan itseymmärrystä. Suomalaisen kielitieteen kentällä lähestymistapani on tuore, vaikka täysin poikkeuksellinen se ei tokikaan ole (ks. esim. Mäntynen 2003, Halonen 2012). Lähilukuun ja kriittiseen diskurssintutkimukseen suhtaudun tässä tutkimuksessa pääasiassa metodeina, vaikka kriittisen diskurssintutkimuksen diskurssihistoriallinen lähestymistapa sisältää teoreettisen ajatuksen siitä, että ideologioita on mahdollista tutkia diskursseista.

Akateemisia tekstejä on tutkittu laajasti genrenäkökulmasta (erityisesti Swales 1990, ks. myös Mäntynen 2006: 52–58) ja tämänkin tutkimuksen näkökulmasta oleellista on tiedostaa, missä määrin aineistoni väitöskirjat kuuluvat yhteen tekstilajiin ja mikä tuo tekstilaji on (ks. luku 2.2.2). En kuitenkaan tutki väitöskirjoja tekstilajina – en esimerkiksi systemaattisesti tarkastele väitöskirjatekstien rakenteen samankaltaisuuksia tai muutoksia. Huomiot, joita aineistostani tekstilajinäkökulmasta teen, lähinnä kuvailevat aineistoani ja sitä, mitä seikkoja on otettava huomioon sitä analysoitaessa ja tuota analyysia tulkittaessa.

Olen analysoinut sekä tekstiaineistoni että haastatteluaineistoni Nvivo-ohjelmalla. Analyysin prosessi on edennyt seuraavanlaisesti: Olen lukenut tekstiaineistoni kahteen kertaan. Ensimmäisellä kerralla pohdin teemoja ja näkökulmia, jotka aineistossani toistuvat. Tämän perehtymisvaiheen aikana myös hahmottelin tutkijahaastattelujen rungon ja valitsin siinä esiintyvät näkökulmat, jotka ovat nähtävillä myös

tämän tutkimuksen dispositiossa (aineistot, aineistomenetelmät, puhujat, murteen käsite ja murrealueet, tutkijan rooli). Lukiessani tekstiaineistoani toiseen otteeseen koodasin sitä. Koodaaminen tarkoittaa Nvivo-ohjelmassa sitä, että tekstiosioita valitaan esimerkiksi maalaamalla ja raahaamalla ne tutkijan määrittelemään teemat-tiseen koodiin (*code*), jolloin kaikki kyseiseen koodiin merkityt tekstiosiot päätyvät yhteen näkymään, josta niitä voi koodata edelleen alakategorioihin. Koodatessani pyrin tunnistamaan tekstiaineistostani diskurssihistoriallisen lähestymistavan dis-kursiivisia strategioita (*discursive strategies in DHA*, Reisigl 2018: 52), erityisesti nimeämistä (*nomination*) ja predikointia (*predication*) eli sitä, miten ihmisiä, ilmiöitä ja toimintoja nimetään ja mitä ominaisuuksia niihin liitetään¹⁵.

Kun molemmat aineistoni oli koodattu, aloitin tutkimukseni kirjoittamisen. Aineiston analyysi ja kirjoittaminen muodostivat hermeneuttisen kehän¹⁶ eli pro-cessin, jossa kirjoittaessani analyysin tuloksia päädyin myös muokkaamaan sitä, mihin aineiston analyysissäni keskityin (tutkijan refleksiivisestä otteesta, ks. myös Milani & Johnson 2008: 374–378). On myös tarpeen tuoda esiin, että tutkimillani väitöskirjoilla on tässä väitöskirjassa kaksoisrooli: ne ovat paitsi tutkimukseni kohde ja tutkimukseni aineistoa myös tutkimuskirjallisuutta, johon työssäni viiataan.

Haastatteluaineistoni koodasin Nvivo-ohjelmalla kahteen tapaan: Ensinnä koo-dasin haastattelut kysymyskohtaisesti. Osassa tämän työn analyysilukuja käsittelen yhtä tai kahta haastattelurungon kysymykseen annettua vastausta. Osassa tämän työn analyysilukuja teen kuitenkin huomioita liittyen siihen, miten jotkin teemat, termit tai käsitteet toistuiivat haastatteluissa kysymyksestä riippumatta. Myös haas-tatteluaineiston analyysia voi kuvata hermeneuttiseksi kehäksi, jossa ymmärrykseni syveni haastatteluaineistoani analysoidessa. Kiinnitän myös huomiota seikkoihin, jotka haastatteluissa nousivat esiin, vaikka en mitenkään erikseen asiasta kysynyt: yksi tällainen teema on murteentutkimuksen vanhentuneisuus tai ajankohtaisuus (tarkemmin, ks. luku 5.5.3).

Olen pohtinut syvällisesti ja pitkään myös tämän tutkimuksen tutkimuseettisiä ulottuvuuksia (kielitieteen tutkimusetiikasta, ks. esim. Konstenius 2020). Ensinnäkin pidän tutkimusetiikkaan liittyvänä seikkana sitä, että kysymyksenasetteluni ja tutki-mukseni tavoite on ymmärtää, ei arvottaa tai arvostella tutkimushistoriaa, tutkimiani väitöskirjoja tai niiden tekijöitä. En pyri esittämään tietynlaista tutkimusta vanhen-tuneena, huonona tai vääränä (ks. myös Kurki & Mustanoja 2019: 107–109), vaikka tuon esiin tutkimuksellisten näkökulmien luomia ja ylläpitämiä kieli-ideologioita.

15 Nimeämisen (*nomination*) ja predikoinnin (*predication*) lisäksi Reisigl (2018: 52) toteaa, että DHA esittää aineistolle kysymyksiä liittyen kolmeen muuhun diskursiiviseen stra-tegiaan: argumentaatioon (*argumentation*), perspektivointiin (*perspectivisation*) sekä lieventämiseen ja painottamiseen (*mitigation and intensification*).

16 Hermeneuttinen kehä tarkoittaa tutkimusmenetelmää, jossa ymmärrys tutkimuksen kohteesta syvenee vähitellen (Tieteen termipankki 22.10.2022: Filosofia:hermeneutti-nen kehä).

Tutustumalla laajasti tutkimushistoriaa käsittelevään kirjallisuuteen ja erilaisiin aikalaispuheenvuoroihin (tarkemmin, luku 2.1.1) olen pyrkinyt ymmärtämään myös sellaisten tutkijoiden motiiveja ja näkökulmia, joita minun ei ole ollut mahdollista haastatella. Myös täydentävällä aineistollani (tarkemmin, ks. luku 1.2.3) on ollut merkittävä rooli ymmärrykseni rakentumisessa, vaikka suurin osa tässä työssä esitetyistä aineistoesimerkeistä on peräisin teksti- ja haastatteluaineistostani.

Myös eräät aineistoesimerkkien esittämiseen liittyvät ratkaisuni liittyvät tutkimusetiikkaan: Viittaan tässä työssä tekstiaineistoni väitöskirjoihin niille antamieni tunnistenumeroiden sekä ilmestymisvuosien avulla tekijöiden nimien sijaan, sillä en halua lukijan esimerkkejä tulkitessaan keskittyvän siihen, kenen tutkimuksesta on kyse, vaan siihen, mitä esimerkissä sanotaan. Lisäksi olen pyrkinyt pseudonymisoidaan haastatteluaineistoni sellaisella tavalla, ettei yksittäistä tutkijaa voi tunnistaa hänen haastatteluvastauksistaan. Haastatteluaineistoni pseudonymisointi on kuitenkin osoittautunut hyvin vaikeaksi tehtäväksi. Olen poistanut haastattelu-esimerkeistä nimiä, kaupunkeja, kielenilmiöitä ja muita seikkoja, joiden avulla tutkija on tulkintani mukaan mahdollista tunnistaa. En tutkimusta aloittaessani kuitenkaan ymmärtänyt, miten monia tunnistamisen mahdollistavia seikkoja haastattelut sisältävät: en esimerkiksi tullut ajatelleeksi, että jotkin asiat, kuten vaikkapa näkemykset pohjoisesta päämurrealueesta (tarkemmin, ks. luku 5.4.3), jakavat tutkijoita alueellisesti tai että jonkin kielenilmiön ilmeneminen haastatteluvastauksessa voi käytännössä paljastaa, kenestä tutkijasta on kyse. Jos tekisin haastattelut nyt, pyytäisin haastateltaviltani luvan siihen, että he saattavat olla tunnistettavissa, tai käyttäisin tutkimuksessa heidän oikeita nimiään.

OSA II
ANALYYSI

3 Murreaineistot ja aineistomenetelmät

Tässä luvussa esittelen teksti- ja haastatteluaineistooni nojaten sitä, millaisia aineistoja murteentutkimuksen historian aikana on käytetty, millaisilla menetelmillä kyseiset aineistot on kerätty ja miten aineistoja on käsitelty ja myös järjestetty erilaisiksi arkistoaineistoiksi. Tarkasteluni tavoite on vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä murreaineistot ovat? Miten aineistoja on kerätty ja käsitelty?

Aineistoni perusteella voi väittää, että aineistonkeruu ja kenttätyö ovat murteentutkimuksen historian läpäisevästi sen ytimessä: vain 13 väitöskirjassa (n = 51) aineisto tai osa siitä ei ole tutkijan itse keräämää. Toisesta näkökulmasta voi puolestaan väittää, että murteentutkimuksen traditioon kuuluu yhtä lailla vahvasti aineistojen järjestäminen arkistokokonaisuuksiksi ja näiden arkistojen hyödyntäminen. Tutkimuskohteenani on 51 väitöskirjaa, joissa on käytetty hyvin monimuotoista aineistoa. Annan tässä luvussa omaan tyypittelyyni perustuvan yleisesityksen siitä, mitä aineistoja väitöskirjoissa on hyödynnetty.

Aluksi esittelen aineistoihin ja menetelmiin liittyviä käsitteitä ja termejä, joita käytän tässä työssä (luku 3.1). Luvussa 3.2 käsittelen aineistoni valossa murteentutkimuksen aineistonkeruutradition syntyä. Luvussa 3.3 esittelen, millaisissa väitöskirjoissa on käytetty kirjallista lähdeaineistoa ja missä tarkoituksessa. Murteentutkimukseen liittyviä arkistoja ja hankkeita käsittelen kokoavasti luvussa 3.4. Luvussa 3.5 tarkastelen, millä tavoin erilaisia aineistonkeruita on ohjeistettu ja esittelen tutkijahaastatteluaineistooni nojaten, minkä ohjeiden mukaan tutkijat ovat keränneet aineistoa. Aineiston keruun ja käsittelyn menetelmiä ja myös niihin liittyvää metodologista keskustelua käsittelen tarkemmin luvussa 3.6. Luvussa 3.7 vedän luvun tutkimustuloksia yhteen ja pohdin analyysin prosessissa hahmottuneita kysymyksiä.

3.1 Aineistoihin ja menetelmiin liittyviä käsitteitä ja terminologiaa

Käytän termiä **menetelmä** kuvaamaan niitä konkreettisia toimintoja, joilla tutkimustietoa tuotetaan. Menetelmän ja **metodin** voi ajatella olevan synonyymisiä käsitteitä (Luodonpää-Manni ym. 2020: V, Luodonpää-Manni, Hamunen & Konstenius 2020: 3–4). **Metodiikalla** tarkoitetaan tietyllä alalla käytössä olevien menetelmien eli metodien joukkoa, mutta metodiikka ja **metodologia** sekoittuvat toisinaan käsitteinä toisiinsa (Luodonpää-Manni, Hamunen & Konstenius 2020: 3–5). Myös tutkimisssani väitöskirjoissa termi metodologia saattaa viitata metodeja käsittelevään metatekstiin:

(7) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 16

Omaa tutkimustani varten olen digitoinut ja litteroinut uudelleen kaikki 60 nauhoitetta. Tätä prosessia sekä aineiston käsittelyyn ja esimerkkikatkelmien esittämiseen liittyviä **yleisiä metodologisia ratkaisuja** kuvailen tarkemmin luvussa 3.4.1.

Reetta Konstenius erottelee omassa väitöskirjassaan (2014: 22) metodiikan ja metodologian käsitteinä niin, että metodiikka tarkoittaa konkreettisesti sovellettuja tutkimusteknisiä prosesseja eli menetelmiä, jotka johtavat tietoon kielestä, kun taas metodologia tarkoittaa yleisiä periaatteita, selityksiä ja kuvauksia, joilla tieteelliseen tietoon päästään käsiksi (ks. myös Tieteen termipankki 25.10.2022: Filosofia:metodiikka, Filosofia:metodologia). Metodologia on siis menetelmien kriittistä tarkastelua (Luodonpää-Manni ym. 2020: V). Menetelmiin kohdistuvalla tutkimuksella on oma, pitkä historiansa (ks. esim. Konstenius 2014: 32–39). Esimerkiksi Milla Luodonpää-Manni (2016) on tarkastellut aineistopohjaisesti sitä, mitä merkityksiä käsitteille *teoria*, *hypoteesi*, *malli* ja *metodi* kielitieteessä annetaan.

Tässä työssä menetelmistä kirjoittaessani tarkoitan pääasiassa aineiston keruun ja käsittelyn menetelmiä, en analyysimenetelmiä. Selvää on, että keruun, käsittelyn ja analyysin menetelmät voivat olla – ja usein ovatkin – toisiinsa kytköksissä, kuten esimerkiksi Karlsson (1975) Virittäjään kirjoittamassaan keskustelupuheenvuorossa tuo esiin. Jos aineisto kerätään tietyn tutkimusalan ja sen vakiintuneiden analyysimenetelmien tarpeisiin, aineisto yleensä kerätään tietyllä tapaa. Jos aineiston keruuvaiheessa puhekielen tutkija tietää tutkivansa multimodaalisuutta, hän mitä todennäköisimmin videoi aineiston, mutta ei välttämättä keskity äänenlaadun varmistamiseen. Jos tutkimuksen fokuksessa on foneettisten seikkojen tarkastelu, tutkija tallentaa äänen mahdollisimman tarkasti ja hyvissä olosuhteissa, esimerkiksi fonetiikan laboratoriossa, jolloin vuorovaikutukseen ja eleisiin liittyvät seikat jäävät puhetilanteessa ja sen tarkastelussa vähemmälle huomiolle. Sama logiikka vallitsee myös aineiston käsittelyssä: puhutun kielen tutkijat käyttävät erilaisia litterointitapoja riippuen siitä, mihin kielen osa-alueeseen he analyysissään keskittyvät.

Vaikka keruun, käsittelyn ja analyysin menetelmät kietoutuvat tutkimusprosessissa yhteen, ne on tutkimallani alalla mahdollista erottaa toisistaan. **Aineiston keruumenetelmällä** tarkoitan tässä työssä sitä prosessia, jolla tutkittava ilmiö – yksilön puhuma kieli – tallennetaan. Keruumenetelmä voi olla esimerkiksi kuuloaistimuksen perusteella puhetilanteessa tehty muistiinpano tai teknologisesti avustettu puheen tallennus, toisaalta esimerkiksi foneettinen mittaus tai haastattelu. **Aineiston käsittelymenetelmällä** tarkoitan tutkimuksessani tapoja, joilla eri tavoin tallennettua aineistoa käsitellään ennen sen analyysia. Käytännössä keskeisin aineiston käsittelymenetelmä, johon syvennyn, on **litterointi** eli tallennetun puheen muokkaaminen tekstuaaliseen ja siten analysoitavaan muotoon. **Aineiston analyysimenetelmällä** tarkoitan sitä prosessia, jossa tutkija tietyltä teoreettis-menetelmälliseltä pohjalta tyypittelee ja jäsentää aineistoaan ja jonka pohjalta hän esittää tutkimuksensa tuloksia. Analyysimenetelmät voivat olla esimerkiksi määrällisiä tai laadullisia – usein kuitenkin näiden kahden yhdistelmä, sillä laadullisesti analysoitua aineistoa usein luonnehditaan tunnusluvuihin ja toisaalta määrällinen analyysi vaatii tutkijalta aina laadullista arviointia.

Tunnistan, että ”aineiston keruumenetelmä” on ilmauksena problemaattinen: se saattaa välittää valheellista mielikuvaa siitä, että kielitieteilijä on kielipuutarhassa samoileva kielihedelmien keräilijä, joka neutraalisti noukkii kieltä talteen. Aineistonkeruun suunnittelu ja sen toteuttaminen eivät ole objektiivista ja neutraalia toimintaa, vaan tutkija päättää aina, keiden kieltä tallentaa, koska, mistä ja miten. Näin myös keruun ja sen suunnittelun voi nähdä aineiston eräänlaisena käsittelynä: koostamisena, jossa koostajana on subjektiivinen päätöksiä tekevä tutkija, jolla on kielen tutkimiseen omat motiivinsa ja näistä motiiveista johdettu käsitys siitä, millainen kielenaines aineistoksi soveltuu.

3.2 Keruutradition synty ja murteentutkimuksen empiristinen historia

Murteentutkimuksen historia on samalla kieliaineistojen keruuperinteen historiaa. Erilaisilla kielenaineksen keruulla ja kielenaineksen järjestämisellä arkistoaineistokokonaisuuksiksi on yhtä pitkä historia kuin tutkimuksella itsellään. Iso rooli varhaisissa keruissa oli tieteellisillä seuroilla, joita perustettiin 1800-luvulla tieteellisen toiminnan ammattimaistuesssa ja myös kansallisromantiikan vaikutuksesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, joka perustettiin vuonna 1831, organisoï ja tuki rahallisesti kansanperinteen ja sen muassa myös erilaisen kielenaineksen keräämistä (Häkkinen 2008: 78–79). 1800-luvun lopulla seura käynnisti erilaisia muoto- ja lauseopillisia tutkimusohjelmia (Häkkinen 2008: 148). Myös Suomen murteiden sana-arkistoon, jota esittelen tarkemmin luvussa 3.4, liittyvät keruut saivat alkunsa 1800-luvun loppupuolella Kotikielen Seuran perustamisen yhteydessä (Häkkinen

2008: 151, Paunonen 1976). Nämä varhaiset keruut sekä niiden rahoittajat näkyvät luonnollisesti myös aineistoni varhaisimmissa väitöskirjoissa, kuten väitöskirjassa 4 (1901):

(8) Tekstiaineisto: VK 4 (1901), s. IV

Hain vielä samana keväänä Osakunnalta apuraha tutkiakseni Eurajoen murretta ja prof. Setälän suosituksella sainkin. Sitten jatkoin työtäni vv. 1897–1898 loma-ajoilla **Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendiaatina**. Mutta keväällä 1899 päätin, opettajanikin kehoittamana, laajentaa tutkimukseni koko lounaismurteiden aluetta käsittäväksi ja samana vuonna kesällä ja syksyllä oleskelin murrealueella yhteensä 5 kuukautta, **tälläkin kertaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannuksella**, joka oli myöntänyt minulle 700 markan suuruisen matkarahan. Kesällä 1900 olin vielä viimeistelymatkalla 3½ kuukautta, saatuani Yliopiston Rehtorin käyttövaroista tarvittavat matkarahat. — Näin olin murrealueella liikkunut kaikkiaan noin vuoden ajan.

Tutkimistani väitöskirjoista 38 väitöskirjan aineisto (n = 51) perustuu ainakin osittain tutkijan itse keräämälle aineistolle. Kenttätyö on tutkimallani alalla myös ollut läpi sen historian hyvin arvostetussa roolissa, mikä ilmenee aineistossani, kuten esimerkissä 9:

(9) Tekstiaineisto: VK 27 (1988), s. 14

Tutkijan itse tekemää kenttätyötä on yleensä pidetty aivan välttämättömänä hyvän tuloksen kannalta, kun tutkimuskohteena on vielä elävä, puhuttu kielimuoto (ks. esim. Sivula 1980, 239).

Kenttätöiden yleisyys ja arvostus näkyvät myös siinä, että moni tutkija on väitöskirjatutkimuksen lisäksi tai asemasta tehnyt jossakin opintopolkunsa tai tutkijanuran vaiheissa kenttätyötä tai aineistonkeruuta, kuten esimerkistä 10 käy ilmi:

(10) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: (---) mut että, et niin kun, tavallaan tää, mitä mä oon, kentällä tehny ja sitten ta- se mitä mä olen, väitöskirjassa tehny ni ne on, kaks eri

LA: hyvin- nii eri a-

E/osittain-mt: asiaa.

LA: kaks eri asiaa joo mut se on iha hyvä mennää, mennään tota molempia kyllä niin ku ihan, ihan läpi.

Haastatteluissa kaikki 20 tutkijaa kertovat keränneensä itse aineistoa jossakin vaiheessa, esimerkiksi opinnoissa cum laude -oppimäärään kuuluvan nimistökeräelämän. Aineistonkeruu on siis saattanut olla myös osa suomen kielen pakollisia opintoja, mikä kertonee osaltaan keruuperinteen ja kenttätyön historiallisesti vahvasta asemasta tieteenalalla.

Kielentutkimuksessa on tapana erotella tutkijan kielitajuun perustuva kieliaineiston tai esimerkkien tuottaminen sekä *aidoksi* tai *luonnolliseksi* nimetty kieliaineisto, joka perustuu muiden kuin tutkijan kielen käyttöön (ks. esim. Hamunen & Huumo 2020: 200, Väänänen 2016: 16). Murteentutkimuksen näkökulmasta jaottelu tuntuu

tarpeettomalta siksi, että suomalainen murteentutkimus on sen alusta saakka ollut hyvin empiiristä. Myös muutamat haastateltavani mainitsivat tutkimuksen empiirisyiden, kuten tutkija esimerkissä 11:

(11) Haastatteluaineisto

T/mt: koska mä oon huomannu et jos käy [erään kielitieteen alan] konferensseissa, niin esimerkiks Keski-Euroopas tehdään aika erilaist syntaksin tutkimusta ku Suomessa. (---) **Suomessa on aika sellasta et katotaan nimenomaan, sitä käyttöä, ja katotaan kontekstia, missä s- missä joku rakenne esiintyy**, mut, se on aika tota, määrällistä, Keski-Euroopassa, saatetaan tutkii, murteitakin esimerkiks kyselylomakkeilla (-- -) tai tällasilla erilaisilla niin ku, testeillä, mikä niin ku on aika harvinaista mun käsityksen mukaan Suomessa et tehtäis sellasta, (---) et niin ku kokeiltais et sanotaankun murteessa näin tai näin ja tai näin et **sehän on niin ku tosi niin ku empiiristä mitä tääl tehdään**, ni sen takia must se on niin kun, syytä painottaa sitä, et et se on nimenomaan niin kun, sitä funktionaalist [kielitieteen alan] tutkimusta.

Esimerkki 11 on myös siitä näkökulmasta kiinnostava, että haastattelemani tutkija nimeää *empiiriseksi* nimenomaan kielen käyttöpohjaisen aineiston kyselyaineistojen sijaan, vaikka myös kyselymenetelmät ovat empiirisiä menetelmiä. Kyselymenetelmiin ja niiden kritiikkiin palaan tarkemmin luvussa 3.6.1. Vaikka tutkijan kielitajulla ja hänen suhteellaan tutkittavaan murteeseen voi olla tutkimuksen kannalta merkitystä (tarkemmin, ks. luku 6.3 ja 6.5), on murteentutkimus aineistoni valossa poikkeuksetta muiden kuin tutkijan tuottaman kielenaineuksen tutkimusta.

3.3 Kirjalliset lähteet murreaineistona

Ilmauksella **kirjallinen aineslähde** tarkoitan tässä luvussa aineistoa, joka on tutkijan sitä analysoidessa olemassa ainoastaan kirjallisessa muodossa. Kielihistoriallisessa tutkimuksessa, jota myös historiallisesti vertaileva murteentutkimus osaltaan on, kirjallisten lähteiden käyttö on hyvin tavanomaista, sillä puheen tallentaminen on ihmisten ja siten kielten historian näkökulmasta uusi teknologia (historiallisen kielentutkimuksen ja murteentutkimuksen yhtymäkohdista, ks. esim. Saarikivi 2020). Myös variaation ja muutoksen tutkimuksessa on käytetty ja käytetään edelleen erilaisia kirjallisia lähteitä (ks. esim. Schneider 2013).

Olen tyypitellyt tutkimissani väitöskirjoissa käytetyt kirjalliset aineslähteet kuuteen eri kategoriaan: 1) vanha kirjasuomi ja muu vanha kirjallisuus, 2) sanakirjat, 3) kansanrunous, 4) toisten tutkijoiden muistiinpanot, 5) tutkimukset ja tutkimusten käsikirjoitukset, 6) murteella kirjoitettu kirjallisuus. Taulukkoon 3 on koottu kirjallisen aineslähteen tyypit sekä se, miten monessa haastattelussa¹⁷ kyseinen aineistyyppi on mainittu ja miten monessa ja missä väitöskirjassa kyseistä aineslähdeyyppiä on käytetty.

17 Vastauksena haastattelukysymykseen: ”Mitä tulee mieleen sanasta murreaineisto?/Mitä murreaineistoja meillä Suomessa on?”

TAULUKKO 3. Väitöskirjoissa käytettyjen kirjallisten aineslähteiden tyypit, haastattelumaininnat sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjassa kirjallista aineslähdettä on käytetty.

Kirjallisen lähteen tyyppi	Haastattelu- maininnat (n = 20)	Käytetty väitöskirjassa (kpl, n = 51)	Käytetty väitös- kirjassa (tunniste)
Vanha kirjasuomi ja muu vanha kirjallisuus	1	20	1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 21, 24, 27, 31, 33, 34
Sanakirjat	0	10	10, 12, 18, 19, 24, 27, 28, 35, 40, 50
Kansanrunous	4	14	2, 7, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 37, 38
Toisten tutkijoiden muistiinpanot	0	13	5, 8, 11, 12, 14, 18, 19, 20, 28, 30, 33, 37, 38
Tutkimukset ja tutkimusten käsikirjoitteet	2	31	4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 50
Murteella kirjoitettu kirjallisuus	2	4	15, 30, 32, (47)

Olen huomioinut kirjallisten lähteiden tyypittelyssä erityisesti kaksi seikkaa: onko kielenkäyttäjä tuottanut tietoisesti murretta (*murteella kirjoitettu kirjallisuus* vrt. *vanha kirjasuomi ja muu vanha kirjallisuus*) ja onko kielenaineksen tuottanut kirjalliseen muotoon kielenkäyttäjä vai tutkija (*murteella kirjoitettu kirjallisuus* vrt. *tutkimukset ja tutkimusten käsikirjoitteet*). Tyypittelyyn liittyy myös ongelmia: On mahdotonta tietää, missä määrin ”vanha kirjasuomi ja muu vanha kirjallisuus” -kategoriaan sijoittamieni tekstien kirjoittajat ovat todellisuudessa ajatelleet kirjoittavansa murteella sen sijaan, että olisivat tavoitelleet muotoutumassa olevaa tai myöhemmin jo vakiintunutta suomen kirjakielen standardia (ks. esim. Häkkinen 1994: 161–162). Lisäksi erilaisten tutkijoiden tekemien murrekirjojen ja kielennäytetekokoelmien aineistonkeruutapoja on tämän työn puitteissa vaikeaa ja työlästä luotettavasti varmistaa.

Vanha kirjasuomi ja muu vanha kirjallisuus koostuu kategoriana paitsi vanhan kirjasuomen¹⁸ lähteistä myös vuoden 1810 jälkeen julkaistusta kirjallisuudesta, joka ei kuitenkaan tulkintani mukaan ole murteella kirjoitettua kirjallisuutta samassa merkityksessä kuin esimerkiksi murrepakinat. Sanakirja-aineslähteeksi olen merkinnyt kaikki sanakirjoiksi nimetyt aineslähteet *Suomen murteiden sanakirjaa* ja vanhan kirjasuomen kauden sanakirjoja lukuun ottamatta.

18 *Vanha kirjasuomi* tarkoittaa suomen kirjakielen ensimmäistä muotoa 1500-luvulta noin vuoteen 1810 asti (Tieteen termipankki 25.10.2022: Kielitiede:vanha kirjasuomi).

Vanhan kirjallisuuden ja kirjasuomen käyttö liittyy väitöskirjoissa erityisesti kielihistorialliseen tutkimukseen, jossa tutkija pyrkii löytämään kaiken mahdollisen aineiston, joka auttaa selvittämään tarkasteltavien kielenpiirteiden historiallista taustaa. Täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelussa Rapola kuvaa *vanhojen kirjallisten lähteiden* merkitystä työilleen seuraavasti:

(12) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2214:1a)

että oltiin vuodessa seitsemäntoista jollonka minä nyt sitten, kävin kiinteästi väitöskirjatyöhöni, ja, mh- siinä minä jouduin sitten uudelleen vanhan kirjakielen pariin niin- niin murteita ku tämä koskikin siis suomen, näitä- kantasuomalaisen, öö- pääpainottoman tavun ii loppusen, diftongin ööh- tapauksia. ja kehitystä suomen murteissa niin minulla, oli semmonen tunne että tässä täytyy jonkinlaista kronologista taustaa saada, ja kunnei sitä pelkästään, ää- vertailumenetelmää käyttäen ollut, mahdollista saada- oli kysymys niin, myöhäisistä ajoista että, vertailemalla murteita toisiinsa taikka vertailemalla suomea sukukieliin siinä ei olis mihinkään, päässyt, **kirjalliset lähteet olivat- vanhat kirjalliset lähteet olivat ainoat josta, jotakin saattoi saada**, ää- siinä oli minulla paljo apua tästäm, öö- historianlaudaattur, kirjoituksestani sillä minä olin, sitä varten, valtionarkistossa käynyt läpi suurem määrän, tuhatviissataaluvun, vero ja maakirjoja, ja kirjottanut muistiin nimenomaan, näitä paikannimiä. (---) sain aika- mm- mielestäni aika- (maiskauttaa) hyvän, läpileikkauksen, tätä teemaa koskevasta, vanhasta, öö- kirjallisesta aineistosta sinne tuhatkuussataaluvun puoliväliin, saakka, niin että, mmh- vaikka oli kysymys murremurretutkimuksesta minä olin tällä tavalla kontaktissa, vanhaan kirjakieleen.

Vanhan kirjoitetun suomen kielen käyttöön aineslähteenä liittyy luonnollisesti myös aineiston luotettavuuden arviointia, kuten esimerkissä 13, jossa tutkija tuo esiin, miksi on kokenut Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennokset relevantiksi historialliseksi vertailuaineistoksi:

(13) Tekstiaineisto: VK 31 (1992), s. 41

Historiallista vertailuaineistoa olen poiminut runsaasti Martti Ulkuniemen v. 1975 toimittamasta teoksesta Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennokset. **Ljungo Tuomaanpoika, joka oli syntynyt Limingasta**, oli Kalajoen kirkkoherrana v. 1592–1610 (Blomstedt ym, 1930: 477–479). Hänen lainsuomennoksensa valmistuivat 1600-luvun alussa: maanlaki v. 1601 ja kaupunginlaki v. 1609. Maanlain esipuheessa Ljungo sanoo käyttäneensä ”sitä Suomen kieltä, quin ymbäri Suomen Turgun ia itä pohian maalla puhutan”. **Ljungon kielessä on paljon vanhan kirjallisuuden tradition vaikutusta, mutta myös erittäin runsaasti Kalajoen seudun murteen piirteitä.**

Tarkastelemissani väitöskirjoissa on käytetty kirjallisena aineslähteenä sekä murteita että standardikieliä kuvaamaan koostettuja sanakirjoja. Sanakirjoja tutkimissani väitöskirjoissa on käytetty lähinnä kahdesta näkökulmasta: sanastontutkimukseen keskittyvissä tai siihen liittyvissä väitöskirjoissa (VK 10 [1943], 19 [1972], 24 [1987], 27 [1988], 28 [1989], 40 [2003]) sekä vertailuaineistona muista kielistä tai standardikielestä, kuten esimerkissä 14:

(14) Tekstiaineisto: VK 35 (1994), s. 48

Yleiskielisenä vertailuaineistona käytän ensinnäkin Nykysuomen sanakirjaa (tai sen käänteissanakirjaa). Tällöin on tietysti otettava huomioon, että NS:n korpus on varsin heterogeeninen ja sisältää melko paljon myös poikkeuksellista sanastoa. Siinä on mukana esimerkiksi kirjallisuuden kielestä tulleita murteellisia ja arkaistisia muodosteita.

Kansanrunoudeksi tyypittämäni kirjallisen aineslähteen joukko pitää sisällään monenlaista kirjalliseen muotoon tallennettua kansanperinnettä: kansanrunouskokoelmia kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto ja Sana-kirjasäätiön sananparsikokoelma sekä toimitettua kansanrunoutta kuten *Suomen kansan vanhat runot* -kirjasarjan. Kansanrunouden ajatellaan edustavan vanhinta mahdollista saavutettavissa olevaa suullista kielenainesta, mutta kansanrunouteen aineistona kohdistetaan myös lähdekritiikkiä, kuten esimerkissä 15:

(15) Tekstiaineisto: VK 26 (1987), s. 28

Vanhoiden runomuistiinpanojen merkintöihin on tosin suhtauduttava varauksin monestakin syystä. Ensinnäkin useiden runonkerääjien suomen kielen taito on ollut heikohko, eikä 1800-luvun alun ortografiakaan vielä ollut kaikin osin vakiintunutta. Keräelmiin on niin ikään voinut jäädä kirjoitusvirheitä. Toiseksi ei ole lainkaan varmaa, että runojen kieliasu ilman muuta edustaisi keruupaikan murretta. Runonlaulajat ovat nimittäin voineet olla toispaikkaisia, tai runot ovat kulkeutuneet pitkienkin matkojen takaa ehkä osin lähtöpaikan murteen mukaisina. Kun runot sen lisäksi ovat olleet osaksi riimillisiä, ainakin säkeen viimeisessä sanassa oleva geminaatta voi joskus selittyä runomitasta johtuvaksi. Kaikkineen on kuitenkin pantava merkille, että geminoitumia on vain savolaismurteiden alueelta, että niitä on merkitty nimenomaan tiettyihin asemiin ja että ne toistuvat useiden kerääjien muistiinpanoissa.

Olen tyypitelletty kirjalliseksi aineslähteeksi myös tutkijoiden (tai muutamassa tapauksessa ei-kielitieteilijöiden) toisilleen aineistoksi luovuttamat muistiinpanot. Muistiinpanojen luovuttaminen toiselle tutkijalle tutkimustyön avuksi kuvastaa mielestäni tiedeyhteisön kollegiaalisuutta ja luottamusta, mikä käy ilmi myös esimerkistä 16, joka on präisän väitöskirjan 6 (1972) esipuheesta ja kiitoksista:

(16) Tekstiaineisto: VK 6 (1974), s. 6

Aineistoa käyttööni luovuttaneista tutkijatovereistani haluan erityisesti mainita maisteri Raimo Jussilan, apulaisprofessori Pekka Lehtimäen, maisteri Juhani Parosen, maisteri Esko Rautkorven, apulaisprofessori Matti Pääkkösen (sekä hänen johdollaan mon. genetiiviä tutkineen oululaisen proseminaariryhmän), kandidaatti Jorma Rekusen ja apulaisprofessori Alpo Räisäsän. Heiltä kultakin olen saanut tarkasti muistiin merkittyjä tietoja lukuisien pitäjänmurteiden mon. genetiivin edustuksesta.

Eniten väitöskirjoissa käytetty kirjallisen aineslähteen tyyppi on tutkimuksista ja käsikirjoituksista poimitut kielennäytteet (ks. myös Luutonen 1985). Suurin osa näistä aineslähteenä toimivista tutkimuksista ja käsikirjoituksista on varhaisia tutkimuksia, pääasiassa äännehistorioita. Kyseisillä tutkimuksilla on siis ikään kuin kaksoisrooli:

ne ovat paitsi tutkimuskirjallisuutta myös julkaistuja aineistokokoelmia. Tämä käy ilmi esimerkiksi väitöskirjassa 11 (1946):

(17) **Tekstiaineisto:** VK 11 (1946), s. 7

Äänneopillista aineistoa on alueeltamme aikaisemmin julkaistu vähän. Tärkein on Vareliuksen kirjoittaman Tyrvään pitäjänkertomuksen murrekatsaus (Suomi 1854). Myös Nestor Järvisellä (Suomi 1853), Yrjö Koskisella (Suomi 1851) ja Ojansuulla (eri paikoissa) on joukko arvokkaita tietoja, muita satunnaisempia mainitsematta.

Tiettyjen äännehistorioiden kanonisoitunutta asemaa sekä tutkimuksina että kielennäyttekokoelmina kuvaa hyvin se, että niille on viittaustarkoituksessa kehitetyt tieteenalalle vakiintuneet lyhenteet. Niitä käytetään nykyisten tekijään, vuoteen ja nimikkeeseen perustuvien viittauskäytänteiden rinnalla vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1993 ilmestyneessä väitöskirjassa 34, jossa viitataan esimerkiksi Heikki Ojansuun *Suomen luonaismurteiden äännehistoria I* (SLMÄH I), Niilo Ikolan *Ala-Satakunnan murteen äännehistoria II* (ASMÄH II), Pertti Virtarannan *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II* (LYSMÄH II), Eeva Lindénin *Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II* (KHMAH II) sekä Jussi Lauroselan *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II* (TEMP II) -teoksiin:

(18) **Tekstiaineisto:** VK 34 (1993), s. 3

Liitteistä silti suppealevikkisin on *st(a)*, *st(ä)* (ks. Ojansuu, SLMÄH I s. 174–175; Ikola, ASMÄH II s. 6; Virtaranta LYSMÄH II s. 466; Lindén, KHMÄH II s. 10; Lauroselä, TEPM II s. 94).

Varhaisien väitöskirjojen ja muiden tutkimusten kaksoisrooli aineskokoelmana ja toisaalta tutkimuskirjallisuutena on tarkoittanut myös sitä, että niiden merkitystä ja myös laatua on voitu tiedeyhteisössä arvioida kahdesta näkökulmasta, kuten väitöskirjassa 4 (1901):

(19) **Tekstiaineisto:** VK 4 (1901), s. 7

Ensimmäinen laajempi erityistutkimus on J. A. Hahnssonin: Muoto-opillinen selitys Eurajoen, Lapin, Rauman, Pyhänmaan, Laitilan ja Uudenkirkon kielestä – laajin murteentutkimus mitä suomeksi tähän asti on kirjoitettu, käsittäen 404 sivua. (Suomi, Toinen Jakso, 6–10 osissa, vv. 1866–1872.) **Teos ei kumminkaan laatusa puolesta ole yhtä huomattava, jos kohta tulee myöntää, että siinä on paljonkin yleensä luotettavaa materiaalia** Rauman seudun murteesta. Se on, niinkuin jo nimestä voi päätätä, etupäässä taivutuskaavatutkimus, jossa ”poikkeuksia” ja ”poikkeusten poikkeuksia” on niin paljon, esitys siihen määrin paloitetua, että on melkein tuskastuttavaa sitä lukea. En katso kuitenkaan maksavan vaivaa ruveta sitä tarkemmin arvostelemaan; polemiikki niissä kohdin, missä eroamme, on luonnollisesti myös tarpeeton. **Minä pidän tätä tutkimusta vaan aineskokoelmana** ja mielelläni viittaan siihen omassani aina, milloin se ainetta valaisee.

Muistiinpanojen ja siten tallennusteknologiaa edeltävän kielennäytteiden laatua, luotettavuutta ja niihin liittyvää menetelmällistä keskustelua käsittelen tarkemmin keruumenetelmiä käsittelevän luvun alaluvussa 3.6.2.

Joissain tapauksissa tutkimusten ainesesimerkit ja niiden hyväksi arvioitu laatu on myös rajauskeino sen suhteen, mille alueelle tutkijan on järkevää keskittää kenttätyönsä, mikä käy ilmi esimerkiksi 20:

(20) **Tekstiaineisto:** VK 11 (1946), s. 7

Etelässä ja pohjoisessa rajoittavista naapurimurteista on hyvät tutkimukset, Niilo Ikolan Ala-Satakunnan murteen äännehistoria ja Jussi Lauroselan Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. **Näiden tarkkuuden vuoksi en ole katsontarpeelliseksi tehdä sanottavasti keruutyötä etelässä eikä pohjoisessa.** Muiden naapurimurteiden laita on toisin.

Viimeinen tässä luvussa käsittelemäni kirjallisen aineslähteen tyyppi on murteella kirjoitettu kirjallisuus. Aineistoni näkökulmasta murteella kirjoitetun kirjallisuuden käyttö aineistona liittyy poikkeuksetta kielihistorialliseen tarkasteluun. Yksikään synkronista variaatiota tai muuten kielenkäyttöä synkronisesti lähestyvä aineistoni väitöstutkimus ei hyödynnä murrekirjallisuutta aineistona¹⁹. Vastahankaisuus kirjoitetun murteen käyttöön aineslähteenä käy ilmi esimerkiksi 21, jossa tutkija kertoo *kelpuuttaneensa aitojen kielennäytteiden rinnalle myös kirjoitettua murretta*:

(21) **Tekstiaineisto:** VK 30 (1990), s. 23

Lisäaineistoa olen hankkinut sieltä, mistä sitä vielä on ollut tavoitettavissa. Julkaisujen ja käsikirjoitusten **aitojen kielennäytteiden rinnalla olen kelpuuttanut mukaan jopa kirjoitettua murretta** (mm. Suomen kansan murrekirjan).

Esimerkissä 22 tutkija puolestaan pohtii laajemmin murteella kirjoitetun kirjallisuuden syntyprosessia ja sen soveltuvuutta tutkimuksen aineistoksi:

(22) **Tekstiaineisto:** VK 32 (1992), s. 29–30

Nämä tekstit, joiden kieltä voisi nimittää kirjamurteeksi (ks. Laitinen 1982a), ovat murteenpuhujat itse muotoilleet kirjalliseen asuun. Tällä tavoin syntyivät esim. Suomen kansan murrekirjan sisältämät, kirjoituskilpailun vuonna 1939 kokoamat tekstit. Palanderin mukaan (1987: 215) kirjan toimittajat ovat kuitenkin jonkin verran korjailleet alkuperäisiä tekstejä esim. lisäilemällä erikoisgemiaatiota eräisiin itämurteisiin näytteisiin. En ole kontrolloinut tältä kannalta murrekirjoituksissa esiintyvien nesessiiviverbien sijanmerkintä- ja kongruenssisuhteita. **Yleensä murretekstien laatijat pyrkivät luultavasti kirjoittamaan vanhempaa ja arkaaisempaa kieltä, ”karkeampaa murretta” kuin heidän kotiseutunsa puhuttu kieli kirjoitushetkellä onkaan;** tämä käsitykseni tosin perustuu vain yhden murrekirjailijan, kaustislaisen Arvid Virkkalan työskentelyn seuraamiseen (Laitinen 1982b). Sitä, missä määrin murteella kirjoittava tietoisesti valikoi kielensä muotorakenteita, esim. subjektin sijanmerkintätapansa, on vaikea arvioida: sekin olisi yksi tutkimusaihe. Tarkimmin litteroituja tieteellisiä aineistoja lukuun ottamatta on joka tapauksessa siis otettava huomioon se seikka, että kirjoitetun murretekstiin tai -näytteen kieli enemmän tai vähemmän edustaa aina myös kirjoittajansa – kerääjän, tutkijan tai murrekirjailijan – yleistämää kuvaa esitettävänä olevasta murteesta.

19 Ks. kuitenkin väitöskirja 47 (2011: s. 58–61), jossa käsitellään kirjallisuuskatsausmaisesti savolaismurteiden pragmaattisten piirteiden tutkimusta murrekirjallisuudesta.

Aineistoni perusteella syntyy vaikutelma, että ”maallikoiden” kirjoittama murre on näyttäytynyt tutkijoille ”epäaitona” kielenkäyttönä, jossa kielenkäyttäjät tavoittelevat varioimatonta vanhakantaista murretta (ks. myös Koski 2002: 53–54, Jussila 1991: I). Toisin sanoen murrekirjallisuus ei ole kielen käyttöön keskittyvän empiirisen kysymyksenasettelun vuoksi kiinnostanut murteentutkijoita.

Kirjallista aineslähdettä käytetään aineistossani pääasiassa kahdessa tarkoituksessa: 1) kielihistoriallisten seikkojen (kronologisessa) hahmottelussa sekä 2) murteen muutoksen tarkkailemisessa. Näiden kahden näkökulman ero on välillä kosmeettinen: kielihistoriallisen ja toisaalta muutosta tarkkailevan diakronisen variaation tutkimuksen tavoite voi aineistojen näkökulmasta näyttäytyä hyvin samankaltaisena, kuten esimerkeistä 23 ja 24 käy ilmi.

(23) Tekstiaineisto: VK 6 (1913), s. XXXIII

Osittain ääntenmuutosten kronologian valaisemiseksi, osittain kielellisen vertailun vuoksi on tutkimuksessamme verrattain laajasti otettu huomioon useimpain vanhain pohjalaisten kirjailijain kieli.

(24) Tekstiaineisto: VK 26 (1987), s. 17

Itämurteiden erikoisgeminaation varhempien vaiheiden selvittelyssä ovat tutkimusaineistoni olleet Suomen kansan vanhat runot sekä murretutkimukset 1800-luvulta lähtien. Tämän vuosisadan alusta geminaatiomerkintöjen ilmaantumista muistiinpanoihin voi seurata paitsi muista lähteistä myös Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmien pohjalta. Erikoisgeminaation varhemmiksi havainnoiksi katson ne tiedot, jotka on kirjattu ennen vuotta 1940. Tuolloin ilmestyi Lauri Kettusen murrekartasto, jonka geminaatiotiedot ovat vertailupohjana esitellessäni erikoisgeminaation nykylevikin.

On tarpeen painottaa, että väitöskirja-aineistostani ei ole läheskään aina helppo erottaa, milloin kirjallisuutta on käytetty nimenomaan aineslähteenä ja milloin kirjallisuuslähteenä. Hyvin tämä havainnollistuu esimerkiksi väitöskirjan 37 (1998) aineslähdeluettelossa ja väitöskirjassa 40 (2003):

(25) Tekstiaineisto: VK 37 (1998), s. 411

Muu kirjallisuus, josta tutkimukseen on poimittu aineistoa, esitetään kirjallisuusluettelossa.

(26) Tekstiaineisto: VK 40 (2003), s. 17

Kun tiedonanto on peräisin kirjallisuudesta, se on osoitettu normaalein kirjallisuusviitein. Tällaiset tiedonannot voivat silti olla SMSA:ssakin, koska sinne on poimittu tietoja myös kirjallisuudesta. Joitakin lause-esimerkkejä on myös Suomen kielen näytteitä -sarjasta (SKN), mikä on kirjallisuusviitein osoitettu. Gananderin sanakirjan artikkeleihin viitataan vuoden 1997 laitoksen numeroinnin perusteella.

Olen tulkinut aineslähteeksi sellaiset lähteet, jotka joko mainitaan tutkimuksen aineistoa käsittelevässä metatekstissä tai luettelossa, joka on merkitty selkeästi aineslähdeluetteloksi. Aineistoni perusteella on kuitenkin todettava, ettei aineslähteen

ja kirjallisuuslähteen ero ole selvärajainen ja että tutkimukset verkottuvat toisiinsa paitsi kirjallisuusviittauksina myös aineistojen kautta. Toisten tutkimusten aineistoimerkkejä voidaan hyvin lainata osaksi omaa tutkimusta, kuten väitöskirjassa 49 (2017) ja 50 (2017):

(27) **Tekstiaineisto:** VK 49 (2017), s. 11

Laury (1997, 63) esittää *tämä-* ja *tuo-*pronominiin eroja koskien esimerkin nukeilla leikkivistä lapsista (l) 2. Nukkeen viitataan pronomiinilla *tuo*, kun se on leikistä poissa, mutta kun lapsi ottaa sen käteensä ja huomionsa kohteeksi, pronominiksi vaihtuu *tämä*.

(Laury 1997, 63)

Mä tahon leikkii toi, punasella, (.) pienel:lä. (.) Tä- (.) Tällä (.) näin.

(28) **Tekstiaineisto:** VK 50 (2017), s. 23

Aineistoimerkit on numeroitu juoksevasti pääluvuittain riippumatta siitä, ovatko ne perusaineistona käyttämästäni rajakarjalaisaineistosta, karjalan kielen vertailuaineistosta, muista kielennäytekoelmista, sanakirjoista vai tutkimuskirjallisuudesta. (---) Tutkimuskirjallisuudesta poimittuja lainauksia ei ole numeroitu, elleivät ne ole nimenomaan kielenkäyttöesimerkkejä.

Aineistoni perusteella näyttää siltä, että kun tutkija pyrkii tekemään määrällisiä havaintoja jonkin kielenpiirteen ilmenemisestä, muuttuvat kirjallisuudesta poimitut kielenainesimerkit ja niistä tutkijoiden johtamat huomiot kirjallisiksi viitteiksi, eikä kirjallisuudesta poimittuja kielenainesimerkkejä enää käsitellä samaan tapaan aineslähteenä. Jos erilaisten kielenpiirteiden edustuksesta halutaan antaa määrällisiä huomioita, on historiallisen vertailuaineiston oltava tallenne, josta voi tehdä vertailukelpoisia määrällisiä huomioita.

Vertailuun ja ylipäätään historialliseksi nimetyn kielimuodon tavoittamiseen liittyy luonnollisesti myös muita kysymyksiä. Kirjallisen muodon lisäksi puhujajoukko ja tuon puhujajoukon valintatavat, joiden murretta kirjalliseen muotoon on pyritty vangitsemaan, voi olla muuttunut. Tätä hyvin tiedostettua problematiikkaa käsitellään esimerkiksi väitöskirjassa 23 (1986) (ks. myös esim. Hurtta 1999: 68–69, Mustanoja 2011: 37):

(29) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 40

Ne murretiedot, jotka äännehistorioista, muista tutkimuksista ja uusimmistakin kokoelmista on saatavilla, kuvaavat muuttajieni isovanhempien ja vanhempien kielimuotoa. **On siis tärkeää koko ajan muistaa, että muutos ei ainakaan kaikilla muuttajilla ole ollut niin raju kuin ensivaikutelma taulukoiden perusteella antaa ymmärtää.** Suurten ikäluokkien lapset ovat jo maalta lähtiessään mitä todennäköisimmin puhuneet toisistaan poikkeavalla tavalla: kun yksi on puhunut kuin vanhempansa, ei toisen kielimuodolla ole ollut paljonkaan yhteisiä piirteitä ympäristön vanhimpien murteen kanssa; yksilölliset erot lienevät siis olleet melkoiset. Muuttajien aiemman kielimuodon arviointi jää kuitenkin arvailujen varaan, koska tietoja 1960-luvun pohjalais- ja savolaisnuorison puhekielestä ei juuri ole saatavilla (hämäläismurteiden muuttumisesta ks. Kankainen 1964). Myöhemmin eri-ikäisten kieltä on tutkittu jonkin verran (ks. esim. Nahkola 1982a ja 1982b, Palander 1981 ja

1983, Leskinen 1974 sekä eri yliopistoissa tehdyt pro gradu -tutkielmat), joten myös maaseutumurteiden muutoksen tendensseistä alkaa olla tietoja. Joka tapauksessa aiempi kielimuoto (oli kyseessä sitten kantakieli tai muutaman vuosikymmenen takainen kielimuoto) on aina hypoteettinen, koska ei ole olemassa mitään tiettyä standardia, yhdenlaista kielimuotoa, jota kaikki samaan aikaan samalla paikkakunnalla asuvat puhuisivat (vrt. Trudgill 1977: 37). Aiemman kielimuodon arviointi on siten aina jossain määrin yleistysten varassa silloinkin, kun lähtökielestä, tässä tapauksessa lähtömurteista, on periaatteessa suhteellisen tarkat tiedot.

Lopuksi on tuotava esiin, että tapani määritellä kirjalliset aineslähteet voi myös haastaa. Myös tallenteina olemassa olevia kieliaineistoja voi lähestyä ainoastaan kirjallisessa muodossa ja myös ne voi nimetä teksteiksi. Esimerkiksi väitöskirjassa 32 (1992: 28–31) aineslähteeksi nimetään ”murretekstit”, joiden joukossa on määrittelyni mukaisia kirjallisia lähteitä (esim. kielitieteilijöiden ja ei-kielitieteilijöiden koostamia murretekstejä sekä kaunokirjallisuutta), mutta myös esimerkiksi murrehaastatteluja ja Suomen kielen näytteet -sarjaa. Oma lähtökohtani siis on, että jos puheesta on olemassa tallenne tutkijan saatavilla, hänen tutkimansa aineisto ei ole kirjallista, vaikka käytännössä tutkijat työskentelevät myös litteraattien ja siten tekstien parissa (tarkemmin, ks. luku 3.6.4).

3.4 Arkistot ja hankkeet

Kuten luvussa 3.2 kirjoitin, aineiston hankemaisilla keruilla ja aineistojen järjestämisellä arkistokokonaisuuksiksi on tutkimallani tieteenalalla pitkä historia. Erilaisista murreaineistoista on toimitettu aineistoja esittelevä teos nimeltä *Suomen murteiden aineslähteitä* (Jussila 1991). Johdanto-osuuden lisäksi teos pitää sisällään pitäjäkohdaisen luettelon siitä, millaista aineistoa kyseisestä pitäjästä erilaisista arkistoista tai muista lähteistä löytyy. Aineistot ja aineistokokonaisuudet, joita teoksessa esitellään, ovat Suomen murteiden sana-arkisto ja sanakirja, Suomen kielen nauhoitearkisto ja yliopistojen äänitearkistot, Muoto-opin arkisto, Lauseopin arkisto, murrenäytteet (kielennäytekokoelmia ja tutkimuksia, vrt. edellinen luku 3.3) ja sananparret. Myös vuonna 2001 ilmestyneessä raportissa *Puheentutkimuksen resurssit Suomessa* (Toivanen & Miettinen 2001) kuvataan eri yliopistojen puhutun kielen aineistoja ja myös äänitearkistoja.

Tässä luvussa esittelen erilaisia arkistokokonaisuuksia ja hankkeita, joista peräisin olevaa aineistoa on käytetty tutkimissani väitöskirjoissa. Taulukkoon 4 olen koonnut aikajärjestykseen tieteenalaan liittyviä arkistokokonaisuuksia ja hankkeita. Taulukosta käy ilmi, kuinka monessa haastattelussa kyseinen hanke tai arkistoaineisto on mainittu²⁰, ja miten monessa ja missä väitöskirjoissa hankkeisiin liittyvää tai arkistoihin koottuja aineistoja on käytetty.

20 Vastauksena haastattelukysymykseen: ”Mitä tulee mieleen sanasta murreaineisto?/Mitä murreaineistoja meillä Suomessa on?”

TAULUKKO 4. Murteentutkimukseen liittyvät hankkeet ja arkistot, niiden haastattelumaininnat sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjassa hankkeeseen tai arkistoon liittyvää aineslähdettä on käytetty. Tähdellä (*) on merkitty ne väitöskirjat, joissa arkistoaineistoa ei käsitellä aineiston esittelyn yhteydessä, mutta se mainitaan aineslähdeluettelossa tai lyhenteinä kirjallisuusluettelossa.

Arkisto/hanke	Haastattelu- maininnat (n = 20)	Käytetty väitöskirjassa (kpl, n = 51)	Käytetty väitöskirjassa (tunniste)
Suomen murteiden sana-arkisto	9	29	3, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14*, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 39, 40
Nimiarkisto	6	13	13*, 14*, 15, 16*, 17, 18, 19, 20, 21, 28, 31, 33, 39
Suomen kielen nauhoitearkisto	14	19	14, 15, 16, 18, 20*, 21, 22, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 37, 38, 41, 43, 50
Suomen kielen näytteitä	3	6	22, 23, 32, 36, 37, 39
Yliopistojen kokoelmat ja äänitearkistot	6	18	15*, 16*, 19*, 20*, 21, 22, 26, 27, 29, 30, 33, 37, 38, 41, 42, 46, 49, 50
Lauseopin arkisto	12	10	20, 27, 29, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 48
Muoto-opin arkisto	8	19	15*, 17, 18*, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39
Nykysuomalaisen puhekielen murros- -hanke	2	3	23, 35, 46
Murteenseuruuhanke	1	1	41

Olen koonnut taulukkoon 5 tietoa taulukossa 4 mainituista arkistoaineistoista ja luonnehdin niiden kokoa tunnusluvulla, joka auttaa lukijaa samaan käsitykseen siitä, minkä kokoisesta ja muotoisesta arkistoaineistosta on kyse. Olen koonnissa kiinnittänyt huomiota siihen, minä ajanjaksona arkistoaineistoa on kerrytetty, millaisin keruumenetelmin aineistoa on kerätty ja keitä kerääjät ovat olleet, sekä siihen, edustaako kielenaines kielimuotoa (murretta) ilman systemaattista tietoa sen tuottajasta eli puhujasta.

TAULUKKO 5. Arkistoaineistot, niiden kokoa luonnehtivat tunnusluvut, tallennusajanjaksot, kerääjät ja keruumenetelmät sekä tieto siitä, sisältääkö aineisto systemaattisesti tiedon kielenaineksen tuottajasta eli puhujasta.

Arkisto	Aineiston koko	Kerrytetty	Kerääjät ja keruumenetelmät	Tieto puhujista
Suomen murteiden sana-arkisto	noin 8 miljoonaa murre-sanatietoa noin 400 000 sanasta	1900–1974	koulutettujen kerääjien kenttätyöt (sanastus), Sanastaja-lehden (ilm. 1927–1990) avulla tehdyt kyselyt, murteenkeruukilpailut, poiminnat kielenäytejulkaisuista ja tutkimuksista	Ei
Nimiarkisto	noin 3 miljoonaa nimitietoa	1879–	koulutettujen kerääjien kenttätyöt (nimestys), keruukilpailut ja kyselyt kielenkäyttäjiltä	Ei
Suomen kielen nauhoitearkisto	noin 24 000 tuntia äänitteitä	1959–	koulutettujen kerääjien kenttätyöt (haastattelu)	Kyllä
Lauseopin arkiston murrekorpus	193 947 morfologisesti ja syntaktisesti koodattua lausetta	1952–1974	koulutettujen kerääjien kenttätyöt (haastattelu)	Kyllä
Muoto-opin arkisto	403 963 morfologisesti koodattua lause-esimerkkiä	1967–1998	koulutettujen kerääjien kenttätyöt (kysely ja kuuntelu)	Ei

Taulukossa 5 mainittu Nimiarkisto (NA) on perustettu vuonna 1915, jolloin Tieteellisten seurain asettama paikannimitoimikunta kokoontui ensimmäisen kerran (Nimiarkisto 100 vuotta, sähköinen lähde). En käsittele tässä yhteydessä Nimiarkiston historiaa siitä syystä, että olen rajannut nimistöntutkimuksen väitöskirjani käsitelyn ulkopuolelle: Nimiarkiston historiaa ja sen eri vaiheita käsitellään kattavasti Nimiarkiston satavuotisverkkonäyttelyssä (Nimiarkisto 100 vuotta, sähköinen lähde, ks. myös Närhi 1965: 21–28) ja Digitaalinen nimiarkisto on verkossa tutkijoiden hyödynnettävissä (Digitaalinen nimiarkisto, sähköinen lähde).

Suomen murteiden sanaston keräämiseen ja kansankielisen sanakirjan julkaisemiseen tähtäävän hankkeen voi ajatella olevan murteisiin liittyvän aineistonkeruun ensimmäinen ja myös pisin hanke. *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) ja murreosan keruun historiaa käsittelee Strandberg (2004) pro gradu -työssään. Strandberg (2004) jakaa sanastonkeruun ja sen pohjalta toimitettavan sanakirjan historian kolmeen ajanjaksoon: 1) ”alkuvaiheeseen” 1860–1890, jolloin keruutyötä tehtiin esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran piirissä, 2) ”ensimmäiseen ryhdistäytymiseen” vuosina 1895–1916, jolloin E. N. Setälä esitteli niin kutsutun sanakirjaohjelmansa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa vuonna 1896 ja ensimmäiset organisoidut keruut suoritettiin E. A. Tunkelon johdolla, 3) ”toiseen ryhdistäytymiseen” eli Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiön aikaan 1914–1925 sekä 4) Sanakirjasäätiön perustamiseen vuonna 1924 (ks. myös Häkkinen 2008: 151–158, Onikki-Rantajääskö 2011). Arkiston vaiheita vuosina 1924–1975 kuvataan *Sanakirjasäätiön näkökulmasta* teoksessa *Sanojen taivalta: puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* (Tuomi 1976). Suomen murteiden sana-arkiston aineistolle perustuvan *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1985, ja vuodesta 2010 lähtien sanakirja on ilmestynyt digitaalisesti: uudet osat ilmestyvät verkossa ja myös painettuina ilmestyneet osat on viety verkkoalustalle.

Kuten edeltä käy ilmi, SMSA:n kokoamisen motiivina on hyvin varhaisessa vaiheessa ollut sanakirjan (SMS) tekeminen, mikä on suunnannut aineiston keruuta (ks. esim. Donner 1926). On esimerkiksi ymmärrettävää, ettei SMSA:n aineistossa mainita systemaattisesti puhujia, sillä keruiden tarkoituksena on ollut koostaa sanakirja. Lisäksi on hyvä huomioida, että arkistoa ja sen pohjalta toimitettavaa *Suomen murteiden sanakirjaa* on hallinnoinut sen historian aikana useita tahoja ja arkiston aineistoa on kerätty hyvin pitkäjaksoisesti. Suomen murteiden sana-arkisto ei ole siis ole synkroninen eli ”samanaikainen” otanta kielestä, sillä keruita on suoritettu yli 70 vuoden ajan. SMSA:n aineiston luonteeseen synkronisena aineistona otti kantaa jo Kai Donner (1926: 16–17) vuonna 1926 julkaistussa mietinnössä *Suomen kielen sanakirjatyö*:

”Tutkittavien murteiden lukumäärän tuntuva rajoittamispakko johtuu muistakin kuin äskenmainituista syistä. Onhan meilläkin viime aikoina melkoisella yksimielisyydellä tunnustettu, että työ on suoritettava loppuun lyhyessä ajassa, koskapa m. m. on saatava talteen korjatuksi vanhimman, pian poistuvan polven sanavarasto. Sitä paitsi on

nimenomaan välttämätöntä saada tutkituksi ei useamman vaan yhden ja saman sukupolven kieli, sillä muuten kielen nopeasti muuttuessa aineisto ei tule yhdenmukaista [sic] eikä tule soveltumaan m. m. koko maata käsittäviä vertailevia tutkimustöitä, sana-, äänne-, muotomaantieteellisiä y. m. katsauksia varten. Keräystyö on siis suoritettava 10–15 vuodessa.”

Koska SMSA:n aineistoa on mittava määrä ja sitä on kerrytetty pitkän ajan saatossa, keruuseen on osallistunut valtava määrä ihmisiä. Keruun menetelmistä, kokoelmien laadun yhdenmukaisuudesta ja SMSA:n aineiston luotettavuudesta on myös kirjoitettu: aineiston luotettavuuden arviointiin on nähdäkseni vaikuttanut sekä kerääjän henkilöllisyys että kokoelman ikä (ks. esim. Donner 1926: 17–23, Rintala 1972: 27–31, Hurttu 2000: 7–10).

Tallennusteknologian kehittyessä (varhaisesta tallennusteknologiasta, ks. luku 3.6.2) myös kieltä alettiin tallentaa magnetofonilla nauhoille 1950-luvulla (Jussila 1991: X). Vuonna 1957 perustettiin Turun yliopiston äänitearkisto, jonka ensimmäiset nauhat ovat vuodelta 1952 (Jussila 1991: X, Hakanen 1990: 175, TYSKÄ sähköinen lähde). Suomen kielen nauhoitearkisto perustettiin professori Pertti Virtarannan aloitteesta vuonna 1959 (Yli-Paavola 1970: 10) ja arkiston pohjaksi saatiin noin 100 tuntia nauhoitteita tutkijoilta ja Sanakirjasäätiöltä (Yli-Paavola 1970: 17). 1960-luvulla äänitearkistoja koottiin myös Jyväskylän yliopiston, Joensuun yliopiston (nyk. Itä-Suomen yliopisto), Oulun yliopiston ja Tampereen yliopiston suomen kielen oppiaineiden yhteyteen (Toivanen & Miettinen 2001: 72–81). Pertti Virtaranta käsittelee tallennetun puheen tutkimuksen mahdollisuuksia täydentävän aineistoni keruuhjeistusluennolla seuraavanlaisesti:

(30) Täydentävä aineisto: Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1a)

kielitieteellisten, mm- nauhoitusten tarkoituksesta muutama sama. kun, näitä, mm- tallennuksia aloitettiin, niin silloin puhuttiin lähinnä, esitysnäytteistä. ja kansanrunouden tutkimuksessa, esitysnäytteet ovat vieläkin etualalla. tietysti, mm- mekin, jotka ajattelemme, kielitieteellisiin tarkoituksiin tehtäviä nauhoitteita, pidämme myöskin tätä hyvin tärkeänä seikkana. mutta, meille, tämä aines on paljon, merkittävämpää mon- öö- muissa suhteissa. **me saamme tällä tavalla, runsaasti, sellaista primäärimateriaalia, jota meillä, ei ole, muuten riittävästi. me saamme, yhtenäistä luontevaa puhetta, joka on (.) välttämätöntä, esimerkiksi, syntaksin tutkimiseen. samoin erilaista- erilaisia, foneettisia tutkimuksia varten, tämä, ö- tallentamistie on, melkein pä ainoa.** sanotaan nyt, intonaation tutkiminen. ja kolmanneksi, sellainenkin, tai neljänneksi, sellainenkin tärkeä, puoli murteen tallentamisessa kuin sanasto, tulee tässä, hyvin tärkeällä tavalla esille. jos nyt ajattelemme että yhdestä pitäjänmurteesta, saisimme tallennetuksi noin viisitoista, kaksikymmentätuntia nauhaan. ja sen litteroimme, niin varovaisestikin, laskien, tästä nauhoitemäärästä, tulee sanalippuja, noin kymmentuhatta. siis huomattavan, suuri, sanasto. verrattakoon että nämä, ö- suuret pitäjänsanastot, käsittävät kolmestakymmenestä tuhannesta neljäänkymmeneentuhanteen sanastoon.

Kuten luvussa 2.2.4 toin esiin, arkistojen laajamittaisen kokoamisen taustalla oli *Kansallisten tieteiden kehittämissuunnitelma 1966–1980*. Terho Itkosen (1965: 317) nimeämien ohjelman tavoitteiden avulla voi saada käsityksen paitsi nauhoitearkistojen myös Muoto-opin arkiston sekä Lauseopin arkiston perustamisen taustasta:

- ”1. Suomen murteiden sanaston keruuta on ennen murteiden lopullista kuolemaa yhä tehostettava. Samalla on järjestettävä laaja muoto-opillisen aineksen keruu. Olemassa olevat arkistot ja kokoelmat on nykyaikaisin kopiointi- ja systemointikeinoin saatava entistä käyttökelpoisempaan kuntoon. (---)
3. Suomen ja sen sukukielten nauhoituksia on jatkettava ja nauhoitetut aineiston litteointi (kirjoitusasuun purkaminen) sekä julkaiseminen saatava kiireesti käyntiin.”

Kansallisten tieteiden kehittämissuunnitelmassa nimettyjen tavoitteiden toteuttamiseksi solmittiin vuonna 1967 ”suomen kansankielen muoto- ja lauseopillisen aineiston keruuseen ja arkistointiin” liittyvä tutkimussopimus, jonka osapuolina olivat valtion humanistinen toimikunta sekä neljän tutkijan – Osmo Ikolan, Terho Itkosen, Heikki Leskisen ja Pertti Virtarannan – kollektiivi (Ikola 1985: 1–5). Kaikki kyseiset tutkijat toimivat tuolloin suomen kielen professoreina: Osmo Ikola Turussa, Terho Itkonen ja Pertti Virtaranta Helsingissä ja Heikki Leskinen Jyväskylässä. Turun yliopistoon perustettua Lauseopin arkistoa johti Osmo Ikola ja Helsingin yliopiston Muoto-opin arkistoa Terho Itkonen.

Näitä kolmea arkistoa (SKNA, LA, MA) vertaillen on kiinnostavaa se, että niitä ei koostettu samalla periaatteella. Muoto-opin arkistossa menetelmäksi valikoitui kysely ja kuuntelu, eikä keruutilanteita nauhoitettu systemaattisesti todennäköisesti siksi, että muoto-opillisen aineksen seulomisen nauhoitteista ajateltiin olevan työllästä aineiston käytettävyyden kannalta (ks. tarkemmin luku 3.6.2). Myös puhujiin liittyvien tietojen systemaattisuuden osalta arkistot eroavat toisistaan: nauhoitepohjaisissa arkistoissa (SKNA ja LA) tiedot puhujista ovat osa aineiston metatietoja, Muoto-opin arkistossa eivät systemaattisesti. Näitä kolmea arkistoa yhdistää kuitenkin se, että niiden puhujavalikointi oli kieliperustaista²¹ (tarkemmin, ks. luku 4.2.1), eli arkistoihin pyrittiin tallentamaan *hyvää murretta* – Itkosen (1965: 317) sanoin ”ennen murteiden lopullista kuolemaa”.

Taulukon 5 koonnin perusteella on oleellista huomata, että osaa arkistoaineistosta kerrytetään edelleen: Nykyisin myös digitaalisessa muodossa oleva Nimiarkisto sekä Suomen kielen nauhoitearkisto eivät ole ns. suljettuja aineistokokonaisuuksia ja myös yliopistojen nauhoitearkistoihin²² saatetaan yhä kerryttää aineistoa. Toki

- 21 Suomen kielen nauhoitearkiston tapauksessa kieliperustainen puhujavalikointi koskee pääasiassa 1950–1970-luvuilla kerrytettyä, arkiston metatiedoissa ”murteeksi” luokiteltua aineistoa.
- 22 Tekemieni sähköpostitiedustelujen mukaan vain Turun yliopiston Suomen ja sen sukukielten arkisto ja Oulun yliopiston äänitearkisto ovat tämän tutkimuksen tekohelellä olemassa muodossa, jota voi kutsua äänitearkistoksi (tarkemmin, ks. luku 7.4).

kaikkien taulukossa 5 mainittujen arkistojen tapauksessa on tuotava esiin, ettei aineistoa ole kerrytetty tasaisesti taulukossa mainittuna aikavälinä – esimerkkinä mainittakoon Lause-opin arkiston murrekorpus, jonka nauhoitteista huomattava osa on tallennettu 1960-luvulla (Ikola 1985: 14). Kerryttämisen ajanjaksoa tarkastellessa on myös oleellista tuoda esiin, että suurinta osaa arkistoaineistokokonaisuuksista on kerrytetty vuosikymmenten aikana ja esimerkiksi Muoto-opin arkiston pitäjäkokoelmassa on havaittavissa vaihtelua SMSA tavoin sekä kerääjä- että ikäperustaisesti (ks. esim. Mielikäinen 1991: 3–4, Suutari 2003: 12–15 ja siinä mainitut lähteet).

Kaksi hanketta, jotka tutkimissani väitöskirjoissa sekä haastatteluissa mainitaan (ks. taulukko 4), ovat *Nykysuomalaisen puhekielen murros* -hanke (NPM) sekä *Murteenseuruuhanke* (MS). Suomen Akatemian rahoittama NPM-hanke oli käynnissä vuosina 1977–1980 (esitutkimus toteutettiin vuonna 1976) kolmessa kaupungissa: Jyväskylässä, Turussa ja Tampereella, hieman eri painoituksin. Mukana oli myös jo vuonna 1972 käynnistetty Helsingin puhekielen tutkimushanke. NPM-hankkeen tutkimuksellisessa fokuksessa oli kaupungeissa puhuttu kieli, ja hankkeen taustalla selkeästi eksplikoitu ajatus kaupungistumisen aiheuttamasta puhekielen murreksesta. Hankkeessa kerättiin aineistoa haastattelemalla, mutta menetelmää – haastattelua – pohdittiin metodologisesti aiempaa syvällisemmin: Esitutkimusraportissa Turun osatutkimuksen osalta (Suojanen ym. 1976: 21–27) esimerkiksi kuvataan, miten haastatteluun yritettiin rakentaa tilanteista vaihtelua formaalimman haastattelupuheen ja ”vapautuneemman” puheen välillä. Jyväskylän osatutkimuksen tapauksessa haastattelujen lopussa oli myös kysymyksiä liittyen kieliasenteisiin (Silvennoinen 1980: 54–55), Tampereen osahankkeessa tehdyissä haastatteluissa ei käytetty kysymysrunkoa lainkaan (Jonninen-Niilekselä 1982: 18). Haastattelujen lisäksi Turun osahankkeessa tehtiin niin kutsuttuja tilannenauhoituksia esimerkiksi kokouksista, opetus- ja asiointitilanteista sekä ”vapaista ja muodollisista keskusteluista” (Suojanen 1985: 21–22). Hankkeen tallenteet arkistoitiin yliopistojen nauhoitearkistoihin, Helsingin puhekielen pitkittäisaineisto myös SKNA:on. (Paunonen ym. 1976, Mielikäinen 1980, Jonninen-Niilekselä 1982, Suojanen 1985, Mustanoja 2011: 13–16.)

Murteenseuruuhanke (MS) eli *Suomen murteiden seuruututkimus* oli käynnissä vuosina 1989–2010 Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen sekä yliopistojen suomen kielen yksiköiden yhteistyönä. Tavoitteena oli ”murteen säilymisen ja muuttumisen seuraaminen reaaliajassa kymmenellä maaseutupaikkakunnalla kymmenen vuoden välein” (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 9). Kyseiset maaseutupaikkakunnat olivat Alastaro, Alatornio, Artjärvi, Eurajoki, Kauhava, Lapinlahti, Liperi, Pälkäne, Sotkamo ja Savitaipale. MS-hankkeen suunnitelmassa tutkimuksen tavoitteet ilmaistiin ikään kuin NPM-hankkeen peilikuvana: ”kuinka paikallismurteet kehittyvät luonnostaan, omalta pohjaltaan, silloin kun niiden puhujayhteisössä ei ole meneillään suuria sosiaalisia murreksia” (Yli-Paavola 1995: 252, Nuolijärvi & Sorjonen

2005: 19). MS-hanke päättyi virallisesti vuonna 2010, mutta joillakin paikkakunnilla²³ suomen kielen oppiaineiden edustajat ja opiskelijat ovat suorittaneet uusia keruukierroksia hankkeen päättymisen jälkeen. MS-hankkeen nauhoitteet arkistoitu SKNA:on. (Murteenseuruuhanke, sähköinen lähde; Yli-Paavola 1995, Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 9–27.)

MS-hanketta ja NPM-hanketta yhdistää kaksi seikkaa: Ensinnäkin molempien hankkeiden tapauksessa puhujat on valikoitu taustamuuttujaperustaisesti (tarkemmin, ks. luku 4.2.2) esimerkiksi niin, että puhujia on useasta tutkijoiden määrittelemästä ikä- ja sosiaaliryhmästä. Toisekseen hankkeita yhdistää osittain pitkittäistutkimusasetelma²⁴: MS-hankkeessa lähtökohtainen tavoite oli, että samoja puhujia haastatellaan kymmenen vuoden välein, jotta voidaan tarkastella myös puhujakohtaista muutosta reaaliaikaisesti (Yli-Paavola 1995: 253). Myös NPM-hankkeen Tampereen osatutkimuksen tapauksessa tehtiin toinen haastattelukierros 1990-luvulla (Mustanoja 2011: 13–16) ja Helsingin puhekielen aineistoa on tallennettu jo kolmesta aikapisteestä (Kuparinen 2021: 43–46).

Kuten tästä luvusta käy ilmi, erilaisia murteisiin liittyviä aineistoja on Suomessa paljon ja niihin on kerätty kielenainesta usealta eri vuosikymmeneltä. Useassa haastattelussa keskustelu aineistoista motivoi haastateltavia puhumaan arkistojen hienoudesta ja merkityksestä kansainvälisesti, kuten esimerkissä 31:

(31) Haastatteluaineisto

E/mt: joskus [eurooppalaisessa kaupungissa], vaihto-opettaja(na) vähän aikaa, ja, siällä, aito [ulkomainen] proffa oli siin oppiaineessa, (---) ja **se sano mulle joskus et kyl te saatte olla ylpeitä et, Suomes on maailman parhaat murreaineistot missään muualla ei ole.**

LA: mm.

E/mt: et heilläki on ihan surkeita siihen verrattuna koska Englannis on ollu se, murteitte halveksunta niin pitkään, (---) viäläki siäl o vähä semmone et jos sä puhut jotain paikallismurret ni sua pidetään toopena.

LA: mm.

E/mt: ni, se on estäny niin ku tämmösten hyvien, aineistojen keräämisen ja meil nyt suht vähän on halveksittu [nauru] (---) totta kai vähä ja vitsailtu ainakin mutta, mut et se on ollu meil kauhee etu et **meil on, mailman parhaat kiäliaineistot.** (---) siis mailman parhaat sanoi hän. et en minä.

Yhdistävä tekijä kaikissa hankkeissa ja arkistokokonaisuuksissa on se, että niiden keruusta on vastannut valtava joukko ihmisiä, erityisesti suomen kielen opiskelijoita. Aineistonkeruuseen liittyviä oppaita ja suullista perinnettä käsitellen seuraavassa

- 23 Kotimaisten kielten keskuksen Kaino-tietokannan mukaan (viitattu 2.11.2022) aineistoa on arkistoitu vuoden 2010 jälkeen Liperistä. Lisäksi Savitaipaleella on tehty kenttätöitä professori Hanna Lappalaisen johdolla keväällä 2022.
- 24 Reaaliaikaisista aineistoista ja trendi- ja paneelitutkimuksista Suomessa, ks. kokoavasti esim. Kuparinen 2021: 27–28.

luvussa 3.5. Keruun ja käsittelyn menetelmiä ja niihin liittyvää kritiikkiä käsittelen tarkemmin luvussa 3.6.

3.5 Aineistonkeruuseen opastaminen: kirjalliset ohjeet, opetus ja toiminnallisuus

Kuten edellisessä luvussa kirjoitin, mittavia arkistojen ja hankkeiden aineistonkeruita ovat tehneet koulutetut kerääjät, jotka pääsääntöisesti ovat olleet suomen kielen alan opiskelijoita ja tutkijoita. Eri hankkeisiin on kuulunut kirjallisia ohjeita siitä, miten aineistonkeruuta tehdään. Esittelen tässä luvussa paitsi edellisessä luvussa esittelemiini hankkeisiin ja arkistoihin liittyviä erilaisia keruuoppaita myös sitä, miten tutkijat haastatteluaineistossani vastasivat kysymykseen: ”Minkä ohjeiden mukaan olet kerännyt aineistoa?” Väitöskirjoissa olevaan menetelmiä käsittelevään metatekstiin ja eri keruumenetelmiin liittyvään kritiikkiin syvennyn seuraavassa luvussa 3.6.

Aineistonkeruuseen liittyvistä ohjeista keskustelin niiden 16 haastateltavani (n = 20) kanssa, jotka ilmoittivat keränneensä murreaineistoa esimerkiksi pakollisten opintoihin kuuluvan keräelmän lisäksi. Kuusi haastateltavistani (n = 16) mainitsi saaneensa aineistonkeruuseen kirjallisia ohjeita. Yhdessä haastattelussa mainittiin sanastonkeruuseen liittyvät Sanakirjasäätiön käsitepiirivihkokset (Hakulinen 1924: 9–11, Tunkelo 1899, SMSA: on liittyvistä varhaisista ohjeista ks. myös Strandberg 2004: 20–43), kolmessa haastattelussa Muoto-opin keruuopas lisävihkoineen (MO keruuopas, sähköinen lähde), yhdessä haastattelussa *Nimestäjän opas* (Itkonen 1964c) ja kahdessa haastattelussa *Vuosikymmen kielellä nauhoitusta* -teoksessa olevat Suomen kielen nauhoitearkistoon liittyvät ohjeet (Yli-Paavola 1970: 35–60). Myös edellisessä luvussa esittelemässäni *Nykysuomalaisen puhekielen murros* -hankkeessa on myös ollut käytössä kirjalliset ohjeet aineiston kerääjille ainakin Jyväskylän ja Turun osahankkeissa (Mielikäinen 1980: Liite II, Suojanen 1985: 307), mutta kyseisiä ohjeita ei mainittu tutkijahaastatteluissani.

Oppaiden lisäksi keruita on ohjeistettu luennoilla ja seminaariopetuksessa. On oletettavaa, että opetuksen yhteydessä opiskelijoille on eri aikoina jaettu myös kirjallisia ohjeita, jotka ovat muunnelmia edellä mainituista julkaistuista kirjallisista ohjeista. Esimerkiksi yhdessä tutkijahaastattelussani mainittiin Turun yliopiston suomen kielen äänitearkiston kirjalliset ohjeet (liittyen keskusteltaviin aihepiireihin) ja toisessa haastattelussa Murteenseuruuhankkeeseen liittyvät keruuohjeet, jotka eivät ole ilmestyneet painettuina julkaisuina. Tällaiset julkaisemattomat ohjeet olisivat kiintoisa tutkimuskohde, johon en kuitenkaan voi tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi syventyä.

Selvää on, että kirjallisten ohjeiden lisäksi aineistonkeruuta on myös opetettu suullisesti ja toiminnallisesti hyvin varhaisessa vaiheessa. Kai Donner (1926: 19–20) kuvaa sanastonkeruun kontekstissa käytännöllisten harjoitteiden merkitystä ja myös harjoittamansa opetuksen toiminnallisuutta vuonna 1926:

”Yliopistossa olisi mielestäni kiinnitettävä entistä enemmän huomiota kerääjien teoreettiseen ja käytännölliseen koulutukseen. Tämä voi hyvin tapahtua erikoisten seminaariharjoitusten yhteydessä, kuten viime lukuvuonna prof. Äimän ja minun johtamissa harjoituksissa, joissa ylioppilaat eri tahoilta saatujen kielimestarien avulla perehtyivät myöskin käytännölliseen työhön, jonka kuluessa he harjaantuivat foneettisten havaintojen tekoon sekä tutustuivat keräysteknillisiin seikkoihin. (---)
[H]uomioonotettava seikka on, että Sanakirjasäätiö valvoo sitä, että tämántapaisia kursseja jatkuvasti järjestetään. (---) Teoreettinen opiskelu on tietysti tärkeä, mutta käytännöllinen koulutus ja kokemus on yhtä tärkeä kielentutkijalle kuin muille.”

Minun on ollut mahdollista tutustua kahteen tallennettuun keruiden ohjeistusluentoon, joista toinen on Pertti Virtarannan opastusluento Suomen kielen nauhoitearkiston aineiston kerääjille vuonna 1960 ja toinen Terho Itkosen opastusluento Muoto-opin arkiston kerääjille vuonna 1979. Täydentävän aineistoni keruuhjeistusluennoilla käsitellään hyvin monipuolisesti keruun käytännön seikkoja, jotka nousivat esiin myös haastatteluaineistostani. Tutkijahaastatteluissani luennoilla tai metodiopetuksessa opastusta kertoi saaneensa 10 haastateltavaa (n = 20). Opetuksessa on haastateltavieni mukaan käyty lävitse esimerkiksi tallennustekniikkaa, kuten käy ilmi haastatteluaineistoni esimerkistä 32:

(32) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: muistan että ku se [aineistonkeruuhanke]- mää kävin jonkun, jo- jossain tapaamisessa sit ennen ku mä lähdin kentälle et meit oli sillon mää en muista mitkä, sillon kerättiin varmaan, en muista [paikkakunnalla] kerättiin joku (aine-) siis et siin oli- meit oli, muistaakseni kolme sillon jokka niin ku sinä kesänä, (---) keräs. **niin, niin kyl, ilman muuta meit on opetettu**, (---) siis k- niin ku **jollain tavalla meitä on opetettu että paitsi se laitteitten käyttö niin myös semmonen yleinen**, ja myös luotettu toki siihen että opintojen aikana ollaan saatu sitte ja siihen mennessä, (---) niin ku jonkinmoista sitä kenttä-, metodiikan, koulutusta.

Kuudessa haastattelussa (n = 20) tuli esiin, että kielenaineuksen keruuseen opastaminen on ollut luentojen lisäksi monella tapaa suullista ja toiminnallista perinnettä, jota on siirretty vanhemmilta tieteenharjoittajilta opiskelijoille (esimerkki 33). Samankaltaisia näkökulmia aineistonkeruuseen löytyy myös väitöskirjoista eli tekstiaineistostani, kuten esimerkissä 34:

(33) Haastatteluaineisto

LA: joo, joo. tota mainitsitki tossa että, et niin ku pääasias ne, jos ymmärsin oikei ni ne, ohjeet mitä sää ikään ku sin kentäl sait ni oli niin ku, luennolla su- suullisii tämmösi, ohjeita et miten niin ku-

T/mt: juu.

LA: toimitaan vai, joo.

T/mt: juu joo näin [professori] täällä opetti että kuinka sitä kieltä tallennetaan ja sit lähdetii iloisesti [paikkakunnalle].

(34) **Tekstiaineisto:** VK 17 (1972), s. 5

Tuskin olisin uskaltanut Länsi-Uudenmaan murteita harrastamaan, ellen olisi jo lukuvuonna 1958–59 ollut kuulemassa professori Virtarannan sisällökästä luentosarjaa suomen murteista ja **ellen v. 1959–62 olisi päässyt hänen mukaansa useille murteenkeruumatkoille, joilla saatoinkin perehtyä rutinoituneen murteentutkijan työmenetelmiin.** Näillä matkoilla vakuutuinkin siitä, että aitoa vanhaa kansankieltä oli vielä eri tahoilla tallennettavissa, että murteentutkijan on tukeuduttava runsaaseen primääriaineistoon ja että murteentutkimusta on vaikea harrastaa lähtemättä kirjoituspöydän äärestä ja arkistoista kenttätyöhön.

Eräissä haastattelussani keskustelimme haastateltavani kanssa myös siitä, miten kenttäkokemuksen jakaminen ja aineistonkeruusta keskusteleminen kokeneiden kollegojen kanssa on ollut haastateltavalleni oleellisempaa kuin kirjalliset ohjeet, sillä kenttätyö on saattanut sisältää yllättäviä vastoinkäymisiä tai kimmelluksia:

(35) **Haastatteluaineisto**

T/mt: mut ei se ollu elämän paras nauhotus. mut se oli just niin kun nääki [vastoinkäymiset] oli semmosii sitte että niist tuli puhuttuu siäl [työpaikalla] et se oli just niin kun, kokemuksen ääni joka on, jääny tänne ja se et on voinu hyvin vapaasti jutella ja pu-,

LA: mm-m.

T/mt: (---) vaikka ne oli- niin kun mun kunnioitus niitä kohtaa oli, suuri ni sit siin oli kuitenkin se et niitten kans oli nii helppo, käydä, niitä läpi.

LA: mm.

T/mt: niitä juttuja et. et kyl se, se on ollu sitä tärkeetä, niin ku se on ollu se mun varsinainen koulu.

On kuitenkin tarpeen tuoda esiin, että toiminnallinen opastus kenttätöihin ei ole ollut yksin professorien ja muiden vanhempien tieteenharjoittajien käsissä, vaan haastatteluissa nousi myös esiin vertaisilta saatu opastus, kuten esimerkissä 36:

(36) **Haastatteluaineisto**

T/mt: ää, tota, meil oli varmaa ohjeistuksen se et se, yritetään et joku kestäs noin puol tuntia. mut siis mistä mä oon saanu ne ohjeet siihen niin niin, ää, **mun jatko-opiskelija-, ystäväni** niin oli- oli mukana myös sillä toisella, jo sillä toisella kierroksella kymmenen vuotta sitte [eräällä paikkakunnalla]. ja hän oli mukana nytki et tavallaa järjesti ja puuhas sen, puuhas sen, retken, niin tota, **hän vähän kerto et mitä on ennen, ennen tota, mite se viime kerralla ehkä meni,** (---) ja- ja sitte tota ihan ensimmäinen tilanne oli muuten sellanen siäl nytte kesällä et et mä olin sen, ää, [erisnimi] kaa samassa, tai niin ku et et, me oltiin, se eka haastattelu mis mä olin läsnä ni, [erisnimi] oli siin myös. eli tota, muistaakseni. tai en mä enää muista. ei se tainnukkaa ol läsnä. no mut joka tapaukses et se sanoi et vähä niin ku et mistä o juteltu ja muuta. ja sit

LA: joo-o.

T/mt: (---) priiffata koska siinä on tarkoituksen siin seuruuhankkeessa haastatella aina niit samoja haastaltettavia,

LA: joo.

T/mt: niin, niin tota, lukuun ottamatta niit lapsipuhujia, nii sehän osas vähän niin ku, priiffata ku se tuntee sen aiemman aineiston,

LA: mm-m.

T/mt: et sit, nää oli sellasii tyypei ja näitten kaa juteltii esimerkiks tästä, ja ja, tää tykkäs puhua Talvivaarasta ja tää tykkäs puhua jostain muusta, pesäpallosta tai tai metsästykseltä tai jostain,

Kuten tässä luvussa esittelemistäni aineistoesimerkeistä käy ilmi, ovat aineistonkeruun ohjeistukset pitäneet sisällään käytännössä useita osa-alueita, kuten menetelmällisiä ohjeita (esim. eri kyselytekniikat), tallennusteknologian käyttöohjeita, ehdotuksia keskustelunaiheiksi, aineistonkeruutilanteeseen liittyviä käytännöllisiä (esim. mikä on hyvä paikka nauhoitukselle, millaisia tilajärjestelyjä on hyvä tehdä) sekä puhutilanteeseen liittyviä menetelmällisiä ohjeita (millaista puheenpartta haastattelijan tulisi tavoitella, miten kielenkäyttäjää saadaan rentoutumaan). Vaikka osa ohjeista on hyvin konkreettisia, aineistoni perusteella aineistonkeruuseen opastaminen näyttäytyy sosiaalisena traditiona: toimintana, joka opitaan vanhemmilta tieteenharjoittajilta sekä vertaisilta ja itse tekemällä.

3.6 Keruu- ja käsittelymenetelmät

Tässä luvussa käsittelen tutkimieni väitöskirjojen aineistojen keruu- ja käsittelymenetelmiä sekä niihin kohdistettua menetelmällistä kritiikkiä. Kaikissa tutkimisani väitöskirjoissa ei käsitellä aineistonkeruuseen tai käsittelyyn liittyviä menetelmiä. Keruun ja käsittelyn menetelmiin keskittyvä metateksti ja etenkin niihin keskittyvä kritiikki on selkeästi väitöskirjoihin ilmestynyttä tuoreinta kerrostumaa. Menetelmiin liittyvän metatekstin laajuus ei kuitenkaan kytkeydy suoraviivaisesti väitöskirjan julkaisuajankohtaan: Esimerkiksi väitöskirjassa 41 (2005), jossa on käytetty Murteenseuruuhankkeen yhteydessä kerättyä haastatteluaineistoa sekä Suomen kielen nauhoitearkiston haastatteluja, esitellään aineistoa sekä sen keruun ja käsittelyn menetelmiä pääluvussa 6 (*Aineisto*) lähes 20 sivun verran. Väitöskirjassa 48 (2016), jossa käytetään Lauseopin arkiston annotoitua murrekorpusta, käsitellään aineiston keruuseen ja käsittelyyn liittyviä menetelmiä alaluvussa 1.2 (*Aineisto ja murrealueet*) neljän sivun verran. Aineiston luotettavuuden suhteen saatetaan esittää toki huomioita, vaikka varsinaista aineistomenetelmiin liittyvää lukua tai niiden laajempaa esittelyä ei väitöskirjassa olisikaan (ks. seuraava luku 3.6.1).

Aineiston keruu- ja käsittelymenetelmät liittyvät tietenkin aineiston analyysimenetelmiin sekä tutkimuksen teoreettiseen taustaan. Esimerkiksi kyselymenetelmät tuntuvat aineistoni valossa tehneen paluun tieteenalalle kansanlingvistisen tutkimuksen myötä. Aineistossani menetelmien valinnan ja menetelmällisten muutosten motiivina on nähdäkseni pääasiassa kolme seikkaa. Ensinnä, keruun menetelmät ovat muuttuneet, koska käsitys siitä, mikä on ”spontaania, aitoa ja luonnollista” kieltä ja kielenkäyttöä, on muuttunut. Toisekseen keruumenetelmän valintaan ovat vaikuttaneet pyrkimykset aineiston jatkokäsittelyn tai arkistoinnin helpottamiseen.

Kolmanneksi menetelmän valintaan on luonnollisestikin vaikuttanut keruu- ja käsittelyteknologioiden muutos.

Erityisesti viimeksi mainittuun näkökulmaan sain kiinnostavan kurkistusikkunan täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelusta, jossa hän kuvailee oman väitöskirjansa aineiston luotettavuuden arviointia, aineiston käsittelyä ja tutkimuksen kirjoittamisen prosessia:

(37) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1a) mutta, täytyy sanoa että- mm- että- mh- ehkä sii- [naurahtaa] siitä minun, tämä kieli- ee- historiallinen. mm- öh- vaistoni oli, jotenkin päässyt kehittymään juuri Setälän ohjauksessakin, ja Ojansuun luennoissa- luentoja kuunnella, että mh- **vaikka materiaali oli niin heterogeenistä**, ja oli niin- niin- avuttomia, murrettutki- ö- tutkimuksia siellä- ööh- mh- missäs ne nyt olivat- niin ne olivat seminaarikirjastossa jo siihen aikaan- ja kirjallisuudenseurassa jotakin oli, että- mh- että- öö- nähtävästi minä en nyt myöhemminkään aineiston kartunnan jälkeen ole niin hirveästi kirvestäni kiveen lyönyt ainakaan noin- noi- ne- niissä, teorioissa mitä uskalsin rakentaa- Setälä tuntui myöhemmin pitävän tätä minun väitöskirjatyötäni, minun vahvimpanani jatkuvasti. no- minä olen, eh- jäävi ja ehkä taitamatonkin, tämmöstä- arviointia, sanomaan mutta- mutta se- se oli kyllä minulle, aika työ, ja- ja- tein hirveästi sitä työtä noin öö- sis tein pitkiä rupeamia, että kuustoista tuntia kirjoituspöydän ääressä päivittäin nin oli- oli aivan tavallinen, sinä aikana kun minä nyt sitä sitten, öö- sortteerailin. **minä ensin analysoin kaikki ainekset lipuille, ja sitten panin liput, öö- siihen järjestykseen, johon minä jäsensin työni, ja sitten kun minä rupesin kirjottamaan niin minä tätä- tätä- eh- pitkää pitkää lippu, öö- kokoelmaani, lippu lipulta, ää- kääntelin ja, siinä sitten syntyi näide- lukujen ja kappaleiden, ööh- öö- n- näkymiä jotka, kirjoitin paperille.** kynätyönä se oli vielä kokonaan siihen aikaan sekin. ta- koko tua- [naurahtaa] yli neljäsataasivuinen kirja on kynällä kirjoitettu mutta, siihen aikaan nyt kaikki- kaikki tekivät. kirjatyönsä vielä kynällä.

Kuten esimerkistä käy ilmi, aineiston käsitteleminen mutta myös sen analyysi ja työn kirjoittaminen ovat 1900-luvun alussa olleet sellaista toimintaa, jota ei sen käsityömäisen luonteen vuoksi ole kenties mielletty erilliseksi osaksi tutkimusprosessia. Joka tapauksessa esimerkki havainnollistaa, miten monella tapaa tutkijan työ on teknologisen kehityksen vuoksi muuttunut.

Lopuksi on todettava, että aineistonkeruu tarkoittaa aineistoni valossa ennen kaikkea aineistonkerääjän ja kielenkäyttäjän kasvokkaista vuorovaikutusta. Ainoastaan Sanastaja-lehden kyselyt sekä väitöskirjan 49 (2017) kansanlingvistinen kysely eivät ole kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa kerättyä aineistoa. Myös väitöskirjassa 44 (2009), jossa on käytetty kyselylomaketta, kysely on täytetty tutkijan läsnä ollessa. Kenttätyö näyttäytyy siis menetelmästä riippumatta aineistossani ensisijaisesti ihmisten pariin jalkautumisena.

3.6.1 Kyselymenetelmät

Tarkoitan tässä väitöskirjassa **kyselymenetelmällä** sellaisia aineiston keruun menetelmiä, joissa aineiston kerääjä johdattelee kielenkäyttäjää tuottamaan kielenainesta suoralla kysymyksellä tai esimerkiksi kehyslauseilla. Aineistossani ja kirjallisuudessa erilaisista kyselymenetelmistä käytetään myös nimityksiä **provokaatio**, **sanastaminen**, **nimestäminen** ja **elisitaatio**. Nykyisin kyselyllä menetelmänä tunnutaan tarkoittavan pääasiassa (sähköisiä) kyselylomakkeita, joita analysoidaan ensisijaisesti määrällisesti (Vanhatalo & Vehkalahti 2020). Myös strukturoidut ja puolistrukturoidut haastattelut voi nähdä kyselymenetelminä, koska haastattelussa esitetään kysymyksiä, joista osa voi käsitellä kieltä. Toisesta näkökulmasta myös niitä kielenkäyttö- ja aineistonkeruutilanteita, joissa kyselymenetelmiä on sovellettu, voi kutsua haastatteluiksi (ks. esim. Kurki & Mustanoja 2020: 277–278), vaikka aikalaiset eivät aineistoni varhaisimmissa väitöskirjoissa niin teekään. Paneudun haastatteluun ja sen luonteeseen toisaalta puhetilanteena ja toisaalta aineiston keruumenetelmänä erikseen luvussa 3.6.3.

Tässä luvussa käsiteltäviä kyselymenetelmiä ovat Suomen murteiden sana-arkiston koostamisessa kentällä käytetyt kyselymenetelmät ja Sanastaja-lehden kyselyt, muoto-opin kerääminen ja sähköiset sekä paperiset kyselylomakkeet. Kaksi ensimmäistä on kytköksissä Suomen murteiden sana-arkistoon, josta peräisin olevaa aineistoa käytetään 29 (n = 51) väitöskirjassa. Eräänlaisella kyselytekniikalla on koostettu myös Muoto-opin arkisto, jonka kokoelma toimii 19 väitöskirjan aineistona. Kahdessa väitöskirjassa (44 [2009] ja 49 [2017]) on käytetty kyselymenetelmää kansanlingvistiksessä tarkoituksessa, kun tutkija on halunnut selvittää kielenkäyttäjien kieleen liittyviä käsityksiä ja asenteita. Tuoreimmissa väitöskirjoissa kyselyllä ei siis ole pyritty ensisijaisesti selvittämään vastaajien kielenkäyttötapoja vaan käsityksiä ja asenteita, joita kielenkäyttöön liittyy.

Sekä Suomen murteiden sana-arkiston että Muoto-opin arkiston keruutapaan on vaikuttanut vahvasti se, että keruita laajamittaisesti toteutettaessa arkiston muoto on ollut jo muotoutumassa tai tiedossa. Kerääjät siis keräsivät kielenainesta standardoiduille korteille ja lipuille, jotta kielenaines oli mahdollista arkistoida suoraan ja aineistoa oli mahdollista käyttää saman tien (ks. esim. Itkonen 1964c: 52–67, MO keruuopas: 14–19, Strandberg 2004: 27–34).

On tärkeää huomata, että väitöskirjoissa käytetyimmät kyselymenetelmillä koostetut arkistoaineistot, Suomen murteiden sana-arkisto ja Muoto-opin arkisto, ovat keruuohjeiden perusteella puheen tarkkailun ja kyselyn yhdistelmämenetelmällä koostettuja (ks. myös Kurki & Mustanoja 2020: 277–278). Jo ensimmäisessä sanastajien ohjeeksi tarkoitettussa vihkosessa mainitaan, että keräämiseen on kaksi menetelmää: kysely ja kuuntelu (Strandberg 2004: 28, kyselyn ja kuuntelun yhdistämisestä varhaisissa keruissa ks. myös Nuolijärvi 1988: 118–122). Myös muoto-opin keruuohjeissa ensisijaisena keruumenetelmänä mainitaan spontaanin puheen kuuntelu ja

kielenkäyttäjän puheen tarkkaileminen ”jokapäiväisen elämän tilanteissa” varsinaisen haastattelutilanteen ulkopuolella (MO keruupapas: 11–12). Terho Itkonen kuvaa tätä kyselyn ja kuuntelun menetelmää täydentävän aineistoni Muoto-opin arkiston keruuhjeistusluennossa seuraavalla tavalla:

(38) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

no nyt on siirrytty vähän toisen- laiseen, järjestykseen, siihen että, ööh- aloitetaan mieluummin, loppupuolelta, taivutusmuodoista ja partikkeleista, ööh- sillä on se, hyvä puoli että- öö- että useimmat nominien niinku verbienkin taivutusmuodot ovat tarpeeksi suurtaajuisia jotta ne esiintyvät, ööh- ööh- puheessa, mh- ööh- riittävän tiheään, niitä voi toisin sanoen ruveta pyydystämään heti, alkuvaiheesta lähtien- tietysti suurtaajuisimmista lähtien ensin mutta siellä, alkaa tulla sitten erikoisempia, joukkoon ja, ja näin huomaa, ööh- noiden muistiinpanojensa, kertyvän, aivan kuin itsestään yhä täydellisemmiksi niin että niistä voi sitten ammentaa eri signumeihin, ööh- eikä tarvitset- turvautua noihin provosoiviin, kysymyksiin- **juuri näissä jaksoissa, ei yleensäkkään, öh- öö- ainakaan paljon pitäisi viljellä niitä, provosoivia kysymyksiä- pitäisi saada, mikäli mahdollista, aineisto luontevasta puheesta, vähän toisin on siellä, alkupuolen taivutus ja sana muodostus, ööh- tyyppien puolella jossa on, suoranaisia sanaluettelojakin, eräissä, kohdin- semmoisia jotka pitäisi käydä, kaikissa murteissa, tai ainakin, määrämurteissa, ööh- läpi. (.) tässä on varmaan ollut jo puhetta, ööh- siitä, kuinka, **juuri tuo, puheen kuuntelu- spontaanin puheen kuuntelu on alussa se tärkein, keruumetodi.** ööh- ja tärkeää on erityisesti se, että se, spontaani puhe on, hyvää murretta.**

Yhdistelmämenetelmä, joka koostuu puheen tarkkailemisesta ja kyselemisestä, mainitaan epäsuorasti myös tekstiaineistossani – esimerkiksi väitöskirjoista 3 (1888) ja 5 (1912) noukkimissani esimerkeissä 39 ja 40:

(39) **Tekstiaineisto:** VK 3 (1888), s. 9

Seuraavana kesänä v. 1887 lähdinkin taas kesäkuun alussa suoraa tietä Rovaniemelle, jossa viivyin kaksi viikkoa, **käyden läpi murteen sanaston** Ahlman’in suomalais-ruotsalaisen sanakirjan mukaan, johon merkitsin jokaisen murteessa löytyvän sanan, ja tein sitä paitsi erityisen luettelon semmoisista sanoista, joita sanakirjassa ei ollut, vaan **jotka kyselemällä tai sattumalta sain kuulla.** Tämä näin merkitty sanakirja ynnä tekemäni erityinen luettelo on tuleva ”Kotikielen seuralle”, joka viimme kevännä tuon sanavaraston tutkimisen uskoi tehtäväkseni.

(40) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 20

Näiden tapausten lisäksi, jotka monituisia kertoja on **vaariinotettu juoksevassa puheessa**, laryngaaliklusiili mahdollisesti tavataan eräissä muissakin tapauksissa, **joita tosin en kuullut puheessa, mutta jotka varmasti ilmoitettiin käytetyiksi muodoiksi.** Pidän muotoja todennäköisesti oikeina, mutta reservatsiooni niihin nähden voi silti olla tarpeen.

Molempien arkistoaineistojen (SMSA ja MA) kohdalla on myös otettava huomioon, että niitä on kerrytetty ja koostettu vuosikymmenien ajan ja niitä koostamassa on ollut monenlaisia kerääjiä. Sitä, mitä kyseisten arkistojen keruumenetelmäoppaista voi lukea, on tulkittu ja toteutettu usealla eri tavalla. Ymmärrys siitä, että aineistojen

eri kerääjillä on ollut erilaisia keruustrategioita, välittyy myös väitöskirjoista ja niissä aineistoihin kohdistetusta menetelmällisestä kritiikistä, kuten esimerkissä 41:

(41) Tekstiaineisto: VK 15 (1971), s. 20–21

Sanakirjasäätiön arkistosta olen systemaattisesti lukenut XVIII keruupiirin kokoelmat (i:stä alkaen; 37 sanalipasta), alueeni pitäjistä olevat sananparsikokoelmat sekä Sananuotalla v. 1960 XVIII keruupiiristä vedetyn apajan; äännehistoriallisesti kiintoisimmista sanoista olen lisätietoja etsinyt myös vapaaehtoisten vastaajien lähettämästä aineksesta. Enin osa käyttämästäni Utajärven esimerkistöä on peräisin J. Kemilän laajasta ja runsaasti fraseologiaa sisältävästä sanastosta. Kemilän käyttämä **transkriptio on – muutamista ilmeisistä maneereistaan huolimatta – 1920-luvun lopulta alkaen riittävän tarkkaa** myös äänneopin ilmiöitä kuvastelemaan. Y. Paasivirran v. 1915–1917 Hailuodosta keräämä sanakokoelma on mielestäni keruupiirin paras. Siinä oleva **fraseologia vaikuttaa erinomaisen aidolta ja murteen merkintä luotettavalta**. Varsin käyttökelpoista äännehistoriallista materiaalia on myös Anna Isoniemen Limingan ja Anni Matturin Kempeleen sanastossa. T. Liljebladin merkitsemästä Hailuodon murteesta **puuttuvat useimmiten tyystin sananloppuiset n:t; eräät muutkin merkintäseikat oudoksuttavat**. Joitakin vähäisempiä stipendiaattisanastoja käytettäessä on syytä muistaa, että ne on kerätty sanakirjaa, ei äännehistoriaa varten.

Kuten esimerkistä 41 käy ilmi, väitöskirjoissa ei aina avata sen tarkemmin syytä, miksi eri Sanakirjasäätiön stipendiaattien keräelmiä arvioidaan laadullisesti eritasoisiksi. Tutkijan intuitiota kielenaineuksen ”aitouden” arvioinnissa käsitellään myös väitöskirjassa 37 (1998: 109) nojaten Johanna Laakson vuonna 1996 Virittäjässä ilmestyneeseen artikkeliin *Haisee provosoidulta – aineiston arvioinnin ongelmia Dmitri Tsvetkovin vatjan sanaston valossa*. Laakso (1996: 223) käsittelee artikkelissa ”spontaanin puheen” käsitettä ja pyrkii hahmottelemaan, mistä kielentutkijan intuitio kielenaineuksen ”luotettavuudesta” (omaperäinen, kontekstisidonnainen, kytkökset kielenulkoisiin ilmiöihin, vakiintuneisuus) ja ”epäluotettavuudesta” (vierasperäinen, kontekstiton, kielensisäisiä sidoksia, ainutkertainen) syntyy (Laakso 1996: 234–235).

Väitöskirjan 19 (1972: 27–31) aineistoluvussa on lähdekritiikiksi nimetty osio, jossa tutkija käsittelee Sanakirjasäätiön kokoelmien luotettavuutta. Hänen esittämässään kritiikissä keskeistä on, ettei hän arvota ja valikoi kokoelmia yksin kerääjän mukaan vaan tekee jakonsa luotettavan ja epäluotettavan aineksen välillä perustuen myös kokoelman ikään:

(42) Tekstiaineisto: VK 29 (1974), s. 29

Verrattuani kokoelmatietoja Keräily-sanastoon ja Lönnrotin sanakirjaan **olen päätenyt pitämään tutkimukseni kannalta epäluotettavina useita SS:n vanhoja pitäjänkokoelmia** (liite 2). Näiden kokoelmien tietoja olen kelpuuttanut aineistooni vain erityisestä syystä. Yleensä olen pitänyt muistiinpanoa luotettavana, mikäli asianomaista sanaa ei mainita Lönnrotin sanakirjassa eikä Keräily-sanastossa. Aidoiksi olen katsonut myös sellaiset muistiinpanot, joissa sana muodoltaan tai merkitykseltään poikkeaa tavanomaisesta tai joissa on poikkeuksellisen aidontuntuinen esimerkki. Osoituksena muistiinpanon aitoudesta olen yleensä pitänyt myös sitä, jos sana on myöhemmin samassa asussa merkitty samasta pitäjistä tai lähiympäristöstä. Koulutetuistakin kerääjistä eräät ovat herättäneet epäluulonni siksi, että he ovat –

yleensä käyttötietoja tai -esimerkkejä antamatta – kirjanneet juuri niitä *läntä*-loppuisia adjektiiveja, joita Lönnrotin sanakirjassakin mainitaan. Näiden kerääjien (liite 2) tietoja olen ottanut mukaan vain samoin perustein kuin epäluotettaviksi katsomieni SS:n vastaajien.

Kuten aiemmin kirjoitin, osa Suomen murteiden sana-arkiston aineksesta perustuu Sanastaja-lehden avulla tehtyihin kyselyihin. Sanastaja-kyselyiden avulla kerättyyn aineistoon kohdistetaan myös kritiikkiä, ja vastauksien luotettavuutta arvioidaan pääasiassa samoin tavoin kuin koulutettujen kerääjien keräämää kielenainesta, kuten esimerkissä 43:

(43) **Tekstiaineisto:** VK 10 (1943), s. IV

Valtaosa käsittelyn alaiseksi tulleesta materiaalista on peräisin Sanakirjasäätiön arkistosta. Osittain se on stipendiaattien keräämää, mutta pääosan ovat epäilemättä SS:n vapaaehtoiset avustajat lähettäneet. Heidän vastauksensa liittyvät lähinnä kahteen kotieläinten nimityksiä koskevaan tiedusteluun; toinen näistä, maist. Toivo Kaukorannan laatima, on julkaistu aikakauslehti Sanastajassa v. 1930 ("Eräistä kotieläinten nimityksistä"), toinen, kirjoittajan laatima, v. 1937 ("Karjanhoitotiedustelua II ja III"). Yhteensä niihin on saapunut vastauksia noin 300 pitäjältä. Kun kysymykset liittyvät miltei kaikille maalaisille hyvin tuttuun aihepiiriin, niin voi jo ennakolta odottaa, että saapuneet vastaukset ovat oikeita. Ne todella täyttävätkin ani harvaa poikkeusta lukuunottamatta tämän vaatimuksen. **Virheelliset vastaukset on ollut melko helppo erottaa, sillä monessa tapauksessa väärä tieto ilmenee jo karttaa piirrettäessä.** Jos nimittäin keskelle muutoin yhtenäistä esiintymisaluetta ilmaantuu toinen sana kuin odottaisi, niin siihen on suhtauduttava tietyllä epäluulolla. Joskus tieto saattaa olla oikea, mutta useimmiten se on virheellinen. **A. o. vastaajasta aikaisemmin saatu käsitys, äänteelliset kriteerit ja sanan ekspansiokyky – toiset sanat ovat "jalkavampia" kuin toiset – ovat silloin ratkaisevia tekijöitä.**

Myös väitöskirjassa 39 (2000: 7–10) on osio, jossa kirjoittaja käsittelee sekä Suomen murteiden sana-arkistosta että Muoto-opin arkistosta koostamansa aineiston luotettavuutta ja luokittelee sen kolmeen eri luokkaan (+, 0 ja -). Hänen jakonsa mukaan luotettavuutta lisäävät konteksti ja koulutettujen kerääjien maininta muodon spontaaniudesta. Konteksti lisää myös muiden kuin koulutettujen kerääjien ilmoittamien muotojen luotettavuutta. Neutraalina hän pitää muotoja, joita ei ole ilmoitettu provosoiduksi, kun taas pääasiallisen käsittelyn ulkopuolelle hän on rajannut muodot, jotka "voivat olla yhtä hyvin yleiskieltä kuin murretta" ja joiden tuottamista on "selvästi ohjannut kysely tai haastattelijan kysymys".

Kyselymenetelmällä korteille ja lipuille kerättyjen aineistojen tapauksessa kysymykseksi nousee myös transkriptio, joka usein on määräytynyt sen perusteella, mihin tarkoitukseen kielenaines on kerätty (transkriptiosysteemeistä tarkemmin, ks. luvut 3.6.2 ja 3.6.4). Kontekstin merkitseminen on seikka, joka saatetaan mainita luotettavuuden lisäksi aineiston käytettävyyteen liittyen, kuten väitöskirjassa 32 (1992):

(44) Tekstiaineisto: VK 32 (1992), s. 30–31

Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat (SMSA) taas ovat morfosyntaktisen tutkimuksen tarpeisiin usein erittäin epäluotettavia, ainakin silloin kun vastauksia ohjaa valmis kysely. Tämän osoittivat itselleni mm. Sanastaja-lehden modaalisesta *tarvita*-verbistä tekemän kyselyn (n:o 2027) vastaukset, mutta ongelma koskee kyselyin koottua arkistoinesta yleensäkin. Parhaan osan arkistokokoelmista ovat koulutetut kerääjät poimineet tai litteroineet spontaanista puheesta, joskus aidon keskustelunkin sivustakuulijoina. **Jo nesessiiviverbien polysemia vaatisi kuitenkin tilannekontekstia koskevan tiedon lisäksi yleensä arkistolipuille merkittyä laajemman tekstiyhteyden tuntemista.** Tämä on MA:n aineistonkin ongelma. Kun tutkimusaiheena on kaksi varsin abstraktia kieliopillista sijaa, kysymys on vielä polttavampi; kontekstin merkitys kielellisen muodon tulkinnassa on sitä suurempi, mitä abstraktimmasta muodosta on kyse (Hopper 1982: 4).

Myös täydentävässä aineistossani Martti Rapola kuvailee haastattelussa ensimmäisiä keruukokemuksiaan murreosanaston kerääjänä sekä sitä, miten *teemamuotojen vaatiminen* vaikutti tuolloin vielä kokemattoman kerääjän kykyyn merkitä puhetta muistiin:

(45) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1bz)

kun minä sitten vein näitä, lippujani, nin **minä nyt olin sitten noudattanu ohjeita kirjaimellisesti**- siis- nomineista piti esittää, yksikön nominatiivi ja genetiivi, partitiivi monikon- eh- genetiivi ja partitiivi vai kuinka nämä nyt olivat nämä, teemamuodot ja se oli hirveän tärkeätä. ainakin ääh- ohjeista sai sen käsityksen. sen vaan muistan että kun minulla oli sitten jokin tämmönen ii vartaloinen- öö- sana- substanttiivi- olisko se nyt ollut sirppi. tai risti. eeh- niin minä olin kirjottanut sitten monikkomuotoihin, ei diftongin, sirpeillä taikka sirppejä- sirppejä- sirppejä, partitiivi ehkä- tuli ja siitä sitten- ääh- ke- kuulin- kävin kuulemassa, ovatko ne nyt yleensä kelvanneet niin Tunkelo, tähän kiinnitti huomiota että, sanotaanko tosiaankin Sääksmäessä sirppejä, sirpeillä. minä jäin kuuntelemaan [nauraen] sisäistä kielikorvaani ja- ja myönsin että, varmaankaan ei sanota. mutta, **tuohon se vei se semmonen teemamuotojen vaatiminen, että varsinkin tämmönen alottelevie- alotteleva ke- kerääjä, ei, osannut ottaa niitä puheesta irti**, ja ehm- jatkuvasti mulla on se käsitys että se on al- noin- ää- ajanhaaskuuta, on jos- jos ruvetaan, niitä erikseen joka ikistä kysymään ja kuuntelemaan että kerääjänhän täytyy opetella, murteen- mh- äänne ja muotosysteemi, nii hyvin tuntemaan että, jos nyt teemamuotoja sitten on kirjotettava yli sen mitä on kuullut niin- niin ne täytyy osata sitten, oikein päättää- mutta eihän niitä pitäis kai kirjottaa, laisinkaan jollei niitä ole kuullut.

Kuten tässä luvussa esittämistäni esimerkeistä käy ilmi, väitöskirja-aineistoni perusteella kyselymenetelmin koostetun aineiston luotettavuuden arviointiin on vaikuttanut moni seikka. Yleistäen voisi luonnehtia, että aineistossani kielenkäyttäjien itse lähettämät kyselyvastaukset nähdään epäluotettavampina kuin koulutettujen kerääjien keräämä aineisto. Luotettavuutta arvioidaan sen mukaan, miten provosoiduilta vastaukset vaikuttavat. Aineiston luotettavuutta aineistoni väitöskirjoissa on pyritty varmistamaan sillä, että aineistossa on usean kerääjän usealta kielenkäyttäjältä muistiinmerkitsemää kielenainesta, ja että aineistolähteitä on useita. Laakson

(1996: 234–235) kuvailemista aineistojen ”luotettavuuden” määritelmistä korostuvat aineistossani siis kontekstisidonnaisuus ja vakiintuneisuus.

Edellä esittämistäni esimerkeistä ja näkemyksistä saattaa saada sellaisen kuvan, että kyselymenetelmissä nähdään aineistossani pelkkiä heikkouksia. Väitöskirjoissa tuodaan myös esiin kyselymenetelmän tarpeellisuutta ja etuja, kuten väitöskirjassa 27 (1988):

(46) **Tekstiaineisto:** VK 27 (1988), s. 14–15

Täydensin perusaineistoani kyselemällä ja erilaisilla testeillä, joilla voi selvittää äänne- ja merkitysvarianttien vaihtelua samoin kuin monia morfologisia vaihteluja. Osallistuva havainnointi on hyödyllistä ja välttämätöntä esim. eri äännevarianttien selvittämisessä. Kysely antaa tulokseksi tässä tapauksessa yleensä vain yhden variantin, joka vastaajan mielestä on jotenkin murteelle leimallinen (ruotsalaisista lainoista puheen ollen fonologisesti lähempänä r. originaalia). **Erityisen tärkeänä olen pitänyt kyselyä merkitysten tarkistamisessa**, kun on seulottava erilleen tilapäiset ja vakiintuneet merkitykset, merkitysvarianttien osittainen tai kokonaan erilleen leksikaalistuminen, merkitysvahteiden, mm. sivumielteiden erottelu, valenssierot yms. Yleensäkin kielen sisällöllisen puolen selvittämisestä haastattelujen avulla pidetään hankalimpana tehtävänä, minkä vuoksi tutkimuksetkin ovat tähän saakka keskittyneet pääasiassa muiden ilmiöiden tarkasteluun (vrt. Nyholm 1980, 55).

Samoin täydentävässä aineistossani Terho Itkosen muoto-opin keruuluennolla, jolla Itkonen pääasiassa painottaa ”spontaanin puheen” kuuntelun merkitystä muoto-opin keruutyössä, hän tuo esiin provosoinnin tarpeellisuuden joidenkin harvakseltaan ilmenevien kielenpiirteiden (muotoluokkien) osalta, kuten esimerkissä 47:

(47) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

mitä pohjoisemmaksi Suomessa mennään sitä yleisemmäksi tulee tuo, konsonanttivartaloisen essiivin käyttö, ja- ja tämä on siis semmoinen, ala, mm- joka pitäisi selvittää, ööh- mahdollisimman tarkkaan, juuri niissä murteissa joissa- joissa tätä ko-konsonanttivartaloista essiiviä jonkiv verran käytetään mutta ei kaikissa, keruuoppaassa mainitussa tyypeissä, ööh- olis hyvä saada, tämmönen tyypeittäinenkin selvitys, öö- se voi ehkä lopullisesti valmistua va- vasta myöhemmin kuin ensimmäisenä keruuvuonna, ja **siihen tarvitaan, myös provosointia koska, kaikkia näitä sanoja te ette kumminkaan tule saamaan vapaasta puheesta.**

Kun käsitys ”spontaanista puheesta” muuttuu, ja haastatteluun puhetilanteena aletaan kohdistaa kritiikkiä (tarkemmin, ks. luku 3.6.3), voidaan osittain kyselytekniikalla koostetut arkistokokonaisuudet nähdä haastattelua laadullisesti parempana ”elävän” kielenkäytön tarkkailuna, koska muistiin merkitysijät ovat tehneet muistiinpanoja haastattelutilanteen ulkopuolella. Tämä tulee esiin esimerkissä 48:

(48) **Tekstiaineisto:** VK 37 (1998), s. 109

Myös kerääjien muistiinmerkintätavoissa on suuria eroja. Joissakin kokoelmissa esitetään miltei pelkkiä muotosarjoja (esim. Kannonkoski, Pekka Pöyhönen 1967–68) tai irrallisia lause-esimerkkejä, kun taas toisissa on selitetty koko tilannekonteksti, niin että lausumien funktionaalinen tulkintakin on mahdollinen. Nauhoiteaineistoon

verrattuna **parhaimmat MA:n kokoelmat, joissa spontaanista puheesta poimittujen esimerkkien käyttöyhteydet on selitetty tarkoin**, antavatkin tasapuolisemman kuvan potentiaalin todellisesta käytöstä murteessa: **elävästä kielenkäytöstä napatut esimerkkilauseet eivät esim. ole niin yksipuolisesti keskittyneet 3. persoonaan ja menneen ajan aikamuotoihin kuin haastatteluissa.**

Kuten tämän luvun alussa mainitsin, tuoreimmissa väitöskirjoissa kyselymenetelmää käytetään kansanlingvistiksi tarkoituksessa kielenkäyttäjien kielikäsitusten selvittämiseksi. Onkin tarpeen todeta, ettei kyselemällä koostettu kielenaines ole ”epäaitoa” tai käyttökelvotonta, vaikka sellainen käsitys saattaa joistakin aineistoni väitöskirjoista syntyä. Jos tutkimuskohde on kielen käyttö ja tutkimuskysymykset koskevat ”spontaanin kielenkäyttöä”, ovat provosoimalla tuotetut kielennäytteet tietenkin kyseiseen tutkimukseen soveltumaton aineisto. Mutta jos kysymyksenasettelu lähestyy kieltä toisesta näkökulmasta kuin ”spontaanin kielenkäytön” näkökulmasta – esimerkiksi sitä miten kielenkäyttäjät pystyvät produktiivisesti johtamaan sanoista tai muodoista toisia – aineisto on siihen hyvin soveltuva. Tallennusteknologian yleistymisen on myös muokannut kyselytekniikoilla koostetun aineiston käytettävyyttä: kun kyselytilanne nauhoitetaan, voi kielennäytteestä arvioida aineistonkerääjän johdattelevuutta. Samalla tarjoutuu mahdollisuus tutkia vastauksenannon ympärillä käytyä keskustelua ja metakieltä.

3.6.2 Varhainen tallennusteknologia ja muistiinpanolitterointi

Puheen tallentaminen koneellisin menetelmin on ollut tutkijoiden toiveissa kauan ennen sitä, kun tekniikka otettiin tieteenalalla laajamittaisesti käyttöön. Emil Nestor Setälä esitti Kotikielen Seuran kokouksessa jo vuonna 1909 ”fonografillisen arkiston” perustamista Helsingin yliopistoon. Lauri Kettunen, joka teki fonografi- ja parlografitallennuksia myös *Suomen murteet* -teossarjansa (Kettunen 1930a, 1930b, 1940a, 1940b) aineistonkeruun yhteydessä, esitti puolestaan vuonna 1925, että murteiden sanakirjatyön keruun yhteydessä käytettäisiin myös fonografia. Myös Aarni Penttilä nosti asiaa esiin Kotikielen Seuran kokouksessa vuonna 1938. Varhaiset vahaliერიötallenteet – 950 lieriötä pääosin yhdeksältä tutkijalta – on myöhemmin koottu Suomen kielen nauhoitearkiston yhteyteen ja digitoitu²⁵. Lisäksi Kotikielen Seura ja Sanakirjasäätiö organisoivat yhdessä 1938–1948 levytyksiä niistä 22 pitäjänmurteesta, joista oli tuolloin olemassa Sanakirjasäätiön suursanastot. (Paunonen 1976: 382–383, Yli-Paavola 1970: 10.)

Esimerkiksi Lauri Kettunen (1927: 18) perustelee puheen tallentamisen tarpeellisuutta käsitellessään lausepainon ja tempon vaikutusta kielenmuutoksiin, jotka eivät noudattele niin kutsuttuja äännelakeja:

25 Kotuksen sivut (23.2.2021): https://www.kotus.fi/aineistot/puhutun_kielen_aineistot/sukukielten_vahaliერიokokkelmat

”Vieläkin tärkeämpää olisi lausepaino- ja temposuhteiden tarkkaaminen elävästä puheesta, mutta erityisesti fonogrammien kerääminen ja tutkiminen puhetahtijakoa silmällä pitäen. Uskaltanen kuitenkin sanoa, että olisi saavutettavissa tämän laajakantoisen ilmiön oikeampi arviointi ja ehkä yksimielisyyskin monessa riidanalaisessa kysymyksessä, jos tutkija ei yksinäissanonoja työpöytänsä ääressä käsitellessään hetkeksikään laskisi mielestään, että hänellä on edessään palanen puheen murto-osasta, joka kvantiteetiltansa ja kvaliteetiltansa vaihtelee monissa vivahduksissa, sen mukaan millaisessa asemassa se yhdenjaksoisessa puheessa milloinkin esiintyy.”

Näistä puheenvuoroista huolimatta yleisin aineiston keruu- ja tallennustapa ennen 1950-lukua ja nauhoitearkistojen perustamista oli muistiinpanojen tekeminen. Aineistoni väitöskirjoista 13 ensimmäistä (VK 0 [1871] – 12 [1950]) perustuvat kielenainekseen, joka on tallennettu yksinomaan kuulonvaraisesti puhetilanteesta muistiinpanoja tekemällä. Kuten edellisessä luvussa 3.6.1 esitin, muistiinpanoja tehtiin sekä kyselyyn perustuvasta puheesta että puhetta tarkkailemalla.

Puheen muuntamista kirjalliseen muotoon reaaliaikaisesti puhetilanteen yhteydessä kutsun **muistiinpanolitteroinniksi**. Tallenteeseen perustuvaa puheen muuntamista kirjalliseen muotoon kutsun **litteroinniksi**. Erilaiset litterointitavat ovat **tarkekirjoitus-** eli **transkriptiojärjestelmiä**, jotka pyrkivät kuvaamaan tutkimuskohdetta eli puhetta (ja joissain tapauksissa myös vuorovaikutustilannetta ja sen multimodaalisuutta, esim. katseen suuntia). Vaikka muistiinpanolitteroinnilla ja litteroinnilla on selkeä jatkumomainen yhteys, käsittelen tallenteeseen perustuvaa litterointia omana kokonaisuutenaan (luku 3.6.4) siitä syystä, että kieliaineistona muistiinpanolitteraatin ja litteraatin luonteet eroavat: Puhetilanteessa tehtyjen muistiinpanojen tapauksessa muistiinpanolitteraatti on ainoa aines, jota tutkija voi tarkastella. Litteraatti puolestaan on aina vain yksi tallenteena olevan kielenaineksen esittämistavoista, jota voi muokata yhä uudelleen, sillä kuulohavainto on tallenteen ansiosta mahdollista toistaa ja tulkita sekä jäsentää eri tavoin. Myös menetelmällisestä näkökulmasta muistiinpanolitterointi ja litterointi on tarpeen erottaa: puhetilanteessa tehty muistiinpanolitterointi eroaa toimintana tallenteen litteroinnista.

Muistiinpanolitteroinnin tarkkuudesta ja siitä, mitä kentällä toimivan aineiston-kerääjän tulee erityisesti puheessa kuunnella, käytiin aikalaiskeskustelua myös muutoin kuin luvussa 3.5 esittelemissäni keruuoppaissa. Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostava ja monipuolinen esimerkki tästä keskustelusta on Martti Rapolan Viritäjässä 1936 ilmestynyt artikkeli *Horjuvan äännekannan vaarinotosta ja merkinnästä suomen kansankielen sanavarojen keruutyössä*. Artikkelissaan Rapola käsittelee paitsi muistiinpanolitterointia tapausesimerkkien avulla myös erityisesti sitä, missä määrin erilaisen vaihtelun merkitseminen on tarpeen ja miten kenttätyössä toimivan kielitieteilijän on tunnistettava ”vieras” vaikutus ”luonnollisesta” ja yleistettävä kuulemansa perusteella. Rapolan kirjoitus on kiinnostavalla tavalla ristiriitainen, sillä hän painottaa toisaalta sitä, ettei kaikki kentällä kuultu kielellinen variaatio ole ”normaalia” – ja harjaantuneen kielitieteilijän kuuluu tämä vieraus tunnistaa ja ohittaa – mutta

toisaalta taas sitä, että kerääjän tulisi merkitä kielenaines tarkasti kuulohavaintonsa ylös sitä muokkaamatta. Rapola toteaa (1936: 16):

”Niinpä saa ohjauksetta toimineiden ensikertalaisten sanalipuista aina karsia joukon heikkoo aineista, nimenomaan sellaista, minkä epäaitous ei johdu kerääjän omista kuulo- tai merkintävirheistä, vaan siitä, että hänen arvostelukykynsä ei ole riittänyt erottamaan kuulemastaan sellaista, mitä perusteellisemman murteentutkimuksen kannalta ei voida pitää tyyppillisenä, murteen normaalin kehityksen tuottamana, vaan minkä on katsottava tarttuneen siihen ulkoapäin, vieläpä usein perustuvan ulkopuolisen tahalliseen tai tiedottomaan matkimiseen.”

Samalla Rapola kuitenkin tuntuu painottavan erilaisen kielellisen vaihtelun merkitsemisen tärkeyttä (1936: 20):

”Omasta puolestani olisin sitä mieltä, että kerääjän on merkittävä kuulemansa mahdollisimman tarkoin sellaisena kuin se hänen korvaansa kantautuu, eikä hänen pidä tasoitella täten saadun aineiston epäjohdonmukaisuuksia, elleivät ne osoittaudu hänen omiksi erehdyksikseen. Kirjoittaessaan muistiinpanojaan sanalippuihin hänen on fraseologisessa osassa tarkoin toistettava kukin todella esiintynyt puhumistapa; murteellisten haku- ja merkkimuotojen esittämisessä sen sijaan pitää noudattaa tarkkoihin huomioihin ja hyvään harkintaan perustuvaa valintaa, jotta vanhimman polven yleisin ja edustavin ääntämistapa pääsee oikeuksiinsa.”

Rapolan kirjoituksesta välittyy se, että vaihtelu ja kielen potentiaalinen muutos-tila on ollut tutkijoiden tiedossa ja kuulonvaraisesti kieliainesta keräävien tutkijoiden tiedostama käytännönläheinen ongelma. Rapolan näkemys, jonka mukaan kaikki vaihtelu olisi syytä merkitä muistiin, mutta kyetä kuitenkin erottamaan murteen tyyppillisimmät ja siten ”edustavat” muodot, liittyy keskeisesti kuulonvaraiseen muistiinpanomenetelmään: koska puhetta ei ole voitu äänittää ja siten laskea kaikkia mahdollisia kielenpiirteiden variantteja ja niiden esiintymistaajuutta, on kielitieteilijän kyettävä tekemään tämä määrällinen arviointi kentällä. Rapolan kirjoituksesta kuvastuu myös tutkijan intuition merkitys kieliaineksen laadullisen arvioinnin prosessissa samaan tapaan kuin edellisessä luvussa 3.6.1 käsittelemässäni provosoidun aineksen erottamisessa ”aidosta”. Tutkijan ammattitaidon rakentumista ja kielitajua käsittelen tarkemmin luvuissa 6.4 ja 6.5.

Suomalaisten transkriptiojärjestelmien eli kuulonvaraisen puheen merkintätapojen historiaa ja kehitystä käsittelee Jaakko Yli-Paavola (1977) pro gradu -työssään. Yli-Paavola tutkii niin kutsuttujen puolikarkean ja karkean transkriptiojärjestelmien käyttöä ja kehitystä 1900-luvulla tarkastelemalla näihin kahteen kategoriaan tyyppiteltyjä kielenäytetekstejä 1900-luvulla ilmestyneistä murrejulkaisuista.

Työn johdannossa Yli-Paavola esittää ensimmäiseksi yhdenmukaiseen merkintätapaan pyrkiväksi suomalais-ugrilaiseksi tarkekirjoitusjärjestelmäksi E. A. Tunkelon *Äännekirjoitus-ehdotus* -nimiset ohjeet. Ohjeet ilmestyivät kahtena monistettuna laitoksena (1889, 1900) ja ne oli suunnattu sanaston kerääjien avuksi. Emil Nestor Setälän laatimat ohjeet, jotka eivät Yli-Paavolan mukaan eroa ratkaisevasti Tunkelon

ohjeista, julkaistiin *Finnisch-Ugrische Forschungen* -aikakausikirjan ensimmäisen osan ensimmäisessä vihossa vuonna 1901. Merkintätapojen malli oli peräisin Saksasta: ohjeiden esikuva oli F. Techemerin aikakauskirjassa *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* vuosina 1884 ja 1889 julkaistut transkriptiomerkinäohjeet. (Yli-Paavola 1977: 1–4.) Setälän transkriptio-ohjeet mainitaan myös aineistoni väitöskirjassa 6 (1913):

(49) **Tekstiaineisto:** VK 6 (1913), s. II

Arvokasta ja aulista apua ja opastusta olen työni kestäessä saanut arvoisalta opettajaltani prof. E. N. Setälältä, m. m. tutkimuksen dispoitionin laatimisessa ja kokeellisten tutkimusten järjestämisessä. Hänen laskemalleen pohjalle on muuten koko tämä tutkimus rakennettu. **Hänen ehdottamaansa transkriptionsia on niinkään käytetty.**

Transkriptiojärjestelmän päivittämisen ja muokkaamisen suhteen ratkaisevassa roolissa oli Yli-Paavolan mukaan Helsingin yliopiston ensimmäinen fonetiikan professori F. Äimä, joka kirjoitti aiheesta *Virittäjässä* 1932 ja 1933. Äimän tavoitteena oli lähentää FU-transkriptiota Kansainvälisen Foneettisen Yhdistyksen transkription (International Phonetic Alphabet, IPA) kanssa. Myös Arvo Sotavalta esitti muutosehdotuksia ”tarkkaan” ja ”puolitarkkaan” transkriptiojärjestelmään *Virittäjässä* vuonna 1936. (Yli-Paavola 1977: 4–5.)

Transkriptioon ohjeistetaan myös luvussa 3.5 käsittelemissäni keruuoppaissa kuten Lauri Hakulisen (1924) *Opas suomen kielen murteiden sanavarain kerääjille* -teoksessa (1924) ja Terho Itkosen (1964c) *Nimestäjän opas* -teoksessa. *Nimestäjän opas* on myöhäisin transkriptio-ohje, jota Yli-Paavola käsittelee. *Nimestäjän oppaassa* ilmestynyt transkriptio-ohje on Yli-Paavolan mukaan toiminut pohjana myös *Muoto-opin keruuoppaan* sekä Suomen kielen nauhoitearkiston litterointitapoja kuvaavassa vuonna 1970 ilmestyneessä teoksessa *Vuosikymmen kielennauhointusta* -teoksessa (Yli-Paavola 1977: 6–7). Toisin sanoen muistiinpanolitteroinnissa käytetyt transkriptiojärjestelmät periytyivät hyvin suoraviivaisesti myös tallenteiden litterointiin.

Kuten edeltä käy ilmi, tarkekirjoitusjärjestelmien yhteydessä on tapana puhua niiden ”karkeudesta”. Jo Setälän varhaisessa ehdotuksessa transkriptiomerkinätavat on jaettu kahtia: ”hienommaksi” ja ”karkeammaksi” transkriptioksi (Yli-Paavola 1977: 3). Äimä puolestaan esitti transkriptiojärjestelmien jakamista kolmeen kategoriaan: ”puolikarkeaksi”, ”hienoksi” ja ”käyräanalyttiseksi” ja Sotavalta ”tarkaksi”, ”puolitarkaksi”, ”puolikarkeaksi” ja ”karkeaksi” (Yli-Paavola 1977: 5). Käytännössä tarkekirjoituksen tarkkuus ja karkeus tarkoittavat kahta asiaa: ensinnä sitä, mitä kielenpiirteitä tarkekirjoituksella merkitään, mutta myös sitä, miten moneen kategoriaan jatkumoluonteisia variantteja tyypitellään, eli esimerkiksi, kuinka monta vokaalin kestoastetta pyritään merkitsemään tai miten moneen kategoriaan diftongit niiden avartumisen perusteella tyypitellään (kielenpiirteiden ja niiden edustustapojen jatkumoluonteisuudesta ks. esim. Mustanoja 2011: 103–106, O’Dell & Nieminen

2020: 318–319). Yli-Paavolan (1977: 7) mukaan ”puolikarkea aste on nykyisin tarkin suomen kansankielen kirjallinen merkintätapa”.

Transkriptiojärjestelmien historian näkökulmasta tarkkuus ja karkeus ovat liittyneet siis nimenomaan äänteiden merkitsemisen hienojakoisuuteen. On kuitenkin hyvä huomata, ettei tarkekirjoitusjärjestelmän tarkkuus määriy yksin foneettisen tarkkuuspyrkimyksen periaattein. Nykyisin suomalaisessa puhutun kielen tutkimuksessa käytetään myös transkriptiojärjestelmiä, jossa keskitytään merkitsemään tarkasti puhetilannetta vuorovaikutuksena: Litteraatti saattaa siis äänteiden merkitsemisen näkökulmasta olla ”karkea”, mutta tarkka siitä näkökulmasta, että puhujien vuorojen vaihdokset, tauot, päällekkäispuhunnat tai erilaisia multimodaalisia elementtejä (eleet, katseen sunnat) merkitään litteraattiin (Seppänen 1998: 18–31). Tällainen litterointi olisi kuitenkin täysin mahdotonta ilman tallennetta.

Transkriptio-ohjeiden laatimisen ja kehittämisen tarkoitus on ollut yhdenmukaistaa ja systematisoida niitä tapoja, joilla puhetta merkitään muistiin. On kuitenkin selvää, että kentällä toimivan tutkijan kuulohavainto ja myös muistiinpanolitteroinnin tavat ovat olleet ainakin jossain määrin yksilöllisiä. Väitöskirja-aineistossani tehdään jonkin verran itsereflektiivisiä havaintoja muistiinpanolitteroinnista, kun tutkija on itse toiminut kielenaineksen muistiin merkitsijänä, kuten esimerkissä 50 ja 51:

(50) Tekstiaineisto: VK 5 (1912), s. 19, 20

[Alaviite]: Johdannossa käsiteltyjä murteita koskevat havainnot eivät käytännöllisten vaikeuksien takia ole aina niin tarkkoja kuin olisi suotavaa. Niinpä **eräät kvantiteettiseikat eivät ole tarkoin havaittuja**. Pidettäköön siis tässä esiintyvää transskriptsioonaa ”karkeana”. (---)

Toisinaan shvaa on niin voimakas, että **haluaisi kirjottaa** *leëma, ri'ima, a'avenia, pooi'an*.

(51) Tekstiaineisto: VK 17 (1972), s. 18

Murteenkerääjälle ilmutui kosolti myös merkintävaikeuksia, etupäässä alueen länsiosassa. Mainitsen niistä kaksi. **Ehkä vaikeimmaksi pulmaksi osoittautui vokaalinkeston merkitseminen lyhyen ensi tavun jäljessä alueella, jossa esiintyy lounaismurteista puolipituutta** (tämän levikkialueesta ks. s. 167–169). On vaikea esim. sanoa, ovatko *kala*-sanana yks. nominatiivin ja yks. partitiivin toisen tavun vokaalit langenneet yksiin vai vallitseeko niiden välillä distinktiivinen oppositio. Olen sivunnut (s. 212) ongelmaa käsitellessäni eräitä diftongiloppuisten nominien yksikkötaivutuksen erikoisuuksia, mutta pätevämpiin tuloksiin voitaisiin ehkä päästä vasta erikoistutkimuksin, käyttämällä apuna kokeellisfoneettisia menetelmiä. **Ongelmallinen on myös geminaattanasaalien ja -likvidain edustus ensi tavun pitkän vokaaliaineksen jäljessä ja kauempana sanassa:** varsinkin alueen länsiosassa on usein vaikea erottaa, onko kyseessä yksinäiskonsonantti, geminaatta vai jokin niiden välinen kvantiteettiaste.

Näiden esimerkkien lisäksi mm. väitöskirjassa 14 (1964: 21–30) käsitellään pitkähkösti sana- ja lausepainon transkriptioon liittyviä kysymyksiä. Yleisesti voi kuitenkin luonnehtia, että muistiinpanolitterointiin liittyvää menetelmällistä pohdintaa on väitöskirja-aineistossani hyvin vähän. Suurin osa muistiinpanolitterointiin liittyvästä metatekstistä keskittyy transkriptiojärjestelmän esittelyyn tai transkriptio-merkintöjen yhdenmukaistamiseen.

Erityisesti isoissa aineistokokonaisuuksissa kuten Suomen murteiden sana-arkistossa on kielenaineksen merkitsemistavoissa moninaisuutta, sillä kerääjien transkriptiotavat ovat vaihdelleet ohjeista huolimatta. Myös väitöskirja-aineistossani otetaan kantaa eri lähteistä poimittujen kielennäytteiden transkriptioiden eroavaisuuksiin (esimerkki 52):

(52) **Tekstiaineisto:** VK 10 (1943), s. VII

Tarkekirjoitus näissä eri aikoina kerätyissä, arkistoissa sijaitsevista tai painetuissa kielennäytteissä on hyvin kirjavaa. Koska aihe ei ole vaatinut sanojen esittelyssä diplomaattista tarkkuutta, olen hieman yksinkertaistanut ja joissain määrin myös nyky aikaistanut eri tutkijoiden käyttämää tarkekirjoitusta.

Niissä 21 väitöskirjassa²⁶, joiden aineisto koostuu kokonaan tai osittain kuulonvaraisesti muistiinmerkitystä kielenaineuksesta, on osuuksia, joissa kirjoittaja kertoo muokanneensa eri kielennäytteiden transkriptiota yhdenmukaiseksi. Osa muutoksista on sellaisia, joita voi kuvailla teknisluontoisiksi transkriptiomerkinän muutoksiksi, kuten esimerkissä 53:

(53) **Tekstiaineisto:** VK 40 (2003), s. 17

Aiemmasta kirjallisuudesta poimittujen esimerkkien kirjoitusasu on yleensä säilytetty sellaisenaan, mutta joskus olen sitä yksinkertaistanut esim. merkitsemällä pitkän vokaalin kahdella kirjaimella kuten SMS:ssakin.

Vaikka transkriptioihin tehdyillä muokkauksilla on tekninen luonne ja ne väitöskirjoissa usein esitetäänkin osiossa ”esitystekniikka”, lienee selvää, että transkription muokkauksen yhteydessä muokataan käytännössä kielenaineksen muotoa ilman, että muutokset perustuvat välittömään kuulohavaintoon (vrt. litteraattien tarkistaminen ja muokkaaminen, tarkemmin luku 3.6.4). Joissakin väitöskirja-aineistossani esitellyissä transkriptiomuokkauksissa niiden teknisluontoisuus liukuu kohden muutoksia, joilla on merkitystä kielenaineksen rakenteellisen olemuksen kannalta, kuten esimerkissä 54:

(54) **Tekstiaineisto:** VK 15 (1971), s. 23

4) Pitkän *i:n* tai *i*-loppuisen diftongin ja palataalisen puolivokaalin resp. pitkän *u:n* (*ü:n*) tai *u* (*ü*)-loppuisen diftongin ja labiaalisen puolivokaalin sekvenssissä on

26 VK 7 (1919), 10 (1943), 11 (1946), 12 (1950), 14 (1964), 15 (1971), 16 (1972), 18 (1972), 19 (1972), 21 (1982), 26 (1987), 29 (1989), 30 (1990), 31 (1992), 32 (1992), 36 (1998), 37 (1998), 38 (1999), 39 (2000), 40 (2003) ja 50 (2017).

puolivokaalisen aineksen kvantiteetti Oulun seudun murteessa horjuva. **Vaikka se havaintojeni mukaan keskimääräisesti on lyhyttä pitempi, olen yleistäen merkinnyt sen kaikissa tapauksissa – myös muiden kerääjien aineksessa – yksinäiskonsonantilla:** *Vijan* (< *Fiia*, hn), *lĳjan*, *vĳjā*, *Maijan*, *taijan*, *aijan*; *jūva*, *mĳvā*, *kauvon* 'kauan', *tauvon*, *rouvan* 'roudan', *tāūven* 'täyden'. Tähän sekvenssiin on fonologisessa oppositiossa lyhyen vokaalin ja palataalisen resp. labiaalisen puolivokaalin sekvenssi, jossa puolivokaali on joutunut yleisgeminaatioon. Tällaisissa tapauksissa olen puolivokaalin merkinnyt säännöllisesti täyden geminaatan pituiseksi: *ajjoin*, *lujjā*, *Kajjāni*, *jojjeista*, *rejjeisā*; *kovvā*, *kivveillä*, *havvoilla*, *pavvoilla*.

On myös todettava, että transkription yhdenmukaistamista eivät ole tehneet pelkästään yksittäiset tutkijat tutkimissani väitöskirjoissa oman aineistonsa osalta, vaan transkriptiota on yhdenmukaistettu myös arkistojen – Muoto-opin arkiston sekä Suomen murteiden sana-arkiston – arkistointiprosesseissa ja myöhemmin digitoitiprosesseissa (ks. esim. SMS1: XII, Suutari 2003: 16–31).

Transkription yhdenmukaistaminen menettelytapana on tietenkin ymmärrettävä: Erilaisilla transkriptiomerkinnoillä kirjoitettu kielenaine on vaikeasti vertailtavissa ja tutkimuksen lukijan kannalta sekava esitystapa. Lisäksi jos tallennetta ei ole olemassa, muokkaukset eivät voi mitenkään perustua kuulohavaintoon. Kuitenkin on oleellista tuoda esiin, että transkriptiomuutoksilla on kiistatta vaikutusta aineiston eli tutkittavan kielen muotoon, ja muutosten tekemisellä voi olla muitakin kuin esitysteknisiä seurauksia – etenkin, jos muokattua transkriptiota käytetään edelleen aineistolähteenä ja -esimerkkinä toisissa tutkimuksissa.

Transkriptiojärjestelmien määrittelyn alusta saakka on tunnustettu niiden joustavuus: merkitsemistapojen tulee mukautua tilannekohtaisesti riippuen siitä, kuka kieltä merkitsee muistiin ja missä tarkoituksessa (Yli-Paavola 1977: 6–7, Seppänen 1998: 19–20, 31). Aineistoni perusteella käy ilmi, että käytännössä transkription tyyppiin on vaikuttanut se, millaista tutkimusta varten aineistoa on kerätty. Myös aineistonkerääjien kyvykkyyttä ja luotettavuutta arvioidaan aineistossani (ks. myös luku 3.6.1). Nämä seikat käyvät ilmi esimerkistä 55:

(55) **Tekstiaineisto:** VK 11 (1946), s. 7

Aikaisemmin ysat. murteista on tehty etupäässä vain sanastomuistiinpanoja. Ne ovat olleet minulle avuksi kyselyjä valmistaessani. Tämän aineiston käyttäminen sellaisenaan ei yleensä – Kohtamäen oivallista Hämeenkyrön sanastoa lukuunottamatta – ole käynyt laatuun, siksi paljon on ilmennyt puutteellisuuksia ja suoranaisia virheitäkin äänneopillisten seikkojen merkitsemistavoissa.

Yksi menetelmällisesti kiinnostava kysymys on, miksi Muoto-opin arkistoa päätettiin alkaa kerätä korteille ja nimenomaan muistiinpanolitteroimalla, vaikka tallennusteknologia oli Muoto-opin arkistoa koostaessa jo verratenkin kehittyntä ja käytössä esimerkiksi Suomen kielen nauhoitearkistossa sekä Lauseopin arkistossa. Erilaista muistiinpanolitterointiin liittyvää kriittistä keskustelua oli jo käyty, ja kuten aiemmin kirjoitin, tallentamisen perään oli haikailtu jo silloin, kun sille ei vielä ollut täysimääräisesti teknologisia edellytyksiä. Joitakin implisiittisiä perusteita,

kuten arkiston helppokäyttöisyys tutkijan näkökulmasta ja nauhalta muoto-opillisen aineksen poimimisen työläys, hitaus ja ”vähääntisyys”, mainitaan esimerkiksi Muoto-opin keruuooppaassa (s. 9–11). Nämä perusteet eivät kuitenkaan täysin selitä, miksi muoto-opin keruutilanteita ei kentällä tehdyn muistiinpanolitteroinnin lisäksi systemaattisesti nauhoitettu, jotta korteille merkittyä kielenainesta olisi mahdollista verrata tallennettuun puheeseen. Osa muoto-opin keruutilanteista on nauhoitettu, mutta nauhoitteita ei ole koottu minnekään järjestelmällisesti, vaan ne ovat toimineet pääasiassa kerääjän muistiinpanojen tukena, mikä käy ilmi esimerkistä 56:

(56) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 26

Lisäksi olen käyttänyt vuosina 1970, 1971, 1979 ja 1987 Ähtärin muoto-opillista kokoelmaa varten hankkimaani aineistoa, joka on enimmäkseen suoraan puheesta muistiin merkittyä; nauhoitteita on noin 11 tuntia.

Se, että kaikki puhetilanteessa kieltä muistiinmerkinneet kerääjät eivät ole myöhempien arvioiden mukaan onnistuneet täysin tehtävässään, on mitä suurimmassa määrin ymmärrettävää. Erityisesti muoto-opin keruussa kielen muistiinmerkitseminen näyttyy perin vaativana tehtävänä: aineistonkerääjän – jotka tyypillisesti ovat olleet opiskelijoita – on pitänyt pystyä hahmottamaan kielen rakenteen kannalta monimutkaisia säännönmukaisuuksia ja variaatiota. Terho Itkonen kuvaa Muoto-opin arkiston keruuhjeistusluennolla esimerkiksi inessiivin sijapäänteen muistiinmerkitsemistä ja tuo esiin, että kerääjän tulisi hahmottaa myös lauseasemaan liittyvän variaation säännönmukaisuuksia:

(57) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

mutta sitten on esimerkiksi **semmoisia murteita joissa on, rinnan, loppuheittoista ja loppuheitotonta, inessiiviä**, esimerkiksi Uudemmaan, murteissa ööh-yksitavuisista sanotaan loppuheitottomasti, puussa, öö- mutta, moni- monitavuisista loppuheittoisesti, mettäs- ei- eikä- eikä mettässä. ööh- ja vielä, omistusliitteiset muodot sitten, poikkeavat kaikesta tästä- sanotaan, ööh- öö- mettässäni tai mettässäin kuitenkin, tämmöisessäkin murteessa. **tämmösestä murteesta tietysti selvitetään nämä- ää- nämä, esiintymissäännöt** ja- ja ne kyllä yleensä aika suppeankin aineiston perusteella selviävät. (.) joillakin vallankin raja alueilla saattaa sitten taas olla, öö-horjuntaa loppuheittoisen ja loppuheitottoman inessiivin väli- välillä, ja sitten **on semmoisia murteita, ää- sisemmät hämäläismurteet ja, ja monet savolaismurteet** esimerkiksi, öö- jos- **joissa, inessiivin, ja monien muiden sijamuotojen tommonen perustoisinto on, aallinen äällinen, mutta esiintyy kuitenkin, lauseasemasta johtuvaa loppuheittoa**, öö- vokaalialkuisen sanan, vallankin olla ja ei sanan edellä- niin sanottua elisiota, toisin sanoen sanottiin että minä olim mettässä, mutta kum minä mettäs olin, öö- tässä on vähän muusta kysymys, öö- sama, murteenpuhuja ei siis voi sanoa minä olim mettäs, öö- vokaali heittyy vain tuon, vokaalialkuisen sanan edeltä. ööh- (.) **tässä havaitaan- tarvitaan hiukan tutkijan silmää, ennenkuin- ennenkuin saadaan havaituksi, mitkä nuo säännönmukaisuudet kussakin murteessa ovat**, öö- (.) ja aineisto pitäisikin, jos mahdollista, öö- lajitella sillälaila että tä- tämmöset selvät säännönmukaisuudet ilmenisivät jo, j- jaotuksesta, öö- silloin kun, mitään selvää säännönmukaisuutta esimerkiksi loppuheittoisen ja loppuheitottoman, muodon välillä

ei voida havaita ni se taas todetaan ja- ja mainitaan että nää ovat todella, vapaassa vaihtelussa, ja- ja molemmat, yhtä yleisiä tai to- toinen ehkä, yleisempi kuin toinen.

On tärkeää huomata, ettei nauhoittaminen mitenkään suoraviivaisesti syrjäyttänyt muistiinpanojen tekemistä aineistonkeruun menetelmänä. Nauhoitteet mainitaan aineistona ensimmäisen kerran väitöskirjassa 13 (1963), mutta ensimmäinen pelkästään nauhoitteisiin ja niistä tehtyihin litteraatteihin perustuva väitöskirja ilman minkäänlaista mainintaa muistiinpanojen rinnakkaiskäytöstä on väitöskirja 22 (1984).

Lopuksi on tarpeen tuoda esiin seikka, joka ei ilmene teksti- tai haastatteluaineistossani mutta joka on muistiinpanolitteroinnin menetelmällisen arvioinnin kannalta hyvin merkityksellinen. Kirjallisuudessa ja täydentävässä aineistossani on nimittäin viitteitä siitä, että tieteenalalla on ainakin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla ollut käytäntönä se, että tutkijat tarkistavat ja korjaavat toistensa muistiinpanoja (ks. esim. Kettunen 1930a: XXIX, Rapola 1932: 80). Esimerkiksi Martti Rapola kuvailee haastattelussaan, miten Lauri Hakulinen on korjaillut hänen muistiinpanojaan ennen niiden arkistointia:

(58) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)

mutta, ei minulla ollu mitään sen kummempaa te- ku- tehtävää kuin tehdä muistiinpanoja murteesta itseäni varten. kyllä minä olen sieltä jotakin sitten antanut muistiinpanoistani kopiaidakkini Sanakirjasäätiölle, ja, öö- **Hakulinen, hyvin sitä, murretta tuntevana, on- öö- kyllä sitten tehny korjauksia minun merkintöihini**, e- se on vaikeeta murretta noin korvakuulolta ottaa, k- ilman ennakko, valmistusta-

Muistiinpanolitteraattien korjaaminen on hyvin kiinnostava käytäntö ja myös sellainen seikka, josta arkistoaineistoon tuskin on jäänyt jälkiä. Todennäköistä on, että osa ”korjauksista” on käytännössä häivyttänyt muistiinpanolitteraateista empiiristä tietoa kielen variaatiosta. Palaan muistiinpanolitteraattien kuten myös litteraattien (ks. luku 3.6.4) ”korjailuun” tämän pääluvun yhteenvetoluvussa 3.7.

3.6.3 Tallenteet, haastattelu ja keskustelu

Tässä luvussa käsittelen tallenteita sekä keruumenetelmiä (haastattelu) ja **puhetilanteita** (haastattelu ja keskustelu), joissa puhetta on tallennettu. Aluksi haluan painottaa sitä, miten mullistava käänne tallennusteknologia eli nauhureiden laajamittainen käyttöönotto on tieteenalalla ollut. Tallenteet ovat muuttaneet täysin aineiston luotettavuuteen liittyvän keskustelun: tutkimukset eivät ole enää toimineet ja tulleet arvioituksi kaksoisroolissa myös kielennäytekokoelmina, eikä yksittäistä tutkijaa ole enää arvioitu sen mukaan, miten luotettavasti hänen on katsottu suoriutuneen muistiinpanolitteroinnista. Kuten edellisessä luvussa totesin, siirtymä muistiinpanolitteroinnista tallenteiden käyttöön ei toki ole tapahtunut hyppäysmäisesti, ja tutkijat hyödynnevät yhä edelleen aineistoa, joka on olemassa ainoastaan muistiinpanolitteraateina.

Ensimmäinen tekstiaineistoni väitöskirjoista, joissa mainitaan tallenne, on väitöskirja 13 (1963):

(59) **Tekstiaineisto:** VK 13 (1963), s. 7–8

Käyttämäni materiaali, joka on peräisin vuosilta 1954–1962, perustuu valtaosaltaan omiin muistiinpanoihini ja **nauhoitteisiini**. Havaintoni olen yleensä tehnyt kielenoppaiden spontaanista puheesta; vain muutamissa tapauksissa on ollut pakko turvautua suoranaiseen kyselyyn. Menetelmä on hidas ja vaivalloinen, mutta sen tulokset ovat luotettavia. **Nauhoitteita olen käyttänyt etenkin labiilien lausefoneettisten ilmiöiden tarkkailussa** (esim. loppu-*n:n* edustus).

Tallenteista koostuvaa tai tallenteille perustuvaa aineistoa käytetään 30 tutkimassani väitöskirjassa²⁷ (n = 51). Tutkijat eivät ole välttämättä käyttäneet kaikkia mahdollisia saatavilla olevia tallenteita väitöskirjoissaan, vaan rajanneet aineistoaan eri perustein. Rajausperuste on voinut olla esimerkiksi aineksen määrä (esim. VK 42 [2007: 71]) tai tallennetun puhetilanteen laatu (esim. satujen ja muun kansanperinteen kerronta, VK 43 [2007: 28]). Aineistostani löytyy kuitenkin myös mainintoja tallenneaineiston rajaamisesta ilman, että rajauksen perusteita eritellään sen tarkemmin (esimerkki 60), tai joissa todetaan, että tallenteista on valittu *parhaat* tai *parhaiden kielenoppaiden* tallenteet (esimerkki 61):

(60) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 26

Suomen kielen nauhoitearkistossa on Ähtärin ja Lehtimäen murretta tallennettuna kumpaakin noin 30 tuntia. Olen kuunnellut kaikki nämä nauhoitteet ja poiminut aineistoa noin 19 tunnista Ähtärin murretta ja noin 26 tunnista Lehtimäen murretta. Olen kuunnellut myös Väinö Tuomaalan 60-luvulla Ähtärissä ja Lehtimäellä nauhoittamat haastattelut, joita säilytetään Turun yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen äänitearkistossa. **Näistä nauhoitteista kertyy käyttökelpoista aineista** yhteensä noin 12 tuntia, josta runsaat 3 tuntia Ähtärin ja 9 tuntia Lehtimäen murretta.

(61) **Tekstiaineisto:** VK 16 (1972), s. 21

Aineiston keruun Kainuun murteiden kaasussyntaksia käsittelevää lisensiaatintyötäni varten aloitin v. 1964, jolloin nauhoitin Hyrynsalmen kirkonkylän murretta. **Parhaat nauhoitteet** olen myöhemmin litteroinut. (---) Osan muistiinpanoistani olen tarkistanut jälkepäin nauhoitteita kuuntelemalla. Itse nauhoituspäivinä nauhojen kuunteluun ei ollut paljonkaan mahdollisuuksia, mutta myöhemmin olen **kuunnellut ja litteroinut parhaiten sotkamolaisten ja paltamolaisten kielenoppaitemme puhetta** Suomen kielen nauhoitearkistosta saamistani nauhoitteiden kopioista.

27 VK 13 (1963), 14 (1964), 15 (1971), 16 (1972), 17 (1972), 18 (1972), 21 (1982), 22 (1984), 23 (1986), 25 (1987), 26 (1987), 27 (1988), 29 (1989), 31 (1992), 32 (1992), 33 (1992), 34 (1993), 36 (1998), 37 (1998), 38 (1999), 39 (2000), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 46 (2011), 47 (2011), 48 (2016), 49 (2017) ja 50 (2017). Myös väitöskirjassa 45 (2009) aineisto on tallennettu, mutta ko. väitöskirjassa kieltä tutkitaan foneettisin mittauksin ja puhetta on äänitetty fonetiikan laboratoriossa.

Esimerkiksi Lauseopin arkiston tietokannan metatiedoissa tallenteita on arvotettu avoimesti sen perusteella, kuinka hyvin näytteen on koettu edustavan ”laadukasta” murretta (Ikola 1985: 16). Myös täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuohjeistusluennolla kerääjiä ohjeistetaan merkitsemään nauhoitetta koskeviin metatietoihin (korttiin) huomioita puhujien murteen laadusta:

(62) Täydentävä aineisto: Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1c)

niin tässä- tätä korttia varten, teidän siis täytyisi, kesällä kerätä kaikki aines, jokaisesta kielenoppaasta. (---) sitten tulee, kohta elänyt, ja tähän tulee sitten, tiedot, kertojan elämänvaiheista. (.) joista oli äskön puhe. sitten huomautuksia- ja tähän huomautuksia sarakkeeseen koitetaan sitten, kerätä, kaikenlaisia omia havaintoja kertojan murteesta, ennen kaikkea kertojan murteesta. että **oliko se teidän mielestänne, sataprosenttisen, puhdasta vanhaa murretta.** siihen voitte panna että **kertojan murre ei ollut aivan hyvää,** joitakin yleiskielen, (huokaisee) muotoja tai sanoja huomasiin.

Kuten kahdessa edellisessä luvussa kirjoitin, muistiinpanolitteroitujen kielen- näytteiden tapauksessa aineiston luotettavuutta ja siten arvoa on arvioitu lähinnä niiden kerääjän keruu- ja transkriptiotapojen laatua arvioimalla. Aineistossani on viitteitä siitä, että tallenteiden tapauksessa aineiston laadullista rajausta on tehty myös sen perusteella, miten ”hyvää murretta” tallenteen on katsottu sisältävän. Tällainen kielperustainen valikointi liittyy myös oleellisesti puhujien valitsemiseen, johon palaan tarkemmin luvussa 4.2.1.

Aineistoni seitsemässä ensimmäisessä väitöskirjassa²⁸, joissa aineisto on tallennemuodossa, ei käsitellä varsinaista keruuseen liittyvää menetelmää, vaan aineiston keruuta kuvataan ”nauhoittamiseksi” tai ”nauhoitusten tekemiseksi”. Ilmausta *haastatella* käytetään aineiston esittelyn yhteydessä eksplisiittisesti ensimmäisen kerran väitöskirjassa 16 (1972):

(63) Tekstiaineisto: VK 16 (1972), s. 21

Käytännössä olen hankkinut suuren osan murreaineistostani siten, että lisensiaatti Räsäsän haastattelussa kielenopasta olen tehnyt muistiinpanoja kirjoittamalla.

Haastattelu on menetelmänä monimuotoinen, ja sitä käytetään kielentutkimuksen lisäksi aineistonkeruumenetelmänä monella tieteenalalla. Haastattelun tyyppiä voi tarkentaa esimerkiksi spesifioimalla, miten yhdenmukaisia haastatteluista pyritään tekemään kyselyrunkoon pitäytymällä (strukturoitu ja puolistrukturoitu) ja miten monta osanottajaa haastattelutilanteessa on (yksilö-, pari- ja ryhmähaastattelu) (Kurki & Mustanoja 2020: 275–276 ja siinä mainitut lähteet.)

Murteentutkimukseen liittyvän kielitieteellisen haastattelun kolmena erikoispiirteenä voi aineistoni sekä kirjallisuuden perusteella pitää seuraavia seikkoja: 1) haastattelun aihepiirit ovat vapaat, sillä tutkimus on keskittynyt selvittämään

28 VK 13 (1963), 14 (1964), 15 (1971), 16 (1972), 17 (1972), 18 (1972) ja 21 (1982).

ihmisten kielenkäyttöä, ei heidän antamiensa vastausten varsinaista sisältöä (Kurki & Mustanoja 2020: 277, Yli-Paavola 1970: 47–53), 2) koska tutkimuskohteena on kieli, tallennetun äänen laatuun kiinnitetään erityistä huomiota (Kurki & Mustanoja 2020: 291, Yli-Paavola 1970: 37–42), 3) koska tutkimuskohteena on ”aito, luonnollinen ja spontaani” kieli (Kurki & Mustanoja 2020: 284–285), monet haastattelun ohjeet ja myös väitöskirjojen menetelmällinen aineiston kuvaus käsittelevät sitä, mitkä muututajat vaikuttavat puhetilanteen ”luonnollisuuteen”, miten haastattelutilanteesta on mahdollista tehdä mahdollisimman luonteva ja epäformaali tai missä määrin tässä on onnistuttu (Kurki & Mustanoja 2020: 301–302, Yli-Paavola 1970: 43–44).

Poikkeuksena edellä esittämäni kolmessa aineistoni väitöskirjassa (VK 43 [2007], 44 [2009], 47 [2011]) haastatteleamalla kerättyä aineistoa on analysoitu myös sisällöllisesti. Näissä tutkimuksissa haastatteluilla on pyritty selvittämään kielenkäyttäjien asenteita ja kielikäsitteitä, eli ne ovat toimineet sosiolingvistisen asennetutkimuksen tai kansanlingvistisen tutkimuksen aineistonkeruumenetelminä (ks. myös Kurki & Mustanoja 2020: 277). Esimerkiksi väitöskirjassa 43 (2007) sisältöön keskittyvä teemahaastattelu erotetaan ”murrehaastattelusta”, mikä korostaa osaltaan sitä, että niiden haastattelujen, jotka toimivat kielen rakenteeseen keskittyvän kielen tutkimuksen aineistona, ei nähdä olevan varsinaisesti sisällöllisiä haastatteluja:

(64) Tekstiaineisto: VK 43 (2007), s. 27

Väitöskirjatutkimukseni perustuu kolmenlaiseen aineistoon: kahteen eri aikoina tallennettuun murreaineistoon sekä teemahaastatteluaineistoon. (---) 2000-luvun aineiston informanttien kieliasenteita analysoin teemahaastattelujen perusteella. Teemahaastattelun olen tehnyt jokaiselle uuden aineiston informantille erikseen varsinaisen murrehaastattelun nauhoittamisen jälkeen (teemahaastatteluista enemmän luvussa 4.8.2).

Edellä mainittuja teemahaastatteluja lukuun ottamatta väitöskirja-aineistossani yleisesti ottaen kirjoitetaan haastattelujen aiheista hyvin vähän. Suurin osa aiheita käsittelevistä luonnehdinnoista liittyy arkisto-aineiston kuten Suomen kielen nauhoitearkiston tai Lauseopin arkiston yleisiin aiheisiin varsin yleisluontoisesti, kuten esimerkissä 65:

(65) Tekstiaineisto: VK 48 (2016), s. 12

Murrehaastattelujen aihepiiriä ei varsinaisesti rajoitettu, mutta haastattelija ohjaili kysymyksillään puhetta kansatieteellisesti kiinnostaviin aiheisiin, koska arveltiin sellaisesta aineistosta olevan eniten hyötyä (Nuolijärvi 2005: 252). Niinpä haastatteluissa puhutaan usein entisajan työnteosta, palveluksessa olosta, eränkävynistä ja puhdetöistä. Haastattelijoiden kansatieteelliset intressit näkyvät myös siinä, että informanteilta kysellään usein vanhoista uskomuksista, tarinoista ja taioista.

Kuten keruuoppaita käsittelevässä luvussa 3.5 kirjoitin, on erilaisissa aineistonkeruuhjeissa ollut ehdotuksia nauhoitustilanteen puheenaiheiksi (ks. esim. Yli-Paavola 1970: 47). On selvää, että keruutilanteissa kyseisiin aihe-ehdotuksiin on suhtauduttu

eri tavoin: osa kerääjistä on käyttänyt ehdotuksia tiukemmin eräänlaisena kyselyrunkona kuin toiset. Täydentävän aineistoni avulla on mahdollista tarkastella sitä, miten arkistojen (tässä tapauksessa SKNA & MA) keruumenetelmäksi mielletty ”perinteinen murrehaastattelu” eroaa motiiveiltaan, kun sitä kuvailee kaksi kenttätöitä ohjeistanutta professoria – Pertti Virtaranta vuonna 1960 ja Terho Itkonen vuonna 1979. Pertti Virtarannan SKNA:n keruuohjeistuluennolla Virtaranta käsittelee haastattelutekniikkaa ja kehottaa haastattelijoina keskittymään sellaisiin asioihin, jotka ovat ”*kertojille läheisiä*”:

(66) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1c)

no niin, minä ajattelin sillä tavalla että, mee- ensi, kerralla sis- huomenna, samaan aikaan, puhuisimme, vielä näistä asioista lisää, nimittäin kahdesta seikasta. ensinnäkin, siitä, minkälaiset keruukertomukset, teette, näistä nauhoitus, matkoistanne, ja sitten toiseksi, esittelen täällä sopivia kyseltäviä aiheita. **siis sellaisia, mistä kertoja mielellään puhuvat.** (---) no sitten tulee, kenties, mm- tärkein asia nimittäin kyselyaiheet. minkä aiheisia, nauhoitteita, otetaan. (.) näitä olisi ehkä hyvä panna vähän, muistiin. nythän on niin että, tämä meidän arkistomme on siis suomen kielen ja sukukielten nauhoitearkisto. **meille ei merkitse asia yhtään mitään. murre on meijjän, aa ja oo. meidän täytyy, koettaa keksiä sellaisia aiheita, jotka ovat kertojalle, läheisimpiä.** mutta nythän on tavallisesti niin että hyvä murteenpuhuja on samalla hyvä- öö- perinteen tallentaja. hyvä kertoja. niin että meidän nauhamme faktillisesti ovat myöskin, hyvin asiapitoisia, ne ovat, mm- kansanrunoutta ja kansatiedettä melkein kokonaan. (.) **usein pääsee mm- ensimmäiseen sopivaan aiheeseen kyselemällä kertojan elämää, elämänvaiheita.** (.) mutta tätä ei saa tehdä- khm- mitenkään juhlallisesti- ei saa sanoa että- että- olisitteko nyt hyvä ja kertoisitte elämäkertanne. ei tällä tavalla. vaan, kyselette- nää- noin että, missäs te oikein olette syntyneet ja, minkälainen se koti- kotinne oli, oliko se, torppa vai minkälainen. ja sitten siitä eteenpäin, hän kyllä, ä- jatkaa, ö- monessa kohdassa ilman mitään lisäkyselyä. (.) ja **kun te tätä elämäkerta sitten, siitä lypsätte, niin te huomaatte, samalla, tässä ohessa, eräitä elämän kohokohtia tai sellaisia mielenkiintoisia tapauksia.** esimerkiksi, kertoja, puhuu mitenkä hän, lapsena tai nuorena oli paimenessa. silloin te, ette keskeytä tietystikkään tätä keskustel- tätä, elämäkerta, mutta panette omiin papereihe- papereihinne sanan, paimenessa. ja, sitten kertoja, juttelee mitenkä hän oli piikana tai palveluksessa, jossakin talossa, ja sitten siirtyi toiseen taloon, öö- palvelijaksi, ja tällä tavalla. niin panette tästä omiin papereihinne, (.) muistiin asiat. **sitten kun tämä elämäkerta asia on tullut, kokonaan, selvite- selville, niin sitten teillä on jo, muutamia, kertojalle läheisiä asioita, joista voitte kysellä.** siis, ryhdytte kyselemään ensiksi tätä paimennusasiaa. aloitatte että, no te olette olleet, nuorempana paimenessa. no sitten hän innostuu kertomaan yksityiskohtaisemmin tätä paimennusasiaa, ja kyselette sitten että mitä hän on paimennellut ja ja- lehmiiä ja lampaista ja vuohia, ö- ja, mikä oli, paimenen eväät, ja paimenen palkka, ja kaikkea tällaista.

Virtarannan ohjeistuksesta käy hyvin selkeästi ilmi kolme asiaa: Haastattelujen ”kansatieteellinen sisältö” on ollut toisarvoista ja haastattelun johdattelun kannalta oleellisinta on ollut keskittyä haastattelijan elämään. Lisäksi Virtaranta opettaa kuulihoilleen haastattelutekniikkaa – haastattelijan pitää olla kiinnostunut, kuunnella haastateltavaansa ja kysellä erityisesti sellaisista seikoista, jotka ovat tulkittavissa

kohokohdiksi tai *mielenkiintoisiksi tapauksiksi* haastateltavan elämässä. Virtaranta myös käytännössä opastaa kentälle lähtijöitä kyselemään haastateltaviltaan sellaisia kysymyksiä, joihin ei voi vastata ”kyllä” tai ”ei”, vaan jotka johdattelevat puhujaa kuvailemaan elämäänsä ja omalle elämälleen tyypillisiä asioita.

”Murrehaastattelun” lähtökohdat ja ennen kaikkea sen tavoitteet näyttäytyvät tulkintani mukaan ratkaisevasti erilaisina, kun niitä kuvailee Terho Itkonen Muoto-opin arkiston keruuluennolla 1970-luvun lopussa. Tarkoitus ei olekaan enää keskittyä haastateltavan elämään vaan saada hänet puhumaan ”vanhoista asioista”, koska ”vanhoihin asioihin” keskittyvien teemojen ajateltiin huokuttelevan puhujasta ulos myös mahdollisimman ”vanhakantaista puhetta” (ks. myös MO keruupas: 11). Terho Itkonen kuvaa keruutyön tavoitetta ja puheenaiheiden johdattelua seuraavalla tavalla:

(67) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

tarkoituksena on nimenomaan, ööh- ottaa selville, murteen, vanha kanta. ööh- (.) kokemus osoittaa että, se **vanha kanta saadaan parhaiten selville**, jos kielenoppaat ovat, riittävän vanhoja, ööh- ja, jos, heidän kanssaan saa jutelluksi myös sellaisista asioista, jotka, ikäänku ohjaavat sen puheen juuri heidän, lapsuuden aikaisiinsa- nuoruuden aikaisiinsa, puheenaiheisiin, ööh- semmoisia ovat, **ennen kaikkea vanhakantaiset, elinkeinot, ja yleensä kaikki vanhaan elämänmenoon liittyvä**. puhetta kai oli- oli siitä kuinka noita, Sanastajia ja muita voi käyttää apuna. samoin- samoin hyvänä apuna voi käyttää- nii- siin on se Vuorelan Suomalainen kansankulttuuri- se on- se on oiva- oiva lähtökohta myös. hyviä lähtökohtia ovat myös nuo, öö- erillaiset murrekirjat- öö- muummuassa nämä, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen, julkaisemat, Suomen kielen näytteet joita on toistaseks muutamasta pitäjämästä, samoin esimerkiks nuo Pertti Virtarannan, murrekirjat joita viimeksi on ilmestynyt Someron ja Tyrvään- tämmöset paksut teokset- siitä näkee, mihin tapaan yleensä, murteita nauhoitettaessa on, edetty, ja **milläläilla on saatu, luontevaa puhetta vanhoista asioista**.

Terho Itkonen siis neuvoo kenttätöihin lähtijöitä tutustumaan erilaisiin suoma- laista kansankulttuuria käsitteleviin teoksiin sekä Pertti Virtarannan tekemiin mur- rekirjoihin ja etsimään sieltä puheenaiheita sen sijaan, että haastattelujen lähtökohta olisi haastateltavien oma elämä. Käsitykseni mukaan Terho Itkosen kuvaus ”murre- haastattelun” puheenaiheista (*vanhat asiat* ja *vanha elämänmeno*) on jäänyt elämään tutkimuskirjallisuuteen, jossa kuvataan yleisellä tasolla tieteenalalla tehtyjen ”murre- haastattelujen” luonnetta ja tavoitetta (ks. esim. Kuiru 1984: 53–54, Nuolijärvi 2005: 252, Väänänen 2016: 12, Kurki & Mustanoja 2020: 285), kun taas Pertti Virtarannan elämäkertahaastattelumainen lähestymistapa on jäänyt vähemmälle huomiolle.

Niissä tapauksissa, joissa tutkija on itse toiminut haastattelijana, eivätkä tehdyt haastattelut ole olleet osa arkistoaineistoja tai niiden keruuta, haastattelujen aihe- piirien kuvailusta välittyy vaikutelma hyvin vapaamuotoisista haastatteluista, joiden sisällön merkitys on välineellinen: saada haastateltava rentoutumaan, tilanteesta epäformaali ja haastateltava puhumaan luontevasti (esimerkki 68):

(68) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 29

Jokin selitys nauhoituksille oli tietysti annettava. Yleensä sellaiseksi riitti maininta, että tutkin eri-ikäisten töysäläisten kieltä. Lähes jokaisen haastateltavan kanssa saatoa aloittaa keskustelun yhteisistä tuttavistamme, vanhemmistani tai isovanhemmistani, usein myös haastateltavien vanhemmista tai niistä iäkkäistä naapureista, joita olin aiemmin nauhoittanut tai muuten haastatellut. Olennaisesti luottamuksen herättämisessä auttoi se, että haastateltava sai kuulla jonkun hänelle tuttuun ja turvalliseen elämänpiiriin kuuluvan selvinneen vastaavanlaisesta tilanteesta aiemmin. Hyödyksi uskoisin olleen myös sen, että rehellisesti kerroin olevani kiinnostunut heidän puheestaan, ”töysäläisistä sanoista”; vaikea olisi ollut muuta selitystä nauhoituksille keksiäkään. Näin keskustelu pääsi rönsyilemään haastateltavalle läheisissä aiheissa, eikä hänen tarvinnut pelätä yksityiselämänsä tai kannanottojensa herättävän sen kummempaa kiinnostusta tai tulevan jossain julki (vrt. Saari 1975: 43; Lehtimäki 1983: 182).

Haastattelujen epästrukturoitua luonnetta kuvannee myös osaltaan se, että vain yhdessä²⁹ aineistoni väitöskirjassa (VK 23 [1986]) kielen rakenteen näkökulmasta analysoidun haastattelun kysymykset tai teemat on lisätty väitöskirjan liitteeksi ja kyseisen väitöskirjankin tapauksessa kyseistä haastattelua on analysoitu sisällöllisesti toisessa julkaisussa³⁰. Sisällön sijaan haastatteluaineistoa useimmiten luonnehditaan määrällisesti, joko ilmoittamalla aineistona käytettyjen tallenteiden kesto tai litteraattien sanemäärä, kuten esimerkissä 69:

(69) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 70

Yksittäisten haastattelujen kestot vaihtelevat puolesta tunnista kolmeen tuntiin. **Koska eri kielenoppaat puhuvat eri nopeuksilla, katson tärkeämmäksi vertailukriteeriksi haastattelujen sanemäärät.** Aineistoa valitessani olen käyttänyt sanemäärää valintaperusteena siten, että minimisanemääränä idiolektikohtaiselle tutkimukselle olen pitänyt 2 000:ta sanetta, joka on tuloksena suhteellisen sujuvasta puolen tunnin nauhoituksesta. Haastattelujen keskimääräinen pituus on kuitenkin runsaat 4 700 sanetta. Tämän mittainen haastattelu riittää yleensä hyvin yleisiin idiolektikohtaisiin morfologisiin huomioihin, mutta tiettyjä harvalukuisia piirteitä niistä ei pysty välttämättä tutkimaan. Näihin seikkoihin kiinnitän tarkemmin huomiota varsinaisen lingvistisen analyysin yhteydessä. Sanemääriä käytän myös esiintymätuloksia vertailllessani.

- 29 Niissä edellä mainitsemisiani väitöskirjoissa (43 [2007], 44 [2009], 47 [2011]), joissa haastatteluaineistoa on analysoitu sisällöllisesti, on myös liitteenä kyseisen haastattelun haastattelurunko.
- 30 VK 23 (1986), s. 38: ”Kvalitatiivisen sisällönanalyysin olen tehnyt siitä haastattelujen osuudesta, joka sisältää muuttamiseen liittyviä asioita ja kieltä koskevia kokemuksia ja mielipiteitä. Kvalitatiivinen analyysi, jonka olen julkaissut toisaalla (ks. Nuolijärvi 1986), on muuttajien kokonaisprofiilia rakennettaessa tietenkin myös koko ajan läsnä.”

Koska haastattelujen teemat ovat olleet hyvin vapaita ja haastatteluja ovat toteuttaneet eri kerääjät eri aikoina vuorovaikutuksessa erilaisten haastateltavien kanssa, on kielitieteellisten haastattelumenetelmin koostettujen aineistokokonaisuuksien ja niiden aineistonkeruun puhetilanteiden kategorisoiminen yksioikoisesti ”haastatteluiksi” selkeästi ongelmallinen – kategorisoinnin vaikeuteen on kiinnitetty huomiota myös nykyisessä menetelmäkirjallisuudessa (ks. myös Kurki & Mustanoja 2020: 279–282, 289–290). Muutamassa aineistoni väitöskirjassa (VK 37 [1998: 108], VK 41 [2005: 65–66], VK 46 [2011: 81–85]) tuodaan esiin ”haastatteluun” kategoriana liittyvät ongelmat, kuten esimerkissä 70:

(70) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 65

Lisäksi omat kokemukseni kenttätutkijana ja arkistontutkijana ovat vahvistaneet käsitystäni siitä, että **osittain se kritiikki, joka kohdistuu myös niihin suomalaisiin kielitieteellisiin nauhoituksiin, joita on totuttu nimittämään haastatteluiksi, saattavat perustua joskus enemmänkin haastattelu-nimityksen luomiin mielikuviin kuin nauhoitusten rakenteeseen ja ominaispiirteisiin.** Haastattelu-nimityksestä saattaa syntyä kuva tilanteesta, jossa haastattelijatutkija esittää tiukkoja kysymyksiä ja informantti vastaa silloin, kun haastattelijatutkija antaa hänelle vuoron. Haastattelu nähdään tilanteena, jossa toimitaan tutkijan ehdoilla, ja informantti nähdään passiivisena tutkijan asettamia rajoituksia noudattavana vastausautomaattina. Pahimmillaan kielentutkimusta varten tehdyt nauhoitukset ovatkin juuri edellä kuvatun kaltaisia, eikä niissä ole kuultavissa minkäänlaista todellista vuorovaikutusta puhujien kesken. Kuitenkin huomattava osa vanhoista 1950-, 1960- ja 1970-luvulla tehdyistä murrenauhoitteistakin, joita nimitetään yleensä murrehaastatteluiksi, on täysin edellisestä poikkeavia.

Kyselymenetelmin kerätyn aineiston (ks. luku 3.6.1) lisäksi myös nauhoittamalla kerätyn aineiston keruumenetelmiin ovat vaikuttaneet aineiston jatkokäsittelyyn liittyvät kysymykset. *Vuosikymmen kielenauhoitusta* -teoksessa monet annetut ohjeet esimerkiksi perheenjäsenten poissulkemisesta ja kellojen pysäyttämistä haastattelutilanteen esivalmisteluina tähtäävät käytännössä parhaan mahdollisen äänenlaadun varmistamiseen. Lisäksi esimerkiksi ohjeet päällekkäispuhunnan ja minimipalautteen antamisen välttämiseen on annettu litteroinnin helpottamista silmällä pitäen. Teoksen ohjeista välittyy tasapainoilu kahden tavoitteen välillä: toisaalta kerättävän aineiston tulisi sisältää mahdollisimman ”luonnollista” puhetta mahdollisimman ”luontevassa” tilanteessa, mutta toisaalta äänitystilannetta on kontrolloitava, jotta tallenne on tutkimuskäyttöön riittävän laadukas ja sen jatkokäsittely (litterointi) ei muodostu työlääksi ja hankalaksi. (Yli-Paavola 1970: 37–43.)

Samat seikat tulevat erittäin keskeisesti esiin täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuluennolla. Luennolla käsitellään kattavasti laitteiden käyttöä sekä magnetofonin herkkyyttä laitteena – esimerkiksi sitä, että laitetta ei alun perin ole tarkoitettu liikuteltavaksi. Luennon lopuksi Virtaranta tiivistää luennon aikana läpikäytyjä nauhoitustilanteeseen liittyviä seikkoja:

(71) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1dz)

ja sitten, minä vielä tähdennän tätä nauhoitustilanteen, hyvin, järjestämistä. siis muistakaa, nyt että siis- suuressa, huoneessa jossa on kaikua ei saa nauhoittaa, ja että huoneesta, ajetaan pois- tavalla taikka toisella- kaikki sivulliset. (.) (---) älkää siis ajatelko, tuolla kentällä, suu- mahdollisimman suurta, tuntimäärää, (.) laadun, kustannuksella. **pääasia on että saatte hyvää murretta, ja että nauhoitteet ovat teknillisesti, korkeinta, laatua.** ajatelkaa, litteroijia- tähän on tämä työ mitä te teette, sehän on- sehän on tietysti, mitä tärkein, ja aivan perustavaa, laatua, mutta vasta sitten ne tulevat, suomen kielen, tutkimuksen hyödyksi kun nämä nauhoitteet saadaan litteroiduksi. ja litteroiminen on tavattoman hidasta ja vaikeata työtä. sen takia, nauhoitteiden täytyisi olla, joka suhteessa niin hyviä kuin suinkin.

Muutamassa tutkimistani väitöskirjoista kommentoidaan suoraan edellä mainittuja ohjeita, jotka liittyvät erityisesti Suomen kielen nauhoitearkistoon. Kommentteista (esimerkit 72 & 73) muodostuu kuva, että väitöskirjojaan varten vuosituhannen vaihteen paikkeilla haastatteluaineistoa keränneet tutkijat ovat siirtyneet painottamaan enemmän tilanteen ”luontevuutta” ja epämuodollisuutta kuin äänenlaatua:

(72) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 66–67

Tietyt nauhoitusjärjestelyni ovat vanhojen murrenauhoitussuositusten vastaisia, ja sikäli itse äänittämäni nauhoitteet poikkeavat aineistoni niistä nauhoitteista, joissa kerääjänä on ollut joku muu. Nauhoitusten aikana olen keskeyttänyt ja puhunut samanaikaisesti informanttieni kanssa ja rohkaissut heitäkin toimimaan samoin, ja usein informantit ovat näin tehneetkin (vrt. esim. Yli-Paavola 1970: 44). Joskus olen voinut jättäytyä hetkeksi vain seuraamaan sivusta, kun informantti on keskustellut perheenjäsenensä tai ystävänsä kanssa. (---) **Nauhoittaessani informanteja olen myös itse kertonut omista kokemuksistani ja vaiheistani, koska olen uskonut sen vaikuttavan myönteisesti siihen, että vastavuoroisesti informantit ovat puhuneet vapautuneesti minulle.** Tällaisen ratkaisun rasitteena on, että joissakin nauhoituksissa olen satunnaisesti informanttia enemmän äänessä, mikä tuntuu varsinkin litterointivaiheessa häiritsevältä (vastaavista kokemuksista ks. esim. Sundberg 2002: 94). En ole myöskään hakeutunut suositusten mukaisesti nauhoittamaan informanttia mihinkään erilliseen tilaan, jossa olisimme olleet muilta ihmisiltä rauhassa kahden (vrt. Yli-Paavola 1970: 40), vaan **olen pyrkinyt keskustelemaan heidän kanssaan mahdollisimman normaalissa arkitilanteessa,** jossa on ympärillä muita ihmisiä. Samoin useissa nauhoituksissa olen siirtänyt mikrofonin ja nauhurin normaalinauhoitustilannetta kauemmas nauhoitettavien välittömän näköpiirin ulkopuolelle niin, etteivät he ole välttämättä koko ajan muistaneet olevansa nauhoitettavana (Yli-Paavola 1970: 40-42). **Kaikilla näillä edellä mainituilla ratkaisullani olen pyrkinyt vapauttamaan nauhoitustilannetta ja tekemään siitä informanteille mahdollisimman luontevan.** Tämä ei tarkoita, etteivät vanhat suositukset olisi olleet tarpeellisia ja hyviä, sillä poikkeavista järjestelyistä on aiheutunut myös lisävaivaa: äänenlaatu ei ole luonnollisesti niin hyvä kuin suositusten mukaan toimittaessa, ja litterointiin kuluu enemmän aikaa, kun puhujat puhuvat päällekkäin. Toisaalta nauhoitteissa on vain hyvin vähän sellaisia kohtia, joista en ole saanut selvää ja joita sen vuoksi en ole pystynyt litteroimaan.

(73) **Tekstiaineisto:** VK 43 (2007), s. 34

Kun nauhoitustilanne on mahdollisimman epämuodollinen, haastateltava voi tuntea olonsa vapautuneeksi (Saani-lahti 1990: 43). **Uutta aineistoa kerätessäni pyrin luomaan haastattelutilanteista mahdollisimman rentoja ja mutkattomia.** Jutustelin informantin kanssa jo ennen nauhoituksen alkua, ja eräissä tapauksissa kielenopas ei edes näyttänyt huomaavan, milloin nauhuri käynnistyi. **En liioin korostanut nauhoitustilanteen virallisuutta** esimerkiksi vaatimalla kellojen pysäyttämistä tai muiden perheenjäsenten siirtymistä toiseen huoneeseen, mitä suositellaan eräissä vanhoissa murteenkeruuoppaissa (esim. Yli-Paavola 1970: 40). **Tilanteen muodollisuutta vähensi varmasti myös se,** että olin haastateltaviani vähintään nelisenkymmentä vuotta nuorempi ja että lähes kaikki nauhoitukset tehtiin kielenoppaiden omissa kodeissa.

Osaltaan tähän esimerkeissä 72 ja 73 havainnollistuvaan painotusmuutokseen lienee vaikuttanut kolme seikkaa. Ensinnä tallennusteknologia on 1970-luvulta 2000-luvulle tultaessa kehittynyt niin, että laadukkaan äänen tallentaminen on aikaisempaa helpompaa: laitteet ovat parantuneet ja pienentyneet ja niiden käyttö on muuttunut helpommaksi. Toiseksi isoissa arkistohankkeissa, kuten Suomen kielen nauhoitearkisto, litterointi on keruita ohjeistaneiden henkilöiden näkökulmasta varmasti näyttänyt isolta, tuhansia työtunteja vaativalta kokonaisurakalta, jota on pyrittävä helpottamaan. Yksittäistä väitöskirja-aineistoaan litteroivien tutkijoiden näkökulmasta litterointi ei siis työtaakkana ole ollut yhtä kuormittava, vaikka tallenne sisältäisikin päällekkäispuhun-
taa ja muuta vuorovaikutukselle ominaista toimintaa. Kolmanneksi haastatteluun menetelmänä liittyvä kritiikki (ks. tämä luku myöh.) on saattanut ohjata tutkijoita kiinnittämään puhetilanteen ”luontevuuteen” entisestään huomiota ja häivyttämään niiden haastattelumaisuutta äänenlaadun kustannuksella.

Vaikuttaa selvältä, että tutkijoiden kiinnostuksen kohteena on läpi suomalaisen murteen tutkimuksen historian ollut ”aidoksi”, ”luonnolliseksi” tai ”spontaaniksi” nimetty kielenkäyttö (ks. myös Kurki & Mustanoja 2020: 284–285). Kuten edellä esittämäni haastattelun sisällön esittely myös muu väitöskirjojen haastatteluun liittyvä menetelmällinen metateksti käsittelee haastattelutilannetta lähinnä siitä näkökulmasta, missä määrin eri muuttujat vaikuttavat tilanteen ”luontevuuteen”, kuten esimerkissä 74:

(74) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 28

Haastattelutilannetta muodollistavista tekijöistä näkyvin on nauhuri. Useimmat haastateltavani tuntuivat suhtautuvan siihen jokseenkin välinpitämättömästi, ja uskoisin heidän yleensä unohtaneen sen melko pian valmistelujen päätyttyä ja keskustelun päästyä vauhtiin. Ratkaisevampaa tuossa alkuvaiheessa onkin, **kuinka vapautuneeksi haastateltava muuten tuntee olonsa;** keskustelu voi pysyä kankeana, vaikkei sitä nauhoitettaisikaan. (Vrt. Saari 1975: 42 - 43.)

Toinen, hieman epäsuoremmin tilanteen luontevuuteen vaikuttava muuttuja, joka väitöskirjoissa usein haastatteluaineistoa kuvaillaessa mainitaan, on haastattelijan puhetapa tai se, että hän on kotoisin samalta paikkakunnalta kuin haastateltavat (VK 23 [1986: 36], 41 [2005: 64], 43 [2007: 35–36], 44 [2009: 50], 47 [2011: 18, 23], 49

[2017: 36]). Haastattelijan puhettavan vaikutusta haastateltavan kielenkäyttöön käsitellään myös *Vuosikymmen kielenauhoitusta* -teoksessa (Yli-Paavola 1970: 44–45, ks. myös Hakulinen 1924: 6–7).

(75) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 36

Oma puhetapani on jonkinlaista pääkaupunkiseudun puhekieltä, jossa silloin tällöin saattaa pilkkahtaa jokin kaakkoishämäläisyys. Edustanen siis haastateltavilleni tyyppillistä nykyhelsinkiläistä, ”josta ei oikein tiedä mistä se on kotoisin”.

Aineistostani on havaittavissa, että tutkimushistorian aikana käsitys siitä, millaisessa puhetilanteessa tuotettu kielenaines on ”spontaania, luonnollista ja aitoa”, muuttuu. Varhaisimmissa väitöskirjoissa, joissa aineistona on tallenne ja menetelmänä haastattelu, tallennettu puhe kontrastoituu muistiinpanolitterointiin ja kyselymenetelmiin. Haastattelua puhetilanteena tai menetelmänä ei problematisoida, ja tallennettu puhe näyttäytyy suhteessa kyselymenetelmin kerättyyn ja muistiinpanolitteroituihin kielennäytteisiin ”spontaanina puheena”. Toisin sanoen tallennetun kielennäytteen ”spontaanisuus” tuntuu aluksi tarkoittaneen teknologian avulla tallennettua yhtäjaksoista puhetta, jonka tuottamiseen ei ole käytetty provosoivia kyselymenetelmiä (ks. luku 3.6.1) vaan teemoiltaan vapaata keskustelumaista haastattelumenetelmää. Tämä käy ilmi esimerkiksi väitöskirjassa 16 (1972, esimerkki 76) sekä täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuohteistusluennolla, jossa Virtaranta vertaa haastattelutallenteita esitysnäytteisiin (esimerkki 77):

(76) **Tekstiaineisto:** VK 16 (1972), s. 23

Suurin osa aineistostani on peräisin spontaanista puheesta, ja se on merkitty muistiin joko suoraan puhetilanteesta tai nauhoitteista. Olen pyrkinyt aineiston mahdollisimman suureen luotettavuuteen; tapauksista, joissa olennainen osa esimerkeistä on saatu johdattavien kysymysten avulla, huomautan ao. kohdissa erikseen.

(77) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1a)

kielitieteellisten, mm- nauhoitusten tarkoituksesta muutama sama. kun, näitä, mm- tallennuksia aloitettiin, niin silloin puhuttiin lähinnä, esitysnäytteistä. ja kansanrunouden tutkimuksessa, esitysnäytteet ovat vieläkin etualalla. tietysti, mm- mekin, jotka ajattelemme, kielitieteellisiin tarkoituksiin tehtäviä nauhoitteita, pidämme myöskin tätä hyvin tärkeänä seikkana. mutta, meille, tämä aines on paljon, merkittävämpää mon- öö- muissa suhteissa. **me saamme tällä tavalla, runsaasti, sellaista primäärimateriaalia, jota meillä, ei ole, muuten riittävästi. me saamme, yhtenäistä luontevaa puhetta, joka on (.) välttämätöntä, esimerkiksi, syntaksin tutkimiseen.** samoin erilaista- erilaisia, foneettisia tutkimuksia varten, tämä, ö- tallentamistie on, melkein pä ainoa.

On myös oleellista tuoda esiin, että tallennusteknologian kehittyminen on käytännössä vaikuttanut hyvin ratkaisevasti siihen, miten monen kielenkäyttäjän puhetta

puhetilanteessa on ollut mahdollista tallentaa. Tämä käy ilmi täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuohjeistusluentotallenteesta, jossa Virtaranta kytkee puhujien määrän hyvin suoraviivaisesti mahdollisiin tallennusteknisiin ongelmiin:

(78) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1c)

nii- hyvät, osanottajat. viimekerralla, lopetin, (.) nauhoitusolosuhteita, selvittelevään, kohtaan- ja siihen vielä liittäisin, erään huomautuksen, nimittäin nyt- öö- tulee joskus kysymys siitä että, pitääkö aina olla yksi, koehenkilö- siis yksi nauhoitettava, vai voiko ajatella useampaa yhdellä kerralla. nyt on tietysti, ö- aina helpompi käsitellä kielenopasta, jos on vain yksi, kysymyksessä. mutta jos teillä nyt on kaksi, vanhusta, jotka, jollakin tavalla ovat läheisesti, (.) toisiinsa, sidottuja- esimerkiksi aviopuolisoja tai, naapureja- niin, kyllä voi ajatella että kahta nauhoittaa yhtä aikaa. **silloin nämä nauhoitettavat, täytyy sijoittaa hyvin lähelle toisiansa. siis tuolit aivan, vierekkäin, ja istumaan samalle puolelle.** siis jos meillä nyt tuossa on pöytä niin aivan vierekkäin istumaan. nyt on niin että vanhuksilla on usein, taipumus, (.) kuljettaa sitä tuoliensa kauemmas ja kauemmas magnetofonista. ja kauemmas ja kauemmas tästä toisesta naapurista. teidän täytyy sitten, nauhoituksen kestäessä, mm- nostaa tuoli viereen, ja, huomauttaa että, **koskah- tämä teidän koneenne on niin pieni ja, se ottaa vain läheltä äänen niin sen takia täytyy istua lähekkäin.** mutta, suurempaa joukkoa kuin kahta, ei pidä kerralla nauhoittaa. jos teillä on kolme neljä, niin se menee aivan, aivan hulinaksi koko, yritys.

1970- ja 1980-luvuilla puhetilanteiden kirjosta ja luonteesta, yksilöllisen puheen- tuoton tilanteisesta vaihtelusta sekä haastattelun ominaisuuksista puhetilanteena alettiin käydä menetelmällistä keskustelua³¹. William Labovin käsite ”havainnoijan paradoksi” (engl. *observer’s paradox*, Labov 1972: 113, 209) – eli ajatus siitä, ettei ”spontaania puhetta” ole mahdollista vangita, sillä puhetta tallennettaessa puhuja tietää, että hänen puhettaan tallennetaan – mainitaan useassa tutkimistani väitös- kirjoista (VK 25 [1987], 41 [2005], 43 [2007], 44 [2009], 46 [2011], 47 [2011]). Kie- lentutkijat alkoivat tarkastella erilaista puhetilanteisiin liittyvää vaihtelua ja pyrkivät luonnostelemaan luokitteluja erilaisille puhetilanteille sekä kielenkäyttäjän eri puhe- tilanteisiin kytkeytyville rekistereille (ks. esim. Vuorinen 1981, Suojanen ym. 1981, Thelander 1982, kokoavasti Lappalainen 2004: 42–52). Väitöskirja-aineistossani tämä muutos alkaa näkyä menetelmälliseen metateoriaan keskittyvänä metatekstinä, jossa keruutilannetta tai haastattelua puhetilanteena pohdiskellaan tutkimuskirjalli- suuden avulla teoreettisemmin kuin vain yksinkertaisesti toteamalla, että aineisto on ”nauhoitettua”. Menetelmällinen muutos näkyi myös esimerkiksi Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeen Turun osaprojektin aineistonkeruussa, jossa tehtiin ”tilannenauhoituksiksi” nimettyjä puhetilanteiden tallennuksia esimerkiksi koti-

31 On tärkeää tuoda esiin, että tutkijat ovat kyllä olleet tietoisia tilanteisesta eli diatyyppi- sestä kielen vaihtelusta jo ennen 1970-lukua. Esimerkiksi Lauri Kettunen (1910: 59, ks. myös Kettunen 1909) on tehnyt havaintoja yleiskielen *d:n* katotapauksista *h:n* jälkei- sessä asemassa ”lounaissuomalaisten ylioppilaiden huolettomassa seurustelukielessä”.

keskusteluista ja kutsuilta, opetustilanteista ja kokouksista (Suojanen 1985: 16–23). Haastattelun arviointiin puhetilanteena liittyvät ristiriidat näkyvät aineistossani myös esimerkiksi siten, että tutkimissani väitöskirjoissa esitetään toisistaan eriäviä mielipiteitä sen suhteen, onko haastattelu puhetilanteena ihmisille tuttu vai vieras (VK 23 [1986: 35], 46 [2011: 84], vrt. VK 22 [1984: 55]).

Toinen menetelmällistä keskustelua monimuotoistanut muutos oli se, että puhuttua kieltä alettiin Suomessa tutkia 1980-luvulla kielellisen vuorovaikutuksen ja tilanteisen vaihtelun näkökulmasta alueellisen vaihtelun lisäksi (ks. esim. Hakulinen 1991, Hakulinen 1998, Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 14–15 ja siinä mainitut lähteet, Kurki & Mustanoja 2019: 98–101). Tulkintani mukaan keskusteluanalyysin lähtökohdista esitetty haastattelun menetelmällinen kritiikki on yksi keskeisimmistä väitöskirja-aineistostani läpikuultavista tieteenalan sisäisistä menetelmällisistä ja pitkään jatkuneista keskusteluista. Väitöskirjasta 22 (1984) lähtien jokaisessa aineistoni väitöskirjassa, joissa aineisto koostuu haastattelumenetelmällä koostetusta aineistosta, otetaan jollain tavalla kantaa siihen, millä perusteella ”murrehaastattelu” on käypä kieliaineiston keruumenetelmä tai ”haastattelupuhe” relevantti tutkittava puhetilanne kyseisen tutkimuksen kannalta verrattuna ”keskusteluun”. Usein mainittu perustelu on haastattelumenetelmällä tarkasteltavien puhetilanteiden keskinäinen vertailtavuus (VK 23 [1986: 35], 25 [1987: 9], 41 [2005: 65], 43 [2007: 33], 46 [2011: 80], 48 [2016: 13]). Aineistoni tuoreimmassa väitöskirjassa 50 (2017) vedetään yhteen haastattelun kritiikkiin liittyvää keskustelua:

(79) **Tekstiaineisto:** VK 50 (2017), s. 61–62 (alaviite poistettu)

Tässä työssä tarkasteltava kommunikaatiotilanne on murrehaastattelu, jossa haastateltavien puhe edustaa tietyllä maantieteellisellä alueella tiettyä aikana käytettyä puhekieltä. Murrehaastatteluja ei alun perin tehty vuorovaikutuksen tutkimusta silmällä pitäen, vaan haastatteluja tallentamalla pyrittiin keräämään aineistoa ensisijaisesti äänne- ja muoto-opin, sanaston ja kansanperinteen tutkimuksen tarpeisiin. Tämä lähtökohta on toisinaan nostettu – ehkä tarpeettomankin korostetusti – esiin, kun on pohdittu haastatteluaineistojen sopivuutta – tai sopimattomuutta – erilaisten tutkimusasetelmien aineistoiksi (esim. Suojanen 1980; 1985: 17; Hakanen 1982: 11; Kuiri 1984:55–59; Juusela 1989:28–31; Laitinen 1992:32–33; Forsberg 1998:106–108; ks. myös Nuolijärvi 2005). Kun murrehaastattelupuhetta vertaa esimerkiksi tuttavien väliseen kahvipöytäkeskusteluun tai julkisessa tilassa käytävään asiantietokeskusteluun, eri tilanteiden ja niissä käydyn dialogin voi tietenkin huomata eroavan toisistaan monessa suhteessa. **Tästä ei kuitenkaan tarvitse tehdä päätelmää, että juuri murrehaastattelupuhe olisi jollain tavalla muita tekstilajeja ”epäsopivampi” tutkimuksen aineistoksi.** Kaikilla aineistoilla on vahvuutensa ja heikkoutensa, ja erilaiset aineistot mahdollistavat erilaisten tutkimuskysymysten esittämisen. Myös murrehaastattelu on omanlaisensa vuorovaikutustilanne, kasvokkainkeskustelu, jossa puhe muotoutuu tietyssä hetkessä tilanteeseen osallistujien yhteistyönä (myös mm. A. Hakulinen 1989: 19; Karhu 1995; Forsberg 1998: 108).

Kahdessa aineistoni väitöskirjassa (VK 23 ja VK 49) on käytetty aineistona tallennuksia, jotka nimetään keskusteluiksi. Väitöskirjassa 23 (1987: 36–37) ”keskustelu” erottuu haastattelusta siten, että puhetilanteen tallennus on tehty informantin

kotiseudulla pääkaupunkiseudun sijaan, eikä haastatteliija ole ollut tilanteessa läsnä, vaan puhujaosapuolet ovat olleet ennestään toisilleen tuttuja, puhujan ”sukulaisia tai tuttavina”. Osa keskusteluista on ollut kahdenkeskisiä, kun taas osassa on ollut useampi osanottaja. Keskustelijoille on annettu esimerkkiaiheita, mutta tutkija kirjoittaa, että ”korostin kaikille, että keskustelu voi muotoutua täysin vapaasti” ja että ”keskustelut ovat tietenkin hyvin erilaisia, koska tilanne on muotoutunut aina melko vapaasti keskustelijoiden ehdoilla”. Väitöskirjassa 49 (2017: 36–38) keskustelun määritelmälliset kriteerit ovat osittain samoja, mutta erojakin on: Mukana on keskusteluita, jotka on äänitetty informanttien kotipaikkakunnilla. Sen sijaan aineiston kerääjä on osallistunut keskusteluihin, mutta heidän tuottamaansa kielenaineista ei analysoida tutkimuksessa. Keskusteluiksi on määritelty myös puhetilanteita, joissa kaikki keskustelijat eivät ole tunteneet toisiaan.³² Lisäksi keskusteluaineistoa on rajattu niin, että mukana on vain monenkeskisiä keskusteluita. Ratkaisuja tutkija perustelee seuraavasti:

(80) Tekstiaineisto: VK 49 (2017), s. 38

Aineisto on rajattu monenkeskisiin keskusteluihin siksi, että ne ovat tasalaatuisempia, monipuolisempia ja vuorottelultaan keskustelumaisempia kuin kahdenväliset äänitystilanteet. Osa Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen äänitteistä on tallennettu erikseen sovitussa tapaamisessa ja äänittäjän ohjeistus on ollut ohjata keskustelua tarpeen vaatiessa aiheisiin, jotka liittyvät äänitettävän kotiseutuun ja elämänvaiheisiin. Tällöin kyseessä on puolistrukturoitu teemahaastattelu (ks. Hirsjärvi & Hurme 2001, 47–48). Järjestetty tilanne on saanut jotkut osallistujat orientoitumaan äänitykseen nimenomaan haastatteluna, ja etenkin kahdenväliset järjestetyt keskustelutilanteet voivat tuntua haastattelumaisilta: äänittäjä esittää kysymyksiä, joihin toinen osallistuja vastaa (ks. esim. Ruusuvuori & Tiittula 2005, 26–29), ja huomion kohteena oleva puhuja käyttää paljon äänittäjää pidempiä vuoroja (ks. esim. Nuolijärvi 2005, 250–253, 258). Ryhmässä toteutettuna haastattelumainenkin puhetilanne on yleensä kahdenvälistä spontaanimpi ja keskustelumaisempi (Hirsjärvi & Hurme 2001, 61–63). Havaintoni Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen aineistosta onkin, että monenkeskiset keskustelut ovat puhetoiminnoiltaan monipuolisempia ja ne muistuttavat rakenteeltaan tavallista arkikeskustelua, vaikka kyseessä olisi äänitystä varten järjestetty tapaaminen ja mukana joku sellainen osallistuja, joka ei ole äänittäjälle ennalta kovin tuttu.

Kaiken kaikkiaan aineistostani hahmottuu kuva siitä, että kielellisten vuorovaiikutustilanteiden ja siten aineiston keruumenetelmien kuvaaminen kategorioiden kuten ”haastattelu” ja ”keskustelu” avulla on äärimmäisen hankalaa. Kasvokkaista vuorovaikutusta ja pitkäjaksoista puhetilannetta on hyvin vaikea kuvailla yleisluontoisesti. Lisäksi keruumenetelmän nimeämiseen vaikuttavat myös muut seikat kuin tarkasteltavista, konkreettisista puhetilanteista eli aineistosta johdetut muuttujat. Eksplisiittisesti tämä todetaan väitöskirjassa 41 (2005):

32 Yksi väitöskirjan 49 (2017) osatutkimuksista keskittyy sen selvittämiseen, vaikuttaako keskustelijoiden keskinäinen tuttuus tutkittavan kielenpiirteen variaatioon.

(81) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 65–66

Edellä esitetyn lisäksi on syytä pohtia sitä, kuinka osuva tai kuvaava nimitys haastattelu on esimerkiksi omalle 1980-luvun ja 1990-luvun taitteen aineistojen nauhoitteilleni. **Tekemiäni nauhoituksen nimittäminen haastatteluiksi on vanhojen nimitystraditioiden mukaista, mutta toisaalta se voi johtaa yksioikoisiin mielikuviin nauhoilla olevien puheenvuorojen keskinäisestä rakenteesta ja puheen ominaispiirteistä.** Keskusteluksikaan en voi täysin yksitulkintaisesti nimittää näitä nauhoituksia, koska tämänkin nimityksen tarkoitetta määrittävät eri keruutapoihin ja tutkimusalojen traditioihin liittyvät konventiot. Nauhoittamassani aineistossa ei ole nähdäkseni ainakaan kaikkia keskustelututkijoiden keräämille keskusteluille ominaisia tunnusmerkkejä. Neutraaliuden vuoksi voisi keräämäni materiaalia nimittää nauhoituksiksi sen tarkemmin määrittelemättä, onko kyse haastatteluista, keskusteluista tai jostakin muusta.

Väitöskirjassa 46 (2011: 84) puhetilanteiden tyypittelyn problematiikkaan vastaan erittelemällä haastatteluiksi nimetyistä puhetilanteista pienempiä jaksoja (esim. kertomus, kuvailu), joita kutsutaan mikrotilanteiksi. Puhetilanteen käsitteen problematiikkaan palaan vielä uudelleen yhteenvetoluvussa 3.7.

3.6.4 Litterointi

Kuten luvun 3.6.2 lopussa kirjoitin, siirtymä puhetilanteesta tehdystä muistiinpanolitteroinnista tallenteisiin perustuvaan kielen litterointiin ei ole väitöskirja-aineistossani suoraviivainen. Itse tarkekirjoitusjärjestelmiä voisi hyvin tarkastella ilman, että tarkekirjoittamisen prosessia erottelee ”muistiinpanolitteroinniksi” ja ”litteroinniksi”, kuten olen tässä tutkimuksessa tehnyt (ks. esim. Yli-Paavola 1977). Erityisesti niissä tutkimissani väitöskirjoissa, joissa on käytetty rinnakkain sekä muistiinpanolitteraatteina (ts. muistiinpanoina) että tallenteina olemassa olevaa aineistoa, ei kahtiajako tunnukaan aina mielekkäältä, kuten esimerkissä 82:

(82) **Tekstiaineisto:** VK 26 (1987), s. 20

Koko neljän pitäjän tutkimusaineiston sekä muista nauhoitteista ja spontaanista puheesta poimimani esimerkit olen litteroinut puolikarkealla transkriptiolla (ohjeena Terho Itkonen 1964a: 42–; 1972b; Yli-Paavola 1970: 75–78).

Käsittelen tässä luvussa litterointia erillisenä aineiston käsittelyn menetelmänä. Ratkaisuni perustuu siihen näkemykseen, että tallenteeseen perustuva aineiston käsittely eli puheen litteroiminen tallenteelta tekstiksi eroaa menetelmänä puheen muistiinpanolitteroinnista, joka tapahtuu puhetilanteessa. Menetelmällisestä näkökulmasta muistiinpanolitterointi ja litterointi ovat siis toisistaan eroavia toimintoja, vaikka itse tarkekirjoitusjärjestelmien näkökulmasta tällainen jako ei olisikaan tarpeen.

Sana ”litterointi” mainitaan tekstiaineistossani ensimmäisen kerran väitöskirjassa 15 (1971: 20). Väitöskirjassa 21 (1982), jossa kyllä on vielä käytetty muistiinpanoja nauhoitteiden lisäksi, aineiston käsittelyä kuvataan yksinomaan nauhoitteiden

litteroinniksi. Haastatteluisissa (n = 20) kysyin tutkijoilta kaksi litterointia käsittelevää kysymystä: onko tutkija litteroinut itse jossain vaiheessa tutkijanuraansa ja liittyykö litterointiin hänen mielestään jotain ongelmia³³.

Käytetyn tarkekirjoitusjärjestelmän malliksi ilmoitetaan 14 tutkimassani väitöskirjassa³⁴ ”karkea” tai ”puolikarkea tarkekirjoitus”, joiden yhteydessä viitataan useisiin kirjallisiin litterointiohjeisiin (Itkonen 1964c, Itkonen 1972, Itkonen 1973, Yli-Paavola 1970: 75–79, Iivonen ym. 1990, Yli-Paavola 1991, ks. myös Yli-Paavola 1977: 6–7). On tärkeä huomata, että lähes kaikissa väitöskirjoissa, joissa ”karkea” tai ”puolikarkea tarkekirjoitus” ilmoitetaan tarkekirjoitusjärjestelmäksi, tutkija esittää, miten mallista on poikettu tai miten sitä on sovellettu väitöskirjan tutkimuksellisen fokuksen tai tutkittavan kielenpiirteen ja sen varianttien osalta³⁵. Tekstiaineistostani hahmottuu, että puhutun kielen tarkekirjoitusjärjestelmät perustuvat tieteenalalle vakiintuneeseen tarkekirjoitusmalliin mutta ovat lopulta hyvin elastisia: niitä on siis karkeistettu ja tarkennettu sen mukaan, mikä kielen osa-alue on väitöskirjojen laajuuksien fokuksessa ja mikä ei. Puolikarkea tarkekirjoitus nousi esiin myös viidessä haastattelussa, vaikka varsinaiset haastattelukysymykseni eivät käsitelleet tarkekirjoitusjärjestelmää. Tutkijat nostivat esiin esimerkiksi sen, ettei puolikarkeassa tarkekirjoituksessa merkitä puheen prosodisia piirteitä (esimerkki 83) tai vuorovaikutukseen vaikuttavia seikkoja toisin kuin keskusteluanalyttisen tarkekirjoittamisen perinteessä (esimerkki 84).

(83) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: nii et se se on ta- se on taas yks menetelmä ja se on m- ihan musta, niin ku, esimeks suomalais-ugrilainen tarkekirjoitus ni sehän on ihan si- musta kuitenkin aika mainio, (---) niin ku, transkribointi, järjestelmä.

LA: mm.

T/ei-mt: että, harvaha sitä tekee en määkään tee, sillä tarkkuudella mihin se antais mahdollisuuden mutta että et **se mikä siitä mun miestä jää uupuun on, on, on niin kun, no siis tietyt semmoset niin kun prosodisest, asiat** ja ehkä ehkä se on musta siinä, siinä semmonen ongelma siinä SUTissa se että, et, et se taukojen siis että, että kun, käytössä on tavallaan niin ku pilkku ja piste ja kysymysmerkki ja joku semmonen kesken jättö-, (---) merkki et se pilkun ja pis- siis sen niin kun, sen lyhyen tauon ja

- 33 Johdattelin osassa haastatteluja haastateltaviani pohtimaan litterointiin liittyviä ongelmia lainaamalla tutkija Eeva-Leena Seppästä ja kysymällä, onko haastateltavani samaa mieltä näkemyksestä, että ”litteraatti on vain kalpea jäljitelmä aidosta keskustelusta”. Käytin lainausta, koska se oli mielestäni kaunis ja kuvaava, mutta jälkikäteen ajateltuna lainaus johdattelee pohtimaan enemmänkin erilaisen vuorovaikutuksen merkitsemistä litteraattiin kuin esimerkiksi puheen, kuulohavainnon ja tarkekirjoitusmerkin sekä -järjestelmän välisiä suhteita.
- 34 VK 21 (1982), 22 (1984), 23 (1986), 26 (1987), 29 (1989), 33 (1992), 36 (1998), 37 (1998), 41 (2005), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011), 47 (2011) ja 50 (2017).
- 35 Väitöskirjassa 40 (2007: 68) ilmoitetaan, että siinä ei ole käytetty puolikarkeaa transkriptiota siksi, että viiden vokaalipituusasteen ja kuuden konsonanttipituusasteen sijaan litteroinnissa on käytetty kolmijakoisia pituusastekategorioita.

pitkän tauon tai, tai, lausetta, tai lausumaa päättävän, tauon ja, ja tota, semmosen tauon josta jatkuu kuitenkin ku intuitiollahan niitä merkitään et siitähän semmosta, niin ku pientä, taukoa, jonka jälkeen homma jatkuu ni sitähän tulee merkittyä pilkulla ja sitte isompaa, lausuman, päättävää taukoo tulee merkittyä pisteellä, mut tosiasiaassa se voi olla tosi lyhyt se tauko jota tulee merkittyä pisteellä ku siin on vaan sitte se,

LA: mm.

T/ei-mt: vaikka semmonen loppulasku siis että et se on siin on niin ku että siin on monta semmosta, semmosta, jotenki, huanookin kohtaa, mutta, mutta ne ei, haittaa mitään kun puhe kulkee mukana koko ajan.

(84) Haastatteluaineisto

T/osittain-mt: sitten, sitten siihen tuli tavallaan semmonen, semmonen niin ku et, tajus et hei täs on niin kun nää, nää niin kun tavallaan **kaks täysin erilaista litterointi- perinnettä** et kun, ne, [tutkimushankkeen]-litteraatiit **tehtiin kuitenkin semmosella niin ku, puoli, puolikarkealla, niin ku, et siinä keskityttiä aika paljon semmoseen niin kun äänteelliseen, (---) puoleen** kuitenkin että merkattiin niitä niin ku puolipitkiä, ja, geminaattoja kuunneltiin ja, (---) tämmöstä **mut sit taas ei kuunneltu, päällekkäispuhuntaa tai taukoja tai sellasii, (---) mitkä sitten taas, taas niin ku, sieltä niin ku keskusteluanalyysin litteraatti-, (---) perinteestä tulee sillai** että sit siit mä jouduin siin niin ku vähän sillee, sillee niin ku, jotenki si- siitä alkaen ni, miettiin että, et mä varmaan sitten kraduun en ottanu viel niitä mitään niin ku, keskusteluanalyysin merkintätapoja, (---) mut sit kun mä kirjoitin, kradusta, artikkelin, ja siitä sain referee-palautteet, nii sitte mä muistan et mä siin kohtaa muokkasin ne mun esimerkit mikkä mulla siinä oli. (---) niin sillai et sit mä merkkasin sinne et mulla oli tavallaan niin ku, niin ku niitä niin ku molemmista, perinteistä niitä et mulla oli (---) oli niitä niin ku äänteellisii merkkejä siellä mut sit mulla oli myös niin ku, niin ku merkattuna just vaikka sitä, sitä päällekkäispuhuntaa ja katottuna ne niin ku vuorovaihtumiset ja semmoset tarkemmin.

LA: joo.

T/osittain-mt: että siin niin ku huomaa että, että nää niin ku, **kumpikaan ei kata niin kun kokonaan sitä** ja, (---) **ja eihän ne nyt yhdessäkään kata kaikkee mutta,** (---) mutta sillai että joutu niin ku miettiin et mit- mitkä on niit olennaisii juttuja mitkä sit siinä niin ku mun tutkimuskysymyksissä on semmosii mitä, mitä kannattaa merkata.

Kuten esimerkissä 84, tutkijat nostivat myös esiin, ettei mikään tarkekirjoitusjärjestelmä pysty kuvaamaan puhetilannetta täydellisesti, vaan tarkekirjoituksen on käytännöllisistä syistä oleellisinta keskittyä tarkkuuteen niiden ilmiöiden suhteen, joihin tutkimus keskittyy. Prosodisten piirteiden kuten intonaation merkitsemisestä litteraattiin on käyty tieteenalalla keskustelua (ks. esim. Aho & Yli-Luukko 2005, Yli-Luukko 2010) ja puolikarkean tarkekirjoituksen puutteet kuten myös prosodisten piirteiden kuulonvaraisen merkitsemisen haastavuus on tiedostettu ja tunnustettu asia. Laajemmin voi kuitenkin ajatella, että tarkekirjoitustavat heijastelevat tutkimuksen teoreettisia ja myös kieli-ideologisia taustoja: se, mitä tarkekirjoituksella merkitään, koetaan kielessä oleelliseksi ja tutkimisen arvoiseksi (ks. esim. Bucholz 2000). Näkemykseni mukaan esimerkiksi se, ettei puolikarkeassa tarkekirjoituksessa tyyppillisesti merkitä tarkkaan esimerkiksi päällekkäispuhuntaa, kertoo siitä, ettei murteen tutkimuksen näkökulmasta vuorovaikutuksellisia seikkoja ole pidetty oleellisina.

Toisaalta puolestaan se, ettei vuorovaikutuslingvistisissä tai keskusteluanalyttisissä litteraateissa merkitä tarkasti näkyviin äänteellistä vaihtelua, tarkoittaa käytännössä, ettei äännetason kielenilmiöiden ajatella vaikuttavan vuorovaikutukseen (vrt. esim. Seppänen 1998: 19–20).

Huomattavaa on, että viimeisimmät kirjalliset tarkekirjoitusohjeet, joihin väitöskirjoissa viitataan, ovat 1990-luvulta. Vaikka nimenomaan ”puolikarkea tarkekirjoitus”, joka tekstiaineistoni perusteella perustuu edellä esittämiini kirjallisiin ohjeisiin, on monessa väitöskirjassa käytetyn litterointitavan pohja, ohjeiden monimuotoinen soveltaminen osaltaan osoittaa, ettei tallenteeseen perustuvassa kielen litteroinnissa ole enää samanlaista painetta yhtenäiseen merkitsemistapaan kuin puhetilanteen aikana suoritettussa muistiinpanolitteroinnissa. Vaikka litteraattien laatimisessa pyritäänkin varmasti edelleen yhdenmukaisuuteen ja siten vertailtavuuteen, litteraatin ei tarvitse koskaan olla ”valmis”: tallenteen avulla kuulohavainnon voi toistaa, ja siten litteraattia voi alati muokata.

Kuten luvusta 3.4 käy ilmi, väitöskirjoissa on käytetty sellaista tallenteina olemassa olevaa arkistoaaineistoa, jota on litteroitu arkistoissa ja hankkeissa virka- tai opiskelijatöinä. Toisin sanoen, vaikka väitöskirjojen aineisto olisi ollut olemassa tallenteena, se ei automaattisesti ole tarkoittanut sitä, että tutkijan on itse litteroitava tallenteet alusta alkaen, vaan osalla tutkijoista on ollut mahdollisuus hyödyntää jo olemassa olevia litteraatteja. 11 tutkimassani väitöskirjassa³⁶ (n = 51) tutkija ilmoittaa eksplisiittisesti käyttäneensä toisten tekemiä litteraatteja. Kuudessa näistä väitöskirjoista tutkimusaineisto koostuu kokonaan tai osittain toisten tekemistä litteraateista ilman mainintaa siitä, että tutkija olisi itse kuunnellut järjestelmällisesti nauhat, joista litteraatit on tehty. Viidessä väitöskirjassa ei oteta kantaa siihen, miksi tallenteita ei ole kuunneltu (VK 16 [1972], 22 [1984], 32 [1992]³⁷, 36 [1998], 37 [1998]) kuten esimerkissä 85:

(85) Tekstiaineisto: VK 22 (1984), s. 61

Valmiista litteraatioista en ole tarkastanut – vaikka niiden pohjana olevat nauhat olisivat luonnollisesti olleet saatavilla – toisten litteroinnin mahdollisia poikkeamia omista kuulohavainnoistani, enkä ole myöskään niihin täten voinut merkitä sellaisia referointiin liittyviä äänellisiä piirteitä, jotka eivät näy puolikarkean tarkekirjoituksen merkinnöissä. Sen sijaan omiin litterointeihini olen nämä piirteet merkinnyt.

36 VK 16 (1972: 22), 22 (1984: 61), 31 (1992: 40), 32 (1992: 28–29), 36 (1998: 12–13), 37 (1998: 104–105, 112), 41 (2005: 75), 42 (2007: 68), 46 (2011: 86), 48 (2016: 12), 50 (2017: 22).

37 Väitöskirjan 32 (1992) tapauksessa on hyvä ottaa huomioon, että tutkija itse nimeää aineistonsa ”murreteksteiksi”.

Väitöskirjassa 48 (2016) syyksi esitetään aineiston koko (esimerkki 86). On oletettavaa, että myös muissa väitöskirjoissa syynä voi olla aineiston koko, se että tutkimuskohteena ovat ”murretekstit” (esim. VK 32 [1992]) tai koska tutkittavan kielenpiirteiden havainnointi ja variantin merkitseminen eivät tutkijan näkemyksen mukaan edellytä erityistä tarkkuutta (esim. VK 22 [1984], 37 [1998]).

(86) Tekstiaineisto: VK 48 (2016), s. 12

Hyödynnän tutkimuksessani Lauseopin arkiston litteraatteja pääosin sellaisenaan enkä ole niitä itse tarkistanut tai muokannut. **Aineistoni on niin laaja, ettei aineiston pohjana olevien litteraatioiden läpikotainen tarkastaminen olisi ollut mahdollista.** Tulevissa luvuissa otan kuitenkin joidenkin esimerkkien yhteydessä esiin myös prosodian mahdollisia vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen. Tällaisissa tapauksissa olen itse kuunnellut tarkasteltavan kohdan ja tarpeen mukaan muokannut merkintöjä. Itse tarkistamani esimerkkilauseet on erikseen mainittu asianomaisessa tekstinkohdassa.

Viidessä väitöskirjassa (VK 31 [1992], 41 [2005], 42 [2007], 46 [2011], 50 [2017]), jossa tutkija ilmoittaa käyttäneensä toisten tekemiä litteraatteja, on maininta siitä, että valmiita litteraatteja on käsitelty, tarkistettu tai muokattu tallenteen perusteella, kuten esimerkissä 87:

(87) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 68

Varsinainen tutkimusaineistoni koostuu nauhoitteiden litteraatioista. Haastatteluja ovat litteroineet eri henkilöt vuosien varrella eri tarkoituksia varten; eritasoisia litteraatioita on noin 100 tuntia. Näitä valmiita litteraatioita olen käyttänyt hyväkseni siten, että olen poiminut niiden joukosta tämän tutkimuksen kannalta käyttökelpoisia, ja ne **olen sitten tarkistanut itse.** Alusta loppuun olen litteroinut Kelton-Rääpyvän tekstiä sekä osan Toksovan teksteistä. Kaikista tutkimuksessani esiintyvien litteraatioiden asusta ja oikeellisuudesta olen tietenkin itse vastuussa.

Olen itse lähtenyt siitä oletuksesta, että tallenteen litterointi on jatkumomainen prosessi: on hyvin todennäköistä, että tietyt variantit tulevat tulkituiksi eri tavoin, kun litteroija on eri, ja että tallenteen ollessa olemassa, litteraattia voi alati muokata vastaamaan tutkijan ja käsillä olevan tutkimuksen tarpeita. Tästä näkökulmasta on perin kiinnostavaa, että kahdessa tutkimusaineistoni haastattelussa tutkijat ilmoittavat joko suoraan (esimerkki 88) tai epäsuoraan (esimerkki 89), etteivät koe litteraatioiden muokkaamista varsinaiseksi litteroinniksi:

(88) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: (---) mutta nyt ei oo tullu mitään semmosta vastaan että niissä meiän [hankkeen] tutkimuksissa niin, niin tota, ne, ne on siis tutkimusavustajien litteroimia et se että se on semmosta, siis **tarkistamista** mitä mää nyt en, koe, litteroinniksi, (---) että ne joku toinen on litteroinu niin, niin tota.

(89) Haastatteluaineisto

T/mt: joo. koska nää on tosiaan ollu, näit on litteroitu opiskelijatöinä, näit nauhoitteita mitä, mitä mä oon käyttäny väitöskirjassa, ja ja sit tietysti, ku mä oon kuunnellu

niitä, niin, mul on ollu sitten, ne, tavallaa ne raakalitteraatit, ää, käytössä, ja sit **mä oon, muuttanu niitä** aina, sen mukaan ku, mitä mä oon kokenu että, et niit on tarve muuttaa.

LA: mm.

T/mt: mut mul ei siis oikeestaan oo litterointikokemusta. ää juurikaan.

Näkemyksistä, ettei litteraattien tarkistaminen ja muokkaaminen tallenteen perusteella ole litterointia, on kiinnostava menetelmällisestä näkökulmasta. Jos litteraattien muokkaaminen tallenteen avulla toistetun kuulohavainnon perusteella ei ole litterointia, mitä se on? Jos litteraattien muokkaamista kutsutaan *tarkistamiseksi* (esimerkki 88) tai ”korjaamiseksi”, muodostuu ilmaisusta käsitys, että litteraatti voi olla objektiivisesti virheellinen tai täsmällinen. Jos taas litteraattien käsittelystä puhutaan ”muokkaamisena” tai *muuttamisena* (esimerkki 89), korostaa ilmaisu sitä, että kielellisten ilmiöiden havainnoimiseen ja litterointiin liittyy tulkinnallisuutta. Näihin kysymyksiin palaan tämän luvun lopussa.

Se, että tutkimusaineistoni viidessä väitöskirjassa on käytetty litteraatteja tutkimusaineistona vertaamatta niitä tallenteeseen, johon litteraatti perustuu, herättää kysymyksen, mikä tutkijoiden varsinainen aineisto ja siten tutkimuskohde ovat. Onko litterointi aineiston käsittelyn menetelmä ja litteraatti tutkimuksenteon apuväline vai onko litteraatti itse tutkimuskohde? Kahdessa haastattelussa tutkijat nostivat selkeästi esiin, että litteraatin tulisi olla vain tutkimuksen apuväline ja tutkimuksen kohteen itse puhuttu kieli:

(90) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) eli siin on just se et et se on hienoo et meil on isot arkistot jotka koostuu koostuu äänitteistä ja litteraateista, mut **tavallaan se on nimenomaa sääli, et monet, vaa ottaa ne litteraatit**, (---) ja tarkastelee niit litteraatei mut ei nimenomaa edes niin kun, kokeiluluanteisesti edes pistokokein kuuntele et mitä siäl et totta kai siis siin on se et ei, on meil mikä transkriptiosysteemi tahansa, sis jos ny oletettais et olis viäl joku litteroija joka litteroi täydellisest ja tarkast et kukaa ei litteroi tasalaatusesti, (---) tiätysti sit ku viäl useampi litteroija, ni se on erilaista ja vaikka ne ois koulittu hyvin ni siäl on eroja et mihin ne kiinnittää huamiot mut mut esimerkiks jos ajattelee et, mul oli se ajatus et väitöskirja et mää litteroin kaiken itte.

LA: mm-m.

T/mt: et vaik siäl ois valmis litteroitu jotai ni mä käyn ne kaikki läpi ja kuuntelen.

LA: m.

T/mt: jotta ne on yhdenmukasest. (---)

LA: mm.

T/mt: (---) ja nimenomaa et jos ei sitä yhteyttä edes o siihe äänee. ja siihen puheeseen. ni ei sitä kaikkee tavoteta, millään, enää jälkikäteen. ja sen takii **just ku tarkoitus ei o tutkii litteraatteja**, (---) vaan tarkoitus on, et et se on vaan se teknine apuväline, (---) siin välissä taas et ku tarkoitus on tarkastella puhetta niin, ni taas täs oikeestaan niin kun, foneetikot on sikäli oikeessa taas kun ne sanoo et kielentutkijat on niin ku etääntyny kauas et,

LA: mm-m.

T/mt: (mut et) tässäki mää tasa- et ku siin o se idea et jos me taas tutkittais pelkästää sitä ääntä, (---) niin tota, silloin mejän pitäs keskittyä niin paljon piänempään määrään (---) **et taas mää haluan kuitenkin hiukkasen enemmän et, että että et sen takii litteraattit o ihan tarpeen ja ne on hyädyllyisiä, mut just et et ne ei, se pitää ihan, paikkansa et siin ei o se kaikki.**

(91) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: ja ei- ei ole ollu tilannetta, että mää olisin tutkinu litteraatiota, enkä, enkä ollu koko ajan luurit korvilla, ja niin ku kuunnellu sitä kohtaa siis että että (---) mä oon kauheen fanaattinen sen suhteen että, että se niin ku se, se teksti ja puhe kulkee käsi kädessä kun siihen tekniikka antaa mahdollisuuden.

LA: mm.

T/ei-mt: ja ja tää on niin ku se mitä mää toivotan opiskelijoillekin että **ettei puhutun kielen tutkija saa ryhtyä litteraattitutkijaksi** et sit sit siinä (---) se yhteys katoa, että ku se on niin ku jotenki, että että mä en aattele et se litteraatti on niin kun joku kalpea aavistus, puheesta, vaan **se on niin ku se semmonen konkreettinen apuväline** että että voidaan liikkua paikasta toiseen kun puheentunnistus ei oo sillä tasolla (---) tai et et se litteraatti on jotain mikä voidaan siirtää kirjan, sivulle niin kun, (---) e- esimerkittämään jotain asiaa jota mä oon tutkinu.

Haastatteluesimerkkejä 90 ja 91 tarkastellessa on hyvä huomata, että esitetyt näkemykset perustuvat ajatukselle, että murteentutkimus on ensisijaisesti ja aina puhutun kielen tutkimusta. Tavallaan näin määritelmällisesti onkin: Kaikki tässä tutkimuksessa esittämäni murreaineistot perustuvat tavalla tai toisella puhuttuun kieleen. Myös väitöskirjoissa käytettyjä kirjallisia lähteitä (tarkemmin, ks. luku 3.3) on tutkittu siitä näkökulmasta, että ne heijastelevat kirjoittajansa puhumaa kieltä. Aineistojen laadullisessa arvioinnissa keskeistä tuntuu olleen niiden ”aitouden” ja ”spontaaniuden” arviointi. Tutkimuskohteena voivat kuitenkin olla myös ”murretekstit” (ks. esim. VK 32 [1992]). Joka tapauksessa menetelmällisestä näkökulmasta on otettava huomioon, että jos tutkimuskohteena on murre tai murteet puhuttuna kielenä, litteraatteja tarkastelemalla etäisyys itse alkuperäiseen aineslähteeseen – puhujan tuottamaan kieleen – pysyy suurempana kuin tallenteita tutkittaessa.

Havaintojeni mukaan 15 tutkimassani väitöskirjassa³⁸ (n = 51) tutkija on litteroinut itse tallenteita ilman, että hänellä on ollut käytössään olemassa olevia litteraatteja. 18 tutkijaa (n = 20) kertoi haastattelussa litteroineensa puhetta nauhoitteelta omaa tutkimustaan varten, opintojensa osana tai työkseen. Yksi haastateltavista ilmoitti, ettei ole tehnyt kielitieteellistä litterointia, vaikka mainitsi esimerkiksi muokanneensa tutkimusprosessinsa osana olemassa olevia litteraatteja ja litteroineensa haastatteluja ei-kielitieteelliseen tutkimukseen. Vain yksi haastateltavistani kertoi yksiselitteisesti, ettei ole koskaan litteroinut tallennettua puhetta. Vaikka haastatteluissa nousikin esiin litteroinnin työläys, viidessä haastattelussa nostettiin erikseen esille se, että lit-

38 VK 21 (1982), 22 (1984), 25 (1987), 26 (1987), 29 (1989), 31 (1992), 37 (1998), 38 (1999), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011), 47 (2011) ja 50 (2017).

terointi on myös tapa *tutustua aineistoon* (esimerkki 92). Nämä huomiot korostavat sitä seikkaa, että tutkimuksen teon prosessissa aineiston käsittelymenetelmillä kuten litteroinnilla on myös yhteys aineiston analyysiin.

(92) Haastatteluaineisto

E/ei-mt: ja, ja se, oli, oli kyllä aika, semmonen, hyvä kokemus siinä mielessä että **kun litteroi niin silloin tutustuu siihen aineistoon** ja voi (---) tehdä muistiinpanoja muutenkin siitä, minkälaisia piirteitä siellä on ja, (---) näin. että se oli kyllä, hyvi hyödyllistä että sen teki itse.

LA: mm.

E/ei-mt: ja semmoses vaiheessa jossa sitten on se oma opinnäyte niin se tuntuu vielä, tärkeämmält totta kai voi toiste, toisten aineistoja käyttää ihan yhtä hyvin mutta, mutta siinä vaikka se litterointi vie aikaa niin sitte siinä voittaa jotakin (---) kun saa siitä, sisällöstä tietoa ja, ja myöskin eri kielenpiirteistä ihan toisella tavalla (---)

Litterointiin liittyvä menetelmällinen pohdinta sekä väitöskirjoissa että haastatteluaineistossani keskittyy pääasiassa seuraaviin teemoihin: 1) litteraattien keskinäiseen vertailtavuuteen, 2) litteraatin oikeellisuuteen ja 3) litteroijaan liittyviin taustamuuttujiin. Näiden seikkojen lisäksi väitöskirjoissa käsitellään luonnollisesti niiden tutkimuksellisten fokuksien edellyttämiä yksittäisten varianttien litterointitapoja, joihin en voi tämän työn laajuuden hillitsemiseksi kovinkaan tarkasti tarttua. Eniten litterointiin liittyvää menetelmällistä metatekstiä on väitöskirjassa 46 (2011), jossa litteroija ja kielenpiirteiden analyysoija nimetään ”tutkija-kuulijaksi” (s. 129, 282) ja väitöskirjassa käsitellään esimerkiksi sitä, miten tutkijat litteroidessaan – ja kieltä analysoidessaan – kategorisoivat jatkumomaisia äänneilmiöitä eri luokkiin (s. 103–106).

Kolmessa väitöskirjassa (26 [1987], 41 [2005], 46 [2011]) nostetaan esiin se, että litteraattien keskinäistä vertailtavuutta parantaa, jos ne ovat saman ihmisen tekemiä, kuten esimerkissä 93:

(93) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 89

Aineiston vertailtavuuden kannalta on hyödyllistä, että olen tehnyt kaikki 60 litteraatiota itse. Täten tulkinnanvaraiset kohdat ovat oletettavasti tulleet tulkituiksi samaan suuntaan, jolloin ainoastaan erilaisesta litterointitavasta johtuvan dramaattisen kielenmuutoksen virheoletuksen vaara on minimoitunut (ks. myös Kettunen 1930a: XXVII–XXIX).*

*[alaviite] Samaan lopputulokseen voidaan päästä myös useiden litteroijien kesken, mikäli litteraatiot tarkastetaan ristiin.

Kuten edellä esittämästäni esimerkistä 93 käy ilmi, litteroinnin oikeellisuutta on pyritty kontrolloimaan myös toisten tutkijoiden tai kielen ammattilaisten kuulohavaintojen avulla. Mainintoja tällaisesta menetelmällisestä ratkaisusta löytyy kolmesta tutkimastani väitöskirjasta (VK 26 [1987: 19–20], 38 [1999: 44–45], 46 [2011: 89]). Väitöskirjassa 38 (1999: 44–45, 157–165) on kuulohavaintoon perustuvan diftongien avartuneisuuden kategorisointiin liittyvä metodologinen tutkimusosio,

jonka tarkoitus on ollut selvittää, kuulevatko ja kategorisoivatko murretaustoiltaan erilaiset litterointiin harjaantuneet tutkijat ja kielen ammattilaiset piirteen ilmenemät samalla tapaa. Kiinnostavaa on, että tuloksista ollaan eri mieltä: tutkija itse katsoo, että 73 % diftongimääritysten vastaavuus kertoo varianttien kuuloaraisen luokittelun luotettavuudesta (VK 38 [1999: 157–158]), kun taas väitöskirjassa 46 (2011: 282) tuloksen tulkitaan kertovan luokittelun haasteellisuudesta (ks. myös Palander 1999: 456).

Toisten kuulohavaintojen lisäksi litteroinnin oikeellisuutta on pyritty tukemaan kokeellis-foneettisin menetelmin väitöskirjoissa 25 (1987: 10–11), 26 (1987: 19–20), 38 (1999: 47) ja 46 (2011: 86–89). Väitöskirjassa 46 (2011) tutkijan käyttämä litterointiohjelma Praat on mahdollistanut litteraatin ja äänen yhdistämisen. Foneettisiin mittauksiin menetelminä palaan tarkemmin luvussa 3.6.5.

Edellä mainittujen lisäksi litterointiin liittyvässä menetelmällisessä pohdinnassa sekä teksti- että haastatteluaineistossani nousee esiin litteroijaan liittyvät taustamuutujat. Väitöskirjassa 22 (1984: 61) nostetaan esiin se, että litteroinnin laatuun vaikuttaa, onko litteroija toiminut itse aineiston kerääjänä:

(94) Tekstiaineisto: VK 22 (1984), s. 61 (alaviite poistettu)

Vain neljä tuntia koko nauhamäärästä on itse keräämäni, mikä on tuonut litterointiin oman lisä vivahteen: **ilmeisesti paras litterointijälki syntyy näet silloin, kun tutkija kuuntelee itse keräämäänsä aineistoa.** Tällöin hän tuntee haastattelun tilannekontekstin, haastateltavan kielenoppaan yleisen viestintätavan – esim. ekstralingvististen keinojen käyttöä – ja jonkin verran tämän henkilöäkin sekä – mikä tärkeintä – on itse ollut haastateltavan puheen alkuperäinen kuulija. Litteroidessaan hän voi tukeutua kaikkeen tähän muistitietoon sekä haastattelua tehdessään mahdollisesti tekemiinsä muistiinpanoihin puhetta tulkitessaan. Tässä mielessä tutkimusaineiston käsittely on suurelta osin ollut vajavaista, koska tutkija on käyttänyt hänelle täysin tuntemattomien henkilöiden nauhoituksia.

Haastatteluaineistossani litteroijaan liittyvien taustamuuttujien vaikutusta pohdittiin melko vähän itse litterointia käsittelevien kysymyksien yhteydessä. Sen sijaan kysymykset, jotka käsittelivät tutkijan kielellisen taustan vaikutusta tutkimuksen tekemiseen³⁹, johdattelivat haastateltaviani pohdiskelemaan myös litterointiin – tai kenties oikeammin tutkijan havainnointikykyyn – liittyviä seikkoja. Näkemykset siitä, miten kielellinen tausta vaikuttaa eri kielenpiirteiden havainnoimiseen ja siten litterointiin, ovat kahtalaisia. Toisaalta tekstiaineistossani mainitaan, että jos tarkatava kielenpiirre ja sen edustustapa kuuluu litteroijan ”kotimurteeseen”, hän havainnoi variantin herkemmin ja tarkemmin – toisin sanoen litteroi ne luotettavammin:

39 Kysymykset: ”Ajatteletko, että kielitieteilijän oma kielellinen tausta vaikuttaa siihen, miten kieltä tutkii?” ja ”Mikä merkitys omalla kielellisellä intuitiolla on tutkimukselle: onko siitä hyötyä, haittaa, ei mitään vaikutusta?” (Haastattelurunko, ks. liite 2.)

(95) **Tekstiaineisto:** VK 22 (1984), alaviite s. 61

Hakanen toteaa, että ”minkä tahansa tekstin luotettava analysointi edellyttää, että analysoijalla on tekstin edustaman kielen ja kielimuodon täydellinen kompetenssi” (1982: 12), mutta myöntää, ettei tähän äärimmäiseen vaatimukseen useinkaan voida yltyä. Tämän tutkimuksen tekijälle Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteet ovat kuitenkin luotettavin valinta suomen murteista sikäli, että hänen äidinkiелensä on Pohjois-Karjalan Joensuun seudun murre ja että hän on jonkin verran tutustunut Kainuun murteisiin litteroimalla niitä jo ennen tätä tutkimustyötä.

Haastatteluaineistossani kuitenkin nostetaan esiin myös näkemyksiä, joiden mukaan varianttien tuttuus tai kuuluminen omaan idiolektiin saattaa heikentää niiden havainnointikykyä. Esimerkissä 96 tutkija esimerkin (*diftongin avartuminen*) avulla, miten tutkijan oma kielitausta saattaa vaikuttaa sekä positiivisesti että negatiivisesti siihen, miten tarkkaan hän tiettyjä kielenpiirteiden ilmenemiä kuulee. Esimerkissä 97 tutkija pohtii käytännössä samaa asiaa käyttäen esimerkkinä jälkitavujen *oa-* ja *ua-*vokaalilyhtymiä, joiden eroa on hänen mukaansa hyvin vaikea erottaa.

(96) **Haastatteluaineisto**

T/mt: eik siit voi jossain tapauksis olla hyötty et sen tuntee sen kielen jotenki hyvin et, **ehkä et niin ku j- tajuus jotai juttui siält helpommi.** mut se voi se toimii toisinki peri et sit ei nää jotain sen takia et se on nii lähellä.

LA: mm.

T/mt: et, voisko olla näin et jos nyt ottaa jonku ihan triviaali esimerki et joku diftongi avartumisen, kuulis helpommin sellane joka ei itte sano sitä.

LA: mm.

T/mt: ku sellane joka sanoo. et itäsuomalainen kuulis se herkemmi.

LA: mm.

T/mt: jotain tällasii et ihan tämmöselki tasol se vois vaikuttaa ja, mm. joo. en mä oikeen muuta tiiä. se voi

LA: joo.

T/mt: olla niin ku kumpaanki suuntaan voi vaikuttaa.

(97) **Haastatteluaineisto**

T/mt: joo. no kyl se niin ku et jos mä aattelen vaikka noita, sit taas Karjalan puolta, niin niin siellähän, öö, vanhemmis tutkimuksissa on esimerkiks, tähän, niin kun, jälkitavujen pitkään aahan yleistetty yleensä se oa-variantti niin ku kaloa, mutta, todellisuudessa lähes kaikissa ainaki pohjosimmis murteissa se yleisin variantti on ua, ja sitte siin (---) on varmaan ollu just semmosta et **jos se, haastattelijan oma variantti on ollu se oa ni se on helpommin kuullu sen oana ku uana koska**

LA: mm-m.

T/mt: se on niin ku hirveen vaikee kuulla se ero.

LA: mm.

T/mt: et tämmöset seikat varmasti, vaikuttaa siis just, kielentutkijan, niihin, tutkimustuloksiin. että se et miten kuulee, tiettyjen piirteiden edustumat niin tota, niihi se oma, oma kielitausta vaikuttaa.

Litterointi ja erilaisten kielenpiirteiden ja niiden varianttien havainnointi litteroinnin prosessissa onkin yksi seikka, jonka haastattelemani tutkijat kytkevät myös tutkijan kielelliseen taustaan ja hänen kielitajuunsa. Haastatteluissa käy myös ilmi, että sekä kielentutkijan ammattitaitoon liittyvä tutkimuskirjallisuuteen perustuva tieto että tutkijan kielitajuun liittyvä kielellinen intuitio vaikuttavat litterointiprosessin taustalla, mikä näkyy esimerkiksi siinä, miten variantti tulkitaan odotuksen mukaiseksi tai ”oikeaksi”. Esimerkissä 98 tutkija käsittelee sitä, miten hänen on pitänyt *opettaa itseään* olemaan kuulematta tiettyä varianttia siellä, missä sitä ei tutkimuskirjallisuuden perusteella voi olla:

(98) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) esimerkiks, sanotaan kun mä jouduin siinä, [tutkimustyöhön liittyen] kuuntelemaan, paljon **mutakin murteita kun sitä omaa täältä**.

LA: mm-m.

T/mt: (---) ni myös [eräitä] murteita joutu kuuntelemaan [eräitä] murteita, (---) niin tota, mää rupesin niin kun kuulemaan niissäki, siis, sellasta, aluks niin, ni, niin ku, kiinnitin huomiota siihen että onko näissä ihan oikeesti [variantti] ja jouduin kuuntelemaan moneen kertaan.

LA: mm-m.

T/mt: mä olin kuulevinani niissä ja sit mä otin selvää ja katoin, ihan kirjoista et ei siellä pitäis tolla alueella olla, ja opin sit et no ei se oo, tota niin kun, [variantti] [nauraen]

LA: mm-m.

T/mt: tuo. että, että, jotkuthan voi niin ku vähä niin ku automaa- tistua jotkut sellaset että

LA: mm-m.

T/mt: alkaa niin kun kuulla jotain, jos on oppinu kuulemaan. mutta se, vaan pitää sitte, [naurahdus] **opettaa itse itseään et ei se voi olla näin, en voi kuulla näin koska siel ei voi olla tämmöstä**. [nauru]

Sitä, missä tutkijan kielellisen taustan ja sen mukanaan tuoman intuition vaikutus loppuu ja vaihtuu kielentutkijan asiantuntijatietoon, on vaikeaa luotettavasti kaikissa tapauksissa osoittaa. Tämä käy ilmi esimerkistä 99, jossa tutkija pohdiskelee kielellisen intuition ja oppimansa kielitieteellisen tiedon suhdetta kielenpiirteiden määrittely- ja luokitteluprosessissa:

(99) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) just ni silloin ku mää tein sitä kradua, et et kyllähän, ku mää mietin et miten [kielenpiirre] esimerkiks menee ja mä mietin sitte et hetkinen et täs on et onks täs nyt sivupaino, tossa vai tossa vai miten (menee ko,) pitäiskö täs nyt olla, jälkitaivussa [kielenpiirre] vai ei ni joo, niitten kautta mää järkeili mut sit nimenomaa et mää intuitiivisest miätei et mitäs mä nyt sitte et jos jos mummu nyt tos puhuis (---) ja, et mää, niin ku tavallaa et mul oli se, teoreettinen, tieto mut sit tavallaa **mää hain varmistusta**, (---) **niin ku omast intuitiosta**. ja sit sama juttu o niin ku mää yritin, öö, sit ku oli [kielenpiirre] ja siinäähä o esimerkiks se et kaikkialla se koskee nimenomaa vaan, et sen pitää olla pitkä vokaali mut entäs jos siäl onki diftongi. ni onk se mahdollist et se laukasee sen [variantti] siäl on eri alueella hiuka eri juttu ni, ni mää yritin järkeillä

mut intuitio mää en pystynyt siin tukeutumaa eri tavall (---), niin tota tavallaa et siin tuli rajat vastaa intuitiolle, (---) ja sit taas siin on kyl sekin juttu että, et **kyllähä intuitio voi johtaa harhaa just**,

LA: mm-m.

T/mt: se o ihan, iha selvä et sen takii niin kun, et voi olla et kradussa ma ole joitain tapauksii ku mä ole luakitellu ja poiminu (aatteli)

LA: mm-m.

T/mt: pitäiskö täs olla, siis, nehän bongaa aina ja opiskelijoillekki mä sano helpoo et ku o joku murteellinen, variantti joka poikkeee niin ku et vaikka, se olis oma murre, kun ne näkee, kirjoitettuna vielä ni ne o helppo tekstistä bongata mut sit ku o se variantti joka on, jos niin ku pitäis, [naks]

LA: mm-m.

T/mt: laueta joku murteelline variantti joku geminaatio tai muu, mut se onki ihan yleiskielises asussa, ni siihe (---) ei kiinnitä mitää huomioo et mite sen bongaa. niin tota, niin niin. mää luulen et kraduvaihe saatto olla se vielä et jossain tapauksis mää tämmöses poiminnas ni ihan tukeudui intuitioonkin, mut sitte tota, nimenomaa sen jälkee se on niin ku **pakko, joko se on puhtaasti se, teoreettinen juttu mihin tukeutuu tai sit siihen tulee intio- intuitio niin kun, tota varmistukseks vielä.**

Kielelliseen intuitioon ja tutkijan kielitajuun palaan tarkemmin luvussa 6.5.

Haastatteluaineistossani viitataan usein myös litteroinnin oppimiseen ja opettamiseen sekä opettelijan että opettajan näkökulmasta. Selvää on, että kaikki litterointia tehneet kielentutkijat ovat joskus olleet myös opettelijan positiossa, vaikka useat heistä ovat myöhemmissä vaiheissaan myös ohjanneet tai opettaneet litterointia. Eräs haastatteleminen tutkijoista kuvaa, miten opetellessaan litterointia hän tuli tietoiseksi myös eräästä variantista omassa puheessaan:

(100) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: tietysti että tota, ää riippuu nyt taas sit, niit ilmiöitä että mitä tutkii, mut se että niin kun, öö, mulle oli esimerkiks hirvee uutinen se mää muista aikoinaan ku mä olin ton, ton [erään henkilön], litterointikurssilla, (---) ja tota noin ni sit meän piti niin ku harjotella litterointia muun muas niin et nauhottaa omaa puhetta ja litteroida sitä.

LA: joo-o?

T/ei-mt: ja sitte tota [eräs henkilö] sitten tota tuumas ku se katto sitä mun litterointii ku se sit anto meille palautetta ni se sano

LA: mm.

T/ei-mt: että, että joo tää on tosi hyvä mutta, sä et oo näit toisen tavun vokaalin pidentymiä tänne ollenkaan merkinny ja mä olin sillee et [kysyvä äännähdy],

LA: [nauru]

T/ei-mt: mitä? ja ja tota niin sit ku mä rupesin kuunteleen ja niin ku et mä, en oo koskaan elämässäni tavu- tajunnu et mun toisen tavun vokaalit totisesti pitenee mut siis enhän mä niin ku ollu sitä, et tavallaan siis mulle piti se niin kun, jonkun kertoa että mä tajusin sen että

LA: mm-m.

T/ei-mt: se on tietenki sitä tutkija ammattitaitoo et sitte pystyy niin ku hahmottaa sitä, materiaalia niin et todella tunnistaa sielt vokaalinpidentymät ja lyhentymät ja ja näin (---) että tavallaan sittenhän se ti- mut siinäkin se tieteellinen tieto on sit

kuitenki se, mikä se, minkä avulla sitä pitää ottaa haltuun mut se että, et tavallaan niin kun, tota pystyy, pitää pystyä tavallaan niin ku, joka tapaukses asettumaan sen oman henkilökohtasen suhteen, ulkopuolelle tai sekin riippuu kyl siit tutkimuskysymyksestä taas kerran.

Kuten edellä esittämistäni esimerkeistä käy ilmi, haastattelumainintojen perusteella puheen kuunteleminen ja litteroimisen prosessi ovat taito, jonka opetteleminen on osa kielitieteilijän *ammattitaidon* rakentumista. Haastatteluaineistoni perusteella kyseinen taito karttuu kokemuksen avulla, mutta johon voi vaikuttaa myös jossain määrin lahjakkuus ja taipumukset (esimerkki 101):

(101) Haastatteluaineisto

T/mt: että kyllä, kyllä minusta, siinä on, j- mutta ei, ehkä kaikki eivät että, et tulee vaan mieleen joku, n- nii, jos nyt tässä niitä nimiäkin mainitsee niin, Heikki Paunonen on siis, helsinkiläinen syntyjään.

LA: mm-m.

T/mt: ja, sitte tota, hän on tutkinu, koko suomen murteiden kannalta monikon genetiiviä esimerkiksi.

LA: mm-m.

T/mt: mutta hänhän meni tekee kenttätöitä Lappiin siis, siis peräpohjalaismurteitten joukkoon siellä, ja mää ajattelin että no on se on ollu kyllä aika erikoinen kokemus varmasti pääkaupunkilaiselle,

LA: mm-m.

T/mt: että on siis ymmärtäny, merk- että oppii merkitsemään ja kuulemaan sen niin ku hahmottamaan sen oikein.

LA: mm-m.

T/mt: mutta jos on, niin ku lahjakas, sillä tavalla, niin kun, **varmaan nyt jokainen, meistä kielentutkijoista jollain tavalla on kielellisesti lahjakas** että pystyy [nauraen] kuulemaan, suurin piirtein oikein ni, onha se mahdollista.

Aineistoni litterointiin liittyvässä menetelmällisessä pohdinnassa kiinnostavaa on tietynlainen ristiriitaisuus, joka syntyy kahden näkemyksen välille: toisaalta litteroiminen esitetään subjektiivisena tulkintana, mutta toisaalta litteraatissa kuvattujen kielenpiirteiden ilmenemien voidaan ajatella olevan ”oikein” tai ”väärin” litteroitu – siis sisältävän objektiivisesti paikkansapitäviä tai virheellisiä tulkintoja. Jälkimmäiseen näkemykseen viittaavat myös maininnat litteraattien ”tarkistamisesta” ja käsitys siitä, ettei litteraatin muokkaaminen ole varsinaisesti litterointia (ks. esimerkit 88 ja 89). Lienee perusteltua väittää, että nämä keskenään ristiriitaiset näkemykset pitävät molemmat paikkansa: äänen ja puhetilanteen tekstintämisessä tarkekirjoituksella on mahdollisuuksia objektiivisesti todennettaviin virheisiin, esimerkiksi kirjoitetun kielen normien vuoksi, mikä tuodaan esiin eräässä haastattelussani (esimerkki 102).

(102) Haastatteluaineisto

T/mt: huo- huomautti että, niin ku tossa sulla on v- että että, joku esimerkiks joku loppuännän assimilaation merkintää siellä puuttu tai, (---) tai sitte se mikä niin kun, edelleenki opiskelijoille on hirveen vaikee, opettaa sen, loppukahdennuksen kirjottaminen.

LA: mm-m.

T/mt: että, **kun, eihän sitä, kirjakielessä ole ni se on, todella vaikeeta oppia.** ja sitten kun se oppii ni sitte ku kirjottaa vaikka kirjettä jollekin ni [nauraen], alkaa kirjottaa niitä sinne niin ku mullekkini kävi, että, se tulee nii automaattiseksi. joo, ni tota, kyllä, litteroinut olen aika p- paljon, kieltämättä.

Litteraatin oikeellisuuden ja tulkinnallisuuden voi siis nähdä jatkumomaisena: Litteraatti voi sisältää litteroijan tekemiä virheitä, jotka voivat johtua litteroijan kielellisestä taustasta, kirjakielen normien vaikutuksesta, harjaantumattomuudesta tai muista inhimillisistä syistä. Samalla puhutun kielen ja kielellisen vuorovaikutuksen tarkekirjoittamiseen liittyy myös tulkinnallisempia muuttujia, eikä kaikki litteraateissa esiintyvä variaatio johdu jostain, minkä voisi tulkita tai nimetä ”virheeksi”.

Tämän luvun lopuksi on myös tuotava esiin, että tutkimissani väitöskirjoissa myös litterointi on menetelmänä muuttunut, sillä sekä tallennusteknologia että litteraatin laatimistavat ovat teknologisen kehityksen myötä muuttuneet. Siinä missä aikaisemmin teksti on ollut irrallaan tallenteesta erillisinä käsinkirjoitettuna tai konekirjoitettuna liuskoina tai tekstitiedostona, on nykyisillä ohjelmistoilla mahdollista kytkeä tallenne litteraattiin niin, että jokainen litteraatin kohta on mahdollista myös kuunnella. Kenties pian tieteenalalla yleistyy myös se, että aineistoesimerkit on mahdollista liittää tutkimusjulkaisuun äänenä tai videona tekstinnetyn esimerkin sijaan. Tällainen menettely vaikuttaisi oleellisesti litterointiin liittyviin menetelmällisiin kysymyksiin kielenpiirteiden edustustapojen tulkinnallisuudesta: jokaisen lukijan olisi mahdollista arvioida litteroijan tekemän merkinnän eli kategorisoinnin ja tulkinnan oikeellisuutta.

Selvää on, että litterointiin liittyy monia muuttujia, eikä edes harjaantuneen tutkijan korva ole foneettinen mittalaite. Litteroinnissa menetelmänä voi nähdä monenlaisia vertailtavuuteen, oikeellisuuteen ja tulkinnallisuuteen liittyviä ongelmia (ks. myös esim. Kerswill & Wright 1990), joita olen tässä luvussa aineistolähtöisesti esitellyt. Heikkouksistaan huolimatta litterointi puolustaa aineistonkäsittelymenetelmänä paikkaansa: kielen tutkiminen kuulonvaraisesti on perusteltua, koska yleisesti ottaen ihmiset maailmassa vuorovaikuttavat ja kommunikoiivat kuulonvaraisesti eivätkä tulkitse toistensa puhetta foneettisin mittauksin. Litteraattien muokkaamisen ja ”tarkistamisen” voikin nähdä ”oikeaan”, ”tarkkaan” tai ”valmiiseen” tulkintaan pyrkimisen sijaan tilaisuutena menetelmälliseen tutkimukseen, joka valaisee niitä kieleen liittyviä seikkoja, jotka eri aikoina ja eri tarkoituksiin tallenteita litteroivat eli kieltä kuulonvaraisesti havainnoivat kielen ammattilaiset ovat tulkinneet eri tavoin.

3.6.5 Foneettiset mittaukset

Foneettiset mittaukset ovat tekstiaineistossani ilmeneviä kielentutkimuksen menetelmiä, jotka voi nähdä sekä aineiston analyysin että sen käsittelyn menetelminä. Foneettisia mittauksia ilmoitetaan tehdyksi seitsemässä tekstiaineistoni väitöskirjassa⁴⁰. Näiden lisäksi väitöskirja 1 (1877) keskittyy kielen tarkastelemiseen foneettis-fonologisesta ja ”äännefysiologisesta” (*lautphysiologisch*) näkökulmasta, mutta työssä ei kuvata foneettisia mittauksia. Kahta tutkimaani väitöskirjaa – 1 (1877) ja 45 (2009) – voi luonnehtia foneettisiin ilmiöihin keskittyviksi väitöskirjoiksi. Muissa aineistoni väitöskirjoissa kokeellis-foneettiset menetelmät ovat toimineet käsiteltävän kielenpiirteen ja sen varianttien kuulohavaintoon perustuvan kategorisoinnin tukena tai varmistuksena. Tätä korostaa se, ettei kokeellis-foneettisia mittauksia käsitellä kovinkaan syvällisesti niissä väitöskirjojen osioissa, jotka muodostavat tekstiaineistoni. Selkeimmin nimenomaan aineiston käsittelyyn foneettinen näkökulma kytkeytyy väitöskirjassa 46 (2011), jossa tutkija on tuottanut litteraatin yhteyteen äänisignaalista piirtyvän aaltomuodon (oskillogrammin) puheanalyysiohjelma Praatin avulla⁴¹:

(103) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 86, 87, 89

Koko 2000-luvun internetistä on ollut ilmaiseksi ladattavissa puheanalyysiohjelma Praat. Praatin ja muiden vastaavien ohjelmien etu aiempiin menetelmiin verrattuna on erityisesti siinä, että ohjelmassa äänisignaali ja teksti kulkevat käsi kädessä: Litteraatiota tarkasteltaessa voi yhdellä hiiren näpäytyksellä myös kuunnella kulloisenkin kohdan. Ja käänteisesti, äänestä on aina nähtävissä graafinen esitys, joka saattaa osaltaan helpottaa litterointia tai ainakin kiinnittää tutkijan huomion erikoistapauksiin. (Ks. Praat; Praat-opas.) (---) Kun ikkuna avautuu, sen yläosaa hallitsee äänisignaalin kuvaus, josta näkyviin olen yleensä jättänyt vain äänen aaltomuodon eli oskillogrammin. (---) Vaikka puheanalyysiohjelman graafisesta esityksestä ja mittausmahdollisuuksista on usein apua hankalien kohtien tarkastelussa, on tutkijan oltava valppaana, ettei nähty voita automaattisesti kuulua.

Yhdessä tutkimistani väitöskirjoista ilmoitetaan, että tutkimusprosessiin on kuulunut myös kokeellis-foneettisia mittauksia, mutta mittausten tulokset eivät ole osa tutkimuksen analyysia:

(104) Tekstiaineisto: VK 8 (1925), s. III

Saman vuoden syyskaudella suoritin myös koneellisia foneettisia tutkimuksia, joista, vaikka niiden tulokset eivät tässä teoksessa olekaan suoranaisesti näkyvissä, kuitenkin monessa kohdassa on työn kestäessä ollut suurta hyötyä.

40 VK 5 (1912), 8 (1925), 25 (1987), 26 (1987), 38 (1999), 45 (2009) ja 46 (2011).

41 Praat-ohjelmalla on mahdollista tuottaa äänisignaalista muitakin graafeja kuin oskillogrammeja, tarkemmin ks. esim. <https://www.kielipankki.fi/tuki/praat/> (suomeksi), <https://www.fon.hum.uva.nl/praat/> (englanniksi).

Kokeellis-foneettiset menetelmät tarkoittavat aineistossani pääasiassa akustisen fonetiikan menetelmiä. Mittauksia on tehty sekä aineistonkeruun puhetilanteessa tehdyistä tallenteista (VK 25 [1987], 26 [1987], 46 [2011]) että erikseen fonetiikan laboratoriossa (VK 5 [1912], 45 [2009]) tallennetusta puheesta. Jossain tapauksissa sitä, millaisesta puhetilanteesta tallennetusta puheesta mittaukset on tehty, on vaikea hahmottaa ainakaan tekstiaineistooni kuuluvan aineiston keruun ja käsittelyn menetelmiä käsittelevästä osuudesta, kuten esimerkissä 105:

(105) Tekstiaineisto: VK 38 (1999), s. 47

Kaakkoishämäläisen Hollolan murreryhmän diftongien kvaliteetin määrittäminen perustuu auditiivisten arvioiden lisäksi akustisiin mittauksiin. Tällä tavalla olen voinut tutkia sitä, onko auditiivisten ja akustisten määritysten välillä mahdollisesti eroja. Tähän aineistoon perustuu myös Hollolan ryhmälle tyypillisen pitkästä *ä*:stä muodostuneen diftongin kvaliteetin määrittäminen sekä sen ja väljenevien diftongien avartumisen kehityksen vertailu. Tämän materiaalin olen itse suunnitellut ja äänittänyt nimenomaan väljenevien diftongien mittaamista varten. Arkistomateriaalista on näet vaikea tavoittaa sekä tietyssä äänneympäristössä esiintyviä akustisiin mittauksiin soveltuvia diftongeja että vokaalidiagrammin laatimiseksi tarvittavia pitkiä monoftongeja.

Neljässä väitöskirjassa foneettisia mittauksia on tehty erityisesti mittausta varten suunnitellusta puhetilanteesta. Väitöskirjassa 5 (1925: 34) mainitaan informantin ”lausumat esimerkkisanat”, väitöskirjassa 26 (1987: 19) mainitaan spontaanin puheen ohella ”kehyslauseissa tuotetut murremuodot” ja väitöskirjassa 38 (1999: 47, ks. esimerkki 105) puheentuottotilannetta ei kuvailla sen tarkemmin. Väitöskirjassa 45 (2009) kuvataan puhetilannetta seuraavasti:

(106) Tekstiaineisto: VK 45 (2009), s. 45

The informants produced the sentences in a recording studio. The recordings were made using high-quality digital equipment. The sentences to be spoken were presented to the informants on a computer screen. The microphone was placed a little below the midline between the screen and informants (sic) face, at a distance of approximately 30 cm from the informant. After producing a sentence, the informant had to wait 2 seconds before, by clicking the mouse, she could see the next sentence. This arrangement was adopted to prevent informants from speaking as if presenting a list and from adopting other mannerisms. In Oulu and Turku the sentences were recorded directly on a hard disk (44.1 kHz, 16 bits), in Tampere on a MiniDisk. Before the acoustic analyses, the author listened to all of the sentences in order to check whether the target words had been produced in the intended manner prosodically and whether they had been pronounced correctly in terms of segmental structure. It turned out, as already mentioned above, that the attempt to elicit rhematically accented versions was not successful enough for these versions to be included in the materials reported. Of the remaining 3240 tokens, 127 (3.9%) were discarded. In all of these cases, the informant had accented a word intended to be unaccented.

Tekstiaineistostani hahmottuu, että fonetiikan puoleen on käännyttyä tutkittaessa kvantiteettiin eli äänteiden kestoon liittyviä kysymyksiä (VK 5 [1912], 25 [1987], 26 [1987]) sekä erityisen jatkumomaisiksi nimettyjä ja tulkittuja äänteellisiä kielenpiirteitä kuten diftongien avartuminen (VK 38 [1999]) ja yleiskielen *d*:n vastineet (46 [2011]). Väitöskirjassa 45 (2009) tutkittava kielenilmiö on prominenssi (*prominence*).

Aineistoni kannalta on mielenkiintoinen kysymys, miksi foneettisilla mittauksilla on suomalaisen murteentutkimuksen historiassa niin pieni rooli, vaikka on selvää, että äänne- ja muoto-opillisiin ilmiöiden tarkastelun näkökulmasta foneettinen näkökulma voisi monessa yhteydessä olla hedelmällinen. Tarvetta kokeellis-foneettiselle tutkimukselle tuodaan esiin myös sellaisissa väitöskirjoissa, joissa mittauksia ei ole tehty, kuten esimerkissä 107:

(107) Tekstiaineisto: VK 17 (1972), s. 18

Murteenkerääjälle ilmutui kosolti myös merkintävaikeuksia, etupäässä alueen länsiosassa. Mainitsen niistä kaksi. Ehkä vaikeimmaksi pulmaksi osoittautui vokaalinkeston merkitseminen lyhyen ensi tavun jäljessä alueella, jossa esiintyy lounaimurteista puolipituutta (tämän levikkialueesta ks. s. 167–169). On vaikea esim. sanoa, ovatko *kala*-sanan yks. nominatiivin ja yks. partitiivin toisen tavun vokaalit langenneet yksiin vai vallitseeko niiden välillä distinktiivinen oppositio. Olen sivunnut (s. 212) ongelmaa käsitellessäni eräitä diftongiloppuisten nominien yksikkötaivutuksen erikoisuuksia, mutta pätevämpiin tuloksiin voitaisiin ehkä päästä vasta erikoistutkimuksin, käyttämällä apuna kokeellisfoneettisia menetelmiä.

Kokoavasti aineistoni perusteella voi toisin sanoen todeta, että foneettisia mittauksia on hyödynnetty väitöskirjoissa hyvin varhaisessa vaiheessa, mutta epätasaisesti: 1920-luvulla ilmestyneen väitöskirjan jälkeen 8 (1925) seuraavan kerran foneettisia mittauksia hyödynnetään vasta 60 vuotta myöhemmin (VK 25 [1987]). En pysty aineistoni perusteella vastaamaan yksiselitteisesti kysymykseen, miksi näin on, mutta jonkin verran voin toki spekuloida. Tallenteita, haastattelua ja keskustelua käsittelevässä luvussa 3.6.3 toin esiin, että esimerkiksi haastattelumenetelmää on kehitetty ja puhetilanteita (haastattelu ja keskustelu) arvioitu siitä näkökulmasta, että tallennettava ja siten tutkittava puhuttu kieli olisi mahdollisimman ”spontaania” ja ”luonnollista”. Oletettavaa on, että tästä syystä foneettiset mittaukset, joita ei usein voi luotettavasti toteuttaa muusta kuin fonetiikan laboratorioissa tallennetusta puheesta, on tulkittu koeasetelmiksi, joissa tuota spontaania puhetta ei esiinny. Osittain foneettisten mittausten vähäisyyttä väitöskirjoissa voi selittää se, että tieteenalalla on pidetty ja edelleen pidetään yhtenä kielitieteilijän ammattitaidon osana auditiivista harjaantumista erilaisten kielenpiirteiden ja sen ilmenemien havainnointiin (ks. litterointia käsittelevä luku 3.6.4). Tästä näkökulmasta kiinnostavaa on, että väitöskirjoissa hyödynnettävät foneettiset mittaukset keskittyvät akustiseen fonetiikkaan eli puheäänän analyysiin eivätkä puheen havaitsemiseen eli auditiiviseen (myös *perseptuaalinen*) fonetiikkaan (fonetiikan kolmesta osa-alueesta, ks. esim. O’Dell & Nieminen 2020: 320). Kolmas seikka, joka foneettisten mittausten vähäisyyttä voi selittää on se, että esimerkiksi niin kutsutussa strukturaalisessa dialektologiassa ja piirrehierarkioihin

liittyvissä puheenvuoroissa (Chambers & Trudgill 1980: 112–116, Mielikäinen 2001a, Paunonen 2006; tarkemmin, ks. murrealueita käsittelevä luku 5.4) ääntämystä ei pidetä murteita erottelevien kielenpiirteiden näkökulmasta kielen niin kutsuttuna syvärakenteena.

3.6.6 Kuuntelutestit

Kolmessa aineistoni väitöskirjassa aineiston joukossa on käytetty aineistonkeruumenetelmää, jota tutkija kutsuu ”kuuntelutestiksi”. Kahdessa väitöskirjassa (VK 44 [2009] ja VK 47 [2011]) kielenkäyttäjille on soitettu tutkijan valitsema kielennäyte, josta tutkija on esittänyt kielenkäyttäjille kysymyksiä, pyytänyt heitä tekemään kuulemastaan huomioita tai sijoittamaan puhujat kielennäytteen perusteella kartalle. Yhdessä väitöskirjassa (VK 38 [1999]) kuuntelutesti on toiminut kielellisen ilmiön litteroinnin menetelmällisenä kontrollina: tutkija on pyytänyt toisilta murrealueilta kotoisin olevia kielentutkimuksen ammattilaisia kuuntelemaan samaa kielenpiirrettä (diftongia sen avartuneisuuden näkökulmasta). Tässä luvussa käsittelen vain väitöskirjojen 44 (2009) ja 46 (2011) kuuntelutestejä, sillä tulkitsen väitöskirjassa 38 (1999) olevan kuuntelutestin liittyvän enemmän kyseisen tutkimuksen menetelmien arviointiin kuin varsinaiseen tutkimusaineistonkeruuseen, ja siksi käsittelin sitä litterointia käsittelevässä luvussa 3.6.4.

Kuuntelutestit, joissa esitetään kielenkäyttäjälle puheen katkelma ja pyydetään häntä kuulemansa perusteella luonnehtimaan joko näytteen kieltä tai kielenkäyttäjää, kytkeytyvät menetelmänä tutkimusaineistossani kansanlingvistiikkaan. Kansanlingvistiikka tutkimusalana keskittyy selvittämään kielenkäyttäjien kieleen liittyviä havaintoja ja asenteita (ks. esim. Niedzielski & Preston 2010). Fennistiikassa kansanlingvistiseksi nimettyä tutkimusta on tehty vasta 2000-luvulla (Palander 2001). Kielenkäyttäjien käsitykset kielenkäytöstä, murteista ja kielestä ovat kuitenkin kiinnostaneet jo aikaisemmin: Esimerkiksi Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeessa on kysely haastateltavien käsityksiä omasta kielenkäytöstä ja sen vaihtelusta sekä kotimurteesta ja sen muuttumisesta (Mielikäinen 1980: Liite II). Myös väitöskirjan 23 (1986: 339) haastattelurunko sisältää kielen käyttöön ja kielikäsitteisiin liittyviä kysymyksiä, vaikka vastauksia ei itse väitöskirjassa analysoidakaan sisällöllisesti, vaan toisessa julkaisussa (Nuolijärvi 1986b).

Kuuntelutestillä kerätyn aineiston tarkoitusta ja tavoitteita tutkijat esittelevät seuraavalla tavalla:

(108) Tekstiaineisto: VK 44 (2009), s. 51, 136

Haastattelujen jälkeen tehdyssä murteentunnistustestissä nuorten piti arvioida kahden noin 3 minuutin pituisen puhenäytteen pohjalta puhujien alueellista taustaa. (---)
Testin tavoitteena oli selvittää, miten nuoret paikantavat puhujat, mihin he kiinnittävät murrepuheessa huomiota ja millaiset erot mahdollisesti osoittautuisivat mentaalisten murrerajojen kannalta olennaisiksi. (---)

Tässä tutkimuksessa sovelsin kuuntelutestiä sen selvittämiseksi, millaisiin kielellisiin elementteihin pellolaisnuoret kiinnittävät peräpohjalaisessa murteessa huomiota ja mihin alueeseen tai alueisiin he kuulemansa kielimuodot yhdistävät. Testin tarkoituksena oli tässä syventää ja mahdollisesti tarkentaa muista aineistoista muodostuvaa kuvaa siitä, mitä kielellisestä todellisuudesta havaitaan: minne testipuhujat paikannetaan ja mistä syystä juuri kyseisille alueille?

(109) Tekstiaineisto: VK 48 (2011), s. 6

Syntyperäisillä pohjoissavolaisilla olen teettänyt murteentunnistustestin, jonka tarkoituksena on selvittää, kuinka oman kotiseudun murre ja sen naapurimurteet tunnistetaan ja mitä niistä havaitaan. (---) Esittämieni kysymysten tarkoituksena on ollut saada mahdollisimman runsaasti esimerkkejä Savon murteen erityispiirteistä.

Kuuntelutestien menetelmällisessä kuvauksessa tutkijat keskittyvät seuraaviin asioihin: 1) näytteen pituus, 2) näytteen puhujien ja puhetilanteen esitleminen, 3) näytteiden kuuntelujärjestys, 4) kuuntelutestitalanne ja tutkijan toiminta sen aikana ja 5) näytteen sisältämien kielenpiirteiden ja varianttien esitleminen.

Kummassakin väitöskirjassa kuuntelutestissä käytettyjen katkelmien pituus on muutama minuutti (VK 44 [2009]: ”noin” 3:00, VK 47 [2011]: 1:37–2:34). Katkelmien mittaa perustellaan väitöskirjassa 47 (2011: 14) kielenkäyttäjien keskittymiskyvyllä, ja lyhyen katkelman kääntöpuolena nostetaan esiin se, että ne eivät sisällä harvafrekvenssisiä kielenpiirteitä eivätkä monipuolista vuorovaikutusta. Väitöskirjassa 44 (2009: 137) perustellaan näytteen pituutta suhteessa aikaisempiin kvantitatiivisiin kuuntelutestiaineistokeruisiin, joissa käytetyt näytteet ovat olleet vain muutamien kymmenien sekuntien mittaisia: tutkija esittää, että koska hänen oma tarkastelunsa on kvalitatiivinen, on näytteiden pidempi mitta perusteltu, mutta ei pyri arvioimaan näytteen pituuden merkitystä sen laajemmin (esimerkki 110). Väitöskirjassa 47 (2011: 14) esitetään kiinnostava oletus kielenkäyttäjien havainnointikyvystä näytteen mittaa pohdittaessa (esimerkki 111).

(110) Tekstiaineisto: VK 44 (2009), s. 137 (alaviite poistettu)

Kuuntelutestit on tyypillisesti laadittu kvantitatiivisia analyysejä silmällä pitäen, jolloin tulosten avulla on pyritty tekemään karkeita yleistyksiä maallikoiden mentaalista murrerajoista tai kielimuotojen tunnistamisesta (esim. Niedzielski & Preston 2000: 82-95; Yonezawa 2002; Garrett et al. 2003: 148-210; Clopper & Pisoni 2006; Palander & Nupponen 2005b: 42-45). **Lyhyiden täsmäkatkelmien käyttö perustuu oletukseen, että kuulija kiinnittää huomionsa tiettyyn kielenaineeseen.** Tässä tapauksessa tavoite oli luonteeltaan laadullinen: tarkoituksena oli täydentää tietoa mentaalista murrerajoista niiden vastaajien osalta, joilta on saatu talteen myös lomake- ja haastattelumateriaalia. Siinä missä kvantitatiivisissa testeissä vastaajat tyypillisesti kuulevat sarjan lyhyitä, usein vain lauseen tai alle 10 sekunnin mittaisia näytteitä, testimateriaali koostui tässä tapauksessa kahdesta noin 3 minuutin pituisesta puhenäytteestä.

(111) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 14

Näytteiden lyhyttä puoltaa kuuntelijan mahdollisuus tasaiseen keskittymiseen. Lisäksi arvio murretaustasta syntyyneen arkitilanteissakin yleensä nopeasti: **emme tarvitse pitkää arviointiaikaa**, kun mielikuva henkilön kotiseudusta muodostuu murteen perusteella, jos sellainen on muodostuakseen.

Kuten esimerkeistä 110 ja 111 käy ilmi, kuuntelutestit lähtevät tekstiaineistossani menetelmällisesti siitä oletuksesta, että 1) tutkija pystyy valikoimaan näytteeseen murteen kannalta olennaisia piirteitä ja variantteja, 2) kyseiset piirteet variantteineen käyvät ilmi hyvin lyhyestä puhekatkelmasta, 3) kielenkäyttäjät jakavat tutkijalähtöiset käsitykset eli kiinnittävät huomioita sellaisiin kielenpiirteisiin ja sen edustustapoihin, jotka esiintyvät katkelmassa ja tunnistavat niiden perusteella puhujan murteen. Kuuntelunäytteisiin valittuihin piirteisiin palaan tarkemmin myöhemmin tässä luvussa.

Väitöskirjassa 44 (2009) käytetyt näytteet ovat vuodelta 1979 ja väitöskirjassa 47 (2011) 1990-luvulta sekä yksi ”2000-luvun alkupuolelta”. Väitöskirjan 44 (2009) kuuntelutestinäytteissä esiintyvät puhujat ovat hivenen nuorempia kuin väitöskirjassa 47 (2011). Väitöskirjassa 44 (2009: 137) puhujien ikää suhteutetaan kuuntelutestin tekijöiden ikään (esimerkki 112). Väitöskirjassa 47 (2011: 13) puhujien ikä ja myös tallennusajankohta suhteutetaan kielimuotoon ja sen ”nykyaikaisuuteen” (esimerkki 113). Väitöskirjassa 44 (2009) puhujista kerrotaan heidän ammattinsa sekä se, mistä he ovat kotoisin, kun taas väitöskirjassa 47 (2011) puhujista ei kerrota syntymävuosiarvioita enempää taustamuuttujia menetelmän kuvauksessa, mutta tiedot löytyvät väitöskirjan liitteestä näytteiden litteraattien yhteydestä (VK 47 [2011: 297–302]).

(112) Tekstiaineisto: VK 44 (2009), s. 137

Testipuhujat edustavat siten informanttien vanhempien sukupolvea, vaikka haastatteluhetkellä olivatkin näiden kanssa samaa ikäluokkaa.

(113) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 13

Puhujien iän ja tallennusajankohdan perusteella katkelmat edustaisivat nykyaikaista murretta. (---) Iältään näytteiden puhujat ovat noin 30–60-vuotiaita – samanikäisten puhetta haastateltavat todennäköisimmin kuulevat arjessaankin usein.

Väitöskirjan 44 (2009) näytteiden puhetilanteita kuvaillaan ilmoittamalla, että näytteet ovat peräisin pro gradu -työtä varten kerätystä haastatteluaineistosta. Väitöskirjassa 47 käytetyt näytteet on poimittu haastatteluaineistosta, ”murteita esittelevältä Internet-sivulta” sekä Murrekuvat-nimisestä TV-ohjelmasta. Väitöskirjassa 47 (2011: 13–14) iso osa näytteisiin liittyvästä taustoittavasta tekstistä liittyy näytteiden puhetilanteiden esittelyyn: tutkija esittelee näytteiden sisältöä (puheenaiheita), mainitsee noukkineensa haastatteluista katkelmia, jotka ”eivät edusta haastatteluialogia” sekä pohdiskelee erään näytteen kohdalla, miten hyvin se edustaa ”spontaania puhetta” ja yleisimmin kaikkien näytteiden kohdalla sitä, ovatko puhujat tavoitelleet murteellista ilmaisua tietoisesti. Väitöskirjassa 47 (2011) näkemys siitä, että näytteiden

optimaalisiin sisältö on ”spontaani puhe” on menetelmällisesti kiinnostava. Vaikka näytteiden sisältö ei ole tutkimuksen varsinainen aineisto eikä tutkimuskohde, tutkijan valinnoista ja niiden kuvauksesta välittyy näkemys, että myös kuuntelunäytteinä kielenkäyttäjille toistettavien näytteiden tulisi tutkijan näkemyksen mukaan olla mahdollisimman ”spontaania puhetta”.

Molemmissa väitöskirjoissa 44 (2009) ja 47 (2011) nostetaan esille näytteiden kuuntelujärjestyksen mahdollinen vaikutus vastauksiin. Väitöskirjassa 44 (2009: 137) esitetään, että näytteiden (2 kpl) ja kuuntelijoiden (16 hlö) vähyyden vuoksi oli tarkoituksenmukaista toistaa näytteet kuuntelutestissä samassa järjestyksessä. Myös väitöskirjassa 47 (2011) näytteiden kuuntelujärjestys on jokaisella toistokerralla ollut sama. Tutkija pohdiskelee kuuntelujärjestyksen merkitystä seuraavasti:

(114) **Tekstiaineisto:** VK 47 (2011), s. 14

Näytteiden kuuntelujärjestys ei antanut vihjettä niiden sijoittumisesta. **Näytteet eivät esimerkiksi edenneet siten, että ne olisivat muuttuneet katkelma kerrallaan niin sanotusti täydellisemmäksi ja täydellisemmäksi savoksi.** Puhujien kotipaikkakunnat eivät myöskään järjestyneet kartalle miksikään loogiseksi kuvioksi (vaikkapa siten, että ensimmäinen näyte olisi pohjoisimmasta pitäjistä ja viimeinen eteläisimmästä pitäjistä). Kuuntelujärjestys on tästä huolimatta tarpeen ottaa huomioon tuloksia analysoitaessa – sen vaikutusta on nyt mahdotonta täysin eliminoida. Mikäli järjestäisin testin uudelleen, arpoisin näytteille satunnaisen kuuntelujärjestyksen jokaiselle haastateltavalle erikseen. Näin kuuntelujärjestyksen vaikutus tuloksiin olisi varmasti vähäinen.

Esimerkistä 114 käy kuuntelujärjestyksen merkityksen lisäksi ilmi tämän tutkimuksen näkökulman kannalta mielenkiintoinen ajatus siitä, että kuuntelutestissä käytetyt näytteet olisi mahdollista asettaa järjestykseen niin, että ne kuultu kieli muuttuisi näyte kerrallaan *täydellisemmäksi savoksi*. Näihin teemoihin palaan tarkemmin tämän väitöskirjan analyysiluvussa 5.

Molemmissa väitöskirjoissa esitellään myös kuuntelutestitilanne ja se, miten tutkija on käsillä olevan tehtävän kielenkäyttäjille esitelty. Molemmissa väitöskirjoissa testitilanteessa on käytetty Suomen karttaa, johon kielenkäyttäjät ovat sanallisesti tai piirtämällä sijoittaneet toistettavat kielennäytteet (tai oikeammin niiden puhujat). Väitöskirjassa 44 (2009) testitilanteen esittely on tiivis ja sen keskeinen sisältö on se, ettei tutkija ole johdatellut kielenkäyttäjää ja että kielenkäyttäjien vastaustapoja ei ole rajattu vain yhteen mahdolliseen:

(115) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 137

Annoin vastaajille ohjeeksi, että huomio tulee kiinnittää puhumisen tapaan eikä sisältöön, jolla ei ole tunnistamisen kannalta mitään merkitystä. Mitään muita ohjeita tai vihjeitä näytteistä vastaajat eivät saaneet. **Tarkoituksena oli tarjota vastaajille mahdollisimman vapaat kädet** puhujien kotipaikkojen määrittelyssä. Niinpä he saivat joko merkitä paikannuksensa karttaan, määrittellä sen pelkästään sanallisesti tai käyttää halutessaan kumpaakin menetelmää. Lisäksi karttojen alapuolelle oli varattu muutaman rivin verran tilaa paikannusten perustelujen kirjoittamiselle.

Väitöskirjassa 47 (2011) tutkija ei ole kuuntelutestin ohjeistuksessa maininnut, että kielenkäyttäjien tulisi keskittyä näytteen sisällön sijaan puhetapaan. Kielenkäyttäjille annettava ohjeistus olla keskittymättä puheen sisältöön vaan sen muotoon on menetelmällisesti kysymyksiä herättävä: iso osa kielellisestä vuorovaikutuksestamme ihmisinä perustuu puheen sisällön kuuntelemiseen ja siihen reagoimiseen. Voikin olettaa, että puheen kuunteleminen erityisesti sen muodon näkökulmasta on puhetta tutkiville kielitieteilijöille menettelytapana tavanomainen, mutta ei-kielitieteilijöille tilanteena satunnaisuus⁴². Miten onnistuneesti kielenkäyttäjien on mahdollista keskittyä muotoon sisällön sijaan erityisesti tilanteessa, jossa kysytään muodon lisäksi myös kysymyksiä itse näytteessä puhuvasta ihmisestä? Sitä, missä määrin puheen sisältö vaikuttaa kielenkäyttäjän antamaan vastaukseen esimerkiksi puhujan syntymäpaikasta, ei näkemykseni mukaan ole käytännössä mahdollista saada selville.

Väitöskirjassa 47 (2011: 15–19) testin toteuttamista ja tutkijan toimintaa käsitellään pitemmin: tutkija kuvailee käyttämiään sanamuotoja, omaa puhetapaansa, esittämiään lisäkysymyksiä ja sitä, missä määrin ja miten myötäili tai rohkaisi kielenkäyttäjää testitilanteessa. Väitöskirjassa 47 (2011) tutkija myös kertoo käyneensä testin lopuksi kielenkäyttäjien kanssa lävitse ”oikeat vastaukset” (esimerkki 116) vaikka suurin osa tutkijan käytöstä kuvaavasta metatekstistä (esimerkki 117) tuo esiin, että tutkija on pyrkinyt luomaan vaikutelman siitä, ettei oikeita vastauksia ole:

(116) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 18

Haastattelun lopuksi oli mahdollista kommentoida testiä tai murteita ylipäänsä. Lisäksi kerroin näytteiden alkuperän ja selvitin, mistä piirteistä puhujan kotiseudun olisi voinut päätellä.

(117) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 19

Koko haastattelun ajan ideana oli, että tarkasteltavana ovat vastaajan omat havainnot ja mielipiteet. Tähän pyrittiin kysymyksenasettelulla: ”mistä huomasit, että puhuja on kunnasta X”, ”millaisen mielikuvan sait puhujasta” ja niin edelleen. Vain kysymyksessä ”mitä murrettä näyte on” jotkut haastateltavat hämääntyivät arvelemaan, etteivät he voi ”tietää” vastausta.

Siinä, miten syvällisesti kuuntelutestin kielennäytteen sisältämiä kielenpiirteitä eritellään, on kahdessa tässä tarkastelemassani väitöskirjassa eroa. Väitöskirjassa 47 (2011: 13–15) ei eritellä kovinkaan tarkasti, mitä kielenpiirteitä näytteissä on ja millä perusteella kyseisten kielenpiirteiden ja niiden edustustapojen voi katsoa muodostavan tunnistettavan murteen, jota tutkija esittää kielennäytteiden edustavan, vaikka kertoo käyneensä asiaa lävitse haastateltaviensa kanssa testitilanteen päätyttyä (ks. esimerkki 116). Sen sijaan tutkija esittää, että näytteiden kieli edustaa *nykyaikaista*

42 On selvää, että kielenkäyttäjät kiinnittävät toisinaan huomiota myös toistensa puheta-
paan (ks. esim. Aarikka 2014: 65–70).

murretta ja tuo esiin lähinnä variantteja, jotka voi tulkita joksikin muuksi kuin ”nykyaikaiseksi murteeksi”:

(118) **Tekstiaineisto:** VK 47 (2011), s. 13

Puhujien iän ja tallennusajankohdan perusteella katkelmat **edustaisivat nykyaikaista murretta**. Näytteisiin **sisältyy kuitenkin myös piirteitä, joiden on todettu harvinaistuneen viime aikoina**. Muun muassa *piättäjistä* ja *vuatteista* puhutaan. (Aineistonkeruussa osoittautui, että eräillä haastateltavilla esiintyi itselläänkin harvinaistuneita piirteitä kuten *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumista ensi tavussa.) Sellaisia hyvin **radikaalisti harvinaistuneita muotoja** kuin vaikkapa *antooten-*tyyppistä imperatiivia tai *loi*-monikkoa **näytteet eivät sisällä**. Ne eivät myöskään ole poikkeuksellisen yleiskielisiä. Kuhunkin katkelmaan sisältyy piirteitä, joiden perusteella ne voisi haarukoida juuri tiettyyn savolaismurteiden alaryhmään (tai keskipohjalaismurteiden alueelle).

Väitöskirjan 47 (2011) kuuntelutestimenetelmään keskittyvän tekstin perusteella voikin tulkita, että näytteisiin valittujen puhujien synnyinpaikka ja tutkijan tekemä arvio murteen laadusta ovat keskeisempiä perusteluja sille, että murre edustaa sitä murretta, jota tutkija esittää sen edustavan, kuin näytteen sisältämät kielenpiirteet edustustapoineen (ks. myös Hamunen & Konstenius 2020: 139).

Väitöskirjassa 44 (2007: 138) esitellään näytteen sisältämiä kielenpiirteitä laajemmin: tutkija on sisällyttänyt näytteisiin piirteitä, joiden varianttien hän ilmaisee ”erot-tavan dialektologisesti Tornionjokilaakson murteen Kemin murrealueesta”, mutta myös variantteja, ”jotka tornionlaaksolaisten saattoi olettaa tunnistavan kotoisiksi”. Tutkijan mainitsemat kielenpiirteet ovat pääasiassa äänne- ja muotorakenteen piirteitä, mutta myös 1. ja 3. persoonan pronominiin variantteja. Tarkimmin väitöskirjassa 44 (2009: 138) keskitytään näytteiden *h*-varianttien ilmentymiin, ja tätä valintaa perustellaan kielenkäyttäjälähtöisesti (esimerkki 119). Väitöskirjassa tuodaan myös eksplisiittisesti esiin, että näytteiden sisällöllä on merkitystä tutkimuksen tulosten kannalta:

(119) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 138

Koska kyselylomakeaineiston analyysissä oli ilmennyt, että vastaajat kokevat erityisen voimakkaasti *h*-variaation erottavan oman murteensa muista pohjoisen Suomen puhekielistä, oli tarkoituksenmukaista sisällyttää kumpaankin näytteeseen useita jälkitaivujen *h*-muotoja eli sisäheittovariantteja, joita peräpohjalaismurteissa laajalla alueella esiintyy. (---) Testimateriaalin valikoinnin vaikutusta tutkimustuloksiin ja niistä tehtäviin johtopäätöksiin olisikin paikallaan pohtia kriittisesti ja perusteellisemmin kuin tutkimuskirjallisuudessa näyttää olevan tapana.

Molemmissa väitöskirjoissa (44 [2009: 301–302], 47 [2011: 297–302]) on liitteenä testissä käytettyjen kielennäytteiden litteraatit, joista käy tarkemmin ilmi näytteiden sisältö ja se, millaisia kielenpiirteitä ja niiden edustustapoja näytteet sisältävät.

Tekstiaineistostani käy ilmi, että kuuntelutestit ovat suomalaisessa murteentutkimuksessa verrattaen uusi menetelmä. Tätä vaikutelmaa korostaa se, että molemmissa väitöskirjoissa menetelmää käsitellään ja sitä arvioidaan myös osana väitöskirjan

varsinaista analyysia (VK 44 [2009: 139–143], 47 [2011: 243–248]). Koska menetelmää on hyödynnetty vain kahdessa tutkimassani väitöskirjassa, voi menetelmän tarkastelu tässä luvussa tuntua liiaksikin kahden tutkijan ja heidän valintojensa kriittiseltä tarkastelulta. Selvää on, että kuuntelutestit menetelmänä ovat vakiintumattomia ja siten myös se, mistä näkökulmista menetelmää pitäisi tutkimuksessa esitellä ja arvioida, on vasta muotoutumassa (menetelmän arvioinnista, ks. Haapamäki & Wikner 2015).

Kansanlingvistiikassa on tavanomaista kutsua kielenkäyttäjiä, joilla ei ole kielitieteellistä koulutusta **maallikoiksi** (Tieteen termipankki 3.5.2021: Kielitiede:-maallikko) ja erottaa heidän kielellinen havainnointi- ja erottelukykynsä kielitieteilijöiden havainnointi- ja erottelukyvystä. Yksi kuuntelutesteihin liittyvä menetelmän toimuutta koetteleva jatkotutkimusmahdollisuus olisi toistaa tässä luvussa kuvattun kaltaisia kuuntelutestejä kielitieteilijöille ja selvittää, missä määrin tutkijoiden havainnointi-, erottelu- ja paikannuskyky eroaa ei-kielitieteilijöiden vastaavista, kun kuuntelunäyte on muutaman minuutin mittainen katkelma puhetta, jonka puhujasta ja puhetavasta kuuntelijalla ei ole mitään ennakkotietoa.

3.7 Murreaineistot ja aineistomenetelmät: yhteenvetoa ja pohdintaa

Tässä pääluvussa 3 olen käsitellyt teksti- ja haastatteluaineistooni nojaten sitä, millaisia aineistoja murteentutkimuksen historian aikana on käytetty, millaisilla menetelmillä kyseiset aineistot on kerätty ja miten aineistoja on käsitelty ja myös järjestetty erilaisiksi arkistoaineistoiksi. Tarkasteluni tavoite on ollut vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä murreaineistot ovat? Miten aineistoja on kerätty ja käsitelty? Tässä luvussa vedän yhteen tutkimukseni tuloksia ja pohdin joitakin analyysiprosessin aikana heränneitä kysymyksiä.

Luvussa 3.3 käsittelin sitä, millaista kirjallisessa muodossa olevaa aineistoa tutkimissani väitöskirjoissa on hyödynnetty. Kirjallisen aineiston moninaisuus oli itselleni yllättävä löydös, joka auttoi minua ymmärtämään paremmin erityisesti kielihistoriallisen murteentutkimuksen lähtökohtia. Lisäksi sen hahmottaminen, että varhaiset tutkimukset ovat toimittaneet kaksoistehtävää sekä tutkimuksina että kielennäytekokielminä – ja myös tulleet arvioiduiksi molemmissa rooleissa –, on minusta kiinnostavaa.

Vaikka tätä tutkimusta tehdessä olen vakuuttunut siitä, ettei tutkimuksen historiaa kannata jäsentää dramaattisiksi käännteiksi ja paradigmanvaihdoksiksi (ks. myös Kelomäki 2019), on mielestäni perusteltua sanoa, että tallennusteknologian kehittyminen ja laajamittainen käyttöönotto on ollut hyvin perustavanlaatuisen käänne tutkimallani tieteenalalla. Ennen tallennusteknologiaa yksi keskeisimpiä kentällä toimivan kielentutkijan ammattitaidon ja myös lahjakkuuden mittareita on ollut se, miten hyvin hän pystyy muistiinpanolitteroimaan puhetta. Siitä huolimatta että

jo 1900-luvun alussa on tallennettu kieltä vahaliერიöille ja haaveiltu teknologiasta, jolla yhtäjaksoista puhetta saadaan tallennetuksi (luku 3.6.2), tallennusteknologiaa ei otettu käyttöön yhdessä rysäyksessä, kun se 1950-luvulla alkoi kelanauhureiden avulla olla mahdollista, vaan 1950-luvulta aina 1980-luvulle saakka muistiinpanolitterointi säilyi tallennusmenetelmänä nauhoittamisen rinnalla (luku 3.6.3). Nykynäkökulmasta se, että tutkijat eivät itsestäänselvästi päätyneet nauhoittamaan puhetta heti, kun se oli teknisesti mahdollista, tuntuu sikäli oudolta, että tieteenalalla oli tiedostettu puheen muistiinmerkitsemiseen liittyviä vaikeuksia (esim. Rapola 1936), joihin puheen tallentaminen olisi ollut hyvin suoraviivainen ratkaisu. Kun asiaa pohtii hetken kauemmin, alkaa se kuitenkin tuntua ymmärrettävältä: teknologia muuttuu nopeammin kuin tutkijasukupolvet vaihtuvat. Se tutkijasukupolvi, joka oli tottunut muistiinpanolitterointiin menetelmänä ja piti kuulonvaraista kielentallennusta myös keskeisenä kielentutkijan ammattitaitona, ei tietenkään luopunut näistä käsityksistä käden käänteessä.

Kysyin tutkijahaastatteluisissa haastateltaviltani, onko kaikki puhutun kielen aineisto potentiaalista murreaineistoa ja voiko kaikesta puhutusta kielestä tutkia murteita. Neljässä haastattelussa kyseisen kysymyksen yhteydessä tutkijat pohtivat luvussa 3.4 käsittelemieni arkistojen ja hankkeiden vaikutusta aineiston arkistoinnin ja nimeämisen perinteisiin eli siihen, mikä aineisto mielletään murreaineistoksi, kuten esimerkissä 120:

(120) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: no, kyllä mun mielest joo, mutta tota kysymys on sit sillä että jos me niin kun, ikään ku, nimetään se murreaineistoksi, niin sit se pitää jollakin lailla signumoida, (---) ja luokitella jonnekin, (---) et tavallaan ehkä myös sen niin ku jos ajattelee sitä tämmösen niin kun, öö, arkistoinnin kannalta, ja muuta, niin sitte se että, se on sitten niin kun, et millä, et t se on se kysymys että millä tavalla **se jos se arkistoidaan jonnekin, niin minkälaisella leipelillä [labelilla] se sit tehään.** (---) et tavallaan niin ku nää, meiän ehkä niin kun nää, arkis- arkistointi-, järjestelmät ja ja tämmöset niin kun ei ehkä, et ne on ehkä siis sillee aika jäykkiä,

LA: mm.

T/ei-mt: niin ku jos aattelee sitä et mitä kaikkia kysymyksiä me nykyään niin ku kielestä asetetaan ja variaatiosta ja, puhujista ja niitten niin ku tämmösist ja verkostoista ja muuta niin tota,

LA: mm.

T/ei-mt: en mä o aikasemmin itse asias tullu ajatelleeks tätä mut nyt mä tulin ajatelleksi että tota kyllähän ne myöskin nää tavallaan niin ku ne tallen-, tallennukset ja niihin liittyvät niin kun öö digitoid- taikka siis nää signumointi ja ja **ylipäänsä se niin ku se arkistokulttuuri, niin ku, helposti ohjaa,** (---) niin ku jossain miä- määrin varmaan ainaki ohjaa,

Kuten luvussa 3.6.3 kirjoitin, osassa väitöskirjoja, joissa aineisto on peräisin arkistokokonaisuuksista, ei luonnehdita yksittäisiä aineiston tallenteiden puhetilanteita tai niiden aiheita, vaan kuvaillaan arkistoaineistoa yleisluontoisesti siitä huolimatta, että keruissa käytetty haastatteluksi nimetty menetelmä on analyysini mukaan hyvin väljä

(esim. puheenaiheet ehdotusmaisia toisin kuin strukturoidussa haastattelussa). Mielestäni voikin perustellusti väittää, että isojen aineistokokonaisuuksien koostamisen yhteydessä aineiston sisältämien puhetilanteiden heterogeenisuus häivyttyy. Toisin sanoen se, että yksittäinen tallenne ja sen sisältämä puhetilanne tulee liitettyksi arkistokokonaisuuteen tietynlaisella *labelillä* (esimerkki 120), saattaa vaikuttaa siihen, millaiseksi aineisto mielletään, ja siten edelleen siihen, miten aineistoa jatkossa hyödynnetään. Se, millaista aineisto on ja millaiseen tutkimukseen sitä voi hyödyntää, ei siis määrity ainoastaan aineistosta itsestään käsin vaan myös sen välityksellä, millaiseksi aineisto tyypitellään ja nimetään, kun se liitetään osaksi aineistokokonaisuutta tai arkistoa.

Aineistojen koostaminen korpuksiksi ja useiden tutkijoiden hyödynnettäviksi arkistokokonaisuuksiksi on tutkimani tieteenalan perinne, josta voi myös 2010-luvun tiedepoliittisten aineistojen avoimuuteen liittyvien keskustelujen näkökulmasta (ks. esim. Avoin tiede, sähköinen lähde) olla hyvin ylpeä. Kuten tästä luvusta on käynyt ilmi, tutkimusalalla on koko sen historian vallinnut ajattelu siitä, että kieliaineistot eivät ole yksittäisen tutkijan omaisuutta, vaan laadukkaitten ja laajojen aineistokokonaisuuksien keräämisellä tutkijoiden yhteiseen käyttöön on itsessään arvoa ja merkitystä. Avoimien kieliaineistojen ja uusien aineistokokonaisuuksien koostamisen yhteydessä olisi kuitenkin hyvä pohtia, millaisia seurauksia aineistojen koostamisella, tyypittelyllä ja nimeämisellä yhden otsikon alle on. Aineiston keruumenetelmiä valittaessa ja kerättyä aineistoa arkistoihin koostettaessa ei luoda pelkättään Fred Karlssonin (1975) mainitsemaa ”tieteenalan perspektiiviä”, joka määrittää, minkälaisia asioita aineistosta voidaan tutkia. Aineistokokonaisuutta koostettaessa myös tullaan määritelleeksi se, mitä esimerkiksi *Helsingin puhekieli, arkikeskustelu* tai (*raja*)*karjala* käytännössä ovat. Lisäksi aineistoa tyypitellessä ja nimikoidessa vaikutetaan mielikuviin liittyen siihen, minkä alan tai kielen osa-alueen tutkimukseen aineisto soveltuu.

Luvuissa 3.6.2 ja 3.6.4 käsittelin muistiinpanolitterointiin ja tallenteeseen perustuvan litterointiin liittyviä seikkoja. Toin analyysissäni esiin, miten kuulonvarainen puheen merkitsemisen taito eli sekä muistiinpanolitterointi että litterointi ovat aineistoni valossa olleet keskeinen osa kielentutkijan ammattitaitoa. Aineistossani ja tutkimuskirjallisuudessa on viitteitä siitä, että sekä muistiinpanolitteraatteja että litteraatteja on myös ”korjattu” ja ”muokattu”. Erityisesti muistiinpanolitteraattien tapauksessa, jolloin tutkija ei voi toistaa litteroitavaa puhetta tallenteelta, muistiinpanojen ”korjaamisen” voi tulkita myös eettisesti arveluttavaksi aineiston manipuloinniksi. On todennäköistä, että osa ”korjauksista” on käytännössä häivyttänyt muistiinpanolitteraateista empiiristä tietoa kielen variaatiosta.

Vaikka tässä työssä olen tarkastellut muistiinpanolitterointia ja tallenteeseen perustuvaa litterointia erillisinä aineiston käsittelymenetelminä, on selvää, että niissä on paljon samaa. Arvioitaessa muistiinpanolitteraattien ”korjailun” eettistä arveluttavuutta on hedelmällistä verrata muistiinpanolitteroinnin ja litteroinnin prosesseja

toisiinsa. Molemmissa käsittelytavoissa puheen kuulonvarainen merkittäjä voi taitoa opetellessaan tai itselle vierasta kielimuotoa transkriboidessa tehdä merkintöjä, jotka ovat objektiivisesti ”virheitä”, eivät erilaista tulkintaa. Kuten luvussa 3.6.4 esitin, litteraatin oikeellisuuden ja tulkinnallisuuden voi nähdä jatkumomaisena: litteraatti voi sisältää litteroijan tekemiä virheitä, jotka voivat johtua litteroijan kielellisestä taustasta, kirjakielen normien vaikutuksesta, harjaantumattomuudesta tai muista inhimillisistä syistä. Muistiinpanolitteraattien tarkistaminen ja korjaaminen ei siten näkemykseni mukaan ole ollut suoraviivaisesti tai ainakaan pelkästään epäeettistä aineiston manipulointia. Kun tallennusteknologiaa ja siten tallenteita ei ole ollut olemassa, eikä kuulohavaintoa ole voinut toistaa, sitä ei ole voinut toistaa. Muistiinpanolitteraattien ”korjailijat” ovat siitä huolimatta voineet perustellusti ja painavasti epäillä, että muistiinpanolitteroija on tehnyt samankaltaisia inhimillisiä virheitä kuin tallenteelta myöhemmissä vaiheissa litteroineet.

Keruu- ja käsittelymenetelmistä (luku 3.6) tämän työn analyysia kirjoittaessa olen myös uppoutunut – ja tuskastunut – *puhetilanteen* käsitteeseen. Aineistoni perusteella näyttää siltä, ettei ole mitään yhdenlaista näkemystä siitä, millaisia *haastattelu* tai *keskustelu* puhetilanteina ovat – eikä kenties voikaan olla, koska mitään yhdenlaista puhetilannetta *haastattelu* tai *keskustelu* ei ole (ks. myös Suojanen 1980). Tästä huolimatta aineistoanalyysini mukaan tutkijat operoivat puhetilanteen käsitteellä ja aineistostani erottuu hyvinkin vahvoja mielipiteitä sen suhteen, millaisessa puhetilanteessa tuotettu puhe on puhutun kielen tutkimuksen näkökulmasta kiinnostavaa tutkittavaa. Kenties puhetilanteen nimeämisen *haastatteluksi* tai *keskusteluksi* sijaan kielentutkimuksessa voitaisiin kuvata tarkemmin tarkasteltavan puhetilanteen luonnetta esimerkiksi seuraaviin muuttujiin keskittymällä:

- Onko tutkijan keruumenetelmä kyselymäinen (varianssi kehyslauseista ja muotoryhmien kyselystä löysään puheenaihe-ehdotuslistaan)?
- Osallistuuko kerääjä-tutkija puhetilanteeseen?
- Miten monta osanottajaa puhetilanteessa on?
- Tuntevatko puhujat toisensa (jatkumomainen)?
- Mitkä puhetilanteen topiikit ovat?
- Missä puhetilanne on järjestetty (makrotaso: paikkakunta; mikrotaso: välitön fyysinen ympäristö)?
- Koska puhetilanne tapahtuu (makrotaso: vuosi ja historiallinen konteksti; mikrotaso: kellonaika, tilannekuvaus)?
- Mitä toimintoja puhetilanteessa on (esim. valokuvien katselu, kävely, autolla ajo, ruokailu)?
- Onko puhetilanne institutionaalinen TAI mitkä ovat puhujien positiot ja heidän välisensä valtasuhteet (jatkumomainen, institutionaalinen – epäformaali)?

Puhetilanteen käsite on mielestäni ongelmallinen ja kiinnostava myös diakronisesta näkökulmasta. Paneelitutkimukset, joissa tutkitaan samojen puhujien puhetta kahdessa tai useammassa aikapisteessä (ks. esim. Mustanoja 2011, Kuparinen 2021) perustuvat sille teoreettiselle olettamalle, että puhetilanne pysyy samana: eri vuosikymmenten haastattelutilanteessa tuotetun puheen vertailu on mielekästä vain, jos haastattelu on vakioitu eli puhetilanteena sama eri vuosikymmenillä. Minusta on perusteltua olettaa, että siinä missä kieli ja kulttuuri muuttuu, myös puhetilanteet eli ihmisten asennoituminen ja toiminta eri puhetilanteissa muuttuvat. Haastateltavien asennoitumisen muutoksesta haastattelutilanteeseen on esitetty myös havaintoja liittyen Helsingin puhekielen pitkittäiskorpukseen (Paunonen 2005: 184–186, Kuparinen 2021: 45). On tärkeä huomata, että en missään nimessä esitä, etteikö kielen muutosta olisi mielekästä tutkia yrittämällä vakioida eri aikapisteiden puhetilanne esimerkiksi *haastatteluksi*. Nähdäkseni mikä tahansa puhetilanne muuttuu: asioimme todennäköisesti keskimääräisesti eri tavoin kaupan kassalla nyt kuin 1960-luvulla ja puhuttelemme vaikkapa vanhempiamme eri tavalla kuin omien vanhempiemme sukupolvi. Muutosta ei voi välttää, se pitää hyväksyä. Voisimme kuitenkin tutkia menetelmiemme luotettavuutta eli erilaisia puhetilanteita ja sitä, missä määrin ne asettuvat prototyyppisiin käsityksiin haastattelusta ja keskustelusta (Suojanen 1980). Arkistoaineistot tarjoavat myös mahdollisuuden sekä haastattelujen että keskustelujen diakroniselle tutkimukselle eli sen selvittämiseksi, miten esimerkiksi puhetilanne *haastattelu* vaihtelee ja toisaalta muuttuu ajan saatossa.

Puhetilanteen lisäksi olen analyysia kirjoittaessani kiinnostunut erityisesti *spontaanin puheen* käsitteestä. Vaikuttaisi siltä, että murteentutkimuksen ensisijainen tavoiteltu tutkimuskohde on *aito* ja *vapaa*, *luonnollinen* ja *spontaani* puhe. Monet tässä luvussa käsittelemistäni aineiston ja menetelmien arviointiin liittyvistä pohdinnoista, joita tekstiaineistoni väitöskirjoissa ja tutkimuskirjallisuudessa esitetään, tuntuvat keskittyvän sen varmisteluun, että tallennettu aineisto olisi mahdollisimman *aitoa*, *vapaata*, *luonnollista* ja *spontaania* puhetta. Tämän työn laajuuden vuoksi en voi käsitellä kyseistä teemaa, mutta käsittelen aihetta toisaalla (Aarikka, tulossa).

4 Murteen puhujat

Kuten edellisestä luvusta 3 käy ilmi, suomalaisen murteentutkimuksen aineistot on kerätty erilaisin empiirisin kenttätyömenetelmin. Näin ollen jokaisen murreaineiston kielenilmentymän alkulähde on yksittäisen puhujan tiettyinä aikana ja tietyissä tilanteissa tuottama kieli, jota on tallennettu ja käsitelty eri tavoin. Tässä luvussa esittelen teksti-, haastattelu- ja täydentävän aineistoni pohjalta sitä, keitä nämä puhujat ovat, mitä taustamuuttujia heistä kerrotaan ja mitkä seikat heidän valikoitumiseensa murreaineiston puhujiksi ovat vaikuttaneet. Tarkasteluni tavoite on vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä nimityksiä murreaineistojen puhujista käytetään, mitä heistä kerrotaan, ja millä perustein heidät on valittu? Miten aineistoissani kuvataan toisaalta yksilön kielenkäyttöä ja toisaalta puheyhteisöä ja sen suhdetta ”todellisuuteen”?

Käytän tässä tutkimuksessa ihmisistä, joiden kielenkäyttöä tieteenalallani tutkitaan, termejä **kielenkäyttäjä** ja **puhuja**. Olen valinnut ilmaukset niiden neutraaliuden vuoksi, mutta tiedostan, että myös valitsemani termit sisältävät tietyn näkökulman kieleen ja ihmisiin: Kielenkäyttäjä ilmaisuna sisältää ajatuksen, että tutkittava ilmiö (kieli) on olemassa ja tutkimuksen kohde silloin, kun kieltä käytetään (vrt. kielitaju). Puhuja terminä puolestaan korostaa ajatusta, että murre on ensisijaisesti puhuttua kieltä kirjoitetun sijaan (vrt. kirjallisia aineistolähteitä käsittelevä luku 3.3).

Luvussa 4.1 käsittelen sitä, miten puhujia tutkimissani väitöskirjoissa käsitellään: Miksi heitä nimitetään ja miten heitä kuvaillaan? Luvussa 4.2 syvennyn siihen, miten puhujia on tutkimusalalla valikoitu toisaalta kieliperustaisesti (4.2.1) ja toisaalta taustamuuttujaperustaisesti (4.2.2). Luvussa 4.2.3 syvennyn erityisesti puhujien syntyperäisyyteen ja asuinhistoriaan taustamuuttujina ja luvussa 4.2.4 luon katsauksen siihen, millaiset käytännölliset ja muut seikat ovat vaikuttaneet puhujien valikoitumiseen. Luvussa 4.3. käsittelen ensinnä idiolektiä eli yksilön kielenkäyttöä tutkimuksen kohteena ja sitä, millaisia näkemyksiä idiolektin luonteesta aineistossani esitetään (4.3.1) ja toisekseen sitä, miten puheyhteisön käsite aineistossani ilmenee ja miten puhujajoukon edustavuutta arvioidaan suhteessa niin kutsuttuun todellisuuteen (4.3.2). Viimeisessä alaluvussa 4.4 vedän yhteen tämän pääluvun tutkimustuloksia ja pohdin analyysini pohjalta hahmottuneita kysymyksiä.

4.1 Kuka murreaineistossa puhuu?

Siitä huolimatta, että väitöskirjoissa käytetty murreaineisto perustuu lopulta aina jonkun yksilön tuottamaan kielenainekseen, tutkimistani väitöskirjoista vain seitsemässä⁴³ (n = 51) on aineiston esittelyn yhteydessä erillinen luku, joka käsittelee tutkimusaineiston puhujia. Puhujia ei käsitellä lainkaan 12:ssa⁴⁴ tekstiaineistoni väitöskirjassa. Suurimmassa osassa (31/51) tekstiaineistoni väitöskirjoista puhujia kuvaillaan väitöskirjojen aineistoa käsittelevässä osuudessa tai esimerkiksi väitöskirjan liitteissä. Osassa väitöskirjoja puhujien esitleminen ei ole kovinkaan syvällistä tai systemaattista, vaan puhujista esitetään yksittäisiä huomioita, kuten esimerkissä 121:

(121) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 5–6

Mahdollista on, että Rovaniemen murre vähitellen saavuttaa enemmän jalansijaa, päättäen esim. sellaisista seikoista, kuin että **eräs henkilö**, jonka molemmat vanhemmat olivat Pellon puolelta kotoisin, kuitenkin käytti *-sa*, *-sä* inessiivejä, tai että **erään talon vanha isäntä** oli ainoa talon väestä, jolla geminaatta-s:liset inessiivimuodot esiintyivät.

Siihen, miten seikkaperäisesti ja systemaattisesti väitöskirjoissa puhujia käsitellään, vaikuttavat monet asiat. Osa luvussa 3.4 esittelemistäni aineistoista (esim. Suomen murteiden sana-arkisto, Muoto-opin arkisto) on muodostettu ilman, että aineiston kielenilmentymää yhdistettäisiin yksittäiseen kielenpuhujaan (ks. taulukko 5). Nämä aineistokokonaisuudet sisältävät tyypillisesti tiedot aineiston kerääjistä, mutta eivät varsinaisista puhujista. Tieto siitä, keiden puheeseen kielenaines perustuu, olisi todennäköisesti mahdollista jäljittää esimerkiksi keruukertomuksia ja alkuperäisiä aineistomuistiinpanoja tarkastelemalla, mikä käy ilmi esimerkistä 122. Se ei kuitenkaan tämän työn rajauksen vuoksi ole mahdollista.

(122) **Tekstiaineisto:** VK 30 (1990), s. 25

Kainuunkin refleksiivimuodot rajoittuvat runoihin. Niiden alkuperä taas paljastuu sellaisista muistiinmerkitsijöiden huomautuksista kuin ”luultavasti latvajärveläisen laulama” tai ”kuullut joltakin Miinoan venakolta”.

Täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuluennosta käy ilmi, että myös Suomen kielen nauhoitearkiston koostamisen keskeinen motiivi on ollut tallentaa *pitäjänmurretta* (ks. myös Jussila 1991:

43 VK 23 (1986), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 45 (2009), 46 (2011) ja 47 (2011)

44 Tekstiaineistoni väitöskirjat, joista en ole löytänyt mainintaa puhujista, ovat VK 0 (1871), 1 (1877), 7 (1912), 9 (1919), 12 (1950), 13 (1963), 14 (1964), 24 (1987), 28 (1989), 34 (1993), 35 (1994) ja 40 (2003). On hyvä huomioda, että tekstiaineistoni ei sisällä väitöskirjoja kokonaisuudessaan. Näin ollen on mahdollista, että myös näissä väitöskirjoissa on mainintoja puhujista sellaisessa tekstiosuudessa, joka ei sisälly aineistooni.

V), ei varsinaisesti yksittäisten puhujien kieltä, vaikka arkistossa on tiedot myös kielenkäyttäjistä:

(123) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1a)

tästä, hyvästä alusta, rohkaistuneena, laadimme sitten syksyllä, viisikymmentäyhdeksän, suuren, viisivuotuis suunnitelman suomen murteiden ja lähisukukielten tallentamiseksi. tämä suunnitelma, öö- sisältää sen, että, **koitetaan, nauhoittaa, noin kolmensadan pitäjän murretta**. maassamme on, ne- noin neljäsataaseitsemänkymmentäviisi, suomenkielistä pitäjää. ja, näistä siis noin kolmesadan pitäjän murre koitetaan saada talteen. **kustakin pitäjänmurteesta**, noin viisitoista, kaksikymmentätuntia.

Käytetyn aineiston puhujien määrä kerrotaan 21 tutkimassani väitöskirjassa (n = 51). Kuudessa⁴⁵ väitöskirjassa ilmoitettu määrä on summittainen (esimerkki 124), kun taas 15:ssä⁴⁶ määrä ilmoitetaan tarkasti (esimerkki 125).

(124) **Tekstiaineisto:** VK 37 (1998), s. 104

Kielenoppaita aineistossa on kaikkiaan n. 600, joista noin puolet on länsi- ja puolet itämurteiden puhujia.

(125) **Tekstiaineisto:** VK 25 (1987), s. 8

Kaikista kymmenestä murteesta on tutkittu 18 idiolektia, jotka on valittu satunnaisotoksena eri puolilta pitäjää.

On hyvä huomata, että ensimmäinen aineistoni väitöskirja, jossa puhujien määrä esitetään eksaktisti, on väitöskirja 23 (1986) – samassa väitöskirjassa on myös ensimmäinen puhujia käsittelevä luku. Sen, sisältääkö aineistokokonaisuus tai väitöskirja tiedon kielenaineuksen tuottaneesta puhujasta ja heidän määrästään, voi ajatella kuvastavan tutkimuksen näkökulmaa kieleen: Jos aineisto on koostettu kuvastamaan esimerkiksi tietyn pitäjän murretta kielimuotona, ovat yksittäiset puhujat ja heidän kuvailemisensa toissijaisia – olennaista on, että he ovat puhujia, joiden puhuma kieli edustaa tutkijan arvion mukaan kattavasti kyseistä kielimuotoa. Jos taas tutkimuksen fokus käsittelee yksilöllistä vaihtelua tai yksilöiden muodostaman ryhmän kielenkäyttöä, puhujilla, heidän määrällään ja taustoillaan on ensisijainen merkitys. Näihin kysymyksiin palaan tarkemmin alaluvussa 4.2.

Osan tai kaikkien aineiston puhujien nimet mainitaan yhdeksässä⁴⁷ väitöskirjassa. Nimeltä mainitsemisen konteksteja on kahdenlaisia. Neljässä väitöskirjassa tutkija kiittää nimeltä esimerkiksi väitöskirjan esipuheessa hänelle ja hänen

45 VK 8 (1925), 16 (1972), 18 (1972), 27 (1988), 37 (1998) ja 38 (1999).

46 VK 23 (1986), 25 (1987), 26 (1987), 29 (1989), 33 (1992), 36 (1998), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 44 (2009), 45 (2009), 46 (2011), 47 (2011), 49 (2017) ja 50 (2017).

47 VK 5 (1912), 11 (1946), 15 (1971), 16 (1972), 17 (1972), 19 (1972), 27 (1988), 29 (1989) ja 38 (1999).

tutkimukselleen merkityksellisiä puhujia. Se, että puhujia kiitetään nimeltä, kertoo osaltaan siitä, että kentällä kielenainesta keräävä tutkija on saattanut olla hyvinkin tiiviissä yhteistyösuhteessa yksittäisten puhujien kanssa. Näihin puhujien ja tutkijoiden välisiin henkilökohtaisiin suhteisiin ja puhujilta saatuihin tiedonantoihin palaan tarkemmin luvussa 6.2.

Viidessä väitöskirjassa kielenkäyttäjien nimet on mainittu aineiston esittelyn yhteydessä (VK 5 [1912], 16 [1972], 27 [1988], 29 [1989], 38 [1999]), kuten esimerkiksi 126:

(126) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 34

Etupäässä eräiden Tornion murteen kvantiteettiseikkain määräämistä varten on suoritettu kokeellisia tutkimuksia. Saamme kuitenkin murteen äänneiden laadusta puhuessamme tilaisuuden silloin tällöin viitata saatuihin diagrammeihin, ja näin ollen on jo tässä kohden lyhyt selostus itse kokeista paikallaan. **Kokeet perustuvat kahden alatorniolaisen, herrain Mäenalasen ja Rahkosen, kielenkäyttöön.** Edellinen, silloin Suomen liikem. kauppaopiston 2:11a luokalla, tuntui, torniolaisen puhetapansa hyvin säilyttäneenä, sangen luotettavalta objektilta; jälkimäisen, ylioppilas Rahkosen, kielessä oli enemmänkin vierasta vaikutusta huomattavissa. Kolmannen henkilön, erään alatorniolaisen naisen, kanssa suoritettujen kokeilut täytyi eri syistä keskeyttää. Seuraava esitys perustuu pääasiallisesti hra Mäenalasen lausumiin esimerkkisanoihin.

Yksittäisten nimettyjen puhujien luotettavuudesta ja persoonista on käyty tieteenalalla myös keskustelua, mikä ilmenee väitöskirjassa 19 (1972):

(127) **Tekstiaineisto:** VK 19 (1972), s. 30

Sanakirjasäätiön vanhoihin kokoelmiin verrattavia ovat K. F. Karjalaisen karjalan kielen sanasto: 1894 kerätty Vuokkiniemen Venehjärven, 1895 kerätty Tverin ja 1897 kerätty Rukajärven sanasto. Karjalaisen 1894 käyttämä keruumenetelmä tunnetaan hyvin sekä hänen itsensä että hänen matkatoverinsa I. K. Inhan antamista tiedoista. Hän käytti pääasiallisesti vain yhtä kielenopasta, **Vuokkiniemen Venehjärvestä kotoisin olevaa ukkoa Varahvontta Lesosta, joka palveli häntä koko n. 5 kk kestäneen matkan ajan ja ehti pahoin kyllästyä haastateltavana oloon** (Karjalainen, Valvoja 1894 s. 351 ja SKS:n keskustelut 1894–95 s. 55–56, 62; Inha, Kalevalan laulumailta s. 16; vrt. Virtaranta, Vir. 1967 s. 235–242 ja KKS I s. XVII). (---) **Virtaranta katsoo Varahvontta Lesosen olleen tarkoituksenmukainen kielenopas, joka väsyneenä ja työhön tympeytyneenäkin jaksoi olla tunnustamatta Lönnrotin sanakirjan ja muiden kyselyneuvojen vieraita sanoja omikseen** (Vir. 1967 s. 237). Tämä pitää varmaan paikkansa perussanoihin nähden, mutta Varahvontta Lesosen näyttää käyneen kuten lukuisien suomalaistenkin kielenoppaiden: hän on tunnustanut tutuksi sanan, jonka rakenneosat ovat olleet hänelle tutut.

Kahdeksassa⁴⁸ väitöskirjassa (n = 51) puhujien ja aineiston esittelyn yhteydessä tutkija kertoo käyttävänsä puhujista yksilöivää koodia tai peitenimeä. Koodi sisältää tyypillisesti tiedon puhujan synnyin- tai asuinpaikasta, iästä, ikäryhmästä tai synnyinvuodesta sekä sukupuolesta, kuten esimerkiksi 128:

48 VK 23 (1986), 29 (1989), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 46 (2011), 47 (2011) ja 49 (2017).

(128) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 59

Intimiteettisuojaan varmistamiseksi en käytä informanttien omia nimiä, vaan olen antanut kullekin informantille oman **informanttitunnuksen. Kirjaimista ja numeroista muodostuvassa tunnuksessa on viisi merkkiä (esim. V1m83)**, jonka ensimmäinen merkki kertoo sen ikäryhmän (V, A, B, C tai D), johon kyseinen informantti kuuluu. Kahdella 2000-luvun aineiston ikäryhmien ulkopuolisella informantilla tämä merkki on C, koska he kuuluivat tähän ryhmään 1990-luvun aineistossa. Jotta nämä muuttajat erottuisivat 2000-luvun taitteen varsinaisista C-ryhmäläisistä, on heidän tunnuksessaan poikkeuksellisesti vielä kuudes merkki, joka on x (esim. C4m75x). Tunnuksen toinen merkki, joka on numero, kertoo, kuinka monenneksi vanhin informantti on omassa ikäryhmässään. Esimerkiksi V1m83 on vertailuryhmän vanhin jäsen, minkä takia hänen tunnuksensa toinen merkki on kardinaalinumero 1. Kolmas merkki tunnuksessa osoittaa informantin sukupuolen (m tai n) ja neljäs ja viides syntymävuoden. Huomattavaa on, että informantin syntymävuoden vuosisata ei ilmene suoraan kahdesta viimeisestä merkistä, mutta se on pääteltävissä informantin ikäryhmästä: V-ryhmäläiset ovat syntyneet 1800-luvulla ja muut 1900-luvulla. Esimerkiksi V1m83 on vuonna 1883 syntynyt mies ja C3n75 vuonna 1975 syntynyt nainen. (Ks. liite 1.)

Väitöskirjassa 23 (1986) käytetystä koodista ilmenee myös puhujan ”ammattiryhmä”. Väitöskirjassa 46 (2011), jossa on käytetty Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeessa kerättyä aineistoa, alkuperäisessä puhujakoodissa on merkittynä myös puhujan ”sosiaaliryhmä” (akateemiset/työläistaustaiset), mutta tutkija on korvannut alkuperäiset puhujakoodit pseudonyymeillä, jotka tuovat esiin vain puhujan sukupuolen ja synnyinvuosikymmenen (VK 46 [2011: 30]). Eräässä tutkimistani väitöskirjoista tutkija käyttää aineistoesimerkkien yhteydessä puhujista koodia, mutta ei esitle sen muodostamisperusteita aineiston esittelemisen yhteydessä vaan väitöskirjan analyysiosiossa (VK 44 [2009: 74–97]). Väitöskirjassa 29 (1989) on sovellettu kahta tapaa esitellä puhujat: vanhemman Suomen kielen nauhoitearkiston tallenteista koostuvan aineiston puhujat esitellään nimellä, kun taas tutkijan itse keräämän uudemman haastatteluaineiston puhujat tutkija esittelee koodilla. Jos koodin tai peitenimen käyttöä perustellaan, sitä perustellaan puhujien yksityisyydensuojalla kuten esimerkissä 128. Puhujien kuvailuun ja puhujiin liitettyihin taustamuuttujiin palaan tarkemmin luvussa 4.1.2.

4.1.1 Puhujien nimitykset

Tässä luvussa esittelen sitä, millaisia nimityksiä puhujista väitöskirjoissa on käytetty. Olen poiminut nimitykset tekstiaineistostani seuraavalla tavalla: tekstiaineistoani lukiessa olen koodannut Nvivo-ohjelmalla tekstiaineistostani kohdat, joissa tutkija mainitsee puhujat tai esittelee heidät. Tästä kokonaisuudesta olen edelleen eritellyt, mitä nimitystä väitöskirjoissa puhujista käytetään. Lähilukuun perustuvaa tyyppitelyäni olen varmistanut sanahauilla. On kuitenkin huomattava, että tässä luvussa esittämäni määrälliset tiedot eivät ole tarkkoja ja täydellisiä, sillä tekstiaineistoni ei sisällä väitöskirjoja kokonaisuudessaan, vaan vain osia niistä (tarkemmin, ks. taulukko 1). On siis mahdollista, että väitöskirjoissa on käytetty myös muita nimityksiä. Nämä varaukset huomioon ottaen taulukkoon 6 kokoamani tiedot kuitenkin kuvaavat luotettavasti sitä, millaisia puhujanimityksiä tekstiaineistossani esiintyy ja missä väitöskirjoissa kyseisiä nimityksiä ainakin käytetään.

TAULUKKO 6. Väitöskirjoissa käytetyt puhujien nimitykset sekä se, kuinka monessa ja missä väitöskirjoissa kyseisiä nimityksiä on käytetty.

Nimitys	Käytetty väitöskirjassa (kpl, n = 51)	Käytetty väitöskirjassa (tunniste, n = 51)
Kielenopas, murreopas	18	11, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 37, 41, 42, 43
Haastateltava	14	21, 23, 26, 27, 29, 37, 38, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 50
Kielenpuhujia, puhuja	13	16, 20, 25, 27, 29, 36, 37, 41, 44, 46, 48, 49, 50
Murteenpuhujia	11	22, 26, 27, 29, 31, 37, 42, 43, 47, 48, 50
Informantti	10	27, 29, 33, 38, 41, 43, 45, 46, 47, 48
Kielimestari, murteentaitaja	8	4, 5, 8, 11, 16, 17, 41, 42

Kuten taulukosta 6 käy ilmi, olen tyyppitellyt jotkin puhujanimitykset rinnasteisiksi. Esimerkiksi molemmat *opas*-tyyppiset nimitykset olen tyyppitellyt samaan kategoriaan, sillä katson, että kyseisissä nimityksissä *kieli* ja *murre* merkitsevät käytännössä samaa asiaa, *kielimuotoa*. *Puhuja*-tyyppisissä ilmauksissa olen kuitenkin erottanut toisistaan *murteenpuhujan* ja *kielenpuhujan/puhujan*. Tähän ratkaisuun olen päätenyt siksi, että aineistossani *murteenpuhujia* ilmenee nimityksenä, joka toisissa konteksteissa rinnastuu tulkintani mukaan neutraalissävytteiseen *puhujia*-nimitykseen (esimerkki 129) ja toisissa *kielimestari/murteentaitaja*-tyyppiseen arvotta-vaan käyttöön (esimerkki 130):

(129) Tekstiaineisto: VK 50 (2017), alaviite s. 75

Impilahden aineistossa on puhetta tarkalleen ottaen **13 murteenpuhujalta**, koska yhdessä haastattelussa myös haastateltavan mies osallistuu keskusteluun ja tuottaa muutaman avoimen persoonaviittauksen. Nämä muodot ovat osana aineistoa, mutta en ole huomionnut kyseistä henkilöä haastateltavien lukumäärässä.

(130) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 73

Jotkut kielenoppaat ovat selvästi vaalineet kirjakielen taitoaan ja haluavat myös näyttää hallitsevansa sitä. Nämä oppaat ovat tietysti murteentutkimuksen kannalta ongelmallisia, sillä heitä ei voi pitää **perinteisen määritelmän mukaisina murteenpuhujina**. Kukaan heistä ei kuitenkaan puhu pelkkää kirja- tai yleiskieltä, vaan puheessa kuuluu aina vanha murrekin.

Myös nimitykset *kielimestari* ja *murteentaitaja* olen katsonut toisilleen rinnasteiksiksi, sillä ne molemmat ovat avoimesti puhujaa arvottavia. Nimitys *murteentaitaja* myös rinnastetaan *kielimestari*-nimitystä vastaavaan nimitykseen *murremestari* yhdessä aineistoni väitöskirjassa, jossa tutkija kuvailee omaa puhujavalikointiaan suhteessa tieteenalan aikaisempiin puhujien arvottamisen periaatteisiin:

(131) Tekstiaineisto: VK 41 (2005), s. 58–59 (alaviite poistettu)

Turun yliopiston suomen kielen äänitarkiston äänitteiden keruu- ja taustatietojen avulla olen varmistanut, että kaikki informanttini eivät ole myöskään sellaisia, joita murteenkerääjät ovat pitäneet **erinomaisina vanhan murteen taitajina, eräänlaisina murremestareina**. Tämä on mahdollista, koska 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa informanttien taustatietojen yhteyteen on liitetty arvio informantin murteen puhtaudesta, jonka olen ottanut huomioon valitessani informantteja. Olen ottanut vertailuryhmään kelpuuttamieni informanttien joukkoon sellaisiakin informantteja, joiden murteesta on ollut jotain huomautettavaa tai joiden murre ei ole ollut arvioijien mielestä täysin ”puhdasta” tai ”aitoa”. Vertailuryhmä ei muodostu tämän vuoksi ainakaan yksipuolisesti murremestareista.

Kielenopas ja *murreopas*, jotka ovat analyysini mukaan väitöskirjoissa sekä määrittäjä (18 väitöskirjassa, n = 51) että ajallisesti (ensimmäinen käyttö väitöskirjassa 11 [1946], viimeisin väitöskirjassa 43 [2007]) kattavimmin käytettyjä puhujanimityksiä, vaikuttavat termeinä melko neutraaleilta. *Opas*-tyyppisten ilmauksien voi kuitenkin ajatella korostavan kielenkäyttäjän asiantuntija-asemaa: puhujalla on tietoa tai ymmärrystä kielestä, jota tutkijalla ei vielä ole⁴⁹. Lisäksi *opas*-tyyppisten nimitysten voi ajatella heijastavan ajatusta siitä, että tutkimuskohteena ei ole puhuja vaan kieli, johon tutkijan on mahdollista päästä käsiksi yksilön opastuksen avulla.

49 Kielitoimiston sanakirja (KS, s.v. *opas*) antaa *opas*-sanalle merkityksen ’tien-, suunnan- näyttäjä, opastaja; ohjaaja, neuvoja, perehdyttäjä’.

Myös *kielenpuhujia/puhujia, haastateltava ja informantti* vaikuttavat tulkintani mukaan neutraalissävyyteisiltä puhujien nimityksiltä. Kuten tämän luvun alussa kirjoitin, tässäkin työssä käyttämäni *puhujia*-nimityksen voi kuitenkin ajatella painottavan yksipuolisesti sitä näkökulmaa, että murre on määritelmällisesti puhuttua kieltä. *Haastateltava* on nimityksenä luonnollisestikin yhteydessä väitöskirjoissa ja murreaineistojen koostamisessa usein käytettyyn haastattelumenetelmään, jota käsitelin luvussa 3.6.3. Yhdessä tutkijahaastattelussani (esimerkki 132) tutkija ilmoitti suoraan, ettei halua käyttää haastateltavista nimitystä *informantti*⁵⁰:

(132) Haastatteluaineisto

LA: ja näin mut oikeastaa mää vois in kysyy, mm, tai miten mä tän sul muatoilisin. ää, muistutas mua et mil perusteel sä oot rajannu esimerkiks ne haastattelut mitä sä käytät o- käytäk sä siin jotai semmosii informanttiperustaisii kriteerei.

T/mt: en. mut sen mä oon nyt päättäny et mä en puhu niist informantteina,

LA: joo? [nauraen]

T/mt: (vaan et ne) on tota haastateltavii tai

LA: joo?

T/mt: sit ne on puhujii, ei, siis tota, se on ihan, sen mukaan ku se korpus sisältää (---)

Valitettavasti tutkija ei oma-aloitteisesti spesifioi, miksi on päätytty välttämään ilmaisua *informantti*, enkä minä haastattelijana ole ymmärtänyt kysyä aiheesta jatkokysymystä. Tieteen termipankissa nimitykset *informantti* ja *kielenopas* ilmoitetaan toisiaan vastaaviksi. Selitteessä mainitaan myös termi *haastateltava*. *Kielenopas*-termiä Tieteen termipankin mukaan ”on käytetty lähinnä fennistisessä murteentutkimuksessa”, kun taas *informantti*-termin kerrotaan tulleen käyttöön ”sosiolingvistisen tutkimuksen myötä”. (Tieteen termipankki 20.4.2021: Kielitiede:informantti). Aineistoni valossa on selvää, että *informantti* on puhujien nimityksenä uudempi kuin *kielenopas/murreopas*. Termejä saatetaan käyttää kuitenkin rinnakkain myös sosiolingvistiseksi määrittelyssä tutkimuksessa, kuten esimerkiksi väitöskirjassa 43 (2007):

(133) Tekstiaineisto: VK 43 (2007), s. 27 (alaviite poistettu)

Uutta aineistoa on kummastakin tutkittavasta kylästä 15 kielenoppaalta, eli yhteensä **informantteja** on uudessa aineistossa 30. Olen antanut kullekin uuden aineiston **informantilleni** peitenimen ja esitellyt heidät seikkaperäisesti liitteessä 5. Nauhoitusten pituus vaihtelee hieman **kielenoppaittani**, koska kaikki eivät jaksaneet puhua koko tuntia, vaikka se olikin tarkoitus.

Kielimestari ja *murteentaitaja* kytkeytyvät tekstiaineistossani puhujan arvottamiseen: murre on jotain, mitä joko osataan puhua tai ei, eivätkä kaikki kielenkäyttäjät ole yhtä hyviä puhumaan murretta. Kuten aiemmin tässä luvussa esitin, myös nimitystä

50 Käytin haastatteluissa puhujista nimitystä informantti. Valinta ei ollut kovin punnittu tai tietoinen, vaan käytin termiä, jota olen tottunut käyttämään perustutkinto-opintojeni aikana.

murteenpuhujia saatetaan käyttää arvottavasti. Näiden nimitysten kautta aineiston puhujat liittyvät kansanperinteentutkimuksen *perinteentaitajiin*, (ks. esim. Virtaranta 1956: 147, Laaksonen: 1980). Puhujien arvottamisen *murteentaitajiksi* ja *-mestareiksi* voi nähdä kahdesta näkökulmasta: Toisaalta se on puhtaasti murteen kieli-ideologiaa ylläpitävä teko, joka asettaa tutkimuskohteeksi ”hyvien murteenpuhujien” kielen ja sulkee ulos ne puhujat, joiden puheen katsotaan olevan ”epäpuhdasta” ja siten tutkimukseen soveltumatonta. Toisaalta voi ajatella, että kansallisromanttisesti sävyttynyt kansanperinteen ja siten kansankielen⁵¹ tutkimus on nostanut kiinnostuksen ja tarkastelun kohteeksi sellaisen ihmisryhmän kielen, jolla ei aikaisemmin ole katsottu juuri olevan arvoa (ks. myös Sääskilähti 1998: 70).

Tieteen termipankkiin on luotu sivu myös termille *kielimestari*, jolle annetaan kaksi määritelmää: ”lingvistin informanttina eli kielenoppaana” toimiva puhuja (kuten tässä tutkimuksessa), mutta myös ”uhanalaisen kielensä siirtämisessä” avustava puhuja. Kiinnostavaa on, että molemmissa määritelmissä kielimestariin liitetään määre *syntyperäinen* – syntyperäisyyden käsitteeseen palaan tämän työn luvussa 4.2.3 (Tieteen termipankki 20.4.2021: Kielitiede:kielimestari). Vaikka termin *kielimestari* voi aineistoni perusteella ajatella vanhentuneen suomen kielen varieteettien eli suomen murteiden tutkimuksen kontekstissa, se ei ole sitä vähemmistökielten tutkimuksessa, jossa yksi tutkimuksen tavoitteista saattaa olla kielen elvyttäminen. On hyvä huomata, että tämä ero perustuu ennen kaikkea kielipoliittisiin motiiveihin: valtakielen eli kansallisvaltiossa (Suomessa) institutionaalisen aseman saavuttaneen kielen varieteetteja ei (enää) säilötä ja elvytetä kielimestarien avulla, mutta vähemmistökieliksi määriteltyjen varieteettien tapauksessa näkökulma on relevantti.

Olen tässä luvussa paitsi esitellyt puhujista väitöskirjoissa käytettyjä nimityksiä myös pyrkinyt pohtimaan, mitä merkityksiä kyseisillä nimityksillä on. Yksi oleellinen huomio on, että yhdessäkään tutkimistani väitöskirjoista ei käsitellä sitä, miten ja miksi tutkijan käyttämä puhujien nimitys on valittu. Lienee kuitenkin todennäköistä, että vaikka väitöskirjoissa ei suoraan käsitellä syitä tiettyjen nimitysten käyttöön, tutkijat saattavat tietoisesti käyttää tiettyjä nimityksiä ja karttaa toisia (ks. haastatteluesimerkki 134). Palaan nimityksiin myös luvussa 4.2, jossa käsittelen puhujien valintaa.

51 Viidessä väitöskirjassa käytetään puhujista myös jotain *kansa*-tyyppistä nimitystä: *kansa* (VK 3 [1888], 5 [1912], 47 [2011]), *kansanmiehet* ja *-naiset* (VK 11 [1946] ja *(tavalliset) kansan ihmiset* (VK 38 [1999]).

4.1.2 Puhujien kuvailu

Tässä luvussa keskityn siihen, miten puhujia tekstiaineistoni väitöskirjoissa kuvailaan. Olen analyysissäni ottanut huomioon myös sen, mitä taustamuuttujia tutkijan mukaan puhujista voisi olla oleellista esittää, en yksin sitä, mitä taustamuuttujia puhujista esitetään. Toisin sanoen fokuksessa tässä luvussa on se, millainen puhujien kuvailemisen traditio tutkimallani tieteenalalla on, ei niinkään se, millaista vaikutusta eri muuttujilla puhujan kieleen on ajateltu olevan.

Termin **taustamuuttuja** sijaan voisin tässä yhteydessä käyttää myös ilmaisua **kielenulkoinen muuttuja**, jolla viitataan tyypillisesti puhujiin liitettyihin taustamuuttujiin (ks. esim. Mustanoja 2011: 17, 63; Kuparinen 2021: 43). Sosiolingvistiikka tutkimussuuntauksena toi mukanaan ajatuksen, että kielenkäytön variaatiota voi ja tulisi tarkastella suhteessa kielenulkoiisiin taustamuuttujiin, joista yleisimmin käytettyjä ovat sosiaalinen tausta tai luokka, sukupuoli ja ikä (Nuolijärvi 1988: 117, 132, Kuparinen 2021: 43). Jo kauan ennen sosiolingvistisiä kysymyksenasetteluja tutkijat olivat toki tiedostaneet, että eri-ikäiset ja -taustaiset ihmiset puhuvat eri tavoin, vaikka sosiaalinen variaatio ei eksplisiittisesti ollut tutkimuksen kohteena (ks. esim. Rapola 1925: 73). Sitä, missä määrin kielenulkoiisiin muuttujiin perustuvaa variaatiota on käsitelty 1800-luvun ja 1900-luvun alun suomalaisessa murteen tutkimuksessa, on tarkastellut aineistolähtöisesti⁵² Pirkko Nuolijärvi (1988: 132–151). Nuolijärven analyysi jäsentyy edellä mainittuihin traditionaalsiin sosiolingvistisiin taustamuuttujiin (sosiaalinen tausta, sukupuoli ja ikä) sekä siihen, millaista vaikutusta kieleen näillä tekijöillä varhaisissa murretutkimuksissa ja keruukertomuksissa on nähty. Kuten mainittu, omassa tarkastelussani keskityn siihen, miten puhujia kuvaillaan ja mitä taustamuuttujia puhujista ylipäätään esitetään – toisin sanoen, millä puhujaan liitetyillä muuttujilla on ajateltu olevan tutkimuksen kannalta relevanssia.

Olen koonnut taulukkoon 7 puhujien esittelyn yhteydessä mainitut taustamuuttajat siinä yleisyysjärjestyksessä, jossa ne tekstiaineistossani esiintyvät. Käsitelen aluksi sosiolingvistiikkaan vakiintuneita puhujiin liitettyjä taustamuuttujia, eli ikää, sukupuolta sekä sosiaaliluokkaa (ml. koulutustausta ja ammatti), joita myös Nuolijärvi käsittelee omassa analyysissään (1988).

52 Nuolijärven artikkelin aineistona ovat vuosina 1850–1929 laaditut, Suomi-sarjassa julkaistut murteenkuvaukset, Helsingin yliopistossa ennen vuotta 1930 laaditut pro gradu -tutkielmat sekä sanastonkerääjien ensi vuosien keruukertomukset, jotka on julkaistu Suomi-sarjassa (Nuolijärvi 1988: 118).

TAULUKKO 7. Puhujiin liitetyt taustamuuttajat sekä se, miten monessa ja missä väitöskirjassa kyseinen muuttaja on mainittu.

Taustamuuttaja	Mainittu väitöskirjassa (kpl, n = 51)	Mainittu väitöskirjassa (tunniste, n = 51)
Ikä	29	2, 5, 8, 11, 15, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
Synnyinpaikka	21	6, 11, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49
Asuinpaikat ja muuttohistoria	20	3, 5, 6, 11, 22, 23, 26, 29, 31, 36, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50
Koulutustausta	14	18, 22, 23, 25, 27, 29, 33, 38, 41, 42, 43, 46, 47, 50
Sukupuoli	13	5, 23, 26, 33, 36, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47
Ammatti tai elinkeino	9	23, 25, 26, 27, 29, 33, 41, 43, 47
Vanhemmat (asuinpaikka tai ammatti)	9	5, 6, 23, 25, 26, 29, 41, 46, 47
Puoliso ja perherakenne, sosiaaliset verkostot	8	23, 26, 29, 41, 42, 43, 46, 47
Sosiaaliluokka	7	23, 25, 26, 38, 41, 43, 46

Kuten taulukosta 7 käy ilmi, aineistossani useimmin mainittu puhujaan liitettävä taustamuuttaja on puhujan ikä. Nuolijärven (1988: 139–151) havaintojen mukaisesti myös oman aineistoni varhaisimmissa tutkimuksissa puhujiin liitettävä ikämääre on tarkkojen syntymä- tai ikävuosien ilmoittamisen sijaan yleisluontoisempi: tutkijat ilmoittavat esityksensä perustuvan pääasiassa ”vanhojen” kielenkäyttöön ja tuovat esiin, että ”vanhojen” ja ”nuorien” kielenkäytössä on eroja:

(134) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. IX

Sitävastoin en pidä esitystäni yksipuolisena, vaikkapa jonkun paikkakunnan nuoren kansan kielessä tavattaisiin piirteitä, joita en ole maininnut paikkakunnalle ominaisiksi. Tutkimukseni näet perustuu **vanhan polven** murteeseen, jonka tunteminen tietenkin ensi sijassa viehättää. Silti lukija tapaa siellä täällä ilmoituksia **nuoremman polven** kielenkäytöstä tai ilmoituksia siitä, että joku muoto nimenomaan on **vanhemman polven**. Milloin ei ole sitä eikä tätä sanottu, koskee tiedonanto **vanhan polven** kieltä; nuorilla saattaa olla samat muodot, mutta saattaa olla toisenkinlaisia.

Esimerkin 134 kaltaisesti puhujien ikä esitetään yksin ikäryhmää kuvaavalla määreellä kahdeksassa⁵³ väitöskirjassa. On kuitenkin huomattava, että esimerkiksi väitöskirjassa 44 (2009) syy puhujien kuvaamiseen ikäryhmämääreellä ”nuoret” tarkan syntymävuoden sijaan perustuu puhujien yksityisyydensuojan varjelemiseen, ja puhujien ikä on käytännössä arvioitavissa syntymävuosikymmenen tarkkuudella sen perusteella, että tutkimuksen puhujat ovat aineistonkeruuhetkellä (”2000-luvun alussa”) abiturientteja. Myös väitöskirjassa 49 (2017), joka on artikkeliväitöskirja, tutkija kuvaa puhujia määreellä ”nuoret” mutta kertoo kuvailevansa heitä tarkemmin tutkimuksen osatutkimuksissa. Tarkka syntymävuosi tai yleisemmin syntymävuosikymmen puhujista kerrotaan 21 väitöskirjassa.

Sukupuoli mainitaan puhujan taustamuuttujana 13 tutkimassani väitöskirjassa. Kuten taulukosta 7 käy ilmi, kaikki maininnat yhtä lukuun ottamatta keskittyvät tarkastelujaksoni neljän viimeisen vuosikymmenen aikana ilmestyneisiin väitöskirjoihin. Väitöskirjassa 5 sukupuoleen liittyvä maininta onkin esimerkinomainen:

(135) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 5

Partitiivissa esiintyy liiatenkin **vaimoväellä** ja nuoremmilla kittiläiset muodot, vanhoilta kuulee etupäässä muoniolaisia muotoja.

Pirkko Nuolijärvi (1988: 138) esittää, että sukupuolten välisiin kielellisiin eroihin ei ole kiinnitetty varhaisissa murteentutkimuksissa huomiota siksi, että murre-sanaston keruu oli keskittynyt etupäässä miehisten elämänalueiden sanaston keräämiseen ja useimmat kerääjät olivat miehiä. Nuolijärvi tuo myös esiin, että tilanne muuttui hänen tarkastelujaksonsa loppupuolella eli 1920-luvulla, ”jolloin naiset sekä sanastajina että haastateltavina pääsivät esiin aivan toisissa määrin kuin aikaisemmin” (Nuolijärvi 1988: 138, ks. myös Kosonen 1988). Väitöskirjassa 33 (1992), jossa on käytetty aineistona sekä Oulun nauhoitearkiston että Suomen kielen nauhoitearkiston tallenteita, tutkija nostaa esiin tavoitteensa saada puhujien joukkoon sekä miehiä että naisia tasamäärä mutta huomauttaa, ettei se ole ollut mahdollista:

(136) **Tekstiaineisto:** VK 33 (1992), s. 30

Niinikään olen pyrkinyt saamaan mukaan tasalukuisen määrän miehiä ja naisia. Tämäkään ei ole aina onnistunut, koska näyttää siltä, että miehiä on haastateltu naisia enemmän. Johtuneeko sitten siitä, että aiemmin kerääjät olivat enimmäkseen miehiä.

Naispuhujia ei Suomen kielen nauhoitearkiston keruussa⁵⁴ ole ymmärrykseni mukaan kuitenkaan mitenkään tietoisesti sivuutettu. Tähän päätelmään olen tullut täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston

53 VK 2 (1885), 5 (1912), 8 (1925), 11 (1946), 31 (1992), 32 (1992), 44 (2009) ja 49 (2017).

54 Myös Lauri Hakulinen (1924: 5) kirjoittaa SMSA-keruuohjeessa ”kielimestarin valintaan” liittyen: ”Usein naiset ovat olleet tällaiseen toimeen soveliaampia kuin miehet.”

keruuohjeistusluennon perusteella, jossa Virtaranta tuo esiin, että ”hyvää murretta” on saatavilla nimenomaan naisilta, sillä nämä liikkuvat vähemmän kuin miehet:

(137) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1b)

kun vallankin länsimurteet, ovat jo sekaantumassa, ja kielenoppaiden, löytäminen on perin vaikeata. niin, silloin, vielä voisi senkin seikan tässä erikoisesti tähdentää, että **naiset ovat yleensä, vanhoillisempia tässäkin suhteessa kuin miehet.** (.) ja, mhnnyt on, sillä tavalla että, kysellessänne paikalla, vanhuksia, teille harvoin mainitaan, seudulla olevia vanhoja naisia. (.) mutta, teidän täytyy, erikoisesti kysellä juuri että onko täällä joitakin sellaisia vanhoja, naisihmisiä jotka, ovat paikalla, täälläpäin syntyneitä ja täällä koko ikänsä eläne- eläneet. **nainen, avioliittoon- avioliittonsa jälkeen, niinkuin kansa sanoo kuuluu kiinteimistöön, eikä paljon sitten se- öö- siirry, eikä kulje. miehet ovat liikkuvampia, ja, miesten, (.) kieleen, tarttuu kaikenlaista, sieltä täältä.**

Esimerkistä 137 käy ilmi, että haastattelihoita on erityisesti ohjattu haastattelemaan naisia ja että tietynlaisesta sukupuolivääritymästä – siitä että miehiä suositellaan useammin haastateltaviksi – on oltu ainakin jossain määrin myös tietoisia. Joka tapauksessa voi todeta, että oman aineistoni valossa näyttää siltä, ettei sukupuolta ole omaksuttu tutkimallani tieteenalalla puhujien esittelyn ja kuvaamisen kannalta olennaiseksi taustamuuttujaksi ennen 1980-lukua, vaikka murreaineistojen kerääjinä ja puhujina naiset ovat toimineet jo aikaisemmin.

Sosiaaliluokka mainitaan muodossa tai toisessa⁵⁵ seitsemässä tutkimistani väitöskirjoista. Osassa väitöskirjoja kontekstista käy ilmi, että käsitellessään sosiaaliluokkaa taustamuuttujana tutkija käytännössä viittaa puhujan koulutustaustaan (VK 25 [1987], VK 42 [2007], 46 [2011]) tai ammattiin (VK 23 [1986], 25 [1987], VK 42 [2007]), kuten esimerkissä 138:

(138) **Tekstiaineisto:** VK 25 (1987), s. 9–10

Käytännössä esimerkiksi puhujien sosioekonominen tausta onkin tässä pitkälle vakioitu, koska aineisto on kerätty maaseutupitäjistä keskustajamien ulkopuolisista kylistä seudun kanta-asujaimistolta eli maanviljelijäperheistä. **Yhtäkään puhujaa ei silti ole hylätty hänen sosioekonomisen taustansa vuoksi esimerkiksi liian koulutettuna:** aineisto homogeenistui tältä osin itsestään, kun heterogeenisemmat kirkonkylät jäivät keruualueen ulkopuolelle. Ne ansaitisivatkin oman tutkimuksen, jonka tulosten voi odottaa poikkeavan jonkin verran tässä saaduista; edustavathan tuollaiset keskustajamat puheyhteisöinä väliastetta kaupunkien ja maaseudun välillä.

Kolmessa väitöskirjassa (VK 26 [1987], 38 [1999], 41 [2005]) mainitaan kuitenkin

55 ”Luokka-asema” (VK 23 [1986: 31]), ”sosioekonominen tausta” (VK 25 [1987: 9]), ”yhteiskuntaluokka” (VK 26 [1987: 18]), ”sosiaaliluokka” (VK 38 [1999: 40]), ”sosio-ekonomiset taustatekijät”, ”sosiaaliset taustatekijät” (VK 41 [2005: 61, 67]), ”sosiaalinen luokka”, ”sosioekonominen asema” (VK 43 [2007: 121]), ”sosiaaliryhmät” (VK 46 [2011: 29–31]).

sosiaaliluokka varsinaisesti spesifioimatta, mitä taustamuuttujia se varsinaisesti pitää sisällään, kuten esimerkissä 139:

(139) **Tekstiaineisto:** VK 26 (1987), s. 18

Oppaita valitessani en ole voinut systemaattisesti ottaa huomioon **eri yhteiskuntaluokkien tai ammattialojen edustusta**. Kaikki tutkimuspitäjät ovat maatalousvaltaisia, joten myös oppaistani valtaosalla, 59:llä, on tai on ollut elinkeinonaan maatalous. Liike-elämän tai teollisuuden palveluksessa haastatelluista on 18, ja opiskelijoita tai koululaisia on 19.

Kiinnostavaa on, että puhujien tulotasoa tai varallisuutta sivutaan vain yhdessä väitöskirjassa (VK 43 [2007], esimerkki 142), vaikka tutkija käyttäisi termiä ”sosioekonominen”⁵⁶ (VK 25 [1987], 41 [2005]).

(140) **Tekstiaineisto:** VK 43 (2007), s. 121

Karjalassa ihmisiä on erittäin hankala luokitella labovilaisittain esimerkiksi työläisluokkaan tai keskiluokkaan (ks. Pyöli 1997: 69; Sarhimaa 1999: 84). Tähän on useita syitä. Ensinnäkin Venäjällä on edelleen vallalla ideologia, joka tähtää koko sosiaalisen luokan käsitteen eliminoimiseen (Sarhimaa mp.). Lisäksi etenkin vanhat ihmiset ovat tehneet elämänsä aikana hyvin erilaisia töitä. Osa tämänkin tutkimuksen informanteista on työskennellyt metsä- ja uittotöissä, kolhoosissa ja tämän lisäksi vaikkapa kyläneuvoston sihteerinä. Opettajina ovat toimineet henkilöt, jotka eivät välttämättä ole saaneet ammattiinsa minkäänlaista koulutusta. **Lisäksi Karjalassa on usein niin, että korkeimman koulutuksen saaneet henkilöt saavat todella pientä palkkaa, kun taas hyvin vähälläkin koulutuksella saattaa päästä mukaan liike-elämään ja onnistua ansaitsemaan sievoisen omaisuuden** (Pyöli 1997: 69). Näin ollen lienee selvää, ettei tässä tutkimuksessa variaation selittämisessä voida etsiä syitä informanttien koulutus- tai työtaustasta tai heidän sosioekonomisesta asemastaan.

Lisäksi on huomion arvoista, että aineistossani ei esitetä varsinaisia luokkamääritelmiä – toisin sanoen sitä, millaisia sosiaaliluokkia Suomessa on ja miten ja millä perusteella puhujat niihin sijoittuvat. Eri sosiaaliluokat mainitaan kuitenkin kahdessa tutkimistani väitöskirjoista (VK 43 [2007], ks. esimerkki 140):

(141) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 29–30 (alaviite poistettu)

Etukäteen suunniteltu sosiolingvistinen tutkimusasetelma loi kriteeristöä informanttien valinnalle niin, että mukaan valikoitui tiettyjen sosiaaliryhmien tietyt ikäisiä edustajia. Päitsi että tutkimusasetelma jätti tarkastelun ulkopuolelle esimerkiksi lapset ja **jonkin verran kouluja käyneet alemman keskiluokan edustajat** (saati laitapuolen kulkijat), ei mukaan liioin mahtunut opiskelijoita tai muita muuttajia – vaikka he Tampereen kielelliseen ilmapiiriin ilman muuta vaikuttavat. (---) TAPU1- ja TAPU2-aineistosta tehdyissä aiemmissä tutkimuksissa käytössä ovat järjestelmällisesti olleet puhujille alkujaan annetut sosiaaliryhmän, sukupuolen ja iän paljastavat neljästä merkistä koostuvat koodit. Koodin alun roomalainen numero tarkoittaa sosiaaliryhmää (I = akateemiset, III = työläistaustaiset) ja sitä seuraava kirjain sukupuolta (M = mies, N =

56 Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *sosioekonominen*) mukaan *sosioekonominen* tarkoittaa ’sosiaalis-taloudellista’, minkä voi ajatella korostavan varallisuuden ja tulotason merkitystä sosiaaliluokan määrittelyssä.

nainen). Kolmantena seuraa ikäryhmän kertova luku (1 = vanhat, 2 = keski-ikäiset, 3 = nuoret), ja viimeisenä on henkilökohtainen ryhmätunnus a–f. Esimerkiksi puhuja IIIN2c on **alemman sosiaaliryhmän** naispuolinen edustaja, joka kuuluu keski-ikäisten ikäryhmään ja jonka henkilökohtainen tunnus ryhmässään on c. (Vrt. Jonninen-Niilekselä 1982b: 15.)

Kuten edeltä käy ilmi, aineistoni perusteella puhujan koulutus ja ammatti liittyvät muuttujina paitsi sosiaaliluokan käsitteeseen myös toisiinsa: koulutus useimmiten määrittelee, millaisessa työssä ihminen toimii, ja molemmat muuttujat kuvaavat puhujan asemaa yhteiskunnassa. Kuten Nuolijärven (1988: 132–134) varhaisiin murretutkimuksiin kohdistuneesta tarkastelusta, myös omasta aineistostani käy ilmi, että koulutustausta ja ammatti eivät ole olleet tutkimusalalla oleelliseksi koettuja puhujiin liitettäviä taustamuuttujia ennen 1980-lukua ja siten oletettavasti sosiolingvistiikan vaikutusta.

Nuolijärvi (1988: 133) kirjoittaa: ”Murteentutkijan puheyhteisö ei sisältänyt samoja mahdollisuuksia sosiaalisten erojen esiintuomiseen kuin moderni kaupunkiyhteisö; vielä 1900-luvun puolellakin suomalainen maaseutuväestö oli ammatiltaan, koulutukseltaan ja ansioiltaan melko homogeeninen – ainakin kielentutkijat sitä homogeenisena pitivät.” Nuolijärven virkkeen lopussa esittämään huomioon on syytä tarttua: on hyvä esimerkiksi muistaa, että Suomi ajautui sisällissotaan vuonna 1918 ja sisällissodan taustalla oli monenlaisia poliittisia erimielisyyksiä, jotka kytkeytyivät luokkaan ja yhteiskunnan eriarvoisuuteen (ks. esim. Alapuro 2001, Nyström 2013). On vaikea kuvitella, etteivätkö kielentutkijat, joihin Nuolijärvi viittaa, olisi olleet tietoisia näistä jännitteistä ja siten suomalaisen yhteiskunnan heterogeenisyydestä. Suomen kielen tutkimuksen tutkijayhteisön reaktioista Suomen sisällissotaan on kirjoittanut Kaisa Häkkinen (1993). Häkkinen (1993: 28) esittää, että sisällissodalla oli vaikutusta myös kielentutkimukseen: syntyi uusi tutkijasukupolvi, joka keskittyi vain suomen murteiden tutkimukseen. Häkkinen (1993: 28–29) kirjoittaa:

”Vuosisadan alussa kielitieteilijöiden kiinnostus oli kohdistunut kielen koko kirjoon, niin yleiskieleen kuin puhutun kielen erilaisiin variantteihinkin. Aluemurteita oli aina pidetty tärkeänä, mutta esimerkiksi Heikki Ojansuu oli innokkaasti harrastanut myös sosiaalisten murteiden ja arkisen puhekielen tutkimusta. Kotikielen Seurassa oli tarkkailtu Helsingin puhekieltä ja erilaisia ammattislangeja, ja seura oli päättänyt ryhtyä keräämään ja julkaisemaan rikollisten, koululaisten, katupoikien ja viinan salapolttajien sanastoa (Paunonen 1976, 356–386). Tällaiset hankkeet hautautuivat nyt kokonaan. Sivistyneistö oli pettynyt kapinoivaan roskajoukkoon ja halusi pitää varsinaisena Suomen kansana sitä kurissa ja Herran nuhteessa elävää väestönosaa, joka pysyi uskollisena vallitsevalle yhteiskuntajärjestykselle. Kielentutkijan ihanteeksi ja tutkimuskohteeksi nousi vapaa suomalainen talonpoika, joka syrjäisellä saloseudulla peltoaan raivaten vietti vakaan rauhallista elämää turvassa uskomaailman turmelevilta vaikutuksilta, todellinen Saarijärven Paavo, jonka kielenparressa oli säilynyt puhtaan ikiaikojen suomalainen perintö.”

Oman aineistoni perusteella minun on vaikea ottaa kantaa siihen, vaikuttiko sisällissota tutkimukseen Häkkisen kuvaamalla tavalla, sillä aineistoni väitöskirjoissa asiaan ei oteta laisinkaan kantaa. Se on toki itsessään mielestäni kiintoisaa. Syyt vaikenemiseen voivat olla hyvin samankaltaiset kuin kulttuuritutkimuksessa, jossa sisällissotaan liittyviin kysymyksiin ei tartuttu puoleen vuosisataan (Knuutila 1993). Tosin on todettava, että esimerkiksi Lauri Kettunen teki kenttätöitä vankiloissa 1920-luvulla liittyen murrekartastoonsa (tarkemmin, ks. luku 5.4.4.3), mikä ei ratkaisuna vastaa Häkkisen antamaa kuvausta keskittymisestä kurissa ja Herran nuhteessa elävään väestönosaan. Joka tapauksessa on todettava, että vaikka 1900-luvun alun Suomi on luokkarakenteeltaan erilainen yhteiskunta kuin 1970-luvun tai 2020-luvun Suomi, ei ole syytä olettaa, etteikö koulutuksen, ammattiryhmän tai varallisuuden perusteella määriteltyjä sosiaaliluokkia olisi kaikkina aikoina ollut olemassa myös maaseudulla⁵⁷. Murteentutkijat eivät vain syystä tai toisesta ole kaikkina aikoina ole ajatelleet, että sosiaaliluokka, koulutus, ammatti tai tulotaso olisivat taustamuuttujia, jotka puhujista tulisi tuoda esiin murteita tutkittaessa. *Sosiaalimurteeseen* kielimuotona palaan vielä luvussa 5.5.1.

Kuten olettaa saattaa, alueellisuuden kytkeytyvän murteentutkimuksen kannalta keskeisimpiä puhujiin liitettyjä taustamuuttujia ovat synnyinpaikka sekä asuin- ja muuttohistoria (ks. taulukko 7), jotka kuvaavat taustamuuttujina puhujan alueellista sijaintia hänen elämänsä aikana ennen aineistonkeruuhetkeä. On kiinnostava pohtia, mitä tutkijat itse asiassa kuvaavat kuvatessaan puhujan maantieteellistä sijaintia eri elämänvaiheissa. Lienee selvää, ettei yksinkertaisesti sijaitseminen jollakin alueella vaikuta siihen, miten ja millaista kieltä puhuja puhuu. Synnyin- ja asuinpaikkojen kuvailemisen taustalla lieneekin ajatus siitä, että puhujan synnyin- tai asuinpaikan ilmoittaminen käytännössä kertoo, millaista kieltä puhuvien ihmisten kanssa puhuja on kielellisessä vuorovaikutuksessa. Onkin menetelmällisesti haastava kysymys, missä määrin ihmisen synnyinpaikan ja asuinpaikkojen mallintaminen todella kuvaa sitä, millainen hänen kielellinen elinympäristönsä on ja millaisiin puheyhteisöihin hän kuuluu. Siihen, miten luonnollistunut merkitys puhujan synnyin- ja asuinpaikoilla on ollut puhujien valinnassa, palaan luvussa 4.2.3. (Homogeenistä) maaseutua ja (heterogeenistä) kaupunkia käsitellen luvuissa 5.5.1 ja 5.5.2.

Puhujien sosiaalisiin kontakteihin keskittyvät muuttajat, joita väitöskirjoissa kuvaillaan, ovat puhujan vanhempien ja puolisoitten taustoihin kiinnitetyt huomiot sekä puhujan perherakenteesta tai muista sosiaalisista verkostoista (esim. ystäväistä ja harrastuksista) esitetyt tiedot. Siinä, missä esimerkiksi puhujien puolisoitten ja ystävien kielellisellä taustalla nähdään olevan vaikutusta puhujan kielenkäyttöön,

57 On hyvä huomioda, että ”murteet” tässä yhteydessä käsitetään maaseudulla puhutuiksi suomen kielen varieteeteiksi, vaikka myös kaupunkiympäristössä puhuttua alueellista varieteettia voi nimittää ja nimitetäänkin tieteenalalla ”murteeksi”. Kaupunkiin ja maaseutuun suhteessa murteen käsitteeseen palaan luvussa 5.5.2.

puhujan vanhempien kuvailemisella voi olla merkitystä myös sen suhteen, miten edustavana *murteenpuhujana* puhuja nähdään, kuten esimerkissä 142:

(142) Tekstiaineisto: VK 26 (1987), s. 18

Kielenoppaat ovat kotipitäjänsä synnynnäisiä ja asuneet koko ikänsä synnyinseudullaan. Useimpien vanhemmatkin ovat olleet syntyisin samasta pitäjästä, jopa samasta kylästä, mikä tutkimuksen kannalta onkin ihanteellisinta.

On oletettavaa, että puhujan ensikieli on se kieli, jota hänestä lapsena huolehtivat ihmiset – tyypillisesti pääasiassa vanhemmat – puhuvat. Tästä näkökulmasta on tietyllä tavalla yllättävää, että puhujan vanhempien kielitaustaa käsitellään vain yhdeksässä väitöskirjassa (ks. taulukko 7). Näihin kysymyksiin palaan syntyperäisyyttä käsittelevässä luvussa 4.2.3.

On hyvä tuoda esiin, että osassa tutkimistani väitöskirjoista (VK 29 [1989: 368–370], 41 [2005: 68–74], 42 [2007: 244–248], 43 [2007: 359–371]) puhujia kuvaillaan melko vapaamuotoisesti ja laajasti. Vaikka puhujista analyysin yhteydessä esimerkiksi puhujakohtaisessa koodissa ilmoitettaisiin vain traditionaaliset sosiolingvistiset muuttujat kuten ikä ja sukupuoli, puhujien kuvailussa tutkijat tuovat esiin useampia puhujiin liittyviä taustamuuttujia ja puhujien sosiaalisia suhteita, kuten esimerkissä 143:

(143) Tekstiaineisto: VK 41 (2005), s. 70

Myös A5n31:n vanhemmat ovat olleet hanhijokelaisia maanviljelijöitä, ja hän on ollut perheen lapsista se, joka on jäänyt hoitamaan tilaa. Hänen miehellään on oma tila Loimaalla, ja vielä vuonna 1989 informantti ja hänen puolisonsa hoitivat omia tilojansa. Kuitenkin vuonna 1999 A5n31 oli jo luopunut vanhempiensa tilasta ja muuttanut Loimaan kuntaan miehensä tilalle, noin 10 kilometrin päähän Hanhijoesta. Hän kävi vielä vuonna 1999 toisinaan säännöllisesti Hanhijoella, kun siellä järjestettiin kulmakuntalaisille yhteistä toimintaa (liikuntaa ja käsitöitä). Hänen voi katsoa etäänntyneen jo jonkin verran muista kulmakuntalaisista vuosituhannen taitteessa, sillä hän kertoi tapaavansa muuten hanhijokelaisia vain Loimaalla heidän tullessaan hoitamaan sinne asioitaan. Nuoruudessaan hän on käynyt emäntäkoulun Tampereen seudulla.

Aineistoon perustuvan tulkintani mukaan tutkimusalalla on koko sen historian ajan vallinnut ymmärrys siitä, että puhujaan liitetyt taustamuuttujat ja puhujan sosiaaliset suhteet vaikuttavat monella tapaa siihen, millaista puhetta hän tuottaa. On perusteltua kysyä, mitä esimerkin 143 kaltaisesta puhujan kuvailusta tutkimusta tulkitsevalle lukijalle välittyy. Antavatko puhujista esitetyt taustamuuttujat lukijalle sivuhuomiomaista lisätietoa, vai tulisiko puhujien kuvauksien vaikuttaa tutkimuksen ja sen tuloksien tulkintaan? Puhujien vapaamuotoiset, melko laajat kuvaukset liittyvät aineistoni perusteella myös puhujien keskinäisten suhteiden mallintamiseen eli toisin sanoen sen kuvailemiseen, muodostavatko tutkittavat puhujat puheyhteisön vai eivät (tarkemmin, ks. luku 4.3.2).

Lopuksi on hyvä tuoda esiin, mikä puhujiin liitettävä taustamuuttuja aineistotani suurimmilta osin puuttuu: puhujien äidinkieltä ei käsitellä kuin yhdessä tutkimistani väitöskirjoista (VK 43 [2007: 65]). Äidinkielen sijaan sitä, millä kielellä puhujat ovat käyneet koulunsa, käsitellään väitöskirjassa 42 (2007: 72–73). Muissa tutkimusaineistoni väitöskirjoissa puhujien äidinkieltä tai koulunkäynnin kieltä ei käsitellä lainkaan, minkä voi tulkita tarkoittavan sitä, että *murteenpuhujan* äidinkieli on aineistoni tutkimuksissa oletusarvoisesti suomi ja vain suomi.

4.2 Puhujien valinta

Tässä luvussa tarkastelen sitä, millaisia perusteita puhujien valikoimiselle tutkimusaineistossani annetaan. Olen tätä lukua varten analysoinut sitä, mitä perusteita tutkimissani väitöskirjoissa puhujien valikoimisen suhteen esitetään. On otettava huomioon, että jos tutkijan väitöskirjassaan käyttämä aineisto pohjautuu arkistokokonaisuuksiin tai kirjallisiin lähteisiin (tarkemmin, ks. luvut 3.3 ja 3.4), ei tutkija välttämättä itse valikoi puhujia, vaan puhujien valinta on tehty aineistoa kerätessä. Tästä syystä käytän tässä luvussa apunani myös täydentävää aineistoani eli tarkastelen sitä, miten luvussa 3.5 käsittelemissäni keruuoppaissa sekä Muoto-opin arkiston ja Suomen kielen nauhoitearkiston keruiden opastusluennoilla kerääjiä on opastettu valikoimaan puhujia. Olen myös tätä lukua varten analysoinut, mitä haastattelemani tutkijat (n = 20) vastasivat kahteen haastattelukysymykseen⁵⁸, jotka käsittelivät puhujien valintaa.

On selvää, että tekstiaineistoni väitöskirjoissa puhujien valikoimiselle on erilaisia perusteita siitä syystä, että väitöskirjojen tutkimusasetelmat, tutkimuskysymykset ja tutkimuksen kohteet eroavat toisistaan. Esimerkiksi väitöskirjassa 44 (2009) puhujavalikointi on kytkeytynyt aiheen rajaukseen: väitöskirjassa tutkitaan yhden abiturienttivuosi­kerran kieliasenteita ja kielenkäyttöä. Puhujien valintaa käsitellään tai perustellaan analyysini mukaan 20:ssä tekstiaineistoni väitöskirjassa⁵⁹ (n = 51).

Tutkijahaastatteluissa kysyin, onko puhujien valikoimiselle joitakin yleisiä periaatteita. Yhdeksän (n = 20) tutkijaa toi esiin, että puhujien valikoiminen riippuu siitä, mistä näkökulmasta murreta halutaan tutkia, kuten esimerkissä 144:

58 ”Miten ja millä perusteella olet valinnut informantit?” ja ”Onko jotain yleisiä periaatteita, joiden perusteella informantit tulisi valita, kun halutaan tutkia murteita ja alueellista vaihtelua?”

59 VK 8 (1925), 11 (1946), 22 (1984), 23 (1986), 25 (1987), 26 (1987), 27 (1988), 29 (1989), 33 (1992), 36 (1998), 38 (1999), 41 (2005), 42 (2007), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011), 47 (2011), 48 (2016), 49 (2017) ja 50 (2017).

(144) Haastatteluaineisto

LA: mm. no, se ois ollukki mu yks kysymykseni oikeestaan että onk sun mielestäs siis että, jos mieltii niin kun, tavallaa, informanttien tai haastateltavien tai miks haluu niin ku, niit ihmisiä kutsua kenen niin ku puhetta tutkii, ni onko siinä niin ku jotai sellasii niin ku yleisii periaatteita et mim- niin ku et mikä, et jos tutkii murteita, ni mimmonen ihminen on niin kun, soveltuva, tai semmonen.

T/mt: **se riippuu siitä, mitä, haluu niist murteista tutkia.** jos, haluis tutkii sitä jotain niin ku, sen, jos haluis tutkii niin ku jotain sen niin kun sen, niin kun, haluis käsitellä sitä, aluemurretta jotenki ka- murret jotenki alueellisena semmosena niin ku alueellisen systeemin ja hirveen, tarkasti ni sit niin kun, pitäs niin ku jotenki karsii just sitä niin kun että ihmiset tulee jostain muualta et se on niin ku saastunu se murre sitte kun ne on muuttanu paikka- niin ku se perinteine on (---) et etitää aina ne, jotka o asunu jollain paikkakunnal koko ikänsä, ni, ehkä jossain mut siis niin kun eihän se oo välttämät ollenkaa se ainoo mahollinen näkökulma.

LA: mm.

T/mt: koska siithän voi yhtä hyvin tutkii sitä et miten siäl näkyy jotain muuta.

LA: mm.

T/mt: et mikä oli kysymys. onko (si- hyvii) informanttei.

LA: nii siis et onks jotai semmosii yleisii periaatteita sun miälestäs niin kun et mimmosii, mimmosii niitte informanttie ois niin ku hyvä olla. jos tutkii murteita.

T/mt: joo s- täytyy niin kun, täytys mieltii se niin ku just et sen tutkimusasetelman tutkimuskysymyksen pohjalta et mitä (---) haluu tietää ja sit sen mukaan tehdä ja käytännössä se usein tarkoittaa vakioimist jonkun jutun suhteen.

LA: m.

T/mt: jos haluttas tehdä vaik jotain sellast et niin ku sosiolingvistist hommaa ja sit on niin ku tämmösiä ikäryhmiä ja tällasia (---) esimerkiks. niin, sitte jos sä keräät ihan sekasin ketä sattuu niin säähä et niin kun, s- pääse siihe sä et löydä siihe variaatioo et siis (sillon) sä et pääse niin ku taustamuuttujiin käsiks kun (---) ne on ihan mitä sattuu. mut eihän se sinäns sittehä voi olla joku toinen niin ku tutkimus-a-asetelma ihan kokonaan jollon se voiki olla siis sä voisit tehdä vaikka gallupin jostain että hei, mikä on sun miälest niin ku kiva murre tai jotain muuta (---) sit sii ei ehkä olis niin nuukaa.

Kuten haastattelu-esimerkistä 144 käy ilmi, yksi keskeinen näkökulmaero puhujien valikointiin on se, mitä valittujen puhujien on tarkoitus aineistossa edustaa. Jos he toimivat ensisijaisesti ”murteenpuhujina”, koska tutkimuskohteena on murre kielimuotona, puhujien valikointiin vaikuttaa heidän puhumansa murteen laatu, jota pyritään ”varmistamaan” taustamuuttujilla kuten ikä, syntyperäisyys ja vähäinen muuttohistoria. Jos taas tutkimuksen tutkimuskysymykset käsittelevät kielellistä variaatiota tai muutosta, joita pyritään tarkastelemaan ja selittämään puhujaan liitettyjen taustamuuttujien perusteella, myös puhujat valikoidaan niin, että he edustavat kyseisten taustamuuttujien pohjalta muodostettuja puhujaryhmiä. On oleellista huomata, että kiistattomista eroistaan huolimatta molempien puhujavalintastrategioiden taustalla on pohjimmiltaan sama tavoite: aineiston vakiointi. Tutkija siis voi pyrkiä vakioimaan aineistoaan tutkittavan murteen näkökulmasta niin, että hänen valikoimansa puhujien puhe on edustavasti murretta. Tästä näkökulmasta motivoitunutta puhujien valikointia nimitän tässä luvussa **kieliperustaiseksi valikoimiseksi** (luku

4.2.1). Tutkija voi myös pyrkiä vakioimaan aineistoaan niin, että hänen valikoimansa puhujat edustavat taustamuuttujiltaan valikoitua puhujaryhmää. Tästä näkökulmasta motivoitunutta puhujien valikointia nimitän tässä luvussa **taustamuuttujaperustaiseksi valikoimiseksi** (luku 4.2.2). On hyvä tuoda esiin, etteivät nämä puhujavalikoinnin strategiat ole vastakkaisia tai toisistaan selkeästi aina edes erotettavissa: Kieliperustaisen valikoimisen yhteydessä saatetaan tuoda esiin myös puhujaan liittyviä taustamuuttujia (esim. ikä, syntyperäisyys). Samoin taustamuuttujaperustaisessa valikoinnissa käytettävät muuttujat kuten syntyperäisyys ja vähäinen muuttohistoria käytännössä ovat tapoja rajata puhujien joukko, jonka murre on myös kieliperustaisesti ”edustavaa murretta”.

Luvussa 4.2.3 käsittelen erikseen puhujien syntyperäisyyttä ja muuttohistoriaa puhujavalikointiin liittyen. Kuten luvussa 4.1.2 esitin, puhujaan liitetyt paikkaan kytkeytyvät taustamuuttujat (synnyinpaikka eli syntyperäisyys ja muutto- ja asuinhistoria) ovat tekstiaineistossani yksiä yleisimpiä taustatietoja, jotka puhujista annetaan. Ne ovat myös taustamuuttujia, jotka ovat sekä kieli- että taustamuuttujaperustaisessa valikoimisessa läsnä: syntyperäisyys ja paikallaan pysyminen toimivat kieliperusteisesti määritellyn ”hyvän murteenpuhujan” varmistamisen takeena, mutta myös yhtenä yleisimmistä kriteereistä silloin, kun puhujat valitaan taustamuuttujaperustaisesti.

Jos tutkimuksen tarkoitus on tutkia kielen vaihtelua ja muutosta yhdessä aikapisteessä niin kutsutulla **näennäisaikamenetelmällä**⁶⁰, puhujaryhmien on edustettava eri ikäisiä puhujia. Jos tutkimuksen tarkoitus on puolestaan tutkia kielen muutosta **reaaliaikamenetelmällä**⁶¹ eli tarkastella kielen vaihtelua ja muutosta kahdessa tai useammassa aikapisteessä, on puhujien oltava samoja tai vastattava toisiaan taustamuuttujiltaan (ks. VK 41 [2005: 59, 61, 67], VK 43 [2007: 29], VK 46 [2011: 57–61]). Toisin sanoen puhujien valikoinnilla varhaisissa aineistonkeruissa saataa olla myös kauaskantoisia vaikutuksia – taustamuuttujaperustaista valikointia tehdään samoihin muuttujiin perustuen, jotta vertailtavat puhujaryhmät olisivat samankaltaisia. Vertailtavuuteen puhujien valikoinnin näkökulmasta liittyy kaksi kysymystä: Ensinnä on tiedostettava, että kieliperustaisesti valikoidut puhujat muodostavat erilaisen ryhmän kuin taustamuuttujaperustaisesti valikoidut, eikä puhujien kieltä voi siksi verrata suoraviivaisesti toisiinsa (ks. esim. Hurtta 1999: 69, Kurki 2005: 59). Toiseksi on myös tarpeen kysyä, missä määrin taustamuuttujaperustaisen valikoinnin avulla saadaan aikaan eri aikapisteistä kaksi toisiinsa vertautuvaa ihmisryhmää: esimerkiksi suomalaisten koulutusaste on noussut valtavasti ja akateemisen koulutuksen saaneiden ryhmä nyt paljon suurempi (ks. luku 2.2.3) ja siten oletettavasti myös heterogeenisempi kuin vaikkapa 1970-luvulla. Puheyhteisön käsitteeseen ja siihen,

60 Näennäisaikamenetelmästä kielen muutoksen tutkimisessa ks. esim. Kuparinen ym. 2019, Laasanen 2016, Kurki 2013.

61 Reaaliaikamenetelmästä kielen muutoksen tutkimisessa ks. esim. Kuparinen ym. 2019, Mustanoja 2011: 57–61, Kurki 2005: 31–33 ja niissä mainitut lähteet.

miten suomalaisen yhteiskunnan muutosta aineistossani kommentoidaan, palaan luvussa 4.3.2.

Lopuksi on hyvä tuoda esiin, että murreaineistojen keruun empiirisen luonteen vuoksi aineistostani käy ilmi, että myös monet käytännölliset seikat vaikuttavat siihen, keitä aineiston puhujiksi päätyy. Näitä kenttätöön konkreettisiin haasteisiin sekä menetelmiin liittyviä käytännöllisiä seikkoja käsittelen luvussa 4.2.4.

4.2.1 Kieliperustainen valikoiminen

Koska isossa osassa tekstiaineistoni väitöskirjoja on käytetty Suomen murteiden sana-arkiston (SMSA), Suomen kielen nauhoitearkiston (SKNA), Lauseopin arkiston (LA) ja Muoto-opin arkiston (MA) aineistoa (tarkemmin, ks. luku 3.4 ja taulukko 4⁶²), käsittelen tämän luvun aluksi sitä, miten kyseisten aineistokokonaisuuksien keruupaiden ja täydentävän aineistoni ohjeistusluentojen perusteella kyseisten aineistokokonaisuuksien puhujavalinta on ollut lähtökohdiltaan kieliperustaista. Sen jälkeen tarkastelen aineistoni väitöskirjoja, joissa puhujien valikoiminta on tulkintani mukaan ollut kieliperustaista.

SMSA:n (Hakulinen 1924: 4), SKNA:n (Yli-Paavola 1970: 36) ja MA:n keruuohjeissa (MO keruuopas: 12) sekä Lauseopin arkiston oppaassa (Ikola 1985: 13, 14) poimimistani katkelmista käy mielestäni hyvin esiin se, miten kyseisiin arkistoinen-toihin liittyvää puhujavalikoiminta on ohjannut tutkimuksellinen tavoite saada talteen ”hyvää murretta” ja puhujavalikoiminta on siten ollut periaatteiltaan kieliperustaista (lihavoinnit L. A.):

”Seuraavana tehtävänä – ja huomattakoon: tärkeänä ja vaikeana, usein kärsivällisyyttä kysyvänä tehtävänä – on sellaisen soveliaan, **murretta täysin taitavan rahvaan ihmisen** etsiminen, joka suostuu keruutyön vakinaiseksi avustajaksi, tiedonantajaksi eli ”kielimestariksi”. (Hakulinen 1924: 4)

”Haastateltavan murre on siis hänen kielenoppaaksi soveltumisensa tärkein kriteeri.” (Yli-Paavola 1970: 36)

62 Tämän työn rajauksen vuoksi olen joutunut tässä luvussa valikoimaan, minkä aineistokokonaisuuksien puhujavalintaa käsittelen. Olen valinnut tässä luvussa käsiteltävät aineistokokonaisuudet seuraavista syistä: 1) Niitä on hyödynnetty useassa tutkimistani väitöskirjoista (ks. taulukko 4). 2) Niistä on olemassa keruuopas tai arkistokokonaisuutta kuvaileva perusopas, jossa käsitellään puhujien valintaa. 3) Täydentävä aineistoni, eli keruuohjeluennot käsittelevät niitä (Muoto-opin arkisto ja Suomen kielen nauhoitearkisto). Olen rajannut Nimiarkiston ulos tarkastelusta siksi, että olen rajannut myös tarkastelemieni väitöskirjojen ulkopuolelle nimistöntutkimusta käsittelevät väitöskirjat (ks. tarkemmin, luku 1.2.1). Yliopistojen äänitearkistot olen rajannut tarkastelun ulkopuolelle siksi, että en pystyisi käsittelemään niitä kaikkia kattavasti tämän työn laajuuden hillitsemiseksi. Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeen sekä Murteenseuruuhankkeen puhujavalintaa käsittelen seuraavassa luvussa 4.2.2.

”Hyvien kielenoppaiden löytäminen on nykyään vaivan takana. Ani harvassa ovat sellaiset haastateltavat, jotka pystyvät täyttämään ihanteellisen kielenoppaan kaikki mitat: puhumaan luontevasti, sujuvasti ja monipuolista kielenhallintaa osoittavalla tavalla eri aihepiireistä, **käyttelemään puheessaan kertaakaan lipsahtamatta vain aitoa vanhaa murretta**, erittelemään tietoisesti omaa sanastoaan ja kielioppiaan ja sen mukaisesti vastaamaan nokkelasti ja erehtymättä kerääjän grammaattisiin pulmakysymyksiin.” (MO keruuopas: 12)

”Ensisijainen kriteeri murrenäytettä valittaessa on ollut se, että näyte on **vanhakan-taista, aitoa ja hyvää murretta** eli että se edustaa mahdollisimman hyvin asianomaisen pitäjän vanhaa murrepohjaa. (---) Pyrkimys vanhakantaiseen murteeseen on aineistossa toteutunut hyvin ainakin murteentaitajien iän perusteella arvioituna.” (Ikola 1985: 13, 14)

Ohjeissa mainitaan toki myös taustamuuttujia, joiden perusteella puhujia voi valikoida tai jotka vaikuttavat puhujan kieleen ja siten soveltuvuuteen murreaineiston puhujiksi. Tällaisia taustamuuttujia ovat syntyperäisyys ja vähäinen muutto- ja matkusteluhistoria (Hakulinen 1924: 5, Yli-Paavola 1970: 35), kouluttamattomuus (Hakulinen 1924: 5, Yli-Paavola 1970: 35), puhujan luonne ja fysiologinen kyky tuottaa puhetta (Hakulinen 1924: 5, Yli-Paavola 1970: 36, MO keruuopas: 12) sekä vanha ikä tai 1800-luvun puolella syntyminen (Hakulinen 1924: 5, MO keruuopas: 13, Yli-Paavola 1970: 36, Ikola 1985: 14). SMSA:n ja MA:n ohjeissa mainitaan lisäksi erikseen, että aineistoa tulee kerätä usealta puhujalta (Hakulinen 1924: 6, MO keruuopas: 13) ja että myös nuoremmat puhujat voivat soveltua erityisesti kyselymenetelmin kerättävän kielenaineksen selvittelyyn (Hakulinen 1924: 5–6, MO keruuopas: 13). Se, ettei nuoria puhujia ole kategorisesti rajattu ulos soveltumattomina, jos he ovat puhuneet *hyvää murretta*, käy ilmi myös täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelusta, jossa Rapola mainitsee useaan otteeseen tehneensä kenttätöitä myös ns. nuoremman väen parissa:

(145) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1a)
menimme, Luopioisten, Rautajärvelle, Rautajärven kartanossa oli vanha isäntä silloin tämä- josta mh- Hanna Rauta, on kertonut, mikä sen romaanin nimi nyt oli- se- siis hänen isänsä. Hanna Raudan isä, Pätiälä- ääh- häneltä me kirjoitimme pari päivää muistiin ja siellä me saimme sitten joitakin vanhoja, ukkoja muitakin, tehtiin aika tiivistä työtä ja kokeiltiin tätä, mm- asiapiiri, kyselyä. liikuttiin etupäässä maanviljelyksessä- maanviljelyksineissä, työkaluissa ja, kulkuneuvoissa mutta myöskin kalastusta jota siinä talossa hirveästi harrastettiin, kerättiin, ja tuohon tapaan- ja sitten siirryimme sieltä Luopioisiin juuri tämän Hanna Raudan- öö- kotitaloon, öö- mm- Ämmätsään, Ämmättään, ja siellä oli erittäin hyvä vanha- vanha Jussi se oli minä- Jussi Mäkinenkö se oli vai mikä- öö- tämän tilan, vanha vouti, **ja näissä kumpasessakin, paikassa, oli muuten, nuorempaakin väkeä jotka puhuvat erittäin hyvää murretta.**

(146) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)
mm- siellä oli, mm- öö- ylähäisten talo, joka oli- jossa oli semmonen öh- mm- erittäin ää- kiinnos- kiinnostava, suurperhe niin sanoakseni, öö- nuori, isäntäpari- öö- emäntä

oli kotoisin siitä, eteläpuolelta jostakin, Lapträskistä tai mistä pitäjästä hän nyt oli, ja oli öh- nuoruudessaan puhunu ruotsia, että hänestä ei ollut minulle paljo apua- hän puhui kyllä suomea nyt jo tietysti- ei hän siinä ympäristössä millään muulla olis tullu toimeenkaan mutta, hän ei ollut siis sen murteen taitaja mutta, **nuori isäntä semmonen, ko- kolmen neljäkymmenev välillä oleva mies- kyllä minä, iät silloin tiesin hyvin, mmh- oli, jo, semmonen aito murteenpuhujja**, siin oli niillä lapsia, joidenka kanssa ystävyystyin suuresti,

Täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuhjeistusluennolla käsitellään myös puhujien valintaa. Ohjeistuksesta käy ilmi, että syntyperäisyys, korkea ikä, muuttohistorian vakiointi sekä kouluttamattomuus ovat olleet eräänlaisia käytännöllisiä ennakkotoimia puhujavalinnan prosessissa – keinoja helpottaa ja nopeuttaa työskentelyä kentällä – mutta keskeisin lopullinen tekijä puhujan valikoitumisessa on ollut kielilähtöinen:

(147) Täydentävä aineisto: Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1a & 289:1b)

no sitten, puhutaan, kielenoppaiden valinnasta. se on, nykyisin, monin paikoin Suomea jo hyvin vaikeata. ja tässä tietysti olisi, (.) aikaa säästävää, jos voitaisiin jo ennakolta, tehdä mahdollisimman paljon valmistelevaa työtä. nyt minä mainitsisin, sellaisen ihanne, tapauksen. viime kesän, kokemuksista. tarkoituksenamme oli, nauhoittaa Hämeenkyrön murretta. sitä varten, Hämeenkyrön kirkkoherra teki luettelon kaikista, Hämeenkyrössä syntyneistä, ja siellä asuvista, seitsemänkymmentä vuotta, täyttäneistä. tämä luettelo käsitti- siinä oli kai, toistasataa nimeä vai, mitenkä. (---) tämä luettelo, saatiin sieltä virastosta, siitä voitiin pyyhkiä ilman muuta, pois, joukko nimiä, siis sellaisia henkilöitä, jotka, tiesimme, liian sivistyneiksi, yleiskieltä, puhuviksi tai sitä tapaileviksi. siis kouluja, käyneet- (jos et on) oppikoulua käynyt vähänkin, niin ilman muuta, poistettava tällaisesta luettelosta, ja myöskin, tuollaiset maailman kiertäjät, (.) Amerikassa käyneet ja sen sellaiset, ilman muuta pois, ja m- tavallisesti myöskin suurten, talojen isännät, he ovat y- yleensä joutuneet olemaan niin paljon tekemisissä, muiden ihmisten kanssa ja, osallistuneet kunnalliseen ja muuhun toimintaan että, heidän murteeh- heillä ei- eivät puhu enää vanhaa, kunnon murretta. tällä tavalla, luettelo supistui, ehkä noin puoleen. (.) ja, (.) **näistä, noin viidestäkymmenestä hämeenkyröläisestä sitten otettiin selvä, sillä tavalla että kandidaatti Lehtimäki, mopedilla ja polkupyörällä kiersi heidän luonaan, ja vähän jutteli ja tällä tavalla, muutamassa minuutissa totesi, onko sopiva nauhoitettavaksi, joko- onko- murre, hyvää tai onko muuten, puhe foneettisesti tyydyttävää.** ja näin, luettelo supistui noin kahteenkymmeneenviiteen kolmeenkymmeneen henkeen. ja kun sitten, lähdimme Hämeenkyrön murretta nauhoittamaan, niin menimme vain näiden valmiiksi katsottujen kielenoppaiden luokse. ja silloin, tietysti, (.) aikaa ei mene hukkaan käytännöllisesti katsoen ollenkaan. tietysti joku, kielenopas voi olla poissa, mutta, sitten voimme nopeasti siirtyä seuraavan luokse. ja jos tällainen valmistelu suoritetaan, niin se tietysti nopeuttaa, nauhoitusta, arvaamattomasti. yleensähan, (.) kirkkoherran- kirkkoherrat ovat hyvin suopeita, kielen, tutkijoille, niin että, tällä tavalla voi sitten, kyllä, menetellä jos, nauhoituskohteenanne on vain yksi pitäjä, tai pari pitäjää. [nauha vaihtuu] viime viikon, vaihteessa olimme nauhoittamassa Oriveden murretta. meillä ei ollut, mitään, ennakkovalmistelua vaan jouduimme, (.) hakemaan kielenoppaat, omin voimin. ja, silloin päivän tulokset jäivät huomattavasti vähäisemmiksi- vähäisemmiksi- kuin ne olisivat jääneet muuten. öö- katselimme

Oriveden kartasta, vain sopivia syrjäkulmia, ja huonojen teitten, m- päässä olevia kyliä, ja menimme sinne, ja siellä sitten kyselimme vanhuksia. tämä vie paljon aikaa.

Kieliperustaisen puhujavalikoinnin näkökulma korostuu myös Virtarannan luennon yhteenvedossa, jossa hän erikseen painottaa, että keskeisin puhujan valikointikriteeri on hänen puhumansa murre ja sen laatu:

(148) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1dz)

no niin- lopuksi minä vielä sitten, sanoisin, ikään kuin tiivistelmäksi tästä kaikesta edellä, sanotusta, (.) sen, että khm- **muistakaa nyt aina että meidän tavoitteenamme, on siis, ennen muuta, murre. te valitsette kielenoppaan yksinomaan tätä seikkaa silmälläpitäen.** jos te, tapaatte, vaikka kuinka, hyvän, ja tietoviisaan kertojan joka ei puhu, murretta. joka tietää kaikenlaisia asioita vaikkapa koulujen perustamisista ja muista, tuollaisista tärkeistä seikoista, niin ette te häntä nauhoi- teidän täytyy, mahdollisimman hienolla tavalla eliminoida tällainen kielenopas, jota on kenties suositeltu. **siis murre on teidän kai- öm- teidän- tar- öö- aa ja oo.**

Kieliperustaisia syitä puhujien valikoimiselle esitetään tulkintani mukaan kahdeksassa⁶³ tekstiaineistoni väitöskirjassa. Näistä viidessä (VK 22 [1984], 38 [1999], 42 [2007], 43 [2007] ja 50 [2017]) tutkija kuvaa aineistoa, jonka on kerännyt tai koostanut kokonaan tai osittain joku muu kuin hän itse. Esitykseeni liittyy kuitenkin tiettyä varauksellisuutta, sillä väitöskirjoissa ei eksplisiittisesti sanota, että puhujat on valittu heidän puheensa vuoksi, vaan asia käy tulkintani mukaan ilmi implisiittisemmin, kuten esimerkissä 149:

(149) **Tekstiaineisto:** VK 27 (1988), s. 15

1960-luvulla haastattelemani murreoppaat olivat valtaosin 1800-luvun puolella syntyneitä ja heiltä saatua tietoa on pidettävä parhaimpana vanhan Turun murteen kuvastajana. Mm. T. Itkonen (1978, 267) on korostanut sitä, että juuri tämän ikäpolven edustajat ovat vielä osanneet kansanomaisen kielenkäytön eli ylipäänsä heillä on ollut vielä kansanomainen kulttuurikuva. Vaikka ajallinen perspektiivi omissa kenttätutkimuksissani ei ole sen pitemmältä ajalta kuin kahdelta vuosikymmeneltä, on selvästi havaittavissa, että koulunkäynti yms. seikat vaikuttavat myös lainasanojen käyttöön sitä vähentävästi. Vähentynyt käyttö puolestaan johtaa herkästi sanojen sekaantumiseen ja merkitysten hämärtymiseen. Tällaisissa tapauksissa tutkijan on oltava tarkkana, että osaa erottaa alkuperäiset piirteet puhujan yksilöllisyyksistä, virheistä tms.

Yksi tapa hahmottaa kieliperustaista puhujavalikointia on tarkastella sitä, missä väitöskirjoissa puhujia arvotetaan avoimesti ”hyviksi” tai ”parhaiksi”, tai heistä käytetään arvottaviksi tulkittavia nimityksiä *kielimestari* tai *murteentaitaja* (joissakin tapauksissa myös *murteenpuhujia*, tarkemmin ks. luku 4.1.1 ja taulukko 6). Puhujia

63 VK 8 (1925), 11 (1946), 22 (1984), 27 (1988), 38 (1999), 42 (2007), 43 (2007) ja 50 (2017).

kuvaillaan arvottavasti tulkintani mukaan seitsemässä⁶⁴ tekstiaineistoni väitöskirjassa (esimerkki 150). Erikseen on mainittava väitöskirja 32 (1992), jossa arvottava maininta liittyy muiden kuin tutkijan keräämän aineiston puhujien kuvailuun (esimerkki 151).

(150) Tekstiaineisto: VK 16 (1972), s. 26

Seuraavassa luettelen pitäjittäni parhaat oppaani, sellaiset, joiden puheesta on peräisin arviolta ainakin kolme neljännessä tässä tutkimuksessa käytetystä Kainuun murreaineistosta.

(151) Tekstiaineisto: VK 32 (1992), s. 29

Aineiston tämä osa edustaa murteenkeruun tuottamaa spontaania kerrontapuhetta, joka on kerätty haastatteleamalla hyvinä kielenoppaina pidettyjä vanhuksia.

On myös huomattava, että kun puhujaa valikoidaan kieliperustaisesti, lienee oletettavaa, ettei arviota tehdä pitkäaikaisen tarkkailun ja siten usean puhetilanteen perusteella. Näin ollen sellaisia puhujia, joiden puhe vaihtelee tilanteittain, on saatettu arvioida suoraviivaisesti soveltumattomiksi ”murteenpuhujiksi”. Yhtenä esimerkkinä tästä ovat ”merkkihenkilöt” (esim. ”entiset kunnallismiehet” ja ”kansakouluopettajat”), jotka mainitaan *Vuosikymmen kielennauhoitusta* -teoksessa (Yli-Paavola 1970: 37), sekä täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuohjeistusluennolla (esimerkki 152):

(152) Täydentävä aineisto: Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1b)

vielä kielenoppaiden valinnasta. kun te, pitäjällä kyselette, vanhuksia, niin, m- sieltä, vastaukset ovat- saamanne vastaukset ovat monen arvoisia. jos te, joiltakin, kunnan ja ö- pitäjän johtohenkilöiltä, tiedustelette, niin, nämä, harvoin ymmärtävät, nauhoittajien todelliset tarkoitukset. **teitä nevvotaan, tuommosien, pitäjän huomattavien, kansalaisten luokse**, jotka, arvokkaalla tavalla pystyvät esiintymään, (.) mutta, sen sijaan, eivät- ei juuri, mainita, sellaisia, jotka nauhoittajille ovat, kaikkein sopivimmat. nimittäin yksinkertaisia, paikallaan pysyneitä kansanihmisiä.

Tällainen ”merkkihenkilöiden” tai murreharrastajien ehdottaminen puhujiksi, heidän murteensa laatu ja tilanteinen vaihtelu tuli puheeksi myös kahdessa tutkijahaastattelussani. Esimerkissä 155 tutkija tuo esiin, että kyselemällä paikkakuntalaisilta, he saattoivat ohjata tutkijan murreharrastajien luo, jotka *luulevat osaavansa* murretta, mutta eivät tosiasiaa osaa:

(153) Haastatteluaineisto

E/mt: mut yks huano ju- huano juttu siin, tai semmone merkillinen piirre on se et niin kun, menee paikkakunnan ihmisilt kysymää et kuka tääl olis joku semmone vanha ihminen joka viäl puhuis, puhuis sitä vanhaa murret nin, sit ne tuppaa neuvomaan

64 VK 5 (1912), 16 (1972), 17 (1972), 18 (1972), 27 (1988), 29 (1989) ja 32 (1992).

semmosten ihmisten tykö, jotka niin ko harrastukseksen, pitää yllä sitä, sitä ikään ku vanhaa murret ja, se on melkeen niin ko vihoviimist.

LA: mm.

E/mt: et ko he, luulee et he osaa sitä eikä he kuitenkaan sit osaakkaan.

Toisessa tutkijahaastattelussa (esimerkki 154) tutkija toi esiin, että *murteen kirjakieltä* kirjoittanut ja lukenut puhuja oli haastattelussa kuitenkin vapautunut puhumaan tavalla, joka sai tutkijan muuttamaan mielipidettään hänen soveltuvuudestaan puhujaksi:

(154) Haastatteluaineisto

LA: [nauru] joo, joo. mm, ihan pakko kysyy tosta ku sanoit tollee että että joskus tuli ikään ku sellasii vinkkei tai suosituksii niin ku ihmisist jotka oli iha, niin ku ei ollu sitä mitä haettiin ni niin ku mitä, mitä tarkoiti tarkalleen.

E/osittain-mt: no ne oli jotain tälläsiä tota **jotain, kylän, napamiehiä** jotka, oli, monessa mukana, (---) maanviljelysseurassa tai ehkä politiikassa tai tämmösiä kunnallispuhpuja jotka tota tiesi tietysti hirveesti asioita mut ne oli sellasia, tota, puolivalistuneita, tota kielenkäytöltäänkin sitten että,

LA: mm.

E/osittain-mt: että tota, se oli semmosta, niin ku, ne, tietysti, niin ku hakiki sitä kielimuotoo millä, millä ne puhu että se oli tällästä, niin ku, vähän, vähän kirjakieleen, (---) suuntautuvaa mut kyl mul oli yks kokemus sella- sellanen että se tota, ku mä ensimmäisen kerran, tapasin hänet niin sitten tota, hän ei ihan ymmärtäny mistä oli kysymys et **hän luki mulle jotain, tota tekstiä, jostain, kirjottamaansa tekstiä että se oli niin ku tällästä murteen kirjakieltä** hän oli kirjottanu murteella jotakin että, (---) **mut sitte, sitte kun tota se vapautu se tilanne ni se oli, hän oli oikee hyvä** että,

LA: mm-m.

E/osittain-mt: että ku-.

LA: nii.

E/osittain-mt: vaan päästiin siihen niin ku,

LA: rentoutumaan.

E/osittain-mt: yht- rentoutumaan ja sitte niin ku, y- y- yhteinen sävel löydettiin ja ja sitte tota, et se oli vaan tälläst keskustelua sitten ja, (---) ja muistelua ja kaikkee et **hänel oli oikee hyvät jutut ja hyvä murre sitte.**

Aineistossani on viitteitä siihen, että puhujien kieliperustainen valikoiminen yhdistetään tutkimusalan historiaan ja menneeseen aikaan, kuten haastattelu-esimerkistä 155 käy ilmi. Yhdessäkään tutkijahaastattelussani tutkija ei tulkintani mukaan esittänyt, että puhujien valikoiminnan tulisi olla kieliperustaista. Useampi haastateltavistani ilmaisi, että se on ollut käytäntönä tieteenalan aikaisemmissa keruissa (esimerkki 156), tai että he ovat olleet mukana keräämässä aineistoa, jonka puhujien valinta on ollut kieliperustaista.

(155) Haastatteluaineisto

E/ei-mt: (---) mutta jos jos on tarkoitus vaan nauhottaa, hyviä murteenpuhujia niin ku [nauraen],

LA: mm.

E/ei-mt: niin ku sanottiin ni, en mä tiä onk sellasta, porukkaa edes, joka enää kerää hyviä murteenpuhujia.

LA: mm nii.

E/ei-mt: se on semmone vanha, vanhentunut termi.

(156) Haastatteluaineisto

LA: aivan. kyllä. joo. no tota sit mul ois vielä niin kun, tavallaan, ää informanttien tai haastateltavien tai miksi sitä nyt haluaa sa- miksi heitä nyt haluaa kutsua niin, niin niin ku valitsemisesta semmonen kysymys että, et onk sun mielestäs olemas jotai semmosii niin ku yleisii periaatteita et jos haluaa tarkastella murretta, ni niin ku mimmosii niitten ihmisten kenen puhetta tarkastelee ni niin ku pitäis olla.

T/mt: no minä en ole k- niin ku sanottua koskaan tehny kenttätyötä, (---) ee ja et olen, ja myös, se minkä olen tutkinut, niin olen tutkinu, vanhaa murretta jonka, jonka kenttätyö on ollu tehtynä osittain jo jo kauankin sitten, (---) ja jonka, puhujat, aineiston tuottajat ovat suurelta osin edesmenneet niin tuota, tämä on tietenkin **et totta kai tiedän mikä on ollut silloin se, silloin se periaate eli on etsitty näitä, vanha- vanhoja vahakantaisen murteen puhujia jotka eivät ole muuttaneet, jotka ovat aina asuneet samassa paikassa (---) ja niin edelleen, ja jotka eivät ole olleet kovin kirjallisesti tai yhteiskunnallisesti suuntautuneita** mutta minulla ei ole, itselläni koska en en ole haastatellut enkä haastatte- niin, siinä mielessä en ole joutunut tämän ongelman kanssa tekemisiin vaan

LA: mm.

T/mt: aineisto on ollut ikään kuin annettu,

LA: aivan.

Kuitenkin väitöskirja-aineistoni niissä 2000-luvulla ilmestyneissä tutkimuksissa, joissa keskitytään karjalan ja inkerin eli nykyisin suomen kielestä erillisiksi määritelyjen vähemmistökielten murteiden tutkimiseen, on puhujien valikoiminen tulkittavissa kieliperustaiseksi. Esimerkissä 157 tutkija toteaa, että aineistosta on karsiutunut pois *kaikkein heikoimmat kielentaitajat*. Esimerkissä 158 puolestaan tutkija toteaa, että hänen on ollut tarpeen tutkia *vanhoja ihmisiä*, sillä nuoremmat sukupolvet eivät puhu karjalaa:

(157) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 71

Huomattava on myös se, että pitkiä haastatteluja saadaan yleensä niiltä kielenoppailta, jotka puhuvat kieltä sujuvasti. Vastaavasti ne kielenoppaat, jotka eivät enää hallitse kieltään kovin hyvin, eivät yleensä puhu pitkään eivätkä paljon. Näin ollen käyttämäni kriteerien perusteella valittu aineisto antaa inkerinsuomen nykytilasta luultavasti totuutta ideaalimman kuvan, kun **kaikkein heikoimmat kielentaitajat ovat siitä karsiutuneet pois**. Toisaalta näin kielenoppaat ovat melkoisen varmasti rajautuneet niihin, jotka pystyvät inkerin murteellaan vielä toisten kanssa kommunikoimaan tarvittaessa. Täysin pois en ole attrition tutkimusta sulkenut, sillä tiettyjen piirteiden yhteydessä sen vaikutus näyttää selvältä.

(158) Tekstiaineisto: VK 43 (2007), s. 29

Toiseksi vanhojen ihmisten tutkiminen on perusteltua siitä syystä, että he ovat tyypillisimpiä karjalan kielen puhujia. Alle kuusikymmentävuotiaita karjalan puhujia kylissä toki on, mutta mitä nuoremmasta ikäpolvesta on kysymys, sitä vähemmän karjalaa puhutaan. Lisäksi useiden keski-ikäisten ja sitä nuorempien karjalan kieli on jo melko attritioitunutta, eivätkä monet luultavasti suorituksi tunnin mittaisesta karjalankielisestä haastattelusta*.

* [alaviite] Ollessani Kalevalassa haastattelemassa 2000-luvun aineistoa eräs alle 60-vuotias nainen kysyi, voisinko nauhoittaa häntä tutkimustani varten. Suostuin tietysti ja menin hänen työpaikalleen tekemään haastattelua. Nauhoitus jouduttiin kuitenkin lopettamaan melkein heti, kun nainen ei hyvästä yrityksestään huolimatta pystynytään tuottamaan karjalaa. Hänen puheensa siirtyi jatkuvasti venäjään, ja lopulta nainen poistui häpeillen paikalta.

Myös Suomen kielen nauheitoarkiston äänitteistä koostetun Itä-Suomen yliopiston Raja-Karjalan korpuksen (ks. esim. Uusitupa ym. 2017) puhujien valikointiperusteet ovat olleet kieliperustaisia, mikä käy ilmi väitöskirjasta 50 (2017):

(159) Tekstiaineisto: VK 50 (2017), alaviite s. 74

Rajakarjalaismurteita äänitettiin Suomen kielen nauhoitarkistoon 1960- ja 70-luvuilla yhteensä n. 550 tuntia. Raja-Karjalan korpus ei sisällä aineistoa Soanlahdelta, vaikka sen itäosat kuuluvat historiallisesti samaan kielialueeseen Impilahden, Korpiselän, Salmin, Suistamon, Suojärven ja Ilomantsin itäosien kanssa. Syynä rajaukseen on se, että **korpuksen on valikoitu kielikontaktitutkimusta silmällä pitäen mahdollisimman ”karjalaisia” puhujia** ja Soanlahden murre oli jo täysin savolaistunutta murteiden taltiointihetkellä 1960- ja 70-luvuilla (Jeskanen 2005: 228).

Tietenkin on otettava huomioon, että kun kielimuoto määritellään kieleksi – ja eritoten vähemmistökieleksi – on kielen kulumisesta eli **attritiosta** (ks. esimerkki 157) puhuminen kielipoliittisista syistä relevanttia, kun taas enemmistö- ja kansalliskielen asemassa olevan kielen murteista samanlaista keskustelua ei käydä. Tässä yhteydessä on otettava esiin se havainto, jonka esitin luvussa 4.1.2: koska puhujien äidinkieltä tai koulutuksen kieltä käsitellään vain em. kahdessa vähemmistökielten murteisiin keskittyvässä väitöskirjassa, voi ajatella, että oletus murteenpuhujan suomenkielisestä äidinkielisyydestä on edelleen vallalla olevaa kieliperustaista puhujien valikointia. Tätä näkemystä tukee myös haastatteluaineistoni esimerkki 160:

(160) Haastatteluaineisto

T/mt: että tota, jos me ta- halutaan tietää vaikka että, mitä lukioikäiset ajattelevat jostain asiasta (---) ni silloin me otetaan niitä sieltä.

LA: joo-o.

T/mt: et tota, sitte, me voidaan tietysti siinä vaiheessa vähän miettiä et otetaanko mukaan siihen porukkaan myös ne maahanmuuttajat jotka, (---) osaa (-) hirmu huonosti suomee ja nekä- eikä ne välttämättä ymmärräkään niitä kysymyksiä, (---) ja ne voi joutuukki, karsimaan pois sitte jos niiltä ei tuu sitä aineistoo tarpeeks,

LA: mm-m.

T/mt: esimerkiksi. mutta eihän se o, sehän riippuu ihan niin ku siitä mitä mitä tutkitaan-

On mielestäni erittäin oleellista huomioida, että tutkijan tekemä kieliperustainen arvio siitä, onko puhuja jonkin kielimuodon puhuja vai ei ja onko hänen puheensa siten kieliaineistoon soveltuva, on vallankäyttöä, jossa toisille puhujille annetaan kielenpuhujan status ja toisilta se evätään. Vaikka tutkijan on aina valittava, keiden puhetta hän valitsee tutkia ja millä perustein, valintaan liittyvästä vallankäytöstä tulisi olla tietoinen. Erityisen ongelmallista on, jos kieliperustaisen puhujavalikoinnin tarkemmat perusteet jäävät tutkijan tai aineiston kerääjän intuition varaan, eikä niitä eritellä läpinäkyvästi esimerkiksi kuvaamalla, mitä variantteja puhujan tuottaman kielen pitäisi sisältää ja miten paljon, jotta tämä ”pätevyitys” kyseisen kielimuodon ”hyväksi” tai ”sujuvaksi” puhujaksi (ks. myös Laakso 1996: 222). On todennäköistä, että puhujien kieliperustaisessa valikoinnissa on kiinnitetty huomiota eri paikkakunnilla ja eri yhteyksissä erilaisiin ”leimallisiin” variantteihin, joiden on katsottu indikoivan puhujan murteen laatua, mikä käy ilmi esimerkiksi *Vuosikymmen kielenauhoitusta* -teoksesta (Yli-Paavola 1969: 37):

”Milloin murteeseen kuuluu jokin erityisen selvä mutta harvinaistuva erikoispiirre, nauhoittaja voi mainita hakevansa juuri sellaisia vanhuksia, joiden puheeseen tuo piirre vielä kuuluu. Niinpä esim. eräillä hämäläismurteiden alueilla löytää parhaat oppaat etsimällä ”ällänpuhujia.”

Sitä, miten systemaattista näiden ”leimallisten” varianttien nimeäminen kerääjiä koulutettaessa on ollut, kysyin suoraan täydentävässä haastattelussani. Kuten esimerkistä 161 käy ilmi, sen hahmottaminen, mikä murteessa on ”leimallista” ja minkä varianttien perusteella puhujat tulisi valikoida, jäi haastateltavani mukaan pääasiassa kerääjän vastuulle. Todennäköistä on, että kieliperustaisesti puhujia kentällä valikoineet kerääjät ovat käyttäneet apunaan paitsi tutkimuskirjallisuutta myös suurissa määrin omaa kielellistä intuitiotaan varsinkin, jos he suorittivat aineistonkeruuta paikkakunnilla, joiden murteesta heillä oli omakohtainen käsitys.

(161) Täydentävä aineisto: haastattelu

LA: ja sit mä rupesin miettimää sitä että, et käytiinko sitte, jos miettii niin ku yksittäist kerääjää, ni käytiinkö sen kanssa niin ku, jotenki spesifimmin läpi, et mikä sen alueen, et nyt ku sä mainitsit

Täydentävä: mm.

LA: esimerkiksi ton dentaalispiranti ja,

Täydentävä: m.

LA: vaikka, deen,

Täydentävä: mm.

LA: niin ku, näi, ni tota, ni käytiinkö niit niin ku spesifimmin läpi, sen, alueen, murteen suhteen. niin ku et mitkä ne piirteet on, mitkä, niin ku tavallaa, on niit edustavii siit et tää on nyt vanhakantase murtee puhuja.

Täydentävä: ei käyty spesifisesti eikä tota, varmaan monenkaan, se jäi omaksi, omaksi tehtäväksi.

LA: mm.

Täydentävä: kyllä mä jotakin apua muistan saaneeni mulle osoitti, joku, en mä muista että Virtaranta olis ollu neuvomassa henkilökohtaisesti mutta joku, sanoi, että tota ei kyllä se taisi olla Virtaranta itse joka sanoi että, on semmonen Artturi Kanniston vanha tutkimus Urjalan ja, Akaan kielimurteesta että siinä on (---) kaikkia ohjeita m- ja sitte, tällä tavalla.

LA: mm, joo.

Täydentävä: mutta noin, tää ei ollu yleistä, eikä jokavuotista, (---) ja ku mää olin nauhoitearkiston assistenttina sitten, näissä hommissa, stipendiaatteja, valmentamassa ja ohjaamassa ja auttamassa, sanotaan nyt kaksikymmentä vuotta sit kun se karkeesti oliko se nyt vuonna kahdeksankymmentäkaks kun oli viimeinen stipendiaatti (---) meillä. niin, (emmekä) me koskaan, näin, osanneet eikä, ehtineetkään neuvoa se jäi opiskelijan ja, (---) omaksi, ongelmaksi, mm.

LA: mm. toi on mun mielestä (ni), vaa niin ku tosi kiinnostava kysymys

Täydentävä: mm.

LA: et jos se jää sen niin ku kerääjän harkintaa

Täydentävä: mm.

LA: et mitkä nyt täs murtees on ikään

Täydentävä: mm.

LA: ku ne, leimalliset piirteet jota mun

Täydentävä: mm.

LA: pitää kuunnella jotta mä tiädän et toi on hyvä murteenpuhujia ni,

Täydentävä: mm.

LA: ni siinäähä jää aika paljo sit sillee niin ku sen kerääjän tavallaa harkinnan ja korvan ja intuitio varaa.

Täydentävä: kyllä jää. ja tasa- ja jälki on myöskin epätasaista sitten.

Varianttien nimeämiseen esimerkiksi *leimallisiksi* palaan luvussa 5.3.2 ja tutkijan ammattitaidon rakentumista sekä kielitajua käsittelen luvuissa 6.4 ja 6.5.

4.2.2 Taustamuuttujaperustainen valikoiminen

Tässä luvussa käsittelen taustamuuttujaperustaista puhujien valikointia. Käsittelem aluksi sitä, miten luvussa 3.4 esittelemistäni arkistokokonaisuuksista Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeen (NPM, käytetty väitöskirjoissa 23 [1986], 35 [1994] ja 46 [2011]) sekä Murteenseuruuhankkeen (käytetty väitöskirjassa 41 [2005]) aineistojen puhujavalinnat on tehty taustamuuttujaperustaisesti (ks. esim. Silvennoinen 1980: 42–45, Suojanen 1985: 16–17, Yli-Paavola 1991: 252–254, Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 19–20). Sen jälkeen tarkastelen, miten tutkimissani väitöskirjoissa on valikoitu puhujia taustamuuttujaperustaisesti.

NPM-hankkeen eri osahankkeissa sovellettiin toisistaan eroavia tapoja valita puhujat, mutta kaikkia niitä voi luonnehtia taustamuuttujaperustaisiksi. Jyväskylän

osahankkeessa puhujia valittiin neljästä ikäryhmästä niin, että kukin ikäryhmä edusti myös yhtä sosiaaliryhmää (Silvennoinen 1980: 42–45). Tampereen osahankkeessa puhujat valittiin kolmesta ikäryhmästä ja puhujat luokiteltiin kahteen sosiaaliryhmään koulutuksen perusteella (Jonninen-Niilekselä 1982: 14–15). Turun osahankkeen varsinaisiksi haastateltavien valintakriteereiksi raportissa ilmoitetaan, että informantit on valittu tasaisesti eri ikä- ja koulutusryhmistä. Yhteiseksi muuttujaksi päätettiin valita haastateltavien työpaikka (”pienehkö” tai ”suuri”) ja raportissa todetaan, että keskittyminen työväestöön rajasi ulkopuolelle lapset ja nuoret. (Suojanen 1985: 16.) Yhteistä osahankkeille on, että kaikissa puhujiksi valittiin syntyperäisiä paikkakuntalaisia ja sekä miehiä että naisia mahdollisimman tasaisesti (Silvennoinen 1980: 42, Jonninen-Niilekselä 1982: 14–16, Suojanen 1985: 16).

Murteenseuruuhankkeessa pyrittiin⁶⁵ valitsemaan puhujiksi sekä miehiä että naisia kolmesta ikäryhmästä (10–15-vuotiaat, 40–50-vuotiaat, 70–75-vuotiaat), mutta Artjärven seuruussa oli mukana neljäs ryhmä (20–25-vuotiaat). Iän ja sukupuolen lisäksi kolmas puhujien valintakriteeri oli puhujien syntyperäisyys. Puhujat on myös pyritty valitsemaan paikkakunnan yhdestä kylästä, mikä on johtanut siihen, ettei puhujien valinnassa ole voitu käyttää satunnaisotantaa. Lisäksi puhujien joukosta on rajattu korkeakoulututkinnon suorittaneet sekä ”ammatikseen puhuvat”. (Yli-Paavola 1995: 253.)

Kiinnostavaa on, että sekä NPM-hankkeen Turun osahankkeen että Murteenseuruuhankkeen puhujavalikoinnin kuvauksissa erikseen mainitaan, ettei tarkoitus ole ollut tavoittaa ”hyviä murteenpuhujia” (Suojanen 1985: 16, Yli-Paavola 1995: 253). Tulkintani mukaan asian eksplisiittinen käsittely merkitsee sitä, että hankkeissa on oltu tietoisia kieliperustaisen puhujavalikoinnin perinteestä. Kiinnostavaa on myös se, ettei NPM-hankkeessa puhujia rajattu ulos koulutuksen perusteella, mutta Murteenseuruuhankkeessa näin päätettiin menetellä (Yli-Paavola 1995: 253):

”Tarkoitus ei silti ole valita – eikä ainakaan tähän mennessä olisi ollut edes mahdollista valita – ns. ”hyviä murteenpuhujia”, mutta jotta kielivaikutteet olisivat jotenkin yhteismitalliset, ei kielenoppaiksi kuitenkaan oteta korkeakoulututkinnon tai vastaavan suorittaneita tai ammatikseen puhuvia.”

Kuten luvussa 4.2 toin esiin, kieliperustaisen ja taustamuuttujaperustaisen puhujavalikoinnin välinen raja ei ole jyrkkä tai aina edes kovin selkeä. Yhtenä keskeisenä erona voi kuitenkin pitää sitä, että tutkijan tekemä puhujavalinta perustuu ensisijaisesti puhujiin liitettyihin taustamuuttujiin, eikä näiden taustamuuttujien perusteella rajatun puhujajoukon sisällä arvoteta puhujia tai rajata heitä ulos heidän kielenkäyttönsä perusteella. Eksplisiittisesti tämä eronteko tulee esiin väitöskirjassa 33 (1992):

65 Yli-Paavola (1995: 253) kirjoittaa: ”Ikäkategorioiden voidaan ottaa hiukan väljästi, ja niin on ainakin tähän mennessä jouduttu ottamaan, ts. tarkasti noihin ikärajoihin kuuluvia ei ole yleensä löytynyt riittävästi.”

(162) **Tekstiaineisto:** VK 33 (1992), s. 26–27

Näkökulmani on sosiolingvistinen siinä mielessä, että en perkaa aineistoani kielihistoriallisesti, vaan mukana tarkastelussa ovat kaikki *h*-muodot, jotka kielenoppaiksi valitsemani ovat tuottaneet. Näin mukana on esimerkiksi joitakin odotuksenvastaisia *h*:n katomuotoja – lähinnä joidenkin uudis- ja vierassanojen tapauksessa. Tällaiset käytännöt murteessa ovat yleensä jo varsin vanhoja, ja pidän niitä murteen systeemiin kuuluvina. Näkemykseni mukaan **ikänsä paikkakunnalla asuneen ja viime vuosisadan vaihteen tienoilla syntyneen kielenoppaan käyttämät muodot ovat murretta**, vaikka ne eivät olisikaan kielihistoriallisesti moitteettomia.

Kieliperustaisen ja taustamuuttujaperustaisen valikoinnin limittyminen aineistossani käy selkeimmin ilmi väitöskirjassa 43 (2009), jossa tutkija tuo esiin käyttämiensä aineistojen vertailtavuuden ja sen yhteydessä taustamuuttujaperustaisen puhujavalikoinnin perusteen (ikä), mutta myös kieliperustaisen argumentin puhujien valikoinnille:

(163) **Tekstiaineisto:** VK 43 (2009), s. 29

Uuteen aineistooni **olen valinnut vain vanhoja (62–89-vuotiaita) kielenoppaita kahdesta syystä**. Ensinnäkin myös 1970-luvun taitteen aineistossa on pelkästään iäkkäitä kielenoppaita. Tämä johtuu siitä, että nauhoitukset on tehty 1960–1970-luvuilla, jolloin Karjalassakin ilmeisesti ajateltiin vain vanhusten soveltuvan informanteiksi. Reaaliaikamenetelmää hyödynnettäessä **on tärkeää, että vertailtavat aineistot ovat keskenään mahdollisimman samankaltaisia**. Tämän vuoksi myös uudessa aineistossani on vain vanhoja kielenoppaita. Toiseksi vanhojen ihmisten tutkiminen on **perusteltua siitä syystä, että he ovat tyypillisimpiä karjalan kielen puhujia**.

Tutkimistani väitöskirjoista 11:ssä⁶⁶ on tulkintani mukaan perusteltu puhujavalikointia taustamuuttujaperustaisesti. Ensimmäisessä väitöskirjassa (VK 23 [1986: 25–33]), jossa puhujavalikointi on selkeästi taustamuuttujaperustainen, käsitellään seikkaperäisesti kaikkien käytettyjen taustamuuttujien valintojen syitä ja tuodaan myös eksplisiittisesti esiin, ettei puhujia ole valikoitu kieliperustaisesti (vrt. Suojanen 1985: 16, Yli-Paavola 1995: 253):

(164) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 26

Haastateltavia on yhteensä 48, 24 kummaltakin murrealueelta, puolet naisia, puolet miehiä. Nimet on poimittu henkikirjoista, joten otos on satunnainen **eikä ketään ole valittu puheen mukaan**. Haastateltavaehdokkaat valitsin seuraavien kriteerien perusteella: 1) syntymävuodet 1943–1950, 2) muuttovuodet 1965–1974, 3) syntymäpaikka eteläpohjalaisten murteiden tai pohjoissavolaisten murteiden alueella, 4) asuinpaikka Kallion–Oulunkylän välisellä alueella, 5) ammatti ei-akateeminen ja ammattiasema joko työntekijä tai alempi toimihenkilö.

Osa väitöskirjoissa annetuista puhujien valikointiin liittyvistä perusteista kuitenkin käsittelee ennemminkin sitä, miksi esimerkiksi puhujien

66 VK 23 (1986), 25 (1987), 26 (1987), 29 (1989), 33 (1992), 38 (1999), 41 (2005), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011) ja 47 (2011).

taustamuuttujaperustaisesta rajauksesta on poikettu kuin sitä, miksi tietty raja on tehty, kuten esimerkissä 165 (ks. myös esim. VK 33 [1992: 30]):

(165) Tekstiaineisto: VK 38 (1999), s. 45

Neljännän tarkasteluvaiheen kohteena ovat etupäässä viime vuosisadan loppupuolella syntyneiden kansanihmisten puhunnokset, jotka on tallennettu vuosina 1960–80. Koska muutamasta pitäjästä ei ole olemassa neljää 1800-luvun puolella syntynyttä informanttia, **olen joutunut kelpuuttamaan** mukaan kaikkiaan kuusitoista vuosisadan alussa syntynyttä haastateltavaa. Näiden osuus koko materiaalista on vajaat viisi prosenttia. **Myös äänityksen ajankohdasta olen joutunut tinkimään** sen verran, että saadakseni tutkittavista murteista neljä puhunnosta olen joutunut ottamaan mukaan kolme äänitettä vuodelta 1958 ja kahdeksan vuoden 1959 loppupuoliskolta.

Taustamuuttujaperustaisen rajauksen keskeisimpiä tavoitteita tuntuu aineistoni perusteella olevan se, että puhujajoukko edustaisi puheyhteisöä kattavasti – tai oikeammin aikaisempaa kattavammin verrattuna kieliperustaisen puhujavalikoinnin taustamuuttujiin (esim. vanha ikä).

(166) Tekstiaineisto: VK 26 (1987), s. 18

Kielenoppaita valitessani pyrkimyksenäni on ollut saada mahdollisimman hyvin koko pitäjän murrekantaa edustava otos (ks. liitettä 1).

Kiinnostava kysymys on, miksi puhujien raja on tehty taustamuuttujaperustaisesti valikoimalla eikä yhdessäkään aineistoni väitöskirjassa tai esittelemieni aineistokokonaisuuksien keruussa ole valikoitu puhujia satunnaisotannalla (vrt. esim. Chambers & Trudgill 1980: 56–58). Tosin väitöskirja-aineistostani löytyy mainintoja siitä, että puhujat on valittu paikkakunnan väestötietorekistereistä sattumanvaraisesti tai olemassa olevien aineistokokonaisuuksien tallenteista satunnaisotannalla (ks. esim. VK 23 [1986: 26], 25 [1987: 8], 33 [1992: 30], 46 [2011: 29]). Väitöskirjassa 41 (2005) aihetta käsitellään kertomalla, ettei kohdeyhteisön pienuuden vuoksi ja ikäryhmittäisen edustavuuden varmistamiseksi satunnaisotos ole ollut mahdollinen (esimerkki 167). Väitöskirjassa 46 (2011) tutkija nostaa erikseen esiin, millä tavoin syntyperäisyyden edellyttäminen muokkaa sitä, millainen kuva tutkittavasta kieli- muodosta on mahdollista saada (esimerkki 168).

(167) Tekstiaineisto: VK 41 (2005), s. 67

Koska kohdeyhteisö on pieni, mahdollista ei ole ollut valita informantteja satunnaisotannalla, koska ikäryhmiin sopivia sopivanikäisiä informantteja on ollut rajattu määrä.

(168) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 29

Kaikista tamperelaisista satunnaisotannalla poimittu laaja aineisto näyttäisi tutkijalle hyvin heterogeenisen joukon: ”paljasjalkaisten” lisäksi mukana olisi todennäköisesti esimerkiksi maahanmuuttajia, käymässä olevia opiskelijoita sekä ensimmäisen polven tamperelaisia, joiden kielelliset juuret olisivat muualla. Vaikka TRE-aineisto ei käy näytteeksi kaikesta siitä, mitä Tampereella puhutaan, se kertoo paljonkin siitä, mihin

puhekieli voi vankalta hämäläiseltä pohjalta kehittyä nyky-Tampereen kielten ja kielimuotojen kirjossa.

Oletettavaa on, että puhujien valikoinnissa ei ole käytetty satunnaisotantaa, koska ensisijaisena tutkimuskohteena on ollut nimenomaan syntyperäisten puhujien kieli, eikä paikkakunnalla asuvien kieli. Syntyperäisyyteen palaan tarkemmin seuraavassa luvussa 4.2.3.

Kuten aiemmin kirjoitin, haastattelukysymykseeni koskien sitä, millaisia puhujia olisi murteentutkimuksen näkökulmasta hyvä valita, yleisin vastaus oli, että puhujavalikoinnin periaatteet riippuvat tutkimuskysymyksestä (9/20). Puhujien diversiteetin tärkeyttä tai sitä, että kaikenlaisten ihmisten kieli on potentiaalisesti kiinnostavaa tutkittavaa, korostettiin kymmenessä haastattelussa, kuten esimerkiksi 169:

(169) Haastatteluaineisto

LA: joo. mm mite jos sää ajattelet niin kun nykypäivässä, ni onk sun mielestäs jotai sellasii, tavallaa yleisii, piirteitä tai muuttujii mikä niin ku tekee tavallaa hyvän informanti.

T/mt: no ei hirveesti koska siis **kuka tahansa, kelpaa informantiksi** (---) nyt ihan kiinni siitä mitä halutaan tutkia ja, (---) nykyään ku tää **variaatio on-** on toisella tavalla rakentunutta ja se ymmärretään toisella tavalla ja meil o enemmän niin kun, työkaluja lähestyä sitä niin, se ku **se voi olla nyt niin ku mitä vaan,**

Joitakin taustamuuttujia tutkijat kuitenkin mainitsivat: Eri-ikäisten puhujien kielen tarkastelemisen tärkeys tuli puheeksi kolmessa haastattelussa. Harrastusryhmien perusteella rajattujen puhujaryhmien tutkimus nostettiin esiin yhdessä haastattelussa, samoin ”oikeiden ryhmien”. Syntyperäisyys ja muuttohistoria mainittiin viidessä haastattelussa ja vastaavasti viidessä haastattelussa puheeksi tuli myös suomea toisena kielenä puhuvien kielen tutkimus. Näihin vastauksiin palaan seuraavassa syntyperäisyyttä ja asuinhistoriaa käsittelevässä luvussa 4.2.3. Lisäksi tutkijat mainitsivat hyvin käytännönläheisiä ja toisaalta keruumenetelmiin liittyviä puhujaominaisuuksia, kuten ”puheliaisuuden”. Kyseisiä vastauksia esittelen tarkemmin alaluvussa 4.2.4.

Lopuksi on hyvä tuoda esiin, että puhujien ryhmittelystä ja siten myös valikoinnista taustamuuttujaperustaisesti on käyty tieteenalalla keskustelua (kokoavasti, ks. esim. Kuparinen 2021: 18, 26). Näkökulma, että taustamuuttujaperustainen puhujavalinta on jollakin tapaa *vanhanaikaista*, nousi esiin myös kolmessa tutkijahaastattelussani, kuten esimerkiksi 170:

(170) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) kuitenkin ehkä sit semmonen, niin ku, tapa, ää, siis, nykyaikainen, murteentutkimus niin, niin tota, se **tuntuis kauheen vanha-aikaselta jos siinä ruvettais esittämään kauheen niin ku tarkkoja kriteerejä.**

LA: mm.

T/mt: ehkä ennemminki se sitte että niin ku, totta kai (siin samalla) ku kysyy luvan niin sitten totta kai voi kysyä sitä niin kun, ää, sitä, semmosta historiaa et onk se nyt okei

et, onk se nyt täällä niin ku paikkakunnalla vaan niin ku kesämökkiläisenä, (---) vai asuuko vakituisesti jossain muualla, tai tai tai tai jotain muuttohistoriaa ja muuta, (---) mut, en mä tiä nyt tarttisko sitä nyt muuten alkaa yhtään mitenkään niin ku, rajaamaan niitä puhujia.

LA: mm-m.

T/mt: et et ennemminki sitte vaan että niin kun, ottaa ne, ne taustamuuttajat sitte, esiin siinä analyysissä ja, ja tota, ja ja, mm, mahdollisesti selittää niitä tuloksia niitte avulla, tai tai niin ku pohdiskelee siltäki kannalta.

Toisaalta laajojen aineistojen kokoaminen pitkällä aikavälillä väistämättäkin johtaa siihen, että tutkimukselliset näkökulmat ja myös puhujavalikoinnin periaatteet muuttuvat. Yhdessä haastattelussani nousi myös esiin *tutkimuksellisten ideologioiden muutos*, pitkittäisaineistojen keruu ja niiden merkitys:

(171) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: mut toisaalta sit taas se että tota, et onhan se että kun **nää tämmöset tutkimukselliset ideologiatkin muuttuu** niin, kyl me varmaan niin ku, tai on käynyt nyt jo mieles aika monta, monta kertaa että, et seki on sit sääli jos m- **jos meilt jää semmonen niin kun, sosioekonomisesti kattava niin ku seurantatutkimus niin ku kokonaan tekemättä** sen takia (---) et aa se on (niin ko) helvetin työlästä, koska pitäes tehdä paljon haastatteluita ja jotain muuta keruuta,

LA: mm.

T/ei-mt: mutta tota niin, ettei meille käy niin et sit meilt katkeaa ikään ku se materiaali et meil on niin ku, kylhän me saahaan paljo irti siitä et me tutkitaan sosiaalisia verkostoja tai muuta mut et pysyis myös se semmonen niin ku (---) kuva siit muutoksesta ni **me tarvitaan niin ku oikeesti myöski ikään kuin niillä vanhoilla periaatteilla (---) tehtävää tutkimusta** että, et se ongelma on se et et meitä niin kun, tän tyyppisiä kielentutkijoita tai ylipäänsä kielentutkijoita tietenki on aivan liian vähän et (---) tavallaan (niin ku) et me pystyttäis tekeen sitä kaikkee, **ja ettei ihmisil o semmonen tunne et mä teen jotain vanhanaikasta jos mä teen näin.** (---) ku, oikeesti sit kuitenkin tarvitaan sitä semmost ikään ku perustutkimustietoo myöskin niin ku monenlaista.

LA: mm, mm-m.

T/ei-mt: et se o jotenki aika vai-, ja jotenki i- ite niin ku tiedostaa sen ku markkinoi opiskelijoille aiheita ja niin ku, niin ku, niin ku tavallaa et kyl me tarvitaan niin ku edellee me tarvitaan niin monenlaista, (---) me tarvitaan tämmöst vähä mediaseksikkäämpää tietenki ja erilaisia uudenlaisia ja, ja hienoja asetelmia jotka keskittyy niin ku nimenomaan tämmöseen niin ku indeksisyytee ja tämmösiin keskusteluihin ja (---) kaikkeen tämmöseen, mut sit tarvittais myös sitä semmost ikään ku massadataa jotka (---) pohjaa nimenomaan niin ku alueellisiin,

LA: mm.

T/ei-mt: pisteisiin et jatkuis niin ku sen tyyppiset keruut et kyl se on niin ku, hirveen sääli että se Kotuksen, Kotus ei niin ku enää o pystyny sitä akendassaan sitä (---) murteenseuruuta pitämään.

LA: mm.

T/ei-mt: et sit se on vähän sellast sattumanvarasempaa että,

LA: mm, joo.

T/ei-mt: (et) semmoseen niin ku resurssointi ois kyl, sillai niin ku pitkäjänteisesti hyvä.

Haastatteluesimerkissä 171 on myös kiinnostavaa, miten tutkija nostaa esiin nimenomaan vanhanaikaisuuden (*ihmisil o semmonen tunne et mä teen jotain vanhanaikasta*) kokemuksen. Murteentutkimuksen vanhanaikaisuuteen palaan tarkemmin luvussa 5.4.6 sekä tämän työn loppupäätelmissä (7.4).

4.2.3 Puhujan syntyperäisyys ja asuinhistoria

Aineistossani ja tutkimallani tieteenalalla yksi keskeisimpiä puhujia määrittäviä ja puhujien valikointiin vaikuttavia tekijöitä ovat puhujan synnyinpaikka – tai oikeammin hänen syntyperäisyytensä – sekä asuin- ja muuttohistoriansa. Kuten aiemmin kirjoitin, syntyperäisyys ja (usein mahdollisimman vähäiseksi kontrolloitu) muuttohistoria ovat myös tekijöitä, jotka ovat sekä kieli- että taustamuuttujaperustaisessa valikoimisessa läsnä. Esimerkiksi väitöskirjassa 29 (1989) tutkija on valinnut puhujansa taustamuuttujiin perustuen, mutta rajannut käytettävissään olevista Suomen kielen nauhoitearkiston tallenteista aineistonsa ulkopuolelle puhujia ilmeisesti juuri siitä syystä, että heidän muuttohistoriansa on tehnyt heistä tutkimuksen tarkoitukseen soveltumattomia puhujia:

(172) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 356

Seuraavat SKNA:n Töysän nauhoitteet eivät ole tässä tutkimuksessa mukana:

Hakojärvi, Matti, s. 1883 Töysässä. Ollut Amerikassa 24 vuotta vuosisadan vaihteessa (2293).

Mäkinen, Ida, s. 1875. Nuoruusvuosistaan viettänyt 18 vuotta Tervolassa (2290).

Mäki-Tuuri, Maria, s. 1887 Ähtärissä Inhan tehtaalla. Muuttanut 8-vuotiaana Töysään, jossa asunut paitsi vuosia 1905–1912, jotka ollut Amerikassa. Naimisissa alavutelaisen kanssa (2287, 2290, 2293, 2294).

Riiho, Josefiina, s. 1876 Alavudella. Muuttanut 13-vuotiaana Ähtäriin, missä ollut 5 vuotta. Sen jälkeen muuttanut Tuuriin (2293, 2294).

Täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelusta (esimerkki 173) käy ilmi, että hyvin varhaisessa vaiheessa tieteenalan historiaa puhujan syntyperäisyys on toiminut eräänlaisena vakuutena puhujan soveltuvuudesta murteenpuhujaksi:

(173) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)

ajoin Jaalaan, kievarikydyillä, ja siellä minä sitten viivyin muutamia päiviä, öm- en onnistunut saamaan oikein hyvää, kertojaa mutta, kyllä se oli semmosta taka, mm-kulmaa koko Jaala että, kun vanhan isännän kanssa joutui puheisiin ja pei- **pääsi selville että, että hän ei ole, muualta tänne tullut** niin kyllä siinä, mmmh- hyvää murretta sai kuullaksensa, ja saattoi kirjoittaa muistiin.

Tärkeää on kuitenkin huomata, että myös aineistoni uudemmassa kerrostumassa syntyperäisyydellä ja muuttohistorian kontrolloinnilla on pyritty vakioimaan tutkittavaa puhujaryhmää, ja luvussa 4.2.2 pohdinkin alustavasti sitä, mitä synty- ja asuinpaikkojen ilmaisemisella puhujia määrittävinä taustamuuttujina pohjimmiltaan pyritään kuvaamaan. Selvää on, ettei yksinkertaisesti syntyminen tai sijaitseminen

jollakin alueella vaikuta siihen, miten ja millaista kieltä puhuja puhuu. Synnyin- ja asuinpaikkojen kuvailemisen taustalla lieneekin näkemys, että synnyin- tai asuinpaikan ilmaiseminen käytännössä ilmaisee myös sen, millaista kieltä puhuvien ihmisten kanssa puhuja on kielellisessä vuorovaikutuksessa eli millaisille kielellisille vaikutteille hän on alttiina. Vaikka tämä huomio tuntuu itsestään selvältä, on mielestäni kiinnostavaa, ettei analyysini mukaan väitöskirja-aineistossani pohdita ollenkaan sitä, miten ja millä perustein nimenomaan *syntyperäisyys* käytännössä vaikuttaa puhujan kieleen. Aineistoni valossa syntyperäisyys on siis tietyllä tapaa luonnollistunut murteenpuhujan ominaisuus. Tulkintaani vahvistaa myös se havainto, että Tieteen termipankin molemmissa *kielimestari*-termin määritelmässä mainitaan juurikin puhujan syntyperäisyys (ks. luku 4.2.1 ja Tieteen termipankki 20.4.2021: Kielitiede:kielimestari).

Jos oletamme, että syntyperäisyyden on taustamuuttujana tarkoitus itse asiassa kuvata yksilön oppimaa ensikieltä, on tarpeen kysyä, miksi puhujan syntyperäisyys on yksi aineistoni yleisimpiä puhujiin liitettäviä muuttujia puhujan vanhempien puhuman kielen (tai heidän asuin- ja muuttohistoriansa) selvittämisen sijaan (ks. luku 4.1.2, taulukko 7). Syntyperäisyyteen ja sen merkitykseen puhujien valikoinnin prosessissa liittyvästä pohdinnasta monipuolinen esimerkki on väitöskirja 29 (1989). Väitöskirjan puhujat on valikoitu niin, että kaikki puhujat ovat syntyneet paikkakunnalla, ovat ”paikallaan pysyneitä ja omasta pitäjästään naineita” ja ”useimpien molemmat vanhemmat ovat paikkakunnan synnyttäisiä” (VK 29 [1989: 24]). Tutkija tuo esiin kysymyksen, onko syntyperäinen puhuja, jonka vanhemmat eivät ole syntyperäisiä paikkakuntalaisia, mahdollista nimetä *murteeltaan* paikkakuntalaiseksi:

(174) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 21

Puhujittaisen vaihtelun monipuoliseksi selittämiseksi on kunkin murteenpuhujan kielellisen taustan tuntemus tarpeen (ks. liitteitä 3 ja 7). Kiintoisaksi on tältä kannalta noussut erityisesti kysymys sukupolven vaihdoksen merkityksestä kielellisen muutoksen etenemisessä ja murteen muotoutumisessa. **Onko jo ensimmäinen Töysässä syntynyt sukupolvi katsottava murteeltaan töysäläiseksi**, vaikka vanhemmat ovat muuttaneet muualta?

Natiivipuhujan (*native speaker*) käsite on yksi keskeisimpiä mutta myös haasteuimpia käsitteitä L2- eli vieraan kielelän oppimista käsittelevässä tutkimuksessa (ks. esim. Lowe 2020, Ruuska & Suni 2022). Ruuska & Suni (2022: 22) huomauttavat, että vahva oletusarvo voi yhä olla, että vain kieltä vanhemmiltaan oppineet voivat kuulua puheyhteisöön. Murteen tutkimus, jossa puhutut kielimuodot katsotaan saman kielen varieteeteiksi, ei tietenkään täysin vertaudu L2-tutkimuksen kysymyksenasetteluihin. Nähdäkseni peruslogiikka on kuitenkin sama: jos murteenpuhujaksi pätevytyy vain syntymällä tietyssä paikassa tai tietyltä paikkakunnalta kotoisin oleville vanhemmille, ei näkemys murteenpuhujan kielellisen kompetenssin laadusta perustu puhujan puheeseen – siis kieleen – vaan kielenulkoiseen muuttuajaan, syntyperäisyyteen.

Syntyperäisyyden lisäksi aineistossani korostuu se, että tutkijat ovat pyrkineet eri tavoin vakioimaan puhujien asuin- ja muuttohistoriaa. Haastatteluesimerkissä 175 eräs tutkija pohdiskelee, miten tutkijan on mahdotonta arvioida kielen vaihteluun ja muutokseen vaikuttavia tekijöitä, jos puhujan muuttohistoria on liian monimuotoinen:

(175) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) että tota, öö, riippuu siitä, mitä tutkitaan.

LA: mm-m.

T/mt: et jos me pyritään simuloimaan niin kun, jotain, öö, **sitä vanhaa, aluemurretta joka on ollu sitä paikallaan pysynyttä** ni sillohan pitää niin ku semmonen

LA: mm-m.

T/mt: alue- aineisto kerätä,

LA: mm-m.

T/mt: että se on s- suunnilleen edes sitä. et me ei voida sekottaa niin ku siihen tulee siihen pakkaan muuten niin paljon niitä, vaikuttavia tekijöitä et me ei voi- me ei enää pystytä sanomaan mistä se johtuu (---) mut jos meillä on, juuri, niin ku sillä alueella koko ikänsä suurimman osan eihän nyt kukaan voi sanoa enää nykyaikana et koko elämänsä on ollu, (---) mut että suurimman osan elämästään sillä, alueella, niin me ainakin suljetaan se, niin ku pois että, se, öö, alueellinen liikkuvuus ei oo vaikuttanu siihen piirteeseen.

LA: mm-m.

T/mt: että se, esimerkiks, tällä alueella katoaa.

LA: mm-m.

T/mt: (vaa että) jos meil ois vaikka muuttajia semmoselta alueelta mis o hyvi heikko geminaatio, (---) ja (meit- en-), sit me ei tiedettäis et johtuuk se siitä muuttamisesta,

LA: nii.

T/mt: vai siitä, et tää on nyt iha eri alue.

Haastatteluesimerkki 175 on myös siitä mielenkiintoinen, että puhuessaan *paikallaan pysyneistä* puhujista tutkija käyttääkin ilmaisua *paikallaan pysynyt aluemurre*. Vaikka esimerkki saattaa olla sanasekaannuksen tulos, eikä siitä siksi tule vetää kovin yleistäviä johtopäätöksiä, esimerkki tuo kiinnostavalla tavalla esiin sen, miten *puhujat* ja *murre* – siis kielenkäyttäjät ja itse kieli – käsitteinä limittyvät toisiinsa. Eräessä toisessa haastattelussa tutkija toi eksplisiittisesti esiin, että murretta tutkittaessa nimenomaan *paikallaan pysyneisyys* (vrt. ikä) vaikuttaa siihen, voiko puhujan puheesta tutkia murretta:

(176) Haastatteluaineisto

LA: joo. sit, mut, jos sä mietit niin kun nyt tavallaan nykypäivässä, että, et, kerätään niin ku aineistoo puhutu kiele aineistoo semmosel ajatuksel et tutkitaan murretta siitä, ni onko sun mielestä jotai semmosii yleisii periaatteit mil perusteell niin ku, kannattas valita ne ihmiset joit jututtaa.

E/mt: no jos haluaa tutkia nyt eri- eri-ikästen murretta niin kyllä silloin kannattaa vaan ottaa ihan ketä tahansa jos on, (---) mielellään nyt tietysti semmosii jotka ei o ihan

hirveesti kulkenu ympäri maata että, että tota, ettei tuu niin kauheesti niitä vaikutteita sitte, (---) että, et jos nyt haluaa sitä murteen muuttumista esimers tutkia ni, (---) niin tota, e- ei siinä tartte niin kauheen tarkkoja, kriteereitä olla **muuta ku se että on suurin piirtein pysyny paikoillaan** (---) koska mä tiedän että, et esimers mun pikkuveli niin se, se puhuu, tosi, hy- hy- hyvin murretta edelleen, (---) ku se on niin ku asunu siellä koko ikänsä.

LA: mm.

E/mt: se on mua, se on mua kaksyt vuotta nuorempi ja syntyy vasta silloin ku mä olin jo opiskellessa. (---) niin tota, niin niin, se, s- ne tosiaan puhuu, k- kaik- kaikenikäset puhuu siellä (---) murretta. **että, et ei se, ei se ikä niin ku o niin kauheesti siinä sitte vaikuta jos ei oo liikkunu.** (---) paljon, siitä, sen, paikkakunnan ulkopuolella.

Vaikka väitöskirja-aineistossani syntyperäisyyden edellytys ja muuttohistorian vakiointi tuntuvat olevan hallitsevia puhujien valikointiin vaikuttavia seikkoja, haastatteluaaineistossani on kuitenkin selkeitä viitteitä siihen, että asennoituminen sekä näihin muuttujiin että murteenpuhujan suomenkielisen äidinkieliisyyden oletukseen (ks. luku 4.2.1) ovat murroksessa. Syntyperäisyys ja muuttohistorian vakiointi lähtökohtaisina puhujavalikointiin liittyvinä kriteereinä kyseenalaistettiin tulkintani mukaan neljässä haastattelussa niistä viidessä, joista se mainittiin (n = 20). Viidessä haastattelussa puheeksi tuli myös suomea toisena kielenä puhuvien puhujien asema murteentutkimuksen näkökulmasta. Esimerkissä 177 tutkija nostaa esiin molemmat näkökulmat: hän tuo esiin *puhtaan murteen* käsitteen ja puhujien syntyperäisyyden ja suomenkielisen äidinkieliisyyden *perinteisinä taustamuuttujina*, mutta korostaa, että murretta käsitteenä voisi tutkia myös S2-puhujien näkökulmasta, vaikka he eivät ole syntyperäisiä eivätkä äidinkieliisiä puhujia.

(177) Haastatteluaaineisto

T/ei-mt: öö, ei koska mä ajattele et se riippuu niistä tutkimuskysymyksistä et (---) mitä ollaan tutkimassa että ta- että tavallaan, jos nyt ajattelee vaikka että, että [erään kaupungin], seudun puhekieltä tai [kaupungin] murretta, (---) haluais tutkia niin, niin se on niin ku niistä tutkimuskysymyksistä- että että kosk- tai siis varmaan, jos ajattelis että on, on niin kun, on niin kun, ta- siis että on **jos olis niin kun, sitä mieltä että on, jossain on puhdas murre. ja jollakulla se on, kun se ei ole turmeltunut tai, tai niin kun,** (---) jos aattelis näin ni sit se sitte tietysti, sitte, se o-, tutkimuskysymys tai tai se ois niin ku varmaa niin selvä (et) sitä hakis jotai tiätynlaisia ihmisiä,

LA: mm-m.

T/ei-mt: mutta että kun ei ajattele, näin, vaan ajattelee niin kun, tässä nyt varmaan on käyny, ilmiki tästä tämmösestä, tavallaan niin ku yksisysteemisyydestä ja siitä et murre, oikeastaanhan o niin ku niitä tiettyjä kombinaatioita tietyissä suhteessa ja kenellä (---) enemmän ja kenellä vähemmän ja mite se kuulija sen tulkitsee ja se on niin ku hyvin semmonen, semmonen niin ku monisyinen, asia, nii ta- niin tavallaan että miten vois vaikka [kaupungin] murretta lähestyä niin, vois, **vois lähestyä toki sillain perinteisesti esimerkiks ne joita, me ollaan nyt tavoteltu että ne on niitä, alkujaan niin kun, syntyperäisiä ja nuorilla ollu viä vanhemmatkin syntyperä- siis tai se syntyperäisyys on, ollu** (---) **joku kriteeri** ja sitte saati nää tämmöset, tämmöset tota, akateeminen ei akateeminen, kriteerit mutta että että yhtäläillahan se näkökulma vois olla vaikka, vaikka niin kun, äskaks-näkökulma siinä mielessä että, että, että niin ku [kaupungin] bussikuskit,

LA: mm.

T/ei-mt: eri-, eri-, on niin ku toisaalta, jotka jotka käsittääkseni tai se mitä, niin kun, muutaman, bussikuskien kans on jutellu enemmänkin niin, muodostaa tietynlaisen yhteisön siis siinä m- e- eivät ole (---) koskaan missään yhtä aikaa (---) mutta et on kuitenkin taukotila ja, tyääjat on hankalat niin et on aamu- vuaroja, (---) ilta- vuaro ja siin o joku has- hassu, kaks tai kolme tuntia väliä,

LA: mm.

T/ei-mt: jollon et oo niin ku töissä mutta käytännössä oot kuitenkin siellä, jumissa ja sitte siin on varmasti semmosta, et, et sitte **jos se näkökulma olisi vaikka [kaupungin] puhemiehen että, että sitte jo- sitte jos, jos niin ku se on Kuubasta se yks bussikuski, että mi- siinä ja hän puhuu suomee ni mit- miten se sitten, niin ku hänen puhemiehessään just se, vaikka se [murre] näkyy että, (---) hän o- hän ois niin ku loistava informantti.**

LA: mm.

T/ei-mt: **vaikka ei ole syntyperäinen eikä (---) äidinkielen** eikä ja on, on niin ku vaikeee määrillä et onko nyt sit akateeminen vai ei jos Kuubasta on, on niin ku, ikään kuin akateeminen tutkinto mutta tä- täällä on sit kuitenkin bussikuski ja siis että,

LA: mm.

T/ei-mt: että, maailma, nyt on tämmönen.

Kuten haastatteluesimerkistä 177 käy ilmi, tutkijat pohtivat aineistossani myös suomalaisen yhteiskunnan muutosta pohtiessaan puhujien valinnan kriteerejä. Näihin tutkijoiden pohdintoihin palaan tarkastellessani puheyhteisön käsitettä ja sen suhdetta niin kutsuttuun todellisuuteen luvussa 4.3.2.

Lopuksi lienee hyvä todeta, että tarkoitukseni ei ole ollut tässä luvussa esittää, että puhujan synnyin- ja asuinpaikoista metatietojen kerääminen tai niiden käyttäminen aineiston analyysin taustamuuttujina olisi turha ja vääjäämättä puhujaa arvottava käytäntö. Tarkoitukseni on ennemminkin ollut tuoda ilmi kaksi keskeistä seikkaa: Ensinnä on mielestäni tarpeen todeta, että synnyinpaikka ja asuinhistoria eivät taustamuuttujina välttämättä kuvaa kovinkaan selkeästi puhujan kielellisiä kontakteja ja kielenkäyttötilanteita. Toisekseen on nähdäkseni oleellista muistaa, että myös murteentutkimuksen piirissä luonnollistunut edellytys puhujan syntyperäisyydestä on kieli-ideologisesta näkökulmasta vallankäyttöä, jossa puheyhteisöön kuuluminen varataan puhujalle perustuen taustamuuttujaan (syntyperäisyys), ei kielenkäyttöön.

4.2.4 Valikoitumiseen vaikuttavat käytännölliset ja menetelmälliset tekijät

Väitöskirjoista koostetussa tekstiaineistossani on jonkin verran mainintoja myös aineiston keruuseen liittyvistä käytännöllisistä kysymyksistä, jotka ovat osaltaan vaikuttaneet myös puhujien valikoimiseen. Kahdessa väitöskirjassa mainitaan esimerkiksi puhujien sijaitseminen lähellä toisiaan (VK 23 [1986: 30–31]) tai ”kohtuullisen ajomatkan päässä” (VK 47 [2011: 15]).

Väitöskirja-aineistossani on myös mainintoja *ideaalitulanteista* (esimerkki 178) tai siitä, että aineistoa koostettaessa on aineiston saatavuuden vuoksi jouduttu *kelpuuttamaan* puhujia (esimerkki 165, luku 4.2.2). Nämä esimerkit kuvastavat, miten tutkijan laatima ideaali tutkimusasetelma on käytännössä alisteinen sille, millaista aineistoa tai millaisia puhujia on käytännön syistä ollut saatavilla.

(178) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 62

Ideaalitulanteessa ryhmässä olisi saanut olla ainakin yksi nainen lisää, mutta sopivanikäisiä syntyperäisiä hanhijokelaisnaisia ei ollut.

Olen tätä lukua edeltävissä luvun 4.2 alaluvuissa käsitellyt puhujien valikoimista tutkijoiden ja aineistonkerääjien näkökulmasta. On kuitenkin hyvä muistaa, että itse puhujat ovat myös aktiivisia toimijoita. Toisin sanoen puhujien valikoitumiseen vaikuttavat myös puhujat itse: kieliaineistoa on mahdollista kerätä vain niiltä puhujilta, jotka ovat siihen suostuvaisia. Tämä näkökulma puhujien valikoitumiseen käy ilmi neljästä tekstiaineistoni väitöskirjasta (VK 23 [1986: 6], 41 [2005: 1, 61–62, 67], 43 [2007: 30], VK 46 [2011: 15, 28–29], esimerkki 179) ja neljästä haastattelusta (esimerkki 180):

(179) **Tekstiaineisto:** VK 43 (2009), s. 30

Muutamassa talossa Jyskyjärvellä törmäsin myös siihen, että **ihmiset olivat kyllästyneitä olemaan tutkimuskohteina**. Jyskyjärvelle on lyhyehkö matka Suomen vastaiselta rajalta, ja suomalaiset tutkijat ja toimittajat voivat matkustaa helposti kylään. Koska Jyskyjärvi on hyvin pieni taajama, samat ihmiset joutuvat usein osallistumaan tutkimuksiin. Ei siis ole ihme, että karjalaiset eivät enää jaksaa toistaa samoja asioita kerta toisensa jälkeen suomalaiselle toimittajalle tai tutkijalle*.

* [alaviite] Samankaltaista vähemmistön kyllästymistä ulkoapäin tulevaan, heitä itseään koskevaan tutkimukseen on havainnut muun muassa Anna-Riitta Lindgren (2000: 133) saamelaiten parissa.

(180) **Haastatteluaineisto**

T/osittain-mt: no mun mielest, kuka tahansa joka on niin ku, kykenevä antamaan suostumuksensa siihen että voi osallistua tutkimukseen nii,

LA: mm.

T/osittain-mt: niin, on mun mielestä, mahdollinen ja kiinnostava,

Lisäksi viidessä haastattelussa tutkijat mainitsivat puhujien *puheliaisuuden*: neljässä haastattelussa sen ilmaistiin olevan positiivinen asia (esimerkki 181), mutta yhdessä haastattelussa tutkija nosti puheliaisuuden esiin myös negatiivisena puolena (esimerkki 182):

(181) **Haastatteluaineisto**

T/mt: että, mikä tekee hyvän informantin no se että se puhuu. [nauru] että si-, [naureskellen]

LA: [nauru] mm.

T/mt: joskushan on on tietysti ollu tilanne et joku i- ihminen nyt on sit vaan jotenki hiljanen ja, s- tuu mitään ni,

LA: mm.

T/mt: joo. puheliaat on kivoja. [nauru]

(182) Haastatteluaineisto

E/mt: (---) ei liian puheliaat.

LA: mm.

E/mt: et sit taas, se, aika niin tuhraantuu siihen siihen, epäolennaisee et semmosii jotka, ymmärtää kysymyksen ja ja, antaa sihe suaran vastauksen.

LA: mm.

E/mt: tätenki välil mennää sivuraiteil ja noi ja sit taas tullaan takasin mut et, mut ei ei mikään semmonen kauheen suupaltti.

Puheliaisuuden lisäksi kahdessa tutkijahaastattelussa nostettiin esiin myös puhujien *kielellinen lahjakkuus* (esimerkki 183), joka mainitaan myös Muoto-opin keruuohjeissa sekä SMSA:n keruuohjeissa oletettavasti siksi, että kyseisissä keruissa on käytetty kyselymenetelmiä, jotka ovat edellyttäneet sitä, että puhuja hahmottaa kieltä myös tutkijoiden käyttämien abstraktioiden avulla (Hakulinen 1924: 5–9, MO keruuopas: 12–13):

(183) Haastatteluaineisto

E/ei-mt: (---) mut sitä kysymystä on vaikee esittää jos menee niin ku vieraalle paikkakunnalle eikä tunne ihmisiä että (---) kuka, kuka teist on, niin ku, kielellisesti [nauraen], tietonen ja lahjakas tai sillee,

LA: mm.

E/ei-mt: et sen kans voi puhuu kielest en mä semmost kysymyst oo ikinä tehny.

LA: joo.

(---)

E/ei-mt: mut kuitenkin kaikista, hausimpia hetkiä on ne, joissa, sit ihmine on kielellisesti niin kauheen virittyny ja semmonen (---) lahjakas, et voidaan puhua siit kielestäki.

LA: nii.

E/ei-mt: mut ne on, harvinaista herkkua ja, [nauru] (---) niitten kans kyl ystävystyy sitte aika lailla koska (---) kannattaa jatkaa sitä.

Puhujien kielellinen lahjakkuus tuli puheeksi epäsuorasti myös neljässä tutkijahaastattelussa (n = 20) liittyen erityisesti muoto-opin keruumenetelmiin (kyselymenetelmistä tarkemmin, ks. luku 3.6.1). Haastatteluesimerkissä 184 tutkija kertoo, miten samoilla seuduilla eri menetelmillä aineiston keräämisen yhteydessä oli mahdollista valikoida puhujat, joiden kanssa muoto-opin kyselymenetelmää oli mahdollista soveltaa:

(184) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: mutta että yleensä kyllä, kyllä sen on aika, äkkiä huomannu että, että mistä, aiheesta joku tietää ja sitten taas että mitä hän tietää että, (---) että, sitten, toisten luona kävin, siinä niinä vuosina useamman kerran toisten luona sitten pari kertaa ja (näin) (---) että, että ja sitten siinä oli, oli se että sitten muoto-opin keruuseen, nimenomaan siellä [paikkakunnalla] s- sitten olikin helppo v-, tiesi jo, (---) keitä sitten siinä, keiltä tulee sitä kysymään koska oli, jo niin paljon niitä joiden kanssa oli tätä sanastusta, (yhdes-) (---) yhdessä tehny.

LA: nii aivan. et oli jo niin ku olemas tiettyi sosiaalisii kontakteja joit sit niin kun hyödynsi tai.

E/osittain-mt: nii ja sitten tiesi sen, että tältä kannattaa kysyä ja,

LA: nii [nauraen] joo.

E/osittain-mt: tai tämän kanssa voi puhua,

LA: joo.

E/osittain-mt: näin koska siinä muoto-opin keruussahan o hirveän turhauttavaa se että kun, siinä vaikka nyt keräät, askel-tyyppisten sanojen taivutusta niin, ei saa tarjota sille oppaalle sitä että, sanottiinko täällä, askelten vai askelitten. (---) vaan se on, vietävä se keskustelu niin että se joutuu käyttämään sitä,

LA: joo.

E/osittain-mt: monikon genetiiviä siitä, ja sit kun on saatu ne askel-sanat teemamuodot niin, ja se, sitten pohtii vaikka sitä aihepiiriä ni sit hypätäänkin sanaan sammal ja tehdään taas tää sama, (---) kieppi ja se, haastateltava, luultavasti ihmettelee mi-, mitä, [nauru]

LA: [nauru]

E/osittain-mt: (mitähän) tää nyt, oikein ajaa takaa kun, (---) just päästään puhumaan tästä ni sit se hyppääkin tuohon.

LA: mm, mm.

E/osittain-mt: et se se tekee, muoto-opin keruun, st niin kun hankalammaksi koska, sanastaessa on helppo ottaa aina se kokonaisuus että (---) puhutaan nyt tää ansapyynti kokonaan että, (---) mihi- miten se ansa tehtiin mihin se laitettiin, (---) mitä siihen tuli mitä tarvittiin, miten usein koettiin ja, näin.

LA: mm.

E/osittain-mt: että, mutta että s-, et siis siinä o- oli, ehtiny tulla, niin paljon jo tuntumaa niihin, (---) joilta kannatti sitten sitä muoto-oppia kerätä.

Vaikka on perin ymmärrettävää, että erityisesti kyselymenetelmiä sovellettaessa kielenkäyttäjän on täytynyt jossain määrin kyetä hahmottamaan kielen rakenteita ja säännönmukaisuuksia, tuntuu se, miten puhujien kielellistä lahjakkuutta on tutkimuksen historian aikana arvioitu, 2020-luvun tutkimuseettisistä lähtökohdista arveluttavalta. Esimerkiksi SMSA:n keruuohjeissa Lauri Hakulinen (1924: 89) referoi anonyymien kerääjien kenttähavaintoja, joista yhdessä todetaan, että ”abstrahoimiskyky varsinkin naisilla on pieni” (Hakulinen 1924: 8–9). Myös täydentävän aineistoni keruuohjeistusluentotalenteissa on mainintoja puhujien älykkyyden arvioinnista: Esimerkissä 185 Terho Itkonen kehottaa kerääjiä *pääsemään selville kertojien*

laadusta ja henkisestä vireydestä ja tuo esiin, että muotoluokkien läpikäynti saattaa viedä aikaa, vaikka kyseessä olisikin *intelligentti ihminen*:

(185) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1 & osa 2)

kun olette, vähän päässyt perille, kertojienne, laadusta ja, m- henkisestä vireydestäkin voitte, kokeilla tätä, öö- öö- lisävihkon kohtaa kuusviisviis kuusviisuuksessa, jossa, kysytään, mm- neljää, vähän hankalaa, ää- superlatiivadjektiiviparia nimittäjä ensimmäinen ja viimeinen, edellinen ja jälkimmäinen, etummainen ja takimmainen, ja lähimmäinen ja kauimmainen. tämä on sev verran abstrakti asia, että- että sitä on, vaikea, kaikille kertojille, ollenkaan tehdä, havainnolliseksi, (---)

(---), sattumalta huomasin erästä- erästä tuttavaa, täällä Helsingissä puhutellessani kun hän oli, saapunut tänne että- että- että hällä oli joissakin, tällaisissa verbeissä ero kovin hyvin säilynyt ja, ja otin vaivakseni, käydä läpi hänen kanssaan, koko tämän luettelon, öö- se kesti kaksi iltapäivää, **vaikka kyseessä oli aika- aika intelligentti, ihminen,**

SKNA:n keruuohjeistusluennolla Pertti Virtaranta puolestaa ohjeistaa merkitsemään stipendiaattikertomuksen puhujia käsittelevään osuuteen esimerkiksi tietoja puhujan älykkyydestä:

(186) **Täydentävä aineisto:** Pertti Virtarannan SKNA:n ohjeistusluento (1960; SKNA 289:1c)

öö- ja sitten, kielenoppaat. ja kielenoppaista otetaan, mahdollisimman tarkat henkilötiedot, syntymäajat, sitten, lyhyt katsaus elämänvaiheisiin, (.) ja sitten joitakin luonnehdintoja heistä- **esimerkiksi että kielenopas oli hyvin älykäs,** (.) ja voitte öö- huomauttaa että kielenoppaan murteessa, öö- tuntui, joitakin vieraita piirittäjä yleiskielen tartunnaisia, (.) tai jotakin sellaista että kielenopas on, nuoruudessaan paljon liikkunut muualla, siis kaikkea tällaista.

Selvää on, ettei menneiden vuosikymmenten tapoja kuvailla puhujien älykkyyttä tule arvioida 2020-luvun tutkimuseettisistä näkökulmista kovinkaan suoraviivaisesti. Koska tämän tutkimuksen yksi tarkoitus on kuvata sitä, millä perusteella ja miten puhujia on valikoitu ja miten heitä on kuvailtu, on tarpeen tuoda esiin myös nykynäkökulmasta vähemmän mairittelevia seikkoja, joiden perusteella tutkijat ovat kielenkäyttäjiä arvioineet.

Vaikka suostuvaisuus, puheliaisuus ja kielellinen lahjakkuus ovat puhujien persoonaan liittyviä ominaisuuksia, jotka saatettiin tuoda haastatteluaineistossani hieman humoristisessa sävyssä tietynlaisen itsestäänselvyytensä vuoksi esiin (ks. esimerkki 181), on mielestäni mielenkiintoinen ja erittäin oleellinen asia, että ne mainitaan aineistossani. On tärkeä huomata, että vaikka tutkija voi valikoida ja jaotella puhujia tiettyihin taustamuuttujiin perustuen, puhujien valikoitumiseen vaikuttavat myös sellaiset seikat, joihin tutkijan on vaikea omilla tietoisilla toimillaan vaikuttaa.

4.3 Idiolekti ja puheyhteisö

Tässä luvussa käsittelen yksilön kielenkäytön eli **idiolektin** (4.3.1) sekä **puheyhteisön** (4.3.2) käsitteitä aineistoni valossa. **Idiolekti** tarkoittaa Tieteen termipankin määritelmän mukaan 'yhden ihmisen kielimuotoa' (Tieteen termipankki 7.11.2022: Kielitiede:Idiolekti). **Puheyhteisö** on terminä ja käsitteenä monimerkityksisempi. Käytän itse tässä tutkimuksessa termiä *puheyhteisö*, kun viitataan siihen abstraktiin tai spesifiin joukkoon puhujia, joiden kieltä tutkitaan. Puhujien joukkoon voidaan viitata paitsi termillä *puheyhteisö* (*speech community*⁶⁷) myös termeillä kuten **toimintayhteisö** (*community of practice*) ja **sosiaalinen verkko** tai **verkosto** (*social network*). Eri termien taustalla on tietenkin erilaisia teoreettisia painotuksia ja niistä johdettuja erilaisia tapoja jäsentää puhujien joukkoa ja puhujien välisiä suhteita suhteessa kieleen, sen vaihteluun ja muutokseen. Kokoavasti voi todeta, että William Labovin (1972: 120) määritelmän mukaan *puheyhteisö* syntyy, kun sen jäsenet jakavat kieleen liittyvät normit ja asenteet, eikä puhujien tarvitse välttämättä tuntea toisiaan tai olla toistensa kanssa tekemisissä. *Toimintayhteisön* ja *sosiaalisen verkoston* tapauksessa yhteisön katsotaan jäsentyvän puhujien välisten kontaktien ja toiminnan kautta: tarkastelun kohteeksi otetaan ennalta olemassa oleva ihmisryhmä, ei tutkimusta varten koottu keskenään vieraiden puhujien joukko. (Ks. esim. Labov 1972: 120, Milroy 1987 [1980], Juusela 1989: 17, Juusela 1998: 55–61, Bucholtz 1999, Lappalainen 2004: 16–18; Kurki 2005: 21, 29–30; Kunnas 2007: 116–117, Kokko 2007: 42–41, Vaattovaara 2009: 24–25, Mustanoja 2011: 71–72.)

Luvussa 4.3.1 tarkastelen sitä, missä tutkimistani väitöskirjoista tutkimuksen kohteeksi on nimetty nimenomaan idiolekti. Lisäksi käsittelen sitä, millaisena idiolektin luonne erityisesti sen muutosalttiuden näkökulmasta aineistoni valossa näyttäytyy. Luvussa 4.3.2 tarkastelen tekstiaineistostani, milloin puheyhteisöstä aletaan käydä teoreettis-menetelmällistä keskustelua ja millaisissa konteksteissa termiä *puheyhteisö* (myös *kieliyhteisö*, *puhujayhteisö*, *murreyhteisö*) käytetään. Keskityn tarkastelussa myös siihen, miten sekä tekstiaineistossani että haastatteluaineistossani pohditaan yksilön, puheyhteisön, suomalaisen yhteiskunnan ja todellisuuden välisiä suhteita.

4.3.1 Idiolekti ja sen luonne

Olen lähtenyt tässä tutkimuksessa siitä ajatuksesta, että koska murreaineisto on pohjimmiltaan ja ensisijaisesti puhuttua kieltä, aineistot koostuvat tiettyjen yksittäisten yksilöiden puheesta. Kuten olen tässä tutkimuksessa todennut, osa murreaineistoista ei sisällä systemaattista tietoa puhujista, jotka ovat aineiston kielenaineiksen tuottaneet. Olen myös tuonut esiin, että tietyn tutkimusperinteen tutkimusyksikkö on ollut

67 Käsite *speech community* on joissakin tutkimuksissa suomennettu myös termiksi *kieliyhteisö* (ks. esim. Juusela 1989: 17, Vaattovaara 2009: 23, Mustanoja 2011: 71).

pitäjänmurre – toisin sanoen kielimuoto, eivät yksittäiset puhujat ja puheyhteisö. Siitä, että kieli vaihtelee yksilöittäin ja että jokaisella on oma puhetapansa, on kyllä oltu pitkään tietoisia (ks. esim. Setälä 1917: 345, Rapola 1925: 71–73, Rapola 1969: 11–16).

Vaikka idiolektikohtaisesta vaihtelusta on oltu tietoisia, ei idiolekteja sinänsä ole aineistoni perusteella asetettu tutkimuksen kohteeksi ennen 1970- ja 1980-lukuja. Väitöskirjoissa 23 (1986) ja 46 (2011) tutkimuksien keskeisin, otsikkotasolla nimetty tarkastelukohde on idiolektit eli kieli yksilön kielenkäytön ja sen muutoksen näkökulmasta. Idiolektiin liittyvä tarkastelu mainitaan edellä mainittujen väitöskirjojen lisäksi yhdeksässä⁶⁸ tutkimistani väitöskirjoista tutkimuskysymysten ja tutkimustavoitteiden kuvauksen yhteydessä.

Sosiolingvistisessä metateoreettisessa keskustelussa on käsitelty sitä, onko perusteltua olettaa, että idiolekti on stabiili, eli toisin sanoen, vaihtelee ja muuttuuko ihmisen kielenkäyttö läpi hänen elämänsä vai vakiintuuko idiolekti yksilön ensimmäisten elinvuosikymmenten aikana (kokoavasti, ks. esim. Mustanoja 2011: 76–80 ja siinä mainitut lähteet). Esimerkiksi Mikko Laasanen (2016: 64–67) esittää sosiolingvistisiä näennäisaikatutkimuksia referoidessaan, että sosiolingvistiikassa on lähtökohtaisesti oletettu idiolektin muotoutuvan stabiiliksi, mikä hänen näkemyksensä mukaan kytkeytyy lapsen kielenomaksumisen teoretisointiin epätäydellisen kielenoppimisen hypoteesin avulla.

Kuten edellä esitin, ajatus yksilön kielen ainutkertaisuudesta ja vaihtelevuudesta tuntuu olleen tutkijoille jo 1900-luvun alkupuoliskolla melko selvää. Esimerkiksi E. N. Setälä (1917: 345) kirjoitti yleistajuiseen tietokirjaan (*Tietosanakirja IX*) idiolektin muuttuvaisuudesta vuonna 1917:

”Mitä useampia tunnusmerkkejä otetaan, sitä pienemmäksi supistuu alue, niin että lopulta tullaan siihen, että aivan pienillä yhdyskunnilla, kylillä ja yksinäisillä asumuksilla voi olla oma murteensa, vieläpä lopulta siihen, että kukin yksityinen ihminen tavallaan puhuu eri murretta, joka saattaa olla erilainen hänen elämänsä ei aikoinakin.”

Kysymys siitä, millaisena idiolektin perusluonne nähdään, on kiinnostava myös oman aineistoni näkökulmasta. Yksilökohtainen kielellinen vaihtelu manitaan esimerkiksi väitöskirjassa 5 (1912: 8), jossa tutkija käsittelee yksilöllisen puheen vaihtelun ja kielimuodon (murteen) välisiä suhteita. Tutkijan mukaan pienessä puheyhteisössä ei ole syntynyt *vakaantunutta murretta*, sillä variaatio on yksilökohtaisesti niin suurta:

(187) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 8

Siksi vähäisissä kylissä kuin mainituissa ei ole voinut syntyä välimurretta siinä merkityksessä, että kylässä todellakin olisi vakaantunut murre, joka osottaisi joitakin

68 VK 20 (1974), 25 (1987), 26 (1987), 29 (1989), 33 (1992), 41 (2005), 43 (2007), 44 (2009) ja 50 (2017).

läntisen, joitakin itäisen murteen piirteitä, vaan täällä, kuten Rattasjärnessäkin, voi eri individeillä olla huomattavasti erilainen murre.

Tekstiaineistossani perin yleisen puhujien syntyperäisyyden (tarkemmin ks. luku 4.2.3) edellyttämisen voi ajatella olevan suoraa seurausta siitä teoreettisesta olettamasta, ettei idiolekti nuoruuden jälkeen muutu ainakaan *pohjimmiltaan*. Tällaisen olettamisen voi ajatella sisältyvän esimerkkiin 188, jossa tutkija esittää, että yksilön murteeseen jää hänen *syntymäseutunsa pohja*:

(188) **Tekstiaineisto:** VK 11 (1946), s. 7

Erityinen huomio on kiinnitetty siihen, että soveliaaksi kielenoppaaksi on katsottu vain henkilö, joka on syntynyt ja koko ikänsä elänyt samassa pitäjässä. Keruutyössä on nimittäin käynyt selväksi, että vaikka asianomainen olisi jo 15–20-vuotiaana muuttanut nykyiseen asuinpaikkaansa, niin **hänen murteeseensa on siitä huolimatta jäänyt syntymäseudun pohja**, toisin sanoen hän edustaa sekamurretta.

Lisäksi osan murrearkistojen ja hankkeiden (ks. luku 3.4) murteen tallentamisen motiivin – saada murteet talteen ennen niiden kuolemaa (ks. esim. Itkonen 1965: 317) – voi ajatella pitävän tietoisesti tai tiedostamatta sisällään teoreettisen oletuksen idiolektin muuttumattomuudesta. Jos idiolekti olisi käsitetty alati muuttuvana, olisi keruissa kenties koettu kiireellisyyttä otosmaiseen tallennukseen kielen tilanteesta kaikkien ikäryhmien kohdalla, ei vain vanhimman sukupolven. Voi siis ajatella, että nuorten ja keski-ikäisten puheen tallentamiseen ajateltiin olevan aikaa, koska heidän muuttumattomiksi oletettuihin idiolekteihinsa ”varastoitunut” kieli tulee ”katoamaan” vasta sitten, kun he kuolevat.

Aineistoni perusteella voi kuitenkin vetää myös toisenlaisia johtopäätöksiä. Muuttohistorian eli puhujien paikallaan pysymisen kontrollointi ja esimerkiksi yleiskielisten rekisterien omaavien ”merkkihenkilöiden” (ks. luku 4.2.1) välttely puhujien valikoinnissa kertovat teoreettisesta oletuksesta, jonka mukaan idiolekti muuttuu, jos ihminen esimerkiksi muuttaa, esiintyy työkseen tai koulutautuu. Oman aineistoni ulkopuolelta hyvä esimerkki tästä tietoisuudesta on Pekka Lehtimäen (1983a, 1983b) kahdessa osassa ilmestynyt artikkeli *Sekaidiolektien tutkimuksesta*, jossa Lehtimäki asettaa tutkimuksensa kohteeksi kysymyksen: ”millaista kieltä puhuvat henkilöt, jotka ovat elämänsä mittaan asuneet useammalla kuin yhdellä murrealueella” (Lehtimäki 1983a: 24). Lehtimäki tarkastelee artikkelissa neljän sisaruksen puhetta ja tuo esiin myös sen, että muuttohistorian lisäksi sisarus-ten erilaisia puhetapoja selitettäessä on otettava huomioon myös heidän sosiaalisten kontaktiensa laatu (Lehtimäki 1983a: 35).

Kokonaisuutena voi siis todeta, että aineistoni perusteella teoreettiset näkemykset idiolektin perusluonteesta erityisesti sen muutosalttiuden näkökulmasta ovat ristiriitaisia. Huomion arvoista on myös se, että vain yhdessä tutkimistani väitöskirjoista idiolektin luonnetta käsitellään teoreettisesta näkökulmasta (VK 46 [2011: 76–80]). On tietenkin selvää, ettei kaikkien tutkimusasetelmien kohdalla idiolektin

luonteen teoretisointi ole tutkimuksen fokuksen kannalta tarpeen. Kyse on kuitenkin kielentutkimuksen kannalta hyvin perustavanlaatuisesta kysymyksestä ja itse ajattelen, että jokaisella puhuttua kieltä tutkivalla tulisi olla selvitettyinä itselleen, millainen idiolekti on ja miten se toimii.

4.3.2 Puheyhteisö ja todellisuus

Kuten edellisessä luvussa totesin, yksilön kielenkäyttöä eli idiolektia ei ole sinällään aineistoni valossa tutkittu ennen 1970- ja 1980-lukuja. Myöskään puheyhteisöä ei käsitellä tutkimissani väitöskirjoissa ennen 1970-lukua. *Kieliyhteisö* mainitaan ensimmäisen kerran väitöskirjassa 20 (1974: 14), jossa pohditaan teoreettisesti yksilön ja kieliyhteisön suhdetta kielen muutoksessa:

(189) **Tekstiaineisto:** VK 20 (1974), s. 14

Kielihistoriallinen muutos ei ole abstrakti ilmiö, vaan se toteutuu jonakin tiettyinä aikana tietyssä kieliyhteisössä.

Tekstiaineistoni 17 väitöskirjassa⁶⁹ käytetään kielenkäyttäjien abstraktista tai spesifistä joukosta termejä kuten **kieliyhteisö**, **puheyhteisö**, **puhujayhteisö** ja **murreyhteisö**. En voi työni laajuuden vuoksi käsitellä sitä, millaisissa kaikissa konteksteissa ja merkityksissä termejä tekstiaineistoni väitöskirjoissa käytetään. Totean kokoavasti, että karkeasti jaoteltuna konteksteja on kolmenlaisia: 1) esimerkin 189 kaltaisia konteksteja, joissa pohditaan teoreettisesti yksilön ja yhteisön merkitystä kielen vaihtelun ja muutoksen kannalta, 2) esimerkin 190 kaltaisia konteksteja, joissa kuvataan yleisluonteisesti tutkittavan alueen tai kielimuodon puheyhteisöä, sekä 3) käsillä olevaan tutkimukseen konkreettisemmin kytkeytyviä asiayhteyksiä, joissa termillä *kieliyhteisö* viitataan spesifisti tutkijan aineistoon ja puhujiin, kuten esimerkissä 191.

(190) **Tekstiaineisto:** VK 27 (1988), s. 4

Vielä 1960-luvulla haastattelemistani n. 80-vuotiaista naisista oli valtaosa toiminut kotiapulaisena, liikeapulaisena, ompelijana tai muissa tehtävissä ruotsinkielisen työnantajan palveluksessa. On selvää, että tällaisessa tilanteessa lainausta edistävä seikka on mm. työelämän kontakti, eikä niinkään maantieteellinen kielirajatilanne. Tärkeää ja mielenkiintoista tällaisessa **kieliyhteisössä** on pyrkiä löytämään myös ne asenteet ja arvostukset, jotka antavat kielikontaktille suunnan ja vaikuttavat lainojen määrään ja mm. statukseen. Turun murteen ruotsalaislainojen suuri määrä viittaa selvästi **kieliyhteisössä** vallinneeseen ruotsin kielen prestiisiasemaan.

69 VK 20 (1974), 23 (1986), 24 (1987), 25 (1987), 26 (1987), 27 (1988), 29 (1989), 32 (1992), 36 (1998), 39 (2000), 41 (2005), 24 (2007), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011), 47 (2011) ja 49 (2017).

(191) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 72

Tutkimuksessani **kieliyhteisön käsite** on siis ensisijaisesti tutkijan työkalu, joka perustuu oletukseen TRE-aineiston puhujien jakamasta käsityksestä siitä, millainen tamperelaisen puhettavan normi on. Koska useimmat TRE-aineiston puhujista eivät edes tunne toisiaan, ei heidän voi olettaa muodostavan aitoa kanssakäymisen verkostoa. **TRE-aineiston puhujat ovat tutkimustarkoitukseen koottu puhujaryhmä**, ja vasta tutkimus paljastaa, millaisia tamperelaispuheen tapoja aineistosta nousee esiin.

Kuten yllä totesin, termi kieliyhteisö ilmenee aineistossani ensimmäisen kerran väitöskirjassa 20 (1974). Toisin sanoen voi ajatella, että ennen 1970-lukua – tai oikeammin 1980-lukua – käsitys puheyhteisöstä on ollut tavallaan luonnollistunut: tietyltä paikkakunnalta valikoitujen syntyperäisten puhujien katsottiin edustavan ikään kuin itsestään selvästi paikkakunnan puheyhteisöä ja siten myös kielimuotoa, murretta (Juusela 1998: 55). Näytettä – eli kerättyä kieliaineistoa – pyrittiin kontrolloimaan edustavaksi siten, että esimerkiksi keruuohjeissa korostettiin, että kerääjän tulee työskennellä usean puhujan kanssa, jottei paikkakunnan murretta edusta vain yksi puhuja (ks. Hakulinen 1924: 6, MO keruuopas: 13).

Aineistoni perusteella näyttää siltä, että puheyhteisön käsitettä aletaan pohtia teoreettisemmin 1980-luvun lopussa. Vaikka puheyhteisön käsite (*kieliyhteisö, puhujayhteisö, murreyhteisö*) mainitaan 17 väitöskirjassa, tutkimistani väitöskirjoista erottuu selkeästi kuuden väitöskirjan joukko, jossa puheyhteisön käsitettä pohditaan syvällisemmin ja pitkällisesti esimerkiksi tutkimuksien teoriataustoituksessa: tällaisia osuuksia on väitöskirjoissa 29 (1989: 15–22), 41 (2005: 18–22, 28–30), 42 (2007: 41–44), 43 (2007: 116–123), 44 (2009: 23–25) ja 46 (2011: 71–73).

Luvussa 4.2.2 toin esiin, että tekstiaineistoni väitöskirjoissa puhujia ei ole valikoitu satunnaisotannalla, toisin kuin osassa kansainvälistä alueellisen vaihtelun tutkimusta (ks. esim. Chambers & Trudgill 1980: 56–58). Sekä teksti- että haastatteluaineistossani on kuitenkin merkkejä siitä, että tutkijoiden puhujavalikointia on ohjannut myös pyrkimys siihen, että tutkittavien puhujien joukko kuvaisi *todellista tilannetta* (esimerkki 192) tai *todellisuutta* (esimerkki 193).

(192) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 27

Kaikkiaan olisi tutkimukseni kannalta ollut epäonnistunut sellainen ratkaisu, että oppaiksi olisi kelpuutettu vaikkapa pelkästään toisen tai jopa kolmannen polven töysäläisiä. **Paitsi että tällaiset vaatimukset täyttäviä ja muutenkin sopivia haastateltavia olisi ollut hyvin vaikea löytää ja edustavuus olisi siten kärsinyt, menettely olisi merkinnyt todellisen tilanteen keinotekoista ideaalistamista ja tutkimuksen kannalta keskeisten kysymysten sivuuttamista.** Se kielellinen ympäristö, johon sukupolvi toisensa jälkeen on syntynyt, on sisältänyt vaihtelua. Vaihtelulle on pohjansa koko yhteisön historiassa yhtäältä ja yhteisön jäsenten henkilöhistoriassa toisaalta. Ellei näitä seikkoja oteta huomioon vaan yritetään selittää variaatiota yksinomaan kielestä käsin, jää Töysän tapaisen yhteisön kielestä jotain aivan olennaista tavoittamatta.

(193) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 31

Kolmantena syynä Kallion ym. valitsemiseen on ollut se, että oletin keskustan tuntumassa asuvien olevan perhesuhteiltaan hieman heterogeenisempia kuin lähiöissä asuvat ovat. Tästä vakuuttukseni keräsin muuttajien henkikirjatiedot myös Kontulasta, joka on tyypillinen 1960-luvun lähiö, ja saatoin todeta oletukseni oikeaksi: vain hieman kärjistän, kun sanon, että jos olisin haastatellut Kontulassa, olisin saanut haastatettavikseni pelkästään ydinperheen (äiti, isä, kaksi lasta) vanhempia. **Vanhoissa kaupunginosissa asuvat muuttajat edustavat siis paremmin todellisuutta, ihmisethän elävät erikokoisissa yhteisöissä.**

Aineistossani on viitteitä siitä, että käsitykset niin kutsutusta todellisuudesta ja tutkimuksen suunnittelu ja toteutus, kuten aineistonkeruu, ovat vuorovaikutuksellisesti suhteessa. Kuten esimerkiksi 192, myös tekstiaineistoesimerkistä 194 ja haastatteluaineistoesimerkistä 195 käy ilmi, että tietynlaisten puhujien etsiminen tuntuu vaikuttaneen tutkijoiden käsitykseen siitä, mikä on ”todellisuutta”. Esimerkissä 194 tutkija kuvaa, miten hänen alkuperäinen tarkoituksensa on ollut valita puhujiksi vain sellaisia puhujia, jotka eivät ole muuttaneet, mutta sellaisia puhujia on ollut vaikea löytää. Esimerkissä 195 puolestaan tutkija toteaa, että koska *nykyinen yhteiskunta on erilainen*, ei sellaisia puhujia, jotka eivät olisi muuttaneet, löydy nuoremmista ikäluokista.

(194) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 29

Alun perin tarkoitukseni oli ottaa mukaan vain sellaisia, jotka eivät ole asuneet missään muualla kuin kotipitäjässään. Nopeasti kävi kuitenkin selväksi, että vaikka useimpien ensimmäinen työpaikka on ollut Helsingissä, on koulutusta pitänyt hankkia sitä ennen muualta.

(195) **Haastatteluaineisto**

T/mt: eihän **nykyaikana sillee ajatella ja, n- nykyinen yhteiskuntaha o iha erilainen**, mullaha oli jo todella vaikeuksia siinä, niin kun, varsinki siinä, siinä, [erään kaupungin] seudun aineistossa, kun, kun tuota, se piti saada vielä niin, pieniltä alueilta ne ihmiset että mä pystyn esittää tämän et mikä se raja on. mitä tapahtuu

LA: mm-m.

T/mt: tolla murrerajalla oikeesti. niin, ne piti ne ihmiset saada sieltä ihan, niin ku, yhen kylän sisästä suurin piirtei mutta **ku otti niitä vanhoja ihmisä ni eihän, niitähän niitä, löyty.**

LA: mm-m.

T/mt: **mut jos ois otettu vaikka keski-ikäsiä ni eihän varmaan löytys** nehän on kaikki ollu jo, kymmenen vuotta jossain ja tullu takasi ja muuttanu taas ja-

Esimerkit 194 ja 195 kuvaavat mielestäni tilannetta, jossa kenttätyö ja puhujien valikointi muokkaavat tutkijan käsitystä siitä, onko paikallaanpysyisyys tyypillistä puhujille vai ei. Haastatteluaineistoni esimerkeissä 196 ja 197 puolestaan vuorovaikutussuhde on tulkintani mukaan toisensuuntainen, eli käsitys niin kutsutusta todellisuudesta muokkaa tutkijan näkökulmaa siitä, keitä puhujiksi tulisi valikoida niin, että he edustaisivat puheyhteisön todellisuutta. Esimerkissä 196 tutkija kuvaa,

että on valikoinut erilaisia puhujia, jotta puhujien joukko *kuvastaisi todellisuutta*. Esimerkissä 197 puolestaan tutkija toteaa, että syntyperäisten puhujien valikoiminen *tuntuu nykynäkökulmasta vanhanaikaiselta* – eritaustaisten puhujien, myös äidinkieltään ei-suomenkielisten – valikoiminta puolestaan *kuvastaa enemmän todellisuutta*. Esimerkin lopussa tutkija reflektoi tulkintani mukaan puhujavalikoiminnan edustavuutta: paikallaan pysyneet nuoret aikuiset edustavat hänen näkemyksensä mukaan vähemmistöä, eivätkä siten ole *tyypillisiä* (puheyhteisön kielen) *edustajia*.

(196) Haastatteluaineisto

T/mt: et tota, mut miksei kaikki kävis informanteiks että mullahan on esimerkiksi siinä, [erästä kielimuotoa] käsitteleväs tutkimukses, öö hyvin erilaisia [kielimuodon] taidoiltaan hyvin erilaisia ihmisiä että osa osaa vaan tiettyjä fraaseja, osa puhuu päivittäin [kielimuotoa] kotona et, niin ku heidän kielitaitonsa vaihtelee ja siks mä (---) halusinkin siihen niin ku, **et se kuvastais sitä todellisuutta että on niin kun, paljon eri tavalla [kielimuotoa] puhuvia, henkilöitä** (---) semmosia joil on passiivinen taito jotka pystyy ite tuottaa jotain fraaseja plus et sit siin on semmosia jotka, käyttää sitä päivittäin jotka pystyy niin kun, tuottamaan semmosta, semmosta niin kun, ööh, miten nyt sanois semmosta niin kun sujuvaa [kielimuotoa] ihan,

LA: mm.

T/mt: ihan tosta vaan.

(197) Haastatteluaineisto

T/osittain-mt: (---) siinä on esimerkiksi ollu niin ku kriteerinä että, on niin ku syntyperäsii [paikkakuntalaisia], (---) et nehän- ja ja et ois asunu niin kun, elämästää enim- enimmäkseen siellä ni se, tuntuu musta niin kun nykynäkökulmasta jo vähä vanhanaikaiselta,

LA: mm, joo.

T/osittain-mt: että rajataan sillä tavalla että, että niin ku, niin ku sillai määrittää että, että nyt tässä niin ku, täs, [eräessä] hankkeessa niin, nii sitte onkin niin kun sillee tuoreempi, niin ku uudenaikaisempi se, että ei o niin kun ni et sit että, et ihmisen pitäis olla, olla niin kun e- edes äidinkieleltään suomalainen tai (---) sillai että et voi tavallaan edustaa jonku- jonkun pai- paikan, asujaa, (---) vaikka olis niin kun, niin ku, syntyny, jopa toisessa maassa tai sitte muuttanu sinne jonnekki että **et ihmiset on silleen niin kun, tasa-arvoampia se kuvastaa ehkä enemmän semmost niin ku, todellisuutta sitten siinä että,**

LA: mm.

T/osittain-mt: että, mä jotenkin huomasin että siin niin ku, [erään hankkeen] aineistos varsinkin niin ku sit nuorten ihmisten kohdalla nii että, että edustaak se nyt et, et e- edustaa aika niin kun, pientä osaa sitten [paikkakuntalaisista],

LA: mm-m.

T/osittain-mt: ihmisistä jos otetaan vaan sellaset niin kun vaikka, vaikka niin ku kaksikymppiä, ihminen joka niin kun, joka niin kun ois, syntyny ja asunu koko ikänsä tietyllä paikkakunnalla niin **se on varmaan niin kun vähemmistö jo siinä kohtaa.**

LA: mm-m, mm-m.

T/osittain-mt: et se ei oo ehkä semmonen niin ku tyypillinen edustaja sitte välttämättä.

Nämä edellä esittämäni esimerkit kuvaavat mielestäni kiinnostavalla tavalla, miten tutkijat pohtivat puhujien, puheyhteisön, suomalaisen yhteiskunnan ja niin kutsutun todellisuuden suhteita. Se, missä määrin kielentutkimuksessa tutkitaan (kielellistä) todellisuutta ja puheyhteisöjä jotenkin kattavasti tai edustavasti, on kysymyksenä todella vaikea. Ei ole mitään selkeää tai suoraviivaisesti oikeaa tapaa mallintaa sitä, miten ihmiset muodostavat ryhmiä eli puheyhteisöjä ja missä suhteessa näiden ryhmien puhuma kieli muodostaa kielimuotoja, joihin tutkimus kohdistuu.

4.4 Murteen puhujat: yhteenvetoa ja pohdintaa

Olen tämän pääluvun 4 alaluvuissa käsitellyt teksti-, haastattelu- ja täydentävän aineistoni pohjalta sitä, keitä murreaineistojen puhujat ovat, mitä taustamuuttujia heistä tutkimuksessa on kerrottu ja mitkä seikat heidän valikoitumiseensa murreaineiston puhujiksi ovat vaikuttaneet. Tarkasteluni tavoite on ollut vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä nimityksiä murreaineistojen puhujista käytetään, mitä heistä kerrotaan ja millä perustein heidät on valittu? Miten aineistoissani kuvataan toisaalta yksilön kielenkäyttöä ja toisaalta puheyhteisöä ja sen suhdetta ”todellisuuteen”? Tässä luvussa vedän yhteen analyysini tuloksia ja pohdin joitakin mielestäni kiintoisia kysymyksiä.

Kiinnostava havainto mielestäni on, että puhujien nimitykset (luku 4.1.1) eivät näyttäyty aineistossani terminologisina valintoina, eikä puhujiin viittaavasta terminologiasta ole kirjoitettu (vrt. S2-tutkimus; kokoavasti esim. Ruuska & Suni 2022). Nähdäkseni myös se, miksi puhujia kutsutaan, on kuitenkin kieli-ideologioita heijastava valinta: ei ole yhdentekevää, nimetäänkö puhujat *murteentaitajiksi* vai *informanteiksi*.

Aineistoni perusteella vaikuttaa siltä, että puhujien kieliperustainen valikoiminen koetaan vanhentuneeksi tavaksi valikoida puhujia, vaikka näin ei ole – erityisesti vähemmistökielten tutkimuksen tapauksessa puhujia valikoidaan yhä kieliperustaisesti (luku 4.2.1). Kieliperustainen ja taustamuuttujaperustainen puhujavalikointi kytkeytyvät toisiinsa, ja molemmat valikoinnin tavat näyttäytyvät aineistossani ja tutkimuskirjallisuudessa sekä negatiivisessa että positiivisessa valossa: *Hyvien murteenpuhujien* kieliperustaista valikointia pidetään vanhentuneena käytäntönä verrattuna taustamuuttujaperustaiseen valikointiin, jonka avulla puhujat edustavat kattavammin puheyhteisöä (ks. esim. Suojanen 1985: 16–17). Toisaalta taustamuuttujaperustaiseen valikointiin kohdistetaan kritiikkiä ja tuodaan esiin, että luokittelemalla puhujat taustamuuttujien perusteella ryhmiin, tutkijat luovat epäaitoja puheyhteisöjä ja keinotekoisia kohortteja (ks. esim. Lappalainen 2004: 15, 35–36; Vaattovaara 2009: 23). Tuoreessa suomalaisessa sociolinguistisessä tutkimuksessa, Olli Kuparisen (2021) väitöskirjassa fokus on siirretty puhujiin liitetyistä taustamuuttujista takaisin puhujien kieleen, josta tutkija laadullisen piirrevalikoinnin mutta määrällisen tarkastelun avulla analysoi kielimuotoja (*lektit*), joita puhujat ”yhdistelevät”. Toki

siinä, jäsentääkö tutkija kieleen perustuvan, tyypillisesti kvantitatiivisen analyysin avulla puhujien kielenkäyttöä, vai valikoiko hän puhujajoukon intuitiivisesti kielen perusteella, on paljon eroa. Joka tapauksessa tutkijoiden ja tutkimusten liikehdintä puhujien, taustamuuttujien ja kielen välillä variaatiota jäsenettäessä on minusta erittäin kiinnostavaa.

Olen tämän tutkimuksen analyysiprosessin yhteydessä pohtinut paljon sitä, mitä puhujien valikoinnissa ja kuvailussa käytetyillä taustamuuttujilla (ikä, sukupuoli, koulutustausta, ammatti, synnyinpaikka ja asuinhistoria) pyritään oikeastaan mallintamaan. Kuten analyysissäni esitin, molemmissa puhujavalikoinnin tavoissa – sekä kieli- että taustamuuttujaperustaisessa – tavoite on tietenkin vakiodia puhujajoukkoa. Taustamuuttujaperustaisen valikoinnin tapauksessa lisäksi luultavaa on, että taustamuuttujia valitessa ja tarkastellessa tutkijat pyrkivät mallintamaan yksilön saamia kielellisiä vaikutteita ja siten idiolektiä. Tutkimissani väitöskirjoissa ei kuitenkaan juurikaan oteta kantaa siihen, miten eri taustamuuttujien ajatellaan vaikuttavan yksilön puheeseen.

Kyseenalaistamattomin ja luonnollistunein murteenpuhujaan liitetty taustamuuttuja on tämän tutkimuksen aineiston valossa puhujan syntyperäisyys ja mahdollisimman vähäinen muuttohistoria. Syntyperäisyyden edellyttäminen sulkee murteenpuhujan kategorian hyvin monenlaisilta puhujilta. Haastatteluaineistossani on viitteitä siihen, että syntyperäisyyden edellytystä on alettu haastaa niin kutsutusta todellisuudesta käsin: koska ”paikallaan pysyneitä” puhujia on vaikea löytää, on ryhdytty pohtimaan, kohdistuuko tutkimus itse asiassa poikkeusyksilöihin. Myös havainnot suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta ja lisääntyvästä monikielisyydestä saattaa avata murteenpuhujien kategorian sellaisille puhujille, joilla on useita ensi- tai kotikieliä suomen ohella.

On myös hyvä muistaa, että metatietojen eli taustatietojen hankkiminen puhujista ei automaattisesti tarkoita sitä, että puhujat on valittava tai tyypiteltävä kategorioihin kyseisiin taustamuuttujiin perustuen. Henkilökohtainen mielipiteeni on, että puhujista on hyvä kerätä mahdollisimman paljon erilaisia taustatietoja, sillä tulevaisuudessa meillä voi olla sellaisia keinoja mallintaa taustatietojen perusteella puhujien idiolektin luonnetta ja yksilön saamia kielellisiä vaikutteita, joita emme nyt osaa edes kuvitella.

Olen tätä tutkimusta tehdessä myös miettinyt sitä, miten tietoisuus puhujien kieliperustaisen valikoinnin käytänteistä saattaa harhauttaa meidät ajattelemaan, että valikoitu puhujaryhmä olisi homogeeninen. Tällä tarkoitan sitä, että vaikka tutkijat ovat pyrkineet rakentamaan homogeenistä puheyhteisöä valikoimalla puhujiksi *hyviä murteenpuhujia*, valikoinnin motiiveista ja tavoitteista ei vääjäämättä seuraa, että valikoidut puhujat ja heidän idiolektinsä olisivat keskenään samankaltaisia. Toisin sanoen tutkijan tavoitteet vakiodia puhujajoukkoa eivät vähennä idiolektien ainutkertaisuutta. Sillä, onko tutkijan eksplikoitu tavoite tallentaa sata kielellistä elämäkertaa (Hippi ym. 2020) vai sataa *hyvää murteenpuhujaa*, ei yksilön idiolektin ainutkertaisuuden näkökulmasta ole merkitystä.

5 Murre tutkimuskohteena ja käsitteenä

Tässä luvussa käsittelen *murretta* tutkimani alan tutkimuskohteena ja käsitteenä. Tarkasteluni tavoite on vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä kielenilmiöitä on tutkittu murteita tutkittaessa? Miten kielenilmiöitä on nimetty ja arvotettu? Miten ja miksi murrerajoja on määritelty? Miten *murre* kytkeytyy aikaan ja paikkaan?

Luvussa 5.1 esittelen kieleen eli tässä tapauksessa murteeseen liittyviä käsitteitä ja terminologiaa. Luvussa 5.2 tarkastelen sitä, mitä kielenilmiöitä tutkimissani väitöskirjoissa tutkittu. Tavoitteenani on tarkastella tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessia (luku 5.2.6). Luvussa 5.3 pysähdyn kielenpiirteiden käsitteen äärelle ja tarkastelen ensinnä sitä, miten ja missä merkityksessä ilmausta *piirre* tekstiaineistossani käytetään (5.3.1) ja toisekseen sitä, miten piirteitä sekä variantteja nimetään ja arvotetaan (5.3.2).

Luku 5.4 on omistettu murrealueille ja rajoille: tarkastelen ensin murteiden määrittelyn ja rajanvedon taustaa (5.4.1) ja murrerajojen määrittelylogiikkaa suhteessa aineistoon, rajanvedossa käytettyihin lingvistiin seikkoihin sekä diakroniaan ja synkroniaan (5.4.2). Luvuissa 5.4.3 ja 5.4.4 syvennyn suomalaisessa murteentutkimuksessa kehitettyihin murrealuejakoihin ja niiden syntyhistoriaan erityisesti aineiston, lingvististen seikkojen sekä diakronian ja synkronian näkökulmasta. Luvussa 5.4.5 käsittelen tutkijoita ja kielenkäyttäjiä rajojen määrittelijöinä ja luvussa 5.4.6 murrealuejakoihin liittyviä kieli-ideologioita kysymyksiä. Luvussa 5.5 tarkastelen murteen käsitettä suhteessa aikaan ja paikkaan tarkastelemalla sosiaalimurteen käsitettä (5.5.1) sekä sitä, puhutaanko *murretta* aineistoni mukaan kaupungeissa (5.5.2). Luvussa 5.5.3 esittelen puhekielen kronotoopit (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI.

5.1 Kieleen liittyviä käsitteitä ja terminologiaa

Selvää on, ettei yksittäisessä tutkimuksessa voida tarkastella holistisesti kieltä kaikista mahdollisista näkökulmista. Tutkimuskohde on rajattava ja nimettävä jotenkin. Ilmauksella **kielen tasot** viitataan yleensä **kielen osajärjestelmiin**, joihin kielentutkimus voi keskittyä (ks. VISK: Johdanto: Kielioppi ja kielen rakenne, Karlsson 1994a: 14–16). Näitä ovat esimerkiksi fonetiikka, prosodia, äännerakenne (fonologia), muotorakenne (morfologia, myös morfofonologia), sanasto (leksikko), lauseoppi

(syntaksi) sekä vuorovaikutus (pragmatiikka). Esimerkiksi tekstiaineistoni väitöskirjassa 47 (2011), jossa on tutkittu ei-kielitetilijöiden murteen havainnointia ja kielikäsitteitä, tutkija on jakanut kielenilmiöt äänne- ja muoto-opillisiin, prosodiisiin, leksikaalisiin, syntaktisiin ja pragmaattisiin piirteisiin ja käyttää näistä ilmausta *kielen tasot* (VK 47 [2011: 44–61], ks. myös esim. Wahlström & Lindstedt 2020: 557, 588). On tärkeää todeta, että myös semantiikan voi mieltää kielen osajärjestelmäksi (ks. esim. Karlsson 1994a: 15). Itse ajattelen, että koska merkitys eli semantiikka on kytköksissä kaikkiin kielen rakenteen osajärjestelmiin, sen voi nähdä kielen rakenteen läpäisevänä kielen ulottuvuutena. Lähestyn siis itse *kielen tasoja* nimenomaan puhutun kielen rakenteen näkökulmasta, jossa puhe äänteinä edustaa rakenteen kannalta pienintä tarkasteltavaa yksikköä ja vuorovaikutus ja sen jäsentyneisyys rakenteen kannalta laajinta tarkasteltavaa yksikköä.

Kielen tasoista puhuttaessa on olennaista muistaa, että kyseessä ovat kielentutkimukseen vakiintuneet kielen rakenteeseen ja osajärjestelmiin liittyvät käsitteet ja siten tutkijoiden luomat kategoriat, eivät niin kutsutut luonnolliset luokat. Eritoten puhutun kielen tutkimuksessa ei ole ollenkaan selvää, mikä oikeastaan on esimerkiksi sana tai lausuma – kielen tasot ovat häilyväisiä ja osin päällekkäisiä kategorioita, mutta toki tarpeellisia tutkimuksen välineitä ja tapoja jäsentää ja rajata tutkimuskohdetta eli kieltä.

Ilmauksella *kielen (ja kielentutkimuksen) tasot* voidaan myös erottaa *kieli* (1) ja siitä yksilöidut tutkimuskohteet eli *kielenilmiöt* (2) toisistaan. Taso 1 eli kieli on olemassa kielentutkimuksesta ja kielitieteilijöistä huolimatta toimintana (puhuminen, kuunteleminen, viittominen, viittomien tulkinta, kirjoittaminen, lukeminen), objekteina (puhutus ja kirjoitetut tekstit) ja kielitajuna. Taso 2 eli kielenilmiöt, joihin tutkimus kohdistuu, syntyvät kielentutkijoiden toiminnan tuloksena: tutkimuksen kohteeksi voidaan käsitteellistää, nimetä ja valita kielenilmiöitä kuten *ete*-grammit, *hän* : *se* -pronominien käytön vaihtelu vuorovaikutustilanteessa, suomen kielen astevaihtelu ja itämurteiden erikoisgemaatio. Luvussa 5.1. tarkastelen tekstiaineistoni sekä tutkimuskirjallisuuden avulla sitä, miten tutkimallani tieteenalalla kieltä on käsitteistetty tutkittaviksi kielenilmiöiksi ja mitä nämä kielenilmiöt ovat. (Luodonpää-Manni, Hamunen & Konstenius 2020: 2–9.)

Kielenpiirre tai **piirre** on Tieteen termipankin määritelmän mukaan ’kielen yksikkö, jonka variantteja tarkastelemalla voidaan verrata eri kielimuotoja, tai jonka eri varianttien levinneisyyttä voi tarkastella eri kielimuodoissa’ (Tieteen termipankki 28.9.2021: Kielitiede:piirre). Tulkitsen, että määritelmän mukaan *piirre* on synonyyminen⁷⁰ ilmaus termille **variaabeli**, joka Tieteen termipankin mukaan on ’kielellinen

70 *Piirre*-termin Tieteen termipankin määritelmässä käytetään ilmausta ”kielen yksikkö”, ei ”kielellinen muuttuja”. Kuitenkin määritelmän loppuosaa (”jonka variantteja tarkastelemalla (---) jonka eri varianttien levinneisyyttä”) viittaa mielestäni siihen, että ”yksikössä” on kyse ”muuttujasta”.

muuttuja⁷¹ (Tieteen termipankki 28.9.2021: Kielitiede:variaabeli). **Variantti** puolestaan on 'kielellisen muuttujan eli variaabelin konkreettinen realistuma' (Tieteen termipankki 28.9.2021: Kielitiede:variantti). Aineistoni mukaan termiä (*kielen*)*piirre* käytetään kuitenkin kahdessa merkityksessä: sekä merkityksessä 'kielellinen muuttuja' (variaabeli) että 'kielenilmiön konkreettinen reaalistuma' (variantti). Selkeyden vuoksi käytän itse termiä *kielenpiirre* tarkoittaen sillä nimenomaan *variaabelia*: kielitieteessä käsitteistettyä ja nimettyä kielellisen ilmiön kategoriaa, jolla on useita eriasuisia konkreettisia ilmenemisiä. Ilmausta *kielenilmiö* käytän tässä työssä silloin, kun viittaan sellaisten kielellisten ilmiöiden joukkoon, joka sisältää sekä variaabeleita että variantteja, sekä silloin, kun käsillä oleva kielenilmiö ei jäsenny yksiselitteisesti kielelliseksi muuttujaksi (variaabeli) tai sen edustustavaksi (variantti). *Piirre*-termin monimerkityksisyyttä ja piirteiden (sekä 'kielellinen muuttuja' että 'variantti') nimeämistä ja arvottamista käsittelem tarkemmin luvussa 5.2.

Kuten edellä mainitsin, Tieteen termipankin *piirre*-termin määritelmän mukaisesti varianttien levinneisyyttä voi tarkastella eri kielimuodoissa. Määritelmä tuo esiin piirteen käsitteelle kaksi olennaista lähikäsitettä: toisaalta variantin **levikin**, jonka rajoja kutsutaan **isoglossiksi**, toisaalta **kielimuodon** käsitteen. Isoglossi on Tieteen termipankin määritelmän mukaan 'murrekarttaan piirretty kielellisen piirteen⁷² levinneisyysraja' (Tieteen termipankki 28.9.2021: Kielitiede:isoglossi). Määritelmää täydentää selite, jossa todetaan: ”Jos useiden murrepiirteiden isoglossit kasautuvat samoille alueille, on pystytty toteamaan murreraja”. **Murrerajan** käsite hahmotetaan kenties tyypillisesti kielimuodon käsitteen avulla: murreraja erottaa kaksi kielimuotoa (murretta) toisistaan. On kuitenkin hyvä huomata, että rajan määrittelyä argumentoidaan ensisijaisesti isoglossien avulla.

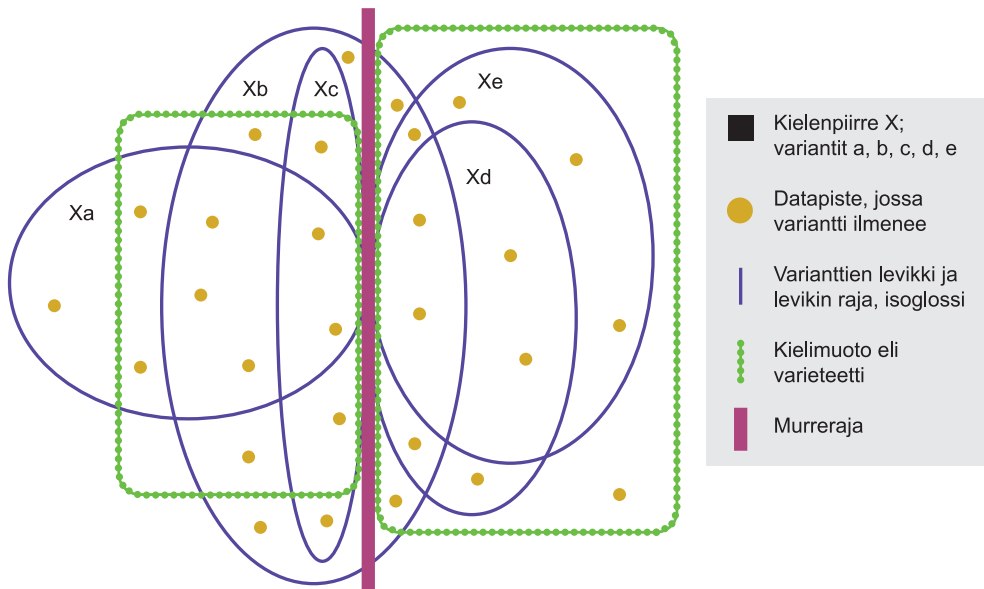
Kielimuoto eli **varieteetti** on Tieteen termipankissa määritelty seuraavasti: 'tietylle alueelle, aikakaudelle, erikoisalalle, ryhmälle tai yksilölle ominainen kielenkäyttö' (Tieteen termipankki 9.12.2022: Kielitiede:varieteetti). Käytän tässä luvussa termiä kielimuoto, koska *murre* jäsenyy aineistossani käsitteellisesti kolmesta näkökulmasta: alueen (esim. *Turun murre*, VK 27 [1988]), aikauden (esim. *suomen vanhat murteet*, VK 48 [2016]) sekä ryhmän ja yksilön (esim. *kolmannen sukupolven kieli*, VK 23 [1986]) kielimuotona.

Olen koonnut edellä esittelemäni termit ja käsitteet ja pyrkinyt osoittamaan niiden välisiä suhteita kuviossa 2. Olen myös merkinnyt kuvioon 2 käsitteen **datapiste**.

71 *Variaabeli* on Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *variaabeli*) mukaan yleisesti 'muuttuja'. Myös kielitieteellisissä tutkimuksissa, joissa käytetään tilastollisia menetelmiä, *variaabeli* voi tarkoittaa myös muunlaista muuttujaa kuin kielellistä muuttujaa.

72 Se, että Tieteen termipankin *isoglossi*-termin määritelmässä käytetään termiä *piirre* merkityksessä 'variantti', siitä huolimatta, että *kielenpiirre/piirre* on Tieteen termipankin määritelmän mukaan 'kielellinen muuttuja' eli 'variaabeli', kuvastaa sitä, miten vakiintunutta termin käyttäminen monimerkityksisesti (sekä merkityksessä 'variaabeli' että 'variantti') on.

Datapisteellä tarkoitan sitä toimintaa tai objektaa, jossa tutkittavaksi valitun kielenpiirteen variantti ilmenee. Kuten luvusta 3 kävi ilmi, suurin osa murreaineistoista on pohjimmiltaan jonkun ihmisen puhetta. Datapiste on siis perimmäisesti aina tietyn puhujan tietynä aikana ja tietyssä paikassa tietyin menetelmin tallennettua puhetta. Käytännössä kuitenkin variantti saatetaan liittää puhujaan (esim. *puhujalla Z kielenpiirteen X esiintymistä 30 % on varianttia a ja 70 % varianttia b*) tai maantieteelliseen yksikköön kuten pitäjään (esim. *pitäjässä Z on käytössä kielenpiirteen X variantti a*). Datapiste siis tosiasiallisesti on aina yhden puhujan tietyssä puhetilanteessa tuottamaa kieltä, mutta kaikki murreaineisto ei sisällä tietoja puhujasta tai puhetilanteesta (esim. SMSA ja MA, tarkemmin, ks. luku 3.4).

KUVIO 2. Keskeiset käsitteet ja niiden suhteet toisiinsa: Kielenpiirre ja sen variantit, datapisteet, varianttien levikit ja niiden rajat eli isoglossit, kielimuodot ja niiden välinen murreraja.

Kuvio 2 on tietenkin hyvin yksinkertainen pelkistys ja abstraktio konkreettisesti monimutkaisesta todellisuudesta. Pyrin kuitenkin sen avulla tuomaan esiin, miten kielenpiirteen, sen varianttien levikkiä kuvaavien isoglossien, kielimuodon ja näiden väliin määriteltävän murrerajan käsitteet jäsentyvät suhteessa toisiinsa.

Isoglossi on käsitteenä riippuvainen kielenpiirteen käsitteestä. Jotta voidaan määritellä levikin raja, pitää ensin määritellä, millaisen kielenpiirteen eri varianttien levikkiä lähdetään kartoittamaan. Isoglosseista – riippumatta siitä, millaisen

kielenpiirteen eri varianttien ilmenemien levikkiä⁷³ ne kuvaavat – muodostuu loputon verkosto limittäisiä ja lomittaisia levikkialueita. Kun siis määritellään kielimuoto eli murre ja perustellaan sen erottamista omaksi nimetyksi murteekseen, on käytännössä valikoitava, minkä isoglossien mukaan määrittely argumentoidaan. Toisin sanoen, kaikki kielenpiirteet ja niiden pohjalta hahmoteltavat isoglossit eivät ole murteen ja murrerajan määrittelyssä yhtä merkityksillisiä, vaan tutkijan on tehtävä valintaa. Tätä valikoimista, eli kielenpiirteiden tai sen varianttien arvottamista ja nimeämistä käsitellen luvussa 5.3. Suomen murteiden aluejakoon liittyvää tematiikkaa käsitellen luvussa 5.4.

Kuten tämän luvun alussa kirjoittaessani *kielen tasoista* toin ilmi, kielen tutkiminen on inhimillistä toimintaa ja vaatii kielellisten ilmiöiden käsitteistämistä tutkittaviksi ilmiöiksi. Kun kieltä käsitteistetään tutkittaviksi ilmiöiksi, ollaan tutkimuksen tehtävän ja vallankäytön ytimessä: miksi tutkitaan sitä, mitä tutkitaan? Tutkittavan kielellisen ilmiön käsitteistämiseen tutkimuksen kohteeksi sisältyy nähdäkseni aina arvottava, joskin kenties usein tiedostamaton valinta: sen, mitä valitaan tutkittavaksi, ajatellaan olevan kiinnostavaa ja tärkeää – jollakin tavalla olennaista kielen ja siten kielitieteen kannalta. Kärjistäen voikin sanoa, että niiden kielen osa-alueiden, joita kielentutkimuksessa ei käsitteisteta, nimetä eikä valita tutkimuksen kohteeksi, ei katsota olevan kielen olennainen osa, josta tutkimuksen tulisi tuottaa tietoa.

On kuitenkin hyvä huomata, että sitä, mihin kielessä tutkimuksellisesti keskitytään, määrittävät teoreettisen ja ideologisen näkökulmanvalinnan lisäksi myös aineistomenetelmiin liittyvät tekniset ja teknologiset mahdollisuudet ja ratkaisut. Kuten analyysiluvussa 3.6 toin esiin, aineiston keruun ja tallentamisen menetelmät ja kyseisiin tehtäviin käytettävissä olevat teknologiset välineet ovat vaikuttaneet siihen, millaista aineisto käytännössä on ja millaista tutkimusta se mahdollistaa. Esimerkiksi puhetilanteesta tehtyjen muistiinpanolitteraattien avulla on ollut vaikeaa keskittyä vuorovaikutuksen tutkimukseen ja vain kirjalliseen muotoon tallennetusta kieliaineistosta on mahdotonta tehdä foneettisia mittauksia. Lisäksi on hyvä tuoda esiin, että kielitieteen nykyistä monialaisuutta selittää teoreettisten virtausten ja niiden taustalla vaikuttavien yhteiskunnallisten ideologioiden lisäksi se, että tekijöitä eli tutkijoita ja siten näkökulmia on 2020-luvun Suomessa sekä globaalisti huomattavasti enemmän kuin tarkastelujaksoni alussa, 1800-luvun lopussa (tarkemmin, ks. luku 2.2.3).

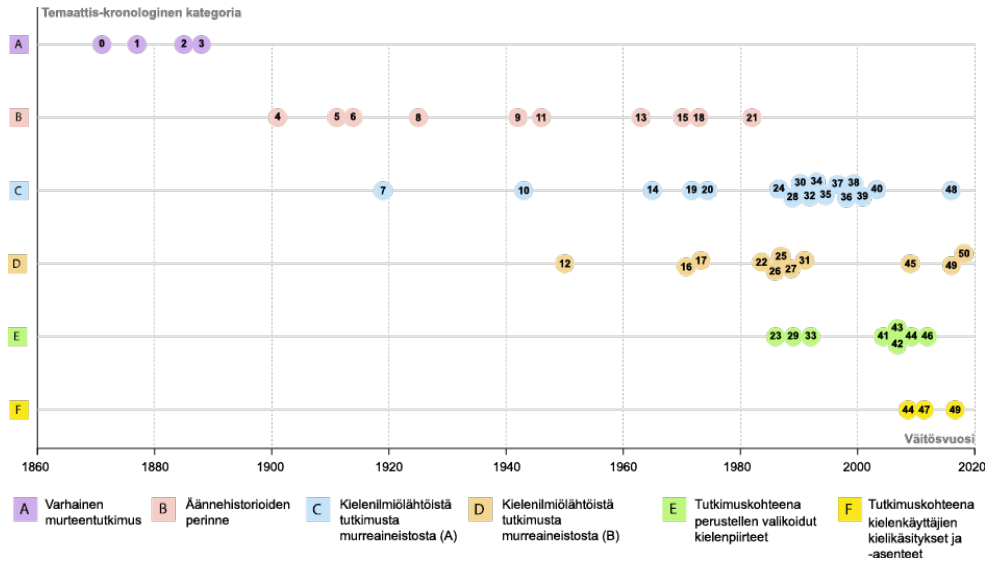
73 *Levikki* on Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *levikki*) mukaan 'esiintymis-, leviämisalue, levinneisyys'. Kuten määritelmästä käy ilmi, levikki merkitsee siis maantieteellistä ts. alueellista levinneisyyttä. Tosiasiassa minkään variantin levikki ei ole maantieteellinen, sillä kieli ei asu maaperässä tai vesistöissä vaan ihmisissä. Levikin sijaan voisi käyttää termiä *käyttöala*, joka tuo selkeämmin esiin, ettei varianttien levikki kytkeydy varsinaisesti maantieteeseen vaan ihmisiin (jotka toki syntyvät ja asuvat jollakin alueella). Käytän kuitenkin termiä *levikki*, sillä se on tieteenalalla yleisesti käytössä.

5.2 Mitä on tutkittu, kun on tutkittu murteita?

Tässä alaluvussa käsittelen tekstiaineistoni sekä tutkimuskirjallisuuden avulla, miten fennistisen murteentutkimuksen ”suuret linjat” ovat kehittyneet. Tarkastelen tekstiaineistoni väitöskirjoja erityisesti siitä näkökulmasta, mitä kielestä on konkreettisesti tutkittu. Pyrin hahmottamaan, miten tutkimallani alalla on käsitteistetty kieltä (kielellistä toimintaa, kielellisiä objekteja eli pääasiassa puhuttuja tekstejä) kielellisiksi ilmiöiksi, joihin tutkimus kohdistuu (käsitteistämisestä, ks. esim. Luodonpää-Manni, Hamunen & Konstenius 2020: 2–9). Tarkasteluni tavoite on valottaa tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessia (luku 5.2.6).

Tämän luvun käsittely rakentuu viiden temaattis-kronologisen ryhmän ympärille, jotka esitän kuviossa 3. Temaattis-kronologiset kategoriat ovat: 1) varhainen murteentutkimus (1871–1888) 2) Äännehistorioiden perinne (1901–1982), 3) kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistoista (1919–2017), 4) tutkimuskohteena perustellen valikoidut kielenpiirteet (1986–2011) ja 5) tutkimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet (2009–2017).

Ryhmittely on kronologinen siinä mielessä, että jokaisen luvun eli temaattis-kronologisen kategorian tarkastelujakson alkupiste liikkuu kategoriasta toiseen siirryttäessä kronologisesti eteenpäin. Kategorioiden kronologista alku- ja päätepistettä määrittävät kategoriaan tyypiteltyjen väitöskirjojen julkaisuvuodet. Ryhmittely on sen kronologisesta aspektista huolimatta kuitenkin lähtökohdiltaan temaattinen: väitöskirjat on jaettu kategorioihin sen perusteella, mihin tutkimusperinteeseen ne kytkeytyvät (*varhainen murteentutkimus, äännehistorioiden perinne*), taustoitetaanko tutkimuksen kohteeksi valitun kielenilmiön valintaa (*kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistoista*) vai perustellaanko sitä (*tutkimuskohteena perustellen valikoidut kielenpiirteet*) ja onko tutkimuksen fokuksessa kielenilmiön lisäksi tai sijasta ensisijaisesti kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet (*tutkimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet*). Yksi temaattis-kronologisista kategorioista (*kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistosta*) on esitetty kuviossa 3 kahtena alakategoriana. A-alakategoriaan tyypittelemissäni tutkimuksissa kielenilmiötä tutkitaan ”suomen murteissa” tai ”suomen kielessä”, kun taas B-alakategoriaan tyypittelemissäni tutkimuksissa kielenilmiötä tutkitaan rajatummin tietyissä murteessa, murteistossa tai alueella.

KUVIO 3. Tekstiaineiston väitöskirjat tyypiteltynä temaattis-kronologisiin ryhmiin: 1) Varhainen murteen tutkimus (n = 4), 2) Äännehistorioiden perinne (n = 10) 3) Kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistoista (A: n = 17) ja (B: n = 11), 4) Tutkimuskohteena perustellen valikoituiden kielenpiirteet (n = 8) ja 5) Tutkimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet (n = 3).

Kaikki tekstiaineistoni väitöskirjoista kahta väitöskirjaa lukuun ottamatta (VK 44 [2009] ja 49 [2017]) on sijoitettu vain yhteen temaattis-kronologiseen ryhmään. Väitöskirjaa 44 (2009) tarkastelen kahdessa ryhmässä ja luvussa siitä syystä, että siinä tutkitaan sekä perustellen valikoitua kielenpiirrettä että kielikäsitteitä. Väitöskirjaa 49 (2017) tarkastelen kahdessa ryhmässä ja siten kahdessa alaluvussa siksi, että siinä tutkitaan paitsi kielellistä ilmiötä myös kielikäsitteitä.

Tarkastelen kaikissa tämän luvun alaluvuissa sitä, millaisia kielenilmiöitä tutkimukseni väitöskirjoissa tarkastellaan ja kategorian ”tutkimuskohteena perustellen valikoituiden kielenpiirteet” (luku 5.2.4) osalta myös sitä, miten näiden kielenpiirteiden valintaa perustellaan. Varsinaisen tekstiaineistoni lisäksi olen tämän luvun analyysia tehdessäni tarkastellut väitöskirjojen dispositioita, sillä myös ne kertovat, miten tutkimusta jäsennetään ja suunnataan. Lisäksi olen tarkastellut kaikista tekstiaineistoni väitöskirjoista sitä, millaisia tutkimuksen tavoitteita ja tutkimuskysymyksiä väitöskirjoissa eksplikoidaan ja pyrkinyt niiden perusteella analysoimaan, mihin kielen tasoon (ks. luku 5.1) tutkittavat kielenilmiöt asemoituvat. Huomattava kuitenkin on, että kaikissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa ei ole eksplikoituja tutkimuksen tavoitteita tai tutkimuskysymyksiä.

Käsittelen jokaisessa alaluvussa eli jokaisen temaattis-kronologisen ryhmän osalta myös sitä, miten kategoriat risteävät: esimerkiksi kielenilmiölähtöisten tutkimusten joukossa on väitöskirjoja, joissa tutkimus asemoidaan äännehistorialliseksi,

ja kielenkäyttäjien kieliasteita ja -käsitteitä sivutaan useammassa väitöskirjassa kuin niissä kolmessa, jotka olen tyypitellyt kieliasteisiin ja -käsitteisiin keskittyviksi. Lisäksi tuon jokaisessa luvussa esiin, miten esimerkiksi varhaisten murteentutkimusten tyypillinen käsittelytapa – murteen kontrastiivinen deskriptio – edustuu muihin kategorioihin tyypittelemisni väitöskirjoissa. Tällaisen tutkimusten verkostomaisen linkittymisen yli pystyttämäni kategoriarajojen voi toki tulkita tyypitellyni heikkoutena, mutta mielestäni kyse on ennemminkin tärkeän ja tutkimukseni kohteelle eli tekstiaineistoni väitöskirjoille luonteenomaisen asian esiintuomisesta: tutkimukset eivät asetu millään tyypittelyperusteilla siististi selkeisiin kategorioihin, vaan ovat aina jollakin tavoin yhteydessä toisiinsa yli kategoriarajojen.

Luvussa 5.2.1 käsittelen neljää tekstiaineistoni ensimmäistä väitöskirjaa, jotka olen tyypitellyt kategoriaan ”varhainen murteentutkimus”, ja selvitän pääasiassa tutkimuskirjallisuuden (Mielikäinen 2017) avulla sitä, miten niissä on käsitteistetty kieltä tutkimuksen kohteeksi. Luvussa 5.2.2 käsittelen äännehistorioiden tutkimusperinnettä. Luvussa 5.2.3 esittelen niitä väitöskirjoja, joissa on tutkittu taustoitetusti valikoituja moninaisia kielenilmiöitä, ja tarkastelen, mille kielen tasoista kyseiset kielenilmiöt on mahdollista sijoittaa. Lisäksi analysoin sitä, mihin kielitieteen tutkimusalaan kyseiset väitöskirjat ovat niiden tutkimustavoitteiden avulla asemoitavissa. Luvussa 5.2.4 käsittelen pääasiassa sosiolingvistiseen tutkimusperinteeseen kytkeytyviä tekstiaineistoni väitöskirjoja, joissa tutkittavaksi valittujen kielenpiirteiden valintaa perustellaan. Luvussa 5.2.5 esittelen niiden tekstiaineistoni väitöskirjojen kysymyksenasetteluja, joissa tutkitaan murretta kielenkäyttäjien kielikäsitteiden ja -asteiden näkökulmasta, mutta käyn myös laajasti lävitse sitä, miten muissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa sivutaan tai käsitellään kielenkäyttäjien kielikäsitteitä ja -asteita. Viimeisessä alaluvussa 5.2.6 luon kokonaiskatsauksen tutkittavien kielenpiirteiden kaanoniin eli niihin kielenpiirteisiin, joihin tutkimus on kohdistunut useassa tekstiaineistoni väitöskirjassa. Yhteenvetoluvussa 5.2.6 pohdiskelen myös kanonisoitumisprosessiin vaikuttaneita syitä.

5.2.1 Varhainen murteentutkimus

Käsittelen tässä luvussa tarkastelujaksosi (1871–2017) alkua eli suomalaista murteentutkimusta väitöskirjojen näkökulmasta vuodesta 1871 vuosisadan vaihteeseen. Vuosirajaus perustuu tekstiaineistooni: ensimmäinen tekstiaineistoni väitöskirja on ilmestynyt vuonna 1871 ja järjestyksessään neljäs (VK 3) vuonna 1888 (ks. taulukko 8).

TAULUKKO 8. Tekstiaineistoni varhaiset tutkimukset: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet, nimikkeet ja tyyppi.

Tunniste	Vuosi	Nimike	Tyyppi
0	1871	Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta tutkimus.	Deskriptiivinen ja kontrastiivinen tutkimus
1	1877	Lautphysiologische Einführung in das Studium der vestfinnischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung des Karelischen.	Foneettis-fonologinen tutkimus
2	1885	Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte.	Deskriptiivinen ja kontrastiivinen tutkimus
3	1888	Tutkimus Kemin kielenmurteesta.	Deskriptiivinen ja kontrastiivinen tutkimus

Käsittämäni ajanjaksoa kuvaavissa fennistiikan tutkimushistoriallisissa yleisesityksissä ja suomalaisen murteentutkimuksen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa on tyypillistä tehdä jako E. N. Setälän *Yhteissuomalaisen äännehistorian* (1899 [1891–1892]) aloittaman tutkimusperinteen ja sitä edeltäneen, toisinaan ”ahlqvistilaiseksi” nimetyn murteentutkimuksen välillä (ks. esim. Korhonen 1986: 94–96, Nuolijärvi 1988: 119, Juusela 1994: 1, Karlsson 1997: 43–45, Häkkinen 2008: 98–108, 147–151, Kurki & Mustanoja 2019: 89–94) On kuitenkin todettava, että tekstiaineistoni neljää ensimmäistä väitöskirjaa – 0 (1871), 1 (1877), 2 (1885) sekä 3 (1888) – yhdistää kenties eniten lähinnä se, että ne eivät ole *äännehistorioita*. Kuten luvussa 5.2 kirjoitin: olen temaattis-kronologisia tyypittelyjäni käsittelevien alalukujen analyysien yhteydessä tutkinut sitä, mitä tekstiaineistoni väitöskirjoissa nimetään tutkimuksen tavoitteeksi ja millaisten tutkimuskysymysten avulla väitöskirjoissa jäsennetään tutkimusta ja sen tutkimusongelmaa. Varhaisissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa ei eksplikoida tutkimuksen tavoitteita eikä aseteta tutkimuskysymyksiä. Sisällöllistä analyysia vaikeuttaa myös se, ettei tässä luvussa käsittelemässäni neljässä tekstiaineistoni väitöskirjassa ole dispositioita.

Varhaisia suomalaisia murretutkimuksia on tutkinut Aila Mielikäinen (2017) Virittäjässä ilmestyneessä artikkelissaan *Ensimmäisten suomenkielisten murretutkimusten metakieli*. Mielikäisen aineisto, joka koostuu 23:sta vuosina 1866–1893 ilmestyneestä suomenkielisestä murretutkimuksesta ja pitäjänkertomuksesta, sisältää myös oman tekstiaineistoni väitöskirjat 0 (1871) ja 3 (1888). Mielikäisen tarkastelun keskiössä on nimenomaan tieteenalan terminologian kehittyminen eli kielenilmiöistä tutkimuksissa käytetty (suomenkielinen) metakieli, mikä lienee vaikuttanut siihen, että hän on rajannut oman aineistonsa ulkopuolelle saksankieliset väitöskirjat, jotka kuuluvat omaan aineistooni (VK 1 [1877] ja 2 (1885)). Koska

omaan tekstiaineistooni eivät kuulu tutkimusten analyysiosat vaan niiden johdannot ja aineistonkeruuta käsittelevät osiot – jotka varhaisissa tutkimuksissa käytännössä ovat esipuheita, murteen ja murrealueen esittelyjä sekä keruukertomuksia – peilaan oman aineistoni pohjalta tekemiäni havaintoja Mielikäisen tuloksiin.

Mielikäinen (2017: 355) kuvaa aineistonsa tutkimusten noudatelleen ”tuolloin vallinneen komparatiivisen eli vertailevan kielentutkimuksen periaatteita” ja olleen käsittelytavaltaan deskriptiivisiä. Varhaisissa murteentutkimuksissa kielen kuvauksen ja jäsentämisen mallit omaksuttiin silloisista kieliopeista, ja ne sisälsivät yleensä äänne- ja muoto-opin sekä kielennäytteitä, toisinaan myös lauseopin (Mielikäinen 2017: 355, 357–358). Oman aineistoni kahdessa väitöskirjassa tutkimuksen rakenne pitää sisällään äänne- ja muoto-opin sekä kielennäytteet (VK 0 [1871] ja 2 [1855]) ja yksi edellä mainittujen lisäksi myös lauseopin (VK 3 [1888]). Tekstiaineistoni väitöskirjassa 1 (1877) tutkimus keskittyy yksinomaan foneettis-fonologiseen tarkasteluun (ko. tutkimuksen eli Arvid Genetzin väitöskirjan merkityksestä suomalaiselle fonetiikalle, ks. esim. Korhonen 1986: 112–113, Häkkinen 2008: 142). Myös pelkkään lauseoppiin keskittyviä tutkimuksia tehtiin 1800-luvun lopulla ja vuosisadan vaihteessa (esim. Setälä 1883, Latvala 1899, Kannisto 1902; ks. tarkemmin Häkkinen 2008: 113–117, Kurki & Mustanoja 2019: 90, Uusitupa 2017: 34–37), vaikka yhtäkään aineistoni varhaisista väitöskirjoista ei ole nimetty yksinomaan lauseopilliseksi tutkimukseksi.

Mielikäinen käsittelee artikkelissaan nimenomaan varhaisen murteentutkimuksen terminologiaa ja toteaa, että 1800-luvun lopun murteentutkijat ovat joutuneet luomaan erikoiskieltä ja termistöä, sillä muoto-oppiin keskittyneet kieliopit eivät sisältäneet sanastoa, jonka avulla olisi voinut käsitellä ”murteille tyypillisiä äännevaihteluita” (Mielikäinen 2017: 356–357). Kuvatessaan terminologiaa ja metakieltä Mielikäinen itse asiassa kuvaa varhaisen tutkimustradition käsitteenmuodostusta: miten kielestä käsitteistetään ja nimetään kielenilmiöitä eli yksiköitä, joita tarkastellaan ja verrataan kirjakieltä kuvaamaan laadittuihin kielioppeihin tai toisiin murteisiin. Mielikäinen kirjoittaa (2017: 375): ”--- jäsentelynsä puolesta ensimmäisten vuosikymmenien murretutkimukset olivat pitemmällä kuin äännehistorialliset analyysit, sillä [kielen]ilmiöt oli esitetty omina lukuinaan tai ne oli koottu yhteisten otsikoiden alle.”

Mielikäinen jakaa aineistossaan ilmenevän metakielen koskemaan ”murrepiirteiden nimeämistä” ja ”ääntämyksen kuvailua” (2017: 359–365) ja nimeää tutkimuksissa esiintyviksi kielenilmiöiksi esimerkiksi klusiilien astevaihtelun, yleisgeminatian, lounasmurteiden erikoisgeminatian, schwan eli välivokaalin, liudennuksen ja loppuheiton sekä kuvailee sitä, miten erilaisia äännteellisiä ilmiöitä, kuten diftongien avartumista ja reduktiota tutkimuksissa kuvaillaan. Mielikäinen lähestyy siis tutkittavien kielenilmiöiden kaanonin aineistossaan, eli kyseisen kaanonin muotoutumisen alkuvaiheessa, vertaamalla sitä nykyisen tutkimuksen kanonisoituneeseen tapaan käsitteistää kielenilmiöitä ja tutkia niitä. Tämä käy ilmi esimerkiksi siitä, että

Mielikäinen kirjoittaa aineistossaan käsitellyiksi tulevan ”useimmat **keskeiset** murrepiirteet” (Mielikäinen 2017: 359, lihavoitu L. A.) ja hän tarkastelee terminologiaa erityisesti siitä näkökulmasta, mitkä erilaisten kielenilmiöiden nimityksistä ovat edelleen käytössä (Mielikäinen 2017: 359–365).

Mielikäinen hyödyntää tutkimuksessaan kansanlingvistisen tutkimuksen meta-kielen käsitettä. Ratkaisu on mielestäni erittäin perusteltu. Kuten Mielikäinen (2017: 358) kirjoittaa: ”Ensimmäisten murteentutkijoiden ja oman aikamme ei-kielitteilijöiden välillä on monessa suhteessa suuri ero, mutta yhteistä heille on se, että kummallakaan ryhmällä ei ole ollut valmiita malleja sille, miten puhua murteista.” Mielikäinen tuo esiin, että hänen aineistossaan ilmenevä terminologinen polysemia ja synonymia eli yhden kielenpiirteen kuvaaminen monin eri ilmauksin ja saman ilmauksen käyttö monesta eri piirteestä ovat tuttuja ilmiöitä myös kielenkäyttäjien metakielessä (Mielikäinen 2017: 363). On kuitenkin huomattava, että saman kielenpiirteen kuvaaminen monin eri ilmauksin tai saman ilmauksen käyttö monesta kielenpiirteestä on tavanomaista myös nykyisen tutkimuksen terminologiassa: esimerkiksi sanan rajalla tapahtuvaa puhutulle suomen kielelle tyypillistä konsonanttien kahdentumista (*vaatekkaappi*) voidaan nimittää yleisesti *sandhi-ilmiöksi* tai spesifimmin *loppu-* tai *alkukahdennukseksi* tai *rajageminaatioksi* (Tieteen termipankissa luetellaan ko. ilmiölle 11 synonyymista termiä, Tieteen termipankki 11.10.2021: Kielitiede:rajageminaatio).

Mielikäisen valitsema näkökulma herättääkin samoja kysymyksiä kuin sellainen kansanlingvistinen metakieltä käsittelevä tutkimus, joka tarkastelee kielenkäyttäjien metakieltä suhteuttaen sitä kielentutkimuksen terminologiaan: missä määrin on tarkoituksenmukaista verrata sellaisten kielen kuvailijoiden metakieltä, jotka eivät tunne tutkimusalalle vakiintuneita käsitteitä ja niihin liittyvää terminologiaa, kyseisiin käsitteisiin ja terminologiaan (kielenkäyttäjien metakielen monimerkityksisyydestä, ks. esim. Nupponen 2011: 260–261 ja siinä mainitut lähteet). Mielikäisen aineistoa olisikin kiinnostavaa tarkastella myös siitä näkökulmasta, missä määrin varhaisissa tutkimuksissa käsitteistetään ja nimetään sellaisia kielenpiirteitä ja niiden ilmenemisiä, joita nykyisessä ilmiökaanonissa ei tyypillisesti tarkastella. Artikkelin perusteella uskoisin, että sellaiseen tutkimukseen olisi mahdollisuus, sillä Mielikäinen kirjoittaa (2017: 363): ”Äänteiden vaihtaminen tai vaihtuminen on monissa tutkimuksissa omana lukunaan, ja siinä esitellään sanoja, jotka eroavat kirjakielestä tai muista murteista yhden äänteen, äänneyhtymän tai keston puolesta. (---) Luetelot vaihtelevat murteittain, koska ryhmään on koottu sellaiset piirteet, joita ei ole pystytty sijoittamaan muualle tai analysoimaan tarkemmin.”

Varhaisissa murteenkuvauksissa on kiintoisaa mielestäni juuri se, että vaikka luvussa 5.1 kirjoitin, että kielestä ei voi tarkastella kaikkea, varhaiset murteentutkijat ovat tavallaan yrittäneet tehdä juuri sitä. He ovat kuuntelemalla ja muistiinpanoja tekemällä sekä kielenkäyttäjiltä kyselemällä pyrkineet samaan kokonaiskäsityksen kuvaamastaan kielimuodosta: havainnoimaan kielellistä variaatiota, nimeämään

tutkimalleen kielimuodolle *tyypilliset* variantit ja määrittelemään murrerajoja erilaisien varianttien levikkien perusteella ilman tarkkaa määrällistä tarkastelua, joka on ollut mahdollista vasta tallennusteknologian avulla. Heillä ei ole ollut tutkimustyönsä mallina esimerkiksi äännehistoriallisen tutkimuksen myöhäiskantasuomen äänteisiin pohjautuvaa käsitteistämistä ja tarkastelutapaa, josta kirjoitan seuraavassa luvussa (luku 5.2.2). Selvää on, että varhaiset murteentutkimukset ovat olleet muovaamassa tulevan tutkimuksen perustaa sen suhteen, millaiset asiat murteessa käsitteellistettiin tutkimuksen kohteiksi ja nimetään *olennaisiksi* ja *tärkeiksi* (tarkemmin, ks. luku 5.3.2). Varhaisilla tutkimuksilla on myös varmasti ollut vaikutusta siihen, miten myöhempien vaiheiden tutkimuksissa eri murteita kuvaillaan ja minkä kielenpiirteiden varianttien vaihtelua ja niissä ilmenevää muutosta tarkastellaan.

5.2.2 Äännehistorioiden perinne

Fennistiikan tutkimushistoriallisissa yleisesityksissä ja suomalaisen murteentutkimuksen historiaa käsittelevissä esityksissä ja tutkimuksissa on tyypillistä nimetä tutkimusperinne, jota kutsutaan *nuorgrammaattiseksi* tai *äännehistorialliseksi* koulukunnaksi tai spesifimmin *E. N. Setälän nuorgrammaattiseksi koulukunnaksi* (ks. esim. Korhonen 1986: 94–96, Nuolijärvi 1988: 119, Hakulinen 1993: 19–23, Juusela 1994: 1, Karlsson 1997: 43–45, Häkkinen 2008: 98–108, 147–151; Kurki & Mustanoja 2019: 89–94, Mielikäinen 2017: 355–356). Mikko Korhonen (1986: 108) määrittelee nuorgrammaattisen koulukunnan piirteet ja niiden ilmenemisen suomalaisessa fennistisessä ja fennougristisessa kielentutkimuksessa seuraavalla tavalla:

“The characteristic features of the neogrammarian school were strongly in evidence in neogrammarian research in Finland. These features were: 1) concentration almost exclusively on the history of sounds and the neglect of other categories of language, 2) the collection of extensive language corpora (vocabularies and texts) of dialects on which all research was based, 3) especially in the early period, the use of transcription aiming at extreme phonetic accuracy in documenting language material – phonetic extremism, 4) an exaggeration of the positivist-inductive method that admitted only conclusions drawn directly from the data, but prohibited the setting up of hypotheses and the formation of general theories, or as Paavo Ravila expressed it, “the best grammar is that with abundant, trustworthy and well organised material that speaks for itself and that is not hidden by a web of colorful new terms and doubtful concepts” (Ravila 1951: 120.)”

Vaikka Korhonen käsittelee historiaesityksessään vuosia 1828–1918, hän mainitsee nuorgrammaattisen koulukunnan vaikuttaneen tutkimusalaan 1960-luvulle tai ”näihin päiviin” saakka (Korhonen 1986: 107–108, ks. myös Karlsson 1997: 57).

Käsittelen tässä luvussa äännehistoriallista tutkimusperinnettä tarkastelujaksoksi (1871–2017) aikana vuosina 1901–1982 ilmestyneiden äännehistorioiksi nimettyjen tekstiaineistoni väitöskirjojen avulla. Yhteensä tekstiaineistoni väitöskirjoista kymmenen eli noin viidesosa (n = 51) on nimetty äännehistoriaksi (ks. taulukko

9). Tarkasteluni alussa otan aineistoni perusteella kantaa siihen, miksi itse valitsen nimetä tutkimusperinteen *äännehistorioiden perinteeksi* (vrt. *nuorgrammaattiseksi*) ja miksi en asemoi ko. perinnettä *E. N. Setälän koulukunnaksi*. Sen jälkeen tarkastelen aineistoni valossa, oliko äännehistorioiden tutkimusperinne fennistiikkaa hallitseva tutkimussuuntaus ja ovatko tutkimukset kaavamaisia, kuten tutkimushistoriaa käsittelevässä kirjallisuudessa on esitetty.

TAULUKKO 9. Tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetyt tutkimukset: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet ja nimikkeet.

Tunniste	Vuosi	Nimike
4	1901	Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi, descendenti esitys.
5	1912	Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta, murteen suhdetta Suomen muihin murteisiin silmälläpitäen.
6	1913	Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta.
8	1925	Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I.
9	1942	Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria.
11	1946	Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria.
13	1963	Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I.
15	1971	Oulun seudun murteiden äännehistoria.
18	1972	Kainuun murteiden äännehistoria I.
21	1982	Etelä-Savon murteiden äännehistoria I.

Tapani Kelomäki (2009) tarkastelee teoksessaan *Nuorgrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa* sitä, missä määrin E. N. Setälän niin kutsutun nuorgrammaattisen koulukunnan piirissä tehty tutkimus oli käytännön toteutuksiltaan nuorgrammaattista. Vaikka Kelomäki ei kirjassa varsinaisesti määrittele, mitä hän edellyttää tutkimukselta, jotta se voitaisiin perustellusti nimetä *nuorgrammaattiseksi*, hän tarkastelee esimerkiksi sitä, miten (epä)systemaattisesti äännelain käsitettä ja eritoten äännelain poikkeuksettomuutta⁷⁴ on fennistisissä tutkimuksissa sovellettu (Kelomäki 2009: 58–83).

Kelomäen teoksessa tuodaan perustellusti esiin, miten tutkimuksen historiaa kuvatessa luodaan myyttiä yhtenäisestä koulukunnasta tutkimuksen todellisuuden ollessa historiankirjoitusta moninaisempaa (ks. myös Kurki & Mustanoja 2019:

74 *Äännelaki* tarkoittaa historiallis-vertailevassa kielentutkimuksessa säännöllistä, samassa ympäristössä samalla tavoin tapahtunutta äänteenmuutosta (ks. esim. Hamunen & Konstenius 2020: 125, Saarikivi 2020: 691–693).

90–91). Tästä näkökulmasta on erityisen kiinnostavaa se, että murtaessaan ”nuorgrammaattisuuden myyttiä” Kelomäki on luomassa sen rinnalle myyttiä äännehistoriallisen tutkimuksen yhdenmukaisuudesta. Kelomäki ei itse määrittele, miten nuorgrammaattinen tutkimus eroaa äännehistorioiden perinteestä, mutta tuo esiin, että joissakin tutkimushistoriallisissa esityksissä ”käsitteet nuorgrammaattisen suuntauksen sisällöstä ja ankaruudesta (---) vaihtelevat” ja että ”usein onkin puhuttu maltillisemmin äännehistoriasta” (Kelomäki 2009: 2). Kirjoittaessaan E. N. Setälän käsityksistä nuorgrammaattisen kielitieteen ja kieliopin kirjoittamisen suhteesta Kelomäki käyttää ilmausta *nuorgrammatiikan pehmeneminen* kuvaillen äännehistoriallista tutkimusta, jossa Kelomäen mukaan ”esimerkiksi äännelakien ankaruus lieveni mutta jossa kuitenkin useimmiten nuorgrammaattisilla tavoilla toimittiin ja johon lopulta tuli strukturalistisia vaikutteita” (Kelomäki 2014: 263). Kelomäki (2009: 50, 97) käyttää teoksessaan myös nimityksiä *riviäännehistorioitsija* ja *konformistiset äännehistorioitsijat* spesifioimatta, keihin hän viittaa.

Tutkimukseni fokuksen näkökulmasta ei ole kovin oleellista määritellä, missä määrin tekstiaineistoni äännehistoriat ovat tai eivät ole nuorgrammaattisia – saati, ketkä niiden tekijöistä ovat nuorgrammaatikkoja ja ketkä eivät. Tyydyn esittämään tekstiaineistoni pohjalta huomion, ettei yhdessäkään tekstiaineistoni äännehistoriaksi nimetyssä väitöskirjassa käytetä ilmaisia *nuorgrammatiikka* tai *junggrammatiikka*. Aineistoni sekä tutkimuskirjallisuuden perusteella katson, että äännehistorioiden tapauksessa on kuitenkin perusteltua puhua *nuorgrammaattisvaikutteisesta* tutkimuksesta (samaa ilmaisua käyttävät myös esimerkiksi Kurki & Mustanoja 2019: 89–94), sillä nuorgrammaattiset vaikutteet lienevät pääsyy sille, että murretutkimuksissa pääasiassa luovuttiin aiemmasta, varhaisten kielioppien struktuuriin perustuvista kielen kuvauksen ja jäsentämisen malleista.

Käytän tässä tutkimuksessa ilmaisua *äännehistorioiden tutkimusperinne* tai *äännehistorioiden perinne*, enkä siis viittaa tutkimusperinteeseen E. N. Setälän koulu-kuntana. Äännehistorioiden tutkimusperinteen alulle panevana voimana on pidetty E. N. Setälää ja hänen teostaan *Yhteissuomalainen äännehistoria* (1899 [1891–1892]) (ks. myös Hakulinen 1993: 21, Kelomäki 2009: 15–28, Häkkinen 2010: 585, Mielikäinen 2017: 355–356). Näkemys saa tukea aineistostani: Neljässä tekstiaineistoni äännehistorioista kiitetään E. N. Setälää (VK 4 [1901], 5 [1912], 6 [1913] ja 8 [1925]). Kahdessa väitöskirjassa (VK 4 [1901], 5 [1912]) mainitaan erikseen Setälän *Yhteissuomalainen äännehistoria* tutkimuksen eräänlaisena mallina tai pohjana. Huomattavaa on, että kolmessa väitöskirjassa Setälää kiitetään nimenomaan ”opettajana” (VK 4 [1901], 5 [1912], 6 [1913]). Väitöskirjassa 8 (1925) Setälä mainitaan melko niukoin sanankääntein Heikki Ojansuun sekä Martti Rapolan rinnalla:

(198) Tekstiaineisto: VK 8 (1925), s. IV–V

Työn nyt päättyessä tunnen vilpittömästi kiitollisuutta niitä henkilöitä ja laitoksia kohtaan, jotka tavalla tai toisella ovat sitä edistäneet. Ensimmäiseksi minun on syvää kaipausta tuntien mainittava unohtumaton ystäväni professori Heikki Ojansuu-vainaja. Hänen

rohkaisunsa ja kehoituksensa on ratkaisevasti vaikuttanut siihen, että uskalsin tällaiseen työhön ryhtyä, ja hän, aina osoittaen suurta harrastusta työtäni kohtaan, innosti ja piti vireillä ajatusta sen loppuun suorittamisesta silloinkin, kuin se jo näytti jäävän keskeneräiseksi. Professori E. N. Setälälle olen kiitollisuuden velassa häneltä saamistani aiheen valintaa ja työn suunnittelua koskevista ohjeista ja neuvoista. Erikoisesti on minun kiitettävä professori Martti Rapolaa niistä monista huomautuksista ja neuvoista, joita olen häneltä auliisti saanut työni viimeisen vaiheen aikana.

Vaikka E. N. Setälällä ja hänen edellä mainitulla teoksellaan on ollut keskeinen vaikutus Setälän omiin oppilaisiin ja siten äännehistorioiden tutkimusperinteen syntyyn, on hyvä huomata, että Setälä ei ollut ainoa, joka seurasi kansainvälistä tutkimusta ja sai vaikutteita nuogrammatiikasta, vaan aiheeseen perehtyivät muutkin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa toimineet tutkijat kuten Arvid Genetz ja Volmari Porkka (Kelomäki 2009: 40–52, Häkkinen 2008: 107–108). Esimerkiksi väitöskirjassa 4 (1901) mainitaan kyllä Setälän *Yhteissuomalainen äännehistoria*, mutta viitataan äännelain käsitteen eli tutkimuksen teoreettisen taustoituksen kuvauksessa Setälän sijaan kahteen saksalaiseen lingvistiin, Otto Bremeriin ja Paul Kretschmeriin:

(199) **Tekstiaineisto:** VK 4 (1901), s. 15–16 (lähdetietoja sisältävät alaviitteet poistettu)

Kantaani kielentutkimuksen prinsipikysymyksissä on velvollisuuteni vielä lyhyesti huomauttaa. Pääasiassa olen uskollisesti seurannut sitä tietä, minkä etevä opettajani, prof. Setälä, Yhteissuomalaisessa Äännehistoriassaan on viitoittanut. Tämä teos onkin suorastaan epookin tekevä suomalaisen kielentutkimuksen historiassa, ja täytyy valittaa, ettei sen vokaalioppi vielä ole ilmestynyt, joten minulta tässä kohden on puuttunut se luja selkänöjä, mikä konsonanttiopissa on saatavana. **Äännelakikysymyksessä liityn lähinnä niihin mielipiteisiin, joita Otto Bremer ja Paul Kretschmer ovat esittäneet.** Niiden mukaan kehittyvä orgaaninen äänne muutos paikallisesti ja sosiaalisesti hyvin rajoitetulla alalla. Se ei ole itsessään poikkeuksen, vaan tulee sellaiseksi vasta kun yksityiset individualikielet samassa seurustelu- ja kieliyhteydessä sekoittuvat.

Yksi tapa valottaa kysymystä, kenen tai keiden ”koulukunnasta” äännehistorioissa lopulta on kyse, on tarkastella sitä, keitä muita kuin E. N. Setälää tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetyissä väitöskirjoissa kiitetään akateemiseksi tulkitsemas-tani kontribuutiosta⁷⁵. Setälän lisäksi äännehistorioiksi nimetyissä tekstiaineistoni

75 Olen tulkinut kiitoksiksi akateemisesta kontribuutiosta sellaiset, jotka käsittelevät esimerkiksi tutkimusaiheen valintaan, tutkimuksen kommentoimiseen, aineiston luovuttamiseen ja aineiston analyysiin liittyvää apua tai ohjausta. Näiden lisäksi tekstiaineistoni väitöskirjojen esipuheissa kiitetään mm. aineiston puhujia ja aineiston keruussa auttaneita toimijoita sekä tutkimuksen oikolukijoita, puhtaaksikirjoittajia ja kuvaajien tai karttojen tekijöitä.

väitöskirjoissa kiitetään 18 tutkijaa⁷⁶, joista osan kuten Heikki Ojansuun ja Lauri Kettusen kanssa Setälä oli enemmän tai vähemmän avoimessa konfliktissa (ks. esim. Kettunen 1932: 192–193, 197–198; Kettunen 1947: 309, 311; Kelomäki 2009: 61, 84–85; Karlsson 2000: 189–201). Kahta tutkijaa – Martti Rapolaa ja Pertti Virtarantaa – kiitetään neljässä äännehistoriaksi nimetyssä väitöskirjassa kuten Setälääkin. Näiden havaintojen tuloksena asemoin Häkkistä (2008: 158) mukaillen äännehistorioiden tutkimusperinteen Eemil Nestor Setälän *lanseeraamaksi* nuorgrammaattisvaikutteiseksi tutkimusperinteeksi, jota ovat 1900-luvun alkumetreiltä olleet muokkaamassa ja uusintamassa useat tutkijat.

Äännehistorioiden perinnettä (tai em. *E. N. Setälän nuorgrammaattista koulukuntaa*) on useissa fennistiikan tutkimushistoriaa käsittelevissä tai sitä sivuavissa esityksissä pidetty tieteenalaa hallinneena tutkimussuuntauksena tai tutkimuksen paradigmana. Useasta lähteestä voi saada sellaisen käsityksen, että ilmapiirin on koettu olleen muille tutkimuksellisille näkökulmille epäsuotuisa ja että äännehistoriat on nähty tutkimuksellisesti kaavamaisina ja keskenään samankaltaisina. (ks. esim. Karlsson 1975, Paunonen & Rintala 1984: 16–19, Hakulinen 1993, Karlsson 1997: 57, Häkkinen 2008: 158, Kelomäki 2009: 52–55.) Kenties suorasanaisimman kuvauksen äännehistorioiden perinteestä ja sen vaikutuksesta on esittänyt 1980-luvulla Mikko Korhonen (1986: 142, lihavoinnit L. A.):

“Concentration almost entirely on the historical study of sounds and etymologies **from one decade to another** caused dangerous neglect in other fields. The damage became initially apparent after the turn of the century and by the 1920s it was considerable. **Almost no research was carried out in morphology, syntax or semantics even from a historical point of view until the 1940s. The rare exceptions were considered curiosities.** The almost total neglect of synchronic linguistics proved absolutely disastrous – Finnish grammar was never modernized, there was very little theoretical linguistic debate. It seems that the general linguistic trends of the first half of this century never even reached the ears of **Setälä and his school**. Consequently on this even more limited scope and finally isolation in a national *cul-de-sac* ensued. Thus the linguistics of the 1890s in Finland that were rather advanced in the international avant-garde **came to a standstill within a few decades, formalized and sterile.** The blame for this rests with Setälä who dominated the scene until 1935, but also with those younger language scholars who neither had the skill nor strength to extricate themselves from the mainstream.”

76 J. G. Ramstedt (VK 4 [1901]), J. Poirot (VK 5 [1925], 6 [1913]), K. B. Wiklund (VK 5 [1925]), Heikki Ojansuu (VK 5 [1925], 6 [1913], 8 [1925]), F. Äimä (VK 5 [1925]), E. A. Tunkelo (VK 6 [1913]), Martti Rapola (8 [1925], 9 [1942], VK 11 [1946], 13 [1963]), Lauri Kettunen (VK 9 [1942], VK 11 [1946]), Pertti Virtaranta (VK 9 [1942], 13 [1963], 15 [1971], 18 [1972]), Lauri Hakulinen (VK 11 [1946]), Veikko Ruoppila (VK 13 [1963]), Terho Itkonen (VK 13 [1963], 15 [1971], 18 [1972]), Heikki Leskinen (VK 15 [1971], 21 [1982]), R. E. Nirvi (VK 18 [1972]), Heikki Paunonen (VK 18 [1972]), Tauno Särkkä (VK 21 [1982]), Paavo Pulkkinen (VK 21 [1982]) ja Alpo Räisänen (VK 21 [1982]).

On tarpeen tuoda esiin, että näkemys, tehtiinkö äännehistorioita liikaa vai liian vähän, riippuu siitä, kenelle kysymys esitetään ja milloin. Martti Rapola (1942: 304, lihavoinnit L. A.) perustelee 1940-luvun alussa äännehistoriallisen tutkimuksen tarpeellisuutta Eeva Lindénin väitöskirjaa käsittelevässä Virittäjässä ilmestyneessä arvioissaan seuraavasti:

”Murretutkimuksille otollisin aika on jo ohi, kun saamme esiteltäväksemme ensimmäisen laajanlaisen äännehistoriallisen tutkimuksen hämäläismurteiden alalta, eikä savolaismurteista ole vielä edes näköpiirissä mitään vastaavanlaista. On syytä pelätä, että ns. itämurteiden suhteen saamme vastakin tyytyä niihin verrattaen ylimalkaisiin ja pääasiallisesti deskriptiivisiin esityksiin, joita on annettu laajempien yleiskatsausten tai muita kysymyksiä käsittelevien erikoistutkimusten yhteydessä. Myös karjala-aunuksen alalta on suoritettu järjestelmällistä äännehistorian selvittelyä aivan riittämättömästi. **Kumminkin on suomen kielen tutkimus vielä liian nuori tieteenala heittämään äännehistorian muka vanhanaikaisena ja toisarvoisena tienpuoleen.** Harrastettakoon vireästi puhe- ja kirjakielen sana- ja lauseoppia, merkitys- ja tyylikysymyksiä, kielipsykologiaa ja muita hyviä asioita, mutta älköön unohtettako sitä perustavaa osuutta, mikä äännehistorialla on koko tieteenalallemme.”

Seuraavaksi tarkastelen näitä kahta näkemystä – toisaalta äännehistorioiden perinteen hallitsevuutta ja toisaalta kyseisen tutkimusperinteen kaavamaisuutta – oman aineistoni ja tutkimuskirjallisuuden valossa.

Olen tätä tutkimusta laatiessa tehnyt koonnin kaikista fennistiikan alalla ilmestyneistä väitöskirjoista vuoden 2019 loppuun saakka. Vuoteen 1997 saakka koontini perustuu Fred Karlssonin bibliografiaan *Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997*. Olen taulukkoon 10 koonnut tiedot, joista käy ilmi, miten monta fennistiikan väitöskirjaa, tämän tutkimuksen aineistoksi rajattua murteita käsittelevää väitöskirjaa (rajauksen perusteista, ks. luku 1.2.1) ja murteita käsittelevää äännehistoriaa eri tarkastelujaksoilla on ilmestynyt. Taulukon 10 tarkastelujaksojen alkupisteen eli vuoden 1900 olen valinnut sillä perusteella, että ensimmäinen äännehistoriaksi nimetty tohtorinväitöskirja on ilmestynyt vuonna 1901 (VK 4). Taulukon 10 tarkastelujakson päätepisteen eli vuoden 1989 olen valinnut sillä perusteella, että toistaiseksi viimeisin murteita käsittelevä äännehistoriaksi nimetty fennistiikan alan väitöskirja on ilmestynyt 1980-luvulla (VK 21 [1982]). Tarkastelujaksojen ns. välietapit olen valinnut sen mukaan, millaisia näkemyksiä on esitetty sen ajanjakson kestoista, jona äännehistorioiden tutkimusperinteen tai E. N. Setälän nuorgrammaattisen koulukunnan on katsottu hallinneen fennistiikan tutkimusparadigmaa: 1900–1919 (Häkkinen 2008: 158, Korhonen 1986: 142), 1900–1949 (Korhonen 1986: 142), 1900–1969 (Karlsson 1997: 57) ja 1900–1989.

Taulukkoa tulkitessa on hyvä huomioida, että sen toiseen sarakkeeseen kirjattu ilmestyneiden väitöskirjojen määrä sisältää kolmanteen sarakkeeseen kirjatut tekstiaineistoni väitöskirjat, jotka puolestaan sisältävät neljänteen sarakkeeseen kirjatut äännehistoriat. Tämä esitystapa mahdollistaa ilmestyneiden äännehistorioiden kappalemäärän (4. sarake) vertailun ja suhteuttamisen sekä tarkastelujaksona

ilmestyneiden tekstiaineistoni väitöskirjojen määrään (3. sarake) että kaikkiin fennistiikan alalla ilmestyneiden väitöskirjojen määrään (2. sarake). Taulukon toiselta riviltä käy siis ilmi, että tarkastelujaksolla 1900–1919 on ilmestynyt yhteensä kuusi fennistiikan alan väitöskirjaa, joista neljä on tämän tutkimuksen tekstiaineistoon kuuluvaa väitöskirjaa, joista kolme on äännehistorioita.

TAULUKKO 10. Kaikki tohtorinväitöskirjoina fennistiikan alalla ilmestyneet väitöskirjat (sis. murreväitöskirjat), tämän tutkimuksen aineisto eli murreväitöskirjat (sis. äännehistoriat) sekä äännehistoriat ajanjaksoilla 1900–1919, 1900–1939, 1900–1969 ja 1900–1989.

Tarkastelu- jakso	Kaikki fennistiikan alalla ilmestyneet väitöskirjat	Murreväitöskirjat	Äännehistoriat
1900–1919	6	4	3
1900–1939	10	5	4
1900–1969	26	11	7
1900–1989	70	24	10

Taulukossa 10 esittämäni tietojen perusteella on hyvin perusteltua väittää, että murteentutkimus ja erityisesti äännehistoriallinen tutkimus oli fennistiikan valtavirtaa väitöskirjojen näkökulmasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, 1940-luvulle saakka. Mikko Korhosen (1986: 142) mainitsema ”kuriositeetit”, eli muut kuin äännehistorialliseen perinteeseen liittyvät tutkimukset – tässä tapauksessa väitöskirjat – muodostivat kuitenkin yli puolet fennistiikan alalla ilmestyneistä väitöskirjoista 1900–1939. Kaisa Häkkinen (2008: 158) tuo esiin, että äännehistorialliseen tutkimusperinteeseen liittymättömiä tutkimuksia ja niiden tekijöitä löytyy kyllä myös 1900-luvun alusta (lihavointi L. A.):

”Emil Nestor Setälän lanseeraama nuogrammaattinen äännehistoria ja sille raaka-aineita tarjoava sanastonkeruu edustivat suomen kielen tutkimuksen valtavirtaa 1900-luvun alkupuolella. Tätä noudatellen oli turvallista laatia äänne- tai sanastohistoriallinen tutkimus mistä tahansa kielestä tai murteesta: lähtökohta, metodi ja tavoitteet oli käytännössä hyväksytty jo ennen tutkimuksen aloittamista. Kaikki tutkijat eivät kuitenkaan halunneet mennä virran mukana. **Toisinajattelijoita löytyy hämmästyttävän runsaasti, kun heitä jälkeensä ryhtyy luettelemaan, mutta kun he kukin kulkivat enemmän tai vähemmän omia polkujaan, heistä ei muodostunut mitään vaikutusvaltaista oppositiota Setälän koulukunnalle.**”

Korhosen (1986: 142) näkemys ”kuriositeeteista” ja Häkkinen (2008: 158) toteamus, ettei muista tutkimusaiheista kiinnostuneista tutkijoista 1900-luvun alussa muodostunut vaikutusvaltaista oppositiota, herättävät kysymyksen, miten tutkimuksen valtavirta – tai oikeammin marginaali – määritellään. Jos tarkastelujaksona

(1900–1919) ilmestyy yhteensä kuusi väitöskirjaa, ja niistä kolme on äännehistorioita, ovatko loput kolme kuriositeettejä? Entä, kun tarkastelujakson (1900–1939) aikana ilmestyneistä kymmenestä väitöskirjasta neljä nimetään niiden otsikossa äännehistoriaksi – edelleenkö kuusi muuta ovat kuriositeettejä? Lisäksi on mielestäni tarpeen kysyä: millainen mahdollisuus 1900-luvun alkupuoliskon Suomessa oli ylipäättään sille, että olisi päässyt syntymään ”kilpailevia koulukuntia” ja laajamittaista tutkimuksellista moninaisuutta? Fennistiikan oppituleja oli yksi yhdessä yliopistossa 1920-luvun alkuun saakka, ja Turun yliopistosta, johon suomen kielen professuuri perustettiin vuonna 1921, oli 1960-luvun loppuun mennessä eli 50 vuodessa valmistunut vasta neljä väitöskirjaa (Hakanen & Alhoniemi 1996, Karlsson 1998: 54).

Kuten taulukosta 9 sekä 10 käy ilmi, äännehistorioita tehtiin 1980-luvulle saakka. Fennistiikan alalla valmistuneiden väitöskirjojen määrän kasvu kuitenkin vaikuttaa siihen, että murreväitöskirjojen ja erityisesti äännehistorioiden suhteellinen osuus väitöskirjoista pienenee merkittävästi jo 1960-luvulle tultaessa, mutta erityisesti 1980-luvun loppuun mennessä. Nähdäkseni voi siis todeta, että vaikka äännehistorioiden tutkimusperinne oli vuosina 1940–1989 elinvoimainen, ei se enää edustanut yksiselitteisesti ainakaan väitöskirjojen näkökulmasta fennistisen tutkimuksen valtavirtaa: ajanjaksolla ilmestyi 60 fennistiikan alan väitöskirjaa, joista kuusi on suomen murteita käsitteleviä äännehistorioita.

Äännehistorioiden perinteen hallitsevuutta arvioidessa on myös tarpeen tuoda esiin, että tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetystä väitöskirjoista vain kaksi⁷⁷ on ilmestynyt jossain muualla kuin Helsingin yliopistossa. Tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimettyjen väitöskirjojen näkökulmasta voikin siis kysyä, onko äännehistorioiden tutkimusperinteen tapauksessa kyse suomalaisen murteentutkimuksen, vai spesifimmin Helsingin yliopiston fennistiikkaan ja murteentutkimukseen kytkeytyvästä perinteestä. Vaikka tutkimukseni fokus ja vahvuudet ovat jossain muualla kuin tieteen sosiologisessa tarkastelussa, on tässä yhteydessä tarpeen tuoda ilmi, että E. N. Setälän, Martti Rapolan ja Pertti Virtarannan välillä voi nähdä kytköksiä ja jatkumon, joka on varmasti ollut omiaan vahvistamaan äännehistorioiden perinnettä eritoten Helsingin yliopistossa, jonka suomen kielen professorin virassa mainitut kolme henkilöä perättäin toimivat. E. N. Setälä tunsu Martti Rapolan isän, toimi tämän opettajana ja myötävaikuttu voimakkaasti siihen, että Rapola valittiin ensin Turun yliopistoon suomen kielen professoriksi ja sen jälkeen itse Setälän seuraajaksi Helsingin yliopistoon (ks. esim. Kettunen 1932: 191, Karlsson 2000: 54–55, 183–189, Vares & Häkkinen 2001: 407–409). Ylioppilas Pertti Virtaranta puolestaan oli niin innoissaan Rapolan äännehistorian opetuksesta, että kirjoitti Rapolan äännehistorian luentojen muistiinpanonsa kirjoituskoneella puhtaaksi – kyseisen

77 Ensimmäinen Turun yliopistossa valmistunut fennistiikan alan väitöskirja, tekstiaineistoni väitöskirja 8 (1925) sekä Jyväskylän yliopistossa valmistunut väitöskirja 21 (1982).

muistiinpanokäsikirjoituksen pohjalta Rapola teki opetusmonisteen, jonka hän myöhemmin työsti edelleen teokseksi *Suomen kielen äännehistorian luennot* (Rapola 1966: 5–6).

Edellä mainituista syistä näkemykseni on, että tutkimushistoriallisiin esityksiin vakiintunut kertomus äännehistorioiden tutkimusperinteen tukahduttavasta vaikutuksesta on osittain haastettavissa. Siitä huolimatta, että esimerkiksi väitöskirjojen valossa äännehistoriat olivat 1900-luvun alussa kiistatta tutkimuksen valtavirtaa, on mielestäni tarpeetonta nimetä muu kyseisenä ajanjaksona ilmestynyt tutkimus ”marginaaliseksi”. Kuten Rapolan (1942: 304) edellä esittämästäni lainauksesta käy ilmi, hän kirjoittaa jo 1940-luvulla monialaisen fennistisen tutkimuksen arvosta. Tutkimuksellisen moninaisuuden toteuttajia oli vain ennen suomalaisen yliopistoinstituution ja tohtorikoulutuksen ekspansiota verrattaen vähän, ja esimerkiksi Rapola professorina varmasti vaikutti osaltaan siihen, että hänen oppilaidensa tutkimus painottui kieli- ja äännehistorialliseen tutkimukseen, jota hän itse piti arvossa. Rapola ei myöskään salaillut näkemyksiään historioivan kielentutkimuksen kuninkuusasemasta, vaan kirjoittaa (1966: 5):

”Mitä äännehistorian asemasta kielentutkimuksessa nykyisin ajateltaneenkin, se oli silloin vallinneen käsityksen ja on edelleenkin henkilökohtaisen vakaumukseni mukaan kielitieteen kannattava runko, josta oli noustava yhä korkeammalle taholle levittäytävään oksistoon. Ilman äännehistoriaa ei etymologiaa, ilman etymologiaa ei semantiikkaa, ilman semantiikkaa ei ovea kielen elämän kokonaishahmotukseen.”

Kuten tässä luvussa aiemmin kirjoitin, äännehistorioiden perinteen aloittajana ja äännehistoriallisten tutkimusten mallina pidetään E. N. Setälän teosta *Yhteissuomalainen äännehistoria*, jota myöhemmät tutkimukset jopa kaavamaisesti noudattelivat (ks. esim. Hakulinen 1993: 21, Kelomäki 2009: 17, Mielikäinen 2017: 357). Sen, minkä Kelomäki (2009: 17, 19) tulkitsee Setälän mallin kriitikkömäksi noudattamiseksi, voi tulkita myös tekijästään riippumattomaksi kielen kuvaustapojen ja tutkimuksen teon innovaation omaksumiseksi, sillä kuten Häkkinen (2010: 581) tuo ilmi:

”[K]antasuomesta ja sen äännehistoriasta ei ollut ennen Setälän aikaa olemassa minikäänlaista yhtenäistä esitystä, ainoastaan ad hoc -tyyppisiä selityksiä erilaisten äännevaihteluiden taustalla vaikuttaneista äänne- ja äännevaihteluiden taustalla vaikuttaneista äänne- ja äännevaihteluiden taustalla vaikuttaneista äänne- ja äännevaihteluihin. Myös käsitys nykykieliä edeltäneistä kehitysvaiheista oli ollut täsmämentymätön.”

Tutkimuksen rakenteen mallintaminen aikaisempaan tutkimukseen perustuen ei lisäksi ollut mitenkään epätyypillistä – olihan edellisessä luvussa käsittelemieni varhaisten murteentutkimuksienkin rakenteen mallina käytetty silloisia suomen kielestä olemassa olevia kieliopeja (Mielikäinen 2017: 355–356).

Huomattavaa on, että Setälän *Yhteissuomalainen äännehistoria* käsittelee vain konsonantteja, eikä se näin ollen ole voinut mitenkään toimia vokaaleja käsittelevien äännehistorioiden mallina. Tosiasiassa Setälän malleja olikin kaksi: Ensinnä oli

Yhteissuomalainen äännehistoria (1899: 1, 225, 360, 423), joka sisälsi pääluvut *Klusii- lit, Spirantit, Nasaalit* sekä *Likvidat (l, r) ja puolivokaalit (j, v)*. Toisekseen oli Setälän seminaareissaan suosittelen rakenne äännehistoriallisille tutkimuksille, joka sisälsi osiot⁷⁸ 1) murteen fonetiikan deskriptio, 2) äännekehitys (rekonstruoidusta) kantasuomesta nykykieleen, 3) kantasuomen ”jäljet” nykykielen äännevaihtelussa, 4) kokooma nykyisten äänteiden historiallisesta taustasta (Tarkiainen 1904: 8, Häkkinen 2010: 581). Jälkimmäiseen rakenteeseen sisältyi siis sekä ”descendenttinen” (2) että ”ascendenttinen” (3) osuus, jotka esimerkiksi Tapani Kelomäki (2009: 62–68) esittelee äännehistorioiden tapauksessa vaihtoehtoisina kuvaustapoina. Kutsun näitä ”Setälän malleja” seuraavassa esityksessäni Setälän YSÄH-malliksi ja Setälän seminaarimalliksi.

Setälän neliosainen seminaarimalli, joka sisälsi sekä desendenttisen että asendenttisen tarkastelun, on käytössä vain ensimmäisessä tekstiaineistoni äännehistoriaksi nimetyssä väitöskirjassa. Rakenteen esittelyn yhteydessä tekijä myös viittaa Setälään:

(200) Tekstiaineisto: VK 4 (1901), s. 14

Foneetisen katsauksen jälkeen seuraa descendentti esitys, jossa tarkastetaan kaikki ne eri äänne muutokset, mitä vasta myöhemmän yhteissuomalaisen ajan jälkeen on lounaismurteissa tapahtunut. Toiseksi tulee yhteis- ja esisuomalaisen äännekehityksen jälkiä ja kolmanneksi ascensiivinen esitys. Pääosana on descendentti esitys. Tosin tulee ascendenttiinkin osaan muutamia kohtia laajemmin – sellaisia, joita en ole voinut mukavasti descendentissä osassa käsitellä –, mutta yleensä se on aiottu tekemään jonkillaan yleiskatsauksen ja rekisterin virkaa, jossa viitataan esityksen edellisiin osiin.*

* [alaviite] Tämä järjestys on pääkohdissaan prof. Setälän ehdottama.

Tekstiaineistoni toisessa, 11 vuotta myöhemmin ilmestyneessä väitöskirjassa puolestaan erikseen mainitaan, että teokseen on valittu asendenttinen näkökulma – jälleen Setälän myötävaikutuksesta:

(201) Tekstiaineisto: VK 5 (1912), s. X

Niistä henkilöistä, jotka työtäni ovat edistäneet, pyydän ensinnäkin mainita arvoisan opettajani, prof. E. N. Setälän, jonka neuvoja ja myötätuntoa työni on osakseen saanut. Hänen lausumansa toivomuksen mukaisesti tässä ensi kerran on kokeeksi sovellettu meikäläiseen murretutkimukseen ascendenttista esitystapaa.

Näissä kahdessa väitöskirjassa on myös Setälän seminaarimallin mukaisesti johdantona murteen fonetiikan deskriptio, väitöskirjassa 4 (1901) otsikolla *Foneettinen*

78 Tarkiainen (1908: 8) kirjoittaa: ”Mitä muuten keräämiäni aineiden järjestelyyn ja esitystapaan tulee, olen koettanut seurata professori Setälän Suomalaisen seminaarin harjoituksissa keväällä 1900 suosittelen nelijakoa, jonka mukaan murretutkimuksessa olisi 1) murteen deskriptiivinen fonetiikka, 2) murteen äännekehitys descensiivisesti esitettynä, 3) yhteissuomalaisen äännekehityksen jäljet ja 4) lyhykäinen ascensiivinen katsaus, mistä lähinnä vanhemmista äänneistä murteen nykyiset äänneet ovat peräisin.”

katsaus ja väitöskirjassa 5 (1912) *Murteen äännerakennus*. Muissa tekstiaineistoni äännehistorioissa ei kyseistä Setälän seminaarimalliin sisältyvää murteen fonetiikan yleiskuvausta enää ole. Väitöskirjojen 6 (1913) ja 8 (1925) sisällysluetteloissa mainitaan esityksen olevan ”descendentti” ja väitöskirjassa 9 (1942) ilmoitetaan lyhykäisesti:

(202) Tekstiaineisto: VK 9 (1942), s. V

Tutkimuksessani olen noudattanut useimmista suomea ja lähisukukieliä käsittelevistä äännehistoriallisista erikoistutkimuksista tuttua desendenttistä esitystapaa.

Seuraavan kerran desendenttisyteen ja asendenttisyteen palataan 40 vuotta myöhemmin viimeisimmässä tekstiaineistoni äännehistoriassa 21 (1982):

(203) Tekstiaineisto: VK 21 (1982), s. 21

Yhtä vaikea on pitää johdonmukaisesti kiinni desendenttisestä tai asendenttisestä tarkastelutavasta, sillä eri-ikäisissä muutoksissa on aiempi systeemi näkyvissä aivan eri tavalla.

Näin ollen oman tekstiaineistoni valossa Kelomäen (2009: 62–68) näkemys desendenttisyden (äännekehitys rekonstruoidusta kantasuomesta nykykieleen) ja asendenttisyden (kantasuomen ”jäljet” nykykielen äännevaihtelussa) kilpailusta on ymmärrettävä. Luultavaa on, että valintaa tarkastelutapojen välillä on tehty työmäärän kohtuullistamiseksi ja toisteisuuden välttämiseksi, ja että molempia näkökulmia on saatettu soveltaa (tarkastelutapoihin liittyvästä keskustelusta, ks. Kelomäki 2009: 62–68).

Mitä äännehistorioissa sitten tutkitaan? Ovatko ne *äänteiden* historioita, eli esitetäänkö niissä tutkimustulokset äänteittäin⁷⁹, kuten E. N. Setälän konsonantteja käsittelevässä *Yhteissuomalaisessa äännehistoriassa*, jota pidetään tutkimusperinteen kulmakivenä ja mallina? Aineistoni väitöskirjojen dispositioiden vertailu E. N. Setälän *Yhteissuomalaisen äännehistorian* dispositioon on mielekästä, sillä suurimmassa osassa tekstiaineistoni äännehistorioissa kahta (VK 4 [1901] & 18 [1972]) lukuun ottamatta käsitellään konsonantteja⁸⁰. On kuitenkin tuotava esiin, että dispositioiden vertailu toisiinsa on hankalaa: väitöskirjojen tekijät ovat käyttäneet eri tavoin eri otsikkotasoja. Olen dispositioita vertailllessani kiinnittänyt huomiota ensisijaisesti siihen,

79 E. N. Setälän *Yhteissuomalaisen äännehistorian* vuonna 1899 ilmestyneessä yhteisnieteessä on neljä päälukua: *Klusiilit* (s. 1), *Spirantit* (s. 225), *Nasaalit* (s. 360) sekä *Likvidat* (*l, r*) ja *puolivokaalit* (*j, v*) (s. 423).

80 Väitöskirjoissa 4 (1901) ja 18 (1972) tutkimuksen kohteena ovat vokaalit ja väitöskirjassa 5 (1912) sekä konsonantit että vokaalit. Loput tekstiaineistoni äännehistorioista keskittyvät konsonantteihin, ja usealle niistä on ilmestynyt vokaaleja käsittelevä toinen osa. Myös väitöskirjalle 18 (1972) on myöhemmin ilmestynyt konsonantteja käsittelevä toinen osa.

millaisten päälukujen otsikoinnin avulla tutkimusta jäsennetään ja kohdennetaan, mutta tarkastellut dispositioita kuitenkin myös kokonaisuuksina alaotsikoineen.

E. N. Setälän YSÄH-malli (1899: 1, 225, 360, 423) eli pääotsikot *Klusiilit*, *Spirantit*, *Nasaalit* sekä *Likvidat (l, r) ja puolivokaalit (j, v)* löytyvät pääotsikoina väitöskirjoista 6 (1913), 8 (1925) ja 9 (1942) sekä alaotsikoina väitöskirjasta 5 (1912). Myös väitöskirjassa 21 (1982) yksi pääotsikoista on *Spirantit*. Selkeimmin ja täydellisimmin Setälän YSÄH-mallia noudattelee väitöskirja 6 (1913), jonka koko dispositio vastaa Setälän *Yhteissuomalaisen äännehistorian* (1899) dispositiota. Muiden tapauksessa vastaavuus ei ole yhtä yksioikoinen: esimerkiksi väitöskirjassa 5 (1912) on alaotsikoita kuten *Klusiilien astevaihtelu* ja *t:n astevaihtelua* jäsennetään vielä muotoluokkien pohjalta (esim. partitiivi ja monikon genetiivi) alalukuihin. Väitöskirjassa 8 (1925) yksi pääluvuista on otsikoitu *Konsonanttien geminatsioni* ja väitöskirjassa 9 (1942) viimeinen pääluku on otsikoitu *Lisäyksiä konsonanttien historiaan*.

Selkein muutos äännehistorioiksi nimettyjen väitöskirjojen dispositioiden rakenteessa tapahtuu väitöskirjan 11 (1946) kohdalla. Kyseinen tutkimus jäsenyy konsonanttien sana-asemaan liittyviin pääotsikoihin *Sananalkuiset konsonantit*, *Sanansisäiset konsonantit* ja *Sananloppuiset konsonantit*. Alaotsikoissa mainitaan kielenpiirteitä kuten konsonanttien geminoituminen, klusiilit astevaihtelusuhteineen sekä radikaali tavunalkuinen astevaihtelu. Väitöskirjassa 13 (1963) tutkimuksen pääotsikot ovat samat konsonanttien sana-asemaa kuvaavat otsikot, joskin *Palataalistuminen* on nostettu yhdeksi pääluvuksi. Väitöskirjassa 15 (1971) käsittely jäsenyy pääotsikoihin, jotka ovat sekä ilmiöitä (*Radikaali astevaihtelu*) että tavuasemaa kuvaavia (*Tavunloppuiset klusiilit*), mutta oman päälukunsa ovat saaneet myös *Erikoistapaukset* sekä *akkoilla, tahtoin, lukkin -tyyppi*. Väitöskirjassa 21 (1982) pääluku *Spirantit* jäsentää ja kohdistaa tutkimusta äännekohtaiseen tarkasteluun, *Tavunloppuiset klusiilit* äänten tavuaseman ja *Radikaali astevaihtelu* kielellisen ilmiön tarkasteluun.

Tekstiaineistoni äännehistorioiden dispositioita tarkastelemalla tutkimusperinteestä ei kokonaisuutena välity kovinkaan kaavamainen kuva – vaikka otsikoinnissa on samankaltaisuuksia, Setälän molemmista malleista tutkimuksen jäsentämisen tapana irtaannutaan jo varhain. Huomionarvoista kuitenkin on, että käsittelyn tavasta ja sen valitsemisen perusteista ei äännehistorioiksi nimetyissä väitöskirjoissa ole käytännössä ollenkaan metatekstiä viimeistä aineistoni äännehistoriaa, väitöskirjaa 21 (1982: 19–22) lukuun ottamatta. Merkkejä käsittelytavoista käydystä keskustelusta löytyy kuitenkin muualta: arvioidessaan Virittäjässä sekä tekstiaineistoni väitöskirjat 9 (1942) että 11 (1946) Rapola nostaa esille nimenomaan disposition rakenteen ja kaavamaisuuden sekä nimeää kielenpiirteitä (esim. *palataalistuminen*, *konsonanttien geminoituminen*, eri klusiilien *radikaali ja suffiksaali astevaihtelu*), joihin työssä tulisi keskittyä äännekohtaisen tarkastelun sijaan (Rapola 1942: 305–306, Rapola 1947a: 72–73). Myös täydentävässä aineistossani Martti Rapola ottaa puheeksi *äännehistorian*

vanhan disposiition, jota hän kertoo joutuneensa miettimään laatiessaan äännehistoriallista tutkimustaan Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä:

(204) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2214:1a)

sillon minä jouduin tuota **äännehistorian, öö- vanhaa, disposiittiota jonkin verran, öö- uudestaan, öö- miettimään** ja, tein, siinä, eräitä, muutoksia, eiköhän mulla siinä jo ollut tämä- mmh- esimerkiksi tää konsonanttiopissa tuo että minä panin, **mmh- klusiilien ja spiranttien astevvaihtelut, öö- samassa kohden esille** vai, vai tuliko se nyt sitten vasta tässä kirjakielen historiassa, lopullisesti- luennoissahan minä kumkumminkin kuljettelin näitä, sillä tavalla että- että **minä en puhunut, öö- koosta teestä ja peestä**, mmh- läpi, koko linjan- sanan alkuiset sanan sisäiset ja sanan loppuiset ja sitten eri lukuna taasen näitä spirantteja, vaan **kyllä minä muistaakseni näitä- näitä jo koitin tämmösinä, hiukan elimellisimpinä, kokonaisuuksina kuljetella**, että siinä- siinä minä nyt jouduin noita asioita ehkä eniten ajattelemaan- siinoli Kollaniuksessa nimenomaan tuo tee äs kysymys, joka- joka- mh- öö- paljon mmh- pakotti harkitsemaan, asiaa ja, sainhan minä siitä sitten, kuulla kunniani kun- kun Kettunen katsoi että minä olim menny häne- hänen halmeillensa [nauraen] kun- kun minä, en ollukkaan sillä hänen toivomallansa [nauraen] Setälän tavuloppuisen klusiilin, astevvaihtelukannalla, tässä kohden vaikka en minä, mitään, julkista ja yleistä luopumusta ollut siihen aikaan esittänyt.

Myös parisenkymmentä vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Muoto-opin keruuppaassa* kuvataan äännehistorioiden dispositioiden muokkaantumista ja sitä, ettei suurin osa äännehistorioista lopulta tarkastele yksinomaan *äänteiden* historiaa (MO keruuopas: 6):

”Suomen murteiden muoto-opin selvittelyä on koko 1900-luvun ajan harrastettu vähänlaisesti. Viime vuosisadan jälkipuoliskolla ilmestyi Suomi-kirjassa lukuisia pikku murretutkimuksia, joiden alana oli yhden pitäjän tai suppeahkon murrealueen kansankieli eri puoliltaan kuvattuna, ja näihin tutkimuksiin sisältyi yleensä myös muoto-opin pääkohtien esitys. Vuosisadan vaihteen tienoilla tämäntyyppiset tutkimukset väistyivät uuden tutkimuslajin tieltä: sijaan tulivat nyt nuorgrammaattisen metodin varaan rakennetut äännehistorialliset monografiat, jotka yleensä kohdistuivat laajahkoon murrealueeseen. Tämä tutkimustyyppi on osoittautunut elinvoimaiseksi ja muuntautumiskykyiseksi näihin saakka; uusia virikkeitä sille ovat jatkuvasti antaneet muun muassa syventyvä murremaantieteellinen katsomustapa ja fonologisen näkökulman mukaan- tulo aiemman ahtaasti äänneopillisen rinnalle ja sijaan. **Puhtaasti äänneopillisia eivät äännehistoriat tosin ole alun alkaenkaan olleet.** Suuri osa niistä kehitysilmiöistä, joita äännehistorioissa tarkastellaan, on tuottanut, muuntanut tai tasoittanut **morfologisia vaihteluita, jotka kuuluvat äänne- ja muoto-opin rajamaille.** Useissa kohdin **dispositio on jouduttu rakentamaan suorastaan muotoryhmittäisen jaon pohjalle**, varsinkin silloin kun äännekehitys tai sen tuloksia muokkaavat analogiat ovat toimineet eri muotoryhmissä eri tavoin. Siten äännehistoriat ovat pystyneet osaksi korvaamaan puhtaasti muoto-opillisten selvitysten, varsinkin muoto-opillisten murremonografioiden puutteen.”

Kuten edellä mainitsin, tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetyistä väitöskirjoista vain yhdessä, viimeksi ilmestyneessä väitöskirjassa 21 (1982: 19–22) käsitellään

taustoittavasti tutkimuksen rakentumista ja sitä, millä perusteella dispositio on laadittu. Sen pääluvussa *Tutkimustehtävä ja sen toteuttaminen* tutkija kirjoittaa:

(205) **Tekstiaineisto:** VK 21 (1982), s. 19–22

Vaikka tutkimus on äännehistoriallinen, olen monissa kohdin luopunut jopa uudempien murremonografioiden **dispositiomalleista**. Sen sijaan, että esittelisin konsonantiston tiukasti äänneittäin tai äänneryhmittäin, olen aiempaa enemmän yhdistellyt toisiinsa liittyviä ilmiöitä. (---)

Koska käyttämäni dispositio lähtee Etelä-Savon murteista, se ei sovellu tietenkään sellaisenaan mihinkään muihin murteisiin. Täysin yleispätevään, johdonmukaiseen ja aukottomaan jäsentelyyn päästään tuskin millään tavalla, otettiinpa lähtökohdaksi yksityiset äänneet tai kielen ilmiöt. (---)

Uusi dispositio saattaa tuottaa lukijalle vaikeuksia, kun ilmiöt eivät aina löydy ennestään tutusta kohdasta tai kun koko konsonanttien käsittelyjärjestys on hiukan muuttunut. Koska tämäkään jäsentely ei ole niin keskitetty, että kaikki ilmiöt olisi esitelty vain yhdessä kohdassa, olen pyrkinyt käyttämään tavallista runsaammin sisäisiä viitteitä. Lisäksi olen tutkimuksen loppuun laatinut aakkosellisen hakemiston äänne- ja muoto-opin kategorioista. Näiden tarkoitus on osoittaa, missä kaikissa yhteyksissä tiettyä kielenpiirrettä tai muotoryhmää (esim. haplogologiaa tai aktiivin II partisiippiä) on käsitelty.

Kuten esimerkistä 205 käy ilmi, tutkimusperinteessä mielletään olevan jokin *dispositiomalli*, mutta toisaalta dispositioiden ja niihin liittyvien puheenvuorojen perusteella varsinaista kaavaa ei ole olemassakaan – tai ainakin se on koko tutkimusperinteen alusta saakka ollut jatkuvassa muutoksessa (ks. esim. Leskinen 1977: 172). Tutkimuksien taivuttamisella samaan kaavaan on tosin myös nähty arvoa: se on mahdollistanut tutkimusten vertailtavuuden, kun rakenne on noudatellut samaa esittämistapaa (ks. esimerkki 205). Vertailtavuudella ja käytettävyydellä on äännehistorioiden tapauksessa ollut kenties erityistä merkitystä, sillä ne ovat toimineet kahdessa roolissa, sekä tutkimuskirjallisuutena että järjestettyinä kielenainekokoelmina (tarkemmin, ks. luku 3.3; Leskinen 1977: 172).

On erittäin tärkeä nostaa esiin, että tässä luvussa olen tarkastellut itse äännehistorioiden dispositioita ja esitelty dispositioiden rakenteesta käytyä keskustelua, vaikka kiinnostukseni kohteena eivät ole tutkimusten rakenteet vaan se, miten äännehistorioissa käsitteellistetään kieltä tutkimuksen kohteeksi ja miksi. Olen itse päätenyt tarkastelemaan dispositioita, koska tekstiaineistoni äännehistorioiksi nimetyissä väitöskirjoissa ei ole juuri ollenkaan teoreettis-metodologista pohdintaa, josta kävisi ilmi, miksi tutkimuksessa tarkastellaan äänneitä, äänneympäristöä (äänneen sanatai tavuasemaa) tai edelleen äänneitä abstraktimpeja, käsitteistettyjä kielenpiirteitä kuten geminaatio tai radikaali astevaihtelu. Aineistoni valossa äännehistorioiden tutkimusperinnettä leimaa se, että tällainen (meta)teoreettinen ja menetelmällinen pohdinta pelkistyy keskusteluksi dispositiosta sen sisällössä sovellettavien käsitteiden ja tehtyjen teoreettisten valintojen sijaan. Kelomäen (2009: 62) mukaan myös asendenttisyteen ja desendenttisyteen liittyvä aikalaiskeskustelu käsitteli esitystapaa,

ei tarkastelutapaa eli sitä, miten näkökulman valinta vaikuttaa tutkimustuloksiin. Kenties tässäkin asiassa äännehistorioiden tutkimusperinne kuitenkin on aineistoni ulkopuolella muutoksessa: viimeisimmässä julkaistussa suomen murteita käsittelevässä äännehistoriassa, Harri Mantilan ja Matti Pääkkösen teoksessa *Oulun seudun murteen vokaalisto – Historia, muutos ja variaatio* (2010), disposition rakenteeseen ja tutkittavien kielenpiirteiden ja niiden ilmenemien tarkastelutapoihin liittyvä osio on teoksen luvussa, joka on otsikoitu *Teoreettiset ja metodiset valinnat*, ja se sisältää väitöskirjan 21 (1982: 19–20) tavoin pohdintaa tehtyjen valintojen merkityksestä ja seurauksista suhteessa tutkimustehtävään (Mantila & Pääkkönen 2010: 26–28).

Teoreettisen ja menetelmällisen pohdinnan lisäksi suurimmasta osasta tekstiaineistoni äännehistorioita puuttuvat myös eksplikoitut tutkimuksen tavoitteet, eikä yhdessäkään niistä nimetä tai esitellä työn tutkimuskysymyksiä. Kolmessa tekstiaineistoni äännehistoriassa (VK 13 [1963], esimerkki 206; 18 [1972: 11] ja 21 [1982: 19]) on lyhyet, muutaman virkkeen kuvaukset tutkimuksen tavoitteesta tai tehtävästä:

(206) Tekstiaineisto: VK 13 (1963), s. 22

Laatokan länsirannikon historiallisten vaiheiden seuraaminen on tuonut esiin ongelmia, joita tätä aluetta käsittelevässä murremonografiässä ei voida jättää huomiotta. Nähdäkseni kielentutkimukselle on tältä kannalta asetettava kolme päätehtävää: 1) 1600-luvulle ja sen taakse palautuvien karjalaisperuisten ainesten seulonta, 2) asutussiirroista johtuvien murresekaannusten erittely ja 3) naapurimurteiden vaikutuksen selvittäminen. Kokonaistavoitteena on nykymurteen koostumuksen analyysi.

Tätä aineistooni perustuvaa havaintoa on nähdäkseni tulkittava kahdella tapaa. Ensinnä on hyvä ottaa huomioon, että väitöskirjan rakenne on tarkastelujakson aikana muuttunut (ks. myös luku 2.2.2). Edellisessä luvussa käsittelemissäni varhaisissa murteentutkimuksissa ei myöskään ole nimettyjä tutkimuksen tavoitteita tai niistä johdettuja tutkimuskysymyksiä. Aineistoni varhaisiksi murteentutkimuksiksi tyypittelemistäni väitöskirjoista uupuuvat myös dispositiot, mutta tekstiaineistoni kaikissa äännehistorioiksi nimetyissä väitöskirjoissa dispositio⁸¹ on. Myöskään seuraavassa luvussa 5.2.3 käsittelemissäni kielenilmiölähtöisissä tutkimuksissa ei kaikissa ole eksplikoituja tutkimuksen tavoitteita ja tutkimuskysymyksiä, joten aineistoni perusteella ei voi väittää, että tutkimuksen tavoitteiden eksplikoinnin ja tutkimuskysymysten puuttuminen olisi yksinomaan tekstiaineistoni äännehistorioiden ominaisuus: osittain tutkimuksen tehtävään liittyvän metatekstin puuttuminen äännehistorioista johtunee akateemisen kirjoittamisen ja väitöskirjan rakenteellisten konventioiden muuttumisesta ja yksilöllisistä valinnoista. Tästä merkittävästä osatekijästä huolimatta on nähdäkseni kuitenkin myös perusteltua olettaa, että äännehistoriallisen

81 Myöskään E. N. Setälän yhteisniteenä vuonna 1899 ilmestyneessä *Yhteissuomalaisessa äännehistoriassa* ei ole dispositiota.

tutkimuksen tai laajemmin kielihistoriallisen tutkimustehtävän luonnollistunut rooli kielitieteen keskeisimpänä alana on saattanut myös vaikuttaa siihen, ettei äännehistoriallisissa tutkimuksissa ole tarvinnut metatekstin avulla avata, mikä tutkimuksen tehtävä tai tavoite on, koska se on ollut kaikille selvää (ks. myös Häkkinen 2008: 158).

Lopuksi on tuotava esiin, että se, mitä olen tässä luvussa nimittänyt yksinkertaisesti *äännehistorialliseksi* tutkimukseksi, on myös kontrastiivista ja deskriptiivistä, siis murremaantieteellistä, maantieteellis-historiallista ja historiallisesti vertailevaa tutkimusta. Vaikka tekstiaineistoni äännehistorioissa ei esitetä varhaisen murteen-tutkimuksen kieliopista omaksuman mallin mukaan enää tutkittavan murteen muoto- ja lauseoppia, niissä on lähes poikkeuksetta⁸² murteen yleiskuvaus, murteen vertailua muihin murteisiin sekä murrealueen rajauksen periaatteet. Neljässä tuoreimmassa tekstiaineistoni äännehistoriassa on myös tutkimusalueen asutus- ja paikallishistoriaa käsittelevät luvut.

Olen tässä luvussa käsitellyt äännehistorioiden tutkimusperinnettä aineistoni ja tutkimuskirjallisuuden avulla ja haastanut tapoja ja ilmauksia, joilla tutkimusperinnettä on tutkimushistoriaesityksissä kuvattu. Olen pyrkinyt perustellusti osoittamaan, että äännehistorioiden perinne ei näkemykseni mukaan ole kaavamaisesti E. N. Setälän mallia toteuttava nuorogrammaattinen koulukunta, vaan usean tutkijan luoma ja uusintama suomen murteiden äänne- ja muoto-opin historialliseen kehitykseen orientoitunut elastinen tutkimusperinne, joka todella ansaitsisi ikioman, omaa tarkasteluani syvällisemmän metateoreettisen ja tieteenhistoriallisen tutkimuksensa. Äännehistorioiksi nimetyissä tekstiaineistoni väitöskirjoissa on vuosikymmenten saatossa muovattu kielen kuvaustapojen konventioita ja niissä tehdyillä valinnoilla on seuraamuksensa ja perintönsä nykyisissä ei-historioivan, synkroniseen eli tämänhetkiseen alueelliseen vaihteluun keskittyvissä tutkimuksissa. Äännehistorioiden vaikutusta pohtiessa on myös hyvä muistaa, että kuten tässä luvussa ja kirjallisia murreaineistolähteitä käsittelevässä luvussa 3.3 esitin, äännehistoriat ovat toimineet myös myöhempien tutkimusten aineslähteinä. Niissä on myös muokattu käsitystä suomen murteiden aluejaosta sekä käsityksiä siitä, mitkä ovat näiden nimettyjen murteiden *luonteenomaiset* variantit.

5.2.3 Kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistosta

Tässä luvussa käsitelen niitä tarkastelujaksoni (1871–2017) aikana ilmestyneitä tekstiaineistoni väitöskirjoja, joissa on tutkittu taustoitettusti valikoitua yksittäistä

82 Ainoastaan väitöskirjassa 11 (1946: 6–7) tekijä ilmoittaa: ”Yhtenäisen katsaus yläsatakuntalaisten murteiden tärkeimpiin äänneopillisiin ominaisuuksiin, keskinäisiin suhteisiin sekä niiden ja naapurimurteiden välisiin eroavuuksiin on tarkoituksenmukaisuuden vuoksi jätetty tutkimuksen II:een, vokaaleja käsittelevään osaan, johon tulee myös molempien osien sanahakemisto.”

kielellistä ilmiötä tai rajattua kielenilmiöiden joukkoa. Taustoitettulla valikoinnilla tarkoitan sitä, ettei väitöskirjojen niissä osuuksissa, jotka lukeutuvat tekstiaineistooni (tarkemmin, ks. luku 1.2.1), perustella eksplisiittisesti tutkittavan kielenilmiön valintaa, vaan kielenilmiötä esitellään taustoittavasti tutkimuksen johdanto- ja teoriaosuuksissa. Tällaiset tutkimukset edustavat tekstiaineistoni väitöskirjoissa enemmistöä: niitä on yhteensä 28 (n = 51), joista ensimmäinen on ilmestynyt vuonna 1919 (VK 7) ja viimeisin 2017 (VK 50).

Kuten taulukosta 11A käy ilmi, 17 murreväitöskirjan otsikossa esitetään tutkimuksen käsittelevän (ja aineiston edustavan) ”kaikkia suomen murteita”. Kahden väitöskirjan (VK 20 [1974] ja 24 [1987]) tapauksessa tutkimuksen otsikossa esitetään tutkimuksen käsittelevän (ja aineiston edustavan) yksinkertaisesti ”suomen kieltä”. Joukon viimeisimmäksi ilmestyneessä väitöskirjassa (48 [2016]) ”suomen murteet” – kyseisen tutkimuksen tapauksessa Lauseopin arkiston aineisto – on saanut määritteen adjektiivin ”vanhat”. Taulukkoon 11A tyypittämieni tutkimuksien tapauksessa voinee sanoa, että tutkimuksen tarkastelun fokuksessa on tutkittavaksi valittu kielenilmiö, ja murreaineisto edustaa ikään kuin tutkimuksen kohteeksi soveltuvaa ja käsille saatavaa otantaa suomen kielestä.

Kuten taulukosta 11B käy ilmi, 11 murreväitöskirjan otsikossa tutkimuksen esitetään käsittelevän (ja aineiston edustavan) tiettyä murretta, murteita, murteistoa tai aluetta. Myös näiden tutkimusten tapauksessa tutkimuksen fokus on kuitenkin kielenilmiölähtöinen: tutkimusten tavoite ei ole kuvata koko murretta tai sen muu-
tosta – toisin kuin esimerkiksi edellisessä luvussa esittelemieni äännehistorioiden tapauksessa, joissa pyritään kuvaamaan murteen äännehistoriallinen kehitys koko äännejärjestelmässä.

TAULUKKO 11A. (Seuraava sivu) Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan taustoitettua valittua kielellistä ilmiötä ”suomen murteissa” tai ”suomen kielessä”: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet, nimikkeet ja tutkimuksen kohteena olevat kielenilmiöt ja kielen (rakenteen) tasot, joihin kielenilmiö asemoituu.

Tunniste	Vuosi	Nimike	Tutkittava kielenilmiö	Kielen taso, johon tutkimus kohdistuu
7	1919	Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen <i>i</i> -loppuiset diftongit suomen murteissa.	pääpainottomien tavujen <i>i</i> -loppuiset diftongit	fonologia
10	1943	Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa.	kotieläinten nimitykset	sanasto
14	1964	Proto-Finnic Final Consonants I.	kantasuomen sananloppuinen <i>-k</i>	fonologia
19	1972	Suomen <i>-läntä</i> -loppuiset adjektiivit.	<i>läntä</i> -loppuiset adjektiivit	morfologia, sanasto
20	1974	Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä.	monikon genetiivi	morfologia
24	1987	Suomen verbikantaiset <i>in:ime</i> -johdokset.	verbikantaiset <i>in:ime</i> -johdokset	morfologia, sanasto
28	1989	Lintu soidessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö.	kiimatermistö	sanasto
30	1990	Suomen murteiden refleksiivitaivutus.	refleksiivitaivutus	morfologia, sanasto
32	1992	Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia.	nesessiivisten rakenteiden semantiikka ja kielioppi	morfologia, syntaksi
34	1993	Suomen murteiden <i>kin</i> ja <i>kaan</i> , <i>kään</i> -liitteet.	<i>kin</i> , <i>kaan</i> ja <i>kään</i> -liitteet	morfologia, sanasto
35	1994	Frekventatiividerivaatio suomen murteissa.	frekventatiividerivaatio	morfologia, sanasto
36	1998	Dentaalisen affrikaatan perilliset suomen murteissa. Kielikontaktihin perustuva selitysmalli.	<i>ts</i> -yhtymä (myöhäiskantasuomen jälkeinen affrikaatan kehitys suomen kielen historiassa)	fonologia
37	1998	Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys.	potentiaali	morfologia, syntaksi
38	1999	Ensi tavun <i>ie-</i> , <i>yö-</i> ja <i>uo-</i> diftongien avartuminen suomen murteissa.	diftongien avartuminen	fonologia
39	2000	Suomen murteiden <i>askel</i> -tyypisten nominien morfologiaa ja murremaantiedettä.	<i>askel</i> -tyypiset nominit	morfologia, sanasto
40	2003	Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa.	ekspressiivisyys ja venäläisperäisyys sanastossa	sanasto
48	2016	Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa: tutkimus suomen vanhoista murteista.	subjekti, yks. 1. pers.	syntaksi

TAULUKKO 11B. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan taustoitettua valittua kielellistä ilmiötä nimetyssä murteessa, murteistossa tai alueella: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmes-
tymisvuodet, nimikkeet ja tutkimuksen kohteena olevat kielenilmiöt ja kielen (rakenteen) tasot,
joihin kielenilmiö asemoituu.

Tunniste	Vuosi	Nimike	Tutkittava kielenilmiö	Kielen taso, johon tutkimus kohdistuu
12	1950	Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan Maaselän murteissa: nominatiivi, genetiivi ja partitiivi.	nominatiivin, genetiivin ja partitiivin merkitystehtävät	syntaksi
16	1972	Kainuun murteiden kaasussyntaksi.	kaasussyntaksi	syntaksi
17	1972	<i>oi-</i> ja <i>ei-</i> nominit Länsi-Uudenmaan murteissa.	<i>oi-</i> ja <i>ei-</i> nominit	fonologia, morfologia, sanasto
22	1984	Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa.	referointi	pragmatiikka/vuorovaikutus
25	1987	Yleisgemmaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta.	yleisgemmaatio	fonologia, morfologia
26	1987	Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio.	it. erikoisgemmaatio	fonologia, morfologia
27	1988	Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa.	ruotsalaiset lainasanat	sanasto
31	1990	Klusiilien vaihtelusuhteet Kalaja Lestijokilaakson murteissa.	klusiilien (aste) vaihtelusuhteet	fonologia, morfologia
45	2009	The realisation of prominence in three varieties of standard spoken Finnish.	prominenssi	prosodia, fonetiikka
49	2017	<i>Hän, se, tää vai to?</i> Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhemielessä	henkilöviittaukset ja kielikäsitteet	syntaksi, pragmatiikka/vuorovaikutus
50	2017	Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset	avoin yks. 2. pers.	syntaksi, pragmatiikka/vuorovaikutus

Olen tehnyt taulukoihin 11A ja 11B myös koonnin siitä, mitä kielenilmiöitä väitöskirjoissa tutkitaan ja mille kielen tasolle kyseinen kielenilmiö sijoittuu. Tulkitseni sitä, mitä kielen tasoa tutkimus käsittelee, olen käyttänyt apunani tekstiaineistoni väitöskirjoista löytyviä kuvauksia tutkimuksen tavoitteista ja tutkimuskysymyksistä. Luonnehdinnat ovat kuitenkin karkeistuksia: en esimerkiksi ole luokitellut johtimia käsitteleviä väitöskirjoja (VK 17 [1972], 19 [1972], 24 [1987], 30 [1990], 35 [1994]) johtomorfologian alalle vaan olen tyypitellyt kyseiset väitöskirjat sekä sanastoa että morfologiaa käsitteleviksi.

Kuten taulukoista 11A ja 11B käy ilmi, niissä tekstiaineistoni väitöskirjoissa, joissa tarkastelu on kielenilmiölähtöistä, käsitellään vähiten kielenilmiöitä, jotka käsittelevät fonetiikkaa tai prosodiaa (1) tai pragmatiikkaa ja vuorovaikutusta (3). Tyypittelyni mukaan kahdeksassa väitöskirjassa käsitellään fonologiaa, 13:ssa morfologiaa, 11:ssä sanastoa ja seitsemässä syntaksia.

Fred Karlsson (1975: 182) on esittänyt fennistiikan tieteenparadigmaa käsittelevässä Virittäjässä ilmestyneessä keskustelupuheenvuorossaan näkemyksen, että fennistiikkaa vaivaa *perspektiivin konkreettisuus*, joka ilmenee *yksityiskohtien suosimisena*:

”Perspektiivin konkreettisuudella on toinenkin aspekti, jota voisi nimittää yksityiskoh-taisuuksien suosimiseksi. Tämä ilmenee tutkimuskohteen rajaamisessa: fennistiikassa tutkitaan useasti yksityisongelmia pikemminkin kuin laajoja yleisilmiöitä. Käytännössä sen paremmin kuin teoriassakaan ’yksityisongelman’ ja ’yleisilmiön’ rajaa ei voi tarkoin määrittää, mutta esim. useimpien 1960- ja 1970-lukujen fennistiikan liseniaatin- ja väitöskirjatöiden aiheet katsoisin lähinnä yksityisongelmiksi. Tällöin tutkitaan yhden idiolektin tai murteen erityispiirteitä, yhtä sanuetta, yhtä johdinta, jonkin määrä- aseman äänneistöä jne. Paljon harvemmassa ovat laajoja asiakokonaisuuksia kattavat aiheet, vrt. *Seulaset* 1/1972 s. 13–15⁸³. Keskitytään siis yksityiskohtaisiin analyyseihin pikemminkin kuin laajoihin synteeseihin. Tähän liittyy läheisesti ongelma, jota Pauli Saukkosen termiä mukaillen haluaisin kutsua »harvinaisuuden ongelmaksi». Monesti tutkimuskohteet ovat nimittäin perifeerisiä ja pienifrekvenssisia suomen kielen keskei- sen rakenteen ja käytön kannalta.”

Karlssonin arviota voi myös peilata omaan tekstiaineistooni ja sen tutkimus- kohteiden tyypittelyyn, mutta on muistettava, että tässä luvussa käsittelemistäni tekstiaineiston väitöskirjoista kaikki ovat tyypittelyni mukaan murreväitöskirjoja (eivätkä siis edusta kaikki fennistiikan allalla ilmestyneitä väitöskirjoja) sekä se, että Karlssonin näkemys on esitetty vuonna 1975, jolloin tarkastelemastani kielenilmiö- lähtöisistä väitöskirjojen joukosta (n = 28) oli ilmestynyt vasta kahdeksan. Näistä seikoista huolimatta on kiinnostava kysymys, mitä ovat fennistiikan kannalta 1) laajat asiakokonaisuudet ja laajat synteetit, 2) perifeeriset tutkimuskohteet tai

83 Viitteessä eli *Seulasten* numerossa 1/1972 sivuilla 13–15 on “Luettelo tekeillä olevista suomen kielen ja sen sukukielten väitöskirjoista ja liseniaatintöistä”.

pienifrekvenssiset tutkimuskohteet, tai 3) tutkimuskohteet, jotka ovat keskeisiä suomen kielen keskeisen rakenteen ja käytön kannalta. Kuten Karlsson itsekin kirjoittaa, määrittely ei ole helppoa. Esimerkiksi edellisessä luvussa 5.2.2 käsittelemiäni äännehistorioita ja niiden perinnettä on moitittu tarkastelun kapea-alaisuudesta tai atomistisuudesta, mikä lienee kannanotto nimenomaan niissä sovellettuun äänteittäiseen tai sana- ja tavuasemaan liittyvään tarkastelutapaan. Niiden tutkimuskohteen – murteen äännesysteemin – sen sijaan voi kenties nähdä juurikin Karlssonin kuvailmana ”laajana asiakokonaisuutena”, vaikka hän itse listaa ”murteen erityispiirteet” yksityisongelmaksi.

Keskeisin aineistoni anti, jota taulukoissa 11A ja 11B havainnollistan, on mielestäni se, että suomen kielen alalla murteita on tutkittu monella kielen tasolla – siis kielen rakennetta on tarkasteltu monipuolisesti. Siitä huolimatta, että morfologiaa on tyypittelyni mukaan tutkittu eniten, myös fonologiaa, sanastoa ja syntaksia on murreaineistoista tutkittu tekstiaineistoni väitöskirjoissa. Vaikka fonetiikkaa ja prosodiaa (1) sekä vuorovaikutusta ja pragmatiikkaa (3) on tutkittu tyypittelyni mukaan vähiten, kaikki kielen tasot ovat tekstiaineistoni kielenilmiölähtöisissä väitöskirjoissa tarkastelun kohteena. Se, ovatko tutkimuksen aineistona ja tutkimuksen kohteena ”suomen murteet” vai tietty murre tai murteet, ei myöskään oman aineistoni valossa tuntuvasti vaikuta siihen, minkä kielen tason ilmiötä väitöskirjassa tutkitaan.

Kolmessa tekstiaineistoni kielenilmiölähtöiseksi tyypittelemässäni tutkimuksessa, väitöskirjoissa 7 (1919), 12 (1950) ja 14 (1964) ei ekplikoida tutkimuksen tavoitetta. Kaksi näistä tutkimuksista on asemoitavissa äännehistoriallisiksi tutkimuksiksi, vaikka niitä ei nimetä äännehistorioiksi, mikä osaltaan tukee edellisessä luvussa esittämäni arvelua siitä, että kielihistoriallisen tutkimustehtävän luonnollistunut rooli on saattanut myös vaikuttaa siihen, ettei tutkimuksissa ole tarvinnut metatekstin avulla avata, mikä tutkimuksen tehtävä tai tavoite on.

Tutkimuskysymykset esitellään 13 tutkimuksessa⁸⁴ (n = 28). Ensimmäiset ekplikoidut tutkimuskysymykset ovat väitöskirjassa 17 (1972):

(207) Tekstiaineisto: VK 17 (1972), s. 17

Aineistoon liittyvän lyhyen, lähinnä historiallisen katsauksen jälkeen käsittelen *oi* ja *ei* -nominien äänne- ja taivutusopillisia erikoisuuksia Länsi-Uudenmaan murteissa. Ratkaistavaksi tulevat tällöin esim. seuraavat kysymykset: 1) miten diftongista on päädytty pitkään vokaaliin (esim. *pükkoi* → *pükkö*, *kāsei* → *kāse*), 2) mistä alkuaan astevaihtelun alaisten sanojen nykyinen astevaihteluttomuus johtuu (esim. *pükkoi* : *pükkoin*, *pükkö* : *pükkön*), 3) mihin perustuu *t*-loppuinen yks. partitiivi (esim. *pükköit*, *pükköt*), 4) miten on päädytty inessiiviin ja illatiiviin synkretismiin (esim. *pükköis*, *pükkös* ’puukossa’ ja ’puukkoon’), 5) kuinka ovat ymmärrettävissä *inen*-nominien mukaiset monikkomuodot (esim. *pükköis* ’puukkoja’).

84 Ryhmässä A: väitöskirjat 20 (1974), 34 (1993), 35 (1994), 36 (1998), 39 (2000), 40 (2003) ja 48 (2016). Ryhmässä B: väitöskirjat 17 (1972), 22 (1984), 25 (1987), 26 (1987), 49 (2017) ja 50 (2017).

Kielenilmiölähtöisissä tekstiaineistoni väitöskirjoissa on karkeasti jaoteltuna kaksi tapaa ilmaista työn tutkimuskysymykset: tavoitteita käsittelevän metatekstin joukossa (VK 22 [1984], 36 [1998], 40 [2003], esimerkki 208) tai numeroituna tai muutoin listaksi eriteltyinä kysymysten joukkona (esimerkki 209).

(208) Tekstiaineisto: VK 40 (2003), s. 12

Oletan, että sanan aste korreloi levikin kanssa: mitä lähempänä Venäjää ja venäjän kielen vaikutuspiiriä sana tunnetaan, sitä paremmin sen äänneasu ja merkitys vastaa originaalia. Levikkialueensa rajoilla sana taas sulautuu muihin sanoihin, niin että lopulta yhteys venäjään on jo kyseenalainen. Tutkimuskysymykseksi nousee, onko eri varianttien jakaminen asteisiin ylipäättään mahdollista ja onko eri asteiden maantieteellisessä levikissä havaittavissa säännönmukaisuutta. Mikäli asteittainen malli osoittautuu toimivaksi, voidaan vielä kysyä, onko sillä etymologista selitysvoimaa.

(209) Tekstiaineisto: VK 20 (1974), s. 14

3. Suomen murteiden mon. genetiiviä koskevassa tutkimukseni osassa pyrin selvittämään seuraavat seikat:

1) Miten eri vartalotyyppien mon. genetiivimuodot edustuvat suomen murteissa; mikä on yksityisten muototyyppien levikki; miten paljon samassa murteessa esiintyy rinnakkaismuotoja samasta vartalotyyppistä ja mikä on rinnakkaismuotojen yleisyysuhde?

2a) Mikä on kunkin genetiivityypin asema murteen synkronisessa järjestelmässä; 2b) miten kielenpuhujat itse tulkitsee (tai jäsentää) kunkin muototyyppin (mikä on siis sen kieliopillinen rakenne yksityisen kielenpuhujan kannalta)?

3a) Miten ja miksi nykyiseen tilanteeseen on päädytty: mitkä ovat olleet muutosten syyt; millaisten mekanismien välityksellä muutokset ovat toteutuneet; 3b) miten struktuurinmuutos ilmenee yksityisen kielenpuhujan järjestelmässä?

Tutkimuskysymyksiä on tekstiaineistoni kielenilmiölähtöisissä väitöskirjoissa myös hyvin vaihteleva määrä: osassa niitä nimetään vain yksi tai muutamia (esim. VK 22 [1984], 48 [2016]), osassa väitöskirjoja tutkimuskysymyksiä eritellään yli kymmenen (esim. VK 34 [1993], 39 [2000]). Aineistoni perusteella näyttää siltä, että tutkimuskysymysten erittelemineen alkaa sisältyä väitöskirjan tekstilajikonventioihin 1970-luvulla, mutta on huomattava, että aineistossani on väitöskirjoja 1980-⁸⁵, 1990-⁸⁶ sekä 2000-luvuilla⁸⁷, joissa tutkimuskysymyksiä ei eritellä. On kiinnostava kysymys, selittyykö se, esitetäänkö väitöskirjassa tutkimuskysymyksiä vai ei, yksilöllisillä ratkaisuilla vai onko olemassa kielitieteen tutkimusaloihin liittyviä konventioita, jotka vaikuttavat siihen, miten tutkimuskysymykset ilmaistaan tai ilmaistaanko niitä. Valitettavasti oma aineistoni on liian suppea tämän asian luotettavaan tarkasteluun ja johtopäätösten esittämiseen.

85 VK 24 (1987), 27 (1988) ja 28 (1989).

86 VK 30 (1990), 31 (1992), 32 (1992), 37 (1998) ja 38 (1999).

87 VK 45 (2009).

Siitä huolimatta, että tässä luvussa esittelemäni väitöskirjojen osajoukko on tutkimuksen kohteiden eli tutkittavien kielenilmiöiden sekä tutkimusten tavoitteiden asettamisen näkökulmasta heterogeeninen, on lopuksi hyvä tuoda esiin, että joukossa on myös sellaisia väitöskirjoja, joilla on selkeä kytkös kahdessa aikaisemmassa alaluvussa esittelemiini tutkimusperinteisiin: kuvailevaan ja vertailevaan varhaisen murteentutkimuksen perinteeseen (luku 5.2.1) sekä äännehistorioiden perinteeseen (luku 5.2.2). Ensinnä taulukkoon 11B tyypittelemistäni väitöskirjoista viidessä⁸⁸ (n = 11) on kyseisen murrealueen tai murteen kuvaus eli murteen yleinen deskriptio omana (ala)lukunaan. Osion A väitöskirjoissa tällaisia kuvauksia ei luonnollisestikaan ole, koska tutkimuksissa aineiston katsotaan edustavan kaikkia suomen murteita tai suomen kieltä. Näistäkin tutkimuksista osassa kuitenkin käsitellään suomen murteiden yleistä jakoa, mihin palaan tarkemmin murrealueita ja -rajoja käsittelevässä luvussa 5.4. Toisekseen neljässä tutkimuksessa, osioon A tyypittelemissäni väitöskirjoissa 7 (1919: 2–3), 14 (1964: 5–6)⁸⁹ ja 34 (1993: 28) sekä osioon B tyypittelemässäni väitöskirjassa 31 (1992: 42) tutkimus asemoidaan osittain tai kokonaan äännehistorialliseksi. Äännehistoriat ovat kielenilmiölähtöisissä tekstiaineistoni väitöskirjoissa muutoinkin läsnä: niihin viitataan esimerkiksi aineslähteinä (VK 37 [1998: 108]), etymologisen tutkimuksen traditiona (VK 40 [2003: 19–22]) sekä murrerajojen määrittelyn yhteydessä (VK 39 [2000: 361]).

5.2.4 Tutkimuskohteena perustellen valikoidut kielenpiirteet

Tässä luvussa käsittelen niitä tarkastelujaksoni (1871–2017) aikana ilmestyneitä tekstiaineistoni väitöskirjoja, joissa on tutkittu perustellen valikoitua yksittäistä kielenpiirrettä tai kielenpiirteiden joukkoa. Perustellulla valikoinnilla tarkoitan sitä, että väitöskirjojen niissä osuuksissa, jotka lukeutuvat tekstiaineistooni, perustellaan eksplisiittisesti tutkittavan kielenpiirteen tai kielenpiirteiden joukon valintaa esimerkiksi erillisessä luvussa. Tekstiaineistossani tällaisia tutkimuksia on kahdeksan, joista ensimmäinen on ilmestynyt vuonna 1986 (VK 23) ja viimeisin 2011 (VK 46).

TAULUKKO 12 (seuraava sivu). Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan perustellen valittua kielenpiirrettä tai kielenpiirteiden joukkoa: väitöskirjojen tunnustenumerot, ilmestymisvuodet, nimikkeet ja tutkimuksen kohteena olevat kielenpiirteet.

- 88 VK 16 (1972) *Murrealue*, 17 (1972) *Länsi-uudenmaan asutushistoriaa ja murrealue*, 27 (1988) *Turun murre*, 31 (1992) *Kala- ja Lestijokilaakson murteista*, 50 (2017) *Raja-Karjala ja rajakarjalaismurteet*.
- 89 Koska väitöskirja 14 (1964) on englanninkielinen, siinä ei varsinaisesti käytetä ilmausta *äännehistoria*. Koska tutkimus keskittyy sananloppuisen *-k:n* historiaan ja sen lähtökohta on myöhäiskantasuomi (Proto-Finnic), olen kuitenkin tulkinnut sen äännehistorialliseksi tutkimukseksi.

Tunniste	Vuosi	Nimike	Tutkittavat kielenpiirteet
23	1986	Kolmannen sukupolven kieli.	švaavokaali, yleiskielen <i>d:n</i> (<i>t:n</i> heikon asteen) vastineet, yleiskielen <i>ts:n</i> vastineet, jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät, diftongien avartuminen, A:n loppuheitto, <i>i:n</i> loppuheitto, yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien variantit; demonstratiivipronominien <i>se</i> , <i>ne</i> esiintyminen persoonapronominien <i>hän</i> , <i>he</i> rinnalla; demonstratiivipronominien pikapuhemuodot, monikon 1. persoonan kongruenssi, monikon 3. persoonan kongruenssi, loppukahdennusjärjestelmään kuuluva laryngaaliklusiili, diftongien reduktio, yleisgemaatio, aktiivin 2. partisippi, pääpainottomien tavujen <i>-i</i> -loppuiset diftongit, jälkitavujen vokaalienvälinen <i>h</i> , preesensmuotojen labiaalistuminen
29	1989	Törmäysmurteen variaatiosta.	jälkitavun <i>-i</i> -loppuisen diftongin edustus
33	1992	Ei tääläkhän senthän jokaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen <i>h:n</i> variaatio peräpohjalaisissa murteissa.	jälkitavujen vokaalienvälisen <i>h:n</i> variaatio
41	2005	Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä.	yleiskielen <i>d:n</i> vastineet, jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät, inessiivi
42	2007	Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksilöllistymisenkuvastajana.	paikallissijat
43	2007	Miten muuttuu runokyllien kieli. Reaaliaikatutkimus jälkitavujen A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vieraalaimurteissa.	jälkitavujen A-loppuiset vokaalijonot
44	2009	Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena.	jälkitavujen <i>h</i>
46	2011	Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä.	MA-infinitiivin illatiivin edustus, inessiivin päätteet, yleiskielen <i>ts:n</i> vastineet, <i>nk</i> -yhtymän vaihtelu, jälkitavujen <i>eA-</i> ja <i>OA-</i> yhtymien edustus, jälkitavujen <i>-i</i> -loppuisten diftongien edustus, diftongien avartuminen, yleiskielen <i>d:n</i> vastineet

En ole merkinnyt taulukkoon 12 tietoa siitä, mille kielen tasolle tutkittavat kielenpiirteet asettuvat, sillä lähes kaikki tutkittavista kielenpiirteistä ovat äänne- ja muotorakenteen (eli fonetiikan, fonologian, morfologian tai morfofonologian tasolle sijoittuvia) piirteitä. Ainoastaan väitöskirjassa 23 (1986) tarkasteltavien kielenpiirteiden joukossa on kielenpiirteitä, jotka eivät selkeästi asemoidu äänne- ja muotorakenteen piirteiksi: sellaisia ovat esimerkiksi persoonapronominit, jotka voi tulkita myös sanastollisiksi tai syntaktisiksi kielenpiirteiksi, sekä persoonakongruenssi, joka on luonteeltaan semanttista kongruenssia (VISK § 1267).

Tässä luvussa esittelemiäni väitöskirjoja yhdistää myös se, että ne kytkeytyvät kaikki sosiolingvistiikan tutkimusperinteeseen. Kolmessa väitöskirjassa (VK 41 [2005], 44 [2009] ja 46 [2011]) on erilliset luvut tai lukuja, joissa esitellään sosiolingvistiikan tutkimusperinnettä ja osa-alueita tutkimuksen teoreettis-menetelmällisenä taustana. Myös muissa viidessä väitöskirjassa sosiolingvistiikkaa käsitellään esimerkiksi liittyen teoreettisiin apuvälineisiin kuten *puheyhteisön* käsitteeseen (tarkemmin, ks. luku 4.3) tai aineistonkeruumenetelmiin kuten *spontaaniin henkilöhaastatteluun* (tarkemmin, ks. luku 3.6.3). Seitsemässä väitöskirjassa (n = 8) tutkimus myös asemoidaan tutkimuksen taustoitukseen, tutkimustehtävän tai -tavoitteiden eksplikoinnin yhteydessä sosiolingvistiseksi. Sosiolingvistiikka ei toki ole ainoa tutkimusala, johon väitöskirjoissa esitettyä tutkimusta suhteutetaan vaan esimerkiksi väitöskirjassa 29 (1989) tutkimuksen luonnetta kuvaillaan seuraavasti:

(210) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 11

Luonteeltaan tutkimukseni on dialektologis-murremaantieteellinen variaatiotutkimus, joka lähenee kuitenkin sikäli sosiolingvistiikkaa, että aineistona on paitsi 1800-luvun puolella syntyneiden myös nuorempien töysäläisten puhetta.

Ainoa tässä luvussa esittelemistäni väitöskirjoista, jota ei selkeästi asemoida sosiolingvistiseksi, on väitöskirja 42 (2007). Sekin kuitenkin sisältää osuuden, jossa käsitellään puheyhteisön käsitettä sosiolingvistiikassa, taustoitetaan käsitteeseen liittyvää keskustelua ja esitetään, miten tutkimuksessa käsitettä sovelletaan (VK 42 [2007: 41–45]).

On huomattava, että kaikki tekstiaineistoni väitöskirjat, jotka asemoidaan sosiolingvistisiksi, eivät sisälly tässä luvussa tarkastelemiäni väitöskirjojen joukkoon. Kuten tämän luvun alussa kirjoitin, tyypittelyperusteeni on ollut se, perustellaanko tutkittavien kielenpiirteiden valintaa väitöskirjoissa esimerkiksi omassa luvussaan vai ei. Edellisessä luvussa käsittelemistäni kielenilmiölähtöisistä tutkimuksista, joissa kielenilmiön valintaa taustoitetaan muttei perustella, yksi on myös asemoitu sosiolingvistiseksi (VK 26 [1987]) ja yksi spesifimmin vuorovaikutussosiolingvistiseksi

(VK 49 [2017]). Yhteensä 11:ssä⁹⁰ edellisessä luvussa käsittelemistäni kielenilmiölähtöisissä väitöskirjoista kommentoidaan jollakin tapaa sosiolingvististä tutkimusperinnettä. Lähes kaikissa tässä luvussa käsittelemistäni väitöskirjoista on numeroitua tai muutoin luettelomaiseen muotoon formuloidut tutkimuskysymykset – ainoa poikkeus on väitöskirja 42 (2007: 13–14), jossa tutkimuksen tavoitetta ei jäsennetä varsinaisiksi tutkimuskysymyksiksi, vaan tutkimus motivoitaa otsikon *Tutkimuksen aihe* alla:

(211) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 13

Käsillä olevan tutkimuksen laaja ajatus on esittää inkerinsuomen nykytilanteen moninaisuus ja hajanaisuus kaikessa koruttomuudessaan. Tätä hajanaisuutta konkretisoidaan esittelemällä ja analysoimalla paikallissijajärjestelmää ja siinä esiintyviä muutosprosesseja. Paikallissijajärjestelmän muuttumista kuvataan sisäisten muutospiirteiden, kielikontaktien ja kielen kulumisprosessin ristivedossa.

Tässä luvussa käsittelemiäni väitöskirjoja yhdistää siis se, että niissä perustellaan tutkittavaksi valitun kielenpiirteen tai kielenpiirteiden joukon valintaa. Perusteiden tyyppi ja määrä vaihtelevat: puolessa väitöskirjoja on erillinen luku, joka käsittelee kielenpiirteiden valintaa (VK 23 [1986], 41 [2005], 43 [2009], 46 [2011]) ja puolessa tutkittavan kielenpiirteen valintaa käsitellään tutkimuksen johdannon, tavoitteiden tai tutkimuskysymysten yhteydessä.

Tässä luvussa käsittelemissäni väitöskirjoissa tuodaan esiin kaksi kriteeristöä kielenpiirteiden valikoimiselle, joista toinen on William Labovin kriteeristö (Labov 1966: 49, 1972: 7–10) ja toinen ruotsalaisen Mats Thelanderin (Thelander 1979: 56–57) kriteeristö. Labovin sekä Thelanderin kriteeristöihin viitataan kielenpiirteiden valinnan perustelemisen tai taustoittamisen yhteydessä viidessä (n = 8) väitöskirjassa (VK 23 [1986: 41–43], 29 [1989: 32], 41 [2005: 76–77], 43 [2009: 128] ja 46 [2011: 56]). Osa kriteereistä on näkemykseni mukaan rinnasteisia, ja olen tyypitellyt ne viideksi kriteerityypiksi taulukkoon 13, jossa myös tuon esiin, missä väitöskirjoissa kyseiset kriteerityypit mainitaan joko viittaamalla Labovin tai Thelanderin kriteereihin tai suoranaisesti viittaamatta niihin.

90 VK 22 (1984), 25 (1987), 26 (1987), 27 (1988), 31 (1992), 36 (1998), 37 (1998), 38 (1999), 39 (2000), 48 (2016) ja 49 (2017).

TAULUKKO 13. Kielenpiirteiden valintakriteerien tyyppi, Labovin (1966) kriteerit, Thelanderin (1972) kriteerit⁹¹ sekä tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa kriteerejä käsitellään.

Kriteerin tyyppi	Labov (1966)	Thelander (1979)	Väitöskirjat, joissa kriteeriä käsitellään
Erottelevuus-kriteeri	Variaation pitää olla sosiaalisesti merkittävää.	Variaation tulee esiintyä murteellisen muodon ja standardimuodon välillä. Lisäksi näiden varianttien tulee myös olla helposti toisistaan erottuvia.	23 (1986), 29 (1989), 33 (1992), 41 (2005), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011)
Esiintymistaajuuskriteeri	Variaatiotapausten pitää olla mahdollisimman suurifrekvenssisiä.	Piirteiden pitää olla verrattain yleinen tavallisessa puheessa.	23 (1986), 29 (1989), 41 (2005), 43 (2007), 46 (2011)
Vakiointi- ja vertailtavuus-kriteeri	Varianttien pitää olla helposti kvantifioitavissa.	1) Muuttujan määrittelyn pitäisi onnistua mahdollisimman vähäisin kontekstuaalisin rajoituksin. 2) Piirteiden esiintymisyleisyyden pitää olla mahdollisimman riippumaton temaattisista ja muista kielenulkoisista tekijöistä.	23 (1986), 29 (1989), 41 (2005), 43 (2007), 46 (2011)
Osa-kokonaisuuskriteeri	Variaatiotapausten pitää olla suurien struktuurikokonaisuuksien osia.		43 (2007), 41 (2005), 46 (2011)
Kontrolliomattomuuskriteeri	Variaatiotapausten pitää olla ainakin jossain määrin informanttien tietoisien kontrollin ulkopuolella.		23 (1986), 41 (2005), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011)

91 Käytän Labovin ja Thelanderin kriteereistä samoja suomennoksia kuin Tommi Kurki (2005: 76–77).

Olen rinnastanut Labovin ja Thelanderin kaksi kriteeriä **erottelevuus-kriteeriksi**, sillä molempien kriteereiden keskeinen sisältö on tulkintani mukaan se, että valittavan kielenpiirteen avulla on kyettävä erottelemaan kielimuotoja ja niiden puhujia toisistaan. Vaikka kriteereiden kuvailema erottelevuus on erilaista – Labovin mukaan sosiaalista erottelevuutta ja Thelanderin mukaan alueellista erottelevuutta suhteessa standardikielimuotoon – on niillä tulkintani mukaan kielenpiirteiden valintakriteereinä sama tavoite: erottelevuus. Erottelevuus-kriteeriin otetaan kantaa seitsemässä tutkimistani väitöskirjoista neljällä eri tavalla. Väitöskirjoissa 33 (1992: 1–2) ja 44 (2009: 14–15), joissa tutkimuksen kohteina on sama kielenpiirre (jälkitaivujen *h*), käsitellään kielenpiirrettä siitä erottelevuuden näkökulmasta, että sen edustustapa on tutkittavalla alueella tai kielimuodossa erityisen omaleimainen. Väitöskirjassa 29 (1989: 11), jossa tutkimuksen kohdekielimuoto on nimetty ”törmäysmurteeksi”, esitetään, että tutkimuskohteen kannalta olennaista on valikoida kielenpiirre, jossa on runsaasti eri kielimuotoihin eroteltavaa variaatiota, siis ”erilaisia edustustapoja”. Väitöskirjoissa 41 (2005: 77) ja 43 (2004: 128) erottelevuus-kriteerit esitellään Labovin ja Thelanderin kriteeristöjen käsittelyjen yhteydessä, mutta niitä ei suhteuteta kyseisissä tutkimuksissa tehtyihin piirrevalintoihin. Kahdessa väitöskirjassa – väitöskirjoissa 23 (1986: 42) ja 46 (2011: 125) – käsitellään eksplisiittisemmin sitä, miten tutkimuksessa sijoitetaan kielenpiirteen eri variantteja tiettyihin kielimuotoihin *kuuluviksi*. Esimerkissä 212 tutkija toteaa vertailevansa vaihtelua kolmen kielimuodon välillä ja toteaa, että tarkasteltavia piirteitä tulee siksi olla enemmän – lisäksi hän toteaa, ettei yksi variantti välttämättä *kuulu pelkästään yhteen kielimuotoon*. Myös esimerkissä 213 tutkija ottaa implisiittisesti kantaa siihen, mikä variantti *kuuluu* tutkimuksen kohteena olevaan kielimuotoon, mutta loiventaa ilmaisua (*vanhastaan kuuluvaksi katsotun*).

(212) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 42

Muuttajien kieltä tarkasteltaessa tutkimusasetelma on toinen kuin paikallismurteen tasointumista kuvattaessa. Mukana on yleiskielen ja murteen lisäksi kolmaskin elementti, tulopaikkakunnan kielimuoto, mikä merkitsee sitä, että vaihtelu tapahtuu ainakin kahden, mutta usein myös kolmen kielimuodon välillä. Tämän tutkimuksen muuttajilla kyseiset kolme elementtiä ovat yleiskieli, helsinkiläispuhekieli ja eteläpohjalaiset tai pohjoissavolaiset murteet. Näiden kolmen ristivedossa muuttaja on joutunut löytämään oman tapansa puhua, ja siksi ne kaikki on suhteellisen tasapuolisesti otettava huomioon kielenpiirteitä valittaessa. Vaihtelu voi siis tapahtua kaikkien kolmen kielimuodon kesken, mutta yhtä usein voi olla kyseessä lähtömurteen ja yleiskielen välinen vaihtelu tai lähtömurteen ja helsinkiläispuhekielen vaihtelu.

Vaikutussuhteet ja kosketuskohdat ovat melko mutkikkaita, kun yhdessä piirteessä murre kohtaa yleiskielen, toisessa helsinkiläispuhekielen, joskus ei kumpaakaan. Tässä tilanteessa piirrevalikoiman täytyy olla ilman muuta suurempi kuin paikallismurteen mahdollista yleiskielistymistä kuvattaessa. Vaihtelevan kaksi- tai kolmiulotteisuuden vuoksi murteellisuuden, yleiskielisyyden tai helsinkiläispuhekielisyyden määrittelyssä on otettava huomioon kielellisten muuttajien kaksikasvoinen luonne, ts. se että **yksi variantti ei kuulu pelkästään yhteen kielimuotoon** ja että kielimuotojen välinen raja ei aina ole jyrkkä. Tästä enemmän luvussa 2.7.

(213) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 125

Valituista piirteistä ainoastaan inessiivin päätteet edustuvat perinteisesti Tampereen murteessa samalla tavoin kuin yleiskielessä (eli -*ssa:na*). Muissa piirteissä Tampereen murteeseen **vanhastaan kuuluvaksi katsotun** variantin edustus poikkeaa yleiskielestä.

Kuten esimerkiksi 212 käy ilmi, väitöskirjassa 23 (1986) myös problematisoidaan erottelukriteeriä pohtimalla sitä, millä perustein kielenpiirteen variantit liitetään tiettyihin kielimuotoihin kuuluviksi – samaa problematiikka sivutaan myös väitöskirjassa 46 (2011: 34, 63–65, 344) mutta sen muissa osuuksissa kuin tutkittavien kielenpiirteiden valintaa käsittelevässä osuudessa. Siihen, miten variantteja nimetään *tyypillisiksi* jollekin kielimuodolle, palaan vielä tarkemmin luvussa 5.3.2.

Esiintymistäajuuskriteeriin, jonka mukaan tutkittavan kielenpiirteen ilmenevien tulee olla aineistossa frekventtejä eli suuritaajuisia, jotta niitä voi tarkastella kvantitatiivisesti, otetaan kantaa viidessä tutkimistani väitöskirjoista. Väitöskirjassa 41 (2005: 78) tutkija kirjoittaa, että tarkasteluun on valittu suuritaajuisia piirteitä ”vertailukelpoisuuden ja tulosten luotettavuuden saavuttamiseksi”. Myös väitöskirjassa 29 (1989: 32) tuodaan esiin, että tutkittavan kielenpiirteen ilmentymät ovat melko tiheään esiintyviä, mutta että ”tapausryhmittäisessä ja oppaittäisessä tarkastelussa aineisto hajoaa jo niin pieniin osasiin, että yleistyksiä on niiden pohjalta uskalliasta tehdä” ja että ”tässä mielessä tutkimukseni ei olekaan kvantitatiivinen, vaikka frekvensseillä operoinkin”. Väitöskirjassa 43 (2007: 127–128) esitetään Labovin ja Thelanderin esiintymistäajuuskriteerit ja todetaan, että jos tarkasteltavat kielenilmenemät ovat aineistossa harvinaisia, ”voi olla vaikea saada kuvaa ilmiön todellisesta variaatiosta”, mutta ei oteta suoranaisesti kantaa siihen, onko tutkittava kielenpiirre valittu sen varianttien esiintymistäajuuden vuoksi. Väitöskirjassa 23 (1986) esiintymistäajuuskriteeriä problematisoidaan ja tuodaan esiin, ettei suuri esiintymistäajuus voi olla tutkittavan kielenpiirteen valinnassa keskeinen kriteeri, kun tutkimuksen kohteena on *muuttajien kieli* ja heidän *leimautumisensa*:

(214) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 42

Toinen ehto on sangen perusteltu; ilman suhteellisen suurta määrää ei voi olla kvantitatiivista analyysiakaan. Toisaalta piirteen taaja esiintymisfrekvenssi ei sekään voi olla muuttajien kieltä analysoitaessa ja nimenomaan heidän leimautumistaan arvioitaessa itsetarkoitus. Joskus voi yksikin esiintymä olla merkityksellinen ja yhdessä muiden piirteiden varianttien kanssa osoittaa esimerkiksi puhujan taipumusta yleiskielisyyteen tms. Olen siis ottanut mukaan myös sellaisia piirteitä, joista jotakin varianttia yhdellä puhujalla saattaa esiintyä vain kerran. Tällaisia tapauksia on kuitenkin sangen vähän, ja ne käyvät ilmi asianomaisista yhteyksistä.

Väitöskirjassa 46 (2011) tutkija erittelee piirrekohtaisesti, miten frekventtejä niiden ilmenemät ovat:

(215) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 124

Tarkasteluun valitut piirteet ovat frekvenssiltään kolmenlaisia. Inessiivin päätteiden, jälkitavujen *i*-loppuisten diftongien sekä diftongien avartumisen esiintymistiheys on

suhteellisen taaja ja esimerkiksi puheenaiheista riippumaton. Näille vastakkaisena näyttäytyy *nk*-yhtymä, joka haastatteluissa esiintyy hyvin harvakseltaan ja joka on piirteenä erittäin leksemiriippuvainen: jos uudet *kengät*, *Kangasalan mökki* ja *Helsingissä* käyminen eivät ole tulleet nauhoituksen aikana puheeksi, jäävät idiolektiikohtaiset havainnot vähäisiksi. Niin ikään melko harvafrekventtisten piirteiden joukkoon kuuluvat *ts*-yhtymä sekä MA-infinitiivin illatiivimuodot. Näiden jatkumon ääripäiden edustajien (tiheästi ja riippumattomasti tai harvakseltaan ja muihin ilmiöihin linkittyen esiintyvien piirteiden) väliin jäävät jälkitavujen *eA*- ja *OA*-yhtymät sekä yleiskielen *d:n* vastineet, joiden frekvenssi yltää tyypillisesti joihinkin kymmeneen yhdessä haastattelussa.

Olen tyypitellyt **vakiointi- ja vertailtavuus-kriteeriksi** Labovin kriteerin siitä, että ”varianttien pitää olla helposti kvantifioitavissa”, sekä Thelanderin kriteerit, joiden mukaan ”muuttujan määrittelyn pitäisi onnistua mahdollisimman vähäisin kontekstuaalisin rajoituksin” ja ”piirteen esiintymisyleisyyden olla mahdollisimman riippumaton temaattisista ja muista kielenulkoisista tekijöistä”. Kaikki nämä kriteerit käsittelevät näkemykseni mukaan kielenpiirteessä ilmenevän variaation tutkimusprosessiin liittyvää operationalisointia eli sitä, miten tutkittavat kielenpiirteet vakioidaan ja siten kvantifioidaan laskennallisiksi niin, että aineisto on laadullisesta näkökulmasta tasapainoinen ja tulokset siten vertailukelpoisia. Vakiointi- ja vertailtavuus-kriteereihin otetaan kantaa viidessä tutkimistani väitöskirjoista, väitöskirjoissa 23 (1986), 29 (1989), 41 (2005), 43 (2007) ja 46 (2011).

Kielenpiirteiden kvantifointiin eli vakioimiseen liittyviä seikkoja käsitellään perinpohjaisesti väitöskirjassa 46 (2011: 103–106), jossa eritellään ensinnä tutkimuksen taustoituksen yhteydessä sitä, ovatko tutkittavat variantit diskreettejä vai jatkumoluonteisia, jolloin vakioinnin eri varianteiksi käytännössä tekee tutkija. Myös väitöskirjassa 41 (2005: 45–49) käsitellään tutkimuksessa käytetyn monimuuttujamenetelmän asettamia ehtoja ja todetaan, että analyysimenetelmä soveltuu vain diskreettien varianttien tutkimukseen. Kielenpiirteen valinnan perustelemisen yhteydessä asiaa käsitellään vain väitöskirjassa 46 (2011: 125), jossa nimetään kahdeksasta tutkittavasta kielenpiirteestä kaksi varianteiltaan selkeästi diskreetteiksi (ja siten helposti kvantifioitaviksi) ja kaksi jatkumoluonteisiksi äännepiirteiksi, ”joissa varianttien rajanveto on sopimuskysymys”. Väitöskirjassa 43 (2007: 128) mainitaan Labovin kriteeri kielenpiirteen kvantifioitavuudesta, mutta ei kommentoida kyseisessä tutkimuksessa tutkittavan kielenpiirteen suhteen (jälkitavujen *A*-loppuiset vokaalijonot) asiasta mitään. On tuotava esiin, että vakiointiin (ja siten kvantifointiin) liittyvä tutkimusprosessin vaihe ajoittuu puheaineiston tutkimuksessa käytännössä litterointivaiheeseen: puhuttua kieltä tekstiksi eli litteraatiksi muuntaessaan tutkija tai tallenteen litteroija tekee valinnan siitä, miten monta varianttia (esim. avartuneen diftongin väliastetta) hän valitsee kategorisoida (tarkemmin, ks. litterointia käsittelevä luku 3.6.4).

Tutkittavien kielenpiirteiden varianttien ilmenemisen kontekstuaalisia rajoituksia käsitellään väitöskirjassa 23 (1986: 42), jossa todetaan, että erilaisista kontekstiin

liittyviä ilmenemisrajoituksia käsitellään kielenpiirteiden varianttien analyysin yhteydessä, sekä väitöskirjassa 46 (2011: 124, ks. esimerkki 215). Kiinnostavaa on, että molemmissa väitöskirjoissa esimerkiksi nostetaan *ts*-yhtymän vaihtelu, johon liittyvässä tutkimuksessa tutkijan on määriteltävä ilmenemien kontekstuaaliset rajoitukset eli se, missä lekseemeissä vaihtelun on käytännössä mahdollista toteutua (ks. myös tutkijan kielitajua käsittelevä luku 6.5).

Vain väitöskirjoissa 23 (1986) ja 43 (2007) mainitaan kriteeri, jonka mukaan temaattisten ja kielenulkoisten tekijöiden ei tulisi vaikuttaa kielenpiirteen variantin esiintymisen. Syy on varmaankin se, että tutkimusten keskittyessä pääasiassa äänne- ja muotorakenteen piirteisiin temaattisilla seikoilla ja puhetilanteen tilanteisella vaihtelulla ei ole nähty kovinkaan suurta merkitystä tutkittavan kielenpiirteen valikoitumisen ja edustustapojen variaation kannalta. Tämä näkemys esitetään myös väitöskirjassa 23 (1986):

(216) Tekstiaineisto: VK 23 (1986), s. 43

Neljäs kriteeri on fonologisia ja morfologisia piirteitä tutkittaessa suhteellisen helppo täyttää. Sen sijaan syntaktisten tai syntaksia sivuavien ilmiöiden tarkastelussa temaattiset seikat voivat olla yksipuolistamassa kokonaisuutta. Jos kerronta on koko ajan esimerkiksi minä-muotoista, voivat monikon 1. persoonan muodot jäädä hyvinkin harvinaisiksi. Kun tarkkailtavana on riittävän pitkä jakso, esimerkiksi tunnin mittainen, eivät temaattiset seikat ratkaisevasti vaikeuta syntaksia sivuavienkaan ilmiöiden tutkimista.

Kuten edeltä käy ilmi, tutkimissani väitöskirjoissa esitetään kyllä vakiointi- ja vertailtavuuskriteereihin liittyviä huomioita, mutta niillä ei oikeastaan argumentoida sitä, miksi tutkittava kielenpiirre on valittu tai miksi kenties jokin kielenpiirre on katsottu epäsoveltuvaaksi tutkimuksen kohteeksi. Sen sijaan vertailtavuuteen kiinnitetään yleisemmin huomiota ottamalla kantaa puhujien välisten tapausjoukkojen vertailtavuuteen (VK 29 [1989: 32], esimerkki 217) sekä siihen seikkaan, että eri aikapisteissä tallennettujen aineistojen tulee olla keskenään vertailukelpoisia (VK 41 [2005: 77], esimerkki 218; 45 [2007: 128]).

(217) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 32

Erityisen pulmalliseksi on osoittautunut se, **että samaakin tapausryhmää kertyy eri oppailta kovin erilaisia määriä**. Pulma ei tunnu ratkeavan edes sillä, että hankkii lisää materiaalia niiltä oppailta, joilta esiintymiä puuttuu; jokin ryhmä jää edelleen vajaaksi tai puuttuu kokonaan, vaikka joku toinen yhteisön jäsen samoista aiheista puhuessaan käyttäisi sitä jatkuvasti. (Vrt. edeltä s. 30, alav.; Labov 1972: 204–205.)

(218) Tekstiaineisto: VK 41 (2005), s. 77

On huomattava, että tällaisessa tutkimuksessa kohdekielimuodosta analysoitavana on vähintään kahden eri havaintoajankohdan kerrostumaa ja että **aineistoa on oltava riittävästi ja edustavasti näistä kaikista kerrostumista**. Jos esiintymiä on kustakin ajankohdasta vain muutamia tai jos yleisesti esiintymiä olisikin riittävästi mutta yhdestä ajankohdasta vain niukalti, tulosten luotettavuus kärsii. Tämä on

toinen peruste sille, miksi keskityn tässä tutkimuksessa fonologisiin ja morfologisiin piirteisiin.

Kuten esimerkeistä käy ilmi, sekä esiintymistaajuuskriteeri että vakiointi- ja vertailtavuus-kriteeri pitävät sisällään ajatuksen, että aineistoa ja kielenpiirteiden esiintymiä tutkitaan kvantitatiivisin menetelmin. Tarpeen on mainita, että tekstiaineistostani erottuu vireä suomalaisten sosiolingvistien menetelmiin ja niiden rajoi-tuksiin liittyvä keskustelu. Keskustelu tuntuu saaneen alkunsa Hanna Lappalaisen (2004: 15–16) väitöskirjasta *Variaatio ja sen funktiot*, jossa Lappalainen motivoi omaa tutkimustaan eksplikoimalla viisi variaationtutkimuksen ongelmaa, joista kaksi ovat tarkastelun (piirrevalikoiman) kapea-alaisuus ja kvantitatiivisuus. Tätä kritiikkiä kommentoidaan tai se huomioidaan kaikissa paitsi yhdessä (VK 42 [2007]) Lappalaisen väitöskirjan jälkeen ilmestyneissä, tässä luvussa käsittelemissäni väitöskirjoissa (41 [2005: 17–20], 43 [2007: 77, 81–83, 127], 44 [2009: 21–23] ja 46 [2011: 90–95]).

On huomattavaa, että **osakokonaisuuskriteeri** eli Labovin (1966) esittämä näkemys siitä, että tutkittavien kielenpiirteiden ilmenemien tulisi olla ”suurien struktuurikonanaisuuksien osia” ei tule väitöskirjoissa juuri ollenkaan käsitellyksi. Kriteeri mainitaan kyllä Labovin kriteeristön esittelemisen yhteydessä sekä väitöskirjassa 41 (2005: 76–77) että väitöskirjassa 43 (2007: 128), mutta kummassakaan ei kommentoida kyseistä kriteeriä tai sen merkitystä tutkittavien kielenpiirteiden valinnalle. Väitöskirjassa 46 (2011: 125) ei suoranaisesti viitata Labovin (1966) osakokonaisuuskriteeriin, mutta esitetään huomio siitä, mitkä tutkittavista piirteistä ja niiden ilmenemistä kuuluvat kielen konsonantti- ja mitkä vokaalijärjestelmään ja mitkä piirteet eivät sijoitu luontevasti kumpaankaan. Tämän voi tulkita joko osoitukseksi siitä, että tutkimuksessa on haluttu käsitellä sekä vokaalisto- että konsonantistoon kytkeytyviä kielenpiirteitä, tai viittaukseksi äännehistorialliseen tutkimusperinteeseen, jossa tutkimusta oli tapana jäsentää suhteessa kielen äännejärjestelmään eli konsonantteihin ja vokaaleihin. Toki on todettava, että kysymys on hyvin vaikea: mikä kielessä on ”suuri struktuurikonanaisuus” (ks. myös Karlsson 1975)? On mielestäni kuitenkin kiinnostavaa, ettei asiaan oteta tutkimissani väitöskirjoissa kantaa edes siinä tapauksessa, kun Labovin (1966) kriteeri eksplisiittisesti mainitaan.

Kontrolloimattomuuskriteeri eli Labovin esittämä näkemys siitä, että tutkittavan kielenpiirteiden esiintymien variaation tulisi olla puhujan tiedostetun kontrollin ulkopuolella, on väitöskirjoissa käsitellyistä kriteereistä toinen, jota ei tutkimissani väitöskirjoissa yleisesti hyväksytty piirrevalikoinnin lähtökohdaksi. Väitöskirjassa 44 (2009: 14), jossa tutkimuksen kohteena on tutkittavan kielenpiirteiden lisäksi kielikäsitetykset, kielenpiirteiden valintaan liittyvä keskeisin esitetty argumentti on, että puhujat tiedostavat piirteeseen liittyvän variaatiota. Väitöskirjassa 43 (2007: 128) kriteeri luetellaan yhtenä Labovin (1966) kriteereistä, mutta sitä ei kommentoida. Väitöskirjoissa 23 (1986) ja 41 (2005) argumentoidaan avoimesti kriteerin mielekkyyttä vastaan ja tuodaan esiin myös Heikki Paunosen (1982) artikkeli *Suomen kielen sosiolingvistinen*

vaihtelu tutkimuskohteena, jossa kyseistä kriteeriä problematisoidaan suomen kielen näkökulmasta:

(219) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 43

Sosiolingvistiikan klassikolla William Labovilla oli kielellisille muuttujille asetettavien ehtojen joukossa vielä yksi, joka ansaitsee tässä yhteydessä tulla kommentoiduksi. Hänen mukaansa vaihtelutapausten tulee olla ainakin jossain määrin puhujan tietoisesti kontrollin ulottumattomissa (1966: 49). **Tämä ehto on asetettu kyseenalaiseksi aiemminkin (ks. esim. Paunonen 1982b: 66), ja nimenomaan muuttajien kielenkäyttöä tutkittaessa sen kyseenalaisuus paljastuu selvästi.** Paikkakuntaa vaihtaneiden kielellisessä käyttäytymisessä on nimittäin aivan olennaista se, että kieltä tarkkaillaan; niin oma kuin muidenkin puhe on ainakin muuton jälkeisinä vuosina tarkankin kontrollin kohteena. Vaikka yksittäisissä puhetilanteissa kontrolli ei joka kerta ulotukaan yksityiseen äänteeseen tai muotoon saakka, on puhuja vaistonvaraisesti tietoinen kielimuotojen eroista ja osaa tarvittaessa määritellä, mikä variantti kuuluu mihinkin kielimuotoon. Muuttajien kielen tarkastelu siis jo lähtee siitä näkemyksestä, että puhuja jossakin määrin kontrolloi omaa kielenkäyttöään. Toinen asia on sitten, että kielenpiirteet ovat tässäkin suhteessa keskenään erilaisia: toista piirrettä on helpompi tarkkailla kuin toista. On oletettavaa, että mitä fonemaattisempi piirre on, sitä helpompi on tietoisesti valita jokin tietty variantti (esim. *ts*, *tt* tai *ht*), ja mitä foneettisempi piirre on, sitä vaikeampaa on varianttien kontrollointi (esim. diftonginreduktio).

(220) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 77

Kolmas Labovin ehto rajaa puolestaan hänellä tarkasteltavat piirteet lähinnä foneettisiin, mikä soveltuu vielä englannin tarkasteluun, mutta karsii esimerkiksi suomen kiellä analysoitaessa valtaosan potentiaalisista tarkasteltavista piirteistä tarkastelun ulkopuolelle (Paunonen 1982b: 66).

Väitöskirjassa 46 (2011) mainitaan ikään kuin kuvailevana huomiona seikka, että tutkittavista kielenpiirteistä kaksi ”on luokiteltavissa puhtaiksi äännepiirteiksi, mikä saattaa vähentää puhujan mahdollisuuksia vaikuttaa omaan ääntämykseensä niiden osalta”. Kiinnostavaa mielestäni näissä kontrollikriteeriin liittyvissä argumenteissa on se, että niissä tunnutaan pitävän äänteellistä vaihtelua itsestään selvästi vaikeammin tiedostettavana⁹² ja kontrolloitavana kuin esimerkiksi morfologista tai sanastollista vaihtelua. Nähdäkseni näkemysten tueksi ei ole esitetty empiiristä todistusaineistoa⁹³.

92 On myös todettava, että on perin epäselvää, mitä ”tietoisella kontrollilla” tarkoitetaan: oletettavaa on, että vaikka kielenkäyttäjät olisi ”tietoinen” jostakin kielenpiirteestä ja sen edustustavoista, hän ei pysty kontrolloimaan puhettaan tietoisesti kaikissa puhetilanteissa.

93 Esimerkiksi Hakulinen (1924: 7–9) referoi sanastonkeruuseen liittyviä ongelmia: ”Edelleen kolmannen kerääjän samansuuntainen havainto: ”Rahvaan keskuudesta valitun kielimestarin omiin kielellisiin pohtimuksiin on syytä suhtautua hyvin varovasti. Saatavat viikon kuluttua jyrkästi kieltää, minkä tänään sanoivat, tai käyttää itse puheessaan sanaa, jonka ovat irrallisena kuullessaan väittäneet tuiki tuntemattomaksi.”

Edellä esittämiäni William Labovin (1966) ja Mats Thelanderin (1979) piirrevalikoinnin kriteeristöihin peilautuvien perusteiden lisäksi tutkimissani väitöskirjoissa argumentoidaan piirteiden valintaa myös muun tyyppisillä argumenteilla: 1) piirteessä ilmenevän variaation runsaudella, 2) piirteen variaatioon liittyvällä kielihistorialla, 3) aikaisempien tutkimuksien piirrevalikoimalla, 4) piirteen asemalla tai vaikutuksella toisiin piirteisiin tai kielisysteemiin sekä 5) tutkimusaukolla.

Variaation runsautta käytetään argumenttina tutkittavan kielenpiirteen valinnassa tulkintani mukaan neljässä väitöskirjassa: väitöskirjoissa 29 (1989: 64), 33 (1992: 1–2), 42 (2007: 42) ja 43 (2007: 128). Väitöskirjoissa 42 (2007) ja 43 (2007) variaation runsaus (ja siten tutkittavan kielimuodon muutosalttius) on keskeisin peruste, jolla tutkittavan kielenpiirteen valintaa perustellaan, mikä käy ilmi esimerkeistä 221 ja 222:

(221) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 42

Keskityn analyysissä paikallissijajärjestelmän (laajasti käsitettynä) ilmiöihin, mutta muuallakin sijajärjestelmässä - myös ns. kieliopillisissa sijoissa - on merkkejä samantapaisista kehityspiirteistä. Esimerkiksi nominatiivin yleistymisen muiden sijojen kustannuksella kielitajun heikkenemisen ja mahdollisesti kaksikielisyydenkin lisääntymisen myötä olisi tutkimuksenarvoinen ilmiö, esimerkiksi *kot tulimma* 'kotiin tulimme' (VI3); *näät saatet'tii sis Riibinsk* 'heidät vietiin sitten Riibinskiin' (VT10). Syntaktisista rakenteista erityisen antoisaa voisi olla objektin sijojen analysointi; siinäkin ovat nähtävissä toisaalta vieraan kielen vaikutus (viro ja venäjä), toisaalta kielessä aiemminkin idulla olevat muutostendenssit, mahdollisesti myös attritio. (Ks. myös Kokko 1996.) Paikallissijat ovat tällaiselle tutkimukselle siinä mielessä antoisimpia tutkimuskohteita, että lauseen perifeeristen asemien sijoina ne ovat herkempiä innovaatioille ja muutoksille kuin ydinjäsenten kieliopilliset sijat. Toisaalta niin voimakkaan kulumis- ja kontaktiprosessin kohteena olevassa kielimuodossa kuin inkerinsuomi mikään ei liene mahdotonta.

(222) Tekstiaineisto: VK 43 (2007), s. 128 (lihavointi alkuperäinen)

Itse päädyin jälkitavujen *A*-loppuisten vokaalijonojen tutkimiseen jo vuonna 1998. Tuolloin litteroin muutaman sivun niiden nauhoitteiden puhetta, joita olin ollut tallentamassa Vienan Karjalassa edellisenä vuonna. Litteraattit osoittivat, että vienalaismurteiden jälkitavujen *A*-loppuisten vokaalijonojen edustuksessa oli runsaasti variaatiota ja paljon myös selittämättömiä muodosteita, jotka herättivät kiinnostukseni. Olin aiemmin perehtynyt muun muassa Ojansuun karjalan kielen äännehistorioihin (1905, 1918), joissa annetaan ymmärtää, että jälkitavujen pitkä *a* esiintyy vienalaismurteissa *aina oa*-diftongina, *iA*-jono *ie*-diftongina ja niin edelleen. Kun sitten litteraateissani esiintyikin lukuisia erilaisia variantteja, päätin ottaa selvää, minkälaisia muutoksia jälkitavujen *A*-loppuisissa vokaalijonoissa on oikein tapahtumassa. Kandidaatin- ja pro gradu -tutkielmien tekeminen vokaalijonojen variaatiosta nosti esiin vain lisää kysymyksiä variaation ja muutoksen luonteesta, minkä vuoksi jatkan saman aiheen tutkimista myös tässä työssä.

Kiinnostavaa on, että kummassakin väitöskirjassa kohteena on uhanalaiseksi nimetty vähemmistökieli (väitöskirjassa 42 [2007] inkerinsuomi ja väitöskirjassa 43 [2007] karjalan vienalaismurteet) ja kiinnostuksen kohteena variaatio eritoten

kielikontaktien aiheuttaman kielen attrition eli kulumisen näkökulmasta (ks. esim. VK 42 [2007: 218–219], 43 [2007: 315]).

Runsaan synkronisen variaation ja muutosalttiuden lisäksi kahdessa väitöskirjassa (VK 29 [1989: 64], 33 [1992: 1]) motivoidaan kielenpiirteiden valintaa myös kielihistoriallisesta näkökulmasta, kuten esimerkiksi 223:

(223) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 64

Jälkitavujen *i*-loppuisia diftongeja on esiintynyt yli kahdessakymmenessä eri muotoryhmässä. Näistä muotoryhmistä monet ovat sellaisia, että diftongi on voinut esiintyä sekä painottomassa että sivupainollisessa tavussa. Lisäksi on huomattava, että samaankin muotoryhmään on voinut sisältyä tapauksia, joissa diftongin *i*:llä on selvästi tajuttava kieliopillinen funktio, mutta myös sellaisia tapauksia, joissa diftongin jälkikomponentti ei ymmärtämisen kannalta ole tärkeä. Tällainen tilanne on luonut otollisen maaperän erisuuntaisille yleistyksille ja mutkistanut edellä hahmoteltua, äänteelliseltä kannalta säännölliseksi katsottavaa kehitystä. Miksi kussakin tapauksessa on murteessa todettavana lopputulokseen päädytty, ei ole minkään murteen kohdalla suoraan nähtävissä.

Vaikka väitöskirjassa 43 (2007: 218, esimerkki 222) viitataan myös aikaisempaan tutkimukseen piirrevalinnan motivaattorina, selkeämmin nimenomaan aikaisemmalla tutkimuksella ja niissä tehdyillä valinnoilla tutkittavien kielenpiirteiden valikointia motivoidaan väitöskirjoissa 41 (2005) ja 46 (2011). Väitöskirjassa 41 (2005: 78) argumentaatio käsittelee sitä, että koska tutkimuksen yksi tavoite on testata näennäisaikamenetelmää, on järkevää, että tutkimuksessa analysoidut piirteet ovat samoja kuin aikaisemmissa näennäisaikatutkimuksissa tutkitut kielenpiirteet (esimerkki 224). Väitöskirjassa 46 (2011: 124) piirteiden valintaa perustellaan aikaisemmillä tutkimuksilla ja niissä esitetyillä muutosennusteilla (esimerkki 225), ja toisaalla (VK 46 [2011: 47]) samaan perusteeseen viitataan tutkijan perustellessa erään kielenpiirteiden (švaa-vokaali) ulos rajaamista.

(224) Tekstiaineisto: VK 41 (2005), s. 78

Lisäksi on huomattava, että koska fonologiset ja morfologiset piirteet ovat olleet sängen yleisiä tutkittavia suomalaisessa puhutun kielen tutkimuksessa, ne ovat olleet paljon tutkittuja myös niissä monissa tutkimuksissa, joissa on sovellettu näennäisaikamenetelmää. Koska tutkimuksessani testaan myös näennäisaikaennusteiden luotettavuutta, on etu eikä haitta, että tutkimustuloksia voi suhteuttaa jo ennen tehtyyn tutkimukseen ja niissä saatuihin tuloksiin. Osa tutkittaviksi valitsemistani piirteistä on sellaisia, että olen analysoinut niitä jo samaan kielimuotoon kohdistuneessa tutkimuksessani (Kurki 1998b), joka on ollut eräänlainen pilottitutkimus tälle käsillä olevalla tutkimukselle. Tämä mahdollisuus suhteuttaa omia tuloksia jo tehtyjen tutkimusten tuloksiin ja arvioida näin laajemmin näennäisaikamenetelmällä saatuja tuloksia on kolmas peruste tarkasteltaviksi ottamieni piirteiden valinnalle.

(225) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 124

Kahdeksasta tässä luvussa tarkasteltavasta piirteestä seitsemän on sellaisia, joista on olemassa TAPU-hankkeen yhteydessä tehtyt näennäisaikaennusteet. Näitä ovat

inessiivin päätteet, jälkitavujen *eA*- ja *OA*-yhtymät, diftongien avartuminen, yleiskielen *d*:n vastineet, yleiskielen *ts*-yhtymän vastineet, *nk*-yhtymän astevaihtelu ja *MA*-infinitiivin illatiivimuodot. Kahdeksas piirre, jälkitavujen *i*-loppuiset diftongit, on mukana laajentamassa tutkittavien piirteiden kirjoa muun muassa siksi, että *i*:n kato on luokiteltu varsin laaja-alaiseksi ja levikiltään vakiintuneeksi puhutun suomen ilmiöksi – minkä vuoksi piirteen tarkastelun antia nykypuhekielen muutoksen tutkimukselle on kyseenalaistettu (Mantila 1997: 12–13). Yleinen ennuste piirteestä onkin sen (toki jo murrepohjaan perustuva) vahva asema ja tuon aseman muuttumattomuus.

Kahdessa väitöskirjassa (VK 33 [1992: 2] ja 44 [2009: 15]) tutkittavan kielenpiirteen valintaan liittyvässä metatekstissä motivoidaan tutkimusta ja argumentoidaan kielenpiirteen valintaa huomioilla, jotka korostavat kielenpiirteen asemaa tai siinä tapahtuvan variaation impaktia suhteessa toisiin kielenpiirteisiin tai kieleen systeeminä, mikä käy ilmi esimerkeistä 226 ja 227:

(226) Tekstiaineisto: VK 33 (1992), s. 2

Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n kato on koko suomen kielen lähihistorian ehkä keskeisin ääntenmuutos. Se on mullistanut kielemme morfofonologiaa hyvin perusteellisesti. Se on johtanut jälkitavujen pitkien vokaalien ja diftongien käyttöfrekvenssin moninkertaistumiseen, astevaihtelusäännön rikkoutumiseen illatiivimuodoissa ja kaksivartaloisten nominien vokaalivartalossa, ja lisäksi se on muuttanut monien taajafrekvenssisten suffiksien rakennetta.

(227) Tekstiaineisto: VK 44 (2009), s. 15

Piirre on kiintoisa siksin, että sen lingvistinen esiintymäala lankeaa yhteen eräiden toisten, suomen murteissa maantieteellisesti laajalevikkisempien ja niin ikään paljon tutkittujen ilmiöiden kanssa, jotka kuuluvat myös Tornionlaakson murteeseen. Nämä ovat yleisgemiaatio (*talloon* vrt. *talhoon*), ja itämurteiden erikoisgemiaation kaltainen konsonantin pidentyminen (*tekemmään* vrt. *tekemhään* ~ *tekehmään*). Näiden suhde *h*:n variaatioon on kiinnostava paitsi lingvistisen esiintymäalansa kannalta (ks. Vaattovaara 1999) myös puhujien kielitietoisuuden kannalta.

Jossakin määrin nämä argumentit ja niissä kuvatut vaikutusketjut voi nähdä myös osakokonaisuuskriteeriin liittyvinä ”suurina struktuurikononaisuuksina” (Labov 1966, myös Karlsson 1975), joita tutkittavien kielenpiirteiden tulisi edustaa.

Viides ja viimeinen argumenttityyppi, jota tässä luvussa käsittelemistäni väitöskirjoista analyysini mukaan löytyy, on tutkimusaukkoperuste. Väitöskirjassa 33 (1992: 2) sitä, että tutkittavaa kielenpiirrettä tarkastellaan rajatusti tietyn alueen murteessa eikä itämerensuomalaisissa kielissä perustellaan osittain sillä, että alueen ”murteita on kuvattu niukasti”. Väitöskirjassa 43 (2007: 128) tutkimusaukkoperuste esitetään selkeämmin suhteessa kielenpiirteiden valintaan, mikä käy ilmi esimerkistä 228:

(228) Tekstiaineisto: VK 43 (2007), s. 128

Itse olen valinnut tutkimukseni kohteeksi äännerakenteessa ilmenevän variaation monesta syystä. Ensinnäkin vialaismurteita on tutkittu hyvin vähän – paljon vähemmän kuin vaikkapa suomen murteita tai puhekieltä, eikä vialaismurteita ole

tarkasteltu ennen tätä tutkimusta lainkaan sosiolingvistiikan tarjoamien metodien avulla. Toisin sanoen alkaisipa vienalaismurteista tutkia mitä tahansa kielenpiirrettä variaatioteorian pohjalta, tutkija löytäisi aina runsaasti uutta sanottavaa.

Olen tässä luvussa käsitellyt sitä, mitä perusteita tutkimissani väitöskirjoissa esitetään selitettäessä tutkittavan kielenpiirteen valintaa. On kiinnostavaa, että vaikka suurimmassa osassa väitöskirjoja viitataan William Labovin (1966) ja Mats Thelanderin (1979) formuloimiin kriteeristöihin, kaikkiin kriteereihin ei suinkaan oteta kantaa tai suhteuteta niitä tutkimuksessa tehtyihin valintoihin. Kuten analyysistani käy ilmi, argumentaatio on moninaista ja siinä mielessä myös epäsystemaattista. Oma kysymyksensä toki on, voiko tutkittavien kielenpiirteiden valintaa ylipäättään perustella systemaattisesti, jos tutkimuksien kohdekielimuodot ja painotukset vaihtelevat.

Lopuksi on tarpeen tuoda esiin, että tutkimuksilla on myös yhteys luvuissa 5.2.1, 5.2.2 ja 5.2.3 esittelemiini tutkimusperinteisiin. Puolessa tässä luvussa käsittelemistäni väitöskirjoista on murteen yleiskuvaus eli deskriptio erillisenä lukunaan: väitöskirjassa 29 (1989) *Töysän murteen luonteenomaisuudet*, väitöskirjassa 42 (2007) *Inkerinsuomi ennen ja nyt*, väitöskirjassa 44 (2009) *Murrealueen dialektologisesti määrittyvät rajat ja murteen yleiskuvaus* ja väitöskirjassa 46 (2011) *Tampereen murre dialektologiassa* sekä *Tampereen murre kansandialektologiassa*. Erityisen kiinnostavaa on, että kuvauksen otsikoinnit vaihtelevat: murretta voidaan kuvata yleisesti ikään kuin objektiivisen faktuaalisesti (esim. *murteen luonteenomaisuudet*) tai kontekstualisoiden kuvaus dialektologiseksi (esim. *murre dialektologiassa*). Jälkimmäinen korostaa nähdäkseni näkökulmaa, että aikaisempaan tutkimusperinteeseen kytkeytyvät murteenkuvaukset ovat tietyn tutkimusperinteen tuotos ja niiden ehdoin laadittuja (vrt. murteen ”objektiivinen” kuvaus). Huomio tuo esiin myös murteisiin liittyvän tutkimustiedon kumuloitumisen ja murteenkuvauksien kanonisoitumisen: siinä missä varhaiset murteenkuvaukset perustuvat tutkijan omiin havaintoihin, näiden havaintojen toistaminen kirjallisuuskatsauksina on askeleen etäämpänä empiriasta.

Tässä luvussa käsittelemissäni väitöskirjoissa viitataan myös äännehistorioiden perinteeseen. Väitöskirjassa 41 [2005: 26–27] käsitellään tutkimuskirjallisuuden (Labov 1994) nojaten äännelain käsitettä ja suhteutetaan sitä leksikaalisen diffuusion käsitteeseen, mikä osaltaan osoittaa, ettei äännelain käsite sinänsä ole kadonnut mihinkään, eikä sen soveltaminen siis väistämättä edellytä tutkimuksen ”nuorgrammaattisuutta”:

(229) **Tekstiaineisto:** VK 41 (2005), s. 27

Äännelaki on saanut osakseen paljon kritiikkiä ja sitä on pidetty välillä vanhentuneena käsityksenä, mutta viime aikoina se on saanut jälleen kannatusta. William Labov esittää teossarjansa *Principles of Linguistic Change* ensimmäisessä osassa, että leksikaalista diffuusiota (Labov 1994: 421–439) ja nuorgrammaatikkojen äännelakia (Labov 1994: 440–471) ei tarvitse nähdä täysin toisensa poissulkevinä kuvaustapoina. Hänen mukaansa kumpikin kuvaustapa on käyttökelpoinen, ja ne itse asiassa täydentävät toisiaan. Toisinaan muutokset etenevät leksikaalisen diffuusion omaisesti ja

toisinaan äännelain omaisesti, mutta nämä ovat Labovin mukaan eri muutostyyppien muodostaman jatkumon ääripäät.

Lisäksi äännehistorioita käsitellään tutkimuksissa esimerkiksi (vertailu)aineistona (VK 23 [1986: 39], 29 [1989: 25]), murrerajojen ja alueiden yhteydessä (VK 29 [1989: 11], 41 [2005: 56–57], aikaisempaa tutkimusta kuvaillessa (VK 33 [1992: 13], 42 [2007: 25–26], 44 [2009: 66, 68], 46 [2011: 35]) tai kielen kuvauksen tai tutkimuksen traditiona (VK 46 [2011: 34, 54–55]). Erityisen kriittiseen sävyyn äännehistorioita nostetaan esille väitöskirjassa 43 (2007: 20–22, 130) nimenomaan siitä näkökulmasta, että muistiinpanolitteroitua ja litteroitua kieliaineistoa on ”korjailtu” ja muokattu – samaa teemaa käsitelin myös tässä työssä luvuissa 3.6.2 ja 3.7.

5.2.5 Tutkimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsitukset ja -asenteet

Tässä luvussa käsittelen niitä tarkastelujaksoni (1871–2017) aikana ilmestyneitä tekstiaineistoni väitöskirjoja, joissa tutkimuksen kohteeksi on asetettu kielenkäyttäjien käsitykset ja asenteet murteisiin liittyen. Tekstiaineistossani tällaisia tutkimuksia on kolme: väitöskirjat 44 (2009), 47 (2011) ja 49 (2017) (ks. taulukko 14). Väitöskirjassa 44 (2009) tutkittavana on kieliasenteiden ja -käsitysten lisäksi myös perustellen valittu kielenpiirre ja väitöskirjassa 49 (2017) taustoitettua valittu kielenpiirre, mistä syystä olen käsitellyt näitä kahta väitöskirjaa myös tämän luvun aikaisemmissa alaluvuissa. Toisin sanoen vain väitöskirjassa 47 (2011) tutkimuskohteena on yksinomaan kielenkäyttäjien murteeseen liittyvät käsitykset.

TAULUKKO 14. Tekstiaineistoni väitöskirjat, joissa tutkitaan kielenkäyttäjien kielikäsitteitä ja -asenteita: väitöskirjojen tunnistenumerot, ilmestymisvuodet ja nimikkeet.

Tunniste	Vuosi	Nimike
44	2009	Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena.
47	2011	"Savon murre" savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana.
49	2017	<i>Hän, se, tää vai toi?</i> Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä.

Tässä luvussa käsittelemiäni kolmea väitöskirjaa yhdistää se, että niiden kieli- asenteisiin liittyvä tarkastelu kytkeytyy teoreettisesti ja myös menetelmällisesti⁹⁴ kansanlingvistiikaksi kutsuttuun tutkimusalaan. Kansanlingvistiikka on Suomessa ja kansainvälisestäikin melko nuori kielitieteen ala, mitä aineistoni tukee: ensimmäisen kerran tieteenala mainitaan tekstiaineistoni väitöskirjassa 43 (2007: 21) erään kirjallisuusviitteen yhteydessä, ja kaikki tässä luvussa tarkastelemani väitöskirjat ovat ilmestyneet 2000-luvulla.

Aluksi on oleellista tuoda esiin, että myös viidessä muussa väitöskirjassa (VK 20 [1974], 23 [1986], 29 [1989], 42 [2005] ja 43 [2007]) jokin tutkimuskysymyksistä⁹⁵ käsittelee tulkintani mukaan kielenkäyttäjien asenteita tai kielikäsitteitä, vaikka termiä *kielikäsitys* tai *kieliasenne* ei käytettäisikään. Mainintoja kielenkäyttäjien käsitysten ja asenteiden merkityksestä tutkimukselle on myös muissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa, ja seuraavaksi esittelen näitä mainintoja.

Kansanetymologia eli kielenkäyttäjien keskuudessa pääasiassa suullisena perinteenä välittyvät selitykset sanojen tai nimien alkuperästä, mainitaan kahdessa tutkimistani väitöskirjoista (VK 7 [1919: 12] ja 40 [2003: 20]). Tieteen termipankin mukaan kansanetymologia on määritelmällisesti väärä ja paikkansa-pitämätön etymologia: 'osittainen käänöslaina, jossa lähtökielen omaa sanaa äänneasultaan muistuttava kieliaines selitetään väärin' (Tieteen termipankki 26.11.2021: Kielitiede:kansanetymologia).

Dennis R. Preston, joka on kansanlingvistiikan tunnetuimpia tutkijoita, on laatinut kielenkäyttäjien kielitietoisuutta käsittelevän nelitahaisen taksonomian, jossa yksi kielenkäyttäjien kielitietoisuuden osa-alue on *imitointikyky* (*control, imitative control*)⁹⁶ (Preston 1999: 360). Kiinnostavasti tämä sama kielenkäyttäjien kielitietoisuuden osa-alue mainitaan muodossa *murrekarrikerkaus* yhdessä varhaisimmista tekstiaineistoni väitöskirjoista (VK 4 [1901]):

94 Väitöskirjoissa 44 (2009) ja 47 (2011) on käytetty aineistonkeruumenetelminä kuunte-lutestejä, joita käsittelin luvussa 3.5.6. ja väitöskirjassa 49 (2017) kyselymenetelmää, jota käsittelin luvun 3.5.1 lopussa.

95 VK 20 (1974: 13): "2b) miten kielenpuhujat itse tulkitsee (tai jäsentää) kunkin muoto-tyypin (mikä on siis sen kieliopillinen rakenne yksityisen kielenpuhujan kannalta?"; 23 (1986: 23): "10. Millainen on muuttajan persoonallisuus ja mikä on kielen merkitys hänen identiteettinsä kannalta?"; 29 (1989: 65): "3. Miten *i*-difongin edustus kuvas-taa yhtäältä kunkin murteenpuhujan henkilöhistoriaa, erityisesti hänen saamiensa kielellisten vaikutteiden suuntaa, sekä toisaalta hänen psykososiaalista taustaansa?"; 41 (2005: 80): "h) Mikä vaikutus on iällä ja sillä, kuinka tiivis yhteys yksilöllä on omaan yhteisönsä?"; 23 (2007: 135): "Miten informanttien kieliasenteet vaikuttavat heidän kielelliseen variaatioonsa?"

96 Muut Dennis R. Prestonin taksonomian osa-alueet ovat 1) saatavuus/pääsy, käsiteltä-vyyks (*availability*), 2) täsmällisyys (*accuracy*) ja 3) yksityiskohtaisuus (*detail*) (Preston 1999: 360, käänökset Vaattovaara 2009: 31–32).

(230) **Tekstiaineisto:** VK 4 (1901), s. 20

Yhteydestä ja seurustelemisesta ruotsalaisten kanssa on murteeseen jäänyt runsaita jälkiä. Huomattava on muun muassa se omituisuus, että s on tavallinen sanan alussa; esim. *skriivari*, *spruntti* (= r. *sprund*), *stalti*, *skotti* (= poika, r. *skott*) j. n. e. (---) Ei ole ihme, että naapurit näiden murteen omituisuuksien vuoksi kutsuvat tätä pitäjää Slaihiaksi. **Murrekarrikeeraukset** kuuluvatkin usein tämän saman ilmiön piiriin.

Kahdessa tutkimistani väitöskirjoista mainitaan myös, että kielenkäyttäjien kielikäsitteillä on ollut merkitystä sen suhteen, miksi kyseistä kielimuotoa kutsutaan. Väitöskirjassa 42 (2007: 18) tutkija esittää, että inkeroismurteita on kutsuttu karjalan murteiksi osittain siksi, että inkeroiset itse ja myös vatjalaiset kutsuivat heitä karjalaisiksi. Väitöskirjassa 43 (2007: 41) tutkija toteaa, että hänen näkemyksensä karjalan kielen jakamisesta kolmeksi eri varieteetiksi ”perustuu ennen muuta vienankarjalaisen maallikoiden näkemyksiin”.

Kahdessa väitöskirjassa tutkijat kääntyvät kielenkäyttäjien puoleen, kun he pohtivat, mitkä variantit tai varianttikimput muodostavat murteesta omanlaisensa kielimuodon. Väitöskirjassa 46 (2011: 39–48) on kirjallisuuteen perustuvan murteen yleiskuvauksen lisäksi myös luku *Tampereen murre kansandialektologiassa*, jossa murretta esitellään kielenkäyttäjien tekemien havaintojen näkökulmasta. Väitöskirjassa 29 (1989: 27) tutkija puolestaan vetoaa kielenkäyttäjien näkemyksiin pohtiesaan, olisiko voinut tehdä puhujavalinnan kieliperustaisesti (tarkemmin, ks. luku 4.2.1):

(231) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 27

Olisiko kielenoppaita valitessa voinut sitten lähteä itse murteesta, sen vanhakantaisuudesta tai muista valituista piirteistä? Nähdäkseni murretta koskevien perustelujen löytäminen olisi tutkimuksen alkuvaiheessa ollut lähes mahdotonta. Se intuitiivinen käsitys, joka minulla Töysässä opiskeluvuosiin saakka asuneena on murteen luonteenomaisuuksista, on saanut kyllä vahvistusta työn edetessä, mutta sellaista nimenomaista piirrettä, jonka perusteella murteenpuhuja automaattisesti lukeutuisi tutkittavan kieliyhteisön jäseneksi, on vaikea osoittaa. Kysehän on sekamurteessa useinkin yhtä paljon määrä- kuin laatueroista, vaikka niitäkin toki on, ja loppujen lopuksi eri aineksista muotoutunut kokonaisuus joko on tai ei ole Töysän murretta. **Tämä tulee ilmi siinä, kuinka kieliyhteisön jäsenet itse arvioivat naapureittensa ja tuttaviensa kielenkäyttöä. Nähdäkseni hekään eivät perusta arvioitaan yksityisiin kielenpiirteisiin vaan puheesta saatavaan kokonaisvaikutelmaan.**

Suurin osa kielenkäyttäjien käsityksiin ja asenteisiin liittyvistä huomioista käsittelee variaation ja muutoksen selittämistä. Ensimmäinen maininta kielenkäyttäjien asenteiden vaikutuksesta (tutkijan ennakoimaan) kielenmuutokseen löytyy jo tekstiaineistoni väitöskirjasta 2 (1885: 9–10) (esimerkin suomennos alaviitteessä):

(232) **Tekstiaineisto:** VK 2 (1885), s. 9–10⁹⁷

Wo die Dialekte in nahe Berührung mit einander kommen, da entstehen immer gemischte Formen, die mit einander um ihre Existenz kämpfen. Der Ausgang dieses Kampfes ist ziemlich gewiss: das Gebiet der Äürämöis-Mundart wird immer mehr von den Savakot annectirt (sic) auf dieselbe Weise, wie auch die Kleidertracht der Äürämöis-Weiber der moderneren und – wie wir in diesem Falle zugeben müssen – auch geschmackvolleren der Savakot weichen muss. Sogar die Äürämöiset selbst in solchen Gegenden halten den Savakko-Dialekt für eine mehr gebildete, feinere Sprache als ihre eigene, und bemühen sich besonders Formen wie *kagra*, *kagla* zu vermeiden und statt deren *kaura* und *kaula* zu sagen. Interessant ist es, diesen ”Krieg im Frieden” z. B. in Duderhof-Hietämäki, wo die Weiber noch theilweise die Äürämöistracht tragen, zu beobachten. Die Sprache der jüngeren Leute ist schon eine vollkommene Savakko-Mundart, wogegen die Älteren noch reine Äürämöis-Formen gebrauchen. Mit einer gewissen Geringschätzung spricht man davon, dass man früher z. B. *nagran* und *siegla* statt der jetzt gebräuchlichen *nauran* und *seula* gesagt habe. In der heutigen Sprache hört man fast ausschliesslich z. B. *valkia*, *kirveitä*, doch kann man erfahren, dass *valkee* und *kirvehii* früher im Gebrauch gewesen sind.

Esimerkin 232 tapaan erityisesti nuorten kieliasenteita ja siten halua ja kykyä omaksua ja levittää kielenmuutoksia käsitellään lyhyesti myös väitöskirjoissa 25 (1987: 6) ja 29 (1989: 21–22). Hyvin samankaltaiseen tapaan kuin esimerkissä 232 kieliasenteita käsitellään suhteessa kielen katoamiseen väitöskirjassa 42 (2007: 46–47).

Väitöskirjoissa 41 (2005: 82–86) ja 43 (2007: 123–126) – kuten myös kielikäsi-
tystutkimukseksi tyypittelemässäni väitöskirjassa 44 (2009: 48–49) – yksi analyysin ulottuvuus on variaation ja muutoksen tarkasteleminen suhteessa kieliasenteita ja ympäristösuhdetta kuvaavaan puhujakohtaiseen indeksiin. Indeksillä – jota väitöskirjassa 41 (2005) kutsutaan *integraatioindeksiksi*, väitöskirjassa 43 (2007) *suo-
mi-indeksiksi* ja *karjalaindeksiksi* sekä väitöskirjassa 44 (2009) *samaistumisindeksiksi* – pyritään tutkimuksissa hahmottamaan sitä, miten sitoutunut kielenkäyttäjä on kieleen tai murteeseen, sen puhuma-alueeseen tai puheyhteisöön – tai kaikkiin näistä. Huomattavaa on, että väitöskirjassa 43 (2007: 389–392) puhujakohtaisten indeksien

97 Suomenos (L. A.): ”Siellä missä murteet ovat läheisessä kosketuksessa toistensa kanssa, on aina sekamuotoja, jotka kamppailevat olemassaolostaan. Tämän kamppailun lopputulos on melko varma: äyrämöismurteen alue liittyy savakkoihin samalla tavalla kuin äyrämöisnaisten puku syrjäytyy nykyaikaisemmalla ja – kuten on myönnettävä – tyylikkäämmällä savakkojen puvulla. Jopa äyrämöiset itse näillä alueilla pitävät savakkomurretta omaansa koulutetumpana, hienompana kielenä ja pyrkivät erityisesti välttämään muotoja kuten *kagra*, *kagla* ja käyttämään sen sijaan muotoja *kaura* ja *kaula*. On mielenkiintoista nähdä tämä ”rauhaisa sota” esimerkiksi Duderhof-Hietämäellä, jossa naiset käyttävät edelleen joskus äyrämöispukua. Nuorempien kieli on jo täydellisesti savakkomurretta, kun taas vanhemmat käyttävät edelleen puhtaita äyrämöismuotoja. Tietyllä halveksunnalla puhutaan siitä, että aiemmin on käytetty esimerkiksi muotoja *nagran* ja *siegla* nykyään yleisten *nauran* ja *seula* sijaan. Nykykielessä kuulee lähes yksinomaan esimerkiksi *valkia*, *kirveitä*, mutta saattaa käydä ilmi, että *valkee* ja *kirvehii* olivat käytössä aikaisemmin.”

määrittelyn pohjana olevat kysymykset liittyvät pääasiassa kieleen ja sen käyttö-yhteyksiin, väitöskirjassa 44 (2009: 286–300) sekä paikkasuhteeseen että kieleen, kun taas väitöskirjassa 41 (2005: 82–86, 260) indeksin laskentaperusteena eivät ole kieltä käsittelevät kysymykset, vaan puhujan läheisten ja tuttavien synnyin- ja asuinpaikat sekä puhujan suhde eri paikkoihin (esim. missä hän käy harrastuksissa).

Edellä mainitusta laajasta katsauksesta käynee selkeästi ilmi, että puhujien asenteilla ja käsityksillä on nähty olevan relevanssia suhteessa kielentutkimukseen ja kielitieteen tehtävään jo ennen kansanligvistiseksi nimettyä tutkimusta – tämä toki on tiedostettu tutkimusalalla aikaisemminkin (ks. esim. Vaattovaara 2009: 27–30, Mielikäinen 2001a: 147–148, Mielikäinen & Palander 2002: 86–87; ks. myös Rapola 1925: 70). Käsittelem myös tämän työn useissa luvuissa (esim. puhujien valikoitumista käsittelevässä luvussa 4.2.4., murrerajojen määrittelyä käsittelevässä luvussa 5.4.5 sekä tutkijan ja puhujien välistä vuorovaikutusta käsittelevässä luvussa 6.2.) sitä, miten murteentutkimuksen empiirisen luonteen vuoksi kielenkäyttäjät, heidän käsityksensä ja asenteensa ovat vaikuttaneet kielentutkijoiden toimintaan ja siten kielentutkimukseen monella eri tavalla. Tästä huolimatta on aineistoni perusteella paikkansa pitävä väite, että systemaattisen kielitieteellisen tutkimuksen kohde kielenkäyttäjien kielikäsitteet ja -asenteet suhteessa murteeseen ovat olleet vasta 2000-luvulla.

Mitä sitten tutkitaan niissä kolmessa väitöskirjassa, joissa tutkimuksen yksi keskeinen tutkimuksen kohde on kielenkäyttäjien käsitykset ja -asenteet murteisiin liittyen? Kuten aikaisemmin kirjoitin, yhdessä kielikäsitteitä käsitteleväksi tyypittelemistäni väitöskirjoista (VK 44 [2009: 43–44]) tarkastellaan kielikäsitteitä variaation ja muutoksen selittämisen ja ennustamisen näkökulmasta, kuten myös useassa tekstiaineistoni väitöskirjassa, joissa tutkimuskohteena eivät varsinaisesti ole kielikäsitteet ja -asenteet. Kahdessa kielikäsitteitä väitöskirjassa (VK 44 [2009: 43], 47 [2011: 6]) myös tarkastellaan sitä, miten kielenkäyttäjät määrittelevät murrerajoja ja erottavat kielimuotoja toisistaan – tähän tematiikkaan palaan tarkemmin murrerajoja käsittelevän luvun alaluvussa 5.4.5. Näiden tulokulmien lisäksi väitöskirjoissa tarkastellaan kieliasenteita ja -käsityksiä analyysini mukaan viidestä näkökulmasta: 1) vertailemalla kielikäsitteitä kielen käyttöön (VK 44 [2009: 43], 49 [2017: 17]) 2) tutkimalla, mitkä variantit ovat kielenkäyttäjien näkökulmasta murteelle tyypillisiä (VK 47 [2011: 6]), 3) tarkastelemalla murteen ja identiteetin välisiä kytköksiä (VK 44 [2009: 43–44]) sekä 4) yksilöimällä kielenkäyttäjien raportoima kielenpiirre tai variantti (vrt. tutkijan valikoima kielenpiirre/variantti) kieliaineistoon kohdistuvan tarkastelun kohteeksi (VK 49 [2017: 17]).

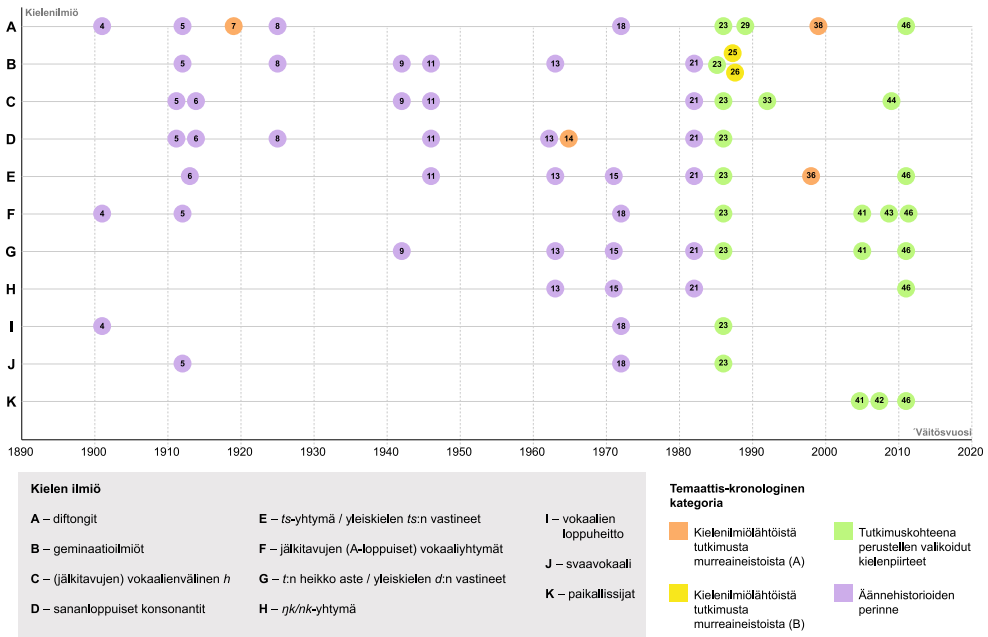
Kuten edeltä käy ilmi väitöskirjoissa 44 (2009) ja 49 (2017) yhtenä asetelmana on tutkia sitä, miten kielenkäyttäjien käsitykset kielenpiirteestä ja sen edustustavoista vastaa kieliaineistosta tarkasteltavia konkreettisia kielenpiirteiden ilmenemisiä. Väitöskirjassa 47 (2011: 6) suurin osa tutkimuskysymyksistä käsittelee sitä, miten kielenkäyttäjät luonnehtivat murretta ja millaisia kielenpiirteitä ja niiden edustustapoja he

luettelevat murretta kuvatessaan. Tutkimushistoriallisesti asetelma on kiinnostava: kun varhaiset kuvailevat murretutkimukset (ks. luku 5.2.1) kuvasivat tekijöidensä subjektiivista näkemystä siitä, mikä murteessa on olennaista ja tekee kyseisestä murteesta oman murteensa, on kielenkäyttäjien murrekuvauksissa valta muodostaa tämä arvio annettu puhujille. Tietyllä tavalla sama näkökulma eli kielenkäyttäjille annettu valta suunnata ja motivoida tutkimusta tulee esiin myös väitöskirjassa 49 (2017: 17), jossa tutkija on lähtenyt selvittämään puhujien raportoiman käytön (*ironinen hän-pronominin*) lingvististä luonnetta kieliaineistosta.

5.2.6 Tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessi

Olen luvuissa 5.2.1–5.2.5 tarkastellut laatimieni temaattis-kronologisten jaotteluiden avulla sitä, millaisia tutkimani väitöskirjat ovat ja mitä kielenilmiöitä tutkimissani väitöskirjoissa tutkitaan. Tässä luvussa esitän huomioita siitä, mitkä tarkastelun kohteena olevista kielenilmiöistä toistuvat väitöskirjoissa. Lisäksi pohdin syitä tiettyjen tarkasteltavien kielenpiirteiden kanonisoitumiselle. Tarkastelen kanonisoitumisen prosessia erityisesti siitä syystä, että näkemyksiä tutkittavien äänne- ja muotopiirteiden kaanonin syntymisestä on esitetty tutkimuskirjallisuudessa 2000-luvulla (ks. esim. Lappalainen 2004: 16, Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 124–125, 130, ks. myös Kuparinen 2021: 51, 57–58).

Esitän yhdentoista kielenilmiötyypin yleisyyden tekstiaineistoni tutkimuskohteina kuviossa 4. Olen laatinut kuvion seuraavalla tavalla: Ensinnä olen tarkastellut niitä kielenpiirteitä, jotka on nimetty tutkimuksen kohteeksi niissä väitöskirjoissa, joissa tutkimuksen kohteena ovat perustellen valikoidut kielenpiirteet (luku 5.2.4). Olen tarkastellut kanonisoitumisen prosessia toisin sanoen ”nykyhetkestä” (1986–2011) käsin ja yrittänyt selvittää, missä kohden tutkimuksen historiaa tutkittavat kielenilmiöt ilmaantuvat tutkimusaineistoni väitöskirjoihin. Tärkeää on kuitenkin huomata, että en tarkastelussani huomioi, onko kyseisiä kielenilmiöitä ylipäätään käsitelty tekstiaineistoni väitöskirjoissa, sillä olen tarkastellut vain sitä, nimetäänkö ilmiöt tarkastelun kohteiksi väitöskirjojen dispositioissa tai tutkimuksen tavoitteita tutkimuskysymyksiä ja tarkasteltavien kielenpiirteiden valintaa käsittelevissä osuuksissa. Olen valinnut kuvaajaan sellaiset kielenilmiöt, jotka analyysini mukaan nimitään tarkastelun kohteeksi useammassa kuin kahdessa tutkimistani väitöskirjoista. Kielenilmiöt on aakkostettu kuvion 4 pystyakselin järjestykseen (A–K) ensinnä sen mukaan, miten monessa väitöskirjassa ne ilmenevät ja toisekseen sen mukaan, mitä vanhemmassa väitöskirjassa ne ilmenevät ensimmäisen kerran. Toisin sanoen ensimmäinen kielenilmiötyyppi (A) eli diftongit esiintyvät aineistossa useiten (kahdeksassa väitöskirjassa) ja varhaisimmassa väitöskirjassa (VK 4 [1901]).

KUVIO 4. Kielenilmiötyyppien (A–K) esiintyminen tekstiaineistoni väitöskirjojen (n = 51) tutkimuskohteina.

Kuviosta 4 käy ilmi paitsi kielenilmiöiden ilmeneminen tekstiaineistoni väitöskirjoissa myös se, mihin temaattis-kronologiseen kategoriaan kyseinen väitöskirja on tyypitellyt. Kuten yllä totesin, tarkasteluni lähtökohta on kategorian *Tutkimuskohteena perustellen valikoidut kielenpiirteet* väitöskirjoissa tutkimuksen kohteeksi nimetyt kielenpiirteet (ks. luku 5.2.4). Kiinnostavaa on, että kielenpiirteiden kanonisoinnin tarkastelussa selkeästi aliedustettuna ovat väitöskirjat, jotka olen tyypitellyt kategoriaan *Kielenilmiölähtöiset tutkimukset murreaineistosta* (A & B, tarkemmin, ks. luku 5.2.3). Toisin sanoen vaikuttaisi siis siltä, että tutkittavien kielenpiirteiden kaanonin muodostumisessa keskeisiä ovat olleet nimenomaan äännehistoriat (ks. luku 5.2.2).

Frekventein ja pitkäjaksoisimmin tutkittu kielenilmiötyyppi on tarkasteluni mukaan **diftongit** (A). Käytännössä kategoria pitää sisällään useita erillisiksi piirteiksi jäsennettäviä diftongeihin liittyviä kielenilmiöitä⁹⁸, joista tutkituin on ollut *pääpainottomien tavujen i-loppuiset diftongit*. Myös **geminaatioilmiöitä** (B) on

98 Diftongireduktio (VK 4 [1901], 18 [1972], 23 [1986]), pääpainottomien tavujen *i*-loppuiset diftongit (VK 7 [1919], 8 [1925], 18 [1972], 23 [1986], 29 [1989]), diftongien avartuminen, (VK 4 [1901], 23 [1986], 38 [1999], 46 [2011]) ja diftongin ja pitkän vokaalin rinnakkaisuus jälkitavuisissa (VK 18 [1972]).

tutkittu yhdeksässä tekstiaineistoni väitöskirjassa. Geminaatioilmiöiden kategoriassa kiinnostavaa on, että suurimmassa osassa äännehistorialliseen perinteeseen kytkeytyvissä väitöskirjoista (5 [1912], 8 [1925], 9 [1942], 11 [1946], 13 [1963]) ilmiö nimitään *konsonanttien geminatsiooniksi* tai *geminoitumiseksi* ja aineistoni 1980-luvulla ilmestyneissä väitöskirjoissa (23 [1986], 25 [1987] ja 26 [1987]), geminaatioilmiöt nimetään *yleisgeminaatioksi* ja *itäsuomalaiseksi erikoisgeminaatioksi*. Väitöskirjassa 21 (1982), joka on äännehistoria, konsonanttien geminaatiota käsitellään otsikon ”Konsonanttien kvantiteetinmuutoksia” alla ja luvussa tarkastellaan paitsi *liitepartikkelien yhteydessä esiintyvää geminoitumista* ja *soinnillisten konsonanttien kvantiteetinmuutoksia*, myös *yleisgeminaatiota* ja *erikoisgeminaatiota*. Toisin sanoen suurimmassa osassa äännehistorioista tarkastelun kohteena on ylipäätään geminaatio (kieli)historiallisena ilmiönä murteissa ja myöhemmissä vaiheissa tarkastelun kohteeksi asetetaan rajatummalla tiettyihin murteisiin liitetyt geminaatioilmiöt.

Jälkitavujen (vokaalienvälinen) h (C) on tutkimuksen kohde kahdeksassa väitöskirjassa, mutta kielenilmiötä nimetään väitöskirjoissa eri tavoin, sillä *h*-ilmiöitä tarkastellaan eri laajuudessa: Väitöskirjoissa 44 (2009), 33 (1992) ja 23 (1986) tarkastelun kohteena on ”jälkitavujen *h*” tai ”jälkitavujen vokaalienvälinen *h*”. Väitöskirjoissa 9 (1942), 11 (1946) ja 21 (1982) *h*:ta käsitellään eri sana-asemissa⁹⁹ ja varhaisissa väitöskirjoissa (5 [1912], 6 [1913]) tarkasteltu *h* nimetään *metateettiseksi* tai *analogiseksi*.

Sananloppuiset konsonantit (D) on myös käsittelyn kohteena kahdeksassa väitöskirjassa, mutta vain yhdessä niistä temaattis-kronologisen kategorian väitöskirjoista, joista kanonisoitumista kuvastavat tutkittavat kielenpiirteet noukin (23 [1986]: *loppukahdennusjärjestelmään kuuluva laryngaaliklusii*). Vaikuttaisi toisin sanoen siltä, että sananloppuisen konsonanttien systemaattinen tarkastelu kytkeytyy erityisesti äännehistorialliseen tutkimusperinteeseen.

ts-yhtymä (E) on tarkastelun kohteena kahdeksassa väitöskirjassa ja ilmiötä nimetään kolmella tapaa: pelkällä kielenaineksella *ts* ta *TS* (VK 11 [1946], 36 [1998]) tai vaihtelusuhteella (*ts* > *ss*, VK 6 [1913]), ilmauksella *ts-yhtymä* (VK 13 [1963], 15 [1971], 21 [1982]) sekä ilmauksella *yleiskielen ts:n vastineet* (VK 23 [1986], 46 [2011]).

Jälkitavujen (A-loppuiset) vokaaliyhtymät (F), joita tarkastellaan seitsemässä väitöskirjassa, ilmiöitä jäsennetään kolmella tapaa: varhaisimmissa ilmenemissä tarkastelun kohteena on ylipäätään *toisen ja seuraavien tavujen vokaalit* (VK 4 [1901], 5 [1912]) tai *jälkitavujen vokaaliyhtymät* (VK 18 [1972]), sitten huomio on keskitetty erityisesti *jälkitavujen A-loppuisiin vokaaliyhtymiin* (VK 23 [1986], 41 [2005], 43 [2007]) ja lopulta *eA- ja OA-yhtymien edustukseen* (VK 46 [2011]).

99 VK 9 (1942): II. *h*; B. *Sanan sisässä*; I. *Vokaalien välissä*; b. *Pääpainollisen tavun jäljessä*, 11 [1946]: *h*; *Vokaalien välissä*; 21 (1980): V. *Spirantit*; 2. *h*; 2.1. *Vokaalien välissä*

G-kategorian kielenpiirre, jota kutsutaan aineistossani **t:n heikon asteen vastineeksi** (VK 9 [1942], 23 [1986]) tai käsitellään osiossa *t:n astevaihtelu* (VK 13 [1963], 15 [1971], 21 [1982]) jäsennetään noin puolessa niistä väitöskirjoista, jossa ilmiö ilmenee, **yleiskielen d:n vastineeksi** (23 [1986], 41 [2005], 46 [2011]). Tarkasteltava kielenilmiö asettuu siis aineistoni alkupäässä osaksi astevaihtelujärjestelmän käsittelyä ja lopussa suhteessa *t:n astevaihtelupariin d:hen* ylipäättään: ilmiö on siis käytännössä pääpiirteittäin¹⁰⁰ sama, mutta sitä kuvataan eri tavoin. H-kategorian kielenilmiö **ηk/nk** kytkeytyy myös suomen kielen astevaihtelusysteemiin ja sitä kuvataan kolmessa väitöskirjassa *ηk*-yhtymänä (VK 13 [1963], 15 [1971], 21 [1982]) ja yhdessä *nk*-yhtymänä (46 [2011]).

Kielenilmiökategorioita **švaa-vokaali** (J) sekä **vokaalien loppuheitto** (I) tarkastellessa on hyvä pitää mielessä, että tekstiaineistoni väitöskirjojen äännehistorioista vain kolme käsittelee vokaaleja¹⁰¹. Siksi lienee luultavaa, että vokaali-ilmiöt ovat oman aineistoni tarkastelun näkökulmasta harvafrekventtisiä (vrt. tosin diftongit). **Paikallissijat** (K) on tutkimuksen kohteena vain tuoreimmissa väitöskirjoissa, eikä esimerkiksi äännehistorioissa aseteta tutkimuksen kohteeksi muotoluokkia kuten paikallissijat.

Kuten aikaisemmin tässä luvussa totesin, tarkasteluni perusteella näyttää siltä, että tutkittavien kielenilmiöiden kaanonin muodostumisessa keskeisiä ovat olleet nimenomaan äännehistoriat. Kiinnostava kysymys kuitenkin on, miksi aineistoni valossa äännehistorioissa käsitellyistä ilmiöistä tyypillisesti sosiolingvistiseen variaationtutkimukseen on päätytty vain tietty osa käsitellyistä ilmiöistä. Esimerkiksi kategorioiden B (*geminaatioilmiöt*), D (*sananloppuiset konsonantit*) ja F (*jälkitavujen vokaaliyhtymät*) kielenilmiöitä yhdistää se, että äännehistorioissa ilmiötä on käsitelty laajasti äänneittäin, kun taas myöhemmissä vaiheissa tutkimuksessa on keskitytty rajatumpaan ilmiöön.

Kuviosta 4 käy myös ilmi, että suurella osalla kielenilmiöistä on hyvin pitkä historia tutkimuksen kohteena tutkimissani väitöskirjoissa. Tämä on tietenkin kiinnostavaa siksi, että samoista piirteistä ja varianteista on tuotettu tutkimustietoa hyvin erilaisen kielen alueelliseen variaatioon liittyvän tutkimuksen lähtökohdista käsin. Sitä, että tarkasteltavien kielenilmiöiden nimitykset ja siten motivaatiot ovat kielihistoriallisia, on painottanut esimerkiksi Heikki Paunonen. Paunonen (2006: 250–251) kirjoittaa:

”Myös nykyisten murrepiirteiden nimitykset pohjautuvat kielihistorialliseen näkökulmaan. Puhutaan esimerkiksi loppuheitosta tai geminaatiosta. Tällaiset nimitykset edel-

100 Pääpiirteittäin, mutta ei täysin. Variaabeli, joka nimetään ”yleiskielen *d:n* vastineeksi”, kattaa esimerkiksi sellaiset ”uudissanat”, joissa *d* esiintyy (esim. *radio*), ei pelkästään *t:n* heikon asteen ilmenemiskonteksteja (esim. *sota* : *sodan*).

101 Väitöskirjoissa 4 (1901) ja 18 (1972) tutkimuksen kohteena ovat vokaalit ja väitöskirjassa 5 (1912) sekä konsonantit että vokaalit.

lyttävät kuitenkin implisiittisesti murteessa aiemmin vallinnutta vaihetta, jolloin siinä ei ole ollut loppuheittoa tai geminaatiota.”

Lienee todennäköistä, että koska kielenilmiöitä on käsitteistetty ja nimetty äännehistorialliseen perinteeseen liittyvissä väitöskirjoissa, kielenilmiöitä nimetessä historiallinen vertailukohta ja siten kielisysteemi, johon kielenilmiöitä on suhteutettu, on ollut kantakielirekonstruktio, käytännössä myöhäiskantasuomi. Aineistoni antaa kuitenkin mahdollisuuden myös toisenlaisiin tulkintoihin, sillä näkemykseni mukaan kielenilmiöitä kuvataan myös suhteessa toiseen kielimuotoon: standardiin eli yleiskieleen. Se, että kielenilmiöitä suhteutetaan ja kuvataan yleiskielen systeemiin peilaten, näkyy aineistossani esimerkiksi niin, että kielellisiä muuttujia nimetään ilmauksilla kuten *yleiskielen ts-yhtymä* (E) ja *yleiskielen d:n vastineet* (G).

Kaikkia puhutun kielen ilmiöitä ei ole mielekästä jäsentää suhteessa yleiskieleen: esimerkiksi švaa-vokaalilla (J) ei ole mitään variaabelinomaista vastinetta yleiskielessä. Toisaalta švaa-vokaalin voi jäsentää tutkimuksen kohteeksi yleiskielen rakenteisiin kontrastoiden: švaa on jotain poikkeavaa, jota yleiskielessä ei ole mutta murteissa on. Samasta ”puuttumisen” näkökulmasta myös geminaatioilmiöitä kuten *yleisgeminaatio* ja *itäsuomalainen erikoisgeminaatio* voi suhteuttaa yleiskielen rakenteisiin (vrt. geminaatat suomen kielen astevaihtelusysteemissä). Sekä myöhäiskantasuomen että yleiskielen kielimuotojen kautta kielenilmiöiden jäsentäminen ja nimeäminen edellyttää tietenkin sitä, että tutkijoilla on jokin teoreettinen ja myös jaettu käsitys kielisysteemin (myöhäiskantasuomi, yleiskieli) rakenteista.

Selkeältä myös näyttää, että variaation ja erityisesti muutoksen tutkimus vahvistaa tutkittavien kielenilmiöiden kanonisoitumista, koska muutosta on mielekästä tutkia niiden ilmiöiden osalta, joita on aikaisemminkin tutkittu (ks. myös luku 5.2.4). Lienee turvallista todeta, että kuten Paunonen (2006: 250–251) tuo esiin, piirteiden valikoinnin ja nimeämisen tavat ovat tarkastelujaksoni alussa olleet kielihistoriasta käsin motivoituneita ja huomio on keskitetty ennen muuta eroihin – jos ilmiöiden valikointi olisi tämänhetkisen synkronisen variaation motivoimaa tai tarkastelun kohteena olisivat myös piirteet, joissa variaatiota on joko diakronisesti (kielihistoriallisesti) tai synkronisesti (nyt) vähän, tutkimus tuottaisi puhutusta kielestä erilaista tietoa kuin mitä se nyt tuottaa (ks. myös Kurki 2000). Se, että synkronista variaatiota ja kielen muutosta 2000-luvulla tutkitaan tarkastelemalla kielihistoriallisin perustein 1900-luvun alussa valittuja kielenilmiöitä, ei kuitenkaan nähdäkseni ole yksiselitteisesti huono tai kartettava asia: minusta voi perustellusti todeta, että on mielekästä tutkia kielenilmiöitä, joissa tapahtuvat muutokset ovat olleet suomen kielen historian kannalta merkityksellisiä.

Lopuksi on todettava, että tarkasteltavien kielenpiirteiden kaanoniin on käsitykseni mukaan ehdottomasti vaikuttanut myös se, minkä kielenpiirteiden avulla murteita on erotettu omiksi murteikseen tai murteistoikseen silloin, kun on määritelty

murrerajoja. Useat tässä luvussa käsittelemäni kielenilmiöt esiintyvätkin myös luvun 5.4 tarkastelussa, jossa käsittelen murrealueita ja -rajoja.

5.3 Murre kielenpiirteinä ja kielenpiirteissä

Luvussa 5.1 sekä kuviossa 2 nimesin ja esittelin murteeseen liittyviä termejä ja käsitteitä (*datapiste, kielenpiirre, isoglossi, murreraja* ja *kielimuoto*) sekä niiden välisiä suhteita. Edellisessä luvussa 5.2 käsitelin sitä, mitä tekstiaineistoni väitöskirjoissa konkreettisesti on tutkittu: miten kieltä ja kielenilmiöitä on käsitteistetty ja nimetty tutkimuksen kohteiksi. Tässä luvussa käsittelen erityisesti piirteen käsitettä, mutta hieman toisesta näkökulmasta kuin luvussa 5.2. Luvussa 5.3.1 tarkastelen ilmausta *piirre* aineistoni valossa: koska ja miten termi ilmestyy tekstiaineistooni ja mitä merkityksiä sille tekstiaineistossani annetaan. Luvussa 5.3.2 tarkastelen puolestaan sitä, miten tekstiaineistossani nimetään ja arvotetaan kielenpiirteitä tai variantteja *tyypillisiksi, tärkeiksi, leimallisiksi* ja *odotuksenmukaisiksi*.

5.3.1 Monimerkityksinen *piirre*

Kielitoimiston sanakirja (KS, s.v. *piirre*) antaa sanalle *piirre* kolme merkitystä: 1) 'ääriviivat, ulkomuoto, ulkonäkö, hahmo', 2) '(olennainen) ominaisuus, puoli, yksityiskohta' sekä 3) 'suurin piirtein suunnilleen, osapuilleen, jotakuinkin'. Tutkimallani tieteenalalla *piirre* on kuitenkin myös kielitieteellinen termi, mikä käy ilmi esimerkiksi siitä, että termillä on määritelmä Tieteen termipankissa. Määritelmän mukaan *piirre* on 'kielen yksikkö, jonka variantteja tarkastelemalla voidaan verrata eri kielimuotoja, tai jonka eri varianttien levinneisyyttä voi tarkastella eri kielimuodoissa' (Tieteen termipankki 5.4.2022: Kielitiede:piirre). Kuten luvussa 5.1 esitin, käytännössä termiä käytetään kuitenkin kahdessa merkityksessä: sekä Kielitoimiston sanakirjan antamassa merkityksessä '(olennainen) ominaisuus' että Tieteen termipankin määritelmän mukaisessa merkityksessä 'kielen yksikkö'. Tässä luvussa käsittelen *piirteen* merkityksiä väitöskirjoista koostuvan tekstiaineistoni valossa.

Ensinnä on hyvä todeta, että *piirre* on tekstiaineistossani hyvin yleinen käsite, sana ja termi. Olen hakenut ilmausta sanahaulla tekstiaineistostani ja koodannut sen ilmenemiskonteksteja yli 800 kappaletta 41:stä tekstiaineistoni väitöskirjasta

($n = 47$)¹⁰². Tosiasiassa sana *piirre* ilmenee tekstiaineistossani useammin, sillä kussakin koodatussa ilmenemiskontekstissa, jotka käytännössä ovat virkkeitä tai kappa-leita, voi olla useita kyseisen sanan ilmenemiä. Olen koodannut sanan ilmenemiksi myös sellaisia tapauksia, joissa sana *piirre* on yhdyssanojen kuten *ominaispiirre*, *erityispiirre*, *murrepiirre* tai *kielenpiirre*, osa. Sanalla *piirre* on tekstiaineistossani myös käyttöä, joka ei ole termimäistä. Toisin sanoen *piirrettä* käytetään myös merkityksissä ja konteksteissa, joissa asia, jonka piirrettä tai piirteitä kuvataan, ei ole kieli.

Koska *piirre*-ilmauksen ilmenemiä on tekstiaineistossani hyvin paljon, en ole tyytellyt jokaista ilmenemää merkitysten '[olennainen] ominaisuus' ja 'kielen yksikkö' perusteella. Tarkoitukseni ei siis tässä luvussa ole antaa tarkkaa määrällistä tietoa siitä, kummassa merkityksessä ja miten paljon termiä *piirre* tekstiaineistossani käytetään. Tämän valinnan olen tehnyt siitä syystä, ettei tarkka määrällinen tieto ilmenemistä sinänsä ole tutkimukseni kannalta kovinkaan kiintoisa havainto. Sen sijaan pyrin luomaan yleiskatsauksen siihen, miten termi *piirre* aineistossani termistyy, miten sen merkitys moninaistuu ja osoittamaan aineistoesimerkkien avulla, miten termiä käytetään tutkimallani tieteenalalla rinnakkain ja osittain limittäin kahdessa eri merkityksessä.

Olen taulukkoon 15 eritelty termin *piirre* kaksi eri merkitystä, niiden vaihtoehtoisia ilmauksia, pääpiirteittäiset käyttökontekstit sekä sen, missä aineistoni väitöskirjassa termi ilmenee ensimmäisen kerran kussakin merkityksessä. Viittaan tässä luvussa taulukon 15 tapaan *piirteen* kahteen merkitykseen ilmauksilla *piirre*₁ ja *piirre*₂. Taulukossa 15 antamani *piirre*₂-merkitysmääritelmä on sisällöltään väljempi tai oikeammin kenties laajempi kuin Tieteen termipankin muotoilu, sillä aineistossani kielen yksiköiden variantteja tarkastelemalla ei verrata toisiinsa pelkästään kielimuotoja tai tarkastella yksinomaan eri varianttien levinneisyyttä, vaan osassa tekstiaineistoni väitöskirjoista verrataan esimerkiksi eri puhujien samassa tai eri aikapisteessä tuottamia variantteja toisiinsa tai samojen puhujien eri aikoina tuottamia variantteja toisiinsa.

102 Tarkastelusta on jätetty pois ne tekstiaineistoni väitöskirjat, jotka eivät ole suomenkielisiä (VK 1 [1877], 2 [1885], 14 [1964] ja 45 [2009]). Tästä syystä $n = 47$, vaikka tekstiaineistoni sisältää osia 51 väitöskirjasta. Ilmausta *piirre* ei käytetä missään merkityksessä seuraavissa tekstiaineistoni suomenkielisissä väitöskirjoissa: 0 (1871), 3 (1888), 10 (1943), 11 (1946), 12 (1950) ja 19 (1972). Tekstiaineistoni ei kuitenkaan sisällä väitöskirjoja kokonaisuudessaan, joten ilmaus *piirre* voi ilmetä niiden sellaisissa osissa, jotka eivät lukeudu tekstiaineistooni.

TAULUKKO 15. Termin *piirre* kaksi merkitystä: niiden vaihtoehtoisia ilmauksia, tyypilliset käyttökontekstit sekä ensimmäinen ilmenemä tekstiaineistossani.

	<i>piirre</i> ₁	<i>piirre</i> ₂
Merkitys	(olennainen) ominaisuus	kielen yksikkö, jonka variantteja tarkastellaan tai vertaillaan
Vaihtoehtoisia ilmauksia	<i>ominaispiirre, erityispiirre, murrepiirre, murteellisuus, variantti</i>	<i>kielellinen ilmiö, kielellinen muuttuja, kielenpiirre, variaabeli</i>
Käyttökonteksti	kielen (murteen) kontrastiivinen deskriptio: murteen ominaisuuksien kuvaaminen ja ominaisen (yhden) variantin nimeäminen, erojen ja yhtäläisyyksien nimeäminen eli murteen ja murrerajojen määrittelemine	kielellisen muuttujan (tutkimuskohteen) määrittelemine: variaation tarkastelemine, usean variantin edustusuhneiden määrällinen analyysi
Ensimmäinen ilmenemä aineistossa	VK 4 (1901)	VK 20 (1974)

Kuten taulukosta 15 käy ilmi, ensimmäisen kerran tekstiaineistossani ilmaus *piirre*₁ esiintyy väitöskirjassa 4 (1901):

(233) **Tekstiaineisto:** VK 4 (1901), s. 8

Yleiseksi orienteeraukseksi esitän lyhyesti lounaismurteiden rajat, **ne yhteiset kielelliset piirteet**, mitkä esiintyvät pääasiallisesti ainoastaan niissä, ja jaon eri murreryhmiin.

*Piirteen*₁ lisäksi tai sen sijasta tekstiaineistoni varhaisissa väitöskirjoissa käytetään myös ilmausta *omitusuus* (VK 0 [1871], 3 [1888], 4 [1901] & 5 [1912]), kuten esimerkissä 234:

(234) **Tekstiaineisto:** VK 3 (1888), s. 2–3

Tämän alan laajuuteen katsoen on arvattava, että siinä eri seuduilla löytyy **omitusuuksia**, jotka eivät ole koko murteelle yhteiset, mutta ne eivät kuitenkaan – niinkuin itse esityksestäni tulee käymään selville – ole siksi ominaisia tai murteen yleiseen luonteeseen vaikuttavia, että häiritsevät sen eheyttä ja estävät sitä yhtenä esittämästä.

Kielitoimiston sanakirja (KS, s.v. *omitusuus*) antaa ilmaukselle *omitusuus* merkityksen 'merkillinen, kummallinen, ihmeellinen, outo; arveluttava, epäilyttävä', mutta *omituinen*-sanalla on Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *omituinen*) mukaan murteellinen merkitys 'oma' ja Nykysuomen sanakirjan mukaan vanhahtava ja kansankielinen merkitys 'oma, erityinen' (NS, verkon näköispainos, s.v. *omituinen*). Tästä syystä päätelen, että *omitusuus* lienee varhaisissa väitöskirjoissa merkinneen lähinnä '(olennaista) ominaisuutta' ja olleen siten vaihtoehtoinen ilmaus merkitykselle *piirre*₁.

Väitöskirjaan 20 (1974) saakka ilmausta *piirre* käytetäänkin yksinomaan merkityksessä *piirre*₁ – ja kuten taulukossa 15 esitän – tyypillisesti konteksteissa, jossa murretta kuvataan kontrastiivisesti: luetellaan murteen tärkeimpiä *piirteitä*₁ erityisesti suhteessa toisiin murteisiin ja nimetään murteelle tyypillisiä *piirteitä*₁ eli kyseisessä murteessa yleisimmiksi ja siihen ”kuuluviksi” miellettyjä variantteja (esimerkki 235).

(235) **Tekstiaineisto:** VK 9 (1942), s. V–VI

Tarkoitukseni on täydentää annettua kuvaa kiinnittäen huomiota sellaisiin piirteisiin, jotka näyttävät valaisevan ko. murteiden suhdetta muihin murteisiimme. (---)

Mainitsen ensin Kaakkois-Hämeen murteiden tärkeimmät yhteiset piirteet (joukossa on muutamia, jotka eivät esiinny koko alueella). (---)

3. *ts*-yhtymää vastaa vaihtelematon *tt*, esim. *mettä* : *mettän*. Padasjoella *ts* > *ht*.

Kuten esimerkeistä 233 ja 235 käy ilmi, kontekstit, joissa luetellaan murteen tärkeimpiä *piirteitä*₁ ja murteen yleisimpiä variantteja suhteessa toisiin murteisiin, kytkeytyvät väitöskirjoissa tyypillisesti sellaisiin osioihin, joissa esitellään ja perustellaan väitöskirjassa esitettyä murteen tai murteiston rajausta eli murrejakoa. Varianttien nimeämistä ja arvottamista *tyypilliseksi* ja *tärkeimmiksi* käsittelem tarkemmin seuraavassa alaluvussa 5.3.2. Murrerajoihin palaan tarkemmin luvussa 5.4.

Väitöskirjassa 20 (1974) ilmausta *piirre* käytetään tulkintani mukaan ensimmäisen kerran merkityksessä ’kielen yksikkö’ eli *piirre*₂:

(236) **Tekstiaineisto:** VK 20 (1974), s. 15

Kielihistoriallinen muutos ei ole abstrakti ilmiö, vaan se toteutuu jonakin tietynä aikana tietyssä kieliyhteisössä. Jos kielestä tuona aikana tehdään **muuttuvan piirteen osalta synkroninen poikkileikkaus**, siihen pitäisi sisältyä muutosta sääteleviä dynaamisia seikkoja; staattinen järjestelmä ei johda toiseen staattiseen järjestelmään.

Esimerkki 236 on kuitenkin perin tulkinnallinen. Esimerkin katkelmassa esitetään, että *piirre*₁ itsessään muuttuu (*muuttuva piirre*), mutta toisaalta katkelman sisällön voi tulkita niin, että siinä viitataan *piirteen*₂ varianttien vaihtumiseen tai niiden välisen edustussuhteen muuttumiseen (*piirteen osalta synkroninen poikkileikkaus*). Esimerkki 236 onkin *piirre*-käsitteen monimerkityksisyyden kannalta kiinnostava: se kuvaa hyvin, miten tutkimusperinteessä jo varsin laajalti käytössä oleva termi mukautuu uusiin tutkimusnäkökulmiin ja saa prosessissa myös uusia merkityksiä.

Kuten taulukossa 15 esitän, ilmausta *piirre* käytetään merkityksessä *piirre*₂ tyypillisesti sellaisissa konteksteissa, joissa määritellään kielellinen muuttuja eli tutkimuskohde, kun tutkimuksen tavoitteena on variaation tarkasteleminen ja usean variantin edustussuhteiden määrällinen analyysi:

(237) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 11

Parhaiten törmäysmurteen erityisongelmat ilmenevät niissä kielenpiirteissä, joissa murteen kanta ei ole vakiintunut vaan horjuu erilaisten edustustapojen välillä.

Lisensiaatintyöni (1985) ja siihen perustuvan väitöskirjani aiheena onkin yksi varioiva kielenpiirre, jälkitavun *i*-loppuisen diftongin edustus.

Siitä huolimatta, että termin *piirre* merkitys näyttää moninaistuneen aineistoni perusteella jo 1970-luvulla ja termiä käytetään tekstiaineistossani paljon, on kiinnostavaa, ettei termin merkitystä määritellä kuin yhdessä tutkimistani väitöskirjoista¹⁰³:

(238) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 34

Tarkastelemiani fonologisia ja morfologisia ilmiöitä nimitän *kielenpiirteiksi* tai lyhyesti *piirteiksi*, ja näiden konkreettisista esiintymistä käytän nimitystä *variantti* sosiolingvistisen tutkimustradition mukaisesti.

Termin *piirre* luonnollistuneesta monimerkityksisyydestä kertoo se, että väitöskirjassa 46 (2011), jossa piirteen merkitykseksi eksplisiittisesti määritellään 'kielen yksikkö', tutkija kuitenkin käyttää termiä joissain konteksteissa myös varianteista, kuten esimerkissä 239, jossa tutkija käsittelee yleiskielen *d*:n vastineena ilmenevää varianttia *l*:

(239) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 43

Niin kauan kuin *piirre* esiintyy esimerkiksi vitsailuissa, voidaan ajatella, että se on vielä jollakin tavalla elossa. Kun *piirteellä* ei ole funktiota edes tässä mielessä, se on aidosti väistynyt, niin kuin *l*:lle on käynyt (ks. myös luku 3.3.5).

Esimerkeissä 238 ja 239 esittämäni termin *piirre* monimerkityksinen käyttö on tekstiaineistoani kokonaisuudessaan luonnehtiva: useissa tutkimistani väitöskirjoista termiä *piirre* käytetään luontevasti kahdessa merkityksessä. Huomattavaa on, että joissakin väitöskirjoissa käytössä on johdonmukaisesti *piirre*₁, mutta analyysini mukaan yhdessäkään väitöskirjassa ei systemaattisesti käytetä termiä *piirre* merkityksessä 'kielen yksikkö'. On erittäin kiinnostavaa, että joistakin käyttökonteksteista on perin vaikea tulkita, kummassa merkityksessä termiä itse asiassa käytetään. Kuten esimerkissä 236, myös esimerkeissä 240 ja 241 *piirteen* merkitykseksi voi nähdäkseni tulkita sekä '(olennainen) ominaisuus' että 'kielen yksikkö'.

(240) **Tekstiaineisto:** VK 25 (1987), s. 5

Variaatiota tarkkailemalla voidaan siis seurata menossa olevaa muutosta ja saada tällä tavoin suoraan tietoa niistä tekijöistä, jotka ohjailevat muutoksen vaiheita. Vaikeutena on silti, mistä löytää valaiseva, parhaillaan tapahtuva muutos. **Kieli on täynnä piirteitä, joita menneisyydessä tapahtuneet muutokset ovat tuottaneet.** Paljon harvemmassa on muutoksia, jotka ovat vielä synkronisina prosesseina silmiemme edessä.

(241) **Tekstiaineisto:** VK 49 (2017), s. 23

Puhujien käsitykset tietystä variantista tai kielimuodosta eivät aina vastaa äänitetystä

103 On jälleen hyvä huomata, että tekstiaineistoni ei sisällä tutkimiani väitöskirjoja kokonaisuudessaan, joten en voi esittää varmuudella, että termiä ei määritellä jossakin tekstiaineistoni väitöskirjassa sellaisessa osassa, joka ei lukeudu tekstiaineistooni. Tekstiaineistoni kuitenkin sisältää väitöskirjojen johdanto-osuudet, joissa tutkimuksessa käytettävät termit useimmiten määritellään. Siksi on luultavaa, että termiä ei määritellä kuin yhdessä tekstiaineistoni väitöskirjoista.

aineistosta tehtäviä havaintoja, mutta niistä voidaan päätellä, **mistä kielen piirteistä puhujat ovat tietoisia** ja millaisia asenteita ja arvotuksia kielimuotoihin tai variantteihin liittyy.

Kuten edeltä käy ilmi, tekstiaineistoni analyysin perusteella ei voi sanoa, että termin *piirre* merkitys olisi vaihtunut 'olennaisesta ominaisuudesta' 'kielen yksiköksi', vaan kyse on ennemminkin merkityksen laajenemisesta. On hyvä huomata, että termiä *piirre* käytetään 2000-luvulla tekstiaineistoni lisäksi muussa tutkimuskirjallisuudessa merkityksessä 'olennainen ominaisuus' (ks. esim. Mantila 1997, Mantila 2004). Seuraavaksi pohdin hieman tähän merkityksen laajentumiseen liittyviä mahdollisia syitä.

Ensinnä lienee oletettavaa, että termin *piirre* merkityksen laajentumiseen on vaikuttanut sosiolingvistisen variaation tutkimuksen ja ennen kaikkea sen menetelmiltään kvantitatiivisen näkökulman rantautuminen suomalaiseen tiedeyhteisöön. Heikki Paunonen arvioi William Labovin klassikkoteoksen *The Social Stratification of English in New York City* Virittäjässä vuonna 1971 otsikolla *Sosiolingvistinen metodi ja sen sovellus* (Paunonen 1971). Vaikka väitöskirjassaan (VK 20 [1974]) Paunonen ei määrittele tutkimustaan sosiolingvistiseksi variaation tutkimukseksi, esimerkissä 236 hän esittää näkemyksiä muutoksen tutkimisesta myös synkronisesta näkökulmasta. Ylipäättään on mielestäni selvää, että *piirteen* merkityksen laajeneminen 'olennaisesta ominaisuudesta' myös 'kielen yksiköksi' on kvantitatiivisen metodin vääjäämätön seuraus: jotta kieltä, sen vaihtelua ja muutosta voidaan tutkia määrällisesti, on aluksi nimettävä muuttuja ('kielen yksikkö') ja sitten määriteltävä, mitkä variantit muuttujassa vaihtelevat ja millä ehdoin.

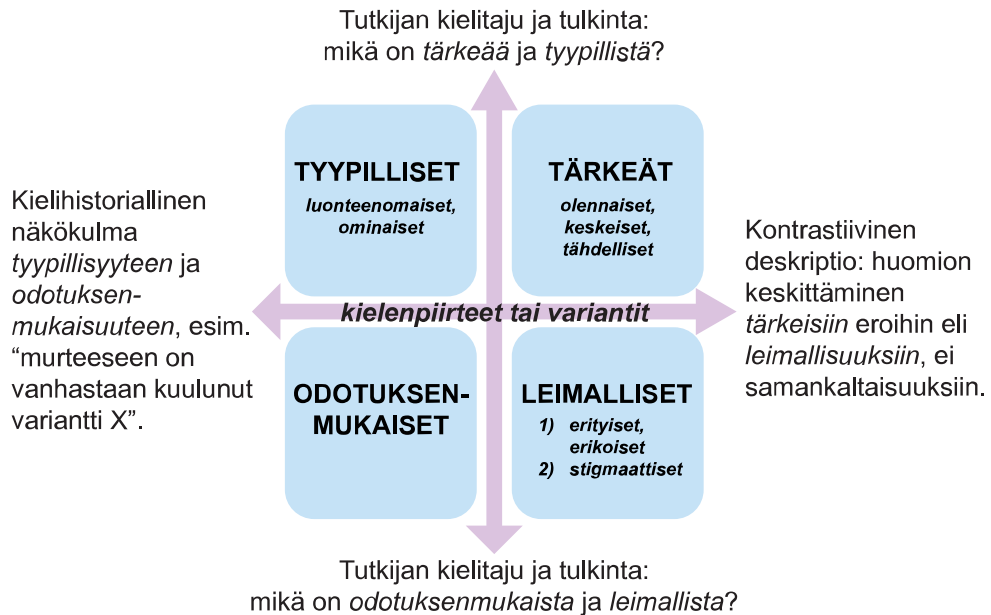
Toisekseen *piirre*-termin käyttö merkityksessä 'kielen yksikkö' edellyttää, että tieteenalalla on jaettu näkemys siitä, mitkä ovat alueellisen vaihtelun tutkimuksen näkökulmasta relevantteja kielen yksiköitä, joiden edustustapojen variaatiota on mielekästä tarkastella. Toisin sanoen, *piirre*-termin merkityksen laajentuminen on edellyttänyt, että tutkijoilla on ainakin jossain määrin jaettu teoreettinen käsitys kielen rakenteen muodostavista yksiköistä sekä vakiintuneita tapoja nimetä näitä kielellisiä yksiköitä systemaattisesti. Tätä aineistossani erottuvaa tutkittavien kielenilmiöiden kanonisoitumisen prosessia käsittelin luvussa 5.2.6.

Tässä luvussa esittämäni analyysin motivaatio ei ole kritisoida termin monimerkityksistä käyttöä, jonka näen luonnollisena osana minkä tahansa tieteenalan terminologian olemusta. Kuten aiemmin tässä luvussa totesin: on mielestäni kiinnostavaa – ja myös odotuksenmukaista – että tutkimusperinteessä jo varsin laajalti käytössä oleva termi mukautuu uusiin tutkimusnäkökulmiin ja saa prosessissa myös uusia merkityksiä. On kuitenkin potentiaalisesti ongelmallista, että vaikka termin *piirre* käyttö on monimerkityksistä, termin merkitystä ei useinkaan määritellä, eikä sitä välttämättä käytetä yhdessä tutkimuksessa systemaattisesti tietyssä merkityksessä.

5.3.2 Kielenpiirteiden ja varianttien nimeäminen ja arvottaminen

Tässä luvussa käsittelen sitä, miten tekstiaineistoni väitöskirjoissa nimetään ja arvotetaan kielenpiirteitä ja variantteja. Nimeämisellä ja arvottamisella tarkoitan tässä yhteydessä ilmauksia, jotka kuvailevat kielenpiirteitä tai variantteja *tyypillisiksi*, *tärkeiksi*, *leimallisiksi* tai *odotuksenmukaisiksi*. Sen lisäksi aineistossani nimetään piirteitä esimerkiksi kielen tasojen mukaan (esim. *äänne- ja muotopiirteet*, *syntaktiset piirteet*). Variantteja nimetään myös esimerkiksi *murteellisiksi* ja *yleiskielisiksi*. Aina tietenkään piirteitä ei nimetä tai arvoteta – tällaisesta käytöstä annoin esimerkkejä luvussa 5.3.1, jossa käsitelin *piirteen* käsitteeseen liittyvää monimerkitysisyyttä.

Olen kategorisoinut tekstiaineistostani löytyvät erilaiset tavat nimetä ja arvottaa kielenpiirteitä ja niiden variantteja neljään tyyppiin: 1) *tyypillinen* (myös *luonteenomainen*, *ominainen*, *tunnusomainen*), 2) *tärkeä* (myös *keskeinen*, *olennainen*, *tähdellinen*), 3) *leimallinen* (merkityksessä 'erityinen, erikoinen' sekä 'stigmaattinen', myös *erityinen*, *erikoinen*, *omaleimainen*) ja 4) *odotuksenmukainen* (myös *epäodotuksenmukainen*, *odotuksenvastainen*). Olen koonnut tyyppit asetelmaan 1, johon olen luonnostellut myös tyyppeihin liittyviä näkökulmia, joita tässä luvussa käsittelen.

ASETELMA 1. Kielenpiirteiden ja varianttien nimeäminen ja arvottaminen.

Kuten edellisessä luvussa 5.3.1, en myöskään tässä luvussa keskity analysoimaan määrällisesti sitä, missä kaikissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa ja miten paljon variantteja nimetään ja arvotetaan. On kuitenkin hyvä huomata, että analyysini mukaan varianttien nimeäminen ja arvottaminen ei näyttäisi kuuluvan jonkin tietyn ajanjakson tai tietyn tyyppisten väitöskirjojen traditioon. Toisin sanoen: kaikkia neljää nimeämisen ja arvottamisen kategoriaa ilmenee tekstiaineistossani eri aikoina ilmestyneissä väitöskirjoissa, eikä mikään näistä nimeämisen ja arvottamisen tavoista ei ole vain jollekin tietylle ajalle tyypillinen (sic!). Arvottamisen ja nimeämisen kontekstit kuitenkin vaihtelevat, ja tätä seikkaa pyrin tuomaan tämän luvun aineistoesimerkeillä esiin.

Tekstiaineistoni väitöskirjoista 20:ssä nimetään variantteja *tyypillisiksi* (esimerkki 242), *luonteenomaisiksi* (esimerkki 243), *ominaisiksi* (myös *ominaispiirre*) (esimerkki 244) tai *tunnusomaisiksi* (esimerkki 245).

(242) **Tekstiaineisto:** VK 27 (1988), s. 7 (alaviite poistettu)

Turun murteessa ovat **tyypillisiä** samat lounaismurteiden piirteet kuin Turun pohjoispuolisissakin pitäjissä (esim. Maskussa).

(243) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 56

Etelä-Pohjanmaan murteissa 3. persoonan omistusliite on *nsa^x*, *nsä^x*. Tätä asua kuulee jonkin verran Töysässäkin, mutta lähinnä vain eteläpään kylissä. Muualla on käytössä Ähtärin ja Lehtimäen murteillekin **luonteenomainen** *sa^x*, *sä^x* -suffiksi.

(244) **Tekstiaineisto:** VK 3 (1888), s. 2–3

Tämän alan laajuuteen katsoen on arvattava, että siinä eri seuduilla löytyy omituisuuksia, jotka eivät ole koko murteelle yhteiset, mutta ne eivät kuitenkaan – niinkuin itse esityksestäni tullee käymään selville – ole siksi **ominaisia** tai murteen yleiseen luonteeseen vaikuttavia, että häiritsevät sen eheyttä ja estävät sitä yhtenä esittämästä.

(245) **Tekstiaineisto:** VK 39 (2000), s. 31

Dialektologian traditio on lähtenyt eri aluemurteiden **tunnusomaisimpien** piirteiden selvittämisestä.

Kuten esimerkeistäkin käy ilmi, *tyypilliseksi* nimeäminen ei ole suoranaisesti arvottavaa, mutta epäsuorasti nimeämistavalla on arvottavia seurauksia: kun jokin variantti nimetään *tyypilliseksi*, sisältää nimeäminen ajatuksen, että kyseisellä variantilla on erityistä painoarvoa kyseisen murteen kuvauksessa (vrt. esimerkki 244). On myös huomattava, että *tyypilliseksi* nimeämisen taustalla on usein myös ajatus siitä, että *tyypillisiä* variantteja on yksi kappale, ei se, että puhutussa kielessä aina läsnä oleva variaatio – siis eri varianttien edustussuhteet – olisivat suoranaisesti esillä tai tarkastelun kohteena (vrt. esimerkit 243 ja 244).

15:ssä tekstiaineistoni väitöskirjassa arvotetaan variantteja *tärkeiksi* (esimerkki 246), *olennaisiksi* ja *keskeisiksi* (esimerkki 247) tai *huomattaviksi* (esimerkki 248).

(246) **Tekstiaineisto:** VK 8 (1925), s. 2

Ala-Satakunnan murteen **tärkeimmät** yhteiset äänteelliset piirteet ovat seuraavat: (---)

(247) **Tekstiaineisto:** VK 15 (1971), s. 17

Oulun seudun murteen **keskeisimpinä** ja **olennaisimpina** tuntomerkkeinä pidän seuraavia seitsemää äännepiirrettä: (---)

(248) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 6

Vaikka Kittilän murreominaisuuksien esittäminen muodostuukin jo tuttuun piirteiden toistamiseksi, niin sallittakoon meidän kuitenkin tässä luetella niistä **huomattavimmat**, voidaksemme perustella toisenlaista käsitystä Kittilän murteesta kuin Cannelin, joka, kuten jo alussa on mainittu, lukee Kittilän itäosan ja Suomen Enontekiän Kemian murteeseen.

Kuten esimerkeistä käy ilmi, *tärkeiden* kielenpiirteiden tai varianttien nimeämiskontekstit ovat tyypillisesti esimerkiksi piirre- tai varianttilistoja, joilla pyritään argumentoimaan murteiden välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä eli määrittelemään tutkimuksen kohdetta, murretta ja murrerajaa. Tämän tyyppin ilmauksille on myös tavantomaista, että ne esiintyvät superlatiivissa, kuten kaikissa em. esimerkeissä 246, 247 ja 248.

Kolmas kategoria, johon olen tyypitellyt tekstiaineistossani ilmeneviä tapoja nimetä ja arvottaa variantteja, on kategorioista monimutkaisin. Olen tyypitellyt siihen ensinnä *leimallinen*-sanan esiintymiä, mutta lisäksi tapauksia, joissa piirteitä tai variantteja nimetään *erikoiseksi* tai *erityiseksi* (myös *erikoispiirre*, *erityispiirre*) ja *omaleimaisiksi*. Seuraavaksi perustelen ratkaisuni.

Leimallisuus on terminä ja käsitteenä monimerkityksinen: se merkitsee sekä 'erityistä ja erikoista' että 'stigmaattista'. Tieteen termipankki antaa termille *stigmatisointi* määritelmän 'kielenpiirteen, kielimuodon tai sen käyttäjän sosiaalinen leimaaminen tai leimautuminen' (Tieteen termipankki 24.5.2022: Kielitiede:stigmatisointi). Tekstiaineistoanalyysini mukaan *leimallisuuden* käyttökontekstit eivät kuitenkaan yhtä poikkeusta lukuun ottamatta (esimerkki 249) kannata stigmaattisuuden merkitystä, vaikka tutkimuskirjallisuudessa termiä käytetään myös kyseisessä merkityksessä (ks. esim. Paunonen 1982: 46–52, Mantila 1997: 19–21).

(249) **Tekstiaineisto:** VK 40 (2003), s. 49

Toisaalta jotkin sanat ovat **leimallisesti** puhekielisiä: arkisia tai jopa halventavia (*junttapulia*, *lutka*, *posmittaa*, *tsuhna*).

Analyysini mukaan *leimallisiksi* nimetyt variantit ovat siis käytännössä jollakin alueella tunnusmerkkisiä (vrt. 'neutraali') kuten esimerkissä 250. Tästä syystä olen kategorisoinut *leimallisen*, *erikoisen* (myös *erikoispiirre*, esimerkki 251), *erityisen* (myös *erityispiirre*, esimerkki 252) ja *omaleimaisen* (esimerkki 253) samaan nimeämistyyppiin. Tällaisia piirteiden nimeämisen tapoja on 21:ssä tekstiaineistoni väitöskirjassa.

(250) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 248

Kun murteellisuuksia luetellaan spontaanisti, maallikot mainitsevat puhetaivoista ensimmäisenä mieleen tulevia piirteitä. Ne ovat eräänlaisia murteen tunnusmerkkejä, **leimallisia** murteellisuuksia.

(251) Tekstiaineisto: VK 8 (1925), s. 4–5

Yläneen murteessa ei myöskään tavata muissa murteissa esiintymättömiä äänteellisiä **erikoispiirteitä**, vaan se on yleensä lähimpien naapuripitäjien, lähinnä Säkylän murteen kannalla. En ole sen vuoksi pitänyt välttämättömänä sen yksityiskohtaista esittämistä kaikissa kohdissa.

(252) Tekstiaineisto: VK 49 (2017), s. 28

Tämä-pronominin variantti *tää*, kuten myös sen monikollinen vastine *nää*, on laajalevikkinen pikapuhemuoto, jota ei ole katsottu minkään murreryhmän **erityispiirteeksi** (Nuolijärvi 1986a, 188).

(253) Tekstiaineisto: VK 17 (1972), s. 12–13

On luonnollista, etteivät Someron ja Somerniemen murteet lounaisiin siirtymämurteisiin kuuluvina kovin paljon poikkeaa Länsi-Uudenmaan murteista. Kuitenkin on syytä pitää ne omana ryhmänään, siksi paljon niissä on **omaleimaisia** piirteitä (esim. *autat*, *ottät* -tyyppinen 1. inf. lativi), ja siksi hämäläisvoittoisia ne jo ovat verrattuna Länsi-Uudenmaan murteisiin (mm. yleisgemiinaatio).

Kuten esimerkeistä 251 ja 253 käy ilmi, myös *leimalliseksi*, *erikoiseksi* ja *erityiseksi* nimeämisen konteksteissa on usein kyse tutkimuskohteen määrittelemisestä eli sen argumentoinnista, miksi jonkin alueen murre on katsottava omaksi murteekseen. Useassa tekstiaineistoni väitöskirjassa piirteen (tai oikeammin varianttien) *tärkeäksi* ja toisaalta *erityiseksi* tai *erikoiseksi* nimeämisen välillä tuntuu olevan hierarkia: *tärkeimmät piirteet* yhdistävät koko murrealuetta ja *erikoispiirteet* erottavat yhdeksi nimetyn murrealueen alamurteita toisistaan (ks. esim. VK 6 [1913: XIII–XXVII], 9 [1942: V–XVII]).

Näiden murteiden määrittelyyn liittyvien kontekstien lisäksi osassa konteksteja *leimallisuuden* (’erityinen’, ’erikoinen’) vastakohtaksi hahmottuu *neutraaliuden* käsite (esimerkit 250 ja 252): vertailukohteena ei välttämättä olekaan muut murteet, vaan jokin yleiseksi ja neutraaliksi mielletty puhutun suomen varieteetti. Näiden kahden vastinparin – *erityinen/yleinen*, *leimallinen/neutraali* – väliset risteämiskohdat herättävät monenlaisia kiinnostavia kysymyksiä. Onko *yleinen* – toisin sanoen laajalevikkinen – *neutraalia*, jos *erityinen* – toisin sanoen tietylle alueelle paikantava eli suppealevikkinen – on *leimallista*? Kysymys on kiinnostava ja monimutkainen.

Lienee luultavaa, että variantin laaja käyttöala eli sen yleisyys voi olla omiaan tukemaan ja vahvistamaan variantin neutraaliutta. Nähdäkseni yleisyys ei kuitenkaan takaa variantille neutraaliutta, vaan asia on monimutkaisempi: Onko esimerkiksi *ts*-yhtymän melko yleinen (laajalevikkinen) *ht*-variantti ollut levikkinsä ulkopuolella koskaan neutraali? Yleiskielen *ts*-yhtymän variantti *ts* lienee puolestaan

melko neutraali, vaikka se on puhutussa kielessä levikiltään melko suppea. On hyvä huomata, että varianttien *erityiseksi* tai *yleiseksi* sekä *leimalliseksi* ja *neutraaliksi* määrittelemisen vaikeuteen ja suhteellisuuteen kiinnitetään myös tekstiaineistoni vaitöskirjoissa huomiota (ks. esim. VK 23 [1986: 21], 46 [2011: 341–342]).

Kokoavasti voinee todeta, että yksittäisiä varianteja on hankala aukottomasti määrittellä *leimallisiksi* (’erityinen’, ’erikoinen’) tai *neutraaleiksi* sinänsä: se, tuleeko variantti tulkituksi leimallisena vai neutraalina on kontekstisidonnaista, eli riippuvaista siitä, kuka variantin leimallisuutta tai neutraaliutta tulkitsee ja missä puheyhteisössä tai kielenkäyttötilanteessa tuo tulkinta tapahtuu. Kenties voisikin ajatella, että kategorisen määrittelyn sijaan variantin sijoittumista *leimallinen/neutraali*-akselille voi tarkastella jatkumomaisesti: jotkut variantit ovat useammassa konteksteissa neutraaleja kuin toiset (vrt. laajalevikkisyys).

Toinen *leimallisiksi* nimeämisen kategoriaan liittyvä kysymys kytkeytyy merkitykseen ’stigmaattinen’. Kuten edellä totesin, tekstiaineistossani on analyysini mukaan vain yksi konteksti, jossa ilmausta *leimallinen* käytetään merkityksessä ’stigmaattinen’ (ks. esimerkki 249), mutta tutkimuskirjallisuudessa termiä käytetään myös kyseisessä merkityksessä (ks. esim. Paunonen 1982: 46–52, Mantila 1997: 19–21). Onkin tarpeen kysyä: missä määrin vastinparien *leimallinen/neutraali* ja *stigmaattinen/neutraali* (tai *prestiisi*) rinnastaminen tuottaa teoreettista oletusta siitä, että leimallisesti *murteellinen* on myös leimallisesti *stigmaattista*? Taustoituksena tuotakoon esiin, että sosiolingvistikissa kielen muutoksen syihin liittyvässä teoretisoinnissa yksi oletus on, että kielen muuttumista voidaan selittää sosiaalisista muuttujista käsin: alempien sosiaaliluokkien käyttämät variantit stigmatisoituvat, puheyhteisö tulee tietoisesti varianttien stigmosta ja alkaa tietoisesti karttaa niitä ja näin ollen ne häviävät kielestä (ks. esim. Paunonen 1982: 47, Trudgill 1992: 15, 72).

Variantin nimeäminen *odotuksenvastaiseksi* (esimerkki 254) yhdistyy analyysini mukaan *tyypillisyyden* teemoihin: nimeämisen tavat sisältävät saman sisäistetyn ajatuksen siitä, että murteeseen ”kuuluu” yksi variantti, joka on *odotuksenmukainen* kaikissa mahdollisissa ilmenemiskonteksteissa. *Odotuksenvastaisuus* kytkeytyy tulkintani mukaan myös tutkijan kielitajuun sekä tutkijan ammattitaidon rakentumiseen (tarkemmin, ks. luvut 6.4 ja 6.5): tutkimuskirjallisuuden avulla saavutettuun tietoon murteesta ja siitä, mitkä muodot siihen ”kuuluvat”.

(254) Tekstiaineisto: VK 33 (1992), s. 26

Näkökulmani on sosiolingvistinen siinä mielessä, että en perkaa aineistoani kielihistoriallisesti, vaan mukana tarkastelussa ovat kaikki *h*-muodot, jotka kielenoppaiksi valitsemani ovat tuottaneet. Näin mukana on esimerkiksi joitakin **odotuksenvastaisia** *h*:n katomuotoja – lähinnä joidenkin uudis- ja vierassanojen tapauksessa.”

Omat kiinnostuksenkohteeni varianttien nimeämiseen ja arvottamiseen liittyen voi tiivistää seuraavaan kysymykseen: kuka saa päättää ja millä perustein, mitkä variantit ovat jollekin murteelle *tyypillisiä*, *tärkeitä*, *leimallisia* ja *odotuksenmukaisia*?

Vastaus on tietenkin: tutkijat. Varhaisissa murteen deskriptioissa tutkijat ovat jalkautuneet kentälle kuuntelemaan kieltä ja yksinkertaisesti yrittäneet kiinnittää huomiota keskeisiin eroihin tai niihin kielenpiirteisiin ja variantteihin, jotka heidän intuitiivisen käsityksensä mukaan ovat olleen murteen kuvauksen kannalta keskeisiä (ks. myös Mielikäinen 2017). Näistä kuvauksista tutkimuksen historian aikana on jalostunut tietynlainen tutkittavien kielenilmiöiden kaanon (ks. luku 5.2.6) ja siten myös vakiintuneet käsitykset siitä, millainen variaatio on suomen murteiden jaottelun ja tutkimuksen kannalta keskeistä (ks. esim. Mielikäinen 2017: 359). On tietenkin ymmärrettävää ja myös väistämätöntä, että murteiden kuvaus ja tutkittavien kielenpiirteiden kaanon niitä toistettaessa voimistuu, sillä tutkimus nojaa aina aikaisempaan tutkimukseen tavalla tai toisella. On kuitenkin mielenkiintoinen ajatusharjoitus, mitkä kielenpiirteet ja niiden variantit olisivat tabula rasa -tyyppisen kielentutkijan mielestä *keskeisiä*, jos hän jalkautuisi nyt Suomen eri paikkakunnille ilman tietoa siitä, miten kyseistä murretta ja sen suhtautumista toisiin murteisiin on tutkimuksen historian aikana kuvattu.

Oman tekstiaineistoni ulkopuolisen tutkimuskirjallisuuden kenties tunnetuimman tavan tyyppitellä variantteja on laatinut Harri Mantila (1997: 11–23, ks. myös Mantila 2004: 325–330), joka lähestyy murteen käsitettä kielenpiirrelähtöisesti¹⁰⁴ ja tyyppitelee analysoimansa variantit viiteen eri kategoriaan: 1) yleiset ja neutraalit puhekielen piirteet, 2) laaja-alaiset puhekielisydet, 3) yleistyvät puhekielisydet, 4) leimautuneet ja kartettavat aluepuhekielisydet sekä 5) elävät paikallisuudet. Mantilan tekemää tyyppittelyä on myös kritisoitu siitä näkökulmasta, että käsitykset jonkin variantin sosiaalisista merkityksistä – esim. siitä, liitetäänkö varianttiin positiivisia vai negatiivisia miellelyhtymiä ja mihin sen ajatellaan käyttäjänsä paikantavan – tekee tutkija, eivät kielenkäyttäjät (kritiikistä, ks. Lappalainen & Vaattovaara 2005, Vaattovaara 2009: 65–66). Mantilan jaossa hyvin kiinnostavaa suhteessa tämän luvun tarkasteluun on se, että hän rinnastaa *yleisyyden* ja *neutraaliuden*, käyttää leimautumista merkityksessä ’stigmaattinen’ mutta esittää omaleimaisia eli paikantavia variantteja sekä *kartettavina* että *elävinä*.

On myös tärkeää tuoda esiin, että myös kielenkäyttäjien näkemykset murteen kannalta *olennaisista* ja *leimallisista* piirteistä ja niiden edustustavoista on ollut tutkimuksen kohteena 2000-luvulla (esim. VK 44 [2009] ja 47 [2011], myös VK 46 [2011: 39–48]). Yhtä oleellista on muistaa, että käytännössä kielenkäyttäjät ovat vaikuttaneet tutkijoiden näkemyksiin jo varhain: kielenkäyttäjien näkemyksiä siitä, missä kohden ”murre vaihtuu toiseksi” on hyödynnetty jo varhain (ks. esim. VK 3 [1888:

104 Tämän luvun analyysin kannalta on tarpeen tuoda esiin, että Mantila käyttää artikkeleissaan (1997, 2004) termejä *piirre* ja *kielenpiirre* nimenomaan varianteista, ei kielen yksiköistä.

8], 5 [1912: 2], myös Kettunen 1932: 188). Näihin kielenkäyttäjien näkemyksiin murrerajoista palaan tarkemmin luvussa 5.4.5.

5.4 Murre kielimuotona: murrealueet ja -rajat

Luvussa 5.1 sekä kuviossa 2 nimesin ja esittelin murteeseen liittyviä termejä ja käsitteitä (*datapiste, kielenpiirre, isoglossi, kielimuoto ja murreraja*) sekä niiden välisiä suhteita. Tässä luvussa käsittelem *isoglossin, kielimuodon ja murrerajan* käsitteitä eli murteita ja niiden välisiä rajoja suomalaisen murteentutkimuksen historiassa.

Luvussa 5.4.1 tarkastelen yleisesti murrerajojen taustaa ja tarkoitusta. Luvussa 5.4.2 käsittelem murteiden määrittelyn ja rajanvedon logiikkaa erityisesti aineiston, jaoissa ja määrittelyissä käytettyjen lingvististen seikkojen sekä synkronian ja diakronian käsitteiden näkökulmasta – näihin kolmeen näkökulmaan keskityn myös analyysissäni luvuissa 5.4.3 ja 5.4.4. Luvussa 5.4.3 esittelen suomen murteiden määrittelemisen historiaa, päämurrejakoesityksiä sekä niihin liittyvää keskustelua. Luvun 5.4.4 alaluvuissa esittelen kronologisessa järjestyksessä suomen murteista tehtyjä, päämurrejakoa hienojakoisempia murrealuejakoja, niihin liittyvää keskustelua ja murrerajaesitysten kanonisoitumista. Luvussa 5.4.5 tarkastelen murrerajoja toimijuuden näkökulmasta: kuka murrerajoja oikeastaan määrittelee ja mikä rooli prosessissa on subjektiivisuudella? Luvussa 5.4.6 käsittelem kokoavasti, millaisia kieli-ideologioita ja tutkimuksellisia seurauksia sillä, että suomen murteita jaetaan alueisiin, voi nähdä olevan.

Murrejakoihin liittyvää terminologiaa voi kuvata runsaaksi ja paikoin jopa epä johdonmukaiseksi¹⁰⁵. Käytän itse tässä väitöskirjassa ilmausta **murrejako** yleisesti niistä esityksistä, joissa suomen kieli jaetaan murteisiin. Lisäksi käytän ilmauksia **suomen murteiden päämurrejako** (myös **päämurrealuejako**) ja **suomen murteiden aluejako** (myös **murrealuejako**). Jälkimmäisiä käsitellessäni käytän myös termiä **murteisto**, sillä suomen murteiden aluejaossa alueita jaetaan tyypillisesti ensin murreryhmään eli murteistoihin, joissa on myös niin kutsuttuja alaryhmiä.

105 Esimerkiksi Martti Rapola käyttää ilmausta ”pääjako” itä- ja länsimurteista ja nimeää *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen kartassa murrealueet ”päämurrealueiksi”. Teoksen murrealuejakoa käsittelevän osion otsikossa hän käyttää ilmausta ”Tärkeimmät murrealueet” (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 103), mutta kirjoittaa myös ”Länsi-Suomen alamurrealueista” (JSM¹⁹⁴⁷: 27, JSM¹⁹⁶⁹: 38). Esimerkiksi Ulla Palomäki (1998: 22) käyttää kahdeksasta murteistosta ilmaisua ”päämurreryhmä” ja Milja Väänänen (2016: 13) ”päämurrealue”. Kotuksen murteita käsittelevällä Kielitieto-sivulla (Kotus, Kielitieto: suomen murteet, sähköinen lähde) käytetään ilmauksia ”pääryhmä” länsi- ja itämurteista ja ”murrealueet” kahdeksasta murteistosta. *Suomen murteiden sanakirjan* sähköisessä versiossa kahdeksasta murrealueesta käytetään termiä ”murteisto”.

5.4.1 Murteiden määrittelyn ja rajanvedon tausta ja tarkoitus

Murteita voi lähestyä abstrakteina kielimuotoina tai konkreettisina spatiaalisina alueina eli kartalle jäsenyvinä murrealueina. Erityisesti kielenkäyttäjien käsityksiin keskittyvässä kansanlingvistisessä tutkimuksessa on painotettu näkökulmaa, että murteet ovat ensisijaisesti kuviteltuja (kokoavasti, Vaattovaara 2009: 33–34). Abstrakteja kielimuotoja ovat myös **sosiaalimurteet** eli **slangit**, joita ei tyypillisesti jäsennetä aluemurteiden tapaan kartalle vaan joiden ajatellaan olevan tietynlaisten ikä-, ammatti- ja harrastusryhmien kielimuotoja (erilaisista kielimuodoista, niiden määritelmistä ja terminologiasta ks. luku 5.5, Tieteen termipankki 24.4.2023: Kielitiede:slangi).

Tässä tutkimuksessa hyväksyn rinnakkaisiksi lähtökohdiksi kielimuotojen alueellisen jäsentämisen siinä missä niiden abstraktin luonteen käytännöllisistä syistä: kuten tämän osion alaluvuissa tulen tuomaan esiin, kielimuodot todella ovat toisaalta vaikeasti jäsennettäviä abstraktioita, mutta toisaalta kielimuotoja ja niiden rajoja todella määritellään – myös ihan konkreettisesti kartalle. Oikeastaan voi todeta, että kielentutkija ei tutkimusalastaan riippumatta pysty välttelemään kielimuodon määrittämistä: aina kun tutkimuksen kohteena on kieli (esim. suomen kieli, Tampereen puhekieli), tutkijan on jollakin tavalla otettava kantaa esimerkiksi aineistoa valitessaan, mikä ja kenen tuottama kielenaines tuota kieltä edustaa. Kyseisten valintojen tuloksena kielimuodon rajat piirtyvät aina käsitteellisesti tutkimuksen prosessissa, vaikka rajoja ei merkittäisi kartalle.

Murrerajojen ja -alueiden määrittelyn historia fennistisessä tutkimuksessa kytkeytyy sekä kansainväliseen murremaantieteelliseen tutkimussuuntaukseen että kansallisten tieteiden (tarkemmin, ks. luku 2.2.4) yhteiseen tavoitteeseen kuvata Suomea ja suomalaista kulttuuria mm. karttojen avulla. Erilaisia murreatlaksia pyrittiin kokoamaan sekä kyselykaavakkeiden avulla että kenttätöissä kerätyn aineiston pohjalta 1870-luvulta lähtien (kokoavasti, ks. esim. Chambers & Trudgill 1980: 18–23). Kielen lisäksi kartoilla pyrittiin hahmottelemaan myös kulttuurialueita. Ensimmäinen empiiriseen aineistoon eli kenttätöihin perustuva suomen kielen murrerajaesitys eli Antero Vareliuksen *Bidrag till Finlands kändedom i ethnographiskt hänseende*, joka ilmestyi vuonna 1848 Suomi-aikakauskirjassa, oli sekin osa etnografisen karttaan liittyvää projektia, jota Pietarin tiedeakatemian kansatieteilijä ja maantieteilijä Peter von Köppen valmisteli Euroopan-puoleisesta Venäjältä (Varelius 1985 [1848], Kurki 2003: 160–161). Myös suomalaisessa kansatieteessä esineistöön ja tapakulttuuriin liittyvät kartat olivat keskeisessä roolissa teoriasuuntauksesta riippumatta erityisesti 1920-luvulta 1970-luvulle (Snellman 2014: 242–244). Kansatieteellisten karttojen takana piilevää kyselylomakeaineistoa artikkelissaan tarkasteleva Hanna Snellmann (2014: 244) kuitenkin esittää, että kartoista on kansatieteessä luovuttu 1980-luvun alkuun mennessä. Snellman (2014: 244) kirjoittaa:

”Pienoista epätoivoa tehtävän äärellä on havaittavissa Suomen kansankulttuurin ensimmäisen kartaston toimittaneen Toivo Vuorelan esipuheessa. Keski-Suomen museon toimesta oli inventoitu paikallisten juustojen levikki, koska oli käynyt ilmeiseksi, että juustotyypit vaihtelivat samassa pitäjässäkin talokohtaisesti sen mukaan, mistä talon emäntä oli kotoisin (Vuorela 1976: 8). Kartografinen metodi loppui siis omaan mahdottomuuteensa.”

Myös suomen murrerajojen määrittelemisen vaikeuden pohtimisella on aivan yhtä pitkä historia kuin murrerajoilla itsellään: itä- ja länsimurteiden välisen rajanvedon vaikeutta pohti jo Antero Varelius 1840-luvulla. Hän ei teoksessaan esitä muita konkreettisia murrerajoja kuin itä- ja länsimurteiden välisen rajan, vaikka tekee huomioita hienojakoisemmasta murrejaottelusta – oletettavasti juuri siitä syystä, että rajanveto on ollut hänestä hankalaa (Varelius 1985: 35–52, Kurki 2003: 165–166). Olenkin tätä tutkimusta tehdessäni pohtinut paljon, miksi murrerajat niiden määrittelyn hankaluudesta huolimatta ovat käsitykseni mukaan hyvin vakiintuneessa asemassa paitsi opetuksessa myös suomen murteista yleistajuisesti puhuttaessa. Murrerajojen keskeisyyttä kuvastaa esimerkiksi se, että Kotimaisten kielten keskuksen kotisivuilla sivustolla ”Suomen murteet” suurin osa sivun sisällöstä keskittyy murrerajoihin ja murreryhmiin (Kotus, Kielitieto: suomen murteet, sähköinen lähde). Myös tutkijahaastatteluistani kuudessa (n = 20) tutkija viittasi murrerajojen opettamiseen ja opetukseen, kuten esimerkissä 255:

(255) Haastatteluaineisto

LA: tota aam, kun kute h- hyvin varmasti tiedät että niin ku tämmösiä erinäisiä niin ku murreraja-, ikään ku ehdotuksia, ni on fennistiika historiassa niin ku esitetty,

T/ei-mt: kyllä.

LA: mitä niist sää oot, niin ku omas, työssäs tai töissä käyttäny tai jotenki niin ku tottunu käyttämää onks niist joku semmone mikä on sulle niin ku relevantein.

T/ei-mt: [naurahdus] tota noin niin, j- ääh nii, no siis, ö- varmaan, öö, nyt mä heti rupeen niin ku miettimää et missä yhteydes mä oon niin ku tarvinnu karttaa ylipäänsä, (---) ja tota, öö siis, varmaan niin ku yleens- **yleensähän sitä tarvi niin ku silloin ku opettaa**, (---) niin ku murteita ku määki oon opettanu sitä alueellista ja, sosialist variaatiota,

Kysyin murrerajojen merkityksestä myös haastattelemltani tutkijoilta. Vaikka vastaukset vaihtelivat jonkin verran, 13 haastattelussa tutkijat nostivat esiin sen, että murrealueet ja niiden nimitykset ovat työväline, jolla yleistetään ja konkretisoidaan suomen murteita ja murteiden moninaisuutta, kuten esimerkissä 256:

(256) Haastatteluaineisto

LA: (---) mihin sä ajattelet et noita niin kun murrerajoja, ja tommosia aluejakoja, niin kun, tarvittaa.

E/ei-mt: no elämähän on yhtä luokittelua että, ja tiede samaten. että **meidän on pakko, teknisistä syistä, (---) luokitella asioita, ja koko ajan tietäen, että k- ne rajat vuotavat suuntaan (---) tai toiseen**. et se on vaan, pitää tiedostaa, että, ne vuotavat ja, ja monet

tällaiset isoglossithan osottaa sitä juuri millä tavalla, oikeastaan sitte eri piirteet, käyttäytyy, (---) alueilla, eikä ne, rajat aina osu samoihin kohtiin tietenkään.

Kuten esimerkissä 256 myös kahdeksassa muussa haastattelussa tutkija korosti tai toi esiin sitä, että murrerajat ovat häilyviä. Kymmenessä haastattelussa tutkija toi vastauksessaan esiin *isoglossin* käsitteen tai mainitsi, että murrerajat käytännössä liittyvät yksittäisten piirteiden ja niiden varianttien välisiin suhteisiin. Vain yhdessä haastattelussa (esimerkki 257) tutkija mainitsi, että joidenkin isoglossien rajat ovat hyvin selkeitä ja teräviä:

(257) Haastatteluaineisto

T/mt: **no yks asiahan on semmonen että murteenpuhujat itse määrittää niitä rajoja.** siis, murtee- monilla murteenpuhujilla, jotka asuu niin kun semmosessa, öö, mur- murrealueitten risteyskohdassa, ni niil on hirvee selvänä, se, esimers aviopuoliso voi olla sieltä rajan toiselta puolelta, ja, niillä on koko ajan niin kun keskustelua siitä käydään koko se avioliitto siitä että, ei se sa- ei se o silleen vaan se on tälleen se sana, että ihmiset niin ku tietää, ite sen. että tota, **sitte on alueita, joissa se on jyrkkä se o iha oikeesti jyrkkä se o ihan nähty.**

LA: mm-m.

T/mt: että tota, kun me kävellään niin ku kunnan rajan yli, ni se muuttuu ku seinää. se muu- kertakaikkiaan joku piirre loppuu siihen joku variantti loppuu siihen, (---) ja alkaa uus. et sen mä niin kun näin tossa [erään paikkakunnan] tutkimuksessa, se o- se on järisyttävä löytö mut siäl on tosiaan että, s- ihan, iha oikeesti on tämmösiä niin kun, niin kun, nolla sata prosenttia semmosia alue-, aluerajoja, on, (---) siellä, jossaki. ja sitte on semmosia että, ne voi kymmeniä kilometrejä mennä ihan niin ku, että, toiset sanoo näi ja toiset sanoo näi ja se, prosentti-, luku voi siinä vaihdella vähä mutta,

LA: mm-m.

T/mt: mut että se on semmosta sumeata aluetta.

Yhteensä kuudessa haastattelussa tuotiin esimerkin 257 tavoin esiin sitä, että myös kielenkäyttäjillä on käsityksiä murrerajoista ja että murteiden määrittelyllä on merkitystä myös puhujille. Näihin vastauksiin palaan tarkemmin luvussa 5.4.5, jossa käsittelen sitä, miten ja missä määrin kielenkäyttäjillä on ollut rooli murrerajojen nimeämisessä ja asettamisessa tutkijoiden ohella

5.4.2 Rajoja määrittelemässä: aineisto, lingvistiset seikat, diakronia ja synkronia

Rajoja määriteltäessä – merkitään niitä sitten kartalle tai ei – määritellään käytännössä *kielimuotoja*. Murteiden rajojen ja siten koko kielimuodon käsitteen voi ajatella olevan teoreettinen: tutkijat ovat aina jakaneet käsityksen, ettei ole olemassa mitään tarkkarajaisia ja selkeitä kielimuotoja erottavia rajoja, vaan kielimuodot ovat limitäisiä ja päällekkäisiä, osittain yhtäläisiä ja osittain eroavia. Myöhempien vaiheiden suomalaisessa murteentutkimuksessa onkin esitetty, että kielimuodon sijaan tulisi tarkastella kielenpiirteiden variantteja ja niiden levinnäisyysalueita (Mantila 1997:

8–9, Mantila 2004: 325, ks. kuitenkin jo Setälä 1917: 346). Itse ajattelen, että kielimuoto eli tutkimukseni tapauksessa *murre* on kuitenkin käsite, jolla sekä kielentutkijat että kielenkäyttäjät operoivat maailmassa, eikä asiaan liene tulevan tulevaisuudessa muutosta (ks. myös Hurttu 1999: 57). Kielimuotoon ja sen rajoihin käsitteenä liittyvä problematiikka ei siten nähdäkseni voi johtaa siihen päätelmään, että käsite on hylättävä, vaan ennemminkin siihen, että käsitteet on määriteltävä entistä selvemmin ja niihin liittyvä problematiikka eksplikoitava selkeästi. Tuohon keskusteluun osallistun erityisesti tämän väitöskirjan käsillä olevassa luvussa.

Murteiden ja niiden rajojen määrittelyn yleisiä periaatteita pohdittaessa onkin syytä syventyä kolmeen kysymykseen, jotka limittyvät osittain toisiinsa: 1) Mikä on murteen ja murrerajan määrittelyn suhde aineistoon? 2) Minkä lingvististen periaatteiden ja seikkojen mukaan rajoja määritellään? 3) Entä mikä on murteen ja murrerajan suhde synkroniseen ja diakroniseen tapaan tarkastella kieltä? Samoja kysymyksiä ovat analyttisesti käsitelleet esimerkiksi Heikki Paunonen (2006: 249–253) sekä Aila Mielikäinen (2001a).

On tärkeä muistaa, että jokainen murrerajaehdotus tai kuvaus murteesta omana kielimuotonaan perustuu jollekin aineistolle, joka käytännössä on jonkun ihmisen tai ihmisjoukon tiettyä aikana tietyssä puhetilanteessa tietyn menetelmin kerättyä ja tallennettua kieltä. Toisin sanoen eri aineistoille – siis eri aikoina eri puhujien eri tilanteissa tuottamalle puheelle – perustuvien murrerajamäärittelyjen tulisi ainakin oletettavasti jossain määrin poiketa toisistaan, sillä kieli muuttuu ja vaihtelee paitsi puhuja- myös tilannekohtaisesti. Näennäisestä itsestäänselvyydestään huolimatta seikka on tarpeen tuoda esiin, sillä kuten suomen murteiden aluejakoon liittyvissä luvuissa 5.4.3 ja 5.4.4 tulen tuomaan esiin, murrerajaesitysten suhde aineistoon ei läheskään aina ole läpinäkyvä tai selvä.

Siitä huolimatta, että murrerajoja ei voi tieteellisesti määritellä ilman aineistoa, olen oman tutkimusaineistoni sekä tutkimuskirjallisuuden avulla oppinut ymmärtämään, ettei kaikkien murrerajaesitysten tarkoitus ole ensisijaisesti kuvata tietyn aineiston perusteella piirtyvää pysäytyskuvaa murteiden jakautumisesta eri alueiden kielimuodoiksi. Joissakin tekstiaineistoni väitöskirjoissa sekä tutkimuskirjallisuudessa käytetään murrerajojen yhteydessä ilmauksia kuten murrerajan ”tarkentaminen” tai ”tarkistaminen” (esimerkki 258, Paunonen 1991: 93) tai esitetään tietty murrejaottelu ”yleisesti hyväksyttynä” (ks. esim. Wiik 2004a: 36) tai ”vakiintuneena” (Paunonen 1991: 76, Leino ym. 2006: 26).

(258) Tekstiaineisto: VK 36 (1998), s. 23–24

Peruskarttaan on piirretty Rapolan (1961) ja Suomen murteiden sanakirjan (SMS 1, XX) mukaiset ja myös Lauseopin arkiston aineiston ryhmittelyn (ks. esim. O. Ikola 1985, kartta s. 12) mukaiset suomen päämurreryhmien rajat, vaikka **niihin on tutkimuksissa tehty tarkennuksia** (esim. Itkonen 1965, Pääkkönen 1971, Räisänen 1972, Mielikäinen 1981, Palander 1987 ja 1996, Juusela 1989).

Näin ollen murrerajesityksiin tutkimallani tieteenalalla tuntuu liittyvän kiintoisa ristiriita. Samalla kun kielen variaatio ja muutos ja niistä johtuva rajojen häilyvyys hyväksytään keskeiseksi osaksi murteiden perimmäistä olemusta, tutkimusalalla pyritään kuitenkin yhteen yleisesti hyväksytyyn tapaan kuvata suomen murteiden aluejako: aineistosta ja tutkijasta riippumattomaan, tutkijayhteisön kollektiiviseen esitykseen ”oikeasta” murrejaottelusta. Tähän teemaan palaan luvuissa 5.4.3 ja 5.4.4, joissa käsittelen murrejakoihin liittyvää keskustelua ja murrerajojen kanonisoitumista, sekä luvussa 5.4.6, jossa pohdin murrejakojen kieli-ideologisia tuotteita ja tutkimuksellisia seurauksia.

Käytetyn aineiston lisäksi murrejakojen kannalta oleellinen kysymys on, minkä lingvististen seikkojen perusteella rajoja määritellään. Aluksi tutkijan on tietenkin valittava kielenilmiöt, joita hän ylipäätään tutkimuksessa tarkastelee. Kielenpiirteiden käsitteeseen liittyvää monimerkityksisyyttä sekä kielenpiirteiden ja varianttien nimeämistä ja arvottamista tutkimusaineistossani käsittelin luvussa 5.3. On oleellista huomata, että kielenpiirteiden valintaa ei voi paeta tai ulkoistaa: se on päätös ja ratkaisu, joka jokaisella tutkijalla yhä edelleen on edessään, kun hän haluaa tutkia kieltä ja määritellä kielimuotoja ja niiden välisiä rajoja.

Rajoja määriteltäessä isoglosseihin eli yksittäisen kielenpiirteiden varianttien levikialueisiin voi liittyä myös painotusta: tutkija voi määritellä rajan siihen kohtaan, jossa on yksittäisen kielenpiirteiden varianttien isoglossien raja (esim. yleiskielen *d:n* vastineet länsi- ja itämurteiden välisenä rajana, ks. tarkemmin luku 5.4.3 ja esim. Kurki 2003: 166). Tyypillisempää kuitenkin on, että tutkijat murrerajaa määritelllessään kimputtavat isoglosseja niin, että murre ja murteiden välinen raja muodostuu usean isoglossin perusteella (esim. Rapola 1969: 33–79, Tieteen termipankki 28.9.2021: Kielitiede:isoglossi). Tutkija voi myös painottaa isoglosseja¹⁰⁶ eri tavoin: kaikilla isoglosseilla voi olla yhtäläinen merkitys ja painoarvo murretta ja sen rajoja määriteltessä (esim. Wiik 2004a: 13–14), tai toiset variaabelit ja niissä tapahtuva variaatio voivat painaa määrittelyn prosessissa enemmän kuin toiset (varianttien arvottamisesta esimerkiksi *tärkeiksi*, ks. luku 5.3.2).

Esimerkiksi Heikki Paunonen (2006: 251–253) on nostanut esiin, että dialektologinen murteentutkimus on piirrekeskeistä: yksittäisten piirteiden varianttien sekä piirre- ja varianttikimppujen sijaan murrerajoja arvioitaessa huomio pitäisi kiinnittää piirteiden erilaiseen strukturaaliseen asemaan. Tällaista lähestymistapaa Paunonen nimittää ”struktuuriseksi dialektologiaksi”, jossa ”murteita ei luokiteltaisi

106 On huomattava, että isoglossien keskinäinen painottaminen on kielenpiirteiden ja niiden varianttien valintaan ja painotukseen liittyvän prosessin toinen osa. Ensimmäinen valintaan ja painotukseen liittyvä prosessin vaihe on se, kun kielentutkija valitsee, mistä kielenilmiöistä hän tekee huomioita (tarkemmin, ks. kielenpiirteiden ja varianttien nimeämistä ja arvottamista käsittelevä luku 5.3.2) tai mitkä kielenilmiöt esimerkiksi litteroidaan ja mitä ei (ks. litteroimista käsittelevä luku 3.6.4).

ja ryhmiteltäisi yksittäisten (irrallisten) piirteiden perusteella vaan lähtökohdaksi otettaisiin murteiden rakenne ja erottavien piirteiden asema kokonaisstruktuurissa”. Tällaista piirteiden ja niiden varianttien asemaa kielen rakenteessa pohtiva esitys on Aila Mielikäisen (2001) hahmotelma siitä, miten Chambersin ja Trudgillin dialektologian oppikirjassaan (1980: 112–116) esittämän isoglossien hierarkian periaatteet voisivat soveltua suomen murteiden rakenteisiin ja siten suomen murteiden erojen tyypittelyyn. Mielikäinen (2001a: 378–382) esittää¹⁰⁷, että isoglossien keskinäinen hierarkkia pintarakenteista syvärakenteisiin on: 1) Leksikaaliset isoglossit, 2) Äänneasuja (*pronunciation*) kuvaavat isoglossit, 3) Äänneopilliset isoglossit: foneettiset isoglossit, 4) Äänneopilliset isoglossit: foneemiset isoglossit, 5) Morfologiset isoglossit, 6) Syntaktiset isoglossit ja 7) Semanttiset isoglossit.

Strukturaalisen dialektologian – siten kuten Paunonen (2006: 251–253) lähteneen sen esittää – lähtökohta siis on, että murre-erojen määrittelyn kannalta keskeisten kielenpiirteiden ja niiden ilmenemien tulisi olla keskeinen osa myös kielen struktuuria, eikä kielenpiirteiden varianteista muodostuvia isoglossikimppuja tulisi lähestyä irrallisina muuttujien joukkona. Ajatus siitä, että kielentutkimuksen kuuluisi keskittyä ”kielen struktuurin” kannalta merkittäviin sekkoihin, on tuttu myös luvussa 5.2.4 käsittelemästäni William Labovin (1966) tutkittavien kielenpiirteiden valintakriteeristöstä (”Variaatiotapausten pitää olla suurien struktuurikokonaisuuksien osia”) sekä Fred Karlssonin (1975: 182) fennistiikan tieteenparadigmaan liittyvästä kirjoituksesta (”yksityisongelmien sijaan tulisi tutkia laajoja yleisilmiöitä”). Kysymys on kuitenkin vaikea: sitä, mitkä piirteet kielessä ovat ”suuria struktuurikokonaisuuksia” tai kielen struktuurin kannalta keskeisiä, ei voi mitenkään yksiselitteisesti määrittellä (ks. myös Mielikäinen 2001a). Kiinnostavaa on, että sekä Chambers ja Trudgill (1980: 115) että Mielikäinen (2001a: 380) esittävät, että kielen struktuurin kannalta eniten ”pintatasoa” edustavat sanastolliset ja ääntämykselliset piirteet. Sanaston merkityksestä murteiden erottelussa on tutkimani tieteenalan historian aikana käytykin keskustelua (ks. erityisesti luvut 5.3.4.3 ja 5.3.4.4) ja tuoreessa tutkimuksessa on kiinnostuttu erityisesti prosodisten ilmiöiden – jotka voi ilmiöinä mieltää ääntämyksen eroiksi – merkityksellisyydestä murteiden kannalta (Kurki ym. 2014). Lisäksi kielen tasoihin kytkeytyvä hierarkiatyypittely on hankalaa siitäkin syystä, että kielen tasot

107 Mielikäinen (2001a: 380): ”Chambers ja Trudgill ovat koonneet dialektologian oppikirjaansa eri lähteistä esityksen, jossa he tarkastelevat kielen eri tasoja edustavien isoglossien hierarkiaa murrevaihteluissa ja tällaisen hierarkian käyttökelpoisuutta, tosin melko kriittisesti (1980: 112–116). Hierarkia alkaa sanastosta ja päättyy syntaksiin ja semantiikkaan. Järjestyksen perusteena on se, miten konkreettisia tai helposti vaihtuvia ja ”pinnallisia” piirteet ovat tai miten hyvin puhujan kontrolli ulottuu niihin; näillä seikoillahan on vaikutusta vaihteluun ja muutokseen. Kielen tasot tai osajärjestelmät suhteutetaan murteiden vertailussa siis samaan tapaan kuin kielikontaktien tarkastelussa (ks. esim. Itkonen 1966: 129–136): mitkä kielenaineokset lainautuvat helpoimmin, mitkä ovat vaikeimpia omaksuttavia? Pohdin seuraavassa esittelyssäni mainitun hierarkian sovellusmahdollisuuksia suomen murteisiin.”

ovat vuotavia kategorioita: joissain tapauksissa on hyvin vaikeaa sanoa, mistä kielen tason ilmiöstä oikeastaan on kyse.

Siihen, mitkä kielenpiirteet ja niiden variantit katsotaan murteiden määrittelyn ja erottelun kannalta tärkeimmiksi, on tutkimallani tieteenalalla liittynyt paljon tutkijan subjektiivista ja arvottavaa valintaa (ks. luku 5.4.5, myös Palander 1999: 259, Paunonen 2004: 205, Leino ym. 2006: 28) osittain menetelmällisistä syistä. Subjektiivista valikointia ja painottamista onkin teknologian kehittyessä pyritty kontrolloimaan laskennallisilla menetelmillä, joissa murteiden (kielimuotojen) välisiä etäisyyksiä selvitetään käsillä olevasta aineistosta laskennallisesti. Laskennallista lähestymistapaa murteisiin ja niiden välisiin rajoihin kutsutaan useimmiten dialektometriikaksi (dialektometriikasta tarkemmin, ks. esim. Palander 1999, Mielikäinen 2001a: 378–379, Wiik 2004a: 11–16, Leino ym. 2006: 28, Paunonen 2006: 252 ja niissä mainitut lähteet).

Laskennallisten menetelmien lisäksi toinen strategia, jolla tutkimuksessa voidaan vähentää tutkijan kategorisoinnin ja kvalitatiivisen valikoinnin merkitystä, on aineistovetoisuus. Tutkija voi ottaa lähtökohdaksi olemassaolevan murrejaottelun ja lähestyä kieltä sen pohjalta, tai hylätä etukäteen määritellyt kielimuodot ja niiden rajat ja selvittää aineistosta, mitä kielimuotoja sen perusteella on mahdollista esittää olevan (aineistovetoisuudesta, ks. esim. Hamunen & Konstenius 2020: 140). Aineistovetoisesti suomen murteita ovat lähestyneet esimerkiksi Leino ym. (2006), kielen muutosta evoluutiobiologian menetelmin tarkastelleet BEDLAN-projektin tutkijat (ks. esim. Honkola 2016, Syrjänen 2021) sekä Helsingin puhekieltä tutkineet Kuparinen ym. (2021). Vaikka tarkasteluissa toisinaan korostetaan sen objektiivisuutta (ks. Honkola 2016: 10, Syrjänen 2021: vii), on hyvä muistaa, että aineistovetoinen määrällinen tutkimus hyödyntää aineistoa, jolla on tietyt rajat: aineisto saattaa käytännössä sisältää tietoa aineiston kerääjän ja koostajan valitsemista kielenilmiöistä (esim. BEDLAN-tutkimuksissa Lauri Kettusen murrekartasto [1940a, 1940b]; Leino ym. tapauksessa Suomen murteiden sana-arkiston levikkikartat), ja analyysi keskittyy muuttujiin, jotka tutkija määrittelee ja valitsee (Kuparinen 2021: 48–52).

Olen yllä esitellyt sitä, minkä lingvististen periaatteiden mukaan jakoa eri kielimuotoihin ja rajanvetoa on mahdollista tehdä. Lopuksi on kuitenkin tarpeen tuoda esiin, että aineistoni ja tutkimuskirjallisuuden perusteella rajojen määrittelyssä eivät paina yksin lingvistiset seikat. Murrerajamäärittelyt sisältävät nimittäin usein argumentaatiota, joka liittyy esimerkiksi asutushistoriaan sekä kulttuurisiin ja hallinnollisiin rajoihin.

Murrejaottelun aineiston ja lingvististen perusteiden lisäksi kolmas keskeinen ja kiinnostava kysymys on, miten murrerajojen määrittely asemoituu suhteessa synkroniaan ja diakroniaan (ks. myös Paunonen 2006: 249–253). **Synkronia** tarkoittaa Tieteen termipankin mukaan ”kielellisten ilmiöiden, piirteiden tai merkitysten samanaikaisuutta” ja *synkroninen kielentutkimus* ”kielentutkimusta, joka kohdistuu jossakin vaiheessa samanaikaisina havaittaviin kielen ilmiöihin ja niiden suhteisiin”

(Tieteen termipankki 22.8.2022: Kielitiede:synkronia, Kielitiede:synkroninen kielentutkimus). **Diakronia** puolestaan määritellään Tieteen termipankissa 'kieellisten ilmiöiden eriaikaisuudeksi' ja *diakroninen kielentutkimus* 'kielen historiallisen kehityksen tutkimukseksi; historialliseksi kielentutkimukseksi, joka kohdistuu ajallisesti peräkkäisiin ilmiöihin' (Tieteen termipankki 22.8.2022: Kielitiede:diakronia, Kielitiede:diakroninen kielentutkimus). (Käsitteistä *synkronia* ja *diakronia*, ks. myös Karlsson 1994a: 34–35, Laasanen 2016: 58–59.)

Toisin sanoen synkronisuus ja diakronisuus voi näkyä tutkimuksessa kahdella tavalla. Yhtäältä kyse voi olla tutkimusasetelmasta ja tutkimuksen tarkoituksesta: synkroniseksi asemoitu tutkimus tarkastelee yhtä aikapistettä, kun taas diakroninen tutkimus vertailee kahta tai useampaa aikapistettä. Toisaalta synkroniaa ja diakroniaa voi lähestyä aineiston näkökulmasta: Synkroninen aineisto on käytännössä aineistoa, jonka mielletään kuvaavan yhden aikapisteen kielioloja pysäytyskuvamaisesti. Diakronisessa aineistossa taas mielletään olevan kyse tilanteesta, jossa aineisto edustaa kahta tai useampaa pysäytyskuvaa kielioloista.

Murrerajat ja niiden taustalla vaikuttava synkroninen tai diakroninen näkökulma kieleen nousi esiin yhdessä tutkijahaastattelussani, jossa haastateltava pohti erityisesti suomen murteiden kahtiajakoa länsi- ja itämurteisiin:

(259) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: et **meillä on lähdetty, tästä, siitä, kielihistoriallisesta, diakronisesta jaosta** joka on osa tätä, dio- mistä puhuttiin tätä, tätä tätä tätä, äännehistoriallista tutkimusperinnettä et (esimeks) (---) meillä murteentutkimus, niin kun automaattisesti, siinä, ajautu, kielihistorialliseksi tutkimukseksi, (---) eli, eli meidän, **murrejako, ei lähdekään, siitä, murteiden, niistä synkronisista ominaispiirteistä** vaan se (---) lähtee, täältä kielihistoriasta,

LA: mm.

E/osittain-mt: koska se meidän, tutkimustraditio on kielihistoriallinen. (---) et siinä, lähtisin, siitä että sen, sen diakronisen, murrejaon, sijaan, lähdetäis murteiden synkronisista ominaispiirteistä ja katsottais, tehtäis niiden pohjalta, (---) siin on just mutta tää, tätä ei o, hirveen paljon pohdittu tätä, (---) että, tehdäänkö se diakronisesti vai synkronisesti ja,

LA: mm.

E/osittain-mt: sillen jos murteita ryhmitellään nin, miks ne ryhmitellään diakro-diakronisin perustein.

Esimerkissä 259 keskeistä on se, että tutkija tuo perustellusti esiin, miten murrerajojen määrittelyyn ja muotoon ei vaikuta pelkästään se, minkä kielenpiirteiden ja varianttien isoglosseihin rajat perustuvat, vaan myös se, onko rajojen tarkoitus kuvata kielen historiaa (diakronia) vai yhtä aikapistettä ja sen kielellistä tilannetta (synkronia).

Lopuksi on oleellista todeta, että kielen synkroniaa (samanaikaisuutta) ja diakroniaa (eriaikaisuutta) on hyvin vaikea selkeästi määritellä. Esimerkiksi osa tutkimistani väitöskirjoista on toki selkeästi kielihistoriallista tutkimusta, jossa analysoidaan

tai pyritään jäljittämään hyvin pitkällä ajanjaksolla tapahtunutta kielen muutosta kielihistoriallisesti (esim. äännehistoriat, tarkemmin ks. luku 5.2.2). Toisaalta tekstiaineistossani on väitöskirjoja, joissa tutkitaan kyllä kielen muutosta kahden aikapisteen välillä – toisin sanoen ”eriaikaisia kielellisiä ilmiöitä” (ks. *diakronian* määritelmä) – mutta tarkasteltavien aikapisteen välillä on joitakin vuosikymmeniä, eikä tutkimuksia asemoida kielihistoriallisiksi vaan sociolingvistiksi variaation ja muutoksen tutkimuksiksi. Variationistisen sociolingvistiikan teoriaa tutkinut Mikko Laasanen (2016: 63) katsookin, että sociolingvistiikka on synkronista muutoksen tutkimusta, jota yhdistää diakroniseen eli historialliseen kielitieteeseen vertailukohtien käyttö. Näkemys on perusteltu, mutta sisäisesti tavallaan ristiriitainen: jos tarkastelun kohteena on muutos kahden aikapisteen välillä, miten kyse voi olla ”kielellisten ilmiöiden samanaikaisuudesta”? Eikö se vie koko tutkimusasetelmalta eli muutoksen tarkastelulta pohjan? Myös esimerkiksi Leino, Hyvönen ja Salmenkivi (2006: 29, 36, 39), jotka määrittelevät artikkelissaan suomen kielen päämurrealueita sanaston perusteella, nimeävät esittämänsä murrejaon ”synkronisen tarkastelun pohjalta perustelluksi” siitä huolimatta, että heidän käyttämänsä aineisto eli *Suomen murteiden sanakirjan* toimitustyön yhteydessä piirretyt levikkikartat sisältävät aineistoa, jota kerättiin lähes 70 vuoden ajan¹⁰⁸. Vaikka useiden vuosikymmenten ajan kerrytettyä aineistoa on vaikea intuitiivisesti mieltää ”samanaikaiseksi” otannaksi kielestä, myös ”eriaikaisuuden” merkitystä pohtiessa törmää nopeasti ongelmiin. Voisi esimerkiksi ajatella, että toisin kuin Mikko Laasanen (2016: 63) esittää, kahdesta eri aikapisteestä aineistoa sisältävä ja näiden aikapisteen välisiä eroja vertaileva tutkimus on aina näkökulmaltaan diakronista. Mutta miten pitkä aika aineistojen keruun välillä pitäisi olla, jotta kyse todella olisi ”eriaikaisuudesta”? Tunti tai viikko ei varmaankaan riitä. Entä vuosi? Vuosikymmen? Sukupolvi? Vuosisatoja? Kysymys on vaikea, eikä siihen voi ymmärrykseni mukaan mitenkään tuottaa tyydyttävää vastausta. Kokonaisuutena voikin todeta, että synkronia (samanaikaisuus) ja diakronia (eriaikaisuus) ovat liukuvia käsitteitä, joiden merkitys suhteessa aineistoon ja sen pohjalta tehtävän tutkimukseen tulisi määritellä ja perustella kussakin tutkimuksessa erikseen.

Hankaluudestaan huolimatta tällä synkroniaan ja diakroniaan liittyvällä pohdinnalla on kuitenkin perustavanlaatuaista merkitystä suhteessa murrerajojen määrittelyyn: Missä määrin murrerajoja määriteltäessä painotetaan kielihistoriallisia seikkoja ja missä määrin niin kutsuttua nykyhetkeä (tai tiettyä ”samanaikaista” hetkeä)

108 Suomen murteiden sana-arkiston ”synkronisuuteen” liittyen on esitettävä kaksi huomiota. Ensinnäkin Leino ym. (2006: 33) pohtivat ”nykyhetken” käsitettä suhteessa aineistoon. Toisekseen jo Kai Donner (1926: 16–17) kirjoittaa liittyen Sanakirjasäätiön keruusiin: ”Sitä paitsi on nimenomaan välttämätöntä saada tutkituksi ei useamman vaan yhden sukupolven kieli, sillä muuten kielen nopeasti muuttuessa aineisto ei tule yhdenmukaista [sic] eikä tule soveltumaan m. m. koko maata käsittäviä vertailevia tutkimustöitä, sana-, äänne-, muotomaantieteellisiä y. m. katsauksia varten. Keräystyö on siis suoritettava 10–15 vuodessa.”

kuvaavaa synkronista aineistoa? Tämän näkökulman nostan esiin, kun käsittelem sekä suomen päämurrealuejakoa (luku 5.4.3) että hienojakoisempia yleisesityksiä suomen kielen murrealueista (luku 5.4.4). Diakronisen ja synkronisen näkökulman ristiveto käy ilmi myös haastatteluaineistossani liittyen erityisesti suomen murteiden pääaluejakoon.

5.4.3 Päämurrejako: murrejaotteluiden historiaa ja päämurrealueisiin liittyvä keskustelu

Tässä luvussa käsittelem suomen murteiden päämurrealuejakoon liittyvää keskustelua sekä tutkimuskirjallisuuden että aineistoni valossa. Aluksi esittelen varhaisia näkemyksiä siitä, mitä (pää)murteita suomessa on. Tämän jälkeen käsittelem Antero Vareliusta (1985 [1848]) ja sitä, miten hänen tutkimuksensa pohjalta käsitys suomen jakautumisesta länsi- ja itämurteisiin alkoi vakiintua. Vakiintumisen prosessin kannalta tarkastelen erityisesti, mitä Martti Rapola teoksessaan *Johdatus suomen murteisiin* (myöh. JSM) länsi- ja itäjaosta kirjoittaa. Tarkastelen JSM-teoksen kahta painosta: ensimmäistä, joka on ilmestynyt vuonna 1947 (myöh. JSM¹⁹⁴⁷) sekä kolmatta, joka on ilmestynyt vuonna 1969 (myöh. JSM¹⁹⁶⁹). Sitten esittelen, millaisia erilaisia päämurrealueita Suomessa on Rapolan JSM-teoksen jälkeen esitetty olevan. Tarkastelen päämurrealuejakoesityksiä pitäen erityisesti silmällä niitä kolmea murrejakoihin liittyvää ulottuvuutta, joita käsittelem edellisessä luvussa 5.4.2: 1) aineistoa ja 2) lingvistisiä seikkoja, johon murrejako perustuu sekä 3) diakroniaa ja synkroniaa. Lopuksi käyn lävitse sitä, miten tutkijat viittasivat päämurrejakoon haastatteluissa, kun kysyin heiltä, mitä olemassa olevista murrerajaehtotuksista he pitävät relevantimpana.

Suomen murteiden päämurrejaolla on suhde kantakieliin eli niihin kielimuotoihin, joista suomen murteiden on ajateltu kielihistoriallisen tutkimuksen parissa kehittyneen. En kuitenkaan tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi voi syventyä kantakielten murteita ja kantakielten ja suomen murteiden suhteita käsittelevään keskusteluun, vaan tyydyn tässä yhteydessä viittaamaan tutkimuskirjallisuuteen, jossa aiheita käsitellään (Setälä 1917: 344–345, johon liittyen ks. myös Karlsson 2000: 139–141, Rapola 1925: 77–89, Ravila 1959, Rapola 1969: 95–105, Itkonen 1983a, Itkonen 1983b, Lehtinen 2007: 246–298). Kantakielten ja murteiden suhteilla on kuitenkin myös kieli-ideologisia ulottuvuuksia, joita sivuan luvussa 5.4.6.

Näkemyistä, että Suomi jakautuu kahteen päämurrealueeseen eli länsi- ja itämurteisiin, voi pitää vakiintuneena ja siten kanonisoituneena näkemyksenä. Länsi- ja itämurteet esitetään päämurrealuejakona esimerkiksi Kotimaisten kielten keskuksen sivuilla (Kotus, Kielitieto: suomen murteet, sähköinen lähde), *Suomen murteiden sanakirjan* verkkoversiossa (SMS, sähköinen lähde) ja Wikipediassa (Wikipedia: suomen murteet, sähköinen lähde). Lisäksi kaikissa tekstiaineistoni väitöskirjoissa, joissa päämurrealueet mainitaan, jako tehdään länteen ja itään (ks. kuitenkin VK 48 [2016: 13], jossa mainitaan lisäksi pohjoinen päämurrealue). Myös

tutkimuskirjallisuudessa länsi- ja itäjakoa pidetään vakiintuneena (ks. esim. Rapola 1925: 76–77, Kurki 2003: 168–169, Wiik 2004a: 38–39, Paunonen 2006: 253, Leino ym. 2006: 26). Päämurrejakoa länsi- ja itämurteisiin väitän kanonisoituneeksi myös siksi, että ne puheenvuorot, jossa päämurrealueita esitetään olevan useampia (Paunonen 1991, Mielikäinen 2001a, Leino ym. 2006, Paunonen 2006), tuntuvat asettuvan lähtökohtaisesti länsi- ja itäjakoa haastamaan.

Tämän tutkimuksen tarkoitus ei ole väittää, etteikö suomen murteita voisi jakaa länsi- ja itämurteisiin. Tarkoitukseni on kuitenkin koota ja esitellä keskustelua, joka liittyy päämurrealuejakoon ja siten tuoda esiin, ettei päämurrealueita mitenkään yksikoisesti ole eikä ole koskaan ollutkaan kahta.

Tiettävästi varhaisin kirjallinen maininta suomen kielen jakautumisesta murteisiin löytyy Mikael Agricolan Uuden testamentin suomennoksen esipuheesta (1548), jossa hän mainitsee ”kansojen” eli Suomen eri heimojen puhuvan eri tavoin. Agricola ei erottele murrealueita vaan viittaa tekstissä silloiseen Suomen maakunnan läänijakoon. Ljungo Tuomaanpoika käsittelee myös suomen kieliloja maalakisuomennoksensa omistuksessa (1601) perustellessaan omaa kielivalintaansa: hän kertoo käyttäneensä lainsuomennoksessaan sitä suomea, jota puhutaan ”Pohjois-Suomessa¹⁰⁹, Turussa ja sen ympäristöissä sekä Pohjanmaalla”, sillä pitää sitä ”selvimpänä, puhtaimpana ja kaikkialla Suomessa ymmärrettävänä”. (Ojansuu 1901: 1–2, Rapola 1947a: 14–18, Kurki 2003: 161–162).

Ensimmäinen suomen kielen kahtiajako päämurteisiin löytyy Bartholdus Vhaelin suomen kielioipista (1733), jossa hän nimeää suomen murteet *dialectus aboicaksi* ja *dialectus savonicaksi* – Rapola (1925: 76, 1947: 16) tulkitsee tämän tarkoittavan länsi- ja itämurteita. Vhael ei kuitenkaan määrittele näiden kahden kielimuodon välistä rajaa, ja kahtiajaosta huolimatta Vhael mainitsee myös pohjalaismurteet ja karjalaismurteen erikseen. (Rapola 1947a: 16, Kurki 2003: 162).

Vuonna 1777 suomen murteet jaettiin myös kolmeen päämurrealueeseen: Eerik Lencqvist julkaisi *Åbo Tidningarissa* lyhyehkön kirjoituksen, jossa hän käsittelee Etelä-Suomen murteita. Lencqvist jakoi murteet kolmeen osaan: 1) Etelä-Suomen murre (*Den Södra Finska, som ock kallas den Åboländska*), 2) pohjalaismurre (*Den Österbottniska*) ja 3) savolaismurre (*Den Sawolaxska*). Tarkempia huomioita ja myös jaon viiteen alaryhmään hän esittää Etelä-Suomen murteista ja tuo esiin, ettei tunne pohjalais- ja savolaismurteiden välisiä eroja. (Ojansuu 1901: 3–5.)

Ensimmäisessä varsinaisesti suomen kielen murteita käsittelevässä tutkimuksessa *De praecipuis dialectis linguae Fennicae* Henrik Gabriel Porthan (1801) jakaa suomen murteet jälleen kahtia ja nimittää niitä yleismurteeksi tai yleisemmäksi murteeksi

109 Martti Rapola (1947a: 15, 1969: 23) on *Johdatus suomen murteisiin* -teoksessaan suomentanut Ljungo Tuomaanpojan ilmauksen *Närfinland* Pohjois-Suomeksi, mutta ilmaus tarkoittanee Varsinais-Suomen historiallisen maakunnan osaa, jota kutsutaan *Pohja-Suomeksi*.

(*dialectus communior*) ja savolaismurteeksi (*dialectus savonica*). Yleismurteesta Porthan toteaa, että sitä puhutaan suurimmassa osassa Suomea, etenkin rannikolla – kuitenkin enemmän tai vähemmän muunnellen ja vaihdellen – ja nimeää *dialectus communiorin* myös kirjallisuuden kieleksi. Näkemykseni mukaan voikin tulkita, että Porthan ei jaossaan ota kantaa yksin kielen alueelliseen vaihteluun vaan myös kielen käyttöalaan liittyvään vaihteluun: *dialectus communior* on Porthanin mukaan myös eräänlainen yleiskieli eli standardi. Savolaismurteita Porthan nimeää puhuttavan Savon lisäksi Keski-Suomessa, Kajaanin kihlakunnassa ja Karjalassa. On kuitenkin mahdollista, että Porthan on jakanut päämurteet myös toisin: Heikki Ojansuu (1901: 3) viittaa väitöskirjassaan ”Porthanin käsialalla kirjoitettuun selontekoon, jossa suomen murteita on erotettu neljä: 1) Aboensis, 2) Ostrobotiensis, 3) Savol., 4) Carel.”¹¹⁰ (Ojansuu 1901: 3, 6; Rapola 1947a: 16–17, Kurki 2003: 162.)

Myös kahdessa 1800-luvulla kirjoitetussa kieliopissa käsitellään suomen päämurtejakoa. Reinhold von Becker tekee kieliopissaan (1824) jaon hämäläismurteisiin (*Tavastländskan*) ja savolaismurteisiin (*Savolaxskan*). Ensimmäistä kertaa ilmauksia *länsimurre* ja *itämurre* käyttää Kustaa Renvall, joka nimeää kieliopissaan (1840) suomen päämurteiksi Länsi-Suomen murteet (*Vest-Finska*) ja Itä-Suomen murteet (*Ost-Finska*), mutta esittää näiden välisen rajan vain suurpiirteisesti. (Rapola 1947a: 17–18, Kurki 2003: 162, 167)

Kuten jo luvussa 5.4.1 toin ilmi, ensimmäinen empiiriseen aineistoon eli kenttätyöhön perustuva suomen kielen konkreettinen murrerajaus oli Antero Vareliuksen *Bidrag till Finlands kändedom i ethnographiskt hänseende*, joka ilmestyi vuonna 1848 Suomi-aikakauskirjassa. Vareliuksen tehtävänanto oli selvittää itä- ja länsimurteiden välinen raja; ei siis liene ihme, että työn lopputulos on itä- ja länsimurteiden raja. Leino ym. (2006: 34) ja Lauerma (2003: 477) huomauttavat myös, että Varelius nostaa tutkimuksessaan idän ja lännen rinnalle myös Pohjanmaalla puhutun ”Kainuun murteen” ja tarkastelee kyseistä aluetta käytännössä omana päämurrealueenaan. Oleellista on myös se, että Varelius käsittelee työssään rajanvedon vaikeutta. Lopulta hänen esittämänsä itä-länsijakolinja perustuukin pääasiallisesti yhteen kielenpiirteeseen: yleiskielen *d*:n vastineisiin. Varelius myös nostaa erikseen esiin länsimurteisiin tai itämurteisiin sijoittamiaan alueita, joissa on huomattava määrä ”itäsuomalaisuuksia” tai ”länsisuomalaisuuksia”, eli toisen päämurrealueen ominaisuuksia kuin sen, johon Varelius on alueen sijoittanut. Suomalaisiksi heimoiksi hän nimeää varsinaissuomalaiset, hämäläiset, kainuulaiset, savolaiset ja karjalaiset. (Varelius 1985 [1848], Rapola 1947a: 18–19, Kurki 2003: 162–169).

Lauerma (2003: 477) tuo esiin, että myös Vareliuksen aikalainen ja yhdessä hänen kanssaan Suomalaisessa Kirjallisuuden Seurassa (SKS) sen alkuvuosina

110 Ojansuu (1901: 3) antaa lähdetiedoksi ko. käsikirjoittelelle ”Yliopiston kirjaston käsikirj. D:ö I, 13, pien. paperiliuska.” Valitettavasti minun ei ole ollut mahdollista tämän tutkimuksen puitteissa etsiä ja tarkistaa alkuperäislähdettä.

toiminut Matthias Akiander esitti suomen murteiden aluejakoa 1840-luvulla. Akiander oli kiinnostunut erityisesti suomen murteiden äänne-eroista ja ääntämisestä ja oli julkaissut aiheesta kirjoituksen (*Försök till en utredning af finska språkets ljudbildning*) Suomi-sarjassa vuonna 1846 (ks. myös Aulanko 1993: 13). Äänneoppiin uppoutuessaan Akiander oli vakuuttunut, että suomen kieltä eli murteita tulisi tutkia järjestelmällisesti. Akiander teki SKS:n kevättalven 1847 kokouksissa kaksi esitystä. Ensimmäinen käsitteli ”kansankielen sanavaraston keräilyä”, jonka Akiander ajatteli tukevan Elias Lönnrotin suomalais-ruotsalaisen sanakirjan valmistelua. Akiander siis ehdotti murreosanaston keräämistä erityisesti sanakirjan tekeminen mielessään (vrt. *Suomen murteiden sanakirja*), vaikka hänen ehdotuksensa ei tuolloin toteutunutkaan. Toinen Akianderin ehdotuksista käsitteli ”Suomen eri murteitten tieteellistä tutkimusta”, ja se oli eräänlainen tutkimushanke-esitys: Akianderin ajatus oli, että SKS voisi tilata murretutkimuksia hänen hahmottelemansa aluejaon eri osista. Näitä murretutkimuksia varten Akiander oli laatinut ”kaavan” ja esitti, että seura maksaisi kyseisen kaavan avulla toteutetuista ja SKS:lle toimitetuista tutkimuksista myös palkkion¹¹¹. Akianderin esitys suomen murteiden aluejaosta perustui siihen, mitä kansanryhmiä hänen arvelunsa mukaan eri paikkakunnilla asui tai oli asunut. Akiander jakoi suomen murteentutkimuksen kannalta viiteen heimoon ja yhteensä 18 alueeseen: I) *Kainulaiset* (1. Pohjois-Pohjanmaa, 2. Kajaanin seutu, 3. Etelä-Pohjanmaa), II) *Suomalaiset* (4. Satakunta), III) *Hämäläiset* (5. Uusimaa, 6. Kyminkartanon seuru, 7. Pohjoinen Häme, esim. Viitasaari, Saarijärvi, 8. Keskinen Häme, esim. Jämsä, Längelmäki, 9. Eteläinen Häme, esim. Hauho, Lammi, Hollola), IV) *Savolaiset* (10. Pohjois-Savo, esim. Iisalmi, Kuopio, 11) Keski-Savo, esim. Rantasalmi, Juva, 12) Etelä-Savo, esim. Mäntyharju, Savitaipale). V) *Karjalaiset* (13. Pohjois-Karjala, esim. Nurmes, 14. Keski-Karjala, esim. Ilomantsi, Etelä-Karjala, esim. Tohmajärvi, Kitee, 16. Sortavala ja venäläiset pitäjät, 17. Käkisalmen seutu, 18. Savakot ja Äyrämöiset Äyräpään kihlakunnassa). Akianderin jaon kannalta kiinnostavaa on, ettei hän mainitse Lounais-Suomea ollenkaan vaan nimeää ”suomalaisten” heimon alueeksi Satakunnan. (Cederberg 1917: 21–33.)

Kuten edeltä käy ilmi, varhaisten päämurrejakojen lähtökohta ei ole mitenkään yksiselitteisesti jako länteen ja itään. Esimerkiksi päämurrealueiden nimissä korostuvat Lounais-Suomi tai Varsinais-Suomi (tai oikeammin Turku), Savo sekä Pohjanmaa (*kainulaiset*), myös Karjala ja Häme. Huomattavaa on myös, että varhaisten tutkijoiden tulokulma suomen murteisiin perustuu vahvasti siihen, millaisista heimoista

111 Ehdotusta jatkokäsitteli SKS:n valiokunta, jossa oli mukana sekä Akiander itse että esimerkiksi Antero Varelius ja August Ahlqvist. Valiokunta totesi, ettei Akianderin taulukkokaavake soveltunut tukimusten pohjaksi: ”Heidän mielestensä oli kehoitettava Seuran ystäviä ja lähellä olevia laatimaan itsenäisiä murretutkimuksia ja lähettämään ne Kirjallisuuden Seuralle. Seuran sihteeri sai toimekseen antaa tästä tietoja maaseudulla oleville.” (Cederberg 1917: 29–30.)

suomea puhuvan väestön on ajateltu koostuvan: lähtökohtana on siis modernein termein käsitys puheyhteisöistä (ks. luku 4.3.2).

Jako länsi- ja itämurteisiin vakiintuu sekä rajana että päämurrealueiden nimityksinä 1900-luvun alussa, mikä käy ilmi esimerkiksi siitä, että muunlaista päämurrejakoa ei esitetä yhdessäkään tutkimistani väitöskirjoista. Huomionarvoista on, että Martti Rapola (1925: 76) esittää jo virkaanastujaisesityksessään vuonna 1924 suomen murteiden pääjaon vakiintuneen länsi- ja itämurteiksi¹¹². Martti Rapolan virkaanastujaisluentoa (1925) voikin pitää eräänlaisena JSM-teoksen esiasteena. Luentonsaan Rapola (1925: 69–76) käsittelee murteen käsitteeseen ja kielen muutokseen liittyvää metateoriaa. Luentonsa keskeisen sisällön Rapola (1925: 76) yksilöi seuraavasti: ”[M]itä murrekeskuksia kielialueellamme on eri aikoina esiintynyt, miten niiden vaikutus on levinnyt eri suuntiin ja miten nykyiset murre-suhteet kuvastavat aikaisempia”.

Länsi- ja itäjaon vakiinnuttamiseen ovat eittämättä osallistuneet Rapolan (1925, JSM¹⁹⁴⁷, JSM¹⁹⁶⁹) lisäksi myös muut tutkijat – esimerkiksi E. N. Setälä (1917), Heikki Ojansuu (1920 [1908]), Lauri Kettunen (1930b)¹¹³ ja Terho Itkonen (1964a, 1989)¹¹⁴. Käsittelem tässä yhteydessä aluksi lyhyesti E. N. Setälän ja Heikki Ojansuun näkemyksiä itä- ja länsijaosta. Sen jälkeen tarkastelen Martti Rapolan kahdessa¹¹⁵ *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen painoksessa (1. painos 1947, 3. painos 1969; myöh. JSM¹⁹⁴⁷ ja JSM¹⁹⁶⁹) esitettyjä näkemyksiä länsi- ja itäjaosta.

E. N. Setälä (1917) ei suoranaisesti käsittele *Tietosanakirja IX*:än kirjoittamassaan artikkelissa suomen murteiden pääjakoa, eikä esitä päämurrealueiden välistä rajaa. Sen sijaan Setälä (1917: 346) esittää, että ”suomen kielen alue on jo sangen vanhoista ajoista jaettu kahteen piiriin” yleiskielen *d*:n vastineiden perusteella. Tekstissä Setälä

- 112 Rapola (1925: 76): ”Suomenkielen tutkimuksessa on jo pari sataa vuotta ylläpidetty murteidemme jakoa kahteen pääryhmään: länsi- ja itämurteisiin. Sen esitti ensi kerran Bartholdus Vhael kieliohjeissaan, joka ilmestyi 1733, kymmenen vuotta tekijänsä kuoleman jälkeen. Seuraavat tutkijat, kuten Porthan ja Renvall, vakiinnuttivat tämän jaon. Vihdoin 1840-luvulla suoritti Antero Varelius – Pietarin tiedeakatemiassa lausutun toivomuksen mukaan – varsinaisen rajankäynnin lännen ja idän välillä. Vaikka tätä kahtiajakoa niihin aikoihin pidettiin itsestään selvänä asiana, täytyi Vareliuksen myöntää ehdottoman jyrkän murrerajan löytäminen mahdottomaksi.”
- 113 Lauri Kettunen ei tarkastele omassa murrerajaesityksessään itä- ja länsijakoa eikä esitä itä- ja länsimurteiden välistä rajaa. Toisaalla Kettunen (1932: 188) toteaa: ”Ensi yrityksen [liittyen suomen murteiden aluejakoon] tein jakamalla murteet vanhaan tapaan kahteen pääryhmäänsä ja siitä edelleen alaryhmiinsä, mutta se luonnos ei tyydyttänyt.” Kettunen kuitenkin käyttää ilmauksia kuten ”länsisuomalaiset piirteet” ja ”itäinen vaikutus” ja tuntuu hyväksyvän lännen ja idän päämurrejakona – tai ei ainakaan esitä mitään muutakaan päämurrejakoa (ks. kuitenkin Kettunen 1930b: 78–79, jossa hän käsittelee Pohjois-Pohjanmaan eli Oulun murteita).
- 114 Terho Itkonen (1964a, 1989) ei murrealuejaossaan käsittele tai pohdi päämurrealueita, mutta ottaa itä-länsijaon jaottelunsa lähtökohdaksi.
- 115 JSM-teoksesta on yhteensä neljä painosta (1947, 1962, 1969, 1990), mutta vain vuonna 1962 ilmestynyt toinen painos on uudistettu.

(1917: 347–348) käyttää ilmauksia ”länsimurteet” ja ”itäiset murteet”, mutta viittaa myös ”pohjosiin murteisiin” lännen ja idän rinnalla.

Heikki Ojansuu on suomen murteiden itä- ja länsijaon suhteen auktoriteetti, johon Martti Rapola myöhemmin JSM-teoksessaan viittaa (JSM¹⁹⁴⁷: 22, JSM¹⁹⁶⁹: 32):

”Etevä murteidemme tutkija Heikki Ojansuu kirjoitti: ”Mitä itse jakoon, länsi- ja itämurteet tulee, voi sitä vastaan kyllä tehdä ehkä painaviakin muistutuksia, mutta toistaiseksi on sitä sittenkin mielestäni pidettävä parhaana yleisjakona, mitä meillä on esitetty.””¹¹⁶

Ojansuu käsittelee länsi- ja itämurteita tietokirjaan (*Oma maa*) kirjoittamassaan artikkelissa *Suomen murteista* (1. painos 1908, 2. painos 1920). Kirjoituksensa tarkoitusta Ojansuu (1920: 975) kuvaa:

”Kun seuraavassa esitän lyhyen yleiskatsauksen suomen murteisiin, pidän tarkoituksenmukaisimpana tarkastaa ensin eri murteiden äännerakennetta, n. s. kantasuomi lähtömuotona; sitten puhun murteiden ryhmyksestä ja viittaaan niihin johto-opillisiin, sanastollisiin ja lauseopillisiin eroavaisuuksiin, mitä niiden välillä on.”

Eri kielenpiirteiden varianttien levikkiä tarkasteltuaan Ojansuu (1920: 989–991) siirtyy käsittelemään itä- ja länsimurteiden eroja ja esittää, mitkä alueet kuuluvat hänen jaottelussaan itään, mitkä länteen. Ojansuu (1920: 989–990) kirjoittaa¹¹⁷:

”Jos tarkastamme eri äänne- ja muotojen alueita, niin huomaamme helposti, että on melkoisia eroavaisuuksia idän ja lännen välillä. (---) Voimme siis täydellä syyllä puhua länsi- ja itämurteista toistensa vastakohtina. Itäisten murteiden alue käsittää Viipurin läänin (paitsi sen länsiosaa), Mikkelin ja Kuopion läänit kokonaan, Oulun läänistä Kajaanin seudut, Vaasan läänin itäosan sekä Hämeen läänin kouliskulman. Länsimurteisiin on luettava Viipurin läänin länsiosa, Hämeen lääni melkein kokonaan, Uudenmaan lääni, Turun ja Porin lääni sekä Vaasan läänin lounaisosa (n. s. Etelä-Pohjanmaan murre). Muun osan Oulun läänin voi yhtä hyvin lukea länsi- kuin itämurteiden piiriin, pikemmin edellisten kuin jälkimmäisten. (---) Mitä idän ja lännen välisten murre-eroavaisuuksien ikään tulee, on suurin osa niistä jo v:n 1500:n seuduilta. Niin esimerkiksi melkein kaikki edellisellä sivulla mainitut, vaikka monen äänne-edustuksen ala aikojen kuluessa onkin tuntuvasti muuttunut.”

Ojansuun (1920: 989–990) lainauksessa huomionarvoista on, että hän mainitsee Oulun läänin Kajaania lukuun ottamatta vaikeaksi sijoitettavaksi itä-länsijakoon. Lisäksi hän ankkuroi esittämiensä ”murre-eroavaisuuksien” iän 1500-luvulle. Kirjoituksessaan Ojansuu (1920: 989–991) esittää ensin 12-kohtaisen ”äänne- ja muotojen muuttumisen” liittyvän listauksen ”huomattavimmista” läntisten ja itäisten edustuksien eroista

116 En ole onnistunut selvittämään, mistä tämä kyseinen Ojansuun sitaatti on poimittu.

117 Itää ja länttä hienojakoisemmista murrealueista Ojansuu (1920: 990) mainitsee vain lounaismurteet ja savolaismurteet, vaikka nimeää tekstissä muitakin murrealueita.

ja sen jälkeen 7-kohtaisen ”johtomuotoihin” liittyvän listauksen ”tärkeimmistä” läntisten ja itäisten edustuksien eroista. Lopuksi Ojansuu (1920: 991, lihavointi alkuperäistekstissä harvennus) mainitsee esimerkinomaisesti idän ja lännen välisiä sanasto- ja merkityseroja ja neljä eroa, jotka Ojansuu nimeää ”lauseopillisten suhteiden eroavaisuuksiksi”:

”Eri murteiden välillä on myös huomattavia **sanastollisia** eroavaisuuksia, varsinkin äärimmäisen lännen ja äärimmäisen idän välillä, riippuen muun muassa vieraasta vaikutuksesta (ruotsalaisesta ja venäläisestä). Samakin sana esiintyy eri murrealueilla ei merkityksissä (esim. *viruttaa*, *viitsiä*, *kehdata*, *puuttua*, *tuima* y.m.). Lauseopillisissa suhteissa on myös muutamia eroavaisuuksia. Itäsuomalaisia ovat *t*-loppuiset kohdanto- muodot: *minut*, *sinut*, *hänet*, j.n.e.; *täytyy viedä (viijä) hevonen* Itä-Suomessa ja *täytyy viedä hevosen* Länsi-Suomessa; Itä-Suomessa käytetään (ei kuitenkaan Kajaanin savolaismurteessa?) tekijätöntä lajia monikon 1:sen persoonan asemasta: *myö männään*, *myö tultiin* j.n.e. = me menemme, tulimme; Itä-Suomen (ja kirjakielen) *tuli (tul’)* *mennyksi (männyks)* kuuluu Länsi-Suomessa *tuli mentyä*.”

Neljä kielenilmiötä¹¹⁸ lukuun ottamatta kaikki Ojansuun nimeämät kielenilmiöt löytyvät myös Martti Rapolan JSM-teoksesta. Vertailun helpottamiseksi olen koonnut Ojansuun nimeämät kielenilmiöt taulukoihin A, B ja C tämän väitöskirjan liitteeseen 3. Kiinnostavaa on, että Heikki Ojansuu (1920: 989–991) jaottelee kielenilmiöt ”ääntenmuutoksiin”, ”johtomuotoihin”, ”sanastollisiin eroihin” ja ”lauseopillisiin suhteisiin” – Rapola luokittelee JSM-teoksessaan kielenilmiöt vain äänne- ja muotopiirteisiin sekä sanastoon.

Ojansuu (1920: 991) nimeää artikkelinsa lopussa lähteitä, jotka lienevät toimineet hänen esityksensä aineistona (kirjallisista aineslähteistä, ks. tarkemmin luku 3.3). Länsi- ja itämurteiden lisäksi Ojansuu (1920: 990) nimeää murteistoiksi selkeästi vain lounaismurteet ja savolaismurteet ja toteaa: ”Pienempien murreyhtymien erottaminen alueilla käy vaikeaksi, kun ei meillä vielä toistaiseksi ole tarpeeksi esitöitä tehtynä.”

Martti Rapola (JSM¹⁹⁴⁷, JSM¹⁹⁶⁹) käsittelee suomen murteiden pääjakoa länsi- ja itämurteisiin erityisen huolellisesti: molempien JSM-painoksien sivumäärästä noin puolet¹¹⁹ on omistettu päämurrejaon käsittelyyn. Martti Rapola erittelee molempien JSM:en painoksien leipätekstissä 17-kohtaisen listan kielenilmiöistä, joiden avulla jako itä- ja länsimurteisiin on hänen näkemyksensä mukaan mahdollista tehdä

118 JSM-teoksesta puuttuvat neljä Ojansuun (1920: 989–991) nimeämää kielenilmiötä ovat: 1) naispuolta osottava johtoaines *-tar*, *-tär* (idässä), *-ska* (lännessä), 2) ”Itsekohtaiset muodot” (*käännäksen*, *kääntiin* < *kääntihen*) itämurteiden ilmiönä, 3) ”lauseopillisten suhteiden eroavaisuus”: *”täytyy viedä (viijä) hevonen”* (idässä), *”viedä hevosen”* (lännessä), 4) ”lauseopillisten suhteiden eroavaisuus”: ”Itä-Suomessa käytetään (ei kuitenkaan Kajaanin savolaismurteessa?) tekijätöntä lajia monikon 1:sen persoonan asemasta: *myö männään*, *myö tultiin* j.n.e. = *me menemme, tulimme*”.

119 JSM¹⁹⁴⁷: 22–75, sivumäärä 110; JSM¹⁹⁶⁹: 32–105, sivumäärä 145.

(JSM¹⁹⁴⁷: 22–52, JSM¹⁹⁶⁹: 32–75). Kielenilmiöt ovat molempien painosten luetteiloissa samat, mutta JSM¹⁹⁶⁹ -luettelo sisältää paikoin enemmän argumentaatiota ja yksityiskohtia. Leipätekstin 17-kohtaisen listan lisäksi Rapola esittää taulukkomaisen, 18-kohtaisen koonnin ”erästä lisätapauksista” (JSM¹⁹⁴⁷: 53, JSM¹⁹⁶⁹: 76) ja taulukkomaisen 41-kohtaisen koonnin sanastoeroista (JSM¹⁹⁴⁷: 54–55, JSM¹⁹⁶⁹: 77–79). Taulukkomaiset koonnit ovat molemmissa painoksissa samat. Olen koonnut kaikki nämä kolme esitystä taulukoiksi liitteeseen 3: leipätekstissä nimetyt 17 kielenilmiötä (taulukko A), taulukkomaisesti ilmoitetut 18 ”erästä lisätapausta” (taulukko B) sekä taulukkomaisesti ilmoitetut 41 sanastoeroa (taulukko C). Taulukoihin olen pyrkinyt myös merkitsemään, mikä kielenilmiö on kyseessä ja mille kielen tasolle (kielen tasoista, ks. luku 5.1) kyseinen ilmiö sijoittuu. On merkille pantavaa, että vaikka Rapolan käsittelemät kielenilmiöt ovat pääasiassa äänne- ja muotopiirteitä ja sanastoa, joukossa on myös kielenpiirteitä, jotka voisi Ojansuun (1920: 989–991) tavoin jäsentää johtomuodoiksi ja lauseopillisiksi piirteiksi (esim. *objektin sijan vaihtelu*, ks. liite 3, taulukko B).

Leipätekstissä esitetyn 17-kohtaisen luettelon yhteydessä Rapola käsittelee erilaisen kielenilmiöiden edustusta itä- ja länsimurteiden alueilla (esim. JSM¹⁹⁴⁷: 45–46 & JSM¹⁹⁶⁹: 62, 64; ”itäsuomalaiset taivuttavat”, ”länsisuomalainen sanoo”). Rapola ei kuitenkaan esityksessään viittaa tutkimuksiin tai kerro, mistä hänen tietonsa ovat peräisin – toisin sanoen, minkä aineiston (kenen keräämän, koska ja miltä puhujilta) perusteella Rapola esittää näkemyksensä siitä, mikä variantti on käytössä missäkin¹²⁰. Tarkoitukseni ei ole esittää, etteikö Rapola perustaisi näkemyksiään aineistoon. JSM-teoksen oppikirjamaisuuden vuoksi on myös ymmärrettävää, etteivät Rapolan viittauskäytännöt ole kovin yksityiskohtaisia. On kuitenkin tärkeää tuoda esiin, että Rapolan esityksen suhdetta aineistoon ja siten aikaan on vaikea arvioida, koska ei ole selvää, mikä käytetty aineisto on.

Molemmissa JSM-teoksen painoksissa Rapola havainnollistaa nimeämiensä kielenilmiöiden edustusten määrää ja levikkejä myös erilaisten karttojen avustuksella. JSM¹⁹⁴⁷ sisältää itä- ja länsimurrejakoon liittyen neljä karttaa. JSM¹⁹⁶⁹ puolestaan sisältää 12 karttaa, joista 10 keskittyy esittelemään itä- ja länsimurteiden välisiä eroja ja kaksi (nro 11 & 12) kielenilmiöitä, jotka eivät jäseny kartalle itä- ja länsijaottelun

120 *Johdatus Suomen murteisiin* -teoksessa on kirjallisuusluettelo (JSM¹⁹⁴⁷: 111–112, JSM¹⁹⁶⁹: 146–147). On mahdollista, että Rapola on poiminut kielenainesta kirjallisuusluettelossa mainituista tutkimuksista (ks. luku 3.3, jossa käsitelen varhaisten tutkimusten ja äännehistorioiden merkitystä aineistokokoelmina). Lisäksi Rapola (JSM¹⁹⁴⁷: 21, JSM¹⁹⁶⁹: 30) kirjoittaa: ”Myös Lauri Kettusen murrekartasto selittävine teksteineen (1940) sisältää pääasiallisesti murteidemme äännehistoriaa valaisevaa [sic], vaikka sen pääpaino onkin äänneilmiöiden alueiden kuvailussa ja selittämisessä. Siitä on mm. tätä kirjaa kirjoitettaessa voitu ammentaa paljon täsmennyksiä levinneisyystietoihin.” On siis mahdollista, että itä- ja länsimurteiden eroja käsittelevässä osuudessa on hyödynnetty myös Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarjan kartasto-osia (1940a, 1940b).

näkökulmasta. Kartat eivät sisällä tietoja aineistosta, johon ne perustuvat, tai viitteitä tutkimukseen (ks. kuitenkin alaviite 117). JSM¹⁹⁴⁷-teoksen Virittäjässä ilmesyntyneessä arviossa Lauri Kettunen (1947: 310) esittää, että JSM¹⁹⁴⁷-teoksen *pohdin* ('viljan puintitulosten puhdistuskoje') -sanaan liittyvää variaatiota käsittelevä kartta nro 1 (JSM¹⁹⁴⁷: 24) on Antti Sovijärven (1932: 112) tekemä ja julkaisema. Karttoja vertailemalla Kettusen esitykseen¹²¹ on helppo yhtyä. JSM¹⁹⁶⁹-painoksessa kyseistä karttaa on uudistettu: se ei asettelultaan ja kuvioinniltaan muistuta enää yhtä silmiinpistävästi Sovijärven (1932: 112) karttaa ja sitä on yksinkertaistettu esimerkiksi poistamalla *pohin/puohin* rinnakkaisedustusalue Kainuun luoteisosasta. Myös kartta nro 2 JSM¹⁹⁴⁷-teoksessa (JSM¹⁹⁴⁷: 28) on jonkun muun käsialaa kuin Rapolan, sillä kartan kuvaustekstissä Rapola kirjoittaa: ”Karttaan on tekoaikana n. 40 vuotta takaperin jäänyt eräitä virheitä.”¹²²

On myös todettava, että silmämääräisesti tarkastelemalla suurin osa Rapolan JSM¹⁹⁶⁹-teoksen kartoista muistuttaa Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarjan kartasto-osan (1940a) karttoja. Väitöskirjani liitteestä 5 löytyviin taulukoihin (A, C, D) olen merkinnyt, mistä kielenilmiöstä JSM¹⁹⁴⁷:ssa ja JSM¹⁹⁶⁹:ssa esitetään kartta. Taulukoissa on myös sarake ”Karttojen vertailukohteita”, johon olen merkinnyt Sovijärven kartan viitetietojen lisäksi ne Kettusen kartaston (1940a) kartat, jotka käsittelevät samoja kielenilmiöitä kuin JSM-teosten kartat. Taulukossa on lisäksi sarake ”Huomioita vertailusta”, jossa esitän omia, joskin pintapuolisia arvioitani karttojen vastaavuudesta. Myös liitteen 3 taulukkoon B, johon olen koonnut Rapolan taulukkomaisesti ilmoittamat ”eräät lisätapakukset”, olen lisännyt sarakkeen ”Vastaavuudet Kettusen kartastossa (1940a, 1940b)”, jossa ilmoitan ne Kettusen kartat selityksineen, jotka käsittelevät Rapolan listaamia ”eräitä lisätapauksia”.

Vaikka Rapolan esityksen epäselvä suhde aineistoon ei paljasta lukijalle, minkä ajan kielioloja Rapolan on aineiston avulla mahdollista kuvata, Rapola tuo esityksessään selkeästi esiin, että hänen näkökulmansa itä- ja länsijakoon on kielihistoriallinen: hän ankkuroi nimeämänsä ”eräät lisätapakukset” ”iältään enimmäkseen savolaista ekspansiota edeltäneeseen aikaan” (JSM¹⁹⁴⁷: 52, JSM¹⁹⁶⁹: 75) ja keskittyy erojen esittelyssään pääasiassa ilmiöiden kielihistoriaan (ks. esim. JSM¹⁹⁴⁷: 24–25,

121 Kettunen esittää arviossaan (1947: 310) myös kaksi muuta kommenttia JSM¹⁹⁴⁷ karttoihin liittyen: ”Suurimman osan kirjaa täyttää kolmas kappale, ’Suomen murteiden pääjako länsi- ja itämurteisiin’. Siinä puhutaan yksityiskohtaisesti tutuista asioista ja esitetään muutamia tuttuja karttoja erinäisistä murreilmiöistä. (Olisi toki ollut mainittava, että esim. ’pohdin’ kartta s. 24 on Antti Sovijärven tekemä ja v. 1932 julkaisema. Lieneekö hauskaa karttaa saunasta ja pirtistä, vastasta ja vihdasta, s. 56, ennen julkaistu? Uutta lienee myös *moa, mua, pea piä* -alueen kartassa s. 42 nuolitus, joka kuitenkin antaa luullakseni väärän kuvan ilmiön synty- ja leviämisalueesta.)” Sivuhuomiona todettakoon, että Kettusen hauska kehumana sanastoon liittyvä *saunaa, pirttiä, kylyä, vastaa ja vihtaa* käsittelevä kartta on poistettu JSM¹⁹⁶⁹-painoksesta.

122 Rapola on vuonna 1907 ollut 16-vuotias. Hän väitteli vuonna 1919.

JSM¹⁹⁶⁹: 36–37, ks. myös Paunonen 2006: 254). Kiinnostavaa ja osittain ristiriitaista kuitenkin on, että JSM¹⁹⁶⁹-painoksessa on myös kannanottoja liittyen kielen muutokseen esimerkiksi karttojen 4 (JSM¹⁹⁶⁹: 57) ja 10 (JSM¹⁹⁶⁹: 73) kuvauksissa (lihavointi L. A.):

”Kartta 4. Kirjasuomen maa ja pää sanojen murrevastineet. Pystyviivoitus osoittaa kaakkoishämäläisen **häviämässä olevan** piä- t. pie-alueen (Padasjoella peä), vaakaviivoitus Ikaalisten seudun **vastaavanlaisen** moo-, pee-alueen.”

”Kartta 10. pi-päättien (oik. tunnuksen) **kohtalo: täysi katoaminen tai säilyminen täydellisenä** tai loppuheittoisena pääpainollisen vokaalin jäljessä.”

Karttaa nro 10 ei ole JSM¹⁹⁴⁷-painoksessa, mutta kartan 4 osalta lisäys ”häviämisestä” on lisätty JSM¹⁹⁶⁹-painokseen. Näyttäisi siis siltä, että Rapola on pyrkinyt päivittämään karttaa käynnissä olevan (synkronisen) muutoksen perusteella siitä huolimatta, että hän tuo hyvin selkeästi esiin oman rajaesityksensä kiinnittymisen ”savolaisekspansiota edeltäneeseen aikaan” eli 1200–1400-luvulle (JSM¹⁹⁴⁷: 25, JSM¹⁹⁶⁹: 36–37).

Rapola tuo JSM-teoksensa molemmissa painoksissa esiin paljon huomioita liittyen itä- ja länsijaon hankaluuteen. Ensinnäkin 17-kohtaisessa kielenilmiöiden listauksessaan hän käsittelee lähes poikkeuksetta jokaisessa kohdassa myös sitä, miten käsillä olevan kielenpiirteen edustusten variaatio ei välttämättä jakaudu yksiselitteisesti itään ja länteen (JSM¹⁹⁴⁷: 23–52, JSM¹⁹⁶⁹: 33–75). Lisäksi hän erittelee myös kielenpiirteitä ja variantteja kuten geminaatioilmiöt (yleisgeminaatio, erikoisgeminaatiot) ja jälkitavujen *-eA-* ja *-oA-*yhtymien murre-edustukset, jotka eivät jäsenny suoranaisesti itä-länsijaon perusteella (JSM¹⁹⁴⁷: 55–68, JSM¹⁹⁶⁹: 79–95). Näistä huomioista huolimatta Rapola sitoutuu hyvin painokkain sanankäantein kannattamaan suomen murteiden pääjakoa itä- ja länsimurteisiin (JSM¹⁹⁴⁷: 63, ks. myös 22–23, 75; JSM¹⁹⁶⁹: 89, ks. myös 32–33, 104–105):

”Vaikka kansankielemme aineksiin siis kätkeytyy melkoinen määrä sellaistaakin vasta-kohtaisuutta, jota ei voida tosiasioille väkivaltaa tekemättä kytkeä iskusanoihin länsi ja itä, sittenkin tutkijan selviteltäväksi **karttuu niin suuri määrä murteiden yleisluonteeseen vaikuttavia kielenilmiöitä, jotka on pakko leimata joko länsi- tai itämurteisiksi, että tälle tosiasialle täytyy antaa murteiden suhteita kuvattaessa mitä keskeisin asema.**”¹²³

On kiinnostavaa, että siitä huolimatta että Rapola käsittelee JSM-teoksessaan hyvin laajalti murteen määrittämisen metateoreettista vaikeutta (JSM¹⁹⁴⁷: 5–14, JSM¹⁹⁶⁹: 7–20) ja myös itä- ja länsijaon vaikeutta (ks. edellä), hän haluaa kuitenkin sitoutua yksinomaaisesti yhteen päämurrealuejakoon eli itä- ja länsijakoon. Hän myös tuo esiin, että pitää itämurteita yhtenäisempänä ryhmänä kuin länsimurteita

123 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksissa harvennettu.

ja rakentaa argumentaationsa vahvasti asutushistoriaan ja myös kansankulttuurin tutkimukseen (JSM¹⁹⁴⁷: 70–75, JSM¹⁹⁶⁹: 98–105).

Laskennallisesti itä- ja länsimurteita on tarkastellut 2000-luvulla Kalevi Wiik (2004a: 38–59). Wiik (2004a: 39–40) esittää, että ”nykyiset murteentutkijat ovat lähes yksimielisiä siitä, että länsimurteiden ja itämurteiden välinen raja jakaa Suomen murteet”, ja toteaa: ”oletan, että perinteinen itä-länsiraja on ainakin pääpiirtein oikea.” Wiikin (2004: 39–59) tarkastelu nojaakin siis lähtökohtaisesti itä- ja länsijakoon, jota hän ikään kuin varmistelee ja tarkentaa tutkimalla laskennallisesti niitä Rapolan JSM-teoksessa nimeämiä piirteitä, joista on olemassa Lauri Kettusen (1940a) kartastossa levikkikartat, selvittääkseen ensinnä, kumpiin murteisiin (itä- vai länsi-) tietyt pitäjät ja seudut kuuluvat, ja toisekseen, mitkä ovat eri murteiden länsisuomalaisuuden ja itäsuomalaisuuden ”pitoisuudet”.

Seuraavaksi käsittelen Rapolan (JSM¹⁹⁴⁷ ja JSM¹⁹⁶⁹) itä- ja länsimurrejaon jälkeisiä kannanottoja päämurrealueisiin. Aloitan käsittelyn lounaismurteista, sillä lounaismurteita on omaksi päämurrealueeseen ehdottanut Paunosen (1991, 2006) ja Mielikäisen (2001: 382–383) lisäksi itse asiassa myös Rapola (JSM¹⁹⁴⁷: 77, JSM¹⁹⁶⁹: 106):

”Lounaismurteet ovat kantasuomen oletetun **suomalaismurteen** jatkajia. Useat tyypilliset piirteet asettavat sen jyrkäksi vastakohdaksi useimmille muille suomen murteille. **Murteidemme kahteen ryhmään jakamisen voisi suorittaa niinkin, että lukisi lounaismurteet yksin toiseen, kaikki muut murteet toiseen ryhmään**, on näet helpompi rajoittaa lounaismurteet kuin vetää raja länsi- ja itämurteiden välille, mutta kun näin menetellen vain erittäin pieni kolkka nykyistä kielialuettamme joutuisi esittämään yleisjaon toista pääosaa, ei jaolla kuitenkaan olisi pitkällekin ulottuvaa käytännöllistä merkitystä.”¹²⁴

Omana murrealueenaan lounaismurteet esittää Heikki Ojansuu (1901: 1–2): hänen näkemyksensä mukaan lounaismurteet ovat Mikael Agricolan Uuden testamentin alkupuheen, Westhin tekstin ja Ljungo Tuomaanpojan maanlainsuomenoksen perusteella muodostaneet ”oman eri murreryhmänsä” 1500-luvulla. Myös *Oma maa* -tietokirjassa Ojansuu (1920: 990) kirjoittaa: ”Läntisistä murteista on lounaismurre Turun ja Porin läänissä itsenäisin ja erikoisin; erittäinkin on huomattava, että se sekä äänteellisesti että sanastollisesti on lähempänä viron kieltä kuin muut suomen murteet.” Päämurrealueeksi Ojansuu ei kuitenkaan lounaismurteita nimitä. Varsinaisesti suhteessa suomen murteiden päämurrejakoon lounaismurteet ovat käsillä Heikki Paunosen (1991: 93) artikkelissa *Till en ny indelning av de finska dialekterna*, jossa Paunonen käsittelee oikeastaan enimmäkseen pohjoisen murrealueen erottamista omaksi päämurrealueekseen, mihin palaan myöhemmin tässä luvussa. Myös Aila Mielikäinen (2001a: 328–383) asettuu tulkintani mukaan sille kannalle,

124 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksissa harvennettu.

että lounaismurteet tulisi erottaa omaksi päämurrealueekseen. Mielikäinen (2001a: 328–383) kirjoittaa (lihavoinnit L. A.):

”Jos **kielen osajärjestelmien hierarkia ja strukturalistinen näkökulma** otetaan huomioon suomen murteiden ryhmittelyssä, pitäisi lounaismurteet erottaa kaikista muista murteista. Jo aiemmissa tutkimuksissa on myönnetty, että vahvin päämurteiden raja kulkee niiden itäpuolella. Lounaismurteiden erilaisuus perustuu olennaisesti **lingvistiseen järjestelmään**. Näissä murteissa on paljon **foneemisen tason eroja** kaikkiin tai useimpiin muihin murteisiin nähden. Niitä on mm. foneemijärjestelmässä (*f*, dentaalipirantit, sananalkuiset konsonanttiyhdytymät) sekä konsonanttien keskinäisissä suhteissa (soinnillisuuden/soinnittomuuden vaikutus mm. kvantiteetinmuutoksiin, loppukonsonanttien edustukseen ja muihin katoilmiöihin). **Erityisen olennainen ero on vokalistossa** se, että lyhyiden ja pitkien vokaalien oppositio on kumoutunut kauempana sanassa. **Ääntenmuutokset ovat luoneet pohjaa monille morfologisille erityispiirteille**, nimenomaan pleonastisille päätteille ja tunnuksille, ja **nämäkin hierarkkisesti ylemmän tai syvemmän tason ilmiöt syventävät kuilua muihin murteisiin.**”

Mielikäisen argumentaatiossa on hyvä huomioida se, että hän kirjoituksessaan käsittelee piirteiden ja niiden varianttien muodostamien isoglossien keskinäistä hierarkiaa kielen rakenteen (kielen tasojen eli kielen osajärjestelmien) näkökulmasta (tarkemmin, ks. luku 5.1), jossa hän nimeää foneemiset ja morfologiset isoglossit seitsenportaisessa jaottelussaan sijoille 4 ja 5 – foneemisia ja morfologisia isoglosseja ”syvempiä” osajärjestelmiä kielen rakenteen kannalta ovat vain syntaksi ja semantiikka. Mielikäinen esittää tekstissä kielenilmiöitä ja isoglossien hierarkiaa käsitellessään myös aineistoesimerkkejä, mutta niiden alkuperää on kirjoituksesta vaikea tulkita: Mielikäinen kuitenkin viittaa esimerkiksi Lauri Kettusen murrekartastoon (Kettunen 1940a), Rapolan JSM-teokseen sekä joihinkin tutkimuksiin, joista aineistoesimerkit on todennäköisesti noukittu (tarkemmin, ks. Mielikäisen lähdeluettelo 2001: 384). Mielikäinen ei myöskään ota kantaa siihen, lähestyykö murrejakoa synkronisesta vai diakronisesta näkökulmasta.

Heikki Paunonen (2006) käsittelee 2000-luvulla uudelleen lounaismurteiden asemaa suomen murteiden ryhmityksessä. Artikkelissaan hän esittää, että ”lounaismurteet ja hämäläismurteet on totuttu johtamaan samasta myöhäiskantasuomalaisesta kielimuodosta” ja viittaa Terho Itkoseen (1978) ja Kalevi Wiikiin (2004b). Paunonen myös rinnastaa tässä luvussa käsittelemäni Erik Lencqvistin murteiden kolmijaon (1777) päämurteiden lounais-länsi-itä-kolmijakoon. Paunonen keskittyykin analyysissään erityisesti lounais- ja hämäläismurteiden erojen vertailuun. Huomionarvoista on myös, että Paunonen asemoi näkemyksensä murrejakoon paitsi strukturaaliseksi myös synkroniseksi. (Paunonen 2006: 255–257.)

Paunonen (2006: 257–267) tarkastelee artikkelissaan kahdeksaa kielellistä ilmiötä, jotka ovat: 1) puolipitkä vokaali, 2) konsonanttifoneemien distribuutio ja fonotaksi, 3) nominien perusmuotojen kanoninen rakenne, 4) jälkitavujen vokaalista koskevat rajoitukset, 5) nominintaivutuksen IP-sääntöjen (vokaalimuutossääntöjen) vaikutusala, 6) morfologiset yleistymämuodot nominintaivutuksessa, 7) *askel*, *kappale*,

matala, sipuli -taivutustyyppien osittainen mukautuminen toisiinsa, 8) taivutusmuotojen segmentoitavuus ja 9) ”muut” piirteet, joista hän mainitsee kaksitavuisten *i*-vartaloisten nominien ja verbien taivutuksen, lounaismurteiden *si*-imperfektin ja *is-* (*isis-*) konditionaalin. Paunosen jaottelussa kiinnostavaa on, ettei hänen tarkastelunsa jäseny otsikkotasolla varsinaisesti kielen tasoihin (tai ”osajärjestelmiin”), vaan hän kuvaa äänne- ja muoto-opin ilmiöitä morfologisten prosessien näkökulmasta. Aineistonsa Paunonen on poiminut Suomen murteiden sana-arkistosta sekä Muoto-opin arkistosta. Johtopäätöksinään Paunonen (2006: 268) kirjoittaa (lihavointi L. A.):

”Lounaismurteiden synkronis-strukturaalinen tarkastelu osoittaa, että ne poikkevat sekä äänne- että muotorakenteeltaan suuresti kaikista muista suomen murteista. Erot ulottuvat jopa murteiden typologisiin ominaispiirteisiin saakka. Ainoa mahdollinen päätelmä on, että **synkroniselta kannalta** lounaismurteet on erotettava omaksi päämurteekseen. (---) Sadan vuoden ajan suomalainen dialektologia on ollut ensisijaisesti äännehistoriallista tutkimusta. **Lounaismurteiden muotorakenteen pintapuoliseen tarkastelu ei kuitenkaan olisi ollut mahdollista pelkästään äännehistoriallisten lähteiden avulla. Varsinkin Suomen murteiden sana-arkiston ja Muoto-opin arkiston kokoelmat ovat korvaamaton apu suomen murteiden synkronis-strukturaalisessa tutkimuksessa.** Nähdäkseni tämä on myös se suunta, johon suomalaista dialektologiaa kannattaisi tulevaisuudessa kehittää. Toivottavasti ennen pitkää meillä on käytettävissä perusteelliset rakennekuvaukset ainakin suomen päämurteista.”

Siitä, onko suomalainen dialektologia ollut sata vuotta ensisijaisesti äännehistoriallista tutkimusta, olen tähän tutkimukseen liittyvän analyysin tuloksena tullut hieman eri tulokseen kuin Paunonen (tarkemmin, ks. äännehistorioita käsittelevä luku 5.2.2)¹²⁵. Pohdin myös, mitä Paunonen tarkoittaa tekstissään ”äännehistoriallisilla lähteillä”: Äännehistorioissa käytettyjä lähteitä (esim. ”vanhaa kirjallisuutta”) vai äännehistorioita kielenaineksen lähteinä (tarkemmin, ks. luku 3.3)? Oleellista Paunosen johtopäätöksissä joka tapauksessa on, että hän perustaa synkroniseksi nimeämänsä tarkastelun kahteen aineistoon: Suomen murteiden sana-arkistoon (kerrytetty 1900–1974) sekä Muoto-opin arkiston (kerrytetty 1967–1998, tarkemmin arkistokokonaisuuksien tunnusluvuista, ks. luku 3.4).

Lounaismurteiden lisäksi tutkijoita on puhututtanut myös niin kutsuttujen pohjoismurteiden asema päämurrejaottelussa. Pohjoista päämurrealuetta ovat käsitelleet sekä Heikki Paunonen (1991, 2006) että Leino ym. (2006). Pohjoisen murrealueen erottamista omaksi pääryhmäkseen esittää käsitykseni mukaan ensimmäistä kertaa Heikki Paunonen (1991). Paunonen (1991: 77, 79) ottaa tarkastelunsa lähtökohdaksi

125 Toki on huomattava, että oma johtopäätökseni perustuu aineistooni: tarkastelen tässä tutkimuksessa väitöskirjoja. Paunonen saattaa kommentoida fennististä dialektologiaa väitöskirjoja laajemmin: äännehistoriallisia tutkimuksia on tehty paljon myös väitöskirjojen lisäksi.

suomen murteiden jaon kahdeksaan murrealueeseen – tähän aluejakoon palaan yksityiskohtaisemmin seuraavassa luvussa.

Artikkelinsa aluksi Paunonen käsittelee Vareliuksen itä-länsirajaa edeltäneitä käsityksiä kiinnittäen erityistä huomiota Erik Lencqvistin kolmijakoon (Paunonen 1991: 75–76, 93) ja tuo esiin, että myös Rapola käsittelee läsimurteiksi tyypittelemiensä pohjoisten murteiden itäisiä vaikutteita (Paunonen 1991: 88). Myös muut tutkijat ovat todenneet, ettei länsi-itäjakko istu pohjoisimpiin murteisiin: Heikki Ojansuu (1920: 990) esittää, että Kajaanin seutuja lukuunottamatta silloisen Oulun läänin ”voi yhtä hyvin lukea länsi- kuin itämurteiden piiriin”, vaikka toteaa: ”pikemmin edellisten kuin jälkimmäisten”. Ojansuu mainitsee kirjoituksessaan myös ”pohjoiset murteet”. Myös E. N. Setälä (1917: 347–348), joka *Tietosanakirja IX:n* kirjoituksessaan käsittelee suomen murteita, kirjoittaa pääasiassa jaosta itään ja länteen, mutta mainitsee ”Suomen pohjoisimmat murteet” omana murrealueenaan ”h:n säilymisen ja sijavaihteen” yhteydessä. Lisäksi Lauri Kettunen käsittelee *Murrealueet*-teoksessaan (1930b) erityisesti Pohjois-Pohjanmaan eli Oulun murteiden yhteydessä sitä, että aluetta on vaikea sijoittaa länsi-itäjakoon ja katsoo – toisin kuin Ojansuu – murteen olevan ”ehkä enemmänkin savonvoittoista” (Kettunen 1930b: 78–80).

Aivan kuten tässä luvussa olen itse tehnyt, Paunonen (1991) tarkastelee Martti Rapolan JSM-teoksessa esittämää itä-länsijakoa ja sitä, mihin pääasiassa äänne- ja muoto-opillisiin kielenilmiöihin Rapola jakonsa pohjaa. Paunosen (1991: 80) 20-kohtaisessa listassa ei kuitenkaan ole kaikkia Rapolan 17-kohtaisen listauksen ja 18-kohtaisen ”eräiden lisätapausten” kielenilmiöitä. Lisäksi Paunonen on noukkinut listaukseensa kolme kielenpiirrettä (yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien vaihtelu, *st:n* astevaihtelu, abessiivin vaihtelu), joita Rapola tarkastelee itä- ja länsijaon perustelemisen jälkeisessä osiossa, jossa hän itse asiassa keskittyy variaatioon, joka ei asetu itä- ja länsijakoon (JSM¹⁹⁴⁷: 58–59, JSM¹⁹⁶⁹: 81–82). Olen vertailun helpottamiseksi koonnut Paunosen (1991: 80) käsittelemät kielenilmiöt liitteen 3 taulukoihin. Paunonen käsittelee myös Rapolan kielihistoriallista ja asutushistoriallista tulokulmaa itä-länsirajan argumentointiin (Paunonen 1991: 80–85).

Varsinaisessa analyysiosassaan Paunonen (1991: 85–86) siirtyy käsittelemään em. 20-kohtaisen kielenilmiölistauksen avulla, miten kyseiset ”itäiset” ja ”läntiset” äänne- ja muotopiirteiden variantit käytännössä edustuvat Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjan murteissa. Lisäksi Paunonen (1991: 87) käsittelee sanastoa: Rapolan JSM-teoksen 41-kohtaisesta sanastolistasta hän käy lävitse seitsemän sana-artikkelia ja täydentää argumentaatiotaan myös Veikko Ruoppilan (1967) sanastotutkimuksilla osoittaakseen, miten itäisiksi ja läntisiksi määritellyt sanastoerot edustuvat Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjan murteissa. Paunonen (1991: 87–88) toteaa:

”De finska dialekternas grundindelning, indelning i väst- och östdialekter, bryts alltså tydligt då vi tar i betraktande de mellan- och nordösterbottniska samt de nordfinska

dialekterna. Resultatet är därtill detsamma oberoende av om granskningen grundar sig på fonetiska och morfologiska drag eller på ordförrådet.”¹²⁶

Kirjoituksensa lopussa Paunonen (1991: 92–93) pohtii myös metateoreettisesta näkökulmasta murrejaotteluja: hän esittää, että hänen käsittelemänsä kielenilmiöt ja niiden kehityskulut eivät jäsenny itäisten ja läntisten elementtien sekoittumisen kautta vaan puhuu ”kieliopillisten periaatteiden kohtaamisesta” ja ”täysin uuden järjestelmän synnystä, jolla ei ole suoraa vastinetta itä- tai länsimurteissa”¹²⁷. Paunonen kirjoittaa (1991: 92, lihavointi L. A.):

”På grundval av de nordliga dialekternas **nutida synkroniska förhållanden** förefaller indelningen i väst- och östdialekter för skarp och icke-relevant. Det vore **naturligare** att dela in de finska dialekterna i tre grupper: de ”rena” västdialekterna, de ”rena” östdialekterna och de nordliga blanddialekterna. Termen ”de rena väst- och östdialekterna” och ”de nordliga blanddialekterna” förefaller inte väl valda: **de nordliga dialekterna är synkroniskt sett inte mindre rena än de andra**. Men jag lämnar denna termfråga öppen.¹²⁸”

Kuten lainauksesta käy ilmi, Paunonen lähestyy murrejakoja synkronisesta näkökulmasta ja nimittää lähestymistapaansa myös ”synkronis-typologiseksi” (Paunonen 1991: 93). Myös Paunosen terminologinen pohdinta on kiinnostavaa: hän problematisoi ”puhtaan” murteen käsitettä ja toteaa, ettei hänen esittämänsä pohjoinen päämurrealue ole synkronisesta näkökulmasta yhtään vähemmän ”puhdas”, vaikka jättääkin termivalinnan avoimeksi.

Kuten aiemmin kirjoitin, Paunosen (1991) artikkelissa on hyvin keskeisessä roolissa murrealueiden määrittelyn metateoreettiset ulottuvuudet: murrealueet ja niiden rajat riippuvat tarkastelutavasta, eritoten siitä, onko tarkastelun tapa diakroninen (kieli- ja asutushistoriaan perustuva) vai synkroninen. Tästä huolimatta

126 Suomennos (L.A.): ”Suomen murteiden perusjako, jako länsi- ja itämurteisiin, siis selvästi murtuu, kun tarkastellaan Keski- ja Pohjoispohjanmaan sekä Peräpohjan murteita. Tulos on myös sama riippumatta siitä, perustuuko tutkimus foneettisiin ja morfologisiin ominaisuuksiin vai sanastoon.”

127 Paunonen (1991: 92, lihavointi L.A.): ”Det sista exemplet visar tydligt hur abstrakt den nivå är, där västliga och östliga element eller hellre **grammatiska principer** kan mötas och överlappa med varandra. I detta exempel är det inte frågan om uppräknning av element med olika ursprung utan, som framgår, gäller det uppkomsten av **ett helt nytt system**, som inte har någon direkt motsvarighet vare sig i väst- eller östdialekterna.”

128 Suomennos (L.A.): ”Pohjoisten murteiden **nykyisten synkronisten olosuhteiden** perusteella jako läntisiin ja itäisiin murteisiin vaikuttaa liian jyrkältä ja epärelevantilta. Olisi **luonnollisempaa** jakaa suomen murteet kolmeen ryhmään: ”puhtaat” länsimurteet, ”puhtaat” itämurteet ja pohjoiset sekamurteet. Käsitteet ”puhtaat länsi- ja itämurteet” ja ”pohjoiset sekamurteet” eivät vaikuta hyvin valituilta: **pohjoiset murteet eivät synkronisesti tarkasteltuna ole yhtään vähemmän puhtaita kuin muut**. Mutta jätän tämän termikäsytelmän avoimeksi.”

hän tulkintani mukaan päätyy esittämään, että synkroninen tarkastelutapa tuottaa ”oikeamman” murreluokittelun kuin kielihistoriallinen tarkastelutapa (Paunonen 1991: 92–93):

”Den indelning eller gruppering jag här har anfört grundar sig på ett väsentligt annorlunda sätt att betrakta dialektskillnader och deras karaktär än Rapolas språk- och bosättningshistoriska synsätt. Som utgångspunkt borde man ta dialekternas nutida förhållanden och i stället för separata drag skulle man mera iakttä systematiska och typologiska särdrag samt ordförrådet i dialekterna. Detta synsätt betyder också, att dialekterna mera explicit skulle behandlas som dynamiska språkformer. I stället för att forskaren strävade efter att eliminera processer som har lett till differentiering (eller i några fall utjämning) av dialekterna, borde dessa processer och resultatet av dessa tas i beaktande också när man karaktäriserar dialekternas ömsesidiga relationer. **En sådan bild av dialekterna vore också ur lingvistisk synpunkt riktigare än den på språkshistorien grundade klassificeringen.** Utvecklingen av språk och dialekter är vanligen inte rätlinjig utan det är vanligare att de överlappar med varandra – såsom skett i nordligaste Finland – och en sådan överlappning kan leda till uppkomsten av nya språk eller dialekter. Det är svårt för oss att följa processer som har ägt rum i en avlägsen tidsrymd, men på grund av de processer som sker mitt framför våra ögon kan vi uppställa hypoteser också om diakronin.¹²⁹”

Sitä, mitä Paunonen täsmälleen tarkoittaa tarkastelunsa synkronialla, emme toki voi olla varmoja (*synkronian* ja *diakronian* hankaluudesta, ks. luku 5.4.2). Yksi tapa jäsentää sitä, mitä synkronia Paunosen artikkelissa merkitsee, on tarkastella, mitä aineistoa Paunonen käyttää: tulkintani mukaan Paunosen aineistoesimerkit on noukittu paitsi erityisesti tarkastelun kohteena oleviin murrealueisiin kohdistuneista tutkimuksista (ks. Paunosen lähdeluettelo 1991: 93–94) myös Lauri Kettusen kartastosta (1940a) ja Muoto-opin arkiston kokoelmista.

Hieman erilaisen lähestymistavan murrejaotteluun ottavat Leino ym. (2006: 28–29), jotka luonnehtivat tutkimustaan aineistolähtöiseksi: tutkimuksen aineisto on

129 Suomennos (L.A.): ” Esittämäni jako tai ryhmittely perustuu merkittävästi erilaiseen tapaan tarkastella murre-eroja ja niiden luonnetta kuin Rapolan kieli- ja asutushistoriallinen lähestymistapa. Lähtökohdaksi pitäisi ottaa murteiden nykyiset olosuhteet ja erillisten piirteiden sijaan kiinnittää enemmän huomiota systemaattisiin ja typologisiin piirteisiin sekä murteiden sanastoon. Tällainen lähestymistapa tarkoittaa myös sitä, että murteita kohdeltaisiin selvemmin dynaamisina kielimuotoina. Sen sijaan, että tutkija pyrkisi eliminoimaan murreiden erilaistumiseen (tai joissain tapauksissa tasoittumiseen) johtaneita prosesseja, prosessit ja niiden tulokset tulisi ottaa huomioon myös murteiden keskinäisiä suhteita kuvaillessa. **Tällainen kuva murteista olisi myös lingvistisestä näkökulmasta totuudenmukaisempi (riktigare) kuin kielihistoriaan perustuva luokittelu.** Kielten ja murteiden kehitys ei yleensä ole lineaarista vaan yleisempää on, että ne limittyvät toisiinsa – kuten pohjoisimmassa Suomessa on tapahtunut – ja tällainen limittyminen voi johtaa uusien kielten tai murteiden syntymiseen. Meidän on vaikea seurata kaukaisessa ajassa tapahtuneita prosesseja, mutta aivan silmiemme edessä tapahtuvien prosessien perusteella voimme asettaa hypoteeseja myös diakroniasta.”

sanastoaineistoa (5600 sana-arkin materiaali), tarkalleen ottaen *Suomen murteiden sanakirjan* toimitustyön yhteydessä piirretyt levikkikartat (9000 karttaa). Olennaista tutkimusasetelmassa on myös se, etteivät tutkijat ole ottaneet lähtökohdakseen ole-massaolevia murrerajoja (vrt. Wiik 2004a), vaikka analyysissa vertailevatkin tulok-siaan jaotteluun, jota kuvaavat ”vakiintuneeksi” (Leino ym. 2006: 26, 28, 33–37). Tutkimuksessa esitetään näkemyksiä myös suomen murteiden hienojakoisemmasta jaosta, johon palaan luvussa 5.4.4.2. Sanastoaineiston ryvästysmenetelmällä (mene-telmistä tarkemmin, Leino ym. 2006: 30–33) suoritettu analyysi osoittaa tutkijoiden mukaan, että kahden murreryhmän sijaan on ”selvästi luontevampaa jakaa suomen murteet kolmeen osaan, itä-, länsi- ja pohjoismurteisiin” (Leino ym. 2006: 34).

Olen tässä luvussa esittänyt huomioita liittyen suomen murteiden pääaluejakoon ja siihen, miten erilaisia päämurrealueita on tutkimuskirjallisuudessa käsitelty. Olen taulukkoon 16 koonnut tässä luvussa käsittelemäni tutkimukset, pitäen erityisesti sil-mällä niitä kolmea murrejakoihin liittyvää ulottuvuutta, joita käsittelin luvussa 5.4.2: 1) aineistoa ja 2) lingvistisiä seikkoja, johon murrejako perustuu sekä 3) diakroniaa ja synkroniaa.

TAULUKKO 16. Koonti suomen päämurrealueita käsittelevistä esityksistä erityisesti aineiston, jaon lingvististen perusteiden sekä diakronian ja synkronian näkökulmasta.

Päämurre- aluejako	Jakoa esittäneet tutkijat	Aineisto	Mihin lingvistisiin seikkoihin jako perustuu?	Onko jako synk- ronisin vai diakro- nisin argumentein perusteltu?
Itämurteet ja länsi- murteet	Varelius (1848)	Kenttätöyssä 1947 tehdyt havainnot (tarkemmin, ks. Varelius 1848, Kurki 2003: 162–167)	yleiskielen <i>d:n</i> vastineet	Synkronisin: näke- mykset perustuvat kenttätöyhavaintoihin.
	Ojansuu (1920)	EOS: kirjallisuus- luettelo artikkelin lopussa (Ojansuu 1920: 991)	12 ”äänteen- muutoksiin” liittyvää piirrettä, 7 ”johtomuotoihin” liittyvää piirrettä, 5 sanastoesimerkkiä, 4 ”lauseopillisiin suhteisiin” liittyvää piirrettä	Ensisijaisesti diakronisin, mutta kenties hieman myös synkronisin (Ojansuu 1920: 990): ”Mitä idän ja lännen välisten murre-eroavaisuuk- sien ikään tulee, on suurin osa niistä jo v:n 1500:n seuduilta. Niin esimerkiksi melkein kaikki edellisellä sivulla mai- nitut, vaikka monen ääne-edustuksen ala aikojen kuluessa onkin tuntuvasti muuttunut.”
	Rapola (1947a: 22–75, 1969: 32–105)	EOS: <i>Johdatus Suomen murtei- siin</i> -teoksessa on kirjallisuus- luettelo (1947a: 111–112, 1969: 146–147) ja viittaus Lauri Ket- tusen kartaston (1940a, 1940b) hyödyntämiseen (1947a: 21, 1969: 30).	17 äänne- ja muotopiirrettä, 18 ”erästä lisätapa- usta”, joissa myös syntaktisia piirteitä, 41 sanastoeroa (ks. liite 3)	Diakronisin, mutta JSM-painosten välillä havaittavissa halua esittää huomioita myös murteiden muutoksesta ja muu- toksen suunnasta.

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

Päämurre- aluejako	Jakoa esittäneet tutkijat	Aineisto	Mihin lingvistisiin seikkoihin jako perustuu?	Onko jako synk- ronisin vai diakro- nisin argumentein perusteltu?
Lounais- murteet omana pää- murre- alueenaan	Rapola (1947: 77, 1969: 106)	EOS: ks. yllä.	"useat tyypilliset piirteet"	(Oletettavasti) diakronisin.
	Paunonen (1991: 93)	Pohjoiseen murrealueeseen liittyvät erikois- tutkimukset (ks. Paunonen 1991: 93–93), Kettunen (1940a), Muo- to-opin arkiston aineisto	"murteiden synkronis- typologiset ominaisuudet"	Synkronisin.
	Mielikäinen (2001a: 382–383)	EOS: Tekstissä esimerkkejä tietyille murteille "tyypillisistä muo- doista", mutta aineistoesimerk- kien lähteitä ei ilmoiteta.	"struktuuristinen näkökulma", foneemisen tason erot, vokaalisto, morfologia (pleo- nastiset päätteet ja tunnukset)	EOS: Tekstissä ei käsitellä synkroniaa eikä diakroniaa.
	Paunonen (2006)	Muoto-opin arkiston aineisto, Suomen murtei- den sana-arkisto	"struktuurialinen tarkastelu", äänne- ja muotopiirteet	Synkronisin.
Pohjois- murteet omana pää- murre- alueenaan	Paunonen (1991)	Pohjoiseen murrealueeseen liittyvät erikois- tutkimukset (ks. Paunonen 1991: 93–93), Kettunen (1940a), Muo- to-opin arkiston aineisto	"synkronis-typolo- ginen tarkastelu", 20 äänne- ja muotopiirettä, sanasto	Synkronisin.
	Leino ym. (2006)	<i>Suomen murtei- den sanakirjan</i> kartastot	aineistovetoinen määrällinen tarkastelu, sanasto	Synkronisin.

Kysyin tutkijahaastatteluissa haastateltaviltani kysymyksen liittyen murrealuejakoon: ”Mitä olemassa olevista murrerajaehdotuksista pidät relevanteimpana?”¹³⁰ Vaikka kysymyksen muotoilu voi pitää epämääräisenä ja myös asenteellisena (palaan tähän vielä luvussa 5.4.6), sen ehdoton etu oli, että muotoilu käytännössä mahdollisti monenlaiset vastaukset, sillä en kysymyksessä esimerkiksi spesifioinut, mistä murrerajaesityksistä tutkijan tulisi valita. Kahdessatoista (n = 20) tutkijahaastattelussa

130 On todettava, että haastattelutilanteessa kysymyksen muotoilu vaihteli, esim. ”mikä murrerajaesityksistä on sinulle tutuin tai läheisin/mitä olet itse käyttänyt tai pitänyt relevanteimpana työssäsi tai tutkimuksissasi”.

tutkija otti puheeksi suomen murteiden päämurrejaon ja yhdeksässä haastattelussa tuotiin esiin, että päämurrealueisiin on liittynyt debattia. Tulkintani mukaan seitsemän tutkijaa sitoutui itä- ja länsijakoon, joko suoraan kuten esimerkissä 260 tai implisiittisesti, kuten esimerkissä 261.

(260) Haastatteluaineisto

LA: vähän s- vähä niin ku ehkä sivuttiinkin sitä aihetta jo, mutta jos sä miätit, näit (tällasii) erilaisia murrealuee rajaesityksiähän on, useita, mut onks joku niist sellane niin ku sun miälestäs relevantein tai semmonen niin ku, jako, mitä sää käytät.

T/mt: (no) mun ei oikeestaan tarvinnu väitöskirjas käyttää,

LA: mm-m.

T/mt: sitä perinteist, ää, suamen murrejako. niin ku, ottaa kantaa siihen et et onks (---) niit päämurrealuei kaks vai kolme, tai tai tota, et se on periaattees semmonen mitä, mikä, mikä mitä en o siinä, siinä käyttäny, ja sit mitä nyt niin ku sit muissa tutkimuksissa niin, niin tota, ää sit **mä oon tukeutunu siihen, perinteiseen itä-länsijakoon et, (---) en oo mitenk- et et pohjoiseski murteet ne kuuluu, kuuluu länsimurteisiin, iha vaan siit syystä et se on niin kun, se vakiintunu esitystapa.**

LA: mm.

T/mt: ää, koska en oo kokenu et mun täytys, tai et et, mää haluaisin ottaa siihen mitenkään kantaa.

(261) Haastatteluaineisto

E/mt: piirre tulee ja joku lähtee ja sit muuttuu ja, et rajan molemmin pualin puhuttaa aina vähä sekamurret.

LA: mm.

E/mt: oli se mikä murreraja tahansa.

LA: mm.

E/mt: **se o hiukan jyrkempi jos o suurii eroja, vaikka niin ku itämurteen ja länsimurteen välil,** (---) ku on isot valtavat määrät eroja. ni vähä, vähä jyrkempi ehkä se raja. mut ei niin jyrkkä ku ne väittää et se menee tollai (noi).

LA: mm, nii.

E/mt: pitäjä pitäjäl ne viivat, et, osittain tyytyväinen vanhoihin murrerajoihin mutta, tai murrealuejaotteluun mut ne rajat on niin ku semmosii mitä ei,(---) ei ihan nyky-, kannalt, enää vois hyväksyy.

LA: joo.

E/mt: et et sil taval.

Esimerkissä 260 tutkija tuo esiin, että on tietoinen päämurrejakoon liittyvästä keskustelusta, mutta on vakiintuneisuuden vuoksi tukeutunut perinteiseen itä-länsijakoon. Esimerkissä 261 puolestaan tutkija keskittyy puhumaan rajojen jyrkkyydestä ja samalla tuo esiin, että pitää eroja itä- ja länsimurteiden välillä isoina.

Yksi tutkija kertoi käyttäneensä tilanteesta riippuen itä-länsijakoa tai kolmijakoa, joka sisältää myös pohjoisen päämurrealueen. Kolmeen päämurrealueeseen (itä, länsi, pohjoinen) sitoutui tulkintani mukaan kaksi tutkijaa, kuten esimerkissä 262, jossa tutkija kuvaa ja perustelee omaa näkemystään siitä, että suomen päämurrealueita

on kolme (itä, länsi ja pohjoinen) selkeästi synkronisesta näkökulmasta ja kielessä tapahtuvan muutoksen suunnan perusteella:

(262) Haastatteluaineisto

T/mt: no, nykyään jos mä opetan murteita vaikka ni kyl mää, oon päätyne käyttää sitä, Paunosen yhekskyt, luvu alussa esittämää, suomen murteiden pääjakoa kolmeen murreryhmään.

LA: joo.

T/mt: että, mun mielestä, esimerkiks **pohjoispohjalaiset murteet, niis on niin paljon itäisiä piirteitä**, et ne on niin kun hankala, sijottaa yksoikosesti, länsimurteisiin pelkästää.

LA: mm, joo-o.

T/mt: ja, sit siin on vielä sekin kriteeri että, **Oul- Oulun seudun murre itäistyy tällä hetkellä koko ajan enemmän ja enemmän**. (---) alkaa olla pikkusen jo tutkimustuloksia tästä mutta että, esimerkiks semmoset piirteet kun diftonginreduktio ja erikosgeminaatio vahvistuu sillä alueella, (---) joten, **siksikin mun mielestä on perusteltua ajatella että niin kun pohjoismurteet muodostais semmosen oman, kolmannen pääryhmän itä- ja länsimurteiden lisäksi**.

LA: joo.

T/mt: no sitte tota, tietysti mä oon perehtyny myös siihen, öö, niin ku ehdote- tukseen jossa aatellaa että lounaismurteita vois pitää, yhtenä, päämurrealueena. mut toistaseks mää en oo niin kun, nähny että se ois saanu, ainakaan suurta kannatusta niin kun, (---) laajoissa piireissä mutta, mutta tuota, itse mä oisin taipuvainen ajattelemaan että niitä, tällä hetkellä että niitä päämurrealueita ois kolme.

Selvää on, että ajatus pohjoisesta päämurrealueesta henkilöityy hyvin vahvasti Heikki Paunoseen ja hänen vuoden 1991 artikkeliinsa, jota olen tässäkin luvussa käsitellyt. Myös toinen tutkija, joka sitoutui kolmeen päämurrealueeseen, käytti itsestään ilmaisua ”paunoslainen”. Esimerkissä 262 tutkija mainitsee myös lounaisen päämurrealueen, mutta toteaa, ettei se hänen näkemyksensä mukaan ole *saanut ainakaan suurta kannatusta*. Päämurteiden nelijakoa piti mahdollisena kaksi haastattelemistani tutkijoista. Toinen heistä esitti melko yksiselitteisesti, että kannattaa suomen murteiden pääjakoa neljään murrealueeseen nimenomaan synkronisesta näkökulmasta:

(263) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: et siis mä, lähtisin, siitä että sen, sen diakronisen, murrejaon, sijaan, lähdettäis murteiden synkronisista ominaispiirteistä ja katsottais, tehtäis niiden pohjalta, (---) sitten, sekä ryhmytykset että, että, rajat no rajat onkin, kyllä, ne menis niin kun menee mutta että, **mulla olis niin kun neljä, (---) lounaismurteet** sitten nää, hämäläis-, alasatakuntalais- ja nää, välimurteet hämäläismurteet ja, ja sitten, eteläpohjalaismurteet et ne olis sitte tää, **niin ku tää länsimurteet, (---) ja sitten, nää pohjoset murteet ja sitte, itämurteet**.

Toinen haastateltavistani, joka piti tulkintani mukaan päämurrealueiden nelijakoa mahdollisena, keskittyi enemmänkin pohdiskelemaan sitä, miten eri

päämurrealuejakojen puolesta on argumentoitu ja esittämään, että nämä kaikki argumentit ovat hänen mielestään päteviä:

(264) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) ja sit taas se Paunone esimerkiksi se o iha järkevä, siis, **mää ajattelisi oikeestaan nii et eihän ne, niin ku kilpaile keskenää**

LA: mm-m?

T/mt: et **Paunone o esimerkiksi järkevä koska se, ajottuu ihan toiseen vaiheeseen.** et niin ku myöhempää sitte et sit ajatellaa et eriytynyt tavallaan kolmas, alue, kolmas alue vielä ni seki on ihan hyvä. että tota, että että ja oikeestaan kaikkein kiinnostavin olis se, mitä tota, Rapola ei sit o tehny mut se minkä se esittää **et voitais erottaa jako lounaismurteisii ja muihi.**

LA: m-mm.

T/mt: ni sehä olis se kaikkein, paras.

LA: [nauru]

T/mt: koska ihan tosissaa siis mun miälest siin on vinha perä nimenomaa et jos me katottais siitä et mimmoset erot on, (---) mitä on Kettusen, niin kun niis isogologlosseista nää mut jos me otettais toinen piirteitten kattaus ni juu, jos me katotaa, kestoasteet jos me katotaa fonologia. jos me katotaa morfologia. jos me katotaan sanasto. (---) syntaksi, ni juu, **sillo ihan yhtä hyvin ehkä niin ku toikin, se kahtiajako länsi- ja itämurteisii ni vois olla lounaismurteet ja muut.**

Haastatteluvastauksissa liittyen suomen päämurrealuejakoon kiinnostavinta minusta on, että tulkintani mukaan kaksi tutkijaa kahdestatoista esitti, että tapoja perustella päämurrejakoja on monia (ks. esimerkki 264) ja että he voisivat käyttää useaa päämurrejakoja käyttöyhteydestä riippuen. Kaikille muille kysymys suomen päämurrealueista tuntui olevan joko/tai-tyyppinen¹³¹: jopa eräänlaista puoltelun valitsemista, kuten ”paunoslaiseksi” itsensä asemomista, oli havaittavissa. En haastateluja tehdessäni täysin ymmärtänyt, miten latautunut kysymys suomen murteiden pääjaosta on. Murrejaoissa ei aineistoni perusteella ole kysymys pelkästään lingvististen perustein tehdyistä aluejaoista vaan myös puhujien ja tutkijoiden arkeen ja identiteettiin kietoutuvista kysymyksistä, eritoten siitä, keillä on oikeus tulla nähdyksi omana ryhmänään. Osoittaakseni kysymyksen latautuneisuutta erityisesti liittyen pohjoiseen päämurrealueeseen, annan vielä kaksi aineistoesimerkkiä: Esimerkkiä 265 edeltävässä puheenvuorossaan haastateltava selittää hyvin yksityiskohtaisesti sitä, miksi pitää mahdollisena esimerkiksi opetuksessa väittää, että päämurrealueita on kaksi (itä ja länsi). Esimerkissä 265 hän kiteyttää ytimekkäästi, miten kysymys murteesta (kielestä) on kytköksissä myös puhujaan:

(265) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) ja tuota noin tuo, Rapola kirjottaa jossakin myöskin näin että nää pohjoiset (ne ovat) niin kun myöhäisiä sekamurteita.

131 Tosin on huomioitava, että haastattelukysymyksen muotoilu lähtökohtaisesti houkutteli tutkijaa sitoutumaan yhteen murrealuejakoon.

LA: mm.

T/mt: myöhäinen seka, kuka haluaa olla myöhäinen seko.

LA: [nauru] mm.

T/mt: niin kyl kyl se on vähä arvottavaki kyl siin on vähä se- semmostakin mukana et mun mielestäni se on semmosta, pohjoisten murteitten rehabilitaatiota myöskin niin ku opettaa ne näin.

Esimerkin 265 alussa keskustelun kohde on pohjoinen murrealue ja sen määrittäminen *myöhäisiksi sekamurteiksi*. Seuraavassa vuorossaan haastateltavani ei kuitenkaan puhu enää kielestä kysyessään: *kuka haluaa olla myöhäinen seko*. Se, että kysymys pohjoisesta murrealueesta on pohjoisimmassa suomen kielen opetusta ja tutkimusta harjoittavassa yliopistossa eli Oulun yliopistossa erityisen merkityksellinen, tuli puheeksi myös toisessa tutkijahaastattelussani, jossa tutkija kertoi, miten keskustelu erään paikkakuntaa ja yliopistoa vaihtaneen opiskelijan kanssa oli laittanut hänet pohtimaan, onko kysymys päämurrealueista alueellinen:

(266) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: (---) sit, sitten mul oli yks opiskelija joka, opiskeli [kaupungissa], ja sit se vaihto, niin ku ihan muista syistä Ouluun ja sitte mää näin sen Oulun Kielitieteen päivillä se oli jotenki sillai niin ku puhjennu kukkaan siällä, siällä muutenki siällä Oulussa ja se oli varmaa niin ko hänelle tehny hyvää siis meil oli ollu [kaupungissa] pitkiä keskusteluja siitä et mitä nyt kannattais tehdä ja, ja miten mennä elämässä eteenpäin (---) olin HOPSU-opettajan roolissakin siinä, ja kaikkee, ihanasti juteltiin siellä Kielitieteen päivillä, ja sitten se sanoi että se häntä kyllä on painanu, että ku [kaupungissa] ei opetettu ollenkaan että, et et miks opetettiin vaan että on itämurteet ja länsimurteet että miksei opetettu pohjoismurteita.

LA: mm.

T/ei-mt: ja mää niin ku ajatteli että no ei opetettu siks kun ei se nyt vä- oo ihan niin selvää että, et onko se pohjoismurteet, (---) ja **oikeastaan niin ku, kun oon lukenu niin mää, oikeastaan oon vähän sitä mieltä että meillä on kyllä itämurteet ja länsimurteet mut sit taas (---) varmaan jossain Oulussa ni sit taas sitä, aluetta katotaan jotenki tarkemmi.**

LA: mm.

T/ei-mt: joo.

Olen tässä luvussa pyrkinyt käsittelemään suomen murteiden murrejaottelun varhaista historiaa sekä päämurrealueisiin liittyvää keskustelua. Olen pyrkinyt osoittamaan, että siitä huolimatta, että suomen murteiden pääjakoa länsimurteisiin ja itämurteisiin voi pitää vakiintuneena, muunlaisia heimojakoon perustuvia mutta myös tieteellisesti argumentoituja ja aineistoon perustuvia jakoja on esitetty. Kiinnostavaa on, että vaikka rajanvetoon liittyvät vaikeudet on tieteenalalla tiedostettu, päämurrejako tuntuu olevan tutkijoille joko/tai-kysymys siitä huolimatta, että erilaiset esitykset voivat olla eri näkökulmista (esim. diakroninen/synkroninen) perusteltuja ja että päämurrejakoon vaikuttaa sekä se, mitä kielenilmiöitä ja isoglosseja jaossa painotetaan.

On myös tärkeää olla tietoinen siitä, että päämurrejaon taustalla eivät oikeastaan koskaan ole olleet pelkästään lingvistiset argumentit. Jaossa on aina ollut kyse myös ”heimoista” eli puheyhteisöistä, vallasta ja identiteetistä. Esimerkiksi suomen jakautumista kahteen kulttuuripiiriin – länteen ja itään – on modernissa kulttuuriantutkimuksessa myös haastettu ja tuotu esiin, ettei jaossa kyse ole ”luonnonolosuhteiden” määraamstä seikasta vaan mentaalisisista eroista, joiden rakentamiseen kulttuuriantutkimus on osallistunut tuottamalla ja uusintamalla käsityksiä lännestä ja idästä sekä niiden välisistä eroista (ks. esim. Junkala 1998). Tutkimukseni valossa näyttää selvältä, että myös kielentutkimus on uusintanut mentaalisia käsityksiä suomen kielen ja kulttuurin jakaantumisesta länteen ja itään. Osaltaan sitä kuvastaa myös ”murteiden taistelu”, jota kuvataan läntisten ja itäisten murteiden taisteluna (Koivusalo 1975, Lauerma 2004: 136) siitä huolimatta, että kirjakieltä muodostettaessa vaikutteita on otettu eri puolilla maata puhuttavista murteista (Lauerma 2004).

5.4.4 Murrealuejako: murteiden aluejakoon liittyvä keskustelu ja kanonisaatio

Näkemyistä, että Suomi jakautuu kahdeksaan murrealueeseen tai murteistoon eli 1) lounaismurteisiin, 2) lounaisiin välimurteisiin, 3) hämäläismurteisiin, 4) Etelä-Pohjanmaan murteisiin, 5) Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteisiin, 6) Peräpohjan murteisiin, 7) savolaismurteisiin ja 8) kaakkoismurteisiin, voi pitää vakiintuneena ja siten kanonisoituneena näkemyksenä. Edellä mainitut kahdeksan murteistoa esitetään Suomen murrealueina esimerkiksi Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilla (Kotus, Kielitieto: suomen murteet) sekä *Suomen murteiden sanakirjan* sähköisessä versiossa (SMS, sähköinen lähde). Myös tutkimuskirjallisuudessa jakoa kahdeksaan murrealueeseen pidetään vakiintuneena (ks. esim. Paunonen 1991: 77, Wiik 2004a: 16–18, Paunonen 2006: 253, Leino ym. 2006: 26–27, Honkola 2016: 22, Syrjänen 2021: 36).

Jonkin verran on käyty keskustelua siitä, onko erikseen nimettyjä murteistoja seitsemän vai kahdeksan. Tämä koskee ryhmistä kolmea: lounaisia välimurteita (2) ja Etelä-Pohjanmaan (4) sekä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteita (5). Martti Rapola (JSM¹⁹⁴⁷: 76, 84–85, 92–93, JSM¹⁹⁶⁹: 103, 114–116, 124–125) ei numeroi ja otsikoi lounaisia välimurteita omaksi murrealueekseen, mutta rajaa ne karttaansa ja mainitsee ne erikseen ”siirtymämurteina” lounaismurteiden sekä hämäläismurteiden käsittelyn yhteydessä. Myös Wikipediassa (Wikipedia: suomen murteet, sähköinen lähde) murrealueita kerrotaan olevan seitsemän ilman lounaisia välimurteita, vaikka alue leipätekstissä mainitaankin. Esimerkiksi Aila Mielikäinen (1991: 6–7) puolestaan esittää Etelä-, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murrealueet yhden murrealueen (pohjalaismurteet) alaryhminä.

Tässä luvussa käsittelen suomen murteiden aluejakoon liittyvää keskustelua sekä tutkimuskirjallisuuden että aineistoni valossa. Tarkastelen suomen murteiden aluejako kronologisessa järjestyksessä ja jokaisen murrealuejaon yhteydessä esitän myös, miten ne ilmenevät sekä tutkimissani väitöskirjoissa (n = 51) että tutkijahaastatteluissa (n = 20). Tavoitteenani on tarkastella, miten yllä esittämäni vakiintuneeseen murrealuejakoon on päädytty.

Ensinnä tarkastelen, miten tutkimissani väitöskirjoissa, jotka ilmestyivät aikana, jolloin ei ollut vielä murrejakoesityksiä, määritellään murrealueita (luku 5.4.4.1). Toiseksi käsittelen *Suomen murteiden sanakirjaan* (myöh. SMS) liittyvää aluejakoa ja SMSA:n aineistoon (sanastokarttoihin) perustuvaa murrejakoa (Leino ym. 2006) (luku 5.4.4.2). Sen jälkeen esittelen Lauri Kettusen (1930a, 1930b, 1940a, 1940b) *Suomen murteet* -sarjan, sen toisessa osassa (Kettunen 1930b) esitetyn murrejaottelun, sekä siihen liittyvää keskustelua (Rapola 1932, Kettunen 1932) (luku 5.4.4.3). Sitten esittelen Martti Rapolan *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen kahden painoksen (1. & 3. painos, myöh. JMS¹⁹⁴⁷, JSM¹⁹⁶⁹) murrejaottelun (luku 5.4.4.4). Lopulta käsittelen Terho Itkosen (1964a, 1989) murrealuejakoja ja murrerajojen ”tarkentamista” (luku 5.4.4.5). Tarkastelen murrealuejakoesityksiä pitäen erityisesti silmällä niitä kolmea murrejakoihin liittyvää ulottuvuutta, joita käsittelin luvussa 5.4.2: 1) aineistoa ja 2) lingvistisiä seikkoja, joihin murrejaot perustuvat sekä 3) diakroniaa ja synkroniaa. En kuitenkaan systemaattisesti käy lävitse kaikkia niitä kielenpiirteitä ja variantteja, joihin murrealuejakojen esitetään perustuvan (toisin kuin päämurrejakojen kohdalla luvussa 5.4.3 ja liitteessä 3), siitä yksinkertaisesta syystä, että alueita ja niille ”tyypillisiä piirteitä” on murrealue-esityksissä (Kettunen 1930b, JSM, Leino ym. 2006) niin paljon.

Olen koonnut tämän väitöskirjan liitteeseen 4 sekä vertailun liittyen SMSA:on ja SMS:an liittyviin aluejakoihin (taulukko E) että muihin suomen murteiden aluejakoihin (taulukko F).

5.4.4.1 Varhaisia murrealuejakoja

Lähden väitöskirjassani liikkeelle siitä, että ensimmäinen suomen murteiden murrealueet systemaattisesti ja tarkasti esittävä, selkeästi lingvistisin perustein määritelty murrealuejako on Lauri Kettusen (1930b) *Suomen murteet* -teossarjan toinen osa *Murrealueet*. Onkin tarpeen tarkastella myös aineistoni väitöskirjojen näkökulmasta murrealuejaon varhaista muotoutumista ja tutkia, miten väitöskirjoissa käsitellään murrealuejakoa ja murteistoja ennen vuotta 1930. Tutkimistani väitöskirjoista yhdeksän ensimmäistä (VK 0 [1871]–VK 8 [1925]) on ilmestynyt ennen Kettusen *Murrealueet*-teosta (1930b). Niistä kahdessa (VK 1 [1877] & VK 7 [1919]) ei käsitellä murrealueita eikä rajoja.

Aluksi on hyvä todeta, että varhaisissa aineistoni väitöskirjoissa viitataan myös niitä edeltäviin tutkimuksiin ja tutkijoihin murrerajojen määrittelyn yhteydessä:

Reinhold von Beckeriin (VK 3 [1888: 1–29], Anders Johan Sjögreniin (VK 3 [1888: 1–2]), Paavo Saloniukseen (VK 3 [1888: 2], VK 5 [1912: 17]), Knut Canneliniin (VK 5 [1912: 1, 6, 18]) ja Gustaf Adolf Avellaniin (VK 8 [1925: 2]).

Varhaisissa väitöskirjoissa murrealueiden nimitysten ja rajojen yhteydessä argumentaatio rakennetaan analyysini mukaan kahden keskeisen seikan varaan: tutkitavan murrealueen heimo- ja asutushistoriaan sekä omaan kenttätööhön. Heimo- ja asutushistoriaan viitataan neljässä¹³² varhaisessa väitöskirjassa murrealueen ja rajojen määrittelyn yhteydessä, kuten esimerkissä 267:

(267) **Tekstiaineisto:** VK 0 (1871), s. 1

Suomen pohjoisin maakunta, Pohjanmaa on, niinkuin sekä kielitutkinto että kansantarut osoittavat, saanut Suomalaiset asukkaansa kahtaalla: Hämeestä ja Savosta päin. Pohjanmaan vanhin Suomalainen väestö, joka on asettunut pitkin meren rantaa, on epäilemättä luettava Hämmäläiseen heimokuntaan. Etelä-Pohjanmaan vanhin Hämmäläinen siirtokunta lienee asettunut Vähän Kyrön seuduille, jossa muinais-tarun mukaan Hämeen Kyröläiset ovat ennen vanhaan käyneet kalastamassa. Pohjanmaan Kyröstä ovat kansantarujen mukaan useimmat muut Etelä-Pohjanmaan pitäjät, niinkuin Laihia, Lapua (kappelineen), Alavuus, saaneet ensimmäiset asukkaansa, Ilmajoelle kerrotaan muuttaneen asukkaita Hämeestä. 15:llä sataluvulla alkoi Pohjanmaan sisä-osiin tunkeutua Savolaisia (ks. Koitar, siv. 122), jotka Lappajärvellä sattuivat yhteen Ruotsalaisten siirtokuntalaisten kanssa ja siten katkaisivat rantamurteen alan.

Varhaisista väitöskirjoista viidessä¹³³ käsitellään murrealueen ja sen rajojen määrittelyn yhteydessä omia kenttätöitä ja niiden vaikutusta alueen ja murteen määrittelyyn, kuten esimerkissä 268:

(268) **Tekstiaineisto:** VK 3 (1888), s. 2

Vaikka Kemijärven murteen siten eroitankin, käypi kuitenkin vaikeaksi jättää jällellä olevaa alaakin vielä kahtia jakamatta. Tornionjoen seudut ovat nimittäin pidettävät erityisenä murrealana, niinkuin P. Salonius tutkimuksessaan (Suomi, toinen jakso, 14 osa siv. 257) niiden murteesta on tehnytkin. Hän kuitenkin supistaa ”Tornion murteen” alan pienemmäksi kuin tarpeellista olisi ollut, sillä epäilemättä sopii, **mikäli ainakin minä matkallani sain selville**, pitää koko Tornionjoen laakson, läntisen osan Kittilän pitäjää sekä arvattavasti myöskin Vester- ja Norrbotten’in suomalaiset seurakunnat yhteisenä murrealana, jos kohta pienempiä eroavaisuuksia eri seuduilla tavataankin. Tämän alan murretta sopinee kokonaisuudessaankin mukavimmin nimittää Tornion murteeksi.

Huomattavaa on, että kaikissa varhaisista väitöskirjoista ensimmäistä (VK 0 [1871]) lukuun ottamatta otetaan jollakin tapaa kantaa murrealueen tai -rajan määrittämisen vaikeuteen ja subjektiivisuuteen, joko toteamalla eksplisiittisesti

132 VK 0 (1888: 1–3), VK 5 (1912: 23–24), VK 6 (1913: XI–XII, XXXII) ja VK 8 (1925: 1–2, 4–5).

133 VK 0 (1871: 3–4), VK 8 (1888: 2, 8–9), VK 4 (1901: 11–13), VK 5 (1912: 1, 3, 5–6, 7–13, 24) ja VK 6 (1913: I).

rajanvedon olevan vaikeaa (esimerkki 269) tai määrittelemällä alue ”horjuvan edustuksen” (esimerkki 270) tai *sekamurteen* alueeksi (esimerkki 271):

(269) **Tekstiaineisto:** VK 5 (1912), s. 9

Vaikeampi on osottaa murrealueiden rajaa linjalla Sirkan kylä–Rovanan–Rauhala–Kutuniva–Muonio. Sirkankylä on kyllä, niinkuin odotettavissa on, puhtaasti Ounasjoen murretta, mutta seuraavat kylät, Rovanan (Pöntsä) ja Rauhala ovat molempain murteiden ristiaallokossa. Mikä jo yllä on lausuttu Rattasjärven, Kurtakon ja Palovaaran kylistä, koskee näitäkin: **murre vakaantumaton, rinnakkaismuotoja on.** Yhden henkilön siirtyminen paikkakunnalle Muonion tai Ounasjoen murrealueelta merkitsee jo paljon. **Näin ollen murrerajan osottaminen ei ole suuriarvoista:** vuosikymmenen jälkeen nykyinen jakoperuste saattaa olla mitätön. Mainitsemme kuitenkin tältäkin reitiltä tekemämme havainnot.

(270) **Tekstiaineisto:** VK 4 (1901), s. 9

On luonnollista, ettei raja aina ole aivan jyrkkä. Ääripitäjien rajoilla esiintyy, varsinkin milloin asutusta molemmin puolin on rajan likellä, **jonkun verran horjuvaisuutta,** mutta yleensä voi sanoa, että eroavaisuus lounaismurteiden ja sen naapurien välillä on sangen huomattava.

(271) **Tekstiaineisto:** VK 13 (1913), s. XXVII

Täydellisen **sekamurrealueen** muodostaa Virtain Kurjen kylä, joka ennen (n. 100 v. sitten) on kuulunut Ilmajokeen.

Siinä, miten murrealueita määritellään ja murteista ja murteistoja nimetään, on varhaisissa väitöskirjoissa hyvin paljon hajontaa. Esimerkiksi väitöskirjassa 6 (1913: XXI–XXXIII) jaetaan tutkimuksen kohteena oleva murrealue ja murteisto ensin kolmeen ryhmään (eteläinen, pohjoinen ja läntinen), siitä edelleen alamurteisiin, jotka edelleen alamurteisiin, jotka käsittävät käytännössä yksittäisiä kyliä. Väitöskirjoissa mainitaan kuitenkin myös tulkintani mukaan laajempia alueita kattavia murrealueita, joiden olen tulkinnut olevan kannanottoja suhteessa siihen, minkälaisia murrealueita eli murteistoja suomen murteissa on. On todettava, että analyysiini liittyy tulkintaa: olen poiminut varhaisista väitöskirjoista murrealueiden kuvauksista kaikki kielimuodot, jotka nimetään ”murteiksi”. Tästä kokoelmasta olen koostanut taulukoon 17 koonnin niistä murrealueista tai murteistoista, joita ei ole nimetty yksittäisen pitäjän tai kaupungin mukaan¹³⁴. Huomattava kuitenkin on, että osa yksittäisen pitäjän tai kaupungin mukaan nimetyt murteet saattavat väitöskirjojen määrittelyissä pitää sisällään laajemman alueen (usemman pitäjän tai kylän) murteita.

134 Lienee kuitenkin tarpeen mainita erikseen Kemin ja Tornion murteet, jotka esiintyvät sekä kaupungin mukaan nimettyinä että jokilaakson mukaan nimettyinä (Kemi(joen) murteet ja Tornion(joen) murteet, vrt. ”Kokemäen jokivarren murteet”).

TAULUKKO 17. Koonti tekstiaineistoni varhaisissa väitöskirjoissa (VK 0 [1871]–VK 8 [1925]) nimetyistä murrealueista.

Nimetty murrealue	Mainitaan väitöskirjassa
Pohjanmaan rantamurre	0 (1871)
"Maakunnan murre"	0 (1871)
Etelä-Pohjanmaan murre	0 (1871), 6 (1913)
Karjalan murre	0 (1871)
Hämeen murre, hämäläismurre	0 (1871), 4 (1901), 8 (1925)
Savon murre, savolaismurteet	0 (1871), 6 (1913)
Suomen Lapin murre	3 (1888)
lounaismurteet	4 (1901), 8 (1925)
läntisen Uudenmaan murre	4 (1901)
Kokemäen jokivarren murteet	5 (1912)
Pohjois-Ruotsin suomalais- murteet, Pohjois-Jällivaaran suomalaismurteet	5 (1912)
pohjalaismurteet	6 (1913)
satakuntalaismurteet	6 (1913)
Ala-Satakunnan murre	8 (1925)
yläsatakuntalaismurteet	8 (1925)

Kuten taulukosta 17 voi huomata, osa nimetyistä murteistoista on tuttuja suhteessa niin kutsuttuun vakiintuneeseen kahdeksikkoon ja niiden alaryhmiin. Joukossa on kuitenkin myös sellaisia nimettyjä murteistoja, joita ei enää löydy myöhemmistä suomen murteiden aluejaoista kuten *Suomen Lapin murre*, *Kokemäen jokivarren murteet* sekä *satakuntalaismurteet*. Nimettyjä murteistoja tarkastellessa on myös hyvä muistaa, että varhaiset väitöskirjat käsittelevät tiettyjä alueita ja niiden murteita, mikä vaikuttaa siihen, mitä murteita niissä on ollut tarpeen nimetä.

Nykyistä vakiintunutta murrealuejakoa muistuttava ja myös ensimmäinen löytämäni julkaistu murrealuejako on E. N. Setälän (1917) *Tietosanakirja IX*:ään kirjoittama. Setälä (1917: 346) käsittelee tekstissään aluksi murrealuejaon vaikeutta ja toteaa:

”Sitävastoin saatamme täydellä varmuudella, jos meillä vain on luotettavat ensitiedot, osoittaa eri kielellisten **ominaisuuksien** rajat. Kullakin eri ominaisuudella on oma maantieteellinen piirinsä, ja nämä eri ominaisuudet yhtyneinä muodostavatkin juuri murretunnusmerkit; toiselta puolen taas se seikka, että kullakin ominaisuudella on omat rajansa, jotka eivät satu täysin yhteen toisten ominaisuuksien rajojen kanssa,

vaikuttaakin sen murrerajojen häilyväisyyden, josta oli puhe. Senvuoksi on miltei mahdotonta tavalla, jolla olisi tieteellistä arvoa, maantieteellisesti määritellä suurempien murrealueiden rajoja; vaan jos tahdomme ”murrekarttoja” piirtää, ovat kartat tehtävät eri ominaisuuksien leviämisestä. Kun toisistaan eriävät kielelliset ominaisuudet eivät ole ainoastaan äänneilmiöitä vaan myös muoto- ja merkitysopillisiä sekä sanastollisia seikkoja, tarvittaisiin esim. s. k:n [suomen kielen] eri ominaisuuksien maantieteellisen leviämisen osoittamiseen satoja, jopa tuhansia eri karttoja. Kuitenkin voidaan myöntää, että erittäin eräillä äänneseikoilla, jotka vaikuttavat laajalti asianomaisten murteiden asuun, on murteiden erottajina suurempi merkitys kuin muilla.”¹³⁵

Käytännössä Setälä siis toteaa, että murrerajoja on vaikea määritellä, mutta yksittäisten varianttien levikkejä ja isoglosseja voi määritellä ”täydellä varmuudella” (vrt. Mantila 1997). Kiinnostavaa on myös, että Setälä esittää, ettei murrerajoja voi oikein mitenkään määritellä niin, että sillä olisi ”tieteellistä arvoa”. Setälä esittää myös hyvin avoimesti, että hänen metateoreettisen näkemyksensä mukaan murrerajojen taustalla vaikuttavien lingvististen periaatteiden tulisi olla ”äänneseikkoja”, sillä ”ne vaikuttavat laajalti murteiden asuun”. Tästä pohdinnastaan huolimatta Setälä (1917: 350) kuitenkin toteaa:

”Vaikkakin siis tämän johdosta ja sen mukaan kuin aikaisemmin on esitetty [sic] jyrkkien murrerajojen osoittaminen on mahdotonta, saatamme kuitenkin selvästi huomata määrättyjä murrekeskuksia, jotka näyttävät eräitä tyypillisiä ominaisuuksia ja joiden ympärille alimurteet ryhmittyvät ketjumaisesti. Tätä silmälläpitäen saatamme suomen kielen alueella puhua seuraavista suurista murreryhmistä, joiden huomaamme melkoiseksi osaksi kuvastavan vanhoja heimoeroavaisuuksia.”

”Heimoeroavaisuuksilla” Setälä viitanee niihin heimoihin, joita hän (1917: 349–350) ilmoittaa ”kantasuomalaiseen aikaan” todennäköisesti olleen neljä: suomalaiset, hämäläiset, karjalaiset ja kainulaiset – savolaisista Setälä erikseen toteaa, että he ovat olleet osa karjalaisheimoa (vrt. Akianderin heimojako v. 1847, ks. luku 5.4.3 & Cederberg 1917: 28–29). Yllä olevaa lainausta seuraa murrealuejako, jossa E. N. Setälä (1917: 350–353) jakaa suomen murteet kuuteen ryhmään: 1) lounaissuomalaiset murteet, 2) hämäläismurteet, 3) eteläpohjalaiset murteet, 4) pohjoispohjalaiset murteet, 5) savolaismurteet ja 6) karjalaismurteet. Jaottelussaan Setälä ei kuitenkaan esitä tarkkoja rajoja, eikä hän sisällytä kuvaukseensa karttaa murrealueista, vaan käyttää ilmaisuja kuten ”Lounaissuomalaiset murteet ovat itään ja etelään päin Turun kaupungista” (Setälä 1917: 350). Murrealueiden rajoja hän havainnollistaa myös yleiskielen *d*:n vastineiden isoglossien rajoilla, jotka hänen artikkelissaan esitetään myös karttana (Setälä 1917: 346), sekä *ts*-yhitymän varianttien isoglossien rajoilla, joista hän myös esittää artikkelissaan kartan (Setälä 1917: 348), esim. (Setälä 1917: 351):

135 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksessa harvennettu.

”3) **Eteläpohjalaiset** murteet muodostavat Pohjanmaan eteläosassa yhtenäisen kokonaisuuden, jonka pohjois- ja itärajana kartalla 1 on δ :n kadon alueen raja.”¹³⁶

Yleiskielen d :n vastineiden sekä ts -yhtymän varianttien lisäksi Setälä kiinnittää huomiota myös muihin kielenilmiöihin, kuten eteläpohjalaisten murteiden tapauksessa ”painottoman ääntiön jälkeisen h :n säilymiseen” ja savolaismurteiden tapauksessa ”selvän väliääntiön esiintyminen sellaisissa tapauksissa kuin *kolome = kolme*” (Setälä 1917: 351–352). Lisäksi Setälä (1917: 351) mainitsee ”siirtymämurteet” hämäläismurteiden yhteydessä. Sitä, mihin aineistoon Setälän esitys perustuu, on mahdotonta tulkita. Kuten mainittu, hän esittää artikkelissaan kaksi karttaa (1917: 346, 348), joiden yhteydessä hän viittaa ”Suomen kartastoon” ja jotka on myös merkitty nimikirjaimin ”S.H.”¹³⁷.

Setälän lailla myös Heikki Ojansuu on kirjoittanut tietokirjaan (*Oma maa*) artikkelin *Suomen murteista*, jonka tarkoitusta Ojansuu (1920: 975) kuvaa:

”Kun seuraavassa esitän lyhyen yleiskatsauksen suomen murteisiin, pidän tarkoituksenmukaisimpana tarkastaa ensin eri murteiden äännerakennetta, n. s. kantasuomi lähtömuotona; sitten puhun murteiden ryhmyksestä ja viittaan niihin johto-opillisiin, sanastollisiin ja lauseopillisiin eroavaisuuksiin, mitä niiden välillä on.”

Eri kielenpiirteiden varianttien levikkiä tarkasteltuaan Ojansuu siirtyy käsittelemään itä- ja länsimurteiden eroja ja esittää, mitkä alueet kuuluvat hänen jaottelussaan itään, mitkä länteen (Ojansuu 1920: 989). Itää ja länttä hienojakoisemmista alueista hän mainitsee vain lounaismurteet ja savolaismurteet (Ojansuu 1920: 990):

”Läntisistä murteista on **lounaismurre** Turun ja Porin läänissä itsenäisin ja erikoisin (---) Itäisistä murteista ovat merkillisimmät **savolaismurteet**. (---) Pienempien murreyhtymien erottaminen eri alueilla käy vaikeaksi, kun ei meillä vielä toistaiseksi ole tarpeeksi esitöitä tällä alalla tehtynä.”¹³⁸

136 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksessa harvennettu.

137 En ole onnistunut selvittämään, mistä ”Suomen kartastosta” on kyse, ja keneen nimikirjaimilla ”S.H.” viitataan.

138 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksessa harvennettu.

Levikkejä käsitellessään Ojansuu (1920: 976–989) useimmiten kirjoittaa pitäjistä, alueista ja lääneistä, mutta mainitsee lounaismurteiden ja savolaismurteiden lisäksi myös joitakin muita murteita ja murteistoja¹³⁹.

5.4.4.2 Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvät murrealuejaot

Tässä luvussa käsittelen Suomen murteiden sana-arkistoon (myöh. SMSA) sekä sen kokoelmien pohjalta toimitettuun *Suomen murteiden sanakirjaan* (myöh. SMS) liittyviä murrealuejakoja. Koska käsittelen tässä luvussa kuudessa kirjallisuuslähteessä ilmoitettuja SMSA:on ja SMS:an liittyviä murrealuejakoja, olen koonnut esityksen myös liitteeseen 4 taulukkoon E vertailun helpottamiseksi.

SMSA:on ja SMS:an liittyvä murrealuejaottelu on kiinnostava siitä syystä, että on epäselvää, onko kyse lingvistisiin seikkoihin perustuvasta murrealuejaottelusta vai pragmaattisesta, kenttätöön organisointiin ja hallinnollisiin rajoihin liittyvästä aluejaottelusta. Kirjallisuuden perusteella näyttäisi myös siltä, että SMS:an liittyviä aluejakoja on ollut kaksi: murrealuejako sekä keruupiirijako. Sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvät aluejaot ovat myös muuttuneet. Seuraavassa tarkastelen kirjallisuuslähteiden avulla, miten Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvät aluejaot on esitetty vuonna 1926 (Donner 1926: 5), 1920-luvun lopussa¹⁴⁰ (Sanastaja nro 7/1929–1930: 50–53), 1950-luvulla (Hakulinen 1950: 425–426), 1970-luvulla (Tuomi 1977: 102–107), *Suomen murteiden sanakirjan* ensimmäisessä osassa (SMS1, 1985) sekä nykyisessä sähköisessä *Suomen murteiden sanakirjassa*. Lisäksi esittelen, miten tekstiaineistoni väitöskirjoissa (n = 51) viitataan SMS:n aluejakoon ja miten se nousi puheeksi tekemissäni tutkijahaastattelussa (n = 20). Lopuksi tarkastelen Leinon ym. (2006) tutkimusta, joka on nähdäkseni ensimmäinen sanastoaineistoon eksplisiittisesti perustuva koko Suomen murrealueita kuvaava murrerajesitys.

Ensimmäisenä löytämäni julkaistu karttaesitys suomen murteiden aluejaosta on

- 139 ”Kaakkois-Suomen murteet”, ”Rautjärven ja Kirvun murteet” (s. 976), ”Karjalan murteet” (s. 977), ”Rauman murre (Luvia, Eurajoki, Rauma, Pyhämaa, Lappi ja Hinnerjoki)”, ”Pohjois-Pohjanmaan rantamurteet”, ”Lounais-Satakunnan kansankieli”, (s. 978), ”pohjalaismurteet” (s. 979), ”Elimäen murre”, ”Tornion ja Kemijokilaakson murre”, ”Päijänteen eteläpuolen murre” (s. 981), ”Viipurin seudun murteet (Vuoksen molemmin puolin ja Karjalan kannaksella)”, ”Päijänteen seudun murteet”, ”Porin ja Rauman seudun murteet”, ”Kemin jokilaakson (ei Kemijärven) murre” (s. 982), ”Karjalan murrealue” (s. 983), ”Vermlannin savolaisten (metsäsuomalaisten) kieli”, ”Kajaanin seutujen savolaismurteet”, ”Kajaanin murre” (s. 985), ”Perniön murre”, ”Kemin murre” (s. 986), ”Turusta itään päin oleva rantamurre”, ”itäiset murrealueet (Viipurin, Mikkelin, Kuopion läänissä)” (s. 987).
- 140 Kirjoitukseen, joka on Sanastajassa otsikoitu ”Tilastotietoja suomen kansankielen sanakirjan aineksista”, ei ole merkitty tekijää. Viitataan lähdeluottelossa kirjoitukseen sen em. otsikolla.

Kai Donnerin *Suomen kansankielen sanakirjatyö* -nimisessä mietinnössä, joka on julkaistu vuonna 1926, pian Sanakirjasäätiön perustamisen jälkeen (1924). Mietinnön motiivi oli E. N. Setälän opetusministerinä kirjoittama paimenkirje Sanakirjasäätiön johdolle, jossa Setälä kehotti supistamaan kansankielen sanakirjan ohjelmaa (Vilkuna 1976: 9). Mietinnössä kootaan yhteen lähinnä pohjoismaisia kansankielen sanakirjahankkeita ja pohditaan esimerkiksi niissä käytettyjä menetelmiä sekä rajoituksia suhteessa Suomessa käynnissä olevaan projektiin. Mietinnön alkupuolella (Donner 1926: 5) on kartta, johon on merkitty ”Kansankielen sanakirjan ainesten lippumäärät 1. XII–1925” sekä ”Prof. Rapolan ehdottamat murrealueiden rajat”¹⁴¹. Alueita on numeroitu karttaan 61 kappaletta, mutta niitä ei ole nimetty.

Donnerin mietinnössä on myös pohdintoja liittyen murrealuejakoihin sekä metateoreettisesta että pragmaattisesta näkökulmasta. Ensinnä Donner (1926: 11) kiinnittää huomiota siihen, onko murrealueita kannattavaa määrittellä sanaston perusteella, viitaten Ruotsissa tehtyyn sanastonkeruuseen ja sen pohjalta tehtyihin havaintoihin:

”[T]yön kuluessa on osottautunut, että ääntämisellä ja taivutuksella on tiheämmät ja selvemmat rajat kuin sanavarastolla ja sanojen merkityksellä. Sama huomio on muuten meilläkin tehty. Edellämainitun johdosta on Ruotsissa viimeisten vuosikymmenien aikana erikoisesti pyritty tutkimaan eri murteille ominaista ääntämistä, taivutusta sekä yleensä kielimaantieteellisiä seikkoja. Tätä tutkimusta onkin monesta syystä pidettävä hyvin perusteltuna.”

Toisekseen Donner näkee murrealueiden määrittelemisellä pragmaattisen ulottuvuuden: koska mietinnön tehtävänä on vastata opetusministeri Setälän supistamisvaatimukseen, Donner ehdottaa mietinnössä, että keruita tulisi keskittää ”päämurteisiin”, joita hän määrällisesti arvioi olevan 20–30 (Donner 1926: 16–17, lihavointi L. A.):

”**Toiseksi meidän täytyy hajanaisuuden välttämiseksi ja työn keskittämiseksi kii-reellisesti saada määrätyiksi ne alueet**, jotkan kansankielen sanakirjan kannalta ensi sijassa ja joka tapauksessa on perusteellisesti tutkittava. Tällöin meidän on otettava huomioon, että valitettavasti on pakko tyytyä perinpohjin tutkimaan tuntuvasti harvempia murteita kuin mitä tähän asti on suunniteltu, koska on itsestään selvää, että me saamme arvokkaampaa ja luotettavampaa aineistoa työn keskittämisen ja syventämisen kautta kuin verrattain hätäisesti ja pakostakin kaavamaisesti tutkimalla suuren määrän eri murteita. (---) **Sillä edellytyksellä, että nuo perusteellisesti tutkittavat kaikkia päämurteita edustavat alueet valitaan oikealla tavalla**, on selvää, että samat alueet sopivat häviävän kansanomaisen kulttuurin ja elämän tutkijain tutkittaviksi. (---) Mutta aivan tästä huolimattakin meidän on luultavasti muiden tämän yhteydessä olevien tehtävien suorittamisen hyväksi **rajoitettava noin 20–30 alueen** perinpohjaiseen tutkimiseen.”

141 Martti Rapola avusti Donneria mietinnön laatimisessa ja sai työstä myös palkkiota (Vilkuna 1976: 9).

Sanastajassa (nro 7/1929–1930: 50–53) ilmestyneessä artikkelissa *Tilastotietoja suomen kansankielen sanakirjan aineksista* esitetään sama kartta kuin Donnerin (1926: 5) mietinnössä, johon on numeroitu 61 aluetta. Sen lisäksi kyseisessä artikkelissa esitetään toinen kartta, johon on kirjattu: ”Ehdotus toht. Kai Donnerin keruusuunnitelman mukaiseksi murrealueiden jaoksi ja täydellisten murreosanastojen keruupaikoiksi. Tehnyt Martti Rapola.” Kartassa jako esitetään 22 alueeseen, josta viimeinen on merkitty sulkeisiin. Alueita ei ole nimetty. Artikkelin tekstissä (s. 51) kartasta todetaan seuraavaa:

”Samalla kun julkaisemme tämän luettelon [pitäjäkohtainen sanalippumäärä], haluamme julaista [sic] myöskin pari karttaa, jotka valaisevat keräystyötämme ja sen tuloksia. Ensimmäinen niistä esittää sana-arkistomme lippumäärää 1.12.1925 ja jälkimmäinen sitä piirijakoa, jota me pääasiassa nykyisessä keräystyössä noudatamme. Maa on jaettu n. 20 murrealueeseen, joista kussakin vain yhdellä paikkakunnalla suoritetaan n.s. ”täydellinen” sanaston keruu. Muu osa maastamme jää tavallansa ”oman onnensa” nojaan.”

Tulkitsen, että tämä Sanastajassa (7/1929–1930: 50–53) esitetty murrealuejako on siis ensimmäinen keruupiiriesitys. ”Piirijaon” lisäksi sitä siis kutsutaan myös ”murrealueiden” jaoksi, mutta on epäselvää, onko jaossa huomioitu lingvistisiä seikkoja. Huomattavaa on myös, että sanastokeruuta ei kuitenkaan lopulta kohdennettu Donnerin mietinnössä esittämällä tavalla¹⁴², vaan SMS:n ensimmäisen osan saatesanoissa 60 vuotta myöhemmin todetaan, että sanakirjan tavoite on ”kuvata kaikkien murteiden sanastot” (Tuomi 1985: V). Donnerin esitys on kuitenkin hyvä esimerkki siitä, miten alueiden ja erityisesti *tärkeimpien* alueiden määrittelymisen taustalla on ollut motiivi paitsi keruiden myös tutkimuksen suuntaamiseen määriteltäviin ydinalueisiin reuna-alueiden sijaan. Tähän teemaan palaan tarkemmin ja syvällisemmin luvussa 5.4.6.

Lauri Hakulisen (1950: 425–426) julkaisussa *Kansankielen sanakirjan koartikkeleja* Hakulinen kirjoittaa ”pitäjää suuremmista murrealueista” ja ilmoittaa niitä olevan 25, mutta ei käsittele sitä, millä perusteella aluejako on tehty. Hakulisen esitys

142 Häkkinen (2008: 208) toteaa: ”Kai Donnerin ehdotuksesta järjestelmällinen keruu oli kohdistettu vain 23:lle eri murrealueita edustavalle paikkakunnalle, ja tällä tavoin supistettu työ oli saatu päätökseen 1930-luvun lopulla. Kokoelmat olivat tasoltaan hyviä, osa aivan erinomaisia, mutta sittemmin oli jouduttu toteamaan, että tällainen valikoitu aineisto ei sittenkään kattanut edustavasti koko maan murrekirjoa.”

on ensimmäinen löytämäni, jossa alueet on myös nimetty¹⁴³, mutta niitä ei ole numeroitu ja ne esitetään lyhenteiden mukaisessa aakkosjärjestyksessä.

Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeissa (Tuomi 1977) ei juurikaan käsitellä siinä esitettyä aluejakoa. Murrealuejaosta todetaan alkusanoissa (Tuomi 1977: 1) seuraavaa: ”Lisäksi näihin varhaisohjeisiin [”kaksi tiheästi kirjoitettua konekirjoitusliuskaa”] on katsottava kuuluviksi professori Lauri Hakulisen koeartikkeliansa [Hakulinen 1950] yhteydessä julkaisema murrealueita esittävä kartta sekä siihen liittyvät murrealueiden nimitysten luettelo sekä pitäjäluetelo lyhenteineen.” Vuoden 1977 toimitusohjeiden lopussa liitessä 4 (Tuomi 1977: 102–104) on kaksi karttaa: Ensimmäinen (Tuomi 1977: 102–103, Liite 4) on otsikoitu ”SMS:n alueet”, joita on nimetty ja numeroitu 27. Alueiden esitysjärjestys poikkeaa Hakulisen aakkostetusta esitysjärjestyksestä niin, että ensimmäiseksi on numeroitu ja merkitty Pohjois-Varsinais-Suomi (tarkemmin; ks. liite 4, taulukko E). Alueiden nimitykset ovat suurimmilta osin samat kuin Hakulisen (1950: 426) jaossa, mutta joitakin muutoksia on: Hakulisen (1950: 426) nimeämät Itä-Hämeen, Viron Inkerin ja Keski-Suomen alueet puuttuvat, mutta uusina alueina on nimetty Varsinais-Suomen ylämaa (4), Länsi-Satakunta (6), Pohjois-Keski-Suomi (18), Etelä-Keski-Suomi (19) ja Länsi-Keski-Suomi (20). SMS:n toimitusohjeissa (Tuomi 1977: 104) esitetty toinen kartta on otsikoitu ”Keruupiirit” ja karttaan on merkitty 23 aluetta, joita ei ole nimetty. Toisin sanoen ohjeissa nimetyt ”SMS:n alueet” (27 kpl) ja ”keruupiirit” (23 kpl) eroavat toisistaan: sitä miten ne suhteutuvat toisiinsa voi tulkita ohjeiden liitteestä 5 (Tuomi 1977: 105–107), jossa todetaan: ”Alueiden osien rajakohtia osoittavat luettelossa vasemalla olevat lyhyet viivat (-). Numero pitäjälühenteen jäljessä osoittaa keruupiirin alkua tai vaihtumista.”

Ensimmäisessä julkaistussa *Suomen murteiden sanakirjassa* (1985: XX–XXI) käytetään otsikkotasolla enemmänkin maantieteelliseen sijaintiin viittaavaa nimitystä ”alueet”, mutta 27 nimettyä aluetta nimetään kuitenkin ”murreryhmiksi”. Saatteessa (SMS1: XXI) todetaan: ”Vaikka lyhenteet paljolti perustuvat maakuntien ja niiden osien nimiin, lyhenteiden tarkoittamat alueet ja maakunnalliset alueet eivät tarkalleen vastaa toisiaan.” Edellä (Tuomi 1977: 102–103, Liite 4) mainitut 27 ”murreryhmää” on sijoitettu ”murteistoiksi” nimettyihin viiteen kategoriaan, jotka ovat mukaelma vakiintuneesta kahdeksikosta. Viisi nimettyä ”murteistoa” ovat 1) lounaismurteet, 2) hämäläismurteet, 3) kaakkoismurteet, 4) savolaismurteet ja 5) pohjalaismurteet – tyypittelyssä ei siis eroteta erikseen lounaisia välimurteita vaan ne käsitetään osaksi

143 Hakulisen (1959: 426) karttaan nimeämät alueet ovat: Etelä-Häme, Itä-Häme, Kaakkois-Häme, Pohjois-Häme, Inkeri, Viron Inkeri, Kainuu, Etelä-Karjala, Keski-Karjala, Pohjois-Karjala, Keski-Suomi, Länsipohja, Peräpohjola, Etelä-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa, Pohjois-Pohjanmaa, Etelä-Satakunta, Pohjois-Satakunta, Etelä-Savo, Pohjois-Savo, Itä-Uusimaa, Länsi-Uusimaa, Etelä-Vars.-Suomi, Pohjois-Vars.-Suomi, Vermlanti.

hämäläismurteita, ja Etelä-, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjan murteet esitetään yhtenä pohjalaismurteiden joukkona. SMS1:ssa keruupiireistä ei esitetä enää erillistä karttaa ja kohdasta ”Alueiden ja pitäjien esitysjärjestys” (SMS1: XXII) on tulkittavissa, että erillisestä keruupiirijaosta on luovuttu: ”Artikkeleissa esitetään alueet ja pitäjät oheisen luettelon järjestyksessä. Alueiden osien rajakohtia osoittavat luettelossa vasemmalla olevat lyhyet viivat”. Teoksen (SMS1) lopussa on kartta, johon on merkitty ”itä- ja länsimurteiden raja”, ”päämurrealueen raja”, ”alueen raja”, ”alueen osan raja” ja ”ruotsinkielinen alue”.

Nykyiseen *Suomen murteiden sanakirjan* verkkoversioon (SMS, sähköinen lähde) on lisätty alueiden ylätaso: kohdassa ”Alueet ja pitäjät” esitetään aluksi 13 ”aluetta”, jotka ovat Häm (Häme), Ink (Inkeri), Kai (Kainuu), Kar (Karjala), Kes (Keski-Suomi), Kym (Kymenlaakso), LänP (Länsipohja), PerP (Peräpohjola), Poh (Pohjanmaa), Sat (Satakunta), Sav (Savo), Var (Varsinais-Suomi) ja Ver (Verm-lanti). Nämä 13 aluetta on jaettu kohdassa ”Alueiden ja pitäjien esitysjärjestys sekä painetussa sanakirjassa käytetyt pitäjälühenteet” samoihin 27 alueeseen kuin SMS:n ensimmäisessä osassa (1985). Alueita ei tekstissä tai otsikoissa kutsuta enää ”murreryhmiksi”, mutta sivustolla esitetyssä kartassa esitetään ”murreryhmien” rajoina kyseisten 27 alueen rajat. Kohdassa ”Murteistot ja niitä vastaavat suomen murteiden sanakirjan alueet” 27 aluetta sijoitetaan ensin kuten SMS:n ensimmäisessä osassa viiteen murteistoon, mutta sen jälkeen kuitenkin hienosyisemmin vakiintuneeseen kahdeksikkoon saatteella: ”Murremaantieteessä usein erotetaan omiksi murteistoikseen myös lounaiset välimurteet, ja pohjalaismurteet jaetaan kolmia”. Keruupiirejä ei sivustolla mainita: sivustolla esitettyyn karttaan on merkitty (27) ”murreryhmän” raja, niiden ”alaryhmien rajat”, ”itä- ja länsimurteiden raja”, ”Suomen valtakunnan-raja” sekä ”Ruotsinkielinen alue”.

Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvien alueiden lukumäärä ja nimitykset siis vaihtelevat ajan saatossa ja niin myös niiden rajat (esim. Etelä-Savon osalta, ks. Mielikäinen 1982: 13–15). Kirjallisten lähteiden perusteella näyttää siltä, että aluejakoja on vuonna 1977 vielä ollut kaksi – sekä keruupiirijako että murrealuejako – mutta jossain kohden ja jostakin syystä nämä kaksi aluejakoa on sulautettu yhdeksi. Siihen, missä määrin Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvien alueiden määrän, nimitysten ja rajojen muutokset liittyvät lingvistisiin seikkoihin ja missä määrin muihin tekijöihin, en voi aineistoni enkä tutkimuskirjallisuuden perusteella ottaa kantaa, koska en ole käsillä olevista lähteistä löytänyt nimityksiin, aluejakoon ja sen perusteisiin liittyvää keskustelua.

Kuudessa tekstiaineistoni väitöskirjoista¹⁴⁴ viitataan murrealueiden ja rajojen käsittelyn yhteydessä SMS:n aluejakoihin tai keruupiirijakoihin. Kaikissa muissa paitsi yhdessä väitöskirjassa (VK 21 [1982: 13–14]) viitataan käytännössä vuonna

144 VK 21 (1982: 13–14), 26 (1987: 21), 27 (1988: 2), 36 (1998: 22–23), 40 (2003: 17–18) ja 48 (2016: 14).

1985 ilmestyneeseen SMS:n ensimmäiseen osaan. Yhdessä väitöskirjassa (VK 26 [1987: 21]) maininta liittyy SMS:n esitysjärjestyksen noudattamiseen. Sanastoa käsittelevässä väitöskirjassa 40 (2003: 17–18) tutkija ilmoittaa paitsi noudattelewansa SMS:n esitysjärjestyttä, myös käyttävänsä teoksen ”murrealueiden nimityksiä, jotka eroavat murteiden nimityksistä”. Kahdessa väitöskirjassa *Suomen murteiden sanakirjan* ensimmäisen osan (1985) karttaa käytetään esimerkkinä murrekartasta (VK 27 1988: 2) tai siihen viitataan väitöskirjassa käytetyn kartan yhteydessä (VK 36 [1998: 22–23]).

Vain väitöskirjassa 21 (1982: 13–14) tutkija käy lävitse SMS:n ja sanaston keruutyöhön liittyviä useampia aluejakoja ja karttaesityksiä, joita käsittelin yllä. Hän perustelee esittämäänsä murrerajaa em. kartoilla esittäessään hieman erilaisen murrerajan kuin Lauri Kettunen (1930b). Väitöskirjassa 48 (2016: 14) *Suomen murteiden sanakirjan* (1985) aluejaon ja Itkosen (1989) murrealuejaon välillä ei tehdä eroa: tutkija kirjoittaa, että käyttää ”fennistiseen tutkimukseen jo vakiintunutta jaottelua (Itkonen 1989)”, mutta nimityksien yhteydessä viittaa *Suomen murteiden sanakirjaan*.

Suomen murteiden sanakirjaan liittyvä aluejako tuli puheeksi¹⁴⁵ myös kolmessa (n = 20) tutkijahaastattelussa. Yhdessä haastattelussa tutkija mainitsi sen yhtenä murrejakona, ”johon hän on tottunut” ja joka hänen mukaansa ”perustuu alueen nimiin” (esimerkki 272, SMS:n jaottelun perustumisesta ”maakuntien nimiin”, ks. myös Leino ym. 2006: 35). Toisessa tutkija rinnasti *Suomen murteiden sanakirjan* jaon tulkintani mukaan niin kutsuttuun vakiintuneeseen kahdeksikkoon ja korosti murrealuejaon vakiintuneisuutta (esimerkki 273):

(272) Haastatteluaineisto

E/osittain-mt: ja tota, sitte tietysti mä oon, myös tottunu, tohon murrerajan, **jakoon joka perustuu alueen, nimiin** että se on, si- sillä tavalla, mut, joo. ja tota se on varsinkin, kun ne kartat on näkyvissä ni se on mun mielestä, semmonen visuaalinen,

LA: mm.

E/osittain-mt: joo.

(273) Haastatteluaineisto

LA: josta ehkä vähä tos piirustelu yhteydes olikin niin ku puhetta, mut et jos nyt mietit niin ku näit, tavallaa tämmösiä erilaisia murrerajaehdotuksia mitä niin ku fennistiika historia aikana on tehty nii mikä niin kun niist on sulle semmone läheisin mitä käytät esimerkiks vaiks, opetuksessa tai, omissa, omis jutuissa.

T/mt: mm mm joo eli ootas nytten siis niin ko, Suomen murteiden sanakirjan se ku siäl on se kartta, (---) mut siäl käytetään niit kun siin on ne aluenimitykset on vähä eri et siäl on vaikka kar ee, kar pee kar koo kym et ne on pikkusen ne lyhenteet on niin ku erilaisii.

LA: mm.

145 Vastauksena kysymykseen: ”Mitä olemassa olevista murrerajaehdotuksista pidät relevanteimpana?”

T/mt: et sit mä kuitenkin sanoisin niin ku vaikka kaakkoismurteet.

LA: mm.

T/mt: mut mä kattoisin siit niin kun ne et miten ne vetää ne kaakkoismurtee ja savolaismurteen raja et sen mukaa.

LA: joo.

T/mt: koska sit jossain niin ku, jossain tota noi ni Kettusen kartas ne on, niin ku viäl ne on eri taval mä oon käyttäny niit jonkin verran näyttää havainnollistaa jotai, niin ku semmosen tutkimushistoriallisenaki, kuriositeettina ja sit mä oon maalailu itte niit kartoja niin ku et deen, vastineet murteissa.

LA: mm.

T/mt: ni sit mua ain välil hämää kun ne vähän menee ne rajat eri taval t si ajattelee että ei nyt opiskelijat tota ehkä hiffaa. [nauru]

LA: [nauru] mm.

T/mt: niin ku et siäl joku, vähän lipsahtaa, ni, sit jotain on sellasii yksityiskohtii ku, niit on tosi vähän siis nehä o hirveen vakiintunu.

LA: mm.

T/mt: mun mielestä et siäl o ihan joku et, aa aa aa joku hitsin Ranua ja, Pudasjärvi tai joku siäl on niin ku Peräpohjolan murteitte ja Pohjois-Pohjanmaan murteitte rajal on joku pitäjä mikä on välillä linksahtanu eri puolelle, (---) ja, sit on tota, sit sit on joku siäl olik se Suomenniemi mikä on- siäl on niin ku, kaakkoismurteide ja eteläisten savolaismurteiden niin ku jompikumpi.

LA: mm.

T/mt: ja jossain kohin ne menee pitäjien keskelt ne rajat ja pitäjien rajom- jossain ne menee pitäjien, niitten vanhojen pitäjien rajoja myöten, mut sil ei nyt oo kauheest mun mielest merkitystä must se ei oo ollu ikin mikään kauhee iso ongelma.

LA: mm.

T/mt: ne on niin ku, se on tosi vakiintunu se vanha yleiskuva et jos siäl nyt on jotain tommosii detaljeja, (---) ne o yks, yhtä niin ku, melkei yhtä tyhjän kanssa.

Kolmannessa tutkijahaastattelussa, jossa *Suomen murteiden sanakirjaan* liittyvä aluejako tuli puheeksi, tutkija esittää, että *Suomen murteiden sanakirjassa* esitetty aluejako ei ole lingvistisin perustein perusteltu murrealuejako vaan jako nimenomaan *keruupiireihin*:

(274) Haastatteluaineisto

T/mt: mut sit täs on juu sit tätä voi laajentaa koska mä luulen et semmosetkin tota, tulee noil muilla esii ja itse asias [kollega] esitti hyvän kysymyksen et nää on omituisia, et sitte, täälläki on Suomen murteitte sanakirjat varmaan tos takana va- no joo tossa, (---) ni, siellähän on kans **se jaottelu mitä osa, yllätys yllätys tutkijoistakin tulkitsee et ne on niin ku murrealueita ku noi on keruupiirejä**, (---) tossa. ja totta kai se et mite ne on kerätty ni o ajateltu et ne o jotain murteistoja mut, mut muistan et määkin oon sillon just, mä oo ollu varmaan maisteri ja tarjonnu ensimmäistä käsikirjotusta ni sielt tuli sitä et täs ei o sitä uusinta murrejaotteluu lainka ja tarkotettii, Suomen murteitten sanakirjan, sitä jaotteluu ja se, niin kun, mää muistan et ku mää näytin sitä [työpaikalla] sitte et onk se nyt näin et, neki, ihmetteli.

Tutkija tuo esimerkissä 274 esiin samoja seikkoja, joita olen pohtinut tässä luvussa: *Suomen murteiden sanakirjaan* liittyviä alueita on sanakirjan ja sen keruun historian aikana nimetty nimenomaan ”murrealueiksi” (Donner 1926: 5, Hakulinen 1950: 425–426) ja ”murreryhmiksi” (SMS 1: XXI; SMS, sähköinen lähde) – ja toisaalta ”keruupiireiksi” tai ”SMS:n alueiksi” (Tuomi 1977: 102–104). Nimitysten perusteella voisi ounastella, että alueita on siis pyritty määrittelemään lingvistisin perustein. Tätä ounastelua tukee myös se tieto, että alueiden rajoja ja nimityksiä on myös muuteltu. On kiinnostava kysymys, missä keskustelua näistä lingvistisistä perusteista on käyty, sillä löytämiäni kirjallisten lähteiden avulla lingvistisiin perusteisiin tai muuhun aluejakoon liittyvään argumentaatioon ei pääse käsiksi.

Kiinnostavaa on myös se, että erityisesti sanakirjan ensimmäisen osa ilmestymisaikaan (1985) suomen murteiden aluejaot alkavat tulkintani mukaan ikään kuin sulautua yhteen: Sanakirjassa esitetyt ”murreryhmät” sijoitetaan vastaamaan äänne- ja muoto-opillisin perustein muodostettuja murrealueita (Kettunen 1930b, Rapola 1947a; Itkonen 1964a, 1989). Voisi kuvitella, että mahdollisuuksia olisi ollut myös toisenlaiseen ratkaisuun: *Suomen murteiden sanakirjan* keruu- ja toimitustyön ohessa olisi voitu pyrkiä laatimaan myös sanastoaineistoon ja sanojen levikkikarttoihin perustuvia murrerajaesityksiä, joilla ei välttämättä olisi ollut tarvetta olla suoraan kytköksissä äänne- ja muoto-opillisin perustein muodostettuihin murrerajaesityksiin.

Ensimmäinen sanastoaineistoon eksplisiittisesti perustuva koko Suomen murrealueita kuvaava murrerajaesitys, jonka suhde lingvistisiin seikkoihin on läpinäkyvä, on esitetty vasta 2000-luvulla. Leino ym. (2006) tarkastelevat suomen murteiden pääjaon (ks. luku 5.4.3) lisäksi määrällisellä ryvästysmenetelmällään myös suomen murrealuejakoa. He käsittelevät sanastoaineiston tai oikeammin levikkikarttojen avulla muodostettavia murrealueita kahdesta näkökulmasta: Ensinnä he vertaavat ryvästysmenetelmällä tuotettuja murrealueita ”perinteiseen murrejakoon” (Leino ym. 2006: 33–37). Toisekseen he suorittavat pääkomponenttianalyysin, jolla murrerajojen hahmottelun sijaan tuotetaan enemmänkin tietoa eri ilmiöiden alueellisesta diffuusiosta eli ilmiöiden leviämisestä – ja ilmoittavat pitävänsä tätä tarkastelutapaa itse hedelmällisempänä (Leino ym. 2006: 31–33, 38–39, 42–44).

Leino ym. (2006: 33) toteavat, että ”sanastoon perustuva, ryvästämällä tehty aluejako noudattelee huomattavan hyvin, muttei kuitenkaan täysin, perinteistä murrejakoa”. Erityistä huomiota he kiinnittävät kahteen raja-alueeseen: hämäläis- ja lounaismurteiden väliseen alueeseen sekä itämurteiden länsirajaan. Ensimmäisestä he toteavat, ettei heidän aineistonsa puolla lounaisten välimurteiden erottamista omaksi alueekseen. Sen sijaan heidän mukaansa aineistosta erottuu jakoa tihennettäessä selvärajainen satakuntalainen alue. Lisäksi he toteavat, että heidän aineistonsa mukaan lounaiset välimurteet asettuvat lounaismurteiden ja hämäläismurteiden yhteyteen kuten Rapola (JSM¹⁹⁴⁷: 76, 84–85, 92–93, JSM¹⁹⁶⁹: 103, 114–116, 124–125) on esittänyt. Itämurteiden länsirajan osalta he toteavat, että Keuruun-Evijärven välimurteiden pohjoisosa asettuu heidän tarkastelussaan osaksi Keski-Pohjanmaan murteistoa

ja eteläinen osa osaksi Päijät-Hämeen ja Keski-Suomen länsisavolaista murrealuetta. Kaakkoishämäläisten murteiden osalta he puolestaan toteavat, että heidän aineistonsa perusteella kaakkoismurteet näyttäytyvät yhtenäisenä hämäläismurteisiin liittyvänä alueena, ”vaikka mahdotonta ei olisi myöskään ajatella, että ne ryhmiteltäisiin Keski-Suomen ja Päijät-Hämeen kanssa yhteen jonkinlaisiksi hämäläis-itäisiksi siirtymämurteiksi.” Artikkelissa murrerajat kuitenkin kuvataan ”perinteisen murrejaon rajojen avulla”, toki sillä huomiolla, että artikkelin murrealuekartassa esitetyt rajat eivät täysin noudattele perinteistä jakoa. ”Synkronisesti tarkasteltuna” he esittävät suomen murteiden jakautumisen seitsemään murteistoon (sama kuin vakiintunut kahdeksikko, mutta ilman lounaisia välimurteita) ja nimeävät yhteensä viisitoista aluetta. (Leino ym. 2006: 34–37.)

Leino ym. (2006) käsittelevät pääkomponenttianalyysin näkökulmasta päämurrealueiden (länsi, itä, pohjoinen) lisäksi myös muita murrealueita. He toteavat, että ensimmäisenä itä-, länsi- ja pohjoisalueiden jälkeen analyysissä nousee esiin ”hämäläiseksi tulkittava alue”, josta erottuu komponentti, jonka ala rajoittuu selvemmin Satakuntaan. Seuraavaksi analyysissä hahmottuu Etelä-Pohjanmaa, jonka komponentin rajoja tekijät kuvaavat ”jyrkkärajaisemmaksi” kuin muita aineistosta löytyneitä pääkomponentteja. Neljäntenä he kuvaavat komponenttia, jonka he asemoivat ”savolaisuuteen liittyväksi”. (Leino ym. 2006: 38–39.)

5.4.4.3 Kettusen murrealueet

Tässä luvussa käsittelen ensimmäistä, pääasiassa äänne- ja muotopiirteiden variaation perusteella muodostettua suomen murteiden murrealueiden kokonaisuudesta, joka löytyy Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarjan (1930a, 1930b, 1940a, 1940b) toisesta osasta *Murrealueet* (1930b). Esittelen aluksi teossarjan taustaa ja siirryn sitten käsittelemään erityisesti sen toista osaa sekä kyseisen teoksen vastaanottoa (Rapola 1932). Lisäksi käsittelen sitä, miten Lauri Kettusen murrealuejakoon (1930b) viitataan tutkimissani väitöskirjoissa sekä tutkijahaastatteluissa.

Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarja koostuu neljästä osasta: Ensimmäinen (1930a) on kielenäytekokoelma, joka sisältää fonografi- ja parlografitallenteilta tekstimuotoon litteroituja näytteitä Kettusen kenttäretkillään puhuttamien henkilöiden puheesta. Kielenäytteet on järjestetty samana vuonna ilmestyneessä toisessa osassa (1930b) esiteltujen ja käsiteltävien murrealueiden mukaan. Teossarjan kolmas osa (1940a) on kartasto, joka sisältää 213 kielenpiirteiden varianttien levikkejä eli isoglosseja kuvaavaa karttaa – tosin joissakin kartoissa kuvattuja piirteitä on useampia ja joissakin kartoissa käsitellään erikseen yhden ja saman piirteiden eri varianttien levikkiä. Teossarjan neljäs osa (Kettusen numeroinnissa 3B, 1940b) on kartastoa täydentävä selitysoasa, jossa Kettunen selittää kartoissa kuvaamiaan ilmiöitä ja niiden kielihistoriallista taustaa sekä tekee huomiota myös varianttien rinnakkaisedustuksesta. Kettusen *Suomen murteet* -sarjaa ja erityisesti sen kartasto-osia (1940a, 1940b)

voi pitää tutkimani tieteenalan keskeisinä teoksina, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että sitä käytetään kirjallisuuslähteenä huomattavan suuressa osassa osassa tekstiaineistoni väitöskirjoja¹⁴⁶.

Kettunen kertoo ensimmäisen osan esipuheessa, että motiivit *Suomen murteet*-sarjan kokoamiseen liittyivät paitsi tutkimukseen myös opetukseen (Kettunen 1930a: XXI, lihavointi L. A.):

”Tarton yliopistossa olin pitänyt edistyneimmille kuulijoille luentoja suomen murteista ja sitä varten omien vähäisten kokoelmieni lisäksi myös kirjallisuudesta kerännyt ja systematisoinut saatavissa olevat tiedot. Siirryttyäni takaisin suomen kielen dosentiksi Helsingin yliopistoon (kevätlukukauden alussa 1925) **päätin sekä luentoja että omia tutkimuksiani varten erikoisesti ryhtyä syventymään suomen murteisiin**, ja miltei koko kesän 1925 kiertelin itä-Suomessa sekä tein muistiinpanoja myös Kuopion, Mikkelin, Viipurin ja Lappeenrannan vankiloissa.”

Kettunen (1930a: XXI–XXIII) kuvaa kenttätöytään ja kertoo sen ajoittuneen vuosiin 1925–1930. Hän kuvaa myös käyttämiään keruumenetelmiä (1930a: XXI–XXII):

”Käytyäni itsekustakin murteesta läpi yksityiskohtaisen, tutkimusluonnoksen tapaisen hakemistoni (jonka jo Tartossa olin laatinut tuntemani savon murteen pohjalle) koetin mikäli mahdollista saada kielenoppaalta myös murrenäytteitä, joita kokosin etupäässä fonografilla sekä teknillisesti täydellisemmällä n.s. parlografilla. Näillä samoin kuin välittömästi sanelun mukaan kirjoitetuilla näytteillä ei aluksi ollut juuri muuta tarkoitusta kuin kontrolloida kyselyn mukaan tulleiden vastausten tarkkuutta sekä saada esiin piirteitä, joita kysellen ja keskustellen ei ollut tullut näkyviin. Seuraavana kesänä (1926) jatkoin tutkimuksia kaksi viikkoa metsäsuomalaisen luona (jolloin fonografoin heidän kielennäytteitään) sekä toista kuukautta Uudellamaalla ja Hämeessä (myös Katajanokan ja Hämeenlinnan vankiloissa). Tutkimustapani oli kuitenkin muuttunut sikäli, että minulla oli n. 300 kartaketta (myöhemmin niiden lukua lisäsin n. sadalla), joihin eri värein merkitsin huomattavimpien äänne- ja muoto-opillisten seikkain edustavat sekä myös eräitä sanastollisia eroavaisuuksia, käyttäen täydennykseksi entistä hakemistoani ja koettaen tietenkin edelleen saada aina kielennäytteitä kyselyjen päälle.”

Kuten edellä olevasta lainauksesta käy ilmi, Kettunen on pyrkinyt systemaattiseen kyselyyn, mutta tallentanut myös murrenäytteitä sekä teknisin apuvälinein että kirjoittamalla ”kontrolloidakseen” kysely- ja keskustelumenetelmällä saatuja vastauksia sekä ”saadakseen esiin piirteitä”, joita kyselymenetelmä ei ole ”saanut näkyviin”. Huomionarvoista on myös, että Kettunen kuvaa keruussaan käyttäneensä noin 400 kartaketta ja huomioineensa myös ”sanastollisia eroavaisuuksia”. Julkaisutussa kartastossa (1940a) karttoja on siis vain noin puolet (213) keruussa käytetyistä.

146 Tämän tutkimuksen tekstiaineiston väitöskirjojen kirjallisuuslähdeluetteloihin perustuvassa tarkastelussa (Aarikka 2018) *Kettusen Suomen murteet. III. A. Murrekartasto*. (1940a) oli 2. sijalla (36 lähderiviä), *Suomen murteet. III. B. Selityksiä murrekartastoon*. (1940b) 3. sijalla (31 lähderiviä), *Suomen murteet. II. Murrealueet*. (1930b) 5. sijalla (30 lähderiviä) ja *Suomen murteet. I. Murrenäytteitä*. 17. sijalla (22 lähderiviä).

Kartaston selitysosan esipuheessa Kettunen (1940b: V) kertoo miksi: ”Tahdoin ottaa mukaan vielä parikymmentä leksikaalisia eroja valaisevaa karttaa, mutta ilmankin ylitti karttojen luku (kolmellatoista) kustantajan lupaaman määrän.”

Suomen murteet -sarjan ensimmäisen osan esipuheessa Kettunen (1930a: XXIV–XXIX) kuvaa myös litterointiprosessia ja noudattamaansa transkriptiosysteemiä. Kiitoksien yhteydessä (1930a: XXIX) hän mainitsee, että jotkut tutkijat ovat ”tarkastaneet tuntemansa murteen tekstejä ja hyväntahtoisesti tehneet huomautuksiaan”. Huomattavaa on myös, että Kettunen on täydentänyt omaa aineistoaan muiden tutkijoiden muistiinpanoilla (Kettunen 1930a: XXIX, Kettunen 1940b: VI).

On myös tarpeen tuoda esiin, että Kettunen ei *Suomen murteet* -sarjaan liittyvän työnsä alusta saakka ajatellut, että teoksesta tulisi neliosainen esitys ja että teoksen eri osien julkaisuun on liittynyt pääasiassa taloudellisia epävarmuuksia. Kettunen kuvaa prosessia seuraavalla tavalla (1930a: XXIII–XXIV, lihavointi L. A.):

”Oikeastaan on vähän kuin sattuma, että tämä murrekokoelma ja sitä tietä muut osat (toinen on jo ladottuna) joutuvat julkisuuteen. Tosinhan **julkaisuajatus ei ollut vieras keruuaikanakaan, huomattessani, että kokoelmasta voi tulla jotakin systemaattista**, mutta hellittäessäni otteeni suomen murteisiin luulin, että olisi järkevintä jo työnjaon kannalta jättää nämä tutkimukset muille, varsinkin kun Sanakirjasäätiö suurin aineellisin apuneuvoin ja henkisin voimin oli ryhtynyt murreaineiksia pelastamaan. Kuultuani, että valtioneuvosto (silloisen opetusministerinsä A. Kukkosen aloitteesta) varaisi melkoisia apurahoja yliopistollisessa opetuksessa kaivattavan suomenkielisen kirjallisuuden kartuttamiseksi, ryhdyin kuitenkin kirjoittelemaan puhtaaksi kielennäytteitäni. Ainakin ne tuntuivat olevan kiireellisen pelastamisen tarpeessa, sillä niitä tuskin kukaan muu kuin kerääjä olisi koskaan voinut ryhtyä julkaisemaan, eikä kerääjäkään ehkä enää vuosien kuluttua. Mutta **kielennäytteiden järjesteleminen murrealueittain vaatikin paljon suurempaa murrealueiden tuntemista kuin ennakolta voi päättää. Sen vuoksi oli käytävä vakavasti käsiksi murrekartastoon ja ryhdyttävä laatimaan yksityiskohtaista aluejakoa eri ilmiöistä tehtävän synteessin perusteella**. Täten syntyneen kartalla valaistun alueajaon perustelut taas paisuivat, varsinkin kun karttojen tarjoamat murremaantieteelliset päätelmät tahi arvelut tuntuivat samassa yhteydessä houkuttelevilta ja ainakin vastaiselle tutkimukselle hyödyllisiltä, niin laajoiksi, että niiden julkaiseminen eri osana näytti asianmukaisimmilta. Vain murrealueiden lyhyt selostus jäi lopulta johdatukseksi näytekokoelmaan.

Mutta myös murrekartasto, pitkän työn ja vaivan tulos, oli toki koetettava saada edes osittain julkisuuteen. Tämä kysymys näytti vaikeimmalta ratkaista, varsinkin, koska karttojen julkaiseminen vaatii eniten kustannuksia. Niiden peittämiseksi on kuitenkin yliopisto antanut – edellämainituista valtioneuvostolta saamistaan kurssikirja-määrärahoista – avustusta, joten jonkinlainen vaatimaton murreatlas toivottavasti vuoden tahi parin kuluessa ilmestyy. Jokaiseen karttaan on määrä tulla selittävä tekstinsä, mutta niistä päästäneen suhteellisen vähällä, kun murrejakoa perustelevassa osassa on jouduttu siksi laajasti antamaan karttoja valaisevia selityksiä.

Jos julkaisuun suunnitelman toteutumisesta olisi ollut alun perin takeita, olisi ensimmäiseksi osaksi tullut murrekartasto selityksineen, toiseksi (kartaston tarkastelusta johtuva) murrealueiden selostus ja kolmanneksi murrenäytteet. Ensimmäinen jääköön nyt viimeiseksi, huolimatta siitä haitasta, että murrekarttojen tarkistus painokuntoon pantaessa sekä niihin laadittavat selitykset ehkä tulevat joissakin kohdin muuttelemaan toisessa osassa esitettyjä tuloksia, joihin ylimalkaisempi karttojen tutkiminen on johtanut.”

Kuten lainauksesta käy ilmi, Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarjan osat ilmesivät eri järjestyksessä kuin mitä Kettunen olisi alun perin toivonut. Teossarjan toisesta osasta (1930b) Kettunen oli prosessin alkuvaiheessa kaavaillut johdanto-osuutta ensimmäisen osan murrenäytekokoelmalle (1930a), mutta työn kuluessa se laajeni omaksi teoksekseen (Kettunen 1930b: III). Joka tapauksessa selvää on, että *Suomen murteet* -teossarjan osien välillä on vuorovaikutuksellinen suhde: Murrenäytteet (1930a) sisältävät Kettusen aineiston siltä osin, mitä hän on tallentanut parlografiilla ja fonografiilla. Aineiston perusteella Kettunen on hahmotellut eri kielenpiirteistä ja niiden varianteista levikkikarttoja (keruussa n. 400 kpl, julkaistussa kartastossa [1940a] 213 kpl) ja tuottanut näiden synteessä esityksen suomen murteiden murrealueista (1930b)¹⁴⁷. Toisin sanoen Kettusen *Suomen murteet* -sarjan murrealueesityksen (1930b) suhde aineistoon (1930a) on läpinäkyvä. Lisäksi Kettusen aineistoa ja tarkastelun näkökulmaa voi mielestäni kuvata synkroniseksi, sillä suurin osa Kettusen aineistosta on hänen itsensä vuosina 1925–1930 keräämää, vaikka kielenilmiöitä kartaston selitysosassa (1940a) käsitellessään Kettunen keskittyy kielenpiirteiden ja varianttien kielihistorialliseen tarkasteluun.

Millaisten kielenilmiöiden perusteella Kettunen siis murrealueajansa määrittelee? Hänen kartastossaan on 213 karttaa, jotka jäsenyivät hyvin samankaltaisesti kuin osa äännehistorioiden dispositioista (ks. tarkemmin, luku 5.2.2) eli konsonantismiin ja vokalismiin. Piirteiden laadusta Kettunen itse toteaa (1930b: III, lihavointi L. A.):

”Eri murrealueiden luonteenomaisten piirteiden deskriptiiviseen luetteloon teki mieli lisäillä tietoja piirteiden alkuperästä ja levenemisestä, mikä taas vei murrealueiden keskinäisen suhteen, jopa niiden synnyinkin määräälemisiin tahi sitä koskeviin viittauksiin. Houkutus oli suuri painua yhä syvemmälle eri alueiden asutushistoriaan, mutta puutteelliset tiedot omankin tieteen alalla (sanasto, henkilö- ja paikannimistö) pakoittivat pidättyväisyyteen. **Murteiden erikoisuudet luonnehtuvat kuitenkin varsin oleellisesti äänne- ja muotorakenteesta, ja sen perusteella tehdyt päätelmät eivät koskaan liene aivan yksipuolisia.** Jos päätelmät, jotka varsinkin itäsuomalaisten murteiden syntyyn nähden minut ovat johtaneet koko lailla uusille teille, eivät joka suhteessa saisikaan tulevaisuuden täydellisemmän tutkimuksen vahvistusta, **jäävät itse kielelliset tosiasiat ja niiden nojalla hahmoittelemani murreryhmittelyt puhumaan**

147 On kuitenkin huomattava, että teoksessa *Suomen murteet. III A. Murrekartasto* (1940a) Kettusen esittämä murrealuejako eroaa joiltain osin hänen vuonna 1930 tekemästään jaosta. Näistä eroista ks. tarkemmin Wiik (2004a: 78–85).

omasta puolestaan. Tosiasioita voidaan lisätä ja itse ryhmittelyssäkin kulkea vähän toisia teitä, mutta yleiskuva – ydinkohdiltaan vanhastaankin tuttu – tuskin tulee muuttumaan.”

Vaikka Kettunen painottaa äänne- ja muotorakennetta ja hänen kartastossaan (1940a) käsiteltävät kielenilmiöt ovat äänne- ja muoto-opillisia, on hyvä muistaa, että Kettusella on kiinnittänyt keruussa huomiota myös sanastoon (1930a: XXI–XXII) ja Kettusella on hänen ilmoituksensa mukaan (1940b: V) ollut keruutyön tuloksena ainakin ”parikymmentä leksikaalisia eroja valaisevaa karttaa” – todennäköisesti enemmän, kun ottaa huomioon, että Kettunen kertoo kartakkeita olleen keruun tukena noin 400.

Kiinnostavaa on, että Kettunen lainauksessa mainitsee, että hänen esityksensä on ”ydinkohdiltaan vanhastaan tuttu”. Tällä Kettunen todennäköisesti viittaa ennen hänen esitystään ilmestyneisiin, suomen murteita käsitelleisiin väitöskirjoihin, joita käsittelin myös luvussa 5.4.4.1: Heikki Ojansuun lounaismurteita käsittelevään väitöskirjaan (VK 4: 1901), Niilo Ikolan Ala-Satakunnan murteita käsittelevään väitöskirjaan (VK 8: 1925), Etelä-Pohjanmaan murteita käsittelevään Jussi Lauroselan väitöskirjaan (VK 6: 1913), Knut Cannelinin Kemin eli Kemijoen murteita käsittelevään väitöskirjaan (VK 3: 1888) ja Martti Airilan Tornion(joen) murteita käsittelevään väitöskirjaan (VK 5: 1912) (ks. myös Rapola 1932: 69). Toisin sanoen selvää on, että murrealueita ja niiden välisiä rajoja on määritelty jo ennen vuotta 1930, vaikka selkeästi lingvistisiin seikkoihin nojaavaa yleisesitystä suomen murteiden aluejaosta ei ennen Kettusen *Murrealueet*-teosta ole tehty (ks. kuitenkin Ojansuu 1920, Setälä 1917).

Toinen kiinnostava kysymys liittyen yllä esittämääni Kettusen (1930b: III) lainaukseen on, mihin hän viittaa ”kielellisillä tosiasioilla”. Tulkitsen, että hän tarkoittaa niillä aineistoaan, jonka hän on pyrkinyt systemaattisesti esittämään *Suomen murteet* -sarjan ensimmäisessä osassa (Kettunen 1930a) ja kartastossaan (1940a, 1940b) ja jota hän on myös tallentanut fonogrammeille ja parlogrammeille.

Kettunen jakaa *Suomen murteet* -sarjan murrealueita käsittelevässä osassaan (1930b: V–IX) suomen murteet kymmeneen murteistoon ja yhteensä 25 alueeseen (tarkemmin, ks. liite 4). Tavallaan Kettusen luokittelu on kolmiportainen: Hän merkitsee roomalaisilla numeroilla murteistoja ja arabialaisilla numeroilla näiden murteistojen alaryhmiä, mutta merkitsee välimurteiksi tulkitsemiaan alueita murteistojen roomalaisnumeroinnin vaihteluvälillä (esim. ”I-II Turun ylämaan murre”, jossa ”I” on lounaismurteet ja ”II” hämäläismurteet). Kettunen mainitsee dispositiossaan myös murteita, joita hän ei murrejaottelussaan numeroi (”Tornionjoen murteiden alaryhmät”, Keski-Skandinaavian metsäsuomalaismurteesta, Inkerin murteista ja niiden suhteesta muihin murteisiimme”).

Siitä huolimatta, että Kettunen esittää murrejaottelunsa olevan ”ydinkohdiltaan vanhastaan tuttu”, sen vastaanotosta voisi päätellä muuta. Kettusen *Suomen murteet* -sarjan toisen osan arvioi Virittäjässä Helsingin yliopiston suomen kielen professori

Martti Rapola (1932), ja hänen arvionsa on hyvin kriittinen. Siitä huolimatta, että esimerkiksi Tapani Kelomäki (2009: 80) huomauttaa, että 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla Virittäjässä ilmestyneet arviot olivat lähtökohtaisesti kriittisiä ja arvioitsijat keskittyivät virheiden luettelemiseen, on tulkintani mukaan Kettusen ja Rapolan sananvaihdossa poikkeuksellisen kriittisiä – paikoin jopa asiattomia – sävyjä. Tästä syystä tarjoan aluksi lukijalle hieman kontekstia liittyen näiden kahden tutkijan – Lauri Kettusen ja Martti Rapolan – välisiin suhteisiin. Sitten esittelen Rapolan (1932) arviossaan esittämän kritiikin pääkohdat sekä Lauri Kettusen (1932) arviioon kirjoittaman vastineen pääkohdat.

Martti Rapolan ja Lauri Kettusen henkilökohtaiset suhteet olivat kompleksiset ja ongelmalliset. Lauri Kettunen oli hyvin avoimesti eri mieltä Rapolan opettajan, E. N. Setälän kanssa erityisesti Setälän astevaihteluteoriasta (Kettunen 1932: 191–192, Karlsson 2000: 181–183). Rapolan voi puolestaan nähdäkseni sanoa olleen Setälän suojatti: E. N. Setälä tunsi hyvin Martti Rapolan isän Frans Oskar Rapolan (ks. esim. Karlsson 2000: 54–55). Lisäksi vaikka Martti Rapola tämän tutkimuksen täydentävänä aineistona toimivassa 1960-luvulla tehdyssä haastattelusarjassa viittaa Setälän epäeettisiin taipumuksiin esittää toisten ideoita ominaan, hän toteaa haastattelussa: ”semmoista käytevoimaa tarvitaan, pitääkööt toiset puolensa” (ks. myös Karlsson 2000: 176–177). Näiden kolmen henkilön keskinäiset suhteet kärjistyivät vuonna 1923 Turun yliopiston suomen kielen professuurin täytössä, jossa Kettunen ohitettiin perin kyseenalaisesti Rapolan eduksi E. N. Setälän myötävaikutuksesta (Kettunen 1932: 191, Karlsson 2000: 183–189, Vares & Häkkinen 2001: 407–409). Kettusen näkemys siitä, että Setälä ja Rapola ovat ikään kuin liittoutuneet häntä vastaan ja että Rapola seurailee opeissaan ja ajatuksissaan Setälää, on selkeästi luettavissa Kettusen vastineesta *Suomen murteet* -sarjan *Murrealueet*-osan arviioon (Kettunen 1932: 192–193, 197–198) ja myös Kettusen kirjoittamasta arviosta liittyen Rapolan JSM¹⁹⁴⁷-teokseen (Kettunen 1947: 309, 311).

Suomen murteet -teoksen arviosta (Rapola 1932) ja sen vastineesta (Kettunen 1932) käy monin tavoin ilmi, että kyse ei ole pelkästä tieteellisestä debatista vaan myös henkilökohtaisista suhteista, jopa kaunoista. Ennen Kettusen *Murrealueet*-teoksen (1930b) arvion (Rapola 1932) ilmestymistä Kettunen oli kirjoittanut Virittäjään kriittisen arvion E. A. Saarimaan (1930) teoksesta *Hyvää ja huonoa suomea* (Kettunen 1931: 131). Ilman viitettä (”erään Virittäjän arvostelijan sanoja käyttäkseni”) Rapola (1932: 82) lainaa tätä arviota oman arvostelunsa lopussa – luoden lukijalle vaikutelman, että Rapolan kriittinen arvostelu on kriittisyydessään oikeutettu takaisinmaksu Kettuselle. Kettunen tutki lähes kaikkia itämerensuomalaisia kieliä ja toimi Tarton itämerensuomalaisten kielten professorina 1920–1925: viron kielen tutkimusta, viron kirjakieltä ja kielipolitiikkaa voikin kuvata Kettusen erityisiksi mielenkiinnon kohteiksi. Rapola (1932: 71) tarttuu arviossaan useaan Kettusen *Murrealueet*-teoksen (1930b) kohtaan, jossa Kettunen esittää jonkin kielellisen ilmiön olevan viron kielen vaikutusta, ja tuntuu väittävän, että Kettusen tutkimuksellisen taustan vuoksi hän

kuvittelee kielikontakteja viroon ja muuttoliikkeitä Virosta mielivaltaisesti minne sattuu.

Myöskään Kettunen ei pitäydy yksin tieteellisessä debatissa: Hän nostaa vastineesaan esille Rapolan nuoremman (virka)iän ja esittää, että Rapolalla ei ole kokemusta kenttätöistä (Kettunen 1932: 188, 192). JSM¹⁹⁴⁷-arviossaan hän jopa kirjoittaa, että Rapolan kannattaisi pitäytyä vanhan kirjasuomen tutkimuksessa (Kettunen 1947: 314). Omien kenttätöidensä ”vähäisyydestä” Rapola puhuu myös lähes korostetusti 1960-luvun haastatteluissa – kyseessä on siis varmasti ollut ainakin jollakin tavoin arka aihe, minkä Kettunen lienee tiedostanut hyvin. Lisäksi Kettunen, kuten edellä on mainittu, linkittää Rapolan näkemykset ja toimintatavat E. N. Setälään ja tuntuu esittävän, ettei Rapolalla ole omia ajatuksia (Kettunen 1932: 192–193, 197–198, Kettunen 1947: 309, 311).

Olen edellä esitellyt joitakin esimerkkejä siitä, miten näistä muutamasta tekstistä käy nähdäkseni lukijalle hyvin kirkkaasti selville, että Rapolan ja Kettusen keskusteluun kielitieteellisistä kysymyksistä vaikutti suuresti myös heidän henkilökohtaiset suhteensa ja erimielisyytensä. Samaan aikaan suomen ja sen sukukielten tutkijoiden yhteisö on 1900-luvun alkupuoliskolla ollut hyvin pieni yhteisö, jossa pitää vihaa, eikä ole syytä olettaa, että Kettunen ja Rapola eivät olisi missään vaiheessa olleet myös sopuisammissa väleissä. Esimerkiksi *Suomen murteet* -teossarjan karttoja selittävän osan esipuheessa Kettunen (1940b: VI) mainitsee kiitoksien yhteydessä – kuitenkin suoraan kiittämättä – että Jyykeän vuonon osalta tiedot perustuvat Martti Rapolan tekemiin kenttätöihin, jotka Rapola ”suoritti antamani luettelon mukaan v. 1935”. 1910-luvun loppupuolelta 1960-luvulle saakka nämä tutkijat ovat olleet saman tiedeyhteisön jäseniä, ilmeisesti toisinaan hieman sopuisammin kuin toisinaan.

Tulkintani mukaan Rapolan (1932) kritiikissä *Suomen murteet* -sarjan murrealueita käsittelevään osaan (Kettunen 1930b) on seitsemän keskeistä sisällöllistä väitettä: 1) Kettunen ei huomioi murrealuejaossaan sanastoa (s. 67), 2) Kettunen ei eksplikoi murrerajojen tarkoitusta, merkitystä, periaatteita eikä perusteita, joiden mukaan rajat on määritelty (s. 67–71), 3) Kettusen murrejaottelu on epätasainen (s. 69), 4) Murrealueet on nimetty epäjohdonmukaisesti ja nimitykset eivät ole osuvia (s. 69–70), 5) Kielihistorialliset kantakieliin ja -murteisiin liittyvät päätelmät ovat vääriä (s. 71), 6) Kettunen painottaa kielen muutosta selittäessään liikaa rinnakkaiskehitystä sekä oletettuja kielikontakteja (s. 72) ja 7) Kettusen aineisto on epäluotettavaa ja hän luottaa siihen liikaa (s. 79–80). Näiden pääväitteiden lisäksi Rapola (1932: 72–77) on eri mieltä tiettyjen kielenilmiöiden¹⁴⁸ historiasta, muutoksesta, vaihtelusta ja

148 Esim. *juopi*-tunnus, *geminoitumisilmiöt*, *ηk : ηη* -vaihtelu, sanansisäinen *tk : kk* -vaihtelu, *ts*-yhtymä, toisen ja kolmannen tavun vokaalien välinen *h*, loppu-*k*, alasatakuntalainen *sv : su* -vaihtelu, savolaismurteiden *aa : oa*, *ää : eä* -vaihtelu, diftongien avartuminen, diftongireduktio, *oa : oo*, *ea : ee* -kehitykset, pääpainottoman tavun *i*-loppuisen diftongin edustus.

leviämisen suunnista. Lisäksi Rapola (1932: 80–81) kiinnittää huomiota teoksen kieliasuun ja terminologiseen epäjohdonmukaisuuteen. Rapola (1932: 82) päättää arvionsa:

”Erään Virittäjän arvostelijan sanoja käyttäkseni voisın lopettaa: ”Arvosteluni on kasvanut pitkäksi, vaikka en ole kajonnut kaikkiin kohtiin, joihin lukiessani olen siroittelut kysymys- ja huutomerkkejä. Olisin hyvin voinut tyytyä vain muutamiin huomautuksiin, jollei kirja --- joutuisi --- myös yliopistollisena kurssikirjana käytäntöön”¹⁴⁹. Kun taannoinen arvostelu kuitenkin vakuuttavasti osoitti arvostelijansa ampuneen yli maalin, tehnen viisaammin, kun en uhitellen asetu samalle vaaralle alttiiksi, vaan lopetan enemmittä viittailuita vakavan käsitykseni mukaisesti. En katso Kettusen kirjan täyttävän sellaisia vaatimuksia, joita yliopistolliselle kurssikirjalle on asetettava. Arvostelukykyinen käyttäjä huomaa esittämani puutteellisuudet ja mahdottomuudet yhtä helposti kuin minäkin, ja hän voi teoksesta poimia joukon tietoja ja viittauksia hyödykseenkin, mutta opiskelijamme kaipaavat tosiaankin paremmin jäsenneiltyjä, valmiimmaksi ajateltuja, luotettavammin perustelevia ja selvemmin kirjoitettuja opastajia suomen murteisiin, kuin on kirja, jonka prof. Kettunen on heitä varten kirjoittanut.”

Seuraavaksi tarkastelen Rapolan (1932) kritiikkiä keskittyen erityisesti niihin huomioihin, jotka liittyvät Kettusen aineistoon sekä lingvistisiin seikkoihin, joihin Kettusen murrerajoesitys perustuu sekä diakroniaan ja synkroniaan. Lisäksi tarkastelen Kettusen (1932) vastauksia eritoten näistä teemoista esitettyyn kritiikkiin. Kettunen ja Rapola esittävät arviossaan ja arvion vastineessaan myös eriäviä näkemyksiä rajanvedon metateoriasta, toisin sanoen siitä, onko murrerajoja vaikea asettaa ja ovatko murrealueajat subjektiivisia vai eivät. Näihin näkemyksiin palaan luvussa 5.4.5.

Rapolan (1932) huomioista liittyen Kettusen aineistoon on aluksi todettava, että kuten tässä luvussa aikaisemmin esitin, *Suomen murteet* -teossarja ilmestyi eri järjestyksessä kuin sen tekijä olisi toivonut. Kun Rapola arvosteli vuonna 1932 teossarjan murrealueita käsittelevän toisen osan, eivät isoglossikartasto ja sen selitysosa olleet vielä ilmestyneet. Kettusen aineistosta Rapola (1932: 79–80) toteaa:

”Myöskin liian luja luottamus tekijän itsensä keräämien murre- ym. tietojen riittävyteen näyttää kostautuneen erilaisten päätelmien teossa ja selitysten antamisessa. (---) Mitä muut tutkijat ovat mistäkin asiasta esittäneet, sen Kettunen jättää yleensä huomioonottamatta, mutta jos hän joskus asettuu polemikoimaan jotakin käsitystä vastaan, hän tekee sen sanoisinko selkäpuolelta: mainitsematta kuka on kumottavan käsityksen esittänyt ja miten sitä on perusteltu. (---) Mahdotonta on tässä ruveta tarkistamaan teoksen yksityisiä murretietoja, niin monia kysymys- ja huutomerkkejä kuin onkin ollut pakko sen sivulaitoihin piirtää. Ehkeipä olisi pahettua saada eri murteita tuntevilta tutkijoilta erikoisvalaisua kutakin murretta koskevien tietojen paikkansapitävydestä. Jo se tapa, jolla Kettunen on huomattavan osan ainestaan koonnut vankilain asukkailta, kehoittaa varovaisuuteen.”

149 Rapolan viittaus ”eräaseen Virittäjän arvostelijaan” on viittaus Lauri Kettusen (1931) E. A. Saarimaan teoksesta *Hyvää ja huonoa suomea* tekemään arvioon.

Rapola siis epäilee hyvin suoraan Kettusen aineiston luotettavuutta ja korostaa, että Kettusen olisi pitänyt nojautua tiukemmin aikaisempaan tutkimukseen ja myös ”eri murteita tuntevien tutkijoiden” näkemyksiin ”kutakin murretta koskevien tietojen paikkansapitävydestä”. Rapolan kommentin alkuosa tuo hyvin esiin, miten tutkimuskirjallisuuden ja aineslähteen välinen suhde on varhaisessa murteentutkimuksessa ollut hyvin liukuva ja tutkimuksia on käsitelty ja arvioitu myös aineslähdekokoelmina (tarkemmin, ks. luku 3.3). Jälkimmäisellä Rapola viitanee muistiinpanojen ”tarkastamiseen ja korjailuun”, jota käsitelin luvussa 3.6.2 ja 3.7. Kiinnostavaa on myös, että Rapola epäilee aineiston luotettavuutta myös erityisesti siksi, että Kettunen teki kenttätöitä vankiloissa (Kettunen 1930a: XXI). Edellä esittämäni lainausta seuraa myös osio, jossa Rapola (1932: 80) esittelee ”murretietoja”, jotka poikkeavat Kettusen ilmoittamista edustustavoista.

Kettunen (1932: 186, lihavoitu osuus alkuperäistekstissä harvennettu) vastaa Rapolan aineistoon liittyvään kritiikkiin ensinnäkin kommentoimalla, että Rapolan tietää, että isoglossikartoista koostuva kolmas osa on ilmestymässä ja että se on välttämätön murrealuejaon tulkitsemisen kannalta:

”Sen [Suomen murteet II] ennenaikainen julkaiseminen johtui salaisesta pelosta, että ehkä omat varsinaiset työt ja rahalliset vaikeudet ehkäisevät kartaston julkaisun, ja silloin jää I osan murrealueiden jako kokonaan perustelua vaille. Vaikka tämä perustelu onkin miltei vain tuttujen ja aikaisemmin tuntemattomien tosiasiaien luettelemista ja ryhmittelyä, tiesin kuitenkin vallan hyvin, että kirjasta tällaisena tulisi pahatahtoiselle arvostelulle kiitollinen maalitaulu, sillä todistusmateriaalihan on julkaisematta, siihen tehdään usein vain lyhyitä ja vaillinaisia viittauksia, ja ilmiöiden syntyä ja leviämistä koskevat päätelmät vaatisivat ennen kaikkea karttaselitysten tuntemista. Tämä on lieventävänä asianhaarana myös Rapolan paikoin suorastaan yksinkertaiselta näyttävässä pateettisessa kritiikissä, mutta asiaa ei suinkaan kaunista se, että Rapola **salaa lukijalta** teoksen koko kolmannen osan suunnittelun ja sen välttämättömyyden toisen osan ymmärtämiseksi. Hän hyvin tietää, millä asteella työ on, ja olisi arvosteluineen voinut odottaa. Kyllä siinä sittenkin työtä olisi ollut arvostelijalle, joka mieluummin tahtoo esille saada puutteellisuudet kuin ansiot.”

Lisäksi Kettunen (1932: 195–196) vastaa Rapolan aineistoon kohdistuvaan kritiikkiin seuraavalla tavalla:

”Olen koettanut välttää turhaa polemiikkia ja sen vuoksi, milloin eriävä käsitys on ollut lausuttava, olen joskus jättänyt luettelematta toista käsitystä edustavien nimet ja heidän kirjoituksensa. Osittain oli sellaisissa tapauksissa toinen kanta mielestäni yleisesti tunnettu, osittain vain sen verran huomiota ansaitseva, että siihen viittaaminen paremmin tehosti käsiteltävää kysymystä. Onhan tapauksia – ilmeisiä lapsuksia yms. –, jolloin asianomainen ei soisikaan polemiikin yhteydessä nimeään mainittavan. (---) Myönnän kyllä, että viittauksia käytetyn kirjallisuuden (varsinkin historiallisen) vastaaviin kohtiin olisi pitänyt olla enemmän kuin on. Olen sentään tärkeimmissä kohdin siteerannut historiallista ja arkeologista kirjallisuutta sivukaupalla (ks. esim. ss 202–205), mutta pahaksi onneksi sellaiset kohdat sattuvat voimakkaasti tukemaan teorioitani. Arvostelijani tuskittelee (s. 80), ettei saa tarkistetuksi esittämiäni murretietoja, ja sitä

seikkaa minäkin kovasti valitan, sillä erehdysten oikomiset – kyllä niitäkin täytyy olla – olisivat antaneet arvostelulle **edes yhden** ansion. ”Ehkeipä olisi pahettua saada eri murteita tuntevilta tutkijoilta erikoisvalaisua kutakin murretta koskevien tietojen paik-kansapitäväisyydestä” haikailee arvostelija. Se olisi minunkin toivoni, ja voin vakuuttaa, että erehdyksen myöntäminen merkitsee vähän sen tiedon rinnalla, että totuus on päässyt oikeuksiinsa. (---) Ainoa todellinen lisä on Rapolan tiedonanto, että hän on kuullut *-kin* partikkelista murremuotoja *peälisetii, isotii, puuii* yms. muuallakin savon lounaisessa ulkoryhmässä kuin Kuhmoisissa. Mutta eihän tällaiseen vaatimattomaan oikaisuun olisi tarvittu niin rämäkkää johdantoa, pahaa vihjausta ainesteni epäluotet-tavuuteen. On selvää, etten minä olletikkaan tällaisia häviäviä, vain vapaasta puheesta todettavia spesiaalisieikkoja ole joka pitäjistä voinut saada onkeeni. Se johtuu keruume-netelmästäni, jota huudettiin – sellaisia terveisiä tuli korviini – kelvottomaksi jo työtä alkaessani. Ymmärrän, että se olisi saatava nyt myös näytettyä kelvottomaksi, mutta tuotakoon toki näytteeksi jotain faktillisempaa.”¹⁵⁰

Kettusen (1932: 195–196) vastineesta esittämäni lainauksen lopussa kiinnostavaa on se, että Kettunen kertoo tietävänsä, että hänen keruumenetelmiään ”on huudettu kelvottomiksi”. Valitettavasti en voi tietää, kuka tällaisia näkemyksiä on esittänyt ja millä perustein. Rapolan huomioon siitä, että Kettusen aineisto on epäluotettavaa, koska Kettunen on työskennellyt vankiloissa ja haastatellut vankeja, Kettunen ei vastaa.

Lingvistisistä seikoista, joihin Kettunen murrealuejakonsa perustaa, Rapola (1932: 67) kritisoi erityisesti sitä, ettei Kettunen huomioi sanastoa:

”Kun siinä [Suomen murteet II] kuitenkin kokonaan sivuutetaan niin ensiluokkaisen tärkeä murteiden ”tekijä” kuin sanasto, täytyy sitäkin pitää vain vaillinaisena yritel-mänä, joka vain osittain voi pyrkiä selvittämään murteidemme keskinäisiä suhteita. (---) Se seikka, että sanat vaeltavat kielessä riippumattomimmin murteesta toiseen kuin äänteelliset ilmiöt, ei pienennä, vielä vähemmin tee olemattomaksi niiden merkitystä murteista kunakin ajankohtana muodostettavan kuvan ainesosina, ja murteiden alkuperää tutkittaessa niitä ei millään ehdolla voi jättää huomioon ottamatta.”

Kettunen (1932: 187) toteaa vastineessaan, että sanastoa ei ole ”kokonaan syr-jäytetty”, mutta painottaa myös, ettei sanasto ole murrealuejaon kannalta oleellisin kielen taso vaan äänne- ja muotorakenne on:

”Ensiksikin on harhauttavaa väittää, että sanasto olisi **kokonaan** syrjäytetty (ks. Suomen murteet I, s. XXII) ja toiseksi sanasto jää kuin jääkin äänne- ja muoto-opillis-ten seikkain rinnalla toisarvoiseksi murrerajoja määrätessä. Vossleria siteeramattakin Rapola olisi jokaisen tutkijan saanut muistamaan sanaston tärkeyden kielisukulaisuutta määrätessä, mutta tässä on kysymys muusta. Eipä sillä, että että murteittemme sanas-tomaantieteellinen kartoitustyö – joka on suhteellisen yksinkertaista ja helppoa – olisi hyljeksittävä, päinvastoin; kiitettävällä innollahan sitä tehdäänkin etupäässä Sanakirja-säätiön tiedusteluilla, ja olkoon onni myötä. Olisi kyllä ollut liikaa odottaa arvostelijalta edes ’selittävänä seikkana’ viittausta millaisissa olosihteissa – muiden töiden lomassa

150 Katkelmassa lihavoitu osuus on alkuperäisteoksessa harvennettu.

ja vähäpätöisin kustannuksin – ”Suomen murteiden” ainekset on kerätty ja seulottu, mutta voitaisiin vaatimuksia aseteltaessa silti muistaa, ettei **yhden miehen** selästä kahta nahkaa nyljetä. Velvollisuuteni sitä paitsi tältä suunnalta loppuivat saadessani yliopistossa oman alani, mutta kerättyjä aineksia olen tahtonut ja tahdon saattaa julkisuuteen kiitoksista tai moitteista välittämättä.”¹⁵¹

Kettusen vastineen lainauksessa huomion arvoista on myös se, että hän ajattelee *Suomen murteet* -teossarjan kontribuution liittyvän ”aineisten julkaisuun”. Lisäksi lainauksesta on tulkittavissa, että Kettunen ei katso suomen murteiden tutkimisen kuuluvan enää hänen ”velvollisuuksiinsa”, sillä hänet nimitettiin Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten ylimääräiseksi professoriksi vuonna 1929.

Rapola (1932) käsittelee kritiikissään myös sekä yleisellä tasolla että Kettusen murrealuejakoon liittyen synkroniaa ja diakroniaa, vaikka ei kyseisiä termejä käytäkään. Arviossaan Rapola (1932: 67–68) esittää, että murteiden jako- ja ryhmittelytapoja on kaksi: 1) ”tavallaan deskenttinen”, jossa lähdetään ”muinaismurteesta” kohti nykyisiä kielioloja, tai 2) ”eräänlainen askenttinen esitystapa”, jossa lähtökohta on ”leimaa antavat nykypirteet”, joiden avulla voi pohtia, ”miten nykyiset murre-suhteet voidaan selittää ja mitä niiden nojalla on pääteltävä aikaisemmista”. Sitten Rapola (1932: 68) toteaa, että Kettunen on lähtenyt liikkeelle ”nykyisistä murreseikoista”, mutta ”tuntomerkkien valinta on tapahtunut ilman näkyvää järjestelmää”:

”Kettunen on asettunut sille kannalle, että nykyisten murreseikkojen on annettava määrätä, kukin alue on nykyisten tuntomerkkien mukaan luonnehdittava naapuri-alueestaan eroavaksi pää- tai alaryhmäksi, mutta hänen esityksessään tuntomerkkien valinta on tapahtunut ilman näkyvää järjestelmää, ja niiden lajittelu alempia aloja yhdistäviin ja ahdasalaisempiin on joko jäänyt suorittamatta tai hukkunut yhteyteen, josta sitä ei osaa etsiä, tai hajonnut yhtä moneen sirpaleeseen, kuin Kettusen karttaliitteessä on päämurrealueita. Lukijan, jolla ei ole hyviä ennakkotietoja suomen äännehistoriasta, täytyy tuntea liikkuvansa pimeässä labyrintissa, josta mikään Ariadnen lanka ei ole johtamassa kirkkauteen.”

”Näkyvän järjestelmän” penäämiseen liittyy myös Rapolan (1932: 68–69) kritiikki Kettusen käyttämiä ilmauksia kuten ”murteen väri” kohtaan:

”Yleensä ei ”värin” määräämisessä kysymykseentulevien tuntomerkkien valintaan ole ratkaisevasti vaikuttanut niiden absoluuttinen tai suhteellinen ikä, kuten luonnollista onkin, vaan niiden esiintymisen yleisyys, mutta toisinaan on nähdäkseni aiheetta sitenkin annettu merkitystä niiden vanhemmuudelle ja jouduttu siten ”värikartta”-periaatteen ulkopuolelle. (---) Mutta niin pian kuin tämmöisille vanhemmuusnäkökohdille ruvetaan antamaan merkitystä, on jouduttu toiselle pohjalle kuin tarkoituksena näyttäisi olleen, ja murteiden sijoitus ja rajoittaminen olisi kautta linjan suoritettava toisin.”

Tässä yhteydessä Rapola (1932: 69) viittaa myös siihen, että Kettunen on valinnut puhujikseen vanhuksia ja siten painottanut nykykielen sijaan

151 Katkelmassa lihavoidut osuudet on alkuperäisteoksessa harvennettu.

”vanhemmuusnäkökohtia”. Lopulta Rapola (1932: 71) toteaa, että Kettusen Murrealueet -teoksesta (1930b) puuttuu ”kokoava silmäys” liittyen murteiden kehitykseen, kielihistoriaan ja murteiden välisiin suhteisiin:

”Kuten jo mainitsin, teoksesta puuuttuu kokoava silmäys siihen, miten murreolojemme on katsottava muodostuneen ja minkälaisiksi murteiden keskinäiset suhteet on käsiteltävä.¹⁵² Jos tämä johtuisi siitä, että murteiden deskriptiosta olisi tahdottu eliminoida kaikki historiallinen johdattelu ja probleemien selvittely, olisi asia ymmärrettävissä (---) Tämä [kielihistoriallinen] paisutus on vallannut teoksessa milteipä hallitsevan aseman, mutta täytyy sanoa, että se – kuten tekijä itsekkin tuntuu huomanneen – irrallisina lisäilyinä tulleet häiritseviä toistoja ja tyyliomuuksia sisältävänä haittaa varsinkin teoksen muodollista asua ja jää asiallisestikin kovin heikoksi.”

Myös Kettunen viittaa vastineessaan synkroniaan ja diakroniaan, vaikka ei kyseisiä termejä käytäkään. Kettunen (1932: 186, lainauksen lihavoinnit alkuperäistekstissä harvennuksia) tuo vastineessaan esiin, että hänen ja Niilo Ikolan Ala-Satakunnan murteiden tyypittelyyn liittyvät erimielisyydet johtuivat Kettusen synkronisesta lähestymistavasta. Lisäksi hän vastaa Rapolan kritiikkiin huomiolla, että nuorempien puhujien kielen tutkiminen ei murrealueiden määrittelyn näkökulmasta ole enää mielekästä (Kettunen 1932: 186):

”Harvoinhan kaksi tutkijaa ”käsityksissään” täyttä yksimielisyyttä saavuttaa, mutta tällä kertaa ei erimielisyys ollut pohjaltaan muuta, kun että Ikola olisi halunnut lukea Ala-Satakunnan murteet **historiallisesti** enemmän lounais- kuin hämäläismurteisiin, minä taas olen perustanut jakoni **nykykielen** pohjalle. On itsestään selvää, että minun on laatiessani murrealueiden karttaa ollut niin meneteltävä samoin kuin että on ollut kaikkialla koetettava pitää silmällä vanhimman polven murretta, sillä monin paikoin on paikallinen vanha murre aivan häviämässä (---) Minä en olisi tarvinnut paljon murreajoja, jos nuoren polven olisin ottanut tutkimusteni kohteeksi.”

”Järjestelmänsä” läpinäkyvyyttä Kettunen (1932: 187–188) puolustaa seuraavanlaisesti:

”Järjestelmä – niiden piirteiden yksityiskohtainen luetteleminen, jotka käsiteltävän murteen oleellisimmin eroittavat ympäristöstään – on hyvinkin vanha ja tuttu monen tutkijan (Cannelinin, Vennolan, Ojansuun, Airilan, Ikolan y.m.) monografioista, joiden luetteloa sitä paitsi muutamissa tapauksissa on tarkoin seurattu. (---) Kun minä sitten luonnehdin murretta muutamain sanoin (esim. lounaismurretta: ’Vokaalien kadot ja lyhennykset ja niiden vastakohtana usein ilmenevät konsonanttien kahdennukset antavat lounaismurteille huomattavimman värin’), niin on siinä ”subjektiivisuutta” (miten muuten prof. Rapola muutamain sanoin luonnehtisi esim. lounaismurteiden värin toisin, jos luettelemistani piirteistä tahtois mainita karakteristisimmat?). (---) En tietysti väitä, että käyttämäni järjestelmä olisi paras mahdollinen, ja tilan säästäminen, johon oli pakko, tapahtui mielestäni selvyden kustannuksella (piirteitä (s. 188) olisi

152 On hyvä huomioida, että Rapolan Turun yliopiston suomen kielen professuurin virkaanastujaisluennon (Rapola: 1925) otsikko oli ”Suomen murteiden keskinäisistä suhteista”.

tullut luetella enemmän ja ”lokerot” joka murteen kohdalla uudestaan esiin!). Ensi yrityksen tein jakamalla murteet vanhaan tapaan kahteen pääryhmäänsä ja siitä edelleen alaryhmiinsä, mutta se luonnos ei tyydyttänyt. Aivan ylimalkaisesti puhuen on tietenkin jako helppo, mutta näkyypä jo Ojansuun (Oma Maa) ja Setälän (Tietosanakirja 9) lyhyissä artikkeleissakin olevan päänäköpäänttämistä ja ”sekavuutta” opiskelijoille tarpeeksi.”

Kettusen vastaus on todella kiinnostava. Hänen näkemykseensä siitä, että ”niiden piirteiden yksityiskohtainen luetteleminen, jotka käsiteltävän murteen oleellisimmin eroittavat ympäristöstään” on murteen kuvaustapana vanha ja tuttu sekä ennen vuotta 1930 että itse asiassa myös sen jälkeen, on helppo tämän väitöskirjan aineistoanalyysin perusteella yhtyä (ks. piirteiden ja varianttien nimeämistä ja arvottamista käsittelevä luku 5.3.2). Kettunen kuitenkin tuntuu vastineessaan kyseenalaistavan tällaisen kuvailun subjektiivisuuden ja tulkintani mukaan esittää, että Martti Rapolan varianttivalikoima esimerkiksi lounaismurteiden kohdalla varmaankin muistuttaisi hänen omaansa (*miten muuten prof. Rapola muutamien sanojen luonnehtisi esim. lounaismurteiden värin toisin, jos luettelemistani piirteistä tahtoisit mainita karakteristisimmat?*). Huomion arvoinen on myös Kettusen kertomus alueiden määrittelyprosessista: hän on ensin yrittänyt jakaa murteet ”vanhaan tapaan kahteen pääryhmään” eli oletettavasti länsi- ja itämurteisiin, mutta tämä ratkaisu ei ole tyydyttänyt häntä. Voikin siis pohdiskella, johtuuko juuri Kettusen synkronisesta näkökulmasta kieleen, että hän ei ole halunnut esittää länsi- ja itäjoelle perustuvaa murrealuejakoa, vaikka työssään ei mitenkään pyri kumoamaan länsi- ja itäjakoa ja käyttää siihen perustuvia ilmauksia (esim. ”yleislänsisuomalaiseen tapaan”, Kettunen 1930b: 63).

Olen yllä käsitellyt Martti Rapolan Kettusen *Murrealueet*-teoksen arviota sekä Kettusen vastinetta kyseiseen arvioon. Rapola kirjoitti Kettusen arvioon vielä lyhyet jälkisanat¹⁵³, jotka alkavat virkkeellä: ”Valitan, että arvostelullani, joka omasta mielestäni oli asiallinen joskin ankara, olen kiihdyttänyt prof. Kettusen sävyyn, joka riistää pohjan keskustelun jatkamiselta.”

Aineistoni perusteella voi todeta, että Martti Rapolan arvion jyrkästä kriittisyydestä huolimatta Kettusen *Murrealueet*-teos on ollut käytössä tiedeyhteisössä: teokseen viitataan tutkimukseni kohteena olevista väitöskirjoista 30:ssa niistä 42 väitöskirjasta, jotka ovat ilmestyneet *Murrealueet*-teoksen ilmestymisen eli vuoden 1930 jälkeen (Aarikka 2018: 410). Huomionarvoista on myös se, että joissakin aineistoni väitöskirjoista murrealueiden määrittelyn yhteydessä viitataan Kettusen varsinaisen murrealuejaon (1930b) sijasta ja rinnalla *Suomen murteet* -sarjan kartasto-osaan (1940a) tai sen selityksiin (1940b), kuten esimerkissä 275:

(275) **Tekstiaineisto:** VK 39 (2000), s. 362

Lauri Kettunen (1930) ei puhu kaakkoismurteista, vaan hänen jaottelussaan nyttemmin

153 ”Edellä olevan johdosta”, Virittäjä 1932 s. 198–199.

varsinaisiksi kaakkoismurteiksi katsotut murteet kuuluvat kahteen pääryhmään: viipurilaismurteisiin (mts. 167–176) ja savon eteläiseen ulkoryhmään (mts. 154–167). Kettusen murrekartastosta (1940a) näkyy, että myös Suomenlahden saarten murteet kuuluvat Kettusen ryhmittelyssä viipurilaismurteisiin.

Osittain tämä johtunee siitä, että Kettusen murrealuejaottelu eroaa kartasto-osassa *Murrealueet*-teoksen jaottelusta (tarkemmin, ks. Wiik 2004a: 78–85). Osittain seikka johtunee siitä, että myös Kettusen (1940a, 1940b) isoglossikartat ovat hyödyllisiä erityisesti pienempien murrealueiden määrittelyn ja rajanvedon argumentaation tapauksessa. Analyysini mukaan murrealueiden ja rajojen määrittelyn tai tutkimuskohteena olevan kielenpiirteen variantin tai varianttien levikin yhteydessä Kettuseen, hänen murrealuejakoonsa (1930b) tai kartastoteoksensa tai sen selitysosaan (1940a, 1940b) viitataan 19:ssä tutkimistani väitöskirjoista.

Haastatteluissa neljä tutkijaa mainitsi murrerajaesityksiä käsittelevän kysymyksen¹⁵⁴ yhteydessä Lauri Kettusen – tosin on tuotava esiin, ettei kukaan maininnut vain Lauri Kettusta. Tulkintani mukaan yksi tutkijoista viittasi haastattelussaan oikeastaan Kettusen isoglossikarttoihin, ei hänen tekemäänsä murrealuejakoon:

(276) Haastatteluaineisto

E/mt: no ku mul o se näkökulma niin erilainen et, et, sehän on, siin perinteises murrejaottelus on ihan hyvät **kartat piirteitten mukaan** ei o mitään vikaa niis (esimers) **Kettusen vanhois kartois**.

LA: mm.

E/mt: mut sit se tulkinta niin ku semmonen et on vaikka, Savon ja Hämeen raja, ni, tosta viiva, ja sitte Pohjanmaan ja Savon raja tosta viiva, ni se ei pidä paikkaansa.

Kolmen tutkijan vastauksissa murrerajojen esittäjät (Kettunen, Rapola, Itkonen) tai esitykset rinnastetaan ja niistä puhutaan samankaltaisina, mikä käy ilmi esimerkeistä 277 ja 278:

(277) Haastatteluaineisto

E/ei-mt: no kyllä se on aika lailla tietysti ollu se perinteinen jako, ensin tietysti itä- ja länsimurteisiin ja sitte siellä sisällä, (---) ihan, ihan näihin, kahdeksaan, murrealueeseen että en oikeastaan ole sitte, erotellu, mu- muuten niitä että, (---) **se on aika lailla, Kettusen- Itkosen linjalla**.

(278) Haastatteluaineisto

LA: mitäs sitte muutama sanane ehkä murrerajoista tai murrealueista? ääm, ja jos nyt mieltii niin kun niitä mitä, mitä o ikään ku esitetty erilaisii, miten Suomen voi jakaa erilaisiin murrealueisiin ni onks niis joku sellane, mitä sä ite tyypillisimmin käytät tai mitä sä pidät ikään, ikään ku parhaimpana, tai niin ku uskottavimpana.

T/mt: nii no jos ajattelee niit yleisimpiä, ni, **nehän on hyvin vähäsiä ne erot**.

154 Vastauksena kysymykseen: ”Mitä olemassa olevista murrerajaehdotuksista pidät relevanteimpana?”

LA: mm.

T/mt: Rapola, Rapola Itkonen, Kettunen, ja joo sit esime(rki)ks Paunonen, niin tota, niin nii. (---)

Esimerkissä 277 on merkille pantavaa, että tutkija esittää olevansa *Kettusen–Itkosen linjalla* pitäytyessään niin kutsutussa vakiintuneessa kahdeksikossa siitä huolimatta, että Kettusen (1930b) jaossa länsi-itäjakoon ei oteta kantaa, murteistoja on kymmenen ja alueita yhteensä 25. Esimerkissä 278 ilmenevään tutkijan näkemykseen siitä, ettei rajaesityksissä ole juurikaan eroa, palaan vielä seuraavissa luvuissa 5.4.4.4 ja 5.4.4.5, joissa käsitelen Martti Rapolan (JSM¹⁹⁴⁷, JSM¹⁹⁶⁹) sekä Terho Itkosen (1964a, 1989) murrealuejakoja.

5.4.4.4 Rapolan ”katsaus tärkeimpiin murrealueisiin”

Tässä luvussa käsitelen Martti Rapolan *Johdatus suomen murteisiin* -teoksessa (myöh. JSM) esittämää murrealuejakoa. JSM-teoksessa esiteltyä päämurrejakoa käsitelin luvussa 5.4.3 – tässä luvussa keskityn JSM-teoksen osioon, jonka Rapola on otsikoinut ”Katsaus tärkeimpiin murrealueisiin”. Esittelen aluksi JSM-teoksessa esitettyä murrealuejakoa ja myös teoksen vastaanottoa (Kettunen 1947). Käsitelen myös sitä, missä määrin Rapolan (1932) Kettusen (1930b) *Murrealueet*-teosta kohtaan esittämä kritiikki näkyy näiden kahden murrerajaesityksen eroina. Lopuksi käsitelen sitä, miten Martti Rapolaan ja hänen murrealuejakoonsa viitataan tutkimissani väitöskirjoissa sekä tutkijahaastatteluissa.

Aluksi voinee todeta, että Rapolan murrealue-esitys ottaa kantaa: hän otsikoi osion käsittelevän ”tärkeimpiä murrealueita” eli toisin sanoen tuo ilmi, että hänen esityksessään keskitytään hänen mielestään tärkeimpiin murrealueisiin. Rapolan JSM-teoksen osuus ”Katsaus tärkeimpiin murrealueisiin” ei sisällä varsinaista johdantoa, vaan länsi-itäjaosta siirrytään hyvin suoraviivaisesti käsittelemään murrealueita. Länsi-itäjakoa käsittelevä osuus päättyy kuitenkin kappaleeseen, jossa Rapola käsittelee länttä ja itää myös kahden kulttuuripiirin jakona ja kytkee murrealuejaon näihin kahteen kulttuuripiiriin (JSM¹⁹⁴⁷: 75, JSM¹⁹⁶⁹: 104–105):

”Murteentutkija ei ole ainoa, joka on joutunut pohtimaan maamme alueen jakautumista kahteen melko selvästi toisistaan eroavaan valtapiiriin. Lähitieteistä varsinkin esineellinen kansatiede ja kansanrunouden tutkimus ovat tulvillaan samansuuntaisia yksityisseikkoja. (---) Näilläkin aloilla kiintyy huomio siihen, että savolaisten levittäytyminen laajalle alueelle on varsinaisesti luonut yhtenäisen Itä-Suomen, kun taas Länsi-Suomessa on enemmän jälkiä väestön alkuperäisestä jakautumisesta eri lähtökohtien kesken. Silmäys lännen ja idän ryhmien tärkeimpiin alamurteisiin on edelleen omiansa valaisemaan tätä asian puolta.”

Rapolan siltamaisessa siirtymässä on kiinnostavaa, että hän kirjoittaa Länsi-Suomen ”väestön *alkuperäisestä* jakautumisesta”. On minusta kiinnostava kysymys, miksi ”savolaisten levittäytyminen” ei ole väestön *alkuperäistä* jakautumista, vaan

länsisuomalainen väestön jakautuminen on ”alkuperäisempää”. Vastaus varmaankin on, että länsisuomalaiset ”heimot” ovat Rapolan näkemyksen mukaan liikkuneet alueelta toiselle ennen savolaisekspansiota. Tähän tematiikkaan palaan vielä luvussa 5.4.6.

JSM-teoksessa (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 102) Rapola esittää kartan, johon on rajattu yhtenäisellä mustalla viivalla yhdeksän murrealuetta. Lisäksi mustalla on rajattu osa rannikkoseutuja – oletettavasti ruotsinkielisyyden vuoksi – ikään kuin ulos jaosta. Kartta (JSM¹⁹⁴⁷: Kartta 5, JSM¹⁹⁶⁹: Kartta 13) on otsikoitu ”Suomen murteiden ryhmittäminen päämurrealueiksi”, mutta kartan legendaan on kirjoitettu JSM¹⁹⁶⁹-painoksessa ”Suomen kielen murrealueet”. Johdantotekstissä (ks. lainaus yllä, JSM¹⁹⁴⁷: 75, JSM¹⁹⁶⁹: 105) käytetään ilmausta ”lännen ja idän ryhmien tärkeimmät alamurteet”. Selkeyden vuoksi käytän tässä väitöskirjassa ilmauksia *päämurrejako* tai *päämurteet* länsi-, itä-, lounais-, ja pohjoismurteisiin liittyviin jaotteluihin viitatessani (tarkemmin, ks. luku 5.4.3) sekä *murrealuejako*, *murrealueet* tai *murteistot* viitatessani mm. Rapolan ”tärkeimpiin murrealueisiin”.

Rapolan JSM-teoksen kartassa (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 102) seitsemän murrealuetta yhdeksästä on nimetty suoraan karttaan alueiden sisälle, eikä alueita ole numeroitu. Teoksen tekstissä (JSM¹⁹⁴⁷: 77–110, JSM¹⁹⁶⁹: 106–145) murrealueet on kuitenkin numeroitu ja ne ovat: 1) lounaismurteet, 2) hämäläismurteet, 3) eteläpohjalainen murre, 4) keski- ja pohjoispohjalaiset murteet, 5) Peräpohjolan murteet, 6) savolaismurteet, 7) kaakkoismurteet. Kartassa mustalla rajattu, lounaismurteiden ja hämäläismurteiden väliin jäävä alue on Rapolan murrerajaesityksessä siirtymämurrealue, jota hän käsittelee lounaismurteiden ja hämäläismurteiden yhteydessä ja merkitsee kyseisiä alamurteita aakkosilla (JSM¹⁹⁴⁷: 84–85, 92–93. JSM¹⁹⁶⁹: 114–116, 124–125). Pohjois- ja keskipohjalaisten murteiden, eteläpohjalaisen murteen ja savolaismurteiden ja hämäläismurteiden keskelle jäävästä mustalla rajatusta alueesta Rapola toteaa savolaismurteita käsittelevän osuuden johdannossa: ”Myös lännessä itämurteisiin kuuluva ’savolaiskiila’ on nimestään huolimatta vain puoliksi savolainen. Yhdessä Ähtärin, Pihlajaveden ja Keuruun murteiden kanssa sen voi käsittää samantapaiseksi siirtymämurteeksi kuin esim. Turun ylämaan ja Ala-Satakunnan murteet (---)” (JSM¹⁹⁴⁷: 101–102, JSM¹⁹⁶⁹: 135).

JSM-teoksen karttaan (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 102) on merkitty myös alamurteita: yhdeksästä alueesta kaikki muut paitsi eteläpohjalainen murre ja lounaismurteet on jaettu pisteviivoituksella useampaan osaan. Varsinaisessa tekstissä Rapola ei kuitenkaan nimikoi ja osoita alamurteita systemaattisesti esim. aakkosilla (paitsi siirtymämurteiden tapauksessa) tai numeroinnilla, mutta olen tulkinut, että hänen harvennuksella tekstiin korostamansa murteiden tai murteistojen nimitykset ja alueellisen kuvaukset vastaavat pisteviivoituksella osoitettuja alamurteita. Vaikeinta alamurteiden jaottelua on tulkita keski- ja pohjoispohjalaisten murteiden sekä kaakkoismurteiden tapauksessa. Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet on kartassa jaettu

viiteen alamurteeseen, joista nähdäkseni selkeästi nimetään vain kaksi (JSM¹⁹⁴⁷: 96, JSM¹⁹⁶⁹: 128):

”Rajankäynti, jonka suoritimme länsi- ja itämurteiden välillä, paljasti laajan, epäyhtenäisen, voittopuolisesti kuitenkin länsisuomalaisen sekamurteiston, jonka eteläpäässä ovat Vetelin ja Perhon, pohjoiskulmalla Kuivaniemen, Ranuan ja Pudasjärven murteet.”

Käsittelyosassa Rapola merkitsee ensin A-kirjaimella ”melkein koko alueelta” hänen mukaansa tavattavien varianttien listausta, mutta B- ja C-kohdassa keskittyy esittämään rajaa, eikä varsinaisesti nimeä alamurteita tai murteistoja (JSM¹⁹⁴⁷: 97–98, JSM¹⁹⁶⁹: 130–131, lihavoinnit JSM¹⁹⁶⁹ alkuperäistekstissä harvennuksia):

”B. Eräissä tapauksissa **lääninraja Lesti- ja Kalajokien välillä merkitsee samalla melkoista murrerajaa**. (---) C. **Raahen tienoilla** merkitsevät tuntuvaa murrerajaa seuraavat: (---)”

Myös kaakkoismurteet on JSM:n murrealuekartassa selkeästi jaettu luode-kaakko-akselilla kahteen osaan, tulkintani mukaan Vuoksijokea mukaillen, mutta tekstissä näitä kahta aluetta ei erikseen nimetä, vaan rajasta todetaan seuraavaa (JSM¹⁹⁴⁷: 105, JSM¹⁹⁶⁹: 139–140):

”Seuraavassa lueteltavista tunnusomaisista piirteistä 1–10 (A) ovat laaja-alaisia itäsuomalaisuuksia, joista useat palautunevat itämurteiden yhteiseen alkukotiin, 11–30 (B) ovat pääasiallisesti kaakkoismurteille tai jollekin osalle niitä ominaisia, vaikka monet niistä ovat levinneet alueen ulkopuolellekin, 31–35 (C) taas ovat selvästi savolaismurteista saapuneita ja rajoittuvat vain Vuoksen itäpuolisiin murteisiin (huom. valtakuntien raja vv. 1323–1617), viimeisenä mainittava vain pieneen osaan näitä.”

Kokonaisuudessaan Rapola erottaa siis JSM:n murrejaottelussaan yhdeksän mustalla viivalla rajattua murrealuetta, joista seitsemän hän nimeää, ja yhteensä karttaan on merkitty 27 aluetta. Olen koonnut myös Rapolan murrealuesityksen tämän väitöskirjan liitteestä 4 löytyvään taulukkoon F vertailun helpottamiseksi.

Kuten edellä esittämistäni JSM-lainauksista käy ilmi, Rapola esittelee murrealuiden käsittelyn yhteydessä useimmiten ensin murrealueen ja sen historiaa intromaisesti, sitten kuvailee alueen murteiden ”tärkeimmät yhteiset piirteet” – usein todeten, etteivät kaikki piirteet edustu yhtenäisesti koko murrealueella – ja sen jälkeen kuvaa ja perustelee alamurrejakoja ja esittelee, mihin edustustapoihin alamurrejako perustuu.

En voi tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi käsitellä systemaattisesti sitä, mihin piirteisiin ja niiden variantteihin Rapola tarkalleen ottaen rajansa perustaa. Kokonaisuutena voi kuitenkin todeta, että kielenilmiöt ovat äänne- ja muoto-opillisia – sanastoa Rapola ei käsittele tulkintani mukaan ollenkaan, vaikka kritisoi Kettusen (1930b) murrejaottelua nimenomaan sanaston sivuuttamisesta murrealuejako laadittaessa (Rapola 1932: 67). Päämurrealuejako perustellessaan Rapola toki käsittelee myös sanastoa (tarkemmin, ks. luku 5.4.3).

Rapolan esityksen suhde aineistoon on vaikeasti tulkittava. Rapolan teoksessa on kirjallisuusluettelo (JSM¹⁹⁴⁷: 111–112, JSM¹⁹⁶⁹: 146–148), jossa on mainittu laajalti suomen murteisiin liittyviä tutkimuksia. Rapola ei kuitenkaan JSM-teoksessaan käsittele sitä, mihin aineistoon hän näkemyksensä perustaa, eikä viittaa tutkimuksiin esitellessään eri murrealueille tyypillisiä varianttikimppuja. JSM-teoksen johdannossa hän viittaa Kettusen kartastoon (1940a, 1940b) ja ilmoittaa, että ”[s]iitä on mm. tätä kirjaa kirjoitettaessa voitu ammentaa paljon täsmennyksiä levinnäisyystietoihin”. Tarkoitukseni ei ole väittää, ettei Martti Rapola JSM-teoksessaan pohjaa murrealuejakoesitystään aineistoon. JSM-teoksen oppikirjamaisen luonteen vuoksi on myös ymmärrettävää, etteivät Rapolan viittauskäytänteet ole kovin tarkkoja. Sen sijaan tarkoitukseni on todeta, että koska Rapola ei eksplisiittisesti kerro, mihin aineistoon hän kunkin murrealueen erityispiirteitä listatessaan nojaa ja kuka on tuon aineiston koostanut ja milloin, on hänen JSM-teoksensa murrealuejakoa vaikea suhteuttaa aineistoon ja siten myös aikaan – toisin sanoen synkroniaan ja diakroniaan.

Rapola tosin tuo hyvin avoimesti esiin, että hänen lähtökohtansa kieleen ja murrealueisiin on kielihistoriallinen ja myös asutushistoriallinen: käsitellessään nimeämiään murrealueita hän aloittaa luvut nimenomaan asutushistorian käsittelemisellä. Huomattavaa kuitenkin on, että Rapola käyttää murrealueiden kuvauksissa preesenssiä, ilmauksia kuten *tavataan* (JSM¹⁹⁴⁷: 80, JSM¹⁹⁶⁹: 110) ja *voi kuulla* (JSM¹⁹⁴⁷: 81, JSM¹⁹⁶⁹: 111):

”12. Tavataan esim. muodot *venhe* (---)

Vain Rauman lähimurteissa voi kuulla säilyneen diftongin.”

Kuten päämurrejakoa käsittelevässä luvussa 5.4.3 esitin, JSM¹⁹⁶⁹-painoksessa on myös kannanottoja liittyen kielen muutokseen esimerkiksi karttojen 4 (JSM¹⁹⁶⁹: 57) ja 10 (JSM¹⁹⁶⁹: 73) kuvauksissa, joissa Rapola nimeää tietyt levikkialueet ”häviäviksi” ja käsittelee *pi*-päätteen ”kohtaloa”. Koska Rapolan JSM-teoksen suhde aineistoon ei ole läpinäkyvä, on hyvin vaikea arvioida, miten hänen esityksensä suhteutuu aineiston näkökulmasta kielen synkroniaan ja diakroniaan. Kokonaisuutena voinee sanoa, että Rapolan näkökulma kieleen on diakroninen, mutta hän pyrkii JSM-teoksessaan kuitenkin kuvaamaan murteita myös synkronisesti.

Martti Rapolan JSM-teoksen arvioi Virittäjässä vuonna 1947 professori Lauri Kettunen. On hyvä muistaa, että nämä kaksi tutkijaa kävivät väittelyä myös liittyen Kettusen *Murrealueet*-teokseen (Rapola 1932, Kettunen 1932; Kettunen ja Rapolan kompleksisestä suhteesta, ks. edellinen luku 5.4.4.3). Kettunen (1947: 309) aloittaa arvionsa:

”Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran pienet ”tietolippaat” ovat saaneet neljännen numeronsa, tällä kertaa Martti Rapolan yllämainitun kirjasen. Onhan tässä lippaassa, jonka aikaansaamiseen kansilehdellä ilmoitetaan saadun avustusta Suomalaisen kirjallisuuden edistämisvaroista, sentään tietoa 112 sivulla, ei tosin uutta tietoa, mutta kuitenkin sellaista, josta kannattaa mainita.”

Kettunen (1947) esittää arvioissaan nähdäkseen viisi keskeistä väitettä: 1) JSM-teoksen ensimmäinen kappale ”Murteiden olemus ja asema kielessä” on liian teoreettinen (s. 309), 2) murteiden rajoja ei ole niin vaikea määritellä kuin Rapola väittää (s. 309–310), 3) Rapolan olisi pitänyt esitellä tarkemmin aiempaa kirjallisuutta (s. 310), 4) Rapolan jako perustuu suurimmaksi osaksi Kettusen *Murrealueet*-teokseen (s. 310, 311, 314), 5) Rapola käsittelee lounaissuomalaisen murteiden yhteydessä liian vähän viron kielen vaikutusta ja esittää erheellisesti, että virosta suomeen tullut muuttoliike on peräisin virolaisten asuma-alueen länsiosista (s. 311–312). Lisäksi Kettunen on eri mieltä eräiden kielienhistorioiden historiasta ja varianttien leviämisen suunnista (s. 310–311) sekä kantasuomalaisista ”heimoista”, murteiden kielihistoriasta ja kanta-kielisuhteista (s. 311–313). Tämän väitöskirjan fokuksen kannalta kiinnostavaa on myös se, että Kettunen käsittelee epäsuorasti murrerajojen suhdetta aineistoon sekä synkroniaan ja diakroniaan arvostelunsa alaviitteissä (s. 309, 310). Kiinnostavaa on myös se, että vaikka Rapola (1932: 67) arvosteli Kettusen *Murrealueet*-teosta siitä, että Kettunen sivuuttaa jaottelussaan sanaston, Kettunen ei arvioissaan nosta esiin, että kritiikistään huolimatta Rapola ei myöskään perusta JSM:n murrealue-esitystään sanastoon. Oletettavaa on, että Kettunen ei näe valinnassa kritisoitavaa, vaan pitää murrealueiden määrittelemistä äänne- ja muotopiirteiden perusteella hyvänä ratkaisuna (ks. myös edellinen luku 5.4.4.3). Kettunen päättää arvionsa hyvin tyylin sanankääntein (1947: 314):

”Esitys on enimmäkseen kuivan deskriptiivistä, enkä luule, että edes ylioppilaat sitä jaksavat pureskella, jolleivät käytä samalla murrekarttoja apunaan. Pitäjännimien loppumaton luettelo murreilmiöiden rajoista puhuttaessa ei jää kenenkään mieleen ja on kaikista vähimmän paikallaan yleistajuisessa esityksessä. Koko kirja vaikuttaa hätätyöltä (sivuutettu on, paitsi vertailut sukukieliin, jopa niin tärkeä seikka kuin Inkerin murteet) ja haparoimiselta, miltei enemmän opiskelijan kuin opettajan kynästä lähteneeltä, paitsi mikä koskee vanhentuneita teorioita tai muita Rapolan perustelemattomia väitteitä. Onpahan tekijä varsinaiselta alaltaan, vanhasta kirjasuomesta, saanut irti sitä arvokkaampaa, ja se kielitieteen puoli ehkä tulee vastaisuudessakin jäämään hänen voittomaakseen.”

Rapola on kirjoittanut arvioon vain lyhyen vastineen – jota hän ei nimitä vastineeksi – ja joka on otsikoitu ”Virittäjän päätoimittajalle, toht. Lauri Hakuliselle” ja päivätty 1.9.1947 (Rapola 1947b: 323–324):

”Olen tutustunut minulle ystävällisesti lähettämäsi prof. Kettusen arvostelun oikove-dokseen. Parhaat kiitokseni. Jos tarkoituksesi oli, että kirjoittaisin ”vastineen”, pidän toimenpidettä aivan hyödyttömänä: erässä sananparren tuntemassa tapauksessa kilvan juokseminen on mahdotonta. Satapeninkulmaisilla tutkimusmatkoillaan suuresti ansioitunut ja loputtomien taistojen tiimellyksessä harmaantunut virkaveljeni ei näet vielääkään ole oppinut erästä tutkijalle ylen tärkeätä taitoa: lukemaan sisältä oikein. Kirjoittipa toinen niin tai näin, niin Lauri Kettunen haluaa lukea sen näin eikä niin. En ole ainoa enkä ensimmäinen, joka on tämän kokenut. Virkaveljeni jopa panee lainausmerkkeihin sanamuotoja, jotka hän on lukenut väärin. Sisäinenkin lukusilmä

hänellä reistailee: hän ei mm. tajua objektiivisen ja varovaisen sanonnan tärkeyttä, kun on kysymys totuuksista, joita ei vielä ole ”kirkossa kuulutettu”. Tyypillisenä esimerkkinä olkoon hänen suhtautumisensa varovaiseen formulointiini, jonka olen antanut Ikaalisten seudun murteen pitkän *a:n* ja *ä:n* muutoksen savolaismurteisen alkuperän esitykselleni. Huudahtaessaan heti ensi lauseeseeni ”Ei siis muka varmaa!” arvostelijani jättää ensiksikin siteeraamatta lauseen olennaisen jatkon ja toiseksi ottamatta huomioon, mitä asiasta esitän pikku ”johdatukseni” s. 73. Katson muuten Turun yliopiston vuosikirjassa 1925 84–85 esittäneeni asiasta yhtä tähdellistä perustelua kuin Kettunen 5 vuotta myöhemmin SM II 28 ja v. 1940 SM III B 267–268, mutta pidän oikeampana yhä kuten Kettunen SM I 24 säilyttää sordinon tämänkin asian esittämisessä. Niin on parempi.

Kuten sanottu, en kirjoita vastinetta. Tämän kirjelippuseni voit julkaista, jos toimittajanomatuntosi katsoo tasapuolisuuden jotakin vaativan. En pelkää arvostelun käyvän kunnialleni, sillä uskon kirjaseeni, joka sivumennen sanoen ylittää 16 %:lla ”Tietolippaiden” normiksi asetetun sivumäärän ja johon siis en ole voinut mahduttaa kaikkea, mitä Kettunen olisi toivonut, tavoittavan lukutaitoisia lehteilijöitä. Yhdessä myönnän prof. Kettusen tietämättään tarkoittamattaan osuvan lähelle totuutta: pitäisin itekin itseäni yhä kernaammin oppilaana kuin opettajana. Kun nyt kuitenkin kohtaloni on opettaa, teen senkin jotain oppiakseni.”

Keskityn tässä yhteydessä käsittelemään kahta Kettusen (1947) arviossaan esittämää seikkaa: Ensinnä käsitelen Kettusen tekemiä huomioita liittyen murrerajojen suhteesta aineistoon ja siten aikaan (synkroniaan). Toisekseen tarkastelen sitä, miten Kettunen epäsuoraan tai suoraan viittaa, että Rapolan esitys perustuu Kettusen *Murrealueet*-teokseen (1930b). Murrerajojen määrittelyn subjektiivisuuteen, helppouteen ja vaikeuteen, josta Kettunen ja Rapola väittelivät jo *Murrealueet*-teoksen arvion (Rapola 1932) ja vastineen (Kettunen 1932) yhteydessä, palaan myös Kettusen (1947) arvion valossa luvussa 5.4.5.

Kettusen (1947: 309, 310) arviossa on kaksi pitkäkköä alaviitettä, joissa hän käsittelee aineistoa, sen luotettavuutta ja kytköstä murrealuejakoon. Ensimmäisessä alaviitteessä Kettunen käytännössä kommentoi sitä, että eri aikoina ja erityyppisiin aineistoihin perustuen esitys murrerajoista on erilainen (Kettunen 1947: 309, lihavointi L. A.):

”Niin häilyviä kuin murrerajat usein ovatkin, ovat ne paikoin – niin suomen kuin sukulieltemme piirissä – aivan jyrkkiä ja hyvin täsmällisesti määrättävissä. En rupea enää esimerkein tätä tosiasiaa valaisemaan (**jo Suomen murteet II sisälsi siitä todisteita***), muistutan vain, että Setälä itekin soutaa ja huopaa merkkillisellä tavalla tätä asiaa käsitellessään.

* [alaviite] Muistutettakoon, vaikka savolaismurteiden karakterisinta ominaisuutta, *mua, moa, piä, peä* -edustusta. Samalle alueelle lankeaa joukoittain muita ominaisuuksia ja raja on useimmiten jyrkkä ja selvä, paitsi missä vanha murre on muutenkin häviämässä. Silloin juuri *ua, iä* on ensin vaarassa. Niinpä Kirvussa minun vanhusoppaistani (kunnalliskodissa 19. VI 30) vain itäpuolen pitäjäläiset olivat diftongin säilyttäneet, ja heidän mukaansa minun oli murreraja vedettävä läpi pitäjän, vaikka hyvin tiesin, että sellainen, joka ei tunne vanhuksien kielenkäyttöä tai pitää heidän murrettaan jo ”men-

neenä”, erottaa koko Kirvun Kaukola-Hiitola-Rautjärven ryhmästä Viipurin puoleiseen murreryhmään – niinkuin tekikin pian sen jälkeen Veikko Ruoppila (Virittäjä 1931, s. 70). Kuitenkin muisteltiin vielä myös entistä hokua: *kirvulaine sannuoa vettä vieks, rekkii tieks, huonetta huonieks. Ennen oli ”kirvulaisen” puhe ollut tällaista ilmeisesti koko pitäjässä, nyt oli murrerajaa tosiaan ”mahdotonta tieteellisellä täsmällisyydellä määrätä”*. – Niinikään oli (v. 1927) nähtävissä, että Kankaanpään-Ikaalisten murrepiirissä kahden konsonantin ääntäminen sanan alussa olisi parinkymmenen vuoden kuluttua vanhoillakin yksinomainen (esim. Kankaanpään mummolla oli vain *ruuti, rovasti, lupi* jne.), ja omin silmin ennätän jo nähdä (Virtaranta Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I, s. 22), että karttani tässä suhteessa todetaan poikkeavan mainittujen seutujen ”luonteenomaisesta” ääntämyksestä.”

Käytännössä Kettunen esittää alaviitteessä huomioita murteen muutoksesta ja siitä, miten hän on kenttätöiden yhteydessä havainnoinut variaatiota ja ennustanut muutoksen suuntia tiettyjen varianttien osalta tietyissä pitäjissä. Huomattavaa on, että Kettunen jäsentää havaintonsa aikaan eli ilmoittaa, minä vuonna on itse tehnyt kenttätöitä, ja tuo esiin, että koska kyseessä on ollut jo hänen kenttätöidensä aikaan Kettusen ko. alueelta häviäväksi tulkitsema variantti, hän tiesi jo rajaa määritellesään, etteivät ne tule kestäämään aikaa kielen muutoksen vuoksi. Tämä havainto on erittäin mielenkiintoinen murrerajojen määrittelemisen logiikan kannalta: jos murrerajoissa pyritään yhteen vakiintuneeseen esitykseen – kuten nähdäkseni tieteenalalla on pyritty – on kyseessä käytännössä mahdoton tehtävä kielen muutoksen vuoksi. Lisäksi Kettusen alaviitteessä olennaista on se, että siitä käy selkästi ilmi, miten muutokset tietyissä, tärkeimmiksi (”savolaismurteiden karakterisin ominaisuus”, ks. myös luku 5.3.2) arvoetuissa kielen ilmiöiden edustustavoissa muuttavat koko murrerajaa.

Toisessa arvostelunsa alaviitteessä Kettunen (1947: 10) käsittelee Rapolan aineiston sekä oman aineistonsa luotettavuutta liittyen Ikaalisten seuduilla tavattavaan diftongiutumiseen. Kettusen huomio liittyy tosin hänen oman *Suomen murteet* -teossarjansa aineiston luotettavuuteen sekä tuolloin monisteena julkaistuihin Rapolan äännehistorian luentoihin, ei JSM-teokseen (Kettunen 1947: 10, lihavointi L. A.):

”Kun tekijällä itsellään ei näy olevan muuta käsitystä karjalaisten murteiden synnystä kuin Setälältä ja Ojansuulta perimänsä, niin ei ole kumma, että hän laskee itäsuomalaisen ” $\delta > \emptyset$ ” muutoksen (käessä, tahon jne.) ”ehkä” n. 6–800 vuotta vanhaksi (s. 125). – ”Savolaislähtöiseksi voi selittyä myös Ikaalisten seudun *moo* ja *pee*, *kaloo* ja *leipee*” (s. 43). **Ei siis muka varmaa!***

* [alaviite] Monistetussa julkaisussaan Suomen kielen äännehistorian luentojen pääkohdat s. 167 Rapola hämmästyttää monen muun merkkillisyyden ohella minua väitteellä, että ”Kettunen on merkinnyt tältä alueelta joitakin diftongiutumistapauksia: *peä* ~ *pee*, *moa* ~ *moo*, *maa* (p.o. *moa*, *peä*). Muka siis vain ”joitakin tapauksia!” (vrt. Suomen murteet II, s. 28) Jatkuu: ”Kettusen muistiinpanot ehkä merkitsemisvirheitä, koska kuit. aikaisemmissakaan havainnoissa (n. 90 v. sitten) ei tavata jälkeäkään diftongista”. Nuo ”aikaisemmat havainnot”, käy ilmi, ovat kansanrunouden kerääjän Paldanin varsin ylimalkainen toteamus, että Ikaalisten *oo* ja *ee* (*moo*, *raho*, *pitee* jne.) ovat siinä määrin *a:n* ja *o:n*, *ä:n* ja *e:n* välillä, ”että ne saattaa huokiasti eroittaa”. **Kuinka**

Rapola voi kuvitella minun korvani näin yksinkertaisessa äänneeseikassa pettäneen? – jopa silloin koko työni monissa todella vaikeasti kuultavissa sukukielissä olisi ollut turhaa. Sitä paitsi parlografiin Ikaalisista ottamani kielennäytteet ovat kenen hyvänsä yhä kuultavissa, vaikka en edes – näin selvästä asiasta – ottanutkaan erikoisina ääntämisnäytteinä yksinäissanoja ja -virkkeitä.”

Tulkintani mukaan Kettunen alaviitteessä esittää, että hänen oma aineistonsa on luotettavampaa kuin ”kansanrunouden kerääjä Paldanin” huomioidut samasta variantista (tai sen puuttumisesta). Lisäksi hän tuo esiin, että hänen aineistonsa on tallennettu myös parlografiilla ja siten kyseessä ei ole ”merkitsemisvirhe” vaan kielenainesta, jota tallennuksen vuoksi on mahdollista tarkastella myös uudelleen. On hyvä palauttaa mieleen, että Kettusen vahaliieriötallenteet ovat olleet hyvin varhaista tallennusteknologiaa, joka on myös muuttanut täysin tutkimusaineiston luotettavuuden arvioinnin. Siinä missä kirjallisia lähteitä ja myös suoraan puhetilanteesta muistiinpanolitteroitua puhetta on voitu arvostella epäluotettavaksi lähinnä toisen tutkijan tekemien huomioiden tai keräämän aineiston perusteella – ja Suomen murteiden sana-arkiston tapauksessa myös kokoelman iän ja sen kerääjän luotettavuuden perusteella – tallennusteknologia on mullistanut täysin keskustelun aineiston luotettavuudesta: uudelleen toistettavissa oleva tallennettu puhe avaa mahdollisuuden uusille tulkinnoille sen sijaan, että aineistoa arvioidessa olisi tarpeen arvioida sen kerääjän kykyä jäsentää puhetta tekstiksi kielenkäyttötilanteessa (tarkemmin, ks. varhaista tallennusteknologiaa ja muistiinpanolitterointia käsittelevä luku 3.6.2 sekä tallenteita, haastattelua ja keskustelua käsittelevä luku 3.6.3).

Toinen teema, johon Kettunen kiinnittää arviossaan huomiota, käsittelee sitä, missä määrin Rapolan JSM:n murrealue-esitys perustuu Kettusen omaan murrealue-esitykseen (1930b). Kettunen (1947: 310, 311, 314, lihavoitu L. A.) viittaa arviointonsa kolmessa kohdassa suoraan tai epäsuoraan siihen, että Rapolan esitys perustuu hänen tutkimuksiinsa:

”Tässä osastossa [”II. Suomen murteiden tutkimuksista”] olisi muuten kaivannut murretutkimusten täydellisempää luetteloa, jopa pientä karakteristiikkaa kustakin, kun kerran niinkin monta on mainittu. Eihän niitä niin paljoa ole, ettei paria sanaa kullekin olisi ennättänyt uhrata (esim. Kannisto, Äimä, Tarkiainen puuttuvat, **samoin kuin Suomen murteet II, jolle Rapolan omakin esitys suurimmaksi osaksi tuntuu pohjautuvan**). Kuitenkin ne sitten – hyvä sekin – lopussa, ”Kirjallisuutta” osastossa, luettelaa. (---) Suorittaessaan (kirjansa IV osassa) katsauksen ”tärkeimpiin murrealueisiin” Rapola alkaa (yleensä minun jakoani seuraten) lounaismurteista, luettellen 25 erikoispiirrettä (todellisuudessa niitä on huomattavasti enemmän). (---) Heitän tekemättä myös vertailut, minkä verran Rapola on saanut muutetuksi aikoinaan moittimaansa murrealueiden jaotusta ja murrealueiden yleiskarttaa – sen vertailun voi tehdä kuka hyvänsä, jos asia huvittaa.”

Ensimmäisessä sekä toisessa viittauksessa Kettunen melko suoraan esittää, että Rapolan esitys pohjautuu hänen *Murrealueet*-teokseensa (1930b). Viimeisessä osiossa Kettunen toteaa, ettei tee suoria vertailuja rajojen esittämisen suhteen, mutta

tuo esiin, että siitä huolimatta, että Rapola (1932) hyvin painokkain sanankääntein tyrmäsi Kettusen *Murrealueet*-teoksen, hänen ”murrealueiden jaoituksensa ja murrealueiden yleiskartta” ei JSM-teoksessa merkittävästi eroa Kettusen aluejaosta.

Miten Kettusen (1930b) ja Rapolan (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 102) rajat sitten varsinaisesti eroavat toisistaan? Vastausta kysymykseen käsitellään esimerkiksi tekstiaineistoni väitöskirjassa 36 (1998: 24), jossa tutkija kutsuu ”peruskartaksi” suomen murteiden jaottelua, jonka yhteydessä hän viittaa Rapolan JSM:in, *Suomen murteiden sanakirjaan* (SMS 1, XX) ja Lauseopin arkiston oppaaseen (Ikola 1985):

(279) **Tekstiaineisto:** VK 36 (1998), s. 24

Kettusen (1930, 1940a, 1940b) esittämät päämurrerajat puolestaan eroavat peruskarttaan merkityistä rajoista kahdessa kohdassa: Ensinnäkin Kettunen (1930, 37) käsityksen mukaan nk. Ähtärin alue (Kettusen murreryhmä II- IX) eli Keuruun, Pihlajaveden ja Ähtärin pitäjiä muodostama alue ei kuulu savolaismurteiden alueeseen kuten peruskartassa vaan muodostaa oman, hämäläis-savolaisen siirtymä- tai sekamurteen alueen. Toiseksi Kettunen (mt. 167) lukee nk. Savon eteläisen ulkoryhmän murteet (Kettusen ryhmät IX 8 a, IX 8 b, IX 9 a, IX 9 b, IX 10) eli Suomenniemen, Savitaipaleen ja Ruokolahden pitäjiä rajaaman alueen murteet ja Rautjärven, Parikkalan, Uukuniemen, Sortavalan ja Raudun pitäjiä rajaaman alueen murteet savolaismurteiden ryhmään, kun näiden alueiden murteet peruskartassa taas on luettu kaakkoismurteiden ryhmään kuuluviksi.

Esimerkissä 279 mainittua ”Ähtärin aluetta” Rapola käsittelee savolaismurteiden yhteydessä (JSM¹⁹⁴⁷: 101, JSM¹⁹⁶⁹: 135). Kuten tässä luvussa totesin, Rapola jakaa JSM-kartassaan (JSM¹⁹⁴⁷: 76, JSM¹⁹⁶⁹: 102) esimerkissä 279 mainitut aluet mustalla viivalla omaksi alueekseen, jota hän ei nimeä. Toisin sanoen myös Rapola tulkintani mukaan rajaa kyseiset alueet omaksi siirtymämurrealueekseen, vaikka hän ei nimeä aluetta kuten Kettunen. Sen sijaan kaakkoismurteita käsittelevässä osiossa Rapola (JSM¹⁹⁴⁷: 110, JSM¹⁹⁶⁹: 145, lihavoitu osuus alkuperäisteksteissä harvennus) viittaa Kettuseen ja toteaa:

”Paitsi tätä Pähkinäsaaren rauhan rajan takana tapahtunutta savolaistumista, jonka perustuksella Lauri Kettunen lukeekin koko Laatokan puoleisen Karjalan savolaismurteiden alueeseen kuuluvaksi (”Savon eteläinen ulkoryhmä”), on **kaakkoismurteiden länsisivustan** ylitse Luumäen-Vironlahden, osaksi myös Lappeen-Säkkijärven suunnassa tapahtunut eteläsavolaaisuusien kulkeutumista, mistä edellä 11, 14, 17, 18, 21, 22, 28. kohdissa mainitut tämän kaistan erikoispiirteet johtunevat. Vironlahdella myös etelä-savolaiseen tapaan miä, siä pro mie, sie. Eräät muut Vironlahden seudun murrepiirteet taas selittyvät lännenpuoleisen naapuriston vaikuttamiksi, ks. s. 90, poikkileikkaus A.”

Yllä oleva lainaus on JSM-teoksen ainoa, jossa Rapola tuo esiin Lauri Kettusen murrealuejaon (1930b) ja vertaa omaa esitystään siihen. Kokonaisuutena voi siis todeta, että vaikka JSM:n murrealuejaon ja Kettusen aluejaon välillä todella on eroja esimerkiksi alueiden nimityksissä ja jäsennyksessä, varsinaisten rajojen osalta

esitykset ovat hyvin samankaltaiset, siitä huolimatta, että Rapola (1932) arvioi Kettusen murrealuejaon hyvin kriittisesti.

Esimerkissä 279 mainitun kaakkoismurteiden määrittelyn lisäksi selkeitä eroavaisuuksia on siinä, miten Kettunen (1930b) ja Rapola (JSM) jäsentävät hämäläismurteiden aluetta, joka löytyy molempien murrealuejaoista nimikoituna. Näitä eroja käsittelee Kalevi Wiik (2004a: 78–94), joka vertailee Kettusen (1930b) ja Rapolan (JSM¹⁹⁶⁹) käsityksiä hämäläismurteiden alueesta ja sen alamurteista myös Hakulisen (1950), Itkosen (1964a, 1989) ja *Suomen murteiden sanakirjan* murrealuejakoon.

Kuten todettu, Kettusen (1930b) ja Rapolan (JSM) murrealueiden nimityksissä ja jäsennyksessä on myös joitakin selkeitä eroja. *Murrealueet*-teoksen arviossa Rapola (1932: 69) kritisoi sitä, että Kettusen jaottelu on ”epätasainen” toteamalla:

”Jaon suorittaja on itsekin todennut, että jako on epätasainen: päänumeroilla on varustettu murteita, jotka eroavat toisistaan vähemmän kuin esim. hämäläismurteiden alaryhmät (ks. s. 17), mutta sen johdosta, että hän on sijoittanut rajojaan kohtiin, joissa ero rajan kummallakin puolella puhutun murteen välillä on kovin pieni – ainakin valittuja tuntomerkkejä silmällä pitäen, hän tyytyy suoritukseensa.”

Tämä on kritiikki, jonka ydintä Rapola on selkeästi pyrkinyt toteuttamaan omassa jaottelussaan: vaikka nimettyjä ”tärkeimpiä murrealueita” on Rapolan JSM-teoksessa seitsemän eikä siten merkittävästi pienempää määrää kuin Kettusella (10), Rapola on tyytellyt Kettusen ryhmät IV–V yhdeksi keski- ja pohjoispohjalaisten murteiden murteistoksi ja VI–VII yhdeksi Peräpohjolan murteistoksi. Tosin on todettava, että molemmat tyyppittelyn muutokset ovat sellaisia, jotka myös Kettunen nostaa *Murrealueet*-teoksessaan esiin (Kettunen 1930b: 78, 81; lihavointi alkuperäistekstissä harvennus):

”Keski-Pohjanmaan ja Pohjois-Pohjanmaan murteiden välinen ero on niin vähäinen, että niiden merkitseminen kahdeksi päämurteeksi ei oikeastaan ole puolustettavissa.
(---)

Niitä suomalaisia murteita, joita puhutaan Oulun murteen pohjoispuolella (rajana Simojoki), sekä Suomen että Ruotsin ja Norjan puolella, voitaisiin pitää yhtenä ja samana **Peräpohjolan** murreryhmänä (---)”

Lisäksi Rapola on nimennyt Kettusen kymmenennen murteiston (”Viipurilaismurteet”) alueen ”kaakkoismurteiksi”, johon lienee osaltaan vaikuttanut myös se, että *Murrealueet*-teoksen ja JSM-teoksen välissä käyty toinen maailmansota johti siihen, ettei Viipuri enää vuonna 1947 ollut Suomen valtakunnanrajojen sisällä. Toisaalta Rapola kiinnitti kritiikissään (1932: 69–70) huomiota myös murrealueiden nimittämistapaan ja kritisoi Kettusta siitä, että hän käyttää osittain ”historiallisia alue- ja heimonimiä” ja osittain viitaa nykyisiin aluenimityksiin (Kettusella esim. hämäläismurteiden (II) alaryhmä 6: ”Etelähämäläiset (uusmaalaiset) murteet”, ”V. Pohjois-Pohjanmaan eli Oulun murteet”, ”X. Viipurilaismurteet”), kun hänen olisi Rapolan näkemysten mukaan kannattanut systemaattisesti valita jälkimmäinen

nimeämistapa (Rapola 1932: 69–70): ”Kun nykyisille suhteille on itse ryhmitteilyssä pyritty panemaan pääpaino, olisi johdonmukaisemmin voitu liittyä myöskin nykyisiin aluenimityksiin (---)”. Rapola on itse JSM-esityksessään tulkintani mukaan valinnut systemaattisesti ”historialliset alue- ja heimonimet” – ”heimoihin” murrealueiden nimeämisessä palaan vielä luvussa 5.4.6.

Yksi selkeä Kettusen (1930b) ja Rapolan (JSM) esitysten ero on lisäksi se, että Kettunen ei kytke murrealuejakoaan länsi- ja itäjaotteluun¹⁵⁵, eikä esitä itä- ja länsimurteiden välistä rajaa. Kettunen kuitenkin käyttää ilmauksia kuten ”länsisuomalaiset piirteet” ja ”itäinen vaikutus” ja tuntuu hyväksyvän lännen ja idän päämurrejakona – tai ei ainakaan esitä mitään muutakaan päämurrejakoa (ks. kuitenkin Kettunen 1930b: 78–79, jossa hän käsittelee Pohjois-Pohjanmaan eli Oulun murteita). Rapola taas kytkee hyvin selkeästi oman esityksensä myös päämurrealuejakoon, ja noin puolet JSM-teoksen sisällöstä käsittelee länsi-itäjakoa (tarkemmin, ks. päämurrejakoa käsittelevä luku 5.4.3).

Rapolan JSM-teoksessa esitetään myös hyvin systemaattisesti ne kielenilmiöt, joihin Rapola jakonsa perustaa: Rapola luettelee kunkin murrealueen kohdalla numeroituna ne piirteet ja variantit, jotka ovat kullekin alueelle ”tyypillisiä”. Kettunen (1930b) ei numeroi kielenpiirteitä ja variantteja, joihin hän jakonsa perustaa. Kettunen myös pohtii Rapolaa laajemmin erilaisten piirteiden ja varianttien taustaa – tämä käsittelytapojen erilaisuus johtuu varmasti siitä, että Rapolan JSM-teoksen sivumäärä oli Tietolipas-sarjan vuoksi rajattu.

Siitä huolimatta, että Rapolan JSM-teos on selkeän oppikirjamainen ja sen vuoksi melko suppea, sitä on hyödynnetty laajalti tutkimuskirjallisuuslähteenä tutkimisani väitöskirjoissa. Väitöskirjojen lähdeluetteloihin perustuvan sitaatioanalyysini mukaan Rapolan JSM-teokseen viitataan tutkimieni väitöskirjojen lähdeluetteloissa kahdeksanneksi eniten: 26 väitöskirjassa niistä 40 väitöskirjasta, jotka ovat ilmestyneet JSM-teoksen ensimmäisen painoksen eli vuoden 1947 jälkeen (Aarikka 2018: 410). Analyysini mukaan murrealueiden, niiden välisten rajojen tai kielenpiirteiden varianttien levikkien yhteydessä Rapolan JSM-teokseen viitataan 16:ssa tutkimistani väitöskirjoista.

Kun kysyin haastattelemiltani tutkijoilta, mitä murrerajaehdotusta he pitävät relevanteimpana tai mitä he ovat tottuneet käyttämään, viisi tutkijaa (n = 20) mainitsi tavalla tai toisella Martti Rapolan. Kaksi haastateltavista mainitsi Rapolan liittyen suomen murteiden pääjakoon (tarkemmin, ks. luku 5.4.3) ja toinen heistä mainitsi Martti Rapolan Lauri Kettusen ja myös Terho Itkosen rinnalla liittyen murrealuejakoon (ks. edellinen luku 5.4.4.3).

Kolmessa vastauksessa toistui kiinnostavasti samat sananmuodot: tutkijat ikään

155 Vastineessaan Rapolan (1932) arvioon Kettunen (1932: 188) toteaa: ”Ensi yrityksen [liittyen suomen murteiden aluejakoon] tein jakamalla murteet vanhaan tapaan kahteen pääryhmäänsä ja siitä edelleen alaryhmiinsä, mutta se luonnos ei tyydyttänyt.”

kuin muistelevat, kenen murrealuejako niin kutsutun vakiintuneen kahdeksikon taustalla on, kuten esimerkeissä 280, 281 ja 282:

(280) Haastatteluaineisto

LA: ni onks niist joku mikä on niin ku sulle tutuin tai mitä sä pidät kaikist niin ku relevanteimpana ja semmosena, niin ku mitä on ite tullu käytettyä.

E/osittain-mt: no, tos väitöskirjassahan mä, käytän, nyt sitä, **onk se nyt tuota tuota, peräytyy, Rapolalta,**

LA: mm.

(281) Haastatteluaineisto

T/ei-mt: niin ku murteita ku määki oon opettanu sitä alueellista ja, sosiaalist variaatiota, ja tota niin, mä käytän sitä niin ku, kanonisoii- aika paljon niin ku sitä niin ku itä-länsimurre ja sitä ala- aloa- (---) alamurre- jakoo, mikä, mikä on tota sillee niin ku, käsittääkseni niin ku hyvinki, vakiintunu minkä mä oon niin ku ensimmäisen, niin ku alun perin mä oon ottanu sen siis tai saanu käyttööni siis [eräältä professorilta] joka,

LA: mm.

T/ei-mt: joka siis niin kun, siis **onk se nyt Rapolan vai kenen** itse asias nyt mä en, yhtäkkiä edes m-, niin ku täs hetkes muista (---) että niin kun, kenen niin kun alkuperäseen niin kun, öö, luokitukseen se itse asias perustuu.

LA: mm.

T/ei-mt: mut se, se on siis se mikä, mikä tota, mikä o yleensä niin kun, ka- kaikkei eniten niin kun näkee, näkee käytetyn mut sitte, näil kursseilla aina niin ku siis tulee kyl haastettua, saman tien sitä että täs on nyt tää konanisoitunu [sic] niin kun murre-, murre tota kartasto, ja ja tai tää murrekartta ja sen ala-, ala- ryhmittymät,

(282) Haastatteluaineisto

E/mt: mä oo, k- käyttäny niitä vanhoja, vanhoja tuota niin, rajoja mä en, oikeestaan mistä asti ne onkaan ne on jostain varmaan, mistä ne on ne, no, oikeestaan se perustuu varmaan **onk se nyt tuota niin, onkohan se nyt Rapolan Martti Rapolan,**

LA: mm.

E/mt: ajan, rajauksiin missä on mitä on sitten kyllä tota, muistaakseni muistaakseni Terho Itkonen on (---) täsmentänyt jostain ja Aila Mielikäinen on Etelä-Savosta vähän täsmentänyt, niitä rajoja muuta se, se vanha, vanha tuota niin mur- vanhat murrealueet joita nyt on sitte pikkusen muutettu myöhemmin.

LA: joo, joo ni se on ollu semmonen mitä oot käyttäny.

E/mt: (nii)

Se, että nämä kolme tutkijaa pohtivat, kenen aluejaosta alun perin olikaan kysymys (*onko se Martti Rapolan*), kuvastaa mielestäni hyvin murrealue-esitysten kano-nisoitumista. Viimeisessä esimerkissä 282 tutkija kytkee Martti Rapolan esityksen myös myöhempien vaiheiden tutkijoihin ja nimeää Terho Itkosen sekä Aila Mielikäisen. Seuraavassa luvussa tarkastelenkin Terho Itkosen (1964a, 1989) esittämiä murrealuejakoja.

5.4.4.5 Itkosen vakiintunut kahdeksikko ja murrerajojen ”tarkentaminen”

Tässä luvussa käsittelen Terho Itkosen väitöskirjassaan (1964a: 30–32) ja myöhemmin Nurmijärven murrekirjassa (1989: 342–343) esittämää suomen murteiden aluejakoa, joista jälkimmäinen ilmoitetaan tämän väitöskirjan kirjoitushetkellä myös Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivulla (Kotus, Kielitieto: suomen murteet) suomen murteiden aluejakona. Esittelen aluksi Itkosen väitöskirjassaan (1964a: 30–32) esittämää aluejakoa, sen suhteutumista Rapolan esitykseen (JSM) ja Itkosen väitöskirjan vastaanottoa (Virtaranta 1965). Sen jälkeen vertaan kyseistä esitystä Itkosen myöhempään esitykseen (1989) ja käsittelen kyseisen esityksen vastaanottoa. Lisäksi käsittelen sitä, miten rajoja on Itkosen (1989) esityksessä ”tarkennettu” ja ketkä tutkijat ovat tähän ”tarkennukseen” osallistuneet. Lopuksi käsittelen sitä, miten Terho Itkoseen ja hänen nimiinsä merkittyy murrealuejakoon (1964a, 1989) viitataan tutkimissani väitöskirjoissa sekä tutkijahaastatteluissa.

Terho Itkonen esittelee väitöskirjassaan (1964a: 30) esittämän aluejaon seuraavin saatesanoin (lihavointi L. A.):

“The history of the various PF final consonants has been far more complicated in Finnish than in the other Finnic languages, and for that reason alone the Finnish dialects are dealt with in the greatest detail in this investigation. **The division of Finnish dialects which is followed in our work is broadly the same as that presented by Martti Rapola in his JSM.** Thus we have the following (---)”

Itkosen esittely on siis hyvin niukka. Hän ei ota mitään kantaa siihen, mihin aineistoon hänen aluejakonsa perustuu, miten kyseinen esitys suhteutuu synkroniaan ja diakroniaan eli aikaan, tai erittele sen tarkemmin, miten hänen esityksensä eroaa Rapolan (JSM) esityksestä ja miksi. On toki mahdollista, että Itkonen käsittelee kyseisiä seikkoja väitöskirjansa analyysiosiossa – toisin sanoen sellaisessa osiossa väitöskirjaansa, joka ei lukeudu tekstiaineistooni. En kuitenkaan pidä tätä mahdollisuutta todennäköisenä, sillä tekstiaineistoni väitöskirjoissa tai Itkosen väitöskirjan arvioissa (Virtaranta: 1965) ei viitata murrealueiden käsittelemisen yhteydessä muihin Itkosen väitöskirjan osuuksiin kuin yllä esittämäni kohtaan, jossa Itkonen esittää murteiden aluejaon (Itkonen 1964a: 30).

Itkosen murrealueiden kartassa (1964a: 31) sekä tekstissä (1964a: 30–32) murrealueet on numeroitu ja niiden alaryhmiä merkitään aakkosilla. Itkonen luettelee ensin länsimurteet (*western dialects*) ja sen jälkeen itämurteet (*eastern dialects*). Itkosen (1964a: 30–32) kahdeksan murrealuetta ovat: 1) lounaismurteet (*SW dialects*), 2) lounaiset siirtymämurteet (*the transitional dialects between SW and Häme dialects*), 3) hämäläismurteet (*Häme dialects*), 4) Etelä-Pohjanmaan murteet (*the dialects of S. Ostrobothnia*) 5) Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteet (*the dialects of a) Central Ostrobothnia and b) N. Ostrobothnia*), 6) Peräpohjolan murteet (*the dialects of the Far North*), 7) savolaismurteet ja siirtymämurteet niiden rajoilla (*the Savo dialects and a few transitional dialects bordering them*) ja 8) kaakkoismurteet ja siirtymämurteet

niiden rajoilla (*the SE dialects and a few transitional dialects bordering on them*). Yhteensä Itkonen nimeää siis kahdeksan murrealuetta ja yhteensä 31 aluetta. Vaikka Itkonen pääasiassa merkitsee numerolla murteistoa ja aakkosella sen alaryhmää, hämäläismurteiden kohdalla hän tekee poikkeuksen: hän ilmoittaa, että hämäläismurteiden alakategoriat d–f muodostavat yhdessä kaakkoishämäläisen alamurteen, mutta erottelee alamurteen hienojakoisemmin ”ryhmiin”, sillä hän käsittelee kyseisiä alueita tarkemmin tutkimuksessaan (”subgroups often mentioned in this work”, Itkonen 1964a: 30). Olen koonnut Itkosen esityksen tämän väitöskirjan liitteeseen 4 taulukkoon F vertailun helpottamiseksi. Ilmoitan taulukossa vain Itkosen (1989) murrealueiden nimitykset, en hänen väitöskirjassaan (1964a) käyttämiä englanninkielisiä nimityksiä, sillä tulkintani mukaan murrealueiden nimityksissä ei ole eroa Itkosen esitysten (1964a, 1989) välillä, vaikka joissakin alueiden rajoissa on, mihin palaan tuonnempana.

Itkosen (1964a: 31) väitöskirjassa on kartta, johon on merkitty numeroin (ja aakkosin) Itkosen tekstissä nimeämät murteistot ja niiden alaryhmät. Murteistot on erotettu toisistaan mustalla yhtenäisellä viivalla ja alaryhmät pisteviivoituksella, lisäksi osa läntisiä ja eteläisiä rannikkoseutuja, Ahvenanmaa sekä Turun saaristo on kenoviivoitettu jaon ulkopuolelle. Kartan kuvauksessa (Itkonen 1964a: 31) Itkonen kirjoittaa:

”Map 1: the division of the Finnish dialects. (The Swedish-speaking areas of Finland are marked with diagonal lines).”

Kuten Itkonen murrealuejakonsa saatesanoissa (1964a: 30) kirjoittaa, hän toteaa murrealue-esityksensä olevan pääpiirteittäin sama (*broadly the same*) kuin Martti Rapolan JSM-teoksessa. Seuraavassa tarkastelen, missä määrin Itkosen esitys eroaa Martti Rapolan JSM-esityksestä.

Rapolan JSM-esityksen kanssa ulkorajoiltaan täsmäävät Itkosen (1964a: 31) esityksessä lounaismurteet, Etelä-Pohjanmaan murteet (JSM nimitys *eteläpohjalainen murre*¹⁵⁶), Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteet ja Peräpohjan murteet (JSM nimitys *Peräpohjolan murteet*). Itkonen (1964a) on nimennyt ja numeroinut erikseen myös lounaiset siirtymämurteet, joita Rapola ei nimeä eikä numeroi omaksi murrealueekseen, ja Itkosen esityksen ko. murrealueen ulkorajat täsmäävät JSM-esityksen kanssa.

Murrealueiden ulkorajoihin on Itkosen (1964a: 30) esityksessä tehty kolme muutosta: Toinen JSM-esityksen mustalla rajatuista mutta nimeämättömistä murrealueista on Itkosen esityksessä liitetty savolaismurteisiin (*7g Keuruun-Evijärven seudun*

156 On tuotava esiin, että kyse ei ole vain sattumanvaraisesta muotoiluerosta, sillä Rapola on valinnut yksikön (*eteläpohjalainen murre*) harkitusti (JSM¹⁹⁴⁷: 93, JSM¹⁹⁶⁹: 125): ”Eteläpohjalainen murre – voimme käyttää yksikköä – on edellisiin verrattuna sekä yhtenäinen että selvärajainen.”

välimurteet), eikä Itkonen jaa ko. aluetta pisteviivoituksella kahteen alaryhmään kuten Rapola. Rapolalla savolaismurteiden eteläosan alamurrealue (Savitaipale-Taipalsaari-Lappeenranta) on Itkosen esityksessä kaakkoismurteiden alamurrealue (8c *Lappeenrannan seudun välimurteet*). Lisäksi hämäläismurteiden ja savolaismurteiden ulkorajaa on muutettu siirtämällä Padasjoki kaakkois-hämäläisistä murteista (3d–f) savolaismurteiden Päijät-Hämeen murteiden alaryhmään (7a). Todettakoon, että Itkosen on alun perin ollut tarkoitus tutkia juuri päijäthämäläisiä murteita, mutta työ on prosessin aikana laajentunut (Virtaranta 1965: 311). Tämä lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että Itkosen jako on juuri kaakkoishämäläisten murteiden (3d–f) sekä Päijät-Hämeen murteiden alaryhmän (7a) osalta Rapolan esitystä hienojakoisempi.

Alamurretyyppittelyssä Itkonen (1964a) noudattelee Rapolaa lounaisten siirtymämurteiden ja Peräpohjan murteiden alaryhmäjoissa sekä siinä, ettei Etelä-Pohjanmaan murrealuetta ole jaettu alamurteisiin. Itkonen (1964a) on karkeistanut alamurrealuejakoa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteiden osalta: Rapola rajoitti alueen viiteen alamurteeseen, joista Itkosen esityksessä on vain Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteiden väliin (Raahen tienoille) asettava raja. Neljän murrealueen – lounaismurteiden, hämäläismurteiden, savolaismurteiden ja kaakkoismurteiden – tapauksessa Itkonen on jakanut alueet hienojakoisemmin kuin Rapola.

Kuten aikaisemmin totesin, Itkosen motiiveja ja perusteita JSM-esityksen muokkaamiseen on vaikea tulkita, sillä hän ei käsittele niitä murrealuejaon esittämisen yhteydessä. Hän ei myöskään esitä, perustuvatko muutokset murrealuejakoon useampaan kielenpiirteeseen kuin hänen väitöskirjassaan tutkimaansa sandhi-ilmiöön (sananloppuinen *-k*). Itkosen väitöskirjan aineistona on ollut kirjallisia aineslähteitä, hänen tekemiään muistiinpanoja vuosilta 1957–1963 sekä Suomen kielen nauhoitarkiston tallenteita. Toisin sanoen, jos hänen tekemänsä rajojen muutosesitykset perustuvat hänen väitöskirja-aineistoonsa – kuten oletettava on –, mukana on myös aineistoa, joka on tallennettu 1960-luvun alussa.

Itkonen ei myöskään ota kantaa alueajaon synkroniaan tai diakroniaan eli siihen, minkä hetken kielioloja hän pyrkii esityksellään kuvaamaan. Synkronian ja diakronian suhdetta kielentutkimuksessa hän kuitenkin pohtii esimerkiksi Virittäjässä julkaistussa lektioesitelmässään (1964b: 225, 226, 227, 230), joka on otsikoitu ”Sananrajaisten äänneilmiöiden synkroniaa ja diakroniaa” (lihavointi L. A.):

”Niin kauan kuin kieltä on vakavasti tutkittu synkroniselta kannalta, ovat sananrajoille ominaiset äänneilmiöt vetäneet tutkijain huomiota puoleensa. (---) Sananrajaisten äänneilmiöiden synkronisella tutkimuksella on epäilemättä vielä avara työmaa edessään. Niitä äännesekvenssejä, jotka sanarajoilla tietyssä kielimuodossa tavataan, ei voida tarkastella irrallaan laajemmista yhteyksistä, ja tähänastisen tutkimuksen pääansiona onkin pidettävä sitä, että se on teroittanut katsetut tuollaisia yhteyksiä etsimään. (---) Diakroninen kielentutkimus edellyttää sekin synkronisten tasojen hallintaa. **Miten sananrajailmiöiden synkronisia yhteyksiä koskeva tieto saattaa helpottaa näiden ilmiöiden diakronista tutkimusta**, siitä saamme jonkinlaisen käsityksen seuraamalla vaikkapa sellaista yksityiskohtaa kuin kantasuomen sananloppuisen *k:n* vaihteita

suomen murteissa. (---) Huomaamme tällaisista esimerkeistä, ettei sananrajailmiöiden diakronisessa selvittelyssä tulla toimeen pitämättä tarkoin silmällä samoja strukturaaleja yhteyksiä, joiden seuraaminen kuuluu näiden ilmiöiden synkronisenkin tutkimuksen tehtäviin. **Synkronia tarjoutuu tässä – niin kuin yleensäkin tieteen alalla – diakronian oivaksi avuksi, mutta yhtä hyvin pätee myös käänteinen toteamus: se lattea pinta, jonka parissa synkronikko askartelee, hahmottuu silmissämme uudella lailla, kun liitämme sen osaksi peräkkäisten aikatasojen ilmavaa kehikkoa.** Toisinhan ei voisi ollakaan. **Tutkittava ilmiö, jonka synkroniset yhteydet ovat selvillä, asetuu tässä kehikossa yhä uusiin yhteyksiin, ja mitä väljemmässä suhteutustautassa sen näemme, sitä syvemmin voimme väittää sen ymmärtävämme.”**

Itkosen lainauksessa esittämien näkemysten pohjalta syntyy mielikuva, että hän käsittää kielen diakronian synkronisten tasojen sarjaksi, ja on diakronisesti eri aikatasoja tarkastelevassa tutkimuksessaan pyrkinyt lisäämään yhden uuden synkronisen tason tutkimansa kielenpiirteen (sananloppuinen *k*) ilmenemiseen kielessä. Kenties hän ajattelee, että hänen tekemänsä muutokset JSM-aluejakoon ovat uusi synkroninen poikkileikkaus ”peräkkäisten aikatasojen ilmavaan kehikkoon” eli lähtökohdiltaan diakroniseen suomen murteiden tyypittelyyn. Tämä kaikki on kuitenkin vain tulkintaa ja arvailua, sillä Itkonen ei käsittele suomen murteiden aluejakoa suhteessa synkroniaan ja diakroniaan väitöskirjassaan eikä lektioesityksissään.

Terho Itkosen väitöskirjan arvioi Virittäjässä suomen kielen professori Pertti Virtaranta (1965). Seuraavassa käsittelen Virtarannan esittämiä Itkosen väitöskirjaan liittyviä näkemyksiä, jotka koskevat erityisesti Itkosen aineistoa sekä kielen ja kielen tutkimuksen synkroniaa ja diakroniaa.

Aluksi on todettava, että verrattuna aikaisempiin murrealue-esityksiin liittyvään keskusteluun (Rapola 1932, Kettunen 1932, Kettunen 1947) Virtarannan arvio on hyvin positiivinen ja keskittyy pääasiassa siihen, missä Itkonen on väitöskirjassaan onnistunut. Kritiikkiä Virtaranta esittää hyvin varovaisesti, esimerkiksi ao. lainauksessa, jossa hän tulkintani mukaan käytännössä epäilee, voiko vokaalia edeltävän *-k:n* vivahde-eroja tulkita niin tarkasti kuulonvaraisesti, kuin Itkonen esittää tehneensä (Virtaranta 1965: 311):

”Joskus lukija ehkä hämmästelee tekijän tarkkakorvaisuutta; näin esim. sivulla 217, jossa tekijä selvittelee sanaloppuisen vokaalinedellisen *-k:n* pääasiassa savolaisen edustuksen vivahde-eroja ja väliasteita puristussupistumasta geminaattalaryngaaliklusiiliin.”

Virtaranta ei arviossaan käsittele Itkosen esittämää murrealuejakoa kuin hyvin lyhyesti. Murrerajoista Virtaranta (1965: 312) kirjoittaa:

”Inkerin murteista tekijä on jättänyt suomen kielen ulkopuolelle inkeroismurteet ja inkeroispohjaiset sekamurteet, jotka hän nähtävästi aikoo käsitellä tutkimuksen loppuosassa muiden ims. [itämerensuomalaisten] kielten yhteydessä. Tekijä on siis ratkaissut kantansa inkeroismurteiden asemasta ims. kielten ryhmittelyssä samoin kuin viime aikojen neuvostovirolaiset tutkijat (Ariste, Laanest) ja toisin kuin yleensä suomalainen tutkimustraditio (esim. Kettunen). Aineksesta puheen ollen on erityisesti syytä tähden-tää sitäkin, että ääninauhoista poimitut runsaat esimerkit ovat hyvin valitut ja hyvin

litteroidut, samoin kuin sitä, että esimerkistö tarjotaan lukijalle murrealueittain ryhmiteltynä.”

Tulkintani mukaan Virtaranta siis hyväksyy Itkosen murrealuejaon ja lähestyy sitä hyvin pragmaattisesta näkökulmasta: murreryhmittely on tapa esittää tutkimuksen esimerkistö johdonmukaisesti.

Jos oletamme, että Itkonen on perustanut JSM-murrejaotteluun tekemänsä muutokset väitöskirjansa aineistoon, on tarpeen tarkastella, miten Virtaranta Itkosen käyttämää aineistoa arvioi. Virtaranta (1965: 311–312) kirjoittaa:

”Terho Itkosen juuri valmistunut väitöskirja on lohjennut hänen päijäthämäläisiin murteisiin kohdistuvasta tutkimussuunnitelmastaan, jota varten hän on joutunut ulottamaan aineksen keruun myös yli tutkittavan murrealueen rajojen. (---) Tutkimuksen aines perustuu ensiksikin jo olemassa oleviin painettuihin ja painamattomiin tutkimuksiin ja aineskokoelmiin, toiseksi Suomen kielen nauhoitearkiston nauhoitteisiin, joita tekijä on kuunnellut 147 pitäjän murteesta, ja kolmanneksi tekijän itsensä 1957–1963 peräti 97 pitäjän murteesta tekemiin muistiinpanoihin. Tekijällä on siis ollut hallussaan tutkimuksen menetykselliseen kirjoittamiseen tarvittava runsas aines. Aivan korvaamattomaksi avuksi ovat osoittautuneet ääninauhatalenteet, joiden varaan tekijä on rakentanut eräät tärkeitä tuloksensa. (---) Aineisto jakautuu melko tasaisesti yli suomen kielen alueen. Sen lievä painopiste näyttää olevan Päijät-Hämeen murteissa, kun taas esim. kaakkoishämäläisistä ja peräpohjalaisista murteista esimerkkejä olisi voinut olla runsaamminkin. (---)”

Kuten lainauksesta käy ilmi, Virtaranta arvioi aineistoa suhteessa Itkosen tutkimuksen kohteeseen, ei varsinaisesti murrealuejakoon liittyen. Virtarannan arviosta voi kuitenkin päätellä saman asian, jonka esitin edellä: Itkosen aineisto käsittää kyllä ”suomen kielen alueen”, mutta keskittyy päijäthämäläisiin murteisiin, joka oli Itkosen väitöskirjan alkuperäinen tutkimuskohde.

Tutkimuksen suhdetta synkroniaan ja diakroniaan Virtaranta (1965: 316) arvioi seuraavalla tavalla:

”Tutkimus on tavoitteiltaan diakroninen, mutta kielihistoriallisiin tuloksiin siinä päästään nimenomaan synkronisten läpileikkausten avulla. Tekijän käyttämä metodi merkitsee meikäläisessä äännehistoriallisessa tutkimuksessa selvää edistystä, jatkuvaa vapautumista nuogrammaattisen tutkimustradition ehkä vieläkin liiaksi hallitsemasta tutkimustavasta. Synkronisten tasojen huolellinen vaarinotto on johtanut tekijän uusienkin ongelmien pariin, joita hän taitavasti pohtii käyttämällä hyväkseen myös tilastollisia frekvenssilaskelmia – sekin jokseenkin uutta fennistisessä tutkimuksessa.”

Virtaranta siis tulkintani mukaan tuntuu tulevan samoihin johtopäätöksiin, kuin mitä itse päättelin Itkosen lektion (1964b) perusteella: diakronia jäsenyytensä Itkosen tutkimuksessa – ja siten todennäköisesti myös hänen murrejaottelussaan – synkronisten läpileikkauksien sarjana, joista ”tuoreinta” synkronista läpileikkausta edustavat Itkosen muistiinpanot 1950–1960-lukujen taitteesta sekä Suomen kielen nauhoitearkiston aineisto.

Kuten olen tuonut esiin, Terho Itkosen vuonna 1989 Nurmijärven murrekirjassa esittämä suomen murteiden aluejako esitetään tämän väitöskirjan kirjoitushetkellä Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilla suomen murteiden aluejakona. Sivustolla tosin ei suoraan sanota, että kyseessä on Terho Itkosen laatima aluejako, vaan todetaan, että ”alla oleva murrekartta perustuu Terho Itkosen käyttämään suomen murteiden jaotukseen”. (Kotus, Kielitieto: suomen murteet.)

Itkonen (1989: 11–12) ilmoittaa Nurmijärven murrekirjan aineistoksi sen alkulauseessa vuosina 1959–1975 tehdyt Suomen kielen nauhoitearkiston (SKNA) tallenteet. Selvää on, ettei kirjan fokuksessa ole ollut tarkastella suomen murteiden aluejakoa kokonaisuudessaan aineiston avulla. Itkosen Nurmijärven murrekirjassa (1989: 342–343) julkaisema murrejaottelu sisältää otsikolla ”Nurmijärven murteesta” lyhyen johdanto-osuuden, josta käy ilmi myös Itkosen näkemyksiä liittyen synkroniaan ja diakroniaan (Itkonen 1989: 341–342, lihavointi L. A.):

”Kirjamme tekstien on määrä kuvastaa Nurmijärven murretta semmoisena kuin sitä puhui murteensa hyvin säilyttänyt vanha polvi vielä 1960- ja jossain määrin 1970-luvullakin. Äidinkiелensä tuo polvi oli oppinut lapsuudessaan 1800-luvun parina viimeisenä vuosikymmenenä, ja vaikka monien puheeseen on sen jälkeen tullut vieraita tartunnaisia, **voidaan tekstien ja muiden muistiinpanojen avulla tehdä takautuvia päätelmiä. Voidaan jopa melko tarkkaan päätellä, millaista Nurmijärven puhe-tapa oli satakunta vuotta sitten.** Nurmijärven murre ei ole aivan tarkkarajainen, saati yhtenäinen kielimuoto enempiä kuin suomen kielen pitäjänmurteet yleensäkin. (---) Vaikka vertailut lähimpien naapuripitäjien murteisiin jo paljastavat jotain, paremmin Nurmijärven murteen asema hahmottuu vasta kun taustaksi otetaan suomen murteet laajemmalti. **Ne jakautuvat viiteen suureen pääryhmään: lounaismurteet, hämäläismurteet ja pohjalaismurteet lännessä, savolaismurteet ja kaakkoismurteet idässä.** Havainnollisuuden vuoksi murreryhmien rajat on tapana vetää jyrkästi, vaikka rajojen vierille melkein aina jää kapeampia tai leveämpiä siirtymävyöhykkeitä. **Yksi tällainen siirtymävyöhyke joudutaan kuitenkin laajuutensa vuoksi erottamaan omaksi ryhmäkseen; kuudentena se rinnastuu noihin viiteen pääryhmään.** Tämä vyöhyke koostuu ns. lounaisista välimurteista, jotka jäävät lounais- ja hämäläismurteiden lomaan. Näyttää siltä, että niiden kaista ainakin enimmäkseen on vanhaa lounaismurteiden reuna-aluetta, jonka murre on sitten melkoisesti hämäläistynyt mutta silti säilyttänyt paljon lounaistakin perua.”

Itkosen lainauksessa on kiinnostavaa se, että hän tuo selkeästi esiin, että hänen esityksensä tavoite on konstruoida esittelemänsä kielimuoto (Nurmijärven murre) sellaiseksi, mitä se luultavasti on ollut 1800-luvun lopussa. Itkonen ei siis tarkastele SKNA:n tallenteita synkronisena poikkileikkauksena 1960-1970-lukujen Nurmijärven murteesta, vaan toteaa, että yhdistelemällä tuota aineistoa ”teksteihin ja muihin muistiinpanoihin”, ”voidaan jopa melko tarkkaan päätellä”, millaista kieli oli 1800-luvun lopussa.

Toinen huomattava seikka on, että Itkonen esittää tekstissä väitöskirjaansa avoimemmin, mikä ajatus hänen murrealuejakonsa taustalla on: Itkosen mielestä ”pääryhmiä” eli murrealueita on oikeastaan vain viisi. Toisin sanoen hän käsittää keski- ja

pohjoispohjalaiset sekä Peräpohjan murteet yhdeksi ”pohjalaismurteiden” alueeksi. Lounaisten siirtymämurteiden rajaamista yhdeksi murrealueeksi hän puolustaa vain käytännöllisistä syistä: koska alue on ”laaja”, se on tarpeen erottaa, vaikka kyseiset murteet ”jäävät lounais- ja hämäläismurteiden lomaan”.

Nurmijärven murrekirjassa esitetty kartta on sivulla 343, ja sitä edeltävällä sivulla on alaviitemäisesti lueteltu jako niihin kahdeksaan murrealueeseen ja yhteensä 31 alueeseen, jotka olen esitellyt tässä luvussa ja koonnut tämän väitöskirjan liitteeseen 4 taulukkoon F. Seuraavaksi tarkastelen, miltä osin Itkosen (1989) murrejako eroaa hänen väitöskirjansa (1964a) murrejaosta ja pyrin jäljittämään, mihin erot perustuvat.

Itkosen esitysten (1964a: 31, 1989: 343) kartoissa on kolme eroa: 1) Virrat on siirretty Ylä-Satakunnan murteista (3a) perihämäläisiin murteisiin (3b), 2) Noin puolet Ranuasta ja Pudasjärvi on siirretty Pohjois-Pohjanmaan murteista (5b) Kainuun murteisiin (7h) ja 3) Suomenniemi on siirretty Lappeenrannan seudun välimurteista (8c) Etelä-Savon murteisiin (7b). On oletettavaa¹⁵⁷, että muutokset perustuvat Ranuan ja Pudasjärven osalta Matti Pääkkösen sekä Alpo Räisänen väitöskirjoissaan esittämiin huomioihin ja argumentaatioon (Pääkkönen 1972: 18–19, Räisänen 1972: 11, 20–24) ja Suomenniemen osalta Aila Mielikäisen väitöskirjassaan esittämiin huomioihin ja argumentaatioon (Mielikäinen 1982: 13–18). Selitystä sille, miksi Virrat on siirretty Ylä-Satakunnan murteista perihämäläisiin murteisiin, en ole onnistunut löytämään.

Itkosen murrejaottelujen kannalta huomionarvoinen kysymys on, miksi Itkonen (1964a) on karkeistanut alamurrealuejakoa JSM-teoksesta esimerkiksi Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteiden osalta, kun taas – kuten jo aiemmin totesin – jakaa kaakkoishämäläiset murteet (3d–f) perin hienojakoisesti. Väitöskirjaan liittyvässä jaossa Itkosen ratkaisu on perusteltu, sillä hänen väitöskirjansa alueellinen fokus on alun perin asettunut ko. alueelle. Tämän hienojakoisuuden hän on säilyttänyt myös vuoden 1989 esityksessään todennäköisesti siksi, että Nurmijärvi sijoittuu Itkosen murrejaottelussa Länsi-Uudenmaan murteisiin (2e), joka sijaitsee kaakkoishämäläisten murrealueiden länsipuolella. Joka tapauksessa mielestäni merkityksellistä on, että Itkonen ei esitä väitöskirjassaan (1964a) tai Nurmijärven murrekirjassa (1989) kaikkien murteistojen osalta jakoa niihin alaryhmiin, joita tiettyihin murteistoihin keskittyneet tutkijat käsittelevät omissa tutkimuksissaan (ks. esim. Laurosela 1913, Pääkkönen 1971, Lehtimäki 1972, Mielikäinen 1982, Juusela 1989).

Terho Itkosen Nurmijärven murrekirjan (1989) on arvioinut Virittäjässä Vesa Koivisto (1990). Arviota voi yleisesti kuvata hyvin positiiviseksi: tulkintani mukaan Koivisto ei esitä kirjaan liittyen yhtään kriittistä huomiota. Koivisto (1990: 244) ei myöskään käsittele Itkosen kirjassa esittämää murrealuejakoa, vaan toteaa:

”Tekstiosuuden perään Itkonen on laatinut katsauksen Nurmijärven murteeseen. Tämä luku on kokonainen tiivis pienoistutkimus, joka onnistuneesti jäsentää tekstissä vastaan

157 Terho Itkonen ei käsittele *Nurmijärven murrekirjassa* murreajamuutoksia, eikä viittaa toisiin tutkijoihin.

tulvehtivan piirrekirjon. Katsaus keskittyy äänne- ja muotoseikkoihin; lauseopillisia ja sanastopiirteitä on mukana vähemmän. Tarkastelunäkökulma on tavallista laajempi, sillä Itkonen ei tyydy vain luettelemaan Nurmijärven murteen erityispiirteitä. Hän suhteuttaa Nurmijärven puheenparren koko suomen murteiden kuvaan tuomalla samalla esiin piirteiden erilaiset levikit ja ikäsuhteet. Näin laaja perspektiivi on vaatinut kirjoittajalta paljon taustaselvittelyä.”

Väitöskirjojen lähdeluetteloihin perustuvan sitaatioanalyysini mukaan Terho Itkosen väitöskirjaan (1964a) viitataan tutkimieni väitöskirjojen lähdeluetteleissa 22. eniten: 20 väitöskirjassa niistä 36 väitöskirjasta, jotka ovat ilmestyneet Itkosen väitöskirjan eli vuoden 1964 jälkeen (Aarikka 2018: 411). Analyysini mukaan murrealueiden, niiden välisten rajojen tai varianttien levikkien yhteydessä Terho Itkoseen viitataan 11:ssä tutkimistani väitöskirjoista: Suurin osa viittauksista on Itkosen väitöskirjan murrealuejakoon (1964a), mutta neljässä väitöskirjassa¹⁵⁸ viitataan myös Nurmijärven murrekirjaan (Itkonen 1989), kuten esimerkissä 283:

(283) Tekstiaineisto: VK 37 (1998), s. 102

Tutkimukseni kohdistuu suomen vanhoihin paikallismurteisiin. Murteiden määrittelyssä noudatan Terho Itkosen esittämää jaottelua (alkuaan 1964b: 30–32, uusimpien äännehistorioiden mukaisesti tarkistettuna 1989: 342–343).

Kun kysyin haastattelemltani tutkijoilta, mitä murrerajaehdotusta he pitävät relevantimpana tai mitä he ovat tottuneet käyttämään, kuusi tutkijaa (n = 20) mainitsi Terho Itkosen. Yksi tutkijoista käsitteli vastauksensa aluksi rajanmäärittelyn vaikeutta ja sitä, että rajat eivät ole *hyppäyksellisiä*, ja ilmoitti sen jälkeen *vierastavansa* Terho Itkosen jakoa:

(284) Haastatteluaineisto

T/mt: mut jos hyväksyy sen **et ne ei oo tämmösiä hyppäyksellisiä**, eroja niin, niin niin Kettunen, Kettune Rapola, on iha hyviä. **Itkosta mä varmaan vierastan** sen takii koska mun mielestä, kyllähän se teki niitä, murrekirjoja ja muita ja oli niis kenttä-, hommissaki mut et ku eihä se oon, niin kun se o sen väitöskirja osana se kartasto ja sit oikeestan Kotuksen myötä niin, ja ku **mä en o hänen näpeissään pihdeissään joutunu olemaa** (---)

Vastauksesta on tulkittavissa, että Terho Itkosella oli osittain myös negatiivinen valta-asema tutkimusalalla (*mä en o hänen näpeissään pihdeissään joutunu olemaan*) – myös eräässä toisessa tutkijahaastattelussa tutkija ilmoitti käyttäneensä ensisijaisesti Itkosen murrealuejakoa siitä syystä, että Itkonen oli hänen ohjaajansa. Muista Terho Itkosen haastattelussa maininneista yksi mainitsi vain Terho Itkosen, yksi Kettusen ja Itkosen, yksi Rapolan ja Itkosen sekä yksi Rapolan, Itkosen ja Aila Mielikäisen. Yksi tutkija mainitsi Terho Itkosen rinnalla Alpo Räisäsen ja Aila Mielikäisen ja toi esiin,

158 VK 37 (1998: 102), 39 (2000: 361), 47 (2011: 12, 42–43) ja 48 (2016: 14–15).

että nimenomaan *vanhojen aluemurteiden* tarkastelun kannalta kyseinen murre-aluejako on edelleen relevantti:

(285) Haastatteluaineisto

LA: joo no itse asias tää oliki hyvä aasinsilta, koska seuraavaks, ajattelin että, et puhuttais vähän murrealueista ja, niin kun, murre-, tavallaan, miten niitä niin ku, on jaoteltu, ja mikä on niin ku sulle sellanen, ää, mitä sä niin ku useimmiten käytät, jotain, murrejakoo tai,.

T/mt: no koska tuota niin olen, kovin, perinteisellä ja vanhanaikaisella kannalla niin **lähdän tästä, Terho Itkosen, onk se kuuskytneljä-kuuskytviis tästä standardi-, jaottelusta** jota sitten on myöhemmin hiukan, ee ää Alpo Räisänen ja Aila Mielikäinen täydentäneet että **se (---) on jatkuvasti, hyvin pätevä koska olen harra- harrastunu nimenomaan vanhoista, (---) vanhoista aluemurteista** niin tuota silloinhan, tästä lähteminen on edelleenkin, edelleenkin mielekästä.

Esimerkissä 285 on kiinnostavaa, että tutkija nimeää Itkosen jaottelun *standardijaotteluksi*. Lisäksi hän ottaa epäsuorasti kantaa murrealuejaon synkroniaan ja diakroniaan ja tuo esiin, että vanhojen aluemurteiden kannalta kyseinen jaottelu on *jatkuvasti hyvin pätevä*. (VANHAN) MURTEEN ja (NYKY)PUHEKIELEN kronotooppeja käsittelen tarkemmin luvussa 5.5.3.

Tutkija käyttää myös esimerkissä 285 ilmaisua *täydentää*, kun hän tuo esiin Aila Mielikäisen ja Alpo Räisänen ehdottamat muutokset Itkosen murrealuejaotteluun. Myös kaksi muuta tutkijaa käytti haastattelussa ilmaisuja kuten murrerajojen ”päivittäminen” ja ”täsmäntäminen”. Tämän seikan toin esiin myös luvussa 5.4.2: murrealuejakoon tehtyjä muutoksia on tapana kuvata murrerajojen ”täydentämiseksi”, ”tarkentämiseksi” tai ”tarkistamiseksi”. Tähän murrerajojen muokkaamiseen ja tuottamiseen on osallistunut koko joukko tutkijoita, joista mainitsen tässä yhteydessä vain ne, joihin viitataan useammassa kuin yhdessä väitöskirjassa murrealueen ja -rajojen määrittämisen yhteydessä: Knut Cannelin (VK 15 [1971: 19], VK 33 [1992: 1, 12], VK 44 [2009: 61 – 63]), Heikki Ojansuu (VK 27 [1988: 5], 39 [2000: 361]), Jussi Laurosela (VK 29 [1989: 11, 47, 49], 33 [1992: 7-9], 38 [1999: 41]), Alpo Räisänen (VK 16 [1972: 20], VK 26 [1987: 21], 36 [1998: 22], 37 [1998: 102], 38 [1999: 41], 47 [2011: 20, 43]) ja Aila Mielikäinen (VK 26 [1987: 21], VK 39 [2000: 361], 46 [2011: 39], 47 [2011: 12, 43]). Tutkijahaastatteluissa murrerajojen käsittelemisen yhteydessä em. tutkijoista mainitaan Heikki Ojansuu (1 haastattelussa), Alpo Räisänen (1 haastattelussa) ja Aila Mielikäinen (2 haastattelussa).

5.4.4.6 Murrealueet: yhteenvetoa ja pohdintaa

Olen luvun 5.4.4 alaluvuissa tarkastellut sitä, millaisiin alueisiin suomen murteiden on esitetty jakautuvan. Aloitin tarkastelun luomalla katsauksen siihen, millaisia murrealueita tekstiaineistoni väitöskirjoissa vuoteen 1930 saakka (VK 0 [1871]–VK 8 [1925]) on nimetty, sekä E. N. Setälän (1917) ja Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin murrealueisiin. Sen jälkeen tarkastelin Suomen murteiden sana-arkistoon ja

Suomen murteiden sanakirjaan liittyviä aluejakoja, joiden tapauksessa on tulkintani mukaan epäselvää, perustuvatko ne ensinkään lingvistisiin seikkoihin vai ovatko ne pragmaattisia, keruun organisointiin liittyviä aluejakoja. Luvussa 5.4.4.3 käsittelin ensimmäistä selkeästi lingvistisiin seikkoihin perustuvaa murrealue-esitystä eli Lauri Kettusen (1930b) *Murrealueet*-teosta ja sen vastaanottoa (Rapola 1932, Kettunen 1932). Luvussa 5.4.4.4 tarkastelin Martti Rapolan JSM-teoksessaan esittämää aluejakoa, sen suhteutumista Kettusen aluejakoon ja Rapolan esityksen vastaanottoa (Kettunen 1947). Lopulta tarkastelin kahta Terho Itkosen (1964a, 1989) esittämää aluejakoa, niiden välisiä eroja ja suhteutumista JSM-jakoon sekä sitä, miten kyseistä jakoa on ”tarkennettu”.

Olen taulukkoon 18 koonnut ne edeltävissä alaluvuissa käsittelemäni murrealuejaot, jotka pohjautuvat näkemykseni mukaan selkeästi lingvistisiin seikkoihin ja oletettavasti myös aineistoon, vaikka käytetty aineisto ei kaikkien murrealue-esitysten kohdalla ole läpinäkyvästi selvä. Taulukon toiseen sarakkeeseen on koottu nimettyjen murteistojen määrä sekä sulkeisiin jaottelussa esitettyjen alueiden määrä yhteensä. Alamurreajosta on todettava, että tietyt alueet on erityisesti vakiintuneessa esityksessä (Itkonen 1989) jaettu maantieteellisesti perin hienojakoisesti (esim. lounaiset siirtymämurteet: viisi alamurretta; hämäläismurteet: kuusi alamurretta), kun taas esimerkiksi savolaismurteiden pinta-alaltaan iso murrealue on jaettu vain kahdeksaan alaryhmään ja eteläpohjalaisia murteita ei eritellä alamurteisiin ollenkaan. Eri murrealue-esityksiä ja niissä käytettyjä murteistojen nimityksiä voi verrata tarkemmin tarkastelemalla tämän väitöskirjan liitteessä 4 olevaa taulukkoa E, johon olen merkinnyt näkyviin nimetyt murteistot ja alamurteet numerointineen sekä myös sen, onko murrealue-esityksissä jäsennetty murteistot myös suhteessa päämurrealueisiin.

TAULUKKO 18. Koonti suomen murrealueita käsittelevistä esityksistä erityisesti aineiston, jaon lingvististen perusteiden sekä diakronian ja synkronian näkökulmasta

Jakoa esittäneet tutkijat	Nimettyjen murrealueiden määrä (suluisia alueiden määrä yhteensä)	Jaon perusteena oleva aineisto	Mihin lingvistisiin seikkoihin jako perustuu?	Onko jako synkronisin vai diakronisin argumentein perusteltu?
Kettunen (1930b)	10 (25)	Pääasiassa Kettusen itse keräämä aineisto 1925–1930, joka on osittain tallennettu vahaleriöille ja kuvattu teoksessa <i>Murrenäytteitä</i> (Kettunen 1930a).	Pääasiassa äänne- ja muotorakenteeseen liittyvät kielenpiirteet, joitakin sanastollisia seikkoja otettu huomioon.	Synkronisin (perustuu Kettusen aineistoon 1925–1930).
Rapola (1947, 1969)	7 (27)	EOS: <i>Johdatus Suomen murteisiin</i> -teoksessa on kirjallisuusluettelo (1947: 111–112, 1969: 146–147) ja viittaus Lauri Kettusen kartaston (1940a, 1940b) hyödyntämiseen (1947: 21, 1969: 30).	Äänne- ja muotorakenteeseen liittyvät kielenpiirteet.	Diakronisin, mutta JSM-painosten välillä havaittavissa halua esittää huomioita myös murteiden muutoksesta ja muutoksen suunnasta.
Itkonen (1964a, 1989)	8 (31)	EOS: Itkosen väitöskirjan aineistona on ollut kirjallisia aineslähteitä, hänen tekemiään muistiinpanoja vuosilta 1957–1963 sekä Suomen kielen nauhoitearkiston tallenteita.	EOS: Itkosen väitöskirja (1964a) käsittelee sananloppuista <i>-k:ta</i> , Nurmijärven murrekirjassa (1989) hän käsittelee pääasiassa äänne- ja muoto-opillisia ilmiöitä, mutta myös sanastoa.	EOS: Itkonen ei käsittele murrejaottelunsa synkroniaa tai diakroniaa, mutta lektiiossaan (1964b) esittää kielen diakronian olevan "peräkkäisten (synkronisten) aikatasojen ilmava kehikko".
Leino ym. (2006)	7 (15)	<i>Suomen murteiden sanakirjan</i> kartastot, Suomen murteiden sana-arkistoa kerrytetty 1900–1974	Sanasto, aineistovetoinen määrällinen tarkastelu.	Synkronisin (perustuu SMSA: on aineistoon 1900–1974).

Murrealueiden esittämisyjärjestyksestä eri murrealue-esityksissä totean tässä yhteydessä kokoavasti, että *lounaismurteet* esitetään tyyppillisesti ensimmäisinä aluejaossa, mutta se, edetäänkö numeroinnissa ensin itään vai pohjoiseen, vaihtelee (ks. tarkemmin liite 4). Numerointiin ja esitysjärjestykseen ei välttämättä liity mitään ideologista valintaa – voinee ajatella, että numerointitapa pyrkii seurailemaan luku-suuntaa (vasemmalta oikealle).

Kokoavasti tarkasteltuna voinee esittää seuraavaa: Ensimmäisessä selkeästi lingvistisiin seikkoihin perustuvassa murreajattelussa (Kettunen 1930b) sen suhde aineistoon on läpinäkyvä – siten on myös selvää, minkä ajankohdan kielioloja kyseinen alueajottelu kuvaa. Kahdessa ensimmäisessä murrealueiden kokonaisesityksessä (Kettunen 1930b, JSM) käydään lävitse ne kielelliset tekijät, joihin jako perustuu. Vakiintuneen esityksen (Itkonen 1964a, 1989) – joka ilmoitetaan Kotuksen sivuilla suomen murteiden aluejakona – tapauksessa sekä suhde aineistoon että siten myös aikaan (synkroniaan ja diakroniaan) on epäselvä. Vakiintuneissa esityksissä ei myöskään enää eritellä eksplisiittisesti, minkä lingvististen seikkojen mukaan rajat on määritelty. Tämän kehityskaaren tarkasteleminen on huikaisevan kiinnostavaa: murrealue-esitykset tuntuvat hiljalleen erkaantuvan aineistosta ja siten synkroniasta ja diakroniasta eli ajasta, jolloin vakiintuneesta esityksestä tulee ikään kuin aineistosta ja kielioloista riippumaton, objektiivinen tosiasia.

Myös haastatteluaineistoni ja esimerkiksi SMS:n liittyvien aluejakojen perusteella tendenssi tuntuu olevan, että tieteenalalla on pyritty yhteen yhtenäiseen ja ”oikeaan” murrealuejakoon. Tämä havainto on kiinnostava siitä syystä, että kuten luvussa 5.4.2 esitin, jokaisen tieteellisesti määritellyn murrerajoesityksen taustalla on oltava jokin aineisto. Tämä aineisto on aina kytköksissä aikaan (synkroniaan): se kuvaa pysäytysotosta tietyn hetken kielestä. Tästä näkökulmasta on huomionarvoinen kysymys, onko esimerkiksi 1960-luvulla nauhoitetulla aineistolla murrerajojen muokkaaminen rajojen ”tarkistamista” tai ”tarkentamista” vai uudelleen määrittelemistä uuteen aineistoon perustuen. Murrerajojen uudelleen neuvottelemisessa voi olla kyse siitä, että lingvistisin perustein jokin rajamäärittely on perustellumpi kuin toinen, mutta toisaalta kyse on tulkinnasta, painotuksista ja subjektiivisista näkemyksistä – ”ehdonvallan kysymyksistä” – joita käsittelem seuraavassa luvussa 5.4.5.

5.4.5 ”Ehdonvallan kysymyksiä”: tutkijat ja kielenkäyttäjät murrerajojen määrittelijöinä

Varhaisissa murteentutkimuksissa (ks. luku 5.2.1) sekä puhetilanteessa muistiinpanotekniikalla tallennetun kielenaineksen (ks. luku 3.6.2) tapauksessa on selvää, että tutkija tekee puhetilanteessa subjektiivista valikointia sen suhteen, mitä kielenpiirteitä ja variantteja hän kuuntelee ja tallentaa. Kun tutkija tai kielenaineksen kerääjä on merkinnyt aineistoon esimerkiksi tiettyjä jollekin alueelle tyypillisiä variantteja, hänen on täytynyt subjektiivisesti valita, minkä kuulemansa variantin hän variaation virrasta tai ainakin purosta merkitsee alueelle tyypilliseksi (ks. myös Rapola 1936). Tallennusteknologian (ks. luku 3.6.3) myötä tämäntyyppinen subjektiivinen valikointi ei ole ollut enää tarpeen: puhe on tallentunut niin sanotusti sellaisenaan, ja tallennetusta aineistosta tutkija voi yhä uudelleen valita tarkasteltavat kielenpiirteet sekä niiden variantit ja tarkastella myös määrällisesti eri varianttien edustussuhteita. Kuitenkin yhä edelleen, kun tutkija määrittelee murretta kielimuotona ja siten myös

murrerajoja, subjektiivisuus on valinnan prosessissa läsnä: Vaikka määrällisesti aineistosta tarkastellut varianttien edustussuhteet olisivat selvillä, kuinka selvä niiden suhteellisten edustusten eron tulee olla, jotta jokin yksi variantti on alueelle ”tyypillinen”? Lisäksi tutkijan on määriteltävä, minkä piirteiden ja niiden edustusten mukaan hän rajoja määrittelee – toisin sanoen, mikä on kielessä tärkeää ja olennaista (ks. luku 5.3.2 kielenpiirteiden ja varianttien nimeämisestä ja arvottamisesta sekä luku 5.4.2 murrerajojen määrittelemisestä). Huomion arvoista on, että tämän valikoinnin subjektiivisesta ja intuitiivisesta luonteesta on oltu tieteenalalla myös tietoisia (Setälä 1917: 345–346, Rapola 1925: 69, 75–76, Kettunen 1947: 313, Hurttu 1999: 56, Mielikäinen 2001a, Paunonen 2006: 250–251). Martti Rapola kirjoittaa JSM-teoksessaan (JSM¹⁹⁴⁷: 12, JSM¹⁹⁶⁹: 15, lihavoitu osuus alkuperäisteksteissä harvennus):

”[R]ajat, joihin kunkin kielellisen yksityisilmiön levinneisyys kulloinkin ulottuu, harvoin ovat joka suunnalla samat kuin jonkin toisen ilmiön aluerajat. Siksi pä erinimisten **murteiden rajoja on mahdotonta tieteellisellä täsmällisyydellä määrätä**: jokainen huomaa helposti, että murteita on olemassa, mutta **missä toinen murre päättyy ja toinen alkaa, se on aina enemmän tai vähemmän ehdonvallan kysymys**, enemmän tutkijain keskeisestä sopimuksesta kuin ehdottomista tosiseikoista itsestään johtuva asia.”

Rapolan mainitsemia ”ehdonvallan kysymyksiä” ja niihin liittyvää pohdintaa käsittelen tarkemmin tässä luvussa.

Kuten luvussa 5.4.1 totesin, murrerajojen määrittelyn vaikeuden pohtimisella on yhtä pitkä historia kuin murrerajojen määrittelemisellä itsellään. Jo Antero Varelius – ensimmäinen tutkija, joka esitti aineistoon perustuvan murrerajamäärittelmän – pohti rajanvedon vaikeutta (Varelius 1985 [1846], Kurki 2003: 166). E. N. Setälä (1917: 345–346) kirjoittaa, että ”on melkein mahdoton tavalla, jolla olisi tieteellistä arvoa, maantieteellisesti määritellä suurempien murrealueiden rajoja”. Myös Martti Rapola käsittelee murrerajojen tieteellisen määrittelemisen vaikeutta sekä virkaanastujaisluennossaan (Rapola 1925: 69, 75–76) että *Johdatus suomen murteisiin* -teoksessa (JSM¹⁹⁴⁷: 12, JSM¹⁹⁶⁹: 15). Huomattavaa on, että murrealue-esitysten kanonisointuneista versioista (Itkonen 1964a, 1989) pohdinta murrerajojen määrittelemisen vaikeudesta ja subjektiivisuudesta uupuu, vaikka Itkonen Nurmijärven murrekirjassa (1989: 341–342) toki mainitsee, että ”Nurmijärven murre ei ole aivan tarkkarajainen, saati yhtenäinen kielimuoto enempää kuin suomen kielen pitäjänmurteet yleensäkin” ja että ”rajojen vierille melkein aina jää kapeampia tai leveämpiä siirtymävyöhykkeitä”. 2000-luvulla murrerajojen määrittelyyn liittyvä metateoreettinen keskustelu tuntuu jälleen saaneen ponnita lähinnä Aila Mielikäisen (2001) ja Heikki Paunosen (2006) puheenvuoroissa, joissa he pohtivat strukturaalisen dialektologian piirrehierarkioita (Mielikäinen 2001a, Paunonen 2006) ja murrerajamäärittelyjen synkroniaa ja diakroniaa (Paunonen 2006). On mielestäni kuitenkin hyvin turvallista väittää, että rajojen määrittelyn vaikeus on ollut tutkijoiden tietoisuudessa läpi murteentutkimuksen historian – ja että se on sitä edelleen. Tutkijahaastatteluissani

neljä tutkijaa (n = 20) pohti murrerajojen määrittämisen vaikeutta ja suhteellisuutta sekä rajojen liukuvuutta siitä huolimatta, että kysymykseni käsitteli sitä, mitä murrealuejakoa tutkija on tottunut käyttämään tai pitää relevantimpana. Myös tutkimistani väitöskirjoista 22:ssa (n = 51) käsitellään analyysini mukaan suoraan tai epäsuoraan rajojen määrittämisen vaikeutta.

Yksi tapa käsitellä murteisiin ja niiden välisiin (käsitteellisiin) rajoihin liittyvää määrittelyä subjektiivisuutta on tarkastella sitä, miten murteita kuvaillaan metaforisesti: tekstiaineistoni väitöskirjoissa tutkijat kirjoittavat esimerkiksi murteen *väristä* (esimerkki 286), *sävystä* (esimerkki 287) ja *luonteesta* (esimerkki 288):

(286) Tekstiaineisto: VK 13 (1963), s. 7

Murreryhmä rajoittuu etelässä Ala-Vuoksen murteisiin (rajapitäjinä niiden puolella Käkisalmi ja Räisälä) ja lounaassa Ylä-Vuoksen murteisiin (rajapitäjinä Kirvu, Rautjärvi ja Ruokolahti); lännessä ja luoteessa sitä vastassa ovat Säämingin, Punkaharjun ja Kesälahden savolaismurteet, pohjoisessa taas Sortavalan seudun (Uukuniemi, Sortavala) **savolaisväriset sekamurteet**.

(287) Tekstiaineisto: VK 23 (1986), s. 13

Vähitellen alkoi Helsinkiin tulla myös enemmän itäsuomalaisia muuttajia. 1930-luvulla heidän osuutensa kaikista Helsinkiin muuttaneista oli jo kolmannes. **Hämäläinen yleissävy** alkoi siis sekoittua.

(288) Tekstiaineisto: VK 3 (1888), s. 5

Mitä näiden **murteiden yleiseen luonteeseen** tulee, ovat ne pidettävät alkuperäisesti karjalaisina. Hämäläisiä omituisuuksia on tosiaan usiampia esim. *mettä* (*metsä*), *aura* (*atra*) ja (Kemin murteen) lyhyet konsonantit taivutuspäätteissä, mutta ne ovat varmaankin jalestäpäin näihin murteisiin tulleet.

Kuten esimerkeistä käy ilmi, murteita kuvaillaan siis heimonimityksiin kytkeytyvien murrealueiden nimityksien perusteella jonkin *värisiksi*, *sävyisiksi* tai *luonteisiksi* (heimojen ja murrealueiden suhteesta, ks. seuraava luku 5.4.6). Näiden ilmausten lisäksi väitöskirjoissa käytetään ilmausta *pohja*, kun tutkijat kuvailevat murteita ja niiden koostumusta, kuten esimerkeissä 289 ja 290:

(289) Tekstiaineisto: VK 27 (1988), s. 5

Turun murretta pidetään sekakoosteisena murteena. **Lounaismurteisen pohjan** lisäksi siihen ovat jo vuosisatojen ajan antaneet leimansa hämäläismurteiden ja myöhemmin myös suomen yleiskielen vaikutus.

(290) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 17–18

Tutkittavan alueen laajentaminen Alavuden suuntaan olisi varmaankin tarkentanut myös näiden Töysän eteläpään kylien asukkaiden puheesta tehtyä analyysia, mutta silloin työ olisi paisunut kohtuuttomasti: Alavudella tulevat vastaan variaation uudet muodot, joille tyypillistä on eteläpohjalaisen aineksen selvä dominoivuus ja joissa – toisin kuin Töysän murteessa – vain pilkahduksena voi osoittaa **vanhaa savolaista pohjaa**.

Tulkintani mukaan nämä metaforiset murteen yleiskuvaukset kytkeytyvät myös kielen synkroniaan ja diakroniaan: kuvaillaanko kielen *väriä*, *sävyä* ja *luonnetta* synkronisesta näkökulmasta eli senhetkisistä kieliloista käsin vai painotetaanko kielihistoriallista näkökulmaa (*vanha pohja*)? Tämä on seikka, josta Martti Rapola (1932) ja Lauri Kettunen (1932) myös keskusteleivat Virittäjän lehdillä 1930-luvun alussa. Kettusen *Murrealueet*-teoksen (1930b) arviossa Martti Rapola (1932: 69) esittää, että murteen ”väriä” määriteltäessä tutkija voi painottaa kielihistoriallisia seikkoja (diakroniaa) tai senhetkistä variaatiota (synkroniaa) sekä variantin frekvenssiä:

”Yleensä ei ”värin” määräämisessä kysymyksen tulevien tuntomerkkien valintaan ole ratkaisevasti vaikuttanut niiden absoluuttinen tai suhteellinen ikä, kuten luonnollista onkin, vaan niiden esiintymisen yleisyys, mutta toisinaan on nähdäkseni aiheetta sitenkin annettu merkitystä niiden vanhemmuudelle ja jouduttu siten ”värikärttä”-periaatteen ulkopuolelle.”

Vastineessaan arvioon Kettunen (1932: 186) tekee selväksi, että on omassa murrealuejaossaan ja murteen ”värin määräämisessä” painottanut ”nykykieltä” eli synkroniaa ja frekvenssiä, ja tuo myös esiin, että hänen omat kiistansa Niilo Ikolan kanssa Ala-Satakuntalaisten murteen sijoittamisesta perustuivat samaan kysymykseen: Ikola painotti kielihistoriallisia seikkoja ja katsoi siksi Ala-Satakunnan murteet lounaismurteiksi, kun taas Kettunen ”nykykielen” perusteella katsoi, että kyse on enemmän hämäläisistä murteista.

”Värin” määrittelyn lisäksi synkronian ja diakronian ristiveto on läsnä myös piirteiden valitsemisesta – onko murteita erottelevat kielenpiirteet ja niiden variantit valittu kielihistoriallisin motiivein vai synkronisin perustein? Heikki Paunonen (2006: 250–251) esittää, että murrerajoja määrittelevät isoglossit on nimenomaan valikoitu kielihistoriallisen tutkimuksen perinteestä käsin ja että ”piirteet, jotka voidaan johtaa murteiden aikaisemmista vaiheista, ovat yleensä olleet ryhmittelykriteereinä tärkeämpiä kuin piirteet, joilla on lyhyempi historia”. Paunonen on varmasti oikeassa, sillä esimerkiksi siitä huolimatta, että Kettunen ilmoittaa oman murrealuejakonsa olevan synkroninen, hän käyttää isoglossikartastossaan (1940a, 1940b) äännehistorioiden perinteeseen (ks. tarkemmin, luku 5.2.2) kytkeytyvää dispositiota. On kuitenkin mielestäni liian yksioikoista ajatella, ettei kielenpiirteillä ja varianteilla, jotka on valittu kielihistoriallisin perustein, olisi relevanssia synkronisen variaation ja synkronisten murrealuejakojen kannalta – Kettusen isoglossikartasto (1940a, 1940b) ja sen perusteella formuloidut murrealueet (1930b) ovat osoitus siitä, että kielihistoriallisin motiivein valikoiduilla kielenilmiöillä voi kuvata hyvin kattavasti synkronista variaatiota (Kettusen tapauksessa 1920-luvun lopun synkronista variaatiota). Sinänsä Paunosen huomio tietenkin on relevantti: tarkastelemme nykytutkimuksessa myös kielenpiirteitä ja variantteja, jotka on valikoitu kielihistoriallisin motiivein, ei synkronisen variaation näkökulmasta (ks. myös tutkittavien kielenpiirteiden kaanonია käsittely luku 5.2.6). Onkin sinänsä kiinnostava ajatusleikki, miltä murreajat näyttäisivät, jos valitsisimme 2020-luvun kielellisen variaation näkökulmasta

kielimuotoja erottelevia ilmiöitä, jotka eivät kuulu tutkittavien kielenilmiöiden kaanoniin.

Kiinnostavaa on myös pohtia, miten uutta strukturaalisiin piirrehierarkioihin liittyvä pohdinta (Mielikäinen 2001a, Paunonen 2006, ks. luku 5.4.2) todella on. Minusta on selvää, että murrealueiden määrittelyyn liittyvässä kielenpiirteiden valikoinnissa on tavallaan aina mietitty sitä, että kyseiset piirteet liittyvät keskeisesti kielen (murteen) struktuuriin ja vaikuttavat siten sen ”yleisluonteeseen” (ks. esimerkki 288). Näyttäisi siltä, että esimerkiksi käsitys sanaston ”pinnallisuudesta” ja siten soveltumattomuudesta murteiden rajojen määrittelyyn on ollut vallitseva jo kauan ennen strukturaaliseksi dialektologiaksi tulkittavia piirrehierarkiahahmotteluita (Chambers & Trudgill 1980: 112–116, Mielikäinen 2001a, Paunonen 2006). Näin olen valmis esittämään sillä perusteella, että *Suomen murteiden sanakirjaan* liittyvillä aluejaoilla ei ole selkeitä lingvistisiä perusteita (tarkemmin, ks. luku 5.4.4.2), eikä Martti Rapola perusta *Johdatus suomen murteisiin* -teoksensa murrealuejako sanastoon, vaikka kritisoikin Kettusta sanaston sivuuttamisesta *Murrealueet*-teoksessa (Rapola 1932: 66–67). Arvelen myös, että tutkijoiden vastaukset kysymykseen, mitkä seikat kielen ”yleisluonteeseen” vaikuttavat – tai mitkä ovat kielen kannalta oleellisia struktuurikokonaisuuksia –, eivät ole yksimielisiä tai yhdenmukaisia minään aikakautena.

Kuten aiemmin toin esiin, Martti Rapola (1932: 67, myös 1925: 69–73, JSM¹⁹⁴⁷: 5–14, JSM¹⁹⁶⁹: 7–20) on tutkijanuransa eri vaiheissa ollut hyvin systemaattisesti sitä mieltä, että murteiden ja niiden välisten rajojen määrittelyminen on subjektiivista ja vaikeaa. Rapola tuo tämän näkemyksensä ilmi myös Kettusen *Murrealueet*-teoksen (1930b) arviossa (Rapola 1932: 67, lihavointi L. A.):

”Kuten nimikin sanoo, se [Suomen murteet II] käsittelee kielemme murrealueita, tietysti semmoisina, **miksi tekijä on ne käsittänyt**, ja se on tästä aiheesta ensimmäinen jonkinlaiseen täydellisyyteen pyrkivä esitys, mikä on tullut julkisuuteen. (---) Kun on jaettava niinkin laaja ja kirjava kielialue rajoitettuihin murrealueisiin kuin on asianlaita Suomen ollessa kysymyksessä, odottaisin jaon suorittajalta edes jonkinlaista selontekoa ensiksikin jaon tarkoituksesta ja merkityksestä ja toiseksi niistä periaatteista ja perusteista, joiden mukaan ryhmitys on suoritettu ja rajat vedetty. **Onhan kysymys murteiden luonteesta ja murrerajojen relatiivisuudesta ja niiden sijoittamisesta murretutkimuksen kaikkien vaikeimpia (---)**”

Kettusen käsitys murrerajojen määrittelyn vaikeudesta eroaa Rapolan näkemysistä¹⁵⁹ ja hän haastaa Rapolaa arvion vastineessa liittyen murteen värin määrittelyyn

159 Tosin on todettava, että Kettunen ei ole näkemyksissään täysin linjakas, sillä hän toteaa Rapolan JSM-teoksen arviossaan (Kettunen 1947: 313, lihavointi L.A.): ”Muiden murteiden erikoispiirteiden esityksen – **siinähan on ylen paljon ehdonvaltaisuutta, kuten jokainen tietää ja myöntää** – voimme sivuuttaa.”

subjektiivisuuteen sekä murrerajojen määrittelyn vaikeuteen kiinnostavalla tavalla (Kettunen 1932: 187, 188, lihavointi L. A.):

”Kun minä sitten luonnehdin murretta muutamain sanoin (esim. lounaismurretta: ’Vokaalien kadot ja lyhennykset ja niiden vastakohtana usein ilmenevät konsonanttien kahdennukset antavat lounaismurteille huomattavimman värin’), niin on siinä ”subjektiivisuutta” **(miten muuten prof. Rapola muutamain sanoin luonnehtisi esim. lounaismurteiden värin toisin, jos luettelemistani piirteistä tahtoisi mainita karakteristisimmat?)**. (---)

Mitä tulee itse murrerajoihin, niin onhan niiden määrittämisessä erinäisissä tapauksissa vaikeutensa, mutta minun on ihmeteltävä väitettä, että tässä oltaisiin hirveän vaikean kysymyksen edessä. **Jokainen, joka on liikkunut tarpeeksi vaikkapa Suomessa (sukukielten piiristä on vielä selvempiä esimerkkejä), on havainnut oppimattoman kansan kykenevän aivan täsmälleen määräämään kohdan, missä alkaa ”toinen puhe”, ”toispitäjäläisten puhetyyli” tai miksikä he eroa milloinkin nimittävät. He ilmoittavat joskus eroavia piirteitä, mutta enimmäkseen he toteavat vain ”erilaisuuden”, ja tutkijan on sitten systemaattisella kyselyllä saatava asia selväksi.** Usein taas yksimielisesti vakuutetaan, että pitäjistä toiseen mentäessä ”puhe ei muutu”, ja muistaakseni aina on kyselykontrollini (n. 500 murteittemme eroavaisuuksia edustavaa tyyppiä) tällaiset tiedot vahvistanut ainakin siinä määrin oikeaksi, että ei edes mitään ”pisteviivasta” ole murteen eroittajaksi naapuristaan ollut tarpeen. Rapolalle kylläkin näkyy murrerajan käsite olevan niin mystillinen, että ei luulisi hänen käytännössä olleen asian kanssa koskaan tekemisissä: [lainaus Rapolan virkaanastujaispuheesta, Rapola 1925] (---) Toivoisin nuoremman virkaveljeni muutamaksi kesäkaudeksi lähtevän tarkastelemaan murrerajoja ja yleensä murteitamme sellaisina kuin niitä puhutaan, eikä vain mitä niistä sanotaan. Sen jälkeen olisi keskustelu murreasioista varmasti hedelmällisempää.”

Kettusen vastineessaan esittämä kysymys, missä määrin murteen ”värin” määrittelevien varianttien nimeäminen todella on subjektiivista, on perin mielenkiintoinen. Kettunen lienee oikeassa siinä, että ei ole täysin sattumanvaraista, mikä kielenpiirre tai sen variantti murteen kuvaukseen valikoituu. Toinen tämän tutkimuksen kannalta hyvin kiintoisa seikka on Kettusen vastineessaan esittämä linjaus, että kielentutkija voi murrerajoja määrittellessään tukeutua kielenkäyttäjiin. Tämä on näkemyksenä kiinnostava, sillä yleisesti ottaen saatetaan ajatella, etteivät kielenkäyttäjien käsitykset murrealuejaosta ole kiinnostaneet tutkijoita ennen 2000-luvun kansanlingvististä tutkimusta (kielenkäyttäjien kielikäsitteistä tutkimuksen kohteena, ks. tarkemmin luku 5.2.5). Täydentävä aineistoni eli Martti Rapolan haastattelut tarjoavat kurkistusikkunan siihen, että myös Rapola on kentällä tukeutunut kielenkäyttäjien näkemyksiin:

(291) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)

ja- mm- tämähän nyt oli sitä aikaa jollonka minä juuri, keräsin, aineistoa, väitöskirjaani varten ja se oli minun, erikoistehtävänäni tässä, sen ohella että, sanastoa varsinaisesti, kerättiin nin- minun- mm- piti nimenomaan tehdä vain muistiinpanoja, öö- ääntämisen mukaisia muistiinpanoja- mm- siitä puheesta mikä koko ajan korviemme, kuultaviin, tuli, muistan että täällä oli juuri täällä- öö- Kuhmoisten Sappeella se, hauska

hiukkoja- siis- öö- **Hiukkoila, kylän nimi siellä Lummenen saassa, siellä me emme kylläkään käyneet, e- ei saatu mitään, ennakkotietoja siitä että sieltä olisi voitu löytää vanhaa murretta puhuvaa mutta ne kaikki tiesivät siellä että siellä sanotaan** hiukkojassa- sis sillä tavalla, vähän palataalistaen oota ja, minun mielestäni el oli myöskin, melkeinpä- m- niin sanottu muljeerattu-

Analyysini mukaan 11:ssä tutkimistani väitöskirjoista¹⁶⁰ viitataan kielenkäyttäjien näkemyksiin ja kokemuksiin liittyen kielimuotojen ja murrealueiden nimiin ja niiden välisten erojen ja rajojen määrittelyyn. Näistä väitöskirjoista viisi on ilmestynyt 2000-luvun puolella ja kaksi (VK 44 [2009] & 47 [2011]) käsittelee eksplisiittisesti kielenkäyttäjien kielikäsitteitä. Väitöskirjassa 46 (2011: 39–47, 72) tarkastellaan kohdekielimuotoa ja sille tyypillisiä variantteja myös kielenkäyttäjien näkökulmasta erillisessä alaluvussa. Kielenkäyttäjien näkemyksiin kielimuodoista ja niiden välisistä rajoista viitataan kuitenkin myös ennen 2000-lukua ilmestyneissä väitöskirjoissa, kuten esimerkeissä 292 ja 293.

(292) Tekstiaineisto: VK 3 (1888), s. 8

Luirojoen-vartisilla seuduilla (Sompion kylässä) en itse käynyt, vaan tapasin onnekseni Sodankylän kirkolla Sompion miehiä, jotka vakuuttivat että Sompion murre on Inarin Kyrön murteen kanssa aivan yhtäpitävää ja sen itsekin samojen miesten puheesta huomasin.*

* [alaviite] Yleensä näytti tutkimieni seutujen asukkailla olevan erittäin tarkat tiedot toistensa murteen omituisuuksista. En koskaan, tultuani itse tilaisuuteen tutkia asiaa, huomannut että ne antamissaan tiedoissa olisivat erehtyneet.

(293) Tekstiaineisto: VK 16 (1972), s. 18

Kajaanin maalaiskunnassa ja Vuolijoella vanhat ihmiset sanovat yhäkin olevansa paltamolaisia ja puhuvansa paltamoksi, millä tahdotaan korostaa kielellistä eroa naapureina oleviin pohjoissavolaisiin nähden.

Kettusen (1932: 188) huomioiden, Rapolan haastattelun (esimerkki 291) ja väitöskirja-aineistoni valossa voi minusta perustellusti esittää, että kielenkäyttäjien näkemykset ovat myös osaltaan vaikuttaneet tutkijoiden näkemyksiin siitä, millaisia kielimuotoja suomen murteet ovat ja missä murrerajat kulkevat. Kyse on voinut olla pragmaattisesta kenttätyön suuntaamisesta (esimerkki 292), mutta toisaalta myös kielimuotojen määrittelyyn liittyvän vallan luovuttamisesta – tai ainakin jakamisesta – kielenkäyttäjille itselleen. Joka tapauksessa voinee todeta, että tutkijat eivät ole tyystin ylhäisessä yksinäisyydessään pohtineet murrerajojen määrittelyä, vaan murteentutkimuksen empiirisen luonteen vuoksi myös kielenkäyttäjien näkemyksiin on tukeuduttu, kun on yritetty saada selkeyttä niihin ehdonvallan kysymyksiin, joita murteiden, murrealueiden ja niiden välisten rajojen määrittelemiseen liittyy.

160 VK 0 (1871), 3 (1888), 5 (1912), 6 (1913), 18 (1972), 29 (1989), 42 (2007), 43 (2007), 44 (2009), 46 (2011) ja 47 (2011).

Murteiden määrittelyssä on kyse myös ihmisten identiteetistä. Tämä kävi hyvin kirikkaalla tavalla ilmi esimerkiksi yhdessä tutkijahaastattelussani, jossa tutkija kävi läpi paitsi pohjoisen päämurrealueen nimeämisen synkronisia perusteita myös sitä, ettei hän ihmisten kokemuksen vuoksi voi pohjoisessa (Oulussa) opettaa tai esittää suomen murteiden jakautumista länsi- ja itämurteisiin:

(294) Haastatteluaineisto

T/mt: ja mun mielestäni jos opettaa murteita Oulussa ni ei voi mitään muuta ajatella koska **ihmisten murrekokemus joka täällä ihmisillä on kumminkin hyvä ja syvä,**

LA: mm-m.

T/mt: niin, niin on koko ajan semmonen et jos me otetaan rapolalainen lista, jo-teoksesta Johdatus suomen murteisiin (---) itä- ja länsimurteitten piirteet, niin, mikään ei pidä paikkaansa täällä, mikään ei pidä paikkaansa me ollaan, (---) niin länsirannikolla ku olla ja voi, mut kumminki piirteistä vähintään puolet on itäisiä,

LA: mm-m.

T/mt: siis se, sitä ei, sitä ei pysty opettaan sillä tavalla ei edes niin että kertoo että no joo meil on tää läntinen pohja ja sitten tuli savolainen ekspansio ja, sen takia meil on näitä itäisiä piirteitä nyt täällä ai niin ja (---) olihan täällä jo muinaiskarjalaisuus(t) ki ku, Pähkinäsaaren rauhassa tää alue jäi vielä Novgorodin puolelle niin, kyllähän ne muinaiskarjalaisetkin hilluivat jo täällä ja, sen takiahan tääl on näitä itäisiä piirteitä niin paljon, joo joo mut muinais-Hämeen pohja, ei ei tää ei toimi, et **se o- se on pakko lähtee siitä mikä on ihmisten synkroninen kokemus,**

LA: mm-m.

T/mt: **ja synkroninen kokemus on se on ihan erilainen ku se se on se, perusjako.** ja sen takia mää opetan aina että meil on länsimurteet siis on lounaiset lounaiset väli- hämäläiset ja eteläpohjalaiset, ne on länsimurteita, sit mä käsittelen itämurteet, savolaismurteet ja kaakkoismurteet ja sit me tullaan Lestijokilaaksoon ja sit mä rupeen osottamaan (hei että) hei katsokaas lapset, nää on täällä sen näkösiä ku lännessä ja nää on täällä sen näkösiä ku idässä, ja sit me ruvetaan kattoo millä tavalla tää itäisyys ja läntisyys kombinoituu täällä pohjosella, pohjoisella alueella niin ku Paunonen klassisessa artikkelissaan Till en ny indelning av de finska dialekterna on opettanu niin, niin mä oon aina siitä lähtien sitte, sitte opettanu ja, ja tuota noin se, se kyllä täällä myöskin näille lapsille niin kun menee kyllä sillai et ne (must ne) tuntuu (---) aina hyväksyvän, mutta tiedän kyllä et kaikkihan tätä ei niin ku hyväksy, mää muistan tästä kiistelleeni niin kun [erään tutkijan] kanssa esimerkiksi että,

LA: mm.

T/mt: että miten se on ja [eräs tutkija] nyt sano että no se nyt voidaan vaan selittää et siellä sit itä ja länsi kohtaa no joo joo mutta että, sii- se nyt on ainaki niin ku pedagogisessa mielessä nii ja tietysti ei, **ei pelkästään pedagogisessa mielessä tää kolmijako on perusteltava vaan myöskin semmosessa, niin ku yleisessäkin mielessä semmosessa, jos puhuu vaikka murteista niin ku ihmisille täällä jossaki, yleisötilaisuudessa jonka erittäin monta kertaa tehny,** (---) niin pakkohan siinäki on lähtee, lähtee niin kun siitä synkronisesta tilanteesta, joka nyt ei edes oo niin synkroninen jos me aatellaan että savolaisekspansio alko jo vuonna tuhatviissataaneljäkymmentä jolloin, ensimmäinen savolainen talonpoika ilmestyi veroluetteloihin ni, aika kauan on niin ku täällä ollu jo nää nää niin kun itäiset ja läntiset piirteet, itse asiassa jos on oikein ilkeä niin tuossahan on niin ku tuota, mahdollisuus nähdä jopa semmosta kolonialistista ajattelua et sitä (---) on katottu sieltä etelästä että, oikeaa on vain itäisyys ja läntisyys et siellä pohjoisessa on sekamurteita,

Esimerkin 294 lopussa tutkija tuo esiin, että pohjoisen murrealueen hahmottaminen itäisten ja läntisten vaikutteiden ”sekoituksena” on mahdollista nähdä jopa kolonialistisena ajatuksena. Seuraavassa luvussa 5.4.6 käsittelenkin murrealuejaon tutkimuksellisia seurauksia sekä niihin liittyviä kieli-ideologioita kysymyksiä, mm. sitä, millaisia käsityksiä ”sekoituksista” ja ”välimurteista” ne tuottavat.

5.4.6 Murrejakojen kieli-ideologioita kysymyksiä ja tutkimuksellisia seurauksia

Tässä luvussa käsittelen murrejakoihin liittyviä kieli-ideologioita sekä niiden tutkimuksellisia seurauksia. Käsittelen aluksi murrealuejaon ja murteiden nimitysten taustalla vaikuttavia käsityksiä (myöhäiskantasuomen) ajan heimoista. Sen jälkeen tarkastelen, miten murrejaot tuottavat käsityksiä prototyypeistä: puhtaiden murteiden ydinalueista ja näiden välisistä sekoituksista ja siirtymistä. Sitten tarkastelen sitä, mitä vaikutuksia murrealuejaolla on tutkimukseen: miten tutkimus jäsentyy ja ohjautuu murrealuejakojen vuoksi käsittelemään ydinalueiksi tai siirtymäalueiksi asemoituja kielimuotoja ja keskittyy myös tiettyihin murrealuejaon kannalta keskeisiin piirteisiin. Lopuksi pohdin yleiseltä kannalta murrealuejakoja kielitietona.

Esitellessäni suomen murteiden pääjakoja (luku 5.4.3) ja murrealuejakoja (luku 5.4.4) olen useaan otteeseen viitannut siihen, miten murrejakojen taustalla vaikuttaa ajatus puheyhteisöistä eli ”heimoista”. Esimerkiksi Matthias Akiander hahmotteli 1800-luvun puolivälissä murrealueita sen perusteella ”mitä kansanryhmiä hänen arvelunsa mukaan eri paikkakunnilla asui tai oli asunut” (Cederberg 1917: 28). Myös Antero Varelius (1985: 35 [1848]) kirjoittaa suomalaisheimoja ”vanhastaan” olleen viisi (*varsinaissuomalaiset, hämäläiset, kainuulaiset, savolaiset ja karjalaiset*). Yhtenä hyvin keskeisenä Suomen heimona käsittelevänä ja siten heimokäsityksiin vaikuttaneena teoksena pidetään Sakari Topeliuksen *Maamme*-kirjaa, joka ilmestyi ruotsiksi (*Vårt Land*) 1875 ja suomeksi 1876. Teoksesta on nykyisin olemassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Svenska litteratursällskapet i Finlandin yhteistyöhankkeena toteutettu digitaalinen editio, joka on sen johdannon mukaan ”suunnattu kaikille Suomen historiasta ja kulttuurista sekä niitä koskevien käsitysten muotoutumisesta kiinnostuneille”. Editio sisältää historiallis-kriittisesti toimitetun ja kommentaariviiteillä täydennetyt *Maamme*-kirjan ensimmäisen uudistetun painoksen (2. p., 1878) sekä teoksen uudistetut laitokset vuosilta 1915 ja 1944 (*Maamme*-kirja, digitaalinen editio). *Maamme*-kirja on varmasti hyvin kiistatta vaikuttanut paitsi tutkijoiden myös kielenkäyttäjien käsityksiin suomalaisuudesta ja suomalaisista ”heimoista”, sillä sitä käytettiin oppikirjana lähes sadan vuoden ajan (Rantanen 1997: 199). Käsitystä suomalaisuudesta ja suomalaisista heimoista on kuitenkin tuotettu jo ennen Topeliusta (ks. esim. Rantanen 1997), mikä käy ilmi mm. siitä, miten heimot ja heidän puhumiaan suomen kielen eri kielimuotoja eli murteita on kuvattu erilaisissa kirjallisissa

lähteissä vuosina 1500–1850 (tarkemmin, ks. luku 5.4.3). Heimoajattelulla on siis pitkät juuret.

Kielentutkimuksen ja murteentutkimuksen kielihistoriallisen orientoitumisen vuoksi käsitykset suomalaisiksi ymmärretyistä heimoista ovat asettuneet hyvin keskeisiksi rakennuspalikoiksi murrejaossa. E. N. Setälä (1917: 349–350) kirjoittaa vuonna 1917 *Tietosanakirja IX*:ään (lihavoidut osuudet alkuperäistekstissä harvennuksia):

Suomen kielen murre-eroavaisuudet saattavat olla ja ovatkin osittain – erittäin mitä erokohtien nykyiseen asuun tulee – myöhäsyntyisiä, mutta pohjaltaan erot ovat jo vanhoja: ne viittaavat vanhaan murremuodostukseen jo kantasuomalaisena aikana, s. o. toisin sanoen siihen, että murre-erotusten takana ovat vanhat eroavaisuudet niiden heimojen kielessä, joista nykyinen suomen kieltä puhuva kansa on yhdistynyt. Vanhoja, kantasuomalaiseen aikaan palautuvia näistä heimoista varmaankin ovat: **suomalaiset** (venäläisten kronikkain *sum* = *suomi*, ’suomalaisheimo’, **hämäläiset** (venäläisten kronikkain *jam* = suom. *häme* ’hämäläisheimo’) ja **karjalaiset** (skand. lähteiden *kyrjalar*). Todennäköisesti on vanha heimo myös **kainulaiset** (skand. lähteiden *qvenir*; tämmöisen suomalaisen heimon olemassaolo sekä mainittujen suom. ja skand. nimitysten yhteenkuuluvaisuus on kuitenkin ollut kiistanalaisena), mutta sitä vastoin ei **savolaiset** ole mikään alkuperäinen itämerensuomalainen heimo: savolaiset kuuluvat karjalaisiin, joiksi heitä aikaisemmin nimitettiinkin (nimitys *savolaiset*, ensi kerran tietävästi tavattavana kirjallisuudessa v. 1618, olavi Elimauksen epistola- ja evankeliumikirjan jälkilauseessa, johtuu Mikkelin seutujen vanhasta *Savilahti* nimestä, josta *savoi*, nyk. *savo* = alk. ’Savilahden seutujen asukas’ tai ryhmäsana ’Savilahden rahvas’, *savakko* alk. ’savilahtelaisnainen’). Nämä heimot ovat epäilemättä jo Suomeen asettuessaan puhuneet jonkun verran eriäviä murteita; enemmän kuin varsinaiset eroavaisuudet merkitsi se, että eri heimojen kieli alusta lähtien sisälsi ikäänkuin siemenen eli ennakkotaipumuksen (n. s. ”predispositsionin”) erinäisiin muutoksiin (vrt. **Suomensukuiset kielet**). Ajan kuluun alkuerovaisuudet ovat kehittyneet edelleen, ja asuma-alojen laajetessa ja suoranaisten naapuriyhteyden katketessa on tullut uusia eroavaisuuksia lisäksi. Toisaalta taas on erilaistumista vastustanut yhtäläistymisvirtaus: viereiset murteet, jotka alkujaan ovat olleet eri heimojen omia, ovat lähentyneet toisiansa, ja kaikkiin on tasoittavasti vaikuttanut yleis- eli kirjakieli. Tällä tavoin vanhat rajat ovat häipyneet, uusia siirtymisaluelia muodostunut. Vaikkakin siis tämän johdosta ja sen mukaan kuin aikaisemmin on esitetty [sic] jyrkkien murrerajojen osoittaminen on mahdotonta, saatamme kuitenkin selvästi huomata määrättyjä murrekeskuksia, jotka näyttävät eräitä tyypillisiä ominaisuuksia ja joiden ympärille alimurteet ryhmittyvät ketjumaisesti. Tätä silmälläpitäen saatamme suomen kielen alueella puhua seuraavista suurista murreryhmistä, joiden huomaamme melkoiseksi osaksi kuvastavan vanhoja heimoeroavaisuuksia.

E. N. Setälän tekstissä huomattavaa on se, että hän käsittelee ”vanhoja, kantasuomalaiseen aikaan palautuvia” heimoja. Kysymys ”alkuperäisyydestä” on siis kysymys siitä, mitä heimoja kielihistoriallinen tutkimus – mutta myös historiatieteet ja arkeologia – paljastaa (myöhäis)kantasuomalaiseen aikaan Suomessa olleen. Historiallisesti orientoituneiden tieteiden näkökulmasta kysymys on ollut mielekäs 1900-luvun alussa ja se on sitä edelleen: tieteen tehtävä on selvittää, millaista asutusta Suomessa

on ajanlaskun alkua edeltävällä ja sen ensimmäisellä vuosituhanella ollut, mistä se on tullut ja millaista on ollut niiden yhteisöjen kieli ja kulttuuri. On kuitenkin tärkeä tuoda esiin, että koska kysymys käsittelee ”alkuperäisyyttä”, se ei ole neutraali, sillä kieli ja kulttuuri kytkeytyvät myös identiteettiin ja valtaan. Tämä käy ilmi väitöskirjasta 21 (1984: 37) poimitusta esimerkistä 295, jossa tutkija käsittelee savolaisten ja savolaismurteiden historiaa.

(295) **Tekstiaineisto:** VK 21 (1982), s. 37

Käsitys siitä, että savolaiset olisivat hämäläis-karjalainen sekakansa ja että heidän murteensa koostuisi molemmista elementeistä, on aikoja sitten romutettu (Kettunen, SH I s. 66), ja savolaismurteet on tunnustettu kaakkoismurteiden rinnalla muinaiskarjalaisen kielimuodon jatkajiksi. (---) Keskeisissä savolaismurteissa on piirteitä, jotka poikkeavat muinaiskarjalaisesta edustuksesta ja viittaavat sen sijaan vanhaan läntiseen vaikutukseen. (---) Molempien ilmiöiden ikä osoittaa, että kantasavo ei olekaan niin puhdasta muinaiskarjalaista perua, kuin yleensä on oletettu. (Terho Itkonen, Suomen kielen kantasuomalaiset juuret s. 12.) Ongelmana on kuitenkin yhä edelleen, milloin ja miten läntinen vaikutus on päässyt siihen.

Esimerkissä tutkija tuo esiin, että savolaisten esittäminen hämäläis-karjalaisena *sekakansana* on käsitys, joka on *romutettu* ja sen sijaan savolaismurteet on ”*tunnustettu* muinaiskarjalaisen kielimuodon jatkajiksi”. Sanavalinnoista voi nähdäkseni tulkita, että tutkija asemoi käsitykset savolaisista *sekakansana* negatiiviseksi luuloiksi, joka on *romutettu*, ja näkee positiivisena asiana sen, että savolaismurteet on *tunnustettu*¹⁶¹ muinaiskarjalaisen kielimuodon jatkajiksi. Esimerkistä 295 käy myös ilmi, miten heimoihin perustuvat murrejaot muodostavat murteiden prototyyppejä, joiden kautta kielessä ja murteissa tapahtuvia muutoksia jäsennetään (*ei olekaan niin puhdasta muinaiskarjalaista perua, läntinen vaikutus pääsee*). Tähän prototyyppiajateluun palaan tuonnempana tässä luvussa.

Kuten todettua varhaisia suomen kielen kielimuotoja (kantakieliä) ja niitä puhuneita yhteisöjä koskevat kysymykset ovat historioivan tutkimuksen kannalta yhä relevantteja. On kuitenkin tarpeen kysyä, onko nykyvariaatiota tarkastelevan synkronisen alueellisen vaihtelun tutkimuksen näkökulmasta mielekästä ankkuroida suomen murteita puhuvat puheyhteisöt ja suomen murrealueet tästä iäisyyteen myöhäiskantasuomalaiseen aikaan palautuviin heimoihin. Vaikka vastaus kysymykseen olisi ”kyllä”, on tärkeä muistaa, että myöhäiskantasuomalaisiin heimoihin pohjautuvalla murrejaottelulla uusinnetaan kyseistä heimoajattelua siinäkin tapauksessa, ettei tutkimuksen kohde ole kieli- ja asutushistoria.

Yksi heimoajatteluun liittyvä kiintoisa havaintoni on, että tutkijoilla tuntuu olevan tapana nähdä historiallisissa kielioloissa enemmän selkeyttä kuin edessään avautuvassa kielen synkronisessa variaatiotilanteessa. Vaikka tutkimuksessa on läpi

161 Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *tunnustaa*) mukaan verbin *tunnustaa* 2. merkitys on ’hyväksyä, myöntää, vahvistaa’.

sen historian tuotu esiin, että kieleen on aina kuulunut vaihtelua (ks. esim. Setälä 1917: 344–345, 349, Ravila 1959, JSM¹⁹⁶⁹: 10, kokoavasti myös Mielikäinen 1980: 3–4), on tutkimuskirjallisuudessa selkeitä viitteitä siihen, että jokin mennyt ajanjakso nähdään kielen kannalta stabiilimpana kuin synkroninen tilanne. Ajatukset siitä, että joskus ennen murteiden määrittely omiksi kielimuodoikseen on ollut helpompaa, koska ihmiset eivät ole liikkuneet paljoa ja/tai että tulevaisuudessa murteiden määrittely tulee olemaan hankalaa, koska murteet häviävät tai variaatiota on vaikeampi jäsentää, ovat nimittäin näkemyksiä, jotka tuntuvat aina olleen ajankohtaisia: Antero Varelius pohtii asiaa 1840-luvulla (1985: 35 [1848]), Lauri Kettunen 1930-luvulla (Kettunen 1932: 186), Aila Mielikäinen Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeeseen liittyen 1980-luvulla (Mielikäinen 1982: 1–3) ja Harri Mantila 1990-luvulla (1997: 8) sekä 2000-luvulla (Mantila 2004: 325) – vain muutamia mainitakseni. Myös tutkijahaastatteluissani tämä näkemys tuotiin esiin, kuten esimerkeissä 296 ja 297.

(296) Haastatteluaineisto

T/mt: Rapola, Rapola Itkonen, Kettunen, ja joo sit esime(rki)ks Paunonen, niin tota, niin nii. jos ajattelee et ne kuvastaa semmosta tilannetta jollon tota väki on ollu paikallaa ihan eri tavalla ku ennen, ja jollon nimenomaan tämmönen tota, öö, se oli hyvä muute eilen ku mää valmistelin luentoja niin, niin ni eipäs vaan se oli sitä nimistöjuttua just jos tuntuu et maalaillaan tämmöstä ammosta kuvaa mut mis oli esimerkiks tämmönen, yks tota, ajatus onomastikoille p- se et kuinka paljon nimistöä on käytetty että, että että, siin vaihees ku esime[rki]ks koululaa- itos pistetty pystyy siis tota et et kiertokau- kouluist on siirrytty nii et on tullu niin ku pysyvät, koulut ja oppivelvollisuudet ja muut, niin, **siinäkin vaihees vielä suur osa Suomen kansasta ku o opeteltu esime[rki]s kaikki, joet ja jokilaaksot ja nää (---) ni tämmöset ulkoo, ni, s- siinä oli just et suurelle osalle suomalaisista ne o ollu täysin vieraita, pelkästää ne o niin ku, ollu tämmösi, opeteltuja kartalta, eli niil ei oo niin ku yhteyttä ollu, (---) omaan, elämään lainkaan** ja sit taas se et et miten, jos ajattelee sitä omaa lähipiiriä, et miten nimistö on syntyny (-) tai m- ylipäätään mikä nimistö jos ajatellaan keksitty kaavanimistöä mitä onneks on aika vähän ni se o syntyny nimenomaan tarpeisiin, et ku on,

LA: mm.

T/mt: jo- jotkut, niin ku vanhimmat, erän, eränkäyntii mut et jos nyt, tää yhdistetään näihin murteisiin niin, niin niin, ja murrealueisiin ni joo, **nimenomaa just et jos tarkastellaa sitä tilannetta jollon se on ollu sikäli stabiilimpi se tilanne et ihmiset on pysyny paikallaa** ja nimenomaa jos ajattelee sitä, niin ku, aktiivista, elämänpiiriä ku ei tarvitse montaa sukupolvea mennä taakse päi jotka ei o pahemmin, matkustellu, ja on niin kun, se jo että, on- onhan niitä vieläki jotka ei oo koskaa esimer(kik)s Helsingissä käyny koskaa. mut tarkota et tilanne o nyt

LA: mm?

T/mt: kuitenkin toisenlainen ku liika- liikutaan ni, ni siin mieles jos ajattelee sitä Kettusta. vaikkaki ajattelee, et jos sitä kattoo vaan et tos ne rajat on,

(297) Haastatteluaineisto

T/mt: mutta ymmärrän sen hyvin ja varsinkin nyt mitä enemmän siitä tulee tätä, tutkimustietoo niin ku se sanasto, esimerkiks on osottanu se sanastotutkimus että tota se jakautuu aika hyvin näin nin, nythän pitää ottaa huomioon et näähän ei oo koskaan

niin ku lopullisia nää murrejaot. (---) että, että tota **jos katotaan viiskymenä vuotta eteenpäin, niin me ei tarvita enää nii yksityiskohtasta, murrejakoo ku meillä nyt on** että siellä on Savonlinnan seudun välimurteet ja, tämmöset välimurteet semmoset pienet siellä välissä koska ne sulautuu näihi isompiin aluesiin.

LA: mm.

T/mt: ja se tulee paljo karkeemmaks se jako, koska puhekieli tasottuu.

LA: mm.

T/mt: nä- tai siltä se nyt ainaki tällä hetkellä näyttää.

LA: mm-m.

T/mt: että, se kaikki, se ihmisten liikkuvuus ja muu niin, se, vähentää niitä, paikallismurteitten piirteitä ja, ja tota, se murrekartta muuttuu ihan senkin takia.

On toki totta, että Vareliuksen ajalta eli 1850-luvulta lähtien asutukseen ja liikkeeseen liittyvä kehitys on ollut lineaarista: väestömäärä on kasvanut, ihmisten liikkuminen ja matkustelu ovat tulleet helpommiksi sekä teknologisen kehityksen että yhteiskunnan vaurastumisen myötä, ja myös muuttoliikkeet ovat lisääntyneet – kaikilla näillä seikoilla on tietenkin myös vaikutusta ihmisten kanssakäymisen ja siten kielikontaktien määrään ja laatuun. Esimerkissä 296 on kuitenkin mielenkiintoista se, että tutkija tuo esiin, että 1920-luvun paikkeilla¹⁶² ihmiset ovat opiskelleet monien paikkakuntien sijainnit kartan avustuksella ilman, että heillä on ollut mitään henkilökohtaista kytköstä kyseiseen paikkaan. Arvelen, että myös nykyisin ihmiset opettelevat maantieteellisten paikkojen sijainteja ilman, että ovat koskaan varsinaisesti käyneet kyseisessä paikassa. Arvelen myös kuten haastateltavanikin, että yhä edelleen Suomessa asustaa ihmisiä, jotka eivät ole käyneet Helsingissä tai jotka eivät käy siellä kovinkaan usein. Joka tapauksessa minusta esimerkistä käy ilmi, että tutkija rakentaa kontrastia nykyhetken ja menneen välille ja esittää vanhat – tässä tapauksessa 1920-luvun – puheyhteisöt merkitsevästi nykyisiä homogeenisimmäksi (*on ollu sikäli stabiilimpi se tilanne*).

Esimerkissä 297 tutkija kuvailee hyvin samoin sanoin ennustustaan murrealue-
ejaon kehityksestä kuin Lauri Kettunen 1930-luvulla (Kettunen 1932: 186): ”Minä en olisi tarvinnut paljon murrerajoja, jos nuoren polven olisin ottanut tutkimusteni kohteeksi.” Tutkija puhuu haastattelussa myös murteen *tasoittumisesta*. Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostaviin puhuttuun kieleen liittyviin kronotooppeihin (VANHAAN) MURTEESEEN ja (NYKY)PUHEKIELEEN palaan vielä tarkemmin luvussa 5.5.3.

Lopuksi totean kokoavasti, että vaikka väestön ja sen liikkeiden voi todeta lineaarisesti kasvaneen ja ihmisten kielellisen kanssakäynnin siten monipuolistuneen, ei nähdäkseni ole syytä olettaa, etteivätkö ihmiset olisi muuttaneet ja olleet tekemisissä toistensa kanssa aikaisemminkin – kielihistoriallisesti tarkastellut kielenmuutokset ovat täysin vedenpitävä evidenssi, että näin on tapahtunut. Samaan tapaan minusta ei ole syytä olettaa, etteivätkö idiolektit ole poikenneet ennenkin toisistaan. Sen, minkä

162 Oppivelvollisuuslaki säädettiin vuonna 1921.

nyt saatamme mieltää homogeeniseksi myöhäiskantasuomalaisen ajan heimoksi tai stabiiliksi, kotipitäjässään koko elämänsä asustelleeksi agraariyhteiskunnan kansaksi, on koostunut ihan samalla tapaa ainutlaatuisista yksilöistä kuin puheyhteisöt tänäkin päivänä (ks. myös murteen puhujia käsittelevä yhteenvetoluku 4.4).

Aineistoni perusteella voi todeta, että murrejaoissa nimetyt murteet muodostuvat kantakielimäisiksi *puhtaiksi* prototyypeiksi (esimerkki 298), jotka voivat *sekoittua* (esimerkki 299) ja joiden sekoittumisesta seuraa *sekakoosteisuutta* (esimerkki 300) sekä *sekamurteita* (esimerkki 301), joita murrealuejaotteluissa kutsutaan myös ”siirtymämurteiksi” ja ”välimurteiksi” (ks. myös Uusitupa ym. 2017: 90–93).

(298) **Tekstiaineisto:** VK 18 (1972), s. 18

Nykyisellään Lahnaskylän murre on sekamurretta, mutta eräiltä vanhimmilta oppailtani olen tavannut vielä verraten **puhtaan sotkamolaismurteen**.

(299) **Tekstiaineisto:** VK 43 (2007), s. 85

Nykyisin kontaktit eri kielten ja varieteettien puhujien välillä lisääntyvät jatkuvasti, ja siksi mahdollisuudet murteiden **sekoittumiseen** ovat suuremmat kuin koskaan.

(300) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 53

Tämä näkyykään alueen värikkäänä asutushistoriana ja sitä kautta yhä murteen **sekakoosteisuutena**.

(301) **Tekstiaineisto:** VK 15 (1971), s. 19

Alueeni kaakkois- ja etelälaidoilla on laajahko **sekamurteiden** vyöhyke Pohjois-Savon ja Kalajoen–Pyhäjoen murteita vastassa.

Prototyypin hahmottelu – tarkoittaen sillä siis kaikenlaisia kielimuotojen määrittelyjä – on tietenkin yksi ajattelun ja tutkimuksen teon välineistä. Kuten luvussa 5.4.1 toin esiin, haastattelemani tutkijat nostivat nimenomaan konkretisoinnin ja työvälinemäisyyden murrerajojen ja -alueiden tärkeimmäksi funktioksi. Jäsennystapa ei myöskään ole tyyppillinen yksin suomalaiselle murteentutkimukselle, vaan myös kansainvälisessä tutkimuksessa on olleet käytössä esimerkiksi termit *mixed and fudged lects* (Chambers & Trudgill 1980: 132–137).

Onkin tarpeen esittää teoreettinen ja osin empiirinenkin kysymys: Ovatko tutkijoiden ”sekamuodoiksi” asemoimat kielimuodot todella kielenkäytön todellisuudessa tapahtuvan ”sekoittamisen” ja ”sekoittumisen” tulosta? Ajatteleeko puhuja ”lounaisia siirtymämurteita” tai ”Lappeenrannan välimurteita” puhuessaan yhdistelevänsä prototyypisten murteiden komponentteja sekoitukseksi? Kysymyksestä on käyty kieli-ideologioiden ja myös alueellisen vaihtelun tutkimuksen parissa myös keskustelua (Hurttu 1999: 59–60, kokoavasti Mustanoja 2011: 62–68, Halonen 2012, Uusitupa ym. 2017: 90–93). Mitään yhteisymmärrystä kysymykseen liittyen ei tutkimusalalla ole nähdäkseen saavutettu. Esimerkiksi tuoreessa suomalaisessa variaationtutkimuksessa eli Olli Kuparisen (2021) väitöskirjassa tutkimuksen kohde

ei ole prototyypiset murteet vaan aineistolähtöisesti määritellyt varieteetit eli lektit (*lektin* määritelmästä, ks. Kuparinen 2021: 54–55). Siitä huolimatta yksi tutkimuskysymyksistä on (Kuparinen 2021: 22, lihavointi L. A., ks. myös Kuparinen 2021: 85–86) muotoiltu seuraavanlaisesti:

”Miten yksilöt käyttävät lektejä? Käyttävätkö yksilöt vain yhtä lektiä vai **yhdistelevätkö he useampia? Mitä lektejä yhdistellään?**”

Nähdäkseni murteiden hahmottaminen prototyypisinä kielimuotoina, joita murrejaot entisestään tuottavat ja vahvistavat, synnyttää sellaista tietoa kielestä, joka on enemmänkin seurausta tutkijoiden tavoista käyttää käsitteitä kuin kielenkäyttäjien tavoista käyttää kieltä. On tärkeää tuoda esiin, että prototyypiajattelu ja sille perustuvat murrejaot kytkeytyvät myös valtaan ja ihmisiin: Kysymykseksi nousee nimittäin myös, *keiden* murre nähdään ”puhtaana” prototyypimurteena ja *keiden* murre myöhempien aikojen sekoituksena, siirtymänä tai väliasteena. Olen tässä luvussa sekä murrejakoja käsittelevissä luvuissa 5.4.3 ja 5.4.4 tuonut esiin, että murrealuejakojen ja murteiden nimeämisen ja perustelemisen taustalla ovat (myöhäis)kantasuomalaiset heimot (n. 1000 ea.–1000 ja.) sekä myös savolaisekspansiota edeltävä kielellinen tilanne (n. 1300–1500 ja.). Huomion arvoista on, ettei ikääminen ole kiistaton tapa perustella kielimuodon nimeämistä omaksi kielimuodokseen. Vaikka esimerkiksi tietyllä alueella puhuttua kieltä voi kieli- ja asutushistoriallisesta näkökulmasta pitää empiirisesti todistetusti vanhempana kuin toista, tulisi kielimuotojen näkemykseni mukaan näyttäytyä tutkimuksessa tasaveroisina. Kielimuodon ikä – siten kuin tutkijat sen jäsentävät – tai se, minä aikana tapahtuvaan ja millaisen kielikontaktin tuloksena kielimuoto on muuttunut ja kehittynyt synkronisessa tämänhetkisessä kielellisessä todellisuudessa havaittavaan muotoonsa, ei tulisi vaikuttaa sen arvoon tai sen puhujien mahdollisuuksiin pitää omaa murrettaan sellaisenaan arvokkaana ja olemassaolevana, ei sekoituksen tuotoksena.

Murteiden määrittelemisellä, nimeämisellä ja aluejaolla on analyysini mukaan myös tutkimuksellisia seurauksia. Tutkimuksellisilla seurauksilla tarkoitan esimerkiksi sitä, että tutkimus keskitetään murrealueen ”ydinalueelle”. Tällainen keskittäminen on voinut olla hyvin pragmaattista: esimerkiksi Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvässä aineistonkeruussa murrejakojen hahmotelu tähtäsi keruiden keskittämiseen ja siten työn kohtuullistamiseen (Donner 1926: 16–17, ks. tarkemmin luku 5.4.4.2). Tutkimuksen keskittämistä murrejaoissa määritetyville ”ydinalueille” käsitellään myös väitöskirjassa 29, jossa tutkimuksen kohde on ”törmäysmurteeksi” nimetty murrealueiden raja-alue:

(302) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 13–14

Pauli Saukkonen esitti vuonna 1967 švaavokaalia koskevassa tutkimuksessaan havainnon, että kielellisten ilmiöiden ”maantieteellistä levikkiä tutkittaessa **siirtymäalueet ovat jääneet ydinalueiden rinnalla yleensä vähemmälle huomiolle ja niiden todellinen luonne hämäräksi**” (1967: 5). Jo Saukkosen kuvaus erään välimurteen švaavokaalista ja vaikkapa Terho Itkosen vuonna 1972 ilmestynyt

Kuoreveden ja Keuruun murteiden sandhi-ilmiöitä koskeva tutkimus riittävät osoittamaan, **kuinka rikkaan ja yleislingvistikin antoisan tutkimuskohteen päämurteiden rajalle sijoittuva pitäjänmurre voi tarjota**. Dialektologit ovat toki olleet tietoisia siitä, että tällaisilla siirtymävyöhykkeillä murrepiirteiden levikkiä kuvaavat isoglossit kimputtuvat, mutta eivät useinkaan täysin yhtene (ks. esim. Rapola 1925: erit. 74–76). Tarkkoja kuvauksia siitä, miten piirteet vaihtuvat toisiin, on kuitenkin tehty vähän; **tutkittavaa on riittänyt ydinalueidenkin murteissa**. Aivan äskettäin on suomen kielen tutkimus kuitenkin täydentynyt kahdella murteidemme geminaatioilmiöitä koskevalla variaatiotutkimuksella (Nahkola 1987; Palander 1987), joissa myös levikkialueiden reunamat ovat keskeisen kiinnon kohteina.

Osittain esimerkissä 302 kuvattu tutkimuksen keskittyminen ”ydinalueille” on ollut ymmärrettävää seurausta kahdesta seikasta: Ensinnä, kuten tässä väitöskirjassa useaan otteeseen olen todennut, kielihistoriaan orientoituneessa murteentutkimuksessa tarkoitus oli löytää, määritellä sekä dokumentoida ”vanhoja murteita” ja selvittää esimerkiksi niiden äänne- ja muotopiirteiden varianttien kehitys suhteessa myöhäiskantasuomeen (äännehistorioista, ks. tarkemmin luku 5.2.2). Havaintoja senhetkisestä synkronisesta variaatiosta – siis yhden kielenpiirteen konkreettisesta esiintymisestä useassa ilmiössä – on kyllä tehty, mutta kun näkökulma on ollut edellä mainittu, variaatio on tehnyt tutkimuskohteesta vaikeasti hahmotettavan (*sekoittuminen, sekamurre*). Toisekseen synkronisen variaation tallentaminen ja analysoiminen on ennen tallennusteknologiaa ollut käytännössä mahdotonta: siinä missä tallenteelta litteroidusta puheesta on mahdollista laskea eri kielenpiirteiden varianttien välisiä esiintymissuhteita, ei sitä ole muistiinpanotekniikalla tallennetusta puheesta mahdollista tehdä kuin ylimalkaisesti. Kyse ei siis välttämättä ole ollut suoranaisesta ideologisesta valinnasta, halusta keskittyä ”ydinalueisiin” ”sekoituksen” sijaan, vaan epäsuoremmin sekä teoreettisista näkökulmavalinnoista että mahdollisten menetelmien rajoituksista. Toisaalta on tärkeä muistaa myös se, että kun tietyn alueen kieltä lähestytään ”reuna-alueena”, ”törmäysmurteena” tai ”sekamurteena”, se on myös asemointia ja nimeämistä, joka kumpuaa prototyypisistä ajattelusta: reunat ja siirtymäalueet ovat reunoja ja siirtymäalueita vain, jos ydinalueet on määritelty.

Joka tapauksessa on minusta selvää, että käsitykset prototyypisistä murteista, murrealueista ja niiden mielletyistä ytimistä vaikuttavat edelleen tutkimukseen, vaikka tutkimuksen tavoite ei pääsääntöisesti olisikaan enää kuvata murretta ehyenä kielimuotona. Osoittaakseni, miksi olen tullut tällaiseen johtopäätökseen, annan vielä kaksi esimerkkiä tekstiaineistostani (esimerkit 303 ja 304) sekä haastatteluaineistostani (esimerkki 305).

(303) **Tekstiaineisto:** VK 47 (2011), s. 43 (alaviitteet poistettu)

Tunnistustestiaineistossani savolaismurteiden alueen määrittely korostuu kolmessa kohtaa. Testiin on **valittu henkilöitä, jotka ovat selvästi kotoisin pohjoissavolaisten murteiden alueelta**. Poikkeuksena on jo aineiston esittelyn yhteydessä puheeksi tullut rautavaaralaisinformantti: Kettunen (1940a) ja Rapola (1969: 103) sisällyttävät Rautavaaran pohjoissavolaisiin murteisiin mutta nykyisin se luetaan itäisiin savolaismurteisiin (esim. Itkonen 1989: 343; Mielikäinen 1994:

liite IV). Rautavaara kuuluu Pohjois-Savon maakuntaan, ja haastateltavani itse koki olevansa pohjoissavolainen Savon murteen puhuja. Toiseksi testin näytteet on valittu siten, että ne **edustavat selvästi tiettyjä alamurteita**. Kolmanneksi murrealueen määrittely korostuu, kun tarkastelen haastateltavien arvioita näytteiden puhujien kotipaikkakunnista ja raportoin, minkä alamurteen alueelle ne sijoittuvat (mikäli ne sijoitetaan savolaismurteiden alueelle).

(304) Tekstiaineisto: VK 48 (2016), s. 14

Tutkimuksessani ovat mukana lounaismurteet, perihämäläiset murteet, Etelä-Pohjanmaan murteet, Pohjois-Pohjanmaan murteet ja Peräpohjan murteet, Pohjois-Savon murteet ja Suomen kaakkoismurteet. **Aineistoa on enimmäkseen otettu mainittujen murreryhmien keskusalueilta.**

(305) Haastatteluaineisto

T/osittain-mt: että toki mä nyt itse sitten jo-, niin ku, niin ku vähän just, just ku mä katoen näitä niin ku, niin kun, mikä tää nyt on tämä, [murteiston] ja [murteiston] siirtymämurre-, alue (---) niin sitten tiätysti ei just että ku siinä ku rajas sitä aineistoo että, että mistä kohtaa nää nyt on **että nää on nyt kaikki siltä niin kun, samalta, (-- -) niin kun pääalueelta mutta, että jotenki että jos ois niin ku ottanu tavallaan, aineistoo sillai et se ois ollu sen tietyn, rajan niin kun, eri puolilta** et siin ois ollu sekä vaikka [murteiston murteita] että sit niitä [murteiston murteita] **niin sitte sitä ois joutunu niin ku, enemmän sillee, et siin vois p- oisin ehkä ol- odottanu et siit tulee semmost palautetta että, miksi sää nyt et sitten vertaile näitä nyt keskenään** ja,

LA: mm, nii.

T/osittain-mt: että siinä ois heti pitäny ottaa sit semmonen niin kun vertailu-,

LA: mm-m.

T/osittain-mt: näkökulma tai että selittää enemmän sillee että että **edustaaks nää nyt niin kun samaa,**

LA: nii.

T/osittain-mt: **samaa kieltä** ja voiks niitä niin kun, käyttää sillee yhtenäisenä aineistona jos siellä niin kun sitä, aineistoa, halkois joku semmonen olennainen murreraja.

Esimerkissä 303 tutkija tuo esiin, että hän on valinnut kielenkäyttäjiä sen perusteella, että he ovat *selvästi kotoisin* tietyltä murrealueelta (ks. myös puhujien valintaa käsittelevä luku 4.2). Lisäksi hän ilmoittaa, että hänen kuuntelutestinsä näytteet on valittu niin, että ne *edustavat selvästi tiettyjä alamurteita*. Samankaltainen esimerkki on esimerkki 304, jossa tutkija kertoo valikoineensa aineistoa *murreryhmien keskus-alueilta*. Tutkijoiden menettelyn mahdollisia motiiveja avaa omalta osaltaan tutkija haastattelu-esimerkissä 305, jossa hän tuo esiin, että valikoi puhujia vain yhdeltä vakiintuneelta murrealueelta, koska ajatteli, että voisi saada palautetta, ettei puhujien kieltä voi käsittää samaksi kielimuodoksi, jos puhujat ovat eri murrealueilta kotoisin. Esimerkeistä käy mielestäni hyvin ilmi se, että vakiintuneet murrealuejaot ohjaavat edelleen tutkimusasetelmia siitä huolimatta, että tutkijoiden yhteisenä ja jaettuna käsityksenä voi pitää sitä, että murteita voi jakaa ryhmiin eri lingvistisin perustein

ja että murrejaot ovat aina kytköksissä aineistoon ja siten myös aikaan, eli jatkuvassa muutoksessa.

Luvussa 5.2.6 käsittelin tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessia. Murrejaoilla on kiistatta oma roolinsa tuossa prosessissa: kielenpiirteitä ja niiden edustustapoja on nimetty ja arvotettu (tarkemmin, ks. luku 5.3.2) myös sen mukaan, miten ne yhdistävät tai erottelevat kielimuotoja. Toisin sanoen kielimuotojen rajoja määritellään niiden piirteiden ja varianttien perusteella, joista on tietoa, ja kun jonkun kielenpiirteen ja sen varianttien perusteella aletaan määrittellä rajoja, kyseisiä piirteitä edustuksineen myös tutkitaan. Yksi tapa monimuotoistaa tutkittavien kielenpiirteiden kaanonია olisi tarkastella niitä piirteitä ja variantteja, jotka yhdistävät kielimuotoja yli vakiintuneiden murrealuearajojen. Esimerkiksi Nelli Mäkitalo on pro gradu -työssään (Mäkitalo 2020) sekä sen pohjalta julkaistussa artikkelissa (Mäkitalo 2022) tarkastellut kaksitavuisten *i*-vartaloisten verbien *i* : *ei* -vaihtelua (esim. *mietin* : *mietein*) Satakuntalaisuus puheessa -korpuksessa, joka sisältää aineistoa Satakunnan alueelta ja kahdelta vakiintuneen murrealuejaon alueelta (lounaismurteista ja lounaisista välimurteista). Kyseiseen varianttiin on kiinnitetty huomiota 1850-luvun lopulta saakka tutkimuskirjallisuudessa, mutta ilmiötä ei ole systemaattisesti tutkittu (Mäkitalo 2022: 136). Toki voi olla, että kyseistä varianttia ei ole tutkittu siitä syystä, että se on melko harvafrekventtinen, mutta minusta voi perustellusti epäillä, että ilmiö on jäänyt paitsioon osoittain siitä syystä, että *ei*-variantti yhdistää tyypillisesti eri murrealueiksi miellettyjä kielimuotoja, eikä variantin levinnäisyysraja noudattele kanonisoitunutta murrerajaa. Mäkitalon tutkimus antaa viitteitä siitä, että voisi olla hedelmällistä tarkastella varhaisia murteiden deskriptiivisiä tutkimuksia (ks. luku 5.2.1, Mielikäinen 2017) ja tutkia systemaattisesti, millaisia kielenpiirteitä ja variantteja niissä nimetään ja pohtia, olisivatko kyseiset ilmiöt nykyvariaation kannalta mielekkäitä tutkimuskohteita.

Tämän luvun lopuksi on tarpeen pohdiskella vielä kahta kysymystä: murrejaon tulevaisuutta sekä sitä, millaista kielitietoa murrejaot ovat. Kuten olen tämän väitöskirjan luvuissa 5.4.2 ja 5.4.4.5 tuonut esiin, murrealuejakoihin tehdyistä muutoksista on tapana puhua murrejakojen ”tarkentamisena”, ”täsmentämisenä” ja ”päivittämisenä”. Tällainen lähestymistapa ensinnäkin vahvistaa vakiintuneiden murrejakojen asemaa: ne ovat jaottelun pohja, jota sitten yksityiskohtien osalta ”tarkistetaan” ja ”täsmennetään”. Toisekseen murrejakojen muutoksien kuvaaminen ”tarkentamisena” häivyttää sitä tosiasiaa, että jaotteluja voi tehdä monin eri tavoin: erilaisin lingvistisin perustein, mutta myös vääjäämättä eri tavoin eri aikana. Kuten tämän väitöskirjan luvussa 5.4.2 totesin: eri aineistoille – siis eri aikoina eri puhujien eri tilanteissa tuotamalle puheelle – perustuvien murrerajamäärittelyjen tulisi ainakin oletettavasti jossain määrin poiketa toisistaan, sillä kieli muuttuu ja vaihtelee paitsi puhuja- myös tilannekohtaisesti. Tutkimusyhteisö on läpi tutkimuksen historian tiedostanut, että murrerajat ovat ”ehdonvallan kysymys” (tarkemmin, ks. luku 5.4.5), joiden määrittelyyn vaikuttavat useat muuttujat: mitkä kielenpiirteet ja niiden edustustavat

valitaan erotteleviksi, missä määrin painotetaan kielihistoriallisia seikkoja suhteessa senhetkiseen synkroniseen variaatioon, millaiseksi murteen *väri*, *sävy* ja *pohja* tulkitaan ja kuka tätä tulkintaa tekee. Esimerkiksi Martti Rapola, joka käsittelee *Johdatus suomen murteisiin* -teoksessaan hyvin perinpohjaisesti murrejaon harkinnanvaraisuutta ja rajanvedon vaikeutta, sitoutuu silti hyvin painokkaasti esittämään, että suomen murteet jakautuvat kahteen päämurteeseen: länsi- ja itämurteisiin. Onkin minusta suoranainen mysteeri, miksi tutkijat sitoutuvat tyyppillisesti vain tiettyyn murrejakoon ja miksi murrealue-esitykset ovat vakiintuneet niin voimakkaasti. Tarpeen on myös tuoda esiin, että en itse tutkijana ole tämän ristiriidan ulko- tai yläpuolella: oman murrealue-esityksiin liittyvän haastattelukysymykseni muotoilu¹⁶³ kertoo siitä, että itsekkin tämän tutkimuksen aineistonkeruuseen valmistautuessani ajattelin, että tutkijat automaattisesti sitoutuvat yhteen murrealue-esitykseen. Yksi vastaus mysteeriin on tietenkin se, että tutkijayhteisö on tavoitellut yhtä ja oikeaa, niin sanotusti yleisesti pätevää esitystä suomen murteista. Se on tavoitteena ymmärrettävä, mutta nähdäkseni kielen (murteiden) vaihtelevan ja muuttuvan luonteen vuoksi mahdoton.

Kuten edeltä voi päätellä, en pidä ainoana vaihtoehtona sitä, että tulevaisuudessa keskitymme ”päivittämään” kanonisoituneiden murrealue-esitysten rajoja uusien synkronisten poikkileikkausten turvin. Jos päättäisimme 2020-luvulla laatia hahmotelman suomen murteiden aluejaosta, lähtökohta voisi perustellusti olla jotain aivan muuta kuin *hämäläiset* ja *savolaiset* heimot ja kanonisoituneissa aluejaossa käytetyt kielenpiirteet ja niiden variantit. Arvelen kuitenkin, ettei synkronisen – esimerkiksi 2000-luvulla tallennetun kielenaineksen – perusteella rajojen määrittelyä pidetä järkevänä ponnistuksena, sillä tehtävä olisi äärimmäisen työläs¹⁶⁴. On kuitenkin minusta perusteltua kysyä, että jos emme ryhdy tuohon ponnistukseen, mihin saakka opetamme suomen kielen alalla (ilmeisesti) 1920-luvulla kerättyyn aineistoon perustuvaa ja 1960-luvulla kerätyn aineiston perusteella ”päivitettyä” murrealuejakoa suomen murteiden aluejakona. Koska kyseinen aluejako muuttuu lähinnä kielihistoriallisesti relevantiksi? Mihin saakka sen voi ajatella antavan luotettavaa ja hyödyllistä tietoa suhteessa nyt ja tulevaisuudessa korviimme kantautuvaan kielen synkroniseen vaihtelutilanteeseen? Kysymys on vaikea, enkä kuvittele voivani yksin vastata siihen.

Olen murrejakoihin uppoutuessani pohtinut paljon myös sitä, miksi murreryhmät ja aluejaot ovat niin keskeisessä asemassa paitsi opetuksessa myös niin kutsutulle suurelle yleisölle murteista viestiessä. Huomattavaa on, että ensimmäiset yhtenäiset murrealue-esitykset (Kettunen 1930b, JSM¹⁹⁴⁷) laadittiin opetusta varten, ja myös

163 Muotoilu ”Mitä olemassa olevista murrerajaehdotuksista pidät relevanteimpana?” sisältää ajatuksen, että haastateltavan on valittava *yksi* murrerajaehdotus.

164 Kuriositeettinä mainittakoon, että Kansallisten tieteiden kehittämissuunnitelmassa yksi eksplikoitu tavoite oli: ”6. Suomen kansankielestä on laadittava eurooppalaisittain kilpailukykyinen laaja murrekartasto.” (Itkonen 1965: 317).

kuusi (n = 20) haastateltavistani toi murrealueista keskusteltaessa esiin opetuksen. Vaikka aluejaot ovat yksi tapa jäsentää kieltä ja kertoa kielenkäyttäjille, millaisia suomen murteita on olemassa, on mielestäni yhtä tärkeää – ellei tärkeämpää – kielitietoa myös se, että murre itsessään pakenee kategorioita, eikä asetu mihinkään tutkijoiden kehittämään lokeroon yksiselitteisen kauniisti. Väitän, että kuvaamalla sekä opetuksessa että yleistajuisesti *useita* eri tapoja jakaa kieltä murteiksi sekä rajanvetoon liittyviä hankaluuksia, tultaisiin kertoneeksi jotain totuudellista ja elimellistä murteiden olemuksesta ja murteen- ja kielentutkimuksen hankaluudesta: kategorisointia ei voi tutkimuksen prosessissa välttää, mutta sitä voi tehdä perustellusti monin eri tavoin.

5.5 Murre, paikka ja aika

Luvussa 5.1 ja sen kuviossa 2 nimesin ja esittelin murteeseen liittyviä termejä ja käsitteitä (*datapiste*, *kielenpiirre*, *isoglossi*, *kielimuoto* ja *murreraja*) sekä niiden välisiä suhteita. Tässä luvussa käsittelem *murretta* kielimuotona ja sen suhdetta kahteen muuhun kielimuotoon: *sosiaalimurteisiin* (luku 5.5.1) ja kaupungeissa puhuttuihin kielimuotoihin (luku 5.5.2). Lisäksi käsittelem aikaan, paikkaan ja puhujiin liittyviä näkökulmia, joita kutsun tässä tutkimuksessa puhekielen kronotoopeiksi (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI (luku 5.5.3).

Haastattelutilanteessa kysyin kaikilta haastateltaviltani (n = 20), voiko kaikesta puhutun kielen aineistosta tutkia murteita. Kysymys, joka näennäisesti käsitteli aineistoja, paljasti tieteenalalla vallitsevia moninaisia käsityksiä ja myös ristiriitoja, joita murteeseen käsitteenä liittyy. Kuudessa haastattelussa tuotiin esiin, että vastaus esittämäni kysymykseen riippuu tutkimuksen kysymyksenasettelusta. Samoin kuudessa haastattelussa todettiin, että vastaus kysymykseen liittyy siihen, miten murre käsitteenä määritellään. Tutkijoiden haastatteluvastauksissa murteen käsitettä lähestyttiin kolmesta näkökulmasta, jotka kytkeytyvät myös toisiinsa. Ensimmäinen niistä liittyy sosiaalimurteisiin: *murre* voi olla myös tietyn sosiaaliryhmän kielimuoto eli *sosiolekti*. Toinen liittyy maantieteelliseen kontekstiin: Pidetäänkö kaupunkien puhekieliä murteina? Ovatko *murteet* kielimuotoja, joita puhutaan vain maaseudulla? Kolmas näkökulma liittyy paikkaan, aikaan ja puhujiin: Onko *murre* jotain, mitä on puhuttu ennen, vai puhutaanko sitä nykyään? Tämän luvun alaluvuissa käsittelem edellä esittämiäni haastatteluaineistooni perustuvia näkökulmia myös tekstiaineistoni sekä tutkimuskirjallisuuden valossa.

5.5.1 Aluemurre ja sosiaalimurteet

Olen tässä väitöskirjassa lähestynyt *murteen* käsitettä sillä oletuksella, että käsite on suomalaisessa murteentutkimuksessa synonyymi puhutun kielen paikkaan tai alueeseen liitetulle varieteetille eli kielimuodolle. Aineistoni valossa näin näyttäisikin käytännössä olevan: Tutkimusaineistoni väitöskirjat on rajattu tutkimukseni aineistoksi sillä perusteella, että niiden otsikossa esiintyy sana *murre* (tai alueen *X puhekieli*) tai ne perustuvat ”murreaineistoksi” nimetyille aineistolle (aineiston rajauksesta tarkemmin, ks. luku 1.2.1). Kaikissa aineistoni väitöskirjoissa lähestytään murteen käsitettä nimenomaan alueellisena varieteettina.

Murteiksi voidaan kuitenkin kutsua myös sellaisia kielimuotoja, joiden ajatellaan määrittävän esimerkiksi puhujan ammatin tai muiden sosiaalisten muuttujien perusteella. Tieteen termipankissa termit *sosiolekti*, *sosiaalinen murre* ja *sosiaalimurre* esitetään synonyymisinä ja termin määritelmä on ’tietyn sosiaalisen ryhmän tiettyä ajanjaksona käyttämä kielimuoto’ (Tieteen termipankki 3.10.2022: Kielitiede:sosiolekti, ks. myös Kielitiede:slangi).

Siitä huolimatta, että esimerkiksi Tieteen termipankin *sosiolekti*-termin selitteessä¹⁶⁵ sosiolekti yhdistetään sosiaalisen variaation kvantitatiiviseen tutkimukseen ja siten nähdäkseni sosiolingvistiikkaan, esimerkiksi Martti Rapola mainitsee virkaanastujaisluennossaan vuonna 1925 erilaiset *sosiaalimurteet* (Rapola 1925: 72–73):

”Jakoperusteet voivat eri yhteiskunnissa ja eri aikoina vaihdella ja niiden keskinäinen arvokin voi aikojen kuluessa muuttua. Nykyajan kehittyneimmissä yhteiskunnissa – ajatelkaamme esim. suuria maailmankaupunkeja – esiintyvät ihmisiä eroittavat rajaviivat etupäässä erilaisten kulttuuriryhmin, s. o. erilaisten ammatti- ja yhteiskuntaluokkien ja harrastusalojen välillä. Karkean ruumiillisen työn tekijät joutuvat yhteiskuntaluokkana aniharvoin kiinteään vuorovaikutukseen henkisen työn tekijöiden kanssa j. n. e. Yksilö saattaa tämmöisissä oloissa kuulua samalla kertaa useampaan yhteisöön: ammatti liittää hänet yhteen, harrastus toiseen, sukuperä kolmanteen j. n. e. Kielellisestikin hän on erilaisten vaikutusten alaisena, mutta ratkaisevaksi muodostuu se yhteisö murteineen, jolla on hänen sisimmässään syvimmat juuret. Nykyaikaisen yhteiskunnan täyttävät täten lukemattomat suuret ja pienet yhteisöt mitä moninaisimmalla tavalla, ja yhteisöjä yhdistävät ja eroittavat murteet risteilevät siinä kuin sotkettu vyyhti vaikka alkua ja loppua. Maantieteellisesti tämmöisiä murteita on mahdoton osoittaa: ne ovat toistensa sisässä ja yläpuolella.”

Mielikäinen (1980: 7–8) tuokin esiin, että kielen variaation sosiaaliin ulottuvuuksiin alettiin kiinnittää huomiota juuri 1920-luvulla. Nykysuomalaisen

165 ”Eriyisesti sosiaalisen ja maantieteellisen taustan, iän, koulutuksen ja sukupuolen on havaittu olevan sellaisia tekijöitä, jotka synnyttävät ja selittävät variaatiota. Yhteiskunnan sosiaalisesta eriytyneisyydestä selittyvät tietyn ryhmän kielimuoto on sosiaalinen murre eli sosiolekti. (Häkkinen 2007: 23). Kun tutkituista lingvivistisistä piirteistä useat korreloivat merkitsevällä tavalla jonkin taustamuuttujan kanssa, on löytynyt piirrejoukko, joka määrittelee sosiolektin eli sosiaalimurteen (Karlsson 2004: 253).”

puhekielen murros -hankkeen Jyväskylän osatutkimuksen raportin ensimmäisessä osassa Mielikäinen (1980: 29, lihavoidut osuudet alkuperäistekstissä alleviivattu) määrittelee *sosiaalimurteen* seuraavalla tavalla:

”Maantieteellisen etäisyyden lisäksi kielellisiä eroja voi aiheuttaa myös sosiaalinen etäisyys (Trudgill 1977 s. 34–35), ja tämän mukaan on ruvettu puhumaan **dialektin** eli **paikallismurteen** (aluemurteen) ohella **sosiolektista** eli **sosiaalimurteesta**. Se on kuitenkin – toisin kuin paikallismurre – jonkinlainen abstraktio, vailla tarkemmin analysoituja alalajeja, eikä sitä aina voi edes erottaa dialektista.”

Mielikäisen sosiaalimurteen määritelmä on siitä kiinnostava, että hän esittää, että sosiaalimurre on abstraktio – toisin kuin paikallismurre. Sivuhuomiona mainittakoon, että tässä tutkimuksessa lähtökohta on, että kielimuoto on aina abstraktio (ks. tarkemmin luku 5.1). Huomionarvoista on myös, että Mielikäinen esittää, ettei sosiaalimurretta voi aina erottaa aluemurteesta eli dialektista. Kyseistä kysymystä käsitelin myös luvussa 5.3.2, kun pohdin *leimallisuuden* käsitettä, johon liittyy terminologista monimerkityksisyyttä: se tuntuu tutkimuksissa tarkoittavan toisaalta sosiaalista leimaa (’stigmaattinen’), toisaalta yleisesti alueellista tunnistettavuutta (’erityinen’). Puhujien kuvailua käsittelevässä luvussa 4.1.2 ja puhujien valintaa käsittelevässä luvussa 4.2.2 tarkastelin myös sitä, millaisia sosiaalisia muuttujia puhujista mainitaan ja missä määrin heitä on valikoitu kyseisten sosiaalisten muuttujien perusteella.

Kiinnostavaa on, ettei termejä *sosiolekti*, *sosiaalinen murre* tai *sosiaalimurre* mainita analyysini mukaan kuin neljässä (n = 51) tekstiaineistoni väitöskirjoista. Kahdessa väitöskirjassa termi mainitaan tutkimuskirjallisuuteen viitatessa (VK 42 [2007: 52], 49 [2017: 19–20]) ja vain kahdessa väitöskirjassa tutkija käyttää sitä liittyen käsillä olevaan tutkimukseen:

(306) **Tekstiaineisto:** VK 25 (1987), s. 5

Opillisesti variaatioteoria jakautuu kahtia: kvantitatiiviseen suuntaukseen (ks. Labov 1963 ja 1975a sekä esim. Cedergren & Sankoff 1974) ja dynaamiseen suuntaukseen (esim. Bailey 1973, Bickerton 1971, DeCamp 1971). Useimmat tutkijat asennoituvat suuntauksiin valikoivasti. Tämäkin työ seuraa mm. Fasoldin kehittämää (1975) synteettistä linjaa: variaatiota pyritään jäsentämään ensisijaisesti kielisysteemin kannalta. **Sosiolekttaaliset vertailut** sen sijaan koskevat lähinnä eri ikäryhmiä puheyhteisössä.

(307) **Tekstiaineisto:** VK 36 (1998), s. 9

Käytän tutkimuksessani termiä **lekti** (**yleistermi erityiskäsitteistä dialekti, idiolekti ja sosiolekti**) viittaamassa aineistoni puhujien aktuaaliseen puhuntaan. Lektin edustaa siten aina jotakin murretta, mutta **se on toisaalta neutraali suhteessa siihen, minkälaiseen vaihteluun sillä viitataan, sosiaaliseen vai maantieteelliseen** (Trudgill 1992, 48; Petyt 1980, 188). Yleiskäsitettä lekti käytän kolmesta syystä: Ensinnäkin, kun tutkimuksen kohteena on vain TS:n edustus, ei voida tietää, edustaako kyseinen lekti useiden muiden mahdollisten murrepiirteiden osalta ”oikeaa” murretta, toisin sanoen oman alueensa yleistä kielimuotoa. Toiseksi lekti-termi sallii sen, että kyseisessä murrepuhunnassa esiintyy myös toisesta murteesta tai kirjakielestä tai toisesta kielestä

lainattuja variantteja. Kolmanneksi tutkimuksen aineisto koostuu lähes yksinomaan eri pitäjien murretta edustamaan valituista idiolekteista.

Esimerkistä 306 käy mielestäni hyvin ilmi, että sosiaalimurteen voi hahmottaa monen muuttujan kautta: esimerkiksi ikäryhmittäisen vertailun voi käsittää *sosiolektien* vertailuksi. Esimerkki 307 puolestaan on kiinnostava muun muassa siksi, että tutkija kertoo valinneensa termin *lekti* siitä syystä, että haluaa jättää avoimeksi sen, onko hänen tutkimansa variaatio sosiaalista vai alueellista. Kokoavasti voineekin todeta, että *sosiaalimurre* ja *aluemurre* kietoutuvat käsitteinä kiinnostavasti toisiinsa: murretta alueellisena kielimuotona voi jäsentää myös suhteessa sosiaalisiin muutujiin ja siten sosiaalimurteeseen, ja myös murteellisuuden voi nähdä ”sosiaalisesti leimallisena”.

Myös kolmessa tutkijahaastattelussa nostettiin esiin se, että *murteen* käsite voidaan liittää myös sosiaali- ja ammattiryhmien kielten tutkimukseen, kuten esimerkeissä 308 ja 309:

(308) Haastatteluaineisto

LA: joo. öö, entä sitte, onk sun mielestäs niin ku kaikki puhutun kielen, niin ku tallennettu puhe- uttu kieli niin ku murreaineisto.

T/mt: mm. toi onki, hyvä kysymys esimerkiksi meillähän on, vanhastaan arkistoitu, eri kategorioihin sosiaalimurteet,

LA: m, mm-m.

T/mt: ja sitte niin ku murteet, et on haluttu sillon kuuskytluvulla erottaa esimerkiks **jos on haluttu jonku tietyn ammattiryhmän, kieltä vaikka tallentaa ja tutkia, ni sitä on niin ku aateltu et se on sosiaalimurre.**

LA: mm.

T/mt: ja sit mä oon niin ku ihmetelly että mi- miks tämmöne on ja ja sillee niin ku et jotenki se käsitys ainaki on muuttunu että, et kyl joo että, että niin ku jos, siin on fokuksena se et miten ihminen puhuu, ni sit voidaan aatella et se on murreaineistoa.

(309) Haastatteluaineisto

LA: mm, joo. joo. äm, entä sit jos miätitää että, niin ku, puhutun kiälen aineistoja ni onko kaikki puhutun kiälen aineistot, murreaineistoo. voiko mist vaan puhutun kiäle aineistost tutkii murteita.

E/osittain-mt: **ei varmaanka esimerkiksi Helsingin puhekielen, aineisto niin, siinähan on eri sosiaaliluokkien eri ikäisten eri kaupunginosassa, -osissa avuvien, ai-, asuvien ihmisten murretta** et siin on, var- sitä, variaatiota, kaikenlaista että, ja esimerkiks ne, kuuluisat, tööl- töölöläiset akateemiset naiset niin tota nehän on kaikkein kirjakielisimpiä.

Esimerkissä 308 tutkija tuo esiin myös sen, että sillä, millaiseksi aineisto arkistoidessa tyypitellään tai nimetään, on myös vaikutuksia siihen, mihin sitä ajatellaan voida käytettävän. Tätä kysymystä käsitteelin mm. yhteenvetoluvussa 3.7. Esimerkissä 309 puolestaan tutkija nimeää Helsingin puhekielen pitkittäiskorpuksen aineistoksi, josta ei voi tutkia murteita. Sekä esimerkin 309 että Martti Rapolan (1925: 72–73)

puheenvuoron perusteella voinee siis myös esittää, että kielen jäsentäminen ensisijaisesti sosiaalimurteiksi tulee kyseeseen erityisesti kaupungeissa puhuttavan kielen tapauksessa. Maaseudulla ja kaupungeissa puhuttua murretta ja/tai puhekieltä käsitelän seuraavassa luvussa 5.5.2.

5.5.2 Murre ja kaupungeissa puhuttu kieli

Suomalaisen puhutun kielen ja murteentutkimuksen vaiheita käsittelevissä esityksissä on tapana todeta, ettei kaupunkien kieli pääsääntöisesti kiinnostanut tutkijoita ”sekaosteisuusutensa” vuoksi ennen Nykysuomalaisen puhekielen murros -hanketta, joka oli käynnissä 1970-luvun lopulla (ks. esim. Mielikäinen 1980: 19, Suojanen 1981: 10, Kurki 2005: 14, Mustanoja 2011: 54–55, Kurki & Mustanoja 2019: 92, Nuolijärvi & Lappalainen 2020: 868, 871–872). Tässä luvussa tarkastelen, missä määrin kaupungeissa puhuttua kieltä on tutkittu tekstiaineistoni väitöskirjoissa ja millaisia näkemyksiä kaupungeissa puhuttavasta kielestä on esitetty tekstiaineistossani. Tarkastelen myös *Suomen murteiden aineslähteitä* -teoksen (Jussila 1991) avulla sitä, onko luvussa 3.4 esittelemieni hankkeiden ja arkistojen yhteydessä tallennettu puhetta kaupungeista. Tarkastelen myös, mitä termejä kaupungeissa puhuttavista murteista tai kielistä käytetään tekstiaineistossani. Lisäksi esittelen, miten haastattelemani tutkijat ottivat kantaa siihen, ovatko kaupungeissa puhuttavat suomen kielen varieteetit *murretta* vai eivät, kun kysyin heiltä, voiko kaikesta puhutun kielen aineistosta tutkia murteita.

Otsikkotasolla kaupungissa puhuttu murre tai kieli on ilmoitettu tutkimuksen kohteeksi kolmessa tutkimassani väitöskirjassa (*Oulun seudun murteet*: VK 15 [1971], *Turun murre*: 27 [1988] ja *Tampereen puhekieli*: 46 [2011]). Näiden kolmen väitöskirjan lisäksi useissa niistä väitöskirjoista, joissa tarkastellaan tietyn alueen murretta tai murteistoa (väitöskirjojen tutkimuksen kohteet esiteltä tarkemmin luvussa 5.1), on kerätty tai käytetty aineistoa myös kaupungeiksi tai kaupunkimaisiksi kirkonkyliksi tai kauppaloiksi määritellyiltä paikkakunnilta kuten esimerkiksi Kajaanista (VK 16 [1972], 18 [1972]), Kemistä (VK 1 [1877], Lapualta (VK 0 [1871], 6 [1913]), 3 [1888]), Lohjalta (VK 17 [1972]), Mikkelistä (VK 21 [1982]), Nokialta (VK 11 [1946]), Oulusta (VK 3 [1888], 15 [1971], 45 [2009]), Porista (VK 11 [1946]), Rovaniemeltä (VK 3 [1888], 5 [1912], 33 [1992]), Tampereelta (VK 45 [2009], 46 [2011]), Tornioista (VK 5 [1912]) ja Turusta (VK 27 [1988], 45 [2009]). Ensimmäinen maininta kaupungista ja sen suhtautumisesta tutkittavaan murrealueeseen on väitöskirjassa 6 (1912):

(310) **Tekstiaineisto**: VK 6 (1912), s. XII

Etelä-Pohjanmaan murteen **alueeseen voisi tavallaan lukea myös Vaasan kaupungin**, koska sen suomalaiset asukkaat ovat enimmäkseen Etelä-Pohjanmaan pitäjistä muuttaneita ja puhuvat, ainakin monet, vielä kotiseutunsa murretta, johon tietysti on enemmän tai vähemmän sekaantunut vierasta ainesta.

Väitöskirjassa 23 (1986: 29) tutkimuksen kohteena on Helsinkiin muuttaneiden puhujien kieli: muuttajat ovat lähtöisin ”maalaiskylistä taajamien ulkopuolelta”, mutta osa on asunut elämänsä aikana ennen Helsinkiin muuttoa kaupungeissa kuten Kuopio, Mikkeli, Seinäjoki ja Tampere, kuitenkin alle kaksi vuotta. Väitöskirjassa 25 (1987: 8) puolestaan on mukana alueita, jotka ovat tutkimuksen tekoheikällä osa Tampereen kaupunkia ja niiden maantieteellinen etäisyys Tampereesta on tutkijan mukaan 10–60 kilometriä. Väitöskirjassa 47 (2011: 21), jossa tarkastellaan kielikäsityksiä kansanlingvistisestä näkökulmasta, haastateltavia on sekä kaupungista että maaseudulta. Tutkija kirjoittaa:

(311) **Tekstiaineisto:** VK 47 (2011) s. 21

Kun informanttien taustaa tarkastellaan kaupungin ja maaseudun näkökulmasta, aineistosta erottuu kolme ryhmää. 1) Kaksitoista haastateltua on asunut Savossa ainoastaan kaupungissa (Kuopiossa): heistä yhdeksän on asunut ennen Savoon muuttoaan vain kaupungeissa*, kahdella informantilla on länsisuomalaista taustaa sekä maaseudulta että kaupungista ja yksi vastaajista on asunut Länsi-Suomessa ainoastaan maaseudulla. 2) Informanteista kaksi on tutustunut savolaiseen elämänmenoon ainoastaan maaseudulla ja on itsekkin kotoisin maaseudulta. Lisäksi nämä kaksi haastateltua ovat asuneet Itä-Suomen ulkopuolella myös kaupungeissa. 3) Lopuille neljälle informantille savolaisuus on tullut tutuksi sekä kaupunki- että maaseutumiljöössä. **Ennen muuttoaan he ovat asuneet kaupungeissa (osa kaupungeista on pieniä).** Yhdellä näistä informanteista kokemukset savolaisesta kaupunkielämästä sijoittuvat poikkeuksellisesti Etelä-Savon puolelle. Pohjois-Savossa haastateltu on asunut maalla. – Varsinkin jos muutto ulottuu maaseudulta kaupunkiin tai päinvastoin, **havainnoissa voi korostua maaseudun ja kaupungin puhekielen vertailu eikä varsinaisen savolaisuuden havainnointi.** Otan tämän huomioon aineistoni analysoinnissa.

* [alaviite] Viitataan tässä kaupungilla paikkakuntiin, joissa **väestötiheys todella on kaupunkimainen ja jotka eivät vain hallinnollisesti ole kaupungeja.** Mainituista yhdeksästä informantista kahdeksan on kotoisin suurista asutuskeskuksista kuten esimerkiksi Espoosta. Yksi informantti on kotoisin niin sanotusta pikkukaupungista (väestötiheys noin 20/km²).

Esimerkistä 311 käy hyvin ilmi, miten hankalaa kaupungin ja maaseudun yksiselitteinen määrittäminen on: tutkija tuo esiin, ettei pidä *hallinnollista kaupunkia* kaupungin määritelmänä, vaan on paikkakunnan kaupunkimaisuutta määritellesään tarkastellut esimerkiksi väestötiheyttä erottaakseen ”pikkukaupungit” ”suurista asutuskeskuksista”. Kaupungin ja maaseudun määrittämisen vaikeuteen palaan tuonnempana tässä luvussa.

Tekstiaineistoni lisäksi on tarpeen tarkastella sitä, miten niissä hyödynnetyissä arkistokokonaisuuksissa ja hankkeissa (tarkemmin, ks. luku 3.4) on suhtauduttu kaupungeissa puhuttavaan kieleen. Esimerkiksi Kai Donner (1926: 16) toteaa kaupungeista seuraavaa liittyen Suomen murteiden sana-arkiston ja *Suomen murteiden sanakirjan* keruutyöhön:

”Tässä yhteydessä en ole valmis lausumaan varmaa mielipidettä siitä, pitäisikö näiden alueiden joukkoon ottaa joku kaupunkilaismurre, joita niitäkin tietysti on tutkittava. Luultavinta on kuitenkin, että kaupunkien kieltä lähinnä ja kenties etupäässä on tutkittava määrättyjen käsitepiirien yhteydessä.”

Suomen murteiden aineslähteitä -teos (Jussila 1991) sisältää pitäjakohtaisen luettelon siitä, millaista murreaineistoa kyseisestä pitäjistä erilaisista lähteistä löytyy. Aineistot ja aineistokokonaisuudet, joita teoksessa esitellään, ovat Suomen murteiden sana-arkisto ja sanakirja, Suomen kielen nauhoitearkisto ja yliopistojen äänitearkistot, Muoto-opin arkisto, Lauseopin arkisto, ”murrenäytteet” (sis. tutkimuksia, joissa kielennäytteitä) ja sananparret. Vuoden 2022 rekisteritietojen mukaan Suomen 25 suurimmasta kunnasta¹⁶⁶, joista 16 on myös ennen vuotta 1900 perustettuja kaupunkeja, on kyseisen teoksen mukaan murreaineistoa saatavilla lähes kaikista, suurimmasta osasta sanastolippuja 1900-luvun alkuvuosilta saakka. Osasta, kuten Jyväskylästä (Repo 1908), Porista (Aarne 1891) ja Porvoosta (Lehmusto 1911), on myös olemassa hyvin varhaisessa vaiheessa tehtyjä tutkimuksia. Poikkeuksia toki on. Ensinnä jotkin kaupungit – Espoo, Helsinki, Kokkola, Vantaa ja Vaasa – on teoksessa merkitty ”alun perin ruotsinkieliseksi alueeksi” (ks. myös murrealueita käsittelevä luku 5.4.4). Kyseisiltä alueilta teoksessa ilmoitetaan kuitenkin olevan jotakin aineistoa: Suomen kielen nauhoitearkistossa on nauhoitteita Helsingin maalaiskunnasta ja Espoosta (jälkimmäisestä vain 30 min) ja Suomen murteiden sana-arkistossa on sanalippuja sekä Espoosta (40 lippua vuodelta 1973) että Vaasasta (n. 8900 lippua vuosilta 1907–1926) ja jälkimmäisestä on Turun yliopiston suomen kielen äänitearkistossa myös jonkin verran äänitettyä materiaalia (3,5 h). Lisäksi osa nykyisistä kunnista ilmoitetaan teoksessa eri pitäjän yhteydessä: Hämeenlinna käsitellään Vanajan, Lahti Hollolan, Kouvola Valkealan (sis. myös Voikkaa), Lappeenranta Lappeen (sis. myös Lauritsala), Salo Uskelan, Kotka Kymin (sis. myös Karhulan) ja Järvenpää Tuusulan (sis. myös Kerava) yhteydessä. Vertailua suorittaessa onkin hyvä muistaa, etteivät nykyisten kuntien rajat ja alueelliset vetovoimasuhteet vastaa mitenkään suoraviivaisesti kyseisten kuntien rajoja ja hallinnollisia olosuhteita 1900-luvun alussa. Lisäksi on pidettävä mielessä, että aineistoa on saatettu kerätä kyseisen kunnan alueelta, mutta ei sen taajama-alueilta kuten keskustoista ja kirkonkylistä. Joka tapauksessa tarkastelun perusteella voi minusta esittää, etteivät vuoden 2022 suurimmat kunnat ja niiden joukossa olevat 16 ennen vuotta 1900 perustettua kaupunkia ole murreaineistonkeruussa olleet mitenkään systemaattisessa paitsiossa. Murreaineiston keruun

166 Väestörekisterikeskuksen tietojen mukaan kesäkuussa 2022 Suomen suurimmat kunnat ovat (lihavoidut kaupunkeja, jotka perustettu ennen vuotta 1900): 1) **Helsinki**, 2) Espoo, 3) **Tampere**, 4) Vantaa, 5) **Oulu**, 6) **Turku**, 7) **Jyväskylä**, 8) **Kuopio**, 9) Lahti, 10) **Pori**, 11) Kouvola, 12) **Joensuu**, 13) **Lappeenranta**, 14) **Vaasa**, 15) **Hämeenlinna**, 16) Seinäjoki, 17) Rovaniemi, 18) **Mikkeli**, 19) Salo, 20) **Porvoo**, 21) **Kotka**, 22) **Kokkola**, 23) Hyvinkää, 24) **Lohja** ja 25) Järvenpää.

näkökulmasta vaikuttaa siltä, että paitsiossa ovat olleet kaksikieliset kunnat, jotka on määritelty ”ruotsinkieliseksi alueeksi” ja erityisesti pääkaupunkiseutu (Espoo, Helsinki, Vantaa).

Mitä kaupungeissa sitten puhutaan: *murretta* vai *kaupunkikieltä*? Termiä *kaupunkimurre* käytetään vain yhdessä tutkimistani väitöskirjoista (VK 39 [2000: 34], esimerkki 312), eikä termiä löydy esimerkiksi Tieteen termipankista. Termille *kaupunkipuhekieli* (synonyyminä *kaupunkikieli*) annetaan Tieteen termipankissa määritelmä: ’puhekieli, jota käytetään jossain kaupungissa’ (Tieteen termipankki 4.10.2022: Kielitiede:kaupunkipuhekieli). Kyseinen termi (*kaupunkikieli*) mainitaan kuudessa¹⁶⁷ tutkimistani väitöskirjoista. Tulkintani mukaan vain yhdessä väitöskirjassa tutkija käyttää kohteena olevasta kielimuodosta termiä *kaupunkikieli* (esimerkki 313) ja muissa tutkimuksissa *kaupunkikieli* esitetään terminä, jota on mahdollista käyttää kaupungeissa puhuttavasta kielestä. Yhdessä väitöskirjassa tutkija käyttää käsillä olevasta kielimuodosta sekä termiä *murre* että *kaupunkikieli* (esimerkki 314):

(312) **Tekstiaineisto:** VK 39 (2000), s. 34

Ainakaan suomalaisessa tutkimusperinteessä ei kuitenkaan voi katsoa dialektologiaa ja sosiolingvistiikkaa erillisiksi: tähänastinen sosiolingvistinen variaationtutkimus on keskittynyt pitäjän- tai **kaupunkimurteiden** edustukseen eri ikäpolvilla, sosiaalisia muuttajia siinä on ollut käytössä niukasti, ja taustana ovat olleet dialektologian menetelmät ja tulokset.

(313) **Tekstiaineisto:** VK 23 (1986), s. 35

Toiseksi haastattelua on tarvittu itse ongelmanasettelun kannalta. Kun **tavoitteena on saada selville muuttajan kaupunkikielen ominaispiirteitä**, on helsinkiläisyhteisöön sopeutumisen osoittamiseksi tarvittu keskustelu oudon ”tyyppihelsinkiläisen” kanssa, jotta tulisi esiin, miten muuttaja tällaisen tilanteen kohtaa eli millaisen kielimuodon hän valitsee.

(314) **Tekstiaineisto:** VK 27 (1988), s. 5, 6–7

Turun murretta pidetään sekakoosteisena murteena. (---) Vaihtelu voi ilmetä monenlaisena variaationa jo yhdellä ja samalla kielenpuhujalla eri tilanteissa. Yleensäkin vaihtelua voi pitää **kaupunkikielissä** pikemminkin sääntönä kuin poikkeuksena (ks. esim. Saari 1980, 25).

Kuten esimerkissä 314, myös Tieteen termipankin selitteessä *kaupunkikieltä* kuvataan ”sekakoosteisena” (Tieteen termipankki 4.10.2022: Kielitiede:kaupunkipuhekieli):

”Kaupungeissa asuvien ihmisten kielimuodot ovat olleet sekakoosteisempia kuin kansanmurteet. Erilähtöisistä kielellisistä aineksista on muovautunut kaupungeissa uudenlaisia puhekielen muotoja.”

167 VK 23 (1986), 88 (1988), 36 (1998), 41 (2005), 44 (2009) ja 46 (2011).

Lähtökohta tuntuu siis olevan, että ”kaupungit” – miten ne sitten määritellään – ovat puheyhteisöinä moninaisempia kuin maaseutupaikkakunnat, ja siten maaseudun *murre* on kielimuotona yhtenäisempää kuin kaupungeissa puhutut *kielimuodot*. Siitä, voiko kaupungeissa puhuttavia suomen kielen varieteetteja nimetä *murteiksi*, oli puhetta suoraan tai epäsuoraan seitsemässä tutkijahaastattelussa (n = 20). Tulkintani mukaan kolme tutkijaa oli sitä mieltä, että kaupungeissa tai spesifimmin Helsingissä ei puhuta murretta (esimerkki 315), kun taas kaksi tutkijaa toi esiin, että kaupungeissa tai spesifimmin Helsingissä puhuttua kieltä voi yhtä hyvin nimittää murteeksi (esimerkki 316).

(315) Haastatteluaineisto

LA: mm. mite sä sitte, onks, tai niin kun, onks kaikki puhutun kiäle aineistot, murreaineistoi sun miälestä. onks jotai semmost puhutun kiäle aineistoo, mist ikään ku ei voi tutkii murteita.

T/mt: no mun miälest, niin ku esimerkiks nykypuhekieli on ihan ihan käyttökelponen termi tai siis käyttökelposempi termi kun, kun murre, ni sit just mitä sul oli tos kyselyssä ni erilaiset niin ku kaupunkipuhekieliin tai tällasiin liittyvät, niin ehkä just se et, et tota, öö, tai et **jos puhutaan niin ku isoista kaupungeista**, niin, niihi nyt o aina kuitenkin niin ku muuttanu sil tavalla, porukkaa tosi niin ku, öö, ympäriinsä, tai niin ku monista paikoista, niin, **niin tota, nii. no miksei vois sanoo et Joensuun murre.** no, (ne o ei oi) ei sitä oikeen kyl joo voi, tai siis niin ku et, tarkotan et, nii. et **ehkä se on niin ku kuvailevampaa sit puhua vaikka niin ku et, et jonkun kaupungin puhekieli**, tai tai tai niin kun, **en nyt, varmaan osaa sanoa mitään, täsmällist rajaa** et (millon voi mahdollisest) puhuu murteista ja millon ei mut et,

LA: mm.

T/mt: mut et tota, mut mut.

(316) Haastatteluaineisto

LA: [nauru] et voiko sun mielestä niin kun mistä tahansa puhutun kielen aineistost tutkii murteita. onks kaikki puhutun kielen aineisto potentiaalisesti, murreaineistoo.

T/mt: o-on joo-o, kaikki on potentiaalisesti joo kyllä näin koska siellähän voi olla mitä tahansa, hauskaa että tuota, jos me nyt murre ymmärretään sillai laajasti että, (---) kaikki, ny- nykypuhekielet mitä sulla siellä oli ja aluemurteet ja (noi) (---) niin että, murretta- mikä murretta- **määhän tykkään puhua (esimsi) Helsingin murteesta.**

LA: mm.

T/mt: koska se on kumminkin tietyllä tavalla jo muotoutunu ja on tietyt piirteet jotka ovat yleisiä sielä.

LA: mm.

T/mt: **eik se oo murre siinä kun joku muukin nykyään.**

Esimerkissä 315 tutkija pohtii aluksi ”isoja kaupunkeja” puheyhteisönä ja päättyy ensin esittämään, että kuvailevampaa on käyttää ilmausta *kaupungin puhekieli*, mutta lopulta toteaa, ettei *osaa sanoa mitään täsmällistä rajaa, milloin voi puhua murteista ja milloin ei*. Toinen tutkija puolestaan hyvin suoraviivaisesti esittää, että tykkää puhua *Helsingin murteesta*, sillä se on *jo tietyllä tavalla muotoutunut*. Molempien

tutkijoiden vastauksista myös hahmottuu, miten haastattelutilanteessa täytetty termilomake (tarkemmin, ks. luku 1.2.2) vaikuttaa tutkijoiden vastauksiin: he pohtivat termejä myös vastatessaan kysymykseen. Molemmissa esimerkeissä otetaan esiin myös termi *nykypuhunkieli*, johon palaan seuraavassa luvussa 5.5.3.

Analyysini mukaan kaksi tutkijaa otti hieman tulkinnallisemmin kantaa kysymykseen, onko kaupungeissa puhuttava kieli murretta vai ei, kuten esimerkissä 317:

(317) Haastatteluaineisto

LA: mm, joo. mm, entä sitte, onko sun mielestäs kaikki, puhutun kielen aineisto, niin ku murreaineistoo voiko, mistä vaa puhu- tun kiele aineistosta ni, tutkia murteita.

E/ei-mt: no Suomessa tietysti, kaupungistuminen on käynyt aika nopeasti ja, ja monilla, **nykykaupunkilaisilla ei ole minkäänlaista suhdetta, murteenpuhujiin tai murteeseen**, sillä tavalla että heillä olis, esimerkiks itsellään enää mitään piirteitä, (---) jostakin murteesta vaikka, vanhemmat tai isovanhemmat saattaisi olla, murteenpuhujia mutta, tietenkin, jossakinhan on aina, jonkun puhutun kielen pohja, ja, tietysti kaikki ne leimattomatkin piirteet ne o, kuulunu johonki murteeseen.

LA: m.

E/ei-mt: mutta me ei käsitetä niitä murrepiirteiks samalla tavalla- (---) että **jos, Helsingissä on, on loppuheittoa tai tehä, niin me ei välttämättä enää ajatella että se (---) on jokin murrepiirre**. se kuuluu tähän kaupunkikieleen, ja, ja, on tietenkin puhunkieltä. mutta, kyllä se murre aika lailla käsitetään, edelleenkin niin kun, maaseudun, puhe-, (---) kieleksi. mutta tietenkin myös jos ajatellaan Turkuja tai Tamperetta tai, (---) Kotkaa tai **mitä tahansa, kaupunkia, Helsingin ja pääkaupunkiseudun ulkopuolella, ni jokaisessa niissä on oma leimallinen puhetapa ja siellä on niitä, murteen piirteitä-** (---) kyllä kotkalaiset koululaiset sanoo edelleen miä. (---) tai Lappeenrannassa tai missä tahansa, että, se raja, on hyvin vaikea vetää.

LA: mm.

E/ei-mt: sen puhunkielen ja murteen välillä mutta, mutta ehkä, ehkä **joku voi sanoa että Helsingin puhunkieli on äärimmäisen leimallista**. monet sanovatkin, mutta **kukaan tuskin sanoo sitä Helsingin murteeksi**.

LA: mm.

E/ei-mt: ehkä siitäkin syystä että tää on semmonen sulatusuuni jossa on, (---) kaikkialta, tullu ihmisiä ja, eri puolilta, maata ja maailmaa.

Tutkijan vastaus on hyvin kiinnostava: Hän ensin esittää, ettei *nykykaupunkilaisilla* ole välttämättä mitään suhdetta *murteenpuhujiin* tai *murteeseen*, mikä ilmauksena sisältää mielestäni ajatuksen siitä, ettei (nyky)kaupungeissa siis puhuta murretta. Sitten hän kuitenkin tuo esiin, että Helsingissä tietyt variantit (loppuheitto, *d:n* kato) eivät tule tulkituiksi *välttämättä enää* murteellisina variantteina. Sitten hän tekee eron *Helsingin ja pääkaupunkiseudun* ja muiden kaupunkien välillä ja tuo esiin, että pääkaupunkiseudun ulkopuolisissa kaupungeissa jokaisessa kyllä on jokaisessa *oma leimallinen puhetapa ja murteen piirteitä*. Haastatteluvastauksessa on myös kiinnostavaa, miten tutkija pohtii *leimallisuuden* (‘erityinen’) käsitettä: toisaalta Helsinginkin puhunkieli on äärimmäisen leimallista, mutta se ei tutkijan näkemyksen johda siihen, että kielimuotoa kutsuttaisiin *Helsingin murteeksi* (*kukaan tuskin sanoo*).

Olen tässä luvussa pyrkinyt käsittelemään sitä, miten kaupungeja ja niissä puhuttavaa kieltä on murteentutkimuksen alalla tutkittu ja jäsenetty. Totean kokoavasti, että tarkasteluni perusteella käsiteltäväksi nousee nähdäkseni kolme teemaa: 1) Helsinki ja pääkaupunkiseutu tuntuvat erottuvan suomalaisten kaupunkien joukosta omalaatuisiksi kaupunkialueeksi, 2) pelkkä kaupungin hallinnollinen asema ei tunnu määrittävän kaupunkimaisuutta, vaan kaupungeja mielletään olevan sekä ”isoja” että ”pieniä” perustuen esimerkiksi väestöntiheyteen ja 3) terminologisen keskustelun taustalla tuntuu olevan myös mielikuvia liittyen abstraktiin heterogeeniseen kaupunkiin ja abstraktiin homogeeniseen maaseutuun.

Ensinnä murreaineistojen näkökulmasta näyttää selvältä, ettei Helsingissä ja pääkaupunkiseudulla puhuttavaa kieltä ole lähestytty murteena: pääkaupunkiseutu on katsottu aluksi ruotsinkieliseksi alueeksi ja sen jälkeen tai kenties lomassa¹⁶⁸ pääkaupunkiasemansa vuoksi ”sulatusuuniksi” (ks. esimerkki 317), joka on ollut paitsi monesta suunnasta saapuvan muuttoliikkeen kohde, myös vähälukuisen suomenkielisen sivistyneistön puhuman yleiskielen kaupunki niin, ettei sillä ole mitään omaa (vanhaa) murretta (ks. myös Nuolijärvi 1986a: 13–14, Paunonen 1995: 12–13, Kuparinen 2021: 37). Helsingin puhekielen koostumusta onkin ollut tapana jäsentää maassamuuton kautta, jolloin 1800-luvun lopun Helsingin puhekieltä kuvataan Länsi-Uudeltamaalta sekä Hämeestä ja myöhemmin idästä muuttaneen väestön murteiden eli länsiuusimaalaisten, hämäläisten sekä itämurteiden yhdistelmänä (ks. esim. Nuolijärvi 1986a: 13–14, Paunonen 1995: 12–16). Myös tuoreessa Helsingin puhekieleen kohdistuvassa suomalaisessa variaation tutkimuksessa Olli Kuparinen (2021: 71–75) nimeää aineistovetoisessa tarkastelussaan Helsingin puhekielestä erottuvat, murteellisiksi tulkitsemansa lekit kyseisen perinteen mukaan ”hämäläismurteeksi” ja ”etelähämäläiseksi murteeksi”. On kuitenkin hyvä muistaa, että vaikka pääkaupunkiseutu on pitkään ollut mittavan maassamuuton kohde, ei pääkaupunkiseudulla puhuttavan kielen jäsentäminen pelkästään muuttoliikkeiden mukanaan tuomien vaikutusten kokonaisuutena ole pääkaupunkiseudulla sen mielekkäämpää kuin millään muullakaan alueella, johon joskus on muuttanut ihmisiä.

Toisekseen on todettava, että ”kaupungin” yleinen määrittäminen tuntuu olevan perin vaikeaa: Riittääkö se, että kunnalla on kaupungin hallinnollinen asema? Onko kielentutkimuksen kannalta merkityksellistä, miten kauan kyseinen paikkakunta on ollut kaupunki? Minkä tahansa kaupungin, johon suuntautuu muuttoliikettä

168 On kiinnostava kysymys, miksi ”ruotsinkieliseksi alueeksi” on nimetty tietyt kaupungit kuten Espoo, Helsinki, Vaasa ja Vantaa, mutta ei kaikkia suomen kaksikielisiä kaupungeja – esimerkiksi Turku. Turku on katsottu osaksi murrealueita siitä huolimatta, että kaupungin kaksi- ja monikielisyydellä on pitkä historia ja Turku on ollut myös Suomen pääkaupunki (ks. esim. Suojanen 1981: 9–10, Grönholm 1988: 2–5). Siksi ajattelen, että nykyisen pääkaupunkiseudun rajaaminen ”ruotsinkieliseksi alueeksi” ei yksinään selitä sitä, miksi alueen kaupungeista on olemassa niin kitsaasti ”murreaineistoksi” nimettyä aineistoa.

kaupungin lähiympäristön kunnista, kieli on saatettu ymmärtää ”sekakoosteiseksi” (ks. esimerkki 314), mutta vaikuttaisi siltä, että ”sekakoosteisuuden” asteessa on vaihtelevuutta: pääkaupunkiseudun kieli tulee tulkituksi erityisen ”sekakoosteiseksi” verrattuna muihin Suomen kaupunkeihin, joihin suuntautuu tai mielletään suuntautuvan muuttoliikettä rajatummalta (murre)alueelta kuten kaupunkia ympäröivästä maakunnasta.

Kolmanneksi vaikuttaisi siltä, että *maaseudun murteiden* ja *kaupunkien puhekielen* – ja kyseisiä kielimuotoja puhuvien puheyhteisöjen – yleisen kuvailun taustalla väikkyvät abstraktiot liittyen *paikkoihin*, eli siihen, millaisiksi elinympäristöiksi kaupungit ja toisaalta maaseutu mielletään (*paikan* käsitteestä ja alueen identiteettistä ja imagosta, ks. kokoavasti Vaattovaara 2009: 37–40). Näissä puheyhteisöä pohjimmiltaan kuvaavissa abstraktioissa kaupunki näyttäytyy muuttoliikkeen kohteena ja maaseutu autioituvana, kaupunki toisin sanoen väkirikkaana ja maaseutu tyhjenevänä, kaupunki teollisuuden ja palveluammattien ja sitä myötä sosiaalisen kirjavuuden kehtona (ks. edellinen luku 5.5.1), kun taas maaseutu agraarina sosiaalisesti homogeenisenä yhteisönä. On kuitenkin tärkeä muistaa, että näiden mielikuvien taustalla olevat kokreettiset paikkakunnat ovat omintakeisia ja myös muuttuvia ihmisasutuksen keskittymiä: sekä Helsinki että Luhanka ovat paikkakuntina ja siten myös puheyhteisöinä hyvin erilaisia nyt kuin vaikkapa 1900-luvun alussa. On toki selvää, että ympäristöinä ja puheyhteisöinä Suomen suurin kaupunki ja pienin kunta ovat hyvin erilaisia. Abstraktioihin perustuvat käsitykset homogeenisistä pienistä maaseutupaikkakunnista johtavat silti helposti harhaan: Suomessa on myös pieniä kuntia, joita voi kuvata monikielisiksi ja joihin suuntautuu monipuolista muuttoliikettä. Jokaisella paikkakunnalla sijainti, elinkeinorakenne ja muut muuttajat vaikuttavat siihen, millaisia kielikontakteja paikkakunnalla asuvilla ihmisillä on, millainen ihmisten elinpiiri on, miten he ovat tekemisissä toistensa kanssa ja millainen paikkakunnan kielimaisema on. Tosin on keskeistä tuoda esiin, että paikkakuntien omintakeisuus huom ioidaan yksittäisissä tutkimuksissa. Olen koodannut 29:stä tekstiaineistoni väitöskirjasta (n = 51) osioita, joissa tutkija käsittelee tutkittavan alueen ja sen puheyhteisön maantieteellis-historiallista ja yhteiskunnallista kontekstia: tutkijat esittelevät hyvin laaja-alaisesti tutkimansa paikkakunnan historiaa, maantieteellistä sijaintia, muuttoliikkeitä ja jopa yksittäisten kylien yksittäisten perheiden koostumusta. Deskriptiivinen ja kontekstualisoiva lähestymistapa alueisiin ja niiden puheyhteisöihin on siis aineistossani läsnä.

Vaikka olen tässä luvussa korostanut näkökulmaa, etteivät kaupungit aineistoni perusteella ole kategorisesti olleet murteentutkimuksen kiinnostuksenkohteiden ulkopuolella, on kiistatonta, että kaupungissa puhuttavien kielimuotojen tutkimus käynnistyi toden teolla Suomalaisen nykypuhekielen murros -hankkeessa (NPM). Turun osatutkimuksen johtaja Matti K. Suojanen (1981: 10–11) kuvasi NPM-hankkeen lähtökohtia ja -oletuksia seuraavasti (lihavointi L. A.):

”Jo tutkimuspaikkakuntien valinta kertoo jotakin lähtökohdista, samoin puhuminen murroksesta. Toisen maailmansodan jälkeen on Suomessakin tapahtunut hyvin paljon sellaista, mikä on mullistanut myös kielisuhteita. **Muuttoliike maalta kaupunkeihin ja elämänpäiriin teknistyminen ovat karkottaneet vanhoja kansanmurteita** yhä enemmän kielikehämme nurkkaan. Mutta niitä ei ole lannistettu, ja niinpä ne elävät tavalla tai toisella myös nuorempien puhujien huulilla. **Kaupungit ovat siis paikkoja, joissa murteidensekoitusten ja yleiskielen leviämisen aiheuttamat ongelmat tiivistyvät. Syntyy ehkä uusia murteita tai kansanmurteet saavat uusia tehtäviä.** Monet heittävät kotimurteensa ja käyttävät vain yleiskieltä; koulutus ja ammatti vaikuttavat kielenkäyttöön. **Kaupunkien oma lähtömurteeseen ei kestä tätä vauhtia, vaan muuttuu murteensekaiseksi paikalliseksi puhekieleksi,** jolla ei enää kaikissa ryhmissä ja tilanteissa ole kaikkia vanhan murteen piirteitä.”

Kuten lainauksesta käy ilmi, *kaupunkikiel*et ja kaupungit puheyhteisöinä eivät kytkeydy yksin paikkaan eli kaupunkiin, vaan myös aikaan: maaseudulla puhutaan *vanhoja kansanmurteita* ja kaupungeissa *lähtömurteita*, ja *murteidensekoitus* sekä *yleiskieli* muuttavat kielimuodot *uusiksi murteiksi* ja *murteensekaiseksi paikalliseksi puhekieleksi*, jossa ei ole kaikkia *vanhan murteen piirteitä*. Näitä käsitteitä, joita kutsun puhekielen kronotoopeiksi, kuvastavat tieteenalan terminologiassa ilmaisut kuten *vanha (kansan)murre*, *tasoittunut aluepuhekieli* ja *(nyky)puhekieli*, ja niitä käsittelen seuraavassa luvussa 5.5.3.

5.5.3 (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI kronotoopeina

Käytän tässä tutkimuksessa termiä **puhekielen kronotooppi** niistä aineistostani erottuvista puhekieleen ja puhekielen tutkimukseen liittyvistä käsitteistä, jotka tuntuvat olevan kytköksissä paitsi paikkaan myös aikaan. Olen ammentanut käsitteen Barbara Johnstonen esitelmäabstraktista (Johnstone 2018), jossa Johnstone käsittelee pittsburghilaisten kielenkäyttäjien neljään murteen kronotooppiin liittyviä mielteitä. Termi (*chronotope*) on peräisin Mikhail Bahtinilta (1981) ja käytössä kirjallisuudentutkimuksessa merkitsemässä ’romaanin määrittävää tila-aikaulottuvuutta, joka yhdistää yksittäisen teoksen lajiin’ (Tieteen termipankki 5.10.2022: Kirjallisuudentutkimus:kronotooppi). Analyysissäni olen tunnistanut ja nimennyt kaksi puhekielen kronotooppia: (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI. Käytän käsitettä puhekielen kronotooppi, koska tulkintani mukaan aineistossani esiintyvän

terminologisen kirjavuuden¹⁶⁹ takaa hahmottuu yksittäistä termiä laajempia käsitteitä ja tapoja hahmottaa paikkaan kytkeytyvän puhekielen vaiheita ajassa. Käsitteellinen eronteko näkyy tekstiaineistoni väitöskirjoissa (ks. luku 1.2.1, taulukko 1) jo otsikoinnissa, sillä tutkimuskohteeseen eli alueelliseen kielimuotoon viittaava termi vaihtelee: *murre* saattaa saada määreen *vanha* (esim. VK 48 [2016]) tai korvautua kokonaan ilmauksella (*alueen X*) *puhekieli* (46 [2011]) tai *nykypuhekieli* (49 [2007]). Myös Pentti Leinon artikkelissa, jossa hän tarkastelee fennistiikan tohtorinväitöskirjoja, Leino (1992: 16) erottelee erillisiksi aineistokategorioiksi *murteen* ja *nykysuomen*¹⁷⁰. Kronotoopit ovat siis enemmän kuin termejä: tieteenalan tutkijoiden tapoja kiinnittää kieli puhujiin, paikkaan ja aikaan yleisemmällä tasolla – tavalla, joka ikään kuin kertoo tarinaa alueellisesti vaihtelevan puhekielen tai ehkä ennemmin siihen kohdistuvan tutkimuksen muutoksesta.

Tarkastelen aluksi, miten puhekielen kronotoopit mielestäni muotoutuvat tekstiaineistoni väitöskirjoissa ja tutkimuskirjallisuudessa. Lisäksi tarkastelen, miten luvussa 3.4 esittelemieni hankkeiden ja arkistojen käytänteissä on tulkintani mukaan

169 Tekstiaineistossanki käytetään tai mainitaan termejä ja ilmauksia kuten **vanhan** tai **vanhimman polven murre** (VK 5 [1912: IX], 23 [1986: 39]), **vanhan polven kieli** (VK 8 [1925: IV]), **kansankieli** (VK 17 [1972: 5], 39 [2000: 32], 49 [2017: 9, 28]), **kansanmurre** (VK 21 [1982: 21], 28 [1989:20], 29 [1989: 30], 38 [1999: 13]), **vanha murre** (VK 11 [1946: 7], 17 [1972: 18]), 22 [1984: 22], 27 [1988: 5, 15], 29 [1989: 24–26, 30, 32, 34], 33 [1992: 2], 38 [1999: 13], 39 [2000: 11, 31–33], 41 [2005: 14, 58], 42 [2007: 46, 59, 72], 46 [2011: (esim.) 34, 54–55, 66, 72, 175–176]), **vanhastava** tai **vanhakantainen murre** (VK 16 [1972: 22], 36 [1998: 10–11], 38 [1999: 40]), **vanha paikallismurre** tai **aluemurre** (VK 21 [1982: 21], 37 [1998: 102], 40 [2003: 13], 48 [2016: 10]), **nykymurre** tai **nykyinen murre** tai **nykysuomen murre** (VK 7 [1919: 25], [1982: 21], 13 [1963: 21–22], 18 [1972: 21], 19 [1972: 16, 22, 28], 21 [1982: 21, 35], 23 [1986: 39], 26 [1987: 11], 29 [1989: 58, 62], 33 [1992: 17, 31], 36 [1998: 3–5, 27], 42 [2007: 219], 43 [2007: 19], 44 [2009: 68]), 46 [2011: 344], 47 [2011: (esim.) 13, 32–33, 45]), **aluepuhekieli** (VK 36 [1998: 8], 42 [2007: 73], 44 [2009: 66, 147–148], 46 [2011: 33], 49 [2017: 18]), **nykyiset puhekielen (sosiaaliset) varieteetit** (VK 21 [1982: 21]), **nykyiset alueelliset puhekielen variantit** (VK 40 [2003: 13]), **nykypuhekieli** (VK 23 [1986: 24, 33 [1992: 2, 17, 27, 29, 267], 38 [1999: 14], 43 [2007: 83], 46 [2011: (esim.) 33–34, 56, 124, 176, 310, 341], 47 [2011: 36], 49 [2017: (esim.) 9, 13, 16, 25], 50 [2017: 20, 56, 76]), **puhekieli** (VK 23 [1986: 12–13, 38–41], 27 [1988: 6], 29 [1989: 28, 66], 30 [1990: 11], 35 [1994: 48], 40 [2003: 60], 43 [2007: 83], 46 [2011: (esim.) 12, 33–34], 47 [2011: 57], 49 [2017: 25]) ja **nykypuhesuomi** [VK 33 [1992: 26], 38 [1999: 13], 41 [2005: 88], 43 [2007: 88–89, 92, 110], 46 [2011: 125, 151, 157, 180], 49 [2016: 34]). Lisäksi aineistossa käytetään termejä kuten **nykykieli** ja **nykysuomi**, joilla viitataan sekä kirjoitettuun kieleen että puhuttuun kieleen.

170 Leinon (1992) tarkastelusta on vaikea tulkita, miten hän on jakanut väitöskirjat niissä käytetyn aineiston perusteella. Leino kirjoittaa (1992: 15, lihavoitu L. A.): ”Olen luokitellut [väitöskirjat] toisaalta aihepiirinsä, toisaalta keskeisen aineistonsa perusteella. (---) Väitöskirjojen keskeinen aineisto ei ole muuttunut kovinkaan paljon. Vanhaa kirjakieltä käsitteleviä väitöskirjoja ei tosin ole enää valmistunut, mutta **murteiden asema on pysynyt vakaana. Tutkimuksen painopiste on kuitenkin liikahtanut kohti nykysuomea.**”

nähtävillä puhekielen jako kronotooppeihin. Lisäksi esittelen, miten haastattelemani tutkijat toivat esiin näkemyksiä, jotka liittyvät puhekielen kronotooppeihin, kun kysyin heiltä, voiko kaikesta puhutun kielen aineistosta tutkia murteita.

(VANHA) MURRE alkaa kronotooppina muotoutua analyysini mukaan 1900-luvun alussa, oletettavasti¹⁷¹ äännehistoriallisen perinteen kielihistoriallisen orientaation vuoksi (äännehistorioista, ks. luku 5.2.2). Kun luvussa 4.1.2 käsittelin puhujien kuvailua ja luvussa 4.2.1 heidän kieliperustaista valikointiaan, toin esiin, että aineistonkeruun tavoite eli tavoiteltava kielimuoto, jota kutsun tässä luvussa kronotoopiksi (VANHA) MURRE, vaikutti siihen, että puhujiksi valikoitiin vanhoja puhujia. Puhujien ensisijaisen valinnan peruste ei siis ollut taustamuuttuja (ikä) vaan puhujan murteen laatu: mahdollisimman *vanhakantainen, hyvä, aito ja puhdas* murre. Ensimmäistä kertaa sanapari *vanha murre* mainitaan tekstiaineistoni väitöskirjassa 11 (1946):

(318) Tekstiaineisto: VK 11 (1946), s. 7

Äännehistoriani murreaines edustaa yleensä **vanhaa murretta**, joka kaikkialla on nopeasti häviämässä. Vain joissakin poikkeustapauksissa on kiinnitetty huomiota murteessa parhaillaan tapahtuvaan kehitykseen, jolle ovat tunnusomaisia yleiskielestä monia eri teitä tulleet vaikutukset.

Kuten esimerkistä 318 käy ilmi, lähtökohtainen oletus oli, että murre on häviämässä kovaa vauhtia, erityisesti yleiskielestä johtuvien vaikutusten seurauksena. Tästä näkökulmasta on helppo ymmärtää, miksi katoavaksi miellettyä (VANHAA) MURRETTA on määrätietoisesti tallennettu niin, että puhujien valikointi on ollut kieliperustaista. Kyse on tavallaan ollut kielen senhetkisen synkronisen tason taakse kurottelusta: tiettyjen puhujien on ajateltu olevan väylä kielen senhetkistä synkronista tasoa kauemmas kielen historiaan. Erittäin hyvä esimerkki tästä kurottelusta on täydentävän aineistoni Terho Itkosen luento muoto-opin kerääjille vuodelta 1979, jossa Itkonen kuvaa paitsi sitä, miten tavoitteena on päästä kiinni yleiskielen vaikutuksesta vapaaseen murteeseen, myös sitä, millaisia asioita hän on itse jättänyt merkitsemättä muistiin aineistoa tallentaessaan:

(319) Täydentävä aineisto: Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

tämän vuosisadan ensimmäisellä kymmenellä, syntyneissä on, hyviä murteenpuhujia vielä, mutta, ööh- tarkkana siinä täytyy olla, että- että saa hyvät, seulotuksi huonoista, ööh- tämmösiä keskinkertaisiakin voi käyttää vallankin siinä vaiheessa kun itsellä on, sen verran, hyvä käsitys, tuosta vanhasta murteesta ettei mene, heidän ansaansa, ööh- usko että kaikki sanat mitä he käyttävät ovat- ööh- ovat vanhaa murretta. (.)

171 Olisi erittäin kiinnostavaa tutkia varhaisista murteenutkimuksista (ks. luku 5.2.1, Mielikäinen 2017) omaa aineistoani eli väitöskirjoja laajemmalti, koska yleiskieli aletaan nähdä vaikuttimena, joka tasoittaa ja hävittää murteet. Koska tutkimuksiin ilmaantuu diskurssi *murteen vanhasta kannasta ja murteen säilymisestä?* Milloin synkroninen murteen havainnointi ja tallennus muuttuu kielihistoriallisesti orientoituneeksi? Tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi en voi käsitellä asiaa kovinkaan syvällisesti.

itset tässä, juuri muutama päivä sitten puhutin, seitsemissäkymmenissä olevaa, nurmijärveläistä miestä- hän (on) siis syntynyt- syntynyt tuossa vuoden, kymmenen paikkeilla, ööh- **jonka murre oli eräissä suhteissa niin hyvää että saatoin tehdä siitä hyvin muistiinpanoja, mutta, eräissä suhteissa taas huonoa, öö- hän esimerkiksi käytti, sellaisia, supistumaverbien imperfektejä kuin hakkas, ööh- vaikka, Nurmijärven murteen vanha muoto olisi hakka, tässä tapauksessa. tämän satuin tietämään. siksi en tietenkään kirjottanut tällaisia muistiinpanoja.** ööh- tiedän että- että yleiskielenmukaisen tyyppien ekspansio on siellä muutenkin yleistä. hän saattoi, sanastossaan käyt- käytellä, oikein hyviä murrerunoja, mutta sitten yhtäkkiä, sanoa vaikka tähän tapaan että- et- et- ei niit asio- asioi voi rinnastaa. ööh- rinnastaa on Eemil Nestor Setälän, ööh- uudissana, joka esiintyy, tällä tietoa ensimmäisen kerran hänen lauseopissaan tuhatkahdeksansataakahdeksänkymmentä, ja hyvin kauan pysyi pelkkänä kielitieteen, terminä, ööh- kunnes se sitten vähitellen levisi, yle- yleisempäänkin käyttöön. tuon ikäinen, kansammieskin voi, käytellä tällaista sanaa nykyään ihan luontevasti. ööh- mutta jos sitä Hakulisen äsköörkoota [Suomen kielen rakenne ja kehitys] katselette niin huo- huomaatte helposti, missä kohdin, ööh- voi olla, mmh- sopii olla, varovainen.

Esimerkissä 319 Itkonen kuvaa varoittavana esimerkkinä, miten 1910-luvulla syntynyt puhuja saattaa käyttää puheessaan uudissanaa, joka on peräisin 1880-luvulta, ja on kenttätöitä tekevän kielentutkijan ammattitaitoa tunnistaa tällaiset murteeseen kuulumattomat ainekset tutustumalla (VANHAAN) MURTEESEEN ja tunnistamalla ”yleiskielen vaikutukset” esimerkiksi Lauri Hakulisen (1961) *Suomen kielen rakenne ja kehitys* -teoksen avulla (tarkemmin, ks. myös muistiinpanoja aineistonkeruun ja -käsittelyn menetelmänä käsittelevä luku 3.6.2). Tästä näkökulmasta (VANHAN) MURTEEN tallentaminen *hyviltä murteenpuhujilta* näyttäytyy mahdollomana tehtävänä: hakusessa on ollut ideaalipuhujia, jotka eivät ole omaksuneet viimeisen sadan vuoden aikana mitään kielellisiä uudennoksia, ja kerääjiä, jotka tunnistavat kaikki uudennoksiksi tulkittavissa olevat kielenilmiöt viimeisen sadan vuoden ajalta.

Tärkeää on silti muistaa, että vaikka tutkimuksen tavoite olisi ollut kielihistoriallinen asianselvittely ja aineistonkeruun tavoite katoaviksi miellettyjen kielimuotojen tallennus, ei puhutun kielen aineistoa voi kerätä kuin kulloisestakin *nykyhetkestä* – siis kielen senhetkisestä synkronisesta tilanteesta. Vaikka puhujat on valittu kieliperustaisesti ja kielihistoriallisista motiiveista käsin, heidän puheensa on silti synkroninen poikkileikkaus kielestä – ei toki kaikenkattava – mutta eihän mikään aineisto kata kaikkien mahdollisten synkronisten kieliolojen kielenkäyttäjien puhetta kaikissa mahdollisissa tilanteissa. Äänitearkistoihin on myös tallennettu puhujien puhetta ilman tutkijan tekemää kielenainekseen kohdistuvaa valikointia, jota Itkonen kuvaa, vaikka puhujia onkin valikoitu kieliperustaisesti. Näin ollen äänitearkistojen – ainakin Suomen kielen nauhoitearkiston ja Turun yliopiston suomen kielen äänitearkiston – metatietoihin on myös jäänyt jälkiä tutkijoiden ja kerääjien havaitsemasta variaatiosta, sillä metatietoihin on kirjattu puhujan murteen laatuun liittyviä huomioita. Toisin sanoen valikoitujen puhujien puheessa on variaatiota siitä huolimatta, että tätä variaatiota on yritetty minimoida kieliperustaisella puhujien valikoinnilla (tarkemmin, ks. luku 4.2.1).

Kronotoopin (VANHA) MURRE kannalta kiinnostava termi, jota tekstiaineistosani käytetään, on *nykymurre*. Termin voisi ajatella käsitteellisesti sisältävän ajatuksen kielen synkroniasta: *nyky-* on jotain nykyisessä hetkessä havaittavaa¹⁷². Osassa väitöskirjoja näin onkin: termillä *nykymurre* tai sanaparilla *nykyinen murre* viitataan tulkintani mukaan tutkimuksen tekoajan synkronisiin kielellisiin olosuhteisiin, kuten esimerkissä 320:

(320) **Tekstiaineisto:** VK 47 (2011), s. 45

Nykymurteen* tilanteen olen selvittänyt teoksista ja artikkeleista, joissa piirteiden edustusta on esitelty kootusti aiempien tutkimusten tulosten pohjalta (Laakko 1997; Seija Makkonen 1997b; Pinola 1997; Tuikkala 1997; Vikberg 1997; Nuolijärvi-Sorjonen 2005; lisäksi Nahkola 1987: 89-90, myös mainitut lähteet; Heikkinen 1997).

* [alaviite] **Viitataan termillä *nykymurre murteeseen*, jota nuoret ja keski-ikäiset yleisimmin puhuvat 2000-luvun taitteessa.**

Kuten esimerkissä 320, 15 väitöskirjassa viitataan tulkintani mukaan termillä *nykymurre* synkroniseen kielelliseen tilanteeseen, jonkinlaiseen laajasti ymmärrettyyn kielelliseen nykyhetkeen. Termi määritellään kuitenkin myös toisella tapaa väitöskirjassa 21 (1982):

(321) **Tekstiaineisto:** VK 21 (1982), s. 21

Ja kun tämänlaatuisten tutkimusten perusaineisto koostuu joka tapauksessa nykymurteista*, on mahdotonta myöskään erottaa diakronista ja synkronista menetelmää toisistaan.

* [alaviite] **Nykymurteella en tarkoita tässä nykyisiä puhekielen (sosiaalisia) varieteetteja, vaan ns. vanhoja paikallismurteita**, joita usein vielä nimitetään kansanmurteiksi. Mikään näistä termeistä ei kuitenkaan kerro, mistä aikakaudesta on kysymys, vaan se on määriteltävä erikseen. – Esim. ruotsalaisen Mats Thelanderin sosiolingvistisessä tutkimuksessa murrevariantit (ɔc standardivariantit) edustavat 1900-luvun alkupuolella ilmestyneiden monografioiden esittelemää paikallismurretta (Språkliga variationsmodeller 1 s. 113; ks. myös s. 14.) – **Omassa tutkimuksessani kuvaa ”nykymurteen” ikää parhaiten kielenoppaiden syntymäaika (noin 1860–1910); havaintojeni mukaan tälle aikavälille ei mahdu kovin suuria kielellisiä muutoksia, ja suomalaista agraariyhteisöä koskettaneet yhteiskunnallisetkin muutokset sijoittuvat vasta tämän kauden jälkeen.**

Esimerkissä 321 on merkillepantavaa, että tutkija tuo esiin, että *nykymurteen* ikää kuvaa parhaiten kielenoppaiden syntymäaika (n. 1860–1910), ei aineiston tallennusaika (pääasiassa 1960-luku). Tutkija myös ilmoittaa, ettei ”tälle aikavälille” – ilmeisesti viitaten vuosiin 1860–1910 eli 50 vuoden ajanjaksoon – ”mahdu kovin suuria kielellisiä muutoksia”. Väitöskirjan 21 lisäksi kuudessa väitöskirjassa viitteet tai käytetty aineisto implikoivat, ettei termi *nykymurre* itseasiassa kytkeydy tutkimuksen toteutusajankohdan kielioloihin vaan menneisyyteen: esimerkiksi Suomen

172 Kielitoimiston sanakirjan (KS, s.v. *nyky-*) mukaan *nyky-* merkitys on yhdyssanojen alkuosana ’nykyinen, vallitseva, nykyajan’.

murteiden sana-arkiston aineistoon, Muoto-opin arkistoon, Lauseopin arkistoon ja 1900-luvun alkupuoliskon tutkimuksiin sellaisissa väitöskirjoissa, jotka on tehty 1980- ja 1990-luvuilla (VK 23 [1986: 39–40], 26 [1987: 11], 29 [1989: 58–59], 33 [1992: 18], 36 [1998: 3–5], ks. myös VK 42 [2007: 218]). Toki on hyvä pitää mielessä, että synkronian eli samanaikaisuuden voi ajatella kattavan vuosikymmeniä tai jopa vuosisatoja. Lähden tässä tutkimuksessa kuitenkin siitä olettamasta, että jos kielen muutosta voi tutkia 10–20 vuoden välein tallennettua aineistoa diakronisesti vertaamalla, on ristiriitaista käsittää 1960-luvulla tallennettu aineisto 1980- ja 1990-lukujen kielen synkroniseksi poikkileikkaukseksi (synkroniasta ja diakroniasta, ks. tarkemmin luku 5.4.2).

Tulkintani mukaan se, että termiä *nykymurre* käytetään tietoisesti ja tarkoituksella kuvaamaan laajasti ymmärrettyä nykyhetkeä vanhempia kielennäytteitä, tallenteita tai arkistoaineistoa, kuvastaa juurikin kronotoopin (VANHA) MURRE muotoutumista. Kuten esimerkiksi 321 käy ilmi, (VANHAN) MURTEEN puhujien mielletään syntyneen 1800–1900-lukujen taitteessa. Näin ollen kronotooppiin (VANHA) MURRE sisältyy päättynen ajanjakson tuntu: (VANHA) MURRE on tallennettu ja sen puhujat ovat kuolleet. Tämä ajatus, että (VANHAA) MURRETTA ei voi enää tallentaa, tuli puheeksi myös tutkijahaastatteluissani esimerkiksi puhujien valikointiin¹⁷³ liittyvän kysymyksen yhteydessä, kuten esimerkissä 322, jota ennen haastateltava oli kertonut 1960–1970-luvuilla käytössä olleet puhujien kieliperustaisen valikoinnin periaatteet:

(322) Haastatteluaineisto

LA: joo. entä sit jos mietit niin ku nykypäivää ni onk se- onks tommosii ton tapasii niin kun, suuntaviivoi niin kun nyt.

E/osittain-mt: mitä nyt.

LA: nii niin ku, e- että ku sanoit tos aluks että, et jos ei mietitä niin kun nykypäivää vaan mietitää sitä kuuskyt-seitkylukua ja sitä keruuta ni niin ku, et sit, mietin niin ku sitä että, että jos miettii, jos nyt sit miettii sitä nykypäivää niin,

E/osittain-mt: no nyt-

LA: onko, vai onk se, vaikeempaa.

E/osittain-mt: **no, ei nyt enää, tota, seiskeytluvun jälkeen oikeestaa ei o kerätty sen takia että tota, se maailma on muuttunu ja se sanasto on unohtunu mitä on tarvittu,** ni, ni tota, nykyään ei saa enää, sitä, sellasta, vertaisin oikeastaan siihen että.

LA: mm.

E/osittain-mt: että tota, vaik ois kuinka vanha niin saattaa nyt olla semmosia, niin ku äänteellisesti esimerkiks jotka pu- tota puhuu oikein tunnistettavaa jotakin murretta, vielä mutta, (---) **mutta sitte se, se maailma on menny niin kauas ettei oo enää sitä,** niitä, v- välttämättä ne muista niitä käsitteitä eikä sanastoa enää että.

173 Haastattelukysymys: ”Onko jotain yleisiä periaatteita, joiden perusteella informantit tulisi valita, kun halutaan tutkia murteita ja alueellista vaihtelua?”

Esimerkistä 322 käy mielestäni hyvin ilmi, että synkronisten poikkileikkausten, joita puheesta (murteista) on tallennettu tutkimuksiin ja arkistoihin 1800-luvun lopulta 1960–1970-luvulle, kronotooppistuminen (VANHAKSI) MURTEEKSI ei koske pelkästään kieltä: vanhaa ja sittemmin mennyttä on myös sukupolvi ja sen elämäntapa. Kronotooppiin sisältyy siis paitsi kieli eli (VANHA) MURRE myös ikään kuin jokin myyttinen mennyt maailma.

Myös eräs toinen seikka puoltaa (VANHAN) MURTEEN nimeämistä kronotoopiksi. Tutkimuskirjallisuudessa todetaan moneen otteeseen, että (VANHAN) MURTEEN talentajat ja tutkijat olivat hyvin tietoisia siitä, että kielessä on vaihtelua ja että kieli muuuttuu, vaikka tuo vaihtelu ja käynnissä oleva muutos eivät olleet eksplisiittisesti tutkimuksen kohde (ks. esim. Mielikäinen 1980: 3–4, Nuolijärvi 1988: 118, Juusela 1989: 16–17 ja siinä mainitut lähteet, Mustanoja 2011: 37, Kurki & Mustanoja 2019: 92–93). Lisäksi tutkimuskirjallisuudessa tuodaan esiin, että me tutkijat saatamme mieltää (VANHAN) MURTEEN puhujat ja heidän puheyhteisönsä sosiaalisesti ja kielellisesti homogeenisiksi yhteisöiksi, vaikka kyseinen johtopäätös on enemmän seurausta tutkimusalan näkökulmasta eli kielen jäsentämisestä puhtaiksi (VANHOIKSI) MURTEIKSI kuin tieteelliseen evidenssiin nojautuvasta johtopäätöksestä (Suojanen 1985: 14, Nuolijärvi 1988: 133, ks. myös Hurttu 1999: 66–67). Siitä huolimatta näkemystä, että (VANHAT) MURTEET ovat homogeenisten puheyhteisöjen melko tarkkarajaisia kielimuotoja, toistellaan tutkimuskirjallisuudessa usein – etenkin, kun tarkoitus on kuvata suurta murrosta eli siirtymää kronotoopin (NYKY)PUHEKIELI aikakauteen (ks. esim. Mielikäinen 1980: 29, Jonninen-Niilekselä 1982: 7–9, Suojanen 1985: 14, Grönholm 1988: 15, Suihkonen 1992: 44, Juusela 1998: 56). Vaikuttaisi siltä, että puhekielen kronotooppi (NYKY)PUHEKIELI alkaa muotoutua 1970-luvun lopulla erityisesti Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankeen motivoimana. Matti K. Suojanen kuvaa (1985: 14, lihavointi L. A.) hankkeen tavoitteita:

”Valtakunnallisen projektin yleistavoitteeksi on kirjattu seuraavaa: ”Tutkimuksen tavoitteena on kieliyhteisön, yksityisen kielenpuhujan ja kielen keskinäisen vuorovaikutuksen selvittäminen: kuinka suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneet rakenteelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset muutoksen heijastuvat kieleen, millaisia kielellisiä vaatimuksia muuttuneet olot asettavat yksityiselle kielenpuhujalle ja missä määrin kielelliset erot ovat luomassa ja kannattamassa puhujaryhmien välisiä yhteiskunnallisia eroja.” Yleistavoitteessa viitataan siis tapahtuneeseen kielelliseen murrokseen, yksittäisen kielenpuhujan ehkä vaikeutuneeseen asemaan ja puhujaryhmien välillä mahdollisesti tavattaviin eroihin. **Entisen tasa-aineisen kieliyhteisön tilalla on nyt heterogeeninen, joskus suorastaan kielellisesti kaosmaiselta näyttävä puheyhteisö.** John Lyons katsoo pelkäksi harhaksi sen ajatuksen, että joskus olisi ollut olemassa homogeenisia puheyhteisöjä (alkulause Labov 1972, xiii). **Totta varmaan onkin, että myös suomalaisessa maalaismiljöössä on ollut myös sociolinguivistä variaatiota, mutta meidän mielestämme maalaisyhteisö silti näyttäytyy kielellisesti erittäin homogeeniseksi. Tämä johtuu tietojen puutteesta ja suuresta aikavälisestä.** Teollistuminen ja kaupungistuminen loivat edellytykset aivan toisenlaiselle kielelliselle variaatiolle ja murteiden

sekaantumiselle. Muuttoryhmien kiinteys kaupunkioiloissa vähenee ja toisaalta syntyy uusia ryhmiä ammatin, iän ja asuinpaikan perusteella.”

Suojanen siis toisin sanoen ensin toteaa, että ”tasa-aineisen” puheyhteisön tilalla on nyt ”heterogeeninen” puheyhteisö. Siitä huolimatta, että Suojanen välissä toteaa, että vanhan murteen ja sen puhujien homogeenisuus on todennäköisesti tietojen puutteesta ja suuresta aikavälistä johtuvaa harhaa, hän korostaa, että teollistuminen ja kaupungistuminen loivat edellytykset ”aivan toisenlaiselle” variaatiolle ja ”murteiden sekaantumiselle”. (VANHAN) MURTEEN kronotoopin rinnalle syntyykin kronotooppi (NYKY)PUHEKIELI, jonka tarkoituksena on kuvastaa puhujiin, paikkaan ja kieleen liittyvää hyppäyksellistä siirtymää uuteen ”nykyaikaan” (ks. myös Hurttu 1999: 64–68). Tärkeää on huomata, että aivan kuten (VANHAN) MURTEEN taustalla, myös kronotoopin (NYKY)PUHEKIELI taustalla on siis tutkimustraditio ja sen näkökulma kieleen (ks. myös Mustanoja 2011: 56), ei varsinainen empiirisellä todistusaineistolla osoitettu muutos kielessä itsessään.

Myös tekstiaineistoni väitöskirjoissa on tyypillistä, että (VANHAT) MURTEET erotetaan (NYKY)PUHEKIELESTÄ: esimerkiksi esittämällä (VANHAT) MURTEET nykyisen puhekielen ”pohjana” (esimerkki 323) tai erottelemalla murreaineisto puhutun kielen aineistosta (esimerkki 324):

(323) **Tekstiaineisto:** VK 40 (2003), s. 13

Koska tutkimuksen kohteena on suomen murteiden sanasto, työni nojautuu vahvasti deskriptiivisen murteen tutkimuksen perinteeseen, joka on fennistiikassa vahva ja ulottuu aina tieteenalan syntyvuosiin saakka. Tämän perinteen mukaisesti murteella tarkoitetaan vanhaa aluemurretta, paikallaan pysyvän maalaisväestön puhumaa kielimuotoa, jossa on mahdollisimman vähän kirjakielen vaikutusta. Pääasiallinen aineslähteeni, Suomen murteiden sana-arkisto (SMSA), on kerätty suurimmaksi osaksi ennen vuotta 1948, joskin täydennyskeruita tehtiin vuoteen 1974 asti (SMSI: VI). **Tämän päivän näkökulmasta murteet siis eivät enää ole elävä kielimuoto, vaikka nykyiset alueelliset puhekielen variantit luonnollisesti ovat kehittyneet murteiden pohjalta.**

(324) **Tekstiaineisto:** VK 33 (1992), s. 266

Osa systemaattisen aineiston nauhoitteista sisältyy Oulun nauhoitearkistossa ns. **puhekielen kokoelmiin**, jotka on numeroitu **erikseen kuin varsinaiset murrenauhoitteet**. Näihin viittaa lyhenne puhek.

Kuten esimerkeistä 323 ja 324 käy ilmi, kronotoopit materialisoituvat puhutun kielen arkistoaineistoissa. Kronotooppi (NYKY)PUHEKIELI limitty ja kietoutuu edellisessä luvussa käsittelemääni *kaupunkikielen* käsitteeseen ja kaupunkeihin puheyhteisöinä, mutta ne eivät kuitenkaan vastaa suoraviivaisesti toisiaan: kaupungeista kuten Oulu, Jyväskylä ja Tampere tallennettua kieltä on arkistoitu Suomen kielen nauhoitearkistoon (SKNA) sekä *murteena* että *puhekielenä* – vain Helsingistä kerättyä haastatteluaaineistoa ei ole merkitty *murteeksi*. Vaikuttaisi siltä, että sekä puhujien ikä että aineiston tallennusajankohta ovat vaikuttaneet siihen, onko aineisto arkistoitu

puhekielenä vai *murteena*, mutta tyhjentävästi asiaan on vaikea ottaa kantaa¹⁷⁴. Vaikka NPM-hanke keskittyi kaupungeissa (Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä) puhuttujen kielten tarkasteluun, se tuntuu käynnistäneen kronotooppisiirtymän myös maaseutupaikkakunnilla puhuttavan kielen jäsentämisessä (NYKY)PUHEKIELEKSI. Kuten esimerkiksi 323, myös esimerkiksi 325 käy ilmi, miten kronotooppisiirtymä tutkimissani väitöskirjoissa ilmenee ilmauksina, jotka liittyvät ”murteiden tasoittumiseen¹⁷⁵” ja siirtymään kohti *paikallismurteen värittämää aluepuhekieltä* (esimerkki 326) eli alueellista (NYKY)PUHEKIELTÄ:

(325) **Tekstiaineisto:** VK 38 (1999), s. 13

Vanhat murteet* ovat vähin erin **tasoittumassa**.

* [alaviite] Käytän termiä murre Aila Mielikäisen (1986: 16) tapaan alueellisesti ja alaryhmittäin tunnistettavasta **tasoittumattomasta** puhe-suomen muodosta. Samassa yhteydessä näkee käytettävän myös termiä kansanmurteet. Vaikka esimerkiksi nimitykset perihämäläiset tai etelähämäläiset murteet viittaavatkin maantieteellisesti tiettyihin alueihin, eivät ne todellisuudessa ole tarkkarajaisia, koska rajoilla esiintyy yleensä interferenssiä eri murteiden välillä.

(326) **Tekstiaineisto:** VK 36 (1998), alaviite s. 8 & s. 348

(---) Vieroksun yleiskieli-termin käyttöä vastaavassa merkityksessä sen vuoksi, että ”yleisesti” suomen kielen puhujat käyttävät puheessaan joko omaa paikallismurrettaan tai **paikallismurteen värittämää aluepuhekieltä** (aluepuhekielen käsitteestä, ks. Mielikäinen 1989 (1986).

- 174 Suomenkielisten äänitteiden luokittelussa Suomen kielen nauhoitearkistossa (SKNA) on käytössä viisi kategoriaa: 1) *murteet*, 2) *puhekieli*, 3) *kulttuurihistorialliset tallenteet*, 4) *lasten kieli* ja 5) *suomi vieraana kielenä*. Luokittelukriteerejä, joiden mukaan tallenteet on sijoitettu kyseisiin kategorioihin, ei ole dokumentoitu systemaattisesti. Puhekieleksi luokiteltujen suomenkielisten äänitteiden osuus SKNA:n metatiedoissa ohittaa murteeksi luokiteltujen osuuden 1990-luvulla, mutta puhekieleksi on merkitty myös osa 1960–1970-lukujen tallenteista: esimerkiksi Karjalan luovutettujen alueiden evakoiden haastatteluja, tietyn ammattikielen puhujiksi katsottujen henkilöiden haastatteluja (esim. kirkon edustajat) sekä sellaisten puhujien haastatteluja, joita ei muuttohistoriansa vuoksi ole katsottu sopiviksi ”murteenpuhujan” profiiliin. Puhujan nuoruus on ollut yksi haastattelun *puhekieleksi* kategorisoimisen kriteeri, sillä tallennushetkellä nuorien puhujien haastatteluita on merkitty *puhekieleksi* tallennusvuodesta riippumatta. Systemaattisesti näin ei kuitenkaan ole tehty, sillä esimerkiksi Kuopion tallenteissa *murteeksi* on merkitty myös tallennushetkellä nuorien puhujien haastatteluja. *Murteeksi* on kirjattu haastatteluja yhä 1990- ja 2000-luvuilla, mutta niitä on suhteessa vähemmän kuin *puhekieleksi* tai *kulttuurihistorialliseksi* kirjattuja äänitteitä. (Kotuksen erityisasiantuntija Ulriikka Puuran sähköpostitiedonanto 6.10.2022, Kaino-tietokanta.)
- 175 On kiinnostava kysymys, mitä murteen ”tasoittuminen” oikeastaan tarkoittaa: Kielemiutojen yhdenmukaistumista eli murteiden ”yleiskielistymistä” yhdeksi kieli-muodoksi? Varianttien vähenemistä vai kielenpiirteiden, joissa variaatiota tapahtuu, vähenemistä? Mikä itse asiassa ”tasoittuu”, kun (VANHA) MURRE ”tasoittuu” uudeksi (NYKY)PUHEKIELEKSI?

(VANHAN) MURTEEN ja (NYKY)PUHEKIELEN kronotooppien väliseen jännitteen kiinnostavan näkökulman tarjoaa murteenseuruuhankkeeseen (tarkemmin, ks. arkistoja ja hankkeita käsittelevä luku 3.4) liittyvät arkistointikäytännöt: osa murteenseuruuhankkeen nauhoitteista on arkistoitu Suomen kielen nauhoitearkistoon kategoriaan *murre*, osa kategoriaan *puhekieli*¹⁷⁶.

Kiinnostavaa on, että tulkintani mukaan puhekielen kronotoopit (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI tuottavat myös käsityksiä siitä, onko murteentutkimus ajankohdainen ja relevantti kielitieteen osa-alue. Tähän tulokseen olen tullut siitä syystä, että jopa seitsemässä tutkijahaastattelussa (n = 20) tutkija mainitsi – vaikka en asiasta erikseen mitään kysynyt – että murteentutkimus saatetaan mieltää ”vanhentuneeksi” tutkimusalaksi (esimerkki 327), tai toi erikseen esiin, että murteentutkimus on elinvoimainen tutkimusala (esimerkki 328), joka voi kohdistua myös kielen nykyhetken synkroniseen variaatioon (esimerkki 329):

(327) Haastatteluaineisto

T/mt: ja, elikkä, niin ku et et et, sitä on vaan, katottava sitä ilmiötä, tossa aineistossa et sitä voi tutkia, mut mun täytyy sanoo et loppuu kohden, mun mielest tota, mun mieli on sillee jotenki muuttunu, et nimenomaa seki et et se on murteentutkimusta ni, ni mun mielest on sellanen niin kun, öö, hieno juttu,

LA: mm-m.

T/mt: koska tota, **murteen tutkimus ei välttämättä kaikkien korvaan kuulosta sellaselt kauheen niin kun, ää, kauhee houkuttelevalta tai, (---) tai ainakaan mitenkään kauheen niin ku, niin kun nykyaikaselta ehkä, (eihä se kuulosta) siin on vähän sellanen niin ku, ää, vanha sävy,**

LA: mm-m.

T/mt: jos sanoo et tekee, tekee, tai, tutkii murteita.

LA: mm.

T/mt: ni jotenkin niin ku, mää koen et se on sellanen asia mitä, mitä tota, ois kiva yrittää niin ku korjata ihmisten mielissä. tai niin ku oikasta.

LA: [nauru] mm.

(328) Haastatteluaineisto

T/mt: että, kyllähän, **kyllähän tota, dialektologia on, siis niin kun, kansainvälisestikin niin, ihan elävä ala.**

176 Murteenseuruuhankkeen aineistoa on kerätty 10 maaseutupaikkakunnalta: Alastarosta, Alatorniosta, Artjärveltä, Eurajoelta, Kauhavalta, Lapinlahdelta, Liperistä, Pälkäneeltä, Savitapaleelta sekä Sotkamosta. Pääsääntöisesti 1980-luvun lopussa, 1990-luvulla ja 2000-luvulla kerätty haastatteluaineisto on merkitty *puhekieleksi* – Eurajoen tapauksessa 1990-luvun aineisto on merkitty *puhekieleksi* ja 2000-luvun aineisto jälleen *murteeksi*. Yksin puhujan ikä ei tunnu ainakaan systemaattisesti vaikuttaneen haastattelun arkistointikäytäntöön: Lapinlahden tapauksessa eräs vuonna 2000 tehty haastattelu, jonka puhuja on syntynyt vuonna 1900, on merkitty *puhekieleksi*, kun taas Liperin tapauksessa eräs vuonna 2015 tehty haastattelu, jonka puhuja on syntynyt vuonna 2000, on merkitty *murteeksi*. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 19–22, Kotuksen Kaino-tietokanta.)

LA: mm.

T/mt: meil on siis semmonen kongressisarja kun (---) [Methods in dialectology] joka, joka kolmas vuosi, kokoontuu eri puolilla maailmaa se oli viimeks Tokiossa. että, tuota ei se, ole, niin ku jossain vaiheessa silloin ku mä alottelin väitöskirjaakin ni mä muistan että niin ku **jotkut vähä nyrpisti nenäänsä että, se o hirveen vanhanaikasta tutkii murteita.**

LA: mm-m?

T/mt: mutta niin kun nykyaikanakin niin, siis, koko aja ilmestyy kirjoja, joissa lukee kannessa dialektolo(-)y [dialectology]. eli kyllä se niin kun, se on ihan kansainvälinen arvostettu ala mut siinähen menetelmät on kehittyneet hirveesti ja n- muuttunu.

LA: mm-m.

T/mt: et tota, joo, kyllähän sitä nyt kannattaa tutkia koska ne muuttuu koko ajan. (---) olipa vaikka minkäläinen teollisuusvaltio, niin niin tota, kyllähän siellä jonkunlaista murretta puhutaan, että, ne ei välttämättä oo niin kun maalaismurteita tai maaseudun murteita mitä elää, mutta kaikki nää sosiaaliset murteet on myös murteita ja tutkimisen arvosia että, et se on semmonen alue joka, joka muuttuu koko ajan, sitä tarvitaan sitä tutkimustietoo.

LA: mm, mm, joo kyllä. [naurahdus]

T/mt: tunnen sen itse ainakin hyvin tärkeäksi. [naurahdus]

(329) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) mä sanoin et nimenomaa et en **mää tutki niin kun, ensisijasest mitään vanhaa vaan mä tutkin sitä mitä, nyt on.** mä en tiä seki on tämmöne ehkä mikä kumpuaa just siit et ku sanoo et aa murre.

LA: mm.

T/mt: ni sit ajatellaa et no joo.

LA: mm.

T/mt: sil o noi naavottuneet vanhat nauhat mitkä se, puhaltaa pölyt ja (ottaa karstat) ne naavat pois ja rupee kuuntelemaa et ei, kyl seki o ihan kivaa mut nimenomaa, **täs yritetään olla nii aja hermolla että.**

Olen tässä luvussa käsitellyt puhekielen kronotooppeja (VANHA) MURRE ja (NYKY) PUHEKIELI ja pyrkinyt osoittamaan, että näiden kronotoopeiksi kutsumieni käsitteiden rakentuminen motivoituu ensisijaisesti tutkimustraditiosta ja sen muutoksista – ei kielestä – käsin. Väitän siis, että tutkimani tieteenalan terminologialla ja tavoilla maalailta kielen muutoksen suurta kuvaa rakennetaan osittain myyttistä tarinaa homogeenisestä menneestä ajasta, sen yhteiskunnasta ja kielestä, sekä heterogeenisestä nykyisyydestä. Tarpeellisenä sivuhuomiona todettakoon, ettei tämä jäsennytapa ole yksin murteentutkimukselle ominaista. Esimerkiksi kulttuurintutkimuksessa on käytössä termit **nykyperinne** ja **nykykulttuuri**, joiden taustalla on samankaltaisia muutoksia tutkimusperinteessä kuin kielentutkimuksenkin parissa: tutkijat kiinnostuivat ”vanhan kansaperinteen” tutkimuksen lisäksi kaupunkien ja nuorten sukupolvien kulttuurista ja perinteistä eli *nykyisyyden* tutkimuksesta 1960-luvulla (ks. esim. Pöysä 1989, Pöysä 1994, Kinnunen 1996, Koski 1996). Kulttuurientutkimuksessa on kuitenkin käyty keskustelua menneen ja nykyisyyden tutkimuksen suhteesta ja myös

maaseudun ja kaupungin dikotomiasta 1980-luvun lopulta saakka (ks. esim. Pöysä 1989: 14–15, Knuutila 1994: 39–50, Räsänen 1994, ks. myös Koski 2011: 14). Seppo Knuutila (1994: 49) kirjoittaa:

”Jos kulttuurit mielletään prosesseiksi murtumiseen ja muutoksineen kuten useimmat kulttuurintutkijat lienevät taipuvaisia nykyisin ajattelemaan, mutta siitä huolimatta tutkimuksellisesti operoidaan kaavamaisilla aikakausilla, -jaksoilla ja -järjestyksillä, silloin joudutaan auttamattomasti historismin ”kahden pään” loukkuun eli sulkeistamaan joko nykyisyys tai menneisyys – huonoja vaihtoehtoja molemmat. Tällaisessa asetelmassa, jota luonnehtii teleologisuuden periaate ja positivistinen todellisuuskäsitys, ei ole sijaa menneisyyden ilmiöiden rinnakkaisuuksille ja kerrostumille, joissa eri-ikäiset ja eri tavoin paikallistuvat muodostumat ovat eriaikaisessa ja epätasaisessa liikkeessä.”

Siitä huolimatta, että kronotoopit (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI kuvaavat tutkimustradition olettamuksia ja näkökulmia kieleen ja sen muutokseen, on tietenkin itsestäänselvää, että suomalainen yhteiskunta, sen ihmisten elämäntavat ja kieli todella ovat muuttuneet 1870-luvulta 2020-luvulle tultaessa. Kronotooppien tarkastelu kuitenkin mielestäni paljastaa, mitkä yhteiskunnalliset muutokset tutkimuksen traditiossa ikään kuin julistetaan ”suuriksi murroskausiksi”, joista johtuen on tarpeen ottaa käyttöön kokonaan uusia termejä kuvaamaan sitä perimmiltään samaa ilmiötä – puhuttua kieltä – joka on vaihdellut puhuja- ja tilannekohtaisesti ja siten muuttunut koko sen historian ajan. Kaupungistumisen aika eli 1960–1970-luku tuntuu olevan sellainen murroskohta – murrealueiden ja -rajojen määrittelyn yhteydessä tällaisia merkkipaaluja tuntuvat olevan myöhäiskantasuomalainen aika heimoineen sekä savolaisekspansio (tarkemmin, ks. luku 5.4.6).

Tutkimuksen historiaa ja kronotooppeja tarkastellessa tekee mieli myös hieman ennustaa: Mikä on seuraava suomalaisen yhteiskunnan ”murros”, jota varten meidän on kehitettävä uusia tapoja puhua kielestä? Onko kielellisiin olosuhteisiin ja vuorovaikutussuhteisiin mittavasti vaikuttanut Internet seuraava uuden *nykyajan* vedenjakaja? Vai suomalaisen väestörakenteen muutos ja Suomen laajentuva monikielistyminen? Jälkimmäisestä on nähdäkseni jo viitteitä sekä tutkimuskirjallisuudessa (ks. esim. Karlsson 2022: 193–194) että puhekielentutkimuksen terminologiassa: monitaustaisten puhujien ja monikielisten puheyhteisöjen kielimuodoista käytetään esimerkiksi termiä **multietnolekti** (termistä ja sen kritiikistä, ks. kokoavasti esim. Lehtonen 2015: 23–28). Joka tapauksessa nähdäkseni vääjäämätöntä on, että tulevaisuudessa (NYKY) PUHEKIELI menettää nykyisyytensä: kenties tuolloin tutkimushistoriakatsauksissa kerrotaan tarinaa yhteiskunnallisesta muutoksesta, jolloin vanhat homogeeniset kaupungit, joissa asui vain yksikielisiä ja äidinkieleltään suomenkielisiä tai ruotsinkielisiä puhujia, muuttuivat heterogeenisiksi ja monikieliseksi sulatusuuneiksi – siitä huolimatta, että myös Suomen monikielisyyden historia on pitkä.

Vaikka yhteiskunta ja kieli sen muassa muuttuvat, puhekielen kronotoopit kertovat tarinaa, jonka käänneet tutkimusyhteisö käsikirjoittaa: termimuutoksilla ilmennetään murroksia, jotka olemme valinneet nimetä murroksiksi. Tämä on

tietenkin ymmärrettävää, sillä puhekielen ja siihen kohdistuvan tutkimuksen muutoksia lyhyelti summatessa on yleistettävä. Ratkaisun ymmärrettävyydestä ja käytännöllisyydestä huolimatta puhekielen kronotoopit kuitenkin vääristävät ja sumentavat sitä puhutun kielen tutkijoiden kautta aikain jakamaa käsitystä, että puhuttu kieli on vaihdellut ja muuttunut aina ja tulee vaihtelemaan ja muuttumaan aina. Puhekielen kronotoopeilla, joita aineistossani ilmentävät termit kuten **vanha murre**, **nykymurre**, **aluepuhekieli**, **puhekieli**, **nykypuhekieli** ja **nykypuhe-suomi**, päätimme tätä jatkumomaista kielen muutoksen taivalta kappaleiksi – termeiksi ja ajanjaksoiksi, jotka ilmentävät kieleen, puhujiin, paikkaan ja aikaan liittyviä oletuksia.

5.6 Murre tutkimuskohteena ja käsitteenä: yhteenvetoa ja pohdintaa

Tässä pääluvussa 5 olen tarkastellut tutkimani tutkimusalan tutkimuskohdetta, eli murretta tutkimuskohteena ja käsitteenä. Tarkasteluni tavoite on ollut vastata tutkimuskysymyksiini: Mitä kielenilmiöitä on tutkittu murteita tutkittaessa? Miten kielenilmiöitä on nimetty ja arvoitettu? Miten ja miksi murrerajoja on määritelty? Miten murre kytkeytyy aikaan ja paikkaan?

Luku on tämän tutkimuksen analyysiluvuista laajin ja lisäksi melko metateoreettinen ja yleiskielitieteellinen. Olen analyysin prosessissa joutunut pohtimaan hyvin syvällisesti kielitieteeseen liittyviä perustavanlaatuisia kysymyksiä, kuten: Mitä kieli on? Miksi kielentutkimuksessa tutkitaan sitä, mitä tutkitaan? Mitä ovat kielen synkronia ja diakronia ja miten ne voidaan erottaa toisistaan? Pääasiassa olen löytänyt enemmän kysymyksiä kuin vastauksia.

Käsittelen tässä luvussa kokoavasti joitakin keskeisiä seikkoja, joita olen analyysiprosessin aikana pohtinut. Tällaisiksi keskeisiksi seikoiksi miellän seuraavat: 1) kielenpiirteiden ja murrealueiden kanonisoituminen ja tutkimuksen jatkumomaisuus (luvut 5.2, 5.2.6 ja 5.4), 2) leimallisuuden käsite (luku 5.3.2), 3) terminologinen monimerkityksisyys (luvut 5.3 ja 5.5) ja 4) prototyyppiajattelu ja sen seuraukset (luku 5.4.6).

Ensinnä on todettava, että tutkimushistoriaa tarkastellessa minua on motivoinut kiinnostus tutkimuksen jatkumomaisuuteen ja verkostomaisuuteen, joka materiaalistuu kenties konkreettisimmin tutkittavien kielenpiirteiden kaanonissa sekä murrejakoesitysten kanonisoitumisessa. Pysin analyysiluvussa 5.2 osoittamaan, että vaikka olen jakanut tutkimani väitöskirjat temaattis-kronologisiin kategoriioihin, tutkimukset ovat kytköksissä toisiinsa määrittelemieni kategoriarajojen ylitse. Sekä kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessia (5.2.6) analysoidessa että murrealuejakojen kanonisoitumista (5.4) pohdittaessa on muistettava, että piirrekaanon on alkanut muotoutua sellaisissa tutkimuksissa, jossa pääsääntöisesti pyritään kuvamaan murretta nimenomaan kielimuotona. Tuo kielimuoto muodostuu tutkijan määrittelemistä *tyypillisistä* ja *tärkeistä* kielenpiirteistä ja varianteista, ja murteeseen *kuuluu*

määritelmällisesti vain yksi *odotuksenmukainen* variantti. Kun kanonisoituneet äänne- ja muotopiirteet ja niiden yksi edustustapa muodostavat murteen, ja näissä edustustavoissa tapahtuu muutoksia, syntyy käsitys siitä, että kieli ”yhdenmukaistuu” tai ”tasoittuu”. Valintani tarkastella tutkimushistoriaa hyvin pitkällä ajanjaksolla on ollut mielestäni hyvin hedelmällinen, koska vaikutussuhteet ovat kiinnostavia: kieli-historiallisesti motivoituneessa äännehistoriallisessa tutkimuksessa on oltu kiinnostuneita tietyistä kielenilmiöistä, joiden tutkimusta on jatkettu lähtökohdiltaan hyvin erilaisen tutkimusperinteen piirissä. Myös murrealuejaot, joiden suhde aineistoon ja lingvistisiin seikkoihin sekä synkroniaan ja diakroniaan muuttuvat sitä epäselvemmäksi mitä lähemmäs nykypäivää tullaan, ohjaavat aineistoni valossa edelleen tämänhetkistä synkronista variaatiota tarkastelevaa tutkimusta.

Toisekseen olen pohtinut paljon *leimallisuuden* käsitettä. Luvussa 5.3.2 käsitelin sitä, miten variantteja nimetään muun muassa *leimallisiksi*, ja totesin, että aineistossani *leimallisuus* tulee tulkituksi kahdella tavalla: enimmäkseen ’erityisenä’ mutta myös ’stigmaattisena’. Suuri kysymys siis lienee: Onko murteellinen puhe stigmaattista? Tutkimani tieteenalan kollektiivinen käsitys siitä, miten murteisiin suhtaudutaan – toisin sanoen, onko murteellisuus aina stigmaattisuutta – on käsitykseni mukaan tutkimuksen historian aikana muuttunut. Tätä indikoi esimerkiksi se, että useassa väitöskirjassa¹⁷⁷ viitataan niin kutsuttuun murrebuumiin eli murteiden arvostuksen kasvuun 1990-luvulla. Aineistoni tai tutkimuskirjallisuuden perusteella ei nähdäkseni ole luotettavaa tapaa vetää johtopäätöksiä siitä, ovatko kielenkäyttäjien käsitykset murteellisen puheen stigmaattisuudesta muuttuneet. Luultavasti näin on. Lienee kuitenkin oletettavaa, ettei murteellinen puhe ole koskaan ollut kaikissa konteksteissa – siis kaikissa puheyhteisöissä ja kaikissa kielenkäyttötilanteissa – yksiselitteisen stigmaattista (ks. myös Mielikäinen 2001b ja Koski 2002). Yhteenvetona voinee todeta, että yksittäisen variantin stigmaattisuus on aina diakronisesti ja synkronisesti kontekstisidonnaista ja synkronisesti myös tilanteisesti eli diatyyppisesti vaihtelevaa – toisin sanoen eri puheyhteisöt arvottavat kieltä eri tavoin ja kytkevät variantteihin erilaisia sosiaalisia arvostuksia, osittain myös puhetilanteesta riippuen. Tutkimallani tieteenalalla leimallisuuden kaksi merkitystä (’erityinen’ ts. paikantava ja ’stigmaattinen’) tuntuvat kietoutuvan yhteen tavoilla, joihin voisi tulevissa tutkimuksissa vielä syvemmin pureutua.

Kolmanneksi tämän luvun analyysiprosessi on saanut minut pohtimaan tieteenalan terminologiaa ja sen moninaisuutta sekä monimerkityksisyyttä. Luvussa 5.3.1 keskitin huomioni yhteen tutkimani tieteenalan keskeiseen termiin *piirteeseen* ja analysoin sitä, millaisissa merkityksissä termiä käytetään. Koska termi *piirre* on aineistoni valossa ollut hyvin pitkään käytössä tieteenalalla, on minusta erittäin ymmärrettävää ja luonnollista, että se on saanut tutkimuksen historian aikana uusia

177 Ks. esim. VK 43 (2007: 76), 44 (2009: 14, 58, 133), 46 (2011: 43) ja 47 (2011: 62–67).

merkityksiä. Olen kuitenkin analyysin prosessissa tullut hyvin tietoiseksi myös kielimuotoihin liittyvän terminologian hämmästyttävästä monimuotoisuudesta. Aineistossani viitataan kieleen hyvin monenlaisilla termeillä, kuten *murre*, *kansanmurre*, *puhekieli*, *paikallismurre*, *aluemurre*, *aluepuhekieli*, *nykypuhekieli*, *nykysuomi*, *puhesuomi*, *yleiskieli*, *yleispuhekieli*, *yleispuhesuomi* ja niin edelleen. En pidä terminologista monimuotoisuutta lähtökohtaisesti ongelmallisena, mutta olen sitä mieltä, että on potentiaalisesti problemaattista, jos samalla termillä viitataan eri käsitteisiin. Palaan terminologiaan vielä tämän väitöskirjan päätäntöluvussa 7.3.

Neljänneksi olen tämän luvun analyysia kirjoittaessani miettinyt paljon sitä, miten tutkimuksen tavat jäsentää kieltä prototyypiksi kielimuodoiksi muokkaavat käsitystä siitä, millaisena kieli nähdään ja millaisena sitä kuvataan. Kielimuodot ja niiden väliset murrerajat ovat tarpeellinen työväline ja auttavat hahmottamaan kielellistä ympäristöä. Lisäksi mitä kauemmas kielen historiaan mennään, sitä vähemmän tutkijoilla on käsissään konkreettista kielenainesta, jonka avulla kielimuotoja voidaan kuvata ja hahmotella. Kantakielimäinen prototyyppiajattelu kuitenkin ulottaa vaikutuksensa näihin päiviin saakka siitä huolimatta, että datan eli konkreettisen kielenaineksen määrä lisääntyy: murteita jäsennetään prototyyppisten kielimuotojen yhdistelminä ja sekoituksina (luku 5.4.6). Tavoite on mielestäni toki ymmärrettävä: yleistää ja hahmottaa kielimuotoja ja niiden välisiä suhteita. Pidän kuitenkin erittäin ongelmallisena, jos kielentutkimuksessa pidämme yllä käsitystä, että ihmiset puhuessaan sekoittavat ja yhdistelevät kielimuotoja. Näkemykseni mukaan puheen tuottamisen prosessissa ihmiset eivät sekoita prototyyppisiä murteita tai esimerkiksi yleiskieltä ja murretta, vaan ammentavat siitä yksisysteemisestä kielellisestä resursista, joka heillä on (ks. Mustanoja 2011: 73–75). Lisäksi murteentutkimuksessa pitäisi mielestäni reflektoida entistä ponnekkammin, mitkä kielimuodot (ja niiden puhujat) saavat oman nimikoidun prototyyppimurteensa ja ketkä ovat tuomittuja tästä ikuisuuteen puhumaan tutkimuksen määritelmien mukaan myöhäisiä sekamurteita.

6 Murre ja tutkija

Tässä luvussa analysoin teksti- ja haastatteluaineistoni sekä täydentävän aineistoni pohjalta sitä, miten tutkijat esittelevät ja käsittelevät tutkimuksensa motiiveja ja väitöskirja-aiheensa valintaa (luku 6.1.) sekä sosiaalisia suhteitaan puhujiin (6.2.). Lisäksi luvussa 6.3. tarkastelen sitä, millainen kuva tutkijoista kielenkäyttäjinä sekä suhteessa tutkimaansa alueeseen ja sen puhujiin aineistostani hahmottuu. Luvussa 6.4. käsittelen sitä, miten murteentutkijan ammattitaito rakentuu aineistoni perusteella tutkimuskirjallisuudesta hankitun ja kokemuspohjaisen tiedon yhdistelmälle. Luvussa 6.5. syvennyn siihen, millä tavoin tutkijan kielitaju vaikuttaa tutkimuksen prosessiin. Analyysini tarkoitus on vastata tutkimuskysymyksiini: Mitkä motiivit murretutkijoita ohjaavat? Millaisia sosiaalisia suhteita tutkijat ovat solmineet puhujien kanssa? Millaisia kytköksiä tutkijalla voi olla siihen alueeseen, jonka murretta hän tutkii? Miten murteentutkijan ammattitaito rakentuu? Millaista roolia tutkijan kielitaju näyttelee tutkimuksen prosessissa? Luvussa 6.6. vedän yhteen tämän pääluvun tutkimustuloksia ja pohdin analyysini pohjalta muotoutuneita kysymyksiä.

6.1 Tutkijan motiivit ja tutkimusaiheen valinta

Tässä luvussa esittelen sitä, mitä tutkijat vastasivat kahteen haastattelukysymykseen: ”Mikä murteissa kiinnostaa?” sekä ”Miten päädyit tutkimaan väitöskirja-aihettasi ja -aineistoasi?” Haastatteluaineistoni havaintoja täydennän tekstiaineistollani, josta olen noukkinut analysoitavaksi kohtia, joissa tutkijat kertovat aiheensa valinnasta ja tutkimukseen liittyvistä motiiveistaan.

Kysyessäni tutkijoilta, mikä heitä murteissa kiinnostaa, vastaukset olivat ymmärrettävästikin monimuotoisia ja monipolvisia: tutkijat mainitsivat erilaisia kielen osa-alueita (esim. sanasto ja kielioppi), kielen, kulttuurin ja yhteiskunnan suhteeseen liittyviä seikkoja (esim. puheyhteisö, kielihistoria ja kieliasenteet) sekä myös tutkimuksen sisäisiä motivaatioita kuten aiheen haastavuuden ja halun tuoda tutkimusalalle uusia näkökulmia. Vastauksien kirjosta erottui oikeastaan vain yksi selkeästi toistuva kiinnostuksen kohde: variaatio ja kielen moninaisuus, jonka tavalla tai toisella mainitsi 11 haastateltavaani ($n = 20$), kuten esimerkiksi 330:

(330) Haastatteluaineisto

LA: mm. no, jos vähän jatkaa tosta niin niin ku, mikä niin ku murteissa, jos nyt ajatellaan et se on se kategoria mis me ny, jotenki pelataa,

T/ei-mt: mm-m. joo?

LA: nii ni niin ku mikä sua niis niin ku enite kiinnostaa. onk se niin ku se vaihtelu vai,

T/ei-mt: **v- variaatio ilman muuta se, (---) ja se, se m- niin ku monimuotoisuus. ja se, se niin kun, siis se semmonen niin kun, semmonen nautinnollinen tunne siitä että että, et et mitä kaikkee niin ku ihmisen suusta tulee.**

Kiinnostuksenkohteiden lisäksi kysyin haastatteluissa tutkijoilta, miten he ovat päätyneet väitöskirjassaan tutkimaan niitä aineistoja ja aiheita, joihin heidän väitöskirjansa keskittyy. Suurimmassa osassa haastatteluja väitöskirjan aiheen taustoittaminen nivoutui moninaisen elämänhistorian kertaamiseen: lapsuuden kieliympäristöön, opiskelujen aikaisiin sattumuksiin, sosiaalisiin suhteisiin, elämän käännekohtiin ja kaikkeen siihen ihmeelliseen ja sattumanvaraiseen, jota ihmiselämäksi kutsutaan. Vaikka tässä analyysissäni etsin yhteneväisyyksiä ja jotakin yleistä, on selvää, että jokaisen haastattelemani tutkijan polku tutkimustyöhön ja tutkimuskysymyksien äärelle on ollut yksilöllinen prosessi, johon ovat vaikuttaneet paitsi tietoiset valinnat ja kiinnostuksenkohteet myös sattuma ja yksityiselämän tapahtumat.

Sekä haastatteluaineistossani että tekstiaineistossani erottuu kolme aiheen valintaan vaikuttanutta seikkaa: 1) ohjaajan toiminta, 2) aikaisempien opinnäytteiden kuten proseminaarityön tai kandidaatintutkielman, laudaturtyön tai pro gradu -työn sekä lisensiaatintyön aiheen pohjalta tutkimustyön jatkaminen sekä 3) mukanaolo joko tutkimushankkeessa tai arkistoihin liittyvässä kenttätyössä.

Ei liene yllätys, eikä yksinomaan tutkimalleni tieteenalalle tyypillistä, että ohjaajat ovat vaikuttaneet väitöskirjojen aiheiden valintaan. Sekä haastattelu- että tekstiaineistossani on esimerkkejä siitä, että väitöskirjan aihe on joko saatu suoraan ohjaajalta (esimerkki 331) tai se on tullut valituksi epäsuoremmin ohjaajan avustuksella, kuten esimerkissä 332¹⁷⁸:

(331) Tekstiaineisto: VK 9 (1942), s. IV

Paria vuotta myöhemmin opettajani, prof. Lauri Kettusen kehoituksesta otin tutkimusaluekseni koko kaakkoishämäläisen murreryhmän.

(332) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 15

Kun tuoreena jatko-opiskelijana syksyllä 2002 pohdin idiolekteja käsittelevää tutkimusaiheeni, ohjaajani Kaija Kuiri ehdotti tämän lähes unohtuneen Tampereen puhekielen aineiston hyödyntämistä. Päätin tarttua tilaisuuteen.

178 Annan tässä esimerkkejä yksinomaan tekstiaineistostani, sillä haastatteluaineistoni esimerkit yksilöivät haastateltavani.

On kuitenkin tuotava esiin, että eräänlainen akateeminen kohteliaisuus ja omien ohjaajien kunnioittamisen kulttuuri ovat saattaneet vaikuttaa siihen, millä tavoin tutkijat kuvaavat väitöskirjoissaan ohjaajan merkitystä aiheensa valinnassa. Tämän näkökulman minulle paljasti täydentävä aineistoni. Vaikka Martti Rapola väitöskirjassaan kertoo saaneensa aiheensa ohjaajaltaan Heikki Ojansuulta (esimerkki 333), hän kuitenkin haastattelussa lähes 50 vuotta väitöskirjansa valmistumisen jälkeen kuvailee asian toisin: Ojansuu ehdotti hänelle alun perin eri aihetta ja Rapola itse valikoi aiheekseen pääpainottomien tavujen *i*-loppuisten diftongien historian, mikä käy ilmi esimerkistä 334:

(333) Tekstiaineisto: VK 7 (1919), s. VI

Esitettyjä näkökohtia silmälläpitäen sekä katsoen siihen syrjäytettyyn asemaan, joka kieleemme vokalismilla äännehistoriallisissa yleisesityksissä tähän asti on ollut, valitsin v. 1917 **opettajani, tohtori Heikki Ojansuun kehotuksesta** tutkimukseni esineeksi kantasuomalaisten pääpainottomain tavujen *i*-loppuisten diftongien edustuksen suomen murteissa.

(334) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1a)

no- mutta mmh- ööh- sen jäi kesken sitten kun rupesin tekemään väitöskirjatyötä, ja, siitä minä kävin Ojansuun kanssa, öh- neuvotteluja, Ojansuu mh- oli saanut sen käsityksen että minä nyt olen enemmän tuommainen kamari- oppinut- oppinutta tyyppiä, niin että- mh- hän ei halunnut lähettää minua mihinkään, öö- ö- maaseudulle murretta, tutkimaan, ja ehdotti minulle että minä kirjottasin kuudentoistasadan neljäkymmenen kahden raamatun suomennoksen, kielestä. mutta en tiedä mitenkä minua tuo ei huvittanu- mulla oli semmonen vaikutelma nyt jo sil- ää- siitä että- ettäs en kieli on hiukan yksikantaista, noin että siinä ei, ole, mh- helppo saada esille. ehkä minulla oli se vaikutelma että- mh- että siinä ö- ollaan niin lähellä Agricolaan jatkuvasti että minä en nyt nähny oikeen mitenkä se olis tehtävä. öö- **mutta itse minä sitten ehdotin tätä** mm- ää- öö- suomen kielen, öö- koko aineistossa mm- esiintyvänä tätä- mm- ii diftongijuttua- pääpainottomien tavujen ii loppuisten diftongien, historiaa. noh- ööh- ojansuu oli, hyvillään, sano että niin kyllä sinun sitä varten täytyy sitten- öö- hankkia lisää, ainesta sillä ei meillä suomen murteista ole riittävästi, öö- arkistoinesta, niin kuin olikin asianlaita mutta en minä nyt nin kovin paljon sen takia sentään, matkustellut- juuri vuonna seitsemäntoista kesällä minä tein kierroksen hämeeseen ja, ja mitä minä siinä nyt sitte hiukan.

Ohjaajien vaikutusta pohdittiin neljässä (n = 20) haastattelussa myös yleisemmällä tasolla, kuten esimerkissä 335:

(335) Haastatteluaineisto

LA: mm, niin kyllähä se siit kysymykseasettelusta ja ylipäättää siitä, siitä riippuu paljon. sit mul o ihan muutama kysymys vielä, äm, niin kun tavallaan tämmösest tutkijan kieli-identiteetti- asioista, että, ajatteletko sä, ääm, että, kielitieteilijän se oma kielellinen tausta vaikuttaa siihe et miten kieltä tutkii.

E/ei-mt: tuota en mä, usko et jos mä ajattelen nyt omalta kohdaltani (---) taikka, omien tutkijatovereitteni osalta ni, (---) ei se varmaan oo nii ratkasevaa että, **ratkasevia on mun mielestä opiskeluaikaiset vaikutteet.**

LA: joo, joo.

E/ei-mt: et, ja, ja **nimenomaan, gradun ohjaajan ja muitten, ohjaajien, vaikutus.**

LA: joo.

E/ei-mt: et, kyllä, mun uraani on vaikuttanu hirveen paljon se et mä olin juuri [erään professorin] oppila(ana).

LA: joo, mm. kyllähän se niin on et ne ohjaussuhteet niin kun, täs ku oon vähä tätä tutkimushistoriaa selvitelty ni, kyl se niin ku havainnollistuu että niil ohjaussuhteilla ja, ylipäättänsä sil niin ku ehkä sosiaalisil suhteilla ni on, aika paljon merkitystä.

E/ei-mt: on, ja sitten ihan sillä että, että **mitä ehdotetaan gradun aiheeks. (---) kun ainakin si- sillen ku mää opiskelin ni oli tapana että, ohjaaja ehdotti e- ei sillen juuri kyselty omia, omia ehdotuksia,**

Esimerkissä 335 haastateltavani esittämä implisiittinen hypoteesi, että nykyisin suomen kielen opiskelijoilla on laajemmat oikeudet ja velvollisuudet tutkielmiensa aiheiden valinnassa, pitää todennäköisesti paikkansa. Aineistossani on kuitenkin viitteitä siitä, että ohjaajat edelleen ohjaavat opiskelijoitaan aiheiden pariin, kuten esimerkiksi 336:

(336) **Tekstiaineisto:** VK 50 (2017), s. 11

Kipinä jatko-opintoihin syntyi aikoinaan Marjatta Palanderin pro gradu -seminaarissa, jossa havahduin siihen, miten hauskaa kielen käytöstä tehdyistä havainnoista keskusteleminen voi olla. Seminaarityöhöni olin saanut joitakin kuukausia aikaisemmin aiheen Hannele Forsbergiltä, joka oli ohjannut minut tutustumaan Impilahden murretta sisältävään kielennäytevihkoon ja tarkkaamaan siitä erityisesti yksikön 2. persoonan käyttöä.

Kuten edeltä käy ilmi, ohjaajan vaikutus väitöskirjan aiheen valintaan saattaa ilmetä myös niin, että ohjaaja on osoittanut aiheen väitöskirjaa edeltävään opinnäyte-työhön, jonka aiheesta tutkija on jatkanut väitöstutkimustaan. Aineistoni perusteella voi esittää, että murteentutkimuksen alalla edeltävän opinnäytteen aiheesta tutkimuksen jatkaminen väitöstutkimuksessa on hyvin tyypillistä: 18 tutkimassani väitös-kirjassa (n = 51) ja 13 haastattelussa (n = 20) tutkija mainitsee työn taustoituksen yhteydessä aiemman opinnäytteen. Asiaa käsiteltiin myös eräässä haastattelussani, jossa tutkija harmitteli, miksei häntä ohjattu jatkamaan aikaisempien opinnäytteidensä aiheesta:

(337) **Haastatteluaineisto**

E/mt: mut sitte sit ko mul tuli väitöskirjan, teko tai mää innostuin siitä ni, sit sit mää ajatteli et mun täytyy valita uus aihe. ja tätä mää olen ihmetellykki jälkeenpäi et, miksei kukaan sanonu mulle et, mikset sää jaks- jatka sitä edellist. (---) et se oli siin miäles, vaikeaa se väitöskirjan tekeminen et nin, et, **yleensä jatketaan joko gradust tai vähintäänkin liseniaatintyäst,** (---) se on normaali tilanne. nii mää mää ajattelin sit, kuvittelin et aina täytyy olla uus aihe.

LA: mm.

E/mt: ja se mua todella harmittaa.

En tässä työssä keskity sen analysointiin, miten moni aineistoni tutkija on jatkanut väitöskirjan tekemistä samasta aiheesta kuin mihin aikaisempi opinnäyte on keskittynyt ja miksi ne, jotka eivät ole jatkaneet, ovat päätyneet vaihtamaan aihetta, vaikka näkökulma on sinänsä kiinnostava. Oman aineistoni perusteella kysymyksiin ei kuitenkaan voi vastata luotettavasti, sillä en tiedustellut asiaa haastateltaviltani suoraan.

Ohjaajan vaikutuksen ja väitöskirjaa edeltävien opinnäytteiden aiheiden lisäksi kolmas sekä teksti- että haastatteluaineistossani aiheen valitsemiseen vaikuttava tekijä on ollut tutkijan toiminta tutkimushankkeessa tai arkistoihin liittyen. Kymmenessä haastattelussa (n = 20) ja kymmenessä tekstiaineistoni väitöskirjassa (n = 51) mainittiin jokin hanke tai arkisto (esimerkki 338) tai spesifioimattomasti kenttätöissä mukanaolo (esimerkki 339).

(338) **Tekstiaineisto:** VK 35 (1994), s. 9

Kiinnostukseni johto-oppiin heräsi jo ensimmäisinä opiskeluvuosinani **toimiessani kesäisin muoto-opin kenttäkeruussa**. Siitä pitäen on murteiden johto-oppi ja erityisesti verbien derivaatio tarjonnut minulle mieluisaa puuhaa.

(339) **Tekstiaineisto:** VK 14 (1964), s. 6

The theoretical framework of my investigation was matured gradually over the years. Its beginnings lay in my student years at the University of Helsinki in the early 1950s, when I had the good fortune to receive stimulating instruction from teachers who linked, in the most successful way, traditional concepts with new original views often inspired by the most recent developments in the field of general linguistics. I have also received a great deal of inspiration from later acquaintance with the works of the pioneers of modern linguistic research. Important as these influences have been, **they were in a sense preparations whose potentialities were only realized through my contact with living material, in other words, through linguistic field-work**. In fact, the chaotic complexity of the unsolved problems involved in both synchronic and diachronic analysis of language was not revealed to me in its full force until I began work on the dialects of Päijät-Häme. It was an experience which both encouraged and discouraged attempts at new explanations.

Aineistoni perusteella tutkimusaiheiden valikoituminen näyttäytyy ennen kaikkea sosiaalisena toimintana, jossa vanhemmat tieteenharjoittajat tutustuttavat nuoria tutkijoita perustutkimuksen aikana mielestään kiinnostaviin aiheisiin ja aineistoihin sekä – erityisesti kenties murteentutkimuksen tapauksessa – kenttätöihin. Monenlaiset ohjaukseen liittyvät käytännöt ja akateeminen kulttuuri ovat varmasti tarkasteluajanjaksoni aikana muuttuneet, mutta voinee väittää, että tämä tutkimustoiminnan sosiaalinen luonne on edelleen tieteen ytimessä.

Olen tämän tutkimuksen aineistonkeruun yhteydessä kerännyt tiedot myös tekstiaineistoni väitöskirjojen tekijöiden syntymäpaikoista. Koonnistani käy ilmi, että 17

väitöskirjan kohdalla¹⁷⁹ tutkimus on keskittynyt tutkijan synnyinpaikkakunnan tai -alueen murteen tutkimukseen. On hyvä huomata, että synnyinpaikka ei yksinkertaisena tietona kuvasta tutkijan paikkakytökseen laatua, mutta se kertoo jonkinlaisen kytköksen olemassaolosta. Oman synnyinpaikan tai pitkäikäisen asuinpaikan murteen tutkiminen on tieteenalalla perin tavanomaista (ks. esim. Nupponen 2011: 62), ja asiaa käsiteltiin useassa haastattelussa, kuten esimerkiksi 340:

(340) Haastatteluaineisto

LA: (---) mm muutama kysymys mul viel on toivottavasti ehditään mutta, mm vähä tämmösii niin kun, kieli-identiteettiasioihi ja siihen että, mitä sää ajattelet siitä että miten se kielitieteilijän niin ku oma, kielellinen tausta vaikuttaa siihen että miten sitä kieltä tutkii tai mitä päätyy tutkimaan tai, tämmösii juttui.

T/ei-mt: no siis mä uskosin että nää- tää on nyt tosi yleisen tason vastaus (---) mutta tota, ja sitä sä varmaan (its-) [naurahdus] (---) meil on varmaan sun väitös-, väitöskirjan myötä sit siihen enemmän vastausta mutta, jos ajatellaan sitä että, et miten niin kun, öö satoja ja satoja ja satoja, öö, opinnäytteitä on päädytty niin ku eri puolilla Suomea niin ku tekemään ni kyllähän siis niin kun jos ajattelee että mistä on tehty Tampereella kraduja ja Jyväskylässä kraduja ja Oulu yliopistossa kraduja, (---) niin nehän on niin ku siis, kyl ne niin ku aika usein siis sen, niin ku se, **opinnäytetyön tekijän motii- motivaatio valita joku murre äks, niin ku jollakin lailla kytkeytyy siihen (---) niin ku siihen omaan subjektiiviseen intressiin ja, ja näin. ja sit se on myöskin se että missä yliopistossa sattuu opiskelee ja toimimaan ni mikä siin on nyt niin kun lähellä.**

LA: mm-m.

T/ei-mt: et varmaan siin on niin ku s-, ja sit jos ajatellaan että hirveen monis-, et siis niin ku tutkijaksi nyt ei päädy ilman niin ku yliopistollist peruskoulutusta, ja sit jos ajatellaan nyt tän alueen tutkimusta murre- murteita sociolinguistiikkaa ja muuta, ni siel on taustalla helposti nyt sit just se, (---) niin ku se kradu joka on valittu ehkä jollain muulla kun semmosella ikään ku tutkimusakendallisella perusteella vaan **se on tullu niin ku jotenki luonnostaan et no miepä nyt tutkin tätä, oman pitäjän murretta, (-- -) ni tavallaan varmaan siis semmoses niin ku isossa kuvassa, niin kun ne, vaikutukset siihen että mitä on niin ku päätynyt tutkimaan niin siis siin (---) varmaan jonkinlainen siis että niin ku et kuka kuka nyt keksii niin ku jossain, jossain Tampereen yliopistos et no oikeestaan, lähdenpä tästä tuonne Pudasjärvelle, ja lähen tutkimaan jos ei oo mitää henkilökohtast-**

LA: mm-m.

T/ei-mt: syytä siihen.

179 Koontini mukaan 17 tutkijaa on syntynyt selkeästi eri alueella kuin minkä kieltä tutkii. 16 väitöskirjassa tutkimuksen fokus ei ole yksittäisen alueen kieli vaan vertailevasti jokin kielen osa-alue ”suomen murteissa” eli tietyssä murreaineistossa. Yhden väitöskirjan (VK 8 [1925]) ja tutkijan tapauksessa tutkija on syntynyt verrattaen lähellä tutkimaansa murrealuetta: Niilo Ikola on syntynyt Vammalassa, mutta ei määrittele sitä kuuluvaksi Ala-Satakuntaan, jonka kieltä hänen väitöskirjansa käsittelee. Vammalaa lähin väitöskirjassa käsiteltävä kielialue Keikyä on kuitenkin vain noin 20 kilometrin päässä Vammalan keskustasta, joka kuuluu nykyisin Sastamalan kuntaan.

Esimerkissä 340 tutkija erittelee oman murteen valikoitumiselle tutkimuksen kohteeksi käytännöllisiä syitä kuten maantieteellisen sijainnin ja aiemman opinnäytteen aiheen, mutta tuo esiin myös tutkijan (opiskelijan) *subjektiiviset intressit* ja henkilökohtaisen kytökseen murteeseen ja murrealueeseen tutkimuksen motivaattorina. Kahdessa tutkimassani väitöskirjassa (VK 4 [1901: III], 6 [1913: I]) tutkijat kirjoittavat avoimesti siitä, miten kotiseuturakkaus on motivoinut heidän tutkimustaan tai aineiston keruutaan. Tutkijan omakohtaista suhdetta tutkimaansa alueeseen ja sen puhujiin käsittelen tarkemmin luvussa 6.3.

6.2 Tutkija ja puhuja: sosiaaliset suhteet ja vuorovaikutus

Tässä luvussa tarkastelen tutkijoiden ja puhujien välistä suhdetta kahdesta näkökulmasta: toisaalta tutkijan ja puhujien välisiä sosiaalisia suhteita ja toisaalta sitä, millaisiin puhujilta saatuihin näkemyksiin tutkijat tekstiaineistoni väitöskirjoissa viittaavat.

Kuten puhujien nimityksiä ja kuvailua käsittelevässä luvussa 4.1. kirjoitin, osan tai kaikkien aineiston puhujien nimet mainitaan yhdeksässä tutkimistani väitöskirjoista. Viidessä väitöskirjassa kielenkäyttäjien nimet on mainittu aineiston esittelyn yhteydessä, mutta neljässä väitöskirjassa¹⁸⁰ tutkija kiittää nimeltä esimerkiksi väitöskirjan esipuheessa hänelle ja hänen tutkimukselleen merkityksellisiä puhujia, kuten esimerkiksi 341:

(341) **Tekstiaineisto:** VK 17 (1972), s. 6

Vuosien mittaan tutuksi käyneiden länsiusmaalaisten kielenoppaideni aulius ja kärsivällisyys on ollut työni perusedellytyksenä. Teoksen lopussa luettelemistani parhaista oppaista ovat monet jo kiitokseni ulottumattomissa. **Haluan tässä mainita kaikkien heidän oivallisena edustajanaan vain yhden, pyhäjärveläisen Kaarlo Lindstedtin (Liistoin Kallein), jonka pois mentyä länsiusmaalainen tuttavapiirini on paljoo vajaampi.**

Se, että puhujia kiitetään nimeltä, kertoo osaltaan siitä, että kentällä kielenainesta keräävä tutkija on saattanut olla hyvinkin tiiviissä yhteistyösuhteessa yksittäisten puhujien kanssa (ks. myös Laaksonen 1980). Viitteitä tällaiseen henkilökohtaiseen, hyvin pitkäkestoiseenkin ihmissuhteeseen tutkijan ja puhujan välillä ilmenee myös täydentävän aineistoni Terho Itkosen muoto-opin kerääjille suunnatulla ohjeistusluennolla, jossa Itkonen kuvaa *parhaita kielenoppaitaan* ja antaa ymmärtää, että on työskennellyt heidän kanssaan useita vuosia:

180 VK 11 (1946), 15 (1971), 17 (1972) ja 19 (1972).

(342) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

tuon, murteen väistymisen, mmh- on joutunut huomaamaan jokainen joka on hiukan pitemmän ajan kuluessa viime vuosina tai vuosikymmeninä, ööh- harrastanut, murteen, tallennusta. ööh- kun itse, **rupesin dialektologiaa harrastamaan vuoden viiskymmentä paikkeilla**, niin minum **paras kielenoppaani** oli syntynyt vuonna tuhatkahdeksansataakuusikymmentäneljä, ja, **toiseksi paras** vuonna tuhatkahdeksansataaseitsemänkymmentäviisi. ööh- ja **kun he sitten molemmat kuolivat viisikymmenluvun puolivälissä** niin minusta tuntui siltä että eihän- eihän Jämsän, Koskenpään murretta enää, ole mistään saatavissa heidän kuoltuaan.

Kenttätyön yhteydessä muodostetut henkilökohtaiset suhteet puhujiin tulivat ilmi myös kahdessa tutkijahaastattelussani (n = 20), jossa tutkijat kertoivat jatka-neensa yhteistyötä tiettyjen puhujien kanssa:

(343) **Haastatteluaineisto**

E/ei-mt: sitte mä oon istunu sit kyllähän (sitä) aikaa (viettää). [nauru]

LA: mm.

E/ei-mt: sen kans minkä luo mä oon menny. (---) mut jonku luona mä oon sitte alkanu käydä useammin ja on tul- **tullu niin ku pitkiäki, suhteita jos siäl paikkakunnalla asuu.**

(344) **Haastatteluaineisto**

E/osittain-mt: mutta että yleensä kyllä, kyllä sen on aika, äkkiä huomannu että, että mistä, aiheesta joku tietää ja sitten taas että mitä hän tietää että, (---) että, sitten, **toisten luona kävin, siinä niinä vuosina useamman kerran** toisten luona sitten pari kertaa ja (näin)

LA: mm.

E/osittain-mt: että, että ja sitten siinä oli, oli se että sitten muoto-opin keruuseen, nimenomaan siellä [paikkakunnalla] s- sitten olikin helppo v-, tiesi jo, (---) keitä sitten siinä, keiltä tulee sitä kysymään **koska oli, jo niin paljon niitä joiden kanssa oli tätä sanastusta, (yhdes-) (---) yhdessä tehny.**

LA: nii aivan. et oli jo niin ku olemas tiettyi sosiaalisii kontakteja joit sit niin kun hyödynsi tai.

E/osittain-mt: nii ja sitten tiesi sen, että tältä kannattaa kysyä ja,

LA: nii [nauraen] joo.

E/osittain-mt: tai tämän kanssa voi puhua,

LA: joo.

Tutkijoiden henkilökohtaiset suhteet puhujiin eivät kuitenkaan aineistoni valossa ole syntyneet vain kentällä, vaan osittain kentälle on jalkauduttu nimenomaan omien sosiaalisten verkostojen varaan. Neljässä väitöskirjassa (VK 16 [1972], 29 [1989], 47 [2011] ja 49 [2017]) tutkija kuvaa suoraan tai epäsuoraan sitä, mikä merkitys sosiaalisilla suhteilla on ollut aineistonkeruussa, puhujajoukon kokoamisessa tai heidän luottamuksensa voittamisessa, kuten esimerkeissä 345 ja 346:

(345) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 31

Nuortenkin puhuttamisessa oli eduksi, jos nuoremmista sisaruksistani löytyi joku haastateltavalle ennestään tuttu.

(346) Tekstiaineisto: VK 47 (2011), s. 15

Informantteja löysin aluksi omista ystäväistäni ja sukulaisistani sekä kuntien, seurakuntien ja oppilaitosten työntekijöistä. Tavoitetut henkilöt puolestaan ohjasivat uusien haastateltavien luo.

Sosiaalisten verkostojen merkitys puhujien hankinnassa tuli puheeksi myös muutamassa tutkijahaastattelussani. Esimerkissä 347 tutkija kertoo, miten on kerännyt muoto-oppia perheenjäsenensä avustuksella, kun taas esimerkissä 348 tutkija kuvaa eräässä hankkeessa tehtyä aineistonkeruuta, jossa hän on opintojensa aikana ollut mukana:

(347) Haastatteluaineisto

E/ei-mt: tai sitten että, **muoto-opin, kokoelmaa tehdessä voi käyttää nuorempiakin esimerkiks mun, isääni käytin silloin**, joka oli, kuitenkin sitten, vasta, eihän se- hän ollu, kuuttakymmentäkään, (---) vielä silloin niin, niin hän, hän on, oli hyvin, hyvänä apuna,

LA: mm.

E/ei-mt: siinä että hän pysty, arvioimaan niin ku, yksikön ja monikon eroja, (---) tosta vaan. mutta, e- ei tietenkään sillon kun kerätään sanastoa nii tällasta, tehdä.

(348) Haastatteluaineisto

T/osittain-mt: joo et oli osa oli just semmosii sitten että, että m- m- mä en niin ko ollu tavannu niit koskaa ennen että, (---) oli just joku niin ku, kaverin mummo ja tämmösii niin ku, mutta, niitaki, tavallaan, se oli niin ku sillai, helppo saada niihi ihmisiin sit, sit yhteys että kun oli niin ku sillee että, et **se saatto se niin ku kaveri sitten sille mummolleen sanoo et hei mul on tämmöne**, (---) **kaveri** joka, joka, tekee nytte harjotteluu ja graduu tämmöseen hankkeeseen että käviskö, (---) niin sitten **meil oli kuitenkin se joku niin ku linkki** niin sit kun mä soitin että et joo että, et m- joo mä oon ton Mikon kaveri ja et m- mää teen (---) tämmöstä ja tämmöstä ja sitten niin ku, et **meil oli ne jokkut niin ku tutut ihmiset joista sitte lähteä** (---) **jutteleen ni**,

LA: joo. joo ja kyllähä se sitä niin ku, jotenki ennakkoluuloisuut vähä sillee laskee ku on joku,

T/osittain-mt: joo.

LA: joku ihmislinkki siin niin ku

T/osittain-mt: nii.

LA: välissä.

T/osittain-mt: nii et tavallaa joku takaa sillee että tää on tää on tämmönen niin kun, kunnan ihminen (---) jolla on, [nauru] oikeat tarkoituserät et se (-) [nauraen]

Se, että tutkijat ovat muodostaneet puhujien kanssa ihmissuhteita tai keränneet aineistoa omista sosiaalisista verkostoistaan ponnistaen, ei ole uutta tietoa vaan käytäntö, joka lienee tieteenalalla yleisesti tiedossa. Eräänä esimerkkinä tutkijan ja

puhujan välisestä pitkäkestoisesta yhteistyösuhteesta voi pitää Marjatta Palanderin kenttätöitä sekä niistä julkaistuja tutkimuksia, joissa hän on tarkastellut erään perheen ja erityisesti yhden puhujan, ”Pasin”, kieltä usean vuosikymmenen ajan (Palander 2005, Palander 2018). Vaikka tutkijoiden ja puhujien väliset sosiaaliset kytkökset ovat yleisesti tiedossa, on tämän tutkimuksen fokuksen kannalta oleellista tuoda entisestään esiin kenttätöiden sosiaalista luonnetta sekä sitä, miten kentällä toimiminen on ollut ja on edelleen sosiaalista toimintaa, joka voi perustua tutkijan omille ihmissuhteille ja toisaalta muodostaa uusia.

Toinen seikka, joka liittyy tutkijan ja puhujien väliseen vuorovaikutukseen, on puhujilta saadut tiedonannot tai erilaiset näkemykset, joihin tutkijat väitöskirjoissaan tukeutuvat. Kielenkäyttäjien kielikäsitteitä ja niihin kohdistuvaa tutkimusta käsittelin luvussa 5.2.5 ja kielenkäyttäjien näkemyksiä liittyen murrerajojen määrittelyyn käsittelin luvussa 5.4.5. Näiden kahden näkökulman lisäksi kuudessa¹⁸¹ tekstiaineistoni väitöskirjoista esitetään myös kielenkäyttäjiltä saatuja tiedonantoja liittyen paikkakunnan historiaan sekä paikkakunnalla eläneiden ihmisten tapoihin, kulttuuriin ja reaktioihin, kuten esimerkeissä 349 ja 350.

(349) Tekstiaineisto: VK 29 (1989), s. 42

Tervanpolttoinnostus jatkui näillä seuduilla 1800-luvun lopulle saakka, mikä hyvin kuvastuu käyttämistäni haastatteluistakin. Joku isäntä muisti vielä hevoskyydillä tehdyt tervanvientimatkat Uuteenkaarlepyyhyn ja Vaasaan; useimmat olivat kuitenkin ajaneet tervoja Tuurin asemalle, mistä ne Tampereen ja Vaasan välille vuonna 1883 valmistunutta rautatietä myöten kuljetettiin tervakaupunkeihin.

(350) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 65

Lopulta vuonna 1938 viimeisetkin suomenkieliset koulut lakkautettiin.*

* [alaviite] Näistä tapahtumista on Joensuun yliopiston inkerinsuominahoitteissa monia muisteluita. Erityisen traumaattinen tuntuu olevan nimenomaan suomen kielen käytön kieltäminen, mikä onkin ymmärrettävää, sillä omien sanojensa mukaan monikaan ei siihen asti ollut osannut venäjää lainkaan.

Nämä viittaukset korostavat nähdäkseni tutkimani tieteenalan etnografista luonnetta ja sitä, miten kenttätöiden tai aineistoon tutustumisen yhteydessä on tutustuttu myös kielenkäyttäjiin ja heidän historiaansa ja kulttuuriinsa eli tapaansa elää.

181 VK 3 (1888: 6), 6 (1913: XII–XIII, XXXII), 29 (1989: 41–42), 31 (1992: 19), 41 (2005: 1) ja 42 (2007: 65).

6.3 Tutkija kielenkäyttäjänä ja suhteessa alueeseen tai puheyhteisöön

Tässä luvussa esittelen sitä, mitä tutkijat vastasivat haastattelukysymykseen: ”koetko itse puhuvasi jotakin murretta?” sekä niitä tekstiaineistoni kohtia, joissa tutkijat käsittelevät omaa kielenkäyttöään. Lisäksi tarkastelen aineistoni valossa sitä, millaisia kytköksiä tutkijoilla on tutkimaansa murrealueeseen tai puheyhteisöön sekä millaista pohdintaa aineistossani on tutkijaposition liittyen.

Kysyin haastatteluissa sitä, kokevatko tutkijat puhuvansa itse jotakin murretta. Kolmetoista tutkijaa (n = 20) vastasi yksiselitteisesti kokevansa puhuvansa murretta (esimerkki 351) ja kolme ilmoitti, ettei koe minkään murteen kuuluvan puheessaan, kuten esimerkissä 352:

(351) Haastatteluaineisto

LA: (---) mm, me vähä sivuttiinkin sitä et mitä s- mitä ajattelet niin ku omasta puheesta niin kun, ainaki siel siel nuoruudessa että et se [murre] oli niin kun sellanen, mitä ei hahmottanu aluks murteeks mutta sit tämmösen niin ku, kontrastin kautta tajus että kyllä se

E/ei-mt: [nauru] joo.

LA: sit niin kun onkin,

E/ei-mt: juu.

LA: mut ajattelek sää että niin ku mur-, murteella puhuminen tai jo- jotkut murteet on niin kun osa myös sun omaa kielenkäyttöä, vai onk se jääny ikään ku sinne nuoruuteen.

E/ei-mt: **kyllä mä varsinkin ku mä, olen sukulaisteni kanssa tekemisissä ja niitten kanssa jotka edelleen [paikkakunnalla] asuu, (---) niin, [nauru] kyllä mun puheeni siihen [paikkakuntalaiseen], (---) kääntyy.**

(352) Haastatteluaineisto

LA: mm. joo. no entä sun, omalla kohdalla niin ku mainitsitki että, et on niin ku [alueella] niin ku oma, ikään ku kielellinen tausta mut koetko sä niin ku et, puhuvas murretta tai, et se olis osa sun kielenkäyttöä.

E/mt: en mä oon muuttanu täysin siis, siis tota, mul oli hämmästys kun opiskelijat sanoivat tuota niin, j- silloin mun, jossain vaiheessa että tuota niin, heil on tietokilpailu, että tuota ni mistä, mistä olen kotoisin,

LA: [nauru]

E/mt: (että tuota), he on kuunnelleet (on s) kuunnelleet tota niin yhden luentosarjan että onko yhtään, semmosta piirrettä, puheessa mistä vois päätellä, ja ei kuulemma ollu yhtään.

LA: [nauru]

E/mt: ja, ja **mää nyt omastakin mielestä olen kyllä puhunut hyvin neutraalisti että,**

LA: joo.

E/mt: en en en ole, tuota niin, **ei k- ikinä kyllä lipsahda siis, siis tuota, [alueellisuuksia].**

Kolme tutkijaa (n = 20) vastasi tulkinnanvaraisemmin esimerkiksi, ettei koe puhuvansa mitään murretta, mutta tunnistavansa itse tai toisten tunnistavan puheesaan alueellisesti värittyneitä variantteja, joita ei voi selkeästi paikantaa tietylle alueelle, kuten esimerkissä 353:

(353) Haastatteluaineisto

LA: mm. joo. no, entä sun iten, niin ku, kohdalla, koek sää et sä puhut jotain murretta tai onk se jotenki täm- joku, alueellinen varieteetti osa niin ku sun, kiälenkäyttöö.

T/osittain-mt: no, mä ajattelen että mun **mun idiolektissa on niin ku, palasia erilaisista, aluepuhkeielistä.**

LA: mm.

T/osittain-mt: mutta se niin kun, **ei ehkä kuitenkaan muodosta mitään semmosta, tunnistettavaa tietyn, niin ku, että mua pystyis välttämättä, sijottaa kauheen tarkasti, (---) jonnekin, syntymäkuntaan** että, me nyt kuulemme että se on, juuri täältä.

LA: mm.

T/osittain-mt: et ehkä joku semmone, mul o ehkä semmonen, [alueellinen], (---) semmonen laaja alueellinen, idiolekti.

Viidessä haastattelussa tutkijat kuvasivat myös performatiivisia tilanteita, joissa he voivat tietoisesti valita puhuvansa jollakin murteella niin halutessaan. Yhdessä haastattelussa (esimerkki 354) tutkija puolestaan toi esiin, ettei kykene performatiivisesti asettumaan murteenpuhujan asemaan luennointitilanteessa:

(354) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) ja sit mitä mä puhun täällä, ja sit se mihin kiinnittää huomio et mikä on hankala, et noi yleisötilaisuudet mihin pyydetään puhumaa ja puhumaa murteista,

LA: ni.

T/mt: just johonki juhlapuhujaks, mitä, (---) mä on ollu [paikkakunta]-päivä ja [paikkakunta]-päivä puhumaa sikäläis(es)t, **sit odotetaa et, et puhu,**

LA: mm-m.

T/mt: **puhu murretta juu ja taas mää, pystyn tämmösen performanssin vetämää.** mut se on niin ku kiusallista, esimerkiks että, tai ei se o nyt mulle kiusallista mut mun täytyy niin ku eriksee sanoa et osaa se häiritsee et, jos mää puhun murteesta ni mä sanon et, et mul on se tietty moodi et jos mä oon niin kun puhun, luennoin murteista esimerkiks ni, en mä osaa, niin ku mun pitää keskittyä tosi paljo et jos mä rupeisin [murteella] puhumaa. (---) jostain, murrepiirteistä. (---) et **en mää nyt puhu, välttämättä kauhee hualitellusti mut se et mää vetäisin rekisterin täysin [murteelliseksi] ni ei se onnistukkaa.**

LA: mm-m, mm-m.

T/mt: koska mä oon puhunu niin paljon niistä sit muuten ni, niin niin. se on nähtävästi hyväksytty mut mä muistan vaan et joskus on nosteltu, kulumia et mitä, kummaa.

Murteen tuottamiseen murteentutkijan pätevyyden osoituksena, johon haastattavani esimerkin 354 lopussa tulkintani mukaan viittaa, palaan vielä seuraavassa luvussa 6.4.

Viidessä haastattelussa tutkijat kuvailivat idiolektinsa muutosta murteen näkökulmasta, kuten esimerkissä 355:

(355) Haastatteluaineisto

LA: mm. joo. mm entä, koetko sä ite puhuvas, aa jotain murretta. ajattelek sä et murre on osa sun, puhettas.

E/mt: ei ei **ei se oo kyl enää mun**, (---) mun mun, **identiteettiäni ollenkaa** että, en mä, en mä mielestäni puhu sitä edes mun on v- kauheen vaikee niin ku, edes ajatella et mä puhuisin sitä siellä,

LA: nii.

E/mt: käydessäni, vaikka mulla nyt [sukulainen] asuu edelleen siellä, siellä [paikkakunnalla] ni, niin tota, en mä, en mä siellä edes mielestäni muuta kieltäni mitenkää.

LA: mm.

E/mt: mut must on kauheen ihana kuunnella kun, kun toiset puhuu. [nauraen]

Vaikka en haastattelukysymyksen avulla pyytänyt tutkijoita pohdiskelemaan puheensa tilanteista variaatiota, se nousi esiin yli puolessa haastatteluista: 13 haastattelussa (n = 20) tutkijat käsittelivät tilanteista vaihtelua eli kuvailivat sitä, miten heidän puhetapansa muuttuu erilaisissa tilanteissa, kuten esimerkissä 356 (ks. myös esimerkki 351):

(356) Haastatteluaineisto

LA: mm. jo. mites sitte jos sä ajattelet sun omaa niin kun kielellist taustaa ni koek sää et sä puhut jotain murretta tai että joku semmonen murteellisuus on osa sun jotenki, idiolektias tai kielenkäyttöös.

E/ei-mt: no kyllä se varmaan on, [alueellinen], murrehan on, hyvin, lähellä [paikkakunnan], puhekieltä tai täällä on niin paljon, piirteitä siitä koska, (---) ihmisiä on niin paljon aikanaan jo muuttanu tänne sieltä, kyllähän se minul-, kyllä se kuuluu, siis intonaatiossa se kuuluu, (---) ja sitte tietenki sillan ku mä puhun sikäläisten kanssa ni sillan tulee niitä piirteitä (---) niin ku kaikille, ja, **poikani sanoo että, huomaa hyvin koska sä oot puhunu, [sukulaisen] kanssa että, (---) huomaa hyvin.** [nauru]

LA: [nauru] joo.

E/ei-mt: hän asuu [paikkakunnalla].

LA: joo.

E/ei-mt: että se on, kyllä se se tulee.

Se, millä tavalla tutkijat kuvasivat murretta osana kielenkäyttöään, vaihtelivat: osa totesi ykskantaan vain puhuvansa murretta tai puheensa olevan kooste erilaisista murrevaikutteista, osa puhui esimerkiksi nuotista, intonaatiosta tai aksentista, kun taas osa luetteli useita pääasiassa sanastollisia sekä äänne- ja muoto-opillisia

variantteja.¹⁸² Vastaustapojen vaihtelevuutta selittää osaltaan se, että en kysynyt tutkijoilta, miten he kokevat murteen kielessään näkyvän, vaan sitä, onko jokin murre tai murteet heidän mielestään osa heidän kielenkäyttöään.

Neljässä tekstiaineistoni väitöskirjassa (VK 23 [1986], 43 [2007], 44 [2009] ja 47 [2011]) tutkijat käsittelevät omaa puhetapaansa liittyen aineistonkeruuseen – tarkemmin sanottuna haastatteluun vuorovaikutustilanteena. Esimerkissä 357 tutkija kytkee puhetapaansa käsittelevään pohdintaan myös huomioita liittyen hänen suhteeseensa tutkittavaan puheyhteisöön ja paikkakuntaan:

(357) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 50

Muutamat tuntuivat alkuun jännittävän haastattelutilannetta – jotkut ehkä sitä, että siinä palattiin heidän aiemmin antamiinsa vastauksiin. Yleensä haastateltavat kuitenkin rentoutuivat pian; pyrin itse olemaan tilanteessa rento, mitä korostin rennolla pukeutumisella ja puhumalla itselleni luontevaa peräpohjalaista murretta.*

* [alaviite] Olen asunut pääosan lapsuudestani ja nuoruudestani Rovaniemen seudulla ja Inarissa, ja murrettani voisi kuvailla yleislappilaiseksi. **Näkökulmani Tornionlaaksoon on kuitenkin ulkopuolisen:** olen käynyt siellä ensimmäisen kerran aikuisena. Pello on minulle tuttu vuodesta 1990, jolloin asuin Jolankijärvellä (30 kilometrin päässä kuntakeskuksesta) puolisen vuotta. Sittenmin olen viettänyt alueella lähinnä lomia.

Kuten tutkijan motiiveja ja tutkimusaiheen valintaa käsittelevässä luvussa 6.1 kirjoitin, olen tämän tutkimuksen aineistonkeruun yhteydessä kerännyt tiedot myös tekstiaineistoni väitöskirjojen tekijöiden syntymäpaikoista. Koontini mukaan 17 väitöskirjan kohdalla (tarkemmin, ks. luku 6.1.) tutkimus on keskittynyt sen alueen murteen tutkimukseen, jossa tutkija on itse syntynyt. Käsitykseni mukaan myös monissa arkistohankkeissa on kannustettu opiskelijoita keräämään aineistoa omalta kotiseudulta, vaikka ohjeissa (esim. Hakulinen 1924, Yli-Paavola 1970, Ikola 1985, MO keruuopas) asiasta ei erikseen mainita. Syyt ovat varmasti olleet osittain käytännöllisiä. Sellaisella seudulla työskentelyn, jossa tutkijalla itsellään on sosiaalisia kontakteja, paikallistuntemusta sekä valmis yöpymispaikka, käytännölliset edut tulevat esiin myös tekstiaineistossani, kuten esimerkiksi 358:

(358) **Tekstiaineisto:** VK 16 (1972), s. 5

Vanhempieni luona Hyrynsalmella minulla on ollut erinomainen murteenkeruumatkojen tukikohta.

182 Tutkijoiden kuvauksia omasta kielenkäytöstään olisi hedelmällistä analysoida vielä tarkemmin ja verrata niitä ei-kielitieteilijöiden kuvauksiin omasta puhetavastaan. Niin kiinnostavaa kuin asiaa olisikin tarkastella, se ei ole tämän väitöskirjan rajauksen vuoksi mahdollista.

Haastatteluaineistoni perusteella toinen syy itselle tutun murteen keräämiseen ja tutkimiseen liittyy käsitykseen, että itselle tutusta kielimuodosta on helpompi ja luontevampi aloittaa murteentutkimus opintojen aikana, kuten esimerkissä 359:

(359) Haastatteluaineisto

LA: (---) ajattelek sä, yleisesti että, ää, kielitieteilijän se niin ku oma kielellinen, tausta vaikuttaa siihen et miten, tai mitä kieltä päätyy, tutkimaan.

T/mt: kyllä varmaan vaikuttaa? että, ainaki jos ajatellaan murteita, niin tota, **hirveen monethan alottaa sen murteen tutkimuksen totu- tutusta omasta murteesta.**

LA: mm-m.

T/mt: ja sitte ku ne saa tuntuman siihen, ne voi laajentaakki, ja ne voi, ruveta l- tutkii jotai ihan paljo vieraampaa koska sitte se on helpompi niin ku, omaksuu se se, sellanen, a- analyysi, ja, (sis) se, niin ku voi, voi kuulla niin ku jopa vieraasta murteesta semmonen vaikka, mä ajattelisin itseeni et mä en pystyis mitään [erästä murrealuetta] varmaan tutkimaan (---) mut jos oikein tiukka paikka tulis ni ehkä siitä jotain pystys kuitenkin tutkii [nauraen], mutta sillehän, monet alottaa sen että se alotetaan niin kun, **tutkijathan alottaa sen yleensä, että tehhään ensin joku pieni tutkielma niin kun kradu nyt yleensä.**

LA: mm-m.

T/mt: **ja se tehdään aina tutusta ja turvallisesta murteesta jo- jonka nyt, joka on ollut tuttua** ja jota oppi merkitsee aika kätevästi, ja siitä **sitte se opettaa niin paljo että siitähän voi sit lähtee laajemmalle.**

Kuten esimerkistä 359 käy ilmi, haastateltavani tuntuu ajattelevan, että jos kerättävä ja tutkittava murre on itselle tuttua, se helpottaa opiskeluiden ja tutkijanuran alkutaipaleen aikana teoreettisten ja kielen rakenteeseen liittyvien uusien ajatusmallien omaksumista. Samassa haastattelussa väitöstutkimuksen aiheenvalinnasta keskusteltaessa tutkija myös kuvasi omaa kielellisestä intuitioaan liittyen erääseen kielenpiirteeseen ja varianttiin:

(360) Haastatteluaineisto

T/mt: ja että minä olen kotoisin [erään variantin levikkialueelta] [ja ohjaaja tiedusteli] et olenko minä tietoinen tästä ilmiöstä ja, ja tuota, ja, mähän sillä lailla olinki siitä, niin kun, opin kovasti siitä että, kun olin siellä ensimmäisen kerran murteiden kurssilla,

LA: mm-m?

T/mt: ni tota kun siellä käytiin läpi nää ilmiöt, ni siellä mää niin ku huomasin sen että, toden totta, että, **toihan kuulostaa tutulta noinhan minäkin sanoisin** ja mä oon niin kun tienny koko ajan tietenki että mä puhun niin ku [varianttia käyttäen],

LA: mm.

T/mt: mutta, tota, mä niin ku **siellä niin ku vasta ymmärsin, minkälaisesta ilmiöstä on kysymys**, ja sitte mä niin kun, pystysin, pystyin testaamaan tavallaan sitä että, että, **mä tiesin niin kun, intuitiivisesti missä [ilmenemisympäristössä] se voi olla, mut kaikissa se ei, ihan kaikissa se ei voi olla!**

Tätä kielitajun, kokemuksen ja toisaalta tutkimuskirjallisuudesta omaksutun tiedon välistä suhdetta käsittelen tarkemmin luvussa 6.4 sekä tutkijan kielitajua käsittelevässä luvussa 6.5.

Olen poiminut tekstiaineistostani kohtia, joissa tutkijat kirjoittavat henkilökohtaisesta suhteestaan alueeseen, puheyhteisöön tai murteeseen, jota tutkimuksessaan käsittelevät. Kahdessa tekstiaineistoni varhaisista väitöskirjoista (VK 4 [1901: III] ja 6 [1913: I], esimerkki 361) tutkija kirjoittaa avoimesti siitä, miten henkilökohtainen suhde alueeseen ja sen murteeseen ovat motivoineet aineistonkeruuta ja tutkimusta:

(361) **Tekstiaineisto:** VK 6 (1913), s. I

Tähän tutkimustyöhön en kuitenkaan ole ryhtynyt pelkästään tieteen harrastamisesta, vaan **rakkauden ja velvollisuuden tunne kotiseutuani kohtaan ennen kaikkea on minua siihen ajanut**. Tässä suhteessa tunnen itseäni ratkaisevasti vaikuttaneen sen lämpimästä kotiseudun rakkaudesta johtuvan hartauden, jolla Etelä-Pohjanmaan suomalaisen kotiseutuyhdistyksen monivuotinen puheenjohtaja, yliopettaja toht. A. V. Koskimies kehoitti meitä nuorempia loma-aikoinamme ja muulloinkin työskentelemään varsinkin kotiseutumme kielen kaikenpuoliseksi selvittämiseksi.

Kuten edellä totesin, tällaiset melko suorasukaiset viittaukset kotiseuturakkauteen löytyvät tekstiaineistoni varhaisista väitöskirjoista. Mainintoja henkilökohtaisesta suhteesta tutkittavaan kieleen ja puheyhteisöön on kuitenkin yhteensä 17 tekstiaineistoni väitöskirjassa¹⁸³, joissa tutkijat kirjoittavat *kotimurteestaan* tai omasta murteestaan (esimerkki 362), käsittelevät menetelmiä, aineistonkeruuta tai tekemiään kielellisiä havaintoja (esimerkki 363) tai esimerkiksi esipuheen kiitoksissa viittaavat henkilökohtaiseen suhteeseensa, joka kohdistuu murteeseen, murrealueeseen, yksittäisiin ihmisiin tai puheyhteisöön (esimerkki 364).

(362) **Tekstiaineisto:** VK 9 (1942), s. IV

Kaakkois-Hämeen murteiden tutkimisen aloitin jo vuonna 1929, jolloin kirjoitin **kotimurrettani** käsittelevän laudaturkirjoituksen Äänneopillinen esitys Heinolan murteesta.

(363) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 29

Paitsi välttämätöntä kuuntelemisen taitoa ja eläytymiskykyä on kansainvälisessäkin kirjallisuudessa tähdennetty sitä, että haastattelijan kuuluminen tavalla tai toisella tutkittavaan yhteisöön auttaa merkittävästi haastattelujen onnistumisessa (ks. esim. Milroy 1980: 25–26, 43–44). **Kun itse olen syntynyt Töysässä ja vanhempani ja osa sisarusistani tuolloin edelleen asuivat siellä**, saatoin liikkua luontevasti eri puolilla pitäjää.

(364) **Tekstiaineisto:** VK 49 (2017), s. 6

Kiitos äiti, mummu ja pappa: teiltä olen perinyt paitsi **satakuntalais-hämäläisen äidinkieleni**, myös nöyrän asenteen työntekoon. Kumpaakin on tarvittu tämän kirjan valmistumiseen.

183 VK 4 (1901), 6 (1913), 8 (1925), 9 (1942), 16 (1972), 21 (1982), 22 (1984), 29 (1989), 32 (1992), 33 (1992), 37 (1998), 40 (2003), 44 (2009), 44 (2009), 46 (2011), 47 (2011), 49 (2017) ja 50 (2017).

Kuten edellä esitetyistä esimerkeistä käy ilmi, henkilökohtaista kytköstä ilmaisevat lyhyet maininnat löytyvät useimmiten tekstiaineistoni väitöskirjojen esipuheista (kiitoksista) tai kytkeytyvät aineistonkeruuseen liittyvään menetelmälliseen ja käytännölliseen pohdintaan. Tekstiaineistossani ei siis käsitellä kovinkaan eksplisiittisesti tai pitkästi sitä, miten tutkijan suhde tutkittavaan alueeseen, sen kieleen ja puhujiin vaikuttaa tutkimusprosessiin välittömän aineistonkeruuseen liittyvän puhetilanteen ulkopuolella.

On oleellista huomata, että siitä huolimatta, että murteentutkimus on mitä suurimmassa määrin alueellisten puheyhteisöjen tutkimusta, vain yhdessä tekstiaineistoni väitöskirjoista on tutkijapositiona käsittelevä luku, jossa tutkija käsittelee suhdettaan tutkimaansa alueeseen, sen ihmisiin, kulttuuriin ja kieleen (VK 43 [2007: 25–27]). Kyseisessä väitöskirjassa tutkimuksen fokuksessa on karjalan kielen murteet ja tutkija positioi itsensä puheyhteisön ulkopuolelle. Tutkijaposition pohdintaa on alaviitteen verran myös väitöskirjassa 44 (2009: 50, ks. esimerkki 357), jossa tutkija myös positioi itsensä tutkimansa puheyhteisön ulkopuolelle. On mielestäni inhimillistä ja itsestään selvää, että omaan asuin- tai synnyinseutuun, sen murteeseen ja ihmisiin saattaa liittyä erilaisia tunteita ja ajatuksia, eikä tarkoitukseni ole tässä väitöskirjassa väittää, että fennistisen murteentutkimuksen motiivi 2020-luvun Suomessa on kansallisromanttinen kotiseuturakkaus (ks. myös murteentutkimusta kansallisena tieteenä käsittelevä luku 2.2.4). On kuitenkin huomionarvoista, että siitä huolimatta että tutkijoilla saattaa olla henkilökohtainen suhde tutkimaansa alueeseen, sen kulttuuriin, murteeseen ja puhujiin, tätä suhdetta eli tutkijapositiona ei tutkimissani väitöskirjoissa pääasiallisesti avata tai käsitellä.

6.4 Tutkijan ammattitaito: tutkimuskirjallisuuteen perustuvan tiedon ja empiirisen kokemuksen yhdistelmä

Tässä luvussa käsitelen sitä, millainen suhde omakohtaisella murteen kuuntelemisella eli empirialla ja tieteellisellä, tutkimuskirjallisuuteen perustuvalla tiedolla on tutkijan ammattitaidon muodostuksessa. Esittelen aluksi, millainen kuva murteentutkijan ja -kerääjän ammattitaidosta välittyy täydentävästä aineistostani, minkä jälkeen käsitelen sitä, millaista painoarvoa murteen teoreettiselle hallitsemiselle ja toisaalta kenttätöille ja muulle omakohtaiselle kokemukselle teksti- sekä haastatteluaineistossani annetaan.

Täydentävässä aineistossani Martti Rapola tuo haastattelussaan erilaisia kenttamatkojaan kuvatessaan selkeästi esiin sen, miten murteen kuunteleminen on ollut hänelle mieluisaa puuhaa ja myös keskeinen elementti murteeseen tutustumisessa (esimerkki 365). Esimerkistä 366 käy ilmi, että hän ajattelee saavuttaneensa erityistä ymmärrystä eritoten niistä murteista, joiden parissa hän on tehnyt kenttätöitä,

ja esimerkiksi 367 hän tuo esiin, että Eeva Lindénin (tekstiaineistoni väitöskirja 9 [1942]) vastaväittäjänä toimiessaan hän tukeutui myös omakohtaiseen, kenttätöillä saavutettuun kaakkoishämäläisiin murteisiin liittyvään ammattitaitoon:

(365) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)
minä olin muuten samana kesänä liikkunut myöskin omalla- öö- yksinäisellä tutkimusmatkallani- nyt minä muistan- mul oli polkupyörä, öö- Turusta ostin varta vasten, hyvän vahvan polkupyörän ja **lähdin, öö- ottamaan selville Ikaalisten seudun murteesta** josta- joka myöskin oli semmonen [nauraen] kummallinen, **tahdoin sitä omin korvin kuulla-** minä olin Ikaalisissa Jämijärvellä Kankaanpäässä, Hämeenkyrössä sillä matkalla, ja tein, muistiinpanoja,

(366) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2212:1bz)
mutta tämä tuo mieleeni että- että näitä käyntipaikkoja öö- jotka nyt jollaki tavalla, osottavat että **semmosia omakohtasia pikku pisteitä kumminkin on saanut pitkin Suomen karttaa** niin on vielä tuo- juuri se Ala-Satakunta. jossa on Sanakirjasäätiölle- tämä- mm- Eino Lepistö, oli keräämässä- siellä minä kävin kaksi eri kertaa- hänen luo- (---) juu kyllä minä kävin siellä kahdesti. öö- ensi kerta oli jonkinlainen semmonen, nuhtelukerta. hän sai koviv vähän, toimeksi. mutta hän sitten aikalailla noin, ryhdistäytyi. jaa, jollei sota olis tullut, ja keskeyttäny hänen työtänsä niin se olis tullut kai aivan valmiiksi. siel oli hyviä, murteenpuhujia ja ai kun niit oli hauska kuunnella, mm- kuka oli joku Hongon vanha isäntä ja kuka oli siellä metsäkulmalla- sen talon isännän nimeä en muistakkaan, oliko se joku Jussila- jossa me viivähdimme- liikkuimme siellä aika monessa paikassa ja. **(siinä on se) oma nuottinsa siinä, Ala-Satakunnan murteessa. ja senhän minä nyt tunsin, teoreettisesti- melko hyvin Ikolan väitöskirjan perusteella.**

(367) **Täydentävä aineisto:** Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)
niin että kun minä sitten myöhemmin jouduin neljäkymmentäluvulla, ko se oli- Eeva Lindénin, vastaväittäjäks kaakkoishämäläisistä murteista niin **kyllä mul oli jonkinlaista semmosta omaa tuntumaa näide- juuri näi- tämä- näiden matkojen, kahdenkymmenen e- ää- matkojen, perusteella.**

Koska Suomen kielen nauhoitearkiston ja Muoto-opin arkiston keruussa tavoite on ollut tallentaa ”hyvää murretta”, kerääjiltä on edellytetty kykyä valikoida puhujat ja toisaalta tehdä myös arvioita heidän puheensa laadusta murteen kannalta (ks. haastattelua menetelmänä käsittelevä luku 3.6.6 sekä puhujien kieliperustaista valikointia käsittelevä luku 4.2.1). Onkin paikallaan kysyä: miten kyvyn tunnistaa ”hyvä murre” on siis ajateltu muodostuvan? Täydentävän aineistoni Muoto-opin arkiston keruuluennolla Terho Itkonen tuo esiin tutkimuskirjallisuuteen perustuvan tiedon merkityksen (esimerkki 368), ja Muoto-opin keruussa mainitaan myös nauhoitteiden kuunteleminen yhtenä tapana perehtyä kerättävään murteeseen (MO-keruupas, s. 10–11):

(368) **Täydentävä aineisto:** Terho Itkosen Muoto-opin arkiston ohjeistusluento (1979; osa 1)

mutta, kun rupesin kuuntelemaan, huomasin että kyllä, pariakymmentävuotta nuoremmissa, öö- on yhä, hyviä murteenpuhujia, **vallankin kun tunsin sen, öö-varhemman, murteenkannan**, jota nämä vanhat murteenpuhujat olivat edustaneet, öö- **minulla oli siis jonkinlainen, tuntuma siihen, mm- mitä sopii odottaa ja mikä on, jossain mielessä odotuksenvastaista**. koska näillä nuorilla, pyrkii vilahtelemaan, milloin yleiskielisiä piirteitä, millon taas, joitakin muun murteen- murteen tartunnaisia. ööh- (.) tähän tapaan, olen, nyt jo liki kolmenkymmenenvuoden ajan, öh- joka kesä, äh- öh- liikkunut murremmeilla- itseasiassa siinä, öh- ajassa on ehtinyt, vaihtua jo, kokonainen sukupolvi- toi- toistakin sukupolvea, ööh- silti tuntuu siltä että- että tämä ei ole vielä mitään, ratkaisevaa muutosta tehnyt, ööh- **kun, taustalla on jonkinlainen tieto siitä, mitä se alkuperäinen, murre on ollut. siltä kannalta on äärettömän hyvä, jos, voitte perehtyä esimerkiksi, alueeltanne aiemmin tehtyihin murretutkimuksiin.**

On kiintoisaa, että siitä huolimatta että täydentävän aineistoni Pertti Virtarannan Suomen kielen nauhoitearkiston keruuluennolla toistuvasti painotetaan murteen laadun merkitystä puhujien valinnassa (ks. luku 4.2.1), luennolla ei käsitellä sitä, millä tavoin kerääjien tulisi valmistautua murteen tunnistamiseen eli kerryttää ammattitaitoaan. Vuosikymmen kielennauhoitusta -teoksessa (1979: 23) mainitaan, että ”stipendiaatin on myös edellytetty jonkin verran tuntevan sitä murretta, jota nauhoittamaan hänet on valittu” varsinaisesti spesifioimatta, minkä laatuista tämän tuntemuksen tulisi olla. Myös Muoto-opin keruuooppaassa (s. 19) eritellään keruukertomuksen yhdeksi kohdaksi ”kerääjän henkilötiedot, kotipaikka ja murteen aiempi tuntemus”. Olisi erittäin kiinnostavaa tutustua kyseisten arkistokokonaisuuksien keruukertomuksiin ja selvittää, mitä ”murteen aiempi tuntemus” käytännössä on tarkoittanut. Tämän työn rajauksen kannalta se ei valitettavasti ole mahdollista. Ilman tarkempaa analyysia lienee kuitenkin turvallista esittää, että hyväksyttävä tuntemus on voinut muodostua sekä tutkimuskirjallisuuteen perustuvasta että omakohtaisesta kokemuseräisestä tiedosta.

Kysyin haastatteluissa tutkijoilta, miten heidän mielestään murteentutkijan tulee osata sitä murretta, jota hän tutkii. Näin jälkikäteen ajatellen haastattelukysymyksen muotoilu oli epäonnistunut: verbin *osata* käyttäminen houkutteli vastaajat ottamaan kantaa siihen, voiko sellaista murretta tai kieltä, jonka niin kutsuttu nativiipuhuja tutkija ei ole, tutkia menestyksekkäästi. Lisäksi vaikka kysymykseni käsiteli murteita suomalaisen murteentutkimuksen kontekstissa, muutama haastattelemani tutkija alkoi pohdiskella tutkijan natiivipuhujutta vähemmistökielten tutkimuksen kontekstissa, jossa aiheen voi ajatella olevan poliittisesti latautunut ja siksi herkkä (ks. esim. Piha 2020: 24–31, Kunnas 2007: 25–27). Jos tekisin haastattelut uudelleen, välttäisin *osata*-verbin käyttöä ja muotoilisin kysymyksen avoimemmin esimerkiksi muotoon, millainen merkitys on tutkittavan murteen teoreettisella hallitsemisella ja toisaalta murteen kuuntelemisella sekä tuottamisella kielitieteilijän ammattitaidon ja asiantuntijuuden muodostuksessa.

Tutkijahaastatteluissa yksikään tutkija ei esittänyt, että tutkijan tulisi osata tuottaa tutkimaansa murretta tai että natiivipuhujuuks olisi tutkimuksen tekemisen edellytys, vaikka tutkimuskirjallisuudessa tällaisiakin ajatuksia on esitetty (ks. esim. Hakulinen 1924: 6, Hakanen 1982: 12). Haastatteluvieni yksimielisyyttä asiassa tuskin voi pitää yllätyksellisenä. 15 haastattelussa (n = 20) tutkijat toivat esiin, että murre on tunnettava teoreettisesti (esimerkki 369) ja kaksi haastateltavaani oli hyvin yksiselitteisesti sitä mieltä, että murretta voi tutkia teoreettisista lähtökohdista käsin, mikä käy ilmi esimerkestä 370:

(369) Haastatteluaineisto

LA: mm-m, joo. ja itse asias se oiski mun niin ku seuraava kysymys että, et mitä sun mielestä niin kun, m-, tutkijan joka tutkii niin ku jotain murretta ni pitää niin ku tiätää siit alueesta et pitääkö niin ku osata sitä murretta jota, jota tutkii.

E/osittain-mt: **no ainaki, teoreettisesti tota, pitää jot- jotenki, onks osaaminen nyt oikea verbi mut (---) kuitenkin tuntea s- tuntea sitä**, sitä tota, ei vaan sitä murretta vaan mui- muitankin noin yleisesti murteita ja murre- murrepiirteitä ja osata esimerkiks, öö suo- suun- suunnilleen, tota, niin ku hahmottaa että, mistä päin, jokin tietty piirre on, tai, minkä tyyppistä, jonkin tietyn alueen, murre on, millasii piirteitä siinä on että sellanen niin ku **yle- yleinen, käsitys pitää olla**.

(370) Haastatteluaineisto

LA: mm. mm, mitä sun mielestä yleisesti niin ku tavallaa murteetutkijan pitää niin ku tietää siitä murteesta mitä se tutkii et mil tasolla sitä pitää niin ku, osata.

T/mt: **eihän sitä tartte osata ollenkaan** niin ku jos (---) tässä on (niin ku) aineisto ja sulla on fennistinen koulutus ja sitä kautta, työvälneet miten sitä lähestytään niin, ei sitä tartte osata että kyllähän se, niin kun menee, sehän on niin ettei tarvitse olla lehmä tietääkseen onko maito hapantunutta että, [nauru]

LA: [nauru] mm.

T/mt: että, [nauru] käyttääkseni vanhaa vertausta että. joo, ei tartte osata.

Tästä yksimielisestä näkemyksestä huolimatta viidestä tekstiaineistostoni väitöskirjasta löytyy viitteitä siitä, että tutkijan omakohtaista kosketusta tutkimaansa murteeseen on käytetty asiantuntijuuden osoittamiseen. Tällaiset tekstiaineistotani löytyvät huomiot käsittelevät suoraviivaisesti murteen tuntemusta (VK 8 [1925: III], 22 [1982: 61], esimerkki 371), toisten tutkijoiden kotiseudun vaikutusta heidän teemiinsä päätelmiin (VK 30 [1990: 15], 42 [2007: 20], esimerkki 372) ja tutkijan omia näkemyksiä, jotka perustuvat hänen kotimurteensa havainnointiin (VK 46 [2011: 153, 219], esimerkki 373).

(371) Tekstiaineisto: VK 8 (1925), s. III

Suureksi avuksi murteen tuntemisessa on luonnollisesti ollut se, että jo aikaisemmin monivuotisen **paikkakunnalla asumisen kautta olin perehtynyt** Loimaan murteeseen, jonka sanastoa myös olin kerännyt. Mainitsemisen ansaitsee edelleen jo aikaisemmin saavutettu Tyrvään ja Pöytyän naapurimurteiden tuntemus.

(372) Tekstiaineisto: VK 42 (2007), s. 20

Toisaalta murre- ja sukunimitutkimuksen avulla on selvitetty, että Ala-Laukaan alueen suomalaisten läheisiä murreasukalaisia asusti Suomenlahden toisella puolella Säkkijärven seudulla sekä Suomenlahden saarilla (Kettunen 1930b: 170–171, 201; Leppik 1975: 6–7, 188–189; Kuusi 1982). Samantapaisia päätelmiä teki jo Porkkakain aikanaan, tosin lähinnä naisten vaatetuksen perusteella* (Porkka 1885: 15–17).

* [alaviite] Volmari Porkka **oli itse lähtöisin** Suursaaresta, joten **hän tuns** **Suomenlahden saarten murteita jo lapsuudestaan** (esim. Anttila 2004).

(373) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 219

Vaikka oletettaisiin, että *nk* on todella ohut kahdella sukupolvella Tampereen puhekielen päävarianttina, on kyseessä siltikin tähdenlento: se mikä lähialueille, kuten esimerkiksi Tyrvään murteeseen, on juurtunut melko syvään*, ei saanut pysyvää asemaa Tampereen seudulla.

* [alaviite] **Viitaan tässä omiin havaintoihini lapsuuteni ja nuoruuteni kotiseudulta.**

Kenties hieman yllättäen vain kolmessa tutkijahaastattelussani (n = 20) haastatteluvani nostivat murteen tuntemisen kannalta oleelliseksi asiaksi kenttätöiden tuottaman ammattitaidon tai murteen kuuntelemisen merkityksen, kuten esimerkiksi 374:

(374) Haastatteluaineisto

LA: am mitä sä ajattelet et murteen tutkijan niin ku pitää tietää siitä murrealueesta tai siit, murteesta jota tutkii? pitääkö sitä niin ku jotenki, osata, niin kun, ite, puhua esimerkiks?

E/mt: ei varmaan tartte osata mutta, mutta tota, kyllä siihen nyt perehtyä täytyy tietysti, (---) sillä lailla että tuntee sen piirteet ja, ja tota, ja m-, musta tuntuu että kyllä niin kun, se, **sen, alueen tuntemus, historian tuntemus, (---) on, tärkeätä.**

LA: mm.

E/mt: että siis, tuntee sen, sen, miten se, on asutettu ja, mistä, mistä sinne on ihmiset tullu ja, ei sitä mun mielestä ei voi mitään aluemurretta tutkia jos ei tunne sitä, sitä tota, asutushistoriaa.

LA: mm.

E/mt: ja varmasti kaikki, jonka on nyt aluemurteita tutkinu niin ne onki, [naurahdus] perehtynyt alueen niiden aluee- (---) alueitten asutushistoriaan.

LA: joo, ja myös siihe ikään ku paikkakuntaan.

E/mt: paikkakuntaan sitte **ihan niin kun s-, sillä hetkellä tutkimushetkelläki että, (---) siihen, yhteisöön** ja, ja tota, tähän, tähän paikka-, seutuun niin ku, muutenki. [nauru]

LA: mm.

E/mt: et kyl se niin ku se **omakohtanen kenttätutkimus on, on mun mielestä hyvinki, ainaki se antaa uuden ihan semmosen, toisenlaisen näkökulman siihen.**

Se, että tutkijat eivät kyseisen kysymyksen kohdalla korostaneet kenttätöiden merkitystä, voi toki johtua myös haastattelukysymykseni muotoilusta, joka – kuten aikaisemmin tässä luvussa esitin – ei ollut täysin onnistunut. Kysyin haastatteluissa kuitenkin niiltä tutkijoilta, jotka kertoivat keränneensä aineistoa, myös suoraan sitä, ovatko kenttätöet muuttaneet heidän käsitystään kielestä. Viisi haastateltavaani (n

= 15) kertoi, ettei kenttätyö ole muuttanut heidän käsitystään varsinaisesti kielestä. Esimerkissä 375 tutkija kuvaa, miten kenttätyö on muuttanut hänen käsitystään itsestään tutkijana ja kerryttänyt kenttätöiden käytännön seikkoihin liittyvää ymmärrystä, mutta varsinaista *heräämistä* kielellisiin seikkoihin kentällä olo ei ole aiheuttanut, vaikka hän tiedostaa, että ohjaamiensa opiskelijoiden tapauksessa kenttätyöt ja aineiston litterointi on aiheuttanut tällaisia *heräämisen* kokemuksia:

(375) Haastatteluaineisto

LA: joo. tota muuttik se sun, niin ku muuttik se kentäl olemine tai, tää tämmöne niin ku tavallaa aineistokeruutyä ni onk se muuttanu sun käsitystäs kielestä jotenki?

T/ei-mt: no kyllä se enemmän on m-, varmaan niin ku muuttanu käsitystä, minus-minusta tutkijana tai, (---) tai niin ku toisaalta se- semmone niin ku muista tutkijoista kentällä siis semmone (tiätty niin ku) armollisuus on varmasti lisääntyny iha siihe semmoseen kaikkeen, kaikkeen niin kun, tämmöseen niin ku, keruutekniseen, asiaan tai siihen että miten miten muulla tavalla sitten, kun, et se ta- sehän on tavallaan niin ku, jollain lailla helppo se haastatteleminen että miten sitten ne muut, muu- muunlaiset aineistonkeruumuodot, (---) vois toteuttaa ja miettiä, ja jotenki ku tää on koko ajan tässä matkan varrella myös myös tää tämmöne lupien kysymine ja muu on, on niin ku hirveesti noussu pintaan enemmän (---) siis tämmöset tutkimus-, eettisetkin kysymykset **mutta se että onko se muuttanu mun käsitystä kielestä, nii v- anoisin että ei ainakaan se, ei ainakaan se siä kentällä olo.** siis että (---) että kyllä m- mää oon niin ku, kuullu erilaisia ihmisiä aikasemminkin ja aina, aina niin kun, tääki kuulostaa taas jotenki niin ku leuhkalta. **mutta siis aina, kuullut, niin ku, niin ku vivahteita ja siis aina kiinnittäny semmoseen huomioo et se ei oo ollu mulle mikään yllätys, mut**

LA: mm.

T/ei-mt: **sit jos mää ajattelen opiskelijoita ni on ne tietyt jotka herää, herääkö siinä, siinä niin ku keruu-**, si- ku, kun mä oon niin ku, vuosien varrella siis hirvittävän määrän ohjannut töitä joissa ihminen on lähteny kentälle ja jotain

LA: m.

T/ei-mt: pientä keränny ja sitte sitä tutkinu ni, niin kö **on niitä jotka siinä jotenki sillai herää, ja litterointivaiheessa varsinki herää.**

Kuten esimerkissä 375, myös kolmessa muussa haastattelussa tutkijat erittelivät, mitä käytännöllisiä aineiston keruuseen liittyviä pohdintoja kentällä oleminen on laukaissut. Neljässä haastattelussa (n = 15) tutkijat toivat myös esiin kenttätyön opettaneen heille yleisesti ihmisistä ja heidän erilaisista elämäntilanteistaan. Varsinaisesti kieleen kohdistuvat kenttätöiden tuomat oivallukset, joita tutkijat toivat esiin, liittyivät esimerkiksi idiolektin luonteeseen (esimerkki 376) ja tilanteiseen vaihteluun (esimerkki 377).

(376) Haastatteluaineisto

LA: mutta, itse asias tähän liittyen niin ku vähän että et juu että se, kenttätyöhä vähän on semmosta et se ikään ku opettaa

T/mt: kyllä.

LA: nii, ni onk se jotenki muuttanu sun käsitystä kielestä tai, kielen tutkimisesta. se kenttätöitten tekemine.

T/mt: no **ainakin siitä niin kun siitä että siitä mikä on idiolekti.** (---) niin kun niitä on satoja idiolekteja elämänsä aikana haa- haastatellu,

LA: mm.

T/mt: tai, siis niitä informantteja on haastatellu, ja on tutustunu niihin ihmisiin ja, ja sitte joutunu osittain litteroimaan niitä tai poimimaan muuten niistä, nauhoitteista niitä tapauksia, niin tota, se on opettanu kyllä että, nimenomaan tuommosella, se, vaihtelualue niin kun joku [paikkakunnan] seutukin on, **se oli iha, se oli todella niin ku, semmonen, elämys että kun sinne meni että, samassa kunnassa samassa kylässä,** (---) **nuo kaks asuu naapureina, ja ne puhuu eri tavalla.**

(377) Haastatteluaineisto

LA: joo. muuttik se niin ku se, se kenttätöitte tekemine jotenki sun käsitystäs niin ku kiälestä.

E/mt: varmaa juu ja va- siäl varmaan teki just näit havaintoi siitä, esimerkiks siitä just et ku mää viäläkin muistan et, **semmonen kymmenen minuuttii vartti ni meni nii et se ei ollu niil aitoo kiältä.** (---) mut sit sit ku sai ne ihan niin ku, et ne, innostu siitä asiast ni sit se alko olla normaali,

LA: joo.

E/mt: kiältä et kyl siäl varmaan niin kun, **teki jo semmosii, ajattele mattakaan ni, havaintoi siit et miten se kiäli vaihtuu ihmisel ja,**

LA: mm.

E/mt: **ja muuttuu.**

LA: joo.

E/mt: **tilanteen mukaa.**

LA: joo.

E/mt: oli ihan mukavaa, muistan.

Yhteensä neljä tutkijaa (n = 15) kertoi haastattelussa, että kenttätööt ovat opettaneet hänelle jotakin yleistä eri murteista ja kielen moninaisuudesta. Esimerkissä 378 tutkija tuo hyvin painokkaasti esiin, että tutkimuskirjallisuuden sijaan häneen on tehnyt vaikutuksen nimenomaan *todellinen puhe*, jota hän oli kuunnellut tallenteilta:

(378) Haastatteluaineisto

T/mt: (---) ja tämmöne itse asias ei tullu mieleen, muistaisi taas ku joskus o oltu laivaristeilyllä [erään suomen kielen tutkijan] kans (ja se o) sanonu et, et sano kolme kirjaa mitkä o vaikuttanu suhu enite enkä mää osannu sanoo et mitä ne nyt olis, hän (---) sano et tämmöset yleis- yleisen kielitieteen klassikot mää oli et, öö. **mut, ylipäättää mää muista sen just et tavallaa et oli se puhe,** (---) ku olin kuullu ne, kuuntelin ni ja sit niin kun tavallaa se just, taas tämä niin kun et, et ei ne o vaan jotain niin ku jorinoita jossai sivuilla vaa et **tää on tääl todellinen puhe.**

LA: mm-m.

T/mt: samal lailla mää muistan ku [eräs suomen kielen alan tutkija] oli joskus, siin samassa tota, kato ku oli se [opetustilanne], en mää tiedä- (---) mitä antiä siitäkin tuli mut mää muistan ku, mää soitin, niitä pätkee missä, joku mummu, sano mnää, ja snää ja sit [eräs suomen kielen alan tutkija] o, ai jaa et, ne iha oikeesti jotkut on puhunu noi! ja,

LA: [nauru]

T/mt: (ja s- ku), samantyyppine mut, **must tuntuu et siel o niin ku jatkuva tämmöne vir(ta et) oi et tääl on tämmöstäki, jaa ja (---) tämmöstäki on ni**, et en mää osaa sanoo niin kun et, niin kun, enää yksityiskohtii et mitä ne oli, mut tavallaa niin ku semmosii mist oli kuullu mut sit semmosii juttui et jaa, tämmösetki on, ja tämmöstäki on, ja tämmösiäki vois kiinnittää huomioo. taas, se on ollu mun korkeakouluni.

Viidessä tekstiaineistoni väitöskirjassa (VK 32 [1992], 33 [1992], 37 [1998], 40 [2003] ja 46 [2011]) on mainintoja kielellisen ympäristön tarkkailusta tai eräänlaisista herätteistä, joita tutkija on saanut kuunnellessaan ihmisten puhetta arjessaan, kuten esimerkiksi 379, ja suoranaista tutkimuksellisista hypoteeseista, joita tutkija on tehnyt puhetta havainnoimalla, kuten esimerkiksi 380:

(379) Tekstiaineisto: VK 32 (1992), s. 16

Tutkimusaiheeni viritessä asuin keskipohjalaisen Vetelin murteen alueella. Siellä nesessiivirakenteiden nominatiivin ala tuntui olevan hyvin laaja. Nominatiivissa saattoi olla yhtä hyvin intransitiivisen kuin transitiivisenkin infinitiivin subjekti.

(380) Tekstiaineisto: VK 46 (2011), s. 150

Omien kokemusteni mukaan sA-variantti on niin ikään kotimurteessani Tyrvään murteessa – siis varsin lähellä Tamperetta – vähitellen väistymässä. sA on saanut ainakin poismuuttaneiden nuorten aikuisten keskuudessa maalaista leimaa: sille naureskellaan ja se muistetaan mainita, kun kotiseudusta puhutaan (*Ookko viime aikoina käyny Vammalasa?*). Näiden samojen ihmisten puheessa niin ikään loppuheittoinen s-variantti vaikuttaa havaintojeni mukaan saaneen vankempaa sijaa.

Myös täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelussa Rapola viittaa useaan otteeseen ihmisten kuuntelemiseen ja kieliympäristön havainnointiin varsinaisen aineistonkeruun ohessa, kuten esimerkiksi 381:

(381) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2213:1a)

tämä oli muuten minulle erittäin eeh- eh- viehättävä matka tämäkin minä jo- tuolla- öö- kun minä laivalla menin Lahdesta- mm- Padasjoelle- ni Vääksyn kanavalla **kuuntelin laivankannelta- siinä, Asikkalan murretta puhuttiin siinä rannalla** ja tein ehkä jonkin- ö- aivan satunnaisen lyhyen, öö- merkinnän. ö- murteesta- minä olin nyt jo opinnoissani murteisiin sillä tavalla, mm- viehättynyt että- että **kaikki, mitä kuulin, öö- kyllä oli minulle, hauskaa**- mutta juuri tuo aktiivinen pusertaminen, kie- noista vanhoista kansanihmisistä se on minulle ollu aina jollakin tavalla semmone- minusta se o- [nauraen] o- sääli noita vanhuksia, [nauraa] rääkätä ja- ja- se- sen takia, minä en- ö- kauan ilkene semmosta tehdä yhtä kyytiä.

Näistä esimerkeistä piirtyy kuva kielentutkijasta, joka on tavallaan aina kentällä: kuuntelemassa ja havainnoimassa kielellistä ympäristöään (ks. myös Luodonpää-Manni ym. 2020: 17–18). Tämä vaikutelma saa lisätukea myös haastatteleluaineistostani, jossa tutkijat kuvaavat erilaisia idiolekteja ja kielenkäyttöä oman elämänsä ja sosiaalisten suhteidensa esimerkkien kautta. Neljässä haastattelussa (n = 20) liittyen kysymykseen väitöskirjan aiheenvalinnasta tutkijat kertoivat kiinnostuksen

kieleen ja erilaisten puhetapojen havainnointiin syntyneen jo lapsena, kuten esimerkiksi 382:

(382) Haastatteluaineisto

T/mt: joo kyl se on jotakin niin, niin syvällistä se on ja, ja sitte se mitä mä oo aina sanonu ni on se että että sitte **mä sain elää niin ku hirveen murrerikkaan, lapsuuden**, (---) ja se on varmasti myöskin niin ku sitte elähdyttäny paljon tälle alalle, et meillä puhuttiin kotona, puhuttiin niin kun [erästä murretta] ja [erästä murretta] niin ku kumpaaki,

LA: mm.

T/mt: ja sitte koska meillä oli ne [erään Karjalan kylän] siirtolaiset sielä, sielä tota omassa ky- omassa kylässä niin sitten (---) myöskin nää kaakkoismurteet oli läsnä, (---)

Lisäksi jopa 16 haastattelussa (n = 20) eri haastattelukysymyksiin liittyen tutkijat mainitsivat sukulaisiaan, tutkijakollegoitaan ja ystäviään, mutta myös omaa kielenkäyttöään tai kielellistä historiaansa havainnollistaessaan erilaisia idiolekteja sekä kielenkäyttöä, kuten esimerkeissä 383 ja 384:

(383) Haastatteluaineisto

E/mt: niin tota, e- ei siinä tartte niin kauheen tarkkoja, kriteereitä olla muuta ku se että on suurin piirtein pysyny paikoillaan (---) **koska mää tiedän että, et esimers mun [sukulainen]** niin se, se puhuu, tosi, hy- hy- hyvin murretta edelleen, (---) ku se on niin ku asunu siellä koko ikänsä.

(384) Haastatteluaineisto

LA: joo. mm, muuttiko se, niin ku kenttätöitte tekeminen tai se aineistokeruu ni jotenki sun käsitystä kielestä.

E/osittain-mt: ei ei koska mä olin tota, [huokaus] sukulaisissa kuulem- **mun isä** oli tota tuolta, [maakunnan alueelta] kotosin **ja äiti** tualt [kaupungin] läheltä et **mä olin sukulaisilta, tota, kuullu jo, sekä itä- että länsimurretta**, joo,

LA: mm.

E/osittain-mt: hy- po- hyvin hyvin tuota se on (yhy-) sillä tavalla hyvin tuttua mulle se puhumisen, murteella puhumisen, tapa, ja myös, vähän se, mitä eroja, niissä, niissä ihmisissä oli jotka, jotka murretta puhu että, ei se sillä tavalla- se ikään kuin tota, syvensi vaan sitä, sitä käsitystä.

Läheisten ihmisten sekä satunnaisten ohikulkijoiden kielen havainnointiin perustuvien esimerkkien eli niin sanottujen oman elämän anekdoottien käyttäminen tieteellisiä teemoja käsittelevän haastattelun argumentaatioissa kuvaa mielestäni hyvin konkreettisesti kahta asiaa: sitä, miten kielentutkija on herkistynyt kielen havainnointiin muulloinkin kuin varsinaisen aineistonkeruun yhteydessä, ja toisaalta sitä, että tutkimuskohde eli kieli ja sen puhujayksilöt ja puheyhteisöt ympäröivät tutkijaa jokapäiväisessä arjessa, eivätkä odota, että kielitieteilijä saapuu tutkijahattu päässä erilliseen tutkimukselle pyhitettyyn mentaaliseen ja spatiaaliseen tilaan. Omien kielellisten havaintojen sisällyttäminen tutkimustuloksilla argumentointiin (ks. esim. Woolard 2008: 440) paljastaa jotakin kielitieteilijän ammattitaidon ja myös kielitajun

(ks. luku 6.5.) luonteesta, jossa tutkimuskirjallisuuden avulla saavutettu teoreettinen tieto nivoutuu kielellisten ilmiöiden havaitsemiseen arjessa: sekä tuttujen että tuntemattomien mutta myös omassa kielen käytössä.

Kuten tästä luvusta käy ilmi, suhtautuminen siihen, miten kielitieteellinen ammattitaito jonkin kielimuodon tutkimuksen kohdalla tai ylipäätään saavutetaan, on osittain ristiriitainen. Toisaalta tutkijat painottavat näkemystä, että kieltä voi tutkia puhtaasti teoreettisista lähtökohdista, mutta toisaalta aineistostani käy selkeästi ilmi, että kielen havainnoinnilla sekä kenttätöissä että keruutilanteiden ulkopuolella on huomattavaa merkitystä. Vaikutelma on ristiriitainen todennäköisesti siksi, että asian luonne on perin monimutkainen: on mahdotonta luotettavasti kaikissa tilanteissa erottaa, mikä osuus tutkijan perehtyneisyydestä ja näkemyksistä perustuu empiriaan ja omiin kokemuksiin ja mikä puolestaan tutkimuskirjallisuuden avulla hankittuun tietoon. Tätä seikkaa pohti myös eräs haastateltavani:

(385) Haastatteluaineisto

LA: mm jos sä mietit sitä niin kun kenttätöitte tekemistä ylipäätää

T/ei-mt: mm.

LA: ni onks onk se muuttanu jotenki sun, niin ku käsitystäs kielestä, et mite kieli, (niin ku et) mimmone se on ja mite se toimii.

T/ei-mt: no tota, vaikee sanoo että mi-, öö onha siis varmaan jos nyt alkas niin ku r- **pitäs oikeestaan niin ku reflektoida tota, aa niin ku sillee perusteellisemmin ja ja jotenkin niin kun, tut- tutkailla sitä vähän**, pidempäänkin mut näin niin ku spontaanisti sanottuna ku o vaikee sanoo että (tai) **mikä kaikki siihen nyt on**

LA: mm, mm.

T/ei-mt: **kontribuoinu.** (et) ku on sit tietenki niin kaikki se mitä on niin kun, lukenu ja keskustellu ja tu- tutkijana niin kun, öö kehittyyny ja ja tota, mm niin kun, ottanu erilaisia näkökulmia ja muuta, (---)

Seuraavassa luvussa 6.5 valotan aineistoni avulla sitä, mikä rooli kielellisellä intuitiolla ja kielitajulla tutkimani tieteenalan tutkimusprosesseissa havaintojeni mukaan on.

6.5 Tutkijan kielitaju osana tutkimusprosessia

Olen tämän pääluvun alaluvussa 6.3. tarkastellut sitä, miten aineistostani käy ilmi tutkijan rooli kielenkäyttäjänä ja suhteessa tutkimaansa alueeseen ja sen puheyhteisöön. Luvussa 6.4. olen pyrkinyt tuomaan esiin, miten aineistostani välittyä murteen-tutkijan kielitieteellisen asiantuntijuuden rakentuminen sekä tutkimuskirjallisuuteen perustuvalla että kokemuseräiselle tiedolle. Tässä alaluvussa syvennän aineistoanalyysiani siitä, millainen merkitys tutkijan kielitajulla tutkimusprosessissa on.

Markus Hamunen ja Tuomas Huumo (2020: 199) kuvaavat **kielitajun** olevan ”kokoava nimitys erilaisille metakielellisille taidoille ja tiedoille”. Kielitajun käsitteen ytimessä tuntuu kuitenkin olevan erityisesti kielenmukaisten ja kielenvastaisten

ilmausten tunnistaminen (ks. esim. Hamunen & Huumo 2020: 199–201, Tieteen termipankki 21.7.2021: Kielitiede:kielitaju). Termi on kuitenkin monimerkityksinen ja sitä saatetaan käyttää kuvaamaan myös yleistä kielellistä intuitiota¹⁸⁴ ja kieleen liittyvää tietoutta, kokemusta, uskomuksia ja asenteita (ks. esim. Hamunen & Huumo 2020: 215, Piippo ym. 2016). Kuten tämän työn teoreettis-menetelmällistä taustaa käsittelevässä luvussa 2.1.2. kirjoitin, ajattelen, että kielitajun käsite pitää sisällään kielenmukaisuuden ja -vastaisuuden kokemuksen lisäksi hyvin monenlaista tietoa ja uskomuksia kielestä ja sen käytöstä.

Hamunen ja Huumo (2020: 201) esittävät, että tutkijan kielitaju on ”välttämätön ja väistämätön työkalu, jota tutkija voi käyttää apunaan karkeasti ottaen kolmessa tutkimuksen eri vaiheessa: 1) tutkimusongelman hahmottamisessa ja tutkimuksen suunnittelussa, 2) tutkimusaineiston tuottamisessa esimerkkejä sepittämällä ja 3) tutkimusaineiston analysoinnissa”. Koska tutkimani tieteenala on läpikotaisin empiiristä – siis kieltä käytössä tutkivaa, ei kohta 2 eli esimerkkien sepittäminen ole relevantti näkökulma oman aineistoni kannalta. Ylipäätään on tarpeen tuoda esiin, että Hamunen ja Huumo lähestyvät kielitajua lähinnä autonomisen kielitieteen näkökulmasta, jonka parissa kielitajusta menetelmänä on käyty vilkasta debattia (ks. esim. kokoavasti Hamunen & Huumo 2020: 222–225). Tutkimallani tieteenalalla eli suomalaisessa murteentutkimuksessa kielitajun ja kielellisen intuition roolia tutkimuksen prosessissa ei ole juurikaan käsitelty (ks. kuitenkin Laakso 1996, Juusela 1998: 61–63). Yksi selittävä syy voi olla se, että dialektologian ja sosiolingvistiikan perinne on ollut alusta saakka empiirinen ja tutkimusalan tutkimuskohde itsestään selvästi ”aito kielenkäyttö” (Kurki & Mustanoja 2020: 284–285, Bucholz 2003: 398). Esitän, että tutkijan kielitajulla voi olla myös kielen käyttöön perustuvan aineiston valikoinnissa ja tuottamisessa erilaisia rooleja, joihin palaan kokoavasti tuonnempana tässä luvussa.

Suoria mainintoja liittyen tutkijan kielitajuun tai intuitioon ja sen rooliin tutkimusprosessissa poimin kahdeksasta tekstiaineistoni väitöskirjasta.¹⁸⁵ Yhdessä niistä maininta liittyi Hamunen ja Huumon yksilöimään vaiheeseen 1 eli tutkimusongelman hahmottamiseen ja tutkimuksen suunnitteluun:

184 Tieteen termipankissa *kielitaju* on terminä synonyyminen *kieli-intuition* kanssa. (Tieteen termipankki 21.7.2021: Kielitiede:kielitaju)

185 VK 22 (1984), 29 (1989), 35 (1994), 36 (1998), 37 (1998), 44 (2009), 46 (2011) ja 47 (2011). Olen poiminut maininnat syvälukiessani aineistoani lävitse, jonka lisäksi olen tehnyt aineistooni sanahakuja hakusanoilla *kielitaj** ja *intuit**. On hyvä muistaa, että tekstiaineistoni ei kata väitöskirjoja kokonaisuudessaan vaan osia niistä. Kun tarkoitukseni kuitenkin on tarkastella, mikä merkitys kielitajulla ja intuitiolla on tutkimuksen prosessissa, on oletettavaa, että suorat aiheeseen liittyvät maininnat löytyisivät väitöskirjojen tutkimuksen taustan, aineiston ja menetelmien kuvaukseen keskittyvistä osioista, jotka olen sisällyttänyt tekstiaineistooni. On kuitenkin mahdollista, että väitöskirjojen analyysiosuuksissa on mainintoja kielitajun tai intuition hyödyntämisestä analyysin prosessissa ja näitä mainintoja tutkimukseni ei sen aineiston rajauksen vuoksi tavoita.

(386) **Tekstiaineisto:** VK 22 (1982), s. 50

Tämän mukaisesti tutkimuksen peruskysymykseksi muotoutui seuraava: missä eri tehtävissä käytetään referointia ilmaisevia rakenteita? Ensimmäinen hypoteesi on vastaus tähän kysymykseen. Sen syntyyn ovat vaikuttaneet **tutkijan oman kieli-intuition** lisäksi tutkimuksen aineisto ja se muiden kielten referointikeinoista löytynyt tutkimuskirjallisuus, jota olen esitellyt luvussa 2.2.

Esimerkin 386 valossa on tarpeen pysähtyä tutkijan kielitajun käsitteen äärelle. Kuten edellisessä luvussa 6.4 toin esiin, tutkijan ammattitaito ja käsitys kielestä rakentuu myös tutkimuskirjallisuudesta hankitulle tiedolle, jonka osuutta tutkijan kielitajussa on vaikea erottaa kielenkäyttäjän intuitiivisesta, kokemuseräisestä tiedosta. Hamunen ja Huumo (2020: 214) erottavat omassa tutkijan kielitajua menettelmällisestä näkökulmasta tarkastelevassa artikkelissaan teoreettisen kielitiedon ja kielitajun toisistaan. Aineistoni johdattaa minut kuitenkin ajattelemaan, ettei eronteko ainakaan tutkimallani tieteenalalla ole selvä, vaan tutkijan kielitaju tuntuu muodostuvan vaikeasti hahmotettavasta kombinaatiosta Hamusen ja Huumon erottelemaa kielitietoutta ja -tajua.

Tutkimistani väitöskirjoista neljässä (VK 22 [1984: 51], 35 [1994: 38], 44 [2009: 89–90], 46 [2011: 70, 179]) tutkijoiden huomiot liittyen kielitajuun ja intuition kytkeytyvät Hamusen ja Huumon yksilöimään vaiheeseen 3 eli tutkimusaineiston analysointiin. Huomiot käsittelevät kielitajua ja kielellistä intuitiota (esimerkki 387), mutta myös yleisesti intuition roolia kvalitatiivisessa aineistoanalyysissä, kuten esimerkissä 388:

(387) **Tekstiaineisto:** VK 35 (1994), s. 38

Lingvistin on, esim. juuri leksikaalistumista tutkiessaan, luonnollisesti analysoitava johdosten rakennetta mahdollisimman seikkaperäisesti. Samalla hänen on pyrittävä parhaansa mukaan ymmärtämään sitä, kuinka tavallinen kielenkäyttäjä johdoksia hahmottaa ja millä tavalla hän niitä tuottaa. Jälkimmäinen tehtävä on erittäin vaikea, koska siinä **kielentutkijan on turvaututtava viime kädessä omaan intuitionsa.**

(388) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 89

Tässä käyttämäni luokittelumenetelmän vahvuutena on, että luokitus perustuu vastaajien omiin tuntemuksiin ja käsityksiin. Heikkoutena puolestaan voidaan pitää sitä, että **pisteytyksessä tutkijan intuitiolla on korostunut rooli.** Lisäksi on mahdotonta sanoa, kuinka suuria eroja vastaajien välillä on siinä, miten taidokkaita tai halukkaita he ovat ilmaisemaan kirjallisesti ajatuksiaan tai miten he olivat orientoituneet tehtävään.

Kuten aiemmin kirjoitin, Hamunen ja Huumo (2020: 201) yksilöivät tutkijan kielitajun roolin tutkimusaineiston tuottamisessa esimerkkien sepittämiseksi. Kuten tutkimuksestani käy monin tavoin ilmi, tutkimallani tieteenalalla kielen käyttöön perustuvat aineistot ja aineistoesimerkit ovat luonnollistunut itsestäänselvyys. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteivät tutkijat murteentutkimuksen alalla olisi hyödyntäneet kielitajuaan osana aineiston keruuta ja sen käsittelyä. Tekstiaineistossani (n = 51)

viidessä väitöskirjassa¹⁸⁶ suorat maininnat tutkijan kielitajusta tai kielellisen intuition hyödyntämisestä liittyvät aineistokysymyksiin. Väitöskirjassa 29 (1989: 27) tutkija pohdiskelee, olisiko hän voinut valita puhujansa kieliperustaisesti (ks. luku 4.2.1) ja viittaa kirjoittaessaan tutkimansa murteen ”luonteenomaisuuksista” *leimallisiin* variantteihin, joita käsittelin tarkemmin luvussa 5.3.2:

(389) **Tekstiaineisto:** VK 29 (1989), s. 27

Olisiko kielenoppaita valitessa voinut sitten lähteä itse murteesta, sen vanhakantaisuudesta tai muista valituista piirteistä? Nähdäkseni murretta koskevien perustelujen löytäminen olisi tutkimuksen alkuvaiheessa ollut lähes mahdotonta. Se **intuitiivinen käsitys, joka minulla Töysässä opiskeluvuosiin saakka asuneena on murteen luonteenomaisuuksista**, on saanut kyllä vahvistusta työn edetessä, mutta sellaista nimenomaista piirrettä, jonka perusteella murteenpuhujia automaattisesti lukeutuisi tutkittavan kieliyhteisön jäseneksi, on vaikea osoittaa.

Väitöskirjassa 37 (1998) tutkija pohdiskelee intuition merkitystä suhteessa kielinaineen keruuseen ja toteaa, että tutkijana on itse vähemmän *intuitionsa armoilla* voidessaan hyödyntää usean eri kerääjän eri menetelmillä keräämää aineistoa (esimerkki 390). Väitöskirjassa 44 (2009) tutkijan pohdinnat liittyvät keruun menetelmiin ja tutkijan käyttämään metakieleen, joka eroaa ei-kielitetielijöiden tavoista puhua kielestä (esimerkki 391).

(390) **Tekstiaineisto:** VK 37 (1998), s. 109

Esimerkkien yhteyden merkintöjä provosoinnista, kyselytekniikasta tai kehyslauseista ei uskoakseni ole läheskään aina tehty, koska keruuoppaassakin niin on neuvottu tekemään vain karkean provosoinnin yhteydessä (Terho Itkonen 1983 [1969]: 18); myöhemmin ohjeita tosin on tiukennettu (Itkonen ym. 1975: 12–13). Kenttätutkijoiden koulutuksessa kyselytekniikan käyttöön on siihen liittyvien riskien vuoksi kiinnitetty keruun alkuaikojen jälkeen erityistä huomiota ja yhä enemmän on tähdennetty spontaanin puheen ensisijaisuutta kokoelman lähteenä (Juusela 1987: 303). Pohtiessaan murteen ”aitouden” kriteerejä Johanna Laakso toteaa (1996: 222), ettei Muoto-opin keruuoppaassakaan suoranaisesti kerrota, miten ”aito murre” loppujen lopuksi voidaan tunnistaa; rivien välistä piirretty malli intuition ja empirian jatkuvasta vuorovaikutuksesta, jonka avulla kerääjä vähitellen rakentaa kuvansa tutkittavasta kielimuodosta. **Tutkija, jolla on käytettävissään eri kerääjien eri menetelmin kokoamaa aineistoa samasta murteesta** – kuten käsillä olevan työn tekijä –, **ei ole enää samassa määrin intuitionsa armoilla kuin kerääjä tai sellainen tutkija, jonka aineisto on yhden kerääjän tallentamaa.** (Intuition takana olevista kriteereistä ks. Laakso 1996.)

(391) **Tekstiaineisto:** VK 44 (2009), s. 32

Prestonin kehittämä teoria kielitietoisuuden jatkumoista tarjoaa oivallisen lähtökohdan kansan käsityksistä lähtevien tutkimusasetelmien pohtimiseen. Tavallisille kielenpuhujille esitettävien kysymysten muotoilussa on huomioitava heidän käyttämänsä **metakielen erilaisuus: maallikoiden tapa puhua kielestä ja heidän**

186 VK 29 (1989), 35 (1998), 37 (1998), 44 (2009) ja 46 (2011).

käsityksensä kielestä on toinen kuin tieteen, mutta silti maallikot puhuvat omalla tavallaan juuri samoista ilmiöistä kuin kielentutkijat. Yhteisille käsitteille saatetaan antaa myös erilaisia sisältöjä.

Kahdessa tutkimistani väitöskirjoista tutkijan kielitajua tai kielellistä intuitiota käsitellään suhteessa analysoitavien kielenilmentymien valikointiin. Väitöskirjassa 36 (1998) tutkija kuvaa, miten on noukkinut Lauseopin arkiston tietokannasta ”kaikki *ts*-variaatiota edustavat sanat” käyttäen lähtökohtanaan omaa kieli-intuitiotaan:

(392) **Tekstiaineisto:** VK 36 (1998), s. 13–14

Tutkimuksen otoksen muodostaa maalaismurteiden aineisto, josta on poimittu kaikki *TS*-variaatiota edustavat sanat. Alustava poiminta on suoritettu siten, että ensin on määritelty kaikkien mahdollisten *TS*-lekseemien kaikki mahdolliset äänneasut, jotka sitten on etsitty tietokoneen avulla aineistosta. (---) Oikeiden lekseemien tunnistamiseksi konetulostus oli usein tehtävä uudelleen lause- ja virkekontekstissakin, jotta lekseemin oikeellisuus tuli selväksi: esim. muoto *mätäs* voi olla sekä sanatyypin *mätäs* : *mättään* muoto että *mätäs* ’metsässä’. Lopullinen poiminta on tehty käsin. Vastaavalla tavalla on poimittu koko tutkimusaineisto. **Mahdollisten *TS*-lekseemien luettelo on alustavasti tehty intuition perusteella**, sen jälkeen olen tulostanut kaikki ne *TS*-sanat, joiden tiedän olevan olemassa. Listaa on täydennetty lähdekirjallisuudesta ja jokainen tapaus on etsitty aineistosta edellä kuvattua menetelmää käyttäen.

Väitöskirjassa 46 (2011: 176–181) tutkijan pitkällinen kielitajuun kietoutuva pohdinta liittyy saman kielenpiirteen, *ts*-yhtymän määrittelyyn. Tutkija esittelee aikaisempaan tutkimustraditioon nojaten, mitkä *ts*-yhtymän sisältämät lekseemit hän katsoo osaksi tutkimusaineistoaan ja missä yhteydessä ajattelee niiden olevan ”vaihteluttomia”. Rajaukseen ja tyypittelyyn liittyviä kysymyksiä pohdiskellessaan tutkija viittaa sekä ei-kielitieteilijöiden kielitajuun (tai oikeammin arveluunsa, millainen ei-kielitieteilijöiden kielitaju on) että omaan kielitajuunsa. Hän kertoo myös vahvistaneensa kielitajuaan liittyen *ts*-yhtymän vaihteluun sekä internet-haulla että kysymällä asiaa kollegoiltaan ja ystäviltään – eli turvautumalla myös toisten kielitajuun:

(393) **Tekstiaineisto:** VK 46 (2011), s. 176, 177, 179–180

Lekseemien rajauksessa päädytään nopeasti ns. harmaalle vyöhykkeelle – kunkin aineiston ominaispiirteisiin ja aineistosta nouseviin yleistyksiin, joiden mukaan esimerkiksi *Ruotsi* tai *vatsa* ovat joko aina vaihteluttomia eli laskelmista pois jätettäviä tai sitten vaihtelun alaisia ja näin ollen laskelmissa esiintyviä (vrt. Silvennoinen 1980b: 106; Jonninen-Niilekselä 1980: 60, 67–68; Paunonen 1995 [1982]: 57; Palander 2005a: 96). Perimmäinen pyrkimys on tietysti tutkimusta selventävä ja tuloksia kirkastava: variaatiosuhteita tasaväkistetään niin, ettei *ts*-variantti saisi laskelmissa suurempaa osuutta kuin miltä yleisvaikutelma kuulostaa. **Ei-lingvistin kielitajussa *vitsi* tuskin kuulostaa samanlaiselta *ts*-sanalta kuin *katsella***, ja tähän mielikuvien erotteluun rajauksetkin perustuvat. (---)

Niin ikään olen jättänyt laskelmien ulkopuolelle joitakin sellaisia sanoja, joiden *ts*:llinen muoto on **tietojeni ja kielitajuni mukaan erittäin vakiintunut puhutussa suomen kielessä**, mitä havaintoa *TRE*-aineistossa esiintyvä vaihteluttomuus tukee. Näitä ovat

katsanto, katsomo, katsastus, katse, kutsut (juhlat), kutsu (kirje), patsas, ritsa, seitsikko, vitsaus, vitsi ja virtsa. (---)

Joissakin tapauksissa *t*-variantti **tuntui kielikorvani perusteella** heikon asteen asemassakin mahdolltomalta. Tällaisia tapauksia olivat muun muassa TRE-aineistossa esiintyvän *Ruotsi*-sananjotkin tavallisimmat taivutusmuodot. Esimerkiksi yksikön inessiivimuoto *Ruotissa* tuntuu minulle hyvin vieraalta, eikä sitä TRE-aineistossakaan esiinny. Edustettuina ovat vain muodot *Ruotissa* ja *Ruottissa* (lisäksi näissä tapauksissa diftongi on tyypillisesti avartunut). Kuitenkin asema on astevaihtelusäännöstön perusteella heikon asteen mukainen, ja kun **esimerkiksi itämurteiden alueella *Ruotissa* on täysin hyväksyttävä ilmaus***, sijoitin *Ruotsi*-sananjotkin inessiivin *ts*:n vastineet heikon asteen aseman mukaisesti laskelmiin.

* [alaviite] Tein pienimuotoisen kyselyn kollegoilleni ja ystäväilleni. (---)

Koska oma kielikorvani osoitti poimintatyön aikana horjuvuutta esimerkiksi *itse*-pronominin tulkinnan kohdalla, **tein kokeeksi Google-haun** muodon *itensä* (jossa siis *t* esiintyy vahvan asteen asemassa) esiintymisestä internetissä: 30.3.2009 tehdyn haun tuloksena oli suomenkielisiltä sivuilta 290 osumaa. (---) **TRE-aineistossa päädyin Google-hausta ja omasta horjuvasta kielikorvastani huolimatta kuitenkin selvään rajaukseen:** muotoa *itensä* ei esiinny TRE-aineistossa kertaakaan, joten muodot *itsensä* ja *ittensä* sijoittuvat laskelmissani astevaihtelusäännöstöä noudatellen vahvan asteen aseman mukaisesti – riippumatta siitä, että tamperelais(nuor)tenkin puheessa *itensä*-muotoa saattaa jo esiintyä. Luokitteluni on siis tässäkin tapauksessa sääntöpohjaista.

Kuten esimerkistä 393 käy ilmi, tutkijan kielitaju voi aineistopohjaisessa tutkimuksessa olla ratkaisevassa roolissa, kun tutkija ottaa kantaa siihen, miten aineistossa esiintyvät kielenpiirteet ja niissä toteutuvan variaation rajat määritellään. Tällaisessa tilanteessa kyse saattaa olla myös kielitajun normatiivisesta ulottuvuudesta eli sen määrittämisestä, millaiset muodot kielessä – tässä tapauksessa murteessa – ovat mahdollisia. Täydentävän aineistoni Martti Rapolan haastattelussa Rapola kuvailee vanhan kirjasuomen ja murteentutkimuksen eroja ja tuo esiin, että murteentutkija voi tukeutua omaan kielitajuunsa nimenomaan sen suhteen, mikä muoto murteeseen kuuluu ja mikä ei:

(394) Täydentävä aineisto: Martti Rapolan haastattelu (1963; SKNA 2214:1bz)

sillä nämä ovat, öö- siinä suhteessa, paljon hankalampia tehtäviä kun- kun monet elävän kielen tutkimukset että siinä ei ole siis lupa luottaa mihinkään muuhun kun minkä näkee kirjetettuna, paperilla- **murteetutkija tietää että siinä ja siinä murteessa ei voi semmosta ja semmosta olla** ja- ja- tällä tavalla ohjautuu, hänellä on yleensä paljon selvempi kompassi, kuin tämmösten vanhojen kirjojen tutkijoilla jotka, voivat öö- joka kohdassa noin, töksähtääh- erehdykseen. helpommin.

Yksi tapa tarkastella tutkijan kielitajua sen normatiivisesta näkökulmasta onkin siis tarkastella sitä, millainen kieli tai mitkä variantit nimetään *tyypilliseksi*, *leimalliseksi* tai *odotuksenmukaiseksi* (tarkemmin ks. luku 5.3.2).

Myös tutkijahaastatteluissani käsiteltiin kielellisen intuition merkitystä tutkimuksen prosessissa kahden haastattelukysymyksen avulla: ”Ajatteletko, että kielitie-tilijän oma kielellinen tausta vaikuttaa siihen, miten kieltä tutkii?” ja ”Mikä merkitys omalla kielellisellä intuitiolla on tutkimukselle: onko siitä hyötyä, haittaa, ei mitään

vaikutusta?” Vain muutamassa haastattelussa tutkija esitti, ettei tutkijan kielellisellä taustalla ole tutkimuksen kannalta merkitystä (1 haastatteluvastaus) tai että kielellisellä intuitiolla ei ole tutkimuksen kannalta merkitystä (2 haastattelua). Millaista merkitystä haastattelemani tutkijat siis näkivät tutkijan omalla kielellisellä historialla ja kielellisellä intuitiolla tutkimuksen vaiheissa? Analyysini mukaan haastatteluvastauksissa nimettiin kaksi keskeistä seikkaa, johon tutkijan kielellinen historia ja kieli-intuitio vaikuttavat: Kahdeksassa haastattelussa (n = 20) haastateltavani nosti esiin, että tutkijan kielellinen historia on merkittävässä roolissa kielellisten erojen ja variaation tunnistamiseen harjaantumisessa (esimerkki 395). Neljässä haastattelussa kielellisen taustan ja intuition merkitys nähtiin siinä, että tutkija tuntee tutkittavan puheyhteisön ja siten kielen, kuten esimerkissä 396:

(395) Haastatteluaineisto

LA: mm, miten sä ajattelet että, sillä niin kun tutkijan, niin ku semmosel omal kielellisel intuitiolla, mikä, varmaan muodostuu niin ku siit omast kiälihistoriast ja sen tyyppisistä asioista, ni et onk sil, onk siit siin tutkimukse tekemises niin ku haittaa vai hyätty vai et sil ei oo juurikaa vaikutusta?

T/mt: no jos siit jotain on ni varmaa siit on vaan pelkästään hyötyä.

LA: mm.

T/mt: siis niin ku et et jos niin kun, muute ei oo, jotenkin niin kun, **tottunu havainnoimaan, (---) eroja oman kotimurteensa ja esimerkiks niin kun, erilaisis tiedotusvälineissä, ää, käytettävän kielen välillä.**

LA: mm.

T/mt: niin kyllähän siis varmaan niin ku, jos siit jotain on ni siit on varmaan vaan hyötyä, ja tietenki on niin ku, ehkä jollain tavalla **herkistyny, kiinnittämää huomiota,** (---) siihen et on monia, tapoja, ilmasta joku asia.

(396) Haastatteluaineisto

LA: (---) ajatteletko että siit semmosest kielellisest intuitiosta ni, et siit on niin ku hyötyä vai haittaa vai mitä, niin ku sen tutkimuksen kannalta?

E/osittain-mt: siitä on mun nähdäkseni enemmän hyötyä kun haittaa, (---) et tuota, [alueella] nyt on se että tiedän, mm- s- m- **mulla on niin paljon kokemusta sitten myös siitä kieliyhteisöstä ja niistä ihmisistä (---) ja, ja taas sitten [kielimuodosta] tiedän ihan että, että, mulla on semmo- semmosta, tietoa mikä, on sitten, juur tän, oman koetun intuition ja, ku-, täällä, [paikkakunnalla] kuullun ja (---)**

LA: mm.

E/osittain-mt: **ansioista, hallinnassa** et jos en sitä tietäis niin jäis aika paljon, sitte, köyhemmäksi se mitä mä kirjoitan.

LA: mm.

E/osittain-mt: et siitä on, siitä on apua.

Näiden näkökulmien lisäksi haastateltavani toivat esiin sen, että tutkijan kielellinen historia ja kielellinen intuitio vaikuttavat aiheen valikoitumiseen (ks. luku 6.3) ja siihen, mitä tutkija käsittää murteeseen *kuuluvaksi* tai *odotuksenmukaiseksi* (ks. luku 5.3.2) sekä siihen, miten tutkija litteroitavan kielenaineksen kuulee (ks. luku 3.6.4).

Havaintojeni mukaan on kuitenkin lisäksi kaksi asiakokonaisuutta, joissa tutkijan kielitaju vaikuttaa suoraan tai epäsuoraan tutkimusprosessiin mutta joita ei mainittu tutkijahaastatteluissani. Ensimmäinen niistä on tutkimusaineiston manipulointi erityisesti ennen tallennusteknologian kehittymistä eli silloin, kun murretta on merkitty muistiin kuulonvaraisesti puhetilanteessa. On oletettavaa, että muistiinpanolitteroidun puheen ”korjailu” on ollut tieteenalalla melko tavanomainen käytäntö, joka lienee vaikuttanut siihen, että myös tallenteiden litteraattien muokkailua kutsutaan aineistossani litteraattien ”korjaamiseksi” (ks. luvut 3.6.3, 3.6.4 ja 3.7). Muita sellaisia tutkimusprosessin vaiheita, joissa tutkijan kielitajun vaikutus tutkimuksen prosessiin on ilmeinen mutta joita ei teksti- tai haastatteluaineistossani eksplisiittisesti sellaisiksi nimetä, ovat puhujien kieliperustainen valikoiminen (ks. luku 4.2.1) sekä kuuntelutestien puhenäytteiden valikoiminen (ks. luku 3.6.6). Kuten tästä luvusta ja sen lukuisista ristiviittauksista käy ilmi, on tutkijan kielitajulla tutkimuksen prosessissa monenlaisia tehtäviä, vaikka kielitajua ei kenties murteentutkimuksen empiirisen luonteen vuoksi useinkaan eksplisiittisesti käsitellä tutkimuskirjallisuudessa.

6.6. Murre ja tutkija: yhteenvetoa ja pohdintaa

Olen tässä luvussa analysoinut teksti- ja haastatteluaineistoni sekä täydentävän aineistoni pohjalta murteentutkijaa ja hänen toimintaansa ja suhteitaan sekä tutkimaansa kielimuotoon ja sen puhujiin. Pysin analyysissäni vastaamaan tutkimuskysymyksiini: Mitkä motiivit murretutkijoita ohjaavat? Millaisia sosiaalisia suhteita tutkijat ovat solmineet puhujien kanssa? Millaisia kytköksiä tutkijalla voi olla siihen alueeseen, jonka murretta hän tutkii? Miten murteentutkijan ammattitaito rakentuu? Millaista roolia tutkijan kielitaju näyttölee tutkimuksen prosessissa?

Väitöskirjani taustoitusosan luvussa 2.3 toin esiin, etten jäsenä tutkimustani tieteen sosiologiseksi enkä tarkastele tutkijoiden välisiä suhteita systemaattisesti. Analyysiluvuissa 6.1 ja 6.2 esittämäni tulosten mukaan on kuitenkin hyvin selvää, että tutkimuksen tekeminen – siis tiede – on monin tavoin sosiaalista toimintaa. Ensinnä tutkijoiden päätymistä väitöskirja-aiheeseensa on aineistoni valossa ohjannut paitsi ohjaajien opastus myös mukanaolo erilaisissa tutkimushankkeissa ja arkistoihin liittyvissä aineistonkeruissa (luku 6.1). Toisekseen murteentutkimuksen empiirisen luonteen vuoksi tutkijat ovat solmineet myös tutkittaviensa eli puhujien kanssa sosiaalisia suhteita, jotka ovat saattaneet olla hyvinkin pitkäkestoisia (luku 6.2).

Luvussa 6.3 kävin läpi niitä seikkoja, joiden perusteella voi esittää, että hyvin monella murteita tutkineilla on jokin kytkös tutkimansa alueen murteeseen ja puheyhteisöön. Analyysini mukaan sisäryhmäläisen näkökulmaa – jota tässä väitöskirjassa olen jäsentänyt Kenneth L. Piken (1967: 37) emic-käsitteen avulla (luku 2.3) – ei mielletä tutkimusnäkökulmaksi, vaikka esimerkiksi tutkijan syntyperäisyyttä tai omakohtaista kokemusta tutkittavasta murteesta saatetaan pitää tutkijaa päteväntävänä tekijänä (luku 6.4). Aineistoni perusteella näyttää siltä, että kun on kyse

murteesta ja puhujayhteisöstä, johon tutkija ei miellä kuuluvansa, tutkijaposiitiota käsitellään (luku 6.3). Kun kyse on yhteisöstä tai kielimuodosta, johon tutkijalla on selkeitä tai vähemmän selkeitä kytköksiä, oman tutkijaposition reflektointi pelkistyy esimerkiksi pohdinnaksi liittyen siihen, miten tutkijan oma puhutapa vaikuttaa haastattelu- tai keskustelutilanteeseen. Tässä pääluvussa esittämäni näkökulmien valossa voi nähdäkseni väittää, että tarve tutkijaposition reflektointiin korostuu, kun kyse on sellaisen puhujayhteisön ja kielimuodon tutkimuksesta, joka on jollakin tapaa tutkijalle läheinen ja siten osa hänen kielellistä resurssiaan ja kielitajuaan (ks. luvut 6.4 ja 6.5).

Luvussa 6.5 käsittelin sitä, missä tutkimusprosessin vaiheissa ja ulottuvuuksissa tutkijan kielitajulla tuntuisi oleva merkitystä myös tutkimallani tieteenalalla, joka on lähtökohdiltaan hyvin empiiristä. Useissa tutkimuksissa (ks. esim. Suihkonen 1994: 37–38, Vaattovaara 2009: 32; Nupponen 2011: 39, 255, 258; Hamunen & Huomo 2020: 207–212) tuodaan esiin, että ei-kielitieteilijöiden ja kielitieteilijöiden kielitaju tai tapa jäsentää kieltä ja puhua siitä eroavat toisistaan ratkaisevasti. Käsitykseni mukaan kielentutkimuksessa on hyvin tyypillistä, että puhujien tai koehenkilöiden joukosta rajataan ulos kielitieteellistä koulutusta saaneet (ks. esim. Nupponen 2011: 7–8). Ratkaisu on monissa tutkimuksissa varmasti perusteltu, mutta nähdäkseni se saattaa perustua myös oletukseen ei-kielitieteilijöiden ja kielitieteilijöiden kielitajujen eroista ennemmin kuin varmistettuun, tieteelliseen tietoon. Empiirisesti kielitieteilijöiden ja ei-kielitieteilijöiden kielitajun eroa ei tietojeni mukaan ole tutkittu suomalaisen puhutun kielen tutkimuksen kontekstissa (ks. esim. Dabrowska 2010). Vaikka kielitieteellinen koulutus tarjoaa jäsenysmalleja ja erityisesti terminologiaa eli metakieltä kielellisten ilmiöiden yksilöimiseen ja analysointiin, lienee turvallista olettaa, että kielitieteilijä on koulutuksestaan huolimatta suurimman osan elämästään ensisijaisesti kielenkäyttäjää. Suurin osa kielitieteilijöistä on erikoistunut tiettyyn kielitieteen osa-alueeseen, eikä tieteellinen asiantuntijuus voi mitenkään kattaa kaikkea, mitä kieleen liittyy. Ajattelen myös, että kielitieteilijän kielitajun varassa tapahtuvasta toiminnasta on vaikea eritellä tarkasti ja luotettavasti, mikä perustuu ns. kielitieteilijän analyttiseen kielitietoon ja mikä enemmän kokemukseen tai intuitioon kielenkäyttäjänä (ks. luku 6.4). Tämän asian toteaminen ei tarkoita sitä, etteikö tutkijan itsereflektion ja myös tutkimuksen keinoin kielitajun ja kielitieteellisen asiantuntijuuden vaikutusta tutkimusprosessiin voisi ja kannattaisi tarkastella. Ylipäätään minusta olisi kiintoisaa ja tarpeen tutkia myös kielitieteilijöiden kielitajua sekä sitä, missä määrin se eroaa kielenkäyttäjien kielitajusta.

OSA III

KOKOAVAA TARKASTELUA

7 Päätelmiä ja pohdintaa

Tässä kokoavan tarkastelun luvussa 7 pohdin sekä tutkimushistoriallisen (7.1) että kieli-ideologisen (7.2) tarkasteluni tarkoitusta ja onnistumista. Luvussa 7.3 pohdin kokoavasti tutkimani tieteenalan käsitteitä ja terminologiaa. Luvussa 7.4 puolestaan esitän näkemyksiä liittyen murteen ja sen tutkimuksen nykyisyyteen ja tulevaisuuteen sen perusteella, mitä olen tutkimukseni prosessin aikana ymmärtänyt sen historiasta. Koska tutkimusasetelmaani voi kuvata holistiseksi, on tutkimuksen prosessissa syntynyt jokaisen vastauksen ohessa myös liuta uusia kysymyksiä. Jatkotutkimusaiheita, joita olen paikantanut tätä tutkimusta tehdessä, käsitellen luvussa 7.5.

7.1 Tutkimushistorian tarkastelusta

Väitöskirjani keskeinen tarkoitus on ollut ymmärtää murteentutkimuksen prosessia eli sitä, miten tutkimus tuottaa tietoa kielestä eli murteista. Arvioin seuraavaksi oman tutkimukseni vahvuuksia ja heikkouksia ja pohdin, mitä merkitystä tutkimushistorian tutkimuksella on.

Olen oman analyysini perusteella päätenyt tulkitsemaan toisin tutkimushistoriaesityksissä toistuvasti esitettyjä näkemyksiä esimerkiksi äännehistorioiden perinteestä (5.2.2) sekä siitä, missä määrin murteentutkimuksessa on oltu kiinnostuneita kaupungeissa puhuttavista murteista ennen 1970-lukua (5.5.2). Analyysini mukaan myös käsitykset siitä, että puhujien kieliperustainen valikointi (luku 4.2.1) kuuluu kiinteästi tutkimusalan historiaan, eivät pidä täysin paikkaansa.

Olen pyrkinyt olemaan mahdollisimman avoin sen suhteen, että minua ovat kiinnostaneet jatkumot enemmän kuin tutkimushistorian jaottelemisen selkeiksi aikakausiksi. Tämä asennoitumiseni käy ilmi aineistoni rajauksesta: Jos olisin valinnut tutkimusaineistooni yksinomaan dialektologiseksi ja sosiolingvistisiksi väitöskirjoiksi määriteltyjä tutkimuksia, tämä työ ja osittain varmasti myös esittämäni tulokset näyttäisivät erilaisilta. Se, että tekstiaineistoni on laaja ja käsittää hyvin erilaisia tutkimuksia on nähdäkseni sekä tutkimukseni vahvuus että sen heikkous. Jos aineistoni ei olisi laaja, en olisi voinut muodostaa laaja-alaista käsitystä siitä, miksi ja miten murteita on tutkittu. Toisaalta jos rajaukseni olisi joko ajallisesti tai temaattisesti suppeampi, olisin voinut mennä syvemmälle yksityiskohtiin ja esittää esimerkiksi selkeämpiä analyysejä liittyen käsitteisiin ja terminologiaan.

Tutkimuksen historian jatkumomaisuus ei kuitenkaan ole pelkästään ennakkokäsitykseni vaan nähdäkseni aineistoni avulla todennettava fakta: tutkimukset todella ovat kytköksissä toisiinsa (ks. esim. luku 5.2). Tutkimushistorian tunteminen on minusta yhtä oleellista kuin historian tunteminen ylipäätään: olemme – siis tiedeyhteisö on – hyvin monella tavalla sen oman historian tuotos. Kaikkein kiinnostavimmat teemat tässä tutkimuksessa ovatkin mielestäni kanonisoitumisen eli eräänlaisen periytymisen kysymyksiä: Tutkittavien kielenpiirteiden kaanon (luku 5.2.6) on rakennettu hyvin eri tavoin motivoituneissa tutkimuksissa. Viestimme edelleen 2020-luvulla murrealueista esimerkiksi suurelle yleisölle, ja niiden taustalla on kuitenkin mitä todennäköisimmin 1920-luvulla kerätty aineisto (luku 5.4.4) ja myöhäiskantasuomalaisen heimojen mukaan nimetyt alueet (luku 5.4.6). Toivon, että tämä tutkimus auttaa nykyisiä ja tulevia tutkijasukupolvia tunnistamaan, mikä tutkittavien kielenpiirteiden ja ”vakiintuneiden” murrealue-esitysten historia on.

Koen, että tutkimuksen historian tutkiminen on tärkeää siitäkkin syystä, että usein tutkimuksissa korostetaan niiden uutuusarvoa. Arvelen, että tutkimuksen tarkoituksen argumentoinnissa pyritään korostamaan eroja entiseen ja esittämään, että nyt on käsillä jotain uutta ja uudenlaista. Esimerkiksi vertaisarviointiprosesseissa arvioitsijoiden yksi tehtävä on arvioida artikkelikäsitteitä siitä näkökulmasta, onko tutkimuksessa jotakin uutta. Se on huikaisevan kiinnostavaa, koska kyseessä on hyvin perustavanlaatuinen vallankäyttö tutkimusyhteisössä. Uutuuden, vanhentuneisuuden, kaavamaisuuden ja innovatiivisuuden teemat ovatkin alkaneet kiinnostaa minua tutkimusprosessin aikana.

Kuten tämän työn luvussa 2.4 mainitsin, oma tekstiaineistoni on toiminut tässä tutkimuksessa kahdessa roolissa. Aivan kuten tutkimissani väitöskirjoissa on käytetty tutkimuskirjallisuutta kielenaineskokoelmina ja siten aineistolähteenä, myös tutkimi väitöskirjat ovat tässä tutkimuksessa toimineet sekä tarkasteltavana aineistona että tutkimuskirjallisuutena, jonka avulla argumentoin ja perustelen esittämiäni väitteitä. Sillä on omat seuraamuksensa, joista osa on näkemystäni mukaan positiivisia ja osa negatiivisia.

Ensinnä aineistoni on toiminut valtavana kokoelmana lähdeviitteitä (ks. myös Aarikka 2018). Kun olen pohtinut, mitä erinäisistä teemoista on kirjoitettu, olen yleensä löytänyt tutkimusaineistoni väitöskirjoista lähteitä, joihin tukeutua. Aineistoni on siis ollut paitsi tutkimukseni kohde myös sen tuki.

Toisaalta koska olen paitsi tarkastellut väitöskirjoja myös ammentanut niistä tutkimuskirjallisuuslähteitä, olen mitä suurimmassa määrin tarkastellut tutkimushistoriaa valtavirran näkökulmasta. Lähdeviitteet ovat toimineet johtolankoina, joiden avulla olen löytänyt uusien lähteiden luo. Jos viitteitä ei ole, työskentelytapani ei ole johtanut minua lähteen luokse. Näitä seikkoja olen pohtinut myös tekstiaineistoni väitöskirjojen lähdeluetteloihin perustuvassa sitaatioanalyysiartikkelissani (Aarikka 2018: 415). Ihan omanlaisensa tarina tutkimuksen historiasta piirtyisi, jos tarkastelun kohteena olisi tutkimuksen marginaali. Näen erittäin tärkeänä, että tutkimuksen

historiaa käsiteltäisiin myös tarkastelemalla sitä, mistä ja kenestä ei tule tutkimuksen valtavirtaa: ketkä eivät ole väitelleet ja mitä he ovat tutkineet. Tämä tutkimus ei tarjoa kyseisiin kysymyksiin vastauksia.

Koska omassa työskentelytavassani lähdeviitteet ovat toimineet hyvin keskeisinä johtolankoina, joiden avulla olen löytänyt tieni ajatusten ja ajattelijoiden äärelle, olen alkanut ymmärtää, mikä valta viittaamiseen liittyy. Kokemukseni mukaan viittaamisessa käytetty valta ajan saatossa ikään kuin kumuloituu: Kun tutkija jättää viittaamatta johonkin aikalaiseensa, saman tutkijayhteisön jäsenet saattavat silti tunnistaa, että viite ”puuttuu”. Mutta kun aikaa vierähtää vuosisata, eikä tutkimuksen lukijalla – kuten minulla – ole omakohtaista tuntumaa siihen, mitä kukakin on vuosisata sitten tutkinut, ilmipanamattomat viittaukset saattavat jäädä täysin huomiotta. Tätä asiaa pohdin erityisesti, kun tarkastelin Martti Rapolan *Johdatus suomen murteisiin* -teosta (luvut 5.4.3 ja 5.4.4). Jos Lauri Kettunen (1947) ei olisi arvioissaan huomauttanut, että Rapolan (1947a) *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen (JSM) ensimmäisessä painoksessa käyttämä kartta on Antti Sovijärven (1932) tutkimuksesta kopioitu, en olisi kiinnittänyt asiaan huomiota. En tarkoita arvioida Martti Rapolan toimintaa anakronisesti nykyisen tutkimuseettisen mittapuun mukaan. Silti minusta tuntuu todella omituiselta, ettei Rapola viittaa JSM-teoksen karttojen yhteydessä Sovijärven tai Lauri Kettuseen, vaikka monet JSM-teoksen uusintetun painoksen kartat muistuttavat hyvin selkeästi Lauri Kettusen murrekartaston (1940b) karttoja. Viittaaminen ei ole pelkästään eettinen kysymys, se on myös vallankäyttöä – ja mikä pahinta – sellaista vallankäyttöä, jota on vaikea edes huomata, kun aikaa on kulunut tarpeeksi.

Koska olen pohtinut tämän tutkimuksen tekemisen aikana paljon sitä, miten tutkimuksen historiaa kuvataan ja miten sitä pitäisi kuvata, on ajatus tämän tutkimuksen julkaisemisesta tuskallinen. Tiedän ja tiedostan, että myös oma tutkimukseni on vain yhdenlainen, tiettyyn kontekstiin ja aikaan ankkuroitunut tapa kuvata tutkimuksen historiaa. Käsillä on eräänlainen historian esittämisen ja sen tutkimuksen välinen ahdistava jännite: Mitä syvemmälle tutkimuksen historiaan olen uppoutunut, sitä enemmän olen alkanut ymmärtää, kuinka vaikeaa siitä on tehdä yleistyksiä ja pelkistyksiä. Yleistämättä ja pelkistämättä ei kuitenkaan tämäkään tutkimus olisi koskaan valmistunut. Haluan kuitenkin eksplisiittisesti todeta, ettei tutkimukseni ole mikään lopullinen totuus murteentutkimuksen historiasta. Se on aineistolle perustuvaa tulkintaa – sinnikäs yritykseni ymmärtää tieteenalani menneisyyttä ja siten sen ja itseni nykyisyyttä sekä tulevaa.

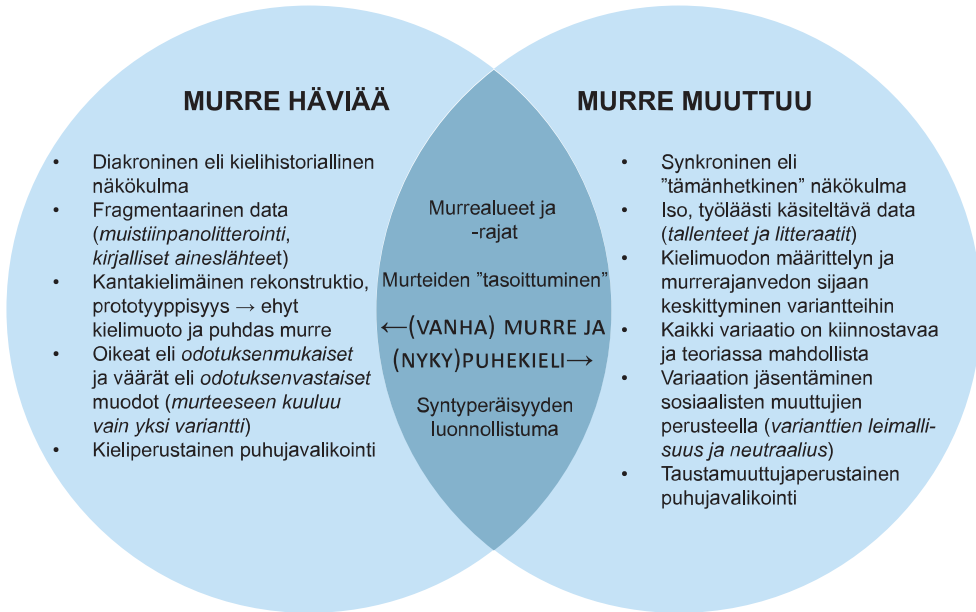

7.2 Tieteenalan kieli-ideologioista

Olen kaikissa tämän työn analyysiluvuissa pyrkinyt tekemään näkyväksi niitä prosesseja, joilla murteista on tuotettu tietoa. Olen tarkastellut erilaisia nimeämisen ja predikoinnin prosesseja ja tutkimuksissa tehtyjä valintoja liittyen aineistoihin, niiden keruuseen, käsittelyyn ja arkistointiin (luku 3), puhujiin (luku 4), tutkittaviin kielenilmiöihin ja niiden nimeämiseen sekä murteiden ja niiden välisten rajojen määrittelyyn (luku 5) sekä tutkijan toimintaan tutkimuksen prosessissa (luku 6). Kaikessa analyysissäni olen pyrkinyt kiinnittämään huomiota siihen, että tutkimuksen prosessissa tehdyt valinnat tuottavat tietynlaista käsitystä kielestä – murteesta – ja sen olemuksesta. Olen tämän tutkimuksen analyysiluvuissa esittänyt, millaisia ideologioita tuotoksia tutkimuksessa tehdyillä valinnoilla on. Tässä luvussa pohdiskelen kokoavasti tieteenalan kieli-ideologioita.

Sekä tutkimushistorian että kieli-ideologioiden tarkastelemisessa minua ovat motivoineet erityisesti kysymykset vallasta: miten tutkimuksessa käytetään valtaa ja ketä kohtaan. Kenen etujen mukaisia ovat ne ideologiat, joita tutkimuksen vakiintuneet diskurssit tuottavat ja vahvistavat? Kysymys on perustavanlaatuinen ja monimutkainen.

Kun tarkastelun kohteena on tutkimusalan kieli-ideologiat, ei ole helppoa paikantaa tai luotettavasti todeta, minkä ryhmän etuja tutkimuksessa ajetaan. On tärkeä tuoda esiin, ettei kieli-ideologioiden tuottaminen ja vahvistaminen edellytä, että toiminta olisi tietoista vallankäyttöä: Mikään aineistossani ei viittaa siihen, että tutkimuksessa tietoisesti ajettaisiin jonkin ryhmän etuja. Toisin sanoen esimerkiksi syntyperäisten puhujien valitseminen (luku 4.2.3) tuskin on tietoista muuttaneiden eli ei-syntyperäisten sortamista tai pitäytyminen päämurrejaossa länteen ja itään (luku 5.4.3) tietoista lounais- ja pohjoissuomalaisen sivuuttamista. Vaikka vallankäyttö ei olisi tietoista, olen analyysilläni pyrkinyt osoittamaan, että tietyillä luonnollistuneilla valinnoilla liittyen esimerkiksi siihen, miten puhujia valikoidaan ja mitä päämurrealueita Suomessa esitetään olevan, on ihan oikeita seurauksia paitsi tutkimukselle itselleen myös puhujille eli ihmisille. Näiden valintojen seuraukset täytyy tiedostaa, vaikka itse valintojen taustalla ei olisi mitään tietoista tarkoitusta aiheuttaa kyseisiä seurauksia.

ASETELMA 2. Kokoavasti kieli-ideologioista: MURRE HÄVIÄÄ ja MURRE MUUTTUU.

Olen asetelmassa 2 esittänyt kaksi kieli-ideologista kokonaisuutta, jotka ovat alkaneet hahmottua minulle analyysiprosessien eri vaiheissa. On erittäin tärkeä tuoda esiin, että kyseessä ovat karikatyyrimäiset hahmotelmat kieli-ideologioista, jotka eivät kytkeydy yksittäisiin tutkijoihin tai yksittäisiin tutkimuksiin. Nähdäkseni tutkimani tieteenalan historiasta ja aineistostani kuitenkin on erotettavissa kaksi hyvin erilaista näkökulmaa murteeseen. Kieli-ideologioiden lisäksi niitä voisi luonnehtia katsantotavoiksi. Ajattelen, että suurin osa tutkijoista operoi tutkimallani tieteenalalla näiden kahden kieli-ideologian ja katsantotavan välimaastossa ja ristivedossa.

Asetelmassa 2 esittelemäni kieli-ideologia MURRE HÄVIÄÄ juontaa juurensa kielihistorialliseen murteentutkimukseen, jossa operoidaan usein fragmentaarisen, lähinnä kirjallisessa muodossa olevan aineiston parissa. Aineiston eli datan fragmentaarisuudesta ja sen tallennusmenetelmistä (muistiinpanolitterointi) vääjäämättä seuraa, ettei variaatiota voida merkitä systemaattisesti muistiin, vaan tutkimuksessa on pakko keskittyä murteen rekonstruktioon kantakielimäisiksi, prototyypisiksi murteiksi. Myös murrealueiden ja -rajojen määrittely edellyttää tällaista toimintatapaa. Puhtaan, prototyypisen murteen tallennuksen tavoitetta on toteuttu myös kieliperustaisella puhujavalikoinnilla. Valitsemalla puhujia, jotka puhuvat hyvää ja puhdasta murretta, tutkijat ovat kurkotelleen senhetkisestä synkronisesta variaatiosta kohti kielen historiaa. Muistiinpanolitterointi menetelmänä on vaikuttanut myös siihen, että yksi keskeinen osa tutkijan ammattitaitoa on ollut havainnoida puhetta ja merkitä sitä muistiin niin, että murteeseen kuuluva, yleisin tai leimallisin

(’erityinen’) variantti on saatu selville. Osa tutkijan ammattitaitoa on ollut myös tunnustaa ”murteen laatu” ja siihen kuuluvat oikeat muodot paitsi puhujaa valikoidessa, myös yleisesti esimerkiksi toisten muistiinpanoja tarkastaessa.

Asetelmassa 2 esittelemässäni kieli-ideologiassa MURRE MUUTTUU näkökulma on synkroninen ja fokuksessa on nimenomaan variaatio kaikessa runsaudessaan. Variaation tarkasteleminen systemaattisesti ei ole ollut mahdollista ennen isoja, työläästi käsiteltäviä tallenneaineistoja. Koska aineisto on olemassa tallenteena, kaikki tallenteilta havaittavissa oleva variaatio on sinänsä kiinnostavaa ja ennen kaikkea mahdollista – jos tutkija esittää, että puhuja ”puhuu väärin” tallenteella, hän vääristelee aineistoaan, ei korjaa sitä ammattitaitonsa perusteella, kuten muistiinpanolitteraatteja. Kielimuotojen sijaan huomio keskittyy yksittäisten kielenpiirteiden edustustapojen variaatioon, jota pyritään jäsentämään sosiaalisin perustein esimerkiksi leimallisiksi (’erityinen’, myös ’stigmaattinen’) ja neutraaleiksi. Koska näkökulma variaatioon on sosiaalisten muuttujien ohjaama, myös puhujat valitaan taustamuuttujaperustaisesti.

Kuten edellä painokkaasti esitin, hahmottelemani kieli-ideologiat MURRE HÄVIÄÄ ja MURRE MUUTTUU ovat karkeistettuja yleistyksiä. Esitystapani houkuttelee myös kenties ajattelemaan, että MURRE HÄVIÄÄ on kieli-ideologia, josta on luovuttu, ja että kaikki tutkijat asemoituvat 2020-luvun Suomessa MURRE MUUTTUU kieli-ideologiaan. Tällaista vaikutelmaa haluan välttää. Esimerkiksi keskustelua suomen murteiden aluejaon vaikeudesta on havaintojeni mukaan käyty siitä lähtien, kun murrerajojen on yritetty määrittellä, ja lisäksi on pohdittu, pitääkö kaikki variaatio merkitä muistiin vain ei (esim. Rapola 1936). Kyseessä ei siis ole kronologinen esitys kieli-ideologioiden muutoksesta, vaikka jotkin niihin kytkemäni asiakokonaisuudet (esimerkiksi aineiston tallennukseen ja käsittelyyn liittyvä teknologinen kehitys) liittyvät aikaan. Nämä keskenään hyvin erilaiset katsantotavat murteen, kielellisen variaation ja muutoksen teemoihin eivät ole erillään toisistaan vaan molemmat materialisoituvat tieteenalan diskursseissa, joita olen tässä tutkimuksessa tutkinut: väitöskirjoissa ja tutkijahaastatteluissa. Niiden limittymään asettuvat esimerkiksi murrealueet ja -rajat, joilla on edelleen iso merkitys esimerkiksi opetuksessa ja siinä, miten murteista viestitään suurelle yleisölle. Myös tavat puhua ”murteiden tasoittumisesta” ja suuresta siirtymästä (VANHOISTA) MURTEISTA uusiin (NYKY)PUHEKIELIIN (luku 5.5.3) ovat mielestäni osoitus kahden hyvin erilaisen kieli-ideologisen katsantotavan ristivedosta. Syntyperäisyyden luonnollistuma eli se, että sekä taustamuuttujaperustaisessa että kieliperustaisessa puhujavalikoinnissa edelleen keskeistä on, missä puhuja on syntynyt, on myös mielestäni osoitus kahden erilaisen kieli-ideologian limittymisestä. Juuri tämä ristiveto – hyvin ristiriitaiset näkemykset siitä, mitä murre on, mistä aineistosta sitä voi tutkia, kuka sitä puhuu, millä perusteella jotkin variantit ”kuuluvat” siihen ja niin edelleen – on häikäisevän kiinnostavaa.

7.3 Tieteenalan käsitteistä ja terminologiasta

Olen tässä tutkimuksessa käsitellyt monia tutkimani alan ja yleisimminkin kielitieteen keskeisiä käsitteitä ja termejä kuten *puhuja*, *idioletti* ja *puheyhteisö* (luku 4), *kielimuoto*, *isoglossi*, *kielenpiirre* ja *variantti* (luku 5) sekä kielen *synkronia* ja *diakronia* (luku 5.4.2). Tässä luvussa tarkastelen kokoavasti kyseisiä käsitteitä ja niihin liittyvää terminologiaa.

Kuten luvussa 4.1.1 totesin, on minusta kiinnostava havainto, ettei puhujien nimityksiä käsitellä tutkimissani väitöskirjoissa termeinä. Analyysissani osoitin, että puhujiin viittavia termimäisiä nimityksiä on useita ja näkemykseni mukaan ne myös heijastavat kieli-ideologioita (esim. *murteentaitaja*). Tästä syystä on mielestäni oleellista, että myös puhujiin liittyvät nimitykset tunnustetaan terminologisiksi valinnoiksi.

Luvussa 4.3.2 toin esiin, että kielenkäyttäjien joukkoon, jota olen tässä tutkimuksessa nimittänyt puheyhteisöksi, viitataan tutkimissani väitöskirjoissa useilla termeillä. Aineistoni valossa näyttää siltä, että ennen 1970–1980-lukuja käsitys puheyhteisöstä on ollut tavallaan luonnollistunut: tietyltä paikkakunnalta valikoidujen syntyperäisten puhujien katsottiin edustavan ikään kuin itsestään selvästi paikkakunnan puheyhteisöä ja siten myös kielimuotoa, murretta. Puheyhteisöön viittaavasta terminologiasta on tiedeyhteisössä käyty paljonkin keskustelua ja erilaiset termivalinnat (esim. *toimintayhteisö*; tarkemmin, ks. luku 4.3) kertovat tutkijoiden sitoutumisesta johonkin teoreettiseen näkökulmaan sen suhteen, miten puheyhteisöjä voi tutkimuksessa muodostaa – toisin sanoen millä perusteilla ihmisiä voi jakaa ryhmiin. Käsitykset puheyhteisöstä voivat kuitenkin edelleen olla myös luonnollistuneita. Tällä tarkoitan sitä, ettei kaikessa kielentutkimuksessa välttämättä aina tuoda ilmi, millä perusteella valittu aineisto ja sen tuottaneet kielenkäyttäjät edustavat sitä kielimuotoa, jota on tarkoitus tutkia. Kieltä käytössä tutkiva empiirinen kielentutkimus kohdistuu käsitykseni mukaan kuitenkin aina jonkin kieli- tai puheyhteisön kieleen. Kieliaineistolla – silloin kun se on kielen käytöstä syntyvää aineistoa – on aina joku, joka kielelliset ilmentymät on tuottanut. Esimerkiksi iso, laajasti käytössä oleva kieliaineisto eli Suomi24-korpus ei sisällä tietoa siitä, miten monen ihmisen kirjoituksista on kyse ja keitä nämä ihmiset ovat (Lagus ym. 2016: 9)¹⁸⁷. Käyttäjille suunnatun kyselyselvityksen perusteella on kuitenkin saatu viitteitä siitä, että forumin ”peruskäyttäjät” ovat keski-ikäisiä kaupungissa asuvia miehiä (Harju 2018: 54–55), mikä laittaa pohtimaan, mitkä aineiston rajat ovat. Tietenkään kaikessa kielentutkimuksessa ei ole tarpeen esitellä seikkaperäisesti ja yksityiskohtaisesti kielenkäyttäjii, joiden kielenkäytöstä aineisto muodostuu. Siitä huolimatta aineiston edustavuutta ja sitä, mitä aineiston perusteella kielestä voi väittää, tulisi nähdäkseni kaikkien kieltä käytössä tutkivien tutkijoiden pohtia eksplisiittisesti.

187 Kiitän tästä huomiosta apulaisprofessori Ilmari Ivaskaa.

Tässä tutkimuksessa en ole voinut sukeltaa kovinkaan syvälle idiolektin ja yksilön kielellisen resurssin käsitteeseen (ks. kuitenkin luku 4.3.1). Olen itse sitoutunut teoreettiseen oletukseen, että yksilön kielellinen resurssi, hänen idiolektinsa ja tapansa käyttää kieltä on yksisysteeminen (Mustanoja 2011: 73–75). Olen luvussa 4.3.1 esittänyt, millaisena idiolekti aineistossani nähdään. Lisäksi olen käsitellyt luvuissa 5.4.6 ja 5.6 sitä, miten kielimuotojen jäsentäminen prototyyppisiksi kokonaisuuksiksi tuntuu vaikuttaneen siihen, että myös idiolekti ja yksilön kielenkäyttö jäsennetään monisysteemiseksi (puhujat ”sekoittavat” tai ”yhdistelevät” kielimuotoja). Monisysteemisen resurssin ajatusta heijastelee myös kielentutkimuksen terminologia, kuten **koodinvaihto**¹⁸⁸ (koodinvaihdon käsitteestä ja myös siihen liittyvästä kritiikistä, ks. esim. Hurttu 1999: 60, Lappalainen 2004: 50–51, Mustanoja 2011: 62–68). Olenkin tätä tutkimusta tehdessä pohtinut paljon sitä, onko kysymys idiolektin ja sen systeemisyyden luonteesta teoreettinen vai empiirinen. Joka tapauksessa minusta on selvää, että tutkijat jäsentävät idiolektiä ja yksilön kielellistä resurssia sekä monisysteemiseksi että yksisysteemiseksi. Ongelmallista minusta on, jos tutkimuksessa käyttämämme abstraktit ja teoreettiset käsitteet kuten *kielimuoto*, ohjaavat meitä jäsentämään ja kuvaamaan kieltä tavalla, johon emme teoreettisesti sitoudu. Tarkoitan siis, että jos tutkija kirjoittaa puhujien ”yhdistelevän kielimuotoja”, hänen tulisi todella uskoa, että ihmisten kielellinen resurssi on monisysteeminen ja puhetta tuottaessaan ihmiset ammentavat toisistaan erillisistä kielellisistä resursseista.

Luvussa 5.3 käsittelin *piirteiden* monimerkityksisyyttä sekä piirteiden ja varianttien nimeämistä ja arvottamista. Analyysin prosessissa ymmärsin, että erityisesti pitkäikäisten termien tapauksessa on hyvin todennäköistä, että termi saa tieteenalalla uusia merkityksiä. Kaikkein moninaisinta terminologia havaintojeni mukaan on, kun sillä viitataan kielimuotoon. Olen antanut tässä tutkimuksessa esimerkkejä siitä, miten monia termejä kielimuodoista eli varieteeteista käytetään¹⁸⁹. Oma teoreettinen oletamani on, että kielimuodon käsite on aina abstraktio. Olenkin tässä tutkimuksessa tarkastellut sitä, miten myös terminologisilla ratkaisulla on tieteenalan diskursissa jäsennetty käsitteitä, joita kutsuin tässä tutkimuksessa kronotoopeiksi (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI (tarkemmin, ks. luku 5.5.3). Minusta on itsestään selvää, että kielimuotoihin viittaavaa terminologia on kirjavaa, enkä näe sitä varsinaisesti

188 Tieteen termipankin (Kielitiede:koodinvaihto, 7.12.2022) määritelmä koodinvaihdolle on ’kielen tai kielimuodon vaihtuminen toiseksi samassa puhetilanteessa tai tekstissä’.

189 Luku 5.5.1: *sosiolekti, sosiaalinen murre ja sosiaalimurre*; luku 5.5.2: *kaupunkipuhekieli, kaupunkikieli ja kaupunkimurre*; luku 5.5.3: *vanhan tai vanhimman polven murre, vanhan polven kieli, kansankieli, kansanmurre, vanha murre, vanhastava tai vanhakan-tainen murre, vanha paikallismurre tai aluemurre, nykymurre tai nykyinen murre tai nykysuomen murre, aluepuhekieli, nykyiset puhekielen (sosiaaliset) varieteetit, nykyiset alueelliset puhekielen variantit, nykypuhekieli, puhekieli, nykypuhesuomi, nykykieli ja nykysuomi*.

ongelmana, kunhan käsitteet ja niistä käytetyt termit määritellään. Kahden termin tai termiryhmän tapauksessa olen kuitenkin pohtinut niiden käytettävyyttä.

Ensinnä koen, että käsitteellinen ja siten terminologinen jako *kaupunkipuhekieliin* ja (*maaseutu*)*murteisiin* on tarpeeton. Johonkin alueeseen kytkeytyvän kielimuodon kuvauksessa olennaista on mielestäni kuvata käsillä olevan alueen ja sen puheyhteisön ominaispiirteitä, jotka taustoittavat ihmisten liikkeiden, toiminnan ja kontaktien laatua. Sen toteaminen, että kielimuotoa puhutaan kaupungissa tai maaseudulla, ei kerro nähdäkseni juuri mitään kielestä ja sen puheyhteisöstä, vaan termit heijastavat lähinnä stereotypioita liittyen siihen, millaiseksi kaupunki ja toisaalta maaseutu ja ihmiset näissä ympäristöissä mielletään.

Toinen käsite- ja termiperhe, jota olen pohtinut, on *nyky*-etuliitteellä tai *nykyiset* määreellä varustetut ilmaukset kuten *nykymurre* ja *nykyinen murre*, *nykypuhekieli*, *nykypuhesuomi*, *nykykieli* ja *nykysuomi*. Olen tietoinen, että esimerkiksi suomen kirjakielen historian tutkimuksessa käytetään ilmausta *nykysuomen kausi*, jota olemme eläneet 1870-luvulta saakka (ks. esim. Häkkinen 1994). Puhutun kielen tutkimuksen kontekstissa ”nykyisyys” on kuitenkin hankala käsite, sillä se liittyy kielen jäsentämiseen synkroniseksi (”samanaikaiseksi”) ja toisaalta diakroniseksi (”eriaikaiseksi”). Kielen synkroniaan ja diakroniaan liittyvää suhteellisuutta käsitteelin erityisesti luvussa 5.4.2. On minusta perin kiinnostavaa, että kielentutkimuksessa käsitetään samaan aikaan synkroniseksi aineistoksi kieliaineistoja, joita on kerrytetty useita vuosikymmeniä, ja tutkitaan oman näkemykseni mukaan diakronisesti muutosta pitkittäisaineistoista, joiden tallennusväli on joitakin vuosikymmeniä. Koska kysymys kielen synkroniasta ja diakronista on suhteellinen, esitän, että synkronian ja diakronian käsitteet tulisi yksittäisissä tutkimuksissa kytkeä selkeästi ja yksiselitteisesti aineistoon ja siten aikaan. (VANHAN) MURTEEN ja (NYKY)PUHEKIELEN sijaan voisimme puhua puhekielestä, jota on tallennettu eri aikoina erilaisilta puhujilta.

7.4 Murteen ja sen tutkimuksen tulevaisuus

Olen tässä tutkimuksessa käsitellyt spesifisti murteentutkimuksen historiaa, mutta samalla pohtinut laajemminkin fennistisen kielitieteen kehitystä. Olen lähtenyt tekemään tätä tutkimusta 2000-luvun tutkijan silmin, jonka koulutukseen ei ole kuulunut esimerkiksi Martti Rapolan äännehistorian luentoja tai pakollista arkistokokonaisuuksiin liittyvää kenttätyötä. Se kielitiede, jonka parissa olen itse kasvanut tutkijaksi, on lähtökohdiltaan hyvin monipuolista.

Fennistisen kielitieteen historiaan uppoutuessani olen oppinut ymmärtämään, millaisessa kuninkuusasemassa historiallinen kielitiede on tutkimuksen kentällä ollut. Historioivan kielitieteen asettuminen osaksi kielitutkimuksen moninaista kenttää vaikuttaa olleen tuskallinen prosessi. Aikalaispuheenvuoroista, kuten esimerkiksi Pertti Virtarannan (1959) ja Heikki Leskisen (1968) virkaanastujaisluennoista, käy nähdäkseni ilmi, miten kielihistoriaan tai spesifimmin äännehistoriaan

orientoituneet tutkijat ovat toistuvasti tuoneet esiin myös historioivan kielitieteen kykyä uudistua sekä kysymyksenasetteluiltaan että menetelmiltään (ks. myös Rapola 1966: 5).

Ensinnäkin ajattelen, että koska murteentutkimus on sen alkuaikojen synkronisen otteen (ks. luku 5.2.1, Mielikäinen 2017) jälkeen kytkeytynyt vahvasti kielihistorialliseen tutkimukseen, osa tästä puolustusasemasta on periytynyt myös murteentutkimuksen ja murteentutkijoiden harteille. Toisekseen myös, koska puhutun kielen tutkimus on hyvin pitkään ollut vain ja ainoastaan murteentutkimusta, tilanteisen vaihtelun, keskusteluiden ja vuorovaikutuksen tutkimus on myös haastanut murteentutkimuksen menetelmiä 1980-luvulle tultaessa (ks. luku 3.6.3). Näiden kontekstien valossa tuntuu ymmärrettävältä, että haastatteluaineistossani usea tutkija toi esiin, että murteentutkimus voidaan tulkita vanhentuneeksi tieteksi, tai painotti, että murteentutkimus ei ole vanhentunutta tiedettä (ks. luku 5.5.3).

Kenties kolmas seikka, joka vaikuttaa murteentutkimuksen vanhentuneisuuden kokemukseen on diskurssi ja kieli-ideologia liittyen murteiden kuolemaan tai häviämiseen (ks. luku 7.2). Käsitystä siitä, että murteet ovat häviämässä tai hävinneet, ovat ylläpitäneet tutkijat (ks. esim. Kettunen 1932: 186, Itkonen 1966: 317, Wiik 2006: 16–17) ja myös kielenkäyttäjät (kokoavasti, ks. esim. Kurki 2005: 11, ks. myös Mustanoja 2011: 370–372). Epäilen, että kaikki murteita tutkivat saavat lähes vuosittain haastattelupyynnön, jossa toimittaja esittelee asiakseen murteiden häviämisen – olen nimittäin itsekin saanut useita kuvatunkaltaisia haastattelupyynnöjä tämän väitöskirjaprosessin aikana. Vastaukseni toimittajien kyselyihin on aina sama: Kieli on muuttunut ja vaihdellut aina. Murteiden käyttöala on 2020-luvun Suomessa nähdäkseni valtava. Murteellista – siis jollakin tapaa alueellisesti tunnistettavaa – puhetta kuulee televisiossa, Youtubessa, podcasteissa, radiossa, kadulla, mainoksissa, musiikissa ja niin edelleen. Väitän, että ei ole kovinkaan monta käyttöyhteyttä, jossa murteelliseen puheeseen puututtaisiin negatiivisessa mielessä.

Kielen kuolema on sinällään hyvin voimakas kielikuva ja edelleen aivan voimissaan, kun kontekstiksi otetaan valtakielen (kuten suomen) murteiden sijaan vähemmistökielet (ks. esim. Saarikivi 2006; kielestä elävänä organismina, ks. myös Mäntynen 2003: 130–131). Olen tämän tutkimuksen saatossa pohtinut paljon murteen kuolemista ja sitä, pitäisikö minun muotoilla jatkossa vakiovastaukseni jotenkin toisin. Kielen muutos totta tosiaan on jonkinlaista kuolemaa. Kielenkäyttäjien havainnot murteiden kuolemasta noudattelevat todennäköisesti samankaltaista logiikkaa kuin kielitieteilijöiden havainnot murteellisten varianttien muutoksesta: he tunnistavat kielestä kontrastiivisesti sellaisia ilmiöitä, jotka eroavat heidän omasta kielenkäytöstään, ja tulkitsevat nuo muutokset merkeiksi kuolemasta. Sen sijaan vaikeampi on kenties huomata ja tunnistaa niitä variantteja, jotka pysyvät samana. Variaationtutkimuksessa korostetaan, että kielen stabiilius on keinotekoinen, teoreettinen olotila, ja itse asiassa kielen luonnollinen olotila on sen labiilius, muutostila. Tämä käsitys on helppo jakaa, mutta kuitenkin juuri kielen stabiilius tekee siitä hämmästyttävää.

Miten kieli voi sisältää valtavan kirjon variaatiota ja toisaalta kuitenkin olla jaettu ja ylisukupolvinen? Tässä asiassa on murteentutkijoilla ja ylipäätään kielitieteilijöillä ääsiesti työskarkaa.

Tietoisuus kielen variaatiosta ja muutoksesta, jonka voi nähdä myös sen jatkuvana kuolemana, on tehnyt murteentutkijoista erityisen motivoituneita keräämään valtavia arkistoaineistoja (tarkemmin, ks. luku 3.4). Tämä aineistonkeruuseen keskittyminen on herättänyt kuitenkin myös kritiikkiä: arkistoaineistojen keruuseen ja käsittelyyn on käytetty valtavasti sellaisia resursseja, jotka olisi voitu käyttää kielen tutkimiseen (ks. esim. Karlsson 1975 ja vastine Tuomi 1975, Korhonen 1986: 108). Ymmärrän kritiikin lähtökohdat. Huomaan kuitenkin sisäistäneeni jotain murteen kuoleamisen kieli-ideologiasta. Jos kieltä ei tallenneta, sitä ei ole tallessa. Minusta on itseisarvoisen tärkeää, että kieltä tallennetaan siitä huolimatta, että se vie aikaa ja resursseja.

Kuten tämän väitöskirjan luvussa 3.7 kirjoitin, nykyisessä tiedepoliittisessa keskustelussa nostetaan usein esiin tutkimusinfrastruktuurien merkitystä, ja monilla yliopistoilla sekä rahoittajilla on tavoitteita ja linjauksia liittyen avoimeen tieteseen, joka osaltaan liittyy myös aineistojen avaamiseen eli niiden yhteiskäyttöön. Kielen-tutkijana tämän keskustelun uutuusarvo tuntuu kyseenalaiselta, koska tutkimallani tieteenalalla on niin pitkä historia aineistojen yhteiskäytön suhteen (ks. luku 3.2). Tutkimustyöni ohessa olen kuitenkin havainnut, että arkistoaineistoihin liittyvä kehitys tuntuu olevan kahtalaista: Ensinnä kieliaineistojen käytettävyyttä ja avoimuutta on vahvistanut FIN-CLARIN-konsortion ylläpitämä Kielipankki, joka kokoaa yhteen kieliaineistoja. Toisaalta taas iso osa niistä yliopistojen äänitearkistoista, jotka mainitsin luvussa 3.4 (ks. myös Toivanen & Miettinen 2001: 72–81), on käytännössä lakkautettu. Vain Turun yliopiston Suomen ja sen sukukielten arkisto ja Oulun yliopiston äänitearkisto ovat olemassa muodossa, jota voi kutsua äänitearkistoksi¹⁹⁰. Esimerkiksi *Nykysuomalaisen puhekielen murros* -hankkeen Jyväskylän osahankkeen aineistot eivät löydy tällä hetkellä mistään tietokannasta, koska ne on siirretty Kotimaisten kielten keskukseen, mutta aineistolle ei ole ollut mahdollista resurssien puutteen vuoksi tehdä mitään¹⁹¹. Iso osa Kotuksen hallinnoimasta Suomen kielen nauhoitearkiston aineistosta on digitoimatta ja litteroimatta, eikä tällä hetkellä digitoimattomia nauhoitteita ole mahdollista kuunnella, koska ne ovat säilytteillä toisaalla ja eikä Kotuksessa ole laitteita kelanauhojen toistamiseen¹⁹². Kuten edellä toin ilmi, pidän kielen tallentamista itseisarvoisen tärkeänä. Yhtä tärkeänä pidän sitä, että myös vanhojen arkistoaineistojen digitoimiseen ja käytettävyyden varmistamiseen on riittävät resurssit.

190 Tieto perustuu sähköpostikirjeenvaihtoon, jota kävin marraskuussa 2022 eri yliopistojen suomen kielen henkilökunnan kanssa äänitearkistojen nykytilasta.

191 Kotuksen erikoisasiantuntija Ulriikka Puuran sähköpostitiedonanto, 4.11.2022.

192 Kotuksen erikoisasiantuntija Ulriikka Puuran sähköpostitiedonanto, 21.6.2022.

1970- ja 1980-luvuilla on käyty vireää keskustelua fennistiikan suunnasta ja siitä, missä määrin tutkimusalalle tulisi saada uusia vaikutteita (ks. esim. Karlsson 1975, Tuomi 1975, Leskinen 1977, Anhava 1983). 1990-luvulle tultaessa keskustelu tuntuu kääntyneen kiinnostavasti käsittelemään myös sitä, onko fennistinen kielitiede pirstoutunut niin moniin tutkimushaaroihin, ettei voi enää edes puhua yhtenäisestä tutkimusalasta (ks. esim. Koivisto 1993, Herlin & Maamies 1993). 2000- ja 2010-luvulla suomen kieltä opiskelleena, 2020-luvun nuorena tutkijana olen etäällä paikoin kiivaitakin sävyjä saaneesta keskustelusta. Kuten tämän luvun alussa kirjoitin, olen kasvanut suomen kielen tutkijaksi sellaisessa maailmassa, jossa tieteellinen pluralismi on eräänlainen itsestäänselvyys. Olen tätä tutkimusta tehdessäni hyötynyt suunnattomasti siitä, että työtäni ovat kommentoineet kieltä hyvin erilaisista näkökulmista tutkivat ihmiset. Esimerkiksi S2-tutkimuksen parissa käyty keskustelu puheyhteisöön kuulumisesta ja puhujien kategorisoinnista ja nimittämisestä (ks. esim. Ruuska & Suni 2022) ja kognitiivisen kielitieteen parissa käyty keskustelu tutkijan kielitajun merkityksestä tutkimuksen prosessissa (kokoavasti, esim. Hamunen & Huumo 2020: 222–225) ovat virittäneet monia ajatuksia. Vaikka pidän tutkimuksellista pluralismia itsestäänselvänä rikkautena, toivon, että fennistit haastavat ja kohtaavat toisiaan, ovat dialogissa yli tutkimusalojen rajojen.

7.5 Jatkotutkimusaiheita

Koska olen tässä tutkimuksessa keskittynyt muodostamaan yleisen käsityksen tutkimuksen historiasta, minulle on tutkimuksen prosessissa syntynyt ajatuksia useista tutkimusaiheista, joihin en tässä väitöskirjassa ole voinut tarttua.

Luvuissa 3.6.2 ja 3.6.4 käsittelin lyhyelti erilaisia fennistisessä murteentutkimuksessa käytettyjä transkriptiosysteemejä. Aineistoni pohjalta havainnoin, että vaikka transkriptiojärjestelmien ytimessä on pyrkimys yhdenmukaisuuteen, niitä sovelletaan hyvin joustavasti. Transkriptiosysteemeihin liittyy paljon kiinnostavaa: Ensinnä ne yhdistävät muistiiinpanolitterointia (luku 3.6.2) ja tallenteeseen perustuvaa litterointia (luku 3.6.4). Ne liittyvät tutkijan havainnointikykyyn ja siihen, miten tutkijoina tulkitsemme puhetta. Ne kantavat myös muassaan kieli-ideologisia näkökulmia, joita ei nähdäkseni ole suomalaisen kielentutkimuksen näkökulmasta kovinkaan systemaattisesti käsitelty: transkriboidessaan tutkijan on valittava, mikä kielessä on käsillä olevan tutkimuksen kannalta oleellista. Valinnan prosessi ei ole neutraali: Esimerkiksi se, ettei puolikarkeassa tarkekirjoituksessa tyyppillisesti merkitä tarkkaan päällekkäispuhuntaa kertoo siitä, ettei murteentutkimuksen näkökulmasta vuorovaikutuksellisia seikkoja ole pidetty oleellisina. Toisaalta puolestaan se, ettei vuorovaikutuslingvivistisissä tai keskusteluanalyttisissä litteraateissa merkitä tarkasti näkyviin äänteellistä vaihtelua, tarkoittaa nähdäkseni käytännössä, ettei äännetason kielenpiirteiden ajatella vaikuttavan vuorovaikutukseen (vrt. esim. Seppänen 1998: 19–20).

Luvussa 5.2.2 tarkastelin äännehistorioiden tutkimusperinnettä ja myös haastoin tapoja ja ilmauksia, joilla tutkimusperinnettä on tutkimushistoriaesityksissä kuvattu. Tekstiaineistoni äännehistorioita tarkastellessani ja lukua 5.2.2 kirjoittaessani huomasi, etteivät äännehistorialliset tutkimukset ole kaavamaisesti E. N. Setälän mallia toteuttavia toisintoja toisistaan, vaan ne muodostavat usean tutkijan luoman ja uusintaman suomen murteiden äänne- ja muoto-opin historialliseen kehitykseen orientoituneen monipuolisen tutkimusperinteen. Äännehistorioiksi nimetyissä tekstiaineistoni väitöskirjoissa on kielen kuvaustapojen konventioita ja niissä tehdyillä valinnoilla on seuraamuksensa ja perintönsä nykyisissä ei-historioivan alueelliseen vaihteluun keskittyvissä tutkimuksissa esimerkiksi kielenpiirteiden kaanonin kautta (luku 5.2.6). Siksi tutkimusperinnettä olisi kiinnostavaa tutkia tarkemmin.

Luvussa 5.2.6 käsitelin tutkittavien kielenpiirteiden kanonisoitumisen prosessia. Jos tulevaisuudessa tavoitteena on ikään kuin löytää uusia tutkittavia kielenpiirteitä kaanonin ulkopuolelta, mitä ne voisivat olla? Minulla ei ole vastausta kysymykseen, mutta ehdotan kahta suuntaa, josta vastauksia voisi etsiä. Ensimmäinen on kielenkäyttäjät ja heidän käsityksensä siitä, mikä murteessa ja kielessä on oleellista. Sen sijaan, että kansanlingvistiksessä tutkimuksessa keskityttäisiin vertailemaan kielenkäyttäjien käsityksiä kielitieteilijöiden käsityksiin siitä, mitkä kielenpiirteet ja variantit kuuluvat murteeseen (ks. esim. Nupponen 2011: 161–162, 243–248; Aarikka 2014: 49–52), kielenkäyttäjien näkemykset voisivat toimia apuneuvona murteentutkimuksen piirrevalinnalle: voisimme tutkia niitä kielenilmiöitä, joita kielenkäyttäjät pitävät oleellisina murteiden erottelun kannalta. Ratkaisu on toki helpompi todeta kuin toteuttaa: kielenkäyttäjien käyttämän kieltä koskeva metakieli on usein vaikeaselkoista tulkittavaa sen suhteen, mihin kielenilmiöön he viittaavat (esim. mitä tarkoittaa murteen *rytmi*). Toinen suunta, josta käsin piirrekaania voisi lähteä laajentamaan, ovat varhaiset, lähinnä synkronisin periaattein laaditut murteenkuvaukset (tarkemmin, ks. luku 5.2.1). Kuten kielenkäyttäjien tapauksessa, varhaisia deskriptiivisiä murteenkuvauksia ei välttämättä ole tarpeen tarkastella siitä näkökulmasta, mitä huomioita niissä esitetään nykyisen kielenilmiöiden kaanoniin vakiintuneista piirteistä ja varianteista (Mielikäinen 2017), vaan tutkimuksia voisi lähestyä uutta etsien: Mitä sellaisia piirteitä ja variantteja tutkimuksissa nimetään, jotka eivät kuulu tutkittavien kielenilmiöiden kaanoniin? Ovatko kyseiset ilmiöt nykyvariaation näkökulmasta kiinnostavaa tarkasteltavaa?

Murrealuejakoja käsittelevää analyysia (luku 5.4.4) kirjoittaessani aloin arvella, että Lauri Kettusen *Suomen murteet* -teossarja ja sen aineisto on todennäköisesti myös nykyisen vakiintuneen murrealuejaon perusta. Havainnot saivat minut yhä vakuuttunemmaksi siitä, että Lauri Kettusen *Suomen murteet* -sarja on suomalaisen murteentutkimuksen ja osaltaan myös koko suomen kielen tutkimuksen perusteos. *Suomen murteet* -sarja ja erityisesti sen kartasto-osat ovat yksiä viitatuimpia teoksia sekä fennistisessä aikakauslehdessä *Virittäjässä* (Karlsson 1994b) että suomen kielen alan murteita käsittelevissä väitöskirjoissa (Aarikka 2018). Lisäksi moni-

alaisessa BEDLAN-tutkimushankkeessa, jossa tutkitaan kielten kehitystä ja eriytymistä evoluutiobiologisessa tutkimuksessa käytettyjen menetelmien avulla, *Suomen murteet* -sarjan aineisto ja sille perustuva kartasto ovat olleet keskeisessä roolissa (ks. esim. Honkola 2016). Kettusta luonnehditaan useissa häntä ja hänen toimintaansa käsittelevissä teksteissä poleemiseksi hahmoksi, jonka kriittisyys, auktoriteettien uhmaaminen ja väittelyinnokkuus saattoivat osaltaan vaikuttaa siihen, ettei hän saanut ansaitsemaansa arvostusta (ks. esim. Kelomäki 2009: 85, Vares & Häkkinen 2001: 132, Hänninen & Koponen 1991: 7–8). Toisaalta Kettusen erityinen rakkaus kenttätöihin eli kielenkäyttäjien kanssa työskentelyyn sekä hänen moninainen työnsä esimerkiksi nuoren itsenäisen Viron kirjakielen ja kansankulttuurin parissa luo kuvan ihmisten kanssa yhteistyössä toimineesta, sosiaalisesta ja pidetystä tutkijasta. On kiinnostava kysymys, missä määrin Kettusen persoona todella oli poleeminen ja missä määrin tämä näkökulma hänen persoonaansa korostuu, koska sitä toistetaan erinäisissä fennistiikan tutkimushistoriaa ja sen keskeisiä hahmoja käsittelevissä teoksissa. Lauri Kettusen elämästä, tieteellisestä työstä, hänen roolistaan tiedeyhteisössä saati hänen kaunokirjallisesta tuotannostaan ei ole kirjoitettu kattavaa historiateosta, toisin kuin esimerkiksi Kettusen opettajasta, monimutkaisesta persoonasta ja vaikutusvaltaisesta tiede- ja valtiomiehestä Emil Nestor Setälästä (Vares & Häkkinen 2001, Karlsson 2000). Mielestäni on monin tavoin perusteltua, että Lauri Kettusta elämäntyötä, hänen asemaansa tiedeyhteisössä sekä eritoten hänen *Suomen murteet* -teossarjaansa tutkittaisiin.

Edellisessä luvussa 7.4 toin avoimesti esiin, miten suuressa arvossa pidän arkistoaineistoja. Luvussa 3.7 sivusin myös sitä, miten aineistojen arkistointi ”murrehaastatteluiksi” saattaa rajoittaa käsityksiä liittyen siihen, mitä aineistoista voidaan tutkia. Nähdäkseni esimerkiksi keskusteluja (useamman puhujan puhetta yhdessä puhe-tilanteessa) sisältävää aineistoa on tallennettu jo 1960-luvulla sekä Suomen kielen nauhoitearkistoon että Lauseopin arkistoon. Lisäksi Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeessa on tehty erilaisia tilannenauhoituksia 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Kyseiset tallenteet voisivat siis mahdollistaa keskustelujen diakronisen tutkimuksen, jota käsitykseni mukaan Suomessa ei toistaiseksi ole harrastettu.

Myös kolme suomalaista puhutun kielen pitkittäisaineistoa: Murteenseuruu-hankkeen, Tampereen puhekielen sekä Helsingin puhekielen aineistot tarjoaisivat kiintoisaa tutkittavaa muillekin kuin idiolektin ja kielen muutoksesta kiinnostuneille. Pitkittäisaineistoista olisi mahdollista tutkia, miten puhe-tilanne *haastattelu* muuttuu, vai muuttuuko se. Haastattelujen tutkiminen vuorovaikutuslingvivististä lähtökohdista tarjoaisi paitsi tieteellistä tietoa haastattelusta puhe-tilanteena myös auttaisi meitä ymmärtämään paremmin menetelmiemme rajoja eli sitä, miten vakioitu puhe-tilanne haastattelu todella on. Tällainen tutkimus osoittaisi muutoksentutkimuksen menetelmällisiä rajoja ja tuottaisi uudenlaista tietoa puhe-tilanteesta ja kielitieteen menetelmästä, jota kutsumme haastatteluksi.

Kuten edeltä käy ilmi, olen keksinyt itselleni tekemistä seuraavaksi 50 vuodeksi. Toivon sydämessäni, että joku muukin kokisi nämä mainitsemani tutkimusaiheet jollakin tapaa mielekkäiksi. Minulle tutkimuksen tekeminen on yhteistyötä ja dialogia: tieto kielestä ja kielentutkimuksesta ei lisäänny yksilöiden urotekoina vaan tiedeyhteisön yhteisinä ponnistuksina. Tieteen voima ja luotettavuus on siinä, että kysyjä ja siten kysymyksiä on useita.

Lähteet

Aineslähteet

Tekstiaineisto

- AIRILA, MARTTI 1912: *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Murteen suhdetta suomen muihin murteihin silmälläpitäen*. Helsinki.
- AMINOFF, TORSTEN GUSTAV 1871: *Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta tutkimus*. Helsinki.
- CANNELIN, KNUT 1888: *Tutkimus Kemin kielenmurteesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GENETZ, ARVID 1877: *Lautphysiologische Einführung in das Studium der vestfinnischen Sprachen mit besonderer Berücksichtigung des Karelisch en*. Helsinki.
- GRÖNHOLM, MAIJA 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- HURTTA, HEIKKI 2000: *Suomen murteiden askel-tyyppisten nominien morfologiaa ja murremaantiedettä*. Opera fennistica & linguistica 9. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- IKOLA, NIILLO 1925: *Ala-Satakunnan murteen äännehistoria. Descendentti esitys myöhäiskantasuomalaisten konsonanttien kehityksestä*.
- ITKONEN, TERHO 1964: *Proto-Finnic final consonants: their history in the Finnic languages, with particular reference to the Finnish dialects. 1:1 Introduction. The history of -k in Finnish*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 138 (1). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä studies in humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- JUUSELA, KAISU 1989: *Törmäysmurteen variaatiosta. Jälkitavun i-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 496. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, JOUKO 1990: *Suomen murteiden refleksiivitaivutus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 532. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOKKO, OSSI 2007: *Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen*

- yksilöllistymisen kuvastajana*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 48. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- KROOK, KRISTIINA 1999: *Ensi tavun ie-, yö- ja uo-diftongien avartuminen suomen murteissa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 62. Turku: Turun yliopisto.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUNNAS, NIINA 2007: *Miten muuttuu runokielten kieli. Reaaliaikatu tutkimus jälkitavujen A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vienalaismurteissa*. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 78. Oulu: Oulun yliopisto, suomen kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 569. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUROSELA, JUSSI 1913: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1972: *Oi- ja ei-nominit Länsi-Uudenmaan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 310. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: *Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria. I. Konsonantit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LINDÉN, EEVA 1942: *Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria. I. Konsonantisto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 219. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1987: *Suomen verbikantaiset in:ime -johdokset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 469. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MANTILA, HARRI 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 572. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria. I. Konsonantit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 375. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu tutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tampereensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: *Suomen murteiden kin ja kaan, kään -liitteet. Morfologia ja leksikko*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 591. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgemmaatio. Äänne- ja vokaalimuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten*

- ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *“Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana.* Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities and Theology, 11. Joensuu: University of Eastern Finland.
- OJAJÄRVI, AULIS 1950: *Sijojen merkitystehtävistä Itä-Karjalan Maaselän murteissa. Nominatiivi, genetiivi, akkusatiivi ja partitiivi. Vertaileva funktio-opillinen tutkimus.* Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 97. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- OJANSUU, HEIKKI 1901: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi, descendentti esitys.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgeminaatio.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 455. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALOMÄKI, ULLA 1998: *Dentaalisen affrikaatan perilliset Suomen murteissa. Kielikontakteihin perustuva selitysmalli.* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kieli-tieteen laitoksen julkaisuja 59. Turku: Turun yliopisto.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: *Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä. I. Johdanto. Yksivartaloisten kaksitavujen monikon genetiivi suomen murteissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 317. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PORKKA, VOLMARI 1885: *Über den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte.* Helsinki: Frenckell.
- PRIIKI KATRI 2017: *Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä.* Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 432. Turku: Turun yliopisto.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1971: *Oulun seudun murteen äännehistoria. I. Sanansisäiset klusiilit astevaihtelusuhteineen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 289. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1919: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RINTALA, PÄIVI 1972: *Suomen läntä-loppuiset adjektiivit.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 306. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RUOPPILA, VEIKKO 1943: *Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa. I. Hevonen, nauta, lammas, vuohi.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria. I. Vokaalisto.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄSÄNEN, SEPPO 1972: *Kainuun murteiden kaasussyntaksi.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 308. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIVULA, JAAKKO 1989: *Lintu soidessa sokea. Suomen murteiden kiimatermistö.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 504. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUIHKONEN, PAAVO 1992: *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 577. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUIHKONEN, PENTTI 1994: *Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 613. Helsinki:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology, no 117. Joensuu: Publications of the University of Eastern Finland.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria. I. Konsonantit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 230. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VÄÄNÄNEN, MILJA 2016: *Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen vanhoista murteista*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 430. Turku: Turun yliopisto.
- YLITALO, RIIKKA 2009: *The realisation of prominence in three varieties of standard spoken Finnish*. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 88. Oulu: Oulun yliopisto.

Haastatteluaineisto

Haastattelvan koodi	Arkistointisignumi	Kesto
E/ei-mt 1	skth10	1:51:12
E/ei-mt 2	skth19	2:05:27
E/ei-mt 3	skth08	1:49:33
E/mt 1	skth17	1:30:46
E/mt 2	skth20	2:07:31
E/mt 3	skth07	1:49:12
E/mt 4	skth06	1:45:44
E/mt 5	ei arkistoitu	2:44:16
E/osittain-mt 1	skth05	1:08:56
E/osittain-mt 2	skth18	3:11:20
E/osittain-mt 3	skth15	2:09:57
T/ei-mt 1	skth16	2:39:17
T/ei-mt 2	skth11	2:26:19
T/mt 1	skth12	1:44:32
T/mt 2	skth03	1:47:48
T/mt 3	skth02	2:12:04
T/mt 4	skth04	1:06:28
T/mt 5	skth09	0:55:09
T/mt 6	skth01	2:48:31
T/osittain-mt	skth14	1:42:17

Kaikki haastattelut yhtä lukuun ottamatta on arkistoitu Turun yliopiston Suomen ja sen sukukielten arkistoon erillisenä nauhastona ”Suomen kielen tutkijoiden haastattelut” (skth).

Muut aineslähteet

Tallenne Pertti Virtarannan luennoista 17.5.1960 ja 18.5.1960. Arkistointisignum: 289:1. Suomen kielen nauhoitearkisto. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.

Martti Rapolan haastattelut (tammi–helmikuu 1960). Haastattelijana Pertti Virtaranta. Arkistointisignumit: 2211:1, 2212:1, 2213:1, 2214:1 ja 2215:1. Suomen kielen nauhoitearkisto. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.

Tallenne Terho Itkosen luennoista muoto-opin kerääjille vuonna 1979. Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilaisen ja pohjoismaisen osaston äänitearkisto.

Täydentävä haastattelu (kesto: 1.53.38). Arkistointisignumi skth13. Turun yliopiston Suomen ja sen sukukielten arkisto.

Kirjallisuuslähteet

- AARIKKA, LOTTA 2011: Ei yhtää porrii ossaa ennää! Eräät murrepiirteet osana kielen tiedostettua ja tiedostamatonta tuottamista. Kandidaatintutkielma. Turun yliopisto.
- AARIKKA, LOTTA 2014: Mitä iloo siit o ko se o samallai kaikil. Porilaissyntyiset ja Poriin muuttaneet nuoret aikuiset aluepuhekielen puhujina ja tarkastelijoina. Pro gradu. Turun yliopisto.
- AARIKKA, LOTTA 2018: Murteiden tutkimus väitöskirjojen viitteiden valossa. – *Virittäjä* 122 (3), s. 387–422. (<https://doi.org/10.23982/vir.65118>)
- AARNE, ANTTI 1891: *Porin murteen äänneopilliset ominaisuudet*. Helsingin yliopisto.
- AHO, EIJA – YLI-LUUKKO, EEVA 2005: Intonaatiojaksoista. – *Virittäjä* 109 (2), s. 201–220.
- ALAPURO, RISTO 2001: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Tammi.
- ANHAVA, JAAKKO 1983: Lingvistisen ja fennistisen tutkimuksen suhteita. – *Virittäjä* 87 (2), s. 230–235.
- ANHAVA, JAAKKO 1993: Emme elä samassa maailmassa. – *Virittäjä* 97 (3), s. 432–437.
- AULANKO, REIJO 1993: Articulatory Description of Finnish Sounds by D.E.D. Europaeus (1857). – A. Iivonen & M. Lehtihalmes (eds.) *Studies in Logopedics and Phonetics 4*, Publications of the Department of Phonetics, University of Helsinki, Series B: Phonetics, Logopedics and Speech Communication 5 (1993), s. 13–27.
- Avoin tiede*, sähköinen lähde. Saatavilla: <https://www.avointiede.fi/fi>
- BAHTIN, MIKHAIL 1981: *Dialogic Imagination. Four Essays*. Austin: University of Texas Press.
- BLOMMAERT, JAN 2010 [1999]: The Debate is Open. – Jan Blommaert (toim.) *Language Ideological Debates*, s. 1–38. Berlin: Mouton de Gruyter.
- BUCHOLTZ, MARY 2000: The politics of transcription. – *Journal of Pragmatics* 32:10, s. 1439–1465.
- BUCHOLTZ, MARY 2003: Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. – *Journal of Sociolinguistics* Vol. 7 (3), s. 398–416.
- CEDERBERG, A. R. 1917: *Suomalaisuuden merkkimiehiä. Matthias Akiander*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- DĄBROWSKA, EWA 2010: Naive v. expert intuitions. An empirical study of acceptability judgments. – *Linguistic review* Vol. 27 (1), s. 1–23.
- Digitaalinen nimiarkisto*, sähköinen lähde. Saatavilla: <https://nimiarkisto.fi/>
- DONNER, KAI 1926: *Suomen kansankielen sanakirjatyö*. II Määräaikainen tutkijainkokous 11.–14.1. 1926. Helsinki.
- ESKOLA, SEIKKO 2003: Valtiollinen korkeakoulu- ja tiedepolitiikka 1900-luvulla. – Päiviö Tommila ja Aura Korppi-Tommola (toim.) *Suomen tieteen vaiheet*. s. 61–98. Helsinki: Yliopistopaino Kustannus & Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 2010: *Critical discourse analysis. The critical study of language*. 2nd edition. Harlow: Pearson education.
- FLOWERDEW, JOHN & RICHARDSON, JOHN E. 2018: Introduction. – John Flowerdew

- & John E. Richardson (toim.) *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, s. 1–10. New York: Routledge.
- GAL, SUSAN – WOOLARD, KATHRYN 1995: Constructing Languages and Publics. Authority and Representation. – *Pragmatics* Vol. 5, s.129–138.
- GENETZ ARVID 1885: *Tutkimus Aunuksen kielestä. kielenmäyhteitä, sanakirja ja kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GRÖNHOLM, MAIJA 1988: *Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- HAAPAMÄKI, SAARA – WIKNER, SARAH 2015: Att undersöka lyssnares perception av regional variation. – *Folkmålsstudier* 53, s. 35–77.
- HADDINGTON, PENTTI – SIVONEN, JARI (toim.) 2010: *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*. Helsinki: Gaudeamus.
- HAKANEN, AIMO 1982: *Laaki ja prekkajakku. Tekstilingvistinen analyysi kauvatsalaisen kansanmiehen puheesta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 15. Turku.
- HAKANEN, AIMO 1990: Turun yliopiston suomen kielen äänitearkisto. – *Sanajalka* 32, s. 175–177.
- HAKANEN, AIMO 1993: Fennistiikan nykytila ja tulevaisuus. – *Virittäjä* 97 (3), s. 430–432.
- HAKANEN, AIMO – ALHONNIEMI, ALHO 1996: Suomen kielen ja sen sukukielten opetus ja tutkimus Turun yliopistossa. 75-vuotishistoriikki. – *Sanajalka* 38, s. 177–206.
- HAKULINEN, AULI 1991: Kielentutkimus ja arvot. [Virkaanastujaisesityelmä Helsingin yliopistossa 25.9.1991]. – *Virittäjä* 95 (4), s. 409–416.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.) *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta*. Kalevalaseuran vuosikirja 72, s. 18–26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI 1998: Johdanto. – Liisa Tainio (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*, s. 13–17. Tampere: Vastapaino.
- HAKULINEN, LAURI 1924: *Opas suomen murteiden sanavarain kerääjille*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1950: Kansankielen sanakirjan koeartikkeleja. – *Virittäjä* 54, s. 425–444.
- HAKULINEN, LAURI 1961: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 2. korjattu painos. Helsinki: Otava.
- HALONEN, MIIA 2012: Rikkinäisiä ja likaisia. Kieli-ideologiset prosessit kielentutkimuksen diskursseissa. – *Virittäjä* 116 (3), s. 443–462.
- HAMUNEN, MARKUS 2012: Puraistaan kieltä 6. Vetoamus kielentutkijoille. – *Puhe ja kieli* 32 (2), s. 53.
- HAMUNEN, MARKUS 2019: Johdanto. Käänteitä ja kääntämisiä, käsitteitä ja käsittämisiä. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.) *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*, s. 7–28. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAMUNEN, MARKUS – NIEMINEN, TOMMI – KELOMÄKI, TAPANI – DUFVA, HANNELE (toim.) 2019: *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- HAMUNEN, MARKUS – HUUMO, TUOMAS 2020: Kielitaju kielentutkijan työkaluna. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. II*, s. 199–239. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA 2020: Monimenetelmäisen kielentutkimuksen metateoreettisia lähtökohtia. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. I*, s. 105–157. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HARJU, AULI 2018: Suomi24-keskustelut kohtaamisten ja törmäysten tilana. – *Media & Viestintä* 41 (1), s. 51–74. (<https://doi.org/10.23983/mv.69952>)
- HELASVUO, MARJA-LIISA 1988: Mitä puhutusta ja kirjoitetusta kielestä ja niiden eroista on sanottu fennistiikassa? – *Virittäjä* 92 (3), s. 395–401.
- HERLIN, ILKKA 2000: Tiede ja kansallinen tiede 1800-luvun suomessa. – *Tieteessä tapahtuu* 18 (6), s. 26–29.
- HERLIN, ILONA 2002: Kauneus kielessä ja kielentutkimuksessa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.) *Äidinkielen merkitykset*. Tietolipas 869, s. 407–431. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERLIN, ILONA – MAAMIES, SARI 1993: Fennistiikan nykytila ja tulevaisuus. – *Virittäjä* 97 (4), s. 667–670.
- HIETALA, MARJATTA 2003: Tutkijoiden verkostoista yliopistojen vaihtosuhteisiin. Kansainvälisten yhteyksien kehittyminen. – Päiviö Tommila ja Aura Korppi-Tommola (toim.) *Suomen tieteen vaiheet*, s. 127–142. Helsinki: Yliopistopaino & Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- HIIDENMAA, PIRJO 2000: Lingvistinen tekstintutkimus. – Kari Sarjavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2*, s. 161–190. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- HIPPI, KAARINA – LAPPALAINEN, HANNA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2020: Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa hankkeena ja aineistona. – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.) *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa*, s. 11–50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HONKOLA, TERHI 2016: *Macro- and microevolution of languages: exploring linguistic divergence with approaches from evolutionary biology*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja A, osa 311. Turku: Turun yliopisto.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries*. Jyväskylä: Gummerus.
- HURTTA, HEIKKI 1999: Variaationtutkimuksen myytit ja stereotypiat. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*, s. 53–101. Folia Fennistica Linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HURTTA, HEIKKI 2000: *Suomen murteiden askel-tyyppisten nominien morfologiaa ja murremaantiedettä*. Opera fennistica & linguistica 9. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.

- HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HYNÖNEN, EMMI 2016: *Suomen essiivi*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 425. Turku: Turun yliopisto.
- HÄKKINEN, KAISA 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. – Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, s. 18–45. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.
- HÄKKINEN, KAISA 2008: *Suomen kielen historia. 2. Suomen kielen tutkimuksen historia*. Turku: Turun yliopisto.
- HÄKKINEN, KAISA 2010: Nuorgrammatiikkaa vai ei? [Arvio Tapani Kelomäen teoksesta ”Nuorgrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa”] – *Virittäjä* 114 (4), s. 577–588.
- HÄNNINEN, OSMO – KOPONEN, LAURI 1991: Alkulause. – Osmo Hänninen & Lauri Koponen (toim.) *Palava henki ja kieli. Professori Lauri Kettunen. Murteiden tutkija ja Eestin kansallisen kulttuurin esitaistelija*, s. 7–9. Snellman-instituutti.
- IIVONEN, ANTTI – SOVIJÄRVI, ANTTI – AULANKO, REIJO 1990: *Foneettisen kirjoituksen kehitys ja nykytila. Kansainvälinen foneettinen aakkosto (IPA). Suomalais-ugrilainen tarkekirjoitus (SUT)*. Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita 16. Helsinki.
- IKOLA, OSMO (toim.) 1985: *Lauseopin arkiston opas*. Lauseopin arkiston julkaisuja 1. Turku.
- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1964a: *Proto-Finnic final consonants: their history in the Finnic languages, with particular reference to the Finnish dialects. 1:1 Introduction. The history of -k in Finnish*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 138 (1). Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- ITKONEN, TERHO 1964b: Sananrajaisten äänneilmöiden synkroniaa ja diakroniaa. [Esitetty lectio praecursoriana Helsingin yliopistossa 27. toukokuuta 1964]. – *Virittäjä* 68 (3), s. 225–232.
- ITKONEN, TERHO 1964c: *Nimestäjän opas. 2. painos*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1965: Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80. – *Virittäjä* 69 (3), s. 316–318.
- ITKONEN, TERHO 1972: *Kuoreveden ja Keuruun murretta. Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua*. Suomi 117:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, TERHO 1973: Suomen murteiden transkription yksinkertaistamisesta. – Lauri Posti & Terho Itkonen (toim.) *FU-transkription yksinkertaistaminen*, s. 19–31. Castrenianumin toimitteita 7. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1978: Kantasuomesta suomeen. – Risto Kautto (toim.) *Suomen tieteen ulottuvuuksia*, s. 63–83. Porvoo: WSOY.
- ITKONEN, TERHO 1983a: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87 (2), s. 190–229.
- ITKONEN, TERHO 1983b: Välikatsaus suomen kielen juuriin. (Jatkoa edelliseen vihkkoon.)

– *Virittäjä* 87 (3), s. 349–386.

- ITKONEN, TERHO 1989: *Nurmijärven murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 10. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- ITKONEN, TERHO 1993: *Kaksikymmenvuotias Muoto-opin arkisto. Työn vaiheet 1967–1992 ja tulevaisuuden näkymiä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. *Jyväskylä studies in humanities* 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- JOHNSTONE, BARBARA 2018: *Chronotopes of Dialect Style*. Esitelmä Tampereella 27.9.2018. Tapahtuman tiedot ja esitelmäabstrakti: <https://research.tuni.fi/plural/seminaari/cfp-language-space-and-time-27-28-9-2018-vieraana-barbara-johnstone/>
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1982: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.) *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena*, s. 7–35. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- JUNKALA, PEKKA 1998: Etäisyys suomalaisena kulttuurisena ulottuvuutena – eli miksi Itä- ja Länsi-Suomi näyttäytyvät erilaisina. – Pekka Junkala & Elina Kiuru (toim.) *Toinen sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000*, s. 101–107. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- JUUSELA, KAISU 1987: Muoto-opin arkisto kaksikymmenvuotias. – *Virittäjä* 91 (3), s. 289–313.
- JUUSELA, KAISU 1989: *Törmäsmurteen variaatiosta. Jälkitavun i-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 496. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUUSELA, KAISU 1994: Variation as a theme in Finnish dialectology and sociolinguistics in recent years. – *Fenno-Ugrica Suecana* 12, s. 1–54.
- JUUSELA, KAISU 1998: Yksilölliset poikkeamat morfologiassa. – Urho Määttä ja Klaus Laalo (toim.) *Kirjoituksia muoto- ja merkitysopista*. *Folia Fennistica & linguistica* 21, s. 51–75. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- JUSSILA, RAIMO (toim.) 1991: *Suomen murteiden aineslähteitä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 57. Helsinki: VAPK-kustannus.
- KANKAANPÄÄ, SALLI 2012: Tekstilajin muutoksen laadullinen tutkimus. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.) *Genreanalyysi. Tekstintutkimuksen käsikirja*, s. 284–295. Helsinki: Gaudeamus.
- KANNISTO, ARTTURI 1902: *Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta*. Suomi III:20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 1975: Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjausvaikutuksesta. – *Virittäjä* 71 (2), s. 179–193.
- KARLSSON, FRED 1993: Jaakon painia. – *Virittäjä* 97 (4), s. 676 – 677.
- KARLSSON, FRED 1994a: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KARLSSON, FRED 1994b: *Linguistics in the light of citation analysis*. Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KARLSSON, FRED 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- KARLSSON, FRED 1998: *Kielitieteiden tohtorinväitöskirjat Suomessa 1840–1997*. Yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 29. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 2004: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KARLSSON, FRED 2022: *Kielitieteen perusta*. Turku: Ab Edix.
- KELOMÄKI, TAPANI 2009: *Nuorgrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KELOMÄKI, TAPANI 2013: Kansallisuusaatteesta. – *Virittäjä* 117 (2), s. 275–278.
- KELOMÄKI, TAPANI 2014: E. N. Setälän käsityksiä nuorgrammaattisen kielitieteen ja kieliopin kirjoittamisen suhteesta. – *Virittäjä* 118 (2), s. 263–272.
- KELOMÄKI, TAPANI 2019: Kielitieteen käännteitä. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.) *Käännteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*, s. 31–60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KERSWILL, PAUL – WRIGHT, SUSAN 1990: The validity of phonetic transcription: Limitations of a sociolinguistic research tool. – *Language Variation and Change*, 2 (1990), s. 255–275.
- KETTUNEN, LAURI 1909: Suhteemme kirjakieleen. – *Virittäjä* 13, s. 165–168.
- KETTUNEN, LAURI 1910: Väärä suhteemme kirjakieleen. Syytä kirjakielessä itsessäänkin. – *Virittäjä* 14, s. 57–63.
- KETTUNEN, LAURI 1927: Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä. – *Virittäjä* 31, s. 14–28.
- KETTUNEN, LAURI 1930a: *Suomen murteet. I. Murrenäytteitä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1930b: *Suomen murteet. II. Murrealueet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1931: Uusin oikeakielisyysoapas. [Arvio E. A. Saarimaan teoksesta ”Hyvää ja huonoa suomea”.] – *Virittäjä* 35, s. 119–132.
- KETTUNEN, LAURI 1932: ”Suomen murteet II”. Prof. Martti Rapolan arvostelun johdosta. – *Virittäjä* 36, s. 185–198.
- KETTUNEN, LAURI 1940a: *Suomen murteet. IIIA. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1940b: *Suomen murteet. IIIB. Selityksiä murrekartastoon*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1947: Suomen murteiden katselmusta. [Arvio Martti Rapolan teoksesta ”Johdatus suomen murteisiin”.] – *Virittäjä* 51, s. 309–314.
- KINNUNEN, EEVA-LIISA 1996: Alkusanat. – Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä & Minttu Pietilä (toim.), *Vitsistä videoon. Uusia kirjoituksia nykyperinteestä*. Tietolipas 146, s. 9–16. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIRIAKOS, CAROL – SVINHUFVUD, KIMMO 2015: *Tohtoritakuu. Kirjoittamisen opas jatko-opiskelijalle ja tutkijalle*. Helsinki: Art House.
- KNUUTTILA, SEPPO 1993: Hiljainen kevät? Miksi kansanrunoudentutkimuksessa ei oltu tietääkseenkään kansalaisodasta puoleen vuosisataan. – Heikki Ylikangas (toim.) *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede*, s. 46–61. Helsinki: Suomalaisen

Kirjallisuuden Seura.

- KNUUTTILA, SEPPO 1994: *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, VESA 1990: Mettäneityn jäljillä. [Arvio Terho Itkosen teoksesta ”Nurmijärven murrekirja”.] – *Virittäjä* 94 (2), s. 243–246.
- KOIVISTO, VESA 1993: Miten fennistiikan käy? – *Virittäjä* 97 (1), s. 115–122.
- KOIVUSALO, ESKO 1975: *Fennofilien murrekiista.* Suomi 117:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOKKO, OSSI 2007: *Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksilöllistymisen kuvastajana.* Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 48. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- KONSTENIUS, REETTA 2014: *Empiria, eksperimentti ja etiikka. Kielitieteen metateoriaa.* Kurikka.
- KONSTENIUS, REETTA 2020: Kielitieteen etiikka. Hyvä tutkimus murroksessa. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. I*, s. 158–190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918.* The history of learning and science in Finland 1828–1918, 11. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- KOSKI, KAARINA 1996: Moderni, postmoderni ja nykyperinne. – Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä & Minttu Pietilä (toim.) *Vitsistä videoon. Uusia kirjoituksia nykyperinteestä.* Tietolipas 146, s. 17–32. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKI, KAARINA 2011: Mediakulttuurin murros, YouTube ja folklore. – *Elore* 18 (1), s. 14–27.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.) *Äidinkielen merkitykset.* s. 49–74. Tietolipas 869. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSONEN, KIRSTI 1988: Naiset sanastamassa. Havaintoja murreosanaston keruusta ja kerääjistä 1920–1930-luvulla. – Lea Laitinen (toim.) *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä.* Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KROSKRITY, PAUL 2010: Language Ideologies. – Jan-Ola Östman, Jef Verschueren, Jan Blommaert, Chris Butcaen (toim.) *Handbook of pragmatics online*, s. 1–24. Amsterdam: John Benjamins.
- KUHN, THOMAS S. 2012 [1962]: *The Structure of Scientific Revolutions.* Fourth edition. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 405. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KUNNAS, NIINA 2007: *Miten muuttuu runokielten kieli. Reaaliaikaturkimus jälkitavujen A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vienalaismurteissa.* Acta Universitatis Ouluensis. Sarja B, osa 78. Oulu: Oulun yliopisto.
- Kotus, Kielitieto: suomen murteet.* Sähköinen lähde. Saatavilla: <https://www.kotus.fi/kielitieto/>

murteet/suomen_murteet

- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. URN:NBN:fi:kotus-201433. <URL <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022. Viitattu 9.12.2022.
- KUPARINEN, OLLI 2021: *Muutoksen mekanismit. Kolmen aikapisteen reaaliaikatuutkimus Helsingin puhekielestä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 482. Joensuu: Yliopistopaino.
- KUPARINEN, OLLI – PELTONEN, JAAKKO – MUSTANOJA, LIISA – LEINO, UNNI – SANTAHAARJU, JENNI 2021: Lects in Helsinki Finnish. A probabilistic component modeling approach. – *Language variation and change* 33 (1), s. 1–26. (<https://doi.org/10.1017/S0954394521000041>)
- KURKI, TOMMI 2000: Maintenance and change of dialects. – Tõnu Seilenthal (toim.) *Concressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V. Dissertationes sectionum: Linguistica II*, s. 140.
- KURKI, TOMMI 2003: Antero Varelius yleiskielimiehenä ja murteentutkijana. – Tommi Kurki, Päivi Laine ja Arja Lampinen (toim.) *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*, s. 153–173. Turku: Kirja-Aurora.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1036. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKI, TOMMI 2007: Variaatiotutkimuksen nykynäkymiä. – *Sanajalka* 49, s. 143–162.
- KURKI, TOMMI 2013: Näennäisaikametodi ja muutosmallit. – *Sanajalka* 55, s. XXX
- KURKI, TOMMI – NIEMINEN, TOMMI – KALLIO, HEINI – BEHRAVAN, HAMID 2014: Uusi puhesuomen variaatiota tarkasteleva hanke. Katse kohti prosodisia ilmiöitä. – *Sanajalka* 56, s. 186–195.
- KURKI, TOMMI – MUSTANOJA, LIISA 2019: Käänteitä, aaltoja ja risteymiä fennistisessä variaation tutkimuksessa. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.) *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*, s. 87–120. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKI, TOMMI – MUSTANOJA, LIISA 2020: Haastattelu aineistonkeruun metodina sosiolingvistiikassa. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. II*, s. 274–312. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAAKSO, JOHANNA 1996: Haisee provosoidulta. Aineiston arvioinnin ongelmia Dmitri Tsvetkovin vatjan sanaston valossa. – *Virittäjä* 100 (2), s. 219–238.
- LAAKSONEN, PEKKA (toim.) 1980: *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAASANEN, MIKKO 2016: Näennäisaikametodin taustaoletusten teoreettista tarkastelua. – *Virittäjä* 120 (1), s. 57–83.
- LAASANEN, MIKKO 2020: Saussurelaisen kielikäsitteiden kritiikki. Muutamia näkökulmia ja vasta-argumentteja. – *Virittäjä* 124 (1), s. 64–83. (<https://doi.org/10.23982/vir.75623>.)
- LABOV, WILLIAM 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington (D.C.): Center for Applied Linguistics.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell.
- LABOV, WILLIAM 1994: *Principles of Linguistic Change vol. 1, Internal Factors*. Language in

- Society 20. Oxford: Blackwell.
- LABOV, WILLIAM 2006 [1966]: *The social stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAGUS, KRISTA – PANTZAR, MIKA – RUCKENSTEIN, MINNA – YLISIURUA, MARJORIIKKA 2016: *Suomi24. Muodonantoa aineistolle*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 10. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2005: Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. – *Virittäjä* 109 (1), s. 98–110.
- LATVALA, SALU 1899: *Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUERMA, PETRI 2003: Suomettaren kielipukua ratkomassa. – *Virittäjä* 107 (3), s. 475–480.
- LAUERMA, PETRI 2004: Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? Keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.) *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, s. 136–176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUROSELA, JUSSI 1913: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHMUSTO, HEIKKI 1911: *Porvoon pitäjän murre. Äänneopillinen tutkimus*. Helsingin yliopisto.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1972: *Oi- ja ei-nominit Länsi-Uudenmaan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 310. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1983a: Sekaidiolektien tutkimuksesta. – *Virittäjä* 87 (1), s. 22–40.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1983b: Sekaidiolektien tutkimuksesta. Jatkoa edelliseen vihkkoon. – *Virittäjä* 87 (2), s. 178–189.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhanneet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuuteen*. Tietolipas 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEHTO, LIISA-MARIA 2018: *Korpusavusteinen diskursianalyysi japaninsuomalaisten kieli- puheesta*. Acta Universitatis Ouluensis. B, Humaniora 162. Oulu: Oulun yliopisto.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LEINO, ANTTI – HYVÖNEN, SAARA – SALMENKIVI, MARKO 2006: Mitä murteita Suomessa onkaan? Murrenaston levikin kvantitatiivista analyysiä. – *Virittäjä* 110 (1), s. 26–45.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, PENTTI 1992: Fennistiikan tohtorit. – *Kielikello* 3, s. 13–22.
- LESKINEN, HEIKKI 1968: Historioivan kielentutkimuksen asemasta. [Virkaanastujaisesityelmä Jyväskylän yliopistossa 8. marraskuuta 1967]. – *Virittäjä* 72 (1), s. 1–9.
- LESKINEN, HEIKKI 1977: Onko murteen tutkimuksella tulevaisuutta? [Esiteelmä Kielitieteen päivillä Jyväskylässä 17.1.1976]. – *Virittäjä* 81 (2), s. 167–177.
- LINDÉN, EEVA 1942: *Kaakkoi-Hämeen murteiden äännehistoria. I. Konsonantisto*.

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 219. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LOWE, ROBERT J. 2020: *Uncovering Ideology in English Language Teaching. Identifying the 'Native Speaker' Frame*. English Language Education 19. Cham: Springer International Publishing.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA 2016: 'Théorie', 'hypothèse', 'modèle' et 'méthode' dans le domaine de la linguistique. Perspectives sémasiologique et onomasiologique. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja B, osa 147. Turku: Turun yliopisto.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA – MIESTAMO, MATTI – NIKANNE, URPO – SINNEMÄKI, KAIUS 2020: Alkusanat. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. I*, s. V–X. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – HAMUNEN, MARKUS – KONSTENIUS, REETTA 2020: Tutkimuksen käytäntö. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. I*, s. 1–37. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1995: *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä Studies in Communication 4. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LUUTONEN, JORMA 1985: Tutkimuskohteena muistiinkirjoitettu kieli. – *Puhuttu kieli, kirjoitettu kieli ja kielen muutos. Seminaari Tvärminnessä 12.–13.10.1984*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 12, s. 107–121. Turun yliopisto.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 2018: Mies ja haave. Suomen kielen nauhoitearkisto. – Marja Torikka & Jaakko Yli-Paavola (toim.) *Täyttä työtä. Akateemikko Pertti Virtarannan satavuotismuisto*. Helsinki: Karjalän Sivistysseura.
- Maamme-kirja*. Digitaalinen editio. Saatavilla: <https://maammekirja.fi/index.php> (Viitattu 28.9.2022.)
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.) *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio*. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8, s. 1–23. Oulu: Oulun yliopistopaino.
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. Miten selittää murrepiirteiden leimautumista? – *Virittäjä* 108 (3), s. 322–346.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Suomi 198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARKKOLA, PIRJO – SNELLMAN, HANNA – ÖSTMAN, ANN-CATRIN 2014: Yhteisöä purkamassa. – Pirjo Markko, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, s. 7–21. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1980: Johdanto. Nykysuomalaisen puhekielen tutkimuksen taustaa. – Aila Mielikäinen (toim.) *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, s. 1–40. Jyväskylä.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria. I. Konsonantit*. Suomalaisen

- Kirjallisuuden Seuran toimituksia 375. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: *Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001a: Murre-eroista ja isoglossien hierarkkisuudesta. – Tõnu Seilenthal (toim.) *Concressus nonus internationalis fenno-ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu. Pars V. Dissertationes sectionum: Linguistica II*, s. 378–384.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001b: Kirjoitettua murretta. – *Kielikello* 4, s. 4–7.
- MIELIKÄINEN, AILA 2017: Ensimmäisten suomenkielisten murretutkimusten metakieli. – *Virittäjä* 121 (3), s. 355–381.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44, s. 86–109.
- MILANI, TOMMASO M. – JOHNSON, SALLY 2008: CDA and Language Ideology. Towards a Reflexive Approach to Discourse Data. – Ingo H. Warnke & Jürgen Spitzmüller (toim.): *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, s. 361–384. Berlin/New York: de Gruyter.
- MILROY, LESLEY 1987 [1980]: *Language and Social Networks*. 2nd edition. Oxford: Blackwell.
- MO KERUUOPAS = Muoto-opin keruuopas (1983) [1969] lisävihkoineen (1. 1975, 2. 1978). Sähköinen lähde. Saatavilla: https://www.kielipankki.fi/wp-content/uploads/ma_keruuopas.pdf
- Muoto-opin arkiston 50-vuotissivusto*. Sähköinen lähde. Saatavilla: <https://blogs.helsinki.fi/ma-50/>
- Murteenseuruuhanke*. Sähköinen lähde. Saatavilla: https://www.kotus.fi/kielitieto/kielenkayton_lajit/puhuttu_kieli/murteenseuruuhanke
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Tampere: Tampere University Press.
- MÄKITALO, NELLI 2020: Ensin miätein ja sitten tutkein. Kaksitavuisten i-vartaloisten verbien imperfektin i ~ ei -vaihtelun esiintyvyys ja tiedostettavuus Satakunnan alueella puhuttavissa murteissa. Pro gradu. Turun yliopisto.
- MÄKITALO, NELLI 2022: Ja hän *tutkei* – kaksitavuisten i-vartaloisten verbien imperfektin i ~ ei -vaihtelu ja sen esiintyvyys Satakunnan alueella puhuttavissa murteissa. – Lotta Aarikka, Katri Priiki & Ilmari Ivaska (toim.) *Soveltavan kielitieteilijän sormenjälkiä etsimässä: Kielen rakenteet ja niiden käyttäjät Kirsti Siitosen tutkimuksellisinä kiintopisteinä*. AFinLA-teema 14, s. 135–152.
- MÄNTYNEN, ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEN, ANNE 2006: Näkökulmia tekstin ja tekstilajien rakenteeseen. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.) *Genre – Tekstilaji*, s. 42–71. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 (3), s. 325–348.
- NEVALA, ARTO 2003: Eliitin koulutusväylästä universaaliin koulutukseen. Korkein opetus ja yhteiskunta 1900-luvun jälkipuoliskolla. – Päiviö Tommila ja Aura Korppi-Tommola (toim.) *Suomen tieteen vaiheet*, s. 99–126. Helsinki: Yliopistopaino Kustannus &

- Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- NIEDZIELSKI, NANCY – PRESTON, DENNIS R. 2010 [2003]: *Folk Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton. (<https://doi.org/10.1515/9783110803389>)
- Nimiarkisto 100 vuotta. Sähköinen lähde. Saatavilla: https://www.kotus.fi/julkaisut/nimijulkaisut/nimiaiheet/verkkonayttelyt/nimiarkisto_100_vuotta
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Verkon näköispainos. Saatavilla: https://www.kotus.fi/sanakirjat/muut_sanakirjat/nykysuomen_sanakirja_%281951-1961%29
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986a: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986b: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietolipas 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1988: Kielenulkoisten taustamuuttujien huomioon ottaminen 1800-luvun ja 1900-luvun alun murre tutkimuksissa. – Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino & Pertti Pyhtilä (toim.) *Kieli* 3, s. 117–160. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sarjavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä* 2, s. 13–38. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIKKO 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. – Johanna Ruusuvaara & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, s. 242–263. Tampere: Vastapaino.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankeeseen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – LAPPALAINEN, HANNA 2020: Sosiolingvistiikka. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. IV*, s. 864–888. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUORTEVA, JUSSI 2003: Pariisin maistereista Porthaniin ja Gadoliniin. Opinkäynti ja tutkimus Ruotsin aikana. – Päiviö Tommila ja Aura Korppi-Tommola (toim.) *Suomen tieteen vaiheet*, s. 11–38. Helsinki: Yliopistopaino Kustannus & Tieteellisten seurain valtuuskunta.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: “Savon murre” savolaiskorvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Joensuu: Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities and Theology, 11. Joensuu: University of Eastern Finland.
- NYSTRÖM, SAMU 2013: *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXIX. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- O'DELL, MICHAEL – NIEMINEN, TOMMI 2020: Kokeellinen fonetiikka. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. II*, s. 313–344. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OJANSUU, HEIKKI 1901: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi, descendentti*

- esitys. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- OJANSUU, HEIKKI 1920 [1908]: Suomen murteista. – *Oma maa. Tietokirja suomen kodeille. I osa. Tammikuu–helmikuu*. 2. painos, s. 975–991. Porvoo: WSOY.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2011: Mestari–kisälli–mallin soveltuvuus fennistiikan historiaan. Tapaustutkimuksena Sanakirjasäätiön alkuvaiheet – *Virittäjä* 115 (4), s. 542–575.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2013: Onko kansallisuusaatteesta enää mihinkään fennistiikassa? – *Virittäjä* 117 (1), s. 82–98.
- PALANDER, MARJATTA 1999: Mitä dialektometria on? – *Virittäjä* 103 (2), s. 259–265.
- PALANDER, MARJATTA 2001: Kansan käsityksistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 (1), s. 147–151.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2018: Savolaismurteiden muuttuva morfosyntaksi. Seuruukohteena neljän sukupolven perhe. – Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen & Jari Sivonen (toim.) *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*. Studia Humaniora Ouluensia 16, s. 165–191. Oulu: Oulun yliopisto.
- PALOMÄKI, ULLA 1998: *Dentaalisen affrikaatan perilliset Suomen murteissa. Kielikontakteihin perustuva selitysmalli*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 59. Turku: Turun yliopisto.
- PAUNONEN, HEIKKI 1970: Suomen ja sen lähisukukielten tutkimuksen luonteesta ja saavutuksista Suomessa. – *Virittäjä* 74 (3), s. 229–356.
- PAUNONEN, HEIKKI 1971: Sociolingvistinen metodi ja sen sovellus. [Arvostelu William Labovin teoksesta ”The social stratification of New York city”.] – *Virittäjä* 75 (4), s. 401–412.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: *Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä. I. Johdanto. Yksivartaloisten kaksitavujen monikon genetiivi suomen murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 317. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80, s. 310–432.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sociolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – Matti K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.) *Sociolingvistiikan näkymiä*, s. 35–110. Helsinki: Gaudeamus.
- PAUNONEN, HEIKKI 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fenno-Ugrica Suecana* 10, s. 75–95.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 2005: Helsingiläisiä puhujaprofiileja. – *Virittäjä* 109 (2), s. 162–200.
- PAUNONEN, HEIKKI 2006: Lounaismurteiden asema suomen murteiden ryhmityksessä. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.) *Kohtauspaikkana kieli*. s. 249–268. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 2009: Suomalaisen sociolingvistiikan ja kielisosiologian näkymiä. – *Virittäjä* 113 (1), s. 557–570.
- PAUNONEN, HEIKKI – MIELIKÄINEN, AILA – SUOJANEN, MATTI K. (toim.) 1976:

- Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti.* Helsinki: Valtion humanistinen toimikunta.
- PAUNONEN, HEIKKI – RINTALA, PÄIVI 1984: Kielen vaihtelu ja muuttuminen tutkimuskohteena. – Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.) *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen.* Tietolipas 95, s. 9–26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PEKKARINEN, HELI 2011: *Monikasvoinen TAVA-Partisiippi. Tutkimus suomen TAVA-partisiipin käyttökonteksteistä ja verbiliittojen kieliopillistumisesta.* Helsinki.
- PIETIKÄINEN, SARI 2000: Kriittinen diskurssitutkimus. – Kari Sarjavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 2,* s. 191–218. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄÄTTÄ, SIMO 2014: Ideology. – Jan-Ola Östman, Jef Verschueren, Jan Blommaert, Chris Butcaen (toim.) *Handbook of pragmatics online.* Amsterdam: John Benjamins.
- PIHA, MINERVA 2020: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kielitieteellis-ärkeologinen näkökulma.* Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 498. Turku: Turun yliopisto.
- PIIPPO, IRINA – VAATTOVAARA, JOHANNA – VOUTILAINEN, EERO 2016: *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat.* Helsinki: Art House.
- PIKE, KENNETH L. 1967: *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior.* 2nd edition. The Hague: Mouton.
- PORKKA VOLMARI 1886: *Kertomus runonkeruu-matkasta v. 1883 kesällä Inkeriin.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PRESTON, DENNIS R. 1999: *Handbook of perceptual dialectology vol 1.* Amsterdam: Benjamins.
- PRESTON, DENNIS R. 2010: Variation in language regard. – Peter Gilles, Joachim Scharloth & Evelyn Ziegler (toim.) *Variatio delectat. Empirische Evidenzen und Theoretische Passungen Sprachlicher Variation. VarioLingua: Nonstandard – Standard – Substandard,* s. 7–27. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- PRESTON, DENNIS R. 2011: The Power of language regard. Discrimination, classification, comprehension, and production. – *Dialectologia* (special issue, II), s. 9–33.
- PRIIKI KATRI 2017: Hän, se, tää vai toi? *Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä.* Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 432. Turku: Turun yliopisto.
- PÄIVIÖ, PIA 2007: *Suomen kielen asti ja saakka. Terminatiivisten partikkelien synonymia, merkitys, käyttö ja kehitys sekä asema kieliopissa.* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 75. Turku: Turun yliopisto.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1971: *Oulun seudun murteen äännehistoria. I. Sanansisäiset klusiilit astevaihtelusuhteineen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 289. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÖYSÄ, JYRKI 1989: Uusi kansanelämä suomalaisen folkloristiikan tutkimuskohteena. Toimittajan alkusanat. – Jyrki Pöysä (toim.) *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä.* Tietolipas 115, s. 7–15. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÖYSÄ, JYRKI 1994: Nykyperinteen tutkimus. – Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.)

- Kulttuurintutkimus. Johdanto.* Tietolipas 130, s. 226–248. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RANTANEN, PÄIVI 1997: *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1919: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1925: *Suomen murteiden keskinäisistä suhteista.* [Professori Martti Rapolan virkaanastujaisesitelmä, johon on liitetty ”selitteleviä alaviittoja, joita ei virkaanastujaisilaisuudessa syyskun 2. p. 1924 esitetty”.] Eripainos Turun Suomalaisen Yliopiston vuosikirjasta 1925. Turku.
- RAPOLA, MARTTI 1932: Yleiskatsaus suomen murteisiin. [Arvio Lauri Kettusen teoksesta ”Suomen murteet. II. Murrealueet.”] – *Virittäjä* 32, s. 66–82.
- RAPOLA, MARTTI 1936: Horjuvan äännekannan vaarinotosta ja merkinnästä suomen kansankielen sanavarojen keruutyössä. – *Virittäjä* 40, s. 15–24.
- RAPOLA, MARTTI 1942: Kaakkoishämäläisten murteiden äännehistoria. [Arvio Eeva Lindénin väitöskirjasta.] – *Virittäjä* 46, s. 304–317.
- RAPOLA, MARTTI 1947a: *Johdatus suomen murteisiin.* Tietolipas 4. 1. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1947b: Virittäjän päätoimittajalle, toht. Lauri Hakuliselle. [Vastine Lauri Kettusen tekemään Johdatus suomen murteisiin -teoksen arvioon.] – *Virittäjä* 51, s. 323–324.
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1969: *Johdatus suomen murteisiin.* Tietolipas 4. 3. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAVILA, PAAVO 1959: Kantakieli kielihistorian peruskäsitteenä. – *Virittäjä* 63, s. 181–189.
- REISIGL, MARTIN 2018: The Discourse-Historical Approach. – John Flowerdew & John E. Richardson (toim.) *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, s. 44–59. New York: Routledge.
- REISIGL, MARTIN & WODAK, RUTH 2016: The discourse-historical approach. – Ruth Wodak & Michael Meyer (toim.) *Methods of critical discourse studies*. 3rd edition, s. 87–121. Los Angeles: Sage.
- REPO, ONNI 1908: *Äänneopillinen tutkielma Jyväskylän pitäjän murteesta.* Helsingin yliopisto.
- RINTALA, PÄIVI 1972: *Suomen läntä-loppuiset adjektiivit.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 306. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40, s. 47–66. (<https://doi.org/10.30673/sja.86596>)
- RUOPPILA, VEIKKO 1967: *Kalevala ja kansankieli.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 284. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RUUSKA, KATHARINA – SUNI, MINNA 2022: Omaa paikkaa etsimässä. Edistyneisyys suomea toisena kielenään puhuvien kokemana. – Lotta Aarikka, Katri Priiki & Ilmari Ivaska (toim.) *Soveltavan kielitieteilijän sormenjälkiä etsimässä: Kielen rakenteet ja niiden käyttäjät Kirsti Siitosen tutkimuksellisina kiintopisteinä.* AFinLA-teema 14, s. 19–39.

- RÄSÄNEN, MATTI 1994: Kaupunki ja kulttuurintutkimus. Ihminen ja kaupunki. – Jari Kupiainen & Erkki Sevänen (toim.) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Tietolipas 130, s. 184–204. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Hyvää ja huonoa suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo: WSOY.
- SAARIKIVI, JANNE 2006: Kielten elämä, kuolema ja vaihtuminen. – *Virittäjä* 110 (4), s. 1–8.
- SAARIKIVI, JANNE 2020: Historiallinen ja vertaileva kielentutkimus. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. III*, s. 679–720. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SALMINEN, TARU 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 796. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SCHNEIDER, EDGAR W. 2013: Investigating historical variation and change in written documents. New perspectives. – J. K. Chambers & Natalie Schilling-Estes (toim.) *The handbook of language variation and change*. 2nd edition. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: Vuorovaikutus paperilla. – Liisa Tainio (toim.) *Keskusteluanalyysin perusteet*, s. 18–31. Tampere: Vastapaino.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1883: Suomen kielen attribuutti- ja appositsiooni-suhteista. – *Virittäjä*, s. 1–12.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1890: *Yhteissuomalaisten klusiilien äännehistoria. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1899 [1891–1892]: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1917: Suomen kieli ja kirjallisuus. – *Tietosanakirja IX. Stambulov-Työaika*, s. 343–369. Helsinki: Otava.
- SHORE, SUSANNA & MÄNTYNEN, ANNE 2006: Johdanto. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.) *Genre – Tekstilaji*, s. 9–41. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIITONEN, KIRSTI 1981: Dialektologian ja sosiolingvistiikan suhteesta. – Matti K. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1, s. 43–58. Turku: Turun yliopisto.
- SIIROINEN, MARI 2020: Murteiden sanastosta blogitekstien retoriikkaan. Helsingin yliopistossa valmistuneiden suomen kielen gradujen kehityslinjoja 1880–2019. – Esitelmä Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 17.9.2020. Tallenne katsottavissa: <https://www.helsinki.fi/fi/unitube/video/a8b063e9-b53a-404d-af8e-71a1f2dabf1c?fbclid=IwAR2bpv9qnXU4RBThRP3qIZdiGeDFj0W6VLlXJuzuKGP0iZwa1PauNcjRsFU>
- SILVENNOINEN, LEENA 1980: Jyväskylän osatutkimuksen kulku. – Aila Mielikäinen (toim.) *Nyky-suomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 1*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, s. 41–56. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1979: Language Structure and Linguistic Ideology. – Paul Clyne, William Hanks & Carol Hofbauer (toim.) *The Elements*, s. 193–248. Chicago: Chicago Linguistic Society.

- SMS1 = *Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa. a–elää*. 1985. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SMS, sähköinen lähde = *Suomen murteiden sanakirja*. 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. URN:NBN:fi:kotus-201110. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.6.2022 [viitattu 10.12.2022]. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SNELLMAN, HANNA 2014: Kansatieteellisten karttojen takaa. – Pirjo Markko, Hanna Snellman ja Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja Kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, s. 239–267. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1932: Pohdin. – *Virittäjä* 36, s. 111–116.
- STRANDBERG, JAN 2004: Ei sanat salahan joua. Fennistiikan murteenkeruun historiaa 1868–1925. Pro gradu. Helsingin yliopisto.
- SUIHKONEN, PAAVO 1992: *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 577. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUIHKONEN, PENTTI 1994: *Frekventatiividerivaatio suomen murteissa. Morfologis-fonologista tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 613. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOJANEN, MATTI K. 1980: Kerrontaa vai keskustelua? – Pekka Laaksonen (toim.) *Kertajat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60, s. 200–206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOJANEN, MATTI K. (toim.) 1981: *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku: Turun yliopisto.
- SUOJANEN, MATTI K. 1985: *Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23. Turku: Turun yliopisto.
- SUOJANEN, MATTI K. – KALLIO, JUSSI – MÄKINEN, LEENA – SÖDERHOLM, EIRA 1976: Turun esitutkimus. – Heikki Paunonen, Aila Mielikäinen & Matti Suojanen (toim.) *Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti*, s. 20–97. Helsinki: Valtion humanistinen toimikunta.
- SUOJANEN, MATTI K. – SALOMAA, LEENA – VUORINEN, RIITTA 1981: Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. – Matti K. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1, s. 109–143. Turku: Turun yliopisto.
- Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä. Symposium Turussa 30.11.–1.12.1980. Esitelmät ja kommentit*. 1980. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 4.
- SUUTARI, TONI (toim.) 2003: *Muoto-opin arkiston opas*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SUUTARI, TONI – SALO, MERJA (toim.) 2001: *Castrénin Perilliset. Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SUUTARI, TONI – KUKKOLA, MIKA – MARKKOLA, PÄIVI 2003: *Muoto-opin arkiston vaiheita. Kenttäkeruista digitaalitekniikkaan*. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi

- Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.) *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta*, s. 291–321. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SWALES, JOHN 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SYRJÄNEN, KAJ 2021: *Quantitative language evolution. Case studies in Finnish dialects and Uralic languages*. Tampere university dissertations 433. Joensuu: Yliopistopaino.
- SÄÄSKILAHTI, NIINA 1998: Autenttinen kansankulttuuri? – Pekka Junkala & Elina Kiuru (toim.) *Toinen sivilisaatio. Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000*. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos. Tutkimuksia 36, s. 64–78. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- TAINIO, LIISA 1995: Ahti Rytkönen kielentutkimuksen työmaalla. – *Virittäjä* 99 (3), s. 437–445.
- TARKIAINEN, VILJO 1904: *Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- THELANDER, MATS 1979: *Språkliga variationsmodellerna tillämpade på nutida Burträsktal. Del. 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragnivå*. Studia Philologicae Scandinavicae Upsaliensia 14:1. Uppsala.
- THELANDER, MATS 1982: *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder*. Lund: Studentlitteratur.
- TIETEEN TERMIPANKKI
- Filosofia:hermeneuttinen kehä:
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:hermeneuttinen_keh%C3%A4
 Filosofia:metodiikka: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:metodiikka>
 Filosofia:metodologia: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:metodologia>
 Kielitiede:alupuhekieli: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:alupuhekieli>
 Kielitiede:diakronia: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:diakronia>
 Kielitiede:diakroninen kielentutkimus:
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:diakroninen_kielentutkimus
 Kielitiede:diskurssi: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:diskurssi>
 Kielitiede:idiolekti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:idiolekti>
 Kielitiede:informantti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:informantti>
 Kielitiede:isoglossi: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:isoglossi>
 Kielitiede:kansanetymologia:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kansanetymologia>
 Kielitiede:kaupunkipuhekieli:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kaupunkipuhekieli>
 Kielitiede:kielimestari: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kielimestari>
 Kielitiede:kielitaju: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kielitaju>
 Kielitiede:konteksti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:konteksti>
 Kielitiede:koodinvaihto:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:koodinvaihto>
 Kielitiede:maallikko: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:maallikko>
 Kielitiede:murteentutkimus:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:murteentutkimus>

Kielitiede:piirre: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:piirre>
 Kielitiede:rajageminaatio:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:rajageminaatio>
 Kielitiede:slangi: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:slangi>
 Kielitiede:sosiolekti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:sosiolekti>
 Kielitiede:sosiolingvistiikka:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:sosiolingvistiikka>
 Kielitiede:stigmatisointi:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:stigmatisointi>
 Kielitiede:synkronia: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:synkronia>
 Kielitiede:synkroninen kielentutkimus:
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:synkroninen_kielentutkimus
 Kielitiede:vanha_kirjasuomi:
https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:vanha_kirjasuomi
 Kielitiede:variantti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:variantti>
 Kielitiede:varieteetti: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:varieteetti>
 Kirjallisuudentutkimus:kaanon:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kaanon>
 Kirjallisuudentutkimus:konteksti
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:konteksti>
 Kirjallisuudentutkimus:kronotooppi:
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kronotooppi>

Tilastotietoja suomen kansankielen sanakirjan aineksista. Sanastaja nro 7/1929–1930, s. 50–53.
 TOIVANEN, JUHANI – MIETTINEN, MANNE (toim.) 2001: *Puheentutkimuksen resurssit Suomessa*. Espoo: CSC – Tieteellinen laskenta.

TOMMILA, PÄIVIÖ – KORPPI-TOMMOLA, AURA (toim.) 2003: *Suomen tieteen vaiheet*.
 Helsinki: Yliopistopaino Kustannus & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

TOMMILA, PÄIVIÖ 2003: Tieteellistyyvä tutkimus ja tiedepolitiikan alku (1809–1917). –
 Päiviö Tommila ja Aura Korppi-Tommola (toim.) *Suomen tieteen vaiheet*, s. 39–60.
 Helsinki: Yliopistopaino Kustannus & Tieteellisten seurain valtuuskunta.

TORIKKA, MARJA – YLI-PAAVOLA, JAAKKO (toim.) 2018: *Täyttää työtä. Akateemikko
 Pertti Virtarannan satavuotismuisto*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura.

TRUDGILL, PETER 1992: *Introducing Language and Society*. Harmondsworth: Penguin
 English.

TUNKELO, E. A. 1899: *Suomen kielen keräilysanasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden
 Seura.

TUOMI, TUOMO 1975: Lähdekritiikki ja arkistoaines. – *Virittäjä* 79 (2), s. 193–195.

TUOMI, TUOMO (toim.) 1976: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toiminta*.
 Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TUOMI, TUOMO 1977: *Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet*. Kotimaisten kielten
 tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

TUOMI, TUOMO 1985: Saatteksi. – *Suomen murteiden sanakirja. Ensimmäinen osa. a–elää*,
 s. V–VIII. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.

TYSKÄ. Sähköinen lähde. Saatavilla: <https://www.utu.fi/fi/yliopisto/humanistinen-tiedekunta/>

- suomen-kieli-ja-suomalais-ugrilainen-kielentutkimus/lauseopin-arkisto
- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 117. Joensuu: Publications of the University of Eastern Finland.
- UUSITUPA, MILLA – KOIVISTO, VESA – PALANDER, MARJATTA 2017: Raja-Karjalan murteet ja raja-alueiden kielimuotojen nimitykset. – *Virittäjä* 121 (1), s. 67–106.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: Meän tapa puhua. *Torniolaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VANHATALO, ULLA – VEKALAHTI, KIMMO 2020: Kysely. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne ja Kaius Sinnemäki (toim.) *Kielentutkimuksen menetelmiä. II*, s. 240–273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VARELIUS, ANTERO 1985 [1848]: *Suomen kansaa. Kansatieteellisiä havaintoja suuriruhetinaskunnan alueelta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura. (Alkuperäisteos: Bidrag till Finlands känedom i etnografiskt hänseende. – *Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1847*, s. 47–130. Helsinki: Finska Litteratur-Sällskapet.)
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.
- WIİK, KALEVI 2004a: *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WIİK, KALEVI 2004b: *Suomalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena.
- WIİK, KALEVI 2006: *Sano se murteella. Minkälaisia suomen murteet ovat ja missä niitä puhutaan?* Tampere: Pilot-kustannus.
- Wikipedia: suomen murteet*. Sähköinen lähde. Saatavilla: https://fi.wikipedia.org/wiki/Suomen_murteet (viitattu 9.12.2022).
- VILKUNA, KUSTAA 1976: Myrskyä ja menestystä. – Tuomo Tuomi (toim.) *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa*. Suomi 121:2, s. 7–27. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIRTARANTA, PERTTI 1956: Suomen murteiden tallentamisesta uusin teknillisin apukeinoin (äänilevykojeen magnetofonin avulla). – *Virittäjä* 60 (2), s. 146–153.
- VIRTARANTA, PERTTI 1959: Suomen kielen tutkimuksen näköaloja. [25.2.1959 pidetty virkaanastujaisesitys eräin kohdin täydennettynä.] – *Virittäjä* 63 (4), s. 441–451.
- VIRTARANTA, PERTTI 1965: Sandhitutkimus suomen murteista [Arvio Terho Itkosen väitöskirjasta]. – *Virittäjä* 68 (3), s. 311–316.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkooversio, viitattu 18.08.2021. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7
- WODAK, RUTH – MATOUSCHEK, BERND 1993: 'We are dealing with people whose origins one can clearly tell just by looking.' Critical discourse analysis and the study of neo-racism in contemporary Austria. – *Discourse & Society, an International Journal for the Study of Discourse and Communication in Their Social, Political and Cultural Contexts* 4:2, s. 225–248.
- WOOLARD, KATHRYN 2008: Why dat now? Linguistic-anthropological contributions to

the explanation of sociolinguistic icons and change. – *Journal of Sociolinguistics* 12/4, s. 432–452.

- VUORINEN, RIITTA 1981: Puhekielen täytelisäkkeistä. – Matti K. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1, s. 79–96. Turku: Turun yliopisto.
- VÄÄNÄNEN, MILJA 2016: *Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen vanhoista murteista*. Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 430. Turku: Turun yliopisto.
- YLI-LUUKKO, EEVA 2010: Hämäläisten laulu – puheen melodinen jaksottaminen. Intonaatiotutkimusta 50-vuotiaassa Suomen kielen nauhoitearkistossa. – *Virittäjä* 114 (3), s. 396–409.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1970: *Vuosikymmen kielennauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa v. 1959–1968*. Tietolipas 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1977: Suomen kansankielen tekstien transkriptio 1900-luvulla. Pro gradu. Helsingin yliopisto.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1991: *Litterointiohjeita (seuruututkimusta varten)*. Moniste. Kotimaisten kielten keskus.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1995: Suomen murteiden seuruututkimus. – Riikka Kataja ja Kristiina Suikkari (toim.), *XXI Kielitieteen päivät Oulussa 6. –7.5.1994. Acta Universitas Ouluensis Humaniora B 19*, s. 251–255. Oulu: Oulun yliopisto.

Liitteet

Liite 1: Haastattelupyyntö

Hei!

Nimeni on Lotta Aarikka ja teen väitöskirjaa Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa aiheenani murteiden tutkimushistoria. Touko–kesäkuun aikana tarkoitukseni on koostaa tutkijoiden haastatteluaineisto. Kysynkin nyt: suostuisitteko haastateltavaksi?

Haastattelu kestää noin kaksi tuntia ja siinä on kysymyksiä, jotka käsittelevät murteen-tutkimuksen käsitteitä ja terminologiaa, murrealueita, murreaineiston keräämistä ja käsittelemistä, aineiston ja/tai puhujien valintaa sekä tutkijan tutkija- ja kieli-identiteettiä. Haastattelussa on myös kirjallinen osuus, joka tehdään haastattelijan (minun) tietokoneellani.

Haastattelun on tarkoitus olla tunnelmaltaan rento ja haastateltavalla on mahdollisuuksia kertoa hyvin vapaasti, mitä yllä mainituista teemoista ja toisaalta myös kysymyksenasetteluistani ajattelee.

Jos olette suostuvainen haastateltavaksi, voimme olla tarkemmin yhteydessä haastattelun ajankohdasta ja paikasta, jotka teille sopisi parhaiten. Vastaa myös mielelläni kysymyksiin.

Kiitos jo etukäteen vastauksesta!

Liite 2: Haastattelurunko

Teemat:

- Tutkijaidentiteetti ja motiivit
- Käsitteet ja termien määrittely
- Murrealueet ja -rajat
- Aineiston kerääminen ja käsitteleminen
- Informanttien valinta
- Tutkijan kieli-identiteetti

Tutkijaidentiteetti ja motiivit

Olen luokitellut väitöskirjan murreväitöskirjaksi/suomen murteita käsitteleväksi - oletko samaa mieltä?

Miten päädyit tutkimaan aiheitasi ja aineistoasi?

Identifioitko murretutkijaksi? Miten esimerkiksi esittelet itsesi konferensseissa tai seminaareissa?

Mikä on murteentutkimuksen tarkoitus? / Miksi murteita tutkitaan?

Mikä murteissa kiinnostaa?

Käsitteet ja termien määrittely

Piirrostehtävä:

Millaisia tai mitä murteet ovat *kielimuotoina*?

Millainen tai mitä murre on *osana kielenkäyttäjän idiolektia*?

Onko jompi kumpi näistä näkökulmista relevantimpi? Miksi?

Termilomakkeen täyttämisen haastattelijan koneella: Lue aluksi kaikki termit, aikaa on 30 minuuttia, voi samalla puhua tai keskustella, sanallistaa seikkoja, joita miettii.

Miltä termien määrittäminen tuntui? Oliko helppoa tai vaikeaa? Puuttuiko jokin käsite joukosta?

Murrealueet ja -rajat

Mitä olemassa olevista murrerajaehdotuksista pidät relevantimpana?

Mitä merkitystä murrerajoilla on ja mihin murrerajoja tarvitaan?

Aineiston kerääminen ja käsitteleminen

Oletko kerännyt itse aineistoa? Miten, koska ja minne?

Minkä ohjeiden mukaan olet kerännyt aineistoa?

Onko kenttätyö muuttanut käsitystäsi kielestä?

Oletko litteroinut itse? Muille vai itselle?

Eeva-Leena Seppänen on kirjoittanut, että ”litteraatti on vain kalpea jäljitelmä aidosta keskustelusta”. oletko samaa mieltä? Millaisia ongelmia litterointiin liittyy murteen-tutkimuksen näkökulmasta?

Jos mietit sanaa ”murreaineisto” – mitä aineistokokonaisuuksia tulee mieleen?

Onko kaikki puhutun kielen aineisto murreaineistoa?

Tutkijan kieli-identiteetti

Ajatteletko, että kielitieteilijän oma kielellinen tausta vaikuttaa siihen, miten kieltä tutkii?

Mitä murteen tutkijan pitää tietää murrealueesta tai murteesta, jota tutkii? Pitääkö ”osata murretta”, jota tutkii?

Koetko puhuvasi itse jotain murretta?

Mikä merkitys omalla kielellisellä intuitiolla on tutkimukselle: onko siitä hyötyä, haittaa, ei mitään vaikutusta?

Informanttien valinta

Miten ja millä perusteella olet valinnut informantit?

Onko jotain yleisiä periaatteita, joiden perusteella informantit tulisi valita, kun halutaan tutkia murteita ja alueellista vaihtelua?

Liite 3: Päämurrejako

TAULUKKO A. Martti Rapolan (1947a, 1969) *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen leipätekstissä esitetty kie lenilmiöiden lista (1947a: 22–52, 1969: 32–75) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät kartat, niiden vertailukohteet ja huomioita vertailusta; sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin kielenilmiöihin ja Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin kielenilmiöihin.

JSM sivu-numerot	JSM esitysjärjestys	Kielenilmiö	Kielen taso	Kartat JSM (1947)z	Kartat JSM (1969)	Karttojen vertailukohteita	Huomioita vertailusta	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80)
1947: 23–27, 1969: 33–38	1.	kirjakielen <i>d:n</i> vastineet	äännepiirre	s. 24: "Kartta 1. <i>Pohdin</i> sana murteissamme. Kartasta näkyy paitsi <i>d:n</i> murrevastineiden alueet myös ensi tavun pitkän vokaalin lyheneminen tavunloppuisen <i>h:n</i> edellä edellä länsimurteissa, ks. s. 45, kohta 8."	s. 35: "Kartta 1. <i>Pohdin</i> sanan murreasut valaisevat <i>d:n</i> murrevastineiden alueita sekä lyhyen ja pitkän vokaaliaineksen suhteita tavunloppuisen <i>h:n</i> edellä."	Antti Sovijärvi 1932: 112	JSM (1947) kartta ja Sovijärven (1932: 112) vaikuttavat identtisiltä. JSM (1969) karttaa on uudistettu ja yksinkertaistettu: poistettu esim. <i>pohin/puohin</i> rinnakkaisedustusalue Kainuun luoteisosasta.	Ojansuun 12-kohtaisessa "äänteenmuutosten" listauksessa nro 4: lännessä <i>paðan, paran, palan</i> , idässä <i>paan</i>	1) Savgstadium av <i>t</i> (*ð)
1947: 27–32, 1969: 38–45	2.	kirjakielen <i>ts</i> -vastineet	äännepiirre	s. 28: "Kartta 2. Kirjakielen <i>ts:n</i> murrevastineiden alueet. Karttaan on tekoaikana n. 40 vuotta takaperin jäänyt eräitä virheitä. Niinpä Rautu, Johannes ja Koivisto on jätetty merkitsemättä <i>ts:n</i> alueeseen, Laatokan luoteissivustalle on merkitty <i>tš</i> -aluetta liian leveältä, Sysmään on merkitty <i>tt</i> pro <i>ht</i> , kun taas Utajärvelle ja sen lähinaapuristoon Säiräsniemen ja Puolangan puolella on merkitty <i>ht</i> pro <i>tt</i> : <i>t</i> ."	s. 41: "Kartta 2. Kirjasuomen <i>ts:n</i> murrevastineiden alueet."	Kettunen (1940a, 1940b: 22): "Kartta nro 8: <i>metsä, messä, mehtä</i> jne. (<i>ts</i> ensi ja toisen tavun rajalla)"	JSM (1969) ja Kettusen kartta nro 8 vaikuttavat samankaltaisilta.	Ojansuun 12-kohtaisessa "äänteenmuutosten" listauksessa nro 6: lännessä <i>mettä, meððä</i> , idässä <i>mehtä, messä metsä</i> (<i>metšä</i>)	2) <i>ts</i> -föbildensens
1947: 33–36, 1969: 45–49	3.	<i>k:n</i> astevaihteluun liittyvät neljä vaihtelutyyppeä (läntinen muoto:itäinen muoto): a) jäljet: <i>jälet</i> , b) <i>näljän/nälään:nälän</i> , c) <i>halvot/haloot:halot</i> , d) <i>jalaat:jalat</i>	äännepiirre					Ojansuun 12-kohtaisessa "äänteenmuutosten" listauksessa nro 2: lännessä <i>oljen, kurjen</i> , idässä <i>olen, kuren</i> & nro 3: lännessä <i>halvon t. haloon, parvun t. paruurun</i> , idässä <i>halon, parun</i>	3) Svagstadium av <i>nälkä, märkä, halko</i>

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

JSM sivu-numerot	JSM esitys-järjestys	Kielenilmiö	Kielen taso	Kartat JSM (1947)z	Kartat JSM (1969)	Karttojen vertailukoh-teita	Huomioita vertailusta	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80)
1947: 36–41, 1969: 49–56	4.	Itämurteissa ensi tavun lopussa <i>l:n, r:n, v:n</i> ja <i>j:n</i> edellä <i>k, t</i> tai <i>p</i> vastaamassa läntisten murteiden muita ään-teitä, esim. <i>kakla:kaula, hapras:hauras</i>	äänne-piirre		s. 51: "Kartta 3. Kirja-suomen <i>latva</i> sanan murrevastineiden alueet."	Kettunen (1940a, 1940b: 53): "Kartta nro 27: <i>latva, jalva, larva</i> jne."	JSM (1969) kartta ja Kettusen kartta nro 27 vaikuttavat muuten samankaltaisilta, mutta Kettusen kartassa variantteja on kuusi ja Rapolalla neljä: tosin Rapola mainitsee Kettusen kartan kaksi lisävarianttia leipä-tekstissä (1969: 50): "(vähäisillä alueilla myös <i>laõv</i> ja <i>ladva</i>)".	Ojansuun 12-kohtai-sessa "äänteenmuu-tosten" listauksessa nro 5: lännessä <i>peura, hauras, jalva, vilja (larva, virja, laõva, viõja)</i> , idässä <i>petra, hapras, latva, viija</i>	4) Ordet <i>latva</i>
1947: 41–43, 1969: 56–59	5.	Länsimurteiden ja kirjakielen <i>maa, pää</i> -sanojen itäisinä vastineina <i>moa/mua/moo, peä/piä/pee</i>	äänne-piirre, sanasto	s. 42: "Kartta 3. Kirjakielen <i>maa</i> ja <i>pää</i> sanojen murrevastineet. Pystyviivoitus osoittaa kaakkoishämäläisen <i>piä-</i> t. <i>pie</i> -alueen (Padas-joella <i>peä</i>), vaakaviivoitus lkaalisten seudun <i>moo-</i> , <i>pee</i> -alueen."	s. 57: "Kartta 4. Kirjasuo-men <i>maa</i> ja <i>pää</i> sanojen murrevastineet. Pystyviivoitus osoittaa kaakkois-hämäläisen häviämässä olevan <i>piä-</i> t. <i>pie</i> -alueen (Padasjoella <i>peä</i>), vaakaviivoitus lkaalisten seudun vastaavanlaisen <i>moo-</i> , <i>pee</i> -alueen."	Kettunen (1940a, 1940b: 266): "Kartta nro 154: <i>maa, pää, moa, peä, mua, piä</i> jne."	JSM (1969) kartta ja Kettusen kartta nro 154 vaikuttavat rajanvedon osalta hyvin samankaltaisilta, mutta JSM (1969) keskiössä on idän ja lännen välinen raja, Kettusen kartassa eri varianttien alueiden kuvaaminen. JSM (1969) kartassa on nuolitus, jota Kettusen kartassa ei ole (ks. Kettunen 1947: 310).	Ojansuun 12-kohtaisessa "äänteenmuutosten" listauksessa nro 8: lännessä <i>maa, pää</i> , idässä <i>moa, peä</i> (<i>mua, peä</i>)	5) <i>aa, ää</i>
1947: 43–45, 1969: 59–60	6.	Itämurteiden ja kirjakielen <i>ie, uo, yö</i> -diftongien läntisinä vastineina avartuneet diftongit <i>ia, ua</i> ja <i>yä</i>	äänne-piirre					Ojansuun 12-kohtai-sessa "äänteenmuu-tosten" listauksessa nro 9: lännessä <i>Suami, tyämiäs</i> , idässä <i>Suomi, työmies</i>	6) <i>uo, yö, ie</i>
1947: 45, 1969: 61–62	7.	<i>ruoka</i> -sanana heikkoasteisen vartalon taivutus: itämurteissa <i>ruuan/ruuvan, ruualle/ruuvulle</i> , länsimur-teissa <i>ru(v)aan/ruvvaan, ru(va)alle/ruvvaalle</i>	äänne-piirre		s. 61: "Kartta 5. Kirja-suomen <i>ruoka</i> sanan genetiivin (heikkoastei-sen vartalon) murrevasti-neiden alueet."	Kettunen (1940a, 1940b: 266): "Kartta nro 49: (<i>ruoka</i>): <i>ruuan, ruvan, ruvaan</i> jne."	JSM (1969) ja Kettusen kartta nro 49 vaikuttavat rajojen osalta samankaltaisilta.		7) Svag-stadium av <i>ruoka</i>
1947: 45–46, 1969: 62–64	8.	Ensi tavun pitkän vokaalin lyhentymisen tavunloppuisen <i>h:n</i> edellä edellä länsimur-teissa (esim. <i>jähtyy</i>)	äänne-piirre		s. 63: "Kartta 6. Kirja-suomen <i>hihtää</i> sanan murrevastineiden alueet: lännessä <i>hihtää</i> , keski-alueella <i>hihtää</i> , idässä <i>hihtaa</i> ; Oulun ja Kemin välisessä alamaassa <i>hihtää</i> , pohjoisempaa <i>hihtaa</i> ."	Kettunen (1940a, 1940b: 263-264): "Kartta nro 153: <i>pyyhkii, pyihkii, pyhkee</i> jne."	JSM 1969 karttan kanssa osittain samaa ilmiötä (ensi tavun pitkän vokaalin lyhentymistä tavunlop-puisen <i>h:n</i> edellä) kuvaa Kettusen kartta 153, mutta sanat, joita kartat kuvaavat ovat erit ja kartat eroavat selkeästi toisistaan.		8) Ordet <i>hihtää</i> (-VVh-)

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

JSM sivu-numerot	JSM esitysjärjestys	Kielenilmiö	Kielen taso	Kartat JSM (1947)z	Kartat JSM (1969)	Karttojen vertailukohdetta	Huomioita vertailusta	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80)
1947: 46, 1969: 64	9.	Länsimurteissa t:n assimiloituminen k:hon (tk:kk): <i>maakoon:maatsoon/ muatsoon</i>	äännepiirre		s. 65: "Kartta 7. Itäsuomalaiset <i>maatsoon</i> t. <i>muatsoon</i> , <i>luvatsoon</i> jne. edustuksen kuvaan kuuluva pystyviivoitus on merkitty vain alueen länsilaitamalle, mihin on merkitty myös tärkeimmät tk- ja kk-edustusten risteilyalueet."	Kettunen (1940a, 1940b: 21–22): "Kartta nro 7: <i>vastakkaa</i> , <i>vastakkaa</i> . (tk:n kehitystä kk:ksi)."	JSM 1969 kartassa ja Kettusen kartassa nro 7 kartassa käytetyt esimerkkisanat eroavat toisistaan, mutta tk:kk vaihtelun välinen itä-länsiraja on hyvin samankaltainen.	Ojansuun 12-kohtaisessa "ääntenmuutosten" listauksessa nro 1: lännessä <i>luvakkoon</i> , idässä <i>luvatsoon</i>	
1947: 46–47, 1969: 66, 68	10.	Länsimurteisen ja kirjakielisen toisen tavun ee:n vastineena OO (<i>tulee:tuloo</i>)	äännepiirre						9) Labialisering
1947: 47–48, 1969: 67–68	11.	Yksityiset labiaalisumistapaukset: itämurteiden <i>kylpeä</i> -sanon e:ö -vokaalivaihtelut (<i>kylpeä:kylpöä</i>)	äännepiirre		s. 67: "Kartta 8. e- ja ö-edustukset kirjasuomen <i>kylpeä</i> sanon murrevastineissa."				
1947: 48, 1969: 68–69	12.	<i>mennä</i> -sanon vokaalivaihtelu: länsimurteissa ja kirjakielessä <i>mennä</i> , <i>menee</i> ; itämurteissa <i>männä</i> , <i>mänemässä</i> , <i>männöö</i> , <i>mänee</i> , <i>mänö</i> (<i>meno</i>)	äännepiirre					Ojansuun 12-kohtaisessa "ääntenmuutosten" listauksessa nro 11: lännessä <i>tulee</i> , <i>menee</i> (<i>tullee</i> , <i>mennee</i>), idässä <i>tuloo</i> , <i>männöö</i> (<i>tulloo</i> , <i>männöö</i>)	10) Ordet <i>mennä</i>
1947: 48–50, 1969: 69–71	13.	Inessiivin päätteiden vaihtelu	muoto- piirre		s. 71: "Kartta 9. Geminaatta- ja yksinäis-s:lisen sekä loppuheittoisen ja -heitottoman inessiivin päätteiden alueet."	Kettunen (1940a, 1940b: 189–194): "Kartta nro 104: <i>tässä kylässä</i> , <i>tässä kylässä</i> jne."	JSM (1969) kartta 9 ja Kettusen kartta nro 104 vaikuttavat samankaltaisilta, mutta vertailua hankaloittaa, että Kettusen kartassa on mukana demonstratiivipronomini (<i>tässä kylässä</i>), joka vaikuttaa ilmoitettuun levikkiin.	Ojansuun 12-kohtaisessa "ääntenmuutosten" listauksessa nro 7: lännessä <i>kalasa</i> , <i>kalas</i> (<i>kalah</i>), idässä <i>kalassa</i>	11) Inessivändelsen

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

JSM sivu-numerot	JSM esitysjärjestys	Kielenilmiö	Kielen taso	Kartat JSM (1947)z	Kartat JSM (1969)	Karttojen vertailukohdetta	Huomioita vertailusta	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80)
1947: 50–51, 1969: 70, 72	14.	Itämurteiden <i>-pi-</i> ja <i>-p-</i> pääte (<i>saapi, suap</i>)	äänne- ja muotopiiirre		s. 73: "Kartta 10. <i>pi-</i> pääteen (oik. tunnuksen) kohtalo: täysi katoaminen tai säilyminen täydellisenä tai loppuheittoisena pääpainollisen vokaalin jäljessä."	Kettunen (1940a, 1940b: 15–18): "Kartta nro 4: <i>juopi, syöpi, juo, syö</i> jne. (prees. Yks. 3. pers. pääte painollisen tavun jäljessä)."	JSM (1969) kartta 10 ja Kettusen kartta 4 kuvaavat osittain samaa ilmiötä, mutta Kettusen kartassa vaihtelusuhteisiin ja levikkien ilmoittamisen tapaan vaikuttavat myös diftongin avartuneisuus, sillä esimerkisanat ovat <i>juoda, syödä</i> (vrt. JMS 1969: <i>saada</i>).		13) 3:e pers. sg.
1947: 51, 1969: 72, 74	15.	Monikon persoonapronominien vaihtelut: länsimurteissa <i>me, te, he</i> (myös <i>mee, tee, hee, mei, tei, hei, met, tet, het</i>), itämurteissa <i>myö, työ, hyö</i>	äänne- ja muotopiiirre, sanasto					Ojansuun 12-kohtaisessa "äänteenmuutosten" listauksessa nro 12: lännessä <i>me, te, he</i> , idässä <i>myö, työ, hyö</i>	14) Pers. pron. Pl.
1947: 51, 1969: 74	16.	Länsimurteissa komparatiivin nominatiivityyppi <i>paree/parree</i>	äänne- ja muotopiiirre					Ojansuun 7-kohtaisessa "johtomuotojen" listauksessa nro 3: "Länsi-Suomen alueella tavataan varsin laajalti omittuista <i>ee'-, ei-, eil-, ein-, eve-</i> loppuista voittotilaa (<i>suuree', suurei, suureit, suurein, suureve</i>), jota ei tavata Itä-Suomessa, paitsi kirjakieleenkin joutuneessa sanassa <i>enää</i> (Agricolan <i>enäy, enä</i>)."	15) Komparativ
1947: 52, 1969: 74–75	17.	Itämurteissa <i>loi-</i> monikko	muotopiiirre					Ojansuun 7-kohtaisessa "johtomuotojen" listauksessa nro 4: " <i>loi, löi</i> monikon tunnuksena (Etelä-Savossa ja Karjalassa); esim. <i>taloloita, tyttölöitä</i> "	16) <i>loi-</i> pl.

TAULUKKO B. Martti Rapolan (1947a, 1969) *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen taulukkomaaisessa esityksessä "eräistä lisätapauksista" mainitut kielenilmiöt (1947a: 53, 1969: 76, sama molemmissa painoksissa) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät Lauri Kettusen kartat, sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin kielenilmiöihin ja Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin kielenilmiöihin.

JSM esitysjärjestys	Lännessä	Idässä	Kielenilmiö	Kielen taso	Vastaavuudet Kettusen kartastossa (1940a, 1940b)	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80, 87)
1.	<i>älä, älkää, älköön</i>	<i>elä, elkää, elkee</i> jne.	kieltosanan (<i>älä</i>) imperatiivin vokaalinvaihtelut	äännepiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 253–254): "Kartta nro 141: <i>älä, elä</i> "		
2.	<i>kurkku</i>	<i>kul(u)kku, kulokku</i>	<i>kurkku</i> -sanana vaihtelu, švaa-vokaali	äännepiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 238–239): "Kartta nro 130: <i>kurkku, kulkku</i> "		4) 'strupe' (Paunosella sanastopiirteinä)
3.	<i>klasi, trenki, provasti</i> jne.	<i>lasi, renki, rovasti</i> jne.	sanankuoret konsonanttiyhdykset	äännepiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 3–6): "Kartta nro 1: Kaksi (tai kolme) konsonanttia sanan alussa."		
4.	<i>hauki:hauvet/haveet</i>	<i>hauk(i):hauvit</i>	<i>hauki</i> -sanana vartalon e:i-vaihtelu	äännepiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 282–283): "Kartta nro 163: (<i>hauki</i>): <i>hauvet (havvet, havet), hauvit, haovit</i> jne."		
5.	<i>vesi, käsi, tuli, pani</i>	<i>veš/ves, käs/käs, tul'/tul, pañ/pan</i>	i:n loppuheitto, palatalisaatio	äännepiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 298–300): "Kartta nro 175: <i>käsi, susi, oli, puri, käs, sus, ol, pur, käs, suš, ol', pur</i> "	Ojansuun 12-kohtaisessa "äännepiirteiden" listauksessa nro 10: lännessä <i>kotipuoli, meni, puri, vesi</i> , idässä <i>kot'puol', män', pur', ves'</i>	
6.	<i>teen/tehen, reen/rejen</i>	<i>tien, rien/rein</i>	k:n astevaihtelu	äänne- ja muotopiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 76–78): "Kartta nro 38: (<i>reki</i>): <i>reessä, riessä</i> jne." & "Kartta nro 39: (<i>teke</i> -) <i>teen, tehen, tien</i> ."		
7.	<i>ei tuu/ei tu/ei tul</i>	<i>ei tule</i>	<i>tulla</i> (ja <i>olla</i>) verbin "pikapuhemuotoihin" liittyvä kato (loppuheitto)	äänne- ja muotopiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 236–237): "Kartta nro 128: <i>ei tule('), ei tuu('), ei tu(')</i> jne."		
8.	<i>kanssa/kans/kaah</i>	<i>kansa'</i>	adposition <i>kanssa</i> vaihtelu	äänne- ja muotopiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 210–212): "Kartta nro 117: <i>kanssa, kansa('), kans, kaa</i> jne."		
9.	<i>ottakaa, jättäkää (ottaka, ottakka, ottakai, ottakoa)</i>	<i>ottoa(ten), ottoo(-ten), jätteä(ten), jättee(ten)</i>	<i>ottaa/jättää</i> -tyyppisten sanojen imperatiivin mon. 2. pers. vaihtelu	muotopiirre	Kettunen (1940a, 1940b: 156–161): "Kartta nro 92: <i>antakaa, antakai, antoo</i> jne."		
10.	<i>leikkoo/leikkuo, leikko, leikka, leikkaus, hakkoo</i> jne.	<i>leikkuu, hakkuu</i>	vokaaliyhdykset, sanastoerot	äännepiirre, sanasto	Kettunen (1940a, 1940b: 330–331): "Kartta nro 189: <i>leikkuu, hakkuu, hyppyy, leikkoo, hakkoo, hyppöö, leikkoo</i> jne."		
11.	<i>leikkauttaa, leikkoottaa, leikkoittaa</i>	<i>leikkuuttaa</i>	vokaaliyhdykset, sanastoerot	äännepiirre, sanasto	Kettunen (1940a, 1940b: 332–333): "Kartta nro 190: <i>leikkuuttaa, leikkuittaa, leikkoottaa, leikkoittaa, leikkauttaa</i> ."		
12.	<i>kaikkein/kaikkien, poikain (poikkatte ym.) suurten, hevosten</i>	<i>kaikkiin, poikiin, suuriin, hevosiin</i>	genetiivin monikon sijavaihtelu	muotopiirre			12) Genetiv pl.

JSM esitys-järjestys	Lännessä	Idässä	Kielenilmiö	Kielen taso	Vastaavuudet Kettusen kartastossa (1940a, 1940b)	Vertailu: Ojansuu (1920: 989–991)	Vertailu: Paunonen (1991: 80, 87)
13.	<i>minun, sinun, hänen</i> jne. kokonaisobjektina	<i>minut, sinut, hänet, meijät</i> jne.	objektin sijan vaihtelu	muotopiirre, syntaktinen piirre		Ojansuun 4-kohtaisessa "lauseopillisten suhteiden eroavaisuuksien" listauksessa nro 1: "Itäsuomalaisia ovat <i>t</i> -loppuiset kohdantomuodot: <i>minut, sinut, hänet, j.n.e</i> "	
14.	<i>isältänsä (isältäns, isältä)</i>	<i>isältää(n) (isältääse ym.)</i>	omistusliitteen vaihtelu	muotopiirre		Ojansuun 7-kohtaisessa "johtomuotojen" listauksessa nro 5: "3:nnen persoonan omistusliitteen <i>nsa:n nsä:n</i> rinnalla tavataan itäisissä murteissa myös ääntiöpidennys ja <i>n</i> , mikä lännessä on harvinainen: <i>isältää(n) = isältänsä j.n.e.</i> "	
15.	<i>mansike, punike (mansikei, mansikkee, mansikke)</i>	<i>mansikki, punikki (mansiki)</i>	-ike -ikki -johtimet	muotopiirre (johdin)			
16.	<i>haravoittaa (haravoittaa, haravoittaa, haravoittaa)</i>	<i>haravoipi (haravoipi)</i>	Johdin -itse-	muotopiirre (johdin)		Ojansuun 7-kohtaisessa "johtomuotojen" listauksessa nro 7: "Teonsananjohtoinen <i>itse</i> on Länsi-Suomessa paljoa yleisempi kuin idässä (<i>haravoittsen, haravoita</i> - idässä <i>haravoitin, haravoija</i>)."	
17.	<i>poikoo (pojat/ poikaparvi), a(l)loo (aluskuunta/aluskuuntalaiset jne.)</i>	<i>poikue (poekuve), alu(v)e/poekuu, a(l)luu/poikuus, alluus yms.</i>	ryhmää osoittavan päätteen vaihtelu (oo: ue)	muotopiirre, sanasto		Ojansuun 7-kohtaisessa "johtomuotojen" listauksessa nro 2: "Itä-Suomessa käytetään ryhmää osoittavaa <i>ue-</i> (< <i>ueh-</i>) päätettä, esim. <i>poikue</i> ; Länsi-Suomessa tavallisesti <i>poikaparvi</i> (paikoin <i>poikoo</i>)"	
18.	<i>tuli mentyä, tehtyä</i>	<i>tul' männyks, tehys</i> jne.	<i>tuli mentyä/tuli tehtyä</i> -ilmausten sijavaihtelua	syntaksi		Ojansuun 4-kohtaisessa "lauseopillisten suhteiden eroavaisuuksien" listauksessa nro 4: "Itä-Suomen (ja kirjakielen) <i>tuli (tul')</i> <i>mennyksi (männyks)</i> kuuluu Länsi-Suomessa <i>tuli mentyä</i> "	20) Typen <i>tuli</i>

TAULUKKO C. Martti Rapolan (1947a, 1969) *Johdatus suomen murteisiin* -teoksessa esittämät sanastoerot (1947a: 54–55, 1969: 77–79) liittyen päämurrealuejakoon (itä- ja länsijako); teoksen sanastoon liittyvät kartat, sekä vertailu Heikki Ojansuun (1920) nimeämiin sanastoihin sekä Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämiin sanastoseikkoihin.

JSM esitys- järjestys	Lännessä	Idässä	Kartat JSM (1947)	Vertailu: Ojansuu (1920: 991)	Vertailu: Paunonen (1991: 87)
1.	<i>ehtoo</i>	<i>ilta</i>			
2.	<i>suvi</i>	<i>kesä</i>			1) 'sommar'
3.	<i>suoja(-ilma)</i>	<i>suvi</i>			12) 'blidväder'
4.	<i>haastaa, pyyttää, tämmätä oikeuteen, kärejiin</i>	<i>manata, paidata (paejata)</i>			
5.	<i>puhua, puhella</i>	<i>maastaa (hoastoo jne.), haastella</i>			
6.	<i>orpana</i>	<i>serkku</i>			
7.	<i>en kehtaa</i> 'minua ujustuttaa (tehdä jotakin)'	<i>en ilkeä/ilkiä</i>		x	
8.	<i>en viitsi (viitti jne.)</i> 'minua ei haluta, huvita/minua laiskottaa (tehdä jotakin)'	<i>en kehtaa (kehtoo jne.)</i>		x	
9.	<i>kehto, heija, vaku, vakku</i>	<i>kätkyt</i>			
10.	<i>liina, liinanen, hilkku, riemu, kaatti, kaulahinen</i>	<i>huivi, pää- tai kaulavaate</i>			5) 'hampa'
11.	<i>takki</i>	<i>nuttu</i>			
12.	<i>kinnas</i> 'nahkainen työkäsine'	<i>rukkanen</i>			
13.	<i>tumppu, vantus, tikkuri</i> 'villalankainen käsine'	<i>kinnas, lapanen</i>			
14.	<i>sukkaa kudotaan</i>	<i>neulotaan (nieklotaan)</i>			
15.	<i>syöstävä</i>	<i>sukkula, sukkulainen</i>			9) 'skoltspole'
16.	<i>hamppu</i>	<i>liina</i>			
17.	<i>pellava/hamppu revitään, vedetään</i> kasvupaikastaan	<i>nyhdetään</i>			
18.	<i>lihta/klihta</i>	<i>lipsu</i>			
19.	<i>vesuri, vesoin, vesain</i>	<i>kassara, kassari</i>			
20.	<i>varista, rapista</i>	<i>karista</i>			
21.	<i>nisu</i>	<i>vehnä (vehna)</i>			11) 'vete'
22.	<i>sidon:sitomen (silon, siron jne.), sitoma, siikko, jalallinen</i>	<i>lyhde (lyhe, lyhres jne. puimatonta viljaa, tav. ruista)</i>			
23.	<i>lyhde (lyhre jne.), kimppu, kahlo</i>	<i>kupo</i> (puidun viljan olkia)			
24.	<i>kyäs, kykkä, kokko, kokkonen, jalka, varajalka, pysty, piste, kyyli, kave, kaveja</i>	<i>kuhilas</i> (ruispellolla)			
25.	<i>haravan piikit</i>	<i>piit</i>			
26.	<i>tappaa</i>	<i>puida</i>			
27.	<i>vihta</i>	<i>vasta</i>	s. 56: "Kartta 4. Vihta ja vasta sanojen alueet."		10) 'badkvast'
28.	<i>säylä, säyläs, säyläin, säynäs, säynöös, säinöös, säimys, äity, köynys</i>	<i>luta, luvi</i> 'tohiropeen päiden sidetikku'			
29.	<i>vadelma (valerma, farelma ym.) vaarain, vaarama, maarain, hallain, haluna</i>	<i>vattu, vaapukka</i>			

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

JSM esitysjärjestys	Lännessä	Idässä	Kartat JSM (1947)	Vertailu: Ojansuu (1920: 991)	Vertailu: Paunonen (1991: 87)
30.	<i>hako</i>	<i>havu</i>			2) 'ris'
31.	<i>lieko (liako)</i>	<i>hako 'maassa tai vedessä maatuva puunrunko'</i>			
32.	<i>räätikkä</i>	<i>lanttu</i>			
33.	<i>äes, hara</i>	<i>karhi, astuva</i>			
34.	<i>ruomat</i>	<i>rahkeet</i>			
35.	<i>luokka (luakka)</i>	<i>luokki, vemmel</i>			
36.	<i>ränget, ranget</i>	<i>länget</i>			
37.	<i>mallo, valkku, kaulapaita, paatta</i>	<i>hamutta (hamuhta)</i>			
38.	<i>ketara, ketaranpiikki, lasta, kápälä, pii</i>	<i>kaplas (kaulas, kapulas, kaulain)</i>			
39.	<i>sonni, mulli</i>	<i>härkä</i>			
40.	<i>valakka</i>	<i>ruuna</i>			
41.	<i>karitsa, karkko(nen)</i>	<i>vuna, vuonna</i>			

TAULUKKO D. Martti Rapolan (1947a, 1969) *Johdatus suomen murteisiin* -teoksen leipätekstissä esityjä kielenilmiöitä, joiden levikki ei noudattele itä-länsirajaa (1947a: 22–52, 1969: 32–75); kyseisiin kielenilmiöihin liittyvät kartat, niiden vertailukohteet ja huomioita vertailusta; sekä Heikki Paunosen (1991) pohjoisen murrealueen argumentoinnissa nimeämät kielenilmiöt.

JSM sivu-numerot	Kielenilmiö	Kielen taso	Kartat JSM (1969)	Karttojen vertailukohteita	Huomioita vertailusta	Paunonen (1991: 80)
1947: 58, 1969: 81	yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominin <i>minä, sinä</i>	äänne- ja muotopiirre, sanasto				17) Pers. pr. Sg
1947: 59, 1969: 82	<i>st:n</i> astevaihtelu (<i>pestä:pessä</i>)	äännepiirre				18) Svagstadium av <i>st</i>
1947: 59, 1969: 82	Abessiivin vaihtelu (<i>leivättä:leivätä:leiväti</i>)	äänne- ja muotopiirre				19) Abessivändelsen
1947: 60–61, 1969: 83–84	Geminaatioilmiöt	äänne- ja muotopiirre	s. 85: "Kartta 11. Ns. yleisgeminaatio esiintyy muualla paitsi sanalla <i>Ei</i> merkityillä, paksun viivan erottamilla alueilla ja lounaismurteiden erikoisgeminaation alueella. Vinoviivoituksella on ilmaistu lounaismurteiden <i>k:n, t:n, p:n</i> ja <i>s:n</i> erikoisgeminaation alue sekä likimääräisesti tienoot, joiden murteista ns. itäsuomalaista erikoisgeminaatiota koskevia tietoja on olemassa.	Kettunen (1940a, 1940b: 6–12): "Kartta nro 2: Konsonanttien geminatio."	JSM (1969) kartta 11 on pääpiirteittäin samankaltainen kuin Kettusen kartta 2, mutta Kettunen on merkinnyt itämurteiden erikoisgeminaatiota laajemmalle alueelle kuin Rapola.	
1947: 61–62, 1969: 86–88	Yleiskielen jälkitavujen <i>ea-</i> & <i>oa-</i> edustukset	äänne- ja muotopiirre	"Kartta 12. Pääpainottoman <i>oa-</i> yhitymän kirjavan murre-edustuksen heijastuminen <i>pelto</i> -sanankirjaston yksikön partitiivissa."	Kettunen (1940a, 1940b: 342–344): "Kartta nro 194: <i>verkkoo, verkkoa, verkkova, verkko, verkkaa, verkkoo</i> jne."	Sekä JMS (1969) kartta 12 että Kettusen kartta 194 kuvaavat samaa ilmiötä: pääpainottoman <i>oa-</i> yhitymän edustuksia. Koska edustustapoja on useita (Kettusella 11 ja Rapolalla seitsemän), on karttoja hyvin vaikea vertailla keskenään.	

Liite 4: Murrealuejako

TAULUKKO E. Suomen murteiden sana-arkistoon ja sanakirjaan liittyvien murrealuejakojen vertailua: Hakulinen (1950: 425–426), Tuomi (1977: 102–107), Suomen murteiden sanakirja (1985: XX–XXI), sähköinen Suomen murteiden sanakirja. Ks. myös Donner (1926: 5) & Sanastaja nro 7 (1929–1930: 50–53). Alkuperäislähteiden alueiden esitysajajärjestyksestä on muutettu vertailun helpottamiseksi, mutta mahdollinen numerointi säilytetty.

Hakulinen 1950: 425–426	Tuomi 1977: 102–107		SMS1 1985: XX–XXI			Sähköinen Suomen murteiden sanakirja (2022)	
Kartta 1: "Suomen kielen murrealueet"; 25 nimettyä mutta numeroimatonta murrealuetta	Kartta 1: "SMS:n alueet"; 27 nimettyä ja numeroitua aluetta, joista osa jaettu 2–5 pienempään alueeseen	Kartta 2: "Kerupiirit"; 20 numeroitua mutta nimeämättömiä aluetta	Kartta: "Suomen murteiden sanakirja: Alueet ja niiden osat"; 27 nimettyä aluetta, jotka on otsikoitu "Murreryhmä" ja "Alaryhmä"; Karttaliitteessä teoksen lopussa on kartta, johon on merkitty "itä- ja länsimurteiden raja", "päämurrealueen raja", "alueen raja", "alueen osan raja" ja "ruotsinkielinen alue"			"Murteistot", joihin alueet on sijoitettu	Alueet: Häm (Häme), Ink (Inkeri), Kai (Kainuu), Kar (Karjala), Kes (Keski-Suomi), Kym (Kymenlaakso), LänP (Länsipohja), PerP (Peräpohjola), Poh (Pohjanmaa), Sat (Saakunta), Sav (Savo), Var (Varsinais-Suomi), Ver (Vermlanti); jotka jaettu osiin kuten SMS1 (1985). Kartta , johon merkitty (27) "murreryhmän" raja, niiden "alaryhmien rajat", "itä- ja länsimurteiden raja", "Suomen valtakunnanraja" sekä "Ruotsinkielinen alue".
Pohjois-Vars.-Suomi	1. Pohjois-Varsinais-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa	pohjoinen Varsinais-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa	Lounaismurteet VarP-E-U-Y	Lounaismurteet VarP-E-U-Y	
Etelä-Vars.-Suomi	2. Etelä-Varsinais-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa	eteläinen Varsinais-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa			
Länsi-Uusimaa	3. "Varsinais-Suomen Uusimaa", Länsi-Uusimaa		Länsi-Uusimaa (lyhenne VarU)			Lounaiset välimurteet: VarU-Y, SatE-L	
	4. Varsinais-Suomen ylämaa	a) itäosa; b) länsiosa	Varsinais-Suomen ylämaa	a) itäosa; b) länsiosa			
Etelä-Satakunta	5. Etelä-Satakunta		Etelä-Satakunta		Hämäläismurteet SatE-L-P, HämP-E-K, Kym	Hämäläismurteet SatE-L-P, HämP-E-K, Kym	
	6. Länsi-Satakunta		Länsi-Satakunta				
Pohjois-Satakunta	8. Pohjois-Satakunta	a) pohjoisosa; b) eteläosa	Pohjois-Satakunta	a) pohjoisosa; b) eteläosa			
Pohjois-Häme	9. Pohjois-Häme	a) pohjoisosa; b) eteläosa	Pohjois-Häme	a) pohjoisosa; b) eteläosa			
Etelä-Häme	10. Etelä-Häme	a) länsiosa; b) keskiosa; c) eteläosa	Etelä-Häme	a) länsiosa; b) keskiosa; c) eteläosa			
Kaakkois-Häme	11. Kaakkois-Häme	a) pohjoisosa; b) eteläosa	Kaakkois-Häme	a) pohjoisosa; b) eteläosa; vrt. myös Kym			
Itä-Uusimaa	12. Kymenlaakso, Itä-Uusimaa		Kymenlaakso				

Hakulinen 1950: 425–426	Tuomi 1977: 102–107		SMS1 1985: XX–XXI		Sähköinen Suomen murteiden sanakirja (2022)			
Etelä-Karjala	13. Etelä-Karjala	a) luoteisosa; b) koillisosa; c) länsiosa; d) keskiosa; e) eteläosa	Etelä-Karjala	a) luoteisosa; b) koillisosa; c) länsiosa; d) keskiosa; e) eteläosa	Kaakkois- murteet KarE-K, Ink	Kaakkoismurteet KarE-K, Ink		
Keski-Karjala	14. Keski-Karjala	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa	Keski-Karjala	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa				
Inkeri	27. Inkeri		Inkeri					
Pohjois-Karjala	15. Pohjois-Karjala	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa	Pohjois-Karjala	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa	Savolaismurteet KarP, SavE-P, KesP- E-L, Kai, Ver	Savolaismurteet KarP, SavE-P, KesP-E-L, Kai, Ver		
Etelä-Savo	16. Etelä-Savo	a) itäosa; b) länsiosa	Etelä-Savo	a) itäosa; b) länsiosa				
Pohjois-Savo	17. Pohjois-Savo	a) eteläosa; b) pohjoisosa	Pohjois-Savo	a) eteläosa; b) pohjoisosa				
Keski-Suomi	18. Pohjois-Keski-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa	pohjoinen Keski-Suomi	a) pohjoisosa; b) eteläosa				
Itä-Häme	19. Etelä-Keski-Suomi	a) itäosa; b) länsiosa	eteläinen Keski-Suomi	a) itäosa; b) länsiosa				
	20. Länsi-Keski-Suomi	a) eteläosa; b) pohjoisosa	läntinen Keski-Suomi	a) eteläosa; b) pohjoisosa				
Kainuu	23. Kainuu	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa	Kainuu	a) eteläosa; b) keskiosa; c) pohjoisosa				
Vermlanti	26. Vermlanti		Vermlanti					
Keski-Pohjanmaa	21. Keski-Pohjanmaa	a) eteläosa; b) Lestijokilaakso; c) Kalajokilaakso; d) Pyhäjokilaakso; e) ylämaa	Keski-Pohjanmaa	a) eteläosa; b) Lestijoki- laakso; c) Kalajoki- laakso; d) Pyhäjoki- laakso; e) ylämaa			PohE-K-P, PerP, LänP Pohjalaismurteet	Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: PohK-P
Pohjois-Pohjanmaa	22. Pohjois-Pohjanmaa	a) länsiosa; b) itäosa	Pohjois-Pohjan- maa	a) länsiosa; b) itäosa				
Etelä-Pohjanmaa	7. Etelä-Pohjanmaa	a) länsiosa; b) itäosa; c) eteläosa	Etelä-Pohjanmaa	a) länsiosa; b) itäosa; c) eteläosa	Eteläpohjalaiset murteet: PohE			
Peräpohjola	24. Peräpohjola	a) itäosa; b) länsiosa; c) Ruija	Peräpohjola	a) itäosa; b) länsiosa; c) Ruija	Peräpohjan murteet: PerP, LänP			
Länsipohja	25. Länsipohja		Länsipohja					
Viron Inkeri								

TAULUKKO F. Suomen murteiden murrealuejakojen vertailua: Kettunen (1930b), Rapola (1947a, 1969), Itkonen (1964a, 1989) ja Leino ym. (2006). Lähteissä länsimurteiksi määritellyt murteet merkitty keltaisella, itämurteiksi sinisellä ja pohjoisiksi murteiksi vihreällä.

Kettunen (1930b)	Rapola (1947a, 1969)	Itkonen (1964a, 1989)	Leino ym. (2006: 36–37)
I. Lounaismurteet	1. Lounaismurteet Siirtymämurre A: Turun ylämaan murreryhmä Siirtymämurre B: Someron ja Somerniemen hämäläispitäjät Siirtymämurre C: Länsi-Uudenmaan murteet	1. Lounaismurteet 1a pohjoisryhmä 1b itäryhmä	1. Lounaismurteet a) Pohjoisryhmä, kuten perinteisessä murrejaossa b) Itäryhmä sisältää myös Turun ylämaan, Someron ja Länsi-Uudenmaan murteet
I.–II. Turun ylämaan murre		2. Lounaiset välimurteet 2a Porin seudun murteet 2b Ala-Satakunnan murteet 2c Turun ylämaan murteet 2d Someron murteet 2e Länsi-Uudenmaan murteet	
II. Hämmäläismurteet 1. Ala-Satakunnan murre 2. Ylä-Satakunnan murteet 3. Sydän-Hämeen murre 4. Pohjoishämmäläiset murteet 5. Lounaishämmäläiset murteet 6. Etelähämmäläiset (uusmaalaiset) murteet 7. Kaakkoishämmäläiset murteet	2. Hämmäläismurteet Perihämmäläiset murteet Etelähämmäläiset murteet Kakkois-hämmäläiset murteet Ylä-Satakuntalaiset murteet Siirtymämurre A: Ala-Satakunnan murrealue Siirtymämurre B: Porin seudun murteet	3. Hämmäläismurteet 3a Ylä-Satakunnan murteet 3b perihämmäläiset murteet 3c etelähämmäläiset murteet 3d–f kaakkoishämmäläiset murteet (d = Hollolan ryhmä, e = Porvoon ryhmä, f = Kymenlaakson eliitin ryhmä)	2. Hämmäläismurteet a) Satakunnan murteet sisältävät Ylä-Satakunnan lisäksi myös Porin seudun ja Ala-Satakunnan murteet b) Keskiset hämmäläismurteet sisältävät peri- ja etelähämmäläiset murteet c) Kaakkoishämmäläiset murteet

Kettunen (1930b)	Rapola (1947a, 1969)	Itkonen (1964a, 1989)	Leino ym. (2006: 36–37)
III. Etelä-Pohjanmaan murre III–IV. Etelä-Pohjanmaan savolaismurre	3. Eteläpohjalainen murre Vetelin, Kaustisten ja Halsuan "lohkeama"	4. Eteläpohjanmaan murteet	3. Etelä-Pohjanmaan murre
IV. Keski-Pohjanmaan murteet V. Pohjois-Pohjanmaan (eli Oulun) murteet	4. Keski- ja pohjoispohjalaiset murteet <i>Kartassa jaettu viiteen, mutta kaikkia alueita ei nimetty.</i> Vetelin ja Perhon murteet Kuivaniemen, Ranuan ja Pudasjärven murteet A. Lestijoen murteet B. Kalajoen murteet C. "Raahen tienoilla tuntuva murreraja"	5. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteet 5a Keski-Pohjanmaan murteet 5b Pohjois-Pohjanmaan murteet	6. Pohjanmaan murteet a) Keski-Pohjanmaan murteet sisältävät vanhan Vaasan läänin pohjoisosan Ähtärin-Evijärven seudun välimurteista alkaen b) Pohjois-Pohjanmaan murteet sisältävät Oulun lääniin kuuluneen osan Pohjanmaan rannikkoa c) Kainuun murteet "viimeaikaisen tulkinnan mukaan", Ranua ja Pudasjärvi mukaan luettuna
VI. Kemijoen murteet VII. Tornionjoen murteet VI–VII. Kittilän välimurre VIII. Jällivaaran ja vuonojen murteet	5. Peräpohjolan murteet Kemijärven (ja Kuolajärven) murteet Kemin murteet Tornion murteisto	6. Peräpohjan murteet 6a Tornion murteet 6b Jällivaaran murteet 6c Kemin murteet 6d Kemijärven murteet	7. Peräpohjolan murteet

Taulukko jatkuu seuraavalla sivulla.

Kettunen (1930b)		Rapola (1947a, 1969)		Itkonen (1964a, 1989)		Leino ym. (2006: 36–37)	
IX. Savolaismurteet	<p>1. Sydänsavolaiset murteet</p> <p>2. Savon itäinen ulkoryhmä</p> <p>3. Savon pohjoinen ulkoryhmä</p> <p>4. Savon läntinen ulkoryhmä</p> <p>5. Savon lounainen ulkoryhmä</p> <p>6. Savon eteläinen ulkoryhmä</p>	6. Savolaismurteet	<p>Sydänsavolaiset murteet</p> <p>Itäsavolaiset murteet</p> <p>Länsisavolaiset murteet</p> <p>Kainuun alueen murteet</p> <p>Siirtymämurre: "Savolaiskiila" & Ähtärin, Pihlaveden ja Keuruun länsipuoliskon murteet (vrt. Turun ylämaan murteet ja Ala-Satakunnan murteet)</p>	7. Savolaismurteet	<p>7a Päijät-Hämeen murteet</p> <p>7b Etelä-Savon murteet</p> <p>7c Savonlinnan seudun välimurteet</p> <p>7d Pohjois-Karjalan murteet (itäiset savolaismurteet)</p> <p>7e Pohjois-Savon murteet</p> <p>7f Keski-Suomen murteet</p> <p>7g Keuruun-Evijärven seudun välimurteet</p> <p>7h Kainuun murteet</p>	4. Savolaismurteet	<p>a) Länsisavolaiset murteet sisältävät Keski-Suomen ja Päijät-Hämeen murteet sekä osan Keuruun seudun välimurteista (Kartan kaakkoisnurkkaan piirretyn suorakaiteen osoittama Vermlannin murre asettuu useimmissa ryvästyksissä tähän ryhmään, joskus myös inkerin murteiden yhteyteen.)</p> <p>b) Sydänsavolaiset murteet sisältävät pohjois- ja eteläsavolaiset murteet</p> <p>c) Itäsavolaiset murteet sisältävät Pohjois-Karjalan murteet sekä Savonlinnan seudun välimurteet</p>
X. Viipurilaismurteet		7. Kaakkoismurteet	<i>Kartassa jaettu kahteen Vuoksi-joen perusteella, mutta alueita ei ole nimetty.</i>	8. Kaakkoismurteet	<p>8a Varsinaiset kaakkoismurteet</p> <p>8b Inkerin suomalaismurteet</p> <p>8c Lappeenrannan seudun välimurteet</p> <p>8d Sortavalan seudun välimurteet</p>	5. Kaakkoismurteet	<p>a) Suomen kaakkoismurteet</p> <p>b) Inkerin suomalaismurteet</p>